ספר
סקערניעוויץ

ספר סקערניעוויץ

לזכר דער פארטיליקטער קהילה קדושה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

ארויסגעגעבן דורכן „ארגון יוצאי סקרניביץ בישראל"
מיט דער הילף פון סקערניעוויצער לאנדסמאנשאפט אין ניו-יארק
ל־אביב

ספר סקרניביץ

הוצאת ארגון יוצאי סקרניביץ בישראל

תל־אביב תשט"ז

ספר סקערניעוויץ

SEFER SKERNIEVITZ

Printed in Israel

1955

שער־בלאט און טאָוול געצייכנט פון קינסטלער
משה בערנשטיין

דפוס „עתיד", א. שינפלד, תל־אביב, טל. 5452

★

רעדאקציע־קאמיטעט
פון ספר־סקערניעוויץ:

אריה צדקוני (צודקאוויטש)
אהרן ראזענבוים
אנשל אבראמאוויטש
אברהם שפיכלער
ראובן גאטליב
שמחה שפיגל
בן־ציון האוס

★

רעדאקציע־קאָמיטעט

פון רעכטס:
שמחה שפיגל, אברהם שפיכלער, אנשל אבראמאָוויטש, אריה צדקוני (צודקאָוויטש),
אהרן ראָזענבוים, ראובן גאָטליב, בן־ציון חאָום

רעדאקטאר:
יצחק פערלאוו

קאנסולטאנט־רעדאקטאר:
אריה צדקוני (צודקאוויטש)

פֿאַרוואַרט פון רעדאַקציע־קאָמיטעט

מיט א פּאַרטיקן פיבער טרעטן מיר־צו ארויסצוגעבן דעם ספר־סקערניעווּיץ.

א ספר לזכר אונדזערע טיירע, אומפארגעסלעכע טאטעס, מא־מעס, שוועסטער און ברידער, וואָס זענען אזוי גרויזאם פארפיניקט געוואָרן דורך די נאציש קאַניבאַלן.

לזכר דער גאנצער קהילה קדושה אין אונדזער חרובער, גע־שענדעטער היים־שטאָט.

אָבער נישט בלויז אלס טרויער־בוך צום באוויינען און באקלאָגן אונדזערע קדושים וטהורים, נישט בלויז אלס מצבה אויף זייערע אומבאקאנטע קברים, — נאָר אויך אלס ספר־היחוס פון אונדזער לעבעדיקער, יידיש־דינאמישער סקערניעוויץ פון תורה און חסידות, מסחר און מלאכה און שענסטע, יוגנטלעכע פרייהייטס־אידעאלן.

זאָלן לייענען און וויסן אונדזערע קינדער און זאָלן דאָס וויסן די קומענדיקע דורות, אז: צווישן חורבן בית־שני און דעם אויפקום פון מדינת־ישראל, איז אויך געווען א יידיש לעבן אויף דער וועלט... זאָלן זיי לייענען און וויסן: פון וואנען זייערע עלטערן זענען גע־קומען, ווו זיי האָבן פריער געלעבט און ווי זיי האָבן געלעבט. זאָלן זיי וויסן, אז אין אזעלכע שטעט און שטעטלעך ווי סקערניעוויץ, איז במשך יאָרהונדערטער אויסגעחלומט און אויסגעשטרעבט־געוואָרן די איצטיקע מדינת־ישראל. אז פון אט די שטעטלעך מיט שפרודלדיק, פאַלקסטימלעך יידיש לעבן, זענען אהערגעקומען די ערשטע חלוצים, די ערשטע בויער און קעמפער פאר אונדזער מדינה.

דער ספר דארף אויך זיין א באנד, וואָס זאָל צוזאמענענעמען אין פאראייניקן אלע סקערניעוויצער לאנדסמאנשאפטן און אייגענעלע לאדסלייט אין גאָר דער וועלט. עס זאָל אונדז צוזאמענהאלטן ווי א

סנאָף תבואה פון איין פעלד, אז מיר זאָלן זיך נישט פארנאנדערפאלן, ווי איינצעלנע, באזונדערע שטרויען.

מיר גיבן זיך־אָפּ א דין־וחשבון פון אלע שווערקייטן און פון געווינסט אוממעגלעכקייטן, וואָס עס שטייען אונדז פאָר. ביי דעם בעסטן ווילן און ביי דער אחריותפולסטער אָנשטרענגונג, אז דער ספר זאָל ארויסקומען שלימותדיק, — ווייסן מיר, ליידער, אז עס וועלן דאָ בלייבן גאנץ היפשע בלויזן. מיר זענען נישט ביכולת אָט די בלויזן אויסצופילן, צוליבן מאנגל אין היסטאָריש־מאָנאָגראפישע מאטעריאלן, פנקסים, דאָקומענטן, דאטן, מאפעס און בילדער.

מיר האָבן זיך געראנגלט מיט אָן א שיעור שווערקייטן און מיר האָבן זיי געפרווועט בייקומן דערמיט, וואָס מיר האָבן אינספירירט געווען כלל־טוער אונדזערע, אקטיווע פארטיי־לייט, פאוואלטונגס־מיטגלידער פון פארשיידענע ארגאניזאציעס און אינסטיטוציעס, אז זיי זאָלן שרייבן זייערע זכרונות, שיקן בילדער, באשרייבונגען באריכטן.

און נישט נאָר די, וועלכע זענען יאָרן און יאָרן געשטאנען ביים רודער פון אונדזער געזעלשאפטלעכן לעבן. — מיר האָבן אויך געשריבן בריוו צו צענדליקער און הונדערטער לאנדסלייט אונדזערע אין גאָר דער וועלט און זיי אָנגערעגט צו שרייבן דערינערונגען פון שטאָט, פון זייער גאס, פון זייער סביבה.

ליידער האָבן מיר, וועגן געווינסט באוועגונגען און געזעלשאפט־לעכע אינסטיטוציעס, נישט גענוג מאטעריאל און אוודאי נישט גענוג־אויסשעפלעכן מאטעריאל באקומען, כאָטש מיר האָבן זיך צו גע־העריקע פערזאָנען געוואָנדן צו עטלעכע מאָל. די פערזאָנען וואָלטן אונדז אזא מאטעריאל געקאָנט געבן און זיי וואָלטן אויך געדארפט זיין אין דעם פאראינטערעסירט. אָבער ווי געזאָגט, צוליבן מאנגל אין די מאטעריאלן, וועלן זיך באקומען געווינסט בלויזן און אין גע־ווינסט באשרייבונגען וועלן זיין בלייבן שטעלן.

אָבער א סך האָבן פארשטאנען דעם הייליקן ציל און האָבן זיך תכף אָפּגערופן. מיר האָבן באקומען פון זיי א שפּע מאטעריאלן, וואָס האָט אונדז דערמעגלעכט בייצוקומען פיל שווערקייטן און ארויס־צוגעבן דעם ספר. די ארבעט פון יעדן איינציקן איז א וויכטיקער צושטייער צום ספר־סקערניעוויץ בפרט און צו דער געשיכטע פון יידן אין פוילן בכלל.

דער רעדאקציע־קאָמיטעט דריקט זיי אלעמען אויס דערפאר זיין הארציקן דאנק.

מיט אנערקענונג און דאנק ווילן מיר דערמאָנען אונדזערע אמע־
ריקאנער ברידער, וועלכע האָבן פּארשטאנען די וויכטיקייט פון אזא
ספר און האָבן די ערשטע געענטפערט אויף אונדזער רוף. זיי האָבן
נישט געקארגט קיין צייט און מי, צו זאמלען מאטעריאלן און מא־
טערעלע הילף, וואָס זאָל דערמעגלעכן דעם דערשיינען פון אונדזער
ספר. דאָס זענען, אין דער ערשטער רייִ, אונדזערע ליבע חברים

ראובן פינטשעווסקי און

מלך רענקעוויץ,

וועלכע האָבן צוגעלייגט א האַנט צום אויפבוי פון דעם ווערק. מיט
דער זעלבער האַרציקער באציאונג האָבן אנטייל גענומען די חברים

מאיר פינטשעווסקי

ישראל העלער און

מלך מענדעלעוויץ אין ניו־יאָרק.

אין אויסטראַליע האָבן די ארבעט געטון אונדזערע בני־עיר

יאָסל נויכאָוויטש אין סידנעי

משה זעלמאן אין מעלבורן.

זיי האָבן אויפגעמונטערט די עטלעכע מנינים סקערניעוויצער
יידן, צו באטייליקן־זיך אין דעם ספר מיט שריפטן און מאטעריעלע
הילף. און אין לאָנדאָן האָט דער חבר

ס. עלשטיין

געטון אלץ, וואָס עס איז געווען אין זיינע מעגלעכקייטן.

פיל אנדערע לאנדסלייט, סיי אין ישראל און סיי אין חוץ־לארץ,
יעדערער אויף זיין אופן און לויט זיינע מעגלעכקייטן, האָט צוגע־
טראָגן זיין ציגל און זיין קעלניע ליים, אויפצושטעלן דעם דענקמאָל
„ספר סקערניעוויץ".

און גאָר א גרויסן יישר־כוח קומט די על־פי־נס־גערעטעוועטע
פון חורבן און אומקום, די דירעקטע עדות פון די דייטש־בעסטיא־
לישע מערדעריען און פון יידיש־מארטירערישן העלדנמוט: שרייי־
בנדיק זייערע זכרונות, האָבן זיי נאָכאמאָל געמוזט איבערלעבן דעם
גאנצן גרויליקן קאָשמאר, נאָכאמאָל איבערפיבערן און איבעריסו־
רימען דעם גהינומדיקן פיין־וועג פון סקערניעוויץ, ביז צו די קרע־
מאטאָריעס.

מיר קענען דרייסט זאָגן, אז נישט נאָר פאַרן ספר־סקערניעוויץ,
נאָר פאר דער מארטיראָלאָגיע פון איראָפּעאישן יידנטום בכלל, זע־
נען אָט די מאטעריאלן פון אומגעהייערן ווערט און פון אומדערשאצ־
בארער באדייטונג! דאָס זענען זכרונות, אָן וועלכע קיין ערנסטער

היסטאריקער וועט זיך נישט קאנען באגיין, וועל ער וועט וועלן באשרייבן די חורבן־עפאכע.

צום סוף ווילן מיר זאגן א יישר־כוח דעם הארציקן שרייבער יצחק פערלאוו. זיין ליבשאפט צו אונדזערע שטעטלדיקע יידן פילט זיך ארויס פון יעדער שורה אין אונדזער ספר. מאנכעמאל האבן מיר דעם איינדרוק, אז יצחק פערלאוו איז אונדזערער א בן־עיר: אזוי פיל פארשטענדעניש און געפיל פאר יעדן טיפ יד און יעדער געשעענים אין אונדזער שטאט, קען נאר ארויסווייזן אן אייגענער.

מיט דער מיטארבעט און מיטהילף פון די אלע אויבן־אויסגערעכנטע, האבן מיר דערגרייכט אונדזער ציל.

דער „ספר־סקערניעוויץ" איז אלץ, וואס איז אונדז פארבליבן פון אונדזער פארברענטן נעכטן. ער דארף זיין הייליק און טייער יעדן בן־עיר אין גאר דער וועלט.

נישט קיין בוך צום פארשטעקן אין א ביכער־פאליצע איז עס, נאר א ספר וואס דארף פארנעמען אן אנזעעוודיקן, אויבנאניקן פלאץ אין יעדער שטוב פון א סקערניעוויצער משפחה.

עס דארף זיין א ירושה־צירונג, וואס וועלט אפגעהיטן און אי־בערגעגעבן פון דור צו דור.

רעדאקציע־קאמיטעט

* *
*

עס איז דאָס יאָר 1955. קוים צען יאָר נאָכן חורבן אין אייראָפּע. פּעלקער האָבן נאָך נישט פּארהיילט זייערע וווּנדן. לענדער האָבן נאָך נישט אויפגעבויט זייערע חרובע שטעט. צעריסענע משפּחות האלטן זיך נאָך אלץ אין איין ארומזוכן. מחנות אינוואלידן, אלמנות און יתומים באלאגערן די הילפּס־אנשטאלטן און בעטן שטיצע.

אָבער צוזאמען מיט הענט און פיס, האָט די מענטשהייט אויך דעם זכרון פּארלוירן. דער חורבן שטייט נאָך פּאר די אויגן און דאָך, האָט מען שוין אלץ פּארגעסן: מזרח און מערב חנדלען־זיך צו דייטשלאנד, קאָנקורירנדיק מיט שלום־פּאָרשלאגן. מזרח און מערב ליציטירן־זיך אין אויפלעבן דעם דייטשן מיליטאריזם און באוואָפּנ־נען אים.

קענן וועמען וועט איצט דאָס וואָפּן, אין דייטשע הענט, גענוענ־דעט זיין? —

אונדז איז עס שוין אלץ איינס.

עס איז דאָס יאָר 1955. קוים צען יאָר נאָכן חורבן אין אייראָפּע. אין פּוילישע שטעט און שטעטלעך זענען קיין יידן נישטאָ. „ריין" זענען זיי איצט, די פּוילישע שטעט, ווי זייער אנטיסעמיטיש פּאָלק האָט אמאָל געחלומט: „יודנריין".

איבער די גאסן און געסלעך פון סקערניעוויץ פּלאטערן נישט מער די שוואַרצע קאָפּאָטעס. די שול, די שטיבלעך און די בתי־מדר־שים זענען אין קלובן, שפּייכלערס און שענקען פּארוואַנדלט. דער בית־הקברות איז צעאקערט. עס כוואליען־זיך איבער אים שפּעדיקע תבואה־זאָנגען. די מצבות זענען אוועקגענומען און אויסגעליגט־גע־וואָרן אין טראָטוואָרן, אָדער דינען אלס טרעפּ. פּארברענט זענען די ארכיוון און אָפּגעווישט איז יעדער יידישער זכר פון פּנים פון דער ערד.

עס איז דאָס יאָר 1955. קוים צען יאָר נאָכן חורבן אין אייראָפּע. און עס איז שוין נישטאָ קיין מקור אפילו, פון וואנען צו שעפּן כאָטש ידיעות פאר א געהעריקער מאָנאָגראפיע פון דער קהילה קדושה סקערניעוויץ.

מוז דעריבער, אלס מקור פון אזעלכע ידיעות, דינען דער זכרון. דער זכרון פון יחידי־סגולה, מיט פארשטאנדיקייט און פיעטעט.

און די יחידי־סגולה זענען געקומען און גענומען דערציילן.

עס דערציילן די, וועלכע האָבן מיטגעמאכט דעם אויפשווונג פון יידיש־געזעלשאפטלעכן, פאָליטישן, סאָציאלן און קולטורעלן לעבן אין סקערניעוויץ. און עס דערציילן די, וועלכע זענען מיטגעגאנגען מיטן גאנצן סקערניעוויצער יידנטום, איבער אלע פיין און יסורים־וועגן, צו פארניכטונג און האָבן זיך על־פי־נס געראטעוועט.

סקערניעוויץ איז געווען א שטאָט פון חסידות און תורה, פון מסחר און פראצע. א שטאָט פון ערלעכע האָרעפאשניקעס, פון פשוטע, פאָלקסטימלעכע יידן. קיין ליטעראטן און היסטאָריקער, קיין פאָרשער און זאמלער האָט סקערניעוויץ נישט ארויסגעגעבן. דערפאר אָבער, האָבן די דערציילונגען אין דעם ספר די מעלה פון פשטות, פון ערלעכקייט, פון נישט־געקינצלטן לשון און פון נישט־אויספאנטאזירן, נאָר איבערגעבן פאקטן. זעלבסטפארשטענדלעך זענען אָט די ארבעטן, מערסטנטייל, פון מעמואריסטישן כאראקטער. אָבער א דאנק דעם, וואָס די דערציילער האָבן נישט ארויסגערוקט אין פאָדערגרונט דווקא זיך זעלבסט, נאָר דעם יידישן ציבור און דער סביבה, — איז געלונגען צוזאמענצושטעלן א גאנץ בילד פון אלגעמיינעם יידישן לעבן אין סקערניעוויץ.

מיט יעדן פרט, מיט יעדן עפיזאָד, מיט יעדן געשילדערטן טיפּ און פארפיקסירטער גשעעניש, (אפילו ווען עס ווערט ווו־נישט־ווו איבערגעחזרט פון א צווייטן דערציילער) — ווערט דערגאנצט און באלעבט דאָס אלגעמיינע בילד פון יידישן סקערניעוויץ.

צוטרעטנדיק ארויסצוגעבן דעם ספר, האָבן מיר געהאט א גענויעם פלאן. אָבער די שפע מאטעריאלן האָבן געצווונגען דעם פלאן צו ענדערן. זיי האָבן צעשפארט די אויפגעבויטע ראמען און געצווונגען צו פארגרעסערן דעם ספר.

פעריאָדישע זאמלביכער זענען אכסניות, ווו עס קומען אָפט אריין צופעליקע אורחים. דער ספר־סקערניעוויץ איז איינמאליק און

איז נישט קיין אכסניה, נאָר א היים. יאָ, א גייסטיקע היים פאר די ארבעטן פון יעדן בן־עיר, וועגן לעבן און אונטערגאנג פון יידן און יידישקייט אין סקערניעוויץ.

דער רעדאקציע־קאָמיטעט האָט דעריבער אָפן געהאלטן די טאָוו־לען פון בוך און האָט יעדערן געוואָלט אויפנעמען מיט וואַרימער היימישקייט, — דערפאר איז זיך דער ספר אזוי צעוואקסן.

פון גרויסער ויכטיקייט איז די מאַנאַגראפיע פון מר אריה צדקוני (לייבל צודקאָוויטש). ביי אונדזער מאנגל, אָדער בעסער גע־זאגט: ביי אונדזער פולשטענדיק־גאַרנישט פארמאָגן קיין היסטאָריש־מאַנאַגראפישע מאטעריאלן, וואָלטן מיר אָן דער ארבעט פון מר צדקוני, ממש נישט געקאָנט אויסקומען. עס וואָלט אפשר אוממעגלעך געווען ארויסצוגעבן דעם ספר.

די וועלכע גלויבן, אז אלע אונדזערע נשמות זענען אָנגעוונד געווען ביי מתן־תורה, — מעגן אויך גלויבן, אז עס איז נישטאָ קיין ייד אויף דער וועלט, וועלכער איז אין טרעבלינקע נישט געווען.

און א יידישער שרייבער, וועלכער איז דאָרט נישט געווען מיט זיין גוף, מיט זיין לייב־און־לעבן, — איז דאָרט נאָך איצט, אין די טעג און נעכט, וווען ער רעדאגירט א יזכור־ספר. ער לעבט נאָך אלץ אינבער די אלע גרוילן, דעם גאנצן קאָשמאר און נישט איינמאָל באגיסט ער זיך מיט טרערן און פראָסטיקן אנגסט־שווייס. ער זיצט אינבער די בלוט־טריפנדיקע בויגעלעך פאפיר און פיבערט און שוי־דערט. עס שטעכן אים די האָר־וואָרצלען אין קאָפ. און נישט איינמאָל רייסט ער זיך אָפ פון זיין שרייב־טיש און נעמט זיך ארומטראָגן אינערן צימער, ווי א דולער.

בפרט נאָך, אז דער רעדאקטאָר פון ספר־סקערניעוויץ פילט זיך נישט ווי קיין פרעמד־שטאָטישער, וועלכן עס איז אָנגעטרויט געווארן די אחריותפולע ארבעט. ער פילט א גרויסן שייכות מיט דער סקער־ניעוויצער עדה. א יסורים־שייכות, א בלוט־שייכות. און דער שייכות איז דער:

לעבעדיקע קהילות האָבן געהאט זייערע באשטימטע גרענעצן. אָבער פאר יסורים און חבלי־מיתה זענען קיין גרענעצן נישט געווען. סקערניעוויצער יידן זענען אומגעקומען אין וואַרשע, אין מעזריטש, אין פיאָטרקוו, אין לובלין, אינבער אלע פעלדער און אין אלע וועל־דער פון מדינת פוילן (אויסער אין די טויט־פאבריקן). און מיין מאמע

ע״ה, מאטל־רבקה פערלאָוו (פון דער היים: קריידשטיין) איז איר לעצטן וועג, פון מעזריטש קיין טרעבלינקע, געגאנגען צוזאמען מיט סקערניעוויצער משפחות. אָפגעריסן פון דער גאנצער משפחה, פון אירע אייגענע קינדער, עלנט אליין איז זי געגאנגען. און עס קען זיין, אז וועו זי איז מיד און שוואך געוואָרן, האָט איר א סקערניעוויצער מיידל אונטערגעהאלטן, זי זאָל נישט פאלן אין וועג — — —.

לעבעדיקע שטעטלעך האָבן זיך געהאט זייערע גרענעצן. אָבער פאר יסורים און חבלי־מיתה זענען קיין גרענעצן נישט געווען.

יסורים און חבלי־מיתה האָבן אלע יידן אין אייראָפע פאראייניקט אין איין קדושים־משפחה פון זעקס מיליאָן.

יצחק פערלאָוו

אונדזער שטאָט

מאָנאָגראפיע

פון

אריה צדקוני (צודקאָוויטש)

מאפע פון דער שטאט

אריה צדקוני (לייבל צודקאָוויטש), רמת־גן

אונדזער שטאָט

1

לדישע שטעטלעך אין פוילן... —

אין וואַרשע פלעגט מען זיי רופן מיטן אלגעמיינעם נאָמען: „די פראָווינץ"... און יידישע שרייבער, אקטיאָרן, קולטור־פארטיי־און־געזעלשאפטלעכע טוער פלעגן צוגעבן: „די הארציקע יידישע פראָווינץ"...

אָט די פאראלגעמיינערונג האָט געקלונגען אזוי „ריכטיק", ווי דאָס פאָלקס־ווערטל „אלע יוונים האָבן אײַן פנים". — זענען דען פאראן צוויי די זעלבע פנימער אויף דער וועלט?...

עס קען זײַן, אז פארן פרעמדן, פארן אויסלענדער וואָס איז צוגאַסט געקומען „אויף א ווייל און געזען אָויף א מייל", — האָבן אפשר אלע יידיש־פוילישע שטעטלעך, אויפן ערשטן אויגנבליק, אויסגעזען ענלעך. אָבער וויר עס האָט געלעבט אין די שטעטלעך און געאָטעמט זייער היימישע לופט, דער האָט געפילט דעם טיפן אונטערשייד פון יעדן יידישן ישוב, וואָס לאָזט זיך נישט פאראלגעמיינערן. עס זענען געווען עקאָנאָמישע, פאָליטישע, געאָגראפישע און פיל אנדערע סיבות, וואָס האָבן גורם־געווען אויף דער אייגנארטיקייט פון יעדן שטעטל און אויפן לעבנס־שטייגער פון די איינווינער. און נישט נאָר איז גרויס געווען דער אונטערשייד צווישן שטעטלעך פון קרוין־פוילן און די קרעסן, צווישן ליטווישע און גאליצישע שטעטלעך, נאָר אפילו צווישן שכנישע שטעטלעך פון איין וואָיעוואָדשאפט. עס איז אויך אָפהענגיק געווען פון דעם פראָצענט, וואָס די יידישע איינווינער האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט לגבי דער נישט־יידישער באפעלקערונג אין דעם שטעטל און פון וואָס די יידן האָבן דאָרט געצויגן זייער חיונה.

אויף סקערניעוויץ האָט, קודם־כל, געלייגט זיין חותם דער צאר ניקאָלאי, וועלכער פלעגט אהערקומען אויף יאגד אין די ארומיקע וועלדער און זיך דאן אויפהאלטן מיט

זיין סוויטע אין דעם בארימטן סקערניעוויצער פאלאץ. נאָך וואָכן פריער האָט זיך די אימפּולסיווע שטאָט פיבערהאפט געגרייט אויפצונעמען דעם „ירום הודו" מיט טריאומף־טויערן אין די וועלדער (וואָס זענען, אגב, פארבליבן ביזן היינטיקן טאָג), מיט טריאומף־טויערן אין שטאָט, מיט זויבערע, אויסגעפוצטע גאסן, מיט דעקאָרירטע הייזער, פענצטער, באלקאָנען, באהאָנגענע מיט פענער, טייערע טעפּיכער, בילדער, בלומען און גרינס. נישט נאָר די שטאָט, — די גאנצע אומגעגנט האָט געפיבערט און געפלאטערט מיט אָט דער גרויסער בעפאָרשטייענדיקער געשעעניש. און דער טאָג פון זיין קומען איז געווען, ווי א יום־הדין, וועו נישט נאָר מענטשן אין די ישובים, נאָר די חיות אין די וועלדער און די פיש אין די וואסערן ציטערן...

— דער אלמעכטיקער צאר ניקאָלאי איז געקומען!...

פון דער יידישער עדה זענען אים אנטקעגנגעגאנגען מקבל־פנים־זיין: דער ראש־הקהל ר׳ שמואל זיידע, די דאָזאָרעס משה באָמבעל און יעקב ציטרינאָווסקי און דער רב, ר׳ נחום ראָזענבלום, אָדער דער שפּעטערדיקער רב ר׳ שמואל־מענדל בענדער. אויף א זילבערנער טאָץ האָבן זיי אים אנטקעגנגעטראָגן דעם טראדיציאָנעלן ברויט מיט זאלץ. אוודאי האָבן נישט געפעלט קיין גייסטלעכע פון דער קריסטלעכער באפעלקערונג, קיין קאטוילישע גלחים און רוסישע פאָפּן אין זייער רייכן טראכט. אָבער געווימלט האָט עס מיט הויכע אָפּיצערן אין זייערע פראכטפולע אוניפאָרמען און אָנגעזעענע בעאמטע אין זייערע יום־טוב׳דיקע קליידער. די גאנצע באפעלקערונג, יונג און אלט, קריסטן און יידן זענען געווען אין גאס, געשטאנען צוזאמענגעדרענגטע אויף די טראָטוארן און, ווי לויט א שטרענגן באפעל, — געריסן־זיך מיט אלע כוחות און געשריען:

— זאָל לעבן דער צאר!!! הוררראאא!!!

סקערניעוויצער יידן זענען דעריבער זיכער, אז נאָר פון זיי שטאמט דאָס ווערטל:

„ער זאָל אזוי כוח האָבן צו לעבן, ווי איך האָב כוח צו שרייען „הוררראאא"...

טויזנטער מיליטערלייט און סטראזשניקעס פלעגן דאָן באלאגערן די שטאָט און די אומגעגנט. באזונדערס איז שטארק באווואכט געווען דער וואָקזאל און דער פאלאץ און אלע וועגן, ווו דער צאר האָט געזאָלט אדורכפאָרן. אזוי אויך — דער וועג נאָך ספאָלע און די יאגד־וועלדער. דאָס אלץ האָט, מיט א שטרענגער האנט, אָרגאניזירט דער וואַרשעווער גענעראל־גובערנאטאָר סקאלאָן.

עטלעכע וואָכן פלעגט סקערניעוויץ פיבערן מיט דער אָנווועזנהייט פון דעם צאר און זיין סוויטע און יאָרן־לאנג שפּעטער, האָט די באפעלקערונג געלעבט אונטער דעם אייַנדרוק.

באזונדערס געווירקט אויף דער לעבהאפטער, אינטענסיווער אנטוויקלונג פון דער שטאָט, האָט דער וויכטיקער באן־קנופּ און דער שענסטער וואָקזאל אויף דער גאנצער ליניע. דורך סקערניעוויץ האָבן זיך געצויגן די אייזנבאן־ליניעס וואַרשע־לוויוויטש־קוטנע און וואַרשע־קאָלושקי־לאָדזש. שנעלצוגן, וואָס פלעגן פארבייליפן קלענערע סטאציעס, פלעגן זיך אין סקערניעוויץ פארהאלטן.

דער אייגנעפונדעוועטער רבישער הויף, וואָס האָט געשמ׳ט אין מדינת פוילן אוז וואָס פלעגט ציען קיין סקערניעוויץ אויף יום־טובים חסידים פון ווייטע שטעט, האָט משפיע געווען אויף דער יידישער באפעלקערונג און צוגעגעבן דעם יידישן לעבן א באזונדערן קאָליר.

א שטארקן אימפולס דעם אלגעמיינעם לעבן אין שטאָט, האָט געגעבן די מיליטע־רישע באזע. דאָ זענען שטענדיק אייגנעשטאנען צוויי פולקן: דער טאָבאָלסקער פולק און דער סטרעלענקער. צוליב דעם טאקע פלעגן דאָס אָפט אראָפקומען קיין סקערניעוויץ אזעלכע הויכגעשטעלטע געסט, ווי: דעם צארס פעטער, ניקאָלאי־ניקאָלאיעוויטש, דער צורר־ישראל (וואָס האָט, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, באפוילן ארויסצוטרייבן אלע יידן פון די קליינע שטעטלעך, סקערניעוויץ — בתוכם). סערגיי ניקאָלאיעוויטש און די מיניסטאָרן קאָאָפּוצאָו און סאכמאלינאָוו. נאָך יעדן באזוך זייערן, האָבן יידן געהאט צו זיפצן און צו קרעכצן. וואָרעם שטענדיק האָבן זיי איבערגעלאָזן לעצט־געלט: עטלעכע ביטערע גזירות פאר יידן... אָבער פון דער אנדערער זייט, זענען א סך יידישע פרנסות געווען באזירט אויפן מיליטער. א גרויסע צאָל יידישע פאָדראדטשיקעס זענען געווען די הויפט־צושטעלער פאר די פולקן. משה באָמבעל איז געווען אייגנער פון די באדייטנ־דסטע אונטערנעמער. ער איז געווען קרוב למלכות און געפירט קאָלאָסאלע געשעפטן מיט די רוסישע רעגירונגס־אמטן. די קאָשארן וואָס משה באָמבעל האָט אויסגעבויט פארן מיליטער, האָבן זיך געצויגן קילאָמעטערן־ווייט הינטער דער שטאָט. יענקל פאָדראד־טשיק איז געווען א גרויסער צושטעלער פון שפייז־פראָדוקטן פארן מיליטער. שמעלקע רוסאק האָט צוגעשטעלט האָבער און הייי. אויסער זיי, האָבן זיך פיל אנדערע, קלענערע פאָדראדטשיקעס געדרייט אין די סקערניעוויצער מיליטערישע קרייזן און געצויגן דאָרט פרנסה בריווה. א גרויסע צאָל יידישע בעלי־מלאכות האָבן גערבעט פארן מיליטער, באזונדערס — שניידער. כמעט יעדער קלענערער און גרעסערער סוחר איז טיילווייז פארבונדן־געווען מיט פארשיידענע מיליטערישע באשטעלונגען, וואָס ער האָט באקומען דירעקט, אָדער אומדירעקט, דורך דער פארמיטלונג פון די גרעסערע צושטעלער.

אין די צוויי פולקן, וואָס זענען דאָ אייגנעשטאנען, האָט זיך שטענדיק געפונען א גרעסערע צאָל יידישע סאָלדאטן. עס איז אפילו געווען א צייט, וועו דאָס רוסישע מלכות האָט געהאט אין שטאָט אן אייגענע ספר־תורה. די ספר־תורה איז געשטאנען אין אייגער פון בתי־תפילה אין שטאָט און די יידישע סאָלדאטן האָבן דאָרט געמאכט א מנין פאר־זיך.

די צוויי פולקן האָבן געהאט אין שטאָט זייערע צוויי צערקוועס: דער טאָבאָלסקער פולק — אין דער קאָשארן־גאס. דאָס איז געווען א גרויסער, שיינער בנין, מיט זילבער־גלאנציקע קופאָלן, וואָס זענען געווען אזוי הויך, אז מען האָט זיי ארויסגעזען העט־וויט הינטער דער שטאָט. די צערקווע פון „סטרעלענקער״ פולק איז געשטאנען אין מארק, האָרט ביים מאגיסטראט. זונטיק, אָדער אין א חגא־טאָג, האָט דער „סטרעלענקער״ פולק געמאכט זיין „סמאָטר״ אין מארק, איידער די סאָלדאטן זענען ארויף צו דער צערקווע מתפלל־זיין.

די יידישע סאָלדאטן האָבן זיך געפילט היימיש אין סקערניעוויץ, ווו זיי זענען ארומגענומען־געוואָרן מיט וואַרעמער פריינטלעכקייט און זאָרגפעליקייט. א טייל פון זיי האָט אנטייל־גענומען אין יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן אין שטאָט און נישט ווייניק זענען, נאָך זייער באפרייאונג פון מיליטער־דינסט, דאָ פארבליבן און דאָ געבויט זייער צוקונפט. וואָרעם שפּאַצירנדיק מיט די שטאָטישע מיידלעך, האָבן זיי זיך פארליבט, געפונען דעם ריכטיקן זיווג, חתונה־געהאט און מיטן שווערס נדן, — געעפנט א געשעפט.

א גרופּע סקערניעוויצער בעלי־בתים אלס רוסישע סאָלדאטן

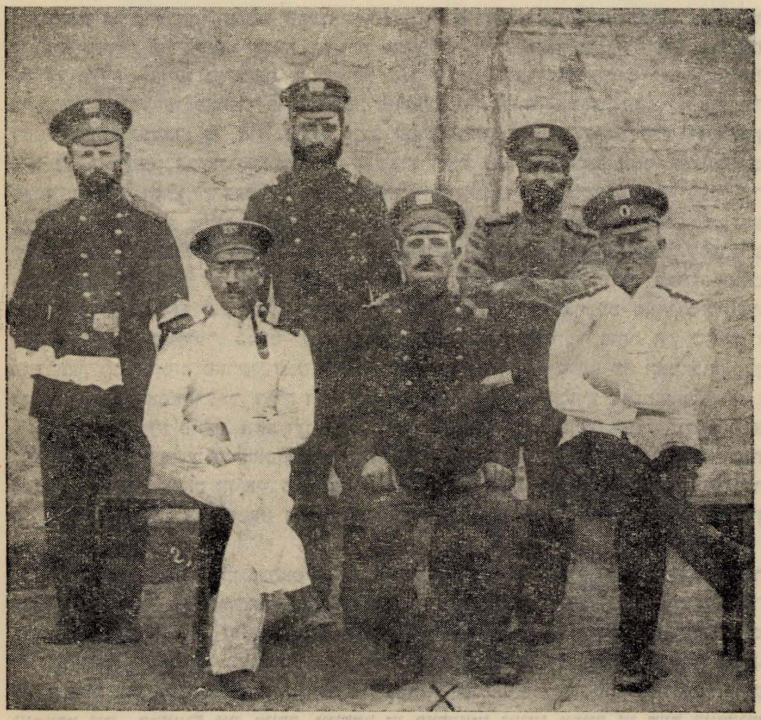

שטייענדיק פון רעכטס: **הערשל שוסטער, אומבאקאנט, חיימל צוקערמאכער (זיילע).**
זיצנדיק פון רעכטס: **אהרן ביאליק, משה יאקובאָוויץ, הערשל משה קאָוואל.**

דער גר וועגער

עס האָט אויך געטראָפן, אז א קריסטלעכער סער־זשאנט האָט זיך פאַרליבט אין א יידיש מיידל, האָט זיך מגייר־געווען, חתונה־געהאט מיט איר און זיך געפירט יידישלעך, ווי אלע יידן אין שטאָט. דער סערזשאנט האָט געהייסן וועגער און ער האָט געשפילט אין דעם מילי־טערישן ארקעסטער. ער איז געווען א גוטער טשעלאָ־שפילער. א לענגערע צייט פלעגט ער באגלייטן די שטומע פילמען אין שטאָטישן קינאָ „סאטיר". מיט וועגערן צו־זאמען האָט געשפילט א יידישער סערזשאנט, רייכענשטיין. אויך רייכענשטיין האָט פריער געשפילט אין דעם מילי־טערישן ארקעסטער און שפעטער, נאָכן אויסדינען, האָט ער זיך באזעצט מיט זיין פאמיליע אין סקערניעוויץ. ביידע האָבן זיי אפט געגעבן קאָנצערטן פאר יידיש־ווויליטעטיקע צוועקן. דער גר וועגער איז שפעטער עולה־געווען קיין ארץ־ישראל און האָט דאָ יאָרן־לאנג געשפילט אין היגן סימפאָניש ארקעסטער, מיט גרויס דערפאָלג. ער האָט געלעבט ווי א יד און געשטאָרבן אין יידישן לאנד.

די אלע אויבן־אויסגערעכנטע סיבות האָבן משפיע־געווען אויף דער אייגנארטיקייט פון אונזער שטאָט סקערניעוויץ בכלל און אויפן יידישן לעבן בפרט.

2

די געשיכטע פון דער שטאָט

ל ויט דער געשיכטע, איז די שטאָט „אלט" ביי א צוויי הונדערט יאָר. אָבער דאָס יידיש לעבן אין שטאָט ציילט נישט קיין הונדערט־פופציק יאָר. וואָרעם א לענ־גערע צייט איז נישט דערלויבט געווען קיין יידן, זיך צו באזעצן אין סקערניעוויץ.

אויפן שטח, ווו די שטאָט שטייט הייַנט, איז מיט א צוויי הונדערט יאָר צוריק געווען א גרויסער וואלד, דורך וועלכן עס פלעגן פאָרן בוידן, וועגענער, „פאָוואָזן". דורכן וואלד האָבן זיך געקרייצט וועגן, וועלכע האָבן זיך געצויגן אין אלע ריכטונגן: קיין ראווע, אמשטשענאָוו, יעזשוווו, סטריקאָוו, באלאָמאָוו, ליסקעוויטש, לויוויטש. די וועגן האָבן אויך פארבונדן אלע גרעסערע און קלענערע דערפער פון דער געגנט, די פריצישע גיטער, פאלאצן. די באווענונג אין וואלד איז דעריבער געווען א גרויסע. עס האָבן זיך אפט געצויגן גאנצע קאראוואנען וועגענער מיט פאסאזשירן און מיט סחורה. לייכטע פריצישע בריטשקעס און שווערע פויערשע וועגענער, פלינקע פאָטשט־קאָטשן און

שוועריע בעל־עגלה׳שע געשפאנען. אָפּט פלעגט צעבראָכן־ווערן א ראָד, אן אקס, א האַלאָבלע, אָדער פערד פלעגן פארלירן זייערע פּאָדקאָוועס. דאָס האָט געבראכט דערצו, אז דאָ אין וואלד, אויף די קרייץ־וועגן, זאָלן זיך עפענען קוזשניעס, שמידעריען און סטעלמאכעס צום פארריכטן די צעבראָכענע וועגענער, ווי אויך קרעטשמעס צום רוען און צום דערווארעמען־זיך מיט א טרונק בראָנפן. דאָס זענען געווען די ערשטע איינווי־נער פון דעם שפעטערדיקן סקערניעוויץ. די ערשטע, וואָס האָבן זיך באזעצט אין סאמע מיטן וואלד. פאַרנדיק ביינאכט דורך די וואלדיקע וועגן, פלעגט מען מיט פרייד דערזען די פונקען, וואָס האָבן תמיד געשפריצט פון די קוזשניעס. און ווייל פונקען הייסן אויף פויליש „איסקרי", פלעגט מען טאקע אזוי רופן דאָס אָרט, ווו די קוזשניעס זענען געשטאנען: „איסקרי"... דאָס זאָל טאקע האָבן געווען דער אורשפרונג פון נאָמען „סקערניעוויץ".

יידן האָבן זיך באזעצט אין סקערניעוויץ א סך יאָרן שפעטער און א לענגערע צייט האָבן זיי מיט זיך פאַרגעשטעלט א גאנץ קליינעם יידישן, האלב־דאָרפישן יישוב. מיר, פון דעם לעצטן סקערניעוויצער יידישן דור, פלעגן זיך נאָך דערציילן וועגן דער צייט, ווען סקערניעוויץ האָט קיין אייגענעם בית־הקברות נישט געהאט און מיר האָבן אונדזערע מתים געפירט מקבר זיין קיין לויוויטש. פון דאנען טאקע זאָל עס שטאמען דאָס ווערטל: „איך האָב דיר אין לויוויטש"...

און וועלכער סקערניעוויצער ייד ווייסט עס נישט די געשיכטע מיט „הערשעלע טויטער"?

די געשיכטע איז אזא: אלס קינד איז הערשעלע געשטאָרבן און זיינע עלטערן האָבן אים אוועקגעגעבן דעם בעל־עגלה, ער זאָל אים אוועקפירן קיין לויוויטש און מקבר־זיין. אויפן וועג, אָבער, האָט דער בעל־עגלה באמערקט, אז דאָס מת׳ל ווארפט־זיך אונטערן צודעק... — האָט ער אויסגעקערעוועט דעם דישעל און צוריקגעבראכט דאָס לעבעדיקע מת׳ל קיין סקערניעוויץ. הערשעלע דער טויטער האָט זיך דווקא געכאָוועט און דווקא ארריינגעלעבט אין טיפן עלטער...

לויט מיין חשבון, זענען אינגאנצן געווען א זיבן דורות יידן אין סקערניעוויץ. מיין חשבון איז אזא: מיין באָבע, הינדע די שמעון־יוספ׳טע, איז געווען דער דריטער דור אין סקערניעוויץ. איך בין געווען איר אור־אייניקל און מיינע ברידערס קינדער זענען, לויט דעם חשבון, געווען דער זיבעטער דור.

אין מיין הארץ און אין מיין זכרון האָט זיך אייגעקריצט דאָס בילד, ווען איך האָב אמאָל מיין עלטער־באָבען, הינדען דער שמעון־יוספ׳טע, באגלייט צום אלטן בית־הקברות, ווען זי איז געגאנגען אויף קבר־אָבות אין חודש אלול. זי איז שוין דאמאָלסט אלט געווען קרוב צו אכציק יאָר. זי האָט זיך, קודם־כל, א וואָרף־געטון אויפן קבר פון איר מאמען און אריינגערעדט, ווי צו א לעבעדיקן, בעטנדיק: א כתיבה וחתימה טובה, א גוט, גע־בענטשט און מזלדיק יאָר מיט געזונט און פרנסה, מיט שמחות, בשורות טובות, ישועות ונחמות פאר איר גאנצן הויזגעזינד, פאר די קינדער, אייניקלעך, אור־אייניקלעך און פאר כל־ישראל ונאמר אָמן! פאר זיך אליין האָט זי געבעטן גאָר א קלייניקייט: זי האָט

געבעטן נאָר, אז זי זאָל דערלעבן צו הערן דעם שופר של משיח... צום סוף, האָט זי זיך געוועדעט צום קבר בזה־הלשון:

— מאמע, אויב די באָבע איז איצט נישטאָ אין קבר, בעט איך דיך: וועז זי וועט צוריק קומען, זאָלסטו אזוי גוט זיין און איר איבערגעבן, אז איך, איר אייניקל הינדע, בין דאָ געווען און געבעטן, אז זי זאָל זיך מיען פאר מיר און מיין הויזגעזינט און פאר כל־ישראל, ונאמר אָמן!

דערנאָך איז זי צוגעגאנגען צו איר באָבעס קבר מיטן זעלבן מענה־לשון און פאר־ענדיקט מיט דער זעלבער בקשה:

— באָבעניו, אויב די מאמע איז איצט נישטאָ אין קבר, בעט איך דיך: וועז זי וועט צוריק קומען, זאָלסטו אזוי גוט זיין און איר איבערגעבן, אז איך, איר טאָכטער הינדע בין דאָ געווען און געבעטן, אז זי זאָל זיך מיען פאר מיר און מיין גאנץ הויזגעזינד און פאר כל־ישראל ונאמר אָמן!...

מאנעלע אברהם־גאָדלס, וועלכער פלעגט העלפן זיין פאָטער, דעם גבאי פון דער חברה־קדישא, פירן דעם פנקס פון דעם בית־הקברות, גיט איבער: אויפן שער־בלאט פון דעם פנקס איז געווען די דאטע: תרי"א. עס קען זיין, אז דאָס איז נישט געווען דער ערשטער פנקס. אָבער אויב אפילו יאָ, איז אונדזער בית־הקברות עלטער פון הונדערט יאָר. און נעמענדיק אין אכט, אז א היפש צאָל יאָרן פלעגט מען די מתים פון סקער־ניעוויץ אוועקפירן קיין לויוויטש און אנדערע שטעט, — איז מען זיך משער, אז דער יידישער יישוב אין סקערניעוויץ איז אלט א קנאפע הונדערט און פופציק יאָר.

3

די גרענעצן פון דער שטאָט

די פעריפעריעס ארום דער שטאָט זענען באשטאנען פון דערפער און פריצישע גיטער. פון איין זייט האָט דער טייך לופיא אָפגעשניטן די שטאָט אין דער גאנצער לענג, פון אלטן בית־הקברות, ביז צום קעניגלעכן פאלאץ. דער טייך לופיא איז אדורכגעלאָפן דעם פאלאץ, אין דער ריכטונג צו לויוויטש, און אריינגעפאלן אין טייך בזורא. די קוואלן פון דער לופיא, פון וואנען דער טייך האָט אָנגעהויבן, צו פליסן, זענען געווען עטלעכע קילאָמעטער הינטער סקערניעוויץ. פון דאָרט האָט ער געשטראָמט צו דער גרויסער בריק, אויפן וועג צו די „וואלעס". דאָרט האָט די שטאָט אָפגעגרענעצט דער פאלאץ, וואָס האָט זיך געצויגן פון דער גרויסער בריק, איבערן גרינעם פלאץ אויף די גאנצע לענג פון דער באן־גאס, וואָס איז געווען פארצוימט מיט א הויכן פלויט. ביים סוף פון דער באן־גאס, ווו אין דער רעכטער זייט איז געווען דער וואָקזאל און אין דער לינקער זייט — דער שליאבאן, — איז בעצם געווען געענדיקט די שטאָט פאר דער יידישער באפעלקערונג.

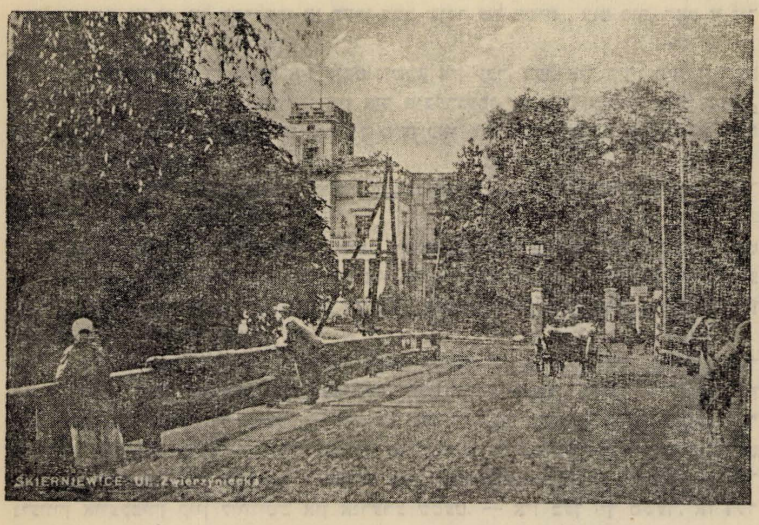

די גרויסע בריק און דער וועג צו די וואלעס

וואָרעם איבער דעם שליאבאן האָבן שוין געווויגט בלויז איינצלנע יידישע משפחות. אויפן וועג צו די ביעלאנעס, רעכטס, האָבן געהאלטן זייער שפייז־קרעמל דער אלטער שמואל־יצחק שווייצער מיט זיין פרוי, חוה־יהודית. פון דאָרט האָבן זיך שוין געצויגן וועגן און פרייַע פעלדער ביז צום גרויסן באלאמאָווער וואלד.

נאָכן שליאבאן, אין דער לינקער זייט, אויפן וועג צו דער סקערניעווקע, האָבן געהאָלטן שפייז־קרעמלעך: מרדכי האמער, אברהם־יצחק פינטשעווסקי, קלאָפּס. אויסער זיי, איז די געגנט באווויגט־געווען פון באן־בעאמטע און ארבעטער. א ביסל ווייטער האָבן זיך אָנגעהויבן די „טשערוואָנקעס" מיט בוראוסקיס מיל.

פון דער באן־גאס האָט זיך אָפּגעצווייגט א וועג, וואָס האָט זיך געצויגן צום דאָרף שילעשעוו, וואָס ביים גרויסן טייך ראווקע. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן דאָרט די דייטשע חיילות געלאגערט גאנצע צען חדשים, וועלנדיק פאָרסירן דעם וועג קיין ווארשע. מיט יאָרן צוריק, האָט זיך אין שילעשעוו געפונען די מיל פון ר׳ ישראל׳קע שפיכלער.

נאָך דער גרויסער בריק ביים פאלאָק, האָבן דורך די צוויי באן־„דר.זשניקעס", געפירט צוויי וועגן. דער ערשטער וועג, וווּ ביי דער הוטע האָט געהאלטן משה זעלמאן זיין שפייז־קרעמל, האָט געפירט קיין מאקאָוו, ליסקעוויטש און לויוויטש. דער צווייטער

וועג, ווו עס איז געווען די דיקטן־פאבריק, האָט געפירט צום דאָרף זוויעזשיניעץ און ווייטער, — אין די גרויסע זוויעזשיניצער וועלדער־אריין, מיט די בארימטע צארישע טריאומף־טויערן. אָט דער וועג איז יאָרן־לאנג געווען געשלאָסן פארן ציווילן פארקער, צוליב די אָפטע באזוכן פון צאר.

די ראוער גאס, וואָס האָט זיך געצויגן ביז סטראָקאטשעס גוט „סטראָבאָוו", האָט זיך שוין געגרענעצט מיט די דערפער טשיבאָגא, פאמיענטנא, קאווצין, נאָווידוואָר, און די אלטע יידישע שטאָט ראוע. אויף א זייטן־וועג האָט זיך דאָרט געפונען די גרויסע מיליטערישע באזע „ראדוטש". אין די איבונג־סעזאָנען, וועו דאָס מיליטער איז געזעסן אין די לאגערן פון „ראדוטש", האָבן זיך אין יענער געגנט באזעצט א פאָר צענדליק יידישע משפחות, וואָס האָבן פון דעם מיליטער געצויגן חיונה.

פון דאָרט האָט זיך אויך געצויגן א וועג צו די „באָדן".

„די באָדן"... — א שם־דבר איז דאָס געווען אין סקערניעוויץ. „די באָדן" האָט מען גערופן יענער געגנט, ווייל א פאָר צענדליק יידישע משפחות זענען דאָרט געזעסן און האָבן דאָרט געהאט זייערע קרעמלעך אין בוידן און דאָס וואָרט „בוידן" פלעגט ביי אונדז ארויסגערעדט־ווערן: „באָדן". א ייִד פון די „באָדן" פלעגט מען ביי אונדז רופן „באָדניק" און אלע דאָרטיקע יידן — „די באָדניקעס". אפילו די יידן, וועלכע האָבן זיך שוין לאנג אריבערגעטראָגן פון די באָדן, קיין סקערניעוויץ און האָבן שוין געלעבט אין דער שטאָט א סך יאָרן, זענען אלץ געבליבן ביי זייער אלטן נאָמען: „באָדניקעס".

דער וועג פון דער ראוער גאס האָט אויך געפירט צום נייעם בית־הקברות. דער אויסוואל פון דעם פלאץ פארן נייעם בית־הקברות איז נישט געווען קיין געלונגענער. עס איז געווען א פייכטער באָדן און כמעט יעדעס מאָל, וועו מען האָט געגראָבן א קבר, האָט זיך באוויזן אין אים וואסער. אין די לעצטע יאָרן איז דערפאר צוגעקויפט־גערוארן א שטח באָדן נעבן דעם אלטן בית־הקברות און מען האָט אָפגעשטעלט דאָס קובר־זיין אויפן נייעם.

די אמשטשענאָווער גאס האָט געפירט ביזן גרויסן דאָרף קאמיען. די קאָשארן־גאס האָט געפירט צום אלטן בית־הקברות און ווייטער, ביז דעמבאָווא גורא. און דער צווייטער וועג האָט זיך געצויגן פון ראלינסקיס מיל, ביז צו די צוויי שורות אלטע, דיקע, מעכטיקע דעמבעס, וואָס צוליב זיי האָט מען די גאנצע געגנט גערופן „די דעמבעס". און פון „די דעמבעס" — צו די באלצעראָווקעס.

פאָרנדיק מיט דער אייזנבאן, זענען די גרענעצן פון דער שטאָט געווען גאנץ אנדערע: אין דער ריכטונג צו ווארשע, איז די ערשטע סטאציע פון סקערניעוויץ געווען ראדזשיווילוו, די צווייטע — זשיראַרדוו. צווישן סקערניעוויץ און לויוויטש איז געווען א סטאציע ניעבאָרוו. אין דער ריכטונג צו לאָדזש, איז די ערשטע סטאציע פון סקערניעוויץ געווען ראָגוו, דערנאָך — די גרויסע באן־קנופ־סטאציע קאָלושקי.

מיט אָט די שטעט און שטעטלעך, דערפער און גיטער, איז די סקערניעווייצער יידישע באפעלקערונג געווען געקניפט און געבונדן דורך האנדלס־באציאונגען, פאברי־

קאציעס, געזעלשאפטלעכע און קולטור־טעטיקייטן, יוגנט־אָרגאניזאציעס, חסידים פון סקערניעוויצער הויף, קברים אויף פרעמדע בתי־קברות און פיל אנדערע געמיינזאמע ענינים.

די אלגעמיינע באפעלקערונג פון דער שטאָט (און געווען איז דאָס א קרייז־שטאָט), האָט געציילט ארום פיר און צוואנציק טויזנט איינווינער. פון דעם — ארום פינף טויזנט יידן.

כאָטש די שטאָט האָט זיך אימפעטדיק געבויט און שנעל זיך פארנאנדערגעוואקסן אין דער לענג און אין דער ברייט, — איז זי נישט געווען קיין צעוואָרפענע שטאָט, נאָר א קאָנצענטרירטע, א קאָמפאקטע. די גאסן — קרומע און גלייכע, געפלאָכטענע אייגע אין דער אנדערער. בכלל איז די שטאָט געלעגן אויף א פלאכן שטח. א חוץ דעם אראָפגאנג צו דער גרויסער בריק, ביים סוף פון דער סענאטאָרסקע־גאס, איז נישט געווען צו זען קיין עליות און ירידות, קיין ארויף־און־אראָפן. די גאסן זענען געווען ברוקירט מיט גרויסע שטיינער, צווישן וועלכע עס פלעגט שפראָצן גראָז יעדן פרילינג. דאָס האָט געגעבן פרנסה פאר פיל שטאָט־ארבעטער, וועלכע פלעגן זיצן און ציפן דאָס גראָז פון צווישן די שטיינער... עס איז אָנגעגאנגען א קאמף צווישן נאטור און מענטש... אין ביידע זייטן ברוק זענען געווען טראָטוארן געלייגט פון פירעקיקע בעטאָנענע פלאטן. ביי די

דער נייער טייל פון אלטן בית־הקברות

טראָטוארן — רינשטאָקן. נאָך א שלאקס־רעגן פלעגן אָט די רינשטאָקן פארוואנדלט־ווערן אין אימפעטדיק־שטראָמיקע טייכן, אין וועלכע חדר־יינגלעך פלעגן לאָזן שווימען פאפירענע שיפלעך קיין אמעריקע און קיין ארץ־ישראל... אָדער גאָר פארקאטשען די הויזלעך און ארומבראָדזשען ביז איבער די קני אין דעם מוטנעם וואסער, ווי די יידן אין ים־סוף, איידער ער האָט זיך געשפאָלטן...

4

וואסער־טרעגער

קיין וואסער־לייטונג איז אין שטאָט נישט געווען. אחוץ אייניצעלנע הייזער, האָט די גאנצע באפעלקערונג געמוסן וואסער פון די שטאָטישע פלומפן, וואָס זענען געשטאַנען אין די הויפט־גאסן און געווען אויסגעהאלטן דורכן שטאָט־ראט. פון די פלומפן האָט מען ווינטערצייט געהאט א סך צרות: ארום די פלומפן איז געווען א געפערלעכער גליטש פון דעם איבערגעגאָסענעם וואסער, וואָס פלעגט פארפרוירן־ווערן. צוקומען דאן צום פלומפ איז געווען א קאַרק־ברעכעריש שטיקל ארבעט. נישט איינער איז דאָרט טאקע געפאלן און געהאט דערפון צו זינגן און צו זאָגן. אויסער דעם פלעגט טרעפן, אין די גרויסע פרעסט, אז דער פלומפ אליין איז געפרוירן־געוואָרן און עס פלעגט נעמען שעהען, ביז מען פלעגט אים דערוואראעמען... א סך בעלי־בתים האָבן געהאט זייערע אייגענע פלומפן ביי זיך, אויף זייערע הויפן.

אין די פארמעגלעכערע הייזער פלעגן ספעציעלע וואסער־טרעגער ברענגען וואסער פאר א פאָר גראָשן. די וואסער־טרעגער פלעגן זיך בויגן אונטער דער לאסט פון דער הילצערנער „טשאָנגע" (קראָמיסלע) אויף זייערע אקסלען, פון וועלכער עס זענען אראָפגעהאָנגען די צוויי פולע עמערס מים־חיים. מיט אָט דער שווערער פרנסה האָבן זיך פארנומען עטלעכע אָרעמע, אָבער גאנץ לייטישע יידן. אייניגע פון זיי איז געווען איטשע כודזשאק, א הויכער, דאַרער ייד מיט א שיין בלאָנד בערדל און צוויי תמימות־דיקע אויגן. זיין שטוב, ווו עס האָט, פארשטייט זיך, געפייפט דער דלות, איז פול געווען מיט קליינע קינדער, פון וועלכע דאָס יינגסטע איז נאָך געלעגן אין וויגל און נאָך א יינגערס האָט זיך ערשט געריסן אויף דער וועלט ארויס... נאָך א שווערן טאָג וואסער־טראָגן און וואַרטן ביי דער טיר, מיט הכנעה, אויף זיין שכר־טרחה, — פלעגט ער קומען איז בית־מדרש און זיך זעצן תהילים־זאָגן, וואָרט־ביי־וואָרט און מיט גרויס כוונה. זיין צוועלף־יעריקער זון, משה־יענקל, פלעגט קומען אין לאָקאל פון דער ציוניסטישער אָר־גאניזאציע. ער פלעגט זיך אומדרייסט אריינשאַרן, אוועקשטעלן זיך שטיל און באשיידן אָן א זייט און צוהערן זיך צו די שמועסן און לעקציעס וועגן ארץ־ישראל און ציוניזם.

ער פלעגט זיך צוהערן מיט אזא ערנסט און פרום פנים, ווי זיין פאַטער, איטשע כודזשאק, — ביים שיעור פון פייוול מורה־הוראה, שבת־אָוונט אין קהלס בית־מדרש. משה־יענקל האָט זיך תמיד געריסן צו עפעס א שליחות פון ציוניסטישן פאראיין, עפעס א נוצן צו ברענגען פאר ארץ־ישראל. מיט דער צייט איז ער געוואָרן דער אויפפאטער איבער דער אַרדענונג פון ציוניסטישן לאָקאל. מיט איבערגעגעבנקייט האָט ער אויס־געפירט זיין ארבעט, ווי ער וואָלט אויסגעפירט א וויכטיקע און הייליקע מיסיע. ער איז דערביבער פאָפולער און באליבט געווען אין די סקערניעוויצער ציוניסטישע קרייזן.

ישראל־מרדכי וואסער־טרעגער פלעגט שוין זאָגן, אַדער ריכטיקער: זיך־אונטער־זינגען זיינע עטלעכע קאפיטלעך תהילים, טראָגנדיק דאָס וואסער... אַדער ער פלעגט גאָר, גייענדיק מיט די צוויי פולע עמערס וואסער, איבערזינגען דעם חזנס לעצטן „ויחדשהו" פון ראש־חודש־בענטשן. פארשטייט־זיך, אז קיין ראָטשילד איז ער אויך נישט געווען און זיין ווייב, שיינדעלע, האָט אים געמוזט העלפן אין דער פרנסה: זי פלעגט ארויס־נעמען פון באלעבאטישע שטיבער פעדערן צום שלייסן. אָבער ישראל־מרדכי איז נישט געווען געפאלן ביי זיך, ווָאַרעם לייבעלע וואסער־טרעגער איז אויך געווען אן אַרענטלע־כער ייד און נאָר א גרעסערער דלפון פון אים...

דאָס אלץ איז געדעדט־געוואָרן וועגן דעם פשוטן, פראָסטן, הארטן וואסער פון די שטאָטישע פלומפן. דאָס וואסער האָט געהאט א שלעכטן טעם. מען האָט עס נישט גע־קאָנט טרינקען רויערהייט און קיין שמעקנדיק גלעזל טיי האָט מען דערפון אויך נישט גע־קאָנט מאכן. און סקערניעוויצער באלעבאטים זענען דווקא געווען מפונקים און גרויסע בעלנים אויף א שיין און געשמאק גלעזל טיי... צו דעם צוועק איז גוט געווען דאָס וויכצ און געשמאקע „פאלאצאָווע" וואסער... אָט דאָס וואסער האָבן די וואסער־פירער געשעפט פון דעם טיפן ברונעם אין קעניגלעכן פאלאץ און געגאָסן אין פעסער. אז צלאל „וואָדי" פלעגט זיך באווייזן אין גאס מיט זיין פערד־און־וועגעלע און מיטן אוצרדיקן פעסל „פא־לאצאָווע" וואסער און רופן: „וואָדי! וואָדי! וואָדי!" — פלעגן אים ארומרינגלען קינד־און־קייט און העלפן שרייען און רופן אין כאָר: „וואָדי! וואָדי! וואָדי!"... די באלעבאטעס פלעגן ארויסדערלאנגען די עמערס און צלאל פלעגט זיי צוריקברענגען פולע מיט יחוס־דיקן פאלאץ־וואסער. דאָס האָט שוין געקאָסט א פאָר גראָשן טייערער, אָבער מבינים האָבן פארזיכערט, אז עס איז ווערט... און כאָטש א פאָר גראָשן טייערער, איז פון דעסט־ווענען צלאל „וואָדי" אויך געווען א ביטערער אָרעמאן. עס איז אויך געווען א נתן „וואָדי", וועלכער האָט אויך פארדינט וואסער אויף קאשע.

און אז מיר רעדן וועגן אביונים, וויל איך דערמאָנען געצל דעם בריוון־טרעגער, וועלכער פלעגט גיין צו־פוס פון שטאָט, צו שטאָט און דערליידיקן פארשיידענע שליחותן. געווען איז ער א פלוט און א סך מאָל פלעגט ער פארטוישן די יוצרות, קאליע־מאכנדיק דערביי מסחרים און אפילו שידוכים... מען דערציילט וועגן אים, אז אויפן וועג קיין לוי־וויטש האָט ער זיך געזעצט אָפרוען, איבערבייסן און נאָכדעם, — זיך אויסגעצויגן צו כאפן א דרימל. כדי ער זאָל וויסן, ווען ער וועט זיך אויפכאפן, אין וועלכער זייט צו גיין, האָט ער זיך געלייגט מיט די פיס צו יענער ריכטונג. אין שלאָף, אָבער, האָט ער זיך

איבערגעדרייט און וועט ער איז אויפגעשטאנען, — האָט ער זיך געלאָזן גיין אהין, פון וואנען ער איז געקומען... ער קומט אריין קיין „לויוויטש" און גאפט און וווּנדערט־זיך: ווי ענלעך לויוויטש איז דאָס צו סקערניעוויץ! ווי איין מאמע וואָלט זיי ביידן געהאט!... אז ער איז פארבייגעגאנגען זיין אייגענע שטוב און זיין ווייב רבקה איז אים ארויסגעקומען אנטקעגן, האָט געצאל א זאָג געטון: „וועט איך ווייס נישט, אז איך בין אין לויוויטש, וואָלט איך געשווויירן, אז דו ביזט מיין ווייב רבקה!"... אָבער אז רבקה האָט זיך א צעלאָז־געטון מיט איר מענה־לשון און זיך געווונטשן, אז זי זאָל אים שוין טאקע האָבן בקרוב אין לויוויטש, האָט זיך געצאל ערשט אבערצייגט, אז ער איז אין סקערניעוויץ... אינדערהיים...

5

דער מארק

אַ ין צענטער שטאָט איז געווען דער גרויסער פירעקיקער מארק, וועלכער האָט זיך פון־זייט, נעבן יאָסל זיידעס אייזן־געשעפט, „געהאלטן ביי דער האנט" מיט א צווייטן, קלענערן פירעקיקן מארק. יאָ, ביידע מערק האָבן זיך ביי די הענט געהאלטן, ווי א מאמע מיט א טאָכטער, וועלכע האָבן מורא, אז זיי וועלן זיך פארלירן אין דעם געדראנג פון די אָנגעפאָרענע פויערים, פערד־און־וועגענער און אין דעם טומל און געשרייען פון די מארק־זיצערינס. דערפאר טאקע האָבן זיך ביידע מערק ממש געקלאַמערט אָן דער מזרח־זייט, אָנהאלטנדיק־זיך פון איין זייט אָן דעם ווינקל פשערניק־נייע גאס, וווּ בעריש ראָטבליטס קאָלאָניאל־געשעפט איז געווען; און פון דער צווייטער זייט — אָן דעם ווינקל פון דער ראָווער גאס און שאטקאָווסקע־געסל, ביי נתן טייבלומס פארבן־געשעפט און ישראל־יצחק כהן'ס שפייז־קראָם.

און ביידע מערק, די מאמע מיט דער טאָכטער, האָבן געצויגן ווי סטענגעס, אלע הויפטגאסן פון שטאָט. פון דער מערב־זייט האָבן זיך געצויגן צוויי הויפט־גאסן: די קאָשארן־גאס און די סענאטאָרסקע גאס. דאָרט ווו יחיאל ליפשיץ, מענדל שוחטס זון האָט געהאלטן זיין שפייז־קראָם און ווו קעגנאיבער איז געווען דאָס געשעפט פון עלעקטרישע מכשירים פון שמחה צודקאָוויטש און יעקב־משה ווייַנבערג, — דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן די קאָשארן־גאס. דערקעגן, די סענאטאָרסקע גאס האָט זיך געצויגן פון טאל־מאנס הויז און פון מאָטע פעפערס יוועליר־געשעפט אנטקעגנאיבער.

פון די הויפט־גאסן זענען זיך פארנאנדערגעלאָפן, ווי חדר־יינגלעך, קונדסים, פיל קלענערע גאסן און געסלעך, גלייכע און קרומע, אָן טראָטוארן און נישט־ברוקירטע, ענגע און שמאָלע. די הייזלעך — איינס הארט ביים צווייטן, איינס גרעסער און איינס קלענער, אָבער דערפאר — מיט גרויסע און טאקע גאָר גרויסע חצרס (הויפן), וואָס זענען

פול און געדיכט באזעצט געווען מיט יידן און יידישע קינדערלעך, ווי א המן־טאש מיט מאַן. על־פי־רוב האָבן די חצרס פארבונדן איין גאס מיט דער אנדערער, ווי להבדיל די פאסאזשן אין די גרויסע שטעט... מען איז געגאנגען דורך זיי, ווי דורך א רשות־הרבים. א סך אזעלכע חצרס האָבן ארויסגעפירט אזש העט, ביז צו די פרייע פעלדער הינטער דער שטאָט.

א סך הייזער זענען געווען געמויערטע, קאמעניצעס, פעסט־אייגעפונדעווועטע תקיפדיקע מיוחסים. נישט ווייניקער זענען געווען הילצערנע כאלופעס מיט משופעדיקע

דער מארק אין א געווויינלעכן טאָג

דעכער, ווי געהויקערטע אלמנות אין צעריסענע פאטשיילעס... און פון יעדן משופעדיקן דאך האָט ארויסגעשטארצט א קוימען צום הימל, ווי א פינגער וואָס ווארנט: געדענקט אַן גאָט!...

און אז דער נעגעריש־פארסאדזעטער מאנקאָווסקי דער קוימענקערער פלעגט זיך באווייזן אויף א דאך, איז געווען ליהודים ביים קליינווארג. נאָר אז ער פלעגט אראָפ־לאָזן זיין בעזם אין קוימען אריין, איז אין שטוב געוואָרן אזא רויך־נעפל, אז אייגער האָט דעם צווייטן נישט דערקענט און מען האָט זיך געגומען ווישן די אויגן, ווי ביים אויסבעטן־זיך א גוט יאָר...

אויף א סך דעכער זענען געווען פאציאטן, בוידעם־שטיבלעך, אין וועלכע עס זענען ווייט נישט געווען קיין סאלאן־קאמפארטן. געווויגט האבן דארט, מערסטנטייל, יידן. און נישט קיין גבירים, פארשטייט־זיך. אבער לאמיר זיך אומקערן און שילדערן אונדזערע צוויי מערק.

א גאנצע וואך איז אויף די מערק געווען שטיל און רואיק, — נאר א דרימל צו כאפן. בלויז אין דער זייט, ווו עס זענען געשטאנען די „פשעקופקעס" (מארק־זיצע־רינס) מיט זייערע סטראגאנעס, טישלעך, בענקלעך, קעסטלעך, קוישן און זעק מיט גרינס און פרוכטן מכל המינים און מכל הסארטן, — איז געווען א שטיקל באוועגונג. דאָ איז געשטאנען באשע אודלס מיט באליעס און פעסלעך פיש, חוה מיט איר סחורה, יענטע מיט איר גרויסן סאָרטאזש און א סך אנדערע יענטעס און ביילעס, וועלכע האבן פארקויפט „האניק"־עפל, „שמאלץ"־הערינג, „גאָלדענע" בארן, „זילבער און בריליאנ־טענע" סחורה בחצי־חינם... און אויף אלץ האָט מען זיך געשווירן און אויף אלץ האָט מען זיך געווונטשן, געמאָסטן און געווויגן, צוריקגעשאָטן מיט פארדרוס און באליידיקונג, זיך באלד איבערגעבעטן און ווידער געמאָסטן און געווויגן, געווונטשן און זיך געשווירן, ווי דער שטייגער איז...

איז אבער געקומען דער דאָנערשטיק אינדערפרי, — איז אונדזערע צוויי מערק נישט געווען צו דערקענען. די „מאמע מיט דער טאָכטער" האבן אויפגעלעבט און זיך פויעריש אויסגעצירט אין אלע רעגנבויגן־קאָלירן... ווארעם דאָנערשטיק איז געווען בייאונז דער וווענטלעכער מארק־טאָג, אדער דער „טאָרג", ווי מען האָט עס דאָ גערופן.

שוין פון פארטאָג האבן אָנגעהויבן, פון אלע זייטן שטאָט, אריינשטראָמען פויע־רישע פורלעך מיט תבואה, קארטאָפל, עופות, פרוכטן און גרינס. אבער שוין ביי דער ראָגאטקע, פארן אריינפארן אין שטאָט־אריין, זענען זיי באגעגנט־געוואָרן דורך מניינים סוחרים און סוחרימלעך, מעקלער און אויפקויפער, תבואה און עופות־העגדלער, וועלכע האבן געטאפט, געבלאָזן, געווויגן אויף דער האנט, פארזוכט, געשפיגן, געריסן פון די הענט, זיך געדונגען, געפאטשט אין די דלאָניעס, זיך געשווירן און געריסן די גראָרגלען. צווישן זיי זענען געווען שמעלקע רוסאק, שמחה־בונם קאָפער, שעיה און הענעך בארטיק, דער לאָמער שימשה און פיל אנדערע. ביי דער ראָגאטקע איז א געדראנג און א געשריי. רייכערע פויערים דינגען־זיך און ווילן באצאָלן ווייניקער פארן אדורכפארן. ארעמערע ווילן אינגאנצן נישט באצאָלן. אבער נישט ביי נחמיה פרענקעל דעם „טארגאָוויק"! ער האָט אָפגעדונגען די ראָגאטקע ביים מאגיסטראט, איז עס זיין געשעפט, זיין פרנסה! וויל א פויער זיך אדורכרייסן מיט כוח, סטראשעט ער מיטן סטראזשניק, וועלכער שטייט דערנעבן. אבער אויף כפרות דארף ער דעם סטראזשניק! נחמיה פרענקעל „טארגאָוו־ניק" קען זיך אליין זיין שטעטל באשטיין און קען זיך מיט יעדן פויער אן עצה געבן!... האלטן ראָגאטקעס איז א יידישע פרנסה און פויערים דארפן צאָלן!

יאָ, פארגעסן צו זאָגן: אויסער די צוויי מערק, דער מאמען מיט דער טאָכטער, האָט סקערניעוויץ נאָך פארמאָגט א חזיר־מארק, עטלעכע קלענערע מערקלעך און סתם־פרייע פלעצער. וועז דער גרויסער און קלענערער מארק זענען שוין איבערפולט געווען

מיט געדיכט־אָנגעשטעלטע פערד־און־וועגענער, אז מער האָט שוין נישט געקאָנט אריין, האָט זיך דאן די פויערישע פארפלייצונג אריבערגעגאָסן אויף די אנדערע, קלענערע מערקלעך, פלעצער און ארומיקע גאסן. דער שטאָט־מענטש מוז האָבן געזונטע לונגען, כדי צו קענען איבערשרייען דאָס הירזשען פון די פערד, דאָס מעקען פון די געבונדענע קעלבער, דאָס ריטשען פון די חזירים, דאָס קרייען פון די הענער און דאָס קוואקען פון גענדז און קאטשקעס. די פויערים צעעפענען די זעק מיט קארטאָפל: ווייסע, געלבע, רויטע, גרויסע „אמעריקאנער", וואָס זענען זיס, צום שטעלן אין טשאָלנט־אריין. טינד־לעך מיט עפל און בארנעס, זעק מיט יענגאלקעס, קוישן מיט פלוימען און קארשן, פאר קאָמפאָטן, פאר שבת־אויבסט, פאר איינגעמאכטס, פאר ווישניאק און פאר „הלוואי מען זאָל עס נישט באדארפן"... אָבער וואָס קליינווארג דארף עס דווקא שוין און כאפט און נאשט עס רויערהייט... אָרעמערע פויערים און פויערטעס קומען אין שטאָט־אריין צו־פוס מיט א קוישל אייער, מיט א פאָר אָסלעס פוטער און מיט אן עוף אונטערן אָרעם.

אז דער שטאָט־זייגער אויפן טורעם־שפיץ פון דער גרויסער טומאה שלאָגט ניין, איז שוין דער מסחר אין פולן ברען. די יידישע הענדלער ביי די מארק־סטראגאנעס האָבן שוין הייזעריקע העלדזער פון רופן, שווערן־זיך און דינגען־זיך מיט פויערים און שטאָ־טישע באלעבאָסטעס. די קראָמען אין מארק און אין דער גאנצער שטאָט זענען שוין פול מיט פויערים און פויערטעס. אין די מאנופאקטור־געשעפטן פון הענעך לייזעראָוויטש, לייבוש־מענדל ראוויאק, מענדל שמעון־יוספס, בן־ציון אבעלעס, בעריש טינסקי, מענדל סעגאל און ליים טרעטער ווארפט מען שטיקער שניט־סחורה אויף ברייטע טישן, געבלימלטן ציץ און גלאנציקן קאָרט, מיט פינטעלעך און פאסיקלעך און מיט קאָלירטע שטרייפן. מען מעסט און מען רעדט, מען שניידט און מען רעדט, מען מאכט מיט די הענט און מען רעדט, מען גיט זיך סמנים און מען דברט, מען ציילט געלט און מען רעדט, מען פאקט די פעקלעך און מען רעדט און מען פאקט־ארויס דעם פויער מיט דער מציאה פון געשעפט־ארויס און מען רעדט ווידער. עס דאכט־זיך, אז דער עיקר איז נישט די סחורה, נאָר די רייד. רייד פארקויפט מען און נישט קיין סחורה. וואָרעם דאָס גאנצע געשעפט שטייט אויף רעדעכטס. די סחורה איז נאָר אן אומזיסטער צולאָג צום טייער־באצאָלטן מבול רייד...

דאָס זעלבע און מיט נאָך מער טומל און רעש איז אין די גאלאנטעריע־געשעפטן פון עטקע און ישראל־יצחק ערשטער, מלך סאמאָכאָדל, פריידל נעכטשעס, מנחם ראָטמאן, גאָדל ווודקא, פנחס מיללער און אנדערע. די היטלען — פארדרייט, די קאפעטעס — צע־שפיליעט, די פנימער — פארשוויצט, די אויגן — צעוווּנקען. און אויגן מוז מען דאָך האָבן טויזנט אויף די קלעפעדיקע פינגער פון די גיריקע פויערטעס... מען ציילט די טוצן קנעפ, מען מעסט די ארשינען „שפיצן", בענדער, מען באטאפט די קאָפ־טיכלעך מיט די בונטיק־פארביקע בלומען, — נאָר אויף זאבאוועס און וועסעלעס צו טראָגן!... יעדע קאסאָקע דזשעוווכע זעט־אויס ווי א פריצטע, ווי א ניעוויעסטע... און די „פריצטע" דרייט מיט דער נאָז און טאפט די קלעצלעך פאָדעם, פעקלעך נאָדלען, קאָלירטע סטענגעס.

היטלען מיט ליאקירענע דאשיקעס קויפן די פויערים ביי די סטראגאנעס פון מאָטע טיגער, בינטשע משה יאָסלס און חיים־איטשע היטל־מאכער. די פויערים מעסטן די היטלען

ГАЛЯ ВИЛЬЧУ ЗА 1 ВЕЛИКИЙ-ВЕЛИКИЙ

און חיים־איטשע טראָגט־אונטער א גרינעם שפיגל מיט סמוגעס און סענקעס, טענהדיק: „קוק־אַן א היטעלע!... צאצא!... עס קליידט דיר, ווי פאר דיין קאָפּ געבוירן־געווארן... דו זעסט דאָך אויס אין דעם היטל, ווי א כראביע! דו זאָלסט מיר אזוי לעבן!“...

ביי אברהם־דוד לעווענבערג, בונם פערקאל און אברהם־יצחק ליפשטאט קויפט מען כלים און געשיר. מען שלעפט פון דאָרט באליעס, צעבערס, עמערס, מולטערס, דיי־זשעס, ערדענע קרוגן און טעפ, גרויסע שיסלען, בלוי גשפעס, זשיסקעס און פארשיידענע אנדערע גלאָזווארג. די לאָדזשערין פארקויפט שפיגלעלעך, שפילקעלעך און קעמעלעך פון פארשיידענע סאָרטן און גרויסן, געדיכטע און שיטערע און זי ווייזט אויפן פויערס קודלעס, ווי עס קריכט אין קאָפּ אריין. פון הויכן אברהם־שמואל אנטלויפט א פויער. ער לויפט אים נאָך און שלעפט אים צוריק. דאָס געלט ציילט ער הויך, אויפן קול און דער פויער ציילט נאָך, ווי ער וואָלט נאכגעזאָגט וויזוי. די שווארצע דבורה ספראוועט־זיך מיט א צענדליק פויערטעס אויף איין מאָל. ביי יונה אינאָוולאָצקין מעסטן פויערים גלאָנ־ציקע שטיוול מיט א גערוך און מיט א סקריפּ... ביים שניידער גראָס מעסט מען קורטקעס, ביי מייערהאָלצן — הויזן מיט וועסטן, ביי חיים זעלמאן אין קראָם באקליידט מען יעדע פאָר מינוט אן אנדער פויער. די מלבושים זענען עפעס אזוי גענייט, אז זיי פאסן אויף יעדן פויער, אָן אונטערשייד פון ווופֿק און דיק. דעם זעלבן בגד וואָלט מען, דוכט־זיך געקענט אָנטון סיי א העלפאנט און סיי א קאָטער... פונקט אזוי קליידן פערל ראָזענבלומס און בלומע קאָוואלסקיס פארביקע קאָפּ־טיכער און סטענגעס פאר יעדער פויערטע.

פויערים, וואָס האָבן אָפּגעלייזט זייער סחורה, האלטן אין איין אייגנקויפן פאר זיי־ער אייגענעם באדארף און דאָרפישער באלעבאטישקייט. שלעפט מען נאפט, זאלץ, זייף און צוקער פון די גרויסע קאָלאָניאל־געשעפטן פון אפרים ליבערמאן, דוד ליפשיץ, בע־ריש ראָטבליט. אין די שפייז־קראָמען פון הענע־גיטל היטץ, גרשון קורץ און לייביש שטיינפעלד קויפן זיי זיך מאכלים, אונטערצולענען זיך דאָס הארץ. און דאן, מיט פרישע כוחות און מיטן בייטל געלט, וואָס קעשענע־גנבים האָבן נאָך נישט באוויזן אריסצו־כאפן, לאָזט מען זיך ווידער אייגקויפן: ביי לאה די שעטשקע־מאכערן, ביי הערש־לייב גינגאָלד און ביי נח הענטשעס האנדעלט מען אין פארשיידענע קאשעס און שפייז פאר בהמות און עופות. ביי ישראלקעלע קריגער, יאָסל זיידע און מרדכי־דוד גרינבערג שאפט מען זיך־איין קאָסעס, גראבליעס, מעסערס, העק, זעגן, האקמעסערס, ריבאייזנס, האנט־מילעכלעך, פיילן, שלייף־שטיינער, טשוועקעס און אנדערע מעטאלענע חפצים. ביי דודל מיסטער און פרץ טראָמפּאָלער קריגט מען פארבן, קרייד, גיפס, טערפענטין, פאָקאָסט, בארשטן. ביים לאָמען מענדל איז ממש אן אָפּרייסעניש אויף הערינג. צענדליקער הע־רינג און פולע באנקעס לוג שלעפט מען פאר חזירים. און כאָטש די פויערים זענען נישט קיין חזירים, האָבן זיי אויך הנאה פון טינקען א שטיק ברויט אין דעם הערינג־לוג. עס איז געשמאק און עס קאָסט ביליק... מען פארגעסט אָבער אויך נישט צו קויפן קיי סמא־ראָוויזלעס (שמירעכצן) פאר די וועגענער און פעלד־מאשינען ביים גלען מאטעס און ביי ישראל אברהם גבריאלס.

אויך די האָלץ־סקלאדעס פון לוזער לעווענבערג, ישראל־יעקב גוטמאן, יענקל

שפּיכלער און אנדערע לייזן געשמאק. פּויערים דארפן קלעצער, ברעטער, לייסטן, שטיין־קוילן, דאכווקעס, מכשירים און אגראר־מאשינען. דאָס קריגן זיי ביי אהרון באָניק, אברהמטשע באָניק און ביי מאיר גאָלדבערג.

און אז דער פּויער האָט שוין אויספארקויפט און איינגעקויפט און געלט איז נאָך דאָ, איז אים פריילעך אויפן הארצן. דאן טוט עס אים א צי צו אברהם רימער, אָדער צו וואָלף רימער, א לייטישע כוסה צו מאכן. אז עס איז אים גאָר ווויל, קויפט ער זיך א פלעשעלע אין קעשענע אריין, אָדער טאקע גאָר א „מאטקע" (א ליטערדיקע פלאש בראָנפן). ער קריגט עס ביי הערש־דוד פאפּיערבוך, ביי לייבל און גרשון ליבערמאן, אָדער גאָר אין מאָנאָפּאָל. נאָך האלבן טאָג פעלן שוין נישט קיין שיכורע פּויערים אויפן מארק און אין די גאסן. וועט ער זינגט, וועט ער שרייט און וועט ער כאפט־זיך שלאָגן א יידן. על־פי־רוב מישן־זיך באלד אריין מענטשן און מען צענעמט זיי, אוועקשלעפּן־דיק דעם שיכור און עס ענדיקט־זיך בשלום. אָבער עס טרעפט אויך, אז דעם יידן נעמט מען אוועק א צעבלוטיקטן אהיים, א מארק־זיצערין באקלאָגט אירע צעשאָטענע, צעברא־כענע און צערטראָטענע סחורה און דעם שיכורן פּויער נעמט פאָליציי אוועק אין צערקל־אריין, ער זאָל זיך דאָרט אויסניכטערן...

פאר א סך קרעמער, הענדלער, בעלי מלאכות און מעקלער איז דער דאָנערשטיקער „טאָרג" די פרנסה פאר דער גאנצער וואָך. פון אָט דעם מארק־טאָג דארפן יידן צאָלן וועקסלען, דירה־געלט, שכר־לימוד, אָפּגעבן גמילות־חסדים, אריינקויפן עפּעס אין שטוב אריין און לעבן א גאנצע וואָך. די גאנצע האָפענונג זייערע איז אויף דעם דאָנערשטיק און דעריבער איז מען דאָס אזוי פארהאוועט און פאריאכמערט און פארקאָכט אין מסחר. אז עס טרעפט א נישט־געראָטענער מארק־טאָג, גייט מען ארום ווי אָן קפּא. צאָלונגען ווערן אָפּגעבעטן, וועקסלען ווערן פראָלאָנגירט. כמעט אלע סוחרים קרעכצן דאן, אז דער גאנצער מסחר ליגט אין דרערד. דאן ווארט מען שוין מיט אומגעדולד אויפן יאריד...

יעדן חודש קומט פאָר אין סקערניעוויץ א יאריד. דאן קומען אהער סוחרים פון גאנץ ווייטע שטעט, אפילו פון וואַרשע. די סקערניעוויצער יאריד זענען באקאנט אין גאנץ פוילן. דאן ווערן דאָ געמאכט גאָר גרויסע געשעפטן. דאן ווערן דאָ געקויפט און פארקויפט די שענסטע און בעסטע פערד און גאנצע סטאדעס בהמות. דאָס איז דער גרוי־סער טאָג פאר די פערד־הענדלער און קצבים. אלע זענען דאן פארפאָרעט: יענקל סוכערס מיט די בנים, משה די נחמנטעס, שאול הערמאן, חנן, משה בוקי. אלע! ווער עס קען נאָר האלטן א צוים, שינדן א פעל, טרייבערן און האקן פלייש...

בעת די יאריד, קומען־אָן ווי פון א ווייטן כישוף־לאנד, פארשיידענע קונצן־מאכער, וואָס עסן פּייער, שלינגען מעסערס און ציען לאנגע סטענגעס פון מויל. זיי לאָזן טאנצן א מאלפּעלע אינמיטן מארק און דערלאנגען א קעסטעלע מיט מזל־צעטעלעך דעם פאָפּוגיי, ער זאָל ארויסציען דאָס ריכטיקע מיט זיין שנאָבל. אויף א פעסל שטייט א „טערק" אין א רויטער פעסקע און מאכט „האָקוס־פאָקוס". ער רופט דעם עולם מיט א „פרר־טר־טר־טו!!!" און רעדט געדיכט פאר פּייער און פאר וואסער אויף זיין ריינעם טערקן־לשון. אָבער צו מנחה, קומט דער טערק אין בית־מדרש, ווייל ער האָט פונקט

יאָרצייט. און לויט זיין קדיש־זאָגן, דערוויסט מען זיך, אז ער איז א געבראָטענער ליטוואק...

די מערק און יאָרידן ציען־זיך פון פּאָרטאָג, ביז שפּעט נאָכמיטאָג. די פּויערישע פּורן פאָרן זיך פאַנאַנדער, יידן לייגן־איין זייערע סטראָגאַנעס און שלעפּן־זיך מידע אהיים, ווי זיי מאכן דעם סך־הכל פון זייער טאָג פּדיון.

און צומאָרגנס קריגן די מערק צוריק זייער וואָכעדיקן אויסזען.

6

דרדקי מלמדים

דוד קאצאַפּ, קאפקע, משה לייבלס, זלמן, הערשעלע פּאָמפּ און הערשעלע ענזילס, יצחק פּאָניע, משה־שמחה און יענקעלע ש־נ־ק, — זענען געווען מלמדים. אין זייערע ענגע חדרים האָבן מיר, יינגלעך, צום ערשטן מאָל רעכט דערפילט דעם טעם פון יידישקייט... און דער דראנג נאָך א ביסעלע שפּיל, שטיפּעריי און קינדערשער פרייד איז געווען גרעסער, ווי די מורא פּארן רבינס קאנטשיק. האָט מען זיך געשפּילט מיט זעלענערישע־קנעפּלעך, מיט די רעדעלעך און ספּרוזשינעס פון צעבראָכענע זייגער־לעך, מיט קאָלירטע גלעזלעך און ענלעכע מציאות. געפירט א האנדל אונטערן טיש, א מקח־וממכר. אז דער מלמד פלעגט עס באמערקן, פלעגט ער מחרים־זיין דאָס שפּילצייג, קאָנפיסקירן עס און אָנדרייען דעם יינגלס אויערן. פּאר גרעסערע חטאים, ווי למשל: שפּרינגען אויף איין פוס, שפּילן אין „קלאָס" און שארן א שערבל, — פלעגן זיי שוין אריבערלייגן איבערן בענקל, אָדער אויפן שויס און אָפשמייסן מיט א ניגונדל... אָבער ווי נאָר די טערען אויף די יינגלשע בעקלעך האָבן זיך אויסגעטריקנט, האָט מען שוין ווידער געטון אונטערן טיש דאָס זעלבע. נאָכמער, איצט איז עס שוין געגאנגען אין להכעיס, אין אויפרייצן, אין אָפּטון דעם רבין א שפּיצל... וועז טוביה מלמד איז, נאָך אזא אָפּ־שמייסן, אנטדרימלט־געוואָרן מיטן קאָפּ אויפן טיש אָנגעשפּאָרט און מיט דער באָרד איבערן טיש אויסגעשפּרייט, — האָבן די קונדסים געבראָכענט צושלעפּן פון שיעהס סטאָ־לעריי א טעפּל הייסן לאם און דעם רבינס באָרד באגאָסן... וועז ער האָט זיך גוט אויסגע־שלאָפן, איז שוין דער סטאָלערשער לאם געווען פּאָרטריקנט ווי שטיין און אז דער רבי האָט זיך אויפגעכאפט, האָט ער בשום־אופן נישט געקאָנט אָפּרייסן דעם קאָפּ פון טיש... עס איז קיין אנדער עצה נישט געווען, ווי אָפּצושניידן אים א האלבע באָרד. א לענגערע צייט נאָכדעם, איז טוביה מלמד ארומגעגאנגען מיט א טיכל דאָס פנים פאָרבונדן...

על־פי־רוב זענען אונדזערע מלמדים געווען לא־יוצלחס און די רביצנס האָבן גע־מוזט זיך מישן אין „געשעפּט" און צוימען די „לאָבוזעס". אנדערש איז געווען ביי שיעה מלמד. זיין חדר האָבן די יינגלעך ליב־געהאט. דאָרט האָט די רביצן נישט געפליקט קיין

פעדערן צווישן די ייִנגלעך, ווי די רבצין חייה, דעם מלמד משה פשיטיקערס אשת־חייל... נישט אריסגעשלעפט די שלעכט־גערוכיקע אינגעווייִדן פון דער גאנדז לכבוד שבת און נישט אכטונג גענעבן אויף זיי. פארקערט: שיע מלמדס חדר איז געווען נעבן חזיר־מארק און דאָרט איז געווען א גרויסער פלאץ צום שפילן־זיך און א סך בוימער צום קלעטערן אויף זיי. ייִנגלעך האָבן זיך געשמאק געשפילט און געשמאק געלערנט. באַזונדערס — אין די ווינטער־נעכט ביים נאפט־לאָמפּ. דער נאפט־לאָמפּ איז געשטאנען אויפן טיש מיט א ברייטן פּאפּירענעם צילינדער אָנגעטון און דאָס האָט געמאכט די

דער מלמד ר' משה לייבעלעס

שאָטענס פון די קינדער בריט און הויך, ווי פון ריזן... און די „ריזן" האָבן זיך געוויגט איבער די פארשמאָלצענע חומשים, אין וועלכע עס האָבן נאָך געלערנט זייערע טאַטעס און זיידעס. פארגאָסן ביטערע טרערן אויפן גורל פון יוסף־הצדיק, וועמען די לייב־לעכע ברידער ווארפן־אריין אין א גרוב און פארקויפן אים שפעטער אלס קנעכט... און אלץ מיטן ניגון, מיטן „גרויסן אויסרעדעניש", פון ו א נ י וואָס האָט זיך אייגנע־קריצט אין זכרון אויף א לעבן־לאנג.

ביי נאכט פלעגן אין די ראָגן פון די גאסן אָנגעצונדן־ווערן די שטאָט־לאמטערן. דאָס זענען געווען הויכע אייזערנע עמודים מיט פירעקיק־געגלאָזטע קעפּ. א גוי מיט א

לייטערל פלעגט גיין פון לאמטער צו לאמטער, ארויפקלעטערן און אַנצינדן דעם אינווייניקסטן נאפט־לאָמפּ. אָבער די חדר־יינגלעך האָבן זיך נישט באנוגנט מיט אָט דער שטאָטישער „באלויכטונג" און יעדער יינגל האָט זיך געהאט זיין אייגן לאמטערנדל, מיט וועלכן ער פלעגט אהיימגיין פון חדר. עס זענען געווען געקויפטע לאמטערנדלעך, בלעכענע, מיט פענצטערלעך און מיט א נאפט־לעמפּעלע אינעווייניק. אזעלכע האָבן געהאט די פארמעגלעכערע קינדער. די נישט־פארמעגלעכע האָבן זיך אליין געמאכט לאמטערנעס פון א פלאש מיט אן אויסגעזעצטן באָדעם (דנא) מיט א דעקעלע פון א שוך־פאסטא־שאכטל, דורך וועלכן מען האָט א דראָט אדורכגעצויגן און אינווייניק האָט א ליכטל געברענט. עס זענען געווען פאפּירענע לאמטערנעס פון פארשיידענע קאָלירן, טאָוולנע, הילצערנע און פון וואָס נאָר א קינד האָט זיך געקאָנט מאכן. אָבער טאקע נאָר יחידי־סגולה האָבן זיך געקאָנט דערלויבן צו קויפן די ספּעציעלע „קאָלעיאָוע לעמפּלעך" מיט דער ניי־זילבער־בלעך, וואָס האָט שפּיגלדיק פארשטארקט דאָס ליכט און דעם שיין... אָט די „קאָלעיאָוע לעמפּלעך" פלעגט אויסארבעטן משה־כאצקעלע בלעכער, וועלכן די גויים האָבן געהאלטן פאר דעם בעסטן בלעכער־מייסטער אין דער וועלט... אפילו דאָן, וען עס איז שוין אויפגעקומען עלעקטריע און די שטאָט איז שוין געווען גאנץ לייטיש באלויכטן, האָבן זיך די חדר־יינגלעך אלץ נישט אָפּגעזאָגט פון זייערע לאמטערנעלעך, וואָס איז געווען פאר זיי א פרייד און א שפּיל. און טאקע: א חדר־יינגל אָן א לאמטערנע, איז דאָך ווי א זייגער אָן ווייזערס, ווי א קאץ אָן וואָנצעס, להבדיל!...

אהיימגייענדיק ביינאכט פון חדר, האָט מען נאָך אריינגעכאפט א גליטש איבער א פארפרוירענעם רינשטאָק, מאכן א שניי־מענטש מיט א בעזעם אונטערן אָרעם און מיט קוילן אנשטאָט אויגן, וואַרפן־זיך מיט שניי־קוילן, שפּילן־זיך אין יאָגעלעך, אין „גים צי גרוד" אָדער „קאָפּ צי שלאָק?". און אריינפאלן אין שטוב־אריין, פון פראָסטיקן דרויסן, פלעגט מען דווקא דערהיצטע, מיט רויטע בעקלעך און גלאנציקע אויגן...

אויף חנוכה פלעגן בעלפערס פארזאָרגן די קינדער מיט דריידלעך, פאר א פאָר גראָשן. וועז די עלטערע מענטשן פלעגן מאכן לכבוד חנוכה א קערטל, פלעגן די קינדער שפּילן אין דריידל: נאָטע גנב האקט שלעסער... מען פלעגט שפּילן א טערניטשקע, אין קוויטלעך און דערביי — עסן לאטקעס און נאשן גריוון... חמישה־עשר פלעגן מיר באקומען באָקסער מיט פּייגן. אָבער איין יינגל דעם אנדערן האָט מכבד־געווען מיט א דריי־פּינגערדיקן פּייג אונטער דער נאָז...

זומער איז דאָס לערנען אין חדר געווען אן אָפּקומעניש. עס האָבן געווינקען דורכן פענצטער די גרינע פעלדער, די פּארקן מיט די כישופדיק־שמעקנדיקע בעז־בוימער, די בליענדיקע אקאציע־בוימער, וואָס זייערע צארטע, ווייסע, זיסלעכע בליטן פלעגן די קינדער עסן. די הויכע קאשטאַן־בוימער, וואָס האָבן געווונקען מיט טויזנטער ברוין־גלאנציקע אויגן און אויף וועלכע מען האָט געקענט ארויפקלעטערן ביז צום סאמע שפּיץ און פון דאָרט, — אראָפקוקן אויף אלע דעכער פון דער שטאָט... און אז מען האָט צייט געהאט, האָט מען זיך טאקע אריינגעגנבעט אין א פרעמדן סאָד, אָנגעריסן אומרייפע פרוכט און אנטלאָפן, ווי א מויז פאר א קאץ... שלעכט איז געווען, וען מען האָט, אנט־

לויפנדיק, דאָס היטל פארלוירן. דאן איז מען ארומגעגאנגען א גאנצן טאָג מיט א פאָלע פון דער קאפאָטקעלע — איבערן קעפל פארוואָרפן, נישט עובר צו זיין אויף קלות־ראש... אהיימקומענדיק, פלעגט מען כאפן קלעפ פון טאטן און עמיץ פון דער משפחה איז אוועק אָפּבעטן דאָס היטל, צוזאָגענדיק, אז מער וועט זיך שוין דער תכשיט אין סאָד נישט ווייזן.

באזונדערס האָט געריצט דער טייך הינטער דער שטאָט. אין תמוז־טעג פלעגן־זיך יינגלעך א לאָז־טון אהין דורכן מקוה־געסל, אָדער דורכן חזיר־מארק — צום „יידישן וואסער". דאָס „יידישע וואסער" האָט מען געהרופן דעם טייל טייך, צו וועלכן מען איז געקומען דורכן מקוה־געסל. דורך דער סטאָדאָלנע איז מען געקומען צו דעם טייל טייך, וואָס מען האָט גערופן „דאָס גויישע וואסער". פון דעסטוועגן האָט אויך געטראָפן, אז ביים כשרן „יידישן וואסער" זאָלן יינגלעך קריגן געשלאָגן פון שקצים. דערפאר זענען טאקע יידישע יינגלעך געגאנגען גרופנווייז זיך באָדן און שטענדיק — מיט א שטארקן... אז דער „שטארקער", א דרייסט יינגל וואָס קען צוריקגעבן א קלאפ, האָט אָנגעבראָכן א שגצל די ביינער, זענען זיי זיך אלע צעלאָפן און די „מחנה ישראל" האָט אָפּגעהאלטן א נצחון איבער די „פלישתים"... דאן ערשט איז מען אריינגעשפרונגען מוטער־נאקעט אין מחייהדיק־קילן וואסער, זיך געטונקען, געפליעסקעט און געלעגנט זיך שווימען. שווי־מען איז געווען א הייסער באגער ביי יעדן איינציקן און צושווימען ביזן בוים — א נישט־דערגרייכבארער חלום. דערוואקסענע פלעגן זיך אויך באָדן ביים אלטן בית־הקברות. דאָרט איז געווען זייער טיף און נאָר גוטע שווימער האָבן דאָרט געוואגט צו שווימען, לייגן קלאפטער, פולקעס, גיין טריט־וואסער, ליגן אויפן רוקן, מאכן ניורקעס, פארשוויי־דנדיק אונטערן וואסער אויף א היפשער צייט און ארויסטויכן ערגעץ, מיט א צען מעטער ווייטער... יאָרן שפעטער איז אויף דעם פלאץ געמאכט־געוואָרן א פליאזשע, מיט גע־שלאָסענע ביידלעך, זיך אויסצוטון און מען האָט זיך שוין געבאָדן אין באָד־קאָסטיומען צוואמען מיט פרויען.

אויף סטראָקאטשעס פעלדער פלעגט מען זיך שפילן אין זעלנער און מלחמות. איין מחנה פלעגט באפאלן דער צווייטער מיט שטיינער און שטעקנס, נישט איין יינגל איז אהיים געקומען מיט א בייל אויפן קאָפּ, אָדער מיט אן אונטערגעהאקט אויג און דערציילן, אז שקצים זענען אים באפאלן און געשלאָגן מכות־רצח... די מלחמות האָבן אָנגעפירט עלטערע יינגלעך, וועלכע זענען געווען די „אָפּיצירן". ווער עס האָט נישט געפאָלגט דעם באפעל פון „אָפּיציר", איז אויסגעשלאָסן־געוואָרן פון דער שפיל. קריי־מענטשיקס זונדל איז געווען איינער פון די „אָפּיצירן" און מען האָט אים געקרוינט מיטן נאָמען „סטראָקאטש". אזוי האָט מען אים גערופן יאָרן־לאנג.

יעדעס יאָר פלעגט קומען קיין סקערניעוויץ א קאָרוזעלע, וועלכע פלעגט זיך דרייען אויפן מארק אונטער די קלאנגען פון א גראמאָפאָן, אָדער הארמאָשקע. יינגלעך פלעגן זיך דרייען אויף די פערדלעך און מיידלעך — אין די בריטשקעס. שטארקערע יינגלעך פלעגן ארויפקלעטערן אויפן אויבערשטיבל און דרייען די קארוזעלע, לויפנדיק רונד־ארום. דערפאר האָבן זיי שפעטער זיך געזעצט אויף א פערדל, ווי די פריצים, און זיך געדרייט אומזיסט...

שעיה ליפשיץ איז נישט נאָר געווען א גביר, נאָר אויך א קלוגער ייד און א גרויסער וויצלער. איינמאָל שיקט ער רופן זיין שכן אברהם־יצחק ליפשטאט, וועגן א זייער וויכטיקן ענין. אברהם־יצחק ליפשטאט איז אויך געווען א גביר, א חשוב. דער ערשטער חסיד ביים סקערניעוויצער רבין. און אז אברהם־יצחק איז געקומען, האָט אים שעיהלע ליפשיץ אריינגערופן אין א חדר מיוחד און, מיט א געוואלדיקן ערנסט, פאר־טרויט דעם וויכטיקן סוד: „הגה, זיי וויסן אברהם־יצחק, אז איך האָב דערהאלטן א פאַרטרויליעכע ידיעה. בלויז דיר זאָג איך עס: די נאָענטסטע טעג דארף ווידער קומען די קארוזעלע קיין סקערניעוויץ!“...

שעיה האָט געהאט א פּעטער, חיים־פנחס ליפשיץ. דאָס איז געווען א הדרת־פנימדיקער ייד מיט א שיינער באָרד, מיט א סאמעטן קאפל, ריפּסענעם הוט, לאנגע ריפּסענע יופּיצע, וואָס פון איר הינטערשטער טאש האָט תמיד ארויסגעשטאַרצט א רויטע פאטשיילע. פונקט ווי שעיהלע איז געווען א גרויסער גביר, איז חיים־פנחס געווען א גרויסער אָרעמאן און ער פלעגט אָפט קומען צו זיין פּלימעניק נאָך א רובל אויף שבת. איינמאָל, ווען ער האָט געבעטן א גרעסערע סומע און שעיה האָט אים נישט געוואָלט געבן, האָט ער אים געדראָט אָנצוטון חרפות און בושות. „דהיינו? וואָס וועסטו מיר טון?“ האָט שעיה געפרעגט. „פאר דער גאנצער שטאָט אין די אויגן, וועל איך זיך דרייען אויף דער קארוזעלע!“ — האָט חיים־פנחס געענטפערט. און די דראָונג האָט געהאָלפן...

חיים־פנחס פלעגט זיך תמיד רייסן צום ברעטל, כאָטש ער איז געווען א גאנץ־קנאפער בעל־מנגן. איינמאָל, ווען ער האָט זיך צוגעקראָגן צום עמוד, צו קבלת־שבת, האָט ער פארענדיקט דעם „בואי כלה שבת מלכתא“ מיט א: טאם־טי־טע־טו... דאָס גאנצע געראָר חסידים־שטיבל האָט אויסגעבראָכן מיט א הארציקן געלעכטער. און א לאנגע צייט נאָכדעם, פלעגט מען אים באגעגענען מיט א „שלום־עליכם אייך, ר' טאם־טי־טע־טו!“... אָבער סיי־ווי איז חיים־פנחס זיכער געווען, אז ער דאוונט שענער פון הענער שטשופּאקן...

יינגלעך פלעגן אויסגעפינען אלע פארבאָרגענע פלעצער צום שפּילן־זיך און צו זיין אויסגעהיט פון מלמדישע אויגן. אזא פלאץ איז געווען ביי יענקל שפּיכלער אין הויף, אין לייבל ליבערמאנס גענעלע, וווּ מען פלעגט שפּילן יאָגעלעך, אָפּזעצלעך, רייטן אויף פערדלעך (איין יינגל אויפן אנדערן), פאלאנט און מלחמות. פלעגט א מלמד כאפן, פלעגט ער שמייסן און באשטראָפן מיט בלייבן אין חדר, ווען אלע יינגלעך גייען שוין אהיים. מיט דער שטראָף פלעגט זיך באנוצן דער מלמד איטשע שטערן. אָבער ערגער איז געווען, וואָס ער איין פלעגט נישט שמייסן, נאָר הייסן איין יינגל שמייסן דעם צווייטן. דאָס האָט נאָך מער וויי־געטון, געווען פארדריסלעכער, פיינלעכער און פאר־שאפט ביי־בלוט צווישן די קינדער.

7

גמרא און תוספות מלמדים

גמרא און תוספות האָבן שוין בחורימלעך געלערנט ביי די מלמדים יוסף־מרדכי, בערל וויסקיטקער, אברהם־ישראל אורישנס און אנדערע. צוועלף־דרייצן־יעריקע בחורים האָבן שוין געטראָגן אויף זיך דעם גאנצן יאָך פון יידישקייט. מען האָט געלערנט מיט התמדה, מיט א ניגון, ערנסט און פארטיפט. אנדערע האָבן שוין אפילו געפראווען אלע חסידישע ניקן און געמאכט הוערות, ווי זייערע טאטעס און זיידעס, דרייענדיק מיטן גראָבן פינגער. מען האָט שוין געלערנט מוסר, ווי מען וואָלט געווען איבערן קאָפּ איינגעטונקען אין זיגד. אזעלכע בחורים האָבן שוין אָנגעהויבן צו לערנען פאר־זיך. אָפּט־מאָל פלעגן זיי לערנען גאנצע נעכט, מיט א פיבערדיקן עקסטאז. אנדערע זענען אוועק־געפאָרן אין פארשיידענע ישיבות, זיך געוואלגערט אינדערפרעמד, געגעסן „טעג" און געטרונקען פון קוואל פון תלמוד.

אָבער דער גרעסטער טייל האָט זיך אָנגעהויבן וואקלען. געכאפט בגניבה א קוק אין א ספר־חולין, אין א צייטונג־בלאט. מען האָט אָנגעהויבן לייענען טריפה־פסולס (בעלעטריסטיק און וויסנשאפט) און טאקע לערנען א גוויישע גראמאטיק, אן אלגעברע און געאָמעטרע... דאָס איז בעצם געווען די השכלה־עפאָכע אין סקערניעוויץ. דאָס האָט געבראכט צו גרויסע מחלוקות. פרומאקעס האָבן ממש געשלאָגן. און היות סקערניע־וויצער יידן זענען תמיד געווען הייס־בלוטיקע, זענען בויידע צדדים, די פאנאטיקער און די אפיקורסים, געווען קאמפסלוסטיק. בויידע צדדים האָבן זיך נישט אָפּגעהאלטן פון שפיכת דמים און אייגער דעם אנדערן האָט געבראָכן די ביינער. דאן האָט זיך דאָס געגרינדעט די „חברה אחדות", וועלכע האָט, סוף־כל־סוף, באזיגט די פאנאטיקער. דאן האָט מען זיך שוין מער נישט געדארפט ארויסגנבענען הינטער דער שטאָט, כדי דאָרט א בליק צו טון אין דער „הצפירה" און אין „המליץ" און צו לייענען א ביכל פון מענדעלע מוכר ספרים, שלום־עליכם, ביאליקס א שיר און א מאמר פון אחד־העם און נחום סאָקאָלאָוו... ביי טייל בחורים איז דער איבערגאנג געווען א שטופנווייזער, א לאנגזאמער און במילא — אָן ספעציעלע נאָכווייענישן. ביי א גרויסן טייל איז אָבער די איבער־קערעניש פאָרגעקומען שנעל, דראסטיש. דאָס האָט געבראכט דערצו, אז זיי האָבן גע־מוזט עוקר־זיין פון שטאָט. אנדערע זענען אפילו אוועקגעפאָרן קיין אויסלאנד. כדי נישט צו זיין אָפּהענגיק פון טאטנס טיש, האָט מען זיך געמומען לערנען פאכן און גע־וואָרן גוטע בעלי־מלאכות.

אזוי האָט אויסגעזען די „רענעסאנס־עפאָכע" פון דער סקערניעוויצער יוגנט. פון דאנען איז שוין געווען נאָר איין שפרונג צום גרויסן, ברויזנדיקן, געזעלשאפטלעכן לעבן, אין וועלכן אונדזער יוגנט האָט זיך אריינגעוואָרפן מיט באגייסטערונג. אונדזערע טעטיקייטן אויף אלע געביטן פון געזעלשאפטלעכן לעבן, האָבן טאקע פראָפאָרציאָנעל וויייט אריבערגעשטיגן די צאָל יידן אין שטאָט... די פאנאטיקער האָבן געלייגט אין חרם־אריין. געורדפט נישט נאָר די יונגע קולטור־טרעגער, נאָר אויך זייערע משפחות, וועל־

יצחק גרינבוים מיט די ציוניסטישע כלל-טוער פון אלע פארטייען אין סקערניעוויץ

זיצנדיק פון רעכטס: קאליקשטיין, דער העברעאישער לערער וואלמאן, משה ראזענבלאט, משה ראזענבלום, יצחק שווארץ, שעיה ראזענבלום, מרדכי ניימאן, ישראלקע שפיכלער, יצחק גרינבוים, יחיאל ווינאגט, אלטער לעווקאוויטש, לייבל צודקאוויטש, יחזקאל לעווקאוויטש, מלך לעווקאוויטש, מאיר שארפהארץ, יענקל שווייצער, דוד הימלפארב, בן־ציון האוס, זעליק ראטמאן.

שטייענדיק פון רעכטס: די צוויי קעפלעך פון דער טיר: ראזענבלום און רחל ראזענבלום, שעיהלע ברעסלער, מרדכי זילבערבערג, ירמיהו ראזענבערג, יאסל לאנדא, משה שעניצער, מענדל גראס, ראובן פינטשעווסקי, משה קורץ, צלאל זיילער, יצחק בוימערדער, יענקל כהן, יענקל זיידע, ישכר דושאלאווסקי, שמואל לייזער סעגאל, לייבל ליפשיץ, יענקל ניימאן, משה לאנדא, יוסף פירסטנבערג, משה זעלמאן, מענדעלע בירנבוים, פישל שווייצער, שלמה זאקאן, בעריש זאקאן, אומבאקאנט, יענקל ניימאן, לייבל שארפהארץ.

כע מען האָט ארויסגעוואָרפן פון די שטיבלעך און בתי־מדרשים. אָבער די צייט האָט געטון אירס: ווי נאָר די ערשטע אידאָליסטישע קולטור־טרעגער האָבן אָנגעהויבן זייער מסירת־נפשדיקע טעטיקייט, האָט עס מיטגעריסן הונדערטער בחורים און מיידלעך. עס האָבן זיך באוויזן די ערשטע שואלבן און מיר האָבן שוין געווּסט, אז עס קומט א נייער פרילינג... עס זענען אראָפגעבראכט־געוואָרן פרעלעגענטן פון ווארשע און עס האָבן זיך באוויזן אויך אייגענע „כוחות". מיר האָבן איינגעאָרדנט רעפעראטן, לעקציעס, קעסטל־אָוונטן, טעאטער־פאָרשטעלונגען, רעציטאציעס, קאָנצערטן און פיל אנדערע קולטור־פראנשטאלטונגען, וואָס זענען זייער גוט באזוכט־געוואָרן. אונדזער יוגנט האָט זיך אזוי אויסגעצייכנט, אז ווארשעווער מנהיגים, שרייבער און קינסטלער, וועלכע מיר האָבן

גרינדער און פירער פון ברית טרומפעלדאָר
אין סקערניעוויץ

ישראל גלאָווינסקי

אראָפגעבראכט פאר אונדזערע קולטור־אונטערנעמונגען, האָבן ביי פארשיידענע געלע־גנהייטן אויסגעדריקט שבחים און אנערקענונג פאר דער סקערניעוויצער יידישער יוגנט.

יצחק גרינבוים פלעגט שטענדיק געזן אָננעמען די אייגלאדונג, צו באזוכן סקער־ניעוויץ און געוויידמעט אונדזער יוגנט א באזונדערער אויפמערקזאמקייט.

ד"ר שיפער האָט, נאָך זיין באזוך אין סקערניעוויץ, געריידט מיט ליבשאפט און אכטונג וועגן אונדזער יוגנט, אין ווארשעווער ליטעראטן־פאראיין.

אברהם הארצפעלד האָט באזוכט סקערניעוויץ, אלס פאָרשטייער פון דער קק"ל־קאָמיסיע פון ארץ־ישראל. די גאנצע יידישע יוגנט איז דאן אוועק צום וואָקזאל, אים מקבל־פנים־זיין. די „ברית־טרומפלדור"־אָרגאניזאציע, מיט ישראליק גלאָווינסקי בראש,

האָבן אים אויפגענומען אויף א מיליטעריש־ן אופן, מיט קאָמאנדאָס אויף העברעאיש. אז אברהם הארצפעלד האָט דערזען דעם ריזיקן עולם, וועו ער איז אויסגעשטיגן פון צוג, האָט ער זיך אָפּגעזאָגט פון פּאָרן מיט א דראָשקע. א נעם־געטון א פּאָר יוגנטלעכע אונטערן אָרעם און אָנגעהויבן צו מארשירן צו־פוס אין שטאָט אריין. די גאנצע יוגנט — נאָך אים, מיט געזאנג פון ארץ־ישראל־לידער. דאָס איז געווען א ספּאָנטאנע דעמאָנ־סטראציע איבער דער לענג פון דער באן־גאס, פשערניק, ביז צום לאָקאל פון דער אָרגאניזאציע „אהבת־ציון", וואָס האָט זיך געפונען ביי דייטשערן אין הויז. ערשט דאָ האָט מען זיך רעכט צעטאנצט און צעזונגען און געשלונגען די וויכטיקע נייעסן פון ארץ־ישראל, ביז שפּעט אין דער נאכט־אריין... צומאָרגנס איז ער אויפגעטראָטן מיט א בארי־כט פון ארץ־ישראל, פאר א פול־געפּאקטן זאל, אין קינאָ „אָאזא". מיט יאָרן שפּעטער, וועו איך האָב הארצפעלדן באגעגנט אין ירושלים, האָט ער נאָך אלץ געדענקט מיט בא־גייסטערונג וועגן דער סקערניעוויצער יוגנט.

מלך ראוויטש האָט אמאָל, נאָך זיינעם א רעפעראט אין „סאטיר"־זאל, וואָס די „בונדישע אָרגאניזאציע" האָט אייניגעאָרדנט, זיך אריינגעזעצט אין א גרויסן פויעריש־ן וואָגן, מיט א גרעסערער גרופּע יוגנט פון „בונד" און אוועקגעלאָזן־זיך אויף א שפּאציר־אין וואלד. דאָרט האָבן זיי פּאַרבראכט ביז שפּעט אין דער נאכט אריין מיט דערציי־לונגען, געזאנג און שטיפּעריי־ן.

סעגאלאָוויטש איז געווען געירעט פון אונדזער אויפנאמע און תמיד געדענקט וועגן זיינע סקערניעוויצער לייענער און צושויער מיט סענטימענט.

פּרץ מארקיש פּלעגט ליב האָבן אונדז צו באזוכן און נאָכדעם, געדענקט וועגן אונ־דזער יוגנט מיט התפּעלות.

דאָס זעלבע — אקטיאָרן, רעזשיסערן, פּארטיי־און קולטור־טוער.

8

ציוניסטישע טעטיקייטן

עדע אָרגאניזאציע אין שטאָט האָט זיך געהאט איר אייגענעם לאָקאל און איר אייגענע קולטור־קאָמיסיע, וועלכע האָט געזאָרגט פאר לעקציעס, ביכער פאר דער ביב־ליאָטעק, פאָרלעזונגען און טעאָטער־פאָרשטעלונגען פון אראָפּגעבראכטע טרופּעס און פון אייגענעם דראמאטישן קרייז. די יוגנט איז געלאָפן צו די אָרגאניזאציעס, ווו עס איז געווען לעבהאפטיקייט, פרייד, דערציאונג, וויסן און אידעאל.

אין צענטער פון אָט די אלע טעטיקייטן, זענען געשטאנען די ציוניסטישע פאר־טייען. צוזאמען זענען זיי געווען דער כוח, וואָס האָט געהאט די גרעסטע השפּעה אויף

דער גייסטיקער ענטוויקלונג פון כמעט דער גאנצער יוגנט. די פאַרשטייערשאפטן אין אלע קריסטלעכע און יידישע אינסטיטוציעס, זענען געווען כמעט דורכאויס פון ציוניסטיש־געשטימטע בעלי־בתים. די גאנצע קולטור־טעטיקייט האָבן אָנגעפירט די ציוניסטישע גרופירונגען און די „בונד"ישע אַרגאניזאציע. די איבעריקע פארטייען האָבן געגומען גאָר א קליינעם אָנטייל. וואַרעם פאַלקיסטן, קאָמוניסטן, אגודת־ישראל און אנדערע זענען געווען קליין אין צאָל, שוואך אין קולטורעלע כוחות און במילא — נישט געהאט קיין צוטריט צו דער יוגנט.

די גרויסע באוועגונג פון חיבת־ציון, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט די ציוניסטישע קאָנגרעסן און ד"ר הערצלס „יודענשטאט", האָט א געוויסע צייט מיטגעצויגן מיט זיך כמעט די גאנצע באפעלקערונג: חסידים און מתנגדים, פרומע און פרייע, רבנים און פראָסטן פאָלק. דאן האָט עס אויסגעזען ביי אונדז, ווי משיח'ס־צייטן... אָבער שפעטער,

א גרופע ציוניסטישע מיידלעך לערנען עברית ביים לערער האלטער אונטער דער אָנפירערשאפט פון יחיאל ליפשיץ און שפרה באָרנשטיין

אויבערשטע ריי פון רעכטס: רבקה לאה זינגער, רבקה זעלמאנאָוויץ, רויזע האָלץ, מרים לאה ניימאן, חנה זשיטעלניצקי, דער לערער האלטער, ראָטמאן, בלימא קארפ, שפרה באָרנשטיין, יחיאל לפשיץ.
צווייטע ריי פון רעכטס: ליזא פרענקעל, חנטשה ברעסלער, חנה ראָטמאן.
מיטן פלאקאט: פרימעט גרינבוים, שרהלע שווייצער.

די ערשטע מיטגלידער פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע „אהבת־ציון"

ערשטע רייִ שטייענדיק פון רעכטס: אהרן שטיגליץ, חיימל ליפשיץ, אהרן ראָזענבוים, יצחק שעוואָץ, אומבאקאנט, משה'לע ליפשיץ, יחיאל מוסטער. צווייטע רייִ פון רעכטס: לייזער מאָשקאָוויץ, בונם טוגענטמאן, חאצקעל ניימאן, יחזקאל לעווקאָוויץ, שמואל באק, מרדכי שטערן, יענקל וווּדקי. דריטע רייִ פון רעכטס: זעליק שענידער, אומבאקאנט, בצלאל דייטשער, הרב מעליקאָווסקי, ליפמאן קארפ, אליעזר פריילעך.

וועז דער ציוניזם איז צוגעטראָטן טון ממשותדיקע ארבעט פארן אויפבוי פון ארץ־ישראל, ווי די קרנות, הכשרה, חלוציזם און עליה, — האָבן זיך די חסידים, אונטער דער השפעה פון די רביים, געמומען צוריקציען פון ציוניסטישן געדאנק. די טענה איז געווען, אז ציוניזם לייקנט־אָפ די האָפענונג אויף משיח'ן. דאן האָט זיך צעפלאקערט דער קאמף צווישן חסידיזם און ציוניזם. דאָך, זענען א טייל חסידים געבליבן גוטע ציוניסטן און אָפן געשטיצט די קרנות, אויסשטייענדיק קריטיק פון זייערע רביים און רדיפות אין זייערע שטיבלעך. צווישן די עקשנים זענען געווען יחיאל און אפרים ליבערמאן, אלטער טייבלום (וואָס איז שפעטער געווָארן דער גרינדער פון „מזרחי" אין סקערניעוויץ), חיים־אלטער ליפשיץ, בונם טוגענטמאן, אהרן ראָזענבוים, זאב זיידע, שעפסל קאליקשטיין און אנדערע. צום ציוניזם האָבן זיך געמומען באהעפטן יונגעלייט און עלטערע, וואָס

זענען ארויס פון די שטיבלעך און געבליבן על פרשת־הדרכים. אין ציוניזם האָבן זיי געפונען זייער תיקון, דעם המשך פאר זייער גייסטיקן אויסלעבן־זיך.

ביים ציוניסטישן רודער אין סקערניעוויץ זענען דאן געשטאנען: שמואל באק, חיימל און משהלע יוכבד׳ס ליפשיץ, אהרן ראָזנבוים, יצחק שעווצאק, יענקל ווורקא (וואָס האָבן שוין אָנגעהויבן די טעטיקייט פאר די קרנות און פארקויפן אקציעס פון דער יידישער נאציאָנאל־באנק), בועז פלאָצקער, פישל באָרנשטיין, יחיאל ווינאכט, שרה ניימאן, מרים באָרענשטיין, דוד שטשופאק, רבקה וועגטלאנד און רבקה קארפ. עס איז דאן אויפגעקומען דער געדאנק צו גרינדן העברעאישע שולן. עס זענען דאן צוגעקומען פרישע כוחות צו דער ארבעט. צווישן זיי: חיים בענטשקאָווסקי, יוכבד ווינאכט, מלך ליבערמאן, חיימל לעווקאָוויטש, ראָזאליע פינקעלשטיין, דער לערער הערשקאָרן, חיים־לאָזער איצקאָוויטש און אנדערע. די העברעאישע שולן האָבן זיך געעפנט אונטער דער לייטונג פון די גוטע העברעאישע לערער־פעדאגאָגן: אָשר באקאלאר מיט זיין פאָטער און דער לערער סאָקאָלאָווסקי. באקאלארס פערזענלעכקייט האָט פיל משפיע געווען אויף אלע ציוניסטישע טעטיקייטן.

געלערנט האָט מען אין אונזערע שולן עברית־בעברית. עס איז איינגעפלאנצט געווארן אין די קינדער א ליבשאפט צום פאָלק און צום לאנד פון די יידישע האָפענונ־גען. ל״ג־בעומר האָבן די קינדער געפייערט אין וואלד, צוואמען מיט זייערע לערער. אלע יידישע יום־טובים האָבן ביי די קינדער באקומען גאָר אן אנדער חן, אן אנדער קאָליר און אן אנדערן טעם. דעם טעם פון ארץ־ישראל...

9

וואַרעמע היימישע ווינקעלעך

אַ סך ראָמאנטישע און היימיש־ליבע ווינקעלעך האָט סקערניעוויץ געהאט. ביי דער גרויסער בריק, וואָס האָט געפירט צו די „וואלעס״ און אין די זוויעזשע־ניעצער וועלדער פלעגט אונדזער יוגנט שפאצירן אין זומערדיקע אָוונטן און אין ווייס־באשנייטע ווינטערנעכט. די געגנט — א שטילע, מיט שיינע ווייללעס און גוט־געפלעגטע גערטנערס, מיט בלומען און גרינס און מיט צוויי שיינע שורות בוימער אין ביידע זייטן פון שאָסיי. פעלד און וואלד האָבן געדעמפט זייערע כישופדיקע אראָמאטן אין דער פיבערנדיקער בלויקייט פון די העלע לבנה־נעכט און יעדעס באשעפעניש האָט געמוזט תפילה־טון און זינגען. עס האָט געזונגען אן אומגעזעענער פויגל צווישן צווייגן, די גרילן אין גראָז און די פרעש אין די זומפן. א פאסטוך האָט ערגעץ געצויגן א בענקשאפט־נאָגנדיקן ניגון אויף א פייפיאָל. פון א ווייללע האָט זיך געטראָגן דאָס כליפען פון א פידל און דאָס קלאָגן פון א גיטארע. האָבן זיך אויך די הערצער פון די שפאצירנדיקע געעפנט

און אלע געפילן און באגערן, חלומות און בענקשאפטן זענען געפלאָסן צוזאמען מיט די מעלאָדיעס פון ציון־לידער און לידער פון ארבעטסמאן, פון ברידערלעכקייט, פרייהייט, יושר און קאמף פאר א בעסערן און שענערן מאָרגן... פון דלות און פון גלות, פון חלוצים און מארטירער פאר וועלט־אידעאלן... א, ליבע חברים און פריינט מיינע, ווו דער גורל זאָל אייך נישט האָבן פארטראָגן, אין וועלכן לאנד איר זאָלט זיך נאָר נישט געפינען, לאנדסלייט טייערע! צי געדענקט איר אונדזערע געמיינזאמע שפאצירן און געזאנגען? צי געדענקט איר, וויפל הארץ און נשמה מיר האָבן אריינגעלייגט אין די לידער: „דאָרט, ווו די צעדער...", „אין קוזשניע ביים פייער", „אל הציפור", „נישט זוך מיך דאָרט, ווו די מירטן גרינען"?... און ווער עס האָט נישט געזונגען, — האָט געזיפצט און אויף מיידלשע בעקלעך האָבן געשימערט טרערן...

„אויפן הויכן בארג, אויפן גרינעם גראָז,
„האָב איך קינדוויז שטום אָפגעטרוימט מיין גליק.
„וואָס האָב איך געוואָלט? — איך וויס אליין נישט וואָס.
„איך וויס נאָר, אז עס קומט קיינמאָל נישט צוריק"...
(חיים נחמן ביאליק)

אונדזער יוגנט האָט יאָ געוווסט, וואָס זי האָט געוואָלט. זי האָט געשטרעבט צו גרויסע מעשים, זיך געריסן צו וויטע און בריטע שליאכן. ענג איז אונז געווען אין אונדזער שטעטל, אונדזערע פליגל — געפענטעט. און יעדערער פון אונדז האָט זיך געריסן העכער פון מדרגה, צו מדרגה... וועגן וועלכע וועלט־פראָבלעמען האָבן מיר דען נישט דעבאטירט „אויפן גרינעם גראָז"? ווער פון אונדז האָט נישט געחלומט אויסצולייזן די וועלט, דער גאנצער מענטשהייט פון צער און טרערן, פון האס און קנעכטשאפט?... אונדזערע הערצער זענען פול געווען מיט ליבשאפט און יונגן גלויבן. זינגענדיק יהודה הלוי'ס ליד „איך האָב פארלאָזן אלע ליבסטע", האָט זיך דער נאציאָנאל־באוווסטזיניקער דערזען אין לאנד פון די אָבות, אויף די שליאכן פון תנ"ך און אין פיבערדיקן חלום האָט ער שוין געבויט א נייַ יידיש לעבן אונטער פאלמען און פייגנבוימער... און סאָציאל־באוווסטזיניקערע האָבן געקריצט די ציין און געבייַלט די פויסט, זינגענדיק אברהם רייזענס „הוליעט, הוליעט בייזעווינטן". אפילו דער ישיבה־בחור וואָס האָט פארמאכט די גמרא, האָט געפונען זיין פאראַל אין „מאי קא משמע לן?" און ער האָט זיך געוועגדעט מיטן פנים צום פראָגרעס... אונטערגעשוירן די פיאות, פארקירצט די קאפעטקע און געקויפט א קאפעליוש אנשטאָט דאָס יידיש היטל... אמת, א סך האָבן געוואָלט אויסמיידן סקאנדאלן אינדערהיים און האָבן געהאט טאָפעלע קלייַדונג: אין שטוב — די קאפעטע מיטן היטל און אין יוגנט־קרייַזן — א רעקל מיט א קאפעליוש... אויך זיי זענען שפעטער געקומען צו „די וואלעס" הינטער דער שטאָט, זיך באהאָפטן מיט דער נאטור, מיט אלץ וואָס גרינט, וואָס וואקסט און בליט.

אין די שבתדיקע פרימאַרגנס, און באזונדערס — אין חודש מאי, פלעגן זיך גרופּעס אוועקלאָזן צו די זוויעזשעניעצער וועלדער און פארבראַנגען דאָרט ביז האלבן טאָג, שלינגענדיק די נייעסטע ביכער און צייטשריפטן, וואָס עס איז נאָר געווען צו באקומען. וועגן אלץ האָט מען דעבאטירט, געשמועסט און געזונגען. נאָר אז עס פלעגט דורכלויפן דער צוג איבער דער דערבייאיקער באן־ליניע, האָבן אלעמענס הערצער גע־נומען קלאפן צום ריטם פון די באן־רעדער. דער פייף פון דעם לאָקאָמאָטיוו, וואָס האָט דורכגעשניטן די לופט, האָט אונדז אלעמען שטיל געמאכט. פעלד און וואלד זענען שטיל געווארן, פרעש און גרילן. און אין דער שטילקייט האָט אן אויסטערלישע בענקשאפט געמומען נאָגן אין הארץ נאָך וויייטקייט... ארויסרייסן־זיך פון די ענגע ד׳ אמות און אוועקלאָזן־זיך אין דער ברייטער וועלט־אריין — — —.

באלעבאטישע קינדער זענען נישט קיין שקצים מיט קיין שיקסעס. א יידישער בחור מיט א יידיש מיידל האָבן, אין יענע יאָרן, נישט געוואגט צו שפאצירן אין שטאָט צוזאמען. און דאָך זענען געפירט־געוואָרן שטילע, באשיידענע ליבעס. באגעגענען־זיך

א גרופּע אקטיוו יוגנטלעכע ציוניסטישע טוער

פון רעכטס, שטייענדיק: יצחק בוימערדער, רבקה פערשטענבערג, לייבל צודקאָוויטש, משה ראָזענבלאט (חלוץ), מאיר ראָזענטאל, מאיר שארפהארץ. זיצנדיק פון רעכטס: מרדכי ניימאן, שיינדל רובין, יאָסל בלאט, לייבל בירנבוים, פייגע שארפהארץ. פאָרנט: קורץ, יענקל שווייצער, דודטשע שניצער.

די שוואלבן פון סקערניעוויצער רענעסאנס אין יאָר 1912

שטייענדיק פון רעכטס: מענדל גרייעק, יחיאל גוטמאן, יחיאל נייטאן, שאול ראָזענצווייג.
זיצנדיק: זאלמן האָלץ, מענדעלע כשר, פנחס שווארץ, אברהם ליפשיץ.

פלעגן די פאָרלעך ביי „די וואלעס", אין שטילן, געשלאָסענעם קאָזשעטולסקע־גאסל, אָדער אין סודותדיקן מנישקע־גאסל, ווייט פון פרעמדע אויגן. דאָ האָט מען געזונגען „מארגאריטקעלעך", „רייזעלע דעם שוחטס", „שווארצע אויגן האָבן פייער" און „עס דרימלט דאָס שטעטל, די לאָדנס פארמאכט"...

אָרגאניזאציעס און פארטייען פלעגן ביי „די וואלעס" אדורכפירן פארשיידענע אונטערנעמונגען, ווי פארזאמלונגען, מיטינגען, זיצונגען און לעקציעס און אויך דורך דעם איז די געגנט אזוי באליבט געווען ביי דער יוגנט. דערקענען, ביי די פרומע יידן, האָט דאָס בלויז גיין צו די „וואלעס" שוין געשמעקט מיט אפיקורסות.

מיט יאָרן פריער, פלעגט מען שפאציירן ביי „די דעמבעס", אין דער געגנט פון ראָלינסקיס מיל. אין ביידע זייטן טייך זענען געווען בערגלעך, באוואָקסענע מיט הויכן גראָז. איז גוט געווען צו קומען אהער מיט אן „אפיקורסיש" בוך אונטער דער קאפעטע און זיך אוועקלייגן מיט דעם אין ווייכן, שמעקנדיקן גראָז. דאָ האָט מען, צום ערשטן מאָל

געלייענט די קלאסיקער פון דער יידישער ליטעראטור, זיך געגריבלט אין היסטאָריש־מאטעריאליזם און „בונדיסטן" און „ציוניסטן" האָבן געפירט דיסקוסיעס מיט חסידישער התלהבות און מיט א גמרא־ניגון.

יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו פוילן איז געוואָרן אומאָפהענגיק, האָט אויך סקערניעוויץ פריי אָפגעאָטעמט. דער יאָרן־לאנג־פארשלאָסענער פאלאָץ איז פריי געעפנט־געוואָרן פאר דער ציווילער באפעלקערונג. ביז דאן האָט מען נאָר געקענט זען די שיינע, גרינע בוימער־קרוינען, וואָס האָבן זיך געכוואליעט און אריבערגעשוימט איבער דעם הויכן, שטרענגען פלויט. צוזאמען מיט דער שיינקייט און סודותדיקייט, האָט געווייעט אן אומעט פון פאלאָץ. אן אומעט פון פוסטע אלעען, אָן קינדערשן געלעכטער, אָן ליבעס־לידער, אָן געדעמפטע פליסטעררייען, אָן פרייד, אָן לוסט.

וועגן דעם פאלאָץ האָט מען זיך דערציילט מעשיות און לעגענדעס אין פארשידענע ווערסיעס. א סברא, אז דער פאלאָץ איז פיל עלטער פאר דער שטאָט סקערניעוויץ, אז ער איז נאָך געשטאנען פאר דער רוסישער הערשאפט אין פוילן. לעגענדעס, וואָס האָבן א שייכות מיט דער עפאָכע פון די פוילישע קעניגן. אין די צארישע צייטן איז אין פאלאָץ אויפגעבויט־געוואָרן א שיינע באן־סטאציע מיט א שיינעם וואָקזאל־בנין, צו וועלכן די ציווילע באפעלקערונג האָט קיינמאָל קיין צוטריט נישט געהאט. ערשט וועו דער פאלאָץ איז געעפנט־געוואָרן פאר דער באפעלקערונג, איז דער וואָקזאל באנוצט־געוואָרן פאר טאָטער־פאָרשטעלונגען און אלס זאל פאר בעלער. איצט האָט די יוגנט געגומען שטראָמען דורך די אלעען פון פאלאָץ־פארק און אָנגעפילט זיי מיט געלעכטער, מיט פרייד און געזאנג. דער פארק האָט ענדלעך באקומען א תיקון און די יוגנט — נאָך א ראָמאנטישן גן־עדן־ווינקל.

עס זענען אויך געווען שטיבער פאר יוגנטלעכע צוזאמענקונפטן. שטיבער מיט אָפענע טירן. וואַרעמע היימישע ווינקעלעך.

אזא שטוב איז געווען בייַם לאָמען שמחה. ער איז געווען א מלמד, אָבער א קלוגער, פאָרטגעשריטענער מענטש. א סך געלייענט, א סך געוווסט און געווען אויס־געקאָכט אין פאָליטיק.

חסידישע יונגעלייט, געכאפטע אויף השכלה, האָבן געשלונגען תורה בייַ שמחה לאנדא. בייַ אים האָט מען געהערט דעם געהעריקן טייטש אויף א פסוק אין א הארבן מאמר. ער האָט קלאָר געמאכט און פארשטענדלעך אן ארטיקל פון אחד־העם, סמאָלענ־סקין, פינסקער. אָבער ערשט דאן טאקע, האָבן זיך צעפלאקערט וויכוחים צווישן די חסידישע יונגעלייט חיים פילאָזאָף און יעקב־יצחק שארפהארץ, וואָס איז געווען ר׳ יוסף משמש׳ס איידעם. דאָס איז געווען א יונגערמאן — אן עלוי. נאָר געחקרנט, נאָר געפלפולט, נאָר געדרייט מיטן גראָבן פינגער, אָדער גאָר זיך פארטיפט שעה׳ן־לאנג אין א שאָך. זעליג קאלסקי ר׳ מאיר־בער׳ס, כתריאל משה שמחה׳ס און יענקל בערמאן, פלעגן דיס־קוסירן אויף די הויכע טענער. פונקטן האָבן געשפריצט פון די אויגן און שוים — פון די ליפן. עס האָט אויסגעזען, ווי די גאנצע וועלט וואָלט געשטאנען אין גרויס סכנה, אויב זיי וועלן נישט לייזן אלע וועלטס־פראָבלעמען. דער גאנצער אוניווערז איז דאָ געשטאנען

פאר א משפט און געווארט אויפן פסק־דין מיט הארץ־פלאטערניש... א נס נאך, וואס קיינמאל איז מען נישט געקומען צו קיין ענדגילטיקן אויספיר און קיינמאל איז קיין דיסקוסיע נישט פארענדיקט־געווארן... וואראם צו די צדדים פלעגן צושטיין שלמה ליפשיץ, לייבל ליפשיץ, יחיאל מענדל שוחט׳ס, מרדכי שטערן, מלך טוביה לייבישעס, אנשל אבראמאוויטש, חיים בינטשקאווסקי און יענקל לעווקאוויטש. די טעמפעראטור שטייגט, דער התלהבות צעפלאקערט־זיך. פון איין מחנה צו דער אנדערער פליען שוין, ווי שטיינער אין קאפ אריין, — ציטאטן פון שפינאזא, קאנט, מארקס, ענגעלס, ד״ר הערצל און חיים זשיטלאוסקי. עס פליען גמרות, תנ״ך־פסוקים און בלעטער יידישע ליטעראטור. צום סוף, ווען אלע קאנאנען זענען שוין אויסגעשאסן און די דיסקוטאנטן אליין זענען שוין ארויסגעשלאגן פון די כוחות, וועגדט מען די בליקן צו שמחה לאנדא אליין...

שמחה לאנדא זיצט די גאנצע צייט ביים טיש, אויבנאן. זיין האלב־געליימטער קערפער איז ארומגעהילט און פארדעקט מיט א ווארעמער דעק. אבער דער קאפ איז ניכטער און וואך. פאר זיינע אויערן איז קיין איין ווארט נישט פארלוירן־געגאנגען. ער האט די גאנצע צייט געשוויגן און געהערט און יעדעס ווארט — געווויגן און געמאסטן. ווען אלע ווערן שטיל, זאגט ער זיין מיינונג. ער זאגט עס רואיק, געלאסן, ווארט־ביי־ווארט. נישט געכאפט און נישט געהיצט־זיך, מיט בקיאות און זיכערקייט און דער עיקר: אן פראזן. מיט פשוטע ווערטער. און יעדערן ווערט אלץ קלאר און פארשטענדלעך. מען הערט אים אויס מיט גרויס דרך־ארץ און זיין מיינונג ווערט אנגענומען, ווי א הלכה למשה מסיני.

דעם לאמען שמחה פלעגט מען זעלטן זען אין שטאט. און ווען יא — איז אין א ווענגלע, געשטופט דורך תלמידים און פארערער. זיינע קינדער זענען געווען אפרים, פריידל און יאסל. יאסל איז געווען א געזעלשאפטלעכער טויער, באזונדערס — אין „התאחדות״. ער איז דער אייניציקער לעבנגעבליבענער פון דער גאנצער משפחה און ווויניט איצט אין ישראל

גאר אן אנדער פלאץ איז געווען ביי אריה־אשרן. דא פלעגן זיך צוזאמענקומען פערד־העגדלער, קצבים און דארפס־גייער. דא פלעגט מען זיך דערציילן מעשיות וועגן פויערים, געשלעגן צווישן דארפס־גייער מיט כוליגאנעס, וועגן גזלנים, רויב־אנפאלן אויף די וועגן און ווי העלדישע קצבים און פערד־העגדלער האבן זיך אנטקעגן־געשטעלט און פארטריבן די אנפאלער.

אט דא, ביי אריה־אשרן אין שענק, האבן זיך די ערשטע געכאפט, אז עס איז פארלוירן־געגאנגען משה די נחמנטס. דא האט מען זיך וועגן דעם אזוי לאנג געשושקעט, ביז עס האבן זיך צוזאמענגענומען עטלעכע קצבים און פערד־העגדלער מיט עטלעכע פאליציאנטן און זיך אוועקגעלאזן אין די וועלדער, זוכן דעם פארשוווגדענעם און זיי האבן אים טאקע געפונען. באגדיטן זענען אים באפאלן אין וואלד, בארויבט, דערהרגעט און באגראבן צווישן די בוימער. עס איז געפונען געווארן זיין קערפער און זיי האבן אויך אנטדעקט די רוצחים. מיט יארן שפעטער האט דער זעלבער גורל געטראפן זיין זון,

משה דער נחמנטעס זון. אויך ... ווי זיין פאָטער, האָט מען געהרגעט, בארויבט און באגראָבן אין וואלד. און אויך אין דעם פאל האָט מען, מיט דער הילף פון די קצבים און פערד־העגדלער, געכאפט די באנדיטן.

מאיר זעאן
א סקערניעוויצער דאָרפס־העגדלער

די קצבים און פערד־העגדלער זענען געווען געזונטע, אומדערשראָקענע יידן, וואָס פארליידן נישט קיין עוולה. ביי זיי איז דער יושר נישט געלעגן אין קיין וועסטל־קעשענע, נאָר אין הארץ און אין די פויסטן... דאָס זענען געווען ערלעכע, ווארעמע און הארציקע

יידן. מיט זייער נישט־געהובלט לשון, קארג אין ווערטער, האָבן זיי געקענט שיין דער־ציילן א מעשה, ווָאס זאָל די צוהערער האלטן אין שפאנונג. דערפאר טאקע פלעגט מען דאָ, ביי אריה־אָשרן אין שענק, טרעפן מענטש פון גאנץ אנדערע שיכטן, וועלכע פלעגן ספעציעל קומען הערן מעשיות פון דאָרפס־גייער, קצבים, פערד־ענדלער און סאדאָוניקעס.

אין יעדער שטוב פלעגט פארקערן אן אנדער קרייז מענטשן, אָבער ביי זעליג שעניצערן פלעגן זיך צוזאמענקומען מענטשן פון אלע שיכטן: א חסידישער יונגערמאן און א בעל־מלאכה, א השכלה־בחור און א ישיבה־בחור. אלע פארטייען און אָרגאניזא־ציעס. דאָ האָט מען געקאָנט געווויר־ווערן די נייעס פון דער גאנצער שטאָט: וועלכעס פאָרל עס פירט א ליבע, ביי וועלכן פאָרפאָלק עס איז נישטאָ קיין שלום־בית. וועלכער בעל־הבית שטייט גוט און וועלכער סוחר איז א יורד און האלט ביי באנקראָט. דאָ פלעגט מען זיך האזארדירן אין פארשיידענע שפילן, אָבער דעם אויבנאָן האָט פארנומען שאכ־מאט. די בעסטע שאך־שפילער האָבן דאָ געקעמפט און ווער עס האָט געזיגט, איז גע־קרוינט־געוואָרן פארן שאך־קעניג פון סקערניעוויץ... די פארבינסנסטע שלאכטן איבערן שאך־ברעט האָבן דאָ געפירט גבריאל זעלמאן און מלך גרייעק, לייבל שארפהארץ מיט הערשל גאָטליבן, אָדער מיט לייביש שטיינפעלדן. די טישלער זענען באלאגערט פון קיבעצער, וועלכע זאָגן א דעה וועלכן צוג צו מאכן: „פושער! זאָג אים שאך!", „פאלט ער אראָפ פון דאך"... „אז איך וועל גיין אזוי... — זינגט ער זיך אונטער מיט א גמרא־ניגון — וועט ער דאָך גיין אזוי... וועל איך גיין מיטן זקן, וועל איך ליגן אין טינטער. אָבער אז איך וועל שפרינגען מיטן פערד און פרעגן מלכה?... איז זי באגראָבן בקבורת־חמור!... אָט אזוי, ווו גייט די מלכה?"... זעליג שעניצער, דער בעל־הבית, איז אויך צווישן די קיבעצער. ער איז נישט פון די שאך־גדולים, אָבער א פארברענטער שפילער. „ער פרעגט דיר „שאך"? — גיט ער א קאפ דעם קעניג — גייט מען אהער און מען האָט אים אין לוויוויטש!"... אָבער דער צוג איז דווקא דער ערגסטער. שטעלט מען צוריק די פיגורן און מען מוחט־זיך ווייטער. און עס הויבט זיך ווידער־אָן א ניגון: „טשיריבימבאָמ־באָם, טשיריבימבאָמבאָם, טשירי, בירי, בימבאָם!"... און מען פארזופט מיט א גלעזל ביר און מיט א טעלערל געפעפערטע ארבעס...

די יוגנט האָט ליב געהאט צו פארברענגען ביי אברהמטשע שווייצער. דאָ פלעגן קומען ציוניסטן, „בונדיסטן" און פון פארשיידענע שיכטן און אָרגאניזאציעס. מען האָט דאָ געקראָגן א פריש־קנאקעדיק זעמעלע, א שטיקל גוטן הערינג, א זויער אוגערקעלע און אן אייער־קיכל. קיין גלעזל ביר האָט אוודאי נישט געפעלט. יאָשקע וועטער, לאָזער צודקאָוויטש און מענדל כשר זענען דאָ געווען אָפטע געסט. אזוי אויך שעיה ראָזענבלום דער קולטור־טרעגער און לייבעלע ליבעסקינד דער בונדיסט. מאָניש אמזעל און זעליג ראָטמאן, עליע דזשיאלאָווסקי און שלמה פאפיערבוך. מען האָט געשמועסט, דיסקוטירט און געקיבעצט. יעדערער האָט אריסגעווויזן זיין גאנצן רעדנער־טאלאנט און אויסגעשאָטן זיין גאנצן זאק ארגומענטן, אָבער קיינמאָל האָט איינער דעם אנדערן נישט איבערצייגט...

ציוניסטן זענען געבליבן ציוניסטן און „בונדיסטן" — „בונדיסטן". אָבער אלע — גוטע, הייסע, טייערע יידן.

שרהלע, אברהמטשע שווייצערס טאָכטער, האָט געפירט דאָס געשעפט. זי איז פריינטלעך געווען צו אלעמען און זיך צוגעהערט צו יעדן מיט א שמייכל. צוליב שרהלעס שמייכל האָט, נישט איינער, נאָך היציקער דיסקוטירט און זיך באמיט ארויסצווייזן זיין גאנצן וויסן, חכמה און טאלאנט... אברהמטשע שווייצער אליין איז געווען אן אלמן, א בן־תורה און אן אמת־פרומער ייד. ווען ער האָט נאָר צייט געהאט, איז ער געזעסן איבער א ספר מיט א הארציקן ניגון. און א הארציקן ניגון האָט ער געהאט, ווייל ער אליין איז געווען א הארציקער מענטש. ער איז אויך געווען א הארציקער בעל־תפילה. א ייד — דורכאויס הארץ. אָבער אין געשעפט האָט ער זיין פרומקייט קיינעם נישט ארויסגעוויזן. ער האָט פאר יעדערן געהאט א חכמהלע, א מעשהלע, א וויץ. א ייד מיט א סך הומאָר. אלע האָבן אים ליב־געהאט. באזונדערס איז געווען צו באוונדערן זיין געדולד צו מענטשן און טאָלעראנץ. שפילן אין קאָרטן איז אים זיכער נישט געווען צום הארצן. אָבער אז חברה האָבן זיך ביי אים אוועקגעזעצט און אריינגעקנאקט א קערטל ביז שפעט אין דער נאכט אריין, — האָט ער זיין אומצופריידנקייט קיינעם נישט ארויסגעוויזן.

אברהמטשע שווייצערס קאפעע פלעגט מען ביי אונדז רופן „דאָלינא שווייצארסקא" און דאָ האָט זיך אונדזער יוגנט געפילט גאָר נישט ערגער, ווי די וואַרשעווער אינטעליגענץ — אין זייער בארימטער קאפעע. עס פלעגן אהער אריינקומען אונדזערע „רייזענדע" הערש־דוד אבראמאָוויטש, וועלכן מען פלעגט רופן „פאָניע", יצחק רבילע און צימע דער רביצנס זון און מאקס נייפאן, אהרנס זון. און אז זיי פלעגן נעמען דערציילן די וווּנדערלעכע מעשיות פון זייערע וווייטע נסיעות, האָט מען זיך ארומגעשטעלט ארום זיי און געשלונגען יעדעס וואָרט.

הערש־דוד „פאָניע" איז ביי אונדז באריימט געווען מיט זיינע רייזעס קיין אויס־לאנד, אָן באן־בילעטן. אָן א שיפס־קארטע און וועלכע־עס־איז דאָקומענטן איז ער אמאָל אפילו דערפאָרן ביז אמעריקע. ערשט אין קעסל־גארדן האָט מען אים דערווישט, דעם פויגל און, באלד מיט דער צווייטער שיף, צוריקגעשיקט... אלע קאָנדוקטאָרן און קאָנטראָלערן פלעגט ער אָפנארן, אָפטון שפיצלעך און זיי פלעגן בלייבן ביי אים די נאראָנים.

היימישע ווינקעלעך זענען נאָך געווען אין שטאָט ביי אדע רייכענבאך, נאָך איר חתונה מיט געצל הערשקאָרן, ביים צאָל־טעכניקער טראָכע און אנדערע.

וואַרעמע, היימישע ווינקעלעך, וווּ מיר האָבן אונדזער יוגנט פארבראכט, — ווי קאָן מען זיי פארגעסן? — — —

10

שבתים, יום־טובים...

פרייטיק אינדערפרי האָט זיך שוין אין שטאָט געפילט דער אומרו און דער פיבער פון אריינברענגן דעם שבת אין שטוב־אריין. א סך באלעבאָסטעס האָבן שוין דאָנער־שטיק אין אָוונט אָנגעהויבן צו־צוגרייטן לכבוד שבת. אפילו גויים, פויערים און פויערטעס האָבן געוווסט, אז עס איז ערב שבת און זיי האָבן געהאָלפן פארזאָרגן די באלעבאָסטעס מיט אלע זייערע באדערפענישן. שטאָטישע קריסטן, וועלכע קויפן נאָר אין יידישע געשעפטן, וואָס זענען שבת פארמאכט, האָבן אויך פרייטיק איינגעקויפט זייערע באדער־פענישן. בעלי־מלאכות האָבן געאיילט ארויסצוענדיקן די ארבעט און סוחרים אויף די וועגן האָבן געאיילט אהיים צו קומען. פון שעה־צו־שעה איז אויפן מארק געפאלן דער פרייז פון פיש, ירקות און פירות. די מארק־זיצערינס האָבן זיך געריסן די גאָרגלען ביז הייזעריקייט, זעענדיק די פולע באליעס פיש וואָס זיי האָבן נאָך און עס קאָן נאָך ביי זיי, חלילה, פארשטונקען ווערן. איז: — „קויפט לעבעדיקע ווייבעלעך, צאפלדיקע ווייבעלעך, פרישע ווייבעלעך, פיש לכבוד שבת!"...

פרייטיק נאָכמיטאָג האָט זיך שוין דער רעש און דער טומל און דאָס אימפעטדיקע האוועניש גענומען אָפקילן און איינשטילן. איינציקווייז פלעגן זיך די געשעפטן נעמען פארמאכן מיט פרענטן, ריגלען און שלעסער. אויפן מארק האָט מען שוין גענומען איינ־לייגן די סטראגאנעס און אהיימשלעפן דאָס געבליבן ביסל סחורה. לייביש דראָשקאזש פאָרט דער ערשטער אהיים. ער איז א פרומער ייד. דערפאר טאקע, ווו א רבי, א רב, א דיין, א חסיד אָדער סתם א גוטער, ערלעכער ייד, — איז ער געפאָרן נאָר מיט לייביש סמאטס כשרער דראָשקע... און נאָך לייבישן, איילן אהיים אלע איבעריקע יידישע דראָשקעס: איטשע דראָשקאזש, דוד דראָזשקאזש, האלע טאטע און אנדערע. מיט רעש און געפילדער פאָרן אהיים די בעלי־עגלות חיים מיט זיין זון נחעלע, ישראל־איטשע זיין עלטסטער זון, וואָס איז שוין א בעל־עגלה פאר־זיך, קעזל בעל־עגלה און הענעך קונע מיט זיין שקאפע.

שטיל צעגייען־זיך די טרעגער פון מארק, וואָס שטייען דאָרט ביי די גרויסע גע־שעפטן. טרעגער... טייערע, ערלעכע, האָרעפאשנע יידן! ווו נאָך איז געווען אזא טרעגער, ווי דער חסיד אברהם כלאָדנע נויכאָוויטש? — א ייד — א יודע־ספר, מיט שיינע גמרא־ווערטלעך. גייענדיק מיט דער שווערער משא אויף די פלייצעס און האלטנדיק מיט איין האנט ביים גארטעלע, אז דער שווערער ברוך זאָל זיך אים נישט עפענען, — פלעגט ער זיך וויצלען און זאָגן א שיין פשטל. א ייד וואָס האָט געהאט מער בטחון ווי צרות, זיך קיינמאָל נישט מיאש־געווען און דעם הומאָר נישט פארלוירן. מאטעס־לייבעלע איז געווען א קליין יידעלע, וואָס האָט זיך געקענט אָנלאָדן מיט משאות, ווי א קעמל. אן אָרנטלעכער, שטילער ייד איז געווען מאָטל טרעגער און דער אלטער פאשקעוויטש... — אינטערעסאנט, ווי אָט דער יידישער טרעגער איז דאָס געקומען צו דעם שיין־קלינגענדיקן נאָמען פון דעם בארימטן רוסישן גענעראל...

ער האָט געדינט א סך יאָרן אין רוסישן מיליטער און אויסגעווען, ווו די וועלט האָט אן עק. ער איז געווען א גוטמוטיקער יונג און זיינע אָפּיצערן פלעגן ליב־האָבן מיט אים זיך צו אמוזירן. איינמאָל האָבן זיי אים אָנגעטון אין געווראלסקע קליידער און געזאָגט: „דו ביזט געווראל פאשקעוויטש. גיי אַרויס און פּיר־אָן מיט דער ראָטע זעלנער!" און אונדזער פאשקעוויטש, ווי ער אליין דערציילט, האָט זיך נישט געפוילט, אַרויסגעגאנגען און א געשריי־געטון: „סמירנאָ!", — האָבן אלע זעלנער זיך אויסגעצויגן ווי סטרונעס און ער האָט אָנגעהויבן צו געבן באפעלן איינעם נאָך דעם אנדערן. אפילו זיינע אייגענע אָפּיצערן האָט ער אָנגעהויבן צו געבן באפעלן און דערמיט טאקע, האָט זיך זיין געווראלסקע קאריערע געענדיקט... אָבער דער נאָמען פאשקעוויטש איז אים שוין געבליבן עד־היום. אפילו זיין ווייב האָט מען שוין שפעטער גערופן „די געווראלשע" און זיין זון, חיים־אלטערן, האָט מען אויך גערופן פאשקעוויטש. אז ווער האָט עס גאָר געדענקט ביי אונדז זיין אמתן פאמיליענאָמען?... אָבער געווראל איז געווראל און שבת איז שבת! דער אָפּגעפּאָרענער געווראל פּארלאָזט זיין פאָזיציע אויפן מארק און איילט אהיים, זיך מכין צו זיין, אויפצונעמען די מלאכי־השלום און די מלאכי־השרת...

אין די גאסן איילן שוין ווייבער מיט די טשאָלנטער צו די בעקער. מען טראָגט די טעפ מיט די קוגל־טעפלעך צו ירחמיאל פּינטשעווסקי, חיים־וואָלף קאָכאנעק, צו יונהלען, צו ניסנען, צו חיימל פּינטשעווסקי און אין אנדערן עק שטאָט — צום לוויוויטשער בעקער. דער לוויוויטשער בעקער איז באקאנט מיט זיינע גוזמאדיקע מעשיות וועגן סעוואסטאָפּאָל, ווו ער האָט געדינט און ווו ער האָט געהאט א רעוואָלווער, מיט וועלכן ער פלעגט זיך כסדר יאָגן נאָך כוליגאנעס, גנבים און באנדיטן... פון אים און זיינע דערציילונגען פלעגן לאכן קינד־און־קייט, אָבער ליב געהאט צו הערן זיינע פאנטאסטישע מעשיות האָט מען סיי־ווי־סיי... אָבער ווייי־ווי! מיר האָבן זיך דאָ פאררעדט. מען דארף שוין באלד ליכט־בענטשן און...

— דוואָשע־קרוין! מיר וועלן נאָך, חלילה, מחלל שבת זיין! מען ריקט דאָך שוין די טשאָלנטער!

— מען ריקט שוין די טשאָלנטער און יענטע־דבורה קאָן זיך נאָך אלץ נישט אויס־פאָרען!... זי רייט נאָך אלץ אויפן פארטעך!...

אלע געשעפטן זענען שוין געשלאָסן. טיר־און־טויער — צוגעמאכט. געענדיקט מיטן האנדל־וואנדל, מיט מסחר און ארבעט, מיטן יאָך פון דער גאנצער וואָך.

עס איז שבת אויף דער וועלט.

אמאָליקע יאָרן פלעגט חיים פאָפער דער שמש ארומגיין מיט א הילצערנעם האמער און קלאפן „אין שול אריין!"

דורך די פענצטער זעט מען די ברענענדיקע שבת־ליכט אויף ווייס־געדעקטע טישן. די מענער, טאטעס און זין, זענען שוין אלע אין שול, שטיבלעך און בתי־מדרשים אוועק, מקבל שבת זיין. שטיל איז אין די גאסן און געסלעך, אומעטיק, פינצטער און שטיל. די עטלעכע קריסטלעכע געשעפטן ווערן איינגעשלונגען אין דעם שטילן, פינצטערן אומעט. דאָס ליכט פון אט די פאָר געשעפטן איז אזוי נעבעכדיק־בלייך, אז עס באלייכט

קוים די אייגענע וואכעדיקייט. און נאָך בלייכער און וואכעדיקער ווערט עס, ווען די יידן גייען צוריק פון דאוועגען. לאנגזאם גייען זיי, טריט־ביי־טריט. עס איז דאָך שבת אויף דער וועלט. קיינער וועט זיי די פרנסה נישט אויסכאפן. דעם גאנצן וואכעדיקן עול האָט מען דאָך פון זיך אראָפגעווארפן, אויסגעטון־זיך פון אלע יאָכן. איז וואָס איז דאָס געאייל? — גוט־שבת!

— גוט־שבת... — ווינטשן־זיך בעלי־בתים, שכנים, פריינט.

— גוט־שבת!... — קומט מען אריין אין שטוב און מיטן זעלבן ניגון הויבט מען באלד אָן זינגען דעם „שלום־עליכם". און יעדערער מאכט קידוש מיטן ניגון פון זיין טאטן, ווען־כער האָט אים געירשנט פון זיינע אָבות. און חסידים זינגען די ניגונים פון זייער רבין.

נאָך דער סעודה ווינקען עלטערע מענטשן צום בעט און יוגנט לאָזט זיך אין גאס ארויס, ווער — אין די אָרגאניזאציעס און ווער — אין די טונקעלע אלעען פון פאלאץ־פארק, אָדער אין שטילן מנישקע־געסל...

שבת אינדערפרי שלאָפט מען אביסעלע לענגער. און אז מען עפנט די אויגן, איז אזוי מחיהדיק צו ליגן אין בעט, זאָרגלאָז און פויל ציען די גלידער, קנאקן די ביינער און צוהערן־זיך צום מתיקותדיקן ניגון פון טאטנס מעבר־זיין די סדרה, אָדער דאוו־נען „פון פאָרנט".

שפעטער אביסל, ווען די טאטעס זענען אין שול, שפאצירט יונגווארג אין די זוניקע גאסן, שבתדיק־אויסגעפוצט. און קומט אין קאָפ אריין עפעס א זינדיק מחשבהלע, א שטיקל אפיקורסות — דעריאָגן די תפילות פון די בתי־מדרשים און שטיבלעך, וואָס טראָגן זיך אין גאס ארויס און מען פארשעמט־זיך פאר זיך אליין...

אין אָט די שעהען קומען פאָר פאָרלעזונגען פון ווארשעווער אָדער היגע פרעלע־גענטן. די פאָרלעזונגען ענדיקן־זיך צוגלייך מיט די תפלות אין די בתי־מדרשים און מען איילט אהיים צוגלייך מיט די טאטעס. די טאטעס טראָגן סאמעטענע היטלען, זיידענע קאפעטעס (ייבעצעס) און גאָר פרומע — די טליתים אָנגעטון אויף זיך. וואָרעם זיי זענען קיינמאָל נישט זיכער, צי דער ערוב איז גאנץ, אז מען זאָל מעגן טראָגן אום־שבת.

דורך טיר־און־פענצטער הערן זיך פון אלע יידישע שטיבער די זמירות. די לעצטע ווייבער איילן פון די בעקערס מיט די טשאָלנטער אהיים. דעם גאנצן וועג האָבן זיי הארץ־קלאפענישׂ, צי דער טשאָלנט איז געראָטן... אָבער אז מען קומט אהיים, מען נעמט־אראָפ דאָס שטערצל מיט די דורכגעפעטסטע פאפירן און עס גיבן א לאך־אנטקעגן די ברוינע, פעטע קארטאָפעלעך, איז די שמחה גרויס. עס צצקלינגען־זיך מעסער־לעפל־גאָפל, מען נאָגט די מארך־ביינער און מען זינגט זמירות...

נאָכן עסן שפארן זיך עלטערן צו און גענישן דעם תענוג פון שבתדיקער רו. אָבער יוגנט רוט נישט. יוגנט שטראָמט אין די גאסן, פאראיינען און אלע פארוויילונגס־פלעצער.

אין די זומערדיקע שבתים, נאָכן שלאָף, קומען יינגלעך אין די חדרים, לערענען פרקי־אָבות. אָדער די מלמדים קומען צו די בעלי־בתים, פארהערן די קינדער און וויזן די עלטערן ווי ווייט די קינדער האלטן שוין... נישט תמיד געלינגט עס זיי, וואָרעם די

קינדער ווערן צעטומלט און קענען נישט ענטפערן אויף די קשיות. דער מלמד ווינקט מיט די אויגן, שטורכעט מיט אַן עלנבויגן, קוועטשט מיטן פוס, ווייזט סמנים מיט די פינגער און זאָגט־אונטער... עס טרעפט אָבער, אז אויך דאָס העלפט נישט און דער מלמד האָט עגמת־נפש און חרפות־בושות. עס האָט געטראָפן, אז ביי „חצי שלי" האָט דער מלמד געוויזן מיט איין האנט אויף דער צווייטער האלבער האנט, פירנדיק הין־און־צוריק און איבערחזרנדיק: „חצי... חצי...". האָט זיך דאָס יינגל דערפריידט און אויסגערופן:

— איך ווייס, רבי... א פידעלע!...

עס איז שבת אין שטעטל. אפילו גויים ווייסן עס. קיין פויעריש פורל וועט זיך היינט נישט באווייזן אין שטאָט. אפילו דער דאָרפס־פויער ווייסט גענוי וועגן אלע יידישע יום־טובים. ער ווייסט ווען צו ברענגען עופות פאר כפרות, סכך אויף סוכות, אייער, כריין און פיעטרושקע אויף פסח, גרינס און מילכיקס אויף שבועות א.א.וו. שטאָטישע קריסטן קומען צו זייערע באקאנטע יידן געניסן א שטיקל יידישע פיש מיט חלה און א טרונק בראנפן. אָרעמע גויים קומען פייער־מאכן אויף דער קיך, אונטער צו־ווארעמען דאָס שבתדיק גלעזעלע טיי. מען באצאָלט אים נישט דערפאר אין דער האנט אריין, נאָר ער ווייסט שוין אליין, אויפצוהויבן א ברעג פון טישטוך און אפירנעמען דאָס, וואָס איז אָנגעגרייט פאר זיין טרחה...

און ווער קען פארגעסן די שבתים, בין־השמשות, פאר הבדלה? איידער דער הייליקער שבת גייט אוועק און עס קומט א שווערע, גרויע וואָך? וויפל אומעטן און וויפל בענקשאפטן האָבן פארמאָגט אָט די שעהען!...

מענער וואשן־זיך צו א כזית חלה, מקיים צו זיין שלוש־סעודות. און נאָכדעם נעמט מען מיט פון דעם שבתדיקן שריים, אויף צו פארענדיקן די סעודה בצוותא אין בית־מדרש אָדער אין שטיבל. דאָרטן זיצט מען אין דער טונקל, ארום לאנגן טיש און מען זינגט צו דער שבת־מלכתא. מען וויל אויפהאלטן דעם שבת וואָס לענגער. אָבער דער שמש צינדט־אָן דאָס ליכט און ברענגט־אריין די וואָך. זיפצן יידן אָפּ און הויבן זיך אויף פון טיש.

מעריב.

די ווייבער בלייבן אין די שטיבער און זאָגן אין דער טונקל „גאָט פון אברהם", בעטן אויף א געזונטער וואָך, אויף א מזלדיקער וואָך, אויף א פרנסהדיקער וואָך פאר זיך און פאר כל ישראל.

ביי פיל יידן איז נאָך דערמיט דער שבת נישט געענדיקט. מען פראוועט נאָך מלוה־מלכהלעך מיט שטשאוו־באָרשט, פיש און פלייש, וואָס די אשת־חיל האָט אָפּגע־שפּאָרט פון דער בייטאָגעדיקער סעודה. מען טאנצט און מען זינגט ביזן „ויתן לך"...

און די יוגנט פארענדיקט דעם שבת מיט א ביבקעלע, מיט א קינאָ, טעאטער, מיט א שפּאציר און אנדערע פארוויילונגען.

11

דאָס מאַגיסטראַט הויז

אַ ין מערב־זייט פון מארק איז געשטאנען דער מאגיסטראט. א שיינער, גרויסער בנין. ווי הויך דער מאגיסטראט־בנין איז געווען, האָט ער נאָך געהאט אויף זיך א קליין פיר־עקיק הייזעלע און אויף אָט דעם הייזעלע, האָט נאָך געשטארצט א הויכער דראָנג, וואָס האָט געמאכט דעם בנין העכער פון אלע הייזער אין שטאָט.

אמאָל איז דאָ געזעסן א שטאָט־פארוואלטונג, וואָס איז באשטימט־געוואָרן דורך דער צארישער מאכט. זינט דער באפרייאונג פון פוילן, זענען די שטאָט־פארוואלטונגען געווייליט געוואָרן דורך דער באפעלקערונג. עס איז געווייליט געוואָרן דער „בורמישטש" און עס זענען געווייליט געוואָרן די „לאוניקעס", צווישן וועלכע מיר האָבן געהאט אונדזערע יידישע פאָרשטייער. די „ענדעקישע לאוניקעס" (אנטיסעמיטישע ראטמענער) פלעגן אָפט ארויסטרעטן מיט אנטי־יידישע רעדעס, פול מיט האס און גיפט, פאָדערנדיק פארשידענע באגרענעצונגען פאר יידן. די יידישע ראטמענער, וואָס זענען על־פי־רוב געווען ציוניסטיש־געשטימטע בעלי־בתים, האָבן מיט כבוד און שטאָלץ פארטיידיקט די יידישע אינטערעסן און נישט איינמאָל געענטפערט די אנטיסעמיטישע ראטמענער אזוי, אז די אויגן זענען זיי איבערגעגאנגען. די יידן אין שטאָט זענען שטאָלץ געווען מיט אָט די ווירדיקע ארויסטרעטונגען פון זייערע אויסדערווייליטע שליחי־ציבור. יעדע אָפּ־געשלאָגענע אנטיסעמיטישע אטאקע און יעדע ווירדיקע רעדע פון א יידישן ראטמאן, איז אויפגענומען געוואָרן מיט שמחה, ווי א יידישער נצחון...

טראָץ דער היפשער צאָל אנטיסעמיטן, וואָס איז די לעצטע יאָרן באזונדערס געוואקסן, איז בדרך־כלל די באציאונג צווישן יידן און קריסטן דווקא נישט געווען קיין שלעכטע.

אין מאגיסטראט האָבן זיך געפונען די ביכער, אין וועלכע מען האָט געדארפט איינמעלדן די נייַ־געבוירענע און אויסמעלדן די, וואָס זענען אוועק אין זייער לעצטן וועג. אָט די איין־און־אויסמעלדונגען זענען אָבער נישט אָפּגעהיט־געוואָרן פינקטלעך דורך יידן. געווען איז דאָס אייגנטלעך די אויפגאבע פון די שמשים חיים, הערשעלע און נתן־יצחק. זיי פלעגן אָבער זייער פליכט פארנאכלעסיקן און דאָס פלעגט פארשאפן פיל קאָפּ־דרייענישׂ דער גוטהארציקער און יידן־פריינטלעכער פרוי סענקאָווסקא, וועלכע האָט אָט די ביכער געפירט. יידישע קינדער פלעגן איינגעמאָלדן־ווערן ערשט דאן, ווען זיי האָבן שוין געדארפט שטיין צום מיליטער... און דאן האָבן זיי שוין געמוזט אדורכגיין די פראָ־צעדור פון א שאץ־קאָמיסיע, וואָס זאָל פעסטשטעלן זייערע יאָרן... אז א געהייראט פאָרל איז געקומען מאכן די „אקטי שלובנע" (חתונה־אקטן), האָט זיך ארויסגעוויזן, אז זיי זענען נאָך אפילו נישט געבוירן־געוואָרן... אָבער דאָס אלץ איז ביי אונדז נישט געווען שרעקלעך. וואָרעם פאר א פאָר גילדן פלעגט עס דער סעקרעטאר קאָרבאָווסקי, דער מיט די וואָנצעלעך און באקן־בערד, לייכט דערליידיקן. די טייערע פרוי סענקאָווסקא, וועלכע

האָט געפירט די מעלדונג־ביכער און געקענט די גאנצע יידישע באפעלקערונג, זי האָט געטון פיל טובות יידן, נישט נעמענדיק דערפאר קיין פרוטה.

אין מאגיסטראט האָט זיך אויך געפונען די פאָליציי, וואָס איז באשטאנען פון א „פשאדאָוניק" און א טוץ פאָליציאנטן. זיי אלע זענען געווען געקניפט און געבונדן מיט דער יידישער באפעלקערונג, פון וועלכער זיי האָבן זיך אויסגעהאלטן מער, ווי פון זייער מלוכה־געהאלט... דער גרעסטער „לאפאָווניק" (שוחד־נעמער) איז געווען דער פאָליציאנט טשאפסקי. יאָ כשר, נישט כשר — אבי ער קריגט אין יד־אריין... פון יעדער סחורה האָט ער זיך געמוזט עפעס נעמען, צי דאָס קאָן אים יאָ נוצן, אָדער נישט. אז הושענא־רבה אינדערפרי האָט ער געטראָפן הערשעלע־שמש מיט א קוישל הושענאות פאר קהלס בית־מדרש, האָט ער אים א פרעג־געטון: „צאָ טאָ יעסט טאקיגאָ?" (וואָס איז דאָס אזוינס?).

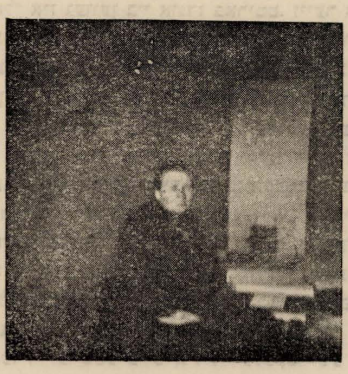

סענקאָווסקא
די גוטע יידנפריינטלעכע פרוי

„הושענאות, פריץ" — ענטפערט הערשעלע. „דאי שאנע!" — זאָגט טשאפסקי. און ער האָט זיך מיט דער הושענא אין דער האנט ארומגעדרייט א גאנצן טאָג...

אין מאגיסטראט איז אויך געווען די „קאָזע", די תפיסה פאר קורץ־טערמיניקע ארעסטן. אויף לענגערע טערמינען איז געווען א טורמע ביים פשערניק און אויף גאָר לאנגע טערמינען, פלעגט מען שוין אוועקפירן קיין ווארשע, אין „פאוויאק".

אויך די פייערלעשער האָבן זיך געפונען אין מאגיסטראט־הויז. אָנגעפירט מיט די פייערלעשער האָבן די צוויי באוווסטע אין שטאָט קריסטן סטראָקאטש און בינדער. יעדן זונטיק פלעגן זיי מאכן א „סמאָטר", אונטער די קלאנגען פון זייער „סטראזשאצקן אר־קעסטער". די „סטראזשאקעס" פלעגן טראָגן קופערנע קאסקעס און די אָפיצערן — בראָנזענע. א געוויסע צאָל יידן זענען געווען צווישן די פייערלעשער. אין עטלעכע

פונקטן פון שטאָט זענען געהאָנגען גלאָקן, וועלכע פלעגן קלינגען און צוזאמענרופן די פייערלעשער בעת א שריפה. קלינגען אין די גלאָקן פלעגט דארפן יעדער איינציקער, וועלכער האָט נאָר באמערקט א שריפה און ער איז נאָענט געווען פון גלאָק. אויפן רוף פון איין גלאָק, פלעגן זיך באלד אָפרופן אלע גלאָקן. די שטאָט איז פארהילכט־געוואָרן און די פייערלעשער האָבן זיך באלד געלאָזן לויפן צום מאגיסטראט. דאָרט האָבן זיי געכאפט דאָס פעסל וואסער מיט דער קישקע, די לייטערלעך, אייזערנע דראָנגען און העק און זיך געלאָזן צו דער שריפה. די גרעסטע פרייד איז דאָס געווען ביי חדר־יינגלעך, צו קלינגען אין די גלאָקן און זיין די ערשטע אָנזאָגער פון א שריפה און דאָס, וואָס זייער קלינגען מאכט לויפן יעדן פייערלעשער, ווי לויט זייער באפעל...

יעדן יאָר פלעגן די פייערלעשער איינאָרדנען א „פייערלעשער־באל" אין וואלה. דער „סטראזשאצקער באל" איז געווען ביי אונדז באריכט. זייער גוטער בלאָז־אָרקעסטער פלעגט שפילן צו די טענץ. די אָנפירערשאפט פלעגט מאכן סיורפריזן און טיילן אויס־צייכנונגען, מתנות, גוטע זאכן. די פייערלעשער האָבן לייטיש געטרונקען. אנשטאָט צו גיסן אויף שריפות, האָבן זיי דאָסמאָל געגאָסן אין זיך אריין. דער וואלד איז פול געווען מיט טויזנטער מענטשן. צענדליקער פארקויפער פון פרוכטן, געטראנקען און זיסוואַרג האָבן געשמאק געלייזט. מחנות חדר־יינגלעך פלעגן אהערקומען אָנצוקוקן די שמחה פון דער „פאָזשארנער קאָמאנדע" און כאפן קלעפ פון אנטיסעמיטישע שקצים...

אפילו די עלעקטראָ־סטאציע האָט זיך געפונען אין מאגיסטראט. די עלעקטראָ־סטאציע איז אויפגעשטעלט־געוואָרן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, אונטער דער דייטשער אָקופאציע. די קריסטן בעם און רעצערסקי זענען געווען די לייטער. אָבער דער גאנצער פאַך פון עלעקטראָטעכניקער איז געלעגן כמעט דורכאויס אין יידישע הענט. מענדל יוכבדס ליפשיץ און שלמה צודקאָוויטש זענען געווען די ערשטע יידישע עלעק־טראָטעכניקער אין שטאָט. די ערשטע צייט איז די עלעקטרישע סטאציע טעטיק געווען אין די אָוונט־שעהען, ביז ארום צוועלף ביינאכט. שפעטער האָט זיך די סטאציע פאר־גרעסערט און עס איז געווען עלעקטרישער שטראָם א גאנצער, קיילעדיקער מעת־לעת. דאָס האָט טאקע דערמעגלעכט די ענטוויקלונג פון א קליין־אינדוסטרי אין סקערניעוויץ.

12

אונדזער שול...

י שול... —

עס שטייט מיר אציגד פאר די אויגן דער מאיעסטעטיש־שיינער, פירעקיקער מויער מיט די הויכע, אויבן־פאררונדיקטע פענצטער, מיט די קאָלירטע שייבלעך אין די האלב־רונדיקע אויבערלופטן, מיט די קינסטלעריש געזימסן רונד־ארום דעם בנין... אויפן ווינקל דאך, קעגנאיבער דעם פלומפ, זענען איינגעמויערט־געווען די עשרת־הדברות, וואָס האָבן אראָפגעקוקט צו יעדן איינציקן, וואָס האָט גאָט אין הארצן...

די סקערניעוויצער שול

דעם שול־הויף האָט ארומגעגארטלט א האלב־געמויערטער פלויט מיט געמויערטע עמודים, צווישן וועלכע עס זענען געווען הילצערנע, געפארבטע שטאכעטן. צוויי אריין־גענג האָבן געפירט אין שול־הויף: פון מקוה־געסל — פאר מענער, פון דער קאָשארן־גאס — פאר פרויען.

דער הויפט־אריינגאנג, פארשטייט־זיך, פאר די מענער, האָט געהאט א גרויסע, מאסיווע, שיינע טיר. אין איין זייט איז געווען דער פאָליש מיטן כיור און אין דער צווייטער — א גרויס צימער פאר א השכמה־מנין און פאר די פארשפעטיקטע צום מנין אין דער גרויסער שול.

רחבותדיק איז געווען די גרויסע שול, מיט רייען מאסיווע בענק און שטענדערס, וואָס זענען געווען יערלעך־געקויפטע „שטעט". פאר די, וועלכע האָבן זיך נישט געקאָנט פארגינען צו קויפן א „שטאָט", איז איבערגעלאָזן־געווארן אין דער מערב־זייט א היפשער שטח, אָן בענק און אָן שטענדערס, — צום שטיין... אָבער נישט אלע זענען דאָרט געשטאנען. א סך האָבן זיך געגעבן אן עצה אין די ימים־נוראים און זיי פלעגן זיך מיט־ברענגען בענקלעך פון דער היים... אוודאי האָבן עס נישט געדארפט טון דער רב, די דיינים, גבאים און שיינע בעלי־בתים, וועלכע זענען באקוועם געזעסן ביי דער מזרח־וואנט...

ביי די ארויפגענג צום באלעמער, וואָס איז העכער געווען מיט א זעקס־זיבן טרעפ־אָנגעצויגן. ביים עפענען דעם אָרון, פלעגן זיך גלייכצייטיק עפענען העכער דריי קליינע טירעלעך, וואָס זענען געווען מעכאניש פארבונדן מיט די גרויסע טירן פון אָרון. דורך די נעעפנטע דריי טירעלעך האָט מען געקאָנט זען דעם מזבח, דעם לחם־הפנים און דעם מושן־ואפוד. דאָס אויפעפענען־זיך זעלבסט, אויף אזא געהיימניספולן אופן, פון אָט די דריי טירעלעך, פלעגט מאכן א מיסטישן איינדרוק אויף דערוואקסענע און פלעגט ארויס־רופן גרויס התפעלות ביים קליינוואַרג.

איבער דער בריים פון דער גאנצער מזרח־וואנט זענען געווען אויסגעמאָלן די צוועלף חדשים פון יאָר, מיט זייערע מזלות און פסוקים: „רץ כצבי" מיטן לויפנדיקן הערשעלע, „קל כנשר" מיט א שוועבנדיקן אָדלער, „גבור כארי" מיטן מאיעסטעטישן קעניג פון די חיות, דעם לייב... „עז כנמר" מיטן מוראדיקן לעמפערט א.א.וו. ווי אויך די מוזיקאלישע אינסטרומענטן פון די לויים, וואָס פלעגן שפילן אין בית־המקדש...

די לעצטע יאָרן האָט די שול אנגאזשירט פון דער פרעמד א געצאָלטן חזן. אָבער ביז אָט דער חזן איז אָנגעקומען, פלעגן דאָ דאוועגען אונדזערע היימישע, גוטע, הארציקע לעך, זענען געווען אייזערנע באריערן מיט הילצערנע פּאָרענטשעס פון ביידע זייטן, אויף וועלכע עס זענען זיך געלעגן, אייגער קעגן אנדערן, צוויי געשניצטע גרויסע לייבן. ביים פּליוש־געדעקטן שולחן מיטן ספר, פלעגט שטיין פישל שמש און פארקויפן די עליות.

אויפן עמוד האָבן די ברענענדיקע ליכט, אין דער שורה לייכטער, באלויכטן דעם שיינעם, קינסטלעריש־אויסגעארבעטן „שויתי". דער שווערער, פליושענער פרוכת, איבער דעם הויך־אייגעמויערטן אָרון־קודש, איז געהאָנגען מיט רינגען אויף א ניקלענעם שטאנג

בעלי־תפילה. אזוי, צום ביישפיל, האָט דאָ א לענגערע צייט געדאוונט מוסף שלום שוחט, פון וועמען די מתפללים זענען זייער צופרידן געווען.

אין דער צייט פון דער כאָלערע־עפּידעמיע, האָט די מאכט פארווערט אלע מנינים

ר׳ פישל שמש

אין די בתי־מדרשים און שטיבלעך. דאוועגען האָט מען דאן נאָר געמעגט אין דער גרויסער שול. האָבן טאקע דעמאָלסט דאָ געדאוונט די בעסטע בעלי־תפילה פון שטאָט: דער אלטער שמעון־יוסף, צדוק צודקאָוויטש, דער רב ר׳ מנחם־נחום ראָזענבלום א.א.

אין די נאַרמאלע צייטן זענען דאָ די שטענדיקע בעלי־תפילה געווען: אברהם יצחק לייבס, פישל שמש, דוד האָלץ און דער בארימטער חזן הערשל באַרנשטיין, וואָס ביים אויפנעמען אים אלס חזן־שוחט אין שטאָט, איז אויסגעבראַכן אזא מחלוקה, וואָס סקערניעוויץ האָט געהאט צו געדענקען א סך יאָרן. געדאוונט האָט הערשל באַרנשטיין מיט א דיריגענט און משוררים, וואָס זענען געשטאנען הינטער אים. דעם דיריגענט האָט מען גערופן דאָס הויקערל. גאנץ אנדערש האָט זיך געפירט דער לעצטער חזן יוסף פאס. ביי אים זענען די משוררים געשטאנען אויף די טרעפלעך צום אַרון־קודש, וואָס פון ביידע זייטן עמוד

חזן שוחט ר׳ הערשל באַרנשטיין

און ער אליין האָט מיט זיי דיריגירט. די משוררים, וואָס האָבן זיך געלאָזן הערן מיט זייערע שיינע סאָפראנדלעך און אלטן, זענען געווען: משה לייזער יונהס, משה בוקי, מענדל זוקא, פייוול רייכמאן, לייבל ראָזענבערג, לייזער הערץ און אנדערע. די חזנישע שטיקלעך פלעגן זיך באלד צעטראָגן איבער דער שטאָט, ווי טעאטער־שלאגערן להבדיל... אין אלע יידישע הייזער און ביי פארשיידענע געלעגנהייטן פלעגט מען עס איבערזינגען. באזונדערס חזניש געשטימט זענען געווען די שניידער־מייסטער און די שניידער־געזעלן אין די וואַרשטאטן ביי טוביה־לייבישן, אדלערן, ביי אליעזר פריילעך, מאָשקע טויבן־כאפער, קאלמעלע, שמעקאנאָווסקי, מאָטעלע. ביים דרייען די ניי־מאשין און ביים ארבעטן

מיט שער־און־אייזן פלעגט מען זיך צעלאָזן מיטן חזנס א „ויחדשהו" פון ראש־חודש־בענטשן, מיט זיין „ונתנה־תוקף" און אנדערע חזנישע שטיקלעך. און אזוי פלעגן אויך זיינוועלע, פיסטל, דער גראָבער אבא און שימשעלע, זיצנדיק אויף זייערע שוסטער־בענקעלעך, ממש אריינלייגן שטיקער הארץ אין די חזנישע ניגונים.

דער שטענדיקער בעל־קורא איז געווען אין שול שיעה־מלמד. ער פלעגט לייענען שיין און באטעמט. די גבאים זענען דאָ געווען: משה־לייב מאָשקאָוויץ (ער איז אויך געווען א סך יאָרן דאָזאָר אין דער גמינע), שאול הערמאן און נתן איצקאָוויטש. געדאוונט האָט מען דאָ בנוסח אשכנז.

אויך דער „עזרת־נשים" (ווייבער־שול) אינדערהויך, איז געווען רחבותדיק, מיט לאנגע בענק און שטענדערס, — פארקויפטע „שטעט". און אויך דאָ איז, אין מערב־זייט, געווען א לייטיקער שטיי־פלאץ פאר די פשוטע ווייבער, וועלכע האָבן אפילו נישט געקאָנט דאוונען פון מחזור און דאָס־רוב — נאָכגעזאָגט אין כאָר אלץ, וואָס די „פאָר־זאָגערין" האָט געלייענט פון מחזור, סיי די תפילות און סיי דעם עברי־טייטש. דערפאר ווייבען, האָבן זיי געווויינט געשמאקער, העכער און קוויטשיקער פון אלע ווייבער...

די משוררים ביים חזן הערשל באָרנשטיין

שטייענדיק פון רעכטס: זיקא וועגטלאנד, פרץ קירנבערג, לייבל רענקאָוויץ, משה פינטשעווסקי. זיצנדיק פון רעכטס: משה ליפשיץ, משהל בירנבוים, לייזער ליפשיץ מיט זיין שוועסטערל און מענדעלע בירנבוים.

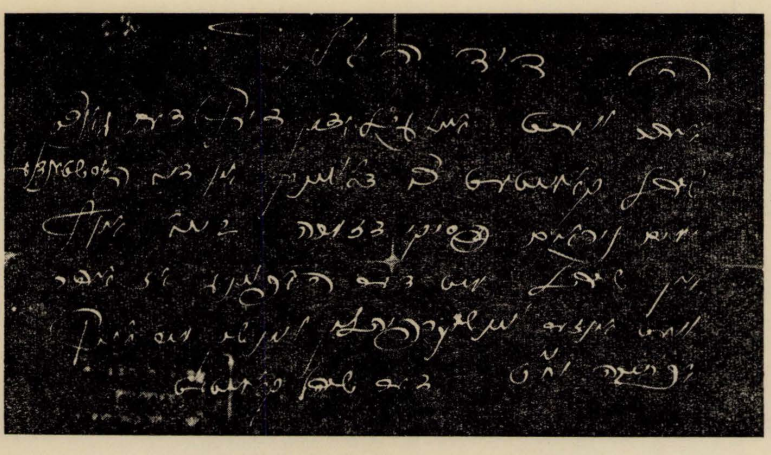

אן איינלאדונג צום דאונען פארן עמוד אין שול

אינדערוואכנס פלעגט מען אין דער שול נישט דאוונען. אבער מען פלעגט זיך דאָ צוזאמענקומען אין א נאציאָנאלן יום־טוב (אויך אין רוסיש־פוילישע נאציאָנאלע יום־טובים), כדי צו הערן די דרשה פון רב און פני־העיר וועגן עניני דיומא, דעם חזנס „מי־שברך" און דעם נאציאָנאלן הימן, געזונגען דורך די משוררים, וועלכע האָבן זיך, אין דער אָנוועזנהייט פון די קריסטלעכע רעגירונגס־פֿאָרשטייער, באזונדערס געפלייסט...

ביי יידיש־נאציאָנאלע פייערונגען און שמחות, פלעגן די הויפט־רעדנער זיין: אלטער טייבלום, פישל באָרנשטיין, ישראלקע שפיכלער, אהרן ראָזענבוים, יחיאל ווינאכט. זיי פלעגן אויך רעדן בעת שווערע גזירות אויף יידן און בעת טרויעריקע ידיעות פון ארץ־ישראל. דאן פלעגן יידן זיפצן און קרעכצן און פון דער ווייבעל־שול פלעגן זיך טראָגן געווייַן און געיאָמער, שליכצן און ספאזמען און אָפטמאָל — קוויטשעריייַן: „וואסער! זי חלשט!" און מענער פלעגן זיך לאָזן לויפן ארויף, צו דער ווייבערשול.

סקערניעוויצער יידן האָבן זיך בכלל אויסגעצייכנט מיט וואַרעמע הערצער און מיט־געלעבט מיט יעדער געשעניש, וואָס האָט געטראָפן מיט יידן אין דער גאָרער וועלט.

די שול איז געבויט געוואָרן אין יאָר 1886. ביים לייגן דעם גרונט־שטיין, איז איינגעאָרדנט־געוואָרן א פייערלעכע צערעמאָניע, ביי דער אָנוועזנהייט פון מלוכה־בעאמטע און פאָרשטייער פון די שכנותדיקע קהילות. מיט דער ערשטער קעלניע ליים האָט מען מכבד־געווען דעם פולקאָווניק פון צווייטן סטרעלענקער פולק, וואָס איז געשטאנען אין סקערניעוויץ. אונטערן גרונט־שטיין האָט מען אריינגעלייגט אן ערדענע

כלי מיט עטלעכע גאָלדענע מטבעות און א שריפט מיט דער דאטע און מעמד, אונטער־געשריבן דורך אלע אָנוועזנדע. דאָס איז איינגעמויערט־געוואָרן אין דעם ווינקל פונדאָמענט, וואָס צווישן דער קאָשארן־גאס און דעם מקוה־גענסל. יאָרנלאנג האָט געדויערט דאָס בויען די שול. מען האָט שוין דאָרט געדאוונט און מען האָט נאָך אלץ געבויט. ביז מענדל פינטשעווסקי האָט געזומען דעם ענין אין זיינע הענט און האָט אויסגעפארטיקט די שול אין איר פולער פראכט. א סך יידן האָבן דאן משנה־שם־געווען די קאָשארן־גאס אויף „די שול־גאס".

אין שול פלעגט מען אויפרופן א חתן און א בר־מצוה־בחור, ביי פיל געלאדענע געסט. פריילעך איז געווען אין שטעטל, ביי דער צערעמאָניע פון פירן א יונג ווייבל אין שול־אריין. און, להבדיל, אין זיין לעצטן וועג, האָט מען א יידן אויך באגלייט דורך דער שול. פאר בכבודיקע יידן פלעגט מען אין דער שול מאכן דעם הספד. אויפן שול־הויף, אין א פארמאכטער שאָפע, איז געשטאנען די שווארצע עגלה מיט דער טהרה־ברעט, וואָס האָט אויף קינדער אָנגעוואָרפן א שרעק, אויך דערוואקסענע פלעגן אויס־מיידן דעם שאָפע־ווינקל...

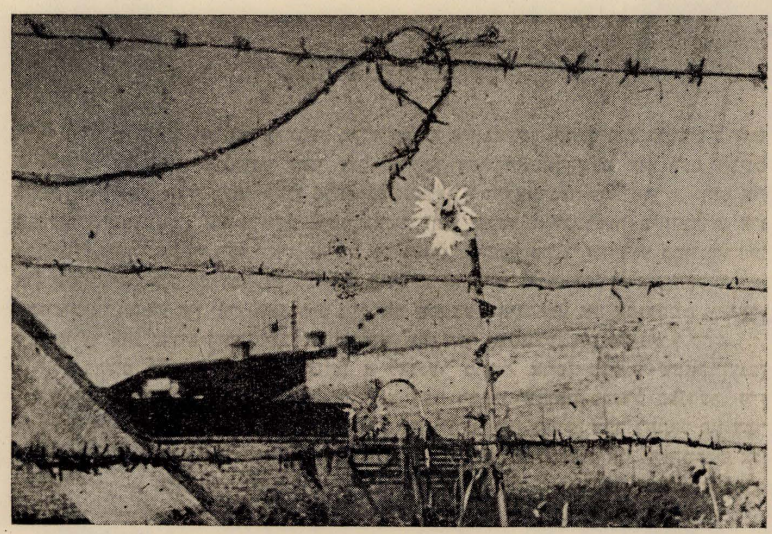

אויפן פלאץ פון דער חרובער שול איז אויפגעגאנגען
די דאָזיקע ווייסע בלום

אפילו גאנץ פרייע מענטשן, פרויען, מיידלעך און „פאצעטן", זענען אויף פארשיי־דענע אופנים אויך געווען פארבונדן מיט דער שול. זיי פלעגן גיין אין שול, הערן שופר־בלאָזן, צו הזכרת־נשמות און הערן „אן אויסערגעווייניעכן חזן". בעת סכסוכים, פלעגט מען רופן אין שול־אריין, שוועדן ביי שווארצע ליכט א.א.וו.

דעם מאיעסטעטישן שול־בנין האָט מען געקענט זען דורך דער גאנצער לענג פון דער קאָשארן־גאס, ביז צו די דעמבעס און פון דער אנדערער האלבער פיאָטרקאָווער גאס, צום מארק־צו. די שול האָט זיך אויך אריינגעשניטן אין מקוה־געסל און פון דער צווייטער זייט, — אריינגעקוקט אין רבינס געסל. דאָס הייסט, אז די שול איז געשטאנען עטוואָס קרומלעך: דער „מזרח", האָט מען געזאָגט, איז נישט געווען צו מזרח...

און נישט בחינם פלעגט מען דערציילן אין שטאָט, אז עס איז דאָ געווען א סאנע־שלמה, וועלכער האָט זיך דאָס לעבן גענומען פון גרויס עגמת־נפש, וואָס די שול שטייט קרום... און פון דעמאָלט־אָן איז פארבליבן א וועדטל אין שטאָט, א צונאָמען פאר עקשנים און קרומע קעפ: „סאנע־שלמה"...

13

„קהל'ס בית־מדרש"

איז געשטאנען אנטקעגן דער שול, צווישן דער קאָשארן־גאס און דעם רבינס געסל. אמאָל איז אויף דעם זעלבן פלאץ געשטאנען א הילצערנער בית־מדרש, וואָס איז אָפגעברענט־געוואָרן. מען וויסט נישט גענוי, וען יענער הילצערנער בית־מדרש איז געבויט־געוואָרן, אָבער זיכער איז, אז ער איז געווען איינער פון די ערשטע בתי־מדרשים אין שטאָט. ער איז אָפגעברענט געוואָרן דורך א יאָרציים־ליכט. געווען איז דאָס אין א פרייטיק־צונאכטס, אין יאָר 1890. מיט ניין יאָר שפעטער, אין 1899 איז אָפגעבויט געוואָרן דער נייער בית־מדרש דורך לייבל ליבערמאן, מיט דער אָנשטרענגונג פון גאנץ קהל.

„קהל'ס בית־מדרש" איז געווען א לאנגער מויער. אויפן ערשטן שטאָק זענען געווען עטלעכע דירות, ווו ס'האָבן געווינט דער רב ר' שמואל מענדל בענדער, זיין איידעם משהל פערקאל, נתן־יצחק דער שמש און ווו עס איז געווען דער לאָקאל פון דער רעליגיעז־ציוניסטישער ארגאניזאציע „תפארת ציון". דער אריינגאנג אין בית־מדרש איז געווען דורך א געמויערטן טויער, פון וועלכן עס האָט זיך געצויגן א געפלאסטערטער טראָטואר לענגאויס דעם הויף, ביז צום פאָדערהויז, ווו עס איז געווען דער כיור.

אין קהלס בית־מדרש האָט מען געדאוונט נוסח ספרד. דאָ איז אלץ געווען פשוט און היימיש. די מתפללים האָבן זיך דאָ זייער פריי געפילט. מען האָט דאָ געשמועסט פארן דאוונען, בעתן דאוונען און נאָכן דאוונען. געשמועסט מער ווי געדאוונט און

קהלס בית־המדרש – די זייט פון דער קאַשארן־גאס

געלערנט. מען האָט דאָ בכלל נישט מקפיד־געווען אזוי שטארק, ווי אין אנדערע בתי־מדרשים. די טיר איז, דוכט מיר, קיינמאָל נישט געשלאָסן־געווארן. שטענדיק האָבן זיך דאָ געפונען יידן. איבערהויפט — ווינטער, ווען דאָ איז געווען אזוי ווארעם, ליכטיק און אנגענעם. מיטן ערשטן שפראָץ אויף טאָג, האָט שוין דאָ געדאוונט דער ערשטער מנין פון בעלי־מלאכות, העגדלער און מענטשן, וואָס איילן־זיך אוועקצופאָרן. נאָכדעם האָט זיך שוין געשטעלט איין מנין נאָכן אנדערן, ביז ארום צען־עלף א זייגער. פיל יידן זענען דאָ שוין געזעסן ביז מנחה, לערנענדיק, זאָגענדיק תהילים, אָדער שמועסנדיק פון וועלט־זאכן און פאָליטיק... די מנחהס האָבן זיך אָנגעהויבן פון נאָכמיטאָג, איין מנין נאָכן אנדערן, ביז מען האָט שוין מער נישט געטאָרט און מען איז געבליבן ווארטן אויף מעריב. אין דער טונקלקייט פון בין־השמשות, האָט מען גערויכערט, געשמועסט, געש־מעקט טאבאק און געשפאסט. קונדסים, ווייסע־חברהניקעס האָבן דערווייל ארומגעברויעט און אָפגעטון פארשיידענע שפיצלעך. היימלעך און פריילעך זענען דאָ געווען די אָוונטן בין מנחה למעריב.

אָפט פלעגט קומען א מגיד, א קלאפ־טון אין באלעמער און אויסרופן „רבותי!". צי די דרשה איז יאָ געפעלן, אָדער נישט, — האָבן זיך שוין אוועקגעשטעלט א פאָר

מתפללים ביי דער טיר, מיט אן אויסגעשפרייטער פאטשיילע און געזאמלט געלט פארן בעל־דרשן. ליידיק איז ער שוין נישט אוועקגעפאָרן, דער דרשן, ווי עס איז ביי אונדז קיינ־מאָל נישט איבערגעבליבן קיין אורח אין א בית־מדרש, וועלכן מען זאָל נישט מיטנעמען צו דער שבת־יום־טובדיקער סעודה. אפילו דאן, וען אין סאמע ערב ראש־השנה זענען באפרייט געוואָרן די זעלנער און זיי האָבן שוין נישט באוויזן אהיים צו פאָרן. א שיינע פאָר הונדערט אורחים זענען זיי דאן געווען און קהל האָט אלעמען פארזאָרגט. נאָכ־מער: מען האָט זיך דאן געריסן איבער אן אורח... אין יעדער שטוב האָבן זיך דאן גע־פונען צו פינף־זעקס אורחים. אין קהלס בית־מדרש איז באזונדערס איינגעאָרדנט־געוואָרן א בשותפותדיקע סעודה פאר אלע זעלנער צוזאמען. סקערניעוויצער יידישע פרויען האָבן דאן רעכט אריסגעווויזן זייער שיינע מידה פון הכנסת־אורחים.

א העלפט פון בית־מדרש האָט פארנומען דער „עזרת־נשים", וואָס איז געווען אָפּגעטיילט מיט א וואנט. אין דער וואנט זענען געווען פענצטער, וואָס פלעגן געעפנט־ווערן בעת די תפילות.

טוביה־לייביש שניידער איז א לאנגע צייט געווען גבאי אין קהלס בית־מדרש. ער איז אויך געווען גבאי פון „חברה־קדישה". אן ערנסטער ייד, מיט אן ערנסט, ווייס

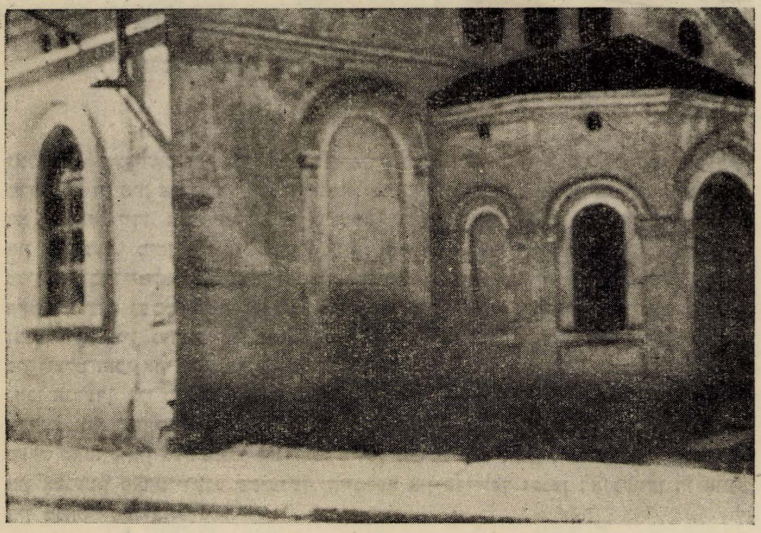

דער אריינגאנג אין קהלס בית־המדרש

געזיכט, מיט א שיינער ווייסער באָרד, מיט שיינע מידות, וועלכער האָט אלץ געטון טאקע לשם שמים.

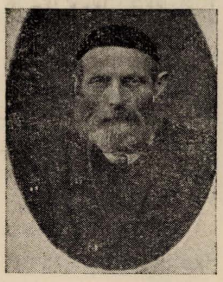

נתן יצחק שמש

די גאנצע אָרדענונג פון בית־מדרש איז געלעגן אויף די פּלייצעס פון נתן־יצחק, דעם שמש מיט די „פיר קולות". ער איז אויך געווען דער שטענדיקער באגלייטער פון רב, אין אלע עפענטלעכע ערטער. קהלס אן אָנגעטרויטער מענטש, קלאָר אין אלע קהלישע ענינים. ווען עס פלעגט אויספעלן א בעל־תפלה, פלעגט ער אים פארטרעטן. באזונ־דערס האָט ער שוין געהאט א חזקה אויף מוסף.

דער שטענדיקער בעל־קורא איז דאָ געווען משה־אהרן וואלבארסקי.

מיט יאָרן צוריק איז אין „עזרת־נשים" געווען א ישיבה און מען האָט דאָ געלערנט יומם־ולילה. דער ראש־ישיבה איז געווען פון דער פרעמד און פיל בחורים זענען דאָ געווען פון דער פרעמד און געגעסן „טעג" ביי בעלי־בתים. א לענגערע צייט האָבן דאָ מלמדים אויך געפירט זייערע חדרים. אויך דער מאָדערנער חדר פון העברעאישן לערער וואָלמאן מיט זיין איידעם משה ראָזענבלאט („משה חלוץ"), האָט זיך, די ערשטע צייט, געפונען אין דעם „עזרת־נשים". דער שווער מיט זיין איידעם האָבן זייער פיל אויפגעטון פאר דער ציוניסטישער באוועגונג אין שטאָט. משה ראָזענבלאט איז פריער געווען עטלעכע יאָר אין ארץ־ישראל און ער האָט געהאט צו דערציילן פון דאָרט אינ־טערעסאנטע געשיכטעס. זיין ווויגונג (ביי משה ווענטלאנד אין הויז) איז דעריבער געוואָרן א שטיקל ציוניסטישער צענטער.

עטלעכע מאָל אין יאָר קומט צופאָרן „דאָס פריילעכע יידל" און ער לייגט־אויס, ביים אריינגאנג אין בית־מדרש, זיינע סדורים, מחזורים, טליתים, תפילין, ציצית און גאנצע פּעק מיט אינטערעסאנטע מעשה־ביכעלעך, וואָס יינגלעך קויפן צום לייענען, אָדער באָרגן פאר א פּאָר גראָשן איבערצולייענען. אנדערע יינגלעך ציען־ארונטער א פּאָר מעשה־ביכלעך אונטערן טיש און לייענען עס דאָרט מיט התמדה. ווען דאָס „פריי־לעכע יידל" כאפּט־זיך, מאכט ער קולות און וואָרנט, אז ער וועט שוין מער נישט קומען אהער! ער וועט בעסער גיין פארקויפן זיינע יידישע מעשה־ביכלעך, מחזורים און סדורימלעך, צו די גויים!...

ערב וואלן צו דער קהילה, צום שטאָט־ראט, אָדער אפילו צום סיים, פלעגן אין קהלס בית־מדרש פאָרקומען מיטינגען. בעת די אקציעס פארן קק"ל און קרן־היסוד, פלעגן דאָ די מזרחיסטישע מנהיגים האלטן זייערע פייערלעכע און פייערדיקע רעדעס.

אמאָל פלעגט זיך דאָ אריינרייסן א צעפּאטלטע יידענע, צופאלן צום אָרון־קודש, אויפפּראלן אים און היסטעריש אריינאָמערן וועגן א קינד אָדער דעם מאן, וואָס איז מסוכן־קראנק. אָפט פלעגן בכבודיקע יידן ארומגיין מיט א פאטשיילע און צוזאמענ־נעמען פאר א בעל־הבית א יורד, פאר אן אָרעמער, קראנקער משפחה, פאר א בלינדער

יתומה וואָס מען דארף חתונה־מאכן, פאר א מחבר פון עפעס א ספרל און פאר אויס־לייזן א נישט־הינגן ארעסטאנט פון גוויישקע העגט. יידן האָבן געזיפצט און געזוקט די העגט אין די קעשענעס. „אייי־אייי־אייי, אייי־אייי־אייי! דער אויבערשטער מעג שוין העלפען!" — — —

14

חסידים־שטיבלעך

חסידים־שטיבלעך זענען געווען עטלעכע אין שטאָט. יעדעס שטיבל — א וועלט פאר זיך. אין די שטיבלעך האָט זיך אָפטמאָל געפילט די אמתע „קאָמונע". דאָ איז געווען דער אמתער אחדות צווישן למדן און עם־הארץ, צווישן גביר און אָרעמאן. פאר חסידים איז דאָס שטיבל געווען די צווייטע היים. און פאר אנדערע חסידים — די איינציקע היים. וואָרעם אהער זענען זיי אנטלאָפן פון אלע דאגות, צרות, זאָרג און עגמת־נפש. און ווער עס האָט נישט געהאט קיין שלום־בית, איז אנטלאָפן פון זיין אשה־רעה און געקומען אין שטיבל נאָך א ביסל היימלעכקייט און טרייסט.

דער אחדות וואָס איז געווען צווישן די חסידים פון יעדן שטיבל, איז אָבער נישט געווען צווישן איין שטיבל און דעם אנדערן. יעדעס שטיבל האָט געהאט אן אנדער שטעלונג צו אלע שטאָט־ענינים און האָבן געפירט מחלוקות אפילו אין רעליגיעזע עני־נים. ספעציעל פלעגט זיך צעפלאקערן אזא מחלוקה, ביים אויפנעמען א רב, א מורה־הוראה, א שוחט אָדער אנדערע כלי־קודש. די קריגעריייען זענען ווייט נישט געווען לשם־שמים. יעדעס שטיבל האָט נאָר געוואָלט עס זאָל אויסגעווייזלט ווערן זייערס א מענטש. באזונדערס האָבן אויף די באציאונגען צווישן די שטיבלעך משפיע געווען די מחלוקות פון די רביים. דאָס אייניציקע, וואָס האָט אלע שטיבלעך יאָ פאראייניגט, איז געווען די פארביסענע שנאה צום ציונזים און צו ציוניסטן. ווער געדענקט נישט, וואָס עס פלעגט זיך אָפטון אן ערב יום־כיפור, ביי די קערות. עס פלעגט דערגיין ביז פעטש. ערשט די לעצטע יאָרן איז אָט די פארביסנקייט שוואכער געוואָרן און די שטיבלעך האָבן אָנגעהויבן אייניגיין אויף פשרות.

יונג און אלט האָבן זיך אין די שטיבלעך געזאָגט „דו". איינמאָל אין יאָר האָט א חסיד געמוזט פאָרן צום רבין. אויף די ימים־נוראים פלעגט א גרויסער טייל חסידים פאָרן צום רבין און צוריקברענגען זיינע תורות, ווערטלעך און ניגונים, וואָס זענען באלד אונטערגעכאפט געוואָרן פון גרויס און קליין.

קיין „עזרת־נשים" איז אין די שטיבלעך נישט געווען. ביי קריאת־התורה פלעגט מען מאכן א „מי־שברך" דעם רבין. ביי פארשיידענע געלעגנהייטן פלעגט מען נעמען א טרונק בראָנפן, טאנצן מיט התלהבות, זינגען מיט הארץ און נשמה. בעלי־תפילות

פלעגן דאָ דאוועגען נישט נאָר מיט געשמאקע שטימען און מחיהדיקער עברי, נאָר מיט לייב־און־לעבן, מיט כל־עצמותי־תאמרנה...

אין געראר שטיבל, ביי דער מזרח־וואנט, האָט געדאוונט ר׳ יוסף מורה־הוראהס (האַרוויץ). פאר אָט דעם למדן און שיינעם ייד האָבן אפילו מתנגדים און אפיקורסים דרך־ארץ געהאט. זיין לויטערע פערזענליכקייט און זיין הדרת־פנימדיקייט האָט אויף יעדן געמאכט א שטארקן אינדרוק. אין גאס האָט ער געצויגן די אויפמערקזאמקייט און מען האָט אים געמוזט נאָכקוקן. ער איז געגאנגען, כמעט נישט־באריכטדיק די ערד, ווי ער וואָלט געשוועבט. א פארקלערטער, א פארטיפטער אין זיינע מחשבות. זיין רייני־קייט און זויבערקייט האָט פון אים אראָפגעשמעקט און אראָפגעשפיגלט. און פונקט אזוי זויבער איז ער געווען אינערלעך, מיט א ליבשאפט צו מענטשן, וועמען ער האָט שטענ־דיק דן געווען לכף זכות. זיין ווייב, חנהלע די מורה־הוראהטעס, האָט געפירט א שניט־קראָם, אראָפגעמענדיק פון אים דעם עול־פרנסה. ר׳ יוסף האָט געפסקנט שאלות און ווייבער זענען צו אים געלאָפן, ווייל נישט לייכט איז אים געווען טריף צו מאכן אן עוף, איבערהויפט נאָך — פון אן אָרעמאן. זיין שטוב איז תמיד געווען אָפן פאר יעדן, וואָס האָט געדארפט זיין עצה. ער האָט מיטגעליטן מיט יעדן ליידנדיקן און זיך מיטגעפרייט מיט יעדער יידישער שמחה. ר׳ יוסף איז געווען א טיש־זיצער אין גער, נאָך ביים שפת־אמת״. ער פלעגט דאוועגען רוהיק, שטיל, אָן ווילדע הויות, אָבער מיט גרויס כוונה. דער בעל־תפילה האָט שטענדיק געווארט ביז ר׳ יוסף האָט געענדיקט דעם פסוק, ביז ער איז אויסגעגאנגען שמונה־עשרה. ניין, ר׳ יוסף איז נישט געלאָפן נאָך קיין כבוד, נאָר דער כבוד איז געלאָפן נאָך אים. ער איז יונג נפטר־געוואָרן, ביי פופציק יאָר. די שטאָט האָט א ציטער געטון. די שטאָט האָט געוווסט וועמען זי האָט פארלוירן און אלע האָבן די קעפ געבויגן אין טיפן טרויער. כמעט די גאנצע יידישע באפעלקערונג איז געגאנגען נאָך זיין לוויה און א סך עלטערע יידן האָבן געווייניט אויפן קול. הונדערטער קינדער פון די חדרים זענען געגאנגען שורותווייז און געזאָגט אויפן קול דעם „צדק לפניו יהלך״.

זיין זון פייוויש האָט געירשנט די הוראה און אויך די אייידלקייט פון זיין פאָ־טער. פייוויש איז אויך געווען א גרויסער למדן. ער האָט שוין אָבער אויך ליב געהאט אריינצוקוקן אין א ספר־חולין און עס האָבן אים שוין אינטערעסירט וועלט־זאכן. פייוויש האָט געלערנט יעדן אָוונט מיטן פשוטן עולם אין קהלס בית־מדרש. ער האָט געלערנט תורה מיט חכמה, געמישט מיט וויסנשאפט, מיט היינטצייטיקייט, מיט מאָדערנע ביישפילן. ער האָט געלערנט גוטע באציאונגען בין אדם לחברו, דערציילט אינטערעסאנטע מעשיות פון הייליקע ספרים און הייליקע יידן און שטענדיק פארענ־דיקט מיט א שיינעם מוסר־השכל. תורה און ציוויליזאציע זענען ביי אים נישט געווען אין קיין סתירה. ער האָט געדורשט נאָך וויסן, נישט מוותר־זייענדיק אויף א קוצו־של־יוד פון זיין טיפער רעליגיעזיטעט. זיין לערנען איז דעם פשוטן עולם זייער געפעלן און ער איז שנעל באליבט געוואָרן ביי זיי. זיין עולם צוהערער איז געוואקסן פון טאָג צו טאָג, צו דער גרויסער אומצופרידנקייט פון דעם רב ר׳ שמואל־מענדל בענדער...

אן אַנגעזעענער חסיד אין גערער שטיבל איז געווען מיין עלטער־זיידע ר׳ שמעון־יוסף ליפשיץ, אייגער פון די עלטסטע בעלי־בתים פון אלטן סקערניעוויץ. געשטאמט האָט ער פון גרויסן יחוס: אן אייניקל פון ר׳ משהלע חלפון, וועלכער האָט, ווי די משפחה מענדלאָעפס דערציילן, געבאָרגט אמאָל א פוילישן קעניג טויזנטער גאָלדענע רענדלעך און שטענדיק האָט זיך די משפחה ארומגעטראָגן מיטן געדאנק, צוריק צו פאָדערן פון דער פוילישער רעגירונג די געבאָרגטע רענדלעך פון זייער עלטער־עלטער־זיידן... נישט איין אוונט זענען אָפגעזעסן מענדל, שמעון־יוסף, מנחם ראָטמאן, ישראל־יצחק ערש־טער, מיין פאָטער ע״ה צדוק צודקאָוויץ, משהל און לאָזער לעווענבערג, אברהמטשע שווייצער און א סך אנדערע פון דער גרויסער משפחה און זיך געחקרנט וועגן דעם, ווי אזוי אָנצוהויבן דעם גרויסן משפט, צוריק צו באקומען די געבאָרגטע גאָלדענע רענדלעך.

ר׳ שמעון־יוסף איז געווען א ייד א תלמיד־חכם און א מזג־טוב. אין זיין צייט איז ער געווען דער עצה־געבער פון כמעט דער גאנצער שטאָט יידן, וועלכע האָבן גאָר־נישט געפרווועט צו טון אָן ר׳ שמעון־יוספס הסכמה. אן אָפענע שטוב פאר אורחים און אן אָפענע האנט פאר צדקה, באזונדערס — פאר מתן־בסתר. א גוטער בעל־תפילה און ליב־געהאט א זמרל, ווי א חסיד — א טרונק בראָנפן... אין גערער שטיבל איז „כל נדרי״ און „נעילה״ געווען זיין קנין. אלס אייניקל פון ר׳ משהלע חלפון, איז ער, פארשטייט זיך, געווען א מקורב אין גערער הויף און א טיש־זיצער ביים „שפת־אמת״. (דער „שפת־אמת״ כידוע, איז דאָך אויך געווען אן אייניקל פון ר׳ משהלע חלפון). נאָך דער פטירה פון „שפת־אמת״, האָט ר׳ שמעון־יוסף געקראָגן בירושה זיין ייביצע (קאָפעטע), וואָס דער זיידע פלעגט טראָגן נאָר אין די ימים־נוראים און פסח צום סדר. דאָן פלעגן זיך צוואמען קומען צו אים אלע קינדער, אייניקלעך, אוראייניקלעך, — די גאנצע, גרויסע, פארצווייגטע משפחה. דער זיידע איז זיך דאן געזעסן אין זיין פאָטער־שטול אויבנאָן, ווי א געאָדיקער מלך און זיך מיט אלעמען לוסטיק אונטערגעהאלטן.

דער זיידע ר׳ שמעון־יוסף איז נפטר־געווארן אין עלטער פון 96 יאָר. בלויז פון זיין משפחה איז נאָכגעגאנגען נאָך זיין לוויה אריבער הונדערט פערזאָן: קינדער, אייניקלעך און אור־אייניקלעך, יוצאי חלציו.

זיין זון, מענדל, איז געווען א מוהל. ער האָט ליב געהאט די מצוה און געהאלטן דאָס פאר א גרויסן זכות. צו א ברית האָט ער געקאָנט לויפן צו־פוס קילאָמעטערן־ווייט, אין א פארוואָרפנסטן העק. אויף „כל נדרי״ און „נעילה״ האָט ער איבער־געמומען די חזקה נאָכן טאטן און פאר קיין שום פרייז דאָס נישט געווואָלט אָפטרעטן. ביי זיין גאנצער חסידישער התנהגות און ביי זיינע אלע שיינע מידות, האָבן אים גערער חסידים צוגעקלעבט א צונאָמען „מענדל פרעס״, ווייל ער האָט געהאט א קיין עין־הרע־דיקן אפעטיט און ליב־געהאט די אכילה...

ר׳ משה ליפנער איז געווען אייגער פון די זיבעצן משהלעך, וואָס דאָס גערער שטיבל האָט פארמאָגט. (זיבעצן, כמנין „טוב״...). א ייד — א למדן, אָבער אן אינזיכיקער און אן אָפגעזונדערטער פון אלע. ימים־נוראים איז ער געווען דער בעל־מוסף אין גערער שטיבל. אלס יונגערמאן איז ער אפשר געווען א בעל־מנגן, אָבער אויף דער עלטער

איז אים דאָס דאוונען פארן עמוד שווער אַנגעקומען. דאָך, האָט ער נישט געוואָלט מוותר־זיין און געמאטערט זיך און געמאטערט די מתפללים אין שטיבל.

ר׳ דוד לייזער יוספס איז געווען א תמימותדיקער ייד, ווי א קינד. אין ש״ס איז ער געשוומען ווי א פיש אין וואסער. בעתן דאוונען איז נישט מעגלעך געווען צו שטיין נעבן אים: פון גרויס התלהבות און דביקות, האָט ער זיך געוואָרפן און געשליי־ דערט, געדרייט זיך אין דרייען און געצויגן־זיך אינדערהויך. זיין ״שמע־ישראל״ און זיין ״אחד!״ האָט געמאכט הערצער ציטערן און דאָס בלוט אין די אָדערן — גליווערן. יעדער ייד איז ביי אים געווען טייער. אין יעדן אפיקורס אפילו האָט ער געזוכט און תמיד געפונען א ניצוץ פון קדושה...

א שיינער ייד און א שיינער טיפ פון א חסיד איז געווען ר׳ אלי־מנחם שפיגל, וואָס אין זיין ערלעכקייט האָט מען זיך טאקע געמעגט שפיגלען. פאר זיין ארעמקייט האָט ער קיין טענות נישט געהאט, נישט צום רבונו־של־עולם און נישט צו זיין וועלטל. דאָס עצם לעבן אויף דער וועלט און דינען דעם בורא־עולם איז דאָך א פרייד! דאָס פארזאָרגן יידישע זעלנער מיט כשר עסן, אז זיי זאָלן חלילה נישט נכשל־ווערן מיט טרפות, איז דאָך א גליק!... און דערצו, אז ער קען נאָך אריינטראָגן, יעדן פרייטיק, קידוש־וויין אין יידישע שטיבער, וואָס מען איז זיכער, אז דאָס איז נישט קיין יין־ נסך, — איז דאָך מה־טוב!... — האָט ער טאקע געלויבט זיין ליבן נאָמען, געקוקט מיט ליבעלעכקייט אויף יידן און פאָטערלעך געקניפט די בעקלעך פון חדר־ייִנגלעך: ״דו לערנסט תורה, שייגאץ?...״ און איז שטענדיק גרייט געווען צו א שליחות־מצווה. אליין א למדן, האָט ער מיט גרויס ליבשאפט און התמדה געלערנט אנדערע, שלא על מנת לקבל פרס, חלילה. די גאנצע שטאָט האָט אים ליב געהאט און ער האָט ליב געהאט די גאנצע שטאָט. מיט די שווערע פעק און טעפ עסן פלעגט ער אין די קאָשארן אריין נישט גיין, נאָר לויפן, אז דאָס עסן זאָל זיך נישט אָפקילן. איך געדענק נישט, אז ער זאָל אמאָל האָבן צו עמיצן א טענה, אז ער זאָל עמיצן מוסר זאָגן. רוהיק און שטיל איז ער זיך געגאנגען זיין וועג, שטיל און באשיידן איז ער זיך געשטאנען איןווינקל פון געריר שטיבל, בעטנדיק פאר כל־ישראל, וואָס איז אין גלות.

דער הדרת־פנימדיקער זלמן שוחט איז געווען א למדן מופלג. א הייסער, אָבער ציכטיק־געקליידעטער חסיד. א שיינע בריטע באָרד, א פאטריארכאלישער אויסזען, אן ענערגישער, יחוסדיק־שטאָלצער טראָט. דאָס גיין זיינס האָט ערעדט און געזאָגט: דאָס בין איך, זלמן שוחט און רופא, דער איידעם פון בארימטן שלום־שוחט, דעם עלטסטן חזן אין שול... אויך ר׳ זלמן איז געווען א שיינער בעל־תפילה. זיין האַרציק דאוונען האָט זיך צעגאָסן אין אלע גלידער. זיין ״המלך״ האָט ממש געשפאָלטן הימלען!... געווען איז ער א קלוגער ייד מיט א סך ידיעות אין חכמת־הרפואה. ווער עס האָט זיך נישט געקאָנט דערלויבן צו ברענגען א דאָקטער צו זיין חולה, האָט געבראכט ר׳ זלמנען דעם רופא, וועלכער האָט געוווסט נישט ווינציקער פון א שטעטלדיקן דאָקטער. אפילו רייכע בעלי־בתים פלעגן פארבעטן ר׳ זלמנען, כדי צו הערן זיין ״דיאגנאָז״. ער פלעגט איבער־ לייענען די רעצעפטן פון דעם דאָקטער, וועלכער איז דאָ שוין געווען און זאָגן, צי מען

זאָל די מעדיצין נעמען אָדער נישט. דאָן פלעגט ער הייסן נעמען גאָר עפּעס אנדערש. און אז ר׳ זלמן פלעגט א זאָג־טון: „נו! דער אויבערשטער וועט העלפן. ביינאכט וועט זיין דער קריזיס און מאָרגן וועט זיך שוין דער חולה פילן בעסער!"... — האָט מען

ר׳ אלי מנחם שפּיגל מיט זיין זון לייבעלע

לייכטער אָפּגעאטעמט, ווי נאָך אלע זאָגעכצן פון דעם גוויישקן דאָקטער... ער פלעגט שרייבן רעצעפטן און די אפּטייקן האָבן עס אָנגענומען.

פורים, אסרו־חג און שמחת־תורה פלעגט זיך ר׳ זלמן פריילעך מאכן מיטן גאנצן גערער שטיבל. צוזאמען מיט אריה־אָשרן און גאָדל וואָדקע, די צוויי פריילעכע גבאים,

פלעגט ער „גיין איבערן ים", אויסגיסנדיק דעם פאמעשאף איבער דער פאדלאגע... זיי האבן דאן געטאנצט און געזונגען, גייענדיק איבער די שטיבער, פון איין חסיד צום אנדערן, אויסטרינקענדיק און אויפעסנדיק אלץ, וואס עס איז נאר געווען אנגעגרייט אויף יום־טוב... אריה־אשר פלעגט דאן מאכן קאזשעלקעס אין די גאסן. און אין די חסידישע שטיבער האבן זיי אלץ איבערגעדרייט כאדאראם, מיטן קאפ אראפ און מיט די פיס ארויף... אין יענע טעג איז גאר נישט געווען צו דערקענען דעם סאלידן און יחסנדיקן ר' זלמן שוחט־רופא. ווי א שטיפערישער חדר־יינגל מיט צעשטראלטע אויגן, איז ער ארומגעשפרונגען ששון־ושמחהדיק און פריילעך געמאכט אלע.

ר' צדוק צודקאוויץ און ר' מנחם ראטמאן זענען געווען די יועצים פון גערער שטיבל. אויף זיי ביידן איז געלעגן די לאסט פון דער גאנצער גערער „אויסערן־פאליטיק" אין סקערניעוויץ. זיי זענען אויך געווען די פארשטייער פון גערער שטיבל אין אלע שטאטישע אינסטיטוציעס, ווו די גערער האבן נאר געוואלט האבן א דעה. פאר די רייכסטע חסידים אין שטיבל האבן זיך גערעכנט אברהמטשע באנעק און דוד ליפשיץ. פון די אנגעזעענע חסידים זענען דארט אויך געווען: אברהם דוד לעווענבערג, ברוך

ר' זלמן שוחט

געראר, יענקל אייגבינדער, הענעך בוימערדער, אברהמטשע שווייצער און אנדערע.

דאָס געראר שטיבל האָט אויך פארמאָגט א גרופּע „קאָזאקן" — צעהיצטע, פאנאַטישע יונגעלייט, וואָס האָבן נישט געווּסט פון קיין גרענעץ. אמאָל האָבן זיי זיך אוועק־געלאָזן איבער די הייזער, פאנאנדערצורוקן די בעטן פון פאַרפעלקער... אז מען האָט זיך נאָר געשושקעט וועגן א חסידישן יונגנמאן, אז ער קוקט אמאָל אריין אין א ספר־חולין, האָבן אים די „קאָזאקן" ארויסגעטריבן פון שטיבל. די „קאָזאקן" פלעגן גורם־זיין פאר־שיידענע מחלוקות און זיי פלעגן לייטיש טיילן פעטש. די אָנפירער פון די „קאָזאקן" זענען געווען: נחמן בערלינער, לייבל ליבערמאנס איידעם; אזשע סטעמפלבערג, יצחק שטיינפעלדס איידעם; הענעך זילבערבערג, שמשה ווילדמאנס איידעם; מרדכי־מאיר געצל, לייבעלע קאשעמאכערס איידעם; יוסף צימבערקנאָפּ, זלמן שוחטס איידעם און איטשע ראַרפישער, יאָסל גארבערס איידעם. דאָס זענען געווען די אמתע איידעמלער, וואָס האָבן נישט געווּסט פון קיין פּשרות און ויתורים און זייער קאמפּס־לוסט האָט נישט געהאט קיין אָפּהאלט. נחמן בערלינער, האָט מען געזאָגט, לערנט קבלה און גיט זיך אָפּ מיט סוגיות און גימטריאות. אזשע איז געווען געפערלעך פרום, הויך און דאר, מיט צוויי גרויסע פלאמיק־וואנזיניקע אויגן, וואָס האָבן אפירגעבערענט פון אונטערן שטריימל וואָס ער האָט געטראָגן אַן א זייט, ווי אן אמתער קאָזאק. אָבער דערצו האָט ער געטראָגן וווייסע זאָקן איבער די הויזן און גומענע לאטשן. וועגן יוסף צימבערקנאָפּ, פלעגט מען דערציילן, אז אין פלאמיקן עקסטאזי האָט ער געשאָכטן דעם מלאך־המוות...

אזעלכע יונגלייט האָבן אויך נישט געפעלט אין אנדערע שטיבלעך און אויך עלטערע יידן, ווי: ר׳ מענדל לוזערס און ר׳ יוסף ראָזענבוים פון אָסטראָווצער שטיבל. אָבער אין אָסטראָווצער שטיבל איז אויך געווען אזא למדן און נסתר ווי ר׳ ירחמיאל שמש ליפשיץ, — אן אידעלער, שטילער תלמיד־חכם. די גבאים זענען דאָרט געווען ר׳ יצחק שטיינפעלד, ר׳ שלמה ברייטשטיין און קערניזשער.

א הדרת־פנימדיקער, ערלעכער ייד און גרויסער למדן איז געווען ר׳ אברהם ישראל אורישנס אמזעל. ער איז געשטאנען אויף א הויכער מדרגה פון חסידות און לומדות. זיינע ווייכע תמימותדיקע אויגן האָבן געקוקט אויף אלץ און אלעמען מיט גרויס אהבה. א ייד וואָס איז געווען אויסגעטון אינגאנצן פון גשמיות. ער האָט געפאסט צוזאמען מיט זיין רבין 40 יאָר, און האָט פונדעסטוועגן דערלעבט א טיפער עלטער. ער איז נפטר געוואָרן אין א פרייטאָג, אין דער מקוה, ביים טובלן זיך לכבוד שבת. אינ־טערעסאנט, אז איין וואָך שפעטער, איז אויף דעם זעלבן אופן, אין מקוה ביים טובלן זיך, נפטר געוואָרן ר׳ אברהם ישראל אורישנס בעסטער חבר ר׳ מענדל לוזערס ליפשיץ. די צוויי יידן זענען געווען דאָס שפיגעלע פון אָסטראָווצער שטיבל. און דער אופן פון זייער פטירה האָט ארויסגערופן פארשיידענע הרהורים ביי חסידים.

שטארק אָנגעזען אין אָסטראָווצער שטיבל איז געווען די משפחה ליבערמאן. ר׳ לייבל ליבערמאן — א קנאי און א תקיף, טעמפּעראמענטפול און קאמפּסלוסטיק. פארמישט אין אלע שארפסטע סכסוכים, בעת וועלכע ער פלעגט פאטשן און שלאָגן. אפּרים ליבער־מאן איז דווקא געווען א לאָגישער חסיד. דער בעל־תפילה, בעל־קורא און בעל־תוקע פון

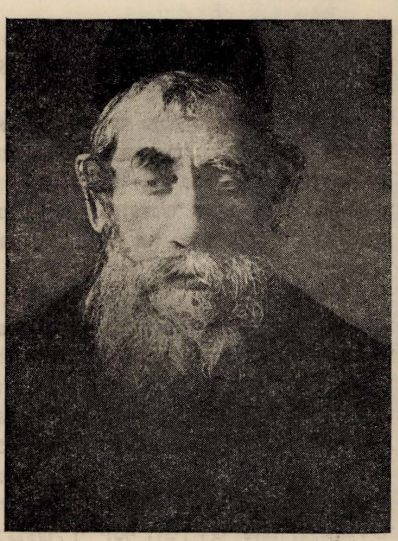

ר׳ יוסף ראזענבוים

ר׳ אברהם ישראל אורישנס אמזעל

אַסטראָוצער שטיבל. און אויך ער האָט געהאט אויסצושטיין פון די קנאים, פאר זיין ליבשאפט צו ארץ־ישראל און פאר זיין טאָלעראנץ צום ציוניזם. אויף זיין צד איז תמיד געווען זיין ברודער ר׳ יחיאל ליבערמאן, וועלכער איז איבערגעגאנגען־געווען בלב־ונפש דעם ציוניסטישן רעיון. ר׳ יחיאל ליבערמאן איז שפעטער עולה געווען קיין ארץ־ישראל און ער איז דאָ נפטר געוואָרן. עס איז פארווירקלעכט־געוואָרן זיין חלום: אויסצולעבן די יאָרן אין לאנד פון די אָבות און קומען דאָ צו קבורה, אין דער הייליקער ערד.

אויך ר׳ בן־ציון אָרנשטיין איז געווען אן אָנגעזעענער חסיד אין אַסטראָוצער שטיבל. ער איז יאָרן־לאנג געווען שוחט אויף די „באָדן״ און מוהל. אויך ער איז געווען א שיינער בעל־תפילה און אויך ער האָט די לעצטע יאָרן זיינע אויסגעלעבט אין ארץ־

א הייסער אַסטראָוצער חסיד איז געווען דער למדן ר׳ אברהם שטיינפעלד. און זייער אָנגעזוען אין אַסטראָוצער שטיבל זענען געווען: ר׳ שמואל ליבערמאן (די לעצטע יאָרן געלעבט און נפטר געוואָרן אין ישראל), דער מלמד יענקל מאָגעלניצער, דער פאָטער פון דעם באקאנטן סקערניעוויצער עסקן דוד הימלפארב, יענקל שפיכלער, דער שווארצער איטשע ראָזענצווייג, דער לאָמער פיניע, שעיה ליפשיץ, גרשום ליבערמאן, פרץ טראָמפאָלער, מאיר־יחיאל קאָפפער. אלס בעלי־תפילה האָבן דאָרט געשמט: יעקב זעליק, לייבל מאנדל, אשר אבאָ שפירא און אנדערע.

דאָס אלעקסאנדער שטיבל איז געווען בארימט מיט זיינע לומדים און שיינע יידן. צווישן זיי: דער מורה־הוראה ר׳ פייוול שענקער, ר׳ יוסף רובין דער מורה־הוראה, דער בן־תורה ר׳ אבעלע, דער קלוגער בעריש זאקאָן, וועלכער איז געווען דער „אויסערן־מיניסטער״ פון זיין אלעקסאנדער שטיבל... דער שיינער בעל־תפילה אין די ימים־נוראים איז דאָרט געווען ר׳ חיים שמואל לייזערס (בלומשטיין).

מיר האָבן נאָך פארמאָגט אן אמשטשענאָווער שטיבל, א טאלמאנס שטיבל און א לויוויטשער שטיבל. אָבער מיר האָבן אויך פארמאָגט אן אייגענעם, סקערניעוויצער רבישן הויף.

15

דעם רבינס הויף

א.

עס איז געווען א גרויסע זכיה פאר דער שטאָט, א שטאָלץ און אן אויפריכטעניש, וואָס די ירושה פון גרויסן וווּרקער צדיק, דער הויף, איז אריבער צו אונדז, — קיין סקערניעוויץ.

פיל לעבהאפטיקייט האָט דעם רבינס הויף אריינגעבראכט אין שטאָט. שטענדיק איז דאָ געווען א באוועגונג פון מענטשן, היגע און פון דער פרעמד, וואָס זענען געקומען צום רבין זיך שואל־עצה־זיין וועגן שידוכים, געשעפטן, בוררותן, עקרות, פריזיוו, פאר־שיידענע מחלות, אָפעראציעס און אנדערע ערנסטע ענינים. דאָס איז געווען א באוועגונג א טאָגטעגלעכע, א וואָכעדיקע. אָט די יידן זענען געווען אייליקע, פארזאָרגטע, נער־וועזע. אויף שבת פלעגן שוין קומען א פאָר צענדליק חסידים פריילעכע, אויפגעלייגטע, וועלכע האָבן פון אלץ געשעפט נחת און פון אלץ געהאט פארגעניגן. זיי פלעגן איינשטיין אין די אכסניות פון ר׳ יוסף משמש, ר׳ יאָסל כשר, ר׳ משה משמש, ר׳ הערש־יצחק זילבערשטיין און אנדערע. אויף א יום־טוב פלעגן שוין קומען חסידים אין די הונדערטער און די באוועגונג אין און ארום הויף איז געווען א גרויסע. אָבער אויף די ימים־נוראים פלעגן די חסידים קומען אין די טויזנטער און די ענגשאפט, דער רעש און דער טומל אז געווען אין־לשער. באזונדערס — אין רבינס געסל, ווו די דראָשקעס פון דער באן האָבן זיך שוין נישט געקאָנט אריינבאקומען. די חסידים האָבן דאן געמוזט אויסשטייגן און, מיט די עלנבויגנס, זיך דורכשטופן און דורכשניידן זיך א וועג פאָראויס. יעדער חסיד האָט דאן אזוי געארבעט מיט די הענט, ווי ער וואָלט געוואָלט אריבערשוויממען איבער די קעפ פון אלע. ער מוז דאָך לאָזן שרייבן א קוויטל, ער מוז דאָך געבן שלום דעם רבין. א גאנץ יאָר געווארט אויף אָט דעם גרויסן מאָמענט!...

אָפגעגעבן דאָס קוויטל, גענומען דעם רבין, געגעבן שלום, איז גרינג דאָס געמיט, איז פריילעך אויפן הארצן און מען דערזעט שוין און מען דערקענט שוין מענטשן... חסידים פון פארשיידענע שטעט און געגנטן כאפן זיך ארום, מען פריידט זיך, מען וויינטשט זיך, מען גייט נעמען א טרונק בראָנפן און מען דערציילט־זיך נסים־ונפלאות פון גוטע יידן, מען זאָגט נאָך א תורה פון צדיק, מען דערציילט זיך מעשיות, הלצהלעך וועגן מתנגדים און עמי־הארצים, מען זינגט א נייעם חסידישן ניגון מיט התלהבות, מיטן אמתן קנייטש, מיטן אמתן ברען. אנדערע כאפן־אונטער און... וואָס מיר גלות? וואָר מיר גלות? וו מיר גלות?! — אין ירושלים איז מען, אין דער עיר־הקדושה!... פנימער שיינען, אויגן שטראלן און די פיס ווילן גאָר נישט אייגרוען, זיי רייסן זיך נאָר צו גיין א ריקודל... א קלייניקייט! מען איז דאָך געקומען צום רבין!...

די אכסניות זענען איבערפולט. מען ליגט שוין אויף די טישן און אונטער די טישן, אין קיך און אין קאָרידאָר אויף דער ערד... די בעלי־אכסניות קאָנען זיך נישט צערייסן און קאָנען זייערע אכסניות נישט צעשפּאַרן און צערוקן די וועגט! דינגען זיי אָפּ פּרי־וואטע דירות און קווארטירן דאָרט איין זייערע חסידים. אָבער וואָס איז דעם חסיד פּאר אן אונטערשייד, וווּ ער ליגט? — אבי צווישן חסידים! אבי ער איז ביים רבין!...

— מאכטס א וואַרע!
— א וואַרע מאכטס!
— זעט, וועט ספּאָרט!
— זעט, וועט סקומט!
— אייי־אייי־אייי־אייי!...

עס קומען־אָן דעם רבינס פּיר זין פון דער פּרעמד. וואָרעם בלויז ר׳ יצחק וווינט מיטן רבין אין הויף. דער עלטסטער זון, ר׳ מענדעלע, איז דאָך דער איידעם פון דעם גרויסן ראדזימינער. ר׳ יאָשעלע איז דעם ביאלער רבינס איידעם, ר׳ יענקעלע — דעם

דעם רבינס הויף — קופּעס גרוז אויפן פּלאץ וווּ עס איז געשטאנען דאָס בית־המדרש

אַפאָטשנערס און ר׳ בערישלַ — דעם זאוויערטשערס. און יעדער אייניציקער זיצט טאקע אין דעם רבישן הויף פון זיין שוועור, נאָר אויף יום־טוב קומט מען צום טאטן!...

— שלום־עליכם!... — רייסן זיך צו זיי הונדערטער הענט.

— עליכם שלום...

עס קומט־אָן דעם נאדעזשינער רבינס זון, ר׳ חיימל וויסקיטער. זיין פאָטער, ר׳ יעקב־יהודה איז געווען ר׳ מענדעלע וווּרקערס איידעם. ר׳ חיימל אליין איז דעם רבינס א מחותן דורך דעם רבינס צווייטן זון, ר׳ יצחקל. ר׳ חיימל וויסקיטער איז א קליין יידעלע און א גרויסער למדן. די חסידים באציען זיך צו אים, ווי צו א רבין. ער איז אָבער א גרויסער עניו און האלט זיך ווייט פון אלע הויף־סכסוכים. ער וויל אויך נישט הערן די רכילות, וואָס חסידים האָבן ליב אונטערצוטראָגן וועגן אנדערע רבנים און רביים. אן איש תמים וישר, אינגאנצן אויסגעטון פון עולם הגשמיות. ער איז דער בעל־תוקע אין רבינס שטיבל. דער שטן האָט ביי אים נישט קיין שליטה און זיינע תקיעות קומען ארויס ריין, גלאטיק, אָן קיין שום פגם. דעם „מן המיצר" פארן שופר־בלאָזן פלעגט ער זאָגן מיט אזא פאָרכטיק און אימהדיק קול, אז א דרעשטש איז אדורך די ביינער פון די צוהערער. איבערהויפט נאָך, אז דער רבי אליין פלעגט פארענדיקן יעדן פסוק אויפן קול.

מיט יאָרן צוריק פלעגט אויך קומען דעם רבינס שוואָגער ר׳ נחמיהלע, דער זיידע פון דער באקאנטער סקערניעוויצער משפחה וויניאווער.

עס קומט ר׳ אלי לובלינער, וועמען דער רבי איז שטארק מקרב. ר׳ אלי איז א בעל־יחוס, געבונדן מיט די שענסטע משפחות פון רבישע הייף. אלע חסידים קוקן אויף אים מיט גרויס דרך־ארץ. ר׳ אלי לובלינער איז דער עלטערע־זיידע פון דער באקאנטער סקערניעוויצער משפחה שארפהארץ. עס קומט ר׳ שיהלע מיט זיין איידעם, ר׳ יענקעלע פראגער. צו די ערשטע סליחות וואָס ר׳ יענקעלע זאָגט אין רבינס בית־מדרש, קומען צופאָרן הונדערטער חסידים פון דער ווייט און פון סקערניעוויץ גופא — יונג און אלט, פרום און פריי. זיין „נשמה לך" קאָן איך נישט פארגעסן ביזן הייַנטיקן טאָג. עס קומען די שיינע, הארציקע בעלי־תפילה ר׳ שיעלע זלאָטשאָווער און ר׳ שלמהלע סטריקאָווער. יעדן יאָר ברענגען זיי פרישע ניגונים און, דרייענדיק זיך איבערן גרויסן רבישן הויף, חזרן זיי איין מיט די יונגעלייט, וועלכע דארפן זיי אונטערהעלפן ביים דאוונען. א שיינער בעל־תפילה איז דאָ אויך געווען ר׳ ישכר געפנער פון ראווע. א שיינער ייד און דער גאנצער הויף האָט זיך מיט אים זייער געהערט.

אביסל שפעטער באווייזן זיך די שטאָטישע, די היגע חסידים. שיינע בעלי־בתים, גרויסע לומדים, שטענדיקע מתפללים אין רבינס בית־מדרש און קומען צו יעדן טיש, וואָס דער רבי פירט שבת און יום־טוב.

דעם רבינס הויף איז א מלוכה בזעיר אנפין. דאָ פירט זיך אן אינערן־פאָליטיק און אן אויסערן־פאָליטיק. עס זענען דאָ אינערלעכע געשעהענישן מיט קנאה־שנאה און ארומרייסענישן און עס זענען דאָ באשטימונגען וועגן דער שטעלונג און באציאונג צו יעדן אנדערן רבישן הויף, צו רבנים, צו דער קהילה און אנדערע שטאָט־אינסטיטוציעס. דער הויף האָט זיך זיינע „מיניסטאָרן", זיינע „קאָזאקן", זיין „פאָטשט", זיין „פראָפא־

גאנדע־אפאראט" און זיינע „קאָנסולן" אין פארשיידענע שטעט. אפילו א „שפיאָנאזש־דינסט" אין קעגנערישע הויפן, מיט וועלכע מען פירט קריג...

דעם הויף האָט דער רבי אָפּגעקויפט ביים אָנגעזעענעם בעל־הבית, הנגיד ר' ישראל־הערש. דאָס איז געווען א גרויסער שטח באָדן, וואָס האָט זיך געצויגן פון רבינס גאָרטן, ביז לייבל ליבערמאנס געסל. א העלפט פון פלאץ האָט פארנומען דער גאָרטן, וווּ דער רבי פלעגט אָפט שפאצירן. דאָ זענען אויך געווען צונויפגעקלאפט טישן און בענק, וווּ דער רבי פלעגט זיצן און לערענען.

דער אריינגאנג איז געווען פון רבינס גאָסל, דורך א ברייטן טויער אין דער לאנגער פראָנט־געביידע. די זייט פון לייבל ליבערמאנס גאָסל איז געווען אָפּגעצוימט מיט א הויכן פארקאן. דער רבי האָט געווויינט אויפן אויבערשטן שטאָק פון דער גרויסער צוויי־שטאָקיקער געביידע. אין דעם אונטערשטן שטאָק האָט געווויינט זיין זון ר' יצחקל מיט זיין משפחה. און נאָך נידעריקער זענען געווען די קעלערן, וווּ עס האָבן זיך געפונען די פארשיידענע גוטע געטראנקען, וואָס רייכע חסידים פלעגן שיקן פארן רבינס טיש. אין הויז איז געווען די מקווה און א בעקער־אויוון פאר טשאָלנטער און צום באקן מצה־שמורה. פאר אָט דער מצה־שמורה פלעגן חסידים שלעפּן וואסער פון דעם פלומפּ, וואָס אין סאמע מיטן פון הויף.

אין צענטער פון הויף איז געשטאנען דאָס בית־מדרש מיט דער אויפשריפט איבערן אריינגאנג: „נבנה בשנת ששון לפ"ק" (געבויט אין יאָר תרנ"ו). אין פאָדערשטן טייל פון בית־מדרש איז געווען די גרויסע סוכה, וווּ דער רבי האָט געווויינט גאנץ סוכות.

אין הויף האָבן אויך געווויינט דעם רבינס איינציקע טאָכטער שרה־איטע מיט איר מאן ר' שלמה־יחיאל קאָהן פון לובלין; און אויך דעם רבינס צוויי אייניקלעך, ר' יצחקלס טעכטער מיט זייערע מענער. מרימס מאן איז געווען דעם ביאליסטאָקער רבינס זון און לייטשעס מאן איז געווען דעם ראדאָשיצער רבינס זון.

ב.

אונדזער סקערניעוויצער רבינס זיידע איז געווען ר' יצחקל, דער אדמו"ר פון וווּרקע. מיט א הונדערט־און־פופציק יאָר צוריק האָט ער עס געגרינדעט דעם וווּרקער הויף. ר' יצחקל איז בארימט געווען אלס מליץ טוב, מיט זיין גרויס רחמנות און שטארקער ליבע צו יידן. א סך פון די מידות טובות און פון דער התנהגות האָט ער איבערגענומען פון זיינע גרויסע וועג־וויזער, צו וועלכע ער איז געווען שטארק צוגעבונדן: ר' שמחה־בונם פון פשיסכע און דער חוזה פון לובלין, ר' דוד מלעלאָוו. (די סקערניעוויצער רביצן מרת חוהלע, איז געווען אן אייניקל פון ר' דוד מלעלאָוו). ר' יצחקל וווּרקער האָט מחבר געווען דעם בארימטן ספר „אהל־יצחק", וועלכן ער האָט, אָבער, נישט פארענדיקט. פארענדיקט האָבן דעם ספר זיינע צוויי זין, ר' יעקב־דוד מאמשטשענאָוו און ר' מענדעלע פון וווּרקע. ר' יצחקל איז נפטר־געוואָרן אין עלטער פון 62 יאָר און זיין זון ר' מענדעלע, כאָטש ער איז געווען דער יינגערער, האָט געירשנט דעם פאָטערס שטול.

וועגן ר׳ מענדעלען ווערט דערציילט: ווען ער איז נאָך א דריי־יעריק קינד געווען און דער רבי ר׳ בונם פון פשיסכע האָט אים געזען, האָט ער פאָראויסגעזאָגט, אז ער וועט אמאָל אָנפירן מיט א גרויסער עדה יידן...

דער רבי ר׳ מענדעלע איז בארימט געווען, אלס דער „שתקן״, ווייל ער איז געווען א געוואלדיקער שווייגער. ער האָט זיינע חסידים, דערציילט מען, געחקרנט שווייגנדיק, אז א גרויל איז זיי אדורך דורך די ביינער. ביי די גרעסטע, חריפותדיקסטע פלפולים האָט ער נישט באנוצט קיין לאנגע פסוקים (זאצן), נאָר איינצלנע, אָפגעריסענע ווערטער. זיין שווייגן האָט ארויסגערופן יראת־הכבוד. מיט זיין שווייגן האָט ער דערהויבן זיינע חסידים צו א געוואלדיקער התרוממות־הרוח. עס איז בארימט־געווען זיין זאָג וועגן די דריי אייגנשאפטן, וואָס א מענטש דארף האָבן: „א שטאָלץ בוקן־זיך, א שווייגנדיק געשריי און א טאנץ אָן באוועגונג״.

ר׳ מענדעלע פלעגט תמיד מער מקרב־זיין די אָרעמערע חסידים, וואָס האָט ארויס־גערופן קנאה ביי די רייכע, אויף וועלכע ער האָט געלייגט ווייניקער אכט.

ר׳ מענדעלע האָט אמאָל געזאָגט: „אז איך וועל דערלעבן ביז „נ״, וועל איך ווייזן ווער איך בין״... ער האָט אָבער ביז נון נישט דערלעבט. נפטר־געוואָרן אין עלטער פון 49 יאָר. און חסידים האָבן געזאָגט, אז ווען ר׳ מענדעלע וואָלט דערלעבט ביז „נון״ (נ׳ — 50 יאָר), וואָלט ער געבראכט צו אן איבערקערעניש אויף דער וועלט.

ר׳ מענדעלע האָט איבערגעלאָזן צוויי זין און צוויי טעכטער. די זין: ר׳ שימעלע (שמעון), דער שפעטערדיקער סקערניעוויצער און ר׳ שמחה־בונם דער אָטוואָצקער. ר׳ שמחה־בונמען האָט געצויגן קיין ארץ־ישראל, וווהין ער איז עולה־געווען און שפע־טער — נפטר געוואָרן אין טבריה. פון די צוויי טעכטער האָט ר׳ מענדעלע געהאט די צוויי איידעמס: ר׳ יעקב־יהודה, דער נאדעזשינער רבי און ר׳ נחמיהלע.

ווען ר׳ יעקב־יהודה איז נפטר־געוואָרן, איז ר׳ שימעלע (א יונגערמאן ערשט נאָך דער חתונה) געקומען נאָך נאדעזשין צו זיין שוועסטער, אָפרעכטן דעם סדר. אָבער דער נאדעזשינער עולם האָט אים שוין נישט אוועקגעלאָזן און ער איז געבליבן אלס רבי אויף ר׳ יעקב־יהודה׳ס שטול. שפעטער זענען צו ר׳ שימעלען אויך צוגעשטאנען די ווורקער חסידים און ר׳ שימעלע איז אוועק נאָך טאָרטשין. דער הויף איז זיך שטארק צעוואקסן. צו ר׳ שימעלען האָבן אָנגעהויבן קומען טויזנטער חסידים. דאן האָבן די צוויי נאדע־זשינער חסידים, אברהם־יצחק ליפשטאט און אברהם צווייגענהאפט, געבראכט דעם רבין קיין סקערניעוויץ. און דער סקערניעוויצער הויף איז באלד בארימט־געוואָרן איבער גאנץ מדינת־פולין.

ג.

דער רבי ר׳ שימעלע זצ״ל איז געווען משכמו ומעלה גבוה מכל העם. א הדרת־פנים, מיט אויגן — פול ליבשאפט און רחמנות. אין זיין שטריימל האָט ער געהאט אזא מלכותדיקן אויסזען, אז ווער עס האָט אים אָנגעקוקט דאָס ערשטע מאָל, האָט זיך געמוזט

בויגן פון יראת־הכבוד. דעם רבינס אויסזען האָט אויף יעדן געמאכט אן אומגעווײנלעך־שטארקן אײנדרוק. און דער אײנדרוק איז פארבליבן אויף לאנג־לאנג.

טיש פלעגט ר׳ שימעלע פירן אזוי, אז די ביינאכטיקע סעודות האָבן זיך געצויגן

סקערניעוויצער רבי אדמו״ר ר׳ שמעונלע קאליש ז״ל

ביז פארטאָג און די בייטאָגיקע — ביז מנחה... און די חסידים זענען נישט מיד געוואָרן פון הערן תורה, כאפן שיריים און זינגען זמירות. פארענדיקן פלעגט מען תמיד מיט א התלהבותדיק רקודל, אריינגעמענדיק דעם רבין אינדערמיט.

שבת פלעגט דער רבי פירן טיש אין זיין ווינונג. אָבער יום־טוב, ווען עס פלעגן אָנקומען א סך חסידים, און איבערהויפט — ראש־השנה, — אין בית־מדרש. און אויך דאָ איז געווען אזא געדראנג פון הונדערטער חסידים, אז אייגער איז געהאָנגען איבער דעם אנדערן. איבערהויפט ביי תורה־זאָגן, ווען יעדער חסיד האָט געוואָלט זיין נעמטער, אונטערשטעקן אן אויער און אויפכאפן כאָטש א וואָרט. אייגער איז דאן ממש געלעגן אויפן אנדערן מיט אויסגעצויגענע העלדזער, מיט אָנגעשטרענגטע אויערן און אויסגע־גלאָצטע אויגן. און די שטילקייט איז געווען אזא, ווי יעדערער וואָלט דעם אָטעם איינ־געהאלטן. אז דער רבי האָט געענדיקט, האָט זיך די מאסע א צעוויג־געטון, ווי באפרייט פון א מאגנעטישן כוח, וואָס האָט זיי געהאלטן צוזאמענגעשמידט. ערשט איצט האָט זיך אָנגעהויבן א רעש פון איבערפרעגעניש און אויסטייטשעניש און דערזאָגונגען פון דעם, וואָס מען האָט פארהערט. איין חסיד האָט געשלעפט דעם צווייטן ביי די לאצן און אים געטרייסלט, ער זאָל אים אלץ זאָגן, וואָס ער האָט נישט דערהערט. וואָרעם ווי קומט מען דאָס אהיים פון „הויף" אָן דעם רבינס תורה?!

דעם רבינס בית־מדרש איז געווען אָפן פון באגינען ביז שפעט אין דער נאכט. יונגעלייט און אויך עלטערע חסידים האָבן דאָ אָפט געלערנט גאנצע נעכט. יאָסל כשר האָט דאָ דערפאר געהאלטן א „טשיינע" מיט טיי, פלעצלעך און אייערקיכלעך פאר די לערנער. אָרדענונג האָט דאָ געהאלטן דער אלטער ר' שמואל שמש און מען האָט זיך געקענט אויף דעם זקן פארלאָזן. פאר ר' שמואלן, איז דאָ געווען ר' משה שמש. ר' משה איז נאָך געווען שמש ביים סקערניעוויצערס פאָטער, ביי ר' מענדעלען זצ"ל פון ווורקע. ער איז אויך געווען אונדזער רבינס מלמד. דער רבי האָט זיין געוועזענעם מלמד שטארק מקרב־געווען. ביידע, ר' משה און דער רבי פלעגן אָפט זיצן האלבע נעכט און אויך פארטאָגן און צוזאמען לערענען געשמאק א שיעור. ר' משה איז אייגנטלעך אין סקער־ניעוויץ קיין שמש שוין נישט געווען. דאָ איז ער אייגנטלעך געווען אויף „עמעריטור". געלעבט האָט ער פון פארזאָרגן חסידים מיט אכסניה און פון חסידימשע „לעצט־געלט'ן.

ר' משה האָט שוין געהאט זייער געשוווירענע חסידים, וועלכע פלעגן נאָר ביי אים איינשטיין. ערב שבת און ערב יום־טוב פלעגט ער שוין, פון האלבן טאָג אָן, שטיין פארן טויער פון רבינס הויף און אָפּווארטן זייער געסט. און אז ער פלעגט דערזען אָנקומען א דראָשקע מיט „זיינע" חסידים, — פלעגט ער אנטקעגנגיין אן אויפגעלייגטער, נעמענ־דיק זיין לולקע־ציביק אין דער לינקער האנט און מיט דער רעכטער, אויסגעשטרעקטער פאָראויס, איינטיילן „שלום־עליכמס":

— שלום־עליכם, שמעון! דאָס איז דיין בחור? קיין עין־הרע!... אווווא!... אזוי... זאָלסט נאָר באגערן צו לערענען, בחורעך!... — קנייפט ער דעם שעמעודיקן בחורל אין בעקל. — און דו, זלמן־ניסן, וואָס עפעס אויף ימים־נוראים גאָר? דו קומסט דאָך שטענדיק אויף די אנדערע טעג פסח, צום אלטנס, זצ"ל יאָרצייט?... נו, גייטס אריין, שוין שפעיט. צ'עט נאָך אפשר קענען שלום־געבן. דער רבי איז שוין דאָ פון דער מקוה.

ערב ראש־השנה און ערב יום־כיפור, ווען עס פלעגן אָנפאָרן א סך חסידים, פלעגט ר' משה העלפן ר' יוספן שרייבן די קוויטלעך. דערביי, — יעדן אייניציקן איבערפרעגן:

— הא? חוה־לאה בת ביילע? בת קיילע? וואָס? א מיניקת? א יולדת? אזוי גאָר? א שידוך הגון?!... נו, וואָס זשע שווייגסטו?... קענסטי דאָך זאָגן!... וואָס? להורין? טאָ וואָס־זשע שטייסטו ווי א גולם? רעד א וואָרט!...

און אזוי איינער נאָכן אנדערן פלעגן אדורכגיין דורך ר׳ יוספן און דורך ר׳ משהן א גאלעריע יידן און יעדערער מיט זיין בינטל צרות: מחלות, עקרות, פריזיוון, עמיגרא־ציעס, פראָצעסן, פארזעסענע בוגרות, שווערע דערציאונג און פרנסה, פרנסה, פרנסה...

ר׳ משה איז געווען א יושב ביים רבינס טיש, באלד נאָך דעם רבינס קינדער און ער האָט מיטגעגעסן די גאנצע סעודה.

שביעי של פסח האָט דער רבי געהאט יאָרצייט נאָך זיין פאָטער און ער פלעגט טאנצן אין א ראָד פון חסידים, וואָס האָבן אויפן רבינס טאנצן געקוקט פון דערווייטנס. בלויז ר׳ משה פלעגט אָננעמען דעם רבין פאר א האנט און מיטטאנצן מיט אים. ר׳ משה פלעגט דאן געוואלדיק אויסוואקסן אין חסידימס אויגן.

ר׳ משה איז געווען דער בעל־תוקע ביז זיינע לעצטע טעג. דעם לעצטן ראש־השנה האָבן זיך די תקיעות ביי אים פארהאקט. עס האָט זיך געבלאָזן, אָבער עס איז נישט געווען דאָס... ביי תקיעה־גדולה איז בכלל גאָרנישט ארויסגעקומען. ר׳ משה איז שטיין געבליבן א באגאָסענער מיט שווייס, אומרוהיק געפינטלט מיט די אויגן און זייער גע־קרעכצט: „הא, הא, דער שטן ר״ל איז זיך מתגבר איבער מיר! גאָטעניו, גיב מיר כוח אים צו פארטרייבן!״

ער האָט איבערגעדרייט דעם שופר מיט דער ברייטער זייט צום מויל און שטיל אריינגעוויינט „ויהי נועם״ און „יושב בסתר״ און ערשט דאן, האָט ער בשלום פארענדיקט די תקיעות. אָבער פון דעם טאָג־אָן, איז שוין ר׳ משה מער נישט געווען דער זעלבער ר׳ משה. ער איז ארומגעגאנגען א טרויעריקער, א דערשלאָגענער. שפּעטער, ווען ער איז שוין געלעגן צו־בעט און מער נישט געקאָנט אראָפּגיין, איז אים דער רבי יעדן טאָג געקומען מבקר חולה זיין.

ווען דער רבי איז איינמאָל ארויס פון ר׳ משהס חדר, האָט ער א זאָג־געטון:

— אן ערלעכער ייד, ר׳ משה! ער האָט שטענדיק געדינט דעם אויבערשטן מתוך אהבה! ער האָט פאר קיינעם קיין מורא נישט!...

אז חסידים האָבן דערהערט פון רבין דעם „ער האָט פאר קיינעם קיין מורא נישט״, האָבן זיי פארשטאנען, וואָס די ווערטער באדייטן און זיי האָבן טרויעריק אראָפּגעלאָזן די קעפּ.

איינמאָל, ווען דער רבי איז, ווי יעדן טאָג, געקומען ר׳ משהן מבקר חולה זיין, האָט ער זיך צו אים צוגעבויגן און הויך אריינגערעדט אין זיין אויער אריין: „משה! זאָלסט ווייטער קומען אין בית־מדרש־אריין, הערסט, משה?... וועסט ביי מיר זיין א שיינער גאסט!... געדענק וואָס איך זאָג דיר אָן, משה!״...

און עס האָט געהאלטן דערביי! וואָרעם תיכף נאָכדעם האָט זיך ר׳ משה דערפילט א סך בעסער... ער האָט זיך אפילו אויפגעזעצט און זיך די הענט געוואשן!...

אָבער דעם זעלבן טאָג, בין מנחה למעריב, איז דער הימל פארכמארעט־געוואָרן און עס איז אראָפּ א שלאקס רעגן. עס האָט ממש געמבולט! דער רבי איז געשטאנען א בלייכער, געקוקט צום פארכמארעטן הימל און געשאָקלט מיטן קאָפּ. חסידים זענען געשטאנען פון דערווייטנס פארציטערט: זיי האָבן פארשטאנען, ווי הויך דער רבי שפארט איצט אָן!

און תיכף ווי דער רעגן האָט אויפגעהערט, איז דער רבי שנעל אריין צו ר' משהן. דאָס איז געשען פלוצלונג, אומדערוואַרט. וואָרעם נישט אין דער צייט פלעגט „ער" אים גיין מבקר חולה זיין! און אז דער רבי איז אריין, איז ער באלד צו צום בעט און שטיל גענומען ארייגערעדן עפעס דעם חולה אין אויער־אריין. דערנאָך האָט זיך דער רבי שנעל אויסגעדרייט און איז האסטיק ארויס פון שטוב. די פארזאמלטע יידן זענען באלד צו צום בעט. געוואָלט דערגיין כאָטש א רמז פון דעם, וואָס דער רבי האָט גערעדט. אָבער ר' משה האָט געשוויגן. ער איז געלעגן מיט אָפענע אויגן, מיטן פנים צו אלע. געלעגן אן אומבאוועגלעכער און געשוויגן! אָבער דאָ האָט ר' יאָסעלע כשר אויסגערופן: „איר זעט דען נישט, יידן? ר' משה איז נפטר־געוואָרן בנשיקה!"

— ברוך דיין אמת!

ד.

יעדער יום־טוב האָט געהאט זיין באזונדער אויסזען אין רבינס הויף, זיין פאָרעם, זיין פארב און זיין שטימונג. אָבער באזונדערס איינדרוקספול איז דאָרט געווען דער ערב יום־כפור, צו „כל־נדרי".

אחוץ די מחנות אָנגעפאָרענע חסידים פון דער פרעמד, וואָס האָבן געוואָלט אין יום־הדין זיין מיטן רבין אונטער איין דאך, זענען געקומען א סך סקערניעוויצער יידן. עס זענען געקומען סתם־יידן, נישט קיין חסידים. עס איז געקומען יוגנט און אפילו פרייע. אָבער אפילו אן אפיקורס איז פארציטערט־געוואָרן פון פאָרכטיקייט, וועו ער איז אריין אין רבינס בית־מדרש און דערזען די הונדערטער ברענענדיקע ליכט אין די קעסטלעך זאמד און אלע יידן — אָנגעטון אין די וויסע קיטלען. יידן מיט צעבראָכענע הערצער זאָגן „תפילה זכה" און פיל וויינען, מיט אָנגעדראָלענע טרערן־בייטעלעך אונטער די פארוויטלטע אויגן. פון פיל מענטשן און פון די זיך־שמעלצנדיקע ליכט איז די לופט א געדעמפטע ווי פון ווייהויך. און אין אט דער געדעמפטקייט שוועבט די קדושה און פאָכעט איבער געבויגענע, גרייז־גרויע קעפ מיט רזחמימדיקע פליגל.

מען וואָרט אויף „אים" זאָל לעבן. „ער" זאָמט זיך. וואָס באדייט עס? וואָס קאָן דאָס זיין?! — און וואָס לענגער ער זאמט־זיך, אלץ געשפאנטער ווערן די חסידים. איינער קוקט אָן דעם אנדערן מיט אומרוהיק־פרעגנדיקע בליקן. מען זיפצט און מען קוקט צו דער טיר. דערווייל וויינטשט מען זיך א גמר חתימה טובה. צעקריגטע זענען זיך מפייס אוינער דעם אנדערן. יעדערער וויל אריסנעמען די רוגזה פון הארץ און אלעמען מוחל זיין. מען דריקט זיך די הענט, מען וויינט און מען שנייצט די נעז אין גרויסע פאטשיילעס.

— צעריקט ענק! צעריקט ענק! מאכטס א ווארע!!! — דערהערט מען פלוצלונג ר׳ יוסף משמש קול — צעריקט ענק!

ר׳ אברהם ווורקער

א דראָזשדזש גייט אדורך די ביינער. יידן נעמען זיך איינקוועטשן, איינדריקן, אמורמלענישׂ, א שעפטשענישׂ, א געפליסטער. אָבער באלד ווערט שטיל, ווי אונטער א וואָסער. און די מענטשן־מאסע זעט טאקע אויס, ווי דער ים־סוף וואָס האָט זיך געשפאָלטן און דער רבי גייט אדורך אין דער טריקענישׂ, ביז צום מזרח.

דער רבישטייט ביי דער זייט פון עמוד. ער איז איזט אָנגעטאָן אין דער קאפאָטע פון ר׳ דוד מלעלאָוו זצ״ל, אין דעם ווייסן קאפל פון ר׳ יצחקל דעם ווורקער, זצ״ל. זיין פנים איז בלייך, אָבער זיינע ווייכע, פייכטע אויגן זענען רחמימדיק צעשמייכלט. חסידים פילן בעשיינפערלעך, אז די שכינה רוט אויפן צדיק. מיט פלאטערנדיקע הערצער ווינטש מען אים „א גמר חתימה טובה!״ און דער רבי שמייכלט און ווינטשט צוריק אין אלע זייטן: „א גמר חתימה טובה! א גמר חתימה טובה!״

מען עפנט דעם אָרון און דער עולם רופט־אויס מיט געבעט:

— אָבינו מלכנו פתח שערי שמים לתפילתנו!

דער רבי נעמט די ספר־תורה און הויבט־אָן ארומגיין דעם בעלעמער, זאָגנדיק מיט א פאָרכטיק קול: „אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה״. און דער עולם חזרט־איבער מיט פחד און אימה: „אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה״.

פון דעם קהל׳ס ענדיקן, ביז דעם רבינס נאָכאמאָל אָנהויבן, געדויערט עטלעכע סעקונדן אין גרויליקער שטילקייט. מען הערט דאן נאָר ר׳ יוספס פארכריפעטע, אָבער

העדעמפטע שטימע: „צעריקטס ענק! צעריקטס ענק!״ אזוי, ביז דער רבי קומט צוריק

מיסן ספר אויף זיין פלאץ. דאן קומען צו דריי יידן צום ש״ץ און זאָגן: „על דעת המקום״ און דאן — הויבט־אָן ר׳ שיעהלע זלאָטשאָווער זאָגן „כל־נדרי״.

א גאנץ יאָר זענען אין רבינס בית־מדרש געווען בעלי־תפילה די אָנגעזעענע חסידים: מאיר גאָלדבערג, אברהם ווורקער, מענדל שוחט און אנדערע.

ה.

דער הויכער, גלייכער, הדרת־פנימדיקער שמש ר׳ יוסף באָרנשטיין, מיט דער לאנגער ווייסער באָרד און מיט די קינדערישׂ־מילדע אויגן, איז געווען א ייד מיט א ווייך הארץ. אָבער דעם הויף האָט ער געפירט ביד־חזקה. ער איז נישט נאָר געווען דעם רבינס רעכטע האנט, נאָר זיין געטרייער שומר־ראשו, זיין איבערגעבעבענער לייב־קנעכט בלב־ונפש. ווו דער רבי איז געגאנגען און געפאָרן, האָט אים ר׳ יוסף באגלייט. אפילו יעדעס יאָר — אין די בעדער. ער איז געווען באהאוונט אין אלע הויף־און משפחה־ענינים.

געווסט אלע סודות. דער רבי האָט זיך פאר אים מיט גאָרנישט געהיט. ער האָט אָנגעפירט מיט אלע אינערלעכע און אויסערלעכע אָנגעלעגנהייטן, דורכגעפירט אלע וויכטיקערע שליחותן אין די סקערניעוויצער שטיבלעך אין אלע שטעט. דער רבי האָט אים אלץ אָנגעטרויט, אפילו די וויכטיקסטע דאָקומענטן און בריוו, צווישן זיי — אינטימע משפחה־בריוו.

דער פאָטער ר׳ יוספס, ר׳ משה־לוזער באָרנשטיין ז״ל, איז אמאָל געווען א גרויסער סוחר און א גרויסער גביר. אָבער ער איז געווָארן א יורד און א חוסר־לחם. דער פאָרי־

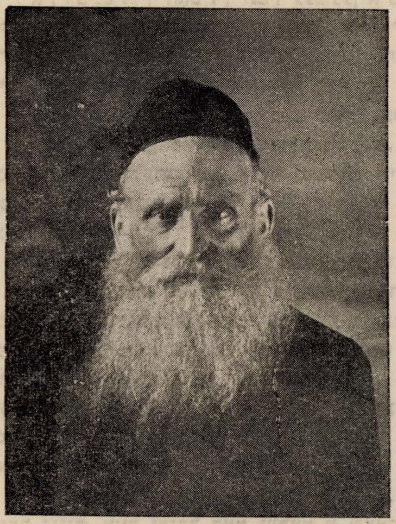

ר׳ יוסף משמש באָרנשטיין

סאָווער רבי, צו וועמען משה־לוזער איז געפאָרן, האָט אים געעצהט: ער זאָל ווערן משמש ביים נאדעזשינער רבין, ר׳ יעקב־יהודה זצ״ל. און ר׳ משה־לוזער האָט געפאָלגט און געווָארן משמש. דער זון זיינער, ר׳ יוסף, האָט שוין איבערגענומען בירושה סיי די שמשות און סיי די צוגעבונדנקייט צום רבינס הויף. און ער האָט מיטגעמאכט דעם גאנצן וואנדער מיט ר׳ שימעלען: נאדעזשין, טאָרטשין, סקערניעוויץ.

ר׳ יוסף איז געווען א ייד א גברן. טראָץ זיין טיפער עלטער, האָט ער געקאָנט באזייטיקן מיט די הענט א גאנצע רייע בחורים און יונגעלייט פון רבינס טיש, ווען זיי האָבן פארכאפט די פלעצער, וואָס מען באדארף פאר בכבודיקע חסידים. בדרך־כלל

האָבן אלע פאר אים געציטערט. ער איז געווען אזא אויטאָריטעט, וועמען מען קאָן זיך נישט אנטקעגנשטעלן. אפילו דעם רבינס נאָענטסטע מענטשן האָבן זיך געמוזט מיט אים רעכענען. נישט איינער האָט דעריבער געזוכט אויף אים א פגם. אָבער ר׳ יוסף איז געווען אזא ערלעכער מענטש, אזא איש תמים וישר, אז עס איז נישט געווען וואָס אים פאָרצווואַרפן. ער איז נפטר געוואָרן א זקן, אן אכציקער און ביז די לעצטע טעג האָט ער געפירט דעם הויף ביי ר׳ יצחקל קאליש, דעם לעצטן רבי אין סקערניעוויץ.

זיין יאָרצייט איז כ״ה תשרי.

יענקל וויניאוורער

אין רבינס הויף האָט זיך תמיד געפונען א בחור, וועלכן מען האָט טאקע אזוי גערופן: „דעם רבינס בחור״. ער איז געווען דעם רבינס „אדיוטאנט״, סעקרעטאר און באדינער. דער בחור איז געווען ווי א גלייכבארעכטיקטער מיטגליד אין דער רביישער משפחה.

א לענגערע צייט איז דעם „רבינס בחור״ געווען יענקל וויניאוורער. דאָ האָט ער זיך אָנגעזאפט מיט חסידישע מעשיות, וואָס ער פלעגט נאָכדעם דערציילן א לעבן־לאנג, אפילו נאָכדעם, ווי ער איז שוין געווען אויסגעטון פון חסידישקייט.

דער רבי (יענקלס פעטער), און די גאנצע רביישע משפחה האָט געפילט, אז מיט יענקלען איז עפעס נישט גלאט, אז ער וואקלט־זיך און ווייכט־אָפּ פון חסידישקייט. זיי האָבן דעריבער געמיינט, אז דאָס האלטן אים אין דער קרבה פון רבין און זיינע חסידים, וועט אים באפריען פון זיינע ספקות און וואקלענישן און ער וועט זיך נישט דערווייטערן פון דער יחוסדיקער משפחה. עס האָט, אָבער, נישט געהאָלפן. יענקל און אויך זיין ברודער נחמיה האָבן זיך גענצלעך אָפּגערייסן פון דער רביישער משפחה און אוועק אין דער גרויסער שטאָט. יענקל איז דאָרט, אין ווארשע, געוואָרן אן אָנגעזעענער פּקיד אין ארץ־ישראל־אמט און שפעטער — עולה־געווען קיין ארץ־ישראל. ער איז געשטאָרבן אין תל־אביב, אין יאָר 1940.

זיין ברודער, נחמיה, איז אוועק נאָך אויסלאנד שטודירן. זיין תיקון האָט ער געפונען אין חסידישער נגינה. אויך יענקל האָט געהאט א שטארקע נייגונג צו מוזיק, אָבער ביי נחמיהן איז דאָס געקומען צום אויסדרוק. ער האָט געגרינדעט א כאָר מיטן נאָמען „הניגון״ און ער איז געוואָרן דיריגענט און קינסטלערישער לייטער פון דעם כאָר. זיי פאָרן ארום איבער דער וועלט, איבער אלע יידישע תפוצות און פירן־אויף חסידישע ניגונים און פאָלקס־לידער מיט גרויס דערפאָלג. עטלעכע מאָל האָט נחמיה מיט זיין כאָר באזוכט ישראל, ווו זייערע אויפטריטן האָבן איבערגעלאָזן א טיפן איינדרוק.

נאָך יענקל וויניאוורן, איז געווען „בחור״ ביים רבין בונם גוטלעזער. און אין די לעצטע יאָרן — לייבל, איטשל ניימאנס זון.

ו.

דעם סקערניעוויצער רבינס ברודער, דער אָטוואָצקער רבי ר׳ שמחה־בונם האָט געהאט געזאָגט:

— אמבעסטן דינען דעם רבונו־של־עולם, בלב שלם, קען מען אין ארץ־ישראל!

אָט דער זאָג האָט אויך געהאט א השפעה אויפן סקערניעוויצער הויף און מען האָט דאָ באקומען גאָר אן אנדער בליק אויף דער גאנצער ארץ־ישראל־פראגע און גאָר אן אנדער באציאונג צום ציוניזם און צו ציוניסטן. אין קעגנזאץ צו א סך אנדערע הייף און שטיבלעך, זענען דאָ קיין ציוניסטן נישט געדודפט געוואָרן און עס האָט זיך בכלל נישט געפילט דאָ קיין שנאה צו יעדן ליבעראלן געדאנק. דערפאר טאקע זענען א סך הייסע מזרחיסטן געווען גלייכצייטיק הייסע חסידים פון סקערניעוויצער רבין.

איז דאָך טאקע אזא אָנגעזעענער סקערניעוויצער חסיד, ווי אלטער טייבלום, געווען דער גרינדער פון „מזרחי" אין סקערניעוויץ!...

ז.

די פטירה

דעם ערשטן טאָג סוכות (1926), איז דער רבי פלוצלונג שלאף געוואָרן. די אָר־טיקע דאָקטורים האָבן געראטן צו ברענגען א דאָקטער פון ווארשע. לויט דעם, ווי די הויף־לייט זענען ארומגעגאנגען פארדאגהט, זיך געסודעט און געזיפצט, האָט מען פארשטאנען, אז די לאגע איז ערנסט. די ידיעה האָט זיך בליץ־שנעל פארשפרייט איבער דער שטאָט און איבערן גאנצן לאנד. יידן האָבן זיך כסדר געפרעגט: „וואָס הערט מען?" און דער ענטפער איז געווען מיט א הויב די אויגן און די הענט צום הימל: „השם יתברך זאָל העלפן. מען דארף רחמים!"

עס איז געקומען פון ווארשע דער באריטמטער יידישער דאָקטער פופקאָ. ער האָט פעסטגעשטעלט א שווערע לונגען־אָנצינדונג. די שטימונג איז געוואָרן א געדריקטע. אין רבינס געסל האָבן זיך יידן געשלייכט, ווי שאָטנס, מיט פארכמורעטע פנימער. יעדן ארויסגעקומענעם פון הויף איז מען אנטקעגנגעלאָפן מיט א „וואָס הערט מען?" און די תשובה איז געווען: „נישט גוט. דער אויבערשטער זאָל העלפן!" אין אזא נערוועזער געשפאנטקייט זענען אדורך עטלעכע טעג און די לאגע איז געוואָרן ערגער. אין רבינס בית־מדרש האָבן הונדערטער יידן געזאָגט תהילים. אלטע יידן האָבן געווײַנט ווי קליינע קינדער.

מען האָט געבראכט פון ווארשע נאָך צוויי דאָקטוירים און א פראָפעסאָר. נאָך זייער אוועקפאָרן, איז שוין סקערניעוויץ געווען נישט צו דערקענען. יידן האָבן פארמאכט די געשעפטן און געלאָפן אין די בתי־תפילה תהילים־זאָגן. מען האָט דעם רבין צוגעזעצט א נאָמען. אין גאסן און געסלער, איבערהויפט — אין רבינס געסל, זענען געשטאנען רעדלעך יידן, געריידט מיט געבראָכענע שטימען, געקרעכצט און געזיפצט.

דערווייל האָבן אָנגעהויבן אָנקומען חסידים פון דער פרעמד. הערנדיק אז דער רבי איז שווער קראנק, האָבן זיי נישט געקאָנט אייגזיצן אין זייערע היימען.

ר׳ יוסף לאַדזשער פאַרט־אַן מיט א דראַשקע צום רבינס הויף און פירט א מעטא־לענעם באלאַן מיט קינסטלעכע לופט צום אַטעמען. שלמה סטריקעווער רייסט זיין דין שטימעלע און ווייזט ביים תהילים־זאָגן. אנדערע חסידים זענען אזוי אריינגעטון אין זייערע תפילות, אז זיי זיצן מיט פארמאכטע אויגן, אומבאוועגלעכע, ווי פארשטיינערט. פון צייט־צו־צייט נאָר גיבן זיי א שפּטשע מיט די ליפן, א שאַקל דעם קאָפּ אינדערברייט און בלייבן ווידער פארשטארט. זיי זענען נישט און הערן נישט, וואָס ארום זיי טוט־זיך. אויבן זענען זיי און קלאפן דאַרט אין די שערי־רחמים און בעטן פארן רבין...

אין אָוונט פון דריטן טאָג חול־המועד, האָט זיך אין סקערניעוויץ געטון חושך. די לאגע איז געוואָרן זייער קריטיש. דאָקטוירים האָבן מער נישט געגעבן קיין האָפענונג־גען. די געווייגען און געשרייען אין רבינס בית־מדרש, זענען געוואָרן שטארקער און הארץ־רייסנדיקער פון שעה צו שעה. הונדערטער יידן זענען דאַרט געבליבן א גאנצע נאכט, תהילים זאָגן.

דעם פערטן טאָג חול־המועד, זעקס א זייגער אינדערפרי, האָט דער רבי געהייסן ארויפרופן צו זיך די משפחה און אלע חסידים פון בית־מדרש. ער האָט אָפּגעזאָגט וידוי. דער באלקן האָט זיך געקאָנט שפּאלטן פון די געווייגען און פון יאָמער.

דער רבי איז נפטר־געוואָרן אין עלטער פון 69 יאָר.

די טרויעריקע ידיעה האָט זיך בליץ־שנעל פארשפרייט איבער דער שטאָט. יונג און אלט האָט זיך געלאָזן צום רבינס געסל: יידן מיט בלאסע פנימער און צעכראסטעטע קאפאָטעס, ווייבער מיט פארבראָכענע הענט, מיט ספאזמאטישע שליוכצן. סקערניעוויצער יידן האָבן דערפילט די שוערע אבידה. סוחרים האָבן פארמאכט די קראָמען, בעלי־מלאכות — די ווארשטאטן און אלע האָבן זיך געלאָזן צום הויף. איטשע דראָשקאָזש איז געשטאנען אינמיטן רבינס הויף, זיך געשלאָגן דעם קאָפּ אָן דעם פלומפּ און געיאָמערט: „מיין טייערער רבי! מיין הייליקער צדיק!״ איידעלע חסידים האָבן געווייגט אין זיך און פשוטע פאָלקס־יידן האָבן זיך געשלאָגן מיט די פויסטן אין קאָפּ, געריסן זיך די האָר און געיאָמערט אויפן קול.

איצט ערשט האָבן זיך געגנומען פארשפרייטן פארשיידענע מעשיות וועגן געשעהע־נישן אין רבינס הויף וואָס זענען כאילו געווען אן אָנדייטונג, אז עס קומט אן אומגליק. אזוי דערציילט מען, אז דעם לעצטן יום־כפור ביינאכט, נאָך כל־נדרי, ווען דער רבי איז אריפגעקומען פון בית־מדרש, צו זיך אין צימער, — איז דאָס גרויסע יום־כפור־ליכט געווען פארלאָשן. דער רבי האָט, אין גרויס שרעק, אויסגערופן: „יוסף, ווו בין איך?!״ — און א לענגערע צייט האָט געדויערט, ביז ר׳ יוסף משמש האָט דעם רבין געקאָנט באָרוהיקן. „דאָס מיינט מען מיך! — האָט דער רבי געמורמלט — יוסף, דאָס מיינט מען מיך!...״

און דאָן האָט זיך אויך דער רבי ארומגעזען, אז ער האָט פארגעסן אָנצוטון דאָס וויסע קאפל, וואָס ער האָט בירושה פון זיין גרויסן זיידן, ר׳ יצחקל מווורקע זצ״ל...

מען דערציילט אויך, אז אין דער נאכט פאר דער פטירה, האָט זיך אייגעבראָכן דאָס בעט, וואָס איז אויך געווען א ירושה פון ר׳ יצחקל וווּרקער.

ר׳ יוסף משמש און אלע מקורבים האָבן אין די אלע געשעהענישן געזען אַ וווּנק פון אויבן.

ווי נאָר די ווארשעווער נאָכמיטאָג־פּרעסע האָט געמאָלדן וועגן דער פּטירה פון ר׳ שימעלע קאליש, האָבן זיך באלד טויזנטער חסידים געלאָזן קיין סקערניעוויץ. עס זענען אויך מיטגעקומען קאָרעספּאָנדענטן פון די ווארשעווער און אויסלענדישע יידישע צייטונגען.

ח.

עס איז אויפגעשוווּמען א הארבע פּראָגע וועגן דער קבורה.

ווארשעווער חסידים האָבן געטענה׳ט, אז דער רבי דארף קומען צו קבורה אין ווארשע, אין דעם בארימטן ווורקער אהל. די סקערניעוויצער תושבים האָבן דערפון הערן נישט געוואָלט: „דער רבי איז געזעסן אין סקערניעוויץ פערציק יאָר! — האָבן זיי געטענה׳ט — איז א בושה פאר דער שטאָט, אז מען זאָל דעם רבין אוועקפירן!״ די ווארשעווער האָבן אָבער געהאט א שלאָגנדיקן ארגומענט: זיי האָבן דערמאָנט די עגמת־נפשן וואָס דער רבי האָט דאָ געהאט בעת דער מחלוקה, ביים אויפנעמען א חזן־שוחט אין שטאָט... אָבער אלע אנדערע חסידים־שטיבלעך אין סקערניעוויץ זענען אויך געווען קעגן אוועקנעמען דעם נפטר פון שטאָט.

האָט מען ארויסגערופן א בית־דין פון ווארשעווער ראבינאט, מיטן רב כהנא בראש. דער בית־דין איז געזעסן א האלבן טאָג און אויסגעהערט די טענות פון ביידע צדדים. אָבער דעצידירט אין דער פראגע האָט דאָס עדות־זאָגן פון דעם רבינס א מקורב. דער עדות האָט דערציילט:

— וועז דער רבי ר׳ שימעלע איז געווען אויף דער לוויה פון דעם סאָכאטשאָווער רבין ר׳ שמואל זצ״ל, וועלכן מען האָט אויך געדארפט אריבערפירן אין א צווייטער שטאָט און, לויטן געזעץ, האָט דער גוויישער מלוכה־באאמטער געמוזט אָנקוקן דעם מת, איידער מען פארחתמעט דעם אָרון, האָט דאן דער רבי ר׳ שימעלע געזאָגט: „רבונו של עולם! היט מיך אָפּ פון אזא בזיון!״...

נאָך דעם איז באלד ארויסגעטראָגן־געוואָרן דער פסק־דין:

דער נפטר קומט צו קבורה אין סקערניעוויץ, אויפן אלטן בית־הקברות. די סקערניעוויצער קהילה שטעלט־צו צו דער דיספאָזיציע פון סקערניעוויצער הויף א גרויסן שטח באָדן.

און מען האָט זיך אָנגעהויבן גרייטן צו דער טהרה.

אויך דאָ איז געקומען צו א שטיקל סכסוך: די חסידים האָבן די טהרה געוואָלט איינאָרדענען מיט פארטיילן כיבודים. אָבער די חברה־קדישא האָט נישט געוואָלט מוותר־זיין אויף אירע זכויות. האָט מען געמאכט א פשרה: די חברה־קדישא צוזאמען מיט א גרעסערער צאָל בכבודיקע חסידים האָבן דורכגעפירט די טהרה. עס איז געמאכט געוואָרן א ספעציעלער קאסטן צו דער טהרה, בכדי נישט צו דארפן האלטן דעם קערפער אין די הענט, ביים אָפּגיסן.

אכט א זייגער אין אָוונט איז אראָפגעבראכט געוואָרן די מיטה מיטן נפטר אין בית־מדרש, ווו עס זענען געמאכט געוואָרן די הקפות. די ענגשאפט איז געווען אין לשער. נישט נאָר אין בית־מדרש און אין הויף, נאָר די שול־גאס און אלע ארומיקע גאסן זענען

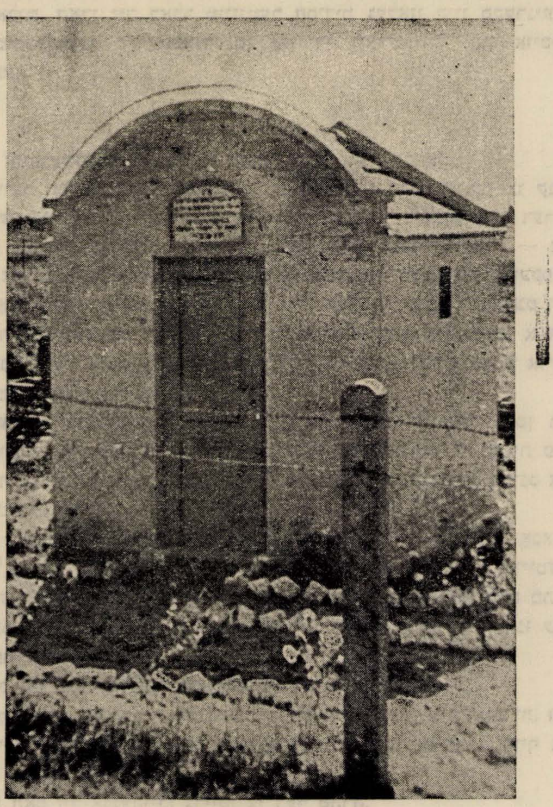

דעם רבינס אהל

געווען שווארץ אָנגעשאָטן מיט מענטשן, ווי מיט מאָן. די פּאָליציי, וואָס האָט געדארפט האלטן אָרדענונג, אז אין דעם געדראנג זאָלן חלילה קיין קרבנות נישט זיין, — האָט זיך קוים געקאָנט אן עצה געבן.

וועז די מיטה מיטן נפטר, פארהילט אין דער ווייסער ירושה־ייבעצע, האָט זיך באוויזן אויף דער גאס, — האָט דער גאנצער עולם אויסגעבראָכן מיט א געוויין. די מיטה איז געשוומען איבער די קעפ פון א פינף טויזנט נפשותדיקע מאסע, דורך דער גאנצער לענג פון דער קאָשארן־גאס. צענדליקער שטורקאצן האָבן באלויכטן דעם וועג. אין אלע יידישע פענצטער האָבן געברענט ליכט, וואָרעם די גאנצע שטאָט האָט געטרויערט און דעם לעצטן כבוד אָפגעגעבן דעם סקערניעוויצער רבין, ר׳ שימעלע קאליש זצ״ל. די קבורה האָט זיך דאן פארצויגן ביז איינס א זייגער ביינאכט.

דעם רבינס יאָרצייט פאלט־אויס חול־המועד סוכות, כ׳ תשרי.

די אויפשריפט אויפן רבינס אהל

ט.

אָבלדיק זענען געווען די לעצטע טעג סוכות אין דער שטאָט בכלל און אין הויף — בפרט. אין די חסידישע שטיבלעך זענען דאָסמאָל נישט פאָרגעקומען די פריילעכע הקפות מיט טענץ און געזאנג, ווי יעדעס יאָר.

הונדערטער רביים און רבנים זענען געקומען נאָך סקערניעוויץ, מנחם־אָבל־זיין די רביישע משפחה. אין רבינס הויף איז געווען א מוראדיקער געדראנג פון חסידים,

וועלכע האָבן געוואָלט, אין די לעצטע שבעה־טעג, מנחם־אָבל־זיין די פינף זין, וועלכע זענען געזעסן אין רבינס צימער.

פארשטייט־זיך, אז עס איז באלד אויפגעשוומען די פראגע: ווער זאָל פארנעמען דעם רבינס אָרט? ווער וועט ירשענען דעם איינגעפונדעוועטן הויף מיט די טויזנטער חסידים פון גאנץ פוילן און אפילו אויסער די גרענעצן פון פוילן?

ר׳ מענדעלע איז געווען דער בכור, אָבער ער איז בעצם נישט געווען אזוי אריינ־געטון אין רביישן לעבן. ער איז געווען א גרויסער און אָנגעזעענער סוחר אין ווארשע. ער איז אָבער געווען באשאָנקען מיט אזעלכע מעלות־טובות, וואָס לאו כל האדם זוכה. זיין אהבת־ישראל איז געווען אין־לשער. ר׳ שמעון בעל־רחמנות, ר׳ יצחקל ווורקערס פאָטער, איז ווי אויפסנייי געבוירן אין ר׳ מענדעלען, וועלכער איז געווען זיין פינפטער דור... נישט בחינם האָבן אים שפעטער זיינע חסידים געקרוינט מיטן נאָמען: „דער אוהב־ישראל״. ער האָט מקרב געווען מענטשן, דעם אומדרייסטן — נאָכמער. ער האָט זיך באמיט צו שאפן דעם איינדרוק ביי זיין מיטשמועסער, אז ער רעדט מיט זיינס גלייכן... ער איז געווען א בר־אורין און א בר־דעת. פארשטייט־זיך, אז דער עולם האָט אים געאכטעט און ליב געהאט. און דעריבער טאקע האָבן פיל חסידים, באלד נאָך דער לוויה פון פאָטער, אים געווונטשן מזל־טוב. געגעבן אים דערמיט אָנצוהערן, אז זיי זענען אין אים דעם יורש פון פאָטערס שטול.

ר׳ יצחקל, דער צווייטער זון, איז געווען דער גייסטיקער עמוד פון סקערניעוויצער הויף. ער איז כל ימיו געזעסן מיטן רבין אין הויף על התורה ועל העבודה. א למדן־מופלג, אָפגעזונדערט פון מענטשן און איינגעשלאָסן אין זיך. ער האָט פארמאָגט אין זיך די גאנצע רביישע מענטאליטעט. יעדער טראָט און יעדעס וואָרט — געוויגן און געמאָסטן. יעדן געדאנק — אויסגעדריקט מיט האלבע, מיט פערטל זאצן, ברמיזה. דאָס איבעריקע דערגריבל־זיך אליין... ער האָט געטראָגן א רביישן ספאָדיק און פלעגט דאוונען אין בית־מדרש נעבן פאָטער. דעריבער האָבן פיל חסידים געזען אין אים דעם יורש. דערצו איז דאָך זיין קרבות צום פאָטערס שטול געווען גרעסער פון אלע זינס דערמיט, וואָס ער איז געווען דער איידעם פון ר׳ חיימל וויסקיטער, דעם אלטן נאדעזשינער רבינס זון, וואָס ר׳ שימעלע האָט פון אים געירשנט די ראבייסטוואָ. פיל חסידים האָבן דעריבער איינגעזען, אז עס איז מן היושר ומן הצדק אז ביידע רביישע משפחות, די נאדעזשינער און די סקערניעוויצער, זאָלן קומען אויף זייער סיפוק דורך ר׳ יצחקלען, כאָטש ער איז דער יינגערער...

אויך ר׳ חיימל איז געווען אן ערנסטער קאנדידאט און עס האָט זיך אָנגעהויבן די מחלוקה אין הויף. דער בכור, ר׳ מענדעלע, האָט לכתחילה נישט געוואָלט הערן דערפון. אָבער דער לחץ פון די חסידים איז געווען אזוי גרויס, אז מיט זיין איידעלן, סענטימענטאלן כאראקטער האָט ער אים נישט געקאָנט ביישטיין. געטענהט האָט ער, אז די שטול קומט לכל הדעות זיין יינגערן ברודער, ר׳ יצחקלען. אָבער די התלהבות פון די מערסטע חסידים האָט פאָרט געפלאקערט ארום אים...

און געווארן רבי איז טאקע דער בכור, ר׳ מענדעלע. און חסידים האבן אויסגעפונען, אז ער האט שיינע חידושים און טיפע תורות. צו זיין טיש האבן אנגעהויבן צו קומען וואס אמאל — מער חסידים. ר׳ יוסף משמש האט צוריק איבערגענומען די העגעמאניע איבערן הויף און אלץ האט זיך וויידער געגומען פירן, ווי אין די אלטע, גוטע צייטן.

אלע זענען געווען צופריידן, אחוץ ר׳ מענדעלען אליין, וועלכער האט געטראגן די רבייסטווע ווי א לאסט. צו איידל איז ער געווען און צו־פיל האט ער זיך איבערגענומען פון יידנס צרות. זיין בלייך געזיכט און די שיינע ווייסע בארד פלעגן נעמען ציטערן, וועז

ר׳ יצחקל קאליש
לעצטער רבי אין סקערניעוויץ

ער פלעגט אויסהערן יידישע עגמת־נפשן. דערצו זענען אים נאך צוגעקומען אייגענע צרות: זיין זון, לוי־יצחק איז נפטר־געווארן אין ווארשע. ר׳ מענדעלע האט עס נישט געקאנט אריבערטראגן. ער האט פארלאזט סקערניעוויץ און זיך צוריק באזעצט אין ווארשע. אבער דא איז ער פלוצלונג קראנק געווארן און נפטר־גערווארן, איבערלאזנדיק א צוואה, אז מען זאל אים קובר־זיין אין ווארשע, אין א באזונדערער קרקע, אן אן אהל. זיין יארצייט איז ח״י אדר־ראשון. (נפטר־געווארן בשנת תרפ״ט).

נאך דער פטירה פון ר׳ מענדעלען, האט זיך דער סקערניעוויצער הויף פארנאר־דערגעטיילט:

ר׳ יצחקל האָט איבערגענומען דעם סקערניעוויצער הויף און עס זענען נאָך געקומען צו אים א סך חסידים.

ר׳ יאָשעלע איז געווען רבי און רב אין קאָרטשעוו און אויך געהאט א שיינעם עולם.

ר׳ יענקעלע איז געוואָרן רבי אין בלוינע.

ר׳ בעריש איז פארבעטן־געוואָרן קיין לויוויטש און דאָרט געוואָרן רבי.

צו די צוויי יאָר נאָך ר׳ שימעלעס פטירה, איז אויך נפטר־געוואָרן ר׳ יענקעלע און מען האָט אים געבראכט נאָך סקערניעוויץ און קובר־געווען אין רבינס אהל. זיין יאָרצייט איז י״ט תשרי, חול־המועד סוכות, תר״ץ.

ר׳ בעריש קאליש
שפעטערדיקער רבי אין לויוויטש

ר׳ יענקעלע קאליש
שפעטערדיקער רב און רבי אין בלוינע

ר׳ יצחקל האָט געפירט דעם הויף ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. וועז סקערניעוויץ איז געפערלעך באָמבארדירט־געוואָרן, איז ער מיט דער משפחה און מיט משהל דעם רבס, אנטלאָפן אין א וואָגן. אויפן וועג האָבן זיי די דייטשן געכאפט און זיי אוועקגעשיקט נאָך דייטשלאנד, ווו מען האָט זיי געפירט פון טורמע, צו טורמע. צום סוף האָט מען זיי צוריקגעשיקט נאָך וואַרשע. דאָס האָט אָבער אזוי צעבראָכן דעם איידעלן, געצערטלטן ר׳ יצחקל, אז ער איז קראנק־געוואָרן און נפטר געוואָרן אין וואַרשע אין כ׳ חשון תש״ב.

אויך ר׳ בעריש האָט זיך אין יענע גרויליקע יאָרן געפונען אין וואַרשעווער געטא. ער איז דאָרט געווען צוזאמען מיט זיין בן־דוד, דעם ראדאָמסקער רבין. זיי האָבן איבער־געקויפט עטלעכע נאצישע בעאמטע מיט פופציק טויזנט גאָלד־דאָלאר, מען זאָל זיי

ארויסלאָזן קיין אויסלאנד. די נאציס האָבן טאקע ביידע משפחות, אכצן פערזאָן, ארויפ־געזעצט אויף אן עראָפלאן, וואָס האָט זיי געדארפט ברענגען קיין שווייצאריע. אָבער באלד הינטער ווארשע, נעבן א גרויסן וואלד, האָט זיך דער עראָפלאן ארונטערגעלאָזן. מען האָט די אָפּגענארטע אכצן מאן ארויסגענומען און אלע אויסגעשאָסן.

ר׳ יאָשעלע קאליש

ג.

איין זון פון דעם סקערניעוויצער רבינס קינדער האָט זיך געראטעוועט, אדאנק דעם, וואָס ער איז נאָך מיט יאָרן צוריק אוועק פון פוילן און זיך באזעצט אין ארץ־ישראל. דאָס איז דער רבי ר׳ יאָשעלע קאליש, דער סקערניעוויצער רבי אין ישראל און דער הויפט־רב אין בני־ברק.

ר׳ יאָשעלע איז זייער ענלעך צו זיין פאָטער ר׳ שימעלע קאליש זצ״ל, מיט זיין הדרת־פנימדיקייט, מיט זיין שיינער ווייסער באָרד, מיט זיינע טיפע ליכטיקע אויגן און מיט זיין הויכער, שלאנקער פיגור. ר׳ יאָשעלע איז דער איידעם פון דעם בארימטן ביאלער רבין, ר׳ יענקעלע, וועלכער האָט זיך געפירט אויפן ראדזינער רבינס שטייגער. דער יחוס פון ביאלער רבין ציט זיך פון דעם יידּ הקדוש און פיל רביישע צווייגן שטאמען פון אָט דער משפחה. וועד געדענקט דען נישט די פרעכטיקע דערציילונג פון יצחק־

לייבוש פרץ „צווישן צוויי בערג" (צווישן דעם בריסקער רב מיטן ביאלער רבין) ? — איינע פון די שענסטע פערל אין אונדזער יידישער קלאסישער ליטעראטור.

ר' יאשעלע איז א מוסמך אויף רבנות פון די גרעסטע רבנים אין פוילן. ער האט אבער אויף זיך דעם עול פון רבנות נישט געוואלט נעמען, כאטש פיל שטעט האבן אים פארגעלייגט כסא־רבנות. ער האט זיך פארנומען מיט לעדער־מסחר. דאס הייסט: דאס געשעפט האט געפירט א היימישער מענטש און ער אליין איז געזעסן און געלערנט.

ווינענדיק אויף דער פאוויע־גאס אין וואַרשע, האט ער שוין געפירט נישט־אפיציעל א רבייש לעבן. זיין שטוב איז שטענדיק געווען אפן פאר יעדן חסיד. ער האט געהאט א מנין פאר־זיך. צווישן די סקערניעוויצער חסידים איז ער זייער באליבט געווען סיי צוליב זיין יחוס און סיי צוליב זיינע אייגענע מעלות און מידות טובות.

בעתן גרויסן עקאנאמישן קריזיס אין פוילן, איז זיין לעדער־געשעפט אינגאנצן חרוב־געוואָרן. ער האט נאך געמוזט פארקויפן זיין פרויס צירונג, צו באצאלן די חובות. געבליבן איז ער אן א געשעפט, אן געלט און אן פרנסה. דאמאלסט איז ער געצוונגען־געווען אנצונעמען דעם כסא־רבנות, וואס מען האט אים פאַרגעשלאגן אין קאַרטשעווי, וואס נעבן אטוואצק. פון דאמאלסט־אן איז ער באקאנט־געוואָרן אלס קאַרטשעווער רב און רבי.

ר' יאשעלע איז זיך געזעסן במנוחה ובשלוה אין קאַרטשעוו. עס האבן אנגעהויבן פארן צו אים א סך חסידים און עס האט זיך אנגעהויבן שאפן א נייע דינאסטיע.

האט אבער ר' יאשעלע אן איינציקע טאכטער, גיטעלע. און זיין איידעם, ר' נחום טווערסקי, דער זון פון בארימטן הארנאסטאפאלער רבין, ווייל נישט בלייבן אין פוילן. עס האט אים געצויגן קיין ארץ־ישראל און אין יאר 1934 איז ער טאקע עולה געווען מיט גיטעלען. ר' יאשעלען און דער רביצן מרת חנהלע איז איצט אויסגעקומען צו בלייבן אליין, אן די קינדער. און דאס איז זיי געווען זייער שווער, ווייל זיי זענען שטארק צוגעבונדן־געווען צו זייער טאכטער גיטעלען מיטן איידעם ר' נחום טווערסקי. האט ר' יאשעלע איבערגעלאזן דעם קאַרטשעווער הויף און געקומען קיין ארץ־ישראל.

דאס שטעטל בני־ברק איז כידוע געגרינדעט געוואָרן דורך סקערניעוויצער חסידים, מיט ר' איטשע גערשטנקאָרן בראש. אין דער אקציע האבן זיך באטייליקט די חסידים פון סקערניעוויצער הויף: ר' משה ברוך וואגמאן, ר' שמעון גלייכמאן מיט זיין זון ר' הערשל, ר' אהרן שלמה עלענבערג און פיל אנדערע.

וען ר' יאשעלע קאליש איז געקומען אין לאנד איז ער אויפגענומען־געוואָרן אין בני־ברק מיט גרויס פאראד. איבער דער הויפט־גאס פון בני־ברק האט געפלאטערט א טראנספאראנט מיט דער אויפשריפט: „זה היום קוינו לו"... די שמחה פון די חסידים, וואס האבן זוכה געווען צו האבן דא דעם יורש פון סקערניעוויצער רבין ר' שימעלע קאליש זצ"ל, איז געווען אין־לשער.

און פון דאמאלסט־אן זיצט ר׳ יאשעלע אין בני־ברק אלס רב און רבי און פירט טיש ביי א קיין־עין־הרעדיקן עולם. ער זאגט שיינע תורות און חסידים זענען צופרידן, וואס זיי קענען פארטזעצן זייער חסידישן שטייגער.

אין תל־אביב איז פאראן א סקערניעוויצער שטיבל מיט א סך חסידים. אויך אין חיפה איז דא א סקערניעוויצער שטיבל און די חסידים קומען, פון צייט צו צייט, צום רבין קיין בני־ברק. דער רבי קומט אויך אויף שבתים אין די שטיבלעך, ווו די חסידים מאכן אים א התלהבותדיקן קבלת־פנים. עס איז א גרויסע פרייד און א זכיה פאר חסידים, וואס זיי האבן דא ר׳ יאשעלען, וועלכער ציט וויטער די גאלדענע קייט פון תורה און חסידות. די גאלדענע משפחה־קייט, וואס ציט זיך פון זיין עלטער־זיידן, דעם אלטן ווורקער, ר׳ יצחקל קאליש זצ״ל.

דער סקערניעוויצער רבי מיט זיין ליב־פריינט ר׳ יוסף בארנשטיין
אין אן אויסלענדישן קוראָרט

16

סקערניעוויצער רבנים

ס איז שווער פעסטצושטעלן, ווען און ווער עס זענען געווען די ערשטע רבנים עס
אין שטאָט.

עס איז אונדז נאָר באַווּסט, אז אייגער פון די ערשטע רבנים איז געווען ר׳ עזריאל שמריהו מייזליש זי״ל. וועגן ר׳ עזריאל־שמריהו דערוויסן מיר זיך פון אן אלטן ספר, („זכרון צבי מנחם והוא מציב לו יד״), וואָס זיין מחבר איז געווען ר׳ עזריאל־שמריהוס ברודער, ר׳ צבי מנחם מייזליש. אין דער הקדמה צום ספר דערמאָנט ער זיין ברודער, דעם סקערניעוויצער רב, וועלכער האָט אים געהאָלפן דאָס ספר אַרויסגעבן. לויט דער דאטע פון ספר (וועו עס איז געדרוקט־געוואָרן), תרל״ג לפ״ק, זענען מיר זיך משער אז ר׳ עזריאל־שמריהו איז געווען אייגער פון די ערשטע רבנים אין סקערניעוויץ. מיר ווייסן אויך אז ער איז אין סקערניעוויץ נפטר־געוואָרן און צו קבורה געקומען אויפן אלטן בית־הקברות.

זיין נאָכפאָלגער איז געווען ר׳ יעקב שלמה זי״ל, דער אידעם פון דעם באַרימטן „משפט צדק״. אויך ער איז נפטר־געוואָרן אין סקערניעוויץ און ליגט אויפן אלטן בית־הקברות.

נאָך ר׳ יעקב שלמה זצ״ל, איז אויפגענומען געוואָרן אלס רב אין שטאָט ר׳ מאיר יחיאל הלוי העלשטאָק זצ״ל. מיט יאָרן שפעטער — דער באַרימטער אָסטראָווצער רבי, ער איז דאמאָלסט געווען א יונגערמאן ערשט נאָך דער חתונה. זיין פאַרמעגלעכער שוויער האָט אים געקויפט א הויז אויפן פשערניק, ער זאָל האָבן דאָס דירה־געלט צושטייער צו זיין געהאלט פון רבנות, וואָס איז געווען א גאנץ קליינער. דער רב האָט, אָבער, פון הויז קיין דירה־געלט כמעט ווי נישט געהאט. וואָרעם די אייגווינער האָבן געזען מיט וועמען זיי האָבן צו טון און האָבן נישט געצאָלט קיין צעבראָכענעם דרייער...

מען דערציילט, אז קיין סקערניעוויץ איז אמאָל געקומען א יידישע וואנדער־טרופּע, וואָס האָט דווקא געוואָלט געבן א פאָרשטעלונג פרייטיק־צונאכטס. דער רב האָט געפרווט פּועלן בייַ דער טרופּע, נישט מחלל־שבת צו זיין און אז ער האָט עס נישט געפּועלט, איז ער אליין אריין אין „זאל״ און זיך אוועקגעזעצט. אז די באזוכער האָבן דערזען דעם רב, האָבן זיי זיך שטיל ארויסגערוקט פון זאל. פאַרשטייט־זיך, אז די פאָרשטעלונג איז שוין נישט פאָרגעקומען. אָבער מוצאי־שבת האָט דער רב גערופן די אקטיאָרן און פון זיין אייגענער טאש באצאָלט זיי דעם היזק, וואָס ער האָט זיי גורם־געווען. די דאָזיקע התנהגות האָט צו אים אַרויסגערופן ליבע און רעספעקט.

ר׳ מאיר־יחיאל איז געווען א תלמיד פון ר׳ אלימלך גראָדזיסקער זי״ל. א גרויסער עניו און געלערנט האָט ער יומם־ולילה, אפילו — אין גאס גייענדיק. אין סקערניעוויץ האָט ער געפירט א ישיבה, פאר וועלכער ער האָט זיך ממש מקריב געווען. ר׳ מאיר־יחיאל האָט געזאָרגט פאר די בחורים פון דער פרעמד, אז זיי זאָלן האָבן „טעג״ צו עסן און א געהעריקן נאכט־לעגער. און באזונדערס האָט ער געלערנט מיטן פשוטן עולם.

ער האָט בכלל דעם פשוטן עולם שטארק מקרב געווען, צום פארדרוס פון די חסידים. חסידים פלעגן זאָגן, אז ער איז מקרב דעם פשוטן עולם נאָר דערפאר, ווייל מיט זייער הילף איז ער אויפגענומען געוואָרן אלס רב אין סקערניעוויץ.

סקערניעוויצער רב ר׳ מאיר יחיאל הלוי העלשטאָק
שפעטערדיקער בארימטער אדמו״ר פון אָסטראָוצע

אָבער דאָס איז נאָר געווען א האלבער אמת, בלויז איין זייט פון דער מטבע. וואָרעם דער גרויסער גאון און עניו האָט פשוט ליב געהאט יידן. אן אוהב־ישראל. גבירים און יחסנים, האָט ער געוווסט, דארף מען נישט מקרב־זיין. זיי שטופן־זיך אליין... אָבער

א פשוטער ייד נויטיקט־זיך אין א גוט ווארט, אין פריינטלעכקייט. דאס זעלבע — מיט לערנען: א תלמיד־חכם וועט זיך שוין אליין דערגריבלען. אין ים פון תלמוד מוז מען אים נישט העלפן שווימען. אבער דעם וואס קאן נישט, — איז א מצווה צו העלפן. פשוטע יידן לעכצן נאך תורה, ווי דורשטיקע — צו א קוואל מיט מים־חיים. — האט ער מיט זיי געלערנט, אויפגעדעקט דעם לויטערן קוואל און זאלן יידן טרינקען!... ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה!...

נאר די חסידישע לשון־הרע האט אויך געהאט פלאץ: דער פשוטער עולם האט טאקע געהאלפן אויפנעמען דעם רב. און די זאך איז אזוי געווען:

באלד נאך דער פטירה פון ר׳ יעקב שלמה ז״ל, ווען מען האט געדארפט אויפ־נעמען א נייעם רב, האט זיך קהל צעטיילט אויף עטלעכע מחנות, אויף „פארטייען״ לויטן היינטיקן לשון. און יעדע „פארטיי״ האט געוואלט, אז דער נייער רב זאל זיין פון זייערע לייט... אבער יעדע „פארטיי״ האט אויך געוווסט, אז דער נצחון וועט זיין אויף דעם צד, צו וועמען עס וועט צושטיין דאס פשוט פאלק. אין דער גרויסער מחלוקה האט זיך טאקע יעדע מחנה באמיט, צו צו־ציען די פשוטע יידן צו זיך.

די געראר חסידים זענען ביי אנדז תמיד געווען די גרויסע תקיפים אין שטאט. אויך אין דעם פאל האבן זיי איינגעליגט וועלטן. אבער ביים פשוטן פאלק זענען זיי נישט געווען באליבט. אויך די גאווהדיקע אלעקסאנדעראר חסידים זענען ביי אונדז נישט געווען באליבט. דערקענען האבן די גראדזיסקער חסידים נישט געהאט קיין פאריסענע נעז. די גראדזיסקער, כידוע, זענען בכלל עמך־דיקע חסידים און מער מעורב צווישן פשוטע יידן. האבן זיי טאקע געהאט דאס פשוט פאלק אויף זייער צד און טאקע דורכגע־פירט אלס רב א זייערן... און דעריבער, טראץ דעם רבס אלע מעלות, איז ער געווען־דפט־געווארן דורך די אנדערע חסידים.

דעם רבס שוואר האט ר׳ מאיר־יחיאלן געהאלטן אין איין צורעדן, ער זאל פארלאזן סקערניעוויץ און אויפנעמען רבנות אין א גרעסערער שטאט. ער איז נישט צופרידן געווען פון דעם, וואס זיין איידעם, דער גרויסער גאון, איז רב אין א קליין שטעטל, ווו חסידים און יחסנים דרייען נאך מיט די נעז. אויב עס קענען זיך דא געפינען בעלי־בתים וועמען עס שטייט נישט־אן, — שטייט עס אים אוודאי נישט אן!

עטלעכע דאזארעס, דעם רבס שטארקע אנהענגער, האבן זיך דערפון דערווווסט און געקומען צולויפן. זיי האבן משפיע געווען אויפן רב, ער זאל נישט פארלאזן די שטאט. זיי האבן אים פארגרעסערט דאס געהאלט און דער רב האט צוגעזאגט, אז ער בלייבט אין שטאט.

אבער פלוצלונג איז דער רב פארשוווונדן. אין איינעם א זונטיק אינדערפרי האט מען זיך ארומגעזען, אז דער רב איז נישטא! ער איז אנטלאפן אינמיטן דער נאכט. אן אוונט פריער, דאס הייסט שבת־צו־נאכטס, זענען נאך ביי אים געזעסן עטלעכע בעלי־בתים און געשמועסט. עס איז גאר נישט קאנטיק געווען, אז דער רב קלייבט־זיך צו פארלאזן די שטאט. און זונטיק אינדערפרי, — דער רב איז נישטא!

ווי עס האָט זיך שפעטער ארויסגעוויזן, איז ביינאכט געקומען דעם רבס שווער מיט עטלעכע אָסטראָווצער דאָזאָרעס און זיי האָבן דעם רב אוועקגעפירט אָן זיין רצון.

דאָס איז בפירוש געווען אָן דעם רבס רצון! אנדערש איז נישט צו פארשטיין, ווי אזוי דער רב האָט געבראָכן זיין וואָרט וואָס ער האָט, מיט א פאָר טעג פריער, געגעבן די סקערניעוויצער דאָזאָרעס אברהם גאָדלס און ישראל הערש, אז ער בלייבט אין שטאָט.

יענעם זונטיק האָט זיך אין סקערניעוויץ געטון חושך. די גאנצע שטאָט איז געווען איין קאָכעדיקער קעסל. אין די בתי־מדרשים, אין די שטיבלעך און אין די גאסן האָט מען זיך שטארק געקריגט און איין צד דעם אנדערן האָט געמאכט די ביטערסטע פאָרווורפן.

מיט יאָרן שפטער, אז אונדזער אמאָליקער סקערניעוויצער רב איז געוואָרן דער בארימטער אָסטראָווצער רבי און זיך ארויסגעוויזן פאר איינעם פון די גאוני־הדור, — האָבן שוין נישט נאָר די גראָדזיסקער חסידים און דאָס פשוט פאָלק, — נאָר אלע אָן אויסנאָם, שטאָלצירט מיט די צען יאָר, וואָס ער איז געווען רב אין סקערניעוויץ.

אלס רב ביי אונדז אין שטאָט איז דאן אויפגענומעם געוואָרן ר׳ מנחם־נחום ראָזענבלום.

ר׳ מנחם־נחום ראָזענבלום איז נישט געווען קיין פארקנייטשטער ייד. ער איז געווען א תלמיד־חכם און א קענער אין וועלט־זאכן. געריידט עטלעכע שפראכן. ער איז געווען א הויכער, הדרת־פנימדיקער, רעפרעזענטאבעלער ייד, וואָס האָט ווירדיק רעפרעזענטירט די סקערניעוויצער קהילה פאר מלכות. אין זיין צייט זענען פיל גוטע און וויכטיקע זאכן אויפגעטון געוואָרן לטובת הכלל און די שטאָט איז מיט אים זייער צופרידן געווען. ער איז נפטר־געוואָרן אין סקערניעוויץ און ליגט אויפן אלטן בית־הקברות. דער הויף, ווו ר׳ מנחם־נחום ז״ל האָט געווינט, האָט נאָכדעם יאָרנלאנג געהייסן „דעם רבס הויף״ און זיין זון, הענעך דעם מלמד, פלעגט מען רופן: „הענעך דעם רבס״.

נאָך ר׳ מנחם־נחום ראָזענבלום ז״ל, איז אויפגענומען־געוואָרן דער לעצטער סקערניעוויצער רב: ר׳ שמואל מנחם מענדל בענדער, א גרויסער למדן און א שטילער מענטש. ער האָט זיך נישט געמישט אין פאָליטיק. אויפגענומען־געוואָרן איז ער אין א שטורעמדיקער צייט, צוליב דער מחלוקה וועגן א חזן־שוחט. אין זיין צייט זענען אריינגעטראָטן נייע רעפאָרמען אין יידישן לעבן און דער רב האָט, קעגן זיין ווילן, געמוזט נאָכקומען די אלע פאָרגעשריטנקייטן. קיין תקיפות, ווי דער רב פאר אים, האָט ער נישט געהאט אין זיך און נישט געפאָדערט פאר זיך קיין כבודים. ער איז געזעסן על תורה ועבודה און זיך געבעטן רחמים, מען זאָל אָפהיטן יידישקייט...

ליידער קומט־אויס מיט הרב ר׳ שמואל מנחם בענדער, צו פארענדיקן די רשימה פון רבנים אין סקערניעוויץ. אָנהויב פעברואר 1941 איז הרב ר׳ שמואל מנחם מענדל בענדער נפטר־געוואָרן אין שטאָטישן שפיטאָל. פאר זיין פטירה האָט ער געבעטן די דאָזאָרעס, אז זיין כסא־הרבנות זאָל ירשענען זיין איידעם ר׳ משהל פערקאל. די דאָזאָרעס זענען מסכים־געווען און נאָך דער פטירה פון ר׳ שמואל מנחם־מענדל ז״ל (ער איז

געקומען צו קבורה אויפן נייעם בית־הקברות), האָבן זיי אויסגערופן ר׳ משהל פערקאל אלס נייעם סקערניעוויצער רב. אָבער צום אויספירן זיינע רבנישע פונקציעס איז שוין נישט געקומען. די גאָלדענע קייט פון גדולי־התורה איז איבערגעריסן־געוואָרן, ווי עס איז בכלל פארשטומט־געוואָרן דער קול־התורה, מיט דער פארניכטונג פון סקערניע־וויצער יידנטום.

17

גאסן און געסלעך...

געסעלעך, געסעלעך,
געסעלעך מיט מויערן...
אייביק נאָך אייך, געסעלעך,
כ׳וועל בענקען און וועל טרויערן...
(פאָלקס־ליד)

די קאָשארן־גאס... —

איינע פון די באליבטסטע גאסן אין סקערניעוויץ איז זי געווען. די גרעסטע, די לענגסטע און האָט קאָנצענטרירט אין זיך דאָס גאנצע יידיש־רעליגיזע און געזעלשאפט־לעך לעבן. די קאָשארן־גאס האָט געווימלט און געשפרודלט מיט יידן און יידישקייט פון פארטאָג, ביז שפעט ביינאכט. באזונדערס — א שבת, אָדער יום־טוב. דאן האָט ממש געזעצט א ווארעמע יידישע פארע פון דער קאָשארן־גאס מיט אירע אָפצווייג־געסלעך. מחמת די שול, קהלס בית־מדרש, „תפארת־ציון", דעם רבינס הויף, דאָס אָסטראָווצער און דאָס גערער שטיבל זענען דאן געווען באלויכטן מיט אזא היימלעך, פריילעך, וואַרעם ליכט... דאָס זעלבע, — ארום די לאָקאלן פון פארטייען, אַרגאניזאציעס און געזעלשאפט־לעכע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן זיך דאָ, אויף דער קאָשארן־גאס און אירע אָפצווייג־געסלעך, געפונען. דאָ איז געווען די „פרץ־געזעלשאפט", די יידישע ארבעטער־פארטיי „בונד" מיט איר „יוגנט־בונד צוקונפט", די ציוניסטישע אַרגאניזאציע „אהבת־ציון", די יוגנט־־אַרגאניזאציע „הרצליה", די יידישע גמינע, דער אמאָליקער „פראָגרעס", די יידישע פאָוושעכנע שולן, די „יסודי התורה" און „עול־תורה" און עטלעכע חדרים פון פריוואטע מלמדים, די „באנק לודאָווי", די מקוה און דאָס עופות־שעכטהויז. א גאס מיט יידישע היימען און יידישע געשעפטן. געהאט האָט די גאס עטלעכע נעמען: „קאָשארן־גאס", „שול־גאס", די „פיאָטרקאָווסקא" און די לעצטע יאָרן — „באטאָרעגאָ". די גאס, ווי שוין געזאָגט, האָט זיך אָנגעהויבן ציען פון מארק, ביים ראָג יאטקע־געסל און זיך אוועקגעצויגן צו די קאָשארן, צו די מיליטערישע שפיטעלער און דערפאר טאקע, איז דאָ תמיד געווען א גרויסע באוועגונג פון מיליטער.

דאָס יאטקע־געסל איז געווען א כמעט הונדערט־פּראָצענטיק יידיש געסל. דאָ האָט געוווינט די אָרעמע, אָבער בכבודיקע משפּחה דזיאלאָווסקי. דער פאָטער, ר׳ חיים האָט געהאט א קליינע איינבינדעריי. דער עלטסטער זון, ישראל, איז געווען אן אָנגע־זעענער „בונד״ישער טוער, א מיטארבעטער פון „פּראָגרעס״ און שפּעטער — זייער טעטיק אין דער „פּרץ־געזעלשאפט״. גענומען א וויכטיקן אנטייל אין אלע קולטור־טעטיקייטן אין שטאָט. א ליבהאָבער פון דער יידישער ליטעראטור, א גוטער רעדנער. ער איז אריינגערעכנט־געוואָרן אין דער „סמעטענע״ פון דער סקערניעוויצער יוגנט. ער האָט חתונה־געהאט מיט רבקה פינטשעווסקי, וועלכע איז אויך זייער טעטיק געווען אין „בונד״ און פארנומען דאָרט א בכבודיקן פּלאץ. אויך יונה, גיטל און עליע דזיאלאָווסקי האָבן גענומען אן אקטיוון אנטייל אין געזעלשאפטלעכן לעבן אין שטאָט.

אין יאטקע־געסל האָבן געוווינט און געהאט זייער בעקעריי, די משפּחה גרינבוים. דאָ האָט געוווינט לוזער פיאָלעק מיט זיין באָבע, הינדע די שמעון־יוספטע.

לוזער פיאָלעק איז געווען אן אָריגינעלער טיפּ. דער „פיאָלעק״ ביי דעם אלטן בחור איז באשטאנען אין דער איינרעדעניש, אז ער טאָר נישט חתונה־האָבן... א סך יאָרן האָט ער געדינט אין רוסישן מיליטער, מיטגעמאכט דעם רוסיש־יאפּאנישן קריג און פארוואָרפן געווען אין די ווייטסטע מקומות. ער האָט ליב געהאט צו דערציילן וועגן די

דאָס יאטקע־געסל

געשעהענישן פון יענער צייט און פון די אויסטערלישע מנהגים אין די ווייטע, ווילדע געגנטן. צו זיינע שפאנענדע מעשיות פלעגן זיך צוהערן גאנץ ערנסטע מענטשן. לוזער פיאָלעק פלעגט דערציילן וועגן „פאָניע גנב" און זיינע אייגענע באוועגונגען, זיין האלטונג און מנהגים זענען געווען פאָנישע...

ר' דוד האָלץ

נאָכן יאטקע־געסל, ציען זיך פון ביידע זייטן קאָ־שארן־גאס יידישע געשעפטן מיט כל־טוב. דאָ איז משהל און הענע אמזעלס שיך־געשעפט און ווארשטאט. זייערע ביידע זין ארבעטן אין געשעפט און זענען טעטיק אין „בונד". באזונדערס איז מאָניש א באוווסטזיניקער בחור און פירט די קולטור־טעטיקייט אין „בונד". אלטער לעוו־קאָוויטש, דער געזעלשאפטלעכער טוער, דאָזאָר און פאר־וואלטונגס־מיטגליד פון באנק „לודאָווי", האָט דאָ זיין שיין לעדער־געשעפט. דערביי איז דאָס שיין גאלאנטעריע־געשעפט פון לייביש האבערמאן. און אָט איז דער ווארשטאט און דאָס גרויס הוטן־געשעפט פון דער פאמיליע האָלץ. ר' דוד האָלץ איז א קלוגער פאָרטגעשריטענער ייד, איינער פון די גוטע בעלי־תפילה אין דער שול. א ייד מיט וועמענס מיינונג מען רעכענט זיך אין שטאָט, ווייל טראָץ זיין רעליגיעזער איבערצייגונג, זעט ער נישט אין דעם קולטורעלן פאָרטשריט קיין שום שעדלעכעס פאר יידישקייט. ער איז איינער פון די געציילטע יידן אין שטאָט פון זיין שטאנד און אויסזען, (מיט א לאנגע, יידישע קאפאָטע, מיט א יידיש היטל און א באָרד), וואָס גייט באזוכן פוטבאָל־מעטשן אפילו אום שבת.

ר' דודס זון, זלמן, נעמט א גרויסן אנטייל אין געזעלשאפטלעכן לעבן. ער איז איינער פון די גרינדער פון „פראָגרעס" און בכלל איינער פון די קולטור־שוואלבן אין שטאָט. א שטיל־באשיידענער, אָבער א טיף אריינדרינגענדיקער אין אלע יידישע קאָמ־פליצירטע פראָבלעמן. ער איז עטלעכע יאָרן טעטיק אין סקערניעוויץ, און די שפורן פון זיין טעטיקייט, צוזאמען מיט זיינע חברים, בלייבן אויף יאָרנלאנג אין שטאָט. זלמן באזעצט זיך אין ניו־יאָרק. זיין ליבע צו יידישער ליטעראטור און קונסט קומט ביי אים דאָרט נאָך מער צום אויסדרוק. ער איז פון די ערשטע וואָס ענטפערט ווארעם אָפּ אויפן רוף פון די סקערניעוויצער אין ישראל וועגן ארויסגעבן דעם „ספר־סקערניעוויץ". דאָס ווייזט זיין גרעסערע ליטעראַרישע באטייליקונג אין דעם בוך.

ר' דודס ביידע טעכטער יענטע רחל און רויזע זענען טעטיק געווען אין געזעל־שאפטלעכער קולטור־ארבעט. (רויזע אין געשטאָרבן אין יאָר 1955 אין ניו־יאָרק). דאָ איז די קאָנדיטעריי פון חיימל צוקערמאן און אריה־אָשרס שענק.

אין אריה־אָשרס שענק פלעגן קצבים אריינקומען כאפן א טרונק און א קיי. און דאָ איז אויך געשען דאָס אומגליק מיטן בעל־עגלה און פערד־הענדלער פנחס דזשאבעלע.

געווען איז דאָס אין אָוונט פון נאָוועמבער 1928. אין שענק האָבן זיך דאן געפונען: שיע ביק, דוד יאַרוס, אברהם־חיים רימער, הערשל רימער, בצלאל קצב און פנחס דזשא־בעלע. עס איז אריינגעקומען א פאַרוטשניק, געקויפט א שאכטעלע שוועבעלעך פאר

יחיאל ווײַנאכט

5 גראָשן און פאַרלאַנגט א רעשט פון א צען זלאָטי־באנקנאָט. וועז אריה־אָשר האָט דערקלערט, אז ער האָט נישט קיין רעשט פון אזא סומע, האָט דער אָפּיציר זיך גענומען בייזערן און זידלען אלע יידן מיט מיאוסע ווער־טער. דאָס האָט אלע אָנווועזענדע באליידיקט און אויפ־גערעגט. פנחס דזשאבעלע האָט עס נישט אויסגעהאלטן. ער האָט געכאפט א ביר־גלאָז און א שליידער־געטון דעם אָפּיציר אין קאָפּ־אריין. א פארוווונדעטער איז דער אָפּי־ציר אוועק און אלע האָבן געמיינט, אז דערמיט האָט זיך עס געענדיקט. אָבער שפעטער איז דער אָפּיציר צוריק־געקומען און אויסגעשאָסן עטלעכע מאָל צו דזשאבעלען. מען האָט דזשאבעלען באלד אוועקגעכאפט אין שפי־טאָל. ער האָט זיך א שטיקל צייט געמאטערט און געשטאָרבן פון די וווּנדן. זיין משפחה האָט זיך יאָרנלאנג געמשפט מיטן אָפּיציר, וועלכער איז געבליבן אומבאשטראָפט.

אין דער צווייטער זייט איז געווען דאָס שוך־געשעפט מיטן וואַרשטאט פון חיים־דוד און פייגלע שוואַרץ. דאָ איז געשטאנען דאָס פארפוצטע הויז פון דעם גלעזער „דער באָלשעוויק". וועז אָט דער „באָלשעוויק" איז, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, געקומען קיין סקערניעוויץ, האָט ער אויסגעזען ווי א שלעפער. שפעטער האָט זיך אריסגעוויזן, אז ער איז אן אָנגעשטאָפטער גביר... אלע אנדערע גלעזער, וואָס האָבן זיך ארומגעטראָגן מיט די גלאָז־קאסטנס אויף די פלייצעס איבער דער גאנצער שטאָט און געזוכט, ווו אריינצושטעלן א שויב, — זענען געווען גרויסע קבצנים. דערפאר האָבן זיך טאקע אלע געוווּנדערט אויפן „באָלשעוויקס" פארמעגן. אפילו די משפחה געצל, וואָס האָט דאָ בשכנות א גלאָז־געשעפט, האָט עס נישט געקאָנט פארשטיין...

דערנעבן האָט געהאט א שפייז־געוועלבל הערשל טענצער. זיין זון, מלך רענקע־וויטש, איז דאָ געווען פון די חשובסטע יוגנטלעכע, וועלכער איז טעטיק געווען אין קולטור־געזעלשאפטלעכן לעבן. ער האָט פרי פארלאָזן סקערניעוויץ און זיך באזעצט אין אמעריקע. אויך דאָרט איז ער אייגנער פון די טעטיקסטע מיטגלידער אין דער סקער־ניעוויצער לאנדסמאנשאפט. ער האָט בכלל א גרויסן חלק אין דער גוטער אָרגאניזירונג פון די סקערניעוויצער יידן אין די פאראייניקטע שטאטן.

פאָרן סטריקאָווער געסל, פארענדיקט־זיך די גאס מיט יחיאל ווייַנאכטס אייזן־געשעפט.

יחיאל ווייַנאכט... — דער בארימטער טאָאסט־מייסטער אויף אלע ציוניסטישע באנקעטן... דער אומעטום־היימישער און דער שטענדיק־געמיטלעכער יחיאל ווייַנאכט...

ווער האָט עס אין סקערניעוויץ נישט געקאָנט אָט דעם לעבנס־לוסטיקן, צעזונגענעם און צעטאַנצטן יחיאל? אז ער פלעגט א זינג־טון „די סאָכע" אָדער „כל מקדש שביעי" אָדער גאָר זיך אוועקלאָזן טאַנצן א „קאָזאטשאָק", האָט ער דאָך מיטגעריסן גרויס און קליין!

יחיאל ווײַנאַכט
טאַנצנדיק א קאָזאטשאָק

זיין קוועלנדיקער הומאָר פלעגט פאַרטרייבן אלע זאָרגן און מרה־שחורהס. אפילו בעת מחלוקת אויף זיצונגען און פאַרזאַמלונגען, פלעגט זיין הומאָר ראַטעווען יעדע סיטואַציע. יחיאל זאָגט א וויץ און דער אויפגערעגטער אָפּאָנענט מוז זיך צעשמייכלען. זיינס א גלייכווערטל גלייכט־אויס א סכסוך און מען גייט אַריבער, מיט א פריינטלעכן שמייכל, צו דער ווייטערדיקער פראגע פון טאָג־אָר־דענונג...

אָבער אָט דער פריילעכער יחיאל האָט גאָנץ ערנסט און אחריותפול געקאָנט טון זיין ציוניסטיש־געזעלשאפטלעכע ארבעט. ער איז געווען פאַרטראָטן אין א סך אינסטיטוציעס און ווירדיק פאַרטיידיקט די אינטערעסן פון זיין באַוועגונג. ער האָט נישט געקארגט קיין מי און קיין צייט פאר די העברעאישע שולן, פארן גן־ילדים, פארן קק"ל און פאר די אלע ארבעטן, וואָס עס האָט אַרויפגעלייגט אויף אים די „אהבת־ציון"־אַרגאַניזאַציע, ווו ער איז געווען א שטענדיקער פאַרוואלטונגס־מיטגליד.

כאראקטעריסטיש, אז דווקא ביי יחיאל ווײַנאכטן איז אייגעשטאנען יצחק גרינבוים, ווען ער האָט באזוכט סקערניעוויץ, כאָטש ער איז געווען גרינבוימס אן אידעאישער קעגנער (בעתן קאמף פון „עת לבנות" קעגן „על המשמר").

פארשטייט־זיך, אז זיין שענסטע שטרעבונג איז געווען ארץ־ישראל. וועגן זיין קינפטיקער עליה אין לאנד פון זיינע בענקשאפטן און חלומות, פלעגט ער רעדן מיט פייכטע אויגן. ער האָט זיך געגרייט צו אָט דעם גרויסן מאָמענט מיט אלע פיבערן פון זיין

האָרץ און נשמה. זיך געגרייט און, — נישט זוכה־געווען. ליידער, ווי טויזנטער אנדערע, האָט ער פארשפּעטיקט.

די סטריקאָווער גאס פארבינדט דעם מארק מיטן חזיר־מארק. די סטריקאָווער איז כמעט אויך א ריין־יידישע גאס. דאָ זענען געווען געציילטע קריסטלעכע איינווינער און געשעפטן. דאָ איז געשטאנען דער שיינער בנין פון דער שיינער יידישער אינסטיטוציע „באנק לודאָווי", ווו יידן פלעגן כאפן א קליין הלוואהלע פאר קליינע פראָצענטער. דערנעבן איז די שפּייז־קראָם פון אהרן ליבערמאן, דעם הייסן ציוניסט, וועלכער איז א לענגערע צייט געווען דער קאסירער פון קק"ל אין שטאָט. כדי צו שאפן עטלעכע גילדן

דער קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע „אהבת־ציון"
מיט יצחק גרינבוים ביי יחיאל ווייצמאן אין שטוב

שטייענדיק פון רעכטס: איטשע בוימערדער, ראובן פינטשעווסקי, ישכר דזשאלאָווסקי, משה מאנ־
דעלבוים, פישל שווייצער, מענדל גראָס.
זיצנדיק פון רעכטס: יחיאל ווייצמאן, יצחק גרינבוים, אומבאקאנט.

פארן יידישן נאציאָנאל־פאָנד, האָט אהרן ליבערמאן געקאָנט אוועקלייגן אלע זיינע אייגענע געשעפטן אָן א זייט. (איצט געפינט ער זיך אין ישראל). דער המשך פון דער סטריקאָווער גאס, נאָך דער פיאָטרקאָווער, איז שוין באשטאנען פון עטלעכע אָרעמע קרעמלעך. און וואָס נענטער צום חזיר־מארק, — אלץ שיטערער באווויגט פון יידן. כמעט אין לעצטן הויז האָט געווויגט דער צאָן־טעכניקער אפרים טראָכער, — דער בארימטער לעב־יונג, וואָס איז געווען ארומגערינגלט פון דער „גאָלדענער יוגנט".

אין המשך פון דער פיאָטרקאָווער גאס זענען געווען די קלייטן פון ראָנטשקעלע, גראָס און וואָרם מיט זיין רעזורע, מאָטעלע סטאָלאזש און לאה קאלמעלעס, וועלכע איז אין שטאָט בארימט געווען מיט איר מייסטערהאפטן אריינדרייען אויסגעלענקטע הענטלעך ביי קינדער. זי פלעגט עס מאכן אזוי שנעל און געשיקט, אז גוטע דאָקטוירים האָבן איר באוווּנדערט... דערנעבן, אין הוטן־וווּרקשטאט פון געצל הערשקאָרן איז א „בונדישער" טרעף־פונקט. און אָט איז דעם קליינעם שמחהלעס סאָדעוואסער־קלייטל. אין שטאָט זענען דאָ צוויי פאבריקלעך פון סאָדע־וואסער: איינס — שכנא סודעווניקס, דאָס אנדערע — דעם קליינעם שמחהלעס. נעבן שמחהלען, — דאָס לעדער־געשעפט פון דער משפחה ליבפעלד. פון דער גאנצער משפחה איז איבערגעבליבן בלויז שמואל, וועלכער גיפינט זיך איצט אין ישראל. אין זעלבן הויז איז געזעסן דער שוסטער אבא. זיינע טעכטער פלעגן אים העלפן אין דער פרנסה דערמיט, וואָס זיי פלעגן ברענגען מילך פון דאָרף באלצעראָווקי און צעטראָגן עס אין שטאָט.

ביי דער שול פארנעמט־זיך די פיאָטרקאָווער גאס רעכטס, ביז צום מקוה־גאסל און פון דאנען, — מיט א גלייכער ליניע ביז צו די דעמבעס. דאָ איז אהרן נייַמאנס שענק, איטע זינגערס שפייז־קראָם, וואָס איז שפעטער געפירט געוואָרן דורך דודטשע וועב (דאן איז דאָ געוואָרן א היימישער פלאץ פאר ציוניסטישער יוגנט). דערביי איז די בעקעריי פון חיימל פינטשעווסקי, וועמענס עלטסטער זון, ראובן, פארנעמט וויכטיקע אמטן אין דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע. מיט יאָרן צוריק איז דאָ געזעסן ניסן בעקער, וועלכער איז געווען א כלל־טוער. די משפחה האָט אויסגעוואנדערט נאָך אמעריקע. זייער זון, ישראל העללער איז אן אָנגעזעענער טוער אין דער סקערניעוויץ, ברענגענדיק הילף פאר נויט־באדערפטיקע. ער האָט אויך באזוכט ישראל און א סך געהאָלפן אין די ענינים פון דעם יזכור־בוך.

ווייטער איז די גארבעריי פון ברוך־מרדכי ריבענבאך. ער איז א שטילער, ערלע־כער תהילים־ייד, אָבער זיין שטוב איז ממש א פארטיי־קעסל, ווו עס קאָכן־זיך ציוניסטן און בונדיסטן. פון דער גאנצער משפחה איז נאָר געבליבן הלל ריבענבאך, וועלכער גיפינט זיך אין ישראל. דאָ איז די שטעפעריי פון בער משה יאָסלס, און די רעזורע פון פיורנען, וועלכער האָט געהאט א גרעפישן גאנג און מען האָט אים גערופן דערפאר „גראף פיורנע"... ער פירט די רעזורע צוואמען מיט זיינע ברידער אהרן און מאנע. און וויייטער, — די בלעכער יענקל און מרדכי דוד געצעל. פון מרדכי דודס משפחה לעבט בלויז זיין טאָכטער פריידע. זי איז די פרוי פון מאיר באָרנשטיין־שארפהארץ און זיי ווינען

אין ישראל. און אָט איז יאָסל גארבערס הויז מיט די אָפיצינעס אויפן הויף. א הויף וואָס איז געדיכט באזעצט מיט יידן. דאָס ערשטע פראָנט־געשעפט פון דעם הויז איז איטשע ראשפישער, יאָסל גארבערס איידעם. דאן — דבורה די שענקערין און שמואל־הערש גרייעקס שפייז־קראָם. דאָרט האָט אויך געוווינט איכל שטיינפעלד מיט דער משפחה, וועמענס טאָכטער מלכה, די איינציק־געראטעוועטע, וווינט איצט אין ישראל.

18

„די רוכעס הויף"

דאָס איז געווען א גרויסער הויף מיט א סך קליינע, חושכדיקע, שמוציקע דירות. טייל — אָן שויבן. די פענצטער־לעכער — מיט שמאטעס פארשטאָפט. אין די צעפוילטע פאָדלאָגעס זענען געווען לעכער און גריבער, אָדער ממש הוילע ערד. דאָ האָט געוווינט אין גרויסער דחקות, די גרעסטע טייל אָרעמקייט פון דער שטאָט. די קינדער, פאר וועלכע מען האָט נישט געהאט צו צאָלן קיין שכר־לימוד, אָפגעריסענע, אָפגעשליסענע, האָבן זיך דאָ געשפילט אין שמוץ. אין שטאָט פלעגט מען די איינוווינער פון „רוכעס הויף" רופן: „דאָס פעבל". אָבער געוווינט האָבן דאָ אויך ערלעכע, פרומע און וווילע יידן. צווישן אנדערע, — הערשעלע שמש מיט זיין פרוי דער צדיקית און זייערע דריי בנים. דער עלטסטער, אהרן־יעקב, האָט שפעטער געהאלטן א שפייז־קרעמל ביי די קאָשארן. דער צווייטער, שלמה, האָט גאנץ יונג עמיגרירט. דער דריטער, „די קאליקע", איז דאָס גאנצע לעבן געלעגן אין בעט א געליימטער. זיין אומנאטירלעך־גרויסער קאָפ האָט גאָרנישט געוווסט מער, ווי ברומענדיק פארלאנגען עסן. טאטע־מאמע זענען ארומגעגאנגען ארום אים מיט אויסערגעוויינלעכן געדולד און ליבע. דאָ האָט אמאָל געוווינט דער קברן ליפמאן און שפעטער, — טאמעלע באגרעבער, א ייד א זקן. דאָ האָט אויך געוווינט דער בערשטנמאכער, וועלכער האָט געהאט אין פראָנט א געשעפט פון זיינע בערשטן, בעזעמער און פלעדערווישן.

גיטעלע סוס, קריינדל קאראָלינע, משה שטשעטשינאזש, רחל פיראט, דער הויכער ליפמאן, משה ליליפאָפ און בערעלע וועשער זענען דאָ געווען לאָקאטאָרן. פויטע „פאָר־טונע" און זיינס גלייכן פלעגן דאָ זיין אָפטע געסט. צוגאסט פלעגט אויך אהערקומען בערקעלע „קייסער", וועלכער האָט געוווינט אין הכנסת־אורחים. ער איז געווען אן אלטער אויסגעדינטער סאָלדאט, מיט א מאניע, אז ער איז דער רוסישער צאר. ער איז געווען א בעטלער און געטראָגן אויף זיך צענדליקער בגדים איינעם אויפן אנדערן. די פאָלעס פון זיינע רעקלעך האָבן זיך געשיילט פון אים, ווי די בלעטער פון א הויפטל קרויט... איינמאָל איז ער געפאלן אין גאס, מען האָט אים אריינגעטראָגן אין הכנסת־אורחים און ארויסגערופן דעם פעלדשער בצלאל דייטשער. כדי אים צו באטראכטן און העלפן, האָט מען אים געמוזט אויסטון, אָבער בערקעלע „קייסער" האָט זיך נישט געלאָזן

און געשטעלט א העפטיקן ווידערשטאנד. און דאן האָט זיך ארויסגעוויזן, אז בערקעלע „קייסערס" טאשן, אין אלע פאָלעס פון זיינע אלע רעקלעך און אין אלע הויזנס, זענען אָנגעשטאָפּט מיט געלט און מיט גאָלד. עס האָבן זיך גענומען שיטן צען־רובלדיקע און גאָלדענע פינפערלעך... ווען ער איז געזונט־געוואָרן, האָט ער געכאפּט זיין אוצר און איז פארשוווּנדן מיט אים פון דער שטאָט. פארבליבן נאָך אים איז בלויז דאָס ווערטל „בערקעלע קייסער" און אזוי פלעגט מען רופן יעדן איינעם מיט גרויסע איינרעדענישן...

אין „רוכעס הויף" פלעגן זיך אויפהאלטן די קאטעריניאזשעס, וואָס פלעגן קומען אויף די מערק מיט זייערע פייגל, פאָפּוגייען, ווייסע מייזעלעך, חזירימלעך און געווינסן... קונצנמאכער, יונגען מיט פלינקע פינגער און מוידן, וועלכע פארשטעלן־זיך אלס ציגיי־נערינס און לייגן קאָרטן און טרעפן פון דער האנט.

19

המשך פון דער פיאָטרקאָווער גאַס

און ווייטער ציט זיך די פיאָטרקאָווער גאס. דאָס לעצטע הויז, פארן מיליטערישן שפּיטאָל, איז דער גראָבער מאטשולסקעס. דאָ האָט געהאלטן א שפּייז־קראָם דער געלער נח. פון דער צווייטער זייט גאס, באלד נאָך קהלס בית־מדרש, — אבאָ גייערס שענק, חיים פּנחס ליפּשיצעס וווינונג, די גמילות־חסדים־קאסע, וואָס איז ממש א ברכה פאר אלע קליינע סוחרים און בעלי־מלאכה און איז איינע פון די שענסטע אינסטיטוציעס אין שטאָט. אין זעלבן הויז האָט געוווינט די משפחה שפּאך און אביסל ווייטער — די דראָשקאזשעס לייביש און דוד. נאָכן סטאניסלאווסקי (לייבל ליבערמאנס) געסל, אָדער „טומאה־געסל" איז משה די פרימטעס הויז, וואָס איז געדיכט באוווינט מיט יידן פון אלע שיכטן. אין שמשה ווילדמאנס הויז איז ישראל צודקאָוויטשעס קאפעע. ישראל צודקאָוויטש איז א קלוגער ייד, א פאָרגעשריטענער מענטש, א ליבעראל, מיט א נייגונג צו חקרנען־זיך. ער לייסטעט פיל פאר געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס און איז באקאנט מיט זיין „אָט!", וואָס ער פלעגט זאָגן יעדעס מאָל, ווען מען פלעגט צוטרעפן זיינעם א געדאנק... דאָ וווינט נחמן דיין, וואָס נעמט אנטייל אין אלע דין־תורות. זיין זון, יחיאל ניימאן, איז געווען אן אקטיווער קולטור־טוער אין שטאָט. אינדערהויך, אויפן שטאָק, איז דער מאָדערנער חדר „עול־תורה" און דער הויפּט־מלמד איז איטשע שטערן. דער צווייטער מלמד — לייבל הויקער. אין זעלבן הויז וווינט דער חזן־שוחט ר' יוסף פאס און מען הערט אָפט, ווי ער זינגט־איין מיט זיינע משוררים. ר' יוסף איז געווען א פריי־לעכער ייד, א ווערטל־זאָגער. זיינע משוררים פלעגט ער רופן: „פוקי", „בוקי" און „זוקי"... ער האָט געהאט א „פלאן" צו עפענען א האָטעל אונטערן נאָמען „א.ב.צ.", לויט די ראשי־תיבות פון די גוט־באקאנטע נשים אלטע, בלימע, צילקע...

אין המשך פון דער גאס האָבן זיך נאָך געפונען עטלעכע קליינע געשעפטעלעך, דערונטער — די שוסטעריי פון יאָסל קרוליצקי, וועלכער איז איצט אין ישראל. אין משה קעסעלמאנס הויז האָבן געווויינט יחיאל גאָלדשמיד מיט זיין איידעם אברהם ווורקער, וועלכער איז געווען דעם סקערניעוויצערס א הייסער חסיד און א מקורב צו דער רביישער משפחה. זיין אייניציקע טאָכטער, רבקהלע, איז געקומען קיין ישראל און דאָ געשטאָרבן אין יאָר 1953.

דאָס לעצטע הויז איז געווען יצחק קישקעס און דאָ האָבן געווויינט שיע זאלצמאן און די משפחה ריוואן. פון דאנען, ביז צו חיים מרדכי ווייסבערגס הויז, האָבן קיין יידן נישט געווויינט. אָבער דאָ האָט זיך געפונען דאָס הויז פון יענקל שפיכלער, — אן אָנגעזעענער בעל־הבית אין שטאָט, א גביר און א דעה־זאָגער אין קהלישע ענינים. א ייד מיט לאָגיק, א גוטער אדמיניסטראטאָר. ער האָט געפירט קאָלאָסאלע געשעפטן. ער האָט דאָ געבויט א גרויסן בנין פאר א פאבריק. אָבער קיין פאבריק איז דאָ נישט געווארן און פאר קיין ווינונגען איז דער בנין נישט פאסיק געווען, — איז דער לאָקאל אויסגענוצט־געווארן פאר א מאָדערנעם חדר. דער חדר האָט געהייסן „יסודי התורה" און איז געגרינדעט פאר א מאָדערנעם חדר, אלס מיטל צוריק צו האלטן די קינדער פון די העברעאישע שולן. די העברעאישע שולן זענען דאן אזוי פאָפולער געווען אין שטאָט, אז רעליגיעזע יידן און אפילו חסידים האָבן געשיקט אהין זייערע קינדער. — האָבן די חשובסטע שטאָט־בעלי־בתים, בראש מיטן רבין ר' שימעלע קאליש זצ"ל, מיטן רב ר' שמואל מנחם מענדל בענדער ז"ל, מיטן מורה־הוראה ר' יוסף הורביץ און די חסידים פון אלע שטיבלעך, געגרינדעט דעם מאָדערנעם חדר „יסודי התורה". אָבער מען איז דאָ געגאנגען אויף פשרות און נאָכגעטון די היינט־וועלטיקייטן פון די העברעאישע און פוילישע „פאָוו־שעכנע" שולן.

די תלמידים זענען דאָ געזעסן אויף גוטע בענק מיט שטענדערס פאר זייערע ספרים. דער מלמד איז געזעסן אויף א העכערן פאָדיום און געהאלטן, פון אויבן אראָפ, אן אויג אויף די תלמידים. דער חדר איז געווען איינגעטיילט אין כתות און די מלמדים פון אלע כתות זענען געווען אונטערגעוואָרפן דעם מנהל אברהם בלאשקע — אן ענערגישער, פארשטאנדיקער, פינקטלעכער און געפוצטער ייד. דאָ האָבן געלערנט די מלמדים: ישראל גאָלדבערג, וועמען די תלמידים האָבן נאָכגעזונגען מיט א מתקותדיקן ניגון... יוסף־מרדכי — אייגער פון די בעסטע גמרא־מלמדים, בערל וויסקיטער — דער גרויסער למדן און דער גראָדזיסקער און דער באלעמאָווער, וועלכע האָבן געלערנט אין די קלענערע כיתות.

דער שמש, הערש־לייב מיט די גרויסע פיס (א פליט פון וואַרשע), איז דאָ געווען איבערגעגעבן זיין ארבעט מיט לייב־און־לעבן. דאָ איז געווען א קיך, געשטיצט דורך די יידישע אינטערנאציאָנאלע הילפס־געזעלשאפטן און מען האָט געטיילט עסן פאר אלע קינדער, אָרעם ווי רייך, כדי קיינעם נישט מבייש צו זיין. דער שמש הערש־לייב פלעגט שלעפן די גרויסע טעפ מיטן באטעמטן עסן צום פארטיילן און אלע קינדער האָבן הנאה־

געהאט. וואָרעם עס איז געווען דאן א צייט, ווען אפילו אין פארמעגלעכע הייזער האָבן די קינדער נישט געקראָגן אזא גוט עסן און אזא געשמאקע קאקאָ...

דאָס ערשטע מאָל, זינט סקערניעוויץ עקזיסטירט, האָבן די חדר־יינגלעך געהאט א צען־מינוטיקע הפסקה נאָך יעדע שעה לערנען און זיי האָבן זיך געמעגט פריי שפּילן אינדרויסן... ביים אָנהויב און סוף פון דער הפסקה האָט מען געקלונגען מיט א גלעקל!... דאָס איז געווען אזא דערשיינונג, וואָס האָט אויף די תלמידים געמאכט א קאָלאָסאלן אייndרוק... סוף יאָר האָבן אלע קינדער באקומען א „מכתב תהילה" (צענזורע), ווו עס איז באצייכנט געוואָרן די מדרגה פון תלמיד אין יעדן לימוד באזונדער, ווי אויך זיין אויפפירונג און ריינקייט.

א פּאָר מאָל אין דער וואָך פלעגן קומען לערער און לערענען די קינדער לייענען און שרייבן פּוילישׁ. די לערער זענען געווען פּוקס און גוזשיק. די יינגלעך האָבן דאָ

א גרופּע חברים פון „החלוץ"

שטייענדיק פון רעכטס: ראובן גאָטליב, רויזע וואַרשאָווסקי, פריידל לאנדא, רבקה ליבעסקינד, פּערל ניימאן, מלכה וווּדקי, לובא וווּדקי, אומבאקאנט. זיצנדיק פון רעכטס: דוד געלצער, אפרים כהן, יאָסל בלאט, חיים גינזבורג, אליעזר קאָלסקי, שמואל ניימאן.

אן אָפּטיילונג פון דער פּאָוושעכנע שולע מיט דער לערערין
עווא דויטשער

געלערנט פּויליש מיט א גמרא־ניגון און מיט א שאָקלען־זיך, פון וואָס די לערער האָבן זיי נישט געקאָנט אָפּגעווינען. האָט דער לערער דעם יינגל פּשוט צוגעהאלטן מיט די הענט. אָבער ווי נאָר ער האָט אים אָפּגעלאָזן, האָט ער זיך ווידער געשאָקלט... בדרך־כלל האָבן די יינגלעך גרינג־געשעצט דאָס פּויליש לערענען, ווי א דבר חול, אן איבעריקע זאך. זיי האָבן קאָמאנדעוועט, כדי אויפצורעגן די לערער און מען האָט געמוזט האָבן אן אייזערנעם געדולד צו זיי.

באלד נאָך יענקל שפּיכלערס הויז מיטן חדר, איז געשטאנען דאָס גרויסע הויז פון חיים מרדכי ווייבערג, — איינע פון די גרעסטע הייזער אין שטאָט. א גרויסער הויף און א ריזיקער גאָרטן אונטערן הויף, ווו עס פלעגן פאָרקומען גרויסע יידישע פייערונגען. דאָ פלעגן אויך די ערשטע חברים פון החלוץ לערענען ערד־ארבעט און דורכמאכן די הכשרה, פארן עולה־זיין קיין ארץ־ישראל.

אין חיים־מרדכיס הויז האָט געווויינט דער באקאנטער אינדוסטריעלער אורין לובינסקי, וועלכער האָט געהאט א פאבריקל פון „ווינער" געבויגענע שטולן. שפּעטער איז די משפּחה לובינסקי געקומען קיין ארץ־ישראל און דאָ אויסגעבויט א פאבריק פון

די זעלבע „ווינער שטולן". אויך די גאנצע משפחה פון דעם הויז־ווירט חיים־מרדכי ווייגבערג איז געקומען קיין ישראל און חיים־מרדכי איז דאָ שפעטער געקומען צו זיין אייביקער רו.

חיים־מרדכיס גרויס הויז איז בעיקר געווען פארנומען דורך די „פאָוושעכנע" שולן. דאָ האָבן געלערנט יידישע און קריסטלעכע קינדער, אָבער אָפּגעטיילט אין באזונדערע „אָדזשאלן" (אָפּטיילונגען).

אויסגעהאלטן די „פאָוושעכנע" האָט דער שטאָטראט און די אונטערריכט־שפראך איז געווען, פארשטייט־זיך, פויליש. דאָ זענען שוין יינגלעך און מיידלעך געזעסן צוזאמען. די לערערינס זענען געווען: די שוועסטער גוטא און רעגינא שיינפעלד און די שוועסטער עווא און זאָשיא דויטשער און אידא איצקאָוויטש (די שפעטערדיקע פרוי פון לערער יוסף הערשקאָרן). עס זענען אויך געבראכט־געוואָרן פון דער פרעמד אייניקע לערער, ווי ה' בעקער (וועלכער איז שפעטער געוואָרן פריידענרייכ אייידעם), און די לערערין שיטקאָוו, וועלכע האָט זיך איינגעבירגערט אין סקערניעוויצער געזעלשאפטלעכן לעבן,

דריטע אָפּטיילונג פון דער פאָוושעכנע שולע
מיט דער לערערין אידא איצקאָוויץ (היינט אין אמעריקע)

פון רעכטס: ליבע בארנשטיין, גאָלדע גרינבוים, אסתר מעסט, פייגעלע מוסטער, בלימע קארפּ, בלימע לעווקאָוויץ, מרים פּירסטנבערג.

ערשטע אָפּטיילונג פון דער פּאָווישעכנע שולע מיטן דירעקטאָר משה פוקס

געוואָרן דאָ א טיכטיקע טוערין און אויך אויפגעטראָטן מיטן היגן דראמאטישן קרייז אין עטלעכע אמאטאָרן־פּאָרשטעלונגען.

לייטער פון דער שולע איז געווען דער באקאנטער פּעדאגאָג משה פוקס. אויסער זיין העכערער בילדונג, איז ער געווען א גרויסער קענער פון תנ"ך, תלמוד, חסידישע און קבלה־ספרים. אויף זיין טיש זענען געלעגן שטויסן ביכער, ביי וועלכע ער פלעגט זיצן יעדע פרייַ מינוט און פּארטיפּן־זיך און פּאָרשן. ער איז געווען א הייסער ייִד און א גוטער ציוניסט.

זיין צווייטע האנט איז געווען דער לערער גוזשיק. שוין גאָר אן אנדערער טיפּ. א גוטער לערער, אָבער א שטרענגער. ער האָט ביי די קינדער אריסגערופן מורא און רעספּעקט. אן אסימילירטער ייִד, וואָס האָט קיין יידיש נישט געקאָנט און בכלל זייער ווייניק געוווסט וועגן יידישקייט. אָבער אונטער דער השפּעה פון ציוניסטישן לערער פוקס, ווערט גוזשיק נאציאָנאל געשטימט און ווידמעט שפּעטער פיל צייט פּאר יידיש־געזעלשאפטלעכע און ציוניסטישע טעטיקייטן. בכלל האָט די לערערשאפט פון די „פּאָור־שעכנע שולן א סך בייגעשטייערט צו די קולטור־טעטיקייטן אין שטאָט.

אין שכנודיקן הויז, נאָך חיים מרדכי ווינבערגס, אנטקעגן דעם לערער פוקס, האָט געווינט דער לאָדזשער מאלער. זיינע מאָזאיקעס אויף וועגט און סופיטן זענען גענוען באריימט אין שטאָט. ער איז געווען א וויצלער און פלעגט דערציילן פיל אנעקדאָטן וועגן פארשיידענע בעל־הביתטעס אין שטאָט, ביי וועמען ער האָט געמאָלן די ווינוגנגזן.

אין דעם הויז האָט אויך געווינט דער אלטער לייזער־יונה שמאטשאזש. זיין שמאטשארניע האָט ער געהאט אין לוטשינסקע־גאסל, וואָס האָט זיך אָפגעצווייגט פון דער פיאָטרקאָווער. די שמאטשארניע איז שפעטער אָפגעברענט געוואָרן, אָבער ביים נאָמען איז ער געבליבן.

דאָ איז אויך געזעסן דער מזרחיסטישער עסקן אלטער טייבלום. זיינע קינדער, חנינה און פערל, זענען ציוניסטן. די משפחה טייבלום איז געקומען קיין ארץ־ישראל.

זיבעטע אָפטיילונג פון דער פאָווישעכנע שולע

אויבערשטע ריי פון רעכטס: נחמה ראָזענבלום, לאה רייבענבאך, גרינבוים, לעווקאָוויץ, חיה לעווקאָוויץ, רבקה האלבערשטאט, לאה רוסאק, רחל שפירא, גיטעלע לעווענבערג, פייגע שארפ־האַרץ, גיטל אבראמאָוויץ, לישיץ. צווייטע ריי פון רעכטס, די לערערשאפט: עווא דייטשער, רוזשא פריידענרייך, הערמאן גוזשיק, קליין, משה פוקס, זאשע דייטשער, בעקער, בערטא זעלצער, א קריסטלעכע לערערין, שיטקאָוו. דריטע ריי פון רעכטס: ברכה האָלץ, לאָטע שפירא, חנה קנאָפ־מאכער, ראָזענבלום, ליבע בלאט, חנה קעסעלמאן, גרינשטיין, אומבאקאנט, גרינבוים, ג. ברעסלער.

קהילה־פארוואלטונג

פון רעכטס: מענדל כהן, אברהם יצחק ליפשטאט, חיים לוזער איצקאוויץ, ישראלקע שפיכלער, וואלף רימער, יחיאל לעווקאוויץ. אויף דער וואנט — דאס בילד פון גרשום ליבערמאן.

אויסער פערלען, וואס איז דאָרט געבליבן און אומגעקומען. חנינה ווינט איצט אין ארגענטינע.

אין זעלבן הויז איז געווען די יידישע גמינע צוזאמען מיט דער ווינונג פון דעם קהילה־סעקרעטאר ישראל יצחק כהן.

אין די לעצטע יאָרן איז דאָ ארויפגעצויגן־געוואָרן נאָך א שטאָק און דאָרט איז געווען דער לאָקאל פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע „אהבת־ציון" און די יונגט־באוועגונג „הרצליה". דאָ האָט אויך געארבעט די קק"ל־קאָמיסיע און דער „ליטעראריש־דראמאטישער קרייז". אָט דער קרייז האָט אדורכגעפירט עטלעכע זייער געלונגענע פאָרשטעלונגען אין שטאָט און איז אויך ארומגעפאָרן אויף גאסטראָלן אין ארומיקע שטעטלעך. דאָס איז געווען א הויז, וואָס האָט געשפרודלט מיט לעבן, מיט יוגנט, מיט יידישע און העברעאישע לידער, מיט לעקציעס און וויכוחים. איבערהויפט — אין די אָוונטן.

20

„בונד" און חברה־קדישא

פון דאנען, ביז פערקאלס הויז, האָבן קיין יידן נישט געווויינט. ביי פערקאלן האָבן געווויינט די צוויי יידישע מיליטערישע שניידער פליגעלמאן און ליפמאן. ליפמאן איז געווען אן אַריגינעלער טיפּ. א סך יאָרן געווען פארשיקט אין סיביר פאר סאָציאליזם און פון זיינע איבערלעבונגען געהאט אַן א שיעור צו דערציילן. פון סיביר איז ער געקומען אן אויסגעמאטערטער, מיט א סך מחלות. ער האָט כסדר געקרענקט און עטלעכע יאָר נאָך זיין צוריקקומען — געשטאָרבן. זיין טויט האָט ארויסגערופן א מחלוקה אין שטאָט: דער „בונד", צו וועמען ער האָט אַנגעהערט ביים לעבן, האָט געפאָדערט פון דער חברה־קדישא א בכבודיקערע קרקע. די חברה־קדישא האָט נישט געוואָלט אנטקעגן־קומען און די „בונדיסטן" האָבן באשלאָסן אליין קובר צו זיין זייער חבר און להכעיס אלעמען, — דווקא נעבן רבינס אהל... דאָס האָט ארויסגערופן א שטורעם אין חסידישע קרייזן און באזונדערס — אין רבינס הויף. אלץ האָט זיך אַנגעהויבן גרייטן צום קאמף, אפילו די פאָליציי איז שוין גרייט געווען צו אינטערוועניրן. אין לעצטן מאָמענט איז דאָך געלונגען דעם ענין אויסצוגלייכן. חברה־קדישא האָט אדורכגעפירט די קבורה און יאָשקע וועטער האָט געהאלטן א פייערדיקע סאָציאליסטישע רעדע ביים אָפענעם קבר.

דאָס איז נישט געווען דער ערשטער צוזאמענשטויס צווישן „בונד" און חברה־קדישא אין סקערניעוויץ. וועז עס איז געשטאָרבן דער אַנגעזעענער בונדיסט שמחה גוטמאן — א זון פון א חסידישער משפחה), — האָט דער „בונד" געוואָלט איינאָרדענען די לוויה מיט געשלאָסענע רייען פון יינגלעך מיט מיידלעך צוזאמען, מיט קרענץ, רעדעס און געזאנג פון דער בונדישער שבועה. אזא סאָרט לוויה איז נאָך, ביז דאן, אין סקערניעוויץ נישט געווען. די חברים און חברטעס פון „בונד" האָבן זיך פאָרמירט אין רייען, אין א געשלאָסענעם צוג, אין ראָג פון רבינס געסל, כדי צו גיין נאָך דער לוויה דורך דער ראָוער גאס. דערווייל האָבן חברה־קדישא, מיט דער הילף פון עטלעכע צענדליק חסידים, ארויסגענומען דעם מת בשתיקה און אַנגעהויבן פירן די לוויה דורך דער פיאַטרקאָוער גאס. די „בונדיסטן" האָבן זיך געכאפט און, לויפנדיק דורכן טומאה־געסל, פארשטעלט דעם וועג. ביידע מחנות האָבן זיך געמומען רייסן איבער דער מיטה מיטן מת. ממש געריסן די מיטה איינער פון דעם אנדערנס הענט. פאָליציי האָט אינטערווענירט און געפאָדערט אן אויפקלערונג וועגן דעם אינצידענט. איינער פון די צדדים האָט דאן דערקלערט: „די חסידים ווילן מאכן די לוויה יידיש און די בונדיסטן — פויליש"... דאָס זוערטל איז אויף לאנגע יאָרן געבליבן אין שטאָט און מען פלעגט עס באנוצן וועגן יעדן פארטיי־קאמף... אָבער די לוויה גופא האָט זיך געענדיקט מיט א פשרה: אביסל האָט מארשירט דער „בונד", דאָס איבעריקע — די חברה־קדישא מיט די חסידים.

21

„מיין הערץ צעגייט פון בענק און שטרעבען"...

בי פערקאלן אין הויז האָט געווינט דער בעקאנטער ציוניסטישער עקסן אהרן ראָזענבוים מיט זיין פרוי פערל און דריי קינדער.

אהרן ראָזענבוים איז איינער פון די בעסטע רעדנער אין שטאָט און איינער פון די גרינדער פון „החלוץ". א פילפארביקע פערזענלעכקייט און א ציוניסטישער ענטוזיאסט.

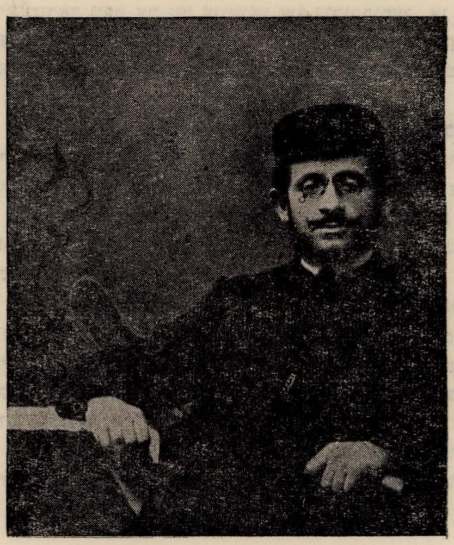

אהרן ראָזענבוים

אריינגעטון אין עסקנישער ארבעט מיט לייב און לעבן, פארנאכלעסיקנדיק פרנסה און משפחה. ליטעראריש געזאָגען, שרייבט ער גאנצע נעכט לידער, מעשהלעך און פאָר־שטעלונגען. לייענט, לערנט און פיבערט. א סך ענערגיע ווידמעט ער דעם „פראָגרעס", כל־זמן ער טראָגט אן אומפארטייאישן כאראקטער. אָבער ווי נאָר ער דערפילט דאָרט אנטי־ציוניסטישע ווינטן, דערווייטערט ער זיך. אהרן ראָזענבוים שטייט שטענדיק צווישן צוויי פייערן, אין זיין קאמף פאר ציוניסטישע איינפלוסן איבער דער יוגנט. ער קעמפט מיט די בונדיסטיש־פאָלקיסטישע קולטור־טויער און מיט די פאנאטיש־רעליגיעזע קעגנער

פון ארץ־ישראל. ער האָט אויך אויסצושטיין פון זיין פאָטער, ר׳ יוסף, וועלכער איז א תלמיד־חכם, א שטרענג רעליגיעזער ייד און גייט נישט איין אויף קיין פשרות, און פון דער גאנצער משפחה.

אין יענע טעג שרייבט ער אָן דאָס ליד „מיין הערץ צעגייט פון בענק און שטרעבען", וואָס ווערט אויפגעכאפט פון דער ציוניסטישער יוגנט און ווערט געזונגען מיט דער מעלאָדיע פון „וואָלגא, וואָלגא". ענדלעך באשליסט ער צו פארווירקלעכן זיין לעבנס־חלום. ער געזעגנט־זיך מיט פרוי און קינדער, מיט זיינער און מיט זיין פרויס משפחות, וועלכע קאָנען נישט ארויסשלאָגן „דאָס משוגעת" פון זיין קאָפּ און זיי זענען זיכער, אז אין ארץ־ישראל וועט ער זיך ענטוישן און צוריקקומען „אן אויסגעהיילטער"...

אהרן ראָזענבוים איז טאקע געקומען קיין ישראל אין נישט קיין פריילעכער צייט. ער האָט דאָ א סך געליטן. עס איז אים שווער געווען דאָס אקלימאטיזירן־זיך און נאָך שווערער — צו פארדינען א פיאסטער. אָבער אהרן ראָזענבוים איז נישט געפאלן ביי זיך, אפילו ווען עס קומט אים אויס צו ווערן א נאכט־וועכטער ביי מאגאזינען אין ירושלים. ער דרייט זיך ארום גאנצע נעכט אויף שמירה און קאָן זיך נישט אָנזעטיקן מיט די ארץ־ישראל־הימלען, מיט די בערג פון יהודה, מיט די חורבות פון דער פארגאנגענער יידישער פראכט. ער שרייבט אהיים באגייסטערטע בריוו, וועגן דעם נייעם לעבן וואָס גייט־אויף אין לאנד פון די אָבות. דער געטרייער מאן און פאָטער בענקט נאָך זיין פרוי און קינדער און טוט אלץ, צו צוגרייטן פאר זיי א שטיקל היים. ווען דאָס געלינגט אים ענדלעך, ברענגט ער אראָפּ זיין פרוי פערעלע מיט די דריי קינדער און זיי באזעצן־זיך אין „מקור־חיים" ביי ירושלים. דאָרט בויט ער אויס זיין ווארעמע היים, וואָס ווערט אויך א היימישער פלאץ פאר סקערניעוויצער יידן, וואָס קומען קיין ארץ־ישראל. דאָ האָט ער דערצויגן זיינע קינדער, משה, שבתי און בתיה, אין זיין גייסט. יעדער פון די דריי קינדער האָט זיך דאָ געפונען זיין זיווג און זיך אויפגעשלאָגן זיין אייגן געצעלט אין לאנד.

אויך מלך ראָזענבוים, אהרנס ברודער, האָט זיך באזעצט אין תל־אביב. ער האָט דורכגעמאכט גאנץ שווערע יאָרן, ביז ער האָט זיך איינגעאָרדנט זיין היים און אָנגעהויבן פירן א באשיידן, אָבער צופרידן לעבן אין ישראל.

22

מיין פאָטער ר׳ צדוק צודקאָוויטש ע״ה
און מיין משפחה

א זעלטענע שטוב איז דאָס געווען: א שטוב, אין וועלכער עס האָבן זיך תמיד גע־פונען דריי דורות... א משפחה, אין וועלכער יעדע פארטיי און ריכטונג האָט דאָ געהאט אירן א פאָרשטייער... במילא האָט זיך דאָס גאנץ פאָליטיש און קולטור־געזעל־שאפטלעך לעבן אין שטאָט, אָפּגעשפּיגלט אין אונדזער היים.

א ייִדיש־ווארעמע, בעל־הביתישע שטוב, וועלכער עס גיבן־צו א באזונדערן חן די צוויי באָבעס, וואָס געפינען זיך דאָ: מיין פאָטערס מוטער, די אלטע גיטל און מיין מוטערס מוטער חוה־יהודית.

די באָבע גיטל ע״ה האָט געשמט אין שטאָט אלס די קלוגע ייִדענע פון לויוויטש. פאר אונדז, אייניקלעך, האָט זי זיך געגרויסט מיט איר יחוס, וועלכן מיר מוזן היטן און נישט פארפלעקן. די באָבע חוה־יהודית, דערקענען, איז געווען א באשיידענע, גוטהארציקע פרוי, וואָס האָט פאר יעדן געהאט א גוט וואָרט. זי האָט אויסערגעווייגלעך ליב געהאט

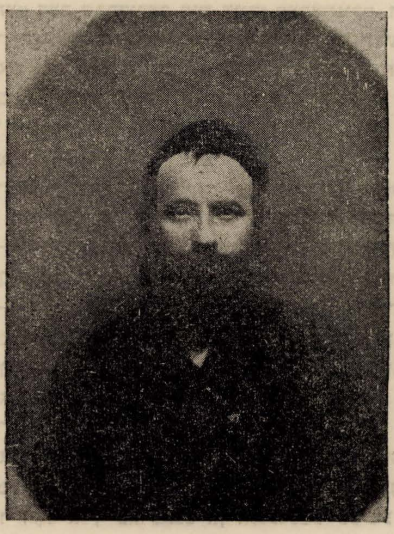

ר׳ צדוק צודקאָוויטש

די שטוב און די אייניקלעך און אלע האָבן זי ליב געהאט. אוודאי האָט זיך אויך די באָבע חוה־יהודית געקאָנט יחוסן: זי איז דאָך די טאָכטער פון אלטן שמעון־יוסף... אָבער זי האָט געהאט אן אייגנעבוירענע באשיידנקייט, וואָס האָט נאָך מער געגאָסן פון סימפאטיע און ליבע...

טויזנט חן האָט געהאט אונדזער שבתדיקער טיש, ארום וועלכן עס זענען געזעסן טאטע־מאמע און ביידע באָבעס... די ערשטע, — אין א טיפער, שבתדיקער קאָפקע, די צווייטע — מיטן שיין־פארפוצטן שייטל און מיט א ברייטן באנד ארומגענומען... און

מיר, — זיבן קינדער, זיבן אייניקלעך פון צוויי וועלטן... און די זיבן אייניקלעך זענען שוין אויך געווען זיבן וועלטן: צו זיבן פארטייען אָנגעהערט, צו זיבן קעגנערישע לאגערן... און יעדער איינער האָט פארנומען אן אָרט אין זיין באוועגונג, געטראָגן אויף זיך די אחריות פון א פארטרוילעכן און ערנסטן אמט. אין שטאָט, אויף דער געזעלשאפט־לעכער ארענע, האָבן מיר זיך אָפט, לייבלעכע ברידער, באגעגנט ווי פאָרשטייער פון באזונדערע קלאסן, פון באזונדערע פעלקער און אפשר — ווי פון באזונדערע ראסן ... אָבער דאָ, ביים שבתדיקן טיש, אין דער אָנוועזנהייט פון די עלטערן און באָבעס, — זענען מיר ווידער ברידער געוואָרן... און כאָטש מיר זענען אלע ווייט געווען פון אונדזערע עלטערנס פרומקייט, האָט דער שבתדיקער טיש אונדז פאראייניקט. די ווארעמע משפחה־אטמאָספער האָט אונדז אלעמען צוזאמענגעשמאָלצן, ווי די באזונדערע, פארשיידנקאָלי־ריקע ליכטעלעך, — אין איין הבדלה־ליכט... די מתיקות איז זיך אין אלע גלידער צע־גאנגען און מיר האָבן צוזאמען זמירות געזונגען, מיט אזויפיל הארץ, מיט אזויפיל נשמה!... — ניין! די שבתדיקע טישן אין אונדזער אלטער היים, וועל איך קיינמאָל, קיינמאָל נישט פארגעסן! — — —

מיין פאָטער, ר׳ צדוק צודקאָוויטש ע״ה, איז געווען א שטענדיקער דאָזאָר אין דער יידישער קהילה. עטלעכע יאָר איז ער געווען פרעזעס פון דער יידישער גמינע. און, ליידער, ליידער, — דער לעצטער פרעזעס פון ק״ק סקערניעוויץ. ער איז געווען אין די פארוואלטונגען פון א סך יידישע אינסטיטוציעס, אלס דער פאָרשטייער פון גערער שטיבל. און במילא — דער פארטיידיקער פון אלע „אגודת־ישראל״־אינטערעסן אין שטאָט. ער האָט געהאט די מעלות פון א ווירדיקן און קאָנסעקווענטן שליח־ציבור: א סך לעבנס־דערפארונג און לעבנס־חכמה, א חריפותדיקן מוח מיט א שנעלער אָריענטאציע. און דערצו, — א שטארקע ארגומענטאציע־קראפט. דערפאר טאקע האָט מען אים אָפט געבעטן, צו זיין דער בורר אין קאָמפליצירטע סכסוכים צווישן יידן מיט יידן און אפילו — צווישן יידן און קריסטן. א סך יידן אין שטאָט האָבן זיך נוהג־געווען, אז איידער זיי האָבן אונטערגענומען א וויכטיקע זאך, האָבן זיי זיך פריער שואל־עצה־געווען מיט ר׳ צדוקן. דער פאָטער האָט אויך פארמאָגט אן אנגענעמע שטימע און ער איז געווען א הארציקער בעל־תפילה.

אויסער די אלע אייגנשאפטן, האָט מיין פאָטער פארמאָגט א געוואלדיקע איניציא־טאָרישע קראפט. ער איז געווען דער ערשטער אין שטאָט, וואָס האָט דאָ אנטוויקלט די זאָקן־פאבריק, ווו עס האָבן געארבעט איבער צוואנציק יידישע ארבעטער. דאָס האָט שפּעטער דערמעגלעכט דער אנטוויקלונג פון א יידישן ארבעטער־שטאנד אין סקער־ניעוויץ. די זאָקן־פאבריק האָט פארמאָגט פיראונצוואנציק מאָדערנע שטיבער מאשינען, מיטן פולן זאץ פון רענדער, קעפּ־מאשינען, צוויי שפּול־מאשינען, קעטל און זיים־מאשינען און אן אייגענע פארבעריי. אין דער פאבריק איז אריינגעקומען רויער ביינוול־שטאָף און עס זענען ארויסגעקומען פארפאקטע פּעקעלעך מיט טוצן זאָקן. די פּראָדוקציע האָט געהאט א גוטן נאָמען אין דער גאנצער געגנט און אפילו אין ווארשע איז גוט באקאנט־געווען די סקערניעוויצער זאָקן־פירמע „צדוק צודקאָוויטש״.

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די זאָקן־פאבריק חרוב־געוואָרן, מחמת די דייטשן האָבן אוועקגענומען יעדן קופער־באשטאנד. די דייטשן האָבן זיך נישט געריכט דערמיט, וואָס זיי מאכן חרוב א גרויסע פראָדוקטיוו אונטערנעמונג. דאן האָט מיין פאָטער, אויפן פלאץ פון דער זאָקן־פאבריק, אויפגעבויט א מיל, וואָס איז ווידער געוואָרן אן ארבעטס־פלאץ פאר יידישע ארבעטער.

מיין מוטער, ביילע־אסתר ע״ה, איז געווען א באשיידענע, אָבער קלוגע פרוי. זי איז געווען די עקרת־הבית, וואָס האָט תמיד געטראָגן די לאסט פון דער גרויסער משפחה. די אמתע יידישע מאמע מיט דער אומבאגרענעצטער מוטערלעכער ליבע. אין דער שטיל האָט זי פיל געליטן פון דעם, וואָס די קינדער גייען נישט אויף די וועגן פון די זיידעס און זיי זענען נישט פרום. זי האָט פיל מער געוווסט וועגן אירע קינדערס אפיקורסות ווי דער פאָטער, אָבער זי האָט עס אים נישט דערציילט, כדי נישט צו ברענגען צו סכסוכים און צו פארשטערטן שלום־בית. צו־גוט איז זי געווען, צו־קלוג און צו־מוטער־לעך־צערטלעך, אז זי זאָל אונדז זאָגן שטראָף־רייד און מוסרן. אנשטאָט דעם, האָט זי געבעטן דעם אויבערשטן אין אלע אירע תפילות און תחינות, אז ער זאָל אומקערן אונדזערע הערצער צו יידישקייט, ער זאָל אונדז ארויפברענגען צוריק אויפן דרך־הישר, אז מיר זאָלן באגערן צו לערענען זיין תורה און דינען אים באהבה. און בזכות זה, זאָל ער אונדז שענקען געזונט און אריכת־ימים...

מיין עלטסטער ברודער, שלמה, איז געווען אן איבערגעבענער חבר אין „בונד״ און אן אקטיוויסט טויער אין „פראָגרעס״.

מיין צווייטער ברודער, שמחה, איז געווען א פאָלקיסט, נח פרילוצקיס א חסיד, א לייענער פון דער „פאָלקס־שטימע״ ביז צו דער שפאלטונג פון לאזאר קאהאן אוז סטופניצקי. דערנאָך איז ער געבליבן אומפארטייאיש. ער איז געווען איינער פון די ערשטע עלעקטראָטעכניקער אין שטאָט.

מיין דריטער ברודער, משה, האָט געהערט צום „ארבעטנדיקן ארץ־ישראל״. ער איז אָבער נישט געווען טעטיק אין דער פארטיי, צוליב זיין שווערער קראנקהייט, וואָס האָט אים געהאלטן געשמידט אין שטוב. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1928.

מיין פערטער ברודער, לאָזער, איז פון די יינגסטע יאָרן אן אקטיווער מיטארבע־טער אין „בונד״. ער האָט פארמאָגט א סך מעלות פון פאָטער: א פייערדיקע אָריענטאציע, קלוג און רייף, לייענט און לערנט. ער איז נישט געווען אריינגעפרעסט בלויז צווישן זיינע פארטיי־חברים, נאָר געשטאנען אין די בעסטע באציאונגען מיט דער גאנצער יוגנט אין שטאָט. ער איז געווען לעבנס־לוסטיק, מיט א סך הומאָר. טראָץ זיין בונדישע איבערצייגונג, האָט לאָזער געהאט געוואלדיקע סענטימענטן פאר ארץ־ישראל. זיינע לעצטע בריוו פון רוסלאנד, ווהין ער איז אנטלאָפן בעתן אריינמארש פון די דייטשע חיילות קיין סקערניעוויץ, זענען פול מיט בענקשאפט צום לאנד פון די יידישע האָפע־נונגען. ער האָט זיך אומגעקערט קיין פוילן, כדי צו העלפן די עלטערן אין ווארשעווער געטא. אין זייער שווערער לאגע.

פינף ברידער זענען מיר געווען און דער פינפטער איז דער שרייבער פון די שורות.

מיין שוועסטער רייזל האָט געהערט צו דער סקויטן־אַרגאניזאציע, וואָס יעוענטוס און שטשאווינסקי האָבן געגרינדעט. די צוויי אינטעליגענטע בחורים האָבן אין סקער־ניעוויץ געדינט אין מיליטער און זייער פרייע צייט האָבן זיי געווידמעט דער גרינדונג פון א ציוניסטישער סקויטן־אַרגאניזאציע, וואָס האָט צוגעציוגן א סך פארבלאָנדזשעטע יידישע טעכטער, וועלכע האָבן זיך שוין געפונען אויף דער שוועל פון אסימילאציע. די צוויי ענערגישע ציוניסטישע סקויטן האָבן געהאט אן איינפלוס אויף די יידישע מיידלעך מיט זייערע יידיש־נאציאָנאלע און ציוניסטישע אויפקלערונגען. רייזל געפינט זיך איצט אין ישראל.

מיין יינגסטע שוועסטער, מאניע, איז פארבליבן מיט די עלטערן אין פוילן.

23

סוף פיאַטרקאָווער גאס

בשכנות מיט אונדז האָט געווינט דער מיליטעראישער שניידער חיים פאוויישעוויטש, עלקע פעסלס איידעם. אן אַרנטלעכער און פרומער ייד. עס האָט דאָ געווינט די „טרעפערין", א יידישע פרוי, וואָס האָט געלייגט קאַרטן ווי א ציגיינערין. איבערהויפט האָבן געגלויבט אין איר גויעס און יונגע שיקסלעך.

פון דאנען, ביז צום סוף פון דער פיאַטרקאָווער גאס, האָבן שוין קיין יידן נישט געווינט. די געגנט איז שוין געווען א דאַרפישע, מיט ערטנער, מיט צעאקערטע שטחים, מיט הויכע קאשטאַן־בוימער פון ביידע זייטן וועג. דאַרט האָבן זיך שוין די וועגן צעשיידט. דער גלייכער וועג האָט זיך אוועקגעצויגן ביז צום אלטן בית־הקברות, וואָס האָט זיך געפונען אויף א בערגל. די מצבות — האלב־איינגעזונקענע מיט די באקאנטע פסוקים און סימבאָלן אויסגעקריצט: אן אָפּגעהאקטער בוים, אן איבערגעבראָכענע ליכט, די צוויי העגט פון כהן בייַם דוכענען א.א.וו. דער בית־הקברות מיט זיינע הויכע, צעצוויגטע בוימער און אלטע מצבות, האָט געקאָנט דערציילן כמעט די גאנצע געשיכטע פון פאר־צייטישן יידישן סקערניעוויץ. דער וועג לינקס האָט, דורכן קריסטלעכן צמענטאזש, צוריקגעפירט אין שטאָט־אריין, ביז צו דער ראוועך גאס. פאקטיש איז דורך דעם וועג געווען א סך נענטער צום אלטן בית־הקברות, ווי דורך דער פיאַטרקאָווער. אָבער קיין לוויות זענען נישט געגאנגען דורך דאנען, טאקע צוליבן צמענטאזש, וואָס האָט זיך געצויגן לענגאויס דער גאס און פון וואנען מען האָט ארויסגעזען די צלמים, מלאָכימלעך און יויזלען. רעכטס פון ענדע פיאַטרקאָווער, האָט דער וועג געפירט צו ראלינסקיס מיל. באלד נאָך יענעם שיד־וועג, האָט געווינט די אייניציקע יידישע משפחה גאָלדפארב.

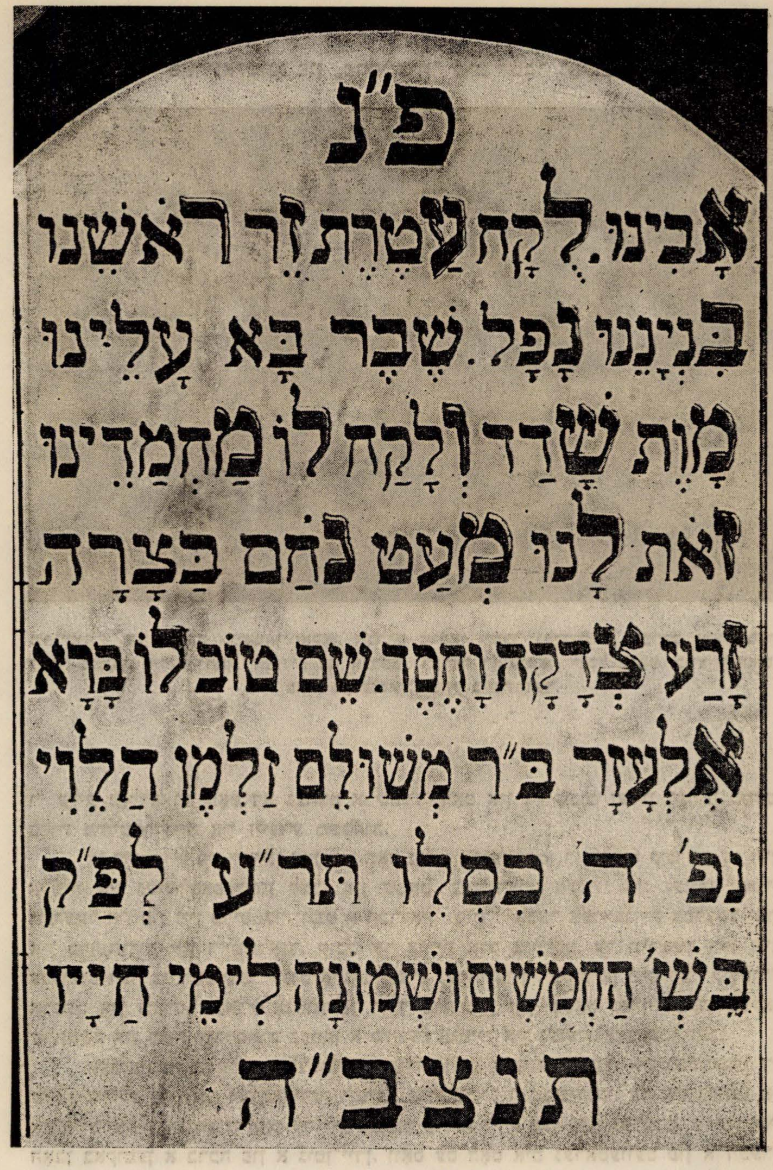

א מצבה אויפן אלטן בית־הקברות – די ראשי־תיבות בילדן דעם נאָמען פון נפטר

די פארוואלטונג פון „פרחי־ציון" מיט ישכר גאָלדפארב

שטייענדיק פון רעכטס: גוטמאן זאקאָן, אברהם ניימאן, ישכר גאָלדפארב, אברהם גלאָווינסקי, לייבל ניימאן, חיים ניימאן. זיצנדיק פון רעכטס: ישראל ראָזענטאל, יאָסל בלאט, בן־ציון האוס, מאיר ראָזענטאל, יצחק בוימערדער.

ר׳ עליע גאָלדפארב האָט דאָ געהאט א שפייז־קראָם און די קוינים זענען געווען כמעט בלויז מיליטער־לייט און זייערע משפחות.

די ווייטקייט פון יידישן צענטער האָט נישט אָפגעהאלטן ר׳ עליעס קינדער, צו זיין אקטיוו אין געזעלשאפטלעכן לעבן אין שטאָט. באזונדערס אקטיוו איז געווען ישכר, וועלכער איז פון זיין פריסטער יוגנט א חבר אין „בונד". אָבער אָפזייענדיק עטלעכע יאָר אין פראנקרייך און דייטשלאנד, קומט ער צוריק אלס ציוניסט. ער ווידמעט דאָן זיין ענערגיע דער ציוניסטישער יוגנט־אָרגאניזאציע „פרחי־ציון", פירט־אָן מיט דער קולטור־ארבעט און ווערט שטארק אָנגעגריפן דורך בונדיסטן אין שטאָט. אויך רבקה, צעלא, שרהטשע און משה גאָלדפארב נעמען א שיינעם אנטייל אין געזעלשאפטלעכן לעבן.

קעגנאיבער ר׳ עליע גאָלדפארבס שפייז־קראָם, אויף א בערגל, איז געשטאנען די שיינע וויללע פון דעם דעגראדירטן רוסישן פולקאָוויניק ווישניעווסקי. ער איז געווען אן אוהב־ישראל. באזונדערס האָט ער ליב געהאט פרומע יידן. מען האָט געריעדט, אז ער זאָל האָבן באקומען א ברכה פון א גוטן־יידן, וואָס עס האָט אים געראטעוועט פון א זיכערן

טויט. פארשיידענע לעגענדן האָבן זיך ארומגעטראָגן וועגן דעם עקס־פולקאָוויניק וויש־ניעווסקי. מען האָט דערציילט, אז ער שטאמט פון א יידישער משפחה, נאָר ער טאָר דאָס נישט דערציילן... אנדערע האָבן געוווסט, אז ער האָט געהאט א יידישע פרוי, וועלכע איז געשטאָרבן און ער טרויערט נאָך איר דאָס גאנצע לעבן. און נאָך ענלעכע געשיכטן.

חדר־יינגלעך מיט פיאותלעך, מיט קאפאָטקעלעך און רונדיקע יידישע היטעלעך פלעגן קומען צום טייך, ביי ראָלינסקיס מיל. דאָ פלעגן זיי פארשארצן די הויזעלעך, אריינברענגען אין פלאכן וואסער און פרווון כאפן פישעלעך. אָבער אנשטאָט פישעלעך, פלעגן זיי אָפט כאפן קלעפ פון שקאָצים. „עמלק" פלעגט באפאלן דער „מחנה" פון „ישראל" מיט שטיינער און שטעקנס. אָבער פונקט דאן פלעגט זיך באווייזן, ווי א מלאך פון הימל, דער פולקאָוויניק ווישניעווסקי און ער פלעגט פארטרייבן די שקאָצים. פול־קאָוויניק ווישניעווסקי איז געווען א נידעריקער, א ברייטער, מיט א פאָר דיקע וואָנצעס ארויפגעדרייט אויפן פריצישן שטייגער. אויף די שקאָצים פלעגט ער אויסלאָזן זיין כעס און די יידישע קינדער — אריינגעמען צו זיך אין שיינעם גאָרטן. דאָרט פלעגט ער זיי טיילן פרוכטן און בלומען, פארזיכערנדיק זיי דערבייַ: „קאָשער... קאָשער..." פארשטייט־זיך, אז די יידישע קינדער האָבן דעם פולקאָוויניק ליב געהאט און אויך א סך יידישע הייזער פלעגן אים גערן אויפנעמען אלס גאסט און ער פלעגט זיך גוט אונטערהאלטן אין יידישער געזעלשאפט.

פון דער פיאָטרקאָוויער האָט זיך אָפגעצוויגט די סטאָדאָלנע־גאס. דאָ, נאָנט צום טייך, האָבן קיין מענטשן נישט געווויינט, נאָר גויים האָבן דאָ געהאט זייערע סטאָדאָלעס.

די „סטאָדאָלנע", „די סטאָדאָלעס" אָדער „הינטער די סטאָדאָלעס" זענען געווען זידל־ווערטער אין בעסערע היימען. אין בעסטן פאל, פלעגט מען עס ארויסזאָגן מיט א פילדייטיקן שמייכל, מיט א פינטל פון אן אויג... סאָלידע יונגווארג האָט דאָרט נישט שפאצירט און פאר א מיידל איז געווען די גרעסטע באליידיקונג, ווען מען האָט געזאָגט, אז מען האָט זי געזען אין דער געגנט פון די „סטאָדאָלעס", אָדער אז דאָס איז „א מיידל פון די סטאָדאָלעס". דאָס האָט געקאָנט שאדטן צו א שידוך... בלויז צו תשליך פלעגן יידן גיין דורך דער סטאָדאָלנע גאס. אין די לעצטע יאָרן איז דאָרט איבערן טייך אויסגעבויט געווארן א בריק און די גאנצע געגנט האָט אויפגעלעבט. שיינע ווילעס זענען אויסגעבויט געווארן אין בייַדע זייטן פון טייך און עס האָט זיך געשאפן א נייער, שיינער קוואָרטאל, ווו קיין יידן האָבן נישט געווויינט. דורך אָט דער בריק האָט זיך דער שטאָט־צענטער פאראייניקט מיט די „וואלעס" און מיטן „זוויעזשעניעץ" דורך א פיל קירצערן וועג.

24

דאָס מקוה־געסל

בייַ דער שול האָט זיך אריינגעשניטן דאָס מקוה־געסל. א קליין, שמאָל געסעלע, וווּ עס איז טאקע געווען די מקוה און דאָס שעכט־הויז פאר עופות. די מקוה איז געווען אין א שיינעם בנין. אינווייניק — צעמענטירט און געפלאָסטערט מיט פאָסאדזקעס, פון וועלכע עס האָבן געטריפט די טראָפנס פון אָפגעקילטער פאַרע. לאנגע בענק זענען דאָ געשטאנען, אויסצוטון־זיך און אוועקצולייגן די בגדים. א ברייטער אראָפגאנג איז דאָ געווען, מיט בעטאָנענע טרעפ, צום הייסן און קאלטן וואסער. דאָס וואסער איז נישט געווען צו־טיף. אפילו דרדקי־יינגלעך האָבן זיך דאָ געקאָנט אליין טובל־זיין. אָבער מערס־טנטייל האָבן זיי נישט געקאָנט פארטראָגן דאָס שטארק־הייסע וואסער, מיט וועלכע יידן האָבן זיך, מיט א „האאאא!" און א „הוווו!" מחייה־געווען... דאָס קאלטע וואסער איז שוין געווען פיל טיפער און יינגלעך פלעגן דאָרט שווימען, מאכן קונצן און קריגן געצויגן ביי די אויערן פון בעריש מקווהניק. עס פלעגט טרעפן, אז א יינגל פלעגט זיך נעמען טרינקען. באלד איז געווארן א געשריי און מען האָט דעם זיך־טרינקענדיקן ארויסגע־ראטעוועט...

דאָס מקוה־געסל

די מקווה פלעגט מען הייצן א פאָר מאָל אין דער וואָך און ווייבער פלעגן זיך שלייכן דורכן געסל הין־און־צוריק. די ווייבערישע אָפּטיילונג איז געווען אונטער דער קאָמאנדע פון די טיקערינס רחל אנשלס און איר שוועסטער, די גראָבע האָדעס. רחל אנשלס האָט געהאט כוח מער פון דריי מענער און זי האָט אויך געגעסן פאר דריי. נאָך א געבורט, דערציילט מען, האָט זי אויפגעגעסן א קעלבערנעס לונג־און־לעבער, מיט א טעלער לאָקשן פון דריי אייער און אויסגעטרונקען א פאָר פלאשן ביר... זי האָט אויך געהאט געזונטע קינדער. איר זון דושעק איז געווען א בארימטער אטלעט. ער האָט געריסן קייטן, געבויגן אייזערנע שטאבעס און, ביי „וואלקעס" אויפן רינג, געלייגט אויף די לאָפאטקעס די שטארקסטע, האמעטנע גויים.

דוד הימלפארב

אויפן הויף פון דער מקוה, איז געווען דאָס שעכט־הויז פאר עופות. דאָנערשטיק פארנאכט און פרייטיק אינדערפרי האָבן דאָ שוחטים געארבעט פלייסיק. באזונדערס — ערב יום־טוב. פון ערב־יום־כפור איז שוין אָפּגערעדט. דאן איז געווען הימל און ערד און ווייבער מיט עופות. עס זענען געפלויגן פעדערן און ווייבערישע קולות. די שוחטים זענען געווען: חזן־שוחט ר׳ העשל באָרנשטיין, ר׳ זלמן, ר׳ שלום, ר׳ מענדל, ר׳ יוסף שיע, ר׳ איטשע־מרדכי און ר׳ הערש־חיים. זיי האָבן אויך געשאָכטן אין גרויסן שטאָטישן שעכט־הויז בהמות. דאָס גרויסע שעכט־הויז איז געווען אויף דער ראָוער גאס. דאָס איז געווען א גרויסער פלאץ מיט א גרויסער געביידע, וואָס האָט פארמאָגט צוויי אָפּטיילונגען: פאר יידן און קריסטן. אלץ איז דאָרט געטון געווארן אונטער דער השגחה פון רעגירונגס־בעאמטע און א שטענדיקן וועטערינאר־דאָקטער.

אין מקווה־געסל האָט געווויינט דער באקאנטער עסקן דוד הימלפארב מיט זיין מוטער. זיי האָבן געהאט א גאלאנטעריי־געוועלב, וואָס האָט געלייזט אין די מארק־טעג. זיין מוטער איז געווען די אלמנה נאָכן אָסטראָווצער חסיד, דעם מלמד יענקל מאָגעלניצער. דוד איז געווען איינער פון די ערשטע ציוניסטישע עסקנים אין שטאָט. אויסערלעך — א בטלן, אָבער א מענטש מיט א געזונטן שכל־הישר. ער איז פארטראָטן אין א סך קאָמיסיעס און שטעלט־אונטער אומעטום א חבריש פלייצע. א מענטש מיט ריינע הענט און מיט א ריין געוויסן. זיינע לאָגישע עצות, ביי קריזיסן אין דער באוועגונג, זענען געבליבן איינגעקריצט אין זכרון ביי פיל פון זיינע חברים. דוד האָט שפעטער חתונה געהאט מיט שרה לאנדאו, די טאָכטער פון דעם גערער חסיד ר׳ דוד לאנדאו, דער שפיליטער.

25

די סענאטאָרסקע גאס

(די גרויסע טומאה־גאס)

טראָץ דעם, וואָס די פּיאָטרקאָווער גאס האָט פארמאָגט די אלע אויסגערעכנטע אָרגא־ניזאציעס, פארטייען, שולן, חדרים און בענק, — איז די סענאטאָרסקע גאס געווען דער יחוס ביי יידן ווי ביי גויים. די גאס פון דער אינטעליגענץ, פון די „בעסערע לויטע"... אין די אָוונטן איז דאָ געווען דער שענסטער שפּאציר פון דער יידישער און נישט־יידישער יוגנט, וואָס האָט געדיכט געשטראָמט לענגאויס די טראָטוארן הין־און־צוריק. דאָס איז געווען די גאס פון באגעגענישן, פון ראָמאנטישע ראנדעוווען...

דורך דער סענאטאָרסקע איז מען געקומען צו דער גרויסער בריק, צו די „וואלעס" און צום זוויערזשעניעץ. די גאס האָט געפירט צום פּאלאץ און צו דער באן־גאס (דורכן גרינעם פּלאץ). אין צענטער פון דער סענאטאָרסקע איז געשטאנען די גרויסע טומאה. אין זונטיקן און אין חגאָ־טעג פלעגן די קלינגענדיקע גלאָקן, וואָס פלעגן צוזאמענרופן טויזנטער גויים, אָנווארפן א פּחד אויף די יידן. יידישע געשעפטן פלעגן זיך דאן שליסן, אויס מורא פאר שיכורים, כוליגאנעס און רויבעריי. די לעצטע יאָרן זענען שוין יידישע געשעפטן געווען געשלאָסן אין זונטיקן און חגאות, דורכן געזעץ פון זונטיק־רו. כאָטש הינטן־ארום, דורכן הויף, דורכן קרעמערס וווינונג, דורך דער הינטער־טיר, האָט מען יאָ געקאָנט אריינקומען אין די יידישע געוועלבער און קויפן, וואָס דאָס הארץ גלוסט...

עטלעכע גרויסע יידישע הויפן זענען דאָ געווען, וואָס האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט קליינע, קאָמפּאקטע יידישע שטעטלעך. די הויפן זענען געווען געדיכט באוווינט און די שכנים האָבן דאָ געפירט א היימיש, קליינשטעטלדיק צוזאמענלעבן...

אויף טאלמאנס הויף האָט געוווינט און געהאט זיין פאָטאָגראפישן אנשטאלט פּזשעדעצקי. א שטארקן איינדרוק אין שטאָט האָט געמאכט דער זעלבסטמאָרד פון זיין פרוי, וואָס האָט זיך געסמט. לאנג־לאנג האָט מען זיך געסודעט און געפאָרשט די סיבה פון איר פריצייטיקן און טראגישן טויט.

דאָ האָט געוווינט און געהאט זיין ביר־גיסעריי איטשע גלאָווינסקי, וועלכער איז געווען דער איינציקער פארטרעטער פון דער בארימטער סטראָקאטש־ברויעריי. איטשע גלאָווינסקי האָט פארזאָרגט מיט פעסער ביר אלע שענקען, קאפעען, חסידים־שטיבלעך און דעם רבינס הויף. די חסידים זענען געווען באזונדערס־גרויסע אָפּנעמער פון אָט די בארימטע ביר־פעסער... איטשע גלאָווינסקי פלעגט אויך, אין די זומערדיקע היצן, צוגעבן צו יעדן פאס עטלעכע שטיקער אייז, וואָס ער פלעגט לאָזן האקן פון טייך ווינטער־צייט און האלטן עס אין א ספּעציעלן קעלער. ביי די גלאָווינסקיס איז געווען א שטוב מיט א ברייטלעכער פירונג און מיט אן אָפּענער טיר. דער עלטסטער זון, דוווטשע, איז באקאנט אין שטאָט אלס מיליציאָנער אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעט דער דייטשער אָקו־פּאציע. ער האָט פארלאָזט סקערניעוויץ און געפינט־זיך אין אויסלאנד. אויך דער צווייטער

זון, חיימל, געפינט־זיך אין אויסלאנד. דער דריטער דערקענן, אברהם, איז שוין געווען א גוטער חבר אין „פרחי־ציון". ער איז אפילו געווען אייגער פון אירע גרינדער. באזונ־דערס טעטיק איז ער געווען אין ספארט־קלוב „מכבי". ער איז געווען א גוטער פוטבא־ליסט, אבער א סך ענערגיע האט ער אפגעגעבן, צו דערהאלטן דעם ספארט־קלוב אויף א געהעריקער הויך. „מכבי" האט באקומען אזא שם, אז דער אכצנטער פולק, וואס האט געהאט א שטארקע פוטבאל־מאנשאפט, האט ארויסגערופן אויף א מעטש דער יידישער „מכבי"־מאנשאפט. דאס איז געווען א געוואלדיקע סאטיספאקציע פאר אלע יידישע ספארט־ליבהאבער. פארשטייט־זיך, אז די גאנצע יידישע יוגנט האט זיך א שאט־געטון צום ספארט־פלאץ פון אכצנטן פולק, ווי צו א גרויסער פאלקס־פייערונג... אויך ישראליק איז געווען א טעמפעראמענטפולער, ענערגישער בחור, פול מיט פלענער און פאנטאזיעס. ער האט געגרינדעט דעם בית"ר אין סקערניעוויץ און איז דא יארנלאנג געשטאנען אין דער שפיץ פון דער גאנצער רעוויזיאניסטישער באוועגונג. אויך די צוויי טעכטער גלא־ווינסקיס זענען געווען גוטע ציוניסטקעס.

פוטבאל מאנשאפט פון סקערניעוויצער „מכבי"

אויבערשטע ריי פון רעכטס: לוזער לעווענבערג, פייוול רייכמאן, ישראל גלאווינסקי, אברהם גלאווינסקי, זעליק ראטמאן, חיים ניימאן, לייבל לעווענבערג, חיים יצחק לעווקאוויץ. צווייטע ריי פון רעכטס: דודטשע וועב, ראובן פינטשעווסקי, דוד קעסלער. דריטע ריי פון רעכטס: שיע בזשעזשאנסקי, שיע בזשעזשאנסקי (ביק) און רובין.

אויף דעם הויף וווינט אויך מנחם ראָטמאן מיט זיין משפחה. א גאלאנטעריי־געשעפט האָבן זיי אין פראָנט פון הויז. צוויי זין האָבן די ראָטמאנס: מאיר און זעליג. מאירן רופט מען „שמדניק", ווייל לערענענדיק נאָך אין שטיבל און טראָגנדיק נאָך דאָס יידיש היטעלע מיט דער לאנגער קאפאָטע, איז ער שוין געווען אָנגעשטאָפט מיט טריף־פסול־ביכער און שוין געווען א „כופר בעיקר", א בא־האלטענער בונדיסט. אָפיציעל קיין חבר אין „בונד" איז ער נישט געווען. ער האָט זיך געמוזט רעכענען מיט דער משפחה: ער איז דאָך מענדל שוחטס איידעם און שמעון־יוספס איי־ניקל!... ער לייענט אָבער א סך און איז א גרויסער ידע'ן. זיין ברודער, זעליגן, האָט מען גערופן „מאדאָנע" און ער איז דער היפוך פון מאירן. זעליג איז א רעשיקער, לעבנס־לוסטיקער און צעזונגענער בחור. א ציוניסט איז ער מיט לייב און לעבן. ער האָט געהאט, ווי ספאָרטלער זאָגן: „א געזונטן קערפער און א געזונטן גייסט". אין א וואל־טאָג אָדער בעת אן אקציע פאר די קרנות, לייגט ער אוועק זיין שטעפעריי־ארבעט און שטעלט־זיך צום דינסט פון דער הייליקער זאך. ער קומט דאן מיט אזא מינע, וואָס זאָגט: „איך דערלאנג אייך מיין גאנצן כוח אויף א טאץ!... נאט אייך, נעמט און טוט מיט דעם, וואָס מען באדארף!"... ער איז געווען אן אָנגעלעזענער און א באוווסטזיניקער. אין אָרגאניזאציאָנעלן לעבן, — שטרענג ווי א זשאנדארם! אָבער פריוואט, — א טייערער חבר און סענטימענטאל ביז טרערן. ער איז אויך געווען א גוטער פוטבאָליסט, א מיטגליד פון „מכבי", פאר וועלכער ער האָט א סך ענערגיע אוועקגעלייגט און טאקע זייער פיל אויפגעטון.

זעליק ראָטמאן

נאָך פיל משפחות האָבן געוווינט אויפן זעלבן הויף. צווישן זיי, — די משפחה דאווידאָוויטש, דער שניידער קארפ און דער בעל־הבית, טאלמאן. טאלמאן האָט געהאט אן אייגן „שטיבל" מיט א מנין פאר־זיך. טיפער אראָפ, האָט דער הויף פארמאָגט א גאָרטן, ווו יוגנט פלעגט זיך צוזאמענקומען און פארברענגען ביז שפעט אין אָוונט.

אויפן צווייטן הויף איז אויך דאָ א גרויסער פאָטאָגראפישער אנשטאלט. פריער האָט דעם פאָטאָגראפישן אנשטאלט געפירט ליפנער קארפ און שפעטער, — זיינע טעכ־טער: אסתר, חנהקע, רבקה און שבע קארפ. די שוועסטערלעך זענען געווען אינטעלי־גענטע, באוווסטזיניקע, אינטערעסאנטע מיידלעך און עס איז דעריבער נישט קיין ווונדער, אז אהער האָט עס געצויגן די בעסערע יונגעלייט פון שטאָט, די „רענעסאנס"־מענטשן... רבקה און די יונגסטע טאָכטער, רויזע, געפינען זיך היינט אין ישראל. אסתר לעבט אין פאריז.

אין פראָנט פון דעם הויז האָט זיך געפונען דאָס אלטע גלאָז־געשעפט פון אברהם־דוד און הודיס לעווענבערג. דערנעבן, — אברהמטשע שווייצערס „באר" און דאָס שרייב־געצייג־געשעפט פון חיים אלטער ליפשיץ. זיין זון, יחיאל, האָט געהאט די איינציקע דרוקערייַ פאר א יידיש וואָרט אין שטאָט. דער צווייטער זון, בולעלע, איז געווען באקאנט אין ציוניסטישע קרייזן. דאָ איז געווען דאָס שוך־געשעפט פון הענע לעווענבערג און די שטעפעריי פון לוזער און לייבל. דער עלטסטער זון, יעקב־יוסף איז טעטיק געווען אין „פראָגרעס" און שפעטער — אין „בונד". ער האָט פרי פארלאָזן סקערניעוויץ. לוזער לעווענבערג איז אין דער יוגנט אויך געווען א בונדיסט, אָבער שפעטער איז ער אריבער צום ציוניזם און באזונדערס טעטיק איז ער געווען אין דראמאטישן קרייז.

26

אונדזערע דראמקרייזן

דער דראמאטישער קרייז איז פריער געווען אן אלגעמיינער. שפעטער זענען דאָרט אויסגעבראָכן סכסוכים צווישן ציוניסטן און בונדיסטן און דער קרייז האָט זיך גע־שפאָלטן. מיטן ציוניסטישן דראמאטישן קרייז האָט אָנגעפירט לוזער לעווענבערג און חיים זיידע וואָווזשין. זיי האָבן זיך דערהויבן אויף א שיינער מדרגה און געשטעלט געלונגענע

פון רעכטס: לוזער לעווענבערג, פרייַלעך, חיים זיידע, פייוול רייכמאן, פרייַלעך.

פֿאַרשטעלונגען. ביי אַן איבערגעפֿאקטן זאל איז אויפֿגעפֿירט געוואָרן אנסקיס „דיבוק" (אין סיימיק־זאל). דאָן זענען זיי אויך אַרויסגעפֿאָרן אויף א טורנעע איבער די ארומיקע שטעט און שטעטלעך, מיט גרויס דערפֿאָלג. דער דראמאטישער קרייז האָט אריינגעבראכט פיל לעבן אין שטאָט און געהאָלפֿן א סך צום ציוניסטישן ביודזשעט. לוזער לעוועבערג און חיים זיידע האָבן באוויזן זייערע דראמאטישע פעהיקייטן. זייערע טאלאנטן זענען אָבער פֿארלוירן־געגאנגען אין קליינעם שטעטל. יאָרנלאנג האָבן זיי זיך ארומגעטראָגן מיטן געדאנק, צו קומען אין דער גרויסער שטאָט און אָנשליסן־זיך אין פֿראָפעסיאָנעלע טעאטער־טרופּעס. עס איז אָבער דערצו נישט געקומען. איינמאָל איז געשען מיט זיי א פאל, פון וואָס די גאנצע שטאָט האָט לאנג געלאכט:

חול־המועד פּסח איז איינגעאָרדנט־געוואָרן אן אָוונט אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאציע. לוזער און חיים האָבן דאן געדארפט פֿאַרשטעלן שלום־עליכמס א בילדל פון צוויי שדכנים. בעת דער פֿאַרשטעלונג האָבן זיי געדארפט עסן. איז דאָך אָבער געווען פּסח. וואָס קען מען פּסח עסן אויף דער בינע? — האָט מען געבראכט דריי אָפּגעקאָכטע אייער. היות די אכילה האָבן ביידע נישט פיינט געהאט, זאָגט חיים צו לוזערן, פאר דער פֿאַרשטעלונג: „מיר צוויי אייער און דיר איינע"... זאָגט לוזער: „לא מיט א ספֿאָדיק! מיר צוויי און דיר איינע!"... אָבער היות זיי האָבן שוין געדארפט גיין אויף דער בינע, האָבן זיי באשלאָסן דעם ענין צו דערליידיקן ביים אָפּעסנס פאָרהאנג... די פֿאַרשטעלונג האָט זיך אָנגעהויבן. אונדזערע צוויי לצים, די „שדכנים" פירן זייער דיאלאָג וועגן שידוכים און יעדער איינער שיילט דערביי אן איי. כדי וואָס פּריער פארטיק צו ווערן מיט דער ערשטער איי און זוכה־זיין צו דער צווייטער, האָבן זיי געשטופט אין די מיילער און געשלונגען שנעל... אָבער דאָ איז מיט חיימען געשען א מכשול: צוואמען מיט דער האָרטער איי, האָט ער אריינגעכאפט אין מויל א האלבע צוגעקלעבטע וואָנצע. ער האָט געשלונגען די איי מיט דער וואָנצע צוואמען און זיך געמומען קרעקן. ער האָט געמומען קרייען, ווי א נישט־דערשאָטענער האָן. מען האָט אים געמוזט אראָפּכאפן פון דער בינע און, מיט גרויס מאטערניש, ארויסציען די וואָנצע פון זיין האלדז. ער האָט דאָס ערשטע איי אויך אויסגעבראָכן און א שטיקל צייט קראנק־געווען, אָדער זיך געשעמט צו ווייזן אין גאס... עס קען זיין, אז אָט דער פאל האָט צעבראָכן זיין טעאטראלע קאריערע...

א כוח אין דראמאטישן קרייז איז אויך געווען מרדכי ניימאן, איינער פון דער יונגער גענעראציע. מרדכי איז דער זון פון דעם באקאנטן אלעקסאנדערער חסיד רפאל ניימאן. אין שטאָט האָט מען זיי געפרופן „פוקע". די עלטסטע טאָכטער שרה איז געוואָרן די פרוי פון באקאנטן ציוניסטישן עסקן דוד שטשופאק. די צווייטע, פערעלע, — די פרוי פון ציוניסטישן עסקן יאָסל בלאט. חיים, יענקל און יששכר זענען געווען טעטיקע ציוניסטן. חיים און יששכר זענען די אייניציק־לעבנגעבליבענע פון דער משפּחה און זיי געפינען זיך אין ישראל. פערעלע איז געשטאָרבן אין אמעריקע. מרדכי ניימאן איז געווען דאָס שפּיגעלע פון דער משפּחה. ער איז געווען טאלענטירט אויף א סך געביטן. יינגלווייז איז ער געווען א משורר ביים חזן און געהאט אן אנגענעם, קאָלירפול שטימעלע.

שפעטער האָט ער אליין אָנגעפירט מיט א כאָר ביי דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע. ער איז זייער פאָפולער געוואָרן, אלס דער סעקרעטאר פון דער יוגנט־אָרגאניזאציע „פרחי־ציון". זיינע מוזיקאליש־דראמאטישע פעהיקייטן קומען צום אויסדרוק אין זיין שאפונג „ביינאכט אויפן סקערניוויצער מארק", וואָס איז אויסגעפירט־געוואָרן דורכן דראמאטישן קרייז מיט אן אומגעהויערן דערפאָלג. ער האָט אויך פיל געארבעט פארן קק"ל און געווען דער פאָפולערער פרעלעגענט פון „הרצליה". ער האָט פארמאָגט א ים מיט הומאָר. אין זיין געזעלשאפט האָבן אלע געמוזט לאכן. זיינע וויצן האָט מען ארומגעטראָגן אין שטאָט. אין „אהבת־ציון" איז ער געווען דער הומאָריסטישער רעדאקטאָר פון דער וועכנטלעכער

מרדכי ניימן

„לעבעדיקער צייטונג", וואָס איז אזוי באליבט געווען ביי אלע באזוכער. מרדכיס טעטיקייטן זענען וויט אריבער די גרענעצן פון אונדזער שטאָט: ער איז געווען איינער פון די אָנגעזעענע מיטגלידער אין צענטראל־קאָמיטעט פון „הנוער־הציוני" אין פוילן און דער שפעפער פון זייער הימן (די וועריטער און די מוזיק), וואָס איז געזונגען געוואָרן אין גאנצן לאנד. ער איז אויך געוואָרן א מיטארבעטער פון דער וואַרשעווער צייטונג „היינט", ווו ער פלעגט וואָך־וועכנטלעך דרוקן זיינע הומאָרעסקעס.

מרדכי ניימאן האָט זיין גאנץ לעבן געשטרעבט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. אָבער צוליב זיין אומהיילבארער קראנקהייט, האָט ער נישט געקאָנט באקומען קיין סער־

א גרופּע חברים אויפן קבר פון מרדכי נייַמאן

פון רעכטס: אברהם ראָזענבלום, פייוול רייכמאן, משה גאָלדפּאַרב, געצל הערשקאָרן, שמואל פּלאָצקער, לוזער צודקאָוויטש, דער פידלער מיימאן, יענקל נייַמאן, שיינדל בלאט.
עס זיצן: חוה דבורה בוקי, מאניע שפּיכלער.

טיפיקאט. ער האָט גוט פּארשטאנען זיין טרויעריקע לאגע. ביז דער לעצטער מינוט און ביז זיין לעצטן אָטעם־צוג, איז ער געווען בייַ זיין קלאָרן פּארשטאנד. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1938 און די גאנצע סקערניעוויצער יוגנט האָט נאָך אים געטרויערט.

אביסל טיפּער אין דער סענאטאָרסקע גאס איז געווען דער גרויסער הויף פון ר' יאָסל שוואַרץ, וועלכער האָט זיך מיט גרויסע נדנ'ען איינגעהאנדלט דריי איידעמס, — זיידענע יונגעלייט און תלמידי־חכמים. לייביש מענדל סעגאל האָט געווויינט ערגעץ אנדערש־ווו. אויף דעם הויף דאָ האָבן געווויינט נאָר צוויי איידעמס מיט זייערע משפּחות: אברהם דוד ראָזענטאל און פישל באָרענשטיין. און זיי וויל איך ווידמענען עטלעכע שורות:

ר' אברהם דוד ראָזענטאל, א קלוגער ייד און גוטער סוחר, איז שוין געווען א היינטוועלטישער און ער האָט פּארשטאנען, אז מען דארף לאָזן די קינדער שטודירן. איז טאקע זיין עלטערער זון, ישראל, געוואָרן דאָקטער און אויך דער יינגערער, מאיר, האָט באקומען העכערע בילדונג. ער האָט אָבער זיין וויסן נישט געהאלטן בלויז פּאר זיך,

נאָר געטיילט־זיך מיט דער יוגנט, פון וועלכער ער איז געוואָרן א מנהיג און דערציער. מאיר איז געווען דער גרינדער פון דער בארימטער יוגנט־אָרגאניזאציע „פרחי־ציון", וועלכע איז זיך פארנאנדערגעוואקסן אין איינער פון די שענסטע אָרגאניזאציעס אין שטאָט. מאיר געפינט זיך איצט אין אויסטראליע. זיין עלטסטער ברודער, ישראל — אין די פאראיניקטע שטאטן און זייער שוועסטער בלומע — אין ישראל.

פישל באָרענשטיין

פישל באָרענשטיין איז געווען א קלוגער, אינטעליגענטער מענטש, וועלכער האָט זיך געקענט געפינען אין יעדער געזעלשאפט: צווישן חסידים און לומדים, צווישן עמך און פאָרגעשריטענער אינטעליגענץ און אפילו אין דער בעסערער קריסטלעכער געזעלשאפט. אָט דעם תלמודישן עלוי האָט דאָס טראדיציאָנעלע יידישקייט נישט געשטערט צו ווערן א ציוניסטישער מנהיג אין שטאָט און א פאָפולערע פערזענלעכקייט אין די ציוניסטישע ספערן אין וואַרשע. ער איז געווען א ווירדיקער פאָרשטייער אין פיל אינסטיטוציעס און דער פאָרזיצער פון „אהבת־ציון", ווו ער איז אויך געווען איינער פון די בעסטע לעקטאָרן. זיין ציקל לעקציעס „דור דור ודורשיו" האָט צוגעצויגן מאסן צוהערער פון אלע ריכטונגען. ער האָט דערצויגן א דור שטאָלצע, נאציאָנאלע יידן און געווען אזוי אריינגעטון אין די קהלישע ענינים, אז ער האָט אזש פארנאכלעסיקט זיין מאנופאקטור־מסחר ביי זיך אין הויז. ער האָט געהאט א שארפן קאָפּ מיט א פייערדיקער אריענטאציע און תמיד שלאָגפערטיק. צי דאָס איז געווען אין ועד הקהילה, ווו ער איז געווען א שטענדיקער מיטגליד (אלס פאָרשטייער פון די ציוניסטן), צי אין מאגיסטראט אָדער אין סיימיק, — ער האָט קיינמאָל נישט געדארפט זוכן אין קעשענע קיין ארגומענטן, צו באזיגן זיינעם אן אָפּאָנענט. איבערהויפט איז געווען א נחת צו הערן ווי ער באזיגט אן אנטיסעמיטישן רעדנער, וועלכער פארלירט ביי אים דאָס לשון... טראָץ זיינע שארפע און בייסיקע ארויסטריטן, האָבן פאר אים אפילו די קעגנער געהאט דרך־ארץ.

די לעצטע יאָרן האָט פישל באָרענשטיין געלעבט אין ארץ־ישראל, ווו ער האָט ממשיך־געווען זיין גאולת־הארץ־טעטיקייט. ער האָט געארבעט אין דירעקטאָריום פון קרן־היסוד ביז זיין פריצייטיקן טויט (ג׳ חשון תשי״א. 14.10.1950).

אין הויף פון יאָסל שווארץ האָט אויך געווינט דער באקאנטער עסקן דוד שטשופאק. ער איז געווען א פארהאָרעוועטער מענטש, א שפיליטער צווישן סקערניעוויץ־וואַרשע, וועלכער האָט פארזאָרגט די היגע סוחרים מיט כל־ערליי סחורות. איבערהויפט — פון דער אייזן־בראנזשע. פארטאָג, ווען גאָט איליין איז נאָך געשלאָפן, האָט ער זיך שוין געיאָגט צו דער באן. אין וואגאָן האָט ער אויפגעזוכט נאָך שפיליטערן, צונויפגעקלאפט

א מנין און אריינגעכאפט א בחפזונדיקן, אבער געשמאקן דאוועגען. שפעט אין אוונט פלעגט ער אהיים קומען באלאדן מיט פעק און מיט פעקלעך, צום צעטיילן די סוחרים. און דאך, האט ער תמיד זיך געריסן צו ציוניסטישער עסקנות, וואס איז אים ליב און טייער געווען. ער האט ממש געלעכצט נאך געזעלשאפטלעכער אר־

דוד שטשופאק

בעט, פאר וועלכער ער האט געמוזט געפינען צייט. וואס מיר פאר־האַרעוועטקייט, נישט־דערשלאפנקייט און מידקייט? — ער וועט דאך נישט אדורכלאזן קיין זיצונג פון ציוניסטישן קאמיטעט און נישט פארנאכלעסיקן די ארבעט פאר די קרנות. אין אז ער איז מיד, וועט ער נישט געבן די אנגעזאגטע לעקציע „געשיכטע פון ציונים"? אמת, מידקייט און נישט־דערשלאפנקייט נעמט־צו דעם הומאר און ער איז מערסטנטייל ערנסט און פארזארגט. אבער ווער וועט דאס דערקענען אויף אים, בעת א ציוניסטישער שמחהלע?... דאס איז שוין דוד איינער פון די פריילעכסטע, וועלכער איז פעהיק אלעמען אויפצוהייטערן און פריילעך צו מאכן!...

אנטקעגנאיבער יאסל שווארצס גרויסן הויף זענען געווען עטלעכע יידישע גע־שעפטן. צווישן זיי: אינדיקס שטריק־מאכעריי, דעדלס שפייז־קראם און דאס געשעפט פון די שוועסטער קראקאוו. אויף דער סענאטארסקע זענען אויך געווען די שענסטע צוקערניעס אין שטאט, וואס האבן פארמאגט די געשמאקסטע טשאסטקעס. די יידישע יוגנט איז אהערגעקומען נישט בלויז נאשן, נאר שפילן ביליארד. טעג און נעכט האט מען געשפילט און זיך האזארדירט ווי ביי קארטן. וועו מען האט אין שטיבל געפרעגט א חסיד, וואס האט זיך זוגעקוקט צו דער שפיל, „וואס איז דאס אזוינס ביליארד?", האט ער געענטפערט בזה־הלשון:

— ביי טישן שטייען לצים, האלטן לאנגע עצים און קלאפן אין הילצערנע ביצים!...

אויך אין קארטן האבן זיך יידן האזארדירט, וואס עס האט דערבראכט צו העפטיקע פאמיליען־סקאנדאלן. נישט איין ווייבל און נישט איין שווער האבן געשלעפט דערפאר דעם מאן און איידעם צום רב, וועלכער האט נישט געקאנט פארשטיין: „ווי פארלירט עס א ייד דעם שכל ביי א פאפירענעם מלך־אייכל?"...

אלע ארגאניזאציעס, אן אויסנאם, האבן געפירט אן אינטענסיווע אויפקלערונגס־טעטיקייט און האבן אונטערגענומען א העפטיקן קאמף קעגן די האזארד־שפילן. טיילווייז האט עס געהאלפן און א סך שלעכטע קארטן־שפילער זענען געווארן גוטע פארטיי־לייט און חברים אין ארגאניזאציעס. אבער אינגאנצן אויסראטן דעם האזארד איז אוממעגלעך געווען. עס זענען געווען שפילער, וועלכע האבן נישט נאר פארלוירן אין קארטן, נאר זענען שוין אליין געווען פארלוירענע קארטן־שפילער.

אויף דער סענאטארסקע גאס געפינט זיך בינדערס בארימטער זאל, ווו עס איז, דאס ערשטע מאל אין דער געשיכטע פון סקערניעוויץ, געשפילט געווארן יידיש טעאטער.

אייגנטלעך איז יידיש „טריאטער" אין סקערניעוויץ קיין נייעס נישט. ווי אלט עס איז דער ישוב דא, אזוי אלט איז די געשיכטע פון יידישע פארשטעלונגען אין שטאט.

אַנגעהויבן האָט זיך עס, פארשטייט־זיך, מיט פורים־פּאַרשטעלונגען, ווו יידן האָבן זיך איבערגעטון, זיך פארשמירט די פנימער, פּאַרשטעלנדיק אלע געשטאלטן פון דער מגילה. דאָס האָבן געטון גאנץ שיינע און חשובע בעלי־בתים, וועלכע האָבן געהאלטן פאר א מצוה פריילעך צו מאכן יידישע קינדער און דערברענגען די שמחה טאקע עד דלא ידע... שפעטער האָבן שוין, אויך אזעלכע שיינע און חשובע בעלי־בתים גענומען גרעסערע פּאַרשטעלונגען ווי: מכירת יוסף, דוד און גלית, בר־כוכבא א.א. די פּאַרשטעלונגען האָבן זיי געגעבן אין קאמערן, שפּייכלערס, שאָפּעס, ליידיקע צימערן און אויף הויפן, אונטערן פרייען הימל. צווישן די אנטיילנעמער זענען דאן געווען: אברהם חיים טענצער, משה אהרן פוקס, פיניע אינדיק, מלך קרוליצקי, לייבל פוקס, שמחה ביוואלסקי, שלום בליא־כארזש און וואָלף טשאָלאק. די רביים און רבנים האָבן נישט געזען אין דעם קיין פסול. קיין פרויען האָבן דאָך נישט אנטייל געגומען. א יונגערמאנטשיק מיט א שיטערן שפּראָץ פון א בלאָנד בערדל, וועלכער האָט געקאָנט מאכן א קוויטשיקע שטימע, האָט געשפּילט פרויען־ראָלן...

יידיש טעאַטער אין סקערניעוויץ –
„דער ישיבה־בחור" געשפּילט אין יאָר 1919

בײַם טיש פון רעכטס: לוזער פינקלמאן, חיימל פאפּיערבוך, לייזער מאשקאוויץ, שמואל ווייסבערג, מלך רענקעוויץ. שטייענדיק: מלך לעווקאוויץ, א קונין פון חיימל פאפּיערבוך.

פראגראם.

אין טעאטער ואל פון ה" בינדער אין סקערניעוויץ.

מאנטאג, דעם 20 טערץ ד. י. ווערט אויפגעפיהרט אין
דראמאטיש-מוזיקאליש פארשטעלונג פיר וואהלטעטיגע צוועקן

„דער רויבער אוים נויט"

דראמא אין 4 אקטען (בעארבעט דורך ה' שניפט.)

פערזאנען:

1.	מארטין האלענדער	ה' פינקעלמאן.
2.	העלענא זיין פרוי	פר' שטיין.
3.	גוטמאן דער בעל פאבריקאנט	ה' מאשקאוויץ.
4.	מאקס	ה' בישר.
5.	יאקאב — ארבייטער בי גוטמאן	ה' גלאווינסקי.
6.	מאלקא	פר' שטיין.
7.	רייכנאלד קאזימאלימס	ה' מאשקאוויץ.
8.	נאטאן — רייכנאלד'ס דיענער	ה' פינקעלמאן.
9.	צעצילייא	פר' שטיין.
10.	שולץ ראקטאר	ה' גלאווינסקי.
11.	בעטלער'ס סטרייקער'ס נעהיים ארבייטער'ס	

דאס בילד שטעלט פאר אין איין גרויסע שטאדט.

צום שלוס איין „דיוערטיסמענט"

נעזאנג אונד פערשידענע קופלעטען פין

ה' פינקעלמאן עט מאשקאוויץ.

פאסט אונד בופעט.

אינטער די רעגישירונג פין ה' פינקעלמאן.

אינטער די לייטונג פין ה' פאפירבוך עט זיידע.

סופלאר ה' שווארץ.

druck. Lipschütz, Skierniewitz.

יידיש טעאטער אין סקערניעוויץ –
דער ליטעראריש־דראמאטישער קרייז 1930

אויבערשטע ריי פון רעכטס: פישל שווייצער, יענקל פאַרשפאַן, יענקל נייַמאַן, אהרן פרענקעל, אברהם יענקל לעווקאָוויץ. צווייטע ריי פון רעכטס: לייבל לעווענבערג, מענדל בירנבוים, יענקל כהן, משה בוקי, מאניע לעווקאָוויץ, זעליק ראָטמאַן, לייבל שארפהארץ, ירמיה ראָזענבערג, משה גרינבוים, שיינבערג. פאָדערשטע ריי: חיה זיידע, מרדכי נייַמאַן, לייבל צודקאָוויטש, לוזער לעווענבערג, רחל ראָזענבלום, שיעלע ברעסלער, יענקל זיידע.

אָבער ביי בינדערן אין זאל האָט מען שוין געגעבן אן אמתע פאַרשטעלונג, ווו פרויען־ראָלן האָבן טאקע געשפילט פרויען. און געשפילט האָט מען שוין „כאסיע די יתומה", „דער ישיבה־בחור", „די יידישע נשמה", „די שחיטה" און „די באָבע יאכנע". און געשפילט האָבן שוין די טאלאנטפולע אמאטאָרן פון ליטעראריש קרייז: לייזער מאָשקאָוויטש, שמואל ווייסבערג, די שוועסטער ווינקלער, שמחה און לאָזער פינקעלמאן, יחיאל זיידע, די שוועסטער טוגענטמאן, פנחס שוואַרץ און מלך רענקעוויטש. די אמאטאָרן, באזונדערס — די פרויען (מיידלעך פון חסידישע היימען), פלעגן קומען בגניבה, מיט הארץ־קלאפונג, צו די רעפעטיציעס. עס איז נאָך אלץ געווען די געפאר, אז א טאטע וועט זיך דערוויסן, אויסרייסן די קודלעס האָר, אָנדרייען די אויערן און נישט־דערלאָזן צום „חילול־השם", אז יונגען מיט מיידן זאָלן צוזאמען שפילן יידיש „טריאוטער"!

צו אָט די ערשטע קולטור־שוואלבן, פּיאָנערן פון דראמקרייזן אין סקערניעוויץ, האָבן אויך געהערט: הערשל שוואַרץ, מַשה ראָטבליט, חנהלע לעווענבערג, דוווטשע גלאָווינסקי, חיים פרענקעל, שפּרה ראָטבליט, יחיאל וויינאכט און חיים קוליאָס, לעווקאָוויטש. ערשט שפּעטער האָט מען אָנגעהויבן אראָפּצוברענגען טעאטער־טרופּעס פון וואַרשע־לאָדזש, וועלכע האָבן דאָ געשטעלט פּיעסן, געגעבן קאָנצערטן און רעציטאַציאָנען. אונדזערע אמאטאָרן האָבן באלד געוואָשט דעם רעפּערטואר פון די געקומענע פּראָפעסיאָנעלע אקטיאָרן און געגעבן צוויי געלונגענע און דערפּאָלגרייכע אויפּפירונגען זייערע אין סקערניעוויץ: „מירעלע עפּראָס" און „גאָט פון נקמה". אין אָט די פּיעסן האָבן שוין אויך אנטייל געהאט: די לערערין שיטקאָוו, לוזער לעווענבערג, חיים זיידע, שיינדל ראָזענבערג און מלך גרייעץ.

די גרעסטע דערגרייכונגען אויפן אמאטאָרישן טעאטער־געביט האָט געמאכט דער דראמאטיש־ליטעראַרישער קרייז, וועלכנס אָרגאניזאטאָר איז בין געווען און פון וועלכן איך האָב געהאט דעם כבוד צו זיין פּאָרזיצער. דאָס איז געווען די שענסטע, אָבער ליידער אויך די לעצטע עפּאָכע פון דראמקרייזן אין סקערניעוויץ.

יידיש טעאטער אין סקערניעוויץ – א „דיבוק"־סצענע אין בית־המדרש

פון רעכטס: ירמיה ראָזענבערג — מאיר שמש, לוזער לעווענבערג — סענדער ברעניצער, שיעלע ברעסלער — עלטסטער בטלן, מענדל בירנבוים — בטלן, יענקל נייַמאן — בטלן, יוסף פּירסטענבערג — אשר, פּישל שווייצער — העגער, לייבל לעווענבערג — חנן, משה בוקי — משולח.

יידיש טעאטער אין סקערניעוויץ – א „דיבוק"־סצענע

לייבל לעווענבערג — חנן, רחל ראָזענבלום — לאהלע, מאניע לעווקאָוויץ — לאהלעס חברטע, ירמיה ראָזענבערג — מאיר שמש, טשיפע ראָזענצווייג — לאהלעס מומע.

דער דראמאטיש־ליטעראריש קרייז האָט זיך פארמאָסטן אויף גרעסערע און ערנסטערע אויפפירונגען, ווי אנסקיס „דיבוק" למשל. די פאָרשטעלונג איז געווען אזוי געלונגען, אז מיר זענען מיט איר ארויסגעפאָרן אויף גאסטראָלן איבער די שכנותדיקע שטעט און שטעטלעך, ווו מיר האָבן געהאט גרויס דערפאָלג. אונדזער קרייז האָט געפירט א פארצווייגטע קולטור־טעטיקייט און אויך דערציען יונגע, אונטערוואקסנדיקע כוחות. דאָ זענען צום אויסדרוק געקומען עכטע, געבוירענע טאלאנטן, וועלכע האָבן באלד באהערשט די בינע און דעם פובליקום. מיט זייער באגייסטערונג און טעמפעראמענט האָבן זיי געברענט אונטער זיך די בינע־ברעטער... מענדעלע כשר (משהס זון), לייבל לעווענבערג, אלטע נויפעלד, אברהם יענקל לעווקאָוויטש, חיה זיידע, יענקל ניימאן, שרה גאָלדבערג, רחל ראָזענבלום און ישעיהלע ברעסלער — אלע האָבן געשפילט מיט אזוי פיל עקסטאז און געמאכט אזא אייndרוק אויפן עולם, אז מען האָט ממש פארגעסן, אז דאָס זענען אונדזערע היימישע בחורים און מיידלעך... זיי האָבן ממש מיטגעריסן און פארטראָגן דעם צושויער אין אן אנדערער וועלט. אין „דיבוק" האָבן זיך אויך אויסגע־צייכנט: משה בוקי, טשיפע ראָזענצווייג, פישל שווייצער, מאניע לעווקאָוויטש, ירמיהו

ראָזענבערג, מענדעלע בירנבוים, אהרן פרענקעל, יענקל זיידע, יוסף פירסטענבערג און יאָסל ראָזענצווייג.

א טייערע, א הארציקע יוגנט איז דאָס געווען. א יוגנט מיט די שענסטע אידעאלן, מיט באגייסטערטע שטרעבונגען, מיט דורשט נאָך וויסן, מיט פיעטעט פאר א ספר און פאר אלע קולטור־דערשיינונגען. א יוגנט פון וועלכער מען האָט געקאָנט אזוי פיל דערוואַרטן! — — —

* *
*

איך לייג אוועק די פעדער און פארמאך די אויגן. ווי זאָל איך ממשיך־זיין, ווען דאָס הארץ קראמפט־זיך פון יסורים?

ווו איז די יוגנט? ווו זענען די יידן פון דעם אימפעטפולן, ברויזנדיקן, פאָלקס־טימלעכן סקערניעוויץ?

יידיש טעאטער אין סקערניעוויץ – א סצענע פון „דיבוק"

פון רעכטס: לוזער לעווענבערג — סענדער ברעניצער, טשיפע ראָזענצווייג — לאהלס באגלייטערן, רחל ראָזענבלום — לאהלע, לייבל לעווענבערג — חנן, משה בוקי — משולח, אהרן פרענקעל — רב ר' שמשון, שעיעלער — מיראָפאָלער צדיק, ירמיה ראָזענבערג — מיכאל גבאי.

א גאנצער יאָרצענדליק איז שוין אריבער נאָך אונדזער גרעסטן חורבן און איך קאָן זיך נאָך אלץ נישט צוגלויבן, אז זיי זענען נישטאָ.

נישט איינמאָל זע איך זיך נאָך איצט ארומלויפן איבער די היימישע סקערניע־ווייצער גאסן און געסלעך. איך קום אין לאָקאלן און טרעף זיך מיט מיינע חברים... שרייבנדיק די שורות, האָב איך פארגעסן אַן דעם גרויליקן נ י ש ט אָ! פאר מיינע אויגן איז אדורך די שטאָט מיט יידן פון אלע קלאסן און שיכטן. יעדע געשטאלט שטייט פאר מיינע אויגן. יעדע געשטאלט איז אזוי אייגנגעבאקן אין הארצן. יעדער אויס־גערעכנטער נאָמען איז ביי מיר א קוואל פון דעראינערונגען און אסאָציאציעס, וואָס לעבן ווידער אויף מיינע פיר און צוואנציק יאָר אין מיין געבוירן־שטאָט. פיר און צוואנ־ציק יאָר, פון מיין געבוירן, ביז מיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל. און במשך די פיר און צוואנציק יאָר בין איך דאָך געווען מיט אלץ און מיט אלעמען אזוי געקניפט און געבונדן! ניין, איך קאָן זיי נישט אָפווישן, מיינע פיר און צוואנציק יאָר אין סקערניעוויץ. און אלע מיינע פרייַנט און חברים און אלע אונדזערע היימישע און ליבע ווינקעלעך בלייבן פריש און לעבעדיק אין מיין זכרון.

נאָר פריש בלייבט אויך די וווּנד אין הארץ. די וווּנד פון דעם יסורימדיקסטן נ י ש ט אָ, וואָס וועט קיינמאָל נישט פארהיילט־ווערן.

קאמיטעט פון גן־ילדים אין יאָר תרצ"ו (1931)

ערשטע רײ פון רעכטס: יחיאל ווײנאכט, פישל שווייצער, סאָניע די גננת, פישל באָרענשטיין, אומבאקאנט, אומבאקאנט, ראובן פינטשעווסקי.
צווייטע רײ פון רעכטס: יוכבד ווײנאכט, פרימעט גינגאָלד, דוד שטשופאק, שרה שטשופאק, יוכבד פירסטנבערג, אומבאקאנט.

יידישע קהלה־פארוואלטונג אין סקערניעוויץ 1933

שטייענדיק פון רעכטס: יחזקאל לעווקאָוויץ, לייבל מאנדל, בעריש זאקאָן, יאָסל האוס.
זיצנדיק פון רעכטס: אלטער לעווקאָוויץ, אברהם יצחק ליפשטאט, פישל באָרענשטיין, דוד ליפשיץ.

אונטער דער

צארישער הערשאפט

און

דייטשער אקופאציע

זלמן האַלין, בראַנקס

דער צאר מיט זיין סוויטע אין סקערניעוויץ

כ אטש סקערניעוויץ האָט זיך נישט געריכט פאר קיין גרויסער שטאָט, (האָט פאר־מאָגט בסך־הכל ארום 25 טויזנט נפשות, פון וועלכע בלויז ארום 20 פראָצענט זע־נען געווען יידן), וואָלט דאָך געווען אן עוולה צו פאררעכענען זי אלס שטעטל. וואָ־רעם סקערניעוויץ האָט זיך, אין א סך הינזיכטן, אויסגעצייכנט אנטקעגן פיל גרעסערע שטעט אין פוילן. איר האָט, למשל, זעלטן געזען ביי אונדז א הילצערנע געביידע. כמעט אלע הייזער, באזונדערס אין די הויפט־גאסן, זענען געווען שיינע „קאמעניצעס". פון די סקארבאָווע קליינשטעטלדיקע בלאָטעס (וואָס ווערן אזוי סענטימענטאל באזונגען אין די לידלעך „בעלז", „בראנאָוויטש" און אנדערע שטעטלעך), האָבן מיר נישט גע־ווסט. אלע גאסן זענען ביי אונדז געווען ברוקירט און האָבן פארמאָגט טראָטוארן ביי די זייטן. אין שטאָט זענען שטענדיק צוויי פאָלקן סאָלדאטן געשטאנען און מיר האָבן פארמאָגט א „וואָיעננעם נאטשאלניק", א גרויסן, מיליטעריישן שפיטאָל, אן אָפטיילונג פון דער „קאזנאטשייסטוואָ" און פיל אנדערע רעגירונגס־אינסטיטוציעס. באזונדערס האָט סקערניעוויץ שטאָלצירט מיטן וואָקזאל און מיטן קייסערלעכן פאלאץ.

סקערניעוויץ איז געווען איינע פון די וויכטיקסטע קאָמוניקאציע־צענטערס אויף דער וואַרשע־ווינער באן־ליניע און דער וואָקזאל (איז שפעטער, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, שטארק באשעדיקט געוואָרן), איז געווען איינער פון די שענסטע, אויב נישט דער שענסטער, אויף דער גאנצער ליניע, ביז דער גרענעץ. אינם זאל פון צווייטן קלאס האָבן געבלענדעט און געפינקלט עלעקטרישע לאָמפן און קאנדעליאברעס. אומ־צאָליקע פלישענע שטולן, בענק און סאָפעס זענען געווען אויסגעשטעלט ארום די וועגט און אינמיטן זאל, מיט א סדר, מיט א געשמאק. דאָ האָט שטענדיק גערוישט און גע־ווימלט מיט אָפיצערן, פריצים און ציווילע רייזענדע, וועלכע האָבן, וואַרטנדיק פון

דער סקערניעוויצער וואָקזאל

איין באן אויפן אנדערן, זיך דערווייל אונטערגעלענט דאָס הארץ מיט די מעדנים פון רייך־סערווירטן בופעט און רעסטאָראן.

דער ווארשע־ווינער עקספרעסצוג פלעגט, אויף זיין רייזע ביז און פון דער גרענעץ־שטאָט אלעקסאנדראָוו, זיך אָפשטעלן בלויז אין סקערניעוויץ. אינטערעסאנט איז געווען אָנצוקוקן די קאָנדוקטאָרן און באדינער פון אָט דעם „עקספרעס": אלע, ווי ספעציעל־אויסגעקליבענע, זענען זיי געווען הויכע, דיקע, מיט „קדמא ואזלא"־וואָנ־צעס און טיפע, קיילעכדיקע היטעלעך מיט לעדערנע דאשקעס, באצירטע מיט גאָלדענע בענדלעך. מען פלעגט זאָגן, אז דער „עקספרעס" „פליט דורך" דעם וועג פון סקערניע־וויץ קיין ווארשע אין וואָסערע צוואנציק מינוט, בעת ביי א געוויינטלעכן צוג (וואָס שטעלט זיך אָפ אויף אלע קליינע סטאנציעס), געדויערט עס קנאפע צוויי שעה.

פארן וואָקזאל זענען שטענדיק געשטאנען א פאָר צענדליק דראָשקעס, גרייט צו פירן אין שטאָט אריין, אין די אכסניהס און האָטעלן, וואָס זענען געווען לרוב.

דער וועג פון וואָקזאל אין שטאָט אריין (א שפאציר־גאנג פון א 15 מינוט), האָט זיך געצויגן דורך דער ברייטער קאָליע־גאס, וועלכע איז פון איין זייט געווען פארבויט מיט הייזער און קליינע וויללעס און פון דער אנדערער זייט — האָט זיך געצויגן דער גאָרטן פון קייסערלעכן פאלאץ. ביי סטראָקאטשעס ביר־ברויעריי האָט זיך די קאָליע־גאס צעטיילט אין צוויי ריכטונגען, ווי די פינגער ביי כהנים, בעתן דוכנען. די רעכטע זייט האָט געפירט פאזע פארק, דורכן גרינעם פלאץ, ווו די רוסן האָבן געהאט אויפ־

געשטעלט די צערקווע און, דורך דער סענאטאָרסקע גאס, צום שטאָט־צענטער. די לינקע זייט האָט געפירט דורכן „פשערניק" (פּוזשי־רינעק) צום שטאָט־צענטער. דאָרט האָט זיך דער וועג ווידער צעטיילט: רעכטס — די פּיעטריקאָווער גאס, ארויף צו די קאָ־שארן; לינקס — די ראָווער און אמשענאָווער גאסן.

דער באליבטסטער שפּאציערגאנג פלעגט זיין אויפן זוויערזשיניצער וועג, ספּע־ציעל — ביי דער בריק, פון וואנען עס האָט זיך געזעצן די הערלעכע פּאנאָראמע. דאָס וואסער אונטער דער בריק איז געווען זייער בריים. פון איין זייט — וואָיטשעכאָווסקיס און לוטשינסקיס דאָקן מיט צענדליקער לאָדקעס און קאיאקן, וואָס האָבן אין זומערדיקע

וואָיטשעכאָווסקיס און לוטשינסקיס דאָקן

פארנאכטן זיך געוויגט אויפן בריים „ים". ביי דער צווייטער זייט בריק, איז דאָס וואָ־סער אונטן געווען אָפּגעצאמט מיט א דראָטענער נעץ און מען האָט דאָרט נישט גע־טאָרט אריינשווימען, ווייל עס האָט שוין באלאנגט צום „פאלאק". צוויי אלעמן גע־דיכטע, אלטע בוימער זענען דאָרט געשטאנען פון ביידע זייטן וואסער, וויא מיליטע־רישע ערן־וואָך. די „גרויסע טומאה" פון איין זייט וואסער און קאָזלאָווסקיס רייכע ווילללע — פון דער אנדערער, האָבן דערגענצט די שיינקייט פון „אויף דער בריק", וואָס איז ווינטערצייט געווען נישט־וויניקער באלעבט, פריילעך און פייערלעך. וואָרעם הונ־דערטער פארשיידנקאָלירק־געקליידעטע פאָרלעך האָבן זיך דאָ געגליטשט אויף „ליזש־

וועס". פארשטייט־זיך, אז עמך — פון איין זייט בריק און אפיצערן און סטודענטן מיט זיערע דאמען — אויף דער צווייטער, אויף דער פאלאץ־זייט.

באלד נאך דער בריק, האבן זיך די וועגן צעטיילט: איין וועג האט געפירט, דורך די „וואלעס", ארויף צום זוויערזשינציץ, וועלכער איז אין שבתדיקע פארנאכטן פול געווען מיט יידישע שפאציערער און דער צווייטער — דורך וועלכן ניקאלאיקע איז געפארן אויף „פאלאוואניע" (יאגד).

סיי די ברייטע הויפט־וועגן און אלעען און סיי די קלענערע וועגן און שטעגלעך אין פארק פון פאלאץ זענען געווען באשאטן מיט קאלירטע שטיינדלעך ביי די זייטן. פארשייד־נקאליריקע און שטארק־ארמאטישע בלומען זענען שפעדיק געוואקסן, ווו דאס אויג האט נאר געקאנט דערגרייכן. גרעסערע און קלענערע בריקן און בריקלעך האבן אלע וועגן און שטעגן, וואס זענען זיך דארט צוזאמענגעלאפן, פארקניפט און פאראייניקט.

יעדע צווייי יאר פלעגט דער צאר קומען קיין סקערניעוויץ אויף יאגד.

און כאטש עס זענען ביי אונדז נישט געווען קיין זעלטנקייטן די חגאס, פארווילונגען און מיליטערישע פאראדן מיט ארקעסטערס; און כאטש מיר זענען נישט זשעדנע געווען נאך „הויכגעשטעלטע" גאסט, ווי דער געניראל־גובערנאטאר סקאלאן, אדער דעם צארס פעטער סערגיי ניקאלאיעוויטש, — האט אבער סקערניעוויץ געפעלן בערט, וועט מען האט זיך געריכט, אז דער צאר אליין האלט ביים קומען.

חדשים פריער האט מען זיך שוין געגרייט. הייזער זענען רעמאנטירט געווארן, גאסן־ברוק און טראטוארן האט מען פאריכט און אויסגעלייכט. טריאומף־טויערן זענען אויפגעשטעלט־געווארן, באדעקטע מיט קאלירטע שטאפן, באהאנגענע מיט פענער, באצירטע מיט קאלירטע לאמפן. פענער האבן געפלאטערט אויף אלע הייזער. אויף אנגעצויגענע דראטן זענען, אויסער די שטאטישע לאמפן, הונדערטער און הונדערטער קאלירטע לאמטערנס געהאנגען.

געקומען איז דער צאר שטענדיק נאך די יום־טובים, וועט די וועטערן ביי אונדז זענען שוין געווען קאלטע און רעגנדיקע. פון דעסטוועגן האט עס קיינמאל נישט אפגעהאלטן די טויזנטער און טויזנטער מענטשן, צו שטיין שעהן־לאנג אויף די טראטוארן און אפווארטן די מינוט, ווען ניקאלאי מיט זיין סוויטע וועלן דורכפארן צו „פאלאוואניע" און שפעטער, אפטמאל שפעט אין אוונט — צוריק אין פאלאץ אריין.

פון דער יידישער עדה זענען אנטקעגנגעגאנגען מקבל־פנים־זיין דעם צאר: דער רב ר' מנחם־נחום און די דאזארעס ר' שמואל זיידע און ר' משה באמבעל. דער הויכער, הדרת־פנימדיקער רב מיט דער ברייטער, שניי־וויסער בארד, האט געטראגן א ספר־תורה און די דאזארעס, וועמענס ברוסטן זענען געווען באהאנגען מיט מעדאלן, האבן אויף א טאץ געטראגן ברויט מיט זאלץ.

דעם פייערלעכן אויסזען האט די שטאט אנגעהאלטן אזוי לאנג, ווי דער צאר איז דא געווען. און אויך קיין פרנסה האט, אין יענע טעג, נישט געפעלט. וואס מיטן צאר זענען מיטגעקומען אן א שיעור העכערע בעאמטע אוך רייכע גאסט. זיי האבן זיך געווארפן מיט גאלט און געקויפט, וואס נאר די אויגן האבן געזען.

פּערל ראָזענבוים, ירושלים

יענטע די „געכאפטע"...

(זכרונות פון יאָר 1905)

מ אָדנע לידלעך האָט מען לעצטנס אָנגעהויבן צו הערן ביי אונדזערע שכנה, יענטע מירל שווארץ (גיטלס טאָכטער) און כאָטש געזונגען האָט זי שטיל, געדעמפט, אָפּטמאָל — ברומענדיק, — האָבן אירע לידער דאָך ארויסגערופן אין יעדן אן אומ־באשטימטן אומרו.

און ביז מיט א קורצער צייט צוריק, איז זי דאָך געווען אזא פריילעכע, אזא לאכנדיקע, אזא שפרינגענדיקע שטיפערקע. וואָס איז דאָס פלוצלונג געשען מיט איר? וואָס איז זי מיטאמאָל אזוי ערנסט און פארחלומט־געוואָרן? — אירע שיינע, שווארצע קאַרשן־אויגן האָבן לעצטנס געגומען ענדערן זייער אויסדרוק: אָט שטראלן זיי ווי צוויי זונען אין איר שווארץ־חנעוודיק, ענערגיש געזיכט און אָט ווערן זיי פארבענקט און פארטונקלט, ווי צוויי פארוואָלקנטע לבנהס... און נישט נאָר די אויגן, — איר גאנצן וועזן איז עפעס פארהילט־געוואָרן אין א געהיימניש. איר גאנצע באנעמונג איז עפעס אזא סודותדיקע, אז נישט בלויז פאר די דערוואקסענע, נאָר אויך פאר אונדז, קינדער פון הויף, איז זי געוואָרן א רעטעניש.

וועג שכנות און ווייבער פון דער גאס האָבן געזען יענטען אדורכגיין, האָבן זיי זיך באלד געגומען סודלען וועגן איר מיט אזעלכע מינעס, פון וועלכע מען האָט נישט געקאָנט וויסן: צי דאָס איז אכטונג, אָדער פאראכטונג.

מיין מאמען, שרהל משה־לייבס, האָט איר דאָך אוודאי געקענט? יאָ? — איז איינמאָל פרעג איך זי:

— זאָג מיר, מאמע, וואָס איז געשען מיט יענטען? זי איז דאָך תמיד געווען אזא טייער מיידל! וואָס וויל מען פון איר האָבן? און פארוואָס טאקע איז זי דאָס לעצטנס געוואָרן אזוי אנדערש, ווי אלע מאָל, הא?...

אויך מיין מאמע האָט געמאכט אזא אומדייטלעכע מינע, ווי די זיך־סודלענדיקע שכנות און געענטפערט:

— זי איז א געכאפטע, מיין קינד.

— א געכאפטע? וואָס הייסט עס „א געכאפטע"? ווער האָט זי געכאפט?!

די מאמע ענטפערט נישט באלד און איך הויב זיך־אַן צו דערמאָנען די דער־ציילונגען פון מיין באָבע עטל, וואָס זי פלעגט מיר אַרויסלייענען פון מעשה־ביכלעך: מעשהלעך וועגן שדים, וואָס כאפן מענטשן. זיי כאפן בחורים וועלכע טראָגן נישט קיין ציצית און מיידלעך וועלכע טראָגן נישט קיין שירצן. אָבער ניין, עס קאָן דאָך נישט זיין! אויב יענטע איז א געכאפטע דורך די שדים, וואָס־זשע טוט זי דאָ, צווישן מענטשן?!

איך שטיי־צו צו מיין מוטער און זי דערציילט מיר וועגן עפעס א חברה אזא, וואָס רופט־זיך „אחדות" און וואָס וויל איבערמאכן די גאנצע וועלט.

— איבערמאכן די וועלט? עס איז דאָך א גאנץ שיינע וועלט! נאָך וואָס דארף מען זי איבערמאכן? און ווי קען דאָס א חברה איבערמאכן אזא גרויסע וועלט, וואָס גאָט האָט געמאכט?

דערקלערט מיר די מאמע, אז נישט די וועלט ווילן זיי איבערמאכן, נאָר די אַר־דענונג, דעם סדר פון דער וועלט. עס געפעלט זיי נישט, אז ניקאָלאי זאָל זיין א קייסער און סקאלאָן — א גובערנאטאָר.

דעם אמת געזאָגט, איז עס מיר אויך נישט שטארק געפעלן. יידן האָבן דאָך פון זיי קיין נחת נישט געהאט. אָבער דער קייסער מיטן גובערנאטאָר האָבן דאָך סאָל־דאטן! מיט ביקסן און מיט שוועדן! איז ווי קומט מען דאָס־צו צו אזא קייסער מיט אזא גובערנאטאָר און מען ווארפט זיי אראָפ? זיי וועלן זיך לאָזן? און די סאָלדאטן מיט די ביקסן וועלן שווייגן?

זאָגט מיר די מאמע, אז די חברה „אחדות" האָט נישט קיין מורא פאר קיין סאָל־דאטן. און קעגן די ביקסן מיט די שוועדן האָבן זיי אזא מיטל: זיי כאפן־אריין יונגען מיט מוידן, רעדן זיי־צו צו אלדאָס בייז, הייסן זיי, אז זיי זאָלן נישט פאָלגן טאטע־מאמע, נאָר זינגען לידלעך און ווארפן באָמבעס.

איז ווי מען קען דאָס מיט זינגען לידלעך און מיט נישט־פאָלגן טאטע־מאמע, אראָפוואַרפן א קייסער, — האָב איך וויטער נישט פארשטאנען. אָבער דאָס ווארפן באָמבעס, האָט מיך דערשראָקן אויף טויט!

כאָטש איך האָב זיך עס אלץ נישט געקאָנט פאָרשטעלן: ווי יענטע גייט עס מיט א באָמבע צום קייסער, ווארפט עס אים אין פנים און זינגט א ליד...

פון יענעם טאָג־אָן האָב איך, מיט נאָך א פאָר חברטעס מיינע (קליינע מיידע־לער, אין מיין עלטער), געמומען נאָכפאָלגן יענטען. רעדן מיט איר האָבן מיר נישט געוואגט. אפילו נאָנט צוגיין צו איר האָבן מיר מורא געהאט, טאָמער וועלן מיר, חלילה, אויך געכאפט־ווערן... — מיר זענען איר נאָכגעקראָכן פונדערווייטנס און נאָכ־

שפּיאָנירט, ווהין זי גייט און מיט וועמען זי רעדט. עס האָט לאנג נישט געדויערט און מיר האָבן זיך טאקע דערוווסט אויסטערלישע זאכן!

איינמאָל איז ארויפגעקומען אן אומבאקאנט מיידל צו אונדז אויפן הויף, זעט־אויס, — אויך א געכאפּטע. און מיר האָבן אונטערגעהערט, ווי זי האָט א זאָג־געטון יענטען:

— היינט, זיבן א זייגער, אויף דער בירזשע! קאָנספיראטיוו!!!

איך מיט מיינע חברטעס האָבן זיך איבערגעקוקט דערשטוינט:

— וואָס האָט זי געזאָגט?

— עפּעס „בירזשע"...

— און קאָנסטרעטיפ...

— נישט קאָנסטרעטיפ, נאָר קאָנסטערטיף.

— ניין, קאָנספיראטיף האָט זי געזאָגט! אָבער וואָס מיינט עס?

— איך ווייס נישט.

— איך אויך נישט.

— דאָס מוז זיין עפּעס א שפּרוך. א כישוף־וואָרט.

— פון די שדים? כהאָב מורא!

— ניין, פון די כאפערס. פון דער חברה „אחדות".

איך האָב איבערגעלאָזן מיינע חברטעס און געלאָפן צו דער מאמען, זיך דער־ווייסן, וואָס דאָס איז אזוינס „בירזשע" און „קאָנסטעטיף", אָדער „קאָנספיראטיוו". אָבער צו מיין ענטוישונג, האָט עס מיין מאמע אויך נישט געווווסט. און היות דערווייסן־זיך האָבן מיר געמוזט פאר יעדן פּרייז, — האָבן מיר אָפּגעווארט ביז זיבן א זייגער און טאקע נאָכגעקראָכן יענטען פּארטייעטערהיידט, אז זי זאָל אונדז נישט באמערקן. און דאָרט האָבן מיר זיך טאקע דערווווסט, אז דאָס ערשטע וואָרט, „אויף דער בירזשע", מיינט: הינטער די סטאָדאָלעס!... ביים טייך...

מיר האָבן זיך דאָרט פארגנבעט אין א פינצטער ווינקל, מיט פלאטערנדיקע הער־צער, אָנצוקוקן די חברה „געכאפּטע". אָבער ווי איבעראשט זענען מיר געווען, ווען אנשטאָט ברואים מיט הערנער און ציגענע פיס, האָבן מיר דאָרט דערקענט א סך היי־מישע בחורים מיט מיידלעך. זיי האָבן נישט געטון „אלדאָס־בייז", נישט געזונגען קיין לידלעך און האָבן נישט געהאלטן אונטער די אָרעמס קיין באָמבעס. וואָס זיי האָבן יאָ געטון, איז געווען: מאכן מיט די הענט און רעדן. א פּאָר זענען דאָרט געווען, וואָס האָבן גערעדט זייער לאנג, זייער געדיכט און זייער אומפאָרשטענדלעך, מיט א ים פון פּרעמדע, אויסטערלישע וועדטער. אלע איבעריקע האָבן זיך צוגעהערט, ווי זיי וואָלטן פּארשטאנען יעדעס וואָרט. מיר, קינדער, האָבן נישט פּארשטאנען און מיר האָבן אָט די אויסטערלישע וועדטער פּארשריבן לזכרון: „בירזשע", „קאָנספיראטיוו", „בורזשוי", „קאפּיטאל", „עקספּלואָאטאציע", „סאָציאליזמוס", „אינטערנאציאָנאל", „מארקס", „פּראָ־לעטאריאט" און „רעוואָלוציע". טעג און נעכט האָבן מיר זיך אָט די אויסטערלישע

זוערטער געפלאָנטערט אין קאָפ און איך האָב אפילו מורא געהאט, צו פרעגן עמיצן די באדייטונג.

היות די אלע „געכאפטע", ווי מיר האָבן זיי דערקענט, זענען געווען קינדער פון אָנגעזעענע, באלעבאטישע פאמיליעס, וועלכע מיר האָבן נישט געוואָלט אָנטון קיין צער, קיין חרפות און בושות, — האָבן מיר, קינדער, באשלאָסן צו האלטן די זאך בסוד. קיינעם נישט דערציילן, וואָס מיר האָבן געזען און וואָס מיר האָבן געהערט.

מיר האָבן, אָבער, געהאט א טעות. וואָס מיר האָבן געמיינט, אז עס איז א סוד, איז עס שוין געווען „א סוד פאר גאנץ בראָד", פאר דער גאנצער שטאָט, הייסט עס. אלע האָבן שוין געוווסט פון דער חברה „אחדות" און ווער די „אחדות"־יונגען מיט די „אחדות"־מוידן זענען.

וועגן די מוידן, צום ביישפיל, האָט מען דערציילט, אז ווען די מאמעס זענען נישט, ווארפן זיי אריין חלבנע ליכטלעך אין דער יויך, טריף צו מאכן דאָס עסן... און אליין „נאשן" זיי אויך חלבנע ליכטלעך און שטיקלעך טריפהנעם זייך, אויף צו להכ־עיס... מען האָט דערציילט וועגן טאטעס, וואָס כאפן זייערע טעכטער הינטער די סטאָ־דאָלעס און הינטערן קליינעם טומאהלע און שלעפן זיי אהיים ביי די האָר.

מען האָט דערציילט, אז מנחם משה גרויס (פייגענבוים) האלט פייערדיקע רע־דעס פארן מיליטער. ער רעדט צו זיי רוסיש, וועגן סאָציאליזמוס...

מען האָט אויך געריעדט וועגן „פרייער ליבע" ביי די „אחדות"־ניקעס און ווי פאָר־לעך טוען דאָרט שידוכים, אָן שדכנים, אָן נדנען און נישט רעכענענדיק־זיך מיט קיין יחוס. אנשטאָט „הרי את" און חופה־וקידושין, זאָגן זיי זיך „יאָ" און זיי אנטלויפן קיין אויסלאנד.

איך האָב נישט פארשטאנען, מיט וואָס „יאָ" איז א שרעקלעך וואָרט און פאר־וואָס, אז מען זאָגט עס, מוז מען לויפן קיין אויסלאנד. איך אליין האָב דאָך שוין א סך מאָל געזאָגט „יאָ" און האָב נישט געמוזט אנטלויפן! און וויפיל מאָל האָב איך שוין געהערט, ווי מיין מאמע אליין, די כשרע צנועה, האָט געזאָגט „יאָ" און זי איז נישט אנטלאָפן קיין אויסלאנד.

דערוווסט האָב איך זיך ערשט שפעטער, וען חיה, לייביש קריגערס טאָכטער איז אנטלאָפן מיט וואָוע עזריאלס (שמאטשאזש) קיין אויסלאנד און האָבן דאָרט חתונה־געהאט אָן דעם טאטנס וויסן און ווילן. וען רויזע, יאָסל שווארצס, איז אנטלאָפן מיט עזראָן, חיים־לייבס, קיין אמעריקע און וועגן אנדערע „געכאפטע" פאָרלעך. אָן עפ־דעמיע איז עס געוואָרן פון „געכאפטע פאָרלעך", וואָס אנטלויפן פון סקערניעוויץ קיין אמעריקע, צוליבן נישט זיין פאָרזיכטיק מיטן קליינעם, געפערלעכן וואָרט „יאָ"!...

אז איך דערמאָן זיך איצט אָן עזראָן, שטייט פאר מיינע אויגן דער אמתער טיפ פון „אחדות"־ניק. אלע האָבן זיי זיך באמיט צו קליידן און אויסזען איינער ענלעך צום אנדערן און אזוי ארום, — געבילדעט אָן איינהייטלעכן טיפ: כמעט אלע

האָבן זיי געטראָגן אזעלכע העמדלעך, אויסגענייטע ביים האלדז, (אויסגענייט האָבן עס מסתמא זייערע חברטעס, ווען אזעלכע פלעגן זיי זאָגן „יאָ"). אלע האָבן זיי געטראָגן לע־דערנע, צען סאנטימעטער־ברייטע פאסן, אונטערגענייטע מיט טעשלעך. גרויסע, גע־דיכטע גזשיבעס האָבן אפירגעקוקט פון אונטער די היטלען און האָבן זיך געוויגט איבער די שטערנס. אָט די גזשיבעס האָבן די „אחדות"־ניקעס דאן געהאט אויף זייער לשון „גא־ריבאלדיס"... און אויסער די גזשיבעס פון פאָרנט, האָבן זיי הינטען געהאט פארשוי־רענע „פאָלקעס". דערצו האָט נאָך יעדערער געמוזט האלטן אין דער האנט (נישט קיין באָמבע) — א דין באמבוק־שטעקעלע...

הייסע חסידים האָבן נישט געקאָנט צוקוקן און דערלאָזן אזא מין פירעכטס אין שטאָט און נישט געקאָנט שווייגן, וואָס מען מאכט א תל פון זייערע קינדער. זיי האָבן אויך געגרינדעט א חברה, א קאָמיטעט אזא, וואָס איז ארויס אין מלחמה קעגן די „אחדות"־ניקעס. דער חסידישער קאָמיטעט האָט נישט געזונגען קיין לידער, נאָר זמירות. און זיי האָבן נישט געוואָרפן קיין באָמבעס, נאָר געטיילט פעטש. די שלאכט האָט זיך אויסגעשפרייט ווייט אויסער די גרענעצן פון דער שטאָט. אין סקערניעוויץ גופא האָבן די מאכט געהאט די חסידים. דער „קאָמיטעט" איז באפאלן די „אחדות"־ניקעס אין זייערע שטיבער, געשלאָגן מכות רצח, אפגעשוירן די „גאריבאלדי"־גזשיבעס מיט די פאָלקעס צוזאמען. אפילו מיידלעך האָבן זיי אפגעשוירן און געשמיסן.

אָבער אין ווארשע, לאָדזש און אנדערע שטעט, האָבן די מאכט געהאט די „אחדות"־ניקעס. ווארעם אין יענער צייט זענען א סך „אחדות"־ניקעס אוועק אין די גרוי־סע שטעט, זיך לערנען פאכן. זיי האָבן מער נישט געוואָלט זיין קיין פאראזיטן און לעבן אויפן טאטנס חשבון. און דאָרט, אין די גרויסע שטעט, האָבן זיי אָפגעצאָלט די היציקע „קאָמיטעט"־חסידים, פאר זייערע מעשים אין סקערניעוויץ. ביי די וואָקזאלן האָבן זיי אָפגעווארט יעדן סקערניעוויצער סוחר, ארויסגעריסן ביי אים די פעק סחורה און געגעבן אים קלעפ, כפל־כפליים. אזא סוחר איז שפעטער אהיים געקומען און זיך געלייגט אין בעט אויף שיינע חדשים. אנדערע האָבן זיך אפילו געמוזט אוועקלייגן אין שפיטאָל... דאָס איז געווען א קאמף, וואָס האָט א לאנגע צייט געהאלטן אין שפאנונג דער גאנצער סקערניעוויצער באפעלקערונג און וואָס האָט אויפגערודערט אלע יידן אין די שטעט און שטעטלעך פון גאנץ פוילן.

און אין די פארנאכטן האָט יענטע ווייטער געזונגען אירע שטילע, מאָנאָטאָנע לידלעך:

ברוך שולמאן איז אין גאס געגאנגען,
געגאנגען איז ער צו דעם טויט...

אדער:

זייערע שיינע פאלאצן, זייערע רייכע סאלאָנען,
האָבן זיי געפארבט מיט מיין בלוט אויף רויט.

דעריבער, מיין קינד, זאָלסטו נישט פארגעסן,
צו נעמען ראכע פאר מיין פריצייטיקן טויט.

און וועז חברטעס זענען זיך צוזאמענגעקומען ביי יענטען, וועז דער טאטע איז נישט געווען אינדערהיים, — האָבן זיי שוין געזונגען פרייליכערע לידער אוז אלע צוזאמען:

אין דער קוזשניע, ביי דעם פייער,
שטייט א שמידער אוז ער שמידט.
ער קלאפט דאָס אייזן. פונקטן פייער
שפריצן אוז ער זינגט א ליד.
פאר דער פרייהייט וואָס וועט קומען — — —

אָדער גאָר די מארסעליעזע אויף יידיש:

וואָס האָבן מיר, ברידער, צו פארלירן?
וואָס טויג אונדז א לעבן אָן ברויט?
וואָס דארפן מיר ווינטער נאָר פרירן
אוז זומער — ליידן נאָר נויט?

און יענטע איז געוואלדיק אויסגעוואקסן אין אונדזערע קינדערשע אויגן אוז זיך פארוואנדלט אין א געהיימניספולער העלדין פוז דער רעוואָלוציע. מיר האָבן באקומען פאר איר גרויס דרך־ארץ אוז נישט־ווינציקער מורא: ווער ווייסט, מיט וואָס פאר א פלענער זי טראָגט זיך ארום? ווער ווייסט, וואָס אזוינס זי קלייבט זיך אָפצוטוז? וואַרפן א באָמבע, אָדער זאָגן „יאָ" אוז אנטלויפן? אוז אפשר וועט זי טאקע באלד א נעם־אָן געבן ניקאָלאיען ביים קאָפ, אראָפשלעפן אים פוז טראָן אוז א שליידער־טוז אים צו דער ערד אוז פוז גאנץ רוסלאנד מאכן א תוהו־ובוהו? ווער ווייסט?

אָט האָבן מיר דאָך אונטערגעהערט אויף דער בירזשע, הינטער די סטאָלעס, אז: „יאפאניע האָט דעם חזיר שוין פארטיק געמאכט אוז איינגעזומען מאנדזשוריע מיט פאָרט־ארטור".

אָבער יענטע שווייגט. דאָס הייסט, זינגען זינגט זי ווייטער, נאָר קיין איבער־קערעניש קומען דערווייל נישט פאָר...

אין שטעטל איז עס ביסלעכווייז רוהיקער אוז שטילער געוואָרן. א סך עלטערן איז געלונגען איינצוזעמען זייערע קינדער אוז צוריק ארויפפירן זיי אויפן דרך־הישר. עס האָט זיך שוין געדאכט, אז אויך יענטע איז געוואָרן אן אנדערע. איר מאמע, גיטל, האָט דערציילט מיין מאמען, אז יענטע אינטערעסירט זיך שוין ווידער מיט אלץ אין שטוב אוז אז זי באציט זיך שוין ווידער ווארעמער צו טאטע־מאמע, צערטלעכער, גע־טרייער. צו גיטלס גליק איז איצט נישט געווען קיין גרענעץ...

אָבער גיטלס גליק האָט לאנג נישט געדויערט.

אין א ווינטערדיקן שבת־צו־נאכטס בין איך מיט מיין מאמען געגאנגען צו אונ־

דזשר שכנה גיטל, כדי צוזאמען זאָגן „גאָט פון אברהם" פארן אָנצינדן א ליכט. וועז מיר זענען אריינגעקומען, האָבן מיר דערזען, ווי גיטל ווארעמט־זיך ביים אויוון, קרעכצט, זיפצט און שאָקעלט אומגליקלעך מיטן קאָפּ. איר גאנץ לייב האָט געציטערט, געפיבערט.

— איר ווארעמט־זיך, הא?...

— עס איז מיר שוין גוט ווארעם! שוין איינמאָל ווארעם! — האָט גיטל געענט־פערט מיט גאל — עס האָט מיך שוין א גוטע הינ געטראָפן, ווייַ איז מיר!

— וואָס איז געשען, גיטל?

— איך האָב שוין נישט יענטען, ווייַ דער מאמען!

— סטייטש?! און וואָס הייסט?

— זי האָט אָפּגעגעסן מיטאָג, אוועק און נישטאָ מער! מען האָט עס מיר אָנגעזאָגט, וועז זי איז געווען שוין איבער דער גרענעץ. — — —

ווי מיר זענען שפּעטער געווויר־געוואָרן, איז טאקע יענטע אויך געשטרויכלט־געוואָרן מיט א „יאָ" און זי איז אנטלאָפן קיין אמעריקע, צו איר באשערטן.

איר באשערטער איז געווען דער זון פון בנימינען, חיים דעם שמשס.

זלמן האָלץ

די געזעלשאפט „פראגרעס"

דער דורשט נאָך ביכער און וויסן איז געווען גרויס. אז איך האָב נאָר געקאָנט „דערקראָנען" א יידיש אָדער העברעאיש בוך, בין איך צוגעפאלן צו דעם, ווי צו א פרישן קוואל, געשלונגען און זיך געקוויקט. אָבער שווער, זייער שווער איז געווען א יידיש, אָדער העברעאיש בוך צו באקומען. פרעמד־שפראכיקע ביכער פלעג איך נעמען אין דער פוילישער ביבליאָטעק, וועלכע איז רייך געווען אין ביכער און איך בין זיי אזוי מקנא געווען! אגב האָב איך זיך דאָרט שטענדיק שלעכט געפילט אונטער די ביטלדיקע און בייזע בליקן, וואָס האָבן דייטלעך געפרעגט: „ווער דארף אים דאָ, דעם כאלאטשאזש?!"... יאָ, איך בין זיי מקנא געווען און איך האָב געחלומט: ווי גוט וואָלט געווען, ווען מיר וואָלטן דאָ געקאָנט גרינדן אן אייגענע, יידישע ביבליאָטעק!..

איינמאָל האָב איך זיך אָנגענומען מיט מוט און האָב די זאך פארטרויט מיינע חברים יחיאל גוטמאן, מענדל כשר (איצט אין אויסטראליע) און יחיאל ניימאן. זיי האָבן בישט אויסגעלאכט מיין „פאנטאזיע", ווי איך האָב דערווארט. פארקערט, זיי האָבן זיך אָנגעכאפט אָן דעם געדאנק און מיר האָבן זיך נאָכדעם בראטן מיט די עלטערע חברים יוסף האוס, ישראל צודקאָוויטש און אהרן ראָזענבוים. שפעטער האָבן מיר, אין הינ־טערשטן חדר פון אונדזער געוועלב, אָפגעהאלטן א ריי אסיפות צוואמען מיט: מענדל גרייעק, מלך ליבערמאן, פנחס שוארץ, שאול ראָזענצווייג, יצחק שעווראָן, אברהם ליפשיץ, הינדע ליפשיץ, רבקה ליבערמאן, חיה לעווי, רבקה קארפ און אנדערע. עס איז באשלאָסן געוואָרן צו זאמלען געלט און ביכער. די ערשטע גרינדער האָבן זיך באשטייערט מיט א רובל יעדערער און מיט די געוצטע ביכער, וואָס ער האָט פארמאָגט. דערצו האָבן מיר נאָך אייגענאָרדנט א ליטעראריש־מוזיקאלישן אָוונט און די הכנסה איז געגאנגען פאר דעם צוועק.

געווען איז דאָס אין יאָר 1912 (אויב איך האָב קיין טעות נישט), וועו אונדזער ערשטע יידישע ביבליאָטעק איז געשאפן געוואָרן.

א גרופּע קולטור־טוער אין סקערניעוויץ

פון רעכטס: זלמן האלץ, חיים בינטשקאווסקי, יאסל האוס, יחיאל ניימאן (נחמן דיינס), ישראל צודקאוויטש.

דאס איז געווען פון אונדזער זייט, נישט בלויז א גרויסער אויפטו, נאר אויך א גרויסע איינשטעלעניש. בפרט נאך, אז מיר האבן גוט געוווסט, וואס די „אחדות־חברה האבן געהאט אויסצושטיין מיט א 7—8 יאר פריער...

אבער יענע קנאים זענען שוין עלטער געווארן און זיי האבן אויך גוט געדענקט די נאכווייענישן פון זייער קאמף קעגן דער דאמלסטיקער „אחדות־חברה". די שטאט האט געהאט גענוג אויסצושטיין פארן שערן די „גזשיבעס" און אנברעכן די ביינער פון די „אחדותניקעס". דער סקערניעוויצער מסחר איז אויף א לאנגער צייט כמעט פאראליזירט געווארן: יעדער סוחר האט מורא געהאט ארויסצורירן־זיך פון שטאט. וואס אחדותניקעס פון אנדערע שטעט האבן יעדן סקערניעוויצער תקיף אפגעווארט און אים „מקיים פסק־געווען" כפל־כפליים...

דערצו האבן די „אחדותניקעס", אין יענער צייט, אפן ארויסגעטראטן קעגן „גאט און קייסער" און מיר, די גרינדער פון דער ביבליאטעק, האבן ביידע געלאזן צו־רו... מיר האבן געשטעלט דעם „טראפ" בלויז אויף דער קולטורעלער זייט פון אונדזער אונטער־נעמונג און דערמיט — ביי די תקיפים און קנאים ארויסגענומען דעם ווינט פון די פליגלען...

אפיציעל האָט מען אונדז נישט געשטערט אין דער לעגאלער ארבעט, ביים קריגן די דערלויבעניש פון זעמסקי נאטשאלניק פאָלזיקאָוו, וועלכער איז געווען ממונה איבער די ענינים. מיר האָבן, אָבער, געוווסט, אז טאטעס האָבן אָנגעזאָגט זייערע קינדער, ספּע־ציעל — די טעכטער, מיטן הארבן וואָרט, אז זיי זאָלן זיך נישט דערוועגן צו קומען אין דער ביבליאָטעק אריין. אָבער יונגוואָרג האָט עס דווקא געצויגן און ווען מיר האָבן איינגעאָרדנט א ליטעראריש־מוזיקאלישן אָוונט ביי בינדערן אין זאל, איז עס געווען סיי מאטעריעל און סיי מאָראליש, אן אויסערגעווייניגלעכער דערפאָלג.

מיט דעם איינקונפט פון דעם אָוונט און מיט אונדזערע באשטייערונגען האָבן מיר איבערגעבונדן די צוזאמענגעקליבענע ביכער און אויך געשיקט א דעלעגאציע קיין ווארשע, איינצוקויפן נייע ביכער, וואָס מיר האָבן אויסגעוויילט אין די קאטאלאָגן. א לאָקאל האָבן מיר געדונגען אויף דער ראוער גאס, ביי א קריסט. קריניוויעצקי האָט ער גהאייסן. און מיר האָבן באשטימט דיזשורן, צו צוויי בחורים, וועלכע האָבן יעדן אָוונט ארויסגעגעבן די ביכער. מיר האָבן הנאה געהאט צו זען, ווי א טייל יונגטלעכע, באזונדערס מיידלעך, האָבן זיך געשלייכט פארטייעטערהיידט און זיך ממש אריינגעגנבעט אין ביבליאָטעק, נישט באמערקט צו ווערן פון אזעלכן, וועלכער קען עס דערציילן די עלטערן. עס זענען אויך געווען אזעלכע, וועלכע זענען טאקע קיינמאָל אין ביבליאָטעק נישט געקומען און דאָך געגומען ביי אונדז ביכער דורך אנדערע.

אינטערעסאנט זענען געווען די זיצונגען פון דער ביבליאָטעק־פארוואלטונג, וואָס איז באשטאנען פון מענטשן פון פארשיידענע ריכטונגען. ביים דיסקוטירן ביבליאָטעק־פראָבלעמען, האָבן זיך די יוגנט־בלוטן צעשפילט... באזונדערס איז דאָס געקומען צום אויסדרוק, ביים אָרגאניזירן ליטעראריש־מוזיקאלישע אָוונטן, צו וועלכע מיר פלעגן אראָפּברענגען לעקטאָרן פון וואַרשע. צו יענער צייט האָבן מיר אראָפּגעבראכט ר׳ הלל צייטלינען, נח פרילוצקין, ד״ר י. גאָטליבן און ד״ר מוקדונין. עד־היום געדענק איך נאָך דעם רושם וואָס עס האָט געמאכט, ווען אונדזער חבר מענדל כשר, דער בונדיסט, האָט געגומען דאָס וואָרט, כדי צו צעקלאפן די ארגומענטן פון ד״ר גאָטליבס א ציוניסטישן פאָרטראג.

די ביבליאָטעק איז שטופנווייז געוואקסן סיי אין מיטגלידער און סיי אין ביכער. צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, זומער 1914, האָבן מיר שוין פארמאָגט ארום ניין הונדערט ביכער.

א יאָר שפּעטער, אונטער דער דייטשער אָקופאציע, האָט זיך דאָס לעבן אין סקערניעוויץ מער־ווייניקער נאָרמאליזירט. כאָטש די פראָנט־ליניעס זענען נאָך אלץ געווען בלויז א פאָר וויאָרסט מזרח־זייט פון דער שטאָט. צווישן אונדזער יונגוואָרג האָט זיך ווידער אָנגעהויבן א באוועגונג, צוריק צו באנייען די ביבליאָטעק.

מיר האָבן אָנגעגעבן א ביטע צו דער מאכט און, מיט דער הילף פון דעם סעקרעטאר פון מאגיסטראט, דעם יונגן, אנשטענדיקן פאָליאק וואשקאָווסקי, האָבן מיר באקומען די דערלויבעניש צו שאפן א געזעלשאפט מיטן נאָמען „פראָגרעס״. דער געזעלשאפט „פראָ־

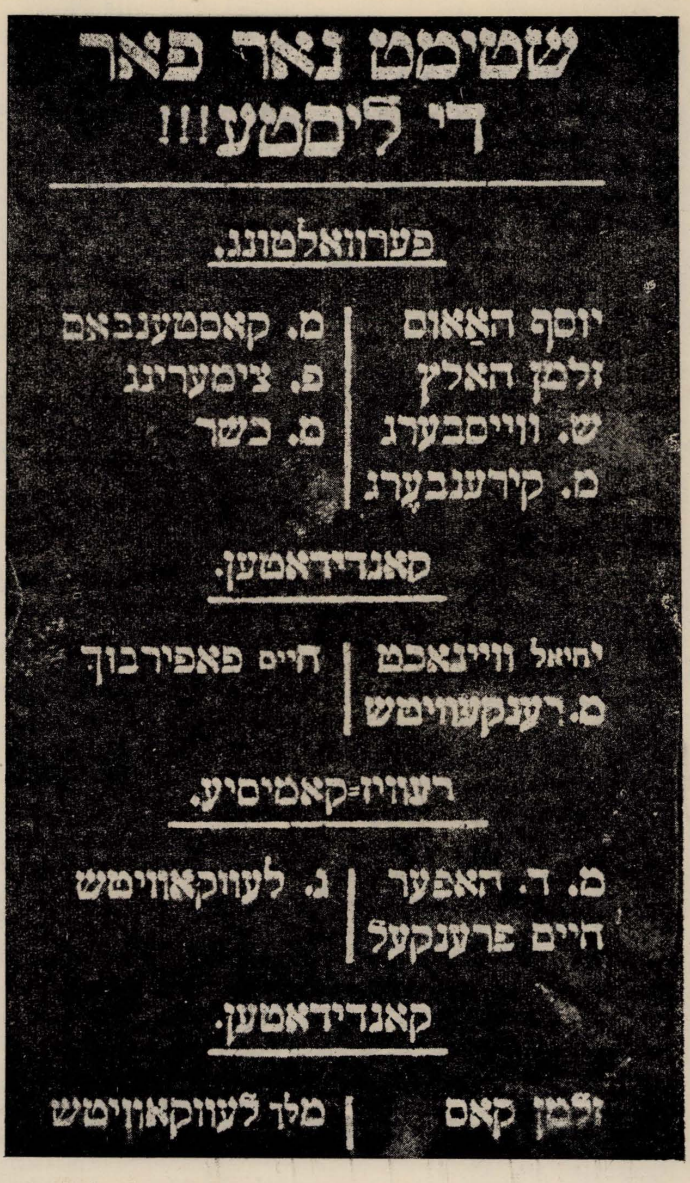

א וואל-צעטל פון „פראגרעס"-קאמיטעט

סקערניעוויץ

ביאנאבענד דען 26 יאנואר 1913 יאהר

ווקאל וואקאלנער

אבענד

דאגראם

1 אבטיילונג

1) א קאסעריע איז איין אקט „ריא אנענטען פאן שלום עליכם
רעזשיסער סקאטניצקי

2 אבטיילונג

2) אובערטיאר „דאס בעלייכטונג פאן טעמפעל פאן אראם
ערפילט אויף ראיאל דיא טאראם ריסטער

3) מאנאלאג פאן שלום עליכם ערפילט הערר ראבניצקי

4) אריע „דער שטערן" ווירד זינגען מ. ל.
אקאמפ. ד. פרזעדעצקא

3 אבטיילונג

5) דועט פיר פיעדעל סים ראיאל ווערדען אויספירען
ז. דייטשער אונד י. ל.

6) דעקלאמאציאן „דעם שיהטס טאכטער" פאן פענאלאוויטש
אויף דעם בוזעם פון ים פאן ראזעפעלד.

7) משונעת „דער פערשעמטער סטורענט"
ווירד אויספירען שפיגעל.

8) ראם אידישע ראפסאדיא פאן טאכאדושאווסקי
וועט אויספירען אויף פיעדעל י. ל.

צום שלום טענץ, פאסט אונד קאנפעטטי

אין דער צייט פאן ריא אנטראקטען אונד טענץ ווירד שפילען
איין מ. ניטער ארקעסטער

פערוואלטערס | ח. קאצענעלענבאגען
ד' פרושעדעצקי
קראטאשינסקי

גרעס" איז דערלויבט געוואָרן צו עפענען א ביבליאָטעק, לייען־זאל און טיי־האלע און איינצואָרדענען פאָרלעזונגען, לעקציעס און אנדערע קולטור־פאראנשטאלטונגען.

במשך א גאנץ קורצער צייט, איז אונדז געלונגען צו שאפן גענוג געלט, צו דינגען א גרויסן און שיינעם לאָקאל ביי וויינבערגן, קעגנאיבער דעם שפיטאָל. מיר האָבן געאר־בעט מיט יוגנטלעכן אימפעט, מיט ענטוזיאזם און ברען...

דער ערשטער צימער איז געווען זייער א גרויסער. ממש א זאל... דאָרט האָבן מיר אריינגעשטעלט לאנגע טישן, בענק און שטולן און איינגעאָרדנט די טיי־האלע. עולם האָט געטרונקען, צוגעביסן, געמיטלעך פארבראכט און טעמפעראמענטפול דיסקוטירט... אין צווייטן צימער איז געווען דער לייען־זאל. דאָ האָט געהערשט א שטילקייט. אויף די לאנגע טישן זענען געלעגן צייטונגען, זשורנאלן, ביכער און דער עולם איז געווען אריינגעטון אין לייענען. אינם לעצטן צימער איז געווען די ביבליאָטעק. יעדן אָוונט האָט דיזשורירט אן אנדער פאָר, ביים טוישן די ביכער.

די געזעלשאפט „פראָגרעס" איז געווארן א וויכטיקער פאקטאָר אין שטאָט און דער אָפקלאנג איז אוועק ווייט און ברייט איבער שכנותדיקע שטעט און שטעטלעך. אונדזער ביכער־קאטאלאָג איז זיך צעוואקסן, די פאָליצעס זענען פולער און פולער געוואָרן און מיטגלידער האָבן מיר שוין פארמאָגט א שיינע פאָר הונדערט.

די צייט האָט אונדז דאן אזוי צוגעשפילט, אז פאר די קנאים האָבן מיר שוין מער קיין מורא נישט געהאט. אונדזער אמביציע איז געווען, צוצוציען וואָס מער מענטשן פון אלע שיכטן. ליידער זענען געווען אזעלכע, וועלכע זענען צום „פראָגרעס" נישט צוגע־שטאנען דערפאר, ווייל זיין מערהייט איז באשטאנען פון ארבעטער־יוגנט, בעלי־מלאכות. אָבער די לעצטע האָבן זיך דווקאָ געטוליעט און געווארעמט ביים „פראָגרעס", האָבן דאָ אויפגעלעבט און זיך דאָ אויסגעלעבט.

יעדן פרייטיקצונאכטס האָבן מיר איינגעאָרדנט קעסטל־אָוונטן און פאָרלעזונגען פון אייגענע „כחות", ווי: מלך ליבערמאן, פינקע צימרינג, מענדל כשר, יוסף האוס, יחיאל גוטמאן און איך. די טעמען זענען געוועזן: „יידישע געשיכטע", „פאָליטישע עקאָנאָמיע", „קולטור־געשיכטע", „ליטעראטור און יידיש אלס שפראך". מען האָט געלייענט פארן עולם ספעציעל־צוגעקליבענע פאָעזיע, קורצע דערציילונגען, ארטיקלען פון צייטונגען און אלץ צעגלידערט, אנאליזירט, קריטיקירט און יונגווארג האָט אלץ געשלונגען און איינגעזאפט אין הארץ און אין מוח. און נישט אומזיסט האָט אונדזער יוגנט געהאט א שם ווייט אויסער די גרענעצן פון אונדזער שטאָט...

צו די אָפטע דיסקוסיע־אָוונטן פלעגן מיר איינלאדן דעם ציוניסטישן לערער באקאליאר. פארשטייט־זיך, אז כשר און צימרינג זענען געווען זיינע געשוואָרענע אָפאָ־נענטן... נישט זעלטן איז עס געקומען צו הויכע „טענער" און פערזענלעכע באליידיקונגען. דאָס זענען געווען „היימישע אָוונטן" אזוי צו זאָגן. גאנץ אנדערש האָט עס אויסגעזען, ווען מיר פלעגן אראָפברענגען לעקטאָרן פון ווארשע און לאָדזש. דאן איז עס געווען א געשעהעניש...

איך דערמאן זיך, וועז דער קאָמיטעט האָט אָפּגעווארט מעדעמען אויפן וואָקזאל אוז מיר האָבן א ווייטל פארבראכט מיט אים אין בופעט־זאל ביי א גלעזל טיי. מעדעם האָט ארויסגענומען א פאפיראָס צום פאררויכערן, האָט אים עמיצער פון דער חברה אונטערגעטראָגן א ציגאר. מעדעם האָט באדאנקט אוז לאכנדיק באמערקט:

— איר זענט נענטער צו דער דייטשער גרענעץ, רויכערט מען ביי אייך ציגארן... איך, אָבער, בין בלויז א גאסט, וועל איך שוין בעסער רויכערן מיין פאפיראָס...

זאָל דאָ דערמאָנט ווערן נאָך אן אינטערעסאנטער קוריאָז:

עס איז פאַרגעקומען א קאָנפליקט צווישן דער פארוואלטונג אוז פינקע צימרינג. עס איז באשטימט געווארן א חברים־געריכט פון דריי: משה וועבער (איצט אין קאליפאָרניע), מענדל כשר אוז איך. פון וואַרשע איז ספעציעל אראָפּגעשיקט־געווארן אלס בורר דער אָנגעזעענער חבר בערגער. דער סכסוך איז אויסגעגליכן געווארן צו אלעמענס צופרידנקייט. אָבער ווי איבעראשט מיר זענען שפעטער געווארן, וועז מיר האָבן אויס־געפונען, אז דער חבר בערגער איז גאָר א... פראָוואָקאטאָר...

דער „פראָגרעס" האָט נאָך אלץ געבליט, וועז זיינע ערשטע דריי גרינדער האָבן אים פארלאָזט: דער טייערער יחיאל גוטמאן, וואָס זיין שארפע עקסטרעמקייט איז מיר נישט אזוי געפעלן, וועלכער איז, אבער, געווען ערלעך, אויפריכטיק אוז ענטוזיאסטיש אוז האָט אלעמען געקאָנט אָנצינדן מיט זיין גלויבן אין א בעסערער וועלט... — איז פון דער וועלט יונג אווקגעריסן געווארן! מענדל כשר איז אווקגעפאָרן. איך בין ארויס פון מיין טאטנס רשות... זיך איינגעשפאנט אין עול־פרנסה אוז אויך באשלאָסן, צו פארלאָזן פוילן. דאָס איז צושטאנד־געקומען ערשט אין יאָר 1920.

דער „פראָגרעס" איז געווען דער שטאָלץ פון דער סקערניעוויצער יוגנט. די יוגנט פון ארומיקע שטעטלעך האָבן אונדז מיט אונדזער „פראָגרעס" שטארק מקנא געווען. אוז אין דער אמתן איז טאקע געווען מיט וואָס אונדז מקנא צו זיין!...

זלמן האָלץ

גירוש־סקערניעוויץ

(1914)

פֿרייטיק פאר ליכט־צינדן (עס איז דאן פונקט געגאנגען די פרשה לך־לך) האָט מען אינמיטן מארק אויסגעפוּיקט: אז ביז מאָרגן, שבת, 12 א זייגער בייטאָג, זאָל זיך קיין ייד נישט געפינען אויפן שטח פון סקערניעוויץ. פאָרן אָדער גיין מעגן זיי נאָר אויף מזרח, אין דער ריכטונג קיין ווארשע.

דאָס איז געווען באלד נאָכדעם, ווי די רוסן האָבן צוריק ארויסגעטריבן די דייטשן און ווידער פארנומען די שטאָט.

יידן האָבן זייערע אייגענע אויערן נישט געגלויבט: סטייטש?! גזירת ת״ח ות״ט?! עס איז דאָך עפעס דער צוואנציקסטער יאָרהונדערט!

און ווער האָט דען געזאָלט דאן וויסן, אז דווקא דער צוואנציקסטער יאָרהונדערט וועט זיך אָנטרינקען מיט מער יידיש בלוט, ווי אלע 19 יאָר־הונדערטער פאר אים, מיט אלע יאָרהונדערטער פאר דער איצטיקער צייט־רעכענונג צוזאמען?!

עס איז געווען א פארשטערטער, א שווארצער שבת. מען איז נישט געגאנגען דאוונען, מען האָט נישט געגעסן, נישט געטרונקען און נאָר געטראכט: ווי מען פאקט־זיך, וואָס מען נעמט, אונטער וועמענס השגחה מען לאָזט אלץ איבער און דער עיקר: ווהין גייט מען?!

מיין פאָטער האָט אָפּגערעדט מיט א באקאנטן קריסט, ער זאָל קומען צומאָרגנס 10 א זייגער אינדערפרי מיט א וואָגן און אונדז ברענגען קיין אמשינאָוו, פון וואנען מיינע עלטערן שטאמען. אמשינאָוו איז אן אלטע יידישע קהילה, עטלעכע און צוואנציק וויאָרסט מזרח־זייט פון סקערניעוויץ.

אָבער מערסטנס סקערניעוויצער יידן זענען געגאנגען קיין ווארשע און זייער ערשטע סטאנציע, שבת־צו־נאכטס, איז געווען באָלימאָוו — א קליין שטעטעלע מיט בלויז א פאָר מניינים יידן. די טראגישע איבערלעבונגען פון די סקערניעוויצער פליטים

ביי דער באָלימאָוער בריק, זענען ווערט באשריבן צו ווערן. און איך האָף, אז די, וועלכע האָבן דאָס מאַרטירער־קאַפיטל איבערגעלעבט, וועלן עס זיכער טון.

מיין פאָטערס פארמעגן איז געלעגן אין סחורה: היטלען, קאפעלושן, נישט־אויס־געארבעטע מאטעריאלן, מאנופאקטור און צוזאטן פאר אנצוגן און מאנטלען. וועגן מיט־נעמן דאָס אלץ, האָט קיין רייד נישט געקאָנט זיין. מיר זענען דאָך געווען א משפחה פון עלף נפשות: די עלטערן, מיין באָבע, דעם פאָטערס צוויי ברידער און זעקס קינדער, פון וועלכע איך בין געווען דער עלטסטער. עס זענען מיט אונדז אויך גענפאָרן פישל און בינטשע ראָזענצווייג, מיין קוזין משה, יאָסל באָנעקס איידעם. קיין פלאץ אויפן וואָגן פאר סחורה, האָט שוין נישט געקאָנט זיין. מיר האָבן דעריבער א גאנצע נאכט געפאקט און פארשטעקט די סחורה צווישן די שענק און די וועגט און אין אלע ווינקעלעך און לעכער, ווו מען האָט נאָר געקאָנט עפעס פארשטעקן.

די מאמע האָט צוגעגרייט צו צווייי פאָר קלאָרע וועש פאר יעדן אָנצוטון. מיר האָבן אָנגעטון די בעסטע מלבושים און שיך. אין בעטגעוואנט האָבן מיר באהאלטן דאָס צירונג און די ווערטפולע חפצים, ווי בעכערס און זילבער־געשיר. כאָטש מיין פאָטער האָט זיך געערעכנט פאר א פארמעגלעכן מענטש, האָט ער מזומן געלט געהאט פופציק קערבלעך, פון וועלכע ער האָט געדארפט באצאָלן דרייסיק דעם פורמאן.

עס איז געווען א וואך־נאכט מיט קרעכצן און זיפצן און וויבערישע טרערן. און דער פרימאָרגן וואָס איז געקומען, איז געווען צוגעפאסט צו אונדזער געמיט: דער הימל איז געווען גרוי־פארכמורעט. עס האָט געדריבניעט א רעגן, וואָס דער קאלטער, רוגזה־דיקער הארבסט ווינט האָט געשמיסן אין פנים־אריין און געשטאָכן ווי מיט שפילקעס. די פייכטע קעלט האָט זיך געגעסן אין לייב, אין די ביינער אריין. א בייזער, רשעותדיקער וועטער, ווי דער צורר ניקאָלאי ניקאָלאיעוויטש ימח שמו, לויט וועמענס באפעל מען פארטרייבט אונדז.

וואָכעדיקע פורן מיט שבתדיקע יידן און תשעה־באביקע יידן צופוס, מיט פעקלעך אויף די פלייצעס, האָבן זיך געאיילט וואָס שנעלער פון דער שטאָט ארויס. פון שעה צו שעה זענען די יידישע גאסן און געסלעך געוואָרן פוסטער און אומהיימלעכער. צען א זייגער, ווען דער גוי מיט דער פור איז אלץ נישט געקומען, האָבן שוין אונדזערע נעבעך מער נישט אויסגעהאלטן. איך האָב ריזיקירט צו גיין אין־דאָרף־אריין נאָך דער פור.

די בעטאָגענע בריק איז געווען אויפגעריסן און איך האָב געמוזט מאכן א ווייטערן אומוועג דורכן פאלאָץ, צו ראלינסקיס מיל. דאָרט איז איבערן וואסער געלעגן א פלאכער קלאָץ, ווו בלויז איין מענטש מיט פאָרזיכטיקייט און גלייכגעוויכט האָט געקאָנט אריבער־גיין. די וועגן זענען פול געווען מיט מיליטער, פאר וועלכע איך האָב זיך געשראָקן, אָבער וועלכע האָבן, צו מיין גליק, אויף מיר קיין אכט נישט געלייגט. ווען איך בין ענדלעך געקומען צום קריסט, האָט ער מיר געזאָגט, אז ער האָט שוין אוועקגעשיקט אין שטאָט אריין זיין זון מיט א גרויסן וואָגן. מיט הארץ־קלאפעניש האָב איך זיך געלאָזן לויפן צוריק.

ביז איצט קאָן איך נישט פארגעסן די שרעק, ווען צווייי סאָלדאטן האָבן מיך אָפּ־

געשטעלט. פון צעטומלונג האָט עס לאנג געדויערט, ביז איך האָב זיך געכאפט, אז זיי רעדן צו מיר יידיש... זיי האָבן מיך געפרעגט, צי עס איז אמת, אז מען טרייבט ארויס די יידן. „ליידער, — האָב איך געזאגט — איז עס אמת". „און מיר דארפן נאָך קעמפן פאר אזא פאָטערלאנד און לייגן אונדזערע קעפ!" — האָבן זיי געקריצט די ציין פון צער און ווייטיק.

דער ערשטער וואָס האָט מיך באגעגנט, צוריקקומענדיק אין שטאָט, איז געווען דער סטארשי סטראזשניק טאָטשיק, וועלכער איז געווען מיין טאטנס א גאנצער שמעלקע. אָבער איצט האָט ער מיך געפרעגט, וואָס איך טו דאָ און צי איך ווייס נישט, אז עס איז שוין אריבער די צייט און קיין יידּ טאָר זיך שוין מער אין שטאָט נישט געפינען?!

אָבער באלד האָב איך דערזען מיין פאָטער. ער איז מיר אנטקעגן געלאָפן מיט אזא שמחה, ווי די גירוש־גזירה וואָלט אָפגערופן־געווארן... ער איז שוין גרייט געווען, צו לאָזן זיך אין וועג מיך זוכן. די מאמע האָט מיך ארומגעכאפט קושן. אלע האָבן געווארט אויף מיר. דער זייגער איז שוין געווען ווייט נאָך איינס און קיין יידּ האָט מען שוין נישט געזען.

אין וואָגן האָט מען אָנגעלייגט דאָס בעטגעוואנט און אויף דעם — די פרויען מיט די קינדער. און מיר, די מענער, זענען נאָכגעגאנגען פון הינטן און ארום וואָגן, ווי אבלים. די שטוב האָט דער טאטע פארשלאָסן און דעם שליסל אָפגעגעבן א קריסטלעכן שכן, וועלכער האָט צוגעזאָגט אָפצוהיטן אונדזער האָב־און־גוטס, ביז אונדזער צוריקקומען.

הינטער דער שטאָט איז דאָס וועטער געווארן נאָך ערגער. די רעגן־טראָפנס וואָס דער וויינט האָט געשמיסן אין פנים אריין, זענען איצט געווארן שטעכעדיקער, ממש ווי הארטער האָגל. מיר האָבן געטאָפטשעט אין קאלושעס, אין בלאָטעס און זיך געשלעפט טריט־בייַ־טריט. אויפן וועג איז אונדז אנטקעגנגעקומען מיליטער. אן אנדערסמאָל וואָלטן זיי אונדז פארטשעפעט מיט בייַזן, אָדער מיט א שפאס. הייַנט אָבער, צי צוליבן הינטישן וועטער, צי טאקע אויס רחמנות, האָבן זיי אונדז בלויז אָנגעקוקט מיט אומעטיקע בליקן.

דערפאר אָבער האָט אנדערש אויסגעזען די באגעגעניש מיט צוויי יונגע פאָלאקן. אייניער איז צוגעקומען צו מיין פאָטער און אים געפרעגט: „וווהין גייסטו, זשידזשע?". מיין פאָטער האָט אים דערקלערט. אויף דעם האָט דער פאָלאק איינגעבויגן זיין קאָפּ און א זעץ־געטון מיט אים מיין טאטן אין דער גאָמבע. דער טאטע האָט זיך אזש א וואקל־געטון און זיך אָנגעכאפט אָן וואָגן, נישט אומצופאלן. ער איז בלייך געווארן און פון זיין מויל און נאָז האָט א שטראָם־געטון בלוט.

„גוט אזוי, יידישע שפיאָנען!" האָבן די צוויי פאָלאקן געלאכט, דערווייטערנדיק זיך פון אונדז.

דאָס אלץ איז געשען אזוי פלוצלונג און מיר אלע האָבן זיך אזוי פארלוירן, אז כאָטש מיט אונדזער פורמאן זענען מיר געווען זעקס מענער אנטקעגן די צוויי כוליגאנעס, איז אונדז אפילו נישט איינגעפאלן נאָכצויאָגן און אָנצוברעכן זיי די ביינער. ניין, צו־בידערגעשלאָגן זענען מיר געווען, אז מיר זאָלן האָבן דעם מוט דערצו. מיין באָבע ע"ה

האָט געזאָגט, אז אויב עפעס ערגערס איז איבער אונדז געהאָנגען, זאָל שוין דאָס האָבן געווען פאר אן אָפקומעניש, רבש"ע !..

ארום צען א זייגער אין אָוונט זענען מיר אָנגעקומען קיין אמשינאָוו. מיר זענען פארפאָרן צום פעטער מענדל איזראעלסקי. באלד איז מיט אונדז אויפגעוועקט דאָס גאנצע שטעטל און אלע זענען געקומען אונדז טרייסטן.

אין אמשינאָוו זענען מיר אָפגעווען קנאפע דריי וואָכן. אזוי ווי מיר האָבן נאָר דערפילט אן ענדערונג אויפן פראָנט, האָבן מיר געדונגען א פור און זיך געלאָזן צוריק אהיים. מיר האָבן זיך אריינגעגנבעט קיין סקערניעוויץ אינמיטן דער נאכט, ווי פאר־ברעכער. אונדזער געטרייער און ערלעכער קריסטלעכער שכן האָט אונדזער שטוב אָפ־געהיט, ווי זיין אייגנס. מיר האָבן אלץ געפונען אין בעסטן אָרדענונג, דאָס מינדסטע איז נישט געירט געוואָרן.

וואָכן שפעטער האָט דער זעלביקער גורל געטראָפן די אמשינאָווער יידן און די יידן פון אלע ארומיקע שטעטלעך אויף יענער זייט פון טייכל ראווקא: מען האָט זיי פארטריבן פון זייערע היימען און זיי זענען געוואָרן נע־ונד.

פראגראם.

זונטאג י"א תמוז ר. י. ארדענט אין דער פעראיין
מתבת-ציון אין זאל פון ה' בינדער פפארשטעלונג מיט'ן נאמען

„ניריש-סקערניעוויץ"

א לעבעג'ם כילד פון סקערניעוויצער יודען אין 3 אקטען מיט
5 כילדער.

(פון א. ראזענבוים.)

I-טע אקט.

בי ר' יעקב'ס מאטיליע אין שטיב דעם טרוידינען
פרייטאג-צונאכט'ס

II-טע אקט.

דער וואנדער פראצעסיע פון שמאס, דער וועג, אין די פראגיטע
איבערלעבונגען אויף די כאלימאוער בריק.

III-טע אקט.

די אויפנאהמע די וואנדערער אין וויסקימער ביה-המדרש.

פערזאנען:

1.	ר' יעקב	ה' מ. קרוליצקי
2.	שרה זיין פרויא	פרל' ר. בענדער
3.	אליעזר זיין זיהן (סיליציאנט)	ה' ל. מאשקאוויטש
4.	חוה'לע זייער מאכטער (סאניטארקע)	פרל' א. בלומשטיין
5.	פישיל } שטשים	ה' ד. ש.
6.	גדליה } שטשים	„ ד. פשעקארסקי
7.	סאלדאט א אורח	„ י. פרענקעל
8.	סאניטארקע	פרל' ר. יאסאן
9.	סיליציאנטען	ה' ש. בלאס
		„ ש. בלומשטיין
10.	שכנים	„ ב. איצקאוויטץ
		„ א. גרייעק
		„ ח. לעווקאוויטץ
11.	רב (וויסקימער)	„ י. י"ש

סאלדאטען שיכור'ע, סאלדאטען טרייבער,
וואנדערער, וויסקימער יודען.

רעזשסער ל. פ-ן. סופלאר מ. ל-ב-ן.

שמחה שפיגעל, תל־אביב

פרשה „לך־לך"

לאָר 1914. דריי חדשים נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. פרייטיקצו־נאכטס פרשת לך־לך.

איך מיט מיין טאטן (ר׳ אלי׳ מנחם ע״ה) גייען מיט די חסידים פון גערער שטיבל פון קבלת־שבת. אויך פון שול, בית־מדרש און אנדערע שטיבלעך גייען יידן געלאסן, גרופקעלעכווייז, בדחילו־ורחימו׳דיק. דער שבת־קודש רוט אין די יידישע גאסן, אויף די יידישע הייזער. דורך פענצטער זעט מען די ברענענדיקע ליכט אין די לייכטער, אויף די ווייס־געדעקטע טישן. אהיימגייענדיק רעדט מען וועגן דעם בעל־תפילה, וועגן א מדרש פון דער פרשה און וועגן רמזים אין זוהר איבער דער גאולה, וואָס די מלחמה דארף אונדז ברענגען. עס איז דאָך עפעס מלחמת גוג ומגוג!...

און פונקט דאן, וועו יידן זענען אזוי אריינגעטון געווען אין שמועס וועגן גאולה, ישועות ונחמות און בשורות־טובות, — האָט זיך דערהערט דאָס מאָנאָטאָנע פויקן אין מארק, ביים מאגיסטראט.

יינגערע זענען געוואָרן נייגעריק צו הערן די נייעס, וואָס דער פויקער וועט דאָרט אויסרופן. עלטערע האָבן זיך באצויגן צו דעם מיט ביטול: וואָס פאר א נייעס קען דען פאָרקומען אין שטעטל? — געוויס איז א ציג אוועקגעקומען, אָדער א חזיר איז פארלוירן־געגאנגען... ווייס איך וואָס! שוין גלייכער אהיים גיין קידוש מאכן.

אָבער ניין: דאָסמאָל האָט זיך עס נישט געהאנדלט וועגן ציגן און חזירים, וואָס מען וויל געפינען, נאָר וועגן יידן, וואָס מען וויל פארטרייבן. נאָכן אָפפויקן א צען מינוט בערך, האָט דער פויקער געמאָלדן מיט א גרילציק־פארזשאוועדטער שטימע:

— אין נאָמען פון דער רעגירונג לאָז איך אייך וויסן, אז ביז מאָרגן 12 א זייגער בייטאָג, מוזן אלע יידן פארלאָזן די שטאָט און די גאנצע אומגעגנט! וועלכער ייד עס וועט וואגן צו בלייבן נאָך דעם טערמין, וועט באשטראָפט ווערן מיט דער הארבס־טער שטראָף!

די ידיעה האָט זיך באלד צעטראָגן איבער דער שטאָט און פארשטערט די שבת־טישן. די רו און שלוה איז באלד פארשוווּנדן. יעדע יידישע שטוב איז פול געוואָרן מיט פחד און בהלה. ווער האָט שוין איצט געטראכט וועגן די זוהר־רמזים אויף גאולה? — דאָס פאָלק ישראל איז הפקר! הפקר זענען אונדזערע הייזער, אונדזער האָב־און־גוטס, אויסגעהאָרעוועט מיט בלוט און שווייס. אלץ איז הפקר, אפילו דאָס לעבן אונדזערס!

עס איז געווען א שרעק ארויסצוגיין אין גאס. אלץ האָט אָנגעווואָרפן א פחד. אפילו די הייזער האָבן איצט אויסגעזען אנדערש ווי אלעמאָל: פרעמדע, בייזע, דראָ־עדיקע. די גאסן זענען געווען שוואך באלויכטן. איין נאפט־לאמטערן איז געווען א האלבן קילאָמעטער ווייט פון אנדערן. די אייגענע שאָטנס האָבן געשראָקן. די אומ־היימלעכקייט האָט פון די שטיבער געטריבן און שכנים האָבן זיך געזאמלט אויף די טונקעלע הויפן און געפליסטערט: „וואָס" וועט דאָ זיין? וווּ זאָל מען גיין? ווי לאָזט מען אלץ אויף הפקר? וואָס וועט פון אונדז ווערן?"

נישט ווינציקער פון פשוטן פאָלק, זענען צערודערט געווען די חשובי־העיר. זיי האָבן זיך פארזאמלט צו באטראכטן די געשאפענע לאגע, צו זוכן אן עצה, אן אויסוועג. עס איז באשלאָסן־געוואָרן צו שיקן א דעלעגאציע צום נאטשאלניק פון פאָוו־יאט. אפשר וועט זיי געלונגען, מיט א געהעריקער „מנחה לעשו" (כאבאר), אָפצו־שרייען די גזירה. בראש פון דער דעלעגאציע איז געגאנגען ר' יוסף מורה־הוראה. די תשובה וואָס זיי האָבן באקומען, איז געווען:

— עס איז גאָרנישט צו מאכן. דאָס איז א באפעל פון גענעראל־שטאב, וואָס איז זיין שפּיץ שטייט דעם צארס פעטער, ניקאָלאי־ניקאָלאיעוויטש. וווּ דער שטאב קומט, מוזן יידן פארלאָזן די געגנט. און היות דער שטאב קומט איצט קיין סקערניעוויץ, מוזן די יידן פון דאנען אוועק.

— וווהין זאָלן מיר גיין? — האָט די דעלעגאציע געפרעגט.

— ווי ווייט איר קענט. וואָס ווייטער פון דאנען. — איז געווען דער ענטפער.

די נאכט איז שוין קיינער נישט געשלאָפן. דאָס איז נישט געווען א נאכט, ווי ערב יציאת־מצרים, נאָר א נאכט, ערב אוועקלאָזן־זיך אין אומבאקאנטן גלות אריין. אן אייביקייט האָט די נאכט געדויערט. פון שעה צו שעה איז די פאניק געשטיגן. קינדער האָבן געוויינט און צעטומלטע, פארלוירענע עלטערן האָבן זיך ארומגעדרייט ווי צעדולטע, נישט־וויסנדיק וואָס פריער צו טון. מען האָט געפאקט פעקלעך מיטן נויטוועניקסטן מיטצונעמען. און וואָס עס האָט זיך נישט געלאָזן מיטנעמען, האָט מען געזוכט צו באהאלטן אין קעלערן און אויף בוידעמער. מען האָט געגראָבן גריבער און פארשאָטן, געוروקט שענק און געזוכט באהעלטענישן.

פארטאָג האָט מען אָנגעהויבן אָנטון ווערעם די קינדער און צוגרייטן צידה־לדרך. מענער זענען ארויס אין גאס, זיך באראטן וווהין צו גיין. אָבער קיינער האָט עס נישט געוווסט. מען איז ארומגעלאָפן מיט פעק, מיט קוישן און מיט זעק. מען זוכט א בעל־עגלה, א פויער מיט א פורל, כאָטש די קינדער און די שוואכע ארויפצו־

זעצן. אלע זענען אויפגערעגט, אלע זענען נערוועז. א צעמישענישׂ ווי ביים טורעם פון בבל. ווהין גייט מען? ווהין גייט מען? צעפאטלטע ווייבער רייסן זיך די האָר און יאָמערן: „ווי גיב איך זיך אן עצה מיט מיינע קליינע קינדער?! אזא אומגליק! וו גייט מען? וואָס טוט מען?"

א גרויל איז געווען צו קוקן אויף די קראנקע, וואָס מען האָט פון די בעטן ארויס־געמוסן, אויף שוואנגער־פרויען און קינפעטאָרינס מיט קינפעט־קינדער, אויף קא־ליקעס און זקנים, וואָס האלטן זיך קוים אויף די פיס. — אלע מוזן ארויס פון דער שטאָט, אלע! אלע דארפן זיך לאָזן אין וואנדער־וועג. אָבער וו אהין? ווי אזוי? אין וועלכער ריכטונג?

א „גליק" האָט געטראָפן די דאָקטוירים און קראנקן־שוועסטער, וועלכע ארבעטן פרייוויליק אין „רויטן קרייץ", די פאָדראדטשיקעס און פאכלייט־ספעציאליסטן, וואָס די רעגירונג נויטיקט זיך אין זיי. די אלע, איז געמאָלדן געוואָרן, קענען בלייבן אין שטאָט. זיי דארפן תיכף קומען אין מאגיסטראט ארויסצונעמען די ספעציעלע דערלויבענישן. אָבער אלע פארציכטן זיי אויף אָט דער פריווילעגיע. זיי „דאנקען" פאר דעם „חסד" און גרייטן זיך אין וועג אריין, צוזאמען מיט אלע זייערע געוודפטע און געיאָגטע ברידער און שוועסטער.

ניין א זייגער אינדערפרי זענען שוין די גאסן פול מיט באלאָדענע מענשן מיט רוקזעק, פעק און רענצלעך. וו־נישט־וווּ פארשליסט מען טיר־און־טויער, מען פאר־האקט מיט טשוועקעס, מען פארמאכט און מען פארהאמערט די לאָדנס מיט פרענטן און שלעסער. איינער וואָרנט דעם אנדערן: „שנעלער! איילט זיך! סוועט שפעט! איר וועט פארשפעטיקן!"

ביי פיל הייזער שטייען פורן, וואָגנס און וועגעלעך. ווייל איז צו די בעלי־עגלות, וואָס פארמאָגן אייגענע געשפאנען. א גוי פארלאנגט פאר דער נסיעה, מען זאָל אים באצאָלן נאָר מיט גאָלד־שטיקלעך, קיין אנדער געלט וויל ער נישט. און אויך אזעלכן קאָן מען קוים באקומען.

די גאנצע יידישע עדה איז שוין גרייט צו פארלאָזן די היים־שטאָט און זיך אוועק־לאָזן וואנדערן און וואָגלען. מען וואָרט נאָר אויף דער דעלעגאציע, וועלכע איז ווידער אוועק פרעגן, וווהין מען מעג גיין.

דערווייל האָבן זיך פארזאמלט די שונאי־ישׂראל פון דער שטאָט און פון דער אומגעגנט, אינטעליגענץ און פעבל, סטרוזשעס און מיליטער־לייט, שקאָצים און אונ־טערוועלטניקעס. זיי חוזקן און לאכן פון אונדז, שפּאָטן און שעלטן. „זשידי דאָ פא־לעסטיני!" — שרייען זיי און זויפן פון די מאָנאָפאָל־פלעשלעך אין די הענט. זיי פאר־לאנגען „נא טשיי", וועלן זיי דערפאר „היטן" אונדזערע הייזער... און אונטערן אָרעם האלטן זיי שוין, ווער — א וואנט־זייגער, ארויסגענומען פון א יידישער שטוב, פון וואָ־נען דער בעל־הבית איז נאָרוואָס ארויס און ווער — א פאָר זילבערנע לייכטער. מיר זעען שוין ווי אונדזערע היימען וועלן אויסזען, וועז אונדז וועט באשערט זיין צוריק צו קומען.

ענדלעך קומט־אָן די דעלעגאציע:

— דער איינציקער וועג, מיט וועלכן מיר מעגן גיין, איז דער באַלימאָוער וועג. פון מויל צו מויל האָט זיך די ידיעה צעטראָגן איבער דער גאנצער מחנה און דער עולם האָט געגומען גיין.

געגאנגען איז מען דורך די „ביעלאנעס", איבער די באן־שינעס און פון דאָרט — רעכטס, צום באַלימאָוער וואלד. א פאַלק גייט אין גלות. א פארטריבן פאַלק וואנ־דערט אין וועג. אנשים, נשים וטף. הינקענדיקע — אויף קוליעס, זקנים — אויף שטעקנס אָנגעלענט, מען האלט־זיך־אָן אָן זין און טעכטער. שוואכע שלעפן־זיך קוים אליין. אָבער אויך די געזונטע איז שוער: אָנגעפעלצטע אין שווערע מלבושים, אין שאלן און טיכער, מיט זעק און פעק אויף די פלייצעס, — באשוועדט דעם גאנג. מיר, יונגע חברה, גייען א ביסל שנעלער. יונגע פיסלעך... מיר לויפן פאָראויס די ערשטע צום וואלד. אָבער באלד באטראכטן מיר זיך: וואָס איז דאָס געלויף? וואָס איז דאָס געאייל? — און מיר שטעלן זיך־אָפ וואַרטן אויף דער גאנצער מחנה. אין אן עת־צרה וויילט זיך זיין מיט די אייגענע צוזאמען. מיר דרייען זיך אויס און כאפן א קוק צוריק, א לעצטן קוק אויף דער שטאָט. מיר זעען זי שוין קוים פון דערווייטנס. אונדזער היים... אונדזער וויסטע, פארלאָזענע היים!... — וועלן די הערצער פארקלעמט און ביטער וועלט אין דער נאָז.

פלוצלונג צעטראָגט זיך א געמורמל איבער דער מחנה, ווי א געוויש פון א ווינט דורכן וואלד. די פראָצעסיע בלייבט שטיין. פנימער זענען בלייך. אויגן־אומרו־היק, צעטומלט, צעשראָקן.

— וואָס איז געשען?

— מען האָט פארגעסן מיטצונעמען די ספרי־תורה פון שול!

באלד האָבן זיך געמאָלדן פרייוויליקע, צוריק צו גיין און ברענגען די הייליקייטן. זייערע פנימער, בלייכע, האָבן געשיינט מיט דער באגייסטערונג פון גיין אויף קידוש־השם. וואָרעם גיין איצט צוריק אין דער פארלאָזענער שטאָט, האָט פאר א יידן איצט געהייסן: זיך מוסר נפש זיין.

מיר זענען אריין אין וואלד. טייל האָט קיין געדולד נישט געהאט און ווייטער געצויגן אין וועג, כדי וואָס גיכער אָנצוקומען ערגעץ אין א יישוב. דער גרעסטער טייל האָט געוואַרט אין וואלד אויף די שליחים מיט די ספרי־תורה.

דער וואלד איז גרויס, א צוועלף וויאָרסט בערך. א זאמדיקער־וועג ציט זיך לענג־אויס דעם וואלד און לויט אים, ווייסן מיר די ריכטונג, ווהין צו גיין. עס איז א גרויער הארבסט־טאָג און אין געדיכטן וואלד איז עס נאָך א סך טונקעלער. פון צייט־צו־צייט בלויז רייסט זיך דורך א שטראל צווישן א שיטערן געצווייג. דער וואלד באוועגט־זיך. עס דאכט־זיך, אז דער וואלד אליין איז א גייענדיקער, א וואָגלענדיקער. די בוימער וואנדערן מיטן געטריבענעם גלות־פאָלק. צווישן אלע בוימער — יידן. וואלד־יידן. בוים און ייד און יד און בוים באוועגן זיך צוזאמען און אלע שווייגן א פארפרעסט, א געדעמפט, א הארץ־קלעמענדיק שווייגן.

נעכטן איז עס נאָך געווען אן איינגעזעסענע קהילה קדושה סקערניעוויץ.
היינט איז עס שוין א וואנדערנדיקער שבט, א וואנדערנדיק סקערניעוויץ.
פון צווישן די בוימער קומען אונדז אָן אנטקעגן א גרופע סאָלדאטן, ארטילעריסטן. פלוצלונג בלייבט איינער פון זיי שטיין און רופט־אויס אויף יידיש:
— ווער גייט?
— סקערניעוויץ גייט.
— סקערניעוויצער! בנאמנות, סקערניעוויצער! — איז דער סאָלדאט אויסער־זיך — וואָס איז געשען, יידן? ווהין גייט איר?
— וו‌ו די אויגן טראָגן.
— וואָס זאָל דאָס באדייטן, יידן?! זאָגט, ווהין גייט איר?
— אין גלות אריין, זון. אין גלות!
דער סאָלדאט פארדעקט דאָס פנים מיט ביידע הענט און צעווייגט־זיך אויפן קול. און מיט אים — וויינען מיט די אנדערע יידישע סאָלדאטן פון זיין גרופע.
(דער סאָלדאט איז געווען שמואל קנאָפמאכער. ער האָט געדינט אין דער רוסישער ארטילעריע. דאָס בילד פון דער וואנדערנדיקער סקערניעוויצער עדה האָט אים אזוי דערשיטערט, אז ער האָט שוין מער נישט געקאָנט פארבלייבן אויף יענער ערד. באלד נאָך דער מלחמה איז ער עולה־געווען קיין ארץ־ישראל. איינער פון אונדזערע ערשטע עולים. דאָ אין לאנד האָט ער געענדערט זיין נאָמען אויף „כפתורי").
די שהען קריכן, ציען־זיך ווי פון פּעך. דער וואלד וויל זיך גאָרנישט ענדיקן. דער עולם איז מיד, דערשעפט, אפשר מער פון דער שלאָפלאָזער נאכט, פון דעם פאקן־זיך און פון נערוון, — ווי פון איצטיקן גאנג. אָבער איצט פאלט מען ממש פון די פיס. עלטערע און שוואכע בלייבן הינטערשטעליק. פיל זעצן־זיך רוען. מען זיצט אויף דער מאָכיקער ערד, אויף באוואקסענע פיעניעס, אויף ליגנדיקע בוימער און קלעצער. די גליקלעכע, וועלכע האָבן געהאט דאָס מזל צו קריגן א פור, האָבן אונדז שוין לאנג איבערגעיאָגט און מען זעט זיי שוין נישט. אין די פורן זענען מערסטנטייל מיטגעפאָרן מיטן געפעק, די וויבער און קינדער. זיי זענען שוין אוודאי אין באָלימאָוו, ביי פריינט, באקאנטע, אָדר סתם יידן.
מיר האָבן דעם ראנד פון וואלד דערגרייכט ערשט פארנאכט, ביי זון־פארגאנג. ארויסקומענדיק אויפן פרייען פעלד, האָבן מיר ווייט, ביים ראנד פון האָריזאָנט, דערזען די סילועטן פון הייזער: דאָס באקאנטע שטעטעלע באָלימאָוו. דאָס שטעטעלע פארמאָגט קוים עטלעכע צענדליק משפחות, אָבער הונדערטער משפחות פון סקרניעוויץ קוקן איצט אהין מיט בענקשאפט און האָפן, דאָרט צו קריגן א ביסעלע רו. אָפּפרישן־זיך פון וועג, אָפּרוען די פיס, אפשר איבערנעכטיקן, כדי מיט פרישן כוח, — ווייטער צו וואָגלען.
אויפן פרייען פעלד כאפט אונדז ארום א שטארקער ווינט, וואָס מיר האָבן פריער אין וואלד, נישט געפילט. שוועכע, גרויע וואָלקנס יאָגן־זיך איבערן הימל. וועט־נישט־וועט רייסט זיך נאָך דורך א שטראל פון דער פארגייענדיקער הארבסט־זון, וואָס שפיגלט־זיך אין די שייבעלעך פון די שטעטלשע פענצטער. און אָט איז שוין די זון פארגאנגען.

אויסגעלאָשן זענען די פענצטער פון שטעטל באָלימאָוו, ווו עס איז נאָך שבת און ווו מען פֿראווען נאָך, מן־הסתם, געמיטלעכע שלוש־סעודותלעך...

מיטן דערנענטערן־זיך צום שטעטל, ווערט א ביסל לייכטער אויפן הארצן. באלד ווען מען אונדז אויפנעמען, יעדערער — מיט וואָס ער קען... מיר שטרענגען אָן אונדזערע לעצטע כוחות און שלעפן די פיס.

און אָט זענען מיר אָנגעקומען אין א „מזלדיקער שעה". יאָ, עס ווארט אויף אונדז אן אָפיציעלער און הייסער קבלת־פנים. א קבלת־פנים מיט פֿאראד: צוויי רייען באַוואָפנטע סאָלדאטן אין ביידע זייטן גאס! מיר גייען דורך א שטרענגן שפאלער מיט דראָענדיקע ביקסן־לופעס.

דאָ און דאָרט ווילן וואָגלער אָפּווייכן פון וועג און אריינכאפן־זיך אין א הויז. אָבער עס גיט זיך־א הויב א וואלד פון שטעקנס און ביקס־פֿראָקלאדן, וואָס לאָזן זיך אראָפּ איבער פלייצעס, איבער קעפּ און דרעשן מיט רציחה. שלאָגנדיק, באפעלן זיי מיט ווילדע קולות:

— וופּעריאָד! וופּעריאָד! זא מאָסט! (פאָראויס! פֿאָראויס! איבער דער בריק!).

מיר ווילן אויסמיידן די קלעפּ און לויפן צעטומלטע פאָראויס. פון יענער זייט קאָרדאָן, איבער די פלייצעס פון די סאָלדאטן, שטייען די באָלימאָווער יידן און ווייענען אויף אונדזער מזל. באָלימאָווער יידן, באקאַנטע און אומבאקאַנטע. פיל סקערניעוויצער האָבן משפּחה צווישן זיי. זיי בעטן־זיך רחמים ביי די סאָלדאטן, עמיצן אדורכצולאָזן, אָדער כאָטש דערלויבן עפּעס עסן צו דערלאַנגען, א טרונק וואסער כאָטש. א טייל געלינגט עס, אָבער מערסטנטייל קריגן אויך זיי געשלאָגן מיט די ביקס־פֿראָקלאדן איבער די קעפּ. מיר לויפן צעטומלטע, צעמישטע. עס איז שוין שטאָק־פינצטער. מיר פארלירן די גלייכגעוויכט און די אָריענטאציע. מיר ווייסן נישט ווהין מיר לויפן, נאָר דער אימפּעט טראָגט. איינער זעט נישט דעם צווייטן. עמיץ פאלט, עמיץ קרעכצט. ווער לויפט מיר פאָראויס? ווער שטופּט פון הינטן? — געשרייען, באפעלן, קלעפּ און געווייענען!

און פלוצלונג טוט א פליונ־אראָפּ א שלאקס־רעגן. א קאלטער רעגן אויף צעפּאַרעטע לייבער. מיר זענען נאס פון רעגן און נאס פון שווייס. דאָס העמד קלעפּט צום לייב און פון די אויבערמלבושים רינט, ווי מען וואָלט אונדז פון א טייך אריסגענומען. די אויסגעוויקטע קליידער מאכן נאָך שווערער דעם גאנג. דער שארפער, קאלטער שטורעם־ווינט נעמט אונדז אדורך, צום שוידערן. דער שטורעם הויבט אונדז אינדער־לופטן. עס ברעכן די ביינער, עס שטעכן די לונגען. גאָט! מען זאָל נאָר קיין לונגען־אָנצינדונג נישט קריגן!

ענדלעך — די בריק! די צעיושעטע סאָלדאטן פארהאלטן זיך דאָ און לאָזן אונדז אליין די בריק אריבערגיין.

פּטור פון די קלעפּ און גרילציקע באפעלן, גייען מיר עטוואָס לאנגזאמער. און דווקא אויף דער בריק איז דער ווינט געוואָרן א ביסל שוואכער. דער רעגן הערט־אויף

א ווייל. א בלייכע, פאראומערטע לבנה גליטשט־זיך־אפיר צווישן די שנעל־לויפנדיקע וואלקנס, ווארפט אויף אונדז א צערפולן בליק און באהאלט־זיך צוריק.

דער באלימאוור טייך... די באלימאוור בריק... — ווי ליב און הייטיש זיי זענען מיר געווען! מיט עטלעכע יאר צוריק, ווען איך האב דאָ געלערנט ביים היגן רב, הרב דוד סילמאן, דעם אסטראוצער רבינס איידעם, פלעג איך דאָ שפאצירן צוזאמען מיט מיינע חברים פון דער ישיבה, פילפולן זיך אין לערנען און שמועסן וועגן חסידות... איצט רוישט אונטן דער טייך, ווי א תהום וואס וויל אונדז איינשלינגען און אויבן, איבער דער בריק, איבער דער פרעמדער און שטרענגער, הילכן די בהלהדיקע טריט פון דער געפלאָגטער און געיאָגטער סקערניעוויצער עדה!

אריבער די בריק. איבער די ברייטע און נאסע פעלדער באוועגן־זיך סילועטן. דאָ זענען צעזייט און צעשפרייט די סקערניעוויצער משפחות, וועלכע האבן זיך פארלוירן אין דער בהלה און זוכן זיך ארום. קינדער וויינען און זוכן די עלטערן. מאמעס ספאזמירן און זוכן די קינדער. פארצווייפלטע קולות שרויפן־זיך צום פינצטערן הימל:

— ווי איז מיר! יאנקעלע!

— שרהלע! יענטעלע!

— מא־א־א־אממע־ע־ע!!!

עמיץ חלשט. עמיץ רופט הילף. עס איז פינצטער, נאס און גליטשיק. מען ווייסט נישט ווו זיך צו קערן און ווענדן. און דאָך געשעט עס, אז אין דער פינצטער געפינט מען זיך און עס דערהערן־זיך פריידיקע קולות געמישט מיט געוויין.

מיר וואנדערן ווייטער און דערשלעפן זיך קוים צו א שאסיי. דאָס איז דער וועג וואס פירט קיין וויסקיט. ווידער האט זיך אויפגעהויבן א שטורעם און ווידער האט זיך אראפגעלאזן א מבולדיקער רעגן. אין דער פינצטער פאלט מען. מען גליטשט זיך אראפּ אין די ראווען, געגראבענע ביי די זייטן וועג. מען פאלט אין גריבער און איבער בערגלעך שטיינער. דער שטורעם הויבט און טראָגט, אז מען מוז זיך אזש צוהאלטן אָן די בוימער, ביי די זייטן פון שאסיי. איצט זעט מען שוין, אז נישט נאָר די רשעות פון צארישן געווארעל־שטאב, נאָר דער הימל האט אויסגעגאסן אויף אונדז זיין צארן. נעכטן איז דאָך נאָר אזא שיינער, ליכטיקער טאָג געווען און הייַנט איז אפילו דאס וועטער אכזריותדיק. ערד און הימל, די גאנצע נאטור איז קעגן אונדז!

מיכאל, גבריאל, רפאל, — ווו זענען זיי איצט די גוטע מלאכים? — איין מלאך איז אונדז יאָ צוגעשיקט־געווארן און ער טוט זיין שליחות: דער מלאך־המות! אין דער פינצטערער שטורעם־נאכט שוועבט ער אום מיט זיין חלף צווישן דער בהלהדיק־וואָגלענדיקער עדה און שניידט זיין שניט: מיר פארלירן אין וועג דעם קליינעם ישׂשכר פון דער קאשארן־גאס. ישׂשכר הירשפינגער, א ייד פון 92 יאָר איז געשטאָרבן. עס שטארבט דעם חזן־שוחטס א קינד און רחל כשרס א קינד.

מיר קלייבן די טויטע און וואנדערן ווייטער. רעכטס פון שאסיי באווייזט־זיך א דאָרף. די פויערים ווילן נישט אריינלאָזן אפילו אין קיין שטאל, אדער סטאדאלע. און

אויב אייגער איז זיך שוין יאָ מרחם, הייסט ער זיך דערפאר באגילדטן. שלעפט מען זיך ווייטער אויפן וועג קיין וויסקיט.

די וויסקיטער יידן האָבן זיך דערוווסט פון דעם „סקערניעוויצער אומגליק" שבת פארנאכט. א רעש איז געוואָרן אין שטעטל. דער רב האָט געשיקט די בעלי־בתים צו גרייטן א קבלת־פנים פאר דער סקערניעוויצער עדה. ער האָט מתיר־געווען בעלי־עגלות צו שפאנען די פערד און אנטקעגנפאָרן מיט די וועגענער, אויפצונעמען די מידע וואָגלער. מען האָט באלד אויסגעהייצט אלע שטיבער, צוגעגרייט געלעגערס און עסן. דער רב אליין, אין דער שבתדיקער זיידענע זשופּעצע, האָט געשלעפט אַרעמס האָלץ, צום הייצן דעם בית־מדרש.

בערך ארום צען־עלף ביינאכט, האָבן זיך אונדז געזומען אנטקעגנוויגן בלייבע לאמטערנע־שיינען. מיר האָבן דערהערט דאָס קלאפן פון פערדישע פאָדקאָווע אויפן ברוק און פון זיך קאָלערנדיקע אייזערנע וואָגן־רעדער. דאָס זענען אונדז אנטקעגנגעקומען די פורן מיט וויסקיטער יידן. פיל פון זיי זענען געגאנגען צו־פוס מיט לאמטערנעס. אלע האָבן זיי געפרופן אין דער פינצטערער, שטורעמדיקער נאכט־אריין:

— סקערניעוויצער יידן!

— מיר זענען געקומען אייך נעמען!

— איר זענט צווישן אייגענע!

— צווישן ברידער!

— קומט מיט אונדז!

ווי האָט מען דען געקאָנט נישט וויינען פון פרייד, פון געריטקייט, פון אָט דעם יידיש־הארציקן קבלת־פנים? וועד פון אונדז האָט זיך שוין אויף אזא ברוך־הבא געריכט?... —

מיר האָבן באלאגערט די פורן. נישט פאר אלע איז פלאץ געווען און יינגערע, קרעפטיקערע, זענען ווייטער געגאנגען צו־פוס. שוין אין וועג האָבן זיי אונדז געגעבן עפעס עסן, דאָס הארץ זיך צו דערכאפן און מיר האָבן דערפילט, אז דער הימל ליגט נאָך נישט אויף דער ערד און אז צווישן יידן וועלן מיר נישט פארלוירן־גיין...

דאָס גאנצע שטעטל איז אונדז ארויס אנטקעגן: מענער, פרויען און קינדער. מען האָט זיך ממש געריסן איבער אונדז. יעדערער האָט געכאפט א משפחה, אָדער א פאָר מענטשן און צערטלעך געבעטן:

— קומט מיט אונדז...

— קומט צו אונדז...

אומעטום האָבן שוין געווארט געגרייטע טישן מיט הייסע מאכלים. שבתדיקע חלות, פיש און פלייש. עס האָבן געזידט סאמָווארן און טשיניקעס טיי. אין די אויס־געהייצטע שטיבער איז געווען ווארעם, — א מחיה! און נאָך וואַרעמער זענען געווען די בליקן, די טרייסט־וווערטער, די פריינטלעכקייט און צערטלעכע זאָרג. וויסקיטער פרויען האָבן געוואשן אונדזערע קינדער, איבערגעטון אין טרוקענע וועש. זיי האָבן אונדז

אָפּגעטראָטן זייערע בעטן און אליין האָבן זיי זיך געלייגט אויף דער ערד, אויף בינטן שטרוי!...

האַרציקע, טייערע וויסקיטער יידן! א לעבן־לאנג טראָג איך אין זיך די דער־אינערונג פון אייער רירנדיקער פריינטשאפט און ביזן סוף פון מיינע טעג וועל איך אייער קבלת־פנים נישט פארגעסן!

צומאָרגנס אינדערפרי, האָבן זיך די וויסקיטער יידן ארויסגעלאָזן אין וועג, איבערן שאָסיי און איבער די דערפער, אויפצוזוכן, צוזאמענצונעמען און צו זיך צו ברענגען נאָך סקערניעוויצער פליטים...

אין וויסקיט זענען מיר אָפּגעווען עטלעכע טעג. די טייערע יידן האָבן אונדז נישט געוואָלט אָפלאָזן, ביז מיר האָבן זיך ווי געהעריק אויסגערוט...

דערווייל האָט זיך וואַרשע דערוווסט וועגן אונדזער גירוש. דער גרויסער יידישער שרייבער יצחק לייבוש פרץ האָט געמאכט א רעש אין דער וואַרשעווער קהילה. פרץ, די זעלטענע פערזענלעכקייט, דער גרויסער ייד מיט זיין הייס־פאָטערלעך הארץ און דער טייערער ייד ר' העשל פארבשטיין האָבן זיך גלייך געשטעלט אין דער שפיץ פון א הילפס־קאָמיטעט. זיי האָבן טעג נישט געוט און נעכט נישט געשלאָפן, ארבעטנדיק און זאָרגנדיק פאר די פליטים. די קהילה האָט באלד אינגעאָרדנט „היימען" („פשיטול־קעס") און געשיקט פורן קיין וויסקיט, ברענגען די סקערניעוויצער יידן. דאָ האָט מען אונדז באזאָרגט מיט מלבושים, עסן און געלעגערס. טייל פארמעגלעכערע האָבן זיך איינגעאָרדנט אין געדונגענע ווינונגען, אויף זייער אייגענעם חשבון.

א פאָר וואָכן שפעטער, זענען די סקערניעוויצער פליטים שוין נישט געווען די אייניציקע. מען האָט אָנגעהויבן צו טרייבן אויך פון פיל אנדערע שטעט און שטעטלעך. און וואַרשע, די עיר ואם בישראל, האָט מיט מאמעשער זאָרגפעליקייט אויפגענומען אלע היימלאָזע און פאר זיי געזאָרגט.

(פון עברית: אהרן ראָזענבוים).

אהרן ראָזענבוים, ירושלים

גרינדונג פון דער ערשטער ציוניסט. ארגאניזאציע אין סקערניעוויץ

דאָס איז געווען אין יאָר 1915, נאָכן גירוש־סקערניעוויץ. געווינט האָב איך דאן אין ווארשע, אויף טוואַרדע גאס נומער 15.

אין איינעם א פרימאָרגן קומט צו מיר מיין פעטער ישראלקע שפיכלער און זאָגט בזה הלשון:

— אהרן, אויב איך האָב קיין טעות נישט, טראָגסטו זיך דאָך ארום מיט ציוניסטישע געדאנקען?... אמת?...

— אמת. — זאָג איך פארוווונדערט און טראכט־זיך: „באלד באגינען, אויפן ניכ־טערנעם מאָגן, מיט אזא פראגע... וואָס מיינט עס?".

אָבער באלד דערנאָך קומט נאָך אן אויסטערלישערע פראגע:

— און דו וואָלסט געוואָלט שאפן א ציוניסטישע אַרגאניזאציע אין סקערניעוויץ?

איך האָב אָנגעקוקט מיין פעטער, ווי ער וואָלט נישט גערעדט צו דער זאך. ערשטנס, ווי קומט ער, דער שטעטל־פארנומענער, פארפאָרעטער מיט מעל־מילן, מיט קאשע־מילן, מיט הייזער, פאסאזשן, מיט קרעדיט־בענק, דאָזאָריי, קהלישע ענינים און אפילו איצט, אין ווארשע — מיט פילאנטראָפיש־פארזאָרגעריש ענינים, — ווי קומט ער פלוצלונג זיך צו אינטערעסירן מיט ציוניזם?.. א נייער הערצל פון דער העלער הויט... און צווייטנס, זענען מיר דאָך פליטים אין ווארשע, ביים רוס. אָפּגעריסן פון סקערניעוויץ, אין וועלכער עס זיצן די דייטשן. ווי קען איך, זיצנדיק דא, אַרגאניזירן דאָרטן?..

אָבער דער פעטער האָט זיך אוועקגעזעצט און מיר געגעבן צו פארשטיין:

— זאָלסט זיך גאָרנישט ווונדערן. איך בין געקומען דערצו נאָך א סך שלאָפלאָזע נעכט. טאקע דער פאקט, וואָס מיר וואלגערן זיך דאָ פארטריבענע פון אונדזער היים,

פון אונדזער פארהאַרעוועט האָב־און־גוטס, טאקע דאָס, וואָס מיר זענען אַנגעווויזן אויפן חסד פון די גויים און ווען זיי ווילן, איז אונדזער לעבן און פארמעגן הפקר, — האָט מיר געצוווונגען צו טראכטן און דערטראכטן־זיך. ניין, איך קאָן נישט מער פארטראָגן דעם געדאנק, אז יידן מוזן זיין הפקר. איך האָב גענוג אזא גלות! אויב מיר קאָנען נישט אויפטון עפעס פאר זיך אליין, טאָ לאָמיר כאָטש אויפטון פאר אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער. איך האָב זיך אַנגעהויבן אינטערעסירן, זיך טרעפן מיט מענטשן, ביז איך בין דערגאנגען צום ציוניסטישן צענטר. נישט לייכט איז עס אַנגעקומען. ציוניזם איז דאָך ביי דער מאכט טריף און די גאנצע טעטיקייט ווערט געפירט געהיים. איצט ארבעט איך מיט. אויף מיר איז ארויפגעלייגט־געוואָרן די אויפגאבע, צו פארבינדן א ריי שטעט פון אונדזער קרייז, מיטן מרכז (צענטער). איך דארף זיי שיקן פון יעדער שטאָט א פאָרשטייער, מיט וועלכן זיי זאָלן שטיין אין קאָנטאקט און ער זאָל, לויט די אינסטרוקציעס פון מרכז, ארבעטן אויפן פלאץ. ביזטו מסכים צו זיין א פאָרשטייער פון סקערניעוויץ?

— מסכים, פעטער!.. — האָב איך זיך אַנגעכאפט.

— טאָ גיי מאָרגן, פיר א זייגער נאָך מיטאָג, אויף פלאץ גזשיבאָווסקע נומער 7. דאָרט וועט פאָרקומען א געהיימע פארזאמלונג. וועסט זען אויף דער טיר א מעשן שילדל מיט דער אויפשריפט „קליניץ". זאָלסט נישט אַנקלינגען, נאָר גענג דריי קלעפ. אז מען וועט פרעגן „מי שם?", זאָלסטו ענטפערן: „מגן־דוד". וועסט דאָרט זען א מאן מיט שווארצע וואָנצעס, א שווארץ, שפיציק בערדל, מיט א שווארצער פאָלערינע און גאָלדענע בינאָקלען. צו אים זאָלסטו זיך וועגדן און זאָגן: „סקערניעוויץ. געשיקט פון שפיכלער", וועט מען דיך אויפנעמען ווי אן אייגענעם. אָבער קומען מוזסטו פינקטלעך. האָסט אלץ פארשטאנען?

— אלץ פארשטאנען, פעטער!.. — האָב איך געענטפערט מיט באגייסטערונג. — איך וועל דאָרט זיין פינקטלעך!

— זאָלסט וויסן, אז דו האָסט דאָרט צו־טון מיט גרויסע מענטשן! מיט א פאראנט־וואָרטלעכער ארבעט! גענהיים, דיסקרעט!

— איך פארשטיי, פעטער...

— איז האָב מיר א גוטן טאָג און זיי מצליח. — האָט מיר דער פעטער אַנגעוווונטשן און איז אוועק.

איך האָב נאָך קיינמאָל נישט געזען מיין פעטער אזא צוגעלאָזענעם, אזא ליבלעך־שמייכלענדיקן, ווי היינט. דער פארביזנעווטער, פאריאָגטער און שטרענגער מענטש האָט דאָך נאָך קיינמאָל נישט געריידט מיט מיר אזוי פארטרויליך און אָפנהארציק. דאָס האָט מיך אַנגעפילט מיט פרייד און מיט מוט. אויב אזעלכע פריאָזאישע תכלית־מענטשן הויבן זיך שוין־אָן ארומצוקוקן, ווו מיר יידן זענען אין דער וועלט, — מוזן מיר, יונגווארג שוין אוודאי גלויבן, אז עס הויבט זיך־אָן א נייע עפאָכע, א צייט פון מעשים!..

א גאנצן טאָג האָב איך געפיבערט פון פרייד און דערווארטונג. ביינאכט האָב איך קיין אויג נישט פארמאכט. און צומאָרגנס, האָב איך זיך שוין קוים דערווארט ביז דריי א זייגער. איך האָב זיך אויסגעפוצט און זיך אוועקגעלאָזן צום פלאץ גזשיבאָווסקי נומער 7.

איך בין אריין אין טרעפן־הויז און באלד אין פארטער דערזען די טיר מיטן מעשענעם שילדל „קליניץ". איך גיב א קוק אויפן זייגער, — איך האָב נאָך א פערטל שעה. מען מוז צוווארטן. מען מוז זיין פינקטלעך. נאָר געדולד!..

פונקט פיר א זייגער האָב איך געגעבן דריי קלעפלעך אין דער טיר. (אין מיין הארץ האָט עס געקלאפט פיל שטארקער...).

עס האָבן זיך דערנענטערט טריט און איך האָב דערהערט א דייטלעכע און זיכערע מענער־שטים:

— מי שם?

— מגן־דוד! — האָב איך שנעל געענטפערט.

די טיר האָט זיך געעפנט און איך האָב דערזען פאר זיך א דיקן, עטוואָס־גרויען, אָבער עלעגאנט־געקליידעטן מאן. ווי איך האָב זיך שפעטער דערוווסט, איז דאָס געווען דער הער קליניץ זעלבסט, א מלאוער ציוניסטישער טויער. מיט א היימישער פרייניט־לעכקייט, ווי מיר וואָלטן זיך שוין געקענט יאָרן, האָט ער מיר געזומען אונטערן אָרעם און אריינגעפירט אין א דריטן צימער, ווו צווישן נאָך עטלעכע פרעמדע מענער, האָב איך דערקענט דעם אָפּגעשילדערטן מאן אין דער שווארצער פאָלערינע, מיט א שווארץ, שפיציק בערדל, שווארצע וואָנצעס און גאָלדענע בינאָקלען... איך בין באלד צוגעגאנגען צו אים און זיך פאָרגעשטעלט:

— סקערניעוויץ. געשיקט פון שפיכלער...

ער האָט מיר דערלאנגט די האנט:

— איר זענט חבר ראָזענבוים? איך דערווארט אייך טאקע... מיין נאָמען איז אדוואָקאט אָלשוואנגער. פון היינט־אָן זענען מיר חברים און אקטיוויע מיטארבעטער אין אונדזער געמיינזאמען גרויסן ווערק... קומט...

מיר זענען אלע אריין אין א זייטיקן צימער און זיך געזעצט צו א געדעקטן טיש מיט טיי און ביסקוויטן. אדוואָקאט אָלשוואנגער האָט זיך אוועקגעשטעלט אויבנאָן און געזומען רעדן:

— ווי איר זעט, מיינע הערן, ציילן מיר דאָ נישט קיין מנין... מיר זענען דאָ בלויז נייַן פערזאָן. ווייל ווי איר ווייסט, זענען פארזאמלונגען פארבאָטן און צען פערזאָן הייסט שוין א פארזאמלונג... דערפאר אָבער, מוזן מיר אונדזער ארבעט ארגאניזירן אזוי, אז עס זאָל זיין א „מיעוט המחזיק את המרובה"... אלע 9 פארזאמלטע זענען פארטרעטער פון 9 שטעט און איר שטעלט־פאָר מיט זיך טויזנטער... אזוי טוען מיר כסדר: מיר רופן באראטונגען פון בלויז נייַן פאָרשטייער פון די שטעט, פון וועלכע די יידן זענען פאר־טריבן און געפינען זיך דאָ אלס היימלאָזע. סוף־כל־סוף וועט ווארשע פארנומען־ווערן דורך די דייטשן און אלע וועט איר זיך אומקערן אין אייערע היימען. לייגן מיר ארויף אויף יעדן פון אייך דעם חוב, צו גרינדן ציוניסטישע פאראיינען אין אייערע שטעט. מיר טאָרן נישט פארלירן קיין צייט און מיר מוזן שאפן א גרויסן ציוניסטישן פראָנט און זיין גרייט, ווען עס וועט קומען די צייט. און די צייט איז נאָנט, מיינע הערן! עפעס טוט זיך שוין הינטער אונדזערע פלייצעס. פארנעפלטע ידיעות קומען שוין אָן, וועגן דייטשע און

ענגלישע דעקלאראציעס פאר יידן, וועגן פראָקלאמירן ארץ־ישראל אלס יידישע היים. די ידיעות זענען נאָך געווי נישט קיין קאָנטראָלירטע און במילא — נישט קיין זיכערע. וואָס מיר ווייסן יאָ, איז: אז עס איז שוין דאָ א יידישער לעגיאָן, וועלכער קעמפט צו־זאמען מיט די ענגלענדער, קעגן די טערקן. דער יידישער לעגיאָן „הגדוד העברי" ציילט שוין עטלעכע טויזנט יונגעלייט פון אמעריקע, ענגלאנד און אנדערע לענדער. דאָס זענען פרייוויליקע, פארשטייט־זיך. די גרינדער און אָנפירער פון לעגיאָן זענען זאב זשאבאָטינסקי און יוסף טרומפעלדאָר. זיי קעמפן אונטער א יידישער, בלוי־ווייַ־

חיימל צווייגהאפט (חענן)
אלס חייל אין יידישן לעגיאָן (היינט אין ישראל)

סער פאָן. די לעגיאָנערן זענען מונדירט און טראָגן אלס צייכנס: אויף די היטלען א מנורה און אויף די אקסלען — א מגן־דוד...

בקיצור: ליכטיקע שטראלן ברעכן אדורך די שווערע וואָלקנס. מעגלעך אז מיר שטייען פאר גרויסע היסטאָרישע געשעענישן, וואָס וועלן ברענגען צו דער באפרייַ־אונג פון יידישן פאָלק.

מיר האָבן באקומען דירעקטיוון, ווי אזוי און טאקע באלד אָנצוהויבן אונדזער ארבעט און גרינדן ציוניסטישע שטאָט־אָרגאניזאציעס צווישן אונדזערע פליטים אין

וואַרשע. איך האָב באקומען א פּעקל פון 50 שקלים וואָס האָבן אויסגעזען ווי פּאָסט־קאַרטלעך מיט אן ארץ־ישראל־מאפע. (ריכטיקע שקלים זענען געווען פּארבאָטן). די פּארזאמלונג איז געווען געענדיקט. באגייסטערטע האָבן מיר זיך הייס געזעגנט און זיך צעגאנגען.

צומאָרגנס האָב איך אָנגעהויבן אויפזוכן סקערניעוויצער אין וואַרשע. איך האָב זיי דערציילט די געשיכטע און פאָרגעלייגט צו קויפן שקלים. ליידער האָב איך קיין בעלנים אויף מיין „סחורה" נישט געפונען. דער איינציקער בעלן איז געווען מיין פעטער ישראלקע שפיכלער, וועלכער האָט שוין געהאט א שקל. אויך די אידיי פון גרינדן א ציוניסטישע אָרגאניזאציע אין סקערניעוויץ האָט געפונען א שוואכן אָפּקלאנג. אנדערע האָבן מיך פשוט אויסגעלאכט: „מיט וואָס א מענטש פארנעמט זיך!"... און אנדערע האָבן געשוויגן און בלויז מיך אָנגעקוקט מיט א בליק, מיט וועלכן מען קוקט אויף א קראנקן, וואָס דארף א רפואה־שלימה... איך האָב דאן באשלאָסן אָפּצווואַרטן, ביז דער מעגלעכקייט פון אומקערן־זיך אהיים, קיין סקערניעוויץ. אפשר וועט דאָרט זיין אן אנדער שטימונג און אנדערע באדינגונגען... כאָטש איך האָב צו־גוט געקענט מיינע סקערניעוויצער צו־ניכטערע, „רעאלע" מענטשן...

סוף זומער 1915 האָט דער דייטש פארנומען וואַרשע און מיר האָבן זיך, מיט מזל, אומגעקערט אהיים, קיין סקערניעוויץ. עס זענען אוועק עטלעכע חדשים און מען האָט זיך צוביסלעך איינגעאָרדנט און צוריק אריין אין טאָג־טעגלעכן לעבן.

דאן האָב איך באשלאָסן, אז עס איז צייט אויסצופאקן דאָס פּעקל שקלים און פּרובירן אויספירן די אויפגאבע, וואָס עס איז אויף מיר ארויפגעלייגט געוואָרן.

איך בין אוועק צו מיין חבר פישל באָרענשטיין ז"ל זיך דורכצושמועסן וועגן דעם ענין.

פישל באָרענשטיין ז"ל איז אמאָל געווען מיין בית־מדרש־חבר. צוזאמען פלעגן מיר דאָרט חלומען ביי די גרויסע ווילנער ש"ס־גמרא'ס און פלפול־ספרים און שמועסן וועגן ארץ־ישראל און ציוניזם. איצט האָב איך אים דערמאָנט יענע שמועסן אונדזערע און אים דערציילט וועגן מיין אויפגאבע.

נאָך דעם שמועס איז אונדז קלאָר געוואָרן, אז ארבעטן אומלעגאל, אונטער דער דייטשער אָקופאציע, איז א גרויסע סכנה און אז מיר דארפן פרובירן צו לעגאליזירן א ציוניסטישע אָרגאניזאציע. מיר האָבן געוווסט, אז דאָס איז א צו געוואגטער שריט, וועלכן וואַרשע האָט נאָך נישט געמאכט. דאָך, האָבן מיר זיך דעצידירט און אָנגעשריבן א ביטע צום קריז־שעף. פינף טעג שפּעטער האָב איך באקומען אן ענטפער, אז איך זאָל קומען דערקלערן: וואָס דאָס איז אזוינס א ציוניסטישע אָרגאניזאציע און וואָס דארף זיין איר ציל. מיר זענען געקומען צו דער באשטימטער צייט און אָפּגעגעבן אונדזער דערקלערונג, ענטפערנדיק אויף יעדער פראגע. דער קריז־שעף האָט גע־שמייכלט און געפרעגט:

— איין רעכטליך־געזיכערטע היים פארן יידישן פאָלק אין פאלעסטינא? ווי זאָ דענקען זי דאס צו שאפען?

מורא האָבנדיק, זיך נישט צו פארפלאָנטערן אין פאָליטישע פראגן, דערקלערן מיר, אז מיר ווילן דאָס שאפן, דורך גרינדן יידישע קאָאָניעס אין פאלעסטינא, מיט יידישע ערד־ארבעטער. אז אין א״י עקזיסטירן שוין צענדליקער אזעלכע קאָאָניעס און מיר ווילן שטיצן אונדזערע יידישע פויערים, דורכן שטיצן דעם נאציאָנאל־פאָנד, וואָס איז געשאפן געוואָרן פאר דעם צוועק. דער פאָנד איז דאָך אויך לעגאל אין דייטשלאנד.

אויף זיין פראגע, וואָס נאָך וויל טון דאָ אויפן אָרט די אָרגאניזאציע, וואָס מיר ווילן לעגאליזירן, ענטפער איך, אז: מיר ווילן אונדזערע חברים צוגרייטן אלס פויערים פאר א״י, דורך איינאָרדענען קורסן פאר ערד־ארבעט. מיר ווילן אויך איינ־אָרדענען קורסן צו דערלערנען די העברעאישע שפראך, די שפראך פון אונדזערע אורעלטערן אין א״י. מיר טראכטן דעריבער אויך צו גרינדן העברעאישע שולן און פרעבל־שולן.

אויף דעם קרייז־שעפס פראגע, צי דער ציוניזם איז אין רוסלאנד אויך לעגאל, האָב איך געענטפערט, אז ניין. די רוסן זענען נישט קיין קולטורעלע מענטשן און קענען אזעלכע שטרעבונגען אונדזערע נישט פארשטיין. דאָס איז ריכטיק, — ענט־פערט ער צופרידן. ער זאָגט אונדז צו אן ענטפער אין עטלעכע טעג ארום, גזעזגנט אונדז און מיר גייען אוועק מיט גרינגע געמיטער.

אין צוויי וואָכן ארום, דאָס איז געווען פרייטיק נאָכמיטאָג, האָב איך באקומען א גרויסן, רעקאָמענדירטן בריוו פון קרייז־שעף, אין וועלכן ער טיילט מיר מיט, אז ער האָט דאָס פארגעניגן צו דערפילן אונדזער וונטש און ער דערלויבט א לעגאלע ציוניסטישע אָרגאניזאציע אין סקערניעוויץ. וואָס שייך העברעאישע דערציאונגס־אנשטאלטן, דארפן מיר מעלדן דעם בילדונגס־בעאמטן אונדזער ענינויעם פראָגראם. ער בעט אויך, אז אויף דעם בייגעלייגטן פאָרמולאר זאָלן חתמענען צען פערזאָן, וועלכע דארפן זיין פאראנטוואָרטלעך פאר דער נייַ־געגרינדעטער ציוניסטישער אָרגאניזאציע.

דאָס איז געווען די גליקלעכסטע מינוט אין מיין לעבן. פון פריידיקער איבעראשונג, האָב איך שוין נישט געקאָנט אין שטוב איינזיצן. מיין פרוי האָט זיך שוין געגרייט צום ליכט־צינדן. איך האָב זיך אָנגעטון די שבתדיקע מלבושים און גלאָפן צום דאוונען אין אָסטראָווצער שטיבל. דאָרט האָט אויך געדאוונט פישל באָרענשטיין און איך האָב אים אָנגעזאָגט די גוטע בשורה. מיר האָבן זיך געגומען באראטן, וואָס ווייטער צו טון. וווּ נעמט מען צען פערזאָן, וואָס זאָלן וועלן זיין פראָנטוואָרטלעך פאר דער מאכט?

איך בין אהיים געקומען, קידוש געמאכט און דאן איז עס מיר איינגעפאלן: עס איז דאָך אמאָל געווען א ציוניסטיש שטיבל, א מנין! ווי שייך, איך זאָל דאָרט נישט געפינען קיין אכט פערזאָן?

איך וויל זיך דערמאנען, ווער עס האָט דאן אלץ געדאוונט אין דעם ציוניסטישן מנין און ווער עס וואָלט מסכים־געווען אונטערצושרייבן. און איך דערמאן זיך א געשיכטע:

מיט עטלעכע יאָר צוריק האָט די רעדאקציע „היינט״ אייגעאָרדנט אן עקסקורסיע קיין ארץ־ישראל. אין דער עקסקורסיע האָבן אנטייל־גענומען דוד פרישמאן, דער רע־

דאקטאר ש. י. יאצקאן און דער הומאריסט ז. וועגדאַרף. ווען זיי זענען אדורכגעפאַרן סקערניעוויץ, איז אונדזער יוגנט ארויס צום באן זיי מקבל־פנים צו זיין. פרוי ליפמאן קארפ האָט אונדז דאן אויסגעפוצט מיט בלוי־ווייסע שלייפעלעך אין די לאצן און בלוי־ווייסע טיכעלעך צום פאַכען אנטקעגן צוג... און איר מאן, ליפמאן קארפ האט געדאוונט אין ציוניסטישן מנין... — ער וועט דאָך דער ערשטער אונטערשרייבן!...

גלייך נאָכן עסן בין איך געלאָפן צו אים, כאָטש עס איז געווען א שניי־זאוויערוכע און פון חיים מרדכי וויינבערגס הויז, ווו איך האָב געווויינט, ביזן סוף יאטקע־געסל, איז געווען א היפש שטיקל וועג.

—אָ, אזא גאסט! אין אזא קוזשאווע! געוויס עפעס וויכטיקע נייעס? — האָט ער מיך באגריסט.

— יאָ, ר׳ ליפמאן, איך ברענג אייך א גוטע בשורה!... — האָב איך ארויסגענומען דעם בריוו און אים געוויזן. — און איך וויל, אז איר זאָלט האָבן דעם כבוד צו זיין פון די ערשטע אונטערשרייבע׳!...

די גאסטפריינטלעכע פרוי קארפ האָט דערלאנגט טיי. ר׳ ליפמאן האָט זיך געקוועלקט צווישן צופרידנקייט און אומצופרידנקייט. ער וועט נאָך זען. אפשר וועט ער אונטערשרייבן. זאָלן קודם אנדערע. אים זאָל איך לאָזן אויף סלעצט...

איך בין אוועק א ביטער ענטוישטער. איך האָב זיך געלייגט און נישט געקאָנט איינשלאָפן. ווער וועט אונטערשרייבן? פלוצלונג איז מיר אויפן זינען געקומען מענדל גרייעק.

מיט עטלעכע יאָר צוריק האָבן מיר פארבראכט אויף א שלוש־סעודות ביי יחיאל ניימאן (נחמן דיינס), ערב זיין חתונה. דאָס איז געווען אויף דער קאָשארן־גאס, אין נחמן מעלערס ווויונונג, אין שמשון ווילדמאנס הויז. מען האָט געגעסן הערינג מיט מצה־לעך, געפעפערטע ארבעס, געטרונקען סטראָקאטשעס ביר און עלע מנחמס וויין...

אין אָט דער בין־השמשות־שטימונג זענען מיר געזעסן און, ווי דער שטייגער איז, סענטימענטאל זיך צעזונגען. די זון פארגייט. אין שטוב, וואָס איז באלויכטן מיטן קליינעם שבת־לעמפעלע אויף דער שאנק, ווערט טונקעלער און טונקעלער. לאנגע שאָטנס פון די לייכטער אויף דער קאמאָדע, וואַרפן זיך אויף די וועגט און בילדן פארשיידענע געשטאלטן. מענדל גרייעק זינגט מתיקותדיק און הארציק אליקום צונזערס „על אם הדרך״ (די רויז). ביי די ווערטער „מציון אני, יהודי שמי, ועתה הנני בגולה״, איז ער פלוצלונג שטיל געבליבן און ערשט נאָך א פויזע — פארטגעזעצט מיט א טיף־טרויעריקער און ציטערנדיקער שטימע. איך האָב געקוקט אויף זיין קוים־באַלויכטן געזיכט און דערזען, אז איבער זיינע נאטירלעך־רויטע באקן שימערן טערערן. און צוויי טערערן־טראָפנס האָבן זיך פארעקשנט און ווילן בשום־אופן נישט פארלאָזן די ווינקלען פון זיינע אויגן, ווו זיי פינקלען אנטקעגן לעמפל, ווי צוויי בריליאנטן...

איך האָב דאָס בילד לאנג נישט געקאָנט פארגעסן און עד היום זע איך זיינע צוויי בריליאנטענע טערערן.

יאָ, צו אים וועל איך גיין!

זונטיק אינדערפרי בין איך אוועק צו מענדל גרייעקן און אים געטראָפן ביי דער ארבעט אין ווארשטאט. ער האָט מיך אויסגעהערט א שטראלנדיקער און אויסגערופן:

— מיט וויפל הענט, ווילסטו, איך זאָל חתמענען?!...

ער האָט נישט נאָר תיכף געחתמעט, נאָר מיט זיין התלהבות האָט ער מיר אריינ־געגעבן א פרישן בטחון. איך האָב זיך געלאָזן גיין צו פישלען. אויפן וועג טרעף איך חיים אליעזר איצקאָוויטשן. איך האָב זיך דערמאנט, אז איך האָב אמאָל געכאפט מיט אים א ווארעמען ציוניסטישן שמועס. איך פרווו מזל און עס געלינגט מיר: „בראווא!" זאָגט ער און חתמעט גלייך אויפן אָרט. שטייענדיק מיט אים אין מארק, ביים מאגיסטראט קומט צו צו אונדז פריילן רבקה קארפ.

— ווי האלט עס מיט די אונטערשריפטן? — פרעגט זי מיר פארשעמט, פאר איר טאטנס נישט־אונטערשרייבן.

— איר זעט דאָך: יידן שרייבן אונטער...

זי בעט מיך, איך זאָל מיט איר נאָכאמאָל אריינגיין צו איר פאָטער. ער וועט זיכער אונטערשרייבן. איך האָב זיך געפילט באליידיקט, אָבער פארן ציוניזם, האָב איך באשלאָסן, וועל איך בויגן מיין כבוד. איך גיי.

— נו? — האָט ער מיר אויפגענומען מיט דער ערשטער פראגע — איר האלט שוין ביי דער לעצטער חתימה?...

— ניין. ביי דער מיטלסטער... — ענטפער איך — איך קאָן ביי זיך נישט פועלן, אז איר, ר׳ ליפמאן, זאָלט זיין דער לעצטער... — און איך ווייז אים די פיר אונטערשריפטן.

ר׳ ליפמאן ענטפערט גארנישט, נעמט די פעדער און שרייבט אונטער. דאן זאָגט ער באדויערנדיק:

— איר ווייסט? איך האָב חרטה, וואָס איך האָב אייך באלד פרייטיק־צונאכטס נישט געזאָגט „נעשה ונשמע", ווי יעדער ייד דארף זאָגן!... דערפאר גיב איך מיר אליין ארויס א קנס, צו מאָלן מיט איי־פארב א הרצל־בילד פאר דער אַרגאניזאציע. נאָך היינט הויב איך אָן די ארבעט!...

און די טאָכטער, רבקה קארפ, זאָגט מיר צו, אז זי וועט אָרגאניזירן אלע אירע חברטעס און אנדערע מיידלעך, וועלכע זאָלן מיטהעלפן אין דער ציוניסטישער ארבעט.

פון דאָרט לאָז איך זיך א פריילעכער צו פישלען. דאָרט נעמען מיר וויידער טראכטן וועגן קאנדידאטן אונטערצושרייבן. כאָטש סקערניעוויץ האָט שוין פארמאָגט א היבש ביסל ציוניסטן, אָרגאניזירט אין פארשיידענע חברות, איז דאָך שווער געווען צו קריגן א חתימה פון א בעל־הבית, וואָס דארף זיין פאראנטוואָרטלעך פאר דער מאכט. אָבער דאָ דערמאנען מיר זיך אָן צוויי פערזאָן און מיר ווונדערן־זיך: ווי אזוי האָבן מיר עס גאָר אָן זיי פארגעסן?! די צוויי פערזאָן זענען יחזקאל לעווקאָוויטש און אהרן שטיגליץ. צוויי טייערע ציוניסטן. מיר לויפן אוועק צו זיי. די צוויי טייערע יידן גיבן באלד זייערע חתימות און טאנצן אזש פון פרייד!...

האָבן מיר שוין זיבן אונטערשריפטן. מיר ווערן באלד אויך געווויר, אז אונדזער גוטער חבר חיים ליפשיץ (יוכבד דער נאפט־הענדלערינס) איז צוריק געקומען פון לאָדזש,

וווּ ער האָט זיך עטלעכע חדשים דערהאַלט נאָך שטשיפּאַרנע. און, פארשטייט־זיך, אז אין א פערטל שעה ארום האָבן מיר שוין געהאט אן אכטע חתימה... די ניינטע חתימה האָבן מיר באקומען פון זעליג שעניצער. אינגאנצן פעלט אונדז נאָך איין חתימה!

אָבער ביי דער לעצטער חתימה האָט זיך עס פארהאקט. כאָטש שלאָג זיך קאָפּ אָן וואנט, — עס גייט נישט מער! עס גייען אדורך עטלעכע טעג און מיר האָבן נאָך אלץ נישט קיין צענטן צום מנין!

אין איינעם פון יענע אָוונטן קומט אריין צו מיר א בחורל און שטעלט זיך פאָר:

— איך הייס משהל ליפּשיץ, חיימל ליפּשיצס ברודער. איך האָב געהערט, אז איר גרינדעט א ציוניסטישע אַרגאניזאציע. איך בעט אייך, שרייבט מיך איין פאר א חבר. איך חלום נאָר וועגן ציון. איך גיי אויס פארן בלויזן וואָרט „ארץ־ישראל". איך וויל זיין אקטיוו. איך שטעל זיך אין אייער רשות. מאכט מיט מיר וואָס איר ווילט. איך געהער צום פאָלק און צו ארץ־ישראל! מאכט מיך פאר א זעלנער, פאר א שמש, פאר א שיק־יינגל, פאר אלץ וואָס איר ווילט, אבי איך זאָל נוצן ברענגען דעם ציוניזם. מיינע חברים פון גערער שטיבל טראכטן אזוי ווי איך. מאָרגן וועל איך זיי אייך אלע ברענגען און זיי וועלן זיך אויך פארשרייבן.

און צומאָרגנס איז ער טאקע ווידער געקומען מיט עטלעכע בחורימלעך און זיי האָבן זיך אלע פארשריבן אלס חברים פון דער נייער ציוניסטישער אַרגאניזאציע. צווישן זיי זענען געווען הענעך הירשפינגער, יענקל וואָדקי, בועז פלאָצקער, שמואל באָק און יצחק שעוואץ.

דעם זעלבן טאָג באקום איך א ידיעה פון ווארשע: דער מרכז האָט דערהאלטן מיין מעלדונג וועגן דער גרויסער דערגרייכונג און היינט פארנאכט וועט אהערקומען אדוואָקאט אַלשוואנגער, צו העלפן אונדז אין אַרגאניזירן די ארבעט.

איך שיק באלד ארויס מיין שפּאָגל־נייעם „אדיוטאנט" משהלע ליפּשיץ און ער מאָבילייזירט מיר די ניין אונטערגעשריבענע, דעם האלבן טוץ נייע חברים און מיר פארזאמלען־זיך ביי ישראלקע שפּיכלער. אדוואָקאט אַלשוואנגער פרייַדט זיך מיט דער גרויסער געשעהענישׂ, האלט א פייערדיקע רעדע און זאָגט־צו בקרוב אונדז ווידער צו באזוכן.

אינצווישן ווערט ער געווויר, אז מיר האָבן נאָך נישט דערלייַדיקט דאָס פאפיר, וויל עס פעלט אונדז א צענטע אונטערשריפט.

— היתכן?! — איז ער פארוווונדערט — איר האָט דאָך געשריבן, אז איר האָט שוין א סך חברים?!

— יאָ, אָבער זיי זענען נאָך צו־יונג אונטערצושרייבן און זיין פראנטוואָרטלעך פאר דער מאכט...

דאָ גיט זיך א כאפ מיין פעטער, ישראלקע שפּיכלער, מיט א גוטמוטיקן געבייזער:

— סטייטש?! שקאָצים? און ווו בין איך?! מיט אזא זאך קומט מען נישט קודם־כל צו מיר?!

— מיר האָבן נישט געווואָלט אריינשלעפּן קיין געזעלשאפטלעכע טוער צוליב

דעם, ווייל... פאר אנדערע איז דאָס פארדעכטיק, וואָס די דייטשן האָבן אזוי גיך געגעבן די דערלויבעניש. מען האלט, אז זייערע כוונות זענען נישט קלאָר... — ענטפער איך.

— אזוי... נו גוט, — זאָגט ער — זוכט אן אנדערן. אויב איר וועט נישט געפינען, האט איר תמיד מיין חתימה!

אָבער די צענטע חתימה האָב איך צומאָרגנס געקראָגן ביי אליעזר פרייליכן. ער האָט געדאנקט פארן גרויסן כבוד, צו זיין אייגער פון די ערשטע צען גרינדער פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע אין סקערניעוויץ.

נאָך פרייליכס אונטערשריפט, איז באמת פרייליך געוואָרן אויפן הארצן: ענדלעך האָבן מיר אלע צען!... איך כאפ פישלען און חיימל ליפשיצן, אלס דייטש־קענער און מיר גייען גלייך צום קרייז־שעף. מיר גיבן אים איבער דאָס פאפיר און באקומען גלייך די דערלויבעניש אויף א גרינדונגס־פארזאמלונג!...

באגייסטערטע פון אָט דער דערגרייכונג, זענען מיר גלייך אוועק צו בצלאל דייטשער (פעלדשער), און ער איז מסכים־געווען צו שטעלן צו אונדזער דיספאָזיציע דריי גרויסע צימערן אין זיין הויז, אלס זאל פאר דער גרינדונגס־פארזאמלונג. מיר האָבן באלד אויך אוועקגעשריבן קיין ווארשע, זיי זאָלן אונדז ארויסשיקן א „כוח", וועלכער זאָל האלטן א רעפעראט. דער מרכז האָט באלד געענטפערט, אז זיי שיקן אונדז דעם אייגפלוסרייכן הרב נתן מילייקאָווסקי.

און אין שטעטל איז געוואָרן לעבעדיק!... גרויסע בלוי־ווייסע פלאקאטן אויף אלע ראָגן האָבן געהופן צו דער פארזאמלונג און צו פארשרייבן־זיך אלס חברים אין דער אָרגאניזאציע. משהלע ליפשיץ מיט זיין גרופע יונגע חברים האָבן אויף זיך געזומען די איניציאטיוו, דורכצופירן די טעכנישע ארבעט: אייגצוָאָרדענען דעם זאל, אויפצובויען א פאָדיום, באפוצן דעם פרעזידיום־טיש, צוגרייטן א שטענדער פארן פרעלעגענט, בענק פאר די פארזאמלטע א.א.וו.

די חברטע רבקה קארפ האָט אָרגאניזירט א גרופע מיידלעך פון די שמן־זית־משפחות, ווי: הינדע ליפשיץ (חיים אלתרס), מינדל און בלימע ליפשטאט (אברהם יצחקס), חיה לוי און אנד. זיי האָבן איבערגענומען די דעקאָראטיוו זייט. אויסגעפוצט דעם זאל מיט פאפירענע בלוי־ווייסע קייטן, א גרויס הרצל־בילד אין צענטער פון דער בינע און אין ביידע זייטן — מאקס נאָרדוי און וואָלפסאָן. זיי האָבן אויך צוגעגרייט בלוי־ווייסע שלייפעלעך צו באצירן די לאצן פון די פארזאמלטע און געטון אלץ, צו שאפן א פייערלעכע שטימונג ביים עולם.

דעם פעלדשער בצלאל דייטשערס טעכטער, זאָשיע און עווא האָבן זיך פאָרגעלייגט אויסצופירן דעם קינסטלעררישן טייל פון אָוונט, געגעבן זייער פליגל־פאָרטעפיאן און געבעטן, אויסשרייבן פון וואַרשע (דורך שליאמקע דעם שפילימער), נאָטן פון ציוניסטישע לידער, ווי „מקום שם ארזים", „שאו ציונה נס ודגל" און אנדערע.

און ענדלעך איז געקומען דער אויסגעפיבערטער גרויסער טאָג פון דער פארזאמלונג. די גאנצע שטאָט האָט באקומען א יום־טובדיקן אויסזען. אומעטום האָט מען געריבן און דיסקוסירט וועגן דער גרויסער געשעהעניש. אפילו עלטערן האָבן זיך געטיילט אין

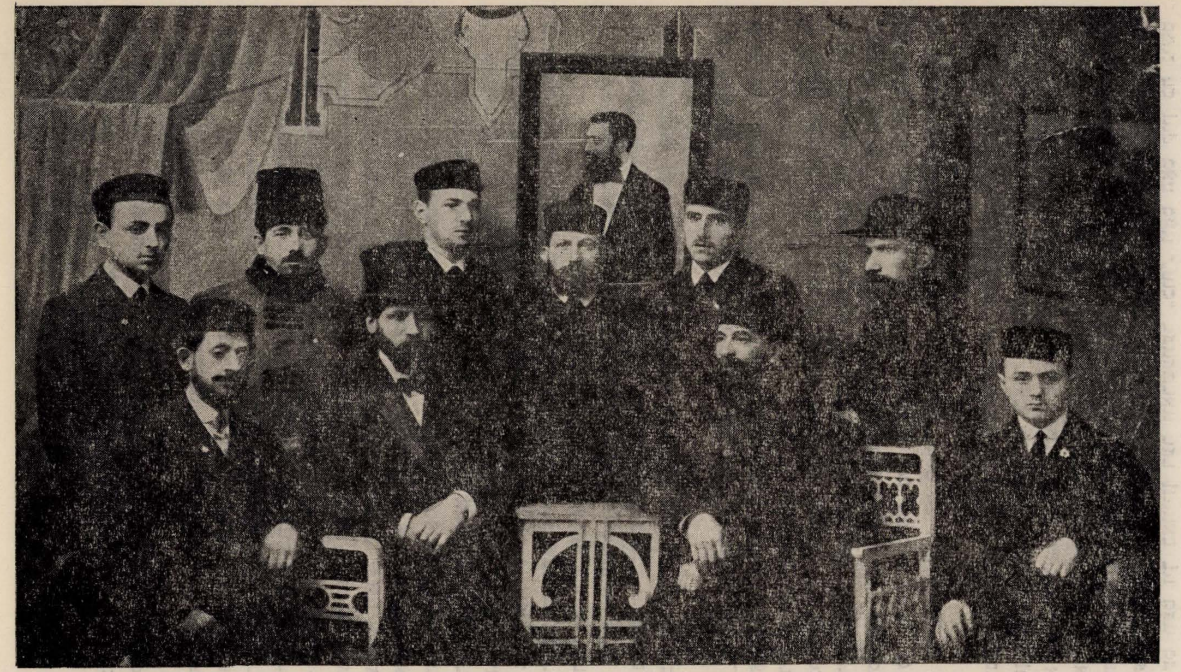

די גרינדער פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע אין סקערניעוויץ

עס שטייען: ליפמאן קארפ, שמואל באק, יחזקאל לעווקאוויטש, יהושע גרינבערג, חיים לוזער איצקאוויץ, הענעך הערשפינגער.

עס זיצן: יצחק שעוואץ, בצלאל דייטשער, הרב מילייקאווסקי (פון וואַרשע), אהרן ראָזענבוים.

צוויי מחנות: איין מחנה, וואָס האָט שטרענג פארבאָטן זייערע קינדער צו גיין אויף דער טריף־פסולדיקער פארזאמלונג. א צווייטע מחנה, וואָס האָט געוואָלט, אז אירע קינדער זאָלן בעסער גיין צו די ציוניסטן, איידער צו די צעצעליסטן און שטרייקער...

פינף א זייגער אין אָוונט האָבן מיר געעפנט דעם זאל.

אויסער דעם ביסל חברים, האָבן זיך גענומען באווייזן נייע פנימער. זיי זענען אויפגענומען־געוואָרן דורך די חברות מיט די בלוי־ווייסע שלייפעלעך, וועלכע האָבן אויך אָנגעוויזן אויפן טיש מיט דער אויפשריפט „דאָ קענט איר זיך פארשרייבן אין דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע". עס האָט נישט לאנג געדויערט, און דער זאל איז פול געוואָרן. אלע בענק זענען שוין געווען באזעצט און פיל זענען געשטאנען. באלד האָט דער עולם גענומען זינגען „דאָרט ווו די צעדער" און „וואך דיך אויף מיין פאָלק"... אויף דער בינע האָט געפלאטערט א גרויסע, בלוי־ווייסע פאָן און אלע צוגעגרייטע פייערלעכ־קייטס־עפעקטן האָבן טאקע באווירקט דעם עולם און אריינגעבראכט אין דער געהעריקער שטימונג. מיר, די מחותנים, זענען געשטאנען אָן דער זייט און אָבסערווירט: פארשיידענע פנימער: באגייסטערטע, צעשטראלטע, סענטימענטאל־פארחלומטע און ערנסט־חשבון־הנפשדיקע. אזוי אויך די אויגן: פריידיק־צעשטראלטע, סענטימענטאל־פארנעפלטע, פייערלעך־ערנסטע און פינקלענדיק־פארטרערטע... יאָ, מיר זענען געשטאנען און געשעפט נחת פון אונדזער אויפטו און פון אונדזער ערשטן דערפאָלג.

אָבער באלד איז אונדז דער נחת פארשטערט־געוואָרן און דער דערפאָלג איז אונדז אויסגעפאלן באָקעם: די קבלת־פנים־דעלעגאציע איז צוריקגעקומען פון דער ווארשעווער באן, אָן דעם רעקלאמירטן „כוח", אָן דעם פרעלעגענט פון מרכז! אן אומגליק! וואָס טוט מען?

אמת, עס איז נאָך דאָ א האָפענונג, אז ער וועט קומען מיט דער צווייטער באן, האלב אכט. אָבער וואָס טוט מען מיטן זאל מענטשן? ווי האלט מען זיי אויף? מיט וואָס פילט מען אויס די פאָר שעה?!

די חברטע זאָשיע דייטשער האָט שוין געשפילט א פאָר לידער. מיר בעטן זי ממשיך צו זיין. זי ווערט אָבער מיד. עס פארטרעט זי איר שוועסטער עווא און אָט באלד לאָזט זיך שוין אויס דער גאנצער רעפערטואר ציוניסטישע לידער. זי לייגט דאן פאָר צו געבן א קאָנצערט פון קלאסישע מוזיק. מיר זענען מסכים. זי שפילט געשמאק, אָבער אלץ האָט דאָך א מאָס און א גרענעץ! עס ווערט לאנגווייליק. דער עולם הויבט זיך שוין אָן צו דענערווירן.

די איניציאטאָרן פארזאמלען זיך שנעל אין א זייטיקער שטוב אויף א באראטונג. מיר באשליסן: מער נישט צו ווארטן, נאָר באלד עפענען די פארזאמלונג. דער פראָגראם זאָל זיין אזא: זינגען די „התקוה" בציבור, מיט אלע סטראָפקעס, עס זאָל וואָס לענגער געדויערן... אן אייגענער „כוח" זאָל האלטן א רעפעראט אויף דער טעמע „וואָס איז דאָס אזוינס ציוניזם?". דאן זאָל מען ווידער זינגען בציבור „שאו ציונה נס ודגל". דאָס וועט געדויערן, מער־ווייניקער, ביז ארום האלב אכט און דאן, וועט אפשר דער אויבערשטער העלפן און עס וועט זיך באווייזן דער ווארשעווער „כוח", וואָס האָט קיין כח נישט

געהאט צו קומען צו דער צייט... וועט ער, חלילה, נישט קומען, וועט מען ענדיקן מיט „התקוה". א ברירה האָבן מיר?...

מיר זענען ארויף אויפן פאָדיום און דערקלערט די פארזאמלונג אלס געעפנט. דער עולם האָט זיך אויפגעשטעלט און געזונגען זינגען „התקוה". דאָס ערשטע מאָל איז דאָס אין סקערניעוויץ געזונגען געוואָרן „התקוה" אויף אן עפנטלעכער פארזאמלונג.

דער היימישער „כוח" צו האלטן דעם רעפעראט „וואָס איז דאָס אזוינס ציוניזם?" — בין איך געווען... ביים גאנצן כוח מיינעם, האָבן מיר הענט און פיס געציטערט... דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן האָב איך געדארפט שטיין אויף א בינע און רעדן פאר אן עולם. איך האָב אָבער דערפילט די אחריות, האָב באקעמפט מיין אימתא דציבורא (טרעמע, ראמפן־פיבער) און אָפגעהאלטן מיין ערשטן ציוניסטישן רעפעראט. איך האָב דערציילט אלץ וואָס איך האָב געוווסט וועגן ציוניזם, חיבת־ציון, ד"ר הערצל און מאקס נאָרדוי, וועגן קאָנגרעסן, שקלים, נאציאָנאלפאָנד. ווי אזוי איך האָב אויסגעזוכן און ווי אזוי מיין רעפעראט האָט אויסגעזוכן, האָב איך אליין נישט געקאָנט וויסן. און כאָטש איך האָב נאָר געזונן א מאסע קעפ און נישט קיין פנימער, האָב איך אָבער געפילט, אז מען הערט מיך אויפמערקזאם. מיר האָט זיך געדאכט, — אפילו געשפאנט... זיכער בין איך נישט געווען, האָב איך געקוקט צו מיינע פרעזידיום־חברים און זיי האָבן מיר צוריק־געווונקען, אז עס איז נישט־קשה... און אז איך זאָל זיצן ווייטער, ביז אכט א זייגער כאָטש...

ביז אכט א זייגער! עס ווערט מיר הייס. איך דערפיל שטראָמלעך שווייס אויפן פנים און שטראָמלעך שווייס אונטער די אָרעמס. ביז אכט א זייגער! דאָס העמד איז אויף מיר נאס און איך פארע אינגאנצן. אָבער איך רעד ווייטער. איך רעד ווען פארגאנגענהייט און צוקונפט, ווען פאָלק און ווען לאנד און ווען אונדזער וואלגערן־זיך אין גלות. איך הויב אָן צו שילדערן די קאָלאָניעס אין ארץ־ישראל, ווי איך וואָלט דאָרט אליין געווען און געזען מיט די אייגענע אויגן. אָבער אין מיינע אויגן ווערט מיר פינצטער. איך בין שוין הייזעריק. אלע טעמען — אויסגעשעפט. און עס איז נאָך אלץ צען מינוט צו אכט! דאָ דערמאן איך זיך, אז מען האָט דאָך נאָך צו זינגען בציבור „שאו ציונה נס ודגל", וואָס וועט אויך געדויערן א פאָר מינוט... און איך האָב פארענדיקט מיין רעפעראט, וואָס האָט געדויערט א גאנצע שעה צייט. און וונדער איבער וונדער: דער עולם האָט שטארק אפלאָדירט!... איך בין געווען אזוי צעטראָגן, אז איך האָב נישט געוווסט פאר־וואָס מען אפלאָדירט: פאר מיין שיינעם רעדן, צי פאר דעם, וואָס איך האָב ענדלעך אויפגע־הערט?... ווי חברים האָבן מיך שפעטער פארזיכערט, איז עס טאקע געווען פאר מיין גוטן רעדן...

מען האָט אָפגעזונגען „שאו ציונה נס ודגל" און דער נס איז געשען: פונקט דאן איז דערשינען די „קראפט" פון ווארשע... הרב מילייקאָווסקי איז געקומען אין דער באגלייטונג פון דער דעלעגאציע, וואָס האָט אים אָפגעווארט אויפן פּערון. מען נעמט אים אויף מיט שטורמישע אפלאָדיסמענטן. דער גאסט מאכט א שטארקן אייַנדרוק מיט זיין רעפרעזענטאבעלן אויסזען, מיט זיין פראק און צילינדער. ער רופט ארויס צו זיך א יראת־הכבוד. איך שטעל אים גלייך פאָר פארן עולם און ער הויבט־אָן זיין רעפעראט.

ער האָט באלד פארכישופט די צוהערער מיט זיינע ערשטע צויבער־וועדטער, אריבער־געטראָגן זיי אהין, ווו די פאלמען גרינען, ווו דער ירדן קוועלט, ווו מילך מיט האָניק פליסט, ווו די בילי"וצעס האָבן געגרינדעט די ערשטע קאָלאָניע „ראשון־לציון"... דער באגייסטערטער עולם איז געווען פארכאפט. מען האָט דעם אָטעם אייגעהאלטן און געשלונגען יעדעס וואָרט. די רוישיקע אפלאָדיסמענטן האָבן נאָכדעם לאנג־לאנג געדויערט.

נאָך הרב מילייקאָווסקיס רעפעראט, איז געוויילט געוואָרן א פארוואלטונג און די פארזאמלונג איז געשלאָסן־געוואָרן מיט „התקוה". די רעזולטאטן פון דער פארזאמלונג זענען געווען גלענצענדע: עס האָבן זיך תכף רעגיסטרירט עטלעכע און זיבעציק נייע חברים!...

כדי צו פאראייביקן די „היסטאָרישע געשעהעניש", האָבן מיר צומאָרגנס אינדערפרי געמאכט א פאָטאָגראפיע פון די גרינדער צוזאמען מיטן פרעלעגענט: הרב מילייקאָווסקי, חיים ליפשיץ, יחזקאל לעווקאָוויטש, פישל באָרנשטיין, אהרן ראָזענבוים, שמואל באָק, בצלאל דייטשער און חיים אליעזר איצקאָוויטש.

אין אָוונט האָט די אויסגעוויילטע פארוואלטונג אָפּגעהאלטן איר ערשטע זיצונג. אויפן טאָג־אָרדענונג: 1. קאָנסטיטואירונג, 2. נאָמען פון דער אָרגאניזאציע, 3. פראָדוק־טיווע מעשים.

עס איז פאָרגעלייגט געוואָרן, איך זאָל זיין פאָרזיצער, פון וואָס איך האָב זיך אָפּ־געזאָגט און די פארוואלטונג האָט זיך קאָנסטרואירט אויף אזא אופן:

בצלאל דייטשער — פאָרזיצער
פישל באָרנשטיין — וו. פאָרזיצער
יחזקאל לעווקאָוויטש — קאסירער
אהרן ראָזענבוים — סעקרעטאר
שמואל באק — פארוואלטער
חיים אליעזר איצקאָוויטש
חיים ליפשיץ — פאָליט. פארטרעטער

איך האָב פאָרגעלייגט, אז די אָרגאניזאציע זאָל הייסן „אהבת־ציון", מאָטיווירנדיק אז: דאָס צונויפגיסן דעם פריער־עקזיסטירנדיקן ציוניסטישן שטיבל „אהבת־ציון" מיט דער נייער אָרגאניזאציע, וועט עולה־יפה־זיין. די אלטע חברים פון מנין וועלן נישט פילן קיין ליקווידאציע פון זייער אמאָליקער טעטיקייט, נאָר א המשך. דער נאָמען „אהבת־ציון" האָט דאָך שוין טראדיציע, איז כדאי ממשיך צו זיין.

דער פאָרשלאג איז אָנגענומען געוואָרן און עס איז באשלאָסן געוואָרן צו דינגען א לאָקאל פאר דער אָרגאניזאציע און אויך צוטרעטן צו עפענען א העברעאישע שולע און א גן־ילדים.

עטלעכע טעג שפּעטער האָבן מיר אָפּגעדונגען לוטשינסקיס הויז אויף דער קאָשארן־גאס (איין הויז נאָך חיים ווייצבערגס). דער אויבערשטער שטאָק האָט געהאט פיר צימערן

און איז געווארן דער לאָקאל פון דער „אהבת־ציון"־ארגאניזאציע, וואָס האָט באלד אָנגעהויבן א ברייט־פארצווייגטע טעטיקייט. דער אונטערשטער שטאָק איז באשטימט געווארן פאר דער צוקונפטיקער העברעאישער שולע.

יעדן טאָג זענען צוגעקומען נייע מיטגלידער. די צוויי יוגנט־גרופעס, פון משהלע ליפשיץ און פון פריילן קארפ, האָבן געארבעט זייער ענערגיש און האָבן זיך ווי פאר־מאָסטן, וועלכע גרופע עס וועט אריינברענגען מער יוגנט אין אונדזערע רייען... און ביידע גרופעס האָבן געהאט מזל און חן און זיי האָבן געצויגן נייע מיטגלידער, ווי מיט א כישוף...

מיר האָבן אייגנעארדנט העברעאישע אָוונט־קורסן, פארלעזונגען און חברישע שמועסן און געגרינדעט אן אייגענע ביבליאָטעק.

ערב פסח האָבן מיר ארויסגעלאָזן גרויסע פלאקאטן, וואָס האָבן גערופן די עלטערן צו פארשרייבן זייערע קינדער אין אונזער העברעאישער שולע. מיר אליין האָבן, דעם אמת געזאָגט, געצווייפלט אין דערפאָלג. און אויסן־געווען זענען מיר פאקטיש נישט אזוי די שולע, ווי מאכן פראָפאגאנדע אין די יום־טוב־טעג, ווען דער עולם שפאצירט אין די גאסן... פראָפאגאנדע פאר דער „ארגאניזאציע „אהבת־ציון". זאָל מען לייענען און זאָל זיך אביסל קאָכן אין שטעטל..

ווי איבעראשט זענען מיר אָבער געווארן, ווען דווקא די פראקטישע סקערניעוויצער יידן, וואָס מיר האָבן זיי געהאלטן פאר „תכלית־מענטשן", האָבן דעם ענין געזומען ערנסטער, ווי מיר האָבן זיך עס פאָרגעשטעלט. מאסנווייז זענען זיי געקומען אין די חול־המועד־טעג פארשרייבן זייערע קינדער און דערמיט, אונדז אוועקגעשטעלט פאר א געשעהענעם פאקט. אין די חול־המועד־טעג בלויז זענען רעגיסטרירט געווארן איבער צוויי הונדערט תלמידים, יינגלעך און מיידלעך.

וועגן דעם פאקט האָבן מיר גלייך געמאָלדן דעם העברעאישן קוראטאָריום אין וואַרשע און געבעטן, זיי זאָלן אונדז שיקן העברעאישע לערער. אָבער דער דירעקטאָר פון קוראטאָריום, חבר ש. ל. גורדון, האָט אונדז געמאָלדן, אז ער קאָן בשום־אופן נישט שיקן קיין לערער פריער, ווי נאָך די פעריען. דאָס הייסט, אין א האלב יאָר ארום. ער באגריסט ענטוזיאסטיש דעם פאקט און זאָגט־צו, אז ער וועט זיך באמיען, ווי וויייט מעגלעך, צו שיקן אונדז לערער אָנהויב פעריען. דאָס הייסט, בערך אין דריי חדשים ארום.

דער ענטפער האָט אונדז געטראָפן, ווי א דונער. מיר האָבן געוווסט: קוים לייגן מיר אָפ די דערעפענונג פון דער שולע אויף חדשים, ווען זיך אונדזער גאנצע אונטער־נעמונג צעפאלן. די עלטערן וועלן זיך נישט פארלאָזן אויף קיין שום הבטחות און וועלן איינשרייבן זייערע קינדער אין אנדערע שולן. אויסער דעם, וועלן זיי בכלל פארלירן דעם צוטרוי צו אונדז, אין אלע אנדערע אונדזערע ציוניסטישע טעטיקייטן. עס שטייט אין סכנה אונדזער גאנצער פרעסטיזש, וואָס מיר האָבן זיך ביז איצט דערוואָרבן!

מיר האָבן באשלאָסן, פאר יעדן פרייז, תיכף נאָך פסח צו עפענען די שולע. מיר האָבן געשאפן געלט און באשטעלט שול־בענק, לערער־טישן, הילצערנע טאָוולען א.ד.ג. און ביז עס וועלן קומען די פראָפעסיאָנעלע לערער פון וואַרשע, האָבן מיר באשלאָסן אליין צו ווערן לערער... דער צייטווייליקער לערער־פערסאָנאל איז באשטאנען פון:

אהרן שטיגליץ, אהרן ראָזענבוים און יאָסל האוז, — עברית. אנדערע קעגנשטאנדן: די שוועסטער זאָשיע און עווא דייטשער און פריילין איטע איצקאָוויטש, די טאָכטער פון חבר חיים אליעזר איצקאָוויטש.

אכט טעג נאָך פסח איז די שולע פייערלעך דערעפנט־געוואָרן, ביי דער אָנווועזנהייט פון די עלטערן, פארבעטענע געסט, חברים און סתם־נייגעריקע. זיי האָבן געהערט די ערשטע לעקציעס אין אלע פיר קלאסן, התלהבותדיקע דרשות פון די „לערער" און „אהבת־ציון"־פאָרשטייער, וועגן דער אויפלעבונג פון דער שפראך פון תנ"ך, וועלכע איז די שפראך פון אונדזער פארגאנגענהייט און צוקונפט אין ארץ־ישראל און האָבן נישט געצוימט זייער באגייסטערונג. אפילו אזא ייד ווי ר' פייוול טוגענטמאן (מענדל לוזערס), א הייסער חסיד און א גרויסער תלמיד־חכם, האָט אונדז באגריסט בזה־הלשון:

— א דאנק דעם אויבערשטן, אז מיר האָבן עס דערלעבט! א קלייניקייט? אויפלעבן די שפראך פון דער תורה, פון אונדזערע נביאים! מען זעט דאָך אין די התעוררות פשוט פעמי־המשיח!...

אונדזער פאָרזיצער, ר' בצלאל דייטשער, איז ביי דער דערעפענונגס־פייערונג נישט געווען. דאָס איז געווען אלס פראָטעסט קעגן אונדז, יונגע שניעקעס, וואָס האָבן געשטימט קעגן זיין פאָרשלאג, אייגצולאדן צו דער דערעפענונג עטלעכע גויים: דעם קיילער וואָזשעטוויטשן, סטראָקאטשן, דעם אפטייקער סטשעלעצקי און נאָך א פאָר אנטיסעמיטן. אלס פראָטעסט, האָט ער זיך אפילו אָפגעזאָגט צו זיין ווייטער פאָרזיצער און געבליבן בלויז א חבר, א געווייגלעכער מיטגליד. עס האָט נישט געהאָלפן קיין שום איבערבעטן. דער וויצע־פאָרזיצער, חבר פישל באָרנשטיין איז דאן געוואָרן פאָרזיצער און געבליבן אויף דעם אמט ביז זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

מיט דעם איז געעפנט־געוואָרן א ניי בלאט געשיכטע פון יידן אין סקערניעוויץ. דאָס יידיש לעבן איז אוועק גאָר אויף אנדערע רעלסן. בית־מדרש־בחורים, שטודירנדיקע יוגנט, סוחרים, בעלי־מלאכה, יונג און אלט, — אלע זענען פאראינטערעסירט־געוואָרן אין ציוניזם און עס האָט זיי געצויגן צום ליכטיק־היימלעכן „אהבת־ציון". דער זאל איז באצירט געוואָרן מיט די שיין געכתיבהטע אויפשריפטן, צייכענונגען און לאָזונגען פון חבר מרדכי שטערן. אלץ האָט דאָ געמאכט אן אנגענעמען, עסטעטישן איינדרוק. די צאָל תלמידים אין דער שולע איז געוואקסן, ביז מיר האָבן שוין מער נישט געקאָנט צונעמען, ווייל עס איז שוין פשוט קיין פלאץ נישט געווען.

אָבער אונדזערע לערער־קאריערעס האָבן זיך גאָר שנעל געענדיקט און נישט אויף קיין פריילעכן אופן. יאָסל האוס האָט ביי א לעקציע „יידישע געשיכטע", זיך ארויס־געכאפט מיט א צו־פראָגרעסיוון געדאנק וועגן קריעת ים־סוף, צוליב וואָס ער האָט געמוזט ווערן אויס לערער...

און מיין לערער־קאריערע האָט זיך געענדיקט מיט א בויך־קאָפ־און פלעק־טיפוס, אויף וואָס איך בין קראנק געווען 21 טאָג.

די שול האָט דערפון שטארק געליטן. עס האָט שוין ממש געהאלטן ביי א קאטא־סטראָפע. די חברים האָבן אלארמירט דעם צ. ק. אין ווארשע. ש. ל. גורדון, אָפשאצנדיק

א גרופּע תלמידים פון דער העברעאישער שולע מיט דער לערערשאפט

פון רעכטס: הערמאן גוזשיק, משה סאָקאָלאָווסקי, אשר באקאלאר און יענקל ווודקי.

די ערנסטקייט פון דער לאגע, האָט אונדז גלייך אריינגעשיקט א לערער־פּערסאָנאל. די לערער זענען געווען: משה סאָקאָלאָווסקי, אשר באקאליאר און א גננת פארן גן־ילדים: פריילן פרומקע אָשעראָווסקא (וווינט איצט אין ישראל, אין עין־חרוד). די לערער האָבן נישט בלויז געראטעוועט די עקזיסטענץ פון דער שול, נאָר האָבן זי אוועקגעשטעלט אויף דער הויך פון א מוסטער־שול.

באלד איז אויך געעפנט־געוואָרן דער גן־ילדים, פּרעכטיק אויסגעשטאט מיט קינדער־מעבל און שפּילצייג. שוין די ערשטע טעג האָבן זיך פארשריבן עטלעכע און דרייסיק קינדער, וועלכע האָבן בקרוב פארשפּרייט דאָס העברעאיש וואָרט און ליד אין אלע ווינקעלעך פון שטאָט. און גאָר גיך האָבן מיר שוין געהאט קרוב צו הונדערט קינדער אין גן־ילדים. די באגאבטע גננת אונדזערע, פריילן אָשעראָווסקא, האָט נישט געקארגט קיין צייט און ארבעט. א סך הארץ און נשמה האָט זי אריינגעלייגט סיי אין דער אָרגאני־זאציע און סיי אין דער דערציאונג פון די קינדער אין „גן". דער „גן" איז געוואקסן, קינדער זענען כסדר צוגעקומען און מיר האָבן געמוזט פריילן אָשעראָווסקאן צו־הילף איינלאדן נאָך גננות. דאָס זענען געוועזן פריילן גאָלדמאן פון ווארשע, אָשעראָווסקאס

שוועסטער לאהלע (איצט אין יגור) און רבקה שאטאן (איצט אין דגניה א׳). די לעצטע איז א שוועגערן פון שמחה שפיכלער.

די לערער און גנבות זענען, אויסער זייערע פּראָפעסיעס, געווען הייסע ציוניסטן און באגאבטע רעדנער. זיי, צוזאמען מיט אונדזערע אינטעלעקטועלע כוחות, זענען גע־ווָארן א מאכט מיט א גרויסער השפעה אויפן יידישן לעבן אין שטאָט.

מיט אָט דעם כוח האָט אונדזער קולטור־קאָמיסיע אייניגעאַרדנט העברעאישע אָוונט־קורסן פאר דערוואקסענע און פאָרלעזונגען דורך די חברים: שמואל באָק, רבקה קארפ, מרדכי שטערן, שמחה שפיגעל, אהרן ראָזענבוים, פישל באָרענשטיין, יוסף הירש־קָארן און דוד שטשופאק. רעפעראטן פון ווארשעווער פערזענלעכקייטן האָבן מיר איינגע־אָרדנט אין קינאָ „אָזוא״ און אין בינדערס זאל. עס זענען פאָרגעקומען ליטעראריש־מוזיקאלישע אָוונטן. מיר האָבן פארגרעסערט אונדזער ביבליאָטעק אונטער דער לייטונג פון דער חברה חנה הערשקאָוויטש, וועלכע איז געווען א מוסטערהאפטע ביבליאָטעקארן. מיר האָבן ארויסגעגעבן אן אינערלעכע וואנט־צייטונג און אָרגאניזירט א דראמאטישע

די העברעאישע לערערשאפט מיטן גאסט ש. ל. גאָרדאָן

עס שטייען פון רעכטס: משה סאָקאָלאָווסקי, אשר באקאלאר, און אהרן ראָזענבוים.
עס זיצן: פרומא אשאראָווסקי, לאה אשאראָווסקי, רבקה קארפ, ש. ל. גאָרדאָן.

די ערשטע מיטגלידער פון דער אָרגאניזאציע „החלוץ" אין סקערניעוויץ

ערשטע ריי פון רעכטס: ראובן גאָטליב, קירנבערג, חיים גינזבורג, אפרים כהן, יאָסל בלאט, שמחה בלאט, מלך גרייעק, איצקאָוויטש, שמואל נייַמאן, יעקב משה ווייַנבערג.
צווייטע ריי: מלכה ווודקי, ישראל לאנדוי, א. שטיגליץ, יוסף לאנדוי (דער דרוקער פון דעם בוך), יענקל ווודקי, אהרן ראָזענבוים, יצחק מאָשקאָוויטש, מלך בירנבוים, ישראל ראָזענטאל, קרוליצקי.
דריטע ריי: לאנדאָ, קאלף, יאָסל לאנדאָ, אליעזר ווארשאווסקי, לייזער קאָלסקי, משה רוסאק, יחיאל מוסטער, פשעקארסקי.

סעקציע. מיר האָבן אנטדעקט אזעלכע טאלאנטן ווי: יחיאל ווייַנאכט און מלך ליבערמאן (ר' העשעס זון). אן אייגענעם קאָמפאָזיטאָר: נחמן דוד גרייעק.

„אהבת־ציון" האָט געלייגט א חותם אויף דער שטאָט. דער נאציאָנאלער געדאנק האָט אָנגעהויבן אריינדרינגען אין די הערצער פון כל־ישראל, פון אלע שיכטן און קרייזן. דאָס האָט א שטויס געטון צום גרינדן־זיך פון פארשיידענע אנדערע ציוניסטישע גרופּי־רונגען, אויסער „אהבת־ציון", וועלכע איז געווען ווי א לייכט־טורעם פאר אנדערע. עס האָבן זיך געגרינדעט: „אגודת המזרחי", „אגודת תפארת ציון", „התחיה", „החלוץ" און „בנות ציון".

אין „מזרחי" האָבן זיך גרופירט די זיידענע יונגעלייט פון די חסידישע פאמיליעס, אונטער דער אָנפירונג פון די באגאבטע און אמביציעזע חברים: אלתר טייבלום (איצט

אין תל־אביב), וועלווּל זיידע (זלמן שוחטס איידעם, איצט אין רמת־גן), איטשע ראָזענ־פעלד (יאָסל שמולעוויטשעס איידעם), יוסף צימבערקנאָפּ (אויך ר׳ זלמן שוחטס איידעם. איצט אין תל־אביב) און אנדערע.

„תפארת ציון״ איז באשטאנען פון סוחרים, בעלי־בתים און בעלי־מלאכה, אונטער דער לייטונג פון די אידעאליסטן: שבתאי קאליקשטיין, טוביה לייביש רייבענבאַך (ביידע היינט אין תל־אביב), דער קליינער מאָטעלע, נתן איצקאָוויטש (שניידער), הערשל לעווקאָוויטש (מגיד), גאָדל קרילוצקי א. א.

צו „התחיה״ האָט געהערט די שטודירנדיקע יוגנט און האלב־אסימילירטע. דער טעמפּעראַמענטפולער סטודענט יוסף הירשקאָרן (שפּעטער געווען דאָקטער אין גריצע.

די שוועסטער מרים און שפּרה באָרנשטיין

איצט — אין ניו־יאָרק) האָט מיט זיין ענערגיע און אומדערמידלעכער ארבעט, באויזן צו מאכן פון אָט דעם עלעמענט, ממש אידעאלע ציוניסטן.

אין „החלוץ״ איז אקטיוו געווען די יוגנט פון אלע ציוניסטישע גרופּירונגען. אונדזער „החלוץ״־גרופּע איז געווען איינע פון די ערשטע אין פוילן און איינע פון די ערשטע, וואָס האָבן געגרינדעט א הכשרה־פונקט און געלערנט ערד־ארבעט ביי ר׳ חיים מרדכי וויינבערגן אין גאָרטן. דאָס האָט געפועלט ביי אים זיין זון, יעקב משה, דער יונגסטער חבר אין „החלוץ״, וועלכער איז איצט אין ישראל.

איך האלט דאָס פאר א גרויסן זכות, וואָס איך בין זוכה געווען צו זיין דער גרינדער אויך פון דער גרופּע און זי אָנפירן צוואמען מיט די חברים: סטודענט ישראל ראָזענטאל, אליעזר קאָלסקי, אברהם שטיגליץ (זון פון חבר אהרן, איצט אין ישראל), יצחק מאיר מאָשקאָוויטש (איצט אין ישראל), יוסף לאנדוי (דער דרוקער פון דעם בוך), די ברידער אפרים און יוסף קויכען (כהן, הייבט אין שטראסבורג) און מלך גרייעק, דער טיכטיקער און בלב ונפש איבערגעגעבענער סעקרעטאר.

אין „אהבת־ציון" איז אויך געווען א גרופּע מיידלעך, וואָס מען האָט גערופן „בנות־ציון". די אקטיוסטע פון זיי זענען געווען: די שוועסטער מרים און שפרה באָרענשטיין (די אנדערע צוויי שוועסטער מלה און אהובה זענען איצט אין ישראל. אהובה איז די פרוי פון אונדזער אקטיוון חבר לייבל צודקאָוויטש). די שוועסטער מלכה און אהובה וואָדקי, הינדע זיידע, טויבע טינסקא (הייבט אין ישראל), שרה ניימאן (ר. רפאלס טאָכטער), דבורה יאסאָן (ישראל), עלקע וויניאוער, ליפּטשע בוימערדער (ישראל), חנה הירשקאָוויטש. שפּעטער, נאָך מיין עליה, זענען צוגעקומען נייע חברות: חנהלע ליבערמאן (פרוי פון ר׳ אפרים), יוכבד פירסטענבערג, פרומעט גינגאָלד (ביידע איצט אין ישראל).

אויך אין אנדערע אָרגאניזאציעס זענען אונטערגעוואקסן נייע חברים, וועלכע האָבן אמביציעז פאָרטגעזעצט אונדזער גרויס ווערק. טייל פון זיי געפינען זיך איצט אין ישראל און זענען אקטיוו אין „ארגון יוצאי סקרניביץ בישראל".

איך שרייב די שורות אין טאָג פון 7־טן יום־העצמאות. א שמיטה־תקופה פון אונדזער זעלבסטשטענדיקייט אין דער באפרייטער מדינת־ישראל. צוגלייך מיט דער גרויסער פרייד, קאָן איך זיך נישט באפרייען פון דעם טרויער וואָס באהערשט מיך, וואָס אונדזער הארציקע, אידעאליסטישע יוגנט און אלע טייערע סקערניעוויצער יידן זענען נישטאָ מיט אונדז. זיי קאָנען נישט זען דאָס לאנד פון זייערע בענקשאפטן, די פארווירקלעכונג פון זייערע שענסטע חלומות, נישט מיטטאנצן, מיטזינגען און מיט־פרייען־זיך מיט די גליקלעכע בירגער פון ישראל. זיי זענען נישטאָ. אומגעקומענע על קידוש־השם און על קידוש־העם, זענען אין דער פארשאָלטענער אייראָפּע אפילו קיין קברים פון זיי נישטאָ, קיין סימן, קיין געדענקעניש. אָבער אין ישראל פיל איך זייערע שפּורן אויף שריט און טריט. די זאָמען פון באגייסטערונג וואָס זיי האָבן פארפלאנצט אין סקערניעוויץ, זענען אויפגעגאנגען אין מדינת־ישראל. זאָל דאָ דעריבער פאראייביקט און געהיילט ווערן זייער אָנדענק.

אגודת „אהבת-ציון" „והחלוץ"

סקרניביץ.

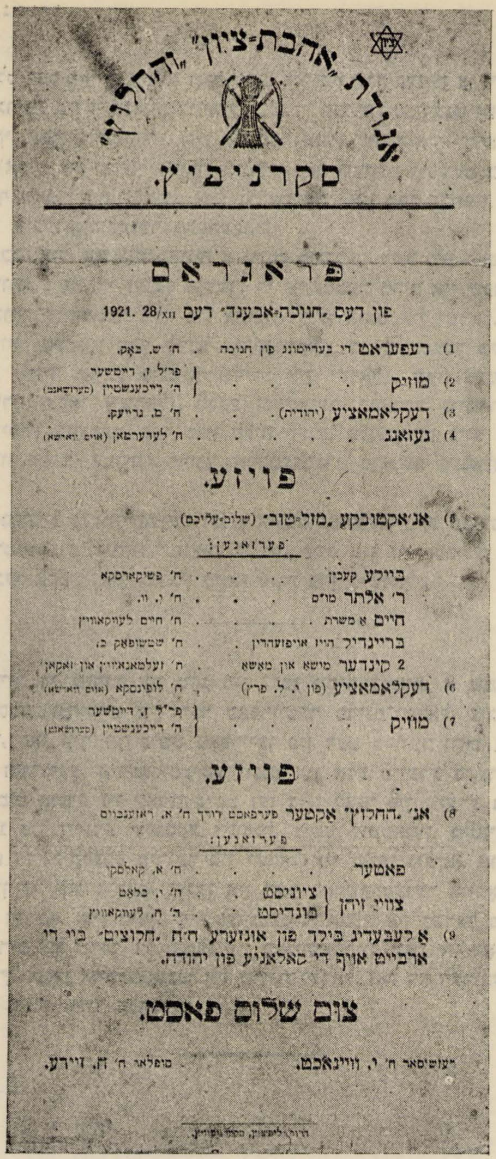

פראגראם

פון דעם „חנוכה-אבענד" דעם 28/XII 1921.

1) רעפעראט די בעדייטונג פון חנוכה . ח' ש. באק.

2) מוזיק . . . . פר"ל ז. דייטשער / ח' דייכענשטיין (סערושאנט)

3) דעקלאמאציע (יהודית) . . . ח' מ. גרייעק.

4) געזאנג . . . . ח' לעדערמאן (אויס וואישא)

פויזע.

5) אנ'אקטובקע „מזל-טוב" (שלום-עליכם)

פערזאנען:

ביילע קעכין . . . . ח' פשיקארסקא

ר' אלתר מו"ס . . . ח' י. וו.

חיים א משרת . . . . ח' חיים לעווקאוויץ

בריינדיל הייז אויפזעהרין . . ח' שמשופאק ב.

2 קינדער מושא און מאשא . ח' זעלמאנאוויץ און זאקאן

6) דעקלאמאציע (פון י. ל. פרץ) . ח' לופינסקא (אויס וואישא)

7) מוזיק . . . . פר"ל ז. דייטשער / ח' דייכענשטיין (סערושאנט)

פויזע.

8) אנ' „החלוץ" אקטער פערפאסט דורך ח' א. ראזענבוים

פערזאנען:

פאטער . . . . ח' א. קאלסקי

צוויי זיהן: ציוניסט . . ח' י. בלאט / בונדיסט . . ח' ח. לעווקאוויץ

9) א לעבעדיג בילד פון אונזערע ח"ח „חלוצים" ביי די ארבייט אויף די קאלאניע פון יהודה.

צום שלום פאסט.

יעושיסאר ח' י. וויינאכט. . . . טופלאר ח' ח. זיידע.

דרוק ליפשיץ, מסלו ישיץ.

אגודת אהבת-ציון והחלוץ סקרניביץ

מיטוואך דעם 28/XII 1921 קומט פאר אין זאל פון ה' בינדער א

ליטער. מוזיק. וואקאל.

חנוכה אוועגד

אויסגעפיהרט דורך איינענע און פרעמדע קרעפטען

מיט'ן אנטהייל פון די בעוויסטע יונגע זינגערין פון שניאור'ס כאר פר'ל לופינסקא

פארוואלטונג פון „החלוץ" אין סקערניעוויץ 1930

פון רעכטס: ראובן גינגאלד, משה ראזענבלאט, שעיה ראזענבלום, מאיר שארפהארץ און יוסף קאליקשטיין.

די יוגנט־ארגאניזאציע „התחיה" אונטער דער אנפירערשאפט פון ד"ר הערשקאוון

א גרופּע חלוצים וואָס גרייטן זיך פּיזיש און גייסטיק צו עליה

שטייענדיק פון רעכטס: שמואל ניימאן, מלכה וווּדקי, מלך בירנבוים, ראובן גאָטליב, מאָטל גלאָווינסקי, ישראל ראָזענטאל, אהרן ראָזענבוים, אפרים כהן, זייטשיק (פון מרכז „החלוץ" — ווארשע), יענקל וווּדקי, מלך גרייעק, אברהם שטיגליץ, הענעך בארטיקס זון, לובא וווּדקי, א. קריפל.
זיצנדיק: יעקב משה ווייַנבערג, יאָסל לאנדאָ, יאָסל בלאט, ישראל לאנדוי, יחיאל מוסטער, אליעזר קאָלסקי און חיים לעווקאָוויטש (קולאם).
אונטערשטע רייַ: לוזער וואַרשאָווסקי, יוסף לאנדוי (דער דרוקער פון דעם בוך), משה רוסאק.

„החלוץ" סקרניביץ.

אלטער טייבלום, תל־אביב

לומדים און שארפע קעפ

ווען איך בין, אין יאָר 1892, געקומען צו מיין ברודער אין סקערניעוויץ לערנען, בין איך אלט געווען צען יאָר.

מיין ברודער נתן ז״ל, האָט מען אין שטאָט גערופן „דער ליטוואק״. ער איז געווען אן איידעם פון ר׳ אבהמעלע מוסטער ז״ל, וועלכער האָט נאָך אין זיינע יונגע יאָרן געמט אלס דער יעזעווער עלוי. ער איז געווען א תלמיד מובהק פון ר׳ פייוול גריצער זצ״ל, דער פאָטער פון דעם אלטן אלעקסאַנדערער רבין זצ״ל.

וועז איך האָב ר׳ אברהמלען דערקענט, איז ער שוין געווען א זקן, אָבער עס האָט נאָך געשטראלט פון אים מיט לומדות און חריפות. ער האָט מיר דערציילט וועגן דעם אלטן סקערניעוויץ, וועז דאָ זענען געווען בלויז א צוויי הונדערט יידישע משפחות, סוחרים, בעלי־מלאכה און דאַרפסגייער. א ביסל שפעטער האָבן זיך דאָ באוויזן יונגע־לייט — לומדים: ר׳ שמעון־יוסף ליפשיץ, דער זיידע פון דער משפחה מענדלאקעס, ר׳ נח וועלכער איז שפעטער געווארן פיאסעטשנער רב און באנעקס איידעם. די באַנעקס האָבן זיך געהאלטן פאר איינער פון די ערשטע משפחות אין סקערניעוויץ.

ר׳ שלום שוחט פלעגט אויך פסקענען שאלות. ר׳ משה שמעון איז געווען א גרויסער למדן, א חריף, א בקי אין ש״ס און פוסקים. ער פלעגט פירן פלפולים מיטן אָסטראָוצער רבין, וועלכער איז נאָך דאָז געווען סקערניעוויצער רב. ער פלעגט אָפט אָפּוועגדן דעם רבס א פשטל. אין שטאָט האָט מען דערציילט, אז דער אָסטראָוצער רבי זצ״ל האָט אים אמאָל מעניש־געווען צוליב א שארפן סכסוך אין לערנען. ר׳ משה שמעון איז אויך געווען אן איידעם פון ר׳ אברהמלע מוסטער. און ער אליין האָט זיך געגומען אן איידעם פון לובלין: ר׳ יצחק ווארסקי, א למדן מופלג. ער איז שפעטער געווארן שוחט און מורה־הוראה אין לובלין.

ר׳ ישראל מורה־הוראה איז געזעסן יומם־ולילה על התורה ועל העבודה. געפסקנט שאלות האָט ער אָן באלוינונג. ער איז אינגאנצן געווען אויסגעטון פון גשמיות.

זיין פרוי האָט געפירט א קרעמל און געצויגן דערפון חיונה. אויף דער עלטער איז ער געוואָרן א סגינהור.

ר׳ יוסף מורה־הוראה איז געווען ר׳ ישראלס איידעם. אויך ער איז געווען א גרויסער למדן און געפסקנט שאלות און זיך פארנומען מיט פארשיידענע אנדערע עסקנות, שלא על מנת לקבל פרס. מיר פלעגן א סך שמועסן אין לערנען און איך האָב זיך געקוויקט מיט זיין חכמה און חריפות.

אין שטאָט זענען דאן געווען צוויי מענדעלעך: אייגער ר׳ יעקב ציטרינאָווסקיס אן איידעם, וועלכער איז געוואָרן בלוינער רב. דער צווייטער, ר׳ מענדל יאָסלס, וועלכער איז געוואָרן ביאלער רב. ער איז געווען דער מחבר פון פיל ספרים. זיין ספר „תפארת מנחם״ איז שטארק בארימט אין דער לומדישער וועלט.

די למדנים ר׳ בערל וויסקיטער און ר׳ הערש־יצחק האָבן געלערנט מיטן סקערניעוויצער רבין זצ״ל און שפעטער — אויך מיטן רבינס קינדער.

וועז איך האָב געלערנט ביי מיין ברודער, נתן טייבלום ז״ל, וועלכער איז געווען א גרויסער למדן און מתמיד, — האָבן ביי אים אויך געלערנט בחורים, וועלכע האָבן שוין דערגרייכט א הויכע מדרגה אין לערנען. צווישן זיי: אלטער ניימאן, ישראל יחיאל סופרס גאָלדבערג, בעריש מאיר עובדיהס, איטשע לעווענבערג און אנדערע. די אלע לומדים האָבן זיך קאָנצענטרירט אין רבינס בית־מדרש און אין געראָר שטיבל.

ר׳ זלמן שוחט, ר׳ יעקב יצחק שארפהארץ, מאיר גאָלדבערג, בן־ציון אבעלעס, מרדכי מאיר העניטשעס ז״ל, האָבן פארנומען וויכטיקע פלעצער אין זייערע שטיבלעך און האָבן זיך דאָרט בולט ארויסגעוויזן מיט זייער לומדות און התמדה.

ר׳ פייוול מורה־הוראה האָט זיין לומדות און איידלקייט געירשנט פון זיין פאָטער ר׳ יוסף מורה־הוראה הורוויץ.

ר׳ אליהו ליפשיץ, דער ברודער פון ר׳ שעיה און ר׳ נתן, איז געווען א תלמיד־חכם און נישט בחינם איז ער שפעטער געוואָרן דער בארימטער גריצער רב.

שיינע יידן זענען געווען צווישן די אָסטראָוועצער חסידים. באזונדער — די משפחה ליבערמאן, וועלכע זענען אויך געווען חובבי־ציון און ר׳ יוסף ראָזענבוים ז״ל.

ר׳ לייבל ליבערמאנס איידעם, ר׳ נחמן בערלינער, איז געווען א גרויסער מתמיד און גוט געקענט לערנען. ער איז געשטאנען בראש פון דער „אגודת־ישראל״ אין שטאָט.

ר׳ פייוול שענקער, אָדער ר׳ פייוול מורה־הוראה און זיין ברודער ר׳ לייבל פרענקעל און ר׳ אברהם און ר׳ ישראל זענען געווען גרויסע לומדים און הייסע אלעקסאנדער חסידים.

ר׳ אברהם, ישראל אורישנס (אמזעל), ר׳ שמואל יצחק שווייצער, ר׳ ישראל יצחק ערשטער, ר׳ אליהו מנחם שפיגעל, ר׳ לייזער קוטשינסקי, — די אלע זענען געווען שיינע יידן אין שטאָט און האָבן גוט געקענט לערנען.

ר׳ אברהמל פראשקער איז געווען א גרויסער למדן, א חריף. און ר׳ משה ליפשיץ, ר׳ שמואל זיידע, ר׳ מאיר עובדיה, ר׳ מרדכי יהודה פירסטנבערג און זיין זון הערשל — האָבן זיך געראָטע פאר די גוטע בחורים, וועלכע האָבן געלערנט ביי ר׳ יוסף מורה־הוראה.

גרויסע עסקנים און שארפע קעפ זענען געווען אין שטאָט, וואָס האָבן זייער עסק־בות געטון באמונה שלימה. זיי האָבן אדורכגעפירט שוועריע בוררותן און געווען די עצה־געבער פון כמעט דער גאנצער שטאָט יידן. פון די אָנגעזעענסטע זענען געווען: ר׳ ישראלקע שפיכלער, ר׳ צדוק צודקאָוויטש, ר׳ אברהם יצחק ליפשטאָט, ר׳ אברהם צווייגענהאפט און ר׳ בעריש זאקאָן.

תלמידי־חכמים זענען אויך געווען ר׳ משה משמש, ר׳ מאיר בער קאָלסקי, ר׳ שמשון ווילדמאן דער נדבן, ר׳ נחמן דיין, ר׳ מענדל ראָטבליט און ר׳ מענדל ליפשיץ ז״ל.

גרויסע למדנים זענען געווען: דער רב ר׳ שמואל בענדער ז״ל און זיין איידעם משהל פערקאל, ר׳ מאירל זאראָמב און זיין איידעם ר׳ שמואל ליבערמאן, פרץ טראָמ־פאָלער, ר׳ אבאלע שערקאָוויאק, ר׳ פייוויש מיימאן, ר׳ יצחק טייבלום און זיין זון ר׳ יענקל בעל מנגן, ר׳ יאָסל כשר, ר׳ משה אליעזר, דער פאָטער פון ר׳ יוסף משמש־באָר־שטיין, פון די אלטע ווורקער חסידים, ר׳ ישכר דזשאלאָווסקי, דער איידעם פון פורי־סאָווער רבין, ר׳ שמחה לאנדאָ, דער איידעם פון ר׳ שלמהלע שערקאָוויאק.

וועז איך בין צום צווייטן מאָל געקומען קיין סקערניעוויץ (אין יאָר 1909), האָב איך דאָ שוין געטראָפן אן „אגודת ציונים״ מיט אָנגעזעענע כלל־טוער. ר׳ ישראלקע שפיכלער איז דאן געווען ראש־הקהל, פארטרעטער אין שטאָט־ראט, אין סיימיק און אין „ווואיעמני קרעדיט״. אין ציוניסטישער ארבעט האָבן זיך באטייליקט ר׳ אפרים ליבערמאן, ר׳ פישל באָרענשטיין און ר׳ אהרן ראָזענבוים. מיר האָבן דאן צוזאמען גע־גרינדעט דעם מאָדערנעם חדר „תורה ודעת״, לויט דער איניציאטיוו פון ר׳ הערש דוד פאפיערבוך, בעריש זאקאָן און אלטער טייבלום. דאן איז אויך צוגעקומען ר׳ יוסף צימבערקנאָפ, זלמן שוחטס איידעם. ביי א דרייסיק פערזאָן האָבן מיר זיך דאן פאר־זאמלט ביי ר׳ ישראלקע שפיכלער אין הויז און, צוזאמען מיט דעם אראָפגעבראכטן מזכיר הראשי ר׳ יהודה שטשעראנסקי פון ווארשע, האָבן מיר אָרגאניזירט דעם „מזרחי״.

דער סקערניעוויצער „מזרחי״ איז אין קורצן פאָפולער־געווארן ווייט אויסער די גרענצען פון שטאָט. אונדזער טעטיקייט האָט דערפירט דערצו, אז א גרויסע צאָל סקערניעוויצער יידן זענען עולה־געווען און דערמיט — זיך געראטעוועט פון דעם אומגליק, וואָס איז שפעטער געקומען אויפן פוילישן יידנטום.

משה רוסאק, רמת־גן

מיין פאטער ווערט באשולדיקט אין שפיאנאזש

דאס איז געווען באלד נאכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין 1914. מיין פאטער איז כל־ימיו געווען א פאדראדטשיק פון האבער און היי פארן רוסישן מיליטער אין סקערניעוויץ.

ביים ערשטן ריקצוג פון דער רוסישער ארמיי, זענען ביי אונדז געבליבן פול־געפאקטע שפייכלער מיט האבער און פיל „סטאיקעס" מיט היי.

נאכן אפטרעטן פון די רוסן, האט זיך געגרינדעט א צייטווייליקער שטאט־קאמיטעט בראש מיטן פאלקס־דויטש קעלער און דעם ארטיקן גלח.

באלד ווי די דייטשן זענען אריין, האבן זיי באפוילן, אז אלע ליפעראנטן פארן מיליטער זאלן זיך תיכף צושטעלן. וועגן מיין פאטער איז געקומען, האבן זיי געפאדערט פון אים, ער זאל זיי איבערגעבן די גאנצע סחורה וואס ער האט פארמאגט.

דאס איז געווען א מסירה פון קריסטלעכע שכנים. גלייכצייטיק האבן די קריסטלעכע שכנים געווארנט מיין פאטער, אז דער דייטש וועט דאָ לאנג נישט זיין. און אויב ער וועט אפגעבן די סחורה, וועלן אים די רוסן שטרענג באשטראפן, ווען זיי וועלן זיך אומ־קערן... דאס האט טאקע אויף מיין פאטער אנגעווארפן א שרעק און ער האט די דייטשן דערקלערט, אז די סחורה איז נישט זיינע. עס געהער צו דער רוסישער ארמיי. עס האט אבער גארנישט געהאלפן. מיין פאטער האט געמוזט די סחורה אפליפערן צו די דייטשן.

א וואך שפעטער זענען די דייטשן, אונטערן שטארקן דרוק פון דער רוסישער ארמיי, אפגעטראטן.

באלד נאכן צוריקקומען פון די רוסן, האט מיין פאטער באוויזן זיך צו באהאלטן ביי דער מומע רחל, דעם טאטנס שוועסטער. און טאקע די ערשטע נאכט (געווען איז דאס פרייטיקצונאכטס), האבן א מחנה קאזאקן באלאגערט אונדזער הויז. אונדזערע „טייערע" קריסטלעכע שכנים האבן שוין דערטראגען „דארט וווּ מען באדארף", וועגן דעם אפגעליפערטן האבער און היי צו די דייטשן. די קאזאקן האבן געזוכט מיין פאטער

און אז זיי האָבן אים נישט געפונען, — האָבן זיי אויסגעלאָזן דעם כעס צו דער גאנצער משפחה: זיי האָבן אונדז אלעמען, אפילו מיין מאמען, געשלאָגן מכות רצח, דעמאָלירט די שטוב, געהאקט און געבראָכן, וואָס עס איז זיי נאָר געקומען אין דער האנט־אריין. מיר האָבן געווייגט און געשריען פון שרעק און יסורים. צום סוף האָבן זיי מיטגענומען מיט זיך מיינע עלטערע צוויי ברידער אברהם און יחיאל.

אונדזער לאגע איז געווען א שרעקלעכע. מיר זענען ארומגעגאנגען נידערגעשלאָגן. נישט געוווסט, ווו אברהם און יחיאל געפינען־זיך און וואָס איז זייער גורל. מיין פאָטערס געוויסנסביסן האָט אים נישט געלאָזן רוען. ער האָט זיך געריסן, איבערצוגעבן־זיך אין די הענט פון דער מיליטערישער מאכט, כדי צו ראטעווען זיינע אומשולדיקע קינדער. ער איז געלאָפן צום סקערניעוויצער רבין, זיך שואל־עצה־זיין. דער רבי האָט אים נישט געהייסן זיך־איבערגעבן. א ייד דארף זיך נישט איינשטעלן אין א סכנה. דער אויבערשטער וועט העלפן!

פאר דער צייט זענען קאָזאקן עטלעכע מאָל באפאלן אונדזער שטוב. זיי זענען אויך געקומען ביינאכט, כדי צו כאפן מיין פאָטער אין בעט. נישט געפינענדיק אים, האָבן זיי געמאכט רעוויזיעס און זיי האָבן געפונען א טעלעפאָן־אפאראט, וואָס מיין פאָטער האָט געזאָלט איינמאָנטירן אין שטוב, פאר זיין מסחר. אָט דער טעלעפאָן־אפאראט איז ביי די קאָזאקן געווען א גאנצע מציאה. פאר דער מיליטער־מאכט איז שוין איצט „קלאָר״־געווארן, אז מיין פאָטער, וועלכער איז געווען א פאָדראדטשיק פאר דער רוסישער ארמיי, איז גלייכצייטיק געווען א דייטשער שפיאָן און געשטאנען מיט די דייטשן אין טעלעפאָנישער פארבינדונג... עס איז נישט וויכטיק געווען דאָס, וואָס דער טעלעפאָן איז נישט איינמאָנטירט און נישט פארבונדן מיט קיין טעלעפאָן־דראָטן און מען האָט דעריבער געקאָנט רעדן צו אים, ווי צו דער וואנט... — א טעלעפאָן האָבן זיי געפונען, מיין טאטע איז א שפיאָן, וועלכער האָט מיט די דייטשן א טעלעפאָנישן קאָנטאקט!...

די לאגע איז געווארן קריטישער פון מינוט, צו מינוט, דאָס לעבן פון מיינע ברידער איז געהאָנגען אויף א האָר. וואָרעם די קאָזאקן האָבן געדראָט אומצוברענגען „די זאקלאד־ניקעס״, אויב דער פאָטער וועט זיך נישט צושטעלן. אָבער דער רבי האָט ווידער אָנגעזאָגט דעם פאָטער, ער זאָל זיך נישט צושטעלן. דער אויבערשטער וועט העלפן.

מיין מוטער נעמי האָט אייגעלייגט וועלטן. א מאמעס הארץ און א יידישע מאמע דערצו... זי האָט אָנגעשפארט, ווו נאָר עס האָט זיך געלאָזן א טיר עפענען. טייכן טרערן האָט זי פארגאָסן. די טרערן וואָס וואָלטן געקאָנט רירן א שטיין, האָבן נישט געריבט די הערצער פון די רוסישע מאכטהאָבער. זי האָט באווויגן ישראלקע שפיכלער, ער זאָל גיין מיט איר צו סטראָקאטשן. סטראָקאטש איז געווען א פערזענלעכקייט מיט א סך אייגפלוס. די מאכט־אָרגאנען האָבן געהאט צו אים גרויס צוטרוי און האָבן זיך מיט אים שטארק געריכט. ער האָט מיין מאמען צוגעזאָגט צו טון אלץ, וואָס עס וועט נאָר זיין אין זיינע מעגלעכקייטן. און ער האָט טאקע געהאלטן וואָרט און געטון:

עטלעכע טעג שפעטער איז סטראָקאטש פארפאָרן מיט זיין בריטשקע פאר אונדזער הויז און פון זיין בריטשקע זענען ארויסגעשפרונגען אברהם און יחיאל!...

די ברידער האָבן דערציילט, ווי מען האָט זיי געפיניקט, כדי אַרויסצוקריגן פון זיי, ווו דער פאָטער באהאלט־זיך. מען האָט זיי נישט בלויז געשלאָגן, נאָר אויך עטלעכע מאָל אַרויסגעפירט צו דער תליה, זאָגנדיק: „דאָס אויסגעבן ווו אייער פאָטער גענפינט־זיך, קען אייך ראטעוון פון טויט". אָבער די ברידער זענען גרייט געוועזן זיך מקריב צו זיין. בעסער אליין אומקומען, אַיידער אויסגעבן דעם טאטן.

א קורצע צייט שפעטער, איז געקומען דער אכזריותדיקער באפעל, אז אלע יידן מוזן פארלאָזן די שטאָט, במשך 18 שעה.

מיין פאָטער האָט מורא־געהאט צו פארלאָזן זיין באהעלטענישׂ, טאָמער וועט מען אים, ביי דער געלעגנהייט, כאפן. אָבער דאָ זענען אים צוהילף געקומען די חסידים פון אלעקסאנדער שטיבל. אלע צוזאמען זענען זיי פארביי דאָס הויז פון דער מומע רחל און דעם פעטער הערש־יצחק זילבערשטיין. מיין פאָטער האָט זיך אַרויסגעכאפט פון שטוב, אריין אין דער גרופע חסידים, זיך אויסגעמישט מיט זיי און אלע צוזאמען, — פארלאָזן סקערניעוויץ. די מחנה יידן האָט זיך דאן געצויגן אין דער ריכטונג צום גרויסן באלעמער וואלד.

מיין ברודער אברהם איז, אין דער צווייטער וועלט־מלחמה, אומגעבראכט־געוואָרן צוזאמען מיטן גאנצן סקערניעוויצער יידנטום, דורך די דייטשע בעסטיעס, ימח שמם וזכרם.

און מיין ברודער יחיאל געפינט זיך איצט אין אמעריקע.

רבקה האָלץ־ליבערמאן, בראָנקס

געראטעוועט דעם ברודער פון א זיכערן טויט

(עפּיזאָד פון דער ערשטער וועלט־מלחמה)

מיין פאָטער יחיאל ליבערמאן ע״ה, צוזאמען מיט מיין שטיפמוטער און צוויי יינגערע שוועסטער, שרהלע און אסתרקע, האָבן דאן געווויינט אין קאמיאָן, א דאָרף ביי סקערניעוויץ. מיין פאָטער האָט דאָרט פארוואלטעט מיט זיין ברודער לייבלס מיל. דער־קעגן, איך מיט מיינע צוויי בריידער מלך און משה פראוודא (אמתי, איצט אין ישראל) האָבן געווויינט אין שטאָט. אָבער אויף סוכות זענען מיר אלע ארויסגעפאָרן צום טאטן אין קאמיאָן. עס זענען אויך געקומען פון ווארשע מיין ברודער אהרן מיט זיינע דריי טעכטערלעך.

אויפן פראָנט האָט מיט די רוסן, ווייזט־אויס, געהאלטן שלעכט. איך זאָג „ווייזט־אויס״, ווייל א ייד האָט מורא געהאט צו פרעגן. פארן אינטערעסירן־זיך מיטן פראָנט, האָט מען אים חושד געווען אין שפּיאָנאזש. מיר האָבן געהערט, אז אין ישובים נענטערע צו דער גרענעץ, האָט מען יידן געשאָסן און געהאָנגען פאר דער קלענסטער קלייניקייט. פארן נישט אויסטוישן א צעריסענעם רוסישן באנקנאָט, צום ביישפּיל, האָט מען א יידישן קרעמער דערשאָסן אויפן אָרט. ווי עס האלט מיטן פראָנט האָבן מיר פארשטאנען, זענעדיק די מיליטעריש וועגענער ציען קיין מזרח, מיטן אמשינאָווער וועג.

— די קאָזאקן טרעטן־אָפּ... — האָט מען זיך ביי אונדז געסודעט.

מיר זענען געווען אומרוהיק, צעשראָקן. בפרט נאָך, אז מיין פאָטער איז גראָד געפאָרן אין שטאָט, אָפּצוגעבן זיין ברודער לייבל א חשבון פון די מיל־געשעפטן. און דאָ האָבן אָפּטרעטנדיקע קאָזאקן זיך פארהאלטן אין קאמיאָן. זיי האָבן אויך פארנומען אונדזער הויז. מיר האָבן זיי געגעבן צום עסן און צום טרינקען פון שענסטן און פון בעסטן, האָפּנדיק, אז אלץ וועט אָפּגיין גלאטיק און מיר וועלן זיי בשלום פטור־ווערן.

און אפשר וואָלט טאקע אלץ אריבער בשלום, ווען נישט אונדזערע פויליש, אנטיסעמיטישע שכנים. זיי האָבן איינגערוימט די קאָזאקן, אז ביי אונדז אין הויז געפינט־

זיך א פרעמדער, וועלכן זיי קענען נישט. ער באהאלט זיך דאָ אויס און ער איז זיכער א דייטשער שפּיאָן.

דער „פרעמדער" איז געווען מיין ברודער אהרן, וועלכער איז געקומען פון ווארשע מיט זיינע דריי טעכטערלעך. ער איז געקומען אויף סוכות און דאָ געהאט דעם אמתן „יום־טוב"...

עס האָבן נישט געהאָלפן קיין אויפקלערונגען, קיין געבעט און קיין געווײַן. די קאָזאקן האָבן מיין ברודער געכאפט און געבונדן. צוגעבונדן אים מיט א שטריק צו א רייט־פערד און אזוי געשלעפט אים אין שטאָט־אריין. פון מידקייט, שרעק און יסורים, האָט אהרן נישט געקאָנט נאָכלויפן נאָכן רייט־פערד. ער איז געפאלן. און ווייל ער האָט מער נישט געקאָנט גיין, האָבן די קאָזאקן באשלאָסן, פּטור צו ווערן פון אים. זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט אינמיטן וועג, פארוואָרפן א שטריק איבער די צווייגן פון א בוים און געשלעפט אהרנען צו דער תליה.

און דאָ איז געשען דער ערשטער נס:

זעענדיק וואָס מען גייט מיט אים טון, איז אהרן געפאלן אין חלשות. די קאָזאקן האָבן אים באטראכט און געמיינט, אז ער איז טויט, האָבן זיי אים ארויפגעלייגט אויפן פערד, צוגעבונדן מיט שטריק און אָפּגעפירט אין שטאָט־אריין.

וועו מיר האָבן דערזען די קאָזאקן זיך צוריקקערן אין דאָרף, אָן אהרנען, האָבן מיר, מיידלעך, זיך פארשלאָסן אין אנדערן צימער און זיך דאָרט באהאלטן. די קאָזאקן האָבן געטראָפן אין שטוב אונדזערע ברידער מלך און משה און צוגעשטאנען צו זיי, זיי זאָלן אויסזאָגן, וווּ די מיידלעך זענען. און אז די ברידער האָבן געשווּיגן, האָט מען זיי צעשלאָגן און געשמיסן מיט נאגייקעס.

— מיר וועלן אייך סיי־וויּ אויסשעכטן! — האָבן די קאָזאקן געהירזשעט — אלע יידן זענען שפּיאָנען! און מיר האָבן א באפעל אויסצוהרגענען אלע יידן! וווּ זענען די מיידלעך?!

די קאָזאקן האָבן געגומען זעצן אין דער טיר פון צימער, וווּ מיר האָבן זיך פארשלאָסן. אָט־אָט און זיי וועלן די טיר אויפּברעכן!

די געפאר איז געווען גרויס. מיר האָבן זיך אנגסטיק געטוליעט איינע צו דער אנדערער און געציטערט פון גרויל. אין דער לעצטער מינוט, האָבן מיר זיך אריינטירט און, איינע נאָך דער אנדערער, ארויסגעשפרונגען דורכן פענצטער. מיר זענען געלאָפן איבער פעלדער, געקראָכן אין די ראָווען צווישן די בייטן און, אָן אָטעם, אריינגעפאלן צו א פויערישן שכן, וועלכער האָט אונדז באהאלטן אויפן בוידעם.

א גאנצן טאָג זענען מיר דאָרט געלעגן אין ציטערניש. וועו עס איז געווארן נאכט, האָבן מיר זיך איבערגעטון פאר פויערטעס און אראָפּגעקראָכן פון בוידעם. מיר האָבן געגומען ארומזוכן אונדזער שטיף־מוטער און דעם ברודער אהרנס קינדער. ענדלעך האָבן מיר זיי געפונען ביי א צווייטן פויער, וווּ זיי האָבן זיך באהאלטן. מיר האָבן געבעטן א פויער, ער זאָל אונדז אָפּפירן אין שטאָט־אריין. דער פויער האָט דערפון הערן נישט געוואָלט. פארצווייפלטע האָבן מיר געווויינט פאר אים, זיך געבעטן רחמים און עס איז

אונדז קוים געלונגען אים אייגצורעדן. מיר האָבן אים גוט באצאָלט און ער האָט אונדז אָפּגעפירט קיין סקערניעוויץ.

צומאָרגנס זענען אויך מלך און משה געקומען אין שטאָט־אריין. עס איז געווען א שרעק אויף זיי צו קוקן: זיי זענען געווען צעמזיקט, צעקיילט און צעביילט.

דער טאטע האָט שוין געוווסט פון דעם אומגליק, וואָס איז געשען מיט אונדז אין קאמיאָן. שטאָטישע יידן זענען געקומען צו אים צולויפן און דערציילט, אז זיי האָבן געזען א גרופע קאָזאקן רייטן צו די קאָשארן און אז אויף איין פערד איז געלעגן א געבונדענער אהרן. ער איז געלעגן אזוי, אז זיי האָבן נישט געקאָנט וויסן, צי ער איז טויט, צי לעבעדיק. אין שטוב איז געווען יום־כיפור. דער טאטע האָט געיאָמערט און זיך געריסן די האָר פון קאָפּ. די גאנצע משפחה איז זיך צוזאמענגעקומען און, פון פאר־צווייפלונג, איז די גאנצע שטוב פול געוואָרן מיט יללה.

א מרה־שחורה איז געלעגן אויף דער גאנצער שטאָט, אויף אלע סקערניע־וויצער יידן.

צום גליק האָט זיך מיין שוועסטער חנה, אפּרים ליבערמאנס פרוי, נישט פאר־לוירן אין אָט דער גורלדיקער שעה.

— קום, רבקה! — האָט זי מיר ענערגיש און מוטיק א נעם־געטון ביי דער האנט.

— ווהין?

— צו די קאָשארן.

מיר זענען געלאָפן דורך דער קאָשארן־גאס, ווו די גרעסטע מיליטעריש באוע־גונג איז געווען און ווו מיר זענען געווען אויסגעשטעלט אויף די גרעסטע געפארן. ביז היינט קאָן איך עס נישט פארשטיין: פון וואנען האָט זיך דאָס דאן דערנומען צו אונדז (בעזונדערס — צו מיין שוועסטער חנהן) די דרייסטקייט, דער אימפּעט און קוראָזש, צו פרעגן און דערפרעגן־זיך אויף אונדזער ברודער אהרן.

אָבער מיר האָבן זיך דאָך דערפרעגט און אים דאָך געזען. אָך־און־וויי איז געווען צו אזא זען־זיך!

מיר האָבן אים געפונען ליגן אין א פערד־שטאל און א קאָזאק האָט אים געהיט.

דערזעענדיק אונדז, האָט זיך אהרן צוזאמענגעבראָכן און עס האָט לאנג געדויערט, ביז ער איז צו־זיך געקומען. ווי א פארלוירענער, ווי א פארמשפּטער האָט ער זיך געבעטן, מיר זאָלן אכטונג געבן אויף זיינע קינדער. מיר האָבן אים געטרייסט, אָבער ער האָט שוין נישט דערוואַרט מער קיין נסים. שוין צוויי מאָל, האָט ער געזאָגט, האָט מען אים ארויסגעפירט פון שטאל, מיט פארבונדענע אויגן, צום דערשיסן. נאָר ביידע מאָל איז געשען עפּעס אומדערוואַרטס, וואָס ער קאָן עס נישט באנעמען. סיידן די מאמע עליה־השלום האָט זיך געמיט און נישט דערלאָזט... נסים. יאָ, נסים מן השמים! מען האָט אים צוריקגעפּירט אין שטאל אריין... און דאָך, גלויבט ער מער נישט, אז ער זאָל נאָך פון דאנען א לעבעדיקער ארויס.

די וואך האָט אונדז צו וויסן "געטון, אז די „זעאונג" איז געענדיקט און מען האָט אונדז פון דאָרט ארויסגעפירט. אין וואָס פאר א צושטאנד מיר האָבן אהרנען איבער־

געלאזן און וואס מיר האבן דאן אליין איבערגעלעבט, איז נישט פאר מיינע כוחות צום באשרייבן.

מיין שוועסטער חנה איז, אבער. געווען ענערגישער פון אלע. זי האט נישט פארלוירן קיין איבעריקע מינוט. געלאפן צו סטראקאטשן, דעם אייגנטימער פון בראלינ־סקיס ביר־ברויערייי — א רייכער מאן, פון הויכן פולישן אדל. סטראקאטש איז געווען אן אנגעזעענער און אייגנפלוסרייכער פערזאן. זיין גוטע באציאונג צו יידן איז געווען באקאנט. אויסהערנדיק חנהלען איז ער געווארן אזוי געירעט, אז ער האט באלד באפוילן איינצושפאנען זיין קאטש און ער האט זיך טאקע באלד אוועקגעלאזן צו די קאזארמעס. אבער צוקומענדיק נאנט, האט ער דערהערט פון די קאזארמעס שרעקלעכע געשרייען, א טומל, א בהלה. עס האט אויסגעזען, ווי די קאזאקן גרייטן־זיך צו אנטלויפן אין פאניק. סטראקאטש האט דאן געהייסן אויסדרייען דעם דישעל און צוריקפארן.

אונדזער לעצטע האפענונג האט זיך אויסגעלאשן. עס איז נישט געבליבן מער, ווי רייסן קריעה און זעצן־זיך שבעה.

די קאזאקן זענען נאך דאן נישט אפגעטראטן און צומארגנס איז חנה ווידער געלאפן צו סטראקאטשן און ער איז ווידער געפארן אין די קאזארמעס. דאסמאל איז אים געלונגען זיך צו זען מיטן קאמענדאנט און, נאך לאנגע אונטערהאנדלונגען, האט דער קאמענדאנט אייngעוויליגט אריבערצופירן אהרנען אין דער שטאטישער טורמע, אין דער „קאזע" הייסט עס, ביז עס וועט דעצידירט ווערן זיין גורל.

און כאטש מען האט אהרנען איינגעזעצט אין דער „קאזע", איז אונדזער שמחה געווען גרויס. ער איז אריבער פון דער מיליטערישער, צו דער ציווילער מאכט און דאס האט געמיינט, אז זיין לעבן איז גאראטעוועט!...

ווען מיר האבן, שפעטער, געזען אהרנען אין דער „קאזע", האט ער געווייגט פון גליק. ער האט שוין נישט געגלויבט, אז אזא נס וועט נאך מיט אים געשען...

אין עטלעכע טעג ארום איז די רוסישע ארמיי אפגעטראטן פון סקערניעוויץ און די דייטשן זענען אריין. סטראקאטש האט דאן אהרנען באפרייט פון דער „קאזע". גאנץ סקערניעוויץ האט זיך דאן מיטגעפריידט מיט אונדזער פרייד...

דוד האָלין, ניו־יאָרק

פון הימל צוגעשיקט...

גוטן איז דאָס א וואָך נאָך חנוכה. די שטאָט איז געלעגן איינגעהילט אין דיקע, ווייסע שנייי־פערענעס. זעלטן־וואָן האָט זיך א מענטש אין גאס באוויזן. פון גרויען הימל האָט עס נישט אויפגעהערט צו שיטן און שיטן א געדיכטער שנייי. א זאוויערוכע האָט געדרייט און געפייפט, ווי צענדליקער מכשפות וואָלטן אויף בעזימער געריטן...

חיה־דבורה די אלמנה איז געשטאנען אין איר צעלניק־געוועלבל און געציטערט פון קעלט. עס איז איר געווען ביטער אויפן הארץ און פינסטער אויף דער נשמה. פינף יתומות האָט איר דער מאן אירער איבערגעלאָזן. די פאָליצעס זענען ליידיק, קיין קוֹנה זעט מען נישט און מפרנס זיין די קינדער דארף מען. די עלטסטע, נחמה, איז שוין א מויד פון א יאָר זיבעצן. א כלה־מיידל, ווי דער מאמען. „ער" האָט צוגעזאָגט נדן און קעסט און איז זיך אוועק אין גן־עדן אריין. די גאנצע זאָרג האָט ער איבערגעלאָזן פאר איר. פון וואנען זאָל זי, חיה־דבורה, נעמען א נדן צום סילוקן? מען לייגט אין מאָל אָפּ דעם זמן־חתונה און א צווייט מאָל. דער מחותן ר׳ פייוול פרענקעל, דער שענקער, פאָדערט עס זאָל נעמען א סוף. די צייט שטייט נישט. אמת טאקע, וועגן אָפלאָזן דעם שידוך איז קיין רייד נישט. חלילה! מען וועט נישט פארשעמען א כלה א יתומה! אָבער עד מתי?

חיה־דבורה קוקט צו דעם וויסטן דרויסן: עס שנייט און עס דרייט און קיין לעבעדיקן מענטשן זעט מען נישט. זי הויבט די אויגן צום גרויען הימל: „טאטע זיסער, פון וואנען וועט קומען א הילף?"

— א גאָטהעלף! — דערהערט זי א שטים, ווי א ברום פון א באס.

חיה־דבורה קוקט זיך אום און דערזעט פאר זיך א פארשנייטן אָרעמאן, א בעטלער מיט צוויי טאָרבעס איבער בייַדע אקסלען פארוואָרפן. פון וואנען האָט ער זיך דאָ פלוצלונג דערנומען? — וווּנדערט זיך חיה־דבורה — זי קוקט דאָך די גאנצע צייט אין גאס ארויס און זעט נישט אין דער זאוויערוכע קיין מענטש!

דער בעטלער האָט געקויפט א געדיכטן קעמל פאר פינף קאָפּיקעס און האָט זיך

צוגעזעצט אפרוען אויף דער באנק. אפגערוט זיך, איז ער אוועק. און ווידער האט זיך חיה־דבורה געחידושט: ווי נאר ער איז ארויס פון געוועלב, איז ער תיכף פארשוווונדן! אזוי אומגעריכט ווי ער האט זיך באוויזן, אזוי אומגעריכט איז ער פארשוווונדן ערגעץ אין דער זאוויערוכע. ווהין און נאכוואס שלעפט זיך דאס ארום א ייד אין אזא זאוויערוכע? — האט זי זיך געחידושט.

פארן פארמאכן דאס געוועלב, האט חיה־דבורה באמערקט א לייוונטן טארבעלע אונטער דער באנק, אויף וועלכער דער בעטלער איז געזעסן. אז זי האט עס גענומען אין דער האנט אריין, האט זי דערפילט אז עס איז שווער, ווי שטיקלעך בליי וואלטן דארט געלעגן. זי איז ארויס אינדרויסן און גערופן: „ר' ייד! ר' ייד!", אבער זי האט מער קיין לעבעדיקן נפש נישט געזען און קיינער האט זיך נישט אפגערופן.

ווען זי איז אהיים געקומען, געעפנט דאס טארבעלע און אויסגעשאטן אויפן טיש, איז אין שטוב אזוי ליכטיק געווארן, ווי אלע שטערן פון הימל וואלטן אויף איר טיש געלעגן...

אזוי איז חיה־דבורה די אלמנה אויפגעריכט געווארן. זי האט געסילוקט דעם נדן, איינגעקויפט דער כלה אן אויסשטייער און געפראוועט א נגידישע חתונה.

צווישן די ארעמעלייט וואס זענען צו דער סעודה געקומען, האט זי געזוכט צו דערקענען יענעם בעטלער, אבער ער איז נישט געווען.

און אפשר איז ער יא געווען און נישט געגעבן זיך צו דערקענען?...

חיה־דבורהס נעבעכדיק געוועלבל מיט די פוסטע פאליצעס איז געווארן א גרויס און אנגעפולט געוועלב. זי האט, מיט דער צייט, אויך חתונה געמאכט די איבעריקע פיר יתומות, וועלכע האבן נאכדעם געפירט באלעבאטישע היימען ביזן יאר 1914.

יא, די מעשה איז זיך פארלאפן היפשע עטלעכע יאר פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אבער יארן לאנג האט מען אין סקערניעוויץ וועגן דעם געדעדט...

„שטשיפיאַרנע"

אלימלך ראָזענבוים — ורדי, תל־אביב

שטשיפיאָרנע...

דאָס איז געווען אין יאָר 1915, א האלב יאָר נאָכן גרוש־סקערניעוויץ. דאָס־רוב יידן פון אונדזער שטאָט האָבן זיך נאָך געוואלגערט אלס היימלאָזע פליטים אין ווארשע און בלויז א קליינעם קיבוץ יידן איז עס געלונגען, צוריק זיך אריינצוגנבענען אין אונדזער היים־שטאָט. אריינגענגבעט, באהאלטן־זיך און געווארט, אז דאָס „קולטור־פאָלק", די דייטשן, זאָלן איינעמען סקערניעוויץ און ברענגען די ישועה פאר יידן...

און אז דער דייטש איז אריין, זענען די יידן ארויס... פון זייערע באהעלטענישן, מיין איך... עס איז געוואָרן א שמחה. מען האָט זיך פריי באוועגט אין די גאסן, געזומען האנדלען, וואנדלען. דאָס לעבן איז געוואָרן אימפעטדיק, ברויזנדיק. דער יידישער קיבוץ האָט געזומען וואקסן. סקערניעוויצער פליטים האָבן זיך געזומען אומקערן יעדער צו זיין נחלה און עפענען זיין ווארשטאט, זיין געשעפט. עס האָט טאקע אויסגעזען, אז די ישועה איז געקומען.

אָבער גאָר גיך האָט מען באמערקט א נעריעזיטעט ביי די דייטשן. פארשטארקטע פאטרולן האָבן זיך געזומען באוועגן איבער די גאסן און מען האָט פארשטאנען, אז אויפן פראָנט איז עס נישט פריילעך. די רוסן גרייפן־אָן און דערנענטערן־זיך צוריק. אן אומ־היימלעכקייט איז געפאלן אויף דער שטאָט, אויף דער צעטערוואָגעטער ציווייל־באפעל־קערונג. מען האָט פארמאכט די קראָמען פריער ווי געווינלעך און זיך געזאמלט אויף די הויפן הערן א וואָרט... די זון איז פארגאנגען אין פלאמען, ווי ערב יום־כפור צו כל־נדרי. גאסן זענען געוואָרן אויסגעליידיקט און פארזונקען אין א מרה־שחורהדיקער שטומקייט. קיינער האָט נישט געוווסט געניט, וואָס עס גרייט־זיך, וואָס עס קומט פאָר. אָבער געפילט האָט מען, אז עס רוקט זיך אָן עפעס א צרה און הערצער זענען שווער געוואָרן.

און געווען איז דאָס אין דער נאכט פון 30 אפריל, אויפן ערשטן מאי. עס האָבן זיך דערהערט טריט פון מחנות סאָלדאטן. טריט פון הונדערטער באטשוועקעוועטע שטיוול

אויפן ברוק. באפעלערישע שטימען און א טראסקעניש אין טירן. געוויין פון קינדער און וויבערישע ספאזמען. די שטאט האט זיך א שליידער־געטון אין קאנוולסיע. מענטשן האבן געפלאטערט ווי געפענטעטע עופות, וואס מען שלעפט צו דער שחיטה. און געשלעפט האט מען די מענער פון אלע הייזער, פון יידישע און קריסטלעכע. פרויען האבן נאכ־געפלאטערט און מען האט זיי געטריבן צוריק. געשלעפט האט מען אונדז אלעמען צו דער קאמענדאנטור. א גאנצע נאכט האט מען אונדז דארט געהאלטן אונטער א שטרענ־גער וואך און א גאנצע נאכט האט מען געהאלטן אין איין ברענגען אלץ פרישע פארטיעס געכאפטע מענער. דאָ האט מען אונדז סארטירט: עלטערע פון פופציק יאר האט מען באפרייט און אהיים געשיקט. די איבעריקע האט מען אפגעפירט צו דער באן און אויפ־געלאדן אין פראכט־וואגענען.

מען האט אונדז געבראכט אין א לאגער פאר ציווייל־געפאנגענע און איינקווארי־טירט אין באראקן. שפעטער האבן מיר זיך דערוווסט, אז דאס ארט הייסט „שטשיפיאָרנע", נעבן קאליש, צוויי ווייארסט פון סקאלמאזשיצא, — דער דייטשער גרענעץ.

מיר האבן נישט געוווסט, נאכוואס מען האט אונדז דא אהער געבראכט און וואס מען וויל פון אונדז. מיר האבן זיך געזארגט וועגן אונדזערע משפחות, וואס געפינען זיך אויף יענער זייט פראנט און מיר ווייסן נישט זייער גורל, זיך געזארגט וועגן די אייגענע אין סקערניעוויץ, פון וועלכע מיר זענען אוועקגעריסן־געווארן און זיי ווייסן נישט

סקערניעוויצער יידן אין שטשיפיאָרנע אין יאָר 1915

וועגן אונדזער גורל. געמיינט האָבן מיר, אז מען ברענגט אונדז אין אן ארבעטס־לאגער. אָבער טעג זענען אוועק און מען האָט אונדז צו קיין ארבעט נישט גענומען. האָבן מיר שוין אויפסניי נישט געוווסט וואָס איבערצוקלערן. און טעג האָבן זיך געצויגן יאושדיקע, טרויעריקע און גלותדיק־לאנגע.

ביסלעכווייז האָבן מיר זיך צוגעוווינט צו דער לאגע. מיר האָבן זיך אליין אויס־געטייטשט די סיבה פון אונדזער פארשיקונג: דאָס זאָל זיין דערפאר, כדי די רוסן זאָלן נישט קאָנען פארגרעסערן מיט אונדז זייער ארמיי, ווען זיי וועלן אריינקומען קיין סקער־ניעוויץ... אויך די גרויסע, נומערירטע לאטע פון ציוויל־געפאנגענע, וואָס מען האָט אונדז אָנגעטון, האָט אונדז בארוהיקט. מיר האָבן שלום געמאכט מיטן גורל און עס האָט אָנגעהויבן לאנגווייליקן... כדי צו פארטרייבן די צייט, דעם לאנגווייל און די זלידנע מחשבות, האָט מען גענומען שפילן אין קאָרטן. מען האָט גענומען שפילן טאָג־און־נאכט און דער האזארד האָט אריינגעצויגן, וואָס אמאָל, — אלץ מער מענטשן, אלץ גרעסערע גרופן. ביז דער גאנצער לאגער איז פארוואנדלט געוואָרן אין א „מאָנטע־קארלאָ"... דאָס האָט געבראכט צו קריגערייען, צו קנאה און שנאה, צו סקאנדאלן און געשלעגן. עס איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז מיר זענען געצוווגען־געווען צו רופן אן אסיפה און פארווערן די האזארד־שפילן. די אסיפה האָט אויך באשלאָסן צו שיקן א דעלעגאציע אין דער דייטשער ביוראָ און בעטן, אז זיי זאָלן אונדז באשעפטיקן מיט ארבעט, כדי נישט פארלאנגווייליקט צו ווערן צום טויט...

די דעלעגאציע איז באשטאנען פון חיימל ליפשיץ, מאָטל רוסאק, פיניע אינדיק און אנדערע (שווער זיך איצט צו דערמאָנען). זיי האָבן געבעטן צוויי זאכן: באשעפ־טיקונג און א קאנטינע אין לאגער. נישט אלע האָבן געקאָנט פארטראָגן די געמיינע עסנס, וואָס מען האָט אונדז דאָ געגעבן און געוואָלט זיך צוקויפן פאר אייגן געלט. די דייטשן זענען מסכים־געווען. טראָץ אונדזער אייגענער ביטע, האָט מען אונדז אָנגעהויבן פירן צו ארבעט מיט דער שטרענגסטער דייטשער דיסציפלין. מען האָט אונדז געפירט צו דער באן, אויסלאָדן פראכט־וואגאָנען. מיר האָבן געשלעפט ברעטער און ציגל פון דער באן, צו אונדז אין לאגער אריין. מיר האָבן געבראכט פארשיידענע בוי־מאטעריאלן, צום בויען נייע באראקן פאר פרישע געפאנגענע, וואָס מען האָט נישט אויפגעהערט צו ברענגען פון פארשיידענע געגנטן. שבת האָט מען נישט געארבעט. מען קאָן נישט זאָגן, אז די דייטשן זאָלן עס האָבן געטון אויס טאָלעראנץ. מיט אזא באציאונג צו די געפאנגענע האָבן זיי זיך דווקא נישט אויסגעצייכנט. אָבער א פאקט איז, אז שבת האָבן מיר געהאט רו. אויך די צווייטע ביטע איז דערליידיקט געוואָרן: מען האָט אונדז געעפנט א קאנטינע, ווו מיר האָבן געקאָנט קויפן פריי ברויט, ערזאץ־פוטער, סארדינען, קאָנ־סערווירטע הערינג, זאלץ און אפילו מאראנצן... פארשטייט־זיך, אז געקויפט האָט דער, וואָס האָט געהאט געלט. און ווער עס האָט נישט געהאט, — דעם איז טאקע געווען ביטער.

די ידיעה, אז סקערניעוויצער יידן זענען געפאנגען אין „שטשיפיאָרנע" איז באקאנט־געוואָרן אין קאליש אין יום־טוב שבועות. אין שטאָט איז געוואָרן א רעש. ביים דאווענען אין שול, האָט דער רב אויסגערופן, אז ער איז מתיר צו טראָגן עסן פאר די

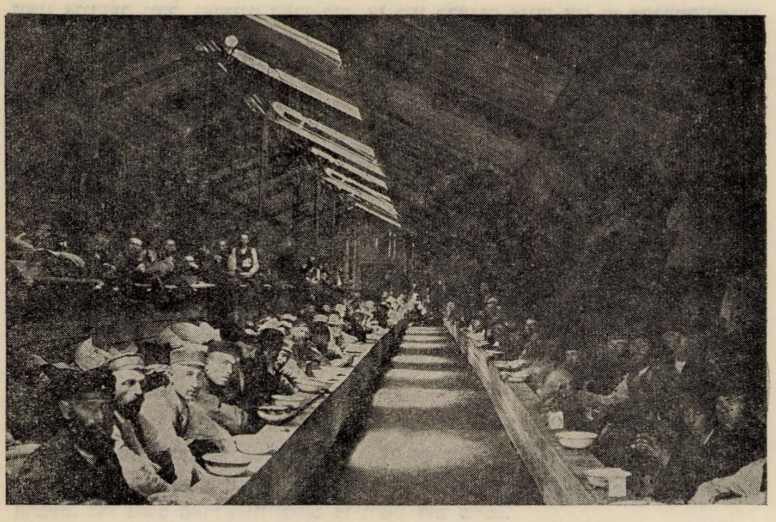

סקערניעוויצער יידן אין שטשיפיאָרנע אין יאָר 1915

שבויים מחוץ לתחום. נאָך אן אינטערוועניץ, האָבן די דייטשן מסכים־געווען אריינצולאָזן עסן פון דרויסן און דערביי, אויך אליין געניסן... אפשר האלב קאליש איז ארויסגעקומען צו־פוס קיין „שטשיפיאָרנע". נאָך איצט שטייט מיר דאָס בילד פאר די אויגן: קאלישער יידן, קורץ און לאנג געקליידעטע, מענער, פרויען און קינדער שטייען פארן שטעכלדראָטיקן צוים מיט קוישן און טעפ, מיט קעסטלעך און זעק... זיי האָבן אָנגעבראכט חלות, בולקעלעך, קוכנס, טאָרטן, פיש און פלייש און פירות... מיר זענען געווען געירט פון דער גוטהארציקייט פון די טייערע קאלישער יידן. מיר האָבן געשלונגען די גוטע, היימישע מאכלים און געשלונגען די טרערן...

די קאלישער יידן האָבן זיך דערמיט נישט באנוגנט. די יידישע קהילה האָט באלד איינגעאָרדנט א ספעציעלע קיך, ווו פרייוויליקע האָבן געקאָכט און צוגעשטעלט פאר אונדז גוט געקאכטס און געבעקס, טאָג־טעגלעך. דאָס האָט אָנגעהאלטן א גאנץ לאנגע צייט, ביז עס איז געשען א מכשול: קאָנטראָלירנדיק די ארויסגעפירטע פון לאגער לייידיקע כלים, האָט א דייטש איינמאָל געפונען א בריוול אין א פעסל. עמיץ איז דאָ עובר געווען אויפן שטרענגן פארבאָט, ארויסצושיקן בריוו פון לאגער. צוליב דעם פאל, איז אָפגעשטעלט געוואָרן די גאנצע אקציע. וואָרעם עס איז מער נישט דערלויבט געוואָרן אריינצוגעבן עסן אין לאגער. באין־ברירה האָבן מיר ווידער געמוזט עסן פון

לאגער־קעסל און דאָס לאגער־עסן איז דווקא, ווי אויף להכעיס, פארערגערט געוואָרן. מען האָט עס פשוט נישט געקאָנט נעמען אין מויל־אריין. אפילו אונדזער באוווסטער „העלד", דער סקערניעוויצער „פיעטריק זמאָנדרזשאל", האָט נישט געקאָנט עסן אָט די חזירישע זופן.

די לאגע איז געוואָרן שרעקלעך. די ארבעט, — וואָס אמאָל שווערער. די דייטשע באהאנדלונג — אכזריותדיק, מיט די שווערסטע שטראָפן פארן קלענסטן דיסציפלין־ברוך. נישט איינעם האָט מען געשמיסן ביז בלוט. מען פלעגט צובינדן צו א בוים און נישט געבן קיין עסן. די לאגע איז געוואָרן אזוי אומדערטרעגלעך, אז מיר האָבן באשלאָסן צו דערקלערן אן אלגעמיינעם הונגער־שטרייק.

נאָכן דערקלערן דעם הונגער־שטרייק, האָבן די דייטשן געפרוווט באווירקן אונדז, אז מיר זאָלן נעמען עסן. מיר האָבן זיך אָפּגעזאָגט. אויפן דריטן טאָג, האָבן זיי געברענגט א גענעראל, וועלכער האָט געהאלטן פאר אונדז א רעדע און דערציילט, אז אין דער דייטש־פראנצויזישער מלחמה האָט מען געצאָלט צען מארק פאר א מויז! און אייך געפעלן נישט די גוטע זופן, וואָס מען קאָכט פאר אייך?!

דאן האָט אונדזער דעלעגאט, חיים ליפשיץ, געבעטן דעם גענעראל ער זאָל פארזוכן א טעלער זופ. דער גענעראל האָט פארזוכט, זיך פארקרימט, אויסגעשפיגן און גענומען זידלען די פאראנטוואָרטלעכע. ער האָט באפוילן צו פארבעסערן דאָס עסן און געפרעגט, וואָס מיר פארלאנגען נאָך. אונדזער דעלעגאט האָט אים דערציילט די גאנצע געשיכטע מיט דער גוטהארציקייט פון די קאלישער יידן און די סיבה, פארוואָס מען האָט פארבאָטן אריינצולאָזן עסן פון דער שטאָט.

— איך דערלויב אייך ווייטער צו באקומען עסן פון די קאלישער יידן — האָט דער גענעראל געזאָגט — אָבער מאכט נישט מער די שוויינערייען מיט בריוו!

פון דאן אָן איז ווידער לייכטער געוואָרן דאָס לעבן. קאלישער יידן האָבן ווידער געברענגט עסן, די קאנטינע האָט ווידער געארבעט. מיר האָבן אויסגעארבעט א דער־פינדונג צו קאָכן טיי אין די פושקעס פון די הערינג־קאָנסערוון. אנשטאָט טיי, האָבן מיר פארבריט שאָלעכטס פון מאראנצן. די „קאָנצעסיע" פון טיי־קאָכן האָבן באקומען די, וועלכע האָבן קיין געלט נישט פארמאָגט, צו קויפן זיך עפּעס אין דער קאנטינע. זיי האָבן אנטוויקלט א האנדל... א טעפּעלע טיי האָט געקאָסט א פעניג... קיין וואסער האָט נישט געפעלט און געזופט האָט מען, וויפל עס איז נאָר אריין... אויך די ארבעט איז דאן צופעליק געוואָרן לייכטער און די דיסציפלין — עטוואָס ווייכער.

אָבער פריילעכער איז אונדז געוואָרן אויף די הערצער, ווען אין סקערניעוויץ האָט מען זיך דערוווסט, ווו מיר געפינען זיך. עס האָבן אָנגעהויבן קומען באזוכער: מאמעס, ווייבער, כלות, קרובים, פריינט. מען האָט געברענגט גרוסן, געלט — און גוטע מאכלים.

אין שכנישן לאגער, וואָס איז אָפּגעטיילט פון אונדז בלויז מיט שטעכל־דראָט, האָט מען געבראכט עטלעכע הונדערט געפאנגענע פון לעטלאנד. די ערשטע טעג האָבן מיר נישט געוווסט, אז דאָס זענען יידן. אויך זיי האָבן נישט געוווסט, אז מיר זענען יידן.

אונדזערע טוכענע יידישע היטעלעך און קאפּעטעס האָבן זיי אָנגענומען פאר מונדירן. זיי האָבן נישט געוווסט פון אזעלכע יידישע קליידער. ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דער־וווסט, האָבן זיי אונדז אָנגענומען פאר סטודענטן...

יחיאל וויינאכט האָט אָנגעהויבן איינאָרדנען „אָוונטן", געבן „פאָרשטעלונגען". נישט נאָר די געפאנגענע, נאָר אויך די דייטשן מיט זייערע פרויען פלעגן קומען זיך פארוויילן אויף אָט די „אָוונטן". איינמאָל האָט משה פויגל, וועלכער האָט אָנטייל גענומען אין פּראָגראם, געזונגען „התקוה". דער גאנצער עולם האָט זיך אויפגעשטעלט און מיט־געזונגען. נאָך דער „פאָרשטעלונג" האָט א געפאנגענער פון צווייטן לאגער אריבערגע־וואָרפן א בריוול, אדרעסירט: „לבעל התקוה", געשריבן אויף העברעאיש. דער בריוו־שרייבער האָט אויסגעדריקט די שמחה פון די געפאנגענע לעטלענדישע יידן, געוויר־ווערנדיק אז אויך מיר זענען יידן. אויך פאר אונדז איז דאָס געווען א געוואלדיקע איבעראשונג און מיר האָבן זיך געלאָזן צום שטעכל־דראָט, מיט משה פויגלען בראש. מיר האָבן זיך געדריקט די הענט, זיך באקענט און דערנענטערט. טייל האָבן גערעדט א פליסיקן עברית. א דאנק דער „התקוה" איז געוואָרן א הארציקע פארברידערונג צווישן ביידע לאגערן. דאָס האָט א סך פון אונדז געבראכט צו אן ערנסטן חשבון־הנפש. לאנג־לאנג האָבן מיר מונטערער אויפגעהויבן די קעפּ און פיל פון אונדז האָבן זיך געזאָגט און געזונגען: עוד לא אבדה תקותנו!... און יחיאל וויינאכט האָט דעם הימן פּאראפּרא־

סקערניעוויצער יידן אין שטשיפּיאָרנע אין יאָר 1915

א לאנד ערָאבערט מען מיט א שוועָרד און נישט מיט פאסטן...

זירט: כל עוד ב„שטשיפּיאָרנע" יהודים שרים „התקוה", — עוד לא אבדה תקותנו!"...

און א צווייטער עפּיזאָד איז געווען, פון וועלכן מיר האָבן געלערנט א לערע. די לעקציע האָט אונדז דאן געגעבן דער דייטשער געזעראל בכבודו ובעצמו.

דאָס איז געווען תשעה־באָב אינדערפרי. וועז די דייטשן זענען געקומען אונדז ארויסנעמען צו דער ארבעט, האָבן מיר דערקלערט, אז מיר גייען נישט. היינט איז ביי אונדז א טרויער־טאָג און מיר פאסטן.

מען האָט אונדז אויסגעשטעלט אין רייען און אוועקגעפירט צום גענעראל. דער גענעראל איז אויסגעקומען און געפרעגט:

— ווארום גייט איר נישט צו דער ארבעט?

— היינט איז א נאציאָנאלער פאסט־טאָג. — האָט אונדזער דעלעגאט געענטפערט.

— וואָס? שוין ווידער א הונגער־שטרייק?

— ניין, הער גענעראל, א נאציאָנאלער פאסט־טאָג. אין דעם טאָג האָבן מיר אונדזער זעלבסטשטענדיקייט און אונדזער פאָטערלאנד פארלוירן.

— ווען ווער דאס דען?

— שוין באלד צוויי טויזנט יאָר.

— דענקט איר דאס ווידער צו בעקאָמען דורך פאסטן?... — אירָאניזירט דער גענעראל.

מיר שווייגן. וואָס וועט דען געבן דער וויכוח מיט אים?...

פֿלוצלונג גיט ער א שפרונג, ווי א שלאנג וואָלט אים א ביס געטון און גיט א צי־ארויס די שוועד פון דער שייד. ער נעמט מיט איר פאָכען אויף רעכטס און אויף לינקס. נאָכדעם גיט ער זיך א שטעל־אוועק אין א קאמפס־פאָזע און רופט־אויס:

— אָט מיט דיזן נעמט מען צוריק איין פאטערלאנד! — פאָכט ער מיט דער שוועד — נור דיזעס ברענגט צוריק זעלבסטשטענדיקייט! מיט קאמף אונד נישט מיט פאסטן! שנעל צו דער ארבייט!!! מאאארש!!!

א ברירה האָבן מיר געהאט? — מיר זענען געגאנגען צו דער ארבעט. אָבער א גאנצן טאָג האָט עס נישט אויפגעהערט צו קלינגען אין די אויערן: „מיט דיזן נעמט מען צוריק איין פאטערלאנד! נור דיזעס ברענגט זעלבסטשטענדיקייט!"...

עס האָבן זיך געשטעלט קאלטע, פארוואָלקנטע אלול־טעג. אין די נעכט האָט אומהיימלעך געקלאָגט דער ווינט, געפיפן, געריסן די ברעטער פון באראק. דער בלייענער הימל האָט זיך געלייגט אויף אונדזערע געמיטער. עס האָט זיך שוין געדוכט, אז מיר זענען דאָ אויף אייביק פארמשפטע, פארלוירענע. אז די ישועה וועט שוין נישט קומען.

אָבער דווקא דאָן, אין אָט די טעג, איז זי געקומען!...

די דייטשן האָבן אונדז אָפיציעל געמאָלדן, אז זיי האָבן איינגענומען ווארשע, אז דער לאגער וועט ליקווידירט און אז מיר אלע וועלן באפרייט.

אזוי האָט זיך פארענדיקט דאָס קאפיטל געשיכטע פון סקערניעוויצער יידן, וואָס טראָגט דעם נאָמען „שטשיפיאָרנע".

ל י ד ע ר

פון

ש ט ש י פ י ־ א ר נ ע *

פארפאסט אין לאגער

פון

יחיאל ווינאכט און **משה פאגעל**

1

הערט, וואס איך וועל אייך דערציילן...

א.

הערט, וואס איך וועל אייך דערציילן,
וואס האט געטראפן מיט מיר אליין.
איך וועל אייך נישט פארפעלן
פון גרויס ביז קליין.

אין יאר ניינצן הונדערט פופצן,
אנפאנג מאנאט מאי,
הערט מען אין סקערניעוויץ שטארק זיפצן,
א ליארעם און א געשרייי.

צווייי ביינאכט,
די הייזער באוואכט.
„מענער אויס בעטן געשווינד!"
מען פירט אונדז אוועק,
ווו די שטאט האט אן ענק,
אין גאס איז א קעלט און אווינט.

אונדזער האָפענונג
איז דאָך אָפגענארט,
ווייל גאָר אומזינסט
זיצן מיר פארשפארט.

ער טוט וואָס ער וויל.
איידל רעדט ער אינדערשטיל:
„אונדזער האָפענונג
איז אָפגענארט!"

ב.

צום באן־הויף וועלן מיר קומען,
שטייט שוין גרייט א צוג.
אין די אויערן טוט נאָך ברומען
די שרעקלעכע לוויה־קלאָג.

באלד לאָזן זיך שטימען הערן:
„וווּ איז מיין פאָטער?" „מיין פריינט?!"
אלוֹן געזיכטער — פארגאָסן מיט טרערן,
די אויגן — רויט און פארווויינט.

פרויען מיט פעקלעך,
זיי יאָמערן שרעקלעך.
איינצלנע בלייבן באגליקט.
דער יאָמער איז גרויס,

מיר קוקן פון וואגאָן ארויס,
מען רייסט אונדז פון די טייערע אוועק.

אונדזער האָפענונג
איז דאָך אָפגענארט,
ווייל גאָר אומזינסט
זיצן מיר פארשפארט.

ווייל ער טוט וואָס ער וויל.
איידל רעדט ער אינדערשטיל:
„אונדזער האָפענונג
איז אָפגענארט!"

2

עמלק

שטשיפיאָרנע, — צוויי וויאָרסט פון סקאלנעזשיטשע.
אין היסטאָריע איז דאָס דאָרף פארבליבן.
אלע מענער פון סקערניעוויצע
זענען דאָ אהער געוואָרן פארטריבן.

באפאלן זענען זיי אונדז מיט געוועהר,
ווי אויף ווילדע חיות, אינמיטן דער נאכט
ארומגערינגלט מיט קריגס־מיליטער
און מיט דער באן אהערצו געבראכט.

עמלק אין אונדזער שיקזאל איז שולדיק.
עמלק האָט אונדזער לעבן רואינירט.
עמלק אין אונדזער שיקזאל איז שולדיק.
ער האָט דאָס לאנד אזוי מאָביליזירט.

ער האָט אונדז גיפט פאר האָניק געגעבן,
נאָך ערגער ווי א שלאנג אין וואלד.
פארפינסטערט האָט ער אונדזער לעבן,
ווי א טייוול אין מענטשן־געשטאלט!

---

* די לידער זענען געזונגען געוואָרן דורך די פארשיקטע אין לאגער שטשיפיאָרנע און שפעטער — יאָרן־לאנג אין סקערניעוויץ.

דוד האָלץ

ווי אזוי איך בין ניצול־געווארן פון „שטשיפיארנע"

פּרילינג 1915. די רוסישע און דייטשע חיילות שטייען אין ביידע זייטן פון טייכל „ראווקא", אינגאנצן עטלעכע וויאָרסט מזרח־זייט פון סקערניעוויץ. שוין חדשים ווי זיי שטייען דאָרט און קאָנען נישט דאָס טייכל פאַרסירן. ביי טאָג און ביי נאכט דונערן די הארמאטן, קנאלן די ביקסן און שטעפן די פולעמיאָטן. אין שטאָט גופא פארבלאָנדזעט אמאָל א קויל, אָבער מען קומט־אָפּ מיט שרעק. קיין קרבנות זענען נישטאָ. די באפעלקערונג האָט זיך שוין צוגעווויגט צו אָט דער לאגע און האָט זיך שוין אויף קיין דראסטישע ענדערונגען נישט גערייכט.

אָבער פלוצלונג, אין דער נאכט פון 30 אפריל אויפן 1 מאי, פון דאָנערשטיק — אויף פרייטיק, איז געוואָרן א בהלה. עס האָט מיך אויפגעוועקט א טומל, א געשריי. באלד האָט מען אויך אָנגעקלאפט אין מיין פענצטער: „עפענען!" איך האָב געעפנט. עס זענען אריין דריי דייטשן מיט די שטיקעס אויף די ביקסן און באפוילן: „אָנציען! קאָמען זי אין דער קאָמענדאנטור!" „נאָך וואָס?" — פרעג איך. „קיינע פראגן! — איז דער ענטפער — קאָמען זי שנעל!"

נו, אז מען רעדט צו מיר אזוי „אייידל", האָב איך ליב צו פאָלגן. מיר זענען ארויס אויף דער גאס. עס איז געווען א ליכטיקע, אָבער קילע מאי־נאכט. דער מארק איז שוין געווען פול מיט הונדערטער מענטשן, באוואכטע פון זעלנער ארום־און־ארום. יעדע ווייליע ברענגט מען פרישע פארטיעס פון אלע זייטן. מען שלעפט די איבערגעוועקטע מענער, דערשראָקענע אויף טויט, באוואכטע מיט ביקסן און גלאנציקע באגנעטן. מיר שטייען אויפן מארק און ציטערן פון קעלט, פון שרעק און פון נישט וויסן, וואָס מען וויל פון אונדז. אויף וועמענס חסד לאָזן מיר דאָ איבער ווייב און קינדער? ווער וועט זיי באשיצן און באשפייזן?

צום רומל האָט זיך נאָך דער פראָנט א צעשפּיל־געטון אויף אלע כלים. עס דונערט, עס בליצט. די הייזער ציטערן.

ארום זעקס פארטאָג האָט מען אונדז געטריבן אין די קאַשארן אריין. דאָרט האָט מען אונדז געמאַלדן, אז מען שיקט אונדז ארויס און מען האָט אונדז דערלויבט צו וויסן־געבן די פאמיליעס, מען זאָל אונדז ברענגען פעקלעך שפייז און וועש.

איך האָב דאן געווויינט אויפן זעלבען הויף, ווו עס איז געווען די „אַרטסקאָמענ־דאנטור". איך בין אויך באפריידעט געווען מיטן קאָמענדאנט, באראָן פאָן דער גרעבען, וועלכער האָט מיר פיל טובות געטון. נישט איינמאָל האָט ער מיר באזאָרגט מיט נאפט, קוילן און צוקער, וואָס עס איז פאר קיין געלט נישט געווען צו באקומען. א טייל פון מיין מסחר איז באשטאנען פון מיליטערישער גאלאנטעריי (שליפעס, פאסקעס, שנאָלן, קנעפּ א.א.וו.) און אז איך האָב עס נישט באקומען אין אונדזערע מקומות, האָט ער עס מיר, אייניקע מאָל, באזאָרגט פון בערלין. פאר זיין טרחה האָט ער גאָרנישט פארלאנגט. איך האָב אים איינמאָל געמאכט א היטל אלס מתנה, האָט ער זיך באליידיקט און איך האָב געמוזט נעמען פון אים באצאָלט. איך מוז אונטערשטרייכן, אז פאָן דער גרעבען איז געווען אן אויסנאם פון זיין אכזרים־פאָלק. א מענטש מיט הארץ און אן אדלמאן. איך בין דערביבער זיכער געווען, אז ווי נאָר דער באראָן פאָן דער גרעבען וועט זיך דערוויסן וועגן מיר, דורך מיין פרוי, וועט ער אינטערוועניר־ן און מיך באפרייען. אָבער צו מיין שלימזל, איז דער קאָמענדאנט פונקט יענעם טאָג אוועקגעפאָרן קיין בערלין.

ארום דריי א זייגער בייטאָג האָט מען אונדז ארויסגעפירט פון די קאזארמעס, צעטיילט אין גרופן און יעדן איינעם פארשריבן. דאָס שרייבן האָט געדויערט א לענגערע צייט. בעת־מעשה האָב איך באמערקט, אז איין אָנפירער פון א גרעסערער גרופּע איז מיין שכן, אָלטשאקאָווסקי דער קיילער. ער איז אויך געווען דער הויפט פון די שטאָטישע פייערלעשער. אין זיין גרופּע, האָב איך אויך געזען בצלאל ליבערמאנען. איך האָב געפרעגט מיין וועכטער, ווער יענע גרופּע איז, האָט ער מיר געזאָגט, אז יענע גרופּע איז באשטימט אלס פייערלעשער אין סקערניעוויץ. עס איז שוין געווען אָוונט, פרייטיק־צו־נאכטס... ווי ראטעוועט מען זיך? — האָב איך געטראכט. און אזוי שנעל ווי דער געדאנק האָט אויפגעבליצט אין מיין קאָפּ, האָב איך זיך א ריס־געטון פון מיין גרופּע און בין שנעל אריבערגעלאָפן צו יענער, פייערלעשער־גרופּע. מיין וועכטער האָט מיר אפילו נאָכגעשריען און צוריקגערופן, אָבער אָפּטרעטן פון זיין פלאץ האָט ער מורא געהאט. די גאנצע גרופּע זייַנע וואָלט זיך צעלאָפן... איך האָב זיך אויסגעמישט אין דער נייער גרופּע, וואָס איז באשטאנען פון בלויז קריסטן. דער גרעסטער טייל האָט מיך גוט געקענט און קיינער האָט מיך נישט אויסגעגעבן. בלויז מיין „טייערער" שכן, דער קיילער יוזף אָלטשאקאָווסקי, וואָס בלויז א טויער האָט אָפּגעטיילט מיין געשעפט פון זיין קיילער־געוועלב, איז צוגעקומען צו מיר מיט צאָרן און א פרעג געטון: „וואָס ווילסטו דאָ?!" בעט איך אים: „שכן מייגער... לאָז מיך זיין אין דיין אָפּטיילונג. מיר קענען זיך דאָך אזוי פיל יאָרן!..." ענטפערט ער „ניין!" און שטופט מיך ארויס פון זיין גרופּע. איך באליידיק זיך נישט און לויף צוריק אריין אין דער זעלבער גרופּע, פון דער אנדערער זייט. מיין שכנדל האָט מיך אָבער באמערקט און ווידער צוגעלאָפן מיט שוים אויף די ליפן. ער האָט מיך ווידער ארויסגעשטויסן. אָבער איך בין ווידער נישט פויל

געווען, אריינצולויפן אין דער גרופע דורך דער אנדערער זייט. עטלעכע מאָל האָט זיך עס אזוי איבערגעחזרט. ענדלעך איז צוגעקומען צו אים זיין ברודער, דער אויפזעער אין סטראקאטשעס ביר־ברויערי (ווי איך בין שפעטער געווויר־געוואָרן, איז בצלאל ליבער־מאן טאקע אדאנק אים אריין אין דער פייערלעשער־גרופע). און דער ברודער זאָגט אים: „יוזשו, לאָז צו־רו דעם פאן האָלץ. מיר קענען דאָך אים אזוי גוט. זאָל ער בלייבן מיט אונדז". אָבער יוזעף איז איינגעעקשנט: „ניין! אויפן פלאץ פון פאן האָלץ וועל איך בעסער אן אונזעריקן אריינגעמען!"

זיי האָבן זיך געאמפערט אזוי לאנג, ביז עס האָט זיך דערהערט א קאָמאנדאָ צו פאָרמירן־זיך. מיין קיילער האָט געמוזט לויפן אויף זיין פאָסטן, אלס גרופן־עלטסטער. ער האָט שוין איצט קיין צייט נישט געהאט מיך ארויסצושטופן און איך בין געבליבן אין דער גרופע, ציטערנדיק פון שרעק, אז ער וועט מיך נאָך באלד אָנטון א צרה.

אָבער אזוי שנעל ווי מיר האָבן זיך „פאָרמירט", האָט מען אונדזער פארטיע קאָמאנדעוועט אין שטאָט־אריין. מען האָט אונדז אָפגעפירט אין מאגיסטראט, פארשריבן אלס פייערלעשער און פריי געלאָזן אהיים...

אין דער פארטיע פון איבער הונדערט מענטשן, זענען מיר געווען בלויז צוויי יידן: בצלאל ליבערמאן ע"ה, דער איינגעבעטענער און איך, דער זיך־אריינגעריסענער... און אָט די צוויי, פון אלע פארהאלטענע יידן, האָבן זוכה געווען אהיים צו קומען צו זייערע משפחות דעם זעלבן טאָג, צו ליכט־צינדן... קיין צוואנציק שעה בין איך נישט געווען אין זייערע הענט. אָבער אין דער היים האָט מען געזאָגט, אז במשך דער צייט בין איך פארעלטערט געוואָרן אויף צוואנציק יאָר!...

אלע איבעריקע פארהאלטענע האָט מען אָפגעפירט צו דער באן און פון דאָרט אָפגעשיקט ערגעץ, אין אן אומבאוווסטער ריכטונג. וואָכן האָט געדויערט, ביז מיר האָבן זיך דערוווסט, אז זיי געפינען זיך אין א קאָנצענטראציע־לאגער „שטשיפיאָרנע", הינטער קאליש. פינף חדשים צייט, ביז דער דייטש האָט איינגענומען וואַרשע, זענען זיי אין שטשיפיאָרנע געזעסן. און לאנגע יאָרן שפעטער, האָט מען זיך וועגן שטשיפיאָרנע דערציילט...

עס איז געווען וואָס צו דערציילן...

מאנעלע לעוקאוויטשעס

שריפטן

פון

מאנעלע לעווקאוויטשעס שריפטן

חדר־יאָרן

עבוירן בין איך אין יאָר 1874, חול המועד פסח. מיין פאָטער איז געווען א סטאָלער און פארנומען האָט ער זיך מיט בויען הייזער. ער האָט געקויפט בוימער אין וואלד און, מיט דער הילף פון גויים, טשעשליאזשעס, אויפגעשטעלט א הויז צום פארקויפן. קיין קאפיטאלן האָט ער נישט פארמאָגט און, ביז אזא הויז איז פארטיק געוואָרן און ביז ער האָט עס פארקויפט, האָט ער געמוזט נעמען אלץ אויף באָרג. צו־בריידט האָבן מיר שוין, פארשטייט־זיך, נישט געלעבט... אָבער אין גאס האָט דערפון קיינער נישט געווסט. א שיינע נדבה, אן אורח אויף שבת און מלמד־געלט האָט תמיד געמוזט זיין...

צו פינף יאָר, האָט מיך מיין מאמע געטראָגן אין חדר אריין.

אין חדר זענען געשטאנען דעם רבינס און דער רביצינס צוויי בעטן, א טיש, א שאנק, א פאָר בענקלעך. וואָרעם דאָ איז אויך געווען זייער שלאָף־צימער און זייער עס־צימער. עס איז אויך געשטאנען א לאנגע באנק ביי דער טיר און אויף דער באנק — א קענדל וואסער און דער פאָמעשאָף, ווו דער רבי האָט געטונקען די רוט, צום שמייסן. די תלמידים זענען געזעסן אין שטויב און אין שמוץ פון אכט אינדערפרי, ביז זיבן־אכט אין אָוונט. אויסער די תלמידים, זענען דאָ נאָך געווען דעם רבינס צוויי קינדער און

עטלעכע הינער. ביי דער וואנט איז געווען אן אויוון צום הייצן און אונטערן אויוון — דער הינער־קאטוך. זיי האָבן, אָבער ארומשפאצירט איבער דער גאנצער שטוב. אמת, זיי האָבן געלייגט וויניק אייער פאר דער רביצין, דערפאר אָבער, האָבן זיי געגוג געשמוצט.

געווען האָט מען דעם רבין „יצחק־פאָניע", ווייל ער האָט געדינט אין מיליטער. ער איז געווען א הויכער, מיט א שפיציק בערדל און א פלאטשיקער נאָז. געשמיסן האָט ער גאנץ געמיטלעך, האָבנדיק דערביי אן אויסזען פון א שטיפער. שלעכט איז געווען, ווען ער איז בייז געוואָרן. דאן האָט ער געכאפט א תלמיד, אים אויפגעהויבן אינדערהויך ביי די אויערן און אראָפגעלאָזן. נישט איינמאָל האָט זיך א קינדעריש אויערל אוועק־געריסן פון אָרט און עס האָט געבלוטיקט. נישט איינמאָל פלעגן מאמעס קומען אים אויסרעדן דערפאר. דער רבי האָט זיך, אָבער, נישט אָפּגעשראָקן:

— איר ווילט האָבן א קינד, א גראָבן יונג?! — האָט ער געפרעגט.

און די מאמעס זענען געשטאנען געפלעפט. נישט געהאט דערויף וואָס צו ענטפערן...

נאָכדעם האָב איך געלערנט ביי דוד קאצאפ. „קאצאפ" האָט מען פריער גערופן זיין שוועך, כאָטש ער איז דווקא געווען אן איידעלער ייד, א שרייבער אין א וואלד. נאָר דערפאר, ווייל בעת א שריפה אינמיטן דער נאכט האָט ער, אנשטאָט זייער הויזן, ארויפ־געכאפט אויף זיך דער ווייבס ספודניצע, האָט מען אים א נאָמען געגעבן „ספאָדניק, קאצאפ"... און אז ער האָט געקראָגן אן איידעם, א מלמד, האָט מען אים שוין אויך גערופן „קאצאפ"...

אן אויסטערלישער מלמד איז ער געווען, דער דוד קאצאפ: ער האָט נישט געשלאָגן און נישט געשמיסן... דער אייניציקער מלמד אין סקערניעוויץ, וואָס איז נישט געווען קיין אכזר. ער האָט מיט אונדז אפילו צופיל נישט געלערנט אויך...

א קינסטלערישע נשמה. ליב געהאט צו מאָלן און שניצן. אויפן טיש ביי אים איז געשטאנען א קעסטעלע פאר שרייב־געצייג, פאפיראָסן, טיטין און אנדערע קלייניקייטן, וואָס ער אליין האָט קונציק אויסגעארבעט. עס האָט פארמאָגט א געהיים קנעפעלע. אז מען האָט עס געגעבן א קוועטש, האָט זיך עס אויפגעמאכט... ער האָט אויסגעשניצט פאר דער שול דעם „מזרח" מיט די לייבן, פידלען, טראָמפייטן, פייקלעך, טאצן, פייפלען און שופרות. ארבעטנדיק איז ער געווען פול מיט באגייסטערונג. מיר האָבן אים באוווּנ־דערט און דערווייל — פטור געווען פון לערנען...

די רביצן, אָבער, האָט געהאט א קרעמל מיט ליידיקע פאָליצעס, וואָס זי האָט נישט געדארפט היטן, האָט זי שוין געהיטן דעם רבין, אז ער זאָל נישט בטלנען און מיט אונדז לערנען... אָבער דאָנערשטיק איז זי געשטאנען אין מארק און פארקויפט די פויערים זייף. דאן האָבן מיר געהאט יום־טוב... דער רבי האָט געהיטן דאָס קינד און געקלערט פון א נייער דערפינדונג: א מאשינקע צום רייבן קארטאָפל... ער האָט, נעבעך, זייער ליב געהאט קארטאָפל־קליסקעלעך...

פון אלע דערפינדונגען, איז ער געווען אן איינבינדער. צווייי איינבינדער זענען

דאן געווען: יענקל און חיים־אלטער. אבער דוד מלמד האט געארבעט מיט אייגן־דערפונ־דענע כלים און אותיות־שריפט און זיינס א שטיקל ארבעט איז טאקע געווען אן אויסנאם.

נאך א מלמד האב איך געהאט: משה־שמחה. א הויכער יידֿ, א גרויסער ארעמאן, אבער דערפאר — א מטופל מיט קינדער. קיין האניק האבן מיר ביי אים אויך נישט געלעקט. די רביצן האט געהאלפן צו דער פרנסה: זי האט געמאכט הייבלעך און קופקעס פאר פרויען. דערפאר האט דער רבי פרייטיק איר געהאלפן שבת־מאכן. אויפן טיש, ווו מיר האבן געלערנט, האט ער געפילט די פיש, צעשניטן די ציבעלעס און זיי געהאקט. ער האט עס אלץ געטון רוהיק, באזאכט, נישט געאיילט. מיר האבן דערווייל צוגעקוקט און פרייער אפגעאטעמט.

ווינטער האט יעדער תלמיד געמוזט ברענגען א קאפיקע אויף נאפט. אזוי האט עס בלויז געהייסן. אין דער אמתן האבן מיר געבראכט ליכט. עס איז געווען אויסגערעכנט, אז וועז די ליכט ברענען־אויס, גייען מיר א היים. דערפאר, וועז דער רבי פלעגט ארויסגיין, פלעגן מיר אנווארעמען א דראט און דורכשטעכן דאס ליכט, עס זאל זיך שנעלער אויס־ברענען...

געריכטע האב איך זיך פאר א גוטן תלמיד. יעדן שבת האב איך זיך פארהערט ביי די מענדעלעך: מענדל יעקבס און מענדל יוסלס — צוויי איידעמלעך, וועלכע האבן געוואלט אויף סמיכה און זענען שפעטער געווארן רבנים.

צו דרייצן יאר, וועז עס האט זיך געענדיקט דער זמן, האט דער רבי געזאגט צו מיין פאטער, אז איך דארף שוין נישט קיין חדר. איך קען שוין אליין לערענען א בלאט גמרא מיט תוספות. איך קען שוין לערענען ביי יונגעלייט וואס עסן קעסט... עס האט מיך אויך פארהערט דער סקערניעוויצער רב, וואס איז שפעטער געווארן רבי אין אסט־ראוצע.

גאדל שענקער

פאר מיין זיידן, גאדל דעם שענקער, האב איך שטענדיק מורא געהאט. איך האב אים געהאלטן פאר א בייזן און קארגן יידֿ. איך געדענק נישט, אז ער זאל מיר אמאל האבן געגעבן א גראשן. דערקעגן די באבע, שרה גאדלס, איז געווען אן אשת־חיל און געהאט א גוט הארץ.

דעם זיידנס שענק איז געשטאנען אין מארק. גייענדיק פון פשערניק, ווו מיר האבן געווויינט, אין חדר אריין, ביי דעם קליינעם טומאהלע, בין איך, פארשטייט־זיך, דורכ־געגאנגען דעם מארק און תמיד אריינגעקוקט אין שענק: אז דער זיידע איז דארט געווען, בין איך אנטלאפן. אבער אז די באבע איז דארט געווען, האב איך זיך אריינגעכאפט און זי האט מיר מכבד געווען מיט אן אויפגעשניטענעם זעמל, באגאסן מיט רויטן ליקער... אבער געטון האט זי דאס אייליק, ווי זי וואלט מורא געהאט פארן זיידן.

אפטמאל פלעג איך דארט טרעפן ארעמעלייט. די באבע פלעגט זיי געבן א גלעזל

בראָנפן מיט צובייסן, אָן געלט און אויך אזוי בחיפזונדיק, ווי מיר. און אויך זיי פלעגן אנטלויפן, ווי איך, דערזעענדיק דעם זיידן...

מיין זיידנס הויז אינמיטן מארק און זיין גרויסער סאָד מיט פארשיידענע פרוכט־בוימער, איז ביי מיר געווען דאָס שענסטע אין שטאָט. חוץ דער שענק, האָט דער זיידע געהאנדלט מיט תבואה. אויפן הויף איז געווען א גרויסער שפייכלער פול מיט קאָרן, ווייץ, האָבער, געשטן און „זעפניק", פון וואָס מען קוועטשט בוימל. אויך זענען דאָרט געווען שטאלן מיט פערד און א גרויסער הונט „בָּארעק", וואָס האָט זיי געהיט פון פערד־גנבים. יאָ, אויך מיט פערד האָט מיין זיידע געהאנדלט און פריצים האָבן שוין געווווסט, אז א פאָר גוטע סוסים קריגט מען ביי „גאָטלען", ווי זיי האָבן אים געקויפן. און דער זיידע אליין איז זיך געפאָרן אין שענסטן געשפאן, מיט א גרינער בריטשקע און פייערדיקע פערדלען...

געהאט האָט ער דריי טעכטער און זעקס זין. „די בני גד" האָט מען זיי געקויפן און געווען זענען זיי גבורים. שטאָטישע גויים האָבן שוין געווווסט, אז מיט די „גאָטלס" טאָר מען זיך נישט פארטשעפען... אָבער אז דאָרפישע פויערים, „פריזיוונוניקעס" האָבן זיך געלאָזן ווויילגיין מיט שלאָגן יידן, האָבן „די בני גד" זיי מכבד געווען אזוי, אז זיי האָבן עס לאנג געהאט צו געדענקען!...

איך ווער א לייענער פון „הצפירה"

דוד בריוו־טרעגער איז אויף דער עלטער געווארן א בייטל־מאכער. ער פלעגט אָפקויפן די אויסגעלייענטע צייטונגען אין די אינטעליגענטע הייזער און קלעפן פון זיי בייטלען פאר די געווועלבער. איינמאָל, קומענדיק צו אים נאָך בייטלען פאר אונדזער שפייז־געווועלב, האָב איך דערזען ביי אים צוויי נומערן „הצפירה", וואָס איך האָב שוין לאנג געזוכט צו לייענען. פאר פיר גראָשן האָב איך אָפגעקויפט ביי אים ביידע צייטונגען און מיר האָבן ביידע געכאפט א מציאה: ער האָט פון דער „הצפירה" מיט די לשון־קודש־ווערטער נישט געווואגט צו מאכן קיין בייטלען און איך האָב באקומען אן אוצר!... איך בין מיט די צייטונגען אהיים געלאָפן, זיך באהאלטן, געפרווועט לייענען און... בין געבליבן פארשעמט און געפלעפט: דאכט־זיך, די זעלבע אותיות! לשון־קודש! אָבער עפעס גאָר בייַ וועריטער און איך פארשטיי נישט! זייענדיק אן עקשן, פרווו איך נאָכאמאָל און נאָכאמאָל — עס גייט נישט. איך האָב אזש געזיפצט און געקרעכצט פון עגמת־נפש... דאן האָב איך זיך א זאָג געטון, אז איך מוז זיך אויסלערענען העברעאיש, איך מוז!

ווי געזאָגט, איז מיין פאָטער געווען א בוי־מייסטער. ציגל פלעגט ער נעמען ביי ווואגמייסטערן. אין מיין פרייער צייט האָב איך צוגעהאָלפן ביים אָפנעמען די ציגל און ארויסגעבן קוויטלער. דאָרט ביי ווואגמייסטערן האָט געארבעט א יונגערמאן, וועלכער האָט געלייענט די „הצפירה". איך האָב זיך מיט אים באפריינדעט און דערציילט פון מיין עגמת־נפש. מיין נייער פריינט איז געווארן מיין לערער און אין א קורצער צייט ארום,

לייענענדיק שוין פריי די „הצפירה", האָב איך זיך געוווּנדערט: פאַרוואָס האָב איך די זעלבע ווערטער פריער נישט פאַרשטאַנען?...

די כאָלערע־עפּידעמיע

אין שטאָט האָט געבושעוועט די כאָלערע־עפּידעמיע און מענטשן זענען געפאַלן אין די גאַסן. דער מלאך־המות האָט נישט איבערגעקליבן און געקאָשיעט אויף רעכטס און אויף לינקס. גבורים האָט ער אוועקגעלייגט און צווישן די גבורים — ירחמיאל ליאכמאַנען.

א מענטש גייט אין גאַס, געזונט, פריש און מונטער. פּלוצלונג ווערט אים נישט גוט, ער פאַלט. מענטשן לויפן זיך צוזאַמען און מען רייבט אים. עקסטרע רייבערס זענען געווען. זיי פלעגן אָנגעמען נאָך מיטלען, אָבער זעלטן ווען האָט דאָס געהאָלפן. מערסטנ־טייל איז דאָס געווען דער טויט. פאָליציי קומט און באַשמירט דעם טויטן מיט קאַלך און מען נעמט אים אוועק.

אין שטאָט איז א חורבן, א פּאַניק. ארום בית־מדרש קלייבן־זיך רעדלעך און איינער זוכט ביים צווייטן הילף, אן עצה. אָבער אַלע צוזאַמען געפינען די „בעסטע" סגולה: שטעלן א חופּה אויפן בית־עולם... גערעדט און געטון. מען האָט ערגעץ דער־טאַפּט א צעדרייטן בחור מיט א תמעוואטער מויד, ארויסגעפירט זיי אויפן בית־עולם און געשטעלט א חופה. צי דאָס האָט טאַקע אָפּגעהאַלטן די עפּידעמיע, געדענק איך נישט. אָבער אַז איך האָב אָנגעקוקט די כלה, האָב איך געטראַכט, אַז דער חתן האָט באַקומען די אמתע כאָלערע...

איבער דער שטאָט האָבן זיך געצויגן לוויות. די שטאָט איז געווען פול מיט קלאָג און יללה. איך האָב געקוקט אויף מענטשן און נישט זיכער געווען, צי איך וועל זיי נאָך מאָרגן זען. אָבער אויף איינעם האָב איך נישט געקאָנט גלויבן, אַז דער טויט וועט אים אוועקנעמען. דאָס איז געווען ירחמיאל ליאכמאַן, דער שענקער.

געווען איז ער עטוואָס העכער פון מיטעלן וווקס. א פולער, אָבער נישט קיין דיקער. געהאַט האָט ער א ליכטיק פּנים: פולע, ראָזע בעקלעך און א העל־ברוין, שפּיציק בערדל. דער העלער כאַלאַט וואָס ער האָט געטראָגן, האָט אים נאָך שענער און ליכטיקער געמאַכט. פרויען פלעגן זאָגן, אַז ער איז א שיינער מאַנספּערשוין און מענער האָבן געוווסט, אַז ער איז א ייד א גיבור און אן עקשן. אַז ער האָט זיך עפּעס איינגעשפּאַרט, האָט עס אים געמעגט קאָסטן מי יודע וויפל און — ער האָט זיינס אויסגעפירט. ביי זיין גבורה און עקשנות, האָט ער אָבער געהאַט א גוט הארץ און א גוטן שמייכל. ער איז אפילו געווען סענטימענטאַל, אָפּטמאָל — פאַרקלערט. א קלוגער מענטש מיט א צאַרטער באַציאונג צו מענטשן.

דאָס לעצטע מאָל האָב איך אים געזען, גייענדיק נאָך איינער פון די צענדליקער לוויות. ירחמיאל ליאכמאַן איז געגאַנגען אָן א זייט, אָפּגעזונדערט פון אַלע און ווי זיין

שטייגער איז, פארקלערט. ניין, איך האָב נישט געגלויבט, אז אָט דער שיינער ייד, גיבור, חכם און עקשן, וועט זיך אויך לאָזן כאפן אין די לאפעס פון דער עפּידעמיע!

אָבער צומאָרגנס האָב איך געהערט, אז ירחמיאל איז אוועקגעפאלן. איך בין גע־גאנגען זען, וואָס ער מאכט. אָבער ירחמיאל איז שוין נישט געווען.

חזן־שוחט

אין סקערניעוויץ זענען געווען דריי שוחטים: שלום שוחט, יוסף־ישעיהו, הערש חיים. דער ערשטער פון זיי, שלום, איז אויסער שוחט, אויך געווען א שיינער בעל־תפילה. ער האָט געקראָגן דריי רובל א וואָך פאר זיין דאוונענען. שטאָט איז געווען צופרידן פון זיין דאוונענען, ווייל שלום האָט געהאט צוויי מעלות: ערשטנס איז ער טאקע געווען א גוטער בעל־תפילה. זיין דאוונענען איז געווען זיס, א נחת צו הערן. צווייטנס איז ער געווען א גערער חסיד און געדאוונט נוסח־ספרד. אמת, מען האָט טאקע נישט אָנגעהויבן מיט „הודו", נאָר מיט „מזמור שיר חנוכת". דאָס מיינט נוסח־אשכנז. אָבער שפּעטער האָט מען שוין געדאוונט מיט „ויצמח פורקניה" און אויסגעלאָזן א סך פיוט. דאָס האָט באזונדערס אויסגענומען ביים פראָסטן עולם. ימים־נוראים איבערצוהיפערן דעם פיוט, איז געווען א הנאה: מען טוט נישט קיין עבירה און עס איז כשר...

די חזקה פון שוחט איז איבערגעגאנגען בירושה, אָן מחלוקות. שלום האָט זיך געהאט זיין איידעם, א שוחט און יוסף־ישעיהו האָט געהאט אן אייידעם, א שוחט. הערש־חיים האָט זיין זון געמאכט פאר שוחט. און אין שטאָט איז געווען רוהיק און שטיל. שלום על ישראל.

און פלוצלונג איז די אידיליע צעשטערט־געוואָרן. קהל האָט אָנגעהויבן פאָדערן א חזן. אן אמתן חזן מיט אמתע משוררים. א נייעם חזן־שוחט!

סיבות דערצו זענען געווען דריי.

די ערשטע סיבה:

סקערניעוויץ האָט געהייסן א קייזערלעכע שטאָט. דער צאר האָט דאָ געהאט זיין פאלאץ און זיין וואלד, ווו ער פלעגט גיין אויף יאגד. מיטן צאר פלעגט מיטקומען זיין סוויטע און אייניקע פון זיי פלעגן אמאָל באזוכן די שול. אין א רוסישן יום־טוב, א חגא, האָט מען געדארפט מאכן א שיינעם „מי־שברך" דעם קייסער, זינגען „הנותן תשועה". דאָס האָט נאָך שלום שוחט געקאָנט, אָבער זינגען „באָשיש צאריא כראני" אויף רוסיש — נישט... און אז, צו דער צערעמאָניע אין שול, פלעגט קומען א זשאנדאר, איז נאָך שלומס „הנותן תשועה" אויך גוט געווען. אָבער שפּעטער איז שוין דער נאטשאלניק אלייך געקומען און פאר אים האָט מען שוין געדארפט א גוטן חזן...

די צווייטע סיבה:

פישל שמש איז אויך געווען בעל־תפילה און ער האָט אמאָל פארטוישט די יוצרות:

אנשטאָט צו בענטשן „גשם", האָט ער געבענטשט „טל"... אין שול איז געווארן א טומל און קהל האָט געגומען פאָדערן א נייעם חזן.

די דריטע סיבה:

עס איז צו־לאנג רוהיק געווען און קהל איז נישט געוווינט צו לעבן אָן מחלוקות...

באלד האָבן זיך געשאפן צוויי לאגערן, צוויי קעמפנדיקע מחנות: דער פראָסטער עולם איז געווען פאר חזן־שוחט און די חסידים — קעגן. מען האָט אראָפגעבראכט א פייענעם יונגנמאן מיט א גוטער שטימע, ער זאָל דאוועגען אויף פראָבע. ער האָט זייער אויסגענומען און די וויבער וואָלטן נישט מיד געווארן, צו הערן אים דאוועגען א גאנצן טאָג. אָבער פון זיין שחיטה האָבן נישט אלע געוואָלט עסן. דער רבי האָט זיך, אין אָנפאנג, אין דער מחלוקה נישט געמישט. שפעטער איז ער צוגעשטאנען צו די חסידים און דאָס פייער האָט זיך צעפלאקערט. מען האָט זיך געשלאָגן אין גאס מיט דרעגער. גויים האָבן דאָס צוגעקוקט און גערלאכט: „ניעך שיען זשידזשי ביאָן!"... זאָלן זיך יידעלעך שלאָגן!... און געשלאָגן האָט מען זיך אפילו אום־שבת און געשלאָגן האָט מען אפילו אזא בעל־הבית ווי מענדל לוזערס, וועלכער האָט געווויגט נעבן רב. מען האָט אים צעבראָכן דעם לאָדן און דער הדרת־פנימדיקער ייד איז ארויסגעלאָפן אין אונטערוועש, זיך צו פארטיידיקן פון די אָנפאלנדיקע חסידים. עס איז אָנגעקומען א פאטרול, סאָל־דאטן מיט ביקסן, און זיי האָבן די קעמפנדע חסידים צעטריבן.

די מחלוקה איז אָנגעגאנגען א היפשע צייט און מחותנים אויף אָט דער שמחה זענען אויך געווען די סטראָשניקעס... אויך די סטראָשניקעס זענען געווען צעטיילט אין זייערע מיינונגען: פאר חזן־שוחט און קעגן... עס האָט זיך געווענדט אָן דעם, ווער עס האָט זיי געגעבן אין דער האנט־אריין און וועלכער צד עס האָט געגעבן מער...

איך האָב אליין געהערט ווי אזא סטראָשניק האָט געשריען:

„כאזער־שאָכעט מושי ביטש!"...

דאָס הייסט: א חזן־שוחט מוז זיין!

די מחלוקה האָט זיך געצויגן בערך 2 יאָר.

די אחדות־לייט און די חברה „שומרי שבת"

(1905)

חסידים מיט פראָסטע לייט האָבן געמאכט יד־אחת און געגרינדעט א חברה „שומרי־שבת". צוזאמען האָבן זיי זיך א נעם־געטון, אויסצורייניקן די שטאָט פון זינד... אין משה־אברהמס שענק האָבן די גבירים געטיילט ביר מיט הערינג, אפילו געגדזנס. נאָכדעם האָט מען צעפירט די הענט: געשוירן די „גזשיבעס" און געשלאָגן די אפיקורסים. און אפיקורסים האָבן געהייסן אלע: בחורים און מיידלעך, משכילים און ארבעטער־יוגנט. ישעיה־בער האָט באפוילן מען זאָל מער נישט זאָגן דאָס וואָרט „ארבעטער", נאָר „בעלי־מלאכות". און אז זיי האָבן זיך אָנגעטרונקען, האָבן זיי געזונגען א ליד: „מען האָט שוין

אויסגעהרגעט אלע שטרייקערס!"... מענדל אינדיק עט קאַמפאני זענען באפאלן שטיבער, ווו בחורים האָבן פארבראכט מיט מיידלעך און זיי האָבן אלעמען צעמזיקט. זיי האָבן אפילו א מיידל געשמיסן. אויסגעמיטן קלעפ האָט נאָר א יונגערמאן, וועלכער האָט גע־טראָגן אן ארבע־כנפות...

געזאָגט האָט מען, אז דאָס שטאמט פון דעם לאָדזשער רב. ער זאָל דאָס האָבן געגעבן דער פאָליצייַ די „געניאלע" עצה, אויסצוגעפינען בונטאָווישטשיקעס: א יונגערמאָן אָן אן ארבע־כנפות איז קענן גאָט און קענן קייסער... און ווייַ איז געווען צו דעם יידישן ארעסטירטן, ביי וועלכן די צארישע אָכראנע האָט קיין ארבע־כנפות נישט געפונען! וויפל יונגע מענטשן זענען דאן, צוליבן לאָדזשער רבס „עצה" געפייניקט און פארפייניקט געווארן! דערפאר האָט מען טאקע חושד געווען, אז דער לאָדזשער רב ארבעט מיט דער פאָליצייַ האנט־ביי־האנט. א פאקט איז אויך געווען, אז ער איז אויסגעצייכנט־געווארן, באקומען א מעדאל און א שווערדל...

איצט האָט די סקערניעוויצער „שומרי־שבת", מיט דער הילף פון וווילע יונגען, גענומען א ביישפיל פון דער צארישער אָכראנע און געזוכט ביי יונגעלייט ארבע־כנפות. בלויז ציצית האָבן געראטעוועט פון קלעפ...

אזוי האָבן די כוליגאנעס צעמזיקט מיין פריינט יהודה דעם סופרס. איך האָב דאָס דערהערט, בין איך געקומען צולויפן. דאָס בילד וואָס האָט זיך אנטפלעקט פאר מיינע אויגן איז געווען אזוי שרעקלעך, אז איך בין שטיין געבליבן פארשטיינערט. דאָס צימער האָט אויסגעזען, ווי נאָך א פאָגראָם. אלץ צעבראָכן, צעשטאָכן, צעריסן, צעשליידערט. יהודה איז געלעגן אין בעט. ער איז געווען נישט צו דערקענען: דאָס פנים אזוי געשוואָלן, אז מען האָט אזש די אויגן נישט ארויסגעזען. די ציינער אויסגעהאקט. אינגאנצן אויס־געשמירט מיט בלוט. אויך די וואנט און דאָס בעטגעוואנט — באשפריצט און באשמירט מיט בלוט. זיין מאמע, די אלמנה, איז געזעסן אין ווינקל, געבראָכן זיך די הענט און געקרעכצט. וויינען האָט זי שוין נישט געקאָנט. יהודה האָט קוים געערעדט, דערציילט ווער די שלעגער זענען געווען און אז איינער פון זיי האָט זיך איינגעשפארט און דווקא אים געוואָלט איבערברעכן א פוס און ער האָט דעם פוס־ביין געדריקט אָן שארפן קאנט פון בעט. ער וואָלט אים איבערגעבראָכן אויך, ווען עס וואָלט נישט אָנגעקומען, אויף די געשרייַען, א פאטרול. דאן זענען זיך די כוליגאנעס צעלאָפן.

איך האָב געבראכט דעם סטארשי־פעלדשער דייטשער. ער האָט אים ארומגעוואשן דאָס בלוט און באנדאזשירט. דער פוס איז נישט געווען צעבראָכן, אָבער געשוואָלן. שווארץ און בלוי פון דריקן אים.

מיין אויפרעגונג האָט מיך דאן אוועקגעטראָגן קיין ווארשע. איך בין ארויף אין דער רעדאקציע פון „היינט", איבערגעגעבן א נאָטיץ וועגן דעם, וואָס עס טוט זיך ביי אונדז און געפאָדערט, זיי זאָלן גלייך ארויסשיקן קיין סקערניעוויץ א רעפאָרטער. דער „רעפאָרטער" איז געווען „צביון"... איך בין מיט צביונען ארומגעגאנגען איבער אלע שטיבער, ווו די שוידערלעכע רציחות זענען אָפגעטון געוואָרן. ער האָט גערעדט מיט די קרבנות און מיט עדות. זיין ארטיקל איז נאָכדעם דערשינען אויף דער ערשטער זייט

פון דער צייטונג. דאָס איז געווען א שטארקער ארטיקל און האָט געמאכט אן ערשיטערנ־דיקן רושם איבערן גאנצן לאנד.

באלד נאָכדעם, האָט זיך דאָס רעדעלע א דריי־געטון און די יוגנט האָט באקומען די אויבערמאכט. „אחדותניקעס" פון שטעט און שטעטלעך האָבן זיך אַרגאניזירט און געשלאָגן די סקערניעוויצער תקיפים אין גאנץ פוילן, ווו מען האָט זיי נאָר געפאקט... א סקערניעוויצער באלעבאָס האָט נישט געטאָרט אריספֿאָרן פון שטאָט. עס איז דאן געווען אין סאמע מיטן ברען פון „פאָדראד". סוחרים האָבן געדארפט צושטעלן שטיוול, מלבושים פאר דער ארמיי. גאָלד האָט מען געקאָנט שארן! און דאָ זענען אונדזערע סוחרים געזעסן מיט פארלייגטע הענט און פארקריצטע ציינער. וועי פון זיי עס האָט יאָ

א גרופּע אחדות־לייט

שטייען פון רעכטס: גאָדל לעווקאָוויטש, מאנעלע לעווקאָוויטש, יענקל גוטמאן.
זיצן: ליבערמאן, וואָוע הערץ, חיים צווייגנהאפט, פיניע ליבערמאן.

געוואגט זיך ארויסצורירן פון שטאָט, דעם האָט מען צוריקגעשיקט מיט א צעפלעטן קאָפּ און צעבראָכענע ביינער.

לייבל ליבערמאן האָט געכאפט קלעפ אין לאָדזש, ווו ער איז געקומען אויסלייזן א פּאָר וואגאָן מעל. משה וועגטלאנד האָט זיינס באקומען אין זשאכלין. עטלעכע וואָכן איז ער נאָכדעם געלעגן. נח גארבערן האָט מען אין יעזיף צעשטאָכן און ער איז אָפּגעלעגן מאָנאטן. יאָסל שווארץ האָט געלייזט קלעפ אין טאָמאשאָוו. משה־מיכאלן האָט מען צו־רעכט־געמאכט אין ווארשע. א קורצע צייט נאָכדעם, איז ער געשטאָרבן. אויך די אינדיקעס האָבן באקומען געשפּאָלטענע קעפ אין ווארשע און די סקערניעוויצער ווויילע יונגען זענען געוואָרן אויס העלדן... יצחקן די נחמהטעס האָט מען געבראכט צום פּעלדשער דייטשער א געשטאָכענעם מיט א קינזשאל. עס האָט געפּעלט א האָר... אויך א האָנט איז געווען צעשניטן. מען האָט אים קוים אָפּגעראטעוועט. דער שטעכער איז געווען א שנייַדער־יונג ביי אברהם איציק לייבס. נחמיה האָט ער געהייסן און פּאר דעם שטיקל ארבעט האָט ער באקומען דריי מאָנאטן טורמע. שפּעטער איז ער געוואָרן מענדל בעקערס איידעם.

אין איינעם פון יענע טעג איז צו מיר אריינגעקומען לייבל ליבערמאן און מיר געבעטן, איך זאָל אים געבן א דערלויבעניש צו פּאָרן קיין לאָדזש... קלעפּ האָט ער דאָך שוין געקראָגן, איז ער דאָך שוין כשר... און די פּאָר וואגאָנעס סחורה מוז ער אויסלייזן, ווייל ער צאָלט דאָך, נעבעך, שטראָף פון יעדן טאָג... אָבער איך האָב קיין שייכות נישט געהאט מיט די ענינים און אים קיין דערלויבעניש נישט געקאָנט געבן...

אליין בין איך געפּאָרן פראנק־און־פּריי, ווייל חברה האָט מיך געקענט. אויפן וואַרשעווער וואָקזאל, צום בייספּיל, איז געשטאנען מנחם, משה גרויס'ס זון. מיט אים זענען געשטאנען עטלעכע וואַרשעווער יינגלעך מיט לייטישע שטעקנס. מנחם האָט אָנגע־וויזן אויף יעדן אָנקומענדיקן סקערניעוויצער, וועמען מען דארף מכבד־זיין און וועמען נישט. וואָס מיך האָט דאן געוווּנדערט, איז די פּאָליציי, וואָס האָט צוגעקוקט ווי מען שפּאלט קעפ און ווי מען ברעכט ביינער און האָט זיך נישט אריינגעמישט און נישט געשטערט...

יידל דאָנדיק

„דאָנדיק" איז א לעמעשקע, א נארעלע, וואָס קען קיין צוויי נישט ציילן און וואָס לאָזט זיך קריכן אויפן קאָפּ. און יידל ליפשיצן האָט מען א נאָמען געגעבן „יידל דאָנדיק".

יידל איז שוין דווקא קיין נאר נישט געווען און ווי איז געווען צו דעם, וואָס האָט מיט אים אָנגעהויבן. ער האָט זיין קרבן „דערטרונקען" אין א מבול פון „אנגענעמע רייד"...

יידל דאָנדיקס שפּייז־קראָם, אין מיטן מארק, האָבן אָרעמעלייט אויסגעמיטן. דער קמצן האָט די קלענסטע נדבה נישט געגעבן. ער איז געווען קארג פאר זיך אליין: זומער

און ווינטער ארומגעגאנגען אין אן אלט כאלאטל און שטעק־שיך. א פרעמדער וואָלט געמיינט, אז דער אלטער מיטן גרויען בערדל איז אן אָרעמאן...

איינמאָל קומט יידל דאָנדיק צום שניידער אנשל „ביסמארק" (אזוי האָט מען אים געהויפן, ווייל ער האָט ליב געהאט צו רעדן פאָליטיק...) און בעט אים, ער זאָל אים אויפנייען א שפאנצער. „ביסמארק" האָט זיך באליידיקט. א שפאנצער נייט א נייטאָרן און נישט אזא גוטער בעל־מלאכה ווי ער! אָבער דאָנדיק האָט אין אים אריינגערעדט אזוי לאנג, ביז „ביסמארק" האָט געבראָכן זיין שטאָלץ. קיין בעסערע ארבעט האָט ער איצט סיי־ווי נישט געהאט, געזעסן ליידיק. פארפאלן, האָט ער זיך אראָפגעלאָזן אזוי נידעריק און אָנגענומען די באשטעלונג אויפן שפאנצער...

נאָכדעם ווי זיי זענען אדורכגעקומען מיטן פרייז, בעט דאָנדיק, אז „ביסמארק" זאָל מאכן דעם שפאנצער א ביסעלע לענגער. ער האָט ליב א לענגערן שפאנצער... „ביסמארק" איז מסכים געווען. אָבער דאן האָט שוין דאָנדיק פארלאנגט אז, היות עס גייט צו ווינטער, זאָל ער אים דעם שפאנצער מאכן אזוי לאנג, ביז די קנעכל... אנשל „ביס־מארק" וועט אָנגעצונדן:

— סטייטש?! האָסט זיך באדונגען א שפאנצער און איצט ווילסטו פארן זעלבן געלט א כאלאטל?!

יידל דאָנדיק וועט, אָבער, נישט נתפעל:

— איז וואָס? וועסטו געבן נאָך עטלעכע שטעק...

און אָט ביי דעם יידל דאָנדיק, דעם כיטראק, האָבן נאָך כיטרערע אפעריסטן קונציק אויסגענארט א גרויסע סומע געלט. און געשען איז דאָס אזוי:

איינמאָל קומט צו אים אריין א פריץ און זאָגט אים, אז ער איז געקומען וועגן מסחר. ער האָט מיט אים צו רעדן... און היות אויף רעדן איז יידל דאָנדיק תמיד א בעלן געווען, בפרט נאָך מיט א פריץ און וועגן מסחר דערצו, — האָט ער זיך מיט אים פארמאכט אין א חדר־מיוחד.

דער מסחר איז באשטאנען אין דעם, וואָס דער „פריץ" דארף קופערנע צענערס. קופערנע צענערס פון יאָר 1870 זוכט ער ארום און איז גרייט צו קויפן וואָס מער. דאָנדיק האָט אים באוויזן דאָס ביסל צענערס וואָס ער האָט פארמאָגט.

— וויפל געבן פאר א צענער? — האָט דער פריץ געפרעגט.

דאָנדיק האָט זיך געוווּנדערט: א קופערנער צענער! איז וואָס הייסט, וויפל?... א משוגענער פריץ!... אָבער דאָנדיק האָט לאנג נישט געקלערט און א זאָג געטון:

— צוועלף גראָשן.

דער צעדרייטער פריץ האָט זיך נישט געדונגען און באלד באצאָלט. נאָכמער: ער האָט געלאכט פון דאָנדיקן, אז ער האָט זיך אָפגענארט... וואָרעם ער איז אפילו גרייט צו צאָלן פאר קופערנע צענערס פון 1870 פופציק גראָשן פאר א שטיק!...

און דער פריץ האָט דאָנדיקן אנטפלעקט דעם סוד: אין די אלטע קופערנע צענערס געפינט זיך גאָלד! מען האָט זיך דערוווסט, אז ביים גיסן די קופערנע צענערס, איז געמאכט געוואָרן א פאטאלער טעות: מען האָט געגאָסן גאָלד אנשטאָט קופער...

— איר ווילט זען?... — האָט דער „פריץ" ארויסגענומען א פיילעכל און א רייב געטון אן אלטן קופערנעם צענער, אז ער האָט זיך אזש גאָלדיק צעפינקלט. — קוקט! ריינער גאָלד!...

דאָנדיק איז איבעראשט געוואָרן.

— אָבער האָט נישט קיין עגמת־נפש... — זאָגט דער פריץ — איך בין אן אָרעמט־לעכער מאן. נאט אייך נאָך א רובל פאר די צענערס, וואָס איך האָב געקויפט...

קורץ: דער „פריץ" האָט ביי דאָנדיקן באשטעלט קופערנע צענערס פון יאָר 1870. דאָנדיק דארף זיי אויפקויפן וואָס מער, אָבער בסוד, מענטשן זאָלן זיך נישט דער־ווייסן און זיך נישט אָנשטויסן, ווייל דאן קען קאליע ווערן דאָס גאנצע געשעפט: די רעגירונג וועט זיך דערפון דערוויסן, וועט זי אלץ צונעמען! האנדלען פאָרזיכטיק! צאָלן מעג דאָנדיק ביז 25 קאָפיקעס פאר א שטיק. טאָמער ברענגט מען א גרויסע סומע, מעג ער צאָלן מער. אפילו ביז א האלבן רובל. דער עיקר: אכטונג געבן, צי זיי זענען פון יאָר 1870. און נאָכאמאָל: דאָס מוז געמאכט־ווערן פאָרזיכטיק און שנעל, אייידער די רעגירונג נעמט זיך דערצו... זאָל ער אָנגרייטן געלט און קויפן. אין א וואָך ארום וועט ער דאָ זיין און אָפקויפן ביי אים די גאנצע סחורה. איצט איילט ער זיך, דער „פריץ", אין נאָך עטלעכע ערטער, אָנשטעלן מענטשן, זיי זאָלן איינקויפן.

יידל דאָנדיק האָט זיך געזומען צו דער ארבעט, ווי דער „פריץ" האָט אים אָנגע־זאָגט: שטיל, אָן רעש. ער האָט צונויפגעקויפט א ביסל צענערס אין שטאָט, ארויסגעפאָרן קיין לויוויטש און אנדערע שכנותדיקע שטעטלעך, אָבער קיין סך האָט ער נישט געקאָנט אויפטון, כאָטש ער האָט געצאָלט פון צוועלף ביז פופצן גראָשן פאר א שטיק. וואָרעם די צענערס פון יאָר 1870 זענען עפעס ווי אויסגערונען און קיין גרעסערן סכום האָט ער נישט געקאָנט באקומען. ענדלעך האָט אים ווער איינגערוימט אויפן אויער וועגן א פויער, וועלכער האָט א פאָר זעק מיט צענערס. יידל דאָנדיק האָט זיי אויסגעדונגען און אָפגע־קויפט. דאָ האָט ער שוין געצאָלט ארום פערציק גראָשן א שטיק... ער האָט אהיים געבראכט די מציאה און זיך געזעצט וואַרטן אויפן פריץ. און וואָלט ער נאָך געלעבט, דאָנדיק, וואָלט ער נאָך געווארט ביז היינט...

געזאָגט האָט מען, אז דאָנדיק האָט זיין גאנץ מזומן געלט אריינגעבראָקט אין דעם געשעפט און איז נאָך ארומגעלאָפן איבער דער שטאָט נאָך הלוואות. דערפאר, אָבער, איז ער געבליבן מיט היפשע עטלעכע זעק קופערנע צענערס, אין וועלכע מען האָט, על־פי־טעות, אריינגעטון „גאָלד"...

דאָס איז געווען שוין איינמאָל א גאָלדן געשעפט!...

קבצנים

מען האָט זיי געקענט זען איבער אלע וועגן און שטעגן, וואָס פירן אין יידישע שטעט־לער און ישובים אין פוילן. עס זענען געגאנגען אייניציקע און עס זענען געגאנגען מחנות. אין יעדן שטעטל פלעגן זיי אָנקומען עטלעכע מאָל אין יאָר, שלאָפן אין „הקדש",

אין בית־מדרש און גיין איבער די הייזער און געשעפטן. די קלענסטע מטבע איז געווען א גראשן. אבער אויך דאס איז פאר די בעלי־בתים צופיל געווען און קהל האט אויסגעארבעט אן אייגענע קהלישע מטבע פון צין. די מטבע האט געהאט אויף זיך א יידישן סטעמפל „פרוטה" און איר ווערט איז געווען א פערטל גראשן... פארן פארלאזן די שטאט, האבן די ארעמעלייט געמוזט אויסטוישן זייערע אנגעזאמלטע „פרוטות" אין דער קהילה און היזק האבן דערביי „שיינע" עטלעכע גראשן... עס האבן זיך אבער געפונען מנדבים, וואס האבן זיך מיט די „פרוטות" נישט באנוצט און האבן, ווי פריער, געגעבן זייער גראשן.

איך געדענק א געשיכטע מיט אן אורח, וועלכער איז אמאל געווען א פארמעגלעכער בעל־הבית. ער האט געהאט א גארבערייי אין ראווע, נעבן סקערניעוויץ. ער איז, אבער, געווען א ליידנשאפטלעכער קארטן־שפילער, וואס דאס האט אים געמאכט פאר א יורד. ער האט פארשפילט זיין גאנץ פארמעגן און געווארן א בעטלער. בלאנקעט ער איינמאל, אין א ווינטערדיקן פרייטיק, דורך א וואלד און קאן, צוליבן שטורעם, צו קיין ישוב נישט קומען. קוים אריינגעפאלן צום שרייבער פון וואלד און יענער האט אים אויפגענומען אויף שבת. דארט זענען אויך געווען דעם וואלד־אייגענטימערס א זון און צוויי איידעם־לעך. נאך הבדלה האבן זיי געמאכט א קערטל. און אזוי ווי דער אורח האט זיך צוגעקוקט, האבן זיי געמאכט א שפאס און געפרעגט, צי ער וויל מיטשפילן אן „אקע". אין דעם אורח האבן אויפגעוואכט זיינע אמאליקע ליידנשאפטן, האט ער זיך אוועקגעזעצט און אריינ־געשפילט מיט זיי ביז האלבער נאכט. ער האט, אבער, קיין מזל נישט געהאט און פאר־שפילט זיין גאנץ אנגעקליבן געלט, ארום צען רובל.

צומארגנס נאכן אנבייסן, איז דער אורח אוועק. אבער אפגייענדיק בערך א מייל, האט אים אנגעיאגט דער וואלד־שומר און צוריקגעבראכט צום וואלד־שרייבער. „ווי מעגט איר זיך פארגינען צו פארשפילן צען רובל?" — האבן אים די אידעמלעך געפרעגט. דער אורח האט זיי דערציילט, ווער ער איז געווען און ווי ער קומט צום איצטיקן מעמד, אדאנק זיין קארטן־שפילערישער ליידנשאפט. די אידעמלעך האבן דאן באשלאסן, אז מען דארף דעם אורח אפשמייסן. אויסגעפירט דעם אורטייל, האבן זיי נאך געמומען ביי אים תקיעת־כף, אז ער וועט מער נישט שפילן אין קארטן. די געווונענע צען רובל האבן זיי איבערגעשיקט צום ראווער רב, אז ער זאל עס איבערגעבן דעם אורחס ווייב.

אין סקערניעוויץ זענען געווען פארשיידענע חברות, ווי: „ביקור־חולים", „הכנסת־כלה", „סומך נופלים" און אנדערע. מיר איז דאן איינגעפאלן צו גרינדן א חברה „הכנסת אורחים".

יעדע חברה האט זיך געהאט א צימער צו דאווענען מיט א מנין. זיין א גבאי און דאווענען פארן „ברעטל" איז געווען די שוואכקייט פון אסך יידן. חיים־ברוכן דעם מעלער, אסתר דער טאקערקעס מאן, האט מען אפילו געכאפט ביי דער עבירה פון דאווענען צוויי מאל שחרית ביים עמוד... עס האט זיך דאן וואזשנע געטומלט צוליב דעם... קאכאנעק, דער בעקער, האט אויך געהאט אזא שוואכקייט. ער האט זיך געלאזן קאסטן און מיר ביידע האבן געשאפן אזא חברה „הכנסת אורחים". מיר האבן אפגעדונגען צוויי צימערן ביי נח גארבער, אויף דער קאשארן־גאס, אריינגעשטעלט בעטלעך און אן

ארון־קודש מיט א ספר. א שטיקל צייט האָבן מיר די אורחים געהאַלפן, אָבער צוליבן רייסן־זיך פאר כיבודים, איז עס צעשטערט געוואָרן.

פון יענער צייט געדענק איך א פאל מיט א גניבה: ביי אן אָרעמאן איז צוגעגנבעט געוואָרן זיין תפילין־זעקל. דער ייד האָט געחלשט, געווײַנט און געיאָמערט. ער האָט זיך אפילו נישט געלאָזן טרייסטן מיט מיינע פאָר תפילין וואָס איך האָב אים געשאָנקען. וואָרעם אין די „בתים" פון זיינע תפילין זענען, אנשטאָט די פרשות, געלעגן דריי הונדערט רובל...

א גאנץ לעבן האָט ער עס געזאמלט.

שלמהלע קצב און זיין אשת־חיל

ער איז געווען א קליין יידעלע, אָבער דערפאר — א גרויסער קבצן. עד האָט טאקע געהאט ווייניק פרנסה, אָבער דערפאר האָט ער געזאָגט א סך תהילים... איבער אלע דערפער איז ער ארומגעקראָכן זוכן א קעלבל אָדער א שעפסעלע צום קויפן. נאָר ווייל די קאָנקורענץ איז געווען גרויס, האָט ער עס זעלטן געהאט. און האָט ער שוין געפאקט אזא מציאה, האָט ער זיך געפאָרעט דערביי א גאנצע וואָך און געהייסן: קצב... שלמהלע קצב... זיין בן־יחיד האָט געהאט א גוטן קאָפּ. אָבער געזאָגט האָט מען, אז א בן־תורה איז ער אין זכות פון דער מאמען, די פרומע אשת־חיל. צוויי מאָל האָט מען שלמהלען געכאפט ביי אן עבירה און ביידע מאָל האָט אים זיין אשת־חיל ארויסגעשלעפט פון א צרה.

איינמאָל האָט ער געקויפט א קעלבל, וואָס איז פרייטיק אלט געוואָרן 7 טעג. ווארטן אויפן אכטן טאָג האָט ער נישט געקאָנט, ווייל דער אכטער טאָג איז שבת. און היות פלייש קויפט מען אויף שבת, האָט זיך שלמהלע מתיר־געווען און געשאָכטן דאָס זיבן־טאָגיק קעלבל פרייטיק. קאָנקורענטן האָבן זיך דאָס דערוווסט און געמסורט דעם רב. דער רב האָט געפסקנט, אז שלמהלע טאָר מער קיין קצב נישט זיין. איז געקומען זיין אשה־צנועה און געזומען אויף וויייטער די אחריות אויף זיך. זי וועט שוין אָפהיטן די כשרות. אין איר זכות האָט אים בית־דין געשאָנקען.

א צווייט מאָל האָט פאסירט, אז נאָך וואָכן ארומזוכן אין די דערפער, האָט זיך אים געמאכט צו קויפן א לייטיק קעלבל. אָבער היות שלמהלע האָט נישט געהאט דאָס גאנצע געלט, וואָס ער האָט זיך באדונגען מיטן פויער, האָט ער אים איבערגעלאָזן אלס משכון דעם טלית און תפילין וואָס ער מוז נאָך היינט אויסלייזן, ווייל אָן דעם קאָן ער נישט לעבן. ער מוז דאָך דאוונען אלע טאָג! און אומגעדאוונט טאָר ער דאָך נישט עסן! אָן דעם טלית און תפילין קאָן ער דאָך, חס־וחלילה, אויסגיין פון הונגער. נאָך אָט די ארגומענטן, האָט דער פויער געזומען דעם משכון. עס איז אוועק א טאָג, צוויי, דריי, — א וואָך! שלמהלע איז נישט געקומען אויסלייזן דעם משכון און דער פויער האָט זיך דערשראָקן: דער ייד קען נאָך אויסגיין פון הונגער! איז ער געקומען אין שטאָט אריין מיט א געשריי, אז שלמהלע פאסט און וועט אויסגיין, ווייל ער דאוונט נישט...

אבער דאָ איז ווידער געקומען זיין אשה־צנועה און פארזיכערט, אז שלמהלע דאוונט אלע טאָג, והא־ראיה: ער עסט...

„מענטריקעס" און יאָרצייטן...

סרולקע רוך איז געווען א נאכט־סטרוזש. אין די שטעטלעך איז געווען א געזעץ, אז יעדער הויז־אייגנטימער האָט געמוזט איין נאכט היטן אין גאס. אנשטאָט אליין צו וואכן און היטן, האָט מען געדונגען סרולקען, דעם „נאָצני סטרוזש". אָבער וועו עס איז געקומען פריזיוו־צייט, האָט שוין סרולקע געהאט אויך אנדערע פרנסות. מען האָט אים דאן געזען ארומלויפן פארהאוועט, פארשמייעט, פארשוויצט. צוליב דעם האָט מען אים טאקע געגעבן דעם צונאָמען „רוך". ער האָט צוזאמענגעברענגט די יידישע פריזיווניקעס. ער האָט געהאלטן חשבון און אכטונג־געגעבן, ווו עס וואקסט א בחורעץ, וואָס איז שוין ראוי לפריזיוו... מלכות האָט אים געצאָלט דערפאר. שפעטער פלעגט ער אויך קריגן אין יד אריין, וועו ער פלעגט אין יידישע הייזער ברענגען די בשורה, אז זייער פריזיווניק איז באפרייט געוואָרן... ביי די אלע פארדינסטן, איז ער געגאנגען אין אזעלכע צערימענע הויזן, וואָס האָבן זיך געבעטן: „חדש ימינו כקדם"... איך האָב אים אמאל געוואָלט שענקען א מאנטל, וואָס זאָל אים פארשטעלן די צעריסענע הויזן, האָט ער זיך פארטראכט און געזאָגט: „ניין, איך קאָן נישט טראָגן קיין לאנגע קליידער. איך קום זיך דאָך צוזאמען מיט „נאטשאלסטוואָ". איז ווי פאסט עס?"... איך האָב אים געשאָנקען א פאָר הויזן... אָבער עס האָט נישט געהאָלפן: מיט די קורצע קליידער האָט ער אויך פארלאָרן דעם חן און דאָס מזל ביי נאטשאלסטוואָ...

אין יענער צייט איז אריס דאָס געזעץ וועגן פארשרייבן ניי־געבוירענע. געטון האָט עס דער שטאָט־שמש. געלט האָט ער גענומען און פארשרייבן האָט ער פארגעסן... האָט מען עס איבערגעגעבן דעם רב. פארנומען דערמיט האָט זיך דעם רבס זון. אויך ער האָט נישט פארגעסן צו נעמען באצאָלט, אָבער אין דער „מענטריקע" האָט עפעס געפעלט... איך אליין האָב אים באצאָלט פאר א מעטריקע פון מיין זון. ער האָט מיר געבראכט א קאָפּיע פון מאגיסטראט, אָבער א נישט־אונטערגעשריבענע...

ביי אזעלכע באדינגונגען איז פארשטענדלעך, אז מיט די געבורטס־דאטן אין די מעטריקעס איז מען דאן נישט געווען זיכער... איך אליין, מיט מיין פאס און מיט מיין „בלויען בילעט", בין גאָר נישט זיכער אין דער פינקטלעכקייט פון מיין געבורטס־דאטע. מיין מוטער ע"ה האָט געוווסט, אז איך בין געבוירן חול־המועד־פסח. אָבער אין וועלכן יאָר, האָט זי נישט געוווסט... וועמען איז עס דאן אינזינען געלעגן צו פארשרייבן?... געוויסע משפחות, וועלכע האָבן געקאָנט האלטן א פענע אין דער האנט, פלעגן פארשרייבן דעם געבורט פון זייערע קינדער אויף... דעם שער־בלאט פון א ספר...

דערפאר, וועו עמיץ איז געשטאָרבן, האָט מען שוין גוט אָפּגעהיט זיין יאָרצייט. ביי יידן האָט מען מער רעספעקט פאר א טויטן, ווי פאר א לעבעדיקן... א געבורטס־טאָג

איז אויך מיר א מציאה! אָבער א יאָרצייט ליגט גוט אין זכרון!... בלויז אייגער, ראובן פויער, האָט געוווסט אז ער האָט יאָרצייט דאן וועז... די גרויסע צאפענעס אייז הענגען אראָפּ פון די דעכער...

ציוניזם אין יאָר 1896

אונטער דער השפעה פון ד״ר הערצלס „יודענשטאט״, איז געשאפן געוואָרן דער ערשטער ציוניסטישער פאראיין אין סקערניעוויץ. דאָס איז געווען אין סאמע רעכטן קאמף פון דער השכלה קעגן פאנאטיזם. די פאנאטיקער האָבן טאקע אלץ געטון, אפילו נישט אָפּגעהאלטן־זיך פון מסירה.

מיר האָבן זיך אָבער אן עצה געגעבן און געשטעלט אין דער שפיץ פון פאראיין א מענטשן, וועלכער איז געווען אן אייגנגייער צו נאטשאלסטווא. דאָס איז געווען שמערל אַרלאָווסקי, א מיליטערישער שניידער, וועלכער האָט גענייט פאר העכערע בעאמטע און אָפּיצירן. מיר האָבן אים באשטימט אלס פרעזעס. געווען איז ער א ייד א גביר און געהאט ליגן געלט ביי די בעאמטע און אָפּיצערן. פאר ציוניסטישע צוועקן האָט ער זיך געלאָזן קאָסטן.

א בלב־ונפש איבערגעגעבענער ציוניסט איז דאן געווען דער פעלדשער בצלאל דויטשער; דער מיליטערישער קאפעלמייסטער, וואָס פאר זיינע פאָגאָנעס, גאָלדענע קנעפּ און שוועדד, האָבן יידן און קריסטן דרך־ארץ געהאט. זאָל אויך דערמאָנט ווערן דער בלעכער ליפמאן לעזנטשנער: שפילנדיק אויף א טראָמפּייט אין יעקב־טוביהס קאפעליע, האָט ער געהאָלפן אדורכפירן ציוניסטישע אונטערנעמונגען. אונטער זיין השפעה האָט די קאפעליע געשפילט די „התקוה״ כמעט אויף אלע יידישע שמחות. ער האָט עס געוואגט צו טון אפילו אויף א חסידישער חתונה... די גאנצע חתונה איז דאן געגאנגען אויף רעדלעך. וועז נישט דאָס, וואָס ליפמאן איז געווען א געזונטער ייד, וועלכער קען אויך הויבן א האנט וועז מען דארף, וואָלט ער פון דאָרט נישט ארויס מיט קיין גאנצע ביינער...

אלע מיטגלידער פון אָט דעם ערשטן ציוניסטישן פאראיין אין סקערניעוויץ, האָבן געהאט פיל אויסצושטיין. אין מיר, דעם סעקרעטאר פון פאראיין, זענען געציילט געוואָרן די מערסטע און שארפסטע פיילן.

אן אפיקורס, אָדער אליהו הנביא?...

מיין פעטער יצחק, דער שווייגער, האָט געהאלטן די פאכט ביים פריץ אין באָגושיץ, ביי ראווע. ער און די מומע רבקה זענען געווען פראָסטע, אָבער אָרנטלעכע און גוטהארציקע מענטשן.

איינמאָל איז ביי זיי קראנק־געוואָרן א קינד. דער פעטער יצחק איז ספעציעל

געקומען קיין סקערניעוויץ און מיר געגעבן א פינף רובל־שטיק, איך זאָל עס צעטיילן נויטבאדערפטיקע. אין דעם זכות וועט אפשר זיין קינד האָבן א רפואה־שלימה.

קיין נויטבאדערפטיקע האָבן אין סקערניעוויץ נישט געפעלט. איך האָב, אָבער, באשלאָסן אוועקצוגעבן דאָס געלט דעם דראָשקארזש אברהמעלע הויקער, ביי וועלכן דאָס פערד איז געפאלן און ער איז געבליבן אָן פרנסה. אפשר וועט עס זיין א צושטייער, אויף קויפן זיך א ניי פערדל, וואָס זאָל אים געבן חיונה. איך האָב, אָבער, געוווסט, אז אברהמעלע הויקער וועט קיין נדבה נישט נעמען. איך וועל אים בלויז מבייש־זיין. בין איך אוועק צו אים אין שטוב, ווען ער איז געווען אין גאס. געווינט האָט ער ביי הערשל בעקער אויפן הויף. ווען איך בין אריינגעקומען אין שטוב, האָב איך געטראָפן די קינדער אין די בעטן. דער דלות האָט ארויסגעקוקט פון יעדןווינקעלע. "וווּ איז די מאמע?" — פרעג איך. „געגאנגען שאפן עפעס צו עסן" — ענטפערן זיי. איך גיב יעדן קינד פינף קאָפיקעס און דעם פינף רובל־שטיק לייג איך ארונטער אונטערן קישן אָנזאָגנדיק: „איר זאָלט עס נישט רירן, קינדערלעך, ביז די מאמע וועט קומען. אז זי וועט קומען, זאָלט איר עס איר ווייזן".

און איך בין אוועק מיט דער איבערצייגונג, אז איך האָב גוט אויסגעפירט מיין פעטערס שליחות.

צומאָרגנס, שבת, — עס רודערט זיך אין געסל. עס רוישט און קאָכט ממש. סיי אין גאס און סיי אין בית־מדרש האלט מען אין איין דערציילן, אז נישט קיין אנדערער, נאָר אליהו־הנביא איז דאָ אין שטעטל!... ער איז געווען ביי אברהמעלע הויקער און אים איבערגעלאָזן א גרויסע סומע געלט אונטערן קישן!...

נייגעריקע יידן און וויבער זענען טאקע גלייך אוועק צו אברהמעלע, אויסגעפרעגט אים און זיין ווייב און דער עיקר — די קינדער:

— ווי זעט ער אויס, אליהו הנביא? א שיינער?

— יאָ!... — האָבן די קינדער געענטפערט.

איבעראשטע פון זייערע פינפער־קאָפיקעס און צעטומלטע פון דעם גאנצן אויס־טערלישן געשעהעניש, האָבן די קינדער בכלל אויף אלץ געענטפערט „יאָ"...

— ער איז א הויכער?

— יאָ.

— א דיקער?

— יאָ.

— מיט א זילבערנער באָרד?

— יאָ. דאכט־זיך, יאָ...

— מיט א שטעקן אין דער האנט?

— יאָ. אוודאי יאָ!

— מיט א טאָרבע?

— יאָ...

— און פון דער טאָרבע פינקלען ארויס גאָלדענע רענדלעך?

— יאָ, יאָ, יאָ! א סך גאָלדענע רענדלעך האָט ער נאָך געהאט!...
— און ווי רעדט ער? ווייך? איידל?
— יאָ, אוודאי!...
— נו? קאָן נאָך זיין א ספק, אז אליהו הנביא איז דאָ?...
— און ווער ווייסט, פאר ווען ער טראָגט נאָך די פינקלענדיקע גאָלדענע רענדלעך אין זאק?...
— אוי, טאטע זיסער! — האָבן יידן און יידענעס געהויבן די אויגן צום הימל מיט געבעט.

א סך פון זיי האָבן אויך איבערגעלאָזן די קינדער אין די בעטן און אָפן לאָזנדיק די טירן, זענען זיי אוועק אין גאס... און אין גאס האָט זיך נאָך אלץ געטומלט. די פאנטאזיע האָט זיך ביי יעדן צעשפילט. פון איין אויער צום צווייטן, איז די סומע געשטיגן. ווער ווייסט, וואָס פאר אן אוצר דער אברהמעלע האָט עס אריינגעכאפט!

שפעטער האָט מען זיך דערציילט, אז אברהמעלע קויפט זיך נישט קיין ניי פערדל, ווייל ער האָט בכלל נישט בדעה צו זיין מער קיין דראָשקארוש... צו וואָס? אז ער האָט שוין געגוג פאר קינדער און קינדס־קינדער!...

אז די מעשה איז דערגאנגען צו מיר, האָב איך געפרווט דערציילן דעם גאנצן אמת. אָבער ווייל מען האָט מיר געהאלטן פאר אן אפיקורס, האָט מען מיר נישט געוואָלט גלויבן און עס איז געבליבן, אז אליהו־הנביא איז דאָ אין סקערניעוויץ און ער טיילט גאָלדענע רענדלעך...

דאָקטוירים און פעלדשער

אָן שטאָט זענען געווען, אין מיין צייט, דריי דאָקטוירים. אלע קריסטן. דאָקטער קרי־סאָצקי איז געווען א בייזער. מען האָט נישט געטאָרט צו אים קיין סך רעדן. ער איז געווען א גוטער דאָקטער, אָבער אן אטעאיסט. קריסטן פלעגן זאָגן, אז ער גייט נישט זונטיק אין קלויסטער. ווען ער פלעגט הערן דאָס וואָרט „גאָט זאָל העלפן", פלעגט ער ענטפערן: „פארלאָזט זיך ווייניקער אויף גאָט, נאָר טוט אלץ און העלפט זיך אליין!" דערקעגן האָט שוין דאָקטער ריביצקי זיך געזומען גאָט פאר א שותף און אין יעדן ערנסטערן פאל, האָט ער געהייסן מתפלל־זיין, אז דער אויבערשטער זאָל העלפן. דער דריטער, דאָקטער אָסאָווסקי, האָט נעבעך אליין געדארפט א הילף. ער איז געקומען דער לעצטער אין שטאָט און געדארפט געפינען חן ביי פאציענטן. דעריבער איז ער געווען העפלעך און בארעדוודיק. ער האָט אָבער מיט זיין פריינטלעכער בארעדוודיקייט נישט געהאט קיין מאָס און די משפחה פון קראנקן האָט אים קוים געקאָנט פטור ווערן.

צו די דריי דאָקטוירים, האָבן מיר געהאט פיר פעלדשערס, פון וועלכע בלויז איינער איז געווען א קריסט.

הערשל איז געווען אן אלטמאָדישער פעלדשער און שטאָטישע מענטשן האָבן אים

וויניק געגוצט. דערפאר איז ער ביי פויערים געווען א גאנצער מומחה און געצאָלט האָבן זיי אים מיט א ביסל מעל, קארטאָפל, קאשע, אייער, ארבעס און זומערצייט — מיט אויבסט. אין מארק־טעג, וועז די פויערים פלעגן קומען אין שטאָט־אריין, פלעגט ער זיי ראזירן. מורא האָבנדיק פאר קאָנקורענץ, פלעגט ער אייגזייפן א דרייסיק פויערים מיט־אמאָל און לאָזן זיי ווארטן. איך פלעג זיי זעען, ווי א רייע סאָלדאטן, זיצן אינדרויסן, אין רינשטאָק, מיט אָנגעזייפטע פנימער... און פון הערשלס ראזורע פלעגט יעדע וויילע ארויספלאטערן אן אנדער פויער, ווי א געשאָכטענער. די פנימער צעשונדן, צעשניטן, צעקראצט און זיי ווישן־זיך דאָס בלוט מיט פארויטלטע טיכער...

סטראסמאן איז געווען נישט קיין שלעכטער פעלדשער, נאָר א בייזער, ווי דער דאָקטער קריסאָצקי. זיין בייזקייט האָט זיך, אָבער, געגומען דערפון, וואָס נאָך א קנאפע פערציק יאָר פראקטיצירן אין א וואַרשעווער שפיטאָל, האָט מען אים באזייטיקט און געגומען אויף זיין אָרט א קריסט.

דער פעלדשער העללער איז געווען א שקלאף פון דעם ביטערן טראָפן. ער איז געווען א קריסט. זונטיק פלעגט ער טרינקען טאָפלט. און אז ער האָט זיך אליין פון זיין שוואכקייט נישט געקאָנט אויסהיילן, — וואָס פאר א צוטרוי האָבן שוין געקאָנט האָבן צו אים אנדערע חולאים?

דער באליבטסטער פון אלע פעלדשערס אין שטאָט, איז געווען בצלאל דייטשער.

קולטור - געזעלשאפטלעכע, פאָליטישע,
רעליגיעזע און פילאנטראָפישע טעטיקייטן

אהרן ראָזענבוים, ירושלים

געווען א שטאָט מיט יידן

(פּאָעמע)

צווישן לאָדזש און וואַרשע,
קענסט אויף דער מאפּע לעזן
דעם נאָמען „סקערניעוויצע",
וווּ אונדזער היים ז׳געווען.

ארום איר — שיינע וועלדער,
ערד מיט מזל־ברכה.
און ס׳האָט דאָס שטעטל יידן
געלעבט ווי איין משפּחה.

האָט זיך געמאכט א שמחה, —
איז יעדער א מחותן.
איז געווען א טרויער, —
האָט יעדער מיטגעליטן.

און טרעפּט־זיך א מחלוקה,
איז עס לשם־שמים...
צוליב א חזן־שוחט,
אָדער א רב א נייעם...

אפילו ווען די יוגנט
געטיילט האָט זיך אויף צווייען,
אויף קעמפּנדיקע מחנות,
אויף קעגנערשע פּארטייען, —

איז אויך קיין בייז געווען.
מאלע ווו פּארשריבן... —

מען איז חברים גוטע
אויף ווייטער אויך געבליבן...

און שבת נאָכן טשאָלנט
מיט די ווייסע חלות, —
אוועק איז מען שפּאַצירן
צו די זוויעזשינצער וואלעס...

צי אויפן טייך געשיפּט־זיך
געטרוימט פון נייע וועלטן
און נייע האָריזאָנטן
דאָרט אנטדעקט ניט זעלטן.

מען פּאָליטיקירט דאָרט
און מען זינגט דאָרט לידער
פון א וועלט א פרייער,
ווו אלע זענען ברידער...

נאָר דעם שיינעם מאָרגן
אנדערש זעט אַיעדער:
איינער זעט זיין פרייהייט
אין דעם לאנד פון צעדער...

ווו ס׳וואקסן באָקסער, פייגן
און רויטע פּאָמעראנצן...
און נאָך דער שווערער ארבעט,
טוט מען „הורה" טאנצן...

א צווייטער זעט דעם מאָרגן
פארביקער און שענער —
נאָך דער שלאכט דער לעצטער,
אונטער די רויטע פענער...

נאָר דער חסיד טענהט:
נאָכוואָס זיך זיין מטריח? —
א פרומער ייד דארף ווארטן
אויפן שופר של משיח!...

און יידענעס און קינדער
זיי חלומען אונענדלעך:
ס׳וועט אליהו־הנביא
זיי ברענגען זעק מיט רענדלעך...

פארשווינדט דער שבת־קודש,
קומט־אן דער אינדערווואכן.
טעג מיט תורה, מסחר,
ארבעט, זארג און יאכן.

שווער זענען די דאגות,
שווער זענען די יאכן.
נאר דאס פאלק ישראל
לעבט זיך מיט בטחון...

אבי עס איז נאר רוהיק
אויף דער וועלט און פרידן, —
וואס־זשע דארף מען מערער? —
לעבט מען זיך צופרידן...

אוועק זענען די צייטן,
נישטא מער יענע יארן.
סקערניעוויץ, מיין היימשטאט,
וואס איז פון דיר געווארן?

דער הימל האט געצארנט,
די ערד — גענומען זידן.
א וועלט מיט בייזע גויים —
קעגן הייפל יידן!

האט מען זיי, ווי קעלבער,
אין שעכט־הייזער געטריבן.
און סקערניעוויץ, די היימשטאט,
איז „יודענריין" געבליבן.

צווישן לאדוש און ווארשע
קענסטו איצט נאך לעזן
דעם נאמען „סקערניעוויצע",
ווו אונדזער היים ז'געווען.

געווען און נישטא מער.
נישטא דארט מער קיין יידן — — —
אז אייביק זאל די ערד דארט
מיט פעך און שוועבל זידן!

אנשל אבראמאָוויטש

דאס „אהבת־ציון"־שטיבל

ווען מיין פאָטער ע"ה האָט מיך, א יינגל פון א יאָר 7—8, געבראכט דאָס ערשטע מאָל אין זיין „שטיבל", בין איך אזוי איבעראשט־געוואָרן, אז איך קאָן דעם איינ־דרוק עד־היום נישט פארגעסן.

און עד־היום קאָן איך עס נישט פארשטיין: ווי קומט מיין פאָטער, א ייד מיט א באָרד, מיט א פארגארטלטער אטלאסענער קאפעטע, מיט א סאמעטן היטל און קאפל, — אין אפיקורסישן שטיבל אריין?!

דאָס שטיבל האָט געהייסן „אהבת־ציון" און האָט זיך געוואלדיק אונטערשיידט פון אלע אנדערע שטיבלעך סיי אינערלעך, סיי אויסערלעך. אויסערלעך איז בכלל נישט קענטיק געווען, אז דאָ איז א שטיבל. אויף מיר האָט עס געמאכט דעם איינדרוק פון א פריוואטער ווויננונג. און אינערלעך, — ווי א קלאס אין א רוסישער שקאָלע: ריין און זויבער, מיט שווארץ־געמאָלענע בענק. אויף איין וואנט, — אן אויפשריפט: „אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני". אויף דער צווייטער וואנט איז געהאָנגען א בילד אין א ראם, ווי נישט אין קיין שטיבל, נאָר להבדיל — אין א פאריין... אויפן בילד איז געשטאנען א פויער מיט א שטרויענעם קאפעלוש און מיט א יידישן פנים און האָט באארבעט א פעלד... אונטערן בילד איז געווען אונטערגעשריבן „קרן קימת לישראל". און ביים „שויתי" איבערן עמוד איז, אנשטאט צוויי לייבן, געווען א מגן־דוד...

אויך די מתפללים האָבן זיך שטארק אונטערשיידט פון די, וואָס דאוונענען אין אנדערע שטיבלעך: דאָ זענען געקומען יידן אָן בערד, אָדער מיט קלייניע, שפיציק־ארומגעשוירענע בערד און פריציש־געדרייטע וואָנצעס, אין הארטע קאפעלושן אָדער קוטשמעס און אין קורצע, דריי־פערטלדיקע רעק. עס זענען אפילו געקומען צוויי אָפיצערן אין זייערע מיליטעריישע אוניפאָרמען, מיט מעשענע קנעפ און מיטן רוסישן אָדלער. דאָס זענען געווען די צוויי יידישע קאפעלמייסטערס פון די צוויי פולקן, וואָס זענען געשטאנען אין סקערניעוויץ. אפילו די קינדער האָבן דאָ נישט אויסגעזען, ווי קיין יידישע

חדר־יינגלעך מיט פיאהלעך און קאפאטקעלעך, נאר ווי שקאצימלעך אין גימנאזיע־אוניפארמלעך, פאר וועלכע יידישע קינדער האבן מורא...

צווישן די מתפללים האב איך דא געזען: דויטשערן, ארלאווסקין, דעם פעלדשער שטראסמאן, מאנעלע אברהם גאדלס, די שרייבער פון זוויעזשעניעצער וואלד וואסער און וויטענבערג; ליפמאן בליאכארזש און זיין ברודער הערשל, יענקל בערגער, אליעזר מיט זיין ברודער יצחק פרייליך. שפעטער זענען אויך צוגעקומען חיים־אליעזר איצקא־ויטש און זיין ברודער ישראל־יעקב און דער בליאכארזש דאמבראווסקי, וועלכער האט געווינט ביי דער באן און איז אהער געקומען, א מהלך רב, דאוונענען דווקא אין אט דעם „אהבת־ציון"־שטיבל.

פופציק יאר זענען אריבער און ביז איצט קאן איך דאס נאך אלץ נישט פארשטיין: ווי קומט מיין פאטער, ר' יצחק אבראמאוויטש, וועלכן מען פלעגט רופן „יצחק רבילע" און איז געווען א פרומער ייד און א תלמיד־חכם, — צווישן די קורץ־געקליידעטע, געשוירענע און געראזירטע, פראנטישע מתפללים?!..

מיין פאטער איז דא געווען דער בעל־תפילה, דער בעל־קורא און בכלל דער, וועלכן מען האט דא געפרעגט אלץ, וואס שייך יידישקייט. עס קען זיין, אז דערפאר טאקע האט מען עס אים א נאמען געגעבן „ר'" יצחק רבילע". אבער זיכער איז, אז מיין פאטער, ע"ה, האט דא נישט געדאוונט צוליב די כיבודים, נאר צוליב אן אנדער סיבה. די סיבה האט אודאי געמוזט זיין דאס, וואס ער איז אין הארצן געווען אן אמתער ציוניסט און ער האט נישט געקאנט דאוונענען דארט, ווו מען זאגט „בשובך לציון" און „לשנה הבאה בירושלים" און מען רודפט דערביי ציוניסטן און יידן, וואס בענקען באמת נאך ארץ־ישראל. וואַרעם שפעטער האט דאך מיין פאטער ע"ה געדאוונט ביי „מזרחי".

נאכן יאר 1905, ווען א סך חסידישע יונגעלייט זענען מיטגעריסן געוואָרן מיטן נייעם שטראם (ווי א שטייגער: יאסל האוס, יהודה סופרס, וואוועּ עזריאל שמאטשאוש), זענען זיי גערודפט געוואָרן אין זייערע שטיבלעך און האבן זיך געפונען זייער פלאץ און מנוחה אין „אהבת־ציון".

דא פלעגן פארקומען עהיימע (אין יענער צייט...) פארזאמלונגען, זיצונגען, רעפעראטן און עס זענען געמאכט געוואָרן פארשיידענע זאמל־אקציעס. איך בין דאן געווען א יינגל פון אכט יאר און דאס אלץ האט זיך אזוי אינגעקריצט אין מיין זכרון, אז איך זע דאס שטיבל און די מתפללים נאך איצט לעבעדיק פאר מיינע אויגן... די „אפיקורסישע" מתפללים... — ווי איבעראשט זיי האבן מיך דאס ערשטע מאל, — אזוי ליב האב איך זיי שפעטער באקומען!...

און אן אייגדרוק האב איך, אז דאס שטיבל „אהבת־ציון" איז געווען די ערשטע שוואלב, וואס האט געבראכט דעם נייעם פרילינג צו אונדז אין שטאט...

טוביה לייבוש רייבענבאך

אגודת „תפארת־ציון"

לדישע בעלי־מלכות וואס האבן שווער געארבעט אויף פרנסה, האבן אויך געגארט נאך א געזעלשאפטלעכער טעטיקייט, אין וועלכער זיך אויסצולעבן. דער ארעץ־פאשניק האט נאך מער געדורשט נאך א ביסעלע יום־טוב און דערהויבונג פאר זיין נשמה. ער האט זיך, אבער, נישט געקאנט אריינפאסן אין דער שוין־עקזיסטירנדיקער „אהבת־ציון" און געזוכט אן אייגענע, היימישע געזעלשאפט, א מער־חברישע סביבה אין אן אייגן ווינקעלע.

געווען איז דאס אין יאר 1916. נאך פיל באגעגנישן און שמועסן, האב איך איינגעלאדן צו זיך פאלגנדע חברים: נתן דזשאבאס איצקאוויטש, חיים לוזער איצקאוויטש, נתן (שוסטער) איצקאוויטש, הערשל מגיד לעווקאוויטש, יחזקאל לעווקאוויטש, אברהם לאזשע שמולעוויטש, דעם שניידער אבא בירנבוים, דעם קליינעם מאטעלע געלב־שטיין, דעם לאנגן משה אבוואלד, דעם סטאלער אברהם קליין און אנדערע. מיר האבן דאן געהאט א זיצונג און מיר האבן געלייגט דעם גרונט־שטיין פאר דער בעל־מלאכהשער ציוניסטישער ארגאניזאציע „תפארת ציון".

דעם ערשטן לאקאל האבן מיר געדונגען אויפן פשערניק, אין זעלבן הויז, ווו עס האט געוווינט ליפמאן קארפ. דער לאקאל האט, קודם־כל געדינט פאר א מקום־תפילה און יעדן פרייטיק־צו־נאכטס האבן מיר (מיטן אלטן באקאלאר און אהרן שטיגליץ) געלערנט תנ"ך. דער ערשטער גבאי איז ביי אונדז געווען נתן שוסטער.

די אויבנדערמאנטע גרינדער (און דער שרייבער פון די שורות — בתוכם) זענען אויטאמאטיש אריין אין דער פארוואלטונג און אנגעהויבן פירן א ציוניסטישע טעטיקייט צווישן ארבעטער און קליינהענדלער אין שטאט. די ארבעט האט זיך ענטוויקעלט, די ארגאניזאציע איז געוואקסן און במשך א קורצע צייט האט „תפארת ציון" געציילט עטלעכע הונדערט מיטגלידער. דאס הייסט: ארום אכציק פראצענט פון יידישע בעלי־מלאכה און קליינהענדלער. א סך איז דאס געווען צו פארדאנקען די צוויי טעטיקע

„תפארת-ציון"

אויבערשטע ריי פון רעכטס: דן ביאליק, א. ל. שמולעוויטש, פנחס קאפיטש־קארא, א. בירנבוים, צווייטע ריי: שלמה קלאפערזאק, יוסף בירנבוים, טוביה לייבוש רייבענבאך, יאָסל גאָלדשטיין, בערל קליין, הערשל לעווקאָוויץ.

דריטע ריי: שעפסל קאליקשטיין, יחיאל לעווקאָוויץ, הערשל מגיד־לעווקאָוויץ, יצחק שווייגער־לייזעראָוויטש, טוביה לייבוש איצקאָוויטש, חיים אליעזר איצקאָוויטש, נתן איצקאָוויטש, משה לעווקאָוויטש, מאיר אבוואלד, נתן איצקאָוויטש.

אונטערשטע ריי: וואָלף רימער, דוד וואלאנער, יוסף מאָשקאָוויטש, יחיאל ווינאכט, שלמה מלך בירנבוים, שמחה ביוואלסקי, דוד שטשופאק.

סעקרעטארן מרדכי שטערן און חיים פילאָזאָף און אויך שפעטער — אליעזר קאָלסקין, וועלכע האָבן א סך צייט און ענערגיע געווידמעט דער אָרגאניזאציע־ארבעט.

מיר האָבן גיכער געהאט א צוטריט צום סקערניעוויצער בעל־הביתישן מענטש. אונדז האָבן די רעליגיעזע יידן נישט געקאָנט טרייבן מיט דער קק"ל־פושקע, ווי זיי האָבן דאָס געשריען צו אנדערע: „גויים! וואָס האָט איר צו ארץ־ישראל?!" — מיר זענען אלע געווען רעליגיעזע און דעריבער אויך געקענט רעדן צו זייער רעליגיעזן געוויסן.

דער לאָקאל אויפן פשערניק איז אונדז גיך ענג געוואָרן. מיר זענען אריבער צו

דייטשערן אין הויז און אויך דאָ איז אונדז ענג געוואָרן. מיר זענען אריבער צו חיים־מרדכי ווייגבערג אין הויז, אָבער די אָרגאניזאציע איז זיך נאָכמער צעוואקסן.

מיר האָבן שוין פארמאָגט דריי אונדזערע דאָזאָרעס אין דער קהלה און דערפילט אונדזער השפעה אין שטאָט. דאן האָבן מיר ארויסגערוקט די פאָדערונג, צו באקומען דעם גרויסן לאָקאל, אויפן שטאָק פון קהלס בית־מדרש. פארשטייט־זיך, אז מיר האָבן געהאט קעגנער און געמוזט אויסשטיין א פארביסענעם קאמף. אָבער סוף־סוף האָבן מיר דעם לאָקאל באקומען.

„אגודת תפארת ציון" איז געוואָרן א שם־דבר אין שטאָט, מיט אירע מנהגים און אייגענעם נוסח פון דאוונען. אונדזערע בעלי־תפילה זענען געווען: הערשל מגיד און זיין איידעם, שעפסל קאליקשטיין, יחיאל ווייגאכט, שמואל בלאט, אהרן באניקס איידעם. אונדזערע בעלי־קורא: פישל באָרענשטיין, אהרן שטיגליץ און דוד שטשופאק.

דאָ האָט נישט געהערשט קיין אָנגעצויגענע שטימונג ביים דאוונען. עס איז געווען א פאָלקסטימלעכע סביבה און אלע האָבן זיך געפילט היימיש. אויף די וועגט זענען געהאָנגען ציוניסטישע פלאקאטן און לאָזונגען. דער עמוד איז געווען באצירט מיט בלוי־ווייסע פענדלעך. די תפילות האָט מען געזונגען מיט די מעלאָדיעס פון ארץ־ישראל־לידער און יעדער מנין האָט זיך פארענדיקט מיט „התקוה". די נדרים זענען געווען קודש פארן יידישן נאציאָנאל־פאָנד.

באזונדערס האָט זיך מיר אייגעקריצט אין זכרון דער טאָג, ווען עס איז פאר־עפענטלעכט־גערוואָרן די באלפור־דעקלאראציע. ספאָנטאן האָבן זיך אלע מיטגלידער פאר־זאמלט אין לאָקאל. אייגער דעם אנדערן איז געפאלן אויפן האלדז, מען האָט זיך געקושט און געווייגט פון גליק... ווער האָט דען דאמאָלסט געקאָנט אהיים גיין? — א גאנצע נאכט און טאקע ביז פארטאָג האָבן מיר פארבראכט אין ציוניסטישער התלהבות...

ווען איך האָב פארלאָזן סקערניעוויץ, אין יאָר 1924 און עולה־געווען קיין ארץ־ישראל, — איז „תפארת־ציון" געווען אין איר סאמער בלי־צייט.

חיים שלמה גאָטעסגענאדע, תל־אביב

„אגודת־ישראל" און אירע צווייגן

באָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען עס איז געגרינדעט־געוואָרן די „אגודת־ישראל" אין פּוילן (אין יאָר תרע"ח — 1918), האָט זיך אויך ביי אונדז אין שטאָט גע־שאפן אן אָפּטיילונג אונטער דער לייטונג פון דעם איש האשכולות, פון דעם דורך אלע־מען געערטן הרב ר' יוסף הורוויץ זצ"ל און ביי דער מיטבאטייליקונג פון די עסקנים פון אלע שיכטן פון רעליגיעזן יידנטום אין סקערניעוויץ.

אין דעם אָרטיקן קאָמיטעט האָבן זיך באטייליקט אזעלכע חשובע עסקנים, ווי: ר' לייבל ליבערמאן, ר' דוד ליפשיץ, ר' מאיר גאָלדבערג, ר' מנחם ראָטמאן, ר' אברהם שטיינפעלד, ר' חיים דזשאלאָווסקי, ר' נחמן בערלינער, ר' פייוויש מיימון, ר' מרדכי דוד גאָלדבערג און ר' אייזיק סטעמפּעלבערג זכרונם לברכה.

זייער ערשטע טעטיקייט איז געווען אויפן געביט פון חינוך, וואָס איז שטארק אָפּגעלאָזן־געוואָרן אין די מלחמה־יאָרן. עס איז זיי געלונגען צו גרינדן און גוט איינ־צואָרדנען דעם חדר „יסודי התורה", אונטער דער לייטונג פון ר' משה שמחה ז"ל. דער חדר האָט זיך געפונען אין הויז פון ר' מרדכי פירשטענבערג און הונדערטער קינדער האָבן זיך דאָרט דערצויגן אויף לימודי קודש און אלגעמיינע לימודים. אז דער חדר איז זיך צעוואקסן מיט פריש־צוגעקומענע תלמידים, האָט מען אים געמוזט אויסבריי־טערן און מען האָט אים אריבערגעפירט אין גרויסן, באקוועמען הויז פון ר' יעקב שפּיכ־לער (אויף דער פּיאָטרקאָווער גאס, אנטקעגן דעם מיליטערישן שפּיטאָל). דאָס הויז איז געשטאנען אינדערמיט פון א גרויסן פּלאץ, ארומגענומען מיט גרינע גערטענדלעך. און א גאנצען טאָג האָט זיך דאָרט געהערט דער זיסער קול התורה פון טייערע יידישע קינדער. אלס מנהל איז איינגעלאדן־געוואָרן דער באוווסטער פּעדאגאָג ר' אברהם אייזענבערג פון באראנאָוויטש. צוזאמען מיט ר' ישראל גאָלדבערג (ישראל די סופר־טעס) און דעם גאנצן אויסגעצייכנטן לערער־פּערסאָנאל, איז אים געלונגען אויפצו־הויבן די „יסודי התורה" צו אזא מדרגה, אז עס זאָלן אהערקומען תלמידים פון דער גאנצער אומגעגנט.

נאָך דער הצלחה אויפן חינוך־געביט, איז פארברייטערט־געוואָרן די טעטיקייט פון „אגודת־ישראל" אויף פיל אנדערע געביטן. בייַ די וואלן צו דער קהילה־פארוואל־טונג (תרפ"ד — 1924), האָט „אגודת־ישראל" באקומען זעקס פון די צוועלף געוויילטע פאָרשטייער. אלס ראש־הקהל איז אויסגעוויילט־געוואָרן ר' מאיר גאָלדבערג. צוזאמען מיט ר' גרשון ליבערמאן און מיט ר' צדוק צודקאָוויטש, האָט ער געפירט די קהילה מיט גרויס הצלחה.

אין שטאָט־ראט זענען אויסגעוויילט־געוואָרן די „אגודת־ישראל"־פאָרשטייער: ר' מאיר גאָלדבערג, ר' ישראל שפיכלער, ר' דוד ליפשיץ און ר' דוד שטיינפעלד, וועלכע זענען תמיד געשטאנען אויף דער וואך, צו פארטיידיקן די אינטערעסן פון דער יידישער באפעלקערונג.

הדף היומי

ווען עס איז פארעפנטלעכט־געוואָרן, אויף דער כנסיה הגדולה פון „אגודת־ישראל" אין ווין, דורך דעם לובלינער רב הרה"ג ר' מאיר שפירא זצ"ל, דער פלאן פון לערנען דעם דף יומי, — זענען אויך געגרינדעט־געוואָרן שעורים אין אלע בתי־תפילה אין סקערניעוויץ. ספעציעל האָט זיך אָנגעזען דער שיעור אין קהלס בית־מדרש. יעדן טאָג, זעקס א זייגער אינדערפרי, זענען די טישן געוואָרן ארומגעזעצט פון א פאר־שידנפארביקן עולם, וועלכער האָט זיך צוגעהערט צום פאָפולערן אופן פון לערנען פון דעם גרויסן און באשיידענעם תלמיד־חכם ר' מרדכי מאיר, דעם זון פון באוווסטן גערער חסיד ר' אברהם שמואל גצעצל, וועלכער האָט זיך איבערגעגעבן בלב ונפש צו פאר־שפרייטן תורה אין שטאָט.

צום ערשטן סיום פון דף יומי (תרצ"ב), איז איינגעאָרדנט־געוואָרן א גרויסע פייערונג אין קהלס בית־מדרש, וואָס איז אילומינירט־געוואָרן מיט עלעקטריש ליכט און באצירט־געוואָרן מיט געהעריקע אויפשריפטן. כמעט די גאנצע שטאָט יידן, מענער, פרויען און קינדער, זענען געקומען זיך מיטפרייען מיט דער שמחת־התורה.

וועגן דער באדייטונג פון תורה־לערנען בייַ יידן, האָבן גערעדט: דער שטאָט־שטער רב, ר' שמואל מנחם בענדער זצ"ל, ר' אייזיק סטעמפעלבערג (אגודת־ישראל), חיים שלמה גאָטעסגענאדע (פועלי אגודת־ישראל). דער לעצטער האָט באטאָנט די ספעציעלע באדייטונג פון דעם דף יומי פארן יידישן ארבעטער, וועלכער קומט אין אָוונט, א פאר־האָרעווטער, שטילן זיין דורשט נאָך תורה, בייַ דער בלאט גמרא.

דעם הדרן האָט געהאלטן ר' מרדכי מאיר געצעל און דער כאָר פון צעירי ופועלי אגודת־ישראל, אונטער דער לייטונג פון שטאָט־חזן ר' יוסף פאס, האָט געזונגען פאסנדע מזמורים. עס איז געווען א געלונגענע פייערונג, וואָס האָט אויך משפיע־געווען צו פארשטארקן דעם לימוד התורה אין שטאָט.

די אגודה־באנק

וועז די אנטיסעמיטישע באַיקאָטן און שטייער־גזירות האָבן עקאָנאָמיש דער־דריקט די יידישע באפעלקערונג, האָט „אגודת־ישראל" פארשטאנען אנטקעגנצוקומען מיט הילף, גרינדנדיק א זעלבסטשטענדיקע פינאנץ־אינסטיטוציע, די „אגודה־באנק". די באנק האָט געהאָלפן דעם מיטלשטאנד מיט געהעריקע הלוואות, אויסצוהאלטן די שווערע צייט. בראש פון דער באנק זענען געשטאנען ר׳ נחמן בערלינער, ר׳ צדוק צודקאָוויטש און ר׳ אבאָ פרענקעל, הי״ד.

צעירי אגודת־ישראל

מיטן ענטשטיין פון „אגודת־ישראל" איז גלייכצייטיק ענטשטאנען די יוגנט־אָרגאניזאציע „צעירי אגודת־ישראל". די לייטונג איז באשטאנען פון משה ראבינאָ־וויטש, אברהם יצחק בוימאן, מרדכי איינפעלד, יחיאל ערשטער און ישראל אָרענשטיין.

פארוואלטונג פון צעירי ופועלי אגודת־ישראל

פון רעכטס: שמואל זיינוול בערמאן (סעקרעטאר), מענדל לעווקאָוויץ, לייבל ניימאן, חיים דזשא־לאָווסקי, הערש וויינשטיין, חיים שלמה גאָטעסגענאדע (פאָרזיצנדער)

שפעטער, וועו די אויבן־דערמאָנטע האָבן פארלאָזן סקערניעוויץ, (ישראל אַרעמ־ שטיין איז דאן עולה־געווען קיין ארץ־ישראל, ווו ער איז, אין יאָר 1925 געווען א מיט־ גרינדער פון „פועלי אגודת־ישראל"), — איז די לייטונג איבערגעגאנגען צו די חברים ר׳ משה אהרן ערדינאסט, מאיר בוימערדער, ישראל לעווקאָוויטש, יהושע איינפעלד און יבד״ל אברהם קאָלסקי און חיים שלמה גאָטעסגענאדע. און שפעטער, — צו די חברים לייבל ניימאן, חיים דזיאלאָווסקי, הערש ווינשטיין און אברהם לייזער סטעמפלבערג. זיי האָבן אנטוויקלט א שטארקע קולטור־טעטיקייט אין גייסט פון דער תורה. עס זענען אַרגאניזירט געוואָרן פרימאַרגן־און אָוונט־שעורים ווו מען האָט געלערנט תורה און אלגעמיינע לימודים.

„צעירי אגודת־ישראל" האָט געגרינדעט אן אייגענע ביבליאָטעק, האָט מיטגע־ווירקט אויפן סאָציאלן געביט און איז טעטיק געווען פאר ישוב ארץ־ישראל אין יידישן גייסט.

פרחי אגודת־ישראל

כדי צו זיכערן דעם המשך פון דערציען דעם אונטערוואקסנדיקן דור אין גייסט פון דער תורה, איז דורך א גרופע יונגע חברים, געגרינדעט־געוואָרן די אַרגאניזאציע „פרחי אגודת־ישראל". אַנגעפירט מיט דער ארבעט האָבן דאָרט די חברים: חיים שלום לעווקאָוויטש, ישראל באָרענשטיין, שלמה דזיאלאָשינסקי, יוסף איינפעלד און שמואל לייזער בוימערדער ז״ל.

בית־יעקב און בנות אגודת־ישראל

וועו אסימילאציע און „פרייגייסט" האָבן געגומען פארסמען די נשמות פון יידישע טעכטער און פיל פון זיי זענען אוועק אויף נישט־יידישע וועגן (און עס איז געווען א סכנה, אז דער גאנצער יונגער דור זאָל אָפגערישן־ווערן פון דער לויטערער יידיש־ קייט) — האָט זיך באלד געשאפן ביי אונדז א קאָמיטעט, קעגנצווירקן די שעדלעכע השפעות.

אין קאָמיטעט זענען אריין: ר׳ ישראל שפיכלער, ר׳ דוד ליפשיץ, ר׳ נחמן בערל־ לינער, ר׳ מנחם ראָטמאן און ר׳ יששכר דזיאלאָווסקי ז״ל פון „אגודת־ישראל"; די חברים ישראל לעווקאָוויטש, יהושע איינפעלד ז״ל ויבד״ל חיים יצחק דייטש און חיים שלמה גאָטעסגענאדע פון „צעירי אגודת־ישראל"; און די פרויען בערלינער, דזיאלאָווסקי, נייפעלד און זעגמאן.

נאָך שווערער מי, איז דעם קאָמיטעט געלונגען צו שאפן א רעליגיעזע טעכטער־ שולע אונטערן נאָמען „בית יעקב". נאָך דער דערעפענונג פון דער שולע, האָט אונדז באזוכט די מוטער פון דער „בית־יעקב"־באוועגונג אין פוילן, די חשובע פרוי שרה שנירער. זי איז געקומען אין דער באגלייטונג פון דער לערערין פריילן קעסטנבוים.

צוזאמען מיט דער לערערין פריילן וואָלף, איז זיי געלונגען אוועקצושטעלן די שולע אויף א געהעריקער מדרגה. אין דער „בית־יעקב"־שולע זענען הונדערטער טעכטער דערצויגן־געוואָרן אין יידישקייט און צו דערפילן די פליכטן פון דער תורה. עס איז געווען א נחת צו זען, ווי גרופן פון צענדליקער יידישע טעכטער, מיט סידורים אין די הענט און מיט יידישן שטאָלץ, זענען שבת געגאנגען אין שול־אריין דאוונען. אָט די גייסטיקע איבערקערעניש צווישן אונדזערע יונגע טעכטער האָט געהאט א גרויסע השפעה אויפן לעבנס־ארט אין פיל הייזער. פיל קיכן האָבן געמוזט געכשרט־ווערן... מוטערס האָבן ווידער אָנגעהויבן צו היטן דעם שבת. און עס איז דערגאנגען דערצו, אז מיט דער צייט האָט זיך געגרינדעט א שטארקע אָרגאניזאציע „בנות אגודת־ישראל".

די „בנות אגודת־ישראל" איז געוואָרן א באוועגונג פון באוווסטזיניקע, רעליגיעזע טעכטער, וועלכע האָבן געפירט א קולטור־טעטיקייט אין אלטן יידישן גייסט. זיי האָבן אויך געטון פילאנטראָפישע ארבעט פאר נויטבאדערפטיקע אין שטאָט און זיי האָבן אויך אנטייל־גענומען אין די זאמל־אקציעס פארן אויפבוי פון ארץ־ישראל אין גייסט פון דער תורה.

אָנגעפירט מיט „בנות אגודת־ישראל" האָבן די פריילנס: הורוויץ, אסתר ליבער־מאן, חוה זעלמאן, פייגע גאָטעסגענאדע און תבד"ל ציפּע לעשינסקא. די לעצטע האָט זוכה געווען צו זיין פון די ערשטע, וואָס האָבן דורכגעמאכט הכשרה אין קיבוץ פון „בנות אגודת־ישראל" אין לאָדזש און עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

די זעלנער־קיך

פיל יידישע זעלנער, וועלכע האָבן געדינט אין סקערניעוויץ, האָבן נישט געגעסן פון אלגעמיינעם קעסל, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט עסן קיין טריפות. עס וואָלט זיי דעריבער אויסגעקומען צו ליידן הונגער, ווען „צעירי און פועלי אגודת־ישראל" וואָלט זיי נישט באזאָרגט מיט כשר עסן. פיל מי איז אָפּגעגעבן געווארן אויף דעם געביט.

באזונדערס, איז יעדן פסח אייגעאָרדנט־געווארן (מיט דער הילף פון דער קהי־לה־פארוואלטונג) א כשרה, פסחדיקע קיך פאר אלע יידישע זעלנער אין סקערניעוויץ. אין רבינס בית־מדרש איז אייגעאָרדנט־געווארן אן עס־זאל פאר הונדערטער זעלנער, וועלכע האָבן באקומען אלע פסחדיקע מאכלים און ווו זיי האָבן פארברענגט אין א יידישער סביבה.

דעם לעצטן טאָג יום־טוב איז אייגעאָרדנט־געווארן א פייערונג מיטן אנטייל פון רב און הויכע פוילישע אָפיצירן, וועלכע האָבן אויסגעדריקט זייער באוונדערונג און דאנק פאר דער רירנדיקער זאָרגפעליקייט און הערלעכער אויפנאמע, וואָס איז געמאכט־געווארן פאר די יידישע זעלנער.

כשר עסן פאר יידישע זעלנער פסח תרצ"ג (1932)

צווייטע ריי, צווישן די זעלנער: **לעווקאָוויץ.** זריטע ריי פון לינקס: **ליבפעלד, שטיינזאלץ, איזראַ־לעוויץ, שלמה ליבפעלד.** פערטע ריי פון לינקס: **חיים שלום לעווקאָוויץ, יצחק יוסף שוואַרץ, שמואל זיינוול בערמאַן, חיים שלמה גאָטעסגענאדע, מענדל לעווקאָוויץ, חיים גרינבערג, ר' בעריש ואקאַן, יידישער אָפיציר, יחזקאל לעווקאָוויץ, אברהם דוד לעמבערגער, ישראל יאָסקאָוויטש, אברהם לייזער סטעמפעלבערג, שלמה בערלינער, יוסף שטיינפעלד, יידל פאָסטערנאק.**
אונטערשטע ריי צווישן די זעלנער: **סטעמפעלבערג.**

צו דעם דערפאָלג פון דער קיך האָט פיל מיטגעהאָלפן דער באליבטער עסקן ר' אלי מנחם שפיגעל, ווי אויך: לייבל ניימאַן, חיים גרינבערג, לייבל געצעל און ישראל יאָסקאָוויטש.

פועלי אגודת־ישראל

די שטרעבונג פון „אגודת־ישראל" איז: די תורה זאָל הערשן אִיבער אונדזער לעבן. **און אזוי־ווי די לעבנס־פאָרמען ענדערן־זיך אין יעדער נייער עפאָכע, איז די אויפגאבע פון יעדן אמתן ייד:** צו־צופאסן די נייע לעבנס־פאָרמען צו דער אייביקער תורה הקדושה

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געענדערט־געוואָרן די עקאָנאָמישע סטרוק־טור פון דער יידישער באפעלקערונג אין פוילן. דער פראָדוקטיוויזאציע־פראָצעס האָט

ארומגענומען די יידישע יוגנט, וועלכע האָט זיך א נעם־געטון צו ארבעט. די ארבעטס־באדינגונגען פאר יידישע בעלי־מלאכה זענען, ליידער, נישט געווען קיין גלענצנדע. פארשיידענע „פארזאָרגער" זענען אויפגעשטאנען, וועלכע האָבן צוגעזאָגט צו פארבעסערן די מאטעריעלע לאגע פון דעם יידישן ארבעטער. אָבער אנשטאָט צו פארבעסערן די עקאָנאָמישע לאגע, — האָבן זיי גאָר אָנגעמאכט א גייסטיקן חורבן אין די מוחות פון די ארבעטנדיקע.

אויך די רעליגיעזע יוגנט האָט געשטרעבט צו א לעבן פון יגיעת־כפיים, געשטיצט אויף די אייביקע יידישע יסודות פון צדק ויושר. א סך פון דער רעליגיעזער יוגנט האבן זיך אויסגעלערנט פאכן און האָבן זיך א נעם־געטון צו ארבעט.

כדי צו העלפן דעם רעליגיעזן ארבעטער, איז ביי אונדז (נאָך שווערע, גייסטיקע ראנגלענישן) געשאפן־געוואָרן די אָרגאניזאציע „פועלי אגודת־ישראל". די גרינדער זענען געווען: שמואל זיינווּל בערמאן, חיים גרינבערג, יודל פידרע, לייבל געצעל און יבד"ל ישעיה בלאט און חיים שלמה גאָטעסגענאדע.

די אָרגאניזאציע האָט געזאָרגט, אז דער רעליגיעזער ארבעטער זאָל זיך געפינען אין אן אייגענער סביבה און געשאפן אָוונט־קורסן פאר יידישע און אלגעמיינע לימודים. עס איז אונטערגענומען־געוואָרן א זעלבסט־הילפס־אקציע און, אין די ראָמען פון די מעגלעכקייטן, איז געזאָרגט־געוואָרן צו שאפן ארבעט פאר חברים און צו פארבעסערן זייערע ארבעטס־באדינגונגען.

„פועלי אגודת־ישראל" האָט געפירט א קולטור־טעטיקייט צווישן דער רעליגיעזער ארבעטער־יוגנט. פון צייט צו צייט — אָרגאניזירט פאָרטראגן אויף פארשיידענע טעמעס. באזונדערס האָבן משפיע־געווען די אָפּטע פאָרטראגן פון דעם גייסטיקן פירער פון אונדזער רעליגיעזער יוגנט, דער מורה־הוראה ר' יעקב פייוול הורוויץ זצ"ל, וועלכער איז געווען א גדול בתורה וחסידות און איז אויך באהאוונט־געווען אין דער אלגעמיי־נער וועלט־ליטעראטור. זיינע פאָרטראגן האָבן שטענדיק באצויבערט די צוהערער.

איינער פון די ערשטע מגידי־שיעור איז געווען ר' הערש בער לאמאש. עטלעכע מאָל האָט אונדז באזוכט דער מנהיג און דענקער ר' י"ל ארלעאן.

א גרויסן אנטייל אין דער דערציאונגס־ארבעט האָט געמוען דער יונגער תלמיד־חכם ר' משה אהרן ערדינאסט, וועלכער האָט מיט זיינע שיעורים און פאָרטראגן פיל מיטגעהאָלפן צו דערהויבן דעם גייסטיקן ניוואָ פון אונדזער יוגנט.

אזוי איז דערצויגן־געוואָרן א גרופּע באווּוסטזיניקע ארבעטער, וועלכע האָבן שטאָלצירט מיט זייער יידישקייט.

ישוב ארץ־ישראל

מיט דער באנייטער טעטיקייט פון „אגודת־ישראל" פארן אויפבוי פון א רעלי־גיעזן ישוב אין ארץ־ישראל, איז ביי אונדז געשאפן געוואָרן א פאראיניקטער קאָמי־

צעירי אגודת־ישראל

ערשטע רייִ פון רעכטס: אליהו ערדבערג, גאָלדוואסער, נתן שארפהארץ, שלמה דזשאלאָשינסקי, ישראל באָרנשטיין, שמואל לייזער בוימערדער, אבא ווייִנשטיין, דזשאלאָווסקי, יידל פאסטערנאק, ראובן דזשאלאָווסקי. צווייטע רייִ: פישל ניימאן, שמולעוויטש, חיים אהרן פלאָצקער, הערש ווייִנשטיין, חיים דזשאלאָווסקי, שמואל זיינוול בערמאן, חיים שלמה גאָטעסגענאדע, לייבל ניימאן, מענדל לעווקאָוויטש, גוטמאן, אברהם לייזער סטעמפעלבערג, לייבוש גוטמאן.
דריטע רייִ: לעווענבערג, יוסף איינפעלד, הערשקאָרן, גאָלדוואסער, יענקל שטיינפעלד, וואר־שאווסקי, קריגער, וואַרשאווסקי, פערקאל.

טעט פון אלע אגודה־גרופירונגען. אין קאָמיטעט האָבן זיך באטייליקט: ר׳ מרדכי דוד גאָלדבערג, ר׳ ישראל יאָסקאָוויטש, ר׳ אבאָ פרענקעל, הח׳ ש. ז. בערמאן, חיים דזיא־לאָווסקי, נתן שארפהארץ, יצחק יוסף שוואַרץ, יבד״ל ח. ש. גאָטעסגענאדע. עס זענען פארטיילט־געוואָרן אייניקע הונדערט כיסי־אוסף פון קרן־הישוב. דאָס געזאמלטע געלט איז איבערגעשיקט־געוואָרן אין דער וואַרשעווער צענטראלע. א גרעסערע זאמל־אקציע איז דורכגעפירט־געוואָרן בעתן באזוך פון דעם באווסטן „אגודה״־פירער הרב טוביה הורוויץ זצ״ל.

ווען עס זענען געשאפן־געוואָרן די ערשטע אגודישע הכשרה־קיבוצים, זענען אהין געפאָרן די חברים: אהרן זינגער, יצחק יוסף שוואַרץ, יודל פאסטערנאק, יחיאל ערשטער און שלמה ליבפעלד. דער חבר יוסף חיים גאָלדבערג איז געוואָרן מדריך רוחני אין קיבוץ סאָבקווו.

דער 40־יעריקער יובילי

צום פערציק־יעריקן יובילעאום פון „אגודת־ישראל" (אין יאָר תרצ"ב), איז אין סקערניעוויץ פאָרגעקומען א צוזאמענפאָר פון דער רעליגיעזער יוגנט אין דער גאנצער אומגעגנט. די פייערלעכע אקאדעמיע איז פאָרגעקומען אין גרויסן סיימיק־זאל, אונטערן פאָרזיץ פון ש. ז. בערמאן.

נאָך די באגריסונגען, זענען ארויסגעטראָטן מיט רעפעראטן: הרב דוד הערש זילבערשטיין און ר' משה גרינפעלד פון לאָדזש.

דער כאָר פון „צעירי ופועלי אגודת־ישראל", אונטער דער לייטונג פון ח' לייבל נייַמאן, האָט זיך באטייליקט מיט פארשיידענע לידער.

די פייערונג האָט א סך געהאָלפן צו פארשפרייטן דעם אגודה־געדאנק און האָט פארשטארקט די טעטיקייט פאר ישוב ארץ־ישראל ברוח התורה.

ליבע געשטאלטן

על שלשה דברים העולם עומד:
על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים.

די חז"ל האָבן אונדז געלערנט, אז אויף די דריי גייסטיקע זיילן באזירט־זיך דער אייביקער קיום פון דער וועלט.

אין סקערניעוויץ זענען אָט די דריי זיילן געווען שטארק איינגעפונדאמענטירט.

עס איז נישט אין מיינע מעגלעכקייטן צו שילדערן דעם עמוד התורה אין משך פון די צענדליקער יאָרן. למשל, די צייט, וועז דער צדיק און גאון דער אָסטראָווצער רבי איז געווען רב אין סקערניעוויץ, ווי אויך די דריי מענדעלעך, וועלכע זענען דערנאָך באריימט געוואָרן אלס גרויסע רבנים.

איך וועל אויך נישט וואגן צו שילדערן דעם עמוד העבודה, די עבודת הקודש פון דעם סקערניעוויצער רבין ר' שמעון זצ"ל, מיטן פאָרשפרייטן תורה, חסידות און אהבת ישראל, לויטן נוסח פון ווורקער, במשך פערציק יאָר.

איך וועל זיך אויך נישט אונטערנעמען צו שילדערן די פילאנטראָפישע אינסטי־טוציעס, ווי: „לינת הצדק" מיט ר' הירש דוד פאפיערבוך און ר' יונה חיים קירשבוים, די „גמילות־חסד"־קאסע מיט ר' מענדעלע טאָביאש און יבד"ל ר' לייביש שטיינפעלד, די „חברת ניחום אבלים" מיט ר' הירש לייב רייך און אנדערע ווויילטעטיקע אינסטי־טוציעס, וואָס האָבן געדינט במשך פון פיל יאָרן.

איך וויל נאָר פאראייכענען אייניקע ליבע געשטאלטן פון די, וועלכע האָבן אונ־טערגעהאלטן די דריי דערמאָנטע זיילן, אין די לעצטע יאָרן:

ר׳ יוסף זצ״ל

שבת אינדערפרי זיצן יונגעלייט אין שטיבל, ביים לאנגן טיש און לערנען. מען שפארט־זיך אויפן הויכן קול.

ארום דעם שולחן שטייען עלטערע חסידים און שמועסן וועגן פארשיידענע קהלישע ענינים.

ביים פענצטער שטייען עטלעכע בחורים, אריינגעטון אין א וכוח. מענטשן גייען אריין און ארויס און מען לייגט קיין אכט נישט אויף זיי. אָבער פלוצלינג גיט עמיץ א זאָג:

— ר׳ יוסף גייט!

און אין שטיבל ווערט שטיל. אלע שמועסן און דיסקוסיעס ווערן אָפגעהאקט.

ר׳ יוסף קומט־אריין און אלע שטייען־אויף פון זייערע ערטער מיט יראת־הכבוד.

ר׳ יוסף האָט זיך נאָך קיין כבוד נישט געיאָגט. ער האָט זיך נישט געשטופט, ווי אנדערע, געווייזלט צו ווערן, כאפן א בענקל און הערשן. און דאָך, איז ער א מנהיג, וואָס האָט געוווּנען אלעמענס רעספעקט און ליבע. אלע בויגן פאר אים די קעפ, אלע זענען נייגעריק צו הערן זיין מיינונג אין וויכטיקע פראגן און יעדער איינער איז צופרידן, ווען ער האָט די מעגלעכקייט צו דערפילן ר׳ יוספס א פארלאנג. אז ר׳ יוסף קומט־אריין אין שטיבל, גייט ער זיך־צו אין זיין ווינקל, ביים אָרון הקודש און מען הויבט גלייך אָן דאוונען. און צוזאמען מיט ר׳ יוספן איז עס טאקע גאָר אן אנדער דאוונען. צוזאמען מיט אים, פילט מען, אז מען שטייגט ממש העכער. מען פילט בחוש, אז מען דערהויבט־זיך פון דער גאנצער ערדישקייט.

ר׳ יוסף זיצט טאָג און נאכט על התורה ועל העבודה, אָבער זיין אויג נעמט־ארום אלע מתפללים אין שטיבל און ער ווייסט, ווער עס נויטיקט־זיך אין א וועלכער־עס־איז הילף. ער איז טאקע אויך דער ערשטער צו פארדינען די מצוה פון ארויסהעלפן דעם זיך־נויטיקנדיקן.

דאָנערשטיק, ווען אין שטאָט איז דער מארק־טאָג, קומט ר׳ יוסף אין זיין פרויס מאנופאקטור־געוועלב, איר בייהילפיק צו זיין. זיין פרוי, די צדיקית, קוקט מיט זאָרג אויף דעם, וואָס זי איז גורם צו ביטול־תורה פון איר הייליקן מאן. אָבער ר׳ יוסף פילט עס פאר א חוב, כאָטש מיט וואָס־עס־איז צו־צוהעלפן זיין לעבנס־באגלייטערן אין דעם עול הפרנסה, וואָס זי טראָגט.

בין מנחה למעריב לערנט ר׳ יוסף אין שטיבל, צוזאמען מיט זיינע היימישע חסידים ר׳ אברהם שמואל געצעל און ר׳ משה אברהם איינפעלד, זכרונם לברכה.

איינמאָל איז געשען אזא פאל: ר׳ יוסף האָט געהאט אין זיין אויבערמלבוש 25 רובל, וואָס ער האָט צוגעגרייט צו געבן א הלואה א נויטבאדערפטיקן יידן. פלוצלונג האָט ער זיך ארומגעזען, אז דאָס געלט איז נישטאָ. איינער פון די יונגע חסידים האָט חושד־געווען אן אורח, וועלכער איז נאָר־וואָס ארויס פון שטיבל. ער איז דעם אורח נאָכגעלאָפן און צוריקגעבראכט מיט כוח, פאָדערנדיק פון אים דאָס געלט. דער אורח

האָט געזאָגט, אז ער ווייסט פון גאָרנישט און ר׳ יוסף האָט געהייסן, אים אָפּלאָזן. א ווייל שפּעטער האָט ר׳ יוסף געפונען דאָס געלט אין א זייטיקער טאש. ער האָט תכף צוגערופן דעם אורח און אים אוועקגעגעבן די גאנצע 25 רובל, בעטנדיק ער זאָל אים מוחל־זיין.

ר׳ יוסף האָט צו יעדן געהאט געדולד און יעדערן אויפגענומען מיט א פריינט־לעך פנים. אפילו ווען מען האָט געדארפט עמיצן תוכחה זאָגן, האָט עס ר׳ יוסף געטון מיט רחמנות און פאָטערלעכע ליבע. אזוי האָט זיך געפירט ר׳ יוסף, דער מורה הוראה אין שטאָט, וועלכער האָט געפסקנט שאלות און געטון אלץ שלא על מנת לקבל פרס.

גליקלעך איז געווען דאָס קינד, וואָס האָט זוכה געווען אריינצוקומען צו ר׳ יוספן אין שטוב מיט א משלוח־מנות. יאָרצענדליקער שפּעטער האָט ער געפילט די פרייד, ווען ער האָט זיך דערמאָנט, אז ער האָט זוכה־געווען צו רעדן מיט ר׳ יוספן, זכר צדיק לברכה.

ר׳ מאירל זאראָמב

דער סקערניעוויצער גביר ר׳ משה ליפשיץ, דער פאָטער פון דעם גריצער רב ר׳ אלי ליפשיץ ז״ל און פון די באוווסטע בעלי־בתים ר׳ ישעיהו און ר׳ נתן ליפשיץ, האָט זיך איינגעשאפן אן איידעם, — א למדן, א חסיד, א מושלם בכל המעלות.

ווי דער שטייגער איז, נאָך די קעסט, האָט אים דער שווער איינגעאָרדנט א שפּייז־געוועלב. אָבער ר׳ מאירל האָט באמערקט, אז אנטקעגנאיבער איז אויך פאראן א שפּייז־געוועלב. הייסט דאָך עס, אז ער וועט יענעם שאָדענען, אז ער וועט דארפן לעבן דער־פון וואָס ער וועט דארפן צונעמען ביי יענעם א חלק פרנסה. ניין, דאָס האָט ר׳ מאירל נישט געקאָנט פועלן ביי זיך און ער האָט זיין געוועלב ליקווידירט. ער וועט בעסער ווערן אן אָנגעשטעלטער ביי יענעם. און ער איז טאקע אוועק ארבעטן אלס שרייבער אין א וואלד.

דער וואלד האָט געהערט צו דריי שותפים. אין א צייט ארום איז איין שותף געשטאָרבן. די צוויי געבליבענע האָבן דאן געוואָלט באעוולהן דער אלמנה. ר׳ מאירל האָט זיך אָנגענומען פאר איר, זיך אנטקעגנגעשטעלט זיינע ארבעטס־געבער און גע־פאָדערט יושר פאר דער אלמנה. ווען די צוויי שותפים האָבן נישט געוואָלט נאָכגעבן, האָט זיך ר׳ מאירל אָפּגעזאָגט צו ארבעטן ביי זיי און האָט פארלאָזן דעם פלאץ.

ער האָט דאן באקומען א שטעלע אין א פאָלווארק פון א פוילישן כראביע, אלס פארוואלטער. דער כראביע פלעגט זעלטן קומען אויף זיין פאָלווארק און די פארוואל־טער פלעגן אים יעדן חודש שיקן די חשבונות און איינקונפטן. אָבער זינט עס איז אָנ־געקומען דער נייער פארוואלטער, האָט ער אָנגעהויבן צו באקומען, יעדן חודש, אלץ מער הכנסה. די זאך האָט אים זייער געחידושט און ער האָט באשלאָסן, אראָפּצופאָרן אין פאָלווארק און זען „זיין״ יידן...

ווען ער איז אָנגעקומען אין פאָלווארק, האָט ר׳ מאירל פונקט געהאלטן אינמיטן דאוונען. זיין פרוי האָט אים אָנגעזאָגט אז דער כראביע איז געקומען. אָבער ר׳ מאירל

האָט זיך נישט געלאָזן שטערן און וויטער ממשיך־געווען זיין חסידיש דאונענן. די פרוי האָט זיך געמומען ענטשולדיקן, אָבער דעם כראביע איז דאָס דווקא געפעלן און ער האָט געענטפערט מיט התפעלות:

— שטערט אים נישט. זאָל ער זיך מאַדליען. איצט וויס איך שוין פארוואָס מיין איינקונפט איז ביי דעם פארוואלטער גרעסער געוואָרן, ווי ביי אנדערע. איצט פארשטיי איך שוין, פון וואנען עס קומט די מזל־ברכה... זאָל ער זיך מאַדליען!...

אויס ליבע און אכטונג, פלעגן אים די פויערים פון דער סביבה ברענגען, פון צייט־צו־צייט, פארשיידענע מתנות. אָבער ר׳ מאירל האָט נישט געוואָלט גענייסן דער־פון און ער האָט דאָס אלץ איבערגעגעבן זיין באלעבאָס. אזוי האָט ער דאָרט אָפגע־ארבעט פופציק יאָר און געווען א נהנה נאָר פון זיין יגיעת כפיים. אפילו דאָס לעמפל, אין זיין שטיבל, ביים וואלד, ביי וועלכן ער האָט געארבעט פאר זיין באלעבאָס, פלעגט ער נאָך דער ארבעט אויסלעשן, כדי נישט אויסצונוצן זיין אייגנטימער. און ווען ער פלעגט זיך, נאָך דער ארבעט, זעצן לערנען, האָט ער אָנגעצונדן זיינס אן אייגן נאפט־לעמפל...

די לעצטע יאָרן האָט שוין ר׳ מאירל געווויינט אין שטאָט, מיט זיין איידעם ר׳ שמואל ליבערמאן ז״ל. און ערשט איצט האָבן מיר די זכיה געהאט, רעכט צו דערקענען אים, זיין פשטות, זיין ערלעכקייט און זיין איבערגעגעבנקייט. ר׳ מאירל איז געווען א חבר אין „אגודת־ישראל״. זיין זון, ר׳ פסח זאראָמב, איז געווען איינער פון די פירער פון „אגודת־ישראל״ אין לאָדוש.

ר׳ מאירל האָט יעדן טאָג געלערנט דעם דף יומי און געצאָלט דעם גראָשן־יומי פאר דער לובלינער ישיבה.

ווען ער איז קראנק־געוואָרן, האָט ער זיך באקלאָגט אויף צוויי חובות, וואָס ער איז שולדיק געבליבן פאר זיין גאנץ לעבן: דאָס זענען אייניקע בלעטער דף יומי, וואָס ער האָט פארפעלט לערנען און די פאָר גראָשן־יומי, וואָס ער איז דערפאר שולדיק גע־בליבן דער לובלינער ישיבה. ער האָט געבעטן השי״ת זאָל אים העלפן אָפצאָלן די צוויי חובות.

ר׳ מאירל איז נפטר־געוואָרן בשיבה טובה, געאכטעט און פארערט פון אלע, וואָס האָבן אים געקענט.

ר׳ מרדכי מאיר

טוב תורה עם דרך־ארץ, האָט געטייטשט אייניר פון די גדולי החסידות אזוי: „גוט איז דער דרך פון דער תורה מיטן דרך פון דער ערד. די ערד גיט ארויס שפייז פאר דעם מענטשן, כאָטש דער מענטש טרעט אויף איר. די ערד טוט אירס געדולדיק און שווייגנדיק, פארגעמענדיק אלץ מיט ליבע״. — — —

אין רבינס געסל, ראָג ראוועך־גאס, איז געווען א הויף אָנגעשטעלט מיט וועגענער. אין וויגקל הויף איז געשטאנען אן אלטע, הילצערנע געביידע. אינווייניק האָט זיך ארום־

געדרייט א פערד מיט פארבונדענע אויגן און נאָכן פערד איז נאָכגעגאנגען א ייד מיט אָפענע אויגן. די אָפענע אויגן פון דעם גרויסן און באשיידענעם תלמיד־חכם האָבן טיף אריינגעדרונגען אין דעם משניות, וואָס ער האָט געהאלטן אין זיינע הענט. ער האָט געארבעט לערנענדיק און געלערנט ארבעטנדיק. א מינוט צעשיידונג מיטן ספר איז אים געווען א שאָד. און אז עפעס איז אים נישט קלאָר, דאַרף ער נאָכקוקן: וואָס זאָגט אויף דעם דער „תפארת ישראל"?

אָבער אוא משניות האָט ער נישט ביי זיך. לאָזט ער איבער אינמיטן דער ארבעט דאָס פערד און די קאשע־מיל און לאָזט זיך גיין אין שטיבל־אריין, נאָכקוקן אין ספר.

יעדן פרימאָרגן, אין קהלס בית־מדרש, לערנט ער מיט א גרויסן עולם דעם דף יומי און יעדן אָוונט לערנט ער מיטן עולם משניות אין געראר שטיבל. ער לערנט ביי־טאָג ביי דער ארבעט און ער לערנט ביינאכט, וועו ער דארף רועו. יומם ולילה איז ר׳ מרדכי מאיר פארנומען מיט לערנען און פארשפרייטן תורה. תורה עם דרך־ארץ.

אלי׳ מנחם...

אזוי האָבן אים אלע, גרויס און קליין, געפרופן. אזוי פשוט, אפילו אָן דעם טיטל ר׳.

קומט א חשובער אורח אין שטאָט און מען דארף אים שאפן אן אָוונטברויט און א נאכט־לעגער, — צו וועמען וועגדט מען זיך? — צו אלי׳ מנחם.

אָבער ווו וווינט אלי׳ מנחם? —

אין זיין דירה וווינט די משפחה פון זיינעם א קרוב. זייער הויזווירט, א גוי אן אכזר, האָט זיי עקסמיסירט, ארויסגעוואָרפן אויף דער גאס. אלי׳ מנחם האָט זיי אריינ־גענומען צו זיך אין שטוב און די שטוב איז שוין געווארן מער זייערע, ווי זיינע: די משפחה איז זיך צעוואקסן, די קינדער זענען געוואָרן „מאָדערן" און אלי׳ מנחם איז פארשטופט־געוואָרן אין אן ענג ווינקעלע פון זיין אייגענער דירה. אזוי, אז דאָס אריינ־גיין אהין איז אים שוין שווער און נישט ניחא.

אָבער אין זיין הארץ ווויינען נישט קיין שלעכטע שכנים. דאָס הארץ איז פריי און תמיד גרייט פאר מעשים־טובים. דארף מען העלפן א בכבודיקן יורד, אן אָרעמע קימ־פעטאָרין, ברענגען א דאָקטער פאר אן עלטן קראנקן, באזאָרגן כשר עסן פאר אן ארעס־טירטן יידישן זעלנער, — ווער טוט דאָס אלץ? — אלי׳ מנחם.

וואָס איז דאָס פארמעגן פון אלי׳ מנחם? —

די גמרא, דער זוהר, חסידות און מעשים־טובים. — דאָס פארמאָגט ער און זיין שמחה איז גרויס.

וור־זשע געפינט מען אלי׳ מנחמען? —

אומעטום ווו א ייד נויטיקט־זיך אין הילף.

און ווו געפינט־זיך זיין משפחה? —

זיין פרוי — נשמתה עדן. אייז זון — אין ארץ־ישראל. א צווייטער — א בא־וווסטער דאָקטער אין דייטשלאנד. א דריטער — א קונסט־מאלער אין אמעריקע. דער

יינגסטער, לייבעלע, וועלכער האָט ליטעראַרישע פעהיקייטן, לערנט אין דער וואַרשעווער ישיבה „תורת חיים" און איז טעטיק אין „צעירי־אגודת־ישראל".

די „צעירי ופועלי אגודת־ישראל" אין סקערניעוויץ האָבן איינגעאָרדנט אויף פסח א כשרע קיך פאר יידישע זעלנער. די זעלנער וואַשן־זיך צום עסן. אָבער וווּ נעמט מען האָנטוכער? —

אלי׳ מנחם איז ממליץ און יודל לייזעראָוויטש שיקט האָנטוכער. און אז עס פעלן גרויסע דיניצעס, צום שטעלן טשאָלנט פאר אזא קיין עין־הרעדיקן עולם, זענען אלעמענס אויגן פון די קיך־טויער, געווענדעט צו אלי׳ מנחמען. עס געדויערט נישט לאַנג און אלי׳ מנחם קומט טאקע מיט די געשאפענע נויטיקע דיניצעס.

נאָר מירל די צוקערמאכערין האָט נישט געוואָלט באַרגן קיין ליידיקע דיניצע פאר די יידישע קינדער. זי האָט בעסער שבת צוגעשיקט א פולע דיניצע מיט א פערטיקן טשאָלנט...

ענדלעך האָבן מיר געענדיקט דעם סדר פאר די זעלנער, וואָס האָט געקאָסט א סך שוועדע מי און אָנשטרענגונג. מיר זענען מיד. מען וויל אהיים גיין. דער פאָטער ז״ל וואלט דאָך מיטן אָפריכטן דעם סדר! אָבער אלי׳ מנחם ענטפערט, אז ביי זיך אין שטוב וועט מען גאָרנישט פארשפעטיקן. אָבער אין דער „פאקע" פון צענטן פולק זיצן ארעס־טירטע יידישע זעלנער. מען דארף זיי אהינברענגען דעם גוטן יום־טוב מיט אלע סדר־מאכלים. מיר האָבן אים געמוזט פאָלגן. אהיים געקומען זענען מיר שפעט, וועו אלע זענען שוין געשלאָפן און מיר האָבן אליין אָפגעריכט אונדזער סדר אין דער פינצטער. צומאָרגנס, ווי אלי׳ מנחם האָט אונדז אָנגעזאָגט, האָבן מיר געבעטן ביי די עלטערן ענטשולדיקונג.

על שלשה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים.

שמואל ליבפעלד, רמת־יצחק

דער החלוץ אויפן בוידעם...

דייענדיק א שילער פון דער העברעאישער שול, אונטער דער לייטונג פון די צוויי פעדאגאָגן פאָטער און זון באקאלאר, איז מיר קלאָר געוואָרן מיין ווייטערדיקער וועג: דער וועג פון „החלוץ".

דער גייסטיקער מדריך פון „החלוץ" איז געווען אהרן ראָזענבוים. אונטער זיין לייטונג איז געפירט געוואָרן אן אינטענסיווע קולטור־טעטיקייט און מיר האָבן אויך דורכגעמאכט א הכשרה: ביי חיים־מרדכין אין גרויסן גאָרטן האָבן מיר באארבעט א גרויסן שטח באָדן, פלאנצנדיק ירקות און בלומען. דאָס האָבן מיר זיך צוגעגרייט צו ערד־ארבעט אין ארץ־ישראל.

דער „החלוץ" איז שנעל געוואקסן און די צאָל מיטגלידער איז פארטאָפלט, פאר־דרייפאכט און פארפירפאכט געוואָרן. מיר האָבן אָפט געהערט לעקציעס פון די לעקטאָרן עליאש דויטשער, יאָסל בלאט, שעיה ראָזענבלום, ישראל ראָזענטאל און דוד הימעלפארב. מיר האָבן געהאט פאָרשטייער אין די קאָמיסיעס פון קק"ל און קרן־היסוד. אין דער ביבליאָטעק פון „אהבת־ציון" בין איך אליין דעלעגירט־געוואָרן און האָב דאָרט געארבעט מיט די איבערגעבענע חברות שפרה באָרענשטיין און חנה הערשקאָוויטש. די ביבליא־טעק האָט פארמאָגט עטלעכע הונדערט ביכער.

מיר האָבן זיך געגרייט צו עליה און געשטאנען אין פארבינדונג מיטן צ. ק. פון „החלוץ" אין ווארשע. דער צ. ק. פלעגט אונדז שיקן רעפערענטן און פארשיידענע אינסטרוקציעס. מיר האָבן אָבער נישט פארמאָגט קיין אייגענעם לאָקאל און דאָס האָט פיל באשוועט אונדזער ארבעט. אין אָנהויב האָבן מיר זיך גרופירט ביים „אהבת ציון" (אלגעמיינע ציוניסטן), אָבער ווי נאָר עס איז אנטשטאנען דער „התאחדות", האָבן מיר זיך אָן אים אָנגעשלאָסן. אונדזער „לאָקאל" איז געוואָרן ביי עליאש דויטשערן אין א קליין בוידעם־שטיבל, ווו מיר פלעגן זיך צוזאמענקוועטשן ווי הערינג אין א פעסל. מיר האָבן עס אָבער פאר ליב געגומען, פילנדיק־זיך אויפן בוידעם טאקע דערהויבן...

די פארוואלטונג פון „החלוץ"

פון רעכטס: ראובן פינטשעווסקי, יענקל כהן, יאָסל לאנדאָ, יאָסל קאליקשטיין, רויזע האָפמאן, ליבפעלד, צלאל זיילע.

דער החלוץ אויפן בוידעם האָט זיך געפילט העכער פון די ווינט־יידן אויף דער גאס... דער ווינט־ייד אויפן מארק האָט נישט קיין הייניט און מיר, די חלוצים, האָבן א מאָרגן... און פארן ליכטיקן מאָרגן האָבן מיר געטרוימט אויפן בוידעם און געאקערט די ערד ביי חיים־מרדכין אין גאָרטן...

אונדזער סעקרעטאר איז געווען יוסף כהן און נאָך זיין אוועקפאָרן — עליאש דויטשער. די ערשטע צוויי חברים וואָס מיר האָבן אוועקגעשיקט אויף הכשרה זענען געווען מאיר פולקאָווסקי און שרה פריידענרייך.

אין יאָר 1925 האָב איך פארלאָזן סקערניעוויץ און עולה געווען קיין ארץ־ישראל. איך האָב אָבער נישט איבערגעריסן דעם קאָנטאקט מיט סקערניעוויץ און געשטאנען אין א בריוולעכער פארבינדונג מיט די חברים שלמה זעלמאן און מלך קאלף. זיי האָבן מיר כסדר געשריבן וועגן דער לעבהאפטער טעטיקייט פון „החלוץ" און וועגן זייער וואַרטן אויף א סערטיפיקאט. די בריוו זענען געווען פול מיט בענקשאפט צו ארץ־ישראל, דאָס לאנד פון זייער האָפן און שטרעבן.

עס איז זיי אָבער נישט באשערט געווען — — —.

יוסף לאנדאָ, רמת־גן און לייבל ראָזענבערג, בראזיל

„התאחדות"

די לינקע גרופירונגען אין דער ציוניסטישער באוועגונג האָבן אָנגעהויבן אנטשטיין אין די יאָרן 1923—1922. דאָן איז אויך אנטשטאנען די „התאחדות".

אין דער איניציאטיוו־גרופע פון „התאחדות" זענען געווען פאָלגנדע חברים: עליאש דויטשער, ישעיהו ראָזענבלום, יוסף לאנדאָ, לייבל ראָזענבערג און יוסף קאָהן.

א גרופע חברים פון „התאחדות"

די ערשטע ארבעט פון דער „התאחדות" איז געווען: דאָס גרינדן די „ליגע פארן ארבעטנדן ארץ־ישראל" און „פאָפּ" („פאלעסטינער ארבעטער־פאָנד"), פאר וועלכע מיר האָבן דורכגעפירט פארשיידענע אקציעס און געזאמלט גרעסערע סומען.

„התאחדות" האָט אויך רעאָרגאניזירט דעם „החלוץ" און געגרינדעט די יוגנט־אָרגאניזאציע „גורדוניה", פאר וועלכע מיר האָבן וועריבירט נייע מיטגלידער און געפירט א פארצווייגטע טעטיקייט.

די טעטיקייטן זענען אויך באשטאנען אין פארשיידענע קולטור־פראנשטאלטונגען, ווי: א וועכנטלעכע „לעבעדיקע צייטונג" און פאָרלעזונגען פון צ.ק.־פרעלעגענטן.

עס פלעגן אונדז באזוכן אזעלכע אָנפירנדיקע חברים פון דער באוועגונג ווי: ד"ר זילבערשטיין, אדוו. לעווינסאָן, ד"ר אריה טארטאקאָווער, קאָפּל שווארץ און אנדערע.

מיר האָבן אויך אנטייל גענומען אין דער פראָפּעסיאָנעלער באוועגונג און אויך געשאפן דעם חוג „העובד" ביים מרכז „החלוץ". דער „העובד" האָט צוגעצויגן א סך האנטווערקער.

בכלל האָבן מיר צוגעגרייט א גרעסערע גרופּע פראָדוקטיוויע עלעמענטן, עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

סאציאליסטישער פארטיי און שטעלן באדינגונגען די באלעבאסטעס...
יידישע דינסטמיידלעך אין סקערניעוויץ ארגאניזירן זיך ביי דער ציוניסטיש-

משה לאנדאָ, גבעתיים

אונדזער יוגנט-ארגאניזאציע „הרצליה"

לעבעדיקער נערוו אין יידישן סקערניעוויץ איז געווען אונדזער שיינע יוגנט־אָרגא־ניזאציע „הרצליה". יוגנט פון ארבעטער־היימען און פון חסידיש־נגידישע היימען האָבן צו דער „הרצליה" געהערט. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1926, דורך חברים פון דער „אהבת־ציון"־אָרגאניזאציע, וואָס האָט זיך געפונען ביי דייטשערן אין לאָקאל.

די אָרגאניזאטאָרן זענען געווען: מאיר ראָזענטאל, יצחק בוימערדער, לייבל צודקאָוויטש, דוד הימעלפארב, זעליג ראָטמאן, מרדכי נייפאן, לייבל שארפהארץ און פישל שווייצער. פון די אלע חברים איז שפעטער באשטאנען דער פרעלעגענטן־ראט פון „הרצליה". א פארוואלטונג איז געווייזלט געוואָרן פון די אייגענע יוגנטלעכע כוחות און זי איז טעטיק געווען אונטער דער אויפזיכט פון דעם פרעלעגענטן־ראט. די פארוואלטונג איז באשטאנען פון: לאה רייבענבאך, ליבע בלאט, פייגע שארפהארץ, שיינדל רובין, רבקה פירסטנבערג, מנשה קורץ. יעקב שווייצער איז געווען פאָרזיצנדער און איך האָב געהאט דעם כבוד צו זיין סעקרעטאר. מיט דער צייט זענען צוגעקומען פרישע כוחות צו דער ארבעט און אויך דער צוזאמענשטעל פון דער פארוואלטונג האָט זיך געביטן.

„הרצליה" איז געווען איינגעטיילט אין פיר קבוצות, לויטן עלטער און אינטע־לעקטועלן שטאנד פון די מיטגלידער. יעדע קבוצה האָט געהאט א נאָמען פון א ציוניסטישן מנהיג, ווי: „נורדוי", „וולפזון", „טשלענאָוו" און „ווארבורג".

די ליבע און איבערגעבנקייט אונדזערע צו „הרצליה" איז געווען אין לשער. יעדער צוזאמענקום איז פאר אונדז געווען א גרויסע איבערלעבעניש, יעדע לעקציע — א יום־טוב. מאיר ראָזענטאלס א פאָרטראג וועגן ציוניזם אָדער אלגעמיינע פאָליטיק, לייבל צודקאָוויטשעס א לעקציע פון יידישער געשיכטע, יצחק בוימערדערס אן איבער־בליק איבער ליטעראטור, — האָט אין אונדז אריינגעגעבן חיות. מיר האָבן געקראָגן א יידישן, א וועלטלעכן און א ציוניסטישן באוווסטזיין און אידעאיש רייף־געוואָרן. אלץ

די פארוואלטונג מיטן פּרעלעגענטן־ראט פון דער יוגנט־אָרגאניזאציע „הרצליה"

ערשטע רייִ פון רעכטס: מאיר ראָזענטאל, לוזער לעווענבערג, פישל שווייצער, דוד הימלפארב, מרדכי ניימאן, זעליק ראָטמאן.

צווייטע רייִ: לייבל שארפהארץ, רבקה פירסטנבערג, לייבל צודקאָוויטש, פייגע שארפהארץ, יענקל שווייצער, ליבע בלאט.

פאָרנט: לאה רייבענבאך, איטשע בוימערדער, שיינדל רובין, משה לאנדאָ.

וואָס מיר האָבן אין אונדזער אָרגאניזאציע געלערנט, מיט אזויפיל התמדה און באגייסטערונג, איז אין אונדזערע נשמות פארבליבן אויף א לעבן־לאנג.

מיר האָבן אויך אָנגעהויבן צו באזוכן אלע ליטעראריש פאָרלעזונגען, מוזיקאליש־קינסטלערישע און טעאטראלע אונטערנעמונגען, וואָס זענען איינגעאָרדנט־געוואָרן דורך דער ציוניסטישער אָדער אנדערע אָרגאניזאציעס אין שטאָט. א באזונדערע השפעה האָט געהאט אויף אונדז די „לעבעדיקע צייטונג" יעדן שבתדיקן נאָכמיטאָג. געעפנט די „לעבעדיקע צייטונג" האָט דוד הימעלפארב, מיט אן איבערבליק איבער דער פרעסע פון דער פארגאנגענער וואָך. מאיר ראָזענטאל האָט געגעבן דעם וועכנטלעכן פאָליטישן לייט־ארטיקל. יצחק בוימערדער האָט איבערגעגעבן נייעסן פון אן וועגן ארץ־ישראל און אלע ציוניסטישע טעטיקייטן. וועגן עקאָנאָמיע און ווירטשאפט פלעגט רעדן זעליג ראָטמאן. לייבל צודקאָוויטש, דער ליטעראריש־ער לייטער פון דער „לעבעדיקער צייטונג", האָט יעדע וואָך באהאנדלט א ליטעראריש ווערק פון מענדעלע, שלום עליכם, פרץ, אש,

קבוצת „וואַרבורג" ביי דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הרצליה"

אויבערשטע ריי פון רעכטס: משה יענקל, אפרים ניימאן, משה פירסטענבערג, קאלע רימער, גראָס, פליגלמאן, חוה לעווקאָוויץ, דוד רוסאק, פישל וואַרשאַווסקי, יצחק מאַשקאָוויטש.
צוייטע ריי: אומבאקאנט, רבקה פירסטענבערג, דודטשע שענידער, לייבל צודקאָוויטש, לייבל שארפהארץ, שושנה שפיכלער, ניימאן.
דריטע ריי: שרה פירסטענבערג, ליבע בלאט, שרה בוקי, אומבאקאנט, פישל פירסטענבערג.
אונטערשטע ריי: גיטל אבראמאָוויטש, פעסעלע לעווענבערג, פירסטענבערג.

אַנ־סקי און אנדערע יידישע און נישט־יידישע שרייבער, ציטירנדיק אויך פון זייערע ווערק. אין זכרון איז מיר געבליבן זיין אָפּהאנדלונג פון שלום אשעס „קדוש השם". די צוויי צימערן פון דעם ציוניסטישן לאָקאל זענען דאן געווען פול געפאקט מיט יוגנט פון אלע פארטייען אין שטאָט און די ויכוחים האָבן זיך שפעטער געצויגן שעהן־לאנג. ערשט דאן האָבן מיר באקומען אן אנונג, ווי אזוי צו לייענען און צו פארשטיין א בוך...

פארענדיקט די „לעבעדיקע צייטונג" האָט מרדכי ניימאן מיט אייניקע אייגן־פארפאסטע לידלעך, הומאָרעסקעס און וויצן, וואָס האָבן אלעמען געבראכט צו טרערן פון געלעכטער...

„הרצליה" איז געווען אונדזער צווייטע היים. אן אָוונט אָן א צוזאמענקום, איז געווען א טרויעריקער, א פארלוירענער. וואָרעם דער קולטורעלער געגנוס פון די לעקציעס און די יוגנטלעכע היימלעכקייט אין דער אָרגאניזאַציע האָבן ממש געצויגן.

מיר האָבן זיך אריינגעוואָרפן אין דער ציוניסטישער ארבעט מיט לייב און לעבן, באמיענדיק־זיך צו ברענגען נוצן אויף אלע געביטן.

לייבל צודקאָוויטש האָט מיט זיין ענערגיע אזוי אַרגאניזירט די ארבעט פון קק״ל, אז אין משך פון צוויי יאָר זענען די קאָנטינגענטן פון די געזאמלטע געלט־סומען פאר־טאָפלט־געוואָרן עטלעכע מאָל און פון וואַרשע זענען דערפאר אָנגעקומען אויסצייכענונגס־בריוו אויפן חשבון פון אונדזער שטאָט.

צו אָט דעם דערפאָלג האָבן באדייטנד בייגעשטייערט די „הרצליה״־מיטגלידער, וועלכע האָבן, אין די אקציעס פאר די ציוניסטישע קרנות, געזען א הייליקע עבודה. מיר האָבן אויך אריינגעבראכט יום־טובדיקייט אין יידישן לעבן פון דער שטאָט. כמעט די גאַנצע יידישע באפעלקערונג איז מיטגעריסן־געוואָרן מיט אונדזער ל״ג־בעומר־פייערונג. סוחרים האָבן פארמאכט די געשעפטן, בעלי־מלאכות — זייערע וואַרשטאטן און האָבן זיך געלאָזן מיט אונדז מארשירן איבער די גאסן, אונטער דער פלאטערנדיקער ווייס־בלויער פאָן, ביז צו די הינטערשטאָטישע וועלדלעך. און דאָרט האָבן מיר פארבראכט מיט ארץ־ישראל־לידער און „הורה״־טענץ, א גאנצן טאָג.

און איז געקומען א דעלעגאט פון ארץ־ישראל, — וואָס פאר א יום־טוב איז דאן געווען!... מיט פרייד זענען מיר געלאָפן הערן א גרוס, א לעבעדיקן גרוס פון אונדזער

א גרופע טיכטיקע זאמלער פארן קק״ל

לאנד... מיט וואָס פאר אן עקסטאז מיר האָבן אויפגענומען די ידיעה, וועגן א נייעם התישבות־פונקט, אָדער אן אנדער וועלט אין ארץ־ישראל!..

א נייע עפאָכע האָט זיך אָנגעהויבן מיטן באזוך פון ראובן גאָטליב אין סקערניעוויץ. ער האָט אונדז געבראכט פון ארץ־ישראל דעם קבוצישן גייסט, דעם ריח פון די ארץ־ישראלדיקע פעלדער, ווייסגערטנער און פרדסים. נישט־ווינציקער איבעראשט איז גאָטליב געוואָרן, טרעפנדיק ביי אונדז אזא ציוניסטישע יוגנט־אָרגאניזאציע, ווי "הרצליה" מיט א גן־ילדים אונטער דער אָנפירונג פון פריילן מייזליץ. דאָ האָט ער געהאט די געלעגנהייט אריסצוווייזן זיינע פעהיקייטן אין אָרגאניזירן העברעאישע אוונט־קורסן און איינשטודירן מיט דער יוגנט טעאטראלע פאָרשטעלונגען. עס איז כדאי צו דערמאָנען דעם בארימטן פורים־אָוונט פון יאָר 1927, וואָס ראובן גאָטליב, צוזאמען מיט דער העברעאישער גננת, פריילן מייזליץ, האָבן איינגעאָרדנט. עס האָבן דאן אנטייל געגומען מיטגלידער פון "הרצליה" און עלטערע חברים פון "אהבת־ציון". אָבער א באזונדערס־גרויסן דערפאָלג האָט דאן געהאט דער אויפטריט פון די קלענסטע... דער פריילן מייזליצס גן־ילדים. הונדערטער יידישע מאמעס האָבן זיך דאן געווישט די פארטערטע אויגן פון נחת... אָט דער פורים־אָוונט איז געווען א קאָלאָסאלער דערפאָלג אויף אלע געביטן און אריינ־געבראכט אן אויפלעבונג אין אלע שטאָטישע יוגנט־קרייזן.

ראובן גאָטליבס אויפטריטן האָבן דער "הרצליה"־יוגנט געשטארקט, געמוטיקט און באגייסטערט. זיינע הארציקע שילדערונגען פון אונדזער צוגעזאָגטן לאנד, האָבן געווען בענקשאפט און האָפענונג אין אונדזערע יונגע הערצער.

אָבער נישט בלויז מיט געקומענע פון ארץ־ישראל האָבן מיר זיך געפרייַדט, נאָר אויך מיט יעדן ליבן חבר, וואָס האָט זיך געגרייט עולה צו זיין אהין. מיר האָבן אים באגלייט מיט פרייד און מיט טרערן און דערביי זיך געפרעגט: "ווען וועלן מיר דערצו זוכה זיין?"...

עס זענען אויך געווען צייטן פון גערדיקטער שטימונג, פון צער און פון צאָרן. אין יאָר תרפ"ט, ווען עס זענען אָנגעקומען די ערשטע ידיעות וועגן די אומרוען אין ארץ־ישראל, זענען מיר ארומגעגאנגען מיט געבויגטע פויסטן. "ווי קומט מען אהין? — האָבן מיר זיך געפרעגט — אנטייל צו נעמען אין קאמף פאר אונדזער לאנד?!"

קיינער האָט אונדז נישט געוארפן. יעדער איינציקער האָט דערפילט, אז אין אזא מאָמענט מוז מען זיין צוזאמען. מען מוז זיך אדורכרעדן, זיך אראָפרעדן פון הארצן. און ווי צונויפגעאָגטע פון א שטורעם, האָבן מיר זיך ספאָנטאן פארזאמלט אין לאָקאל.

געעפנט די פארזאמלונג האָט דער חבר משה ראָזענבלאט, וועלכער האָט ארומ־גערעדט די געשעענישן. נאָכדעם זענען אויפגעטראָטן אנדערע חברים מיט פלאמיקע רעדעס, וואָס האָבן אָנגעצונדן די צוהערער. און יעדער פון אונדז האָט זיך דאן א שבועה געגעבן, צו קומען קיין ארץ־ישראל און צו שטעלן זיך אין די רייען פון דער קעמפנדיקער הגנה.

און דערווייל, ביז דעם גליקלעכן מאָמענט פון קענען עולה־זיין, האָבן מיר פאר־שטארקט אונדזער טעטיקייט, וועריירט פרישע מיטגלידער און געגרינדעט נאָך צוויי

די יוגנט־אָרגאניזאציע „הרצליה" מיט דעם פּרעלעגענטן־ראט און דער פּאַרוואלטונג

קבוצות אונטער די נעמען „ווייצמאן" און „סאקאלאור". מיר זענען געווארן די שטארקסטע יוגנט־ארגאניזאציע אין שטאט.

נאך לייבל צודקאווויטשס עולה־זיין קיין ארץ־ישראל, האבן מיר אנגעהויבן איבער־צונעמען די קולטור־ארבעט אין דער ארגאניזאציע. חברים און חברות פון „הרצליה"־קאמיטעט האבן אויך טיילווייז איבערגענומען די ארבעט פון דעם עלטערן פרעלעגענטן־ראט. יעדע קבוצה האט באקומען א „ראש־קבוצה". צו דער פארוואלטונג זענען צוגע־שטאנען די חברות שרה פירסטנבערג, קאשע רימער און שושנה שפיכלער. די אחריות־פולע ארבעט איז איצט געפאלן אויף די פלייצעס פון יאנקל שווייצער, דעם פארזיצנדער און אויף מיר, דעם סעקרעטאר. צוזאמען מיט דער פארוואלטונג האבן מיר געווידמעט פיל צייט און מי, צו דערהאלטן די ארגאניזאציע אויף איר הויכן קולטורעלן ניוואו און די לעקציעס זענען אויך ווייטער פארגעקומען רעגולער און פינקטלעך. מיר האבן אויך איינגעלאדן אויף פארלעזונגען רעדנער פון דער פרעמד און איינגעארדנט עפנטלעכע ליטעראריש משפטים מיט אייגענע כוחות. צוזאמען מיט דער ציוניסטישער ארגאניזאציע האבן מיר ארגאניזירט די בארימטע „פאלקס־אוניווערזיטעט", ווו אויסער אייגענע חברים, זענען אויפגעטראטן פארשיידענע פערזענלעכקייטן פון אלע קרייזן אין שטאט און ארויסגערופן גרויס אינטערעס. מיר האבן איבערגענומען די גאנצע ארדענונג פון נייעם ציוניסטישען לאקאל אויף דער קאשארן־גאס און געזאלט, אז אונדזער באטייליקונג אין אלע אקציעס, זאל זיין לויט אונדזער צאל און פארנעם. מיר האבן עס געטון מיט דער גאנצער יוגנטלעכער ענערגיע, ליבע און אחריות.

בלויז א קליינעם הייפעלע פון אונדז איז באשערט געווען דאס גרויסע גליק, צו עולה־זיין קיין ארץ־ישראל. מיר האבן דאן נישט געוווסט, אז דערמיט ראטעווען מיר פשוט אונדזערע לעבנס. מיר זענען געקומען און זיך פארוואלצט אין היגן באדן, געביט זיך אן אייגענע פאמיליען־בעסט און געביט אונדזער אלעמענס היים — מדינת־ישראל.

בלויז יחידים זענען דערצו זוכה־געווען.

די גרויסע מערהייט חברים און חברות פון „הרצליה" האבן געטיילט זייער גורל מיטן אייראפעאישן יידנטום, וואס איז ארונטערגעפאלן אונטערן אכזריותדיקן נאצישן שטיוול.

אברהם משה בן זכריה **לעווקאָוויטש**

יוגנט־בונד „צוקונפט"

סוף זומער 1916 האָבן אָנגעהויבן צוריקצוקומען קיין סקערניעוויץ אלע ארויסגע־טריבענע יידן, וועלכע האָבן זיך ארומגעוואלגערט אין וואַרשע און אומגעגנט.

געקומען זענען מיר אָפּגעריסענע־אָפּגעשליסענע, מידע און צעבראָכענע פון אָנדערהאלבן יאָר וואלגערן־זיך נע־ונד און אָן פּרנסה.

צומערשט זענען מיר אין וואַרשע אויפגענומען־געוואָרן אין די הייזער פאר היימ־לאָזע, ווו וואַרשעווער יידן האָבן אונדז ארויסגעוויזן אזויפיל מיטלייד און זאָרגפעליקייט, וואָס האָט געירט ביז טרערן. זיי האָבן זיך פאר אונדז ממש מוסר־נפש־געווען. עלעגאנטע פרויען זענען אונדז געקומען באדינען. און געטון האָבן זיי עס מיט מוטערלעכער צערטלעכקייט, מיט דער וואַרעמסטער געטרייאשאפט. די שמוציקסטע קינדער האָבן זיי געוואשן און איבערגעטון אין פריש מלבושים. זאָל עס דערמאנט ווערן צום לויב פון די אמאָליקע וואַרשעווער יידן.

אָבער לאָנג האָבן מיר פון זייער פריינטשאפט נישט געקאָנט גענישן: יעדן טאָג זענען אָנגעקומען אלץ פרישע מחנות יידן, ארויסגעטריבענע פון שטעט און שטעטלעך ארום וואַרשע. מיר, די עטוואָס אויסגערוטע און צו־זיך־געקומענע, האָבן געמוזט פארלאָזן די הייזער פאר היימלאָזע, כדי פלאץ צו מאכן פאר די פרישׁ־געקומענע. מיר האָבן זיך געמוזט זוכן אווינקל, א דאך איבערן קאָפּ, עד יעבור הזעם. ווער עס האָט זיך געפונען א קעלער־שטוב און ווער — א פאציאטע. — אבי אן אָרט, ווו דעם מידן קאָפּ אוועק־צולייגן.

ענדלעך איז סקערניעוויץ פריי געוואָרן. אונדזער פרייד איז געווען אין לשער. מיר האָבן געכאפט די פּעקלעך מיט די זעקלעך און באלד געפאָרן אהיים. אין דער אויסגעבענקטער היים האָט נישט יעדערער געפונען דאָס, וואָס ער האָט איבערגעלאָזן. אָנדערהאלבן יאָר איז דאָך אלץ געווען אויף הפקר, אויפן חסד פון אונדזערע פּוילישע גוטע פריינט... אונדזער עקאָנאָמישע לאגע, אונטער דער דייטשער אָקופּאציע, איז געווען

א שווערע. קיין זאך איז נישט געווען פריי. אפילו נאָכן ליימיקן שטיקל ברויט האָט מען געמוזט שטיין גאנצע נעכט ביי די בעקער. מען האָט זיך געשטויסן און געשלאָגן איבער דעם. און נישט איינער האָט זיין ברויט באקומען צוואמען מיט אן אונטערגעהאקט אויג, אויסגעזעצטע ציין, אָדער מיט א בייל אויפן קאָפּ. מיט שווערער מי האָבן יידן געגומען ווידער איינאָרדענען זייערע שטיבער, שטעלן זיך אויף די פיס, זוכן פרנסה און חיונה.

אָבער היים איז היים און יוגנט איז יוגנט. יוגנט איז ווי א קוואל, וואָס רייסט זיך אדורך דורך אלע שטערונגען... און אונדזער טעמפּעראמענטפולע יוגנט האָט, נישט קוקנדיק אויף אלע שוועריקייטן, גאָר גיך אנטוויקלט א לעבהאפטע טעטיקייט אויף פארשיידענע געביטן. עס זענען באלד אויפגעקומען אָרגאניזאציעס און פארטייען: ציוניסטישע, פאָלקיסטן און בונדיסטן. פריער, אין 5—1904 איז ביי אונדז אויך געווען א געהיימע סעקציע פון דער יידישער ס. ר., וואָס האָט געקעמפט קעגן דער צארישער הערשאפט. געדופן האָט מען זיי „די שטרייקערס". זיי זענען אָבער אנטדעקט־געוואָרן דורך דער פאָליציי און בלויז א טייל פון זיי האָבן באוויזן צו אנטלויפן. צווישן זיי זענען געווען: וואָווע עזריאל שמאטשאזש, עזרא שמואל לייב שוסטערס, עקיבא כאצקלס, בלימע לעווקאָוויטש און יהודה סופרס.

נאָך דער ליקווידאציע פון די ס. ר., איז ביי אונדז אנטשטאנען די בונדישע אָרגאניזאציע.

עס איז אויך אנטשטאנען א פאָלקיסטישע אָרגאניזאציע מיט יוסף האוז, חיים פרענקל און נח שמולעוויטש אין דער שפיץ. זיי האָבן אָבער געהאט ווייניק סימפאטיקער און די אָרגאניזאציע איז נישט געוואקסן. עס האָט אפילו נישט געהאָלפן דאָס כסדרדיקע אראָפקומען פון נח פרילוצקין בכבודו ובעצמו און דאָס שיקן פרעלעגאנטן פון ווארשע. די פאָלקיסטן האָבן ביי אונדז נישט געקאָנט האָבן קיין דערפאָלג, ווייל אונדזער יוגנט איז נישט געווען קיין פארעווע. די יוגנט איז געגאנגען אָדער עקסטרעם־רעכטס, אָדער עקסטרעם־לינקס.

דער „בונד", דעקעגן, האָט זיך שנעל אנטוויקלט. די אָרגאניזאציע האָט זיך כסדר אויסגעבריטערט. די ארבעטער־יוגנט האָט דאָרט געפונען א ווארעמע סביבה, א צווייטע היים. אין דער שפיץ פון דער בונדישער אָרגאניזאציע איז געשטאנען מענדל כשר. זיין שווארצער קאפעלוש מיט די ברייטע ראנדן און זיין גרויסער, שווארצער שניפּס האָבן ווי אונטערגעשטראָכענע פיזאָנאָמיע פון א בונדאָוויץ. ער איז געווען דער טעאָרעטיקער אין זיין אָרגאניזאציע און דער געשווירענער אָפּאָנענט אויף ציוניס־טישע פארזאמלונגען.

נישט קיין קלענערע ראָל האָט דאָרט געשפילט פינקע צימערינג — אן אינטעלי־גענטער, טיכטיקער בחור, איינפאך מיט זיין אויסזען, קליידונג און האלטונג. א גרויסן אנטייל האָט אויך געגומען זיין פרוי.

צוזאמען מיט זיי האָבן מיטגעארבעט אין קאָמיטעט: יחיאל גוטמאן, ישראל וואל־בורסקי, חייה וועבער און איר מאן, שלמה צודקאָוויטש, מלכה וועטער און זלמן האָלץ.

א גרופע אקטיוויסטן אין יאָר 1917

שטייענדיק פון רעכטס: לאה גאָלדבערג (די סופרטעס טאָכטער), שרהלע ליבערמאן, פינקוס צימערינג, לוריע (א גאסט פון ווארשע), לובא רענקעוויטש, ג. זילבערשטיין (הערש יצחקס טאָכטער). זיצנדיק: יעקב יוסף לעווענבערג, קנאפ, חנה גוטמאן, מלך רענקעוויטש, חייה גאָלדפארב, טוגעטמאן, ישראל ליבעסקינד.

מענטשן פון פארשיידענע שיכטן, אפילו פון שטארק־רעליגיעזע היימען זענען געקומען צום „בונד" און זענען געוואָרן איבערגעגעבענע, טיכטיקע מיטגלידער. עס איז געפירט געוואָרן א שטארקע פראָפאגאנדע, עס זענען געהאלטן געוואָרן רעפעראטן פון אייגענע און פון געקומענע ווארשעווער פרעלעגענטן. מען האָט אָרגאניזירט און דער־צויגן דער יוגנט פאָליטיש און אויך ענטוויקלט א בריטע קולטור־טעטיקייט. ווי א פעסטער פונדאמענט פאר אלע קולטור־טעטיקייטן, איז געווען די שיינע און רייכע ביבליאָטעק מיטן אומפארטייאישן נאָמען „פראָגרעס".

געשאפן די ביבליאָטעק האָט נישט דווקא דער „בונד". עס האָט געהאט אין איר א חלק די גאנצע יוגנט פון אלע פארטייען און אָרגאניזאציעס, אָן אויסנאם. דאָס איז געווען נאָך איידער די פארטייען זענען אויסגעוואקסן און עס האָבן זיך געגומען אויס־שפרייטן די תהומען צווישן זיי. און דאן האָבן אלע אָנגעהויבן א קאמף פאר דער

ביבליאָטעק. אלע צדדים האָבן אראָפגעבראכט זייערע בוררים פון ווארשע. מיט א גרויסער מערהייט איז דאן באשלאָסן־געוואָרן, אז די ביבליאָטעק זאָל אריבערגיין צום „בונד".

די ביבליאָטעק האָט זיך געפונען ביי חיים מרדכין אין הויז. אין אָוונט, ביים טוישן די ביכער, האָט מען דאָרט געקאָנט טרעפן עלטערע מענטשן און בחורים און מיידלעך פון פאנאטיש־פרומע הייזער. אזעלכע פלעגן אריינקומען דערשראָקענע, סאפּענ־דיקע און זיי פלעגן באהאלטן דאָס „טריפה־פסול" הינטער די פּאָלעס פון דער קאפּאָטע, אָדער אין בוזעם אריין...

אין אנדערן צימער איז געווען דער „לעזע־זאל" מיט אלע טעגלעכע צייטונגען, וואָכנבלעטער און חודש־זשורנאלן, ווי אויך ביכער צום לייענען אויפן אָרט. א יראת־הכבודיקע שטילקייט האָט געהערשט אין דעם לייען־זאל. אריינגעקומען אהער איז מען ממש אויף די שפּיץ־פינגער, ווי נישט אויפצוועקן א קראנקן. מען איז געווען פאָרזיכטיק ביים רוקן די שטולן און אפילו ביים מישן די זייטלעך, אז זיי זאָלן נישט צו־הויך שאָרכען. קיין וואָרט איז דאָ נישט געפאלן. העכסטנס האָט מען זיך פארשטענדיקט מיט די בליקן, ווי א פרומער ייד, וואָס מאכט א „המוציא" און טאָר נישט אויסרעדן און ער ווינקט נאָר צום ווייב, אז עס פעלט אים זאלץ: „נו־אָ, מלח"...

און דאָך זענען געווען צייטן, וועו אין אָט דעם צימער האָט מען געריידט גאנץ הויך, לאנג און געדיכט. מען האָט אפילו געשריען, געזונגען און רעציטירט: דאָס זענען פאָרגעקומען רעפעראטן, לעקציעס, פאָרשטעלונגען, ליטעראריש אָוונטן און קאָנצערטן.

דער „בונד" איז געוואקסן און עס איז אויך אונטערגעוואקסן א יינגערע מיט־גלידערשאפט. צווישן די יינגערע און עלטערע האָבן זיך געמאכט מיינונגס־פארשיידענ־הייטן. די יינגערע האָבן אויך געהאט אנדערע אינטערעסן, ווי די עלטערע. עס האָבן זיך אָנגעהויבן סכסוכים, רייבונגען פון צוויי דורות אין איין משפחה, אונטער איין דאך... דאָס האָט דערבראכט דערצו, אז די יינגערע האָבן זיך געגרינדעט א באזונדערע, זעלבסטשטענדיקע יוגנט־סעקציע אונטערן נאָמען: „יוגנט־בונד־צוקונפט".

די אָרגאניזאטאָרן פון „צוקונפט" זענען געווען: ישראל דושאלאָווסקי, שמחה גוטמאן, אסתר פּראָוודע, יששכר גאָלדפּארב, זעליק ליבעסקינד און איך. אונדזער סעק־רעטאר און דער לעבעדיקער נערוו פון קאָמיטעט איז געווען יאָשקע וועטער. ער איז געווען א שטילער, באשיידענער בחור, אָבער זיין איידלקייט האָט ארויסגערופן צו אים דרך־ארץ. יעדע זאָך האָט ער געטון מיט א געוואלדיקן ערנסט. אויף א בריוו, אן אויפרוף, א באקאנטמאכונג און ענלעכע שריפטן, האָט ער געארבעט זייער לאנג און ארויסגעקומען איז טאקע א ריינער, ציכטיקער, אחריותפול־רעדאָגירטער, ליטעראריישער דאָקומענט.

יאָשקע וועטער איז געווען א זון פון דעם טשיזשעווער לערער, וועלכער פלעגט לערנען לייענען און שרייבן יידיש מיט נישט קיין פאריידישטע העברעאיזמען. „פּרנסה" און „פּנים" האָבן טאקע געמוזט אויפגעשריבן־ווערן העברעאיש און נישט „פּאָרנאָסע" און „פּאָנעם", ווי די קאָמוניסטן שרייבן. פון זיין טאטן האָט יאָשקע געירשנט זיין

פעדאגטישקייט און פיעטעט צום געשריבענעם און געדרוקטן וואָרט. מיט פארטיי־קעגנער פלעגט ער זיך קיינמאָל נישט קריגן. תמיד העפלעך און פריינטלעך. צו זיינעם א שארפן ציוניסטישן אָפּאָנענט פלעגט ער נאָכדעם זאָגן: „חבר, וואָס זענט איר אזוי אויפגערעגט? איך דערקען דאָך אייך נישט, ווי איר זעט אויס". און דאָס איז נישט געווען קיין אָנשטעל פון זיין זייט. ער איז געווען א מענטש, וואָס האָט אויף קיינעם נישט געקאָנט טראָגן קיין שנאה.

יאָשקע וועטער

יאָשקע איז געווען א קורצזיכטיקער און קיין ברילן האָט מען ביי אונדז אין יענע צייטן נישט געטראָגן. האָט עס אָפט געטראָפן, וועָן גייענדיק אין אָוונט האָט ער זיך אָנגעשלאָגן אָן א בוים, האָט ער געזאָגט „ענטשולדיקט"... פאר אלע יאָרן געדענק איך נישט א פאל, אז יאָשקע זאָל עמיצן האָבן בא־ליידיקט. מיט זיין שטילקייט, באשיידנקייט און אייידלקייט, האָט ער פונדעסטוועגן געבויט און גע־שאפן און א סך כוחות אוועקגעלייגט, צו ענטוויקלען אונדזער יוגנט־אָרגאניזאציע „צוקונפט".

די „צוקונפט" האָט אייגענטלעך געפירט בלויז א קולטור־טעטיקייט. זי האָט זיך באגרענעצט צו א זעלבסט־דערציאונג פון די אייגענע מיטגלידער. די „צוקונפט" איז פאר אונדז געווען דער קאָרידאָר צו דער צוקונפט, א שולע וואָס האָט געלערנט ווי אריינצוטרעטן אין א באוווסטזיניק־געזעלשאפטלעך לעבן.

דער יוגנט־בונד „צוקונפט" האָט זיך געטיילט אין עטלעכע גרופן, אָדער „קרייזן", ווי מיר האָבן זיי גערופן. עס איז געווען א „קרייז מעדעם", א „קרייז ליבקנעכט", א „קרייז ראָזא לוקסעמבורג" און נאָך. יעדן שבת זענען זיך די קרייזן צוזאמענגעקומען און די קאָמיטעט־חברים האָבן געהאלטן פאר זיי פּאָרטראָגן, געלייענט קאפיטלעך פון קארל מארקס „קאפיטאל", אָדער פארשיידענע וויסנשאפטלעכע אָפּהאנדלונגען. א יוגנט איז דאָס געווען א דורשטיקע, וואָס האָט געשלונגען יעדן נייעם געדאנק, יעדע אויפקלערונג און בכלל יעדעס נייע וואָרט, ווי מים־חיים פון א לויטערן קוואל.

מען דארף נישט פארגעסן, אז צו יענער צייט האָבן מיר אין סקערניוויץ נישט פארמאָגט אפילו קיין פאָלקס־שולע. דאָך, האָט די גרעסטע טייל יוגנט געקענט לייענען און שרייבן און געווען באהאוונט אין פארשיידענע געביטן. פון וואנען האָבן זיי גענומען זייערע קענטענישן, זייער וויסן? — דאָס האָט זיי געגעבן די אָרגאניזאציע, דער קרייז. דאָס איז געווען א דאנק דער אונערמידלעכער איבערגעבנקייט צו יעדן חבר און חברטע, לא על מנת לקבל פרס. די וואָס האָבן געלערנט, האָבן עס געטון פרייוויליק, מיט ליבע און באציאונג.

אונדער שטאָטישער קאָמיטעט פון „צוקונפט" איז אויך געווען דער ראיאָן־

א גרופּע בונדיסטן אויפן קבר פון חבר שמחה גוטמאן

אויבערשטע ריי פון רעכטס: מאשקאוויטש (שפאק), זלמן בינשטאק, חנה הערשקאוויטש, חיים ביאלעק, מענדל מאשקאוויטש (שפאק), צווייטע ריי: לעווקאוויטש, שלמה זצלמאן, הענע טוגענטמאן, רבקה גאלדפארב, חייה ראזענבלום, בלימע פלענטשנער, דבורה ראזענבלום, חיימאוויטש, רבקה הערשקאן, חייה גראס, אומבאקאנט, פערל לאה פירסטנבערג, בעריש מיקוניקס טאכטער, חייה פינטשעווסקי, ליזא פרענקל, מלכה דאוידאוויטש, אומבאקאנט, פייוול גוטמאן, רחל גוטמאן, מלכה גוטמאן, חנה נעכע דאוידאוויטש. דריטע ריי: הערשל ברוקמאן, איטשל אמזעל, אסתר פראוודא, לוזער לעווענבערג, חייה ראזענצוויג, חייה הערשקאוויטש, אומבאקאנט, אומבאקאנט, רחל קעסלער, געצל הערשקאן, מאטיס גראס, בעריש מיקוניקס זון, לעשטשינסקי, רבקה ליבעסקינד, יונה דושאלאוסקי. פערטע ריי: יאשקע וועטער, שרה לאנדא, ישראל דושאלאוסקי, חייה גאלדפארב, טוגענטמאן, זעליק ליבעסקינד, פעסע הערשקאוויטש, גיטל דושאלאוסקי. אונטערשטע ריי: חייה שוואריץ, מלכה וועטער, יענטע רחל האלץ, אברהם משה לעווקאוויטש, פעסע מאשקאוויטש, איטשע פאוויטשעוויטש, יענקעלע וועטער, ל. ראזענבערג.

קאָמיטעט. די ווארשעווער צענטראלע האָט אונדז געמאכט פאראנטוואָרטלעך פאר די פיר ארומיקע שטעט: זשיראַרדווו, לויוויטש, ראווע און ביאלע. מיר האָבן געמוזט שיקן אהין אָרגאניזאטאָרן און פראָפאגאנדיסטן און אויפשטעלן אין אָט די שטעט יוגנט־אָרגאניזאציעס „צוקונפט" אויף פעסטע יסודות. מיר האָבן זיך אָט דער ארבעט איבער־געגעבן בלב ונפש. מיר האָבן אויפגעשטעלט די אָרגאניזאציעס און כסדר געזאָרגט פאר זיי, ווי פאר זיך זעלבסט. אויך דאָרט האָבן מיר אייגנגעאָרדנט קרייזן און מיר האָבן זיי געשיקט פרעלעגענטן. מיר האָבן זיי אייגנגעאָרדנט ליטעראריש אָוונטן און אנדערע פאראנשטאלטונגען. דער עיקר איז אונדז געלונגען אויסצובילדן דאָרטיקע חברים, וועלכע זאָלן זעלבסטשטענדיק אָנפירן מיט דער קולטור־ארבעט אין זייער שטאָט. אזוי האָבן זיך אָט די אָרגאניזאציעס זייער שנעל און שיין ענטוויקלט.

ביי אונדז האָט זיך אויך געשאפן א דראמאטישע סעקציע פאר אייגאקטערס, סקעטשן, בילדער און אינסצעניזירטע לידער. פון צייט־צו־צייט האָבן מיר אויך אראָפ־געבראכט רעציטאטאָרן און טעאטער־טרופעס פון ווארשע.

די אינטענסיווע טעטיקייט איז איבערגעריסן־געוואָרן אין יאָר 1920, בעת דער פויליש־סאָוויעטישער מלחמה. א טייל אקטיוויסטן אונדזערע האָט עמיגרירט און א טייל איז מאָביליזירט־געוואָרן אין דער ארמיי.

עטלעכע יאָר שפעטער, ווען איך בין שוין געווען ווייט פון סקערניעוויץ און ווייט פון מיין יוגנט־אידעאָלאָגיע... — האָט מיר פונדעסטוועגן דאָס הארץ געפרייט, באקומענדיק גרוסן פון דער געזעלשאפטלעכער, קולטורעלער און פארטייאישער ווידער־אויפלעבונג אין אונדזער היימשטאָט. אין שפיץ פון דער באנייטער אָרגאניזאציע איז געשטאנען אונדזער גוט־באקאנטער און ליבער חבר יאָשקע וועטער.

זאב בן שלמה **זיידע**, רמת־גן

די „אפיקורסים" פון „מזרחי"...

הורם מה שיאמרו.
הבינם מה שידברו.
אף־על־פי שאינו כדאי והגון לכך.
לכן אבקש סליחה.

(פון דעם חזנס תפילות אין די ימים־נוראים)

מ יין געבורט־שטאָט איז לויוויטש. אין סקערניעוויץ האָב איך זיך באזעצט, וועו איך האָב חתונה געהאט מיט מרימען, די טאָכטער פון ר׳ זלמן שוחט.

די גרויסע מחלוקה וועגן חזן־שוחט ר׳ הערשל באַרענשטיין, איז דאן געווען אין פולן ברען. די חופה האָבן מיר דעריבער געמוזט מאכן בחפזונדיק, ווייל די קעגנער האָבן אונדז געוואָרנט, אז זיי וועלן אונדז באווארפן מיט פארשטונקענע אייער, פארפוילטע ציבעלעס און קארטאָפל. נישט איינמאָל האָבן זיי שוין באווארפן מיט אזעלכע „דרשה־געשאנקען" חתן־כלה אונטער דער חופה און פארשטערט די חתונה.

דאָסמאָל האָבן זיך די קעגנער פארשפעטיקט. וועו דער האָגל האָט זיך אָנגעהויבן, זענען מיר שוין געווען אין שטוב. מיר האָבן פארהאמערט טיר־און־פענצטער און זיך משמח־געווען כדת משה וישראל.

נאָך דער חתונה בין איך געזעסן אין גערער שטיבל און יומם־ולילה געלערנט. מיינע נייע חברים זענען דאָרט געווען: נחמן בערלינער, אָזשע סטעמפלבערג, הענעך זילבער־בערג און ישראל, איטשע מרדכי שוחטס איידעם.

איך האָב אָנגעהויבן באמערקן, אז מיינע נייע חברים קוקן עפעס אויף מיר קרומלעך און איך האָב נישט געקאָנט דערגיין די סיבה. ביז איינמאָל בין איך צופעליק געווויר־געוואָרן, וואָס זיי האָבן צו מיר. די טענות זענען געווען: עס איז שוין עטלעכע וואָכן נאָך מיין חתונה און איך בין נאָך נישט געווען ביים רבין אין גער... אויך מיין לבוש איז זיי נישט געפעלן: די הויזן, למשל, האָב איך געטראָגן נאָרמאל און נישט ווי

א גרופע פון „מזרחי" אין סקערניעוויץ

שטייענדיק פון רעכטס: יעקב ליפשיץ, י. נ. גאלדבערג, יחיאל קרוק, ישראל בוקי, י. לעווקאוויץ. צווייטע רייע: משה גדליה גרייעק, אפרים לאנדאָ, צדוק מאנקאבאצקי, יעקב דוד שוואַרץ, בונם טוגענטמאן, משה לייזעראָוויטש, בערל וואָשעבא, וואָלף רימער. זיצנדיק: שפּסל קאליקשטיין, לוי שטשופאק, דוד האָלץ, מענדל טאָביאש, וועלוול זיידע, מאנעלע שעווואץ, אברהמטשע ליפשיץ און חיים אלטער ליפשיץ.

די צוויי יינגלעך: הענעך ליבעסקינד און מענדל טאָביאשס זון.

זיי — פארשטעקט אין די זאָקן... דאָס האָט ביי זיי אויסגעזען פראנטיש, היינטוועלטיק... און נאָך א גרעסערע זינד: מיין טלית־זאק איז געווען צו קנעפלען און נישט צום פארציען מיט קיין בענדל...

דאָס זענען געווען שווערע חטאים און ווער ווייסט, ווי מיין גורל איז געווען שטיבל וואָלט אויסגעזען, ווען עס ברעכט דאן נישט אויס די מלחמה צווישן רוסלאנד און דייטש־לאנד. א ים מיט צרות האָט זיך א גאָס־געטון אויף יידישע שטעט און שטעטלעך. צרות, וואָס האָבן שוין געמאכט פארגעסן אפילו אַן אזעלכע חטאים ווי מיינע...

מיינע חטאים האָט מען פארגעסן, צו די צרות האָט מען זיך צוגעווויגט און מיט דער צייט, בין איך געוואָרן אן אָנגעזעענער חסיד. א סך האָט מיר געהאָלפן דערצו מיין שטימע און מיין נייגונג צו נגינה. איך האָב אָפט געדאוונט ביים „ברעטל" און ביי שלוש־סעודות איז „יצוה" געוואָרן מיין קנין. ר' גאָדל וואָדקי פלעגט באפעלן, ווי א פעלד־

מארשאל: „וועלוול, יצוה!"... איך בין אפילו געוואָרן אן ערנסטער קאָנקורענט פון דעם הויפט־זינגער אין גערער שטיבל, ר' צדוק צודקאָוויטש, וועלכער האָט ביז מיר נישט געהאט קיינעם, ווער עס זאָל זיך מיט אים פארמעסטן... אלטער טוגענטמאן פלעגט זינגען „בני הכלא" און „מזמור לדוד".

עטלעכע יאָר בין איך אזוי זוכה געווען צו די אלע כבודים, צו דער גרויסער צופרידנקייט פון מיין שוועד און דער עיקר — פון מיין שוויגער ליבע.

אָבער מיטן אויפקום פון דער ציוניסטישער באוועגונג אין סקערניעוויץ, איז אויך געקומען אן איבערברוך אין מיין לעבן. איך האָב דווקא ליב געהאט זיך צוצוהערן צו די „העצער", ווי מען האָט גערופן אין גערער שטיבל פישל באָרענשטיינען, ישראלקע שפיכלערן, יחיאל און אפרים ליבערמאן, בעריש זאקאן, לייביש שטיינפעלד און מיין פעטער, ר' אברהם יעקב באק. און דער עיקר טאקע — צו דעם הויפט־„העצער" ר' אלטער טייבלומען... אין שמועסן האָבן זיי מיר גערעטן, אָפּצולאָזן א ביסל דאָס זינגען מיט די גערער שטיבלדיקע פאָליטיקאנער און בעסער עוסק זיין אין בנין־הארץ.

און אין א געוויסן אָוונט האָבן מיר זיך פארזאמלט, כדי צו גרינדן דעם „מזרחי" אין סקערניעוויץ. אחרץ די אויבן־אויסגערעכנטע, זענען אויך צוגעשטאנען: חיים אלטער ליפשיץ, מענדל טאָביאש, די ברידער משה און ישראל בוקי, בערל וואזשעבע און אנדערע.

עס זענען אויך געווען „אנוסים": יידן, וועלכע זענען געווען מיט אונדז בלב ונפש, געקויפט שקלים, געצאָלט פאר אלע ציוניסטישע קרנות, אָבער אלץ — געהיים. מען האָט דערפון נישט געטאָרט וויסן, וואָרעם מען וואָלט זיי ביטער געדופט אין די שטיבלער ווו זיי דאָוועגען.

אין דעם ערשטן קאָמיטעט פון „מזרחי" אין סקערניעוויץ זענען געווייזלט געוואָרן: אלטער טייבלום, זאב זיידע, חיים אלטער ליפשיץ, בעריש זאקאן, יחיאל ליבערמאן. אלטער טייבלום איז געווען פאָרזיצער און איך — סעקרעטאר.

אונדזער ערשטער אויפטו איז געווען דאָס אראָפּברענגען דעם פאָפולערן רעדנער הרב קלמן פרענקעל, פון צ. ק. אין וואַרשע. (הרב פרענקעל איז היינט אין די ערשטע רייען פון „מזרחי" אין ישראל). ער האָט געהאלטן זיין רעדע אין קהלס בית־מדרש, פאר אן אָנגעפאקטן עולם. די רעדע האָט געמאכט א שטארקן רושם און דעם זעלבן אָוונט האָבן מיר ווערבירט א שיינע צאָל חברים אין אונדער אָרגאניזאציע. עס האָט נישט לאנג געדויערט און „מזרחי" איז געוואָרן א וויכטיקער פאקטאָר אין שטאָט. עס זענען צו אונדז צוגעשטאנען די בעסטע יונגעלייט פון אלע שטיבלער.

אין גערער שטיבל האָט עס געמומען קאָכן און זידן. איצט בין איך שוין אויך געווען ביי זיי א „העצער" און זייער כעס צו מיר איז געוואקסן.

— ווי מעג אזא מסית ומדיח דאוונען מיט אונדז צוזאמען און נאָך זיין אונדזער שליח־ציבור?! — האָבן זיי געטענהט.

ר' יוסף מורה־הוראה, דער הויפט־אויטאָריטעט פון גערער שטיבל, האָט מיך איינגעלאדן צו זיך אויף אן אינטימען שמועס. ער האָט געפרווועט מיט אידלקייט רעדן צו מיין הארץ און געוויסן:

— אויב דער געראר רבי איז נישט מסכים מיטן ציוניזם, איז דאָך א סימן, אז עס איז נאָך נישט געקומען די צייט...

איך האָב אים געענטפערט, אז לויט דער תורה הקדושה איז ישוב ארץ־ישראל שקול קעגן אלע מצוות פון דער תורה און במילא — קעגן האַרכן דעם רבין...

ר׳ יוסף האָט געשוויגן. איך האָב זיך מיט אים געזעגנט און פאָרטגעזעצט מיין ארבעט פאר גאולת הארץ מיט נאָך מער התלהבות.

איך האָב ממשיך געווען צו דאוועגען און צו זינגען אין געראר שטיבל, טראָץ דעם, וואָס הינטער מיינע פלייצעס האָט מען זיך געבונטעוועט קעגן מיר. אָפן האָט נאָך קיינער נישט געוואגט קעגן מיר אראיסצוטרעטן. די גבאים גאָדל וווּדקי און אריה־אָשר האָבן בשום אופן נישט געוואָלט מוותר־זיין אויף מיין דאוונען. באזונדערס האָב איך געהאט א שטאַרקן אָנלען אין מיין שוואר, ר׳ זלמן שוחט, וועלכן קיינער איז נישט גרייט געווען פוגע בכבוד צו זיין.

אָבער ענדלעך האָט זיך דאָס טליענדיקע פייער צעפלאקערט. דאָס איז געשען צוליבן באזוך פון הרב ראפאָפאָרט פון לוצק, וועלכן איך האָב איינגעלאדן צו זיך אויף א מלוה־מלכה, צוזאמען מיטן „מזרחי״־קאָמיטעט. דאָס איז געווען אזא „נבלה״ וואָס די עקסטרעמיסטן פון גערער שטיבל האָבן שוין נישט געקאָנט אריבערטראָגן. איצט האָט מען מיר שוין אָפן דערקלערט, אז איך וועל ביי זיי מער נישט דאוועגען פארן עמוד און אז אויב איך וויל שאָנעווען מיין כבוד, זאָל איך בכלל פארלאָזן דאָס גערער שטיבל.

האָב איך טאקע מיין כבוד געשאָנעווען און האָב אַרגאניזירט א מנין פון „מזרחי״־חברים אין לאָקאל פון „תפארת־ציון״, איבער קהלס בית־מדרש.

צו דער צווייטער לאנדעס־קאָנפערענץ פון „מזרחי״ אין פוילן זענען פון סקערניעוויץ דעלעגירט־גענאָרן אלטער טייבלום, בעריש זאקאן און איך. אלס געסט זענען אויך געפאָרן לייבל שטשופאק און מענדל טאָביאש. אין דער קאָנפערענץ האָבן זיך באטייליקט די פערל פון דער „מזרחי״־באוועגונג אין פוילן: הרב העשל פארבשטיין, הרב יצחק ניסענבוים, הרב טרונק (קוטנא), הרב זלאָטניק (גאָמבין), הרב בראָד (ליפנא), דער זאוויערטשער רב און אלע גרויסע רבנים פון וואַרשע און לאָדזש.

די קאָנפערענץ איז פאָרגעקומען אין וואַרשע, אין זאל „צענטראל״ און האָט זיך געצויגן פינף טעג. מיר זענען אהיים געקומען פול מיט התלהבות און זיך א נעם געטון צו דער ארבעט: צוגרייטן חברים צו עליה.

צו באקומען א סערטיפיקאט איז דאן נישט געווען פון די גרינגע זאכן און איך האָב זיך אויף דעם נישט געקאָנט דערווארטן. איך האָב געפילט, אז עס ברענט מיר דער באָדן אונטער די פיס. באין־ברירה, האָב איך זיך געלאָזן קיין ארץ־ישראל אלס טוריסט. צו מיר איז צוגעשטאנען חיים שווייצער. „מזרחי״ האָט אונדז איינגעאָרדנט א געזעגענונגס־באנקעט, צו וועלכן עס זענען געקומען א סך פון מיינע אמאָליקע קעגנער פון גערער שטיבל...

אויף דער שיף האָבן מיר באגעגנט מלך ראָזענבוימען און אונדזער שמחה איז געווען גרויס. א קלייניקייט: דרייַ סקערניעוויצער בעלי־בתים פאָרן קיין ארץ־ישראל!...

ישעיהו בלאט, ניו־יארק

כשר עסן פאר יידישע זעלנער

אין די סקערניעוויצער קאזארמעס זענען געשטאנען דריי פולקן און דאָרט האָבן געדינט א סך יידישע יונגעלייט פון דער פרעמד. פיל פון זיי האָבן נישט געגעסן פון דעם טריפהנעם סאָלדאטסקן קעסל און מען האָט זיי געדארפט באזאָרגן פון דער שטאָט מיט כשר עסן. און דאָס איז געווען מיין פאָטערס (ר׳ יחיאל גאָלדשמיד ז״ל) מצוה און א טראדיציע ביי אונדז אין הויז. יעדן טאָג האָט מען ביי אונדז געקאָכט פאר אן ערך 15—20 זעלנער. די הוצאות דערויף פלעגט מיין טאטע נעמען דערפון וואָס, אויף יעדן געשעפט וואָס ער פלעגט מאכן, פלעגט ער ארויפלייגן א שטייער, א מין־סאָרט מעשר פאר יידישע זעלנער וואָס זענען אָפגעהיט מיט כשרות.

שבת פלעגן די זעלנער קומען צו אונדז אין שטוב און ביים טיש איז געווען היימלעך: אן אָנדערהאלבן טוץ זעלנער, קיין עין־הרע, האָבן געזונגען זמירות, דערציילט מעשיות, געזאָגט גלייכווערטלעך און געפראווען לצנות...

אין די וואָכנטעג פלעג איך טראָגן דאָס עסן אין די קאזארמעס. די זעלנער פלעגן זיך צוזאמענקומען אין דער קאנטינע פון 18טן פולק. דורך דער שתדלנות פון ר׳ יצחק שטיינפעלד, האָב איך געהאט א מאָנאטלעכע „פשעפוסטקע״ אריינצוקומען אין די קאזארמעס.

די זעלנער זענען געווען צופריידן פון דער כשרער קעסט און זיי האָבן רעקאָמענדירט אלץ מער נייע „קאָנסומענטן״... זייער צאָל האָט זיך כמעט פארטאָפלט און דאָס פארזאָרגן זיי מיטן עסן איז געוואָרן שווערער.

מיין עלטסטע, גוטהארציקע שוועסטער רויזע (ר׳משה קעסעלמאנס שנור) האָט געמומען אויף זיך די מצוה פון קאָכן. שפעטער האָט די מצוה איבערגענומען מיין דריטע שוועסטער מינדל, משה ליפשיצעס פרוי. יעדעס אנדער קינד האָט צוגעלייגט א האנט צו דער מצוה. איינער האָט געשיילט קארטאָפל, א צווייטער האָט געטראָגן וואסער פון דער גראָבער מאצולסקיס ברונעם א. א. וו. אָבער איך האָב אָנגעהויבן אונטערצוהינקען

מיט מיין טייל ארבעט. איך האָב פֿשוט קיין כוח נישט געהאט צו שלעפּן די פֿארגרעסערטע טעפּ מיט עסן. מיין התלהבות האָט נישט געקאָנט פֿארטרעטן די געפּאָדערטע כוחות... אויך איז דער ענין געוואָרן שווערער פינאנסיעל. דאן האָבן מיר באקומען א שותף צו דער מצוה. דער שותף איז געווען ר׳ אליהו־מנחם שפּיגל ז״ל (דער ווייַן־מאכער, וואָס האָט געווויינט אין שאדקאָווסקיס געסל). ער האָט געהאָלפֿן שאפֿן פינאנסיעלע מיטלען און האָט אויך צוגאמען מיט מיר ,יעדן טאָג, געטראָגן דאָס עסן אין די קאָשארן אריין. מיט אָט דעם איידעלן, טייערן און באשיידן־שטילן ייִד, איז מיר די משא גרינגער געוואָרן. א דאנק זיין גערער־חסידישער התלהבות און מסירת־נפֿש ביים טון די מצוה באהבה, האָב איך אויך דערפֿילט א ליבשאפֿט און א פֿארגעניגן צו טון די שוועריע ארבעט צוזאמען מיט אים. דערפֿאר האָבן מיר געהאט די אנערקענונג נישט נאָר פון די זעלנער, נאָר אויך פון אונדזערע גוטהארציקע שטאָט־מענטשן.

די שענסטע דעמאָנסטראציע פון יידישער גוטהארציקייט איז געקומען צום אויס־דרוק אין יענעם פּסח, וועו צוליב ספּעציעלע מאנעווערס האָט מען קיין איין יידישן זעלנער נישט אָפּגעלאָזן אויף יום־טוב אהיים. ביי א דריי הונדערט יידישע זעלנער פון דער פֿרעמד זענען דאן אין סקערניעוויץ געבליבן. און פּסח האָבן שוין אלע זעלנער פֿארלאָנגט כשר עסן. מיר האָבן אָרגאניזירט א חברה בחורים, וואָס זאָלן פֿארזאָרגן די יידישע זעלנער אויף גאנץ פּסח. די ערשטע נאכט פון פּסח האָבן מיר אייַנגעטיילט די זעלנער אין יעדן חסידים־שטיבל, אין רבינס בית־מדרש, אין קהלס בית־מדרש און אין דער שול. אומעטום זענען געווען עטלעכע בחורים פון אונדזער חברה, וועלכע האָבן משפּיע געווען אויף די בעלי־בתים, אז זיי זאָלן נעמען זעלנער, נישט ווי אורחים, נאָר ווי אייַנגעלאדענע געסט.

איך בין דאן געווען אויף מיין „פּאָסטן״ אין קהלס בית־מדרש און איך האָב געהאט די גרעסטע צאָל זעלנער צום פֿארטיילן. עס איז שוין נאָך מעריב. א סך בעלי־בתים זענען שוין אהיים געגאנגען און איך האָב נאָך אלץ עטלעכע זעלנער צו פֿארזאָרגן. „ווו טוט מען זיך מיט זיי אהין?״ — פֿרעג איך זיך אין גרויס פֿארלעגנהייט. וואָרעם כאָטש היפּשע עטלעכע בעלי־בתים זענען נאָך געווען אין בית־מדרש, טייערע, בכבודיקע יידן, — האָב איך געוווסט, אז זיי האָבן אליין נישט געגוג אויף יום־טוב. שוין אָפּגערעדט — פֿאר א גאסט...

אָבער דאָ קומט צולויפֿן, אָן אן אָטעם, פּישל היטלמאכער, וועלכער האָט שוין געהאט מיטגענומען דריי זעלנער מיט זיך.

— ישעיהולע, גיב מיר נאָך דריי זעלנער! — האָט ער זיך ביי מיר ממש געבעטן.

— מיין בינטשע וואָלט אלע צוגענומען, אלע!

יאָ, פּישל היטלמאכערס פרוי, בינטשע האָט עס אים צוריק אין בית־מדרש געטריבן. וועו ער האָט איר דערציילט ווי מיר, בחורים, שוויצן ביים פֿארזאָרגן די זעלנער, האָט זי אים באפוילן צו גיין ברענגען די רעשט, וואָס זענען געבליבן נאָך נישט־פֿארטיילט...

וויינען האָט זיך מיר אזש געגלוסט, פון אָט דער יידישער גוטהארציקייט.

נישט קיין לייכטערע ארבעט האָבן מיר געהאט, ביים באזאָרגן די חול־המועד־טעג. ביי די בעקערס האָבן מיר געבאָרגט גרויסע מצה־קוישן און די חברה בחורים האָט זיך פארשפרייט איבער דער שטאָט, גייענדיק פון שטוב, צו שטוב. איינער האָט אריינגעלייגט מצות, א צווייטער — אייער, א דריטער — געלט. מיר האָבן איינגעאָרדנט א קיך ביים רבין אויפן הויף. דעם רבינס בית־מדרש מיט די לאנגע טישן און בענק איז געווען אן אידעאלער עס־זאל. צווישן מאָל א טאָג האָבן מיר סערווירט געקעכטס מיט מצות און אפילו געהאקטע ציבעלעס, געפרעגלט מיט אייער.

אויף די צווייטע טעג יום־טוב האָבן די בעלי־בתים ווידער פארבעטן אהיים די זעלנער אלס געסט.

באזונדערס האָבן מיר באזאָרגט מיט עסן יענע זעלנער, ווועלכע זענען געזעסן אין „פאקע" (זעלנעריישע תפיסה). און די זעלנער, ווועלכע זענען געלעגן אין מיליטעריישן שפיטאָל.

אָט אזוי האָט סקערניעוויץ מקיים געווען דעם פסוק:

„כל דיכפין ייתי וייכול, כל דצריך ייתי ויפסח".

יעקב בן זכריה לעווקאָוויטש

ווילטעטיקייטן

1

„לינת־הצדק"

אונטער דער לייטונג פון יונה־חיים און חיים־אליעזר איצקאָוויטש

„לינת־הצדק" איז ביי אונדז געגרינדעט־געוואָרן נאָך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. דאָס הייסט, אונטער דער צארישער הערשאפט. ארויסבאקומענדיק, נאָך פיל מי, די דערלויבעניש, איז די ערשטע זאך געווען אן אויפרוף צו דער באפעלקערונג. אין דעם אויפרוף זענען אויסגעערעכנט־געוואָרן די אויפגאבן, וואָס „לינת־הצדק" נעמט אויף זיך צום דערפילן. צווישן אנדערע: העלפן אומפארמעגלעכע קראנקע מיט דאָק־טוירים, אויסבאָרגן כלים אין וועלכע א קראנקער נויטיקט־זיך, אומזיסטע מעדיקאמענטן און פרעפאראטן. און דער עיקר: נעכטיקן, אָדער בעסער געזאָגט — וואכן ביים קראנקן.

אין אָט דער לעצטער הילף האָבן זיך געוויטיקט אויך פארמעגלעכע מענטשן. זיי האָבן געדארפט האָבן עמיצן, ווער עס זאָל אומגיין ארום קראנקן ביינאכט, כדי זיי זאָלן זיין אויסגערוטע צו זייערע ארבעטן, אָדער מסחר און זייער מאטעריעלע לאגע זאָל נישט רואינירט־ווערן. אזוי, אז „לינת־הצדק" האָט פאקטיש באדינט אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג.

די מעדיקאמענטן האָט מען באקומען אין דער קריסטלעכער אפטייק. יעדער מיט־גליד האָט געהאט א רעכט צו פארלאנגען א סטעמפל אויפן רעצעפט, לויט וועלכן ער האָט עס אין דער אפטייק באקומען פאר פערציק פּראָצענט ביליקער. אָרעמע האָבן בא־קומען די רעצעפטן אומזיסט.

די איינקונפטן האָט „לינת־הצדק" געהאט פון איינשרייב־אָפּצאָל, ביים צונעמען א נייעם מיטגליד, פון מאָנאטלעכן מיטגלידס־אָפּצאָל און פון שטראָף־אָפּצאָל פון חברים, וועלכע האָבן נישט דערפילט זייער פליכט. באשטראָפט זענען געווָארן חברים, וועלכע זענען נישט געגאנגען נעכטיקן צו א קראנקן אָן א געהעריקער סיבה.

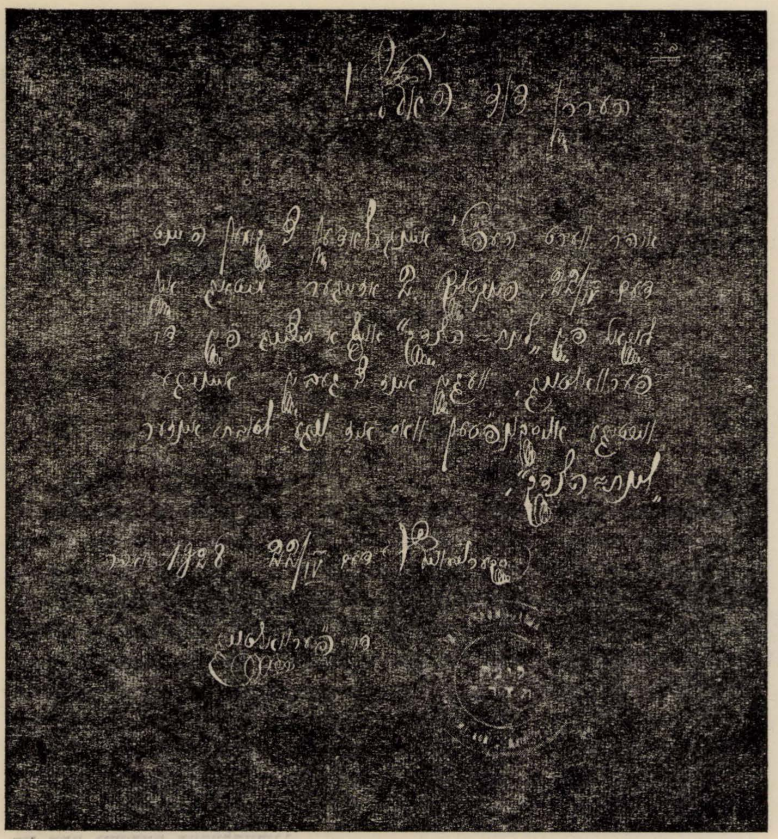

אן איינלאדונג צו א פארוואלטונגס-זיצונג פון „לינת-הצדק"

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט דער יידישער באפעלקערונג אין שטאָט שטאַרק דערשיטערט. עס איז כמעט נישט געווען קיין שטוב, פון וואנען מען זאָל נישט האָבן אוועקגענומען צום מיליטער די מענער. און דאָס הייסט: די פארדינער. אויך די דאָק־טוירים זענען מאָביליזירט־געוואָרן. און דווקא דאן זענען געקומען אלע מלחמהדיקע באגלייט דערשיינונגען, ווי נויט און עפידעמישע קראנקהייטן. עס האָבן זיך פארשפרייט טיפוס און דיזענטעריע.

פארוואלטונגען פון „לינת־הצדק"

שטייענדיק פון רעכטס: בער הערשקאַרן (משה יאָסלס), דוד וואלאנער, א. פלאם (כעלעמער), לעווי (פרעזעס), עזריאל פעפער (קאסירער), פ. קראקאווסקי, א. איינפעלד, לייזעראוויטש, ריזיקע. זיצנדיק: וואלף רימער, פיניע אינדיק, ד״ר דייטשער, חיים אליעזר איצקאוויטש, פעלדשער יהושע קרומהאַרן, אלטער לעווקאוויטש, שאול הערמאן קויפמאן.

שטייענדיק פון רעכטס: אומבאקאנט, מנחם ראַטמאן, בענדער, דוד לאנדא. שלמה מאנדעלבוים, וואַרשאוויאק, איטשל ניימאן. זיצנדיק: בער הערשקאַרן (משה יאָסלס), י. לייזעראוויטש (שווייגער), אלטער לעווקאוויטש, ישראל העלער, יחזקאל לעווקאוויטש, שאול הערמאן קויפמאן.

א וווּנטש-קארטע פון „לינת-הצדק" צו די סקערניעוויצער יידן אין יאָר 1913
די ווערטער „אשרי משכיל אל דל" איז דאָס יאָר תרע"ד

„לינת־הצדק" האָט געמוזט פארשטארקן איר ארבעט, צוציען פרישע כוחות, מתנדבים און שפּענדער. א דאנק דער אינטענסיווער און אונדערמידלעכער ארבעט פון דער געזעלשאפט, איז מען אנטקעגנגעקומען יעדן איינציקן, וואָס האָט געפּאָדערט א וועלכע־עס־איז הילף.

„לינת־הצדק" האָט זיך דערווּאָרבן א שיינעם נאָמען און האָט עקזיסטירט ביזן לעצטן גירוש־סקערניעוויץ.

2

„גמילות־חסדים"

ווּ עלכן ייד האָט עס נישט אויסגעפעלט אמאָל א פּאָר גילדן? וועלכער בעל־מלאכה און קליינהענדלער האָט עס נישט געדארפט, פון צייט צו צייט, קיין גמילות־חסד? כמעט יעדן צווייטן יידן האָט דאָך געפעלט 29 גראָשן צום גילדן... — זענען טאקע אויפגעקומען פּראָצענטניקעס און פארשיידענע קאסעס, ווי שוואָמען נאָך א רעגן. זיי אלע האָבן אויסגעזויגן פון אָרעמאן און מיטלקלאס דעם לעצטן טראָפן בלוט.

כדי צו לינדערן די נויט, זאָרג און עגמת־נפש, האָט זיך געשאפן די אָרגאניזאציע „גמילות־חסד", וועלכע האָט געגעבן הלוואות אָן צינזן. די הלוואות זענען אויסגעצאָלט־געווּאָרן אין מאָנאטלעכע ראטעס. מען האָט געקאָנט באקומען גרעסערע סומען און צענדליקער און הונדערטער נויט־ליידנדיקע האָבן זיך דערמיט געשטעלט אויף די פיס. וועמען עס האָט איינגעקויפט סחורה פאר זיין געשעפט, וועמען — רוי־מאטעריאלן פאר זיין ווארשטאט, וועמען עס האָט זיך צוגעקויפט נאָך א מאשין און וועמען עס האָט זיין געשעפט פארגרעסערט.

„על שלשה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות־חסדים". אָט די דריי זיילן זענען אין סקערניעוויץ פעסט איינגעפונדעוועט געווען און זענען טייער און הייליק געווען בייַ יעדן ייד.

בלויז צוויי מיטגלידער פון דער גרינדונגס־פּאָרוואָלטונג פון „גמילות־חסד" האָבן זיך געראטעוועט מיט דער שארית־הפּליטה און זיי זענען מיט אונדז אין ישראל. דאָס זענען: לייביש שטיינפעלד און שעפּסל קאליקשטיין.

3

די פּרויען־געזעלשאפט „עזרה"

א שיינע טעטיקייט האָט געפּירט די פּרויען־געזעלשאפט „עזרה": געהאָלפן אָרעמע כלה־מיידלעך קומען צו א תכלית, אָרעמע קימפּעטאָרינס, עלנטע, אומבאהאָלפענע מוטערס פון זויג־קינדער, צעברָאכענע אלמנות און נידערגעשלאָגענע גרושות. זיי אלע האָבן באקומען טרייסט, זאָרגפעליקע באציאונג און מאטעריעלע הילף.

א גרופּע פֿרויען פֿון דער חברת „עזרה"

די גרינדער פֿון דער גמילות־חסד־קאסע

שטייענדיק פֿון רעכטס: א. שטיינפעלד, אומבאקאנט, הערשל גאָטליב, משה גדליה גרייעק, שעפּסל קאליקשטיין, לייבוש האבערמאן, יחיאל ווייגאכט. זיצנדיק: זעליק־שעניצער, יענקל שעצקעמאכער, יצחק שעוואץ, לייבוש שטיינפעלד, ישראל צודקאוויטש, מלך גרייעק.

מערסטנטייל הילף האָט „עזרה" געשיקט דער נויטבאדערפטיקער דורך פאָסט, אז יענע זאָל זיך נישט שעמען צו נעמען און אפילו נישט וויסן, פון וואנען דאָס קומט. דאָס איז געווען דער שענסטער מתן בסתר. מיט אזא פרויען־געזעלשאפט ווי „עזרה" האָט סקערניעוויץ געקאָנט שטאָלצירן.

4

„חברה־קדישא"

עגן דעם סוף פון מענטשלעכן לעבן, ווילט זיך נישט טראכטן. עס נעמט־אָן א פחד ביים בלויזן דערמאָנען די ווערטער „בית־הקברות", „תכריכים", „לויה" און „מת". אָבער דאָך, — א מת גייט נישט אליין אין קבר אריין. עס מוזן זיך געפינען מענטשן, וואָס זאָלן אים זיין רעכט טון און ברענגען צו קבר־ישראל. איז עס, דוכט־זיך, נישט אזא פארגעניגן, נאָך וועלכן מען זאָל זיך יאָגן. און פון דעסטוועגן, איז גאָר נישט אזוי לייכט געווען אָנגעזונמען צו ווערן אלס מיטגליד אין דער „חברה־קדישא". און זיין א חבר פון דער „חברה־קדישא", איז געווען אן ערן־זאָך, א כבוד!

דער נייער מיטגליד האָט געדארפט אדורכגיין א דינסט פון עטלעכע יאָר, ביז ער האָט געקאָנט קומען אין דירעקטער באריר־ונג מיטן מת. די ערשטע צייט האָט מען דעם נייעם מיטגליד גערופן „מלאָדזש". א „מלאָדזש" האָט געהייסן א פרישער, וועלכער האָט נאָך נישט אדורכגעמאכט דעם געהעריקן קורס... קיין פאראנטוואָרטלעכע ארבעטן האָט מען אים נישט געטרויט, בלויז הילפס־ארבעט, ווי צודערלאנגען פארשיידענע כלים, קליידער א. א. וו. מיטן מת האָבן זיך מתעסק־געווען נאָר די עלטערע, בכבודיקע מיטגלידער פון דער חברה.

צו אָט די בכבודיקע יידן, שיינע בעלי־בתים אין שטאָט, האָבן געהערט: טוביה לייביש איצקאָוויטש (דעם רבינס שניידער), וועלכער פלעגט יעדן טאָג גיין אין מקוה און דער ערשטער עפענען קהלס בית־מדרש. אברהם, איציק לייבס, לעווקאָוויטש, דער שיינער בעל־תפילה אין שול. ווי אויך זיין ברודער יחיאל לעווקאָוויטש. הערשל לעווקאָוויטש, וועלכער האָט געהאט א הויז אויפן פשערניק (זיינע לעצטע יאָרן געלעבט אין ירושלים). נתן איצקאָוויטש שניידער, וועלכער איז געווען א לאוניק אין מאגיס־טראט און נתן איצקאָוויטש שוסטער, וועלכער איז הייַנט אין תל־אביב. איטשע־מאיר שענקער ליפשיץ, בער הערשקאָרן (באנעק), דער אלעקסאנדער חסיד מענדל (לוזערס) ליפשיץ און דער געראר חסיד אריה־אשר, מאָטעלע (סטאָלאזש) פירסטנבערג, אבא גייער און אנדערע.

שטייענדיק פון רעכטס: חיים אלטער ליפשיץ, אהרן ביאלעק, אומבאקאנט, ישראל זעלמאנאוויטש,
פנחס קארפ, דוד ליפשיץ, נתן איצקאוויץ, הערשל רענקעוויטש-טענצער.
זיצנדיק: גאדל וווּדקי, מנחם ראטמאן, אליעזר פריילעך, לענטשנער, הערש דוד פאפיערבוק, לענטשנער, חאסקעלע לענטשנער.

תקנות מחברה קדושה
דפה סקערניעוויץ.

א) יעדער חברה מאן מוז וויסען דאס זיין אויפ-גאבע איז עוסק צו זיין אין צרכי החברה בשלימות.

ב) ווען אַ חברה מאן בעקומט אַ קוויטעל צו קומען צו אַטהרה, מוז עַר אומבעדינג קומען צו דער צייט.

ג) ווען דער חברה מאן קען זעלבסט נישט קומען, מוז ער בעזארגען אַ צווייטען אויף זיין ארט.

ד) ווען דער חברה מאן וועט נישט קומען אין קיין צווייטען אויף זיין ארט וועט ער אויך נישט בעזארגען, וועט ער ביי די ערשטע צוויי מאהל בעשטראפט ווערען מיט געלד. אין ביי דעם דריטען מאהל וועט ער אהיים קריגען זיין **בלאט** אין ער וועט שיין מעהר נישט קענען אריין געניטען ווערען אין די חברה.

ה) די חברה לייט וואס וועלען זיין ביי אַ לויה ליגט אויף זיי אַ חוב, דאס זיי זאלען זעהען אז עס זאל זיין אויף דעם ביה"ח לכל הפחות צעהן מאנס-לייט ביז נאך קבורת המת.

ו) דער מלאדש וואס איז אין די חברה מוז וויסען ווען עס איז דא אַ ב"מ ר"ל מוז ער זיך מעלדען צו דעם גבאי ראשון פון די חברה.

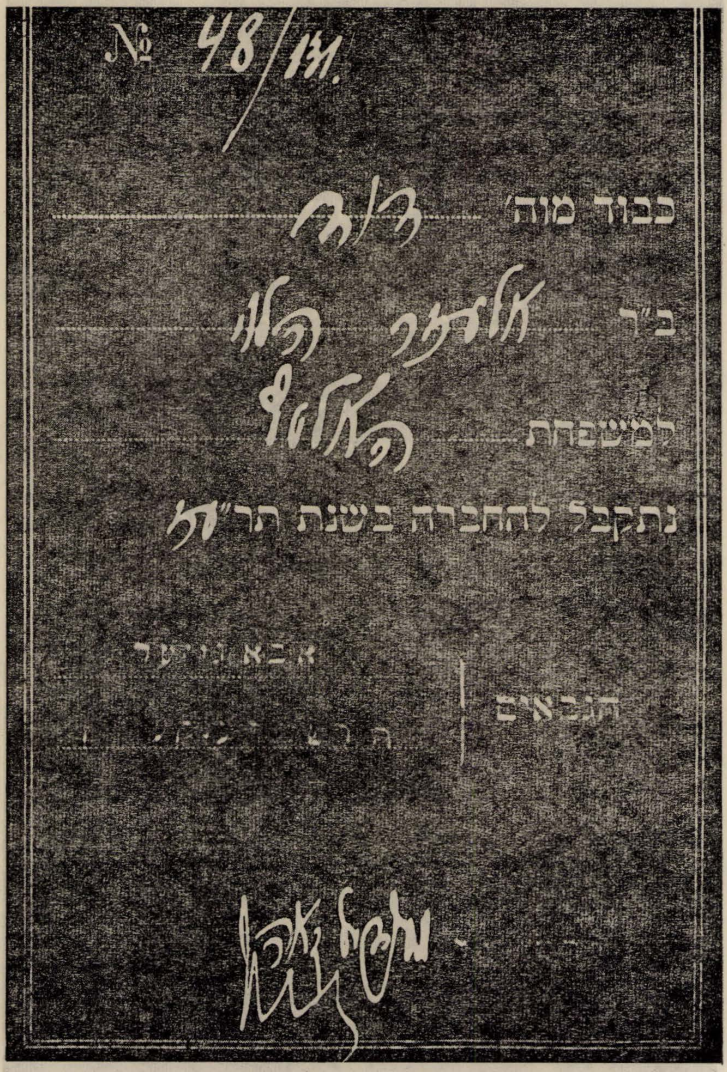

א בלאט אין פנקס פון דער חברה־קדישא

אליעזר הערץ, תל־אביב

די באדייטונג פון א פאן...

ווען איך גיב א טראכט וועגן אונדזער היים־שטאָט, מוז איך זיך באלד דערמאָנען אָן אונדזער שיינער און ליבער יוגנט־אָרגאניזאציע „הרצליה", וואָס האָט אונדז געגעבן אזויפיל פרייד, וויסן און בענקשאפט נאָך ציון.

און לאָמיר דאָ דערציילן וועגן איינעם א פייערלעכן מאָמענט, וואָס האָט זיך מיר אייגעקריצט אין זכרון: די ענטהילונג פון אונדזער פאָן.

די ציוניסטישע יוגנט מארשירט אום לג־בעומר מיט דער פאָן איבער די סקערניעוויצער גאסן

וואכן האָבן מיר געזאמלט דאָס געלט פאר אונדזער פאָן. יעדער חבר און חברה האָט געשפּאָרט א גראָשן צו א גראָשן און געבראכט די פאָר זלאָטעס מיט ציטערדיקע הענט פון באגייסטערונג. דער ענטוזיאזם איז געווען אזוי גרויס, אז מיר האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון פארשיידנס לטובת דער פאָן. און וועו די נויטיקע סומע איז געשאפן־ געוואָרן, האָט מען איינגעהאנדלט דעם טייערן שטאָף און אוועקגעגעבן מאיר דאוויי־ דאָוויטשן, אויסצוהעפטן די אויפשריפט און ד״ר הערצלס סימבאָלישע זיבן שטערן. וועו עס איז פארטיק געוואָרן, האָבן מיר זיך איבערצייגט, אז אונדזער פאָן איז די שענסטע אין דער גאנצער געגנט.

די פייערונג פון ענטהילן אונדזער פאָן איז איינגעאָרדנט־געוואָרן עפענטלעך אין סיימיק־זאל. עס האָבן זיך באטייליקט דעלעגאציעס פון דער שטאָט און פון דער אומ־ געגנט. אויף אונדזער איינלאדונג איז געקומען יצחק גרינבוים פון ווארשע, וועלכער האָט געהאלטן א זייער איינדרוקס־פולע רעדע. זיין רעפעראט האָט געהייסן „די בא־ דייטונג פון א פאָן פאר א פאָלק און פאר א לאנד״ און איז אויסגעהערט־געוואָרן מיט אן איינגעהאלטענעם אָטעם.

דאן איז געקומען דער פייערלעכער מאָמענט: דעלעגאטן זענען איינגעלאדן־ געוואָרן צום פרעזידיום־טיש און יעדן איינעם האָט מען מכבד־געווען מיט אריינהאקן א גאָלדן טשוועקעלע, באהעפטנדיק די פאָן צו דער שטאנג. נאָך יעדן אריינגעהאקטן גאָלדן טשוועקעלע, האָט דער עולם אין זאל אפלאָדירט.

און וועו יצחק גרינבוים האָט געגומען ענטהילן די פאָן, איז דער גאנצער עולם אויפגעשטאנען און זיך צעהילכט מיט שטורמישע אפלאָדיסמענטן.

נאָכדעם, ביי א געשפאנטער שטילקייט, האָבן די חברים פון „הרצליה״ געשווירן טרייהייט דער פאָן, דעם יידישן פאָלק און אונדזער לאנד ארץ־ישראל.

טויזנטער אויגן האָבן געפינקלט מיט טרערן פון געירטקייט, זינגענדיק די „התקוה״.

פֿינקוס צימערינג, בוענאס־איירעס

פון א בריוו

„— — — שטורעמדיקע כוואליעס האָבן אונדז פֿארטראָגן אין פֿארשיידענע לענ־דער. און די יאָרן באשוערן שוין א ביסל דאָס לעבן...

ביי די אומות־העולם, וועו אן עלטערער מאן מאכט זיך זיין סך־הכל פון די דורכגעלעבטע יאָרצענדליקער, — שטייען אים פֿאר די אויגן אלע זיינע אויפטוען און דערגרייכונגען. אלץ וואָס ער האָט אין זיין יוגנט געשאפן פֿאר זיך און זיינע מיט־צייטלער, איז אויך געבליבן פֿאר ווייטערדיקע דורות. יעדער אויפטו שטייט, ווי א מאסיוועו, פעסט־פֿארפונדאמענטירטער בנין.

וואָס־זשע איז געוואָרן פון אונדזערע אויפטוען און דערגרייכונגען? מיט וואָס פֿאר א געמיט קאָנען מיר מאכן אונדזער סך־הכל, אונדזער חשבון הנפש, וועו פון אלץ איז געבליבן חורבן און וויסטקייט? וועו אלץ איז אוועק מיט פייער און רויך? מיר האָבן געאקערט אוו געזוייט אוו געבראכט אונדזער רייפע תבואה אין די שיירן. די שיירן האָבן אָפּגעברענט אוו דער דור, וואָס האָט געזאָלט געניסן פון אונדזער מי, — איז פֿארברענט־געוואָרן — — —.

אָבער א ייד לעבט מיט חשבון אוו שטארבט מיט וויזוי... — זיצט א סקערניע־וויצער ייד אין ארגענטינע, קוקט אומעטיק צוריק צו זיינע קינדער אוו יוגנט־יאָרן, וועו עו האָט געחלומט אוו געשטרעבט, געבויט אוו געשאפן... אוו עס טויכן־אויף אין זיין פֿארנעפלטן זכרון חברים אוו פריינט, נאָענטע, טייערע געשטאלטן...

וווו זענען זיי?

וווו איז דער בעל־שכלדיקער אוו שטילער יאָסל האוו? דער ענערגישער מענדל כשר? די פשוטע אוו טייערע רבקה קארפ? דער רירעוודיקער משה פּינטשעווסקי? דער פֿארחלומטער מלך ליבערמאן? דער זיידענער זלמן האָלץ? די מיט באגייסטע־רונג־איבערגעגעבענע יעקב־יוסף לעווענבערג, דוד לעמבערגער, חיים פאפירבוק, חיים פרענקעל, דער וואלד־סוחר לערנער אוו דער ליטוואק ראבינאָוויטש? אוו וווו זענען די יינגערע: ישראל דזשיאלאָווסקי, יאָשקע וועטער, אוו די תמיד־לאכנדיקע טוגענטמאן?...

עס שטייט אויך פאר מיינע אויגן די הערלעכע געשטאלט פון דער טייערער און זעלטענער פרוי, די פרוי פון דעם סקערניעוויצער רבין. אין יענער שוועריער, ביטערער צייט, וועו עס איז אונדז אוממעגלעך געווען צו באקומען א שטיקל לאקאל, האט זי אונדז איבערגעגעבן א טייל פון איר דירה!... און אט די נאבעלע האנדלונג האט אונדז דערמעגלעכט צו שאפן דעם קאנסום־קאאפעראטיוו „אייניקייט"...

אוודאי קאן איך, אין מיין קורצן בריוול, אלע נישט דערמאנען. אבער מיין האר־ציקע באגריסונג שיק איך איבער אלע אונדזערע סקערניעוויצער אין דער גאנצער וועלט, וואס דער יזכור־בוך וועט זיי דערגרייכן.

און איך בויג דעם קאפ פארן אנדענק פון די אלע, פאר וועמען דער ספר איז א מצבה.

א גרופע קולטור־טוער פון דער געזעלשאפט „פראגרעס"

אויבערשטע ריי פון רעכטס: וואלף רייבענבאך, יצחק וואלבארסקי, שיינדל וואלבארסקי, יהודית קנאפ, ישראל וואלבארסקי, ישראל דזשאלאווסקי, חיימעלע ליפשיץ, חיימל פרענקעל.
צווייטע ריי: מלך ליבערמאן, מלך לעווקאוויטש, יחיאל גוטמאן, רבקה צימערינג, פינקוס צימערינג, יאסל האוס, מענדל כשר, יחיאל דוד דזשאלאשינסקי.
אונטערשטע ריי: מאיר קראקאווסקי, ישראל ליבעסקינד, משה מאיר פירסטענבערג, מלך רענקע־וויטש, יעקב יוסף לעווענבערג, מלך שווארץ.

די פארוואלטונג פון קינדערהיים אין יאָר 1916

פון רעכטס: די געהילפס־לערערין לעווקאָוויטש, די לערערין פעפער, שמואל ווייסבערג, חייה מוסטער, ראבינאָוויטש, פינקוס צימערינג, מלך לעווקאָוויטש.
שטייענדיק: די לערערין גוטה שיינפעלד, מלך רענקעוויטש.

סקערניעוויץ מיט א קנאפן האלבן יאָרהונדערט צוריק...

מיט יוגענטלעכן ענטוזיאזם און מיט יוגנטלעכער ענערגיע שטעלן מיר די ערשטע טריט אין געזעלשאפטלעכן לעבן אריין... א שווערע, א פינצטערע, א פאנאטישע צייט און מיר קעמפן מיט דער פינצטערקייט און שאפן פראָגרעסיווע אינסטיטוציעס... מיר בויען א ביבליאָטעק, ווו נישט נאָר מיר, נאָר יעדער איינציקער אבאָנענט קומט מיט מסירת־נפש. מיט מסירת־נפש שאפן מיר די ביכער און מיט מסירת־נפש קומט מען אַרויסנעמען א בוך צום לייענען... נישט איין יידישער טאָכטער האָט דער פאָטער אַפּ־געווארט פאר דער ביבליאָטעק, ארויסגעשלעפט דאָס בוך פון הינטערן פארטוך, אָדער פון בוזעם, צעריסן, צעפליקט דעם „טריף־פסול" און נאָך אויסגעפליקט זשמעניעס האָר פון איר קאָפּ!...

שפעטער, מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט זיך די לאגע געמומען ענדערן. אונדזער טעטיקייט איז ארויס פון די ענגע פיר ביבליאָטעק־וועלטלעך און זיך אויסגעשפרייט אויף דער יידישער גאס. די ביבליאָטעק איז אויפגעריכט ג׳ע־

וואָרן און דער אָפּקלאנג פון אונדזערע אויפטוען האָט זיך געהערט אין אלע פּיר עקן פון אונדזער סקערניעוויצער מארק...

אין יענער צייט האָבן זיך, ליידער, אונדזערע וועגן אָנגעהויבן פארנאנדערגיין. פארשיידענע אידעען פון יענער צייט האָבן אונדז אָנגעהויבן בעאיינפלוסן און עס האָבן זיך געשאפן באזונדערע גרופירונגען... יעדערער האָט שוין געהאט זיין רייפן באוווסטזיין, וואָס האָט אים דיקטירט. אָבער די רעשיקע, טעמפּעראמענטפולע צוזאמענשטויסן האָבן אויך געבראכט פאָזיטיווע אויפטוען. יאָ, נישט תמיד זענען שפאלטונגען א קללה. א סך מאָל ברענגען זיי אויך ברכה. און אונדזערע גרופירונגען האָבן עס געבראכט. די שפאלטונגען האָבן דערבראכט צום שאפן־זיך פון א גאנצער ריי נייע אינסטיטוציעס און געזעלשאפטן. עס איז געשאפן געוואָרן דער קולטור־פאראיין „פּראָגרעס", וווּ אונדזער יוגנט האָט זיך דערציגן און קולטורעל אויסגעלעבט. עס איז געשאפן געוואָרן א קינדער־היים אויפן נאָמען פון שלום־עליכם, צוויי קאָאָפּעראַטיוון, וואָס האָבן געלינדערט א סך צרות און ליידן אין אונדזער שטאָט. און נאָך און נאָך און נאָך...

אָבער וואָס איז פון דעם אלעמען געבליבן? — — —.

לעצטע פארוואלטונגען פון סקערניעוויצער אינסטיטוציעס

די קהילה־פארוואלטונג:

פרעזעס: צדוק צודקאָוויטש (געראר חסיד)
וויצע־פרעזעס: משה פערקאל (מורה־הוראה)
סעקרעטאר: יוסף האוז.
קאסירער: עזריאל קוטשינסקי (האנטווערקער)
הערמאן גוזשיק (רעוויזיאָניסט)
משה מאנדעלבוים (ציונים־כלליים)
אלטער לעווקאָוויטש (קליינהענדלער)
פנחס אינדיק (קליינהענדלער)
הערשל ליפשטאט (סקערניעוויצער חסיד)
פנחס שעראקאָוויאק (אלעקסאנדער חסיד)

פארוואלטונג פון „לינת־הצדק":

פרעזעס: אלטער לעווקאָוויטש
וויצע־פרעזעס: אברהם לעווי
סעקרעטאר: יוסף האוז
קאסירער: אפרים טראכע
בער הערשקאָרן
יעקב קראקאָווסקי
עזריאל פעפער
משה־גדליה גרייעק

פארוואלטונג פון דער גמילות־חסד־קאסע:

פרעזעס: הערמאן גוזשיק
וו. פרעזעס: אלחנן האָפמאן
פינאנס־לייטער: עזריאל קוטשינסקי

קאסירער: עזריאל פעפער
פנחס שעראקאוויאק
יונה דזשאלאווסקי
געצל הערשקאָרן
מתתיהו גראָס
סעקרעטאר: מענדל טאָביאש.

פארוואלטונג פון „צענטאָז":
(אויפזיכט איבער אָרעמע קינדער)

פרעזעס: עזריאל קוטשינסקי (האנטווערקער)
וו. פרעזעס: יחיאל ווינאכט (ציונים כלליים)
קאסירער: הערמאן גוזשיק (פאָווושעכנע שולע)
העלענא קליינאָווא (פאָווושעכנע שולע)
יצחק קאָהן (תרבות־שולע)
דוד שטשופאק (גן־ילדים)
לייבל מאנדעל (תלמוד־תורה)
אבא פרענקעל (אגודת ישראל)

פארוואלטונג פון פרויען־הילפס־פאראיין „עזרה":

חנהלה האוז, פרעזעסין
באלבינא גוזשיקאָווא, וויצע־פרעז.
העלענא קליינאָווא, קאסירערין.
דבורה קוטשינסקא
טאָבא ליפשטאט
אירענא גרייעק
ייכטשע שעראקאָוויאק
זאָשיע רייכמאן
איטע זבאָראָווסקא

פארוואלטונג פון האנטווערקער־פאראיין:

פרעזעס: עזריאל קוטשינסקי
וו. פרעזעס: מתתיהו גראָס
קאסירער: מענדל קנעכט
יונה דזשאלאווסקי
מאָטל בראונער

אברהם קריגער
בצלאל קנעכט
סעקרעטארין: הינדע זעלמאנאוויטש

פארוואלטונג פון נאדל־צעך:

פרעזעס: אברהם קריגער
וו. פרעזעס: אליעזר פריילין
אבא בירענבוים
קאסירער: מענדל קנעכט
שלמה גראס
פישל ראזענצווייג
מתתיהו גראס

פארוואלטונג פון בוי־צעך:

פרעזעס: מאטל בראונער
וו. פרעזעס: הערשל מינסקי
קאסירער: חיים־משה געצעל
יענקל געצלאוויטש
משה האפער

פארוואלטונג פון לעדער־צעך „פראגרעס":

פרעזעס: עזריאל קוטשינסקי
וו. פרעזעס: מלך קירענבערג
וו. פרעזעס: יונה דזשאלאווסקי
קאסירער: יעקב הערמאן
משה לעווקאוויטש
חיים־יונה אינאוולאצקי
מלך האפמאן
סעקרעטארין: הינדע זעלמאנאוויטש

פארוואלטונג פון דעם לעדער-צענטער „פראגרעס"

שטייענדיק פון רעכטס: מלך האפמאן, חיים יונה אינגאוולאצקי, משה לעווקאוויטש, יעקב הערמאן.
זיצנדיק: מלך קירנבערג, עזריאל קוטשינסקי, יונה דזשאלאווסקי, הינדע זעלמאנאוויטש.

פוטבאל-מאנשאפט ביי דער יוגנט-ארגאניזאציע „פרחי-ציון"

אויבערשטע ריי פון רעכטס: **דוד קעסלער, ישראליק גלאווינסקי, אברהם גלאווינסקי, חיים ניימאן, ראובן פינטשעווסקי.** צווייטע ריי: **ישראל פלאט, שיע בזשעזשאנסקי, דוד וועב, לייבל בירנבוים, אברהם ניימאן.** פאדנט: **רובין, פייוול רייכמאן, אברהם שפיכלער.**

די קינדערהיים

אונטער דער אָנפירערשאפט פון יאָסל האוס, ישראלקע שפּיכלער און דעם לערער הערשקאָרן (זיצן אין צענטער).

קבוצת „הרצל" אין דער יוגנט־אָרגאניזאציע „פרחי־ציון"

אויבערשטע רייִ פון רעכטס: מענדל גראָס, שמואל לייזער סעגאל, לייבל שארפהארץ, פישל לאנדאָ.
משה שעניצער, זעליק ראָטמאן, משה קורץ, דודטשע ווּעב, מרדכי ניימאן.
מיטלסטע רייִ: חיים יצחק לעווקאָוויטש, יאָסל בלאט, פישל איצקאָוויטש, ראובן פינטשעווסקי,
פאָרנט: מענדל קליין, איזראעלסקי, גוטמאן זאקאן.

געשטאלטן, טיפן
און עפיזאדן

אהובה צדקוני (באָרנשטיין), רמת־גן

אונדזער געסעלע

ווו איז דאָס געסעלע? ווו איז די שטיב?
ווו איז דאָס מיידעלע, וואָס איך האָב ליב? —
נישטאָ מער דאָס געסעלע, נישטאָ שוין די שטיב,
נישטאָ מער דאָס מיידעלע, וואָס איך האָב ליב — — —.

(פאָלקס־ליד)

אבער אמאָל איז עס געווען, דאָס היימיש־יידיש געסעלע. און דאָרט איז געשטאנען די שטוב, ווו איך בין געבוירן און דערצויגן־געוואָרן. דאָרט האָב איך זיך מיט מיינע חברטעס געשפּילט אין „קלאסן", אין סטרולקעס, אָדער גאָר געטאנצט א „ראָד־און־א־ראנע". און שפּעטער, שפּעטער, — האָב איך גענומען ביכלעך לייענען און אָנ־געהויבן חלומען גאָר אנדערע חלומות...

געהייסן האָט דאָס געסעלע אויף פּויליש „פּאָפּזשעטשנא". אָבער ווער האָט עס ביי אונדז אָט דעם גויאישן נאָמען געוווסט? — מען האָט אים גענוצט נאָר פאר בריוו־אדרעסן און טעלעגראמען צום שרייבן. מיר, קינדער, האָבן קיין בריוו נישט געשריבן און קיין טעלעגראמען נישט באקומען, — איז אונדז דער נאָמען „פּאָפּזשעטשנא" געוועזן גואיש־פרעמד. ביי אונדז האָט דאָס געסל געהאט א יידישן נאָמען. עס האָט געהייסן „דעם רבינס געסל".

חסידים האָבן צום נאָמען פון געסל צוגעגעבן א „זאָל לעבן" און עס האָט זיך באקומען „דעם רבין זאָל לעבנס געסל". און ארויסגערעדט האָבן זיי עס גיך־גיך, מיט איין אָטעם, אזוי אז אין מיינע קינדערשע אויערן האָט עס געקלונגען „דרעביז־אָל־עיבן"... דערפאר טאקע האָב איך תמיד געמיינט, אז דער רבי האָט אזא אויסטערלישן נאָמען ווי: „דרעביז־אָל־עיבן" און אז דאָס געסל הייסט „דרעבינז־אָל־עיבנס געסל"...

אנדערש האָט דאָס געסל אויסגעזען אין די וואָכנטעג, אנדערש — אין די פרייטיקן

דעם רבינס געסל

און גאָר אנדערש — אין שבתים און יום־טובים. די וואָכנטעג זענען געווען פארהאוועטע, פארפראצעוועטע, פארנומענע מיט דאגות־פרנסה. בעלי־מלאכה האָבן געארבעט פון פרי ביז שפּעט, הענדלער האָבן זיך ארומגעטראָגן מיט זייער סחורה און די קרעמער האָבן זיך געפּאָרעט אין זייערע געוועלבער. א סך עלטערן האָבן דאן נישט געהאט קיין צייט און קיין געדולד צו זייערע קינדער, וועמען זיי פלעגן אָנשמירן א שטיקל ברויט און לאָזן לויפן אויפן הויף און איבערן געסל.

דערפאר פלעגט זיך דער פרייטיק שטעלן א פריילעכער און פיבערדיקער און די מאמעס פלעגן שוין רופן זייערע טעכטערלעך, צו העלפן עפּעס אין שטוב, אָדער צו פאָלגן א גאנג... באלד פון פרימאָרגן־אָן האָבן זיך שוין געלאָזן הערן די פריילעכע, ריטמישע קלעפּעלעך פון האקמעסער, וואָס האָבן געהאקט פיש, פלייש און ציבעלע מיט שמאלץ. פון טיר און פענצטער האָבן זיך געטראָגן די געווירצטע גערוכן פון די שבת־יום־טובדיקע מאכלים. עס האָט געשמעקט מיט חלה־געבעקס, מיט האָניק־לעקעך, מיט עפּל־שטרודל און מיט וואניל־קיכעלעך. אָבער אמשטארקסטן האָבן זיך געלאָזן פילן די געהאקטע יידישע פיש... א סך פרויען האָבן געטראָגן זייערע בלעכן מיט געבעקסן צום און פון דעם בעקער, אָדער פון א שכן מיט א גרעסערן אויוון. שפּעטער־צו האָט מען זיך געאיילט מיט די טשאָלענטער און קוגל־טעפּ. אלע באלעבאָסטעס זענען געווען

פארפֿאַרעט, מיט פארויטלטע באקן און צעשויבערטע האָר און נישט געהאט קיין צייט „די נאָז אָפּצוווישן"... מען האָט געצוואָגן קינדער, געוואשן און גראָמט. שפּעטער האָבן מאמעס ארויסגענומען פון די אלמערס די פרישע וועש, צום גיין אין מרחץ און די פרישע טישטוכער און סערוועטן פאר די שבתדיקע טישן.

דער גאנצער פרייטיקדיקער טאָג איז אוועק אין פיבערדיקע פלאטערנישן, אין מורא, מען זאָל נישט פארשפּעטיקן, מען זאָל אלץ באווייזן ביז ליכט־צינדן... און אין אָונט האָבן שוין אלע שטיבער געבלאנקט און געפּעכלט. געוואשענע פּאָדלאָגעס, ווייסע סערוועטן, זילבערנע לייכטער און געצונדענע ליכט... ארויסגעטריבן איז געוואָרן די גרויע וואָכעדיקייט פון יידישע שטיבער און דער הייליקער שבת שמייכלט־ארויס און שמעקט־ארויס פון יעדן ווינקעלע...

און אונדזער געסעלע איז דאָך געלעגן אין סאמע צענטער פון יידישן סקערניע־ווינ. דאָ איז געווען קהלס בית־מדרש, די שול, דאָס אָסטראָווצער שטיבל און דעם רבינס הויף מיטן רבינס בית־מדרש. פארביי אונדזער הויז זענען יידן געגאנגען צום און פון דאוונען. פון די הויכע, אויבן־פאררונדיקטע שול־פענצטער, און פון די פענצטער פון די בתי־מדרשים און אָסטראָווצער שטיבל, איז געפלאָסן דאָס העלע שבת־יום־טובדיקע ליכט און באשטראלט און באשיינט אונדזער געסעלע. אזוי זענען אויך געפלאָסן פון אלע זייטן, פון אלע בתי־תפילה, די ניגונים פון דאוונענען און האָבן זיך אויסגעמישט...

מתנגדישע תפילות מיט חסידישע ניגונים האָבן זיך צוזאמענגעפלאָכטן, ווי קאָליר־טע הבדלות. אָבער דאָס חסידישע התלהבות, באגלייט מיט הענט־פלעסקעניש און ריקודימלעך, האָט תמיד גובר־געווען...

און באלד איז מען צוריקגעקומען פון דאוונען מיטן מונטער־אויסגעזונגענעם „גוט־שבת!" אָדער „גוט־יום־טוב!"... מיטן „מלאכי השלום" און „מלאכי השרת"... די צעשטראלטע, צנועהדיקע מאמעס האָבן דערלאנגט די געשמאקע מאכלים צום טיש און דאָס גאנצע געסעלע האָט געהילכט מיט הארציקע זמירות...

שבת זענען א סך יידן געגאנגען דורכן געסל אין זייערע טליתים אָנגעטון. אין די ימים־נוראים — זענען דאָ חסידים געגאנגען אין זייערע קיטלען. אמפּריילעכסטן איז אין געסל תמיד געווען בעת קריאת־התורה. דאן זענען א סך מענטשן געווען אינדרויסן, געשמועסט פאָליטיק, געשפּאסט און זיך געוויצלט.

און איך פלעג ליב האָבן צו שטיין פארן טויער און קוקן אויף אלץ און אויף אלעמען פארגאפט. גוט איז מיר דאן געווען אויפן הארצן, ווייל די גאנצע וועלט איז מיר דאן געווען א יידישע, א שבת־יום־טובדיקע וועלט...

דאָס געסל האָט זיך געצויגן פון דער פיאָטרקאָווער גאס, וווּ עס איז געווען די שפּייז־קראָם פון ר׳ יחיאל ליבערמאן.

כאָטש ר׳ יחיאל ליבערמאן איז געווען אן אָנגעזעענער אָסטראָווצער חסיד, האָט עס אים נישט געשטערט אויך צו זיין א הייסער ציוניסט. אוודאי האָט ער געדארפט פרנסה, אָבער דער גאנצער מסחר איז בייַ אים נישט וועגן געווען קיין שמעק טאבאק, אנטקעגן חסידות און ארץ־ישראל. אנשטאָט אייגנערדן דעם קונה, ער זאָל קויפן סחורה,

האָט ער אים איינגערעדט און אגיטירט צו געבן פאר קק"ל און קרן־היסוד. און וועגן ארץ־ישראל, חלוציזם און עליה האָט ער געראדט מיט הארץ און נשמה און מיט פייכטע אויגן... א גאנץ אָרעם קרעמל איז דאָס געווען, אָבער ר' יחיאל ליבערמאן איז געווען א ייד מיט אינערלעכער עשירות. אָט דער שיינער ייד האָט באשיינט אונדזער געסל.

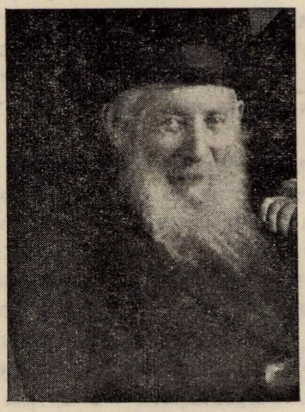

ר' יחיאל ליבערמאן

אין זעלבן הויז איז געווען ר' קאלמעלעס שניידערייי. ר' קאלמעלע אליין איז געווען א קליין, אָבער הארציק יידעלע. און כאָטש קליין־געוויקסיק, איז ער אָבער נישט קליין געווען צו זיין א גרויסער אָרעמאן. געגייט האָט ער פאר יידן, יידישע מלבושים. נאָר ווי אלע שוסטערס גייען באָרוועס, האָט ר' קאלמעלע שניידער קיין אייגן נייַ בגד נישט געהאט. וואָס ער האָט יאָ געהאט, איז געווען א נייגונג צו נגינה. פון זיין שניידערייי האָט מען שטענדיק געהערט יידישע, הארציקע פאָלקס־לידער און חזנישע שטיקלעך, וואָס ר' קאלמעלע פלעגט זינגען צוזאמען מיט זיינע געזעלן, עמך שער־און־אייזן...

און אויפן שטאָק פון זעלבן הויז איז געווען א פרויען־שניידעריי. מיט אָט דעם וואָר־שטאט האָט אָנגעפירט חנה־נעכע, דעם מלמד דוד קאצאפס טאָכטער. זי איז געווען א מייסטערין פון חתונה־וויפראווערס (אויסשטייערן) פאר יידישע כלה־מיידלעך. ערב א חתונה פלעגט זי נייען טאָג־און־נאכט און קוים פארטיק־ווערן א פאָר שעה פאר דער חופה... אָפטמאָל, אין דער סאמע לעצטער שעה פארן באזעצן, איז נאָך די כלה געשטאנען פאר דער קניענדיקער חנה־נעכען, וועלכע האָט נאָך אלץ געהאט ערגעץ ארויסצולאָזן און ערגעץ איינצונעמען. כאָטש די כלה האָט געשריען, אז זי אליין וועט דאָ באלד עפעס איינגענעמען... ווייל אויסער דעם, וואָס חנה־נעכע האָט געהאט א פולע מויל מיט שפילקעלעך און דאָס חופה־קלייד איז געווען באשטאָכן פון אלע זייטן מיט שפילקעלעך, האָט די כלה געפילט, אז זי אליין שטייט גאָר אויף שפילקעלעך... מחותנתטעס זענען געקומען אונטערייאָגן און דער נישט־דערשלאָפענער חנה־נעכען איז אלץ געפאלן פון די הענט. ענדלעך האָט זי געגעבן די לעצטע פאָר שטעך און נישט תמיד באוויזן, ארויסצונעמען אלע שפילקעלעך און ארויסצוציען אלע פאסטריגעס. די אומגעדולדיקע כלה פלעגט דאן א כאפ־טון דאָס חופה־קלייד מיטן הארציקן „מזל־טוב", מיטן „אייער לעיבנס־וועיג זאָל אייך זיין מיט בלומען און רויזן באשפרייט" און אוועקאיילן, פארגעסנדיק צו פארבעטן חנה־נעכען אויף דער חתונה...

אין זעלבן הויז האָט געווויינט די משפחה גוטמאן. דער עלטסטער זון, יחיאל, איז געווען א טיכטיקער בונדישער טוער. ער האָט א סך כוחות אוועקגעגעבן דער ערשטער

יידיש־סאָציאליסטישער פארטיי אין סקערניעוויץ. אויך דער צווייטער זון, שמחה, איז עטלעכע יאָר געווען זייער טעטיק אין „בונד". אָבער עפעס א מאָדנע־ביטערן גורל האָט די משפחה גוטמאן געהאט, ווי עפעס א קללה וואָלט איבער איר געשוועבט: עפעס אן אומבאוווסטע מחלה האָט אוועקגעריסן א גרויסן טייל פון דער משפחה, אין סאמע בליענדיקסטן עלטער. דער אימפולסיווער, ארבעטזאמער יחיאל איז געווען דער ערשטער, וועלכער איז געשטאָרבן אזוי יונג. דאן איז פריצייטיק אוועקגעריסן־געוואָרן שמחה. און נאָך אים — זייער שוועסטער חנה. מיט דער חנהן איז עס געשען גאָר אויסטערליש: חנה איז אפילו קראנק נישט געווען. א יונג, שיין און געזונט מיידל. עס איז איר פלוצלונג עפעס נישט גוט געוואָרן און איידער מען האָט באוויזן עפעס צו טון, — איז זי שוין נישט געווען. איר טויט, געדענק איך, האָט דאן געמאכט אן ערשיטערנדיקן אייגדרוק אין שטאָט. יצחק און רחל מיט זייערע קינדער, פייוויש און מלכה, זענען שפעטער אוועק־געפאָרן קיין אמעריקע, צו זייער עלטסטער טאָכטער קיילע.

אן ענלעכן גורל האָט דאָרט אויך געהאט די משפחה ראָזענבלום. דער פאָטער, ר׳ איטשע ראָזענבלום, איז געשטאָרבן יונג און איבערגעלאָזן זיין פייגען אן אלמנה מיט זיבן יתומים. דער עלטסטער זון, ישעיהו, איז געווען א ציוניסטישער עסקן און טעטיק געווען אין א סך ארגאניזאציעס. אָבער אויך ער איז געשטאָרבן פלוצלונג און זיין פריצייטיקער טויט האָט פארהילט אין טרויער דער גאנצער ציוניסטישער יוגנט. דער אלמנה פייגע האָט מען גערופן „די לאָדזשערן". זי האָט זיך געשפייזט פון א גאלאנ־טעריי־טישל אין די מארק־טעג און אויך צוגעהאנדלט א ביסל ביי זיך אין שטוב. די משפחה ראָזענבלום געפינט זיך איצט אין ישראל (א חוץ אברהם און שרה, וואָס זענען אומגעקומען מיט אלע סקערניעוויצער יידן).

דאָ האָט אויך געווינט די משפחה ליבעסקינד. דער פאָטער, ר׳ זלמן דער שוחט, איז געווען א הייסער גערער חסיד. דערקעגן זיינע זין, ישראל, זעליג און לייבל, זענען געווען הייסע בונדיסטן. איז טאקע געווען א היץ אין שטוב פון דעם אָפטן היציקן דורכ־וועדטלען־זיך. די לעצטע יאָרן איז ר׳ זלמן מיט זיין פרוי ליבע געקומען קיין ישראל און דאָ — אויסגעלעבט זייערע יאָרן. אין לאנד געפינען זיך זייערע פיר טעכטער: שרה צימבערקנאָפ, מרים זיידע, רבקה ארענשטיין, ברכה פערלמוטער און דער יונגסטער זון, הענעך.

איך קאָן נישט־דערמאָנען די געהיימניספולע כאטע פון דער „בלינדער גויע", וואָס האָט אויף אונדז, קינדער, תמיד אָנגעווואָרפן א פחד. מיר פלעגן ציטערן פארביי־צוגיין אָט דער כאטע און דאָך, האָט עס געצויגן א קוק צו טון דורך דער טיר, אָדער דורך א פענצטער און זען, וואָס דאָרט קומט־פאָר... און כמעט תמיד, וועז א קינד האָט א קוק געטון, איז עס באלד אָפגעצוואָגן־געוואָרן מיט א האסטיקן און קאלטן פֿליוך וואסער... נאָך איצט, וועז איך דערמאן זיך אָן יענער כאטע פון דער געהיימניספולער „בלינדער גויע", גייט מיר דורך א דרעשטש איבערן לייב.

„די בלינדע גויע" איז געווען א שעטנז אין אונדזער יידיש געסל, עפעס ערגערס ווי א משומד אין א לייטישער משפחה. מען פלעגט זאָגן: „ווי א חזיר אין א ווייגאָרטן".

אָבער א חזיר האָט א יידן געעקלט און פאר דער „בלינדער גויע" האָבן מיר פשוט מורא־געהאט. און די מורא איז נישט געווען אזוי פאר איר פינצטער־בייז פנים מיט די צאָרנדיקע אויגן, ווי פאר דער געהיימניספולקייט פון איר טונקעלער כאטע. עס איז געווען פאר אלעמען א גרויס רעטענישׂ, וואָס הינטער די תמיד־פארמאכטע טירן פון אָט דער טונקעלער כאטע טוט־זיך. וואָס איז זייער פרנסה? מיט וואָס פארנעמען זיי זיך?

דאָס גאנצע געסל איז געווען ווי איין משפחה. אייניער האָט גוט געווווסט, וואָס ביים צווייטן טוט־זיך. מען האָט געווווסט פון יעדערנס שמחות און פון יעדערנס עגמת־נפשׂ, מיט וואָס מען האנדלט און צי מען האָט פרנסה, צי עס איז דאָ שלום־בית, צי מען קריגט־זיך. מען האָט נאָכגעקוקט אין וועלכער שטוב עס גייט אריין א שדכן און מען האָט געווווסט, צי יענער האָט צו ציילן א נדן... אָבער וועגן דער „בלינדער גויע" מיט איר מאן האָט מען גאָרנישט געווווסט. און ווייל מען האָט נישט געווווסט, האָט מען זיך דווקא געסודלט און אויסגעטראכט פארשיידענע אומגלויבלעכע געשיכטן. די יידישע פאנטאזיע זענען אָבער צו־אָרעם געווען אנטקעגן די ווירקלעכע גרויליקייטן, וואָס זענען אין יענער כאטע אָפגעטון־געווארן. און נישט אומזיסט האָבן זיך קינדער אזוי אנגסטיק געשראָקן, פארבייצוגיין אין אָוונט פאר דער „בלינדער גויע".

אין אייניעם א טאָג איז פלוצלונג אָנגעקומען פאָליציי. זיי האָבן ארומגערינגלט דאָס הויז, געזוכט, געניטשטערט און דער „בלינדער גויע" מיט איר מאן — צוגענומען.

ארויסגעווייזן האָט זיך, אז די „בלינדע גויע" פלעגט נעמען ממזרים צום כאָווען. זי פלעגט זיך הייסן דערפאר לייטיש באצאָלן. אָבער די ממזרים האָבן ביי איר קיין אריכת־ימים נישט געהאט. זי האָט זיי, ווי אמשנעלסטן, אָפגעשיקט אויף יענער וועלט. אויך איר מאן האָט אנטיילגענומען אין דער מלאכה. ער איז געווען א שטיקל סטאָלער, פלעגט ער צונויפקלאפן די טרומנעלער און, ביינאכט, זיי באגראָבן ערגעץ אין געהיים.

„די בלינדע גויע" מיט איר מאן זענען שוין מער נישט צוריקגעקומען. מען האָט זיי פארשפארט ערגעץ אין טורמע. אונדזער געסל האָט פריי אָפגעאָטעמט. פטור געווארן פון דער פרעניות. כאָטש מיר, קינדער, זענען איצט נאָך געווען אין גרעסערן פחד. די אנטדעקטע געשיכטע האָט אויף אונדז אָנגעווארפן א גרויל און לאנג־לאנג פלעגן מיר מורא האָבן צו גיין אינדערפרי־נצטער און צו שלאָפן אליין... עס האָט זיך אונדז תמיד געחלומט, ווי די „בלינדע גויע" שעכט ממזרימלעך און איר מאן, דער סטאָלער, באגראָבט זיי אין זיינע טרומנעלער... און עס האָט זיך אונדז נאָר געחלומט, ווי זיי יאָגן זיך נאָך אונדז, ווילן אונדז פארנארן אין זייער שרעקלעכער כאטע, פייניקן און אומ־ברענגען — — —

אין חיים־וואָלפס גרויסן הויף איז געזעסן ר' שמחה לאנדא. איך פלעג אים רופן „דער פעטער מיט דער האלקע", ווייל דער אונטערשטער טייל קערפער איז ביי אים תמיד געווען ארומגעהילט מיט א דעקע. דעם „פעטער מיט דער האלקע" האָב איך זייער ליב געהאט און פלעג אָפט קומען צו אים אין שטוב. ער איז געווען אונדזערער א גוטער פריינט. זיין פריינטשאפט איז געווען אזוי גרויס, אז ער האָט זיך פאר קיין זאך נישט

אָפגעשטעלט. און איינמאָל האָט זיין פריינטשאפט צו אונדז, שיער געבראכט אן אומגליק אויף צוויי אנדערע יידן.

געווען איז דאָס אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. די דייטשע אָקופאציע־מאכט האָט ארויסגעגעבן א שטרענגן באפעל, אָפצוגעבן איר יעדן סאָרט מעש און קופער. מיין שוועסטער, שרה שארפהארץ האָט געהאט א סאָדע־פאבריק, ווו מערסטנטייל כלים זענען געווען מעשענע. די אלע כלים האָט מען, לויטן באָפעל, געמוזט אָפגעבן. עס איז אָבער נישט געווען ווער עס זאָל אָפגעבן. ווייל נאָכן גירוש פון די סקערניע־וויצער יידן, איז נאָך אונדזער גאנצע משפחה געווען אין ווארשע. ר׳ שמחה לאנדאָ האָט דאן באשלאָסן אָפ־צוראטעווען מיין שוועסטערס פאבריק. ער האָט צוגע־רעדט די צוויי בחורים יוסף הערצקעס און יחיאל, איטשע־מרדכי שוחטס זון, אז זיי זאָלן ארויסנעמען די מעשענע כלים און באהאלטן אין באלעמער פון רבינס בית־מדרש. די צוויי בחורים האָבן טאקע אזוי געטון און באהאלטן דעם גאנצן מעש פון דער סאָדע־וואסער־פאבריק. די זאך איז געווארן אָפגעמסורט און מען האָט די צוויי בחורים ארעסטירט. עס איז געווען קריגס־צייט און דערפאר האָט זיי געדראָט טויט־שטראָף. פאר־שטייט־זיך, אז אין שטאָט איז געווארן א טומל, א מהומה. דעלעגאציעס פון די פני־העיר האָבן אָנגע־שפארט אין די הויכע אמטן, אָבער אָן דערפאָלג. מיט קיין רחמים־בעטן האָט מען די צוויי יונגע לעבנס נישט געקאָנט ראטעווען. דאן האָט זיך פלוצלונג באוויזן אין שטאָט דער בארימטער „ראבינער ק.״ און מען האָט אָנגע־הויבן מיט אים צו אונטערהאנדלען. דער פרייז איז געווען אזא הויכער, אז מען האָט געמוזט דאָס געלט צוזאמענעמען אין דער גאנצער שטאָט און עס איז קוים געלונגען די צוויי בחורים צו באפרייען.

יחיאל ליפשיין
איטשע מרדכי שוחטס זון

אויף יענעם הויף האָט אויך געווינט דער אלטער פארבער גראיעק, די הויכע אכסעטע און חנטשע „די זויערע״. פון חנטשעס שטוב האָבן תמיד געזעצט זויערע ריחות. איר פרנסה האָט זי געצויגן פון זייערן אוגערקעס, קרויט און קנאָבל־באָרשטש, מיט וואָס זי האָט באדינט די שטאָטישע באלעבאָסטעס.

בשכנות האָט געווינט חנה משה־לייבס מיט איר שיינער, בכבודיקער משפחה. חנה איז געווען א פרוי — א חכמה, מיט אָן א שיעור טרעפלעכע גלייכווערטלעך, וואָס מען פלעגט זיך עס שפעטער איבערדערציילן. פון איר משפחה זענען געבליבן בלויז די דריי טעכטער יענטע־מלכה, איטע און עדזיע, וואָס געפינען זיך אין ישראל.

אָבער אמאינטערעסאנטסטן איז פאר אונדז, קינדער, געווען די קוזשניע פון אהרן קאָוואל. אהרן מיט זיינע צוויי געזעלן זענען דאָרט געשטאנען ווי דריי קופערנע ריזן

מיט פארטוכער און פארקאטשעטע ארבל. זיי האָבן געהויבן גרויסע, שוועכע האמערס און געזעצט אין רויט־צעגליטע אייזנס־אריין, פון וועלכע פונקען האָבן געשפריצט. זיי האָבן געשמידט רעדער, פרענטן, געקאָוועט פערדישע פּאָדקאָוועס. די פערד האָבן זיך געבריקעט, אונטערגעשפרונגען אומרוהיקע, נישט געוואָלט איינשטיין. אָבער אהרן האָט געוווסט ווי א פערד איינצונעמען, צו פארהויבן זיין פוס און אָנצוטון אים די נייע אייזערנע „שיך"... אין דער קוזשניע האָט שטענדיק געפלאקערט א מיסטיש פייער, אין וועלכן עס איז גוט געווען זיך צו פארקוקן און חלומען... און די שפּריצנדיקע פונקען האָבן זיך פאר אונדז געמאָלן אין די פאנטאסטישסטע בילדער פון ווייטע, פרעמדע וועלטן...

אין לעצטן הויז פון דער זייט גאס, איז דער „מאָנאָפאָל" און די „טשיניע" פון כשרן שבתדיקן טיי פאר חסידים. די „טשיניע" האלט דער באקאנטער סקערניעוויצער חסיד ר' יאָסל כשר. יעדן שבת קומען אהער חסידים, זיך מחייה צו זיין מיט א כשר, שבתדיק גלעזל ווארעמס (נאָך דעם פעטן טשאָלנט) און א שמועס צו טון וועגן חסידות, גוטע יידן און מופתים...

די צווייטע זייט געסל (פון דער ראָווער גאס) הויבט זיך אָן מיט לייבעלע קאשע־מאכערס הויז. דאָס איז געווען א הויז מיט יידן פון פארשיידענע שיכטן. דאָ האָט געווינט און געהאט זיין קאשע־מילעכל דער הייסער געריר חסיד און גרויסער למדן ר' מרדכי־מאיר געצעל. דאָ האָט נייַמאן (שמחה הענטשעס) געהאט זיין שפּייז־קראָם. דאָ איז געזעסן חייה פשיטיק, די געגדזלערקע, איטע קאָזאק, די משפּחה קאליקשטיין (היינט אין ישראל) און אנד.

הארט ביי דעם הויז, האָט זיך אָנגעהויבן דעם רבס הויף. אין דעם הויף האָט זיך קאָנצענטרירט דער גאנצער סקערניעוויצער יידישער דלות. הענעך דעם רבס האָט דאָ געהאט זיין דרדקי־חדר. אָבער אליין האָט ער נישט געהאט קיין בנים, נאָר טעכטער. זיינע פיר מיידלעך שולמית, חייה, דבורה און נחמהטשע האָבן, גאָר נישט ווי קיין מלמדס קינדער, אנטייל גענומען אין שטאָטיש־געזעלשאפטלעכן לעבן. און שכנים זענען דאָ געווען: ר' שימשעלע, דאָס אָרעמע, ערלעכע שוסטערל; דער טרעגער איטשע אורבאך; די שווארצע דבורה; די חסידישע משפּחה פון ר' מאיר־בער קאָלסקי; דער עסיק־מאכער, ביי וועלכן עס זענען שטענדיק געשטאנען פולע פעסער מיט איינגעווייקטע עפל צום זייערן; ר' משה יאָסל באניק און נאָך.

אין דעם דערנעבנדיקן הויז האָבן מיר געווינט. דאָס הייסט: די משפּחה פון ר' יוסף בארנשטיין (מיין פאָטער ז"ל). אין הויף איז אמאָל געווען דאָס סאָדע־וואסער־פאבריקל פון מיין שוועסטער שרה מיט איר מאן ר' יעקב־יצחק שארפהארץ.

איך האָב שוין פריער דערציילט וועגן דעם, ווי ר' שמחה לאנדאָ האָט געוואָלט אָפּראטעווען דאָס פאבריקל, באהאלטנדיק דעם גאנצן מעש אין באלעמער פון רבינס בית־מדרש. די זאך איז דאן אָפּגעמסורט־געוואָרן. די דייטשן האָבן דעם מעש צוגענומען און עס האָט געקאָסט פיל מי און געלט — די ארעסטירטע צו באפרייען. אָבער דער סוף פון דער געשיכטע איז געווען פיל טראגישער: וועג מיין שוועסטער מיט איר מאן

זענען צוריקגעקומען פון וואַרשע און געדארפט פרנסה, האָט מיין שוואָגער, ר׳ יעקב־יצחק שארפהארץ, אַן קופערנע און אַן מעשענע כלים, דאָך געפרווט מאכן סאָדעוואסער. צום אומגליק האָט אן איבערגעפולטער באלאָן אויפגעריסן און דערהרגעט מיין שוואָגער אויפן אָרט.

אין גרויסן טומל און אין אָנגעלויף פון מאסן מענטשן, איז דאן איבערגעקערט־געוואָרן א קאָכעדיקער טאָפּ עסן אויף א דרייַ־יעריק קינד, וואָס איז אָפּגעבריט־געוואָרן אויף טויט.

מיין שוועסטער שרה ווויגט איצט אין ישראל מיט דריי קינדער: לייבל, מאיר און פייגע. שרהס עלטסטע טאָכטער רחל האָט חתונה געהאט מיט גבריאל זעלמאן און געהאט א קינד. אלע דריי זענען אָבער אומגעקומען, ווי אלע סקערניעוויצער יידן, על קידוש העם. מיין שוועסטערס יינגסטער זון, נתן, איז געפאלן אין דער באפרייאונגס־מלחמה דאָ אין לאנד, ביים אויפקום פון מדינת־ישראל.

ביים רבין אויפן הויף האָבן געווויגט פייוויש און חנה מיימאָן, מאיר גאָלדבערגס טאָכטער, איטשל ניימאן און לייב־הערש „זשאָנקע" מיט זיין פרוי קיילע־מלכה.

קיילע־מלכה איז אין די לעצטע יאָרן אראָפּ פון זינען. זי איז ארומגעלאָפן איבער די גאסן, חוזק־געמאכט פון יעדן, אריינגעזאָגט יעדן און געמוסרט. פון צייט־צו־צייט האָט זיך געדאכט, אז זי רעדט צו דער זאך, נאָרמאל און לאָגיש. אָבער פלוצלונג פלעגט זי נעמען שרייַען, אז זי האָט א פולן בויך מיט פרעסיע און אז מען זאָל שוין ארויסנעמען פון איר בויך די פערציק המוציאס... דאן פלעגט זי נעמען טאנצן אין גאס און זינגען אייגן־פארפאסטע פוילישׂ־יידישע לידלעך.

ר׳ לייב־הערש „זשאָנקע" איז געווען א גרויסער למדן און נישט קיין קליינער בטלן. אריינגעטון שטענדיק אין לערנען און זייענדיק פארטיפט אין זיין וועלט, האָט ער גארנישט געפילט און גארנישט געוווסט, וואָס ארום אים טוט־זיך. איידער זיין פרוי איז אראָפּ פון זינען, האָבן זיי אמאָל געהאלטן א שפּייז־קראָם אין אונדזער געסל. אייַנמאָל איז אריינגעקומען אין קרעמל א קריסטן און אים געפרעגט: „גדזיע זשאָנקא?". לייב־הערש האָט נישט געווווסט וואָס הייסט „זשאָנקא", האָט ער געזוכט אויף אלע פאָליצעס, אין אלע קעסטלעך, קוישן, שופלאָדן און געענטפערט, אז ער האָט נישט קיין „זשאָנקא". ער האנדלט נישט מיט קיין „זשאָנקא" און ביי אים אין געועלב איז נישטאָ אזא סחורה. די גויע האָט זיך צעלאכט, דערציילט אלע שכנים און פון דאן אָן, איז לייב־הערש גע־בליבן ביים נאָמען „זשאָנקא", כאָטש ער אליין האָט שוין קיין זשאָנקא נישט געהאט, ווייל זי האָט שוין געטאנצט און געזונגען אין די גאסן.

פונקט אזוי איז אויך געווען מיטן גרויסן געווינס: לייב־הערש האָט געוווּנען גאנצע פינף־און־זיבעציק טויזנט קערבלעך. ווי אזוי ער האָט דאָס געלט געפטורט, קאָן מען עד־היום נישט דערגיין. אָבער עס האָט געדויערט א גאנץ־קורצע צייט און ער איז, מיטן אויבערשטנס הילף, געבליבן דער זעלבער קבצן וואָס געווען, נאָר מיט א נאָמען פון א גרויסן געווינער...

גרויס מיטלייד האָבן מיר געהאט מיט נאָך צוויי פערזאָן, וואָס זענען פון זינען־אראָפּ. אייגע איז געווען פריווע, די טאָכטער פון חיים־פּנחס ליפשיץ. דאָס איז געווען א שיין, שוואַרץ־חנעוודיק, געראָטן מיידל. זי איז שוין געהאט געזונט־געוואָרן און חתונה־געהאט, אפילו געפירט א נאָרמאל און צופרידן פאמיליענלעבן. אָבער אין א קימפּעט איז זי צוריק משוגע־געוואָרן. איבער די גאסן פלעגט זי גיין שטיל, רוהיק, מיט א צע־שויבערטן קאָפּ שוואַרצע האָר און מיט א פּאָר ברענענדיקע אויגן, וואָס האָבן א ברען־געטון אין הארצן יעדן, וואָס האָט זי געזען אין דעם צושטאנד.

דאָס זעלבע געפיל האָט מען געהאט קוקנדיק אויף ישראלן, אהרן גלעזערס זון. א גראָטענער בחור געווען, א לערנער מיט א שארפן קאָפּ. ער האָט זיך אריינגעלאָזן אין קבלה און דאָס האָט אים דעם מוח צעשרויפט. זיין משוגעת איז באשטאנען אין דער אייגרעדעניש, אז ער איז משיח. נאָר עס איז נאָך נישט געקומען די צייט, ער זאָל נתגלה־ווערן.

אונדזער געסעלע האָט זיך געענדיקט מיט ר׳ לייזער קוטשינסקיס הויף (וועגן דעם הויף און זיינע אייגווויגער שרייבט עזריאל קוטשינסקי אין זיינע זכרונות א. נ. „אונדזער הויף", אין דעם ספר).

יאָרצענדליקער זענען אווק, מלחמות און מהומות זענען אריבער, שחיטות און שריפות. ווייט בין איך פון מיין געבורטס־שטאָט. איבער לענדער און איבער ימען. אָבער דאָס געסעלע, אין וועלכן איך בין אויף דער וועלט געקומען, שטייט מיר תמיד אזוי לעבעדיק פאר מיינע אויגן און אזוי פריש זענען די דעראינערונגען אין מיין זכרון. כאָטש:

נישטאָ שוין דאָס געסל, נישטאָ שוין די שטיב,
נישטאָ מיינע פריינט, וועלכע איך האָב געליבט — — —.

עזריאל קוטשינסקי, תל־אביב

אונדזער הויף

אין רבינס געסל (מירעצקיעגאַ נומער 11) שטייט אונדזער הייזל. עס איז שוין קרום פון אלטקייט, כאַטש עטוואָס נייַ־אונטערגעמויערט. די דירות — נישט צו־גרויס־ארטיק, אָבער מיט היימישער ווארעמקייט און היימישן חן. מיטן רוקן שטייט דאָס הייזל אָנגעשפארט אָן דעם רבינס הויז און בשכנות האָבן מיר קהלס בית־מדרש, די שול און דאָס אָסטראָווצער שטיבל. אויפן הויף איז נאָך דאָ א ביסל גראָז, א בלומען־גערטנדל און א פּאָר אקאציע־בוימער, אָבער אינווייניק, די דירות, זענען נישט צופיל באקוועם. זייער איינציקע מעלה איז די, וואָס זיי געפינען־זיך אין סאמע יידישן צענטער.

דאָס הייזל איז כמעט אזוי אלט, ווי די שטאָט סקערניעוויץ. געבויט האָט עס מיין עלטער־זיידע יענקל רעוויצקי, מיט א 130 יאָר צוריק. דער עלטער־זיידע איז געווען איינער פון די סאמע ערשטע איינווויינער אין אונדזער שטאָט.

מיט א 65 יאָר צוריק האָבן דאָ געווויינט, אויסער אונדזער משפחה: פייוול שענקער, וואָס איז אויך געווען מורה־הוראה, דער פרומער טוביה מלמד, וועלכן מען האָט געהאלטן פאר א ל״ו־ניק, יוסל כשר, וועלכער איז מיטגעקומען מיטן רבין פון ווורקע און זיך דאָ געעפנט די ערשטע יידישע אכסניה, ווו חסידים פלעגן טרינקן שבתדיק־כשרה טיי... און ישעיה דער סטאָלער, וועלכער האָט געהאָלפן בויען די שול און האָט געמאכט די איינריכטונגען אין קהלס און אין דעם רבינס בתי־מדרשים.

פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן שוין דאָ געווויינט דרייצן יידישע משפחות, מיט וועלכע עס האָט זיך נישט־ווינציק געטומלט דער הויף. עס האָט דאָ געווויינט דער טויבער צייטונגס־פארקויפער פנחס רובין מיט א ווייב און זעקס דערוואקסענע קינדער; משה ביאלעק, אן אייניקל פון רעגנעווער פריץ; דער פארבער יעקב־טוביה גרייעק; אברהם הימעלפארב מיט זיין ווייב און זייער אויסגעבענער טאָכטער מיטן איידעם און צווויי קינדער; דער סטאָלער שלמה בארען מיט א ווייב און דריי קינדער; שכנא באטיסטס איידעם, שלמה עליאש, מיט א ווייב און דריי קינדער; ישעיה סטאָלערס טאָכטער מרים, א גרושה, מיט צווויי יינגלעך. און נאָך עטלעכע לאָקא־

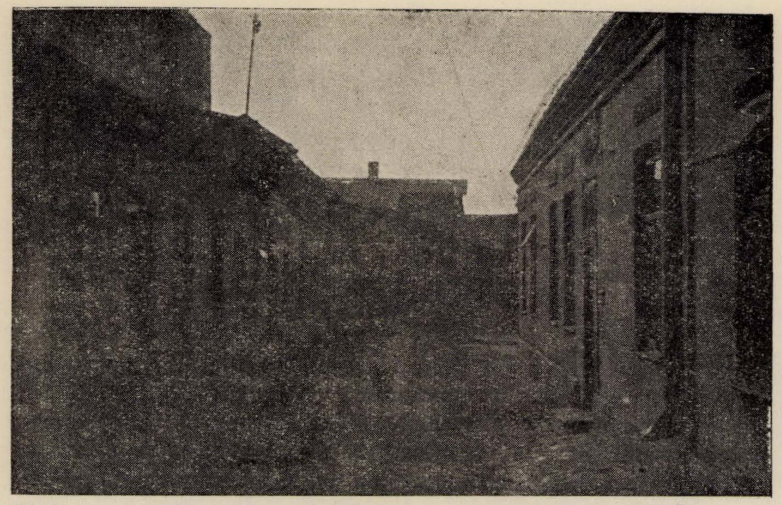

אונדזער הויף

טאָרן מיט און אָן קינדער. פּאַרשטייט־זיך, אז דער וויכטיקסטער און בכבודיקסטער לאָקאַטאָר איז דאָ געווען: די סקערניעוויצער יידישע קהלה, וואָס האָט געהאט הענגען איר בלוי־ווייסע שילד אינדרויסן, איבערן טויער...

אין פּראָגט איז געווען א בית־האנדל און א פּרוכטן־געשעפט פון זעליק שעניצער. ער האָט געהאט א ווייב, פּינף דערוואקסענע זין און א טאָכטער שבע.

אין דער צווייטער זייט האָט געווינט מיין פּאָטער ר׳ אליעזר מיט מיין מוטער פייגעלע און מיין שוועסטער חנהלע. מיט זייער ווינונג האָט זיך געגרענעצט מיינע, ווו איך האָב געווינט מיט מיין פּרוי דבורהלע און צוויי קינדער: יוכבדל, פערצן יאָר אלט און פישעלע — פינף.

מיט א פּאָר יאָר פריער האָב איך דאָ געהאט א שטעפּעריי־וואַרשטאט, וואָס איך האָב געמוזט אויפגעבן צוליב געזונטהייטס־טעמים. די שטעפּעריי האָב איך פּאַרוואַנדלט אין א קאָנטאָר און געטוישט מיין באשעפטיקונג. פון דעסטוועגן בין איך געבליבן אן אקטיוור מיטגליד אין האנטווערקער־פּאַראַיין, וועלכער האָט מיר אָנגעטרויט פּאַר־אנטוואַרטלעכע אמטן און מיך געשיקט אלס פּאָרשטייער אין אייניקע וויכטיקע אינסטי־טוציעס. דאָס האָט דערפירט דערצו, אז מיין קאָנטאָר, אויסער מיין פּריוואט געשעפט, איז אויך געוואָרן דער סעקרעטאריאט פון פּאַרשיידענע אינסטיטוציעס... נישט אָפּיציעל, פּאַרשטייט־זיך. יעדע אינסטיטוציע האָט געהאט איר אייגענעם לאָקאל. נאָר אין מיין

קאנטאָר, וואָס האָט זיך געפונען אין סאמע יידישן צענטער, איז ביי פארשיידענע געלעגנהייטן באקוועמער געווען צו געבן א קום־אריין... פלעגט מען דאָ טאקע אָפהאלטן זיצונגען און דער געזעלשאפטלעכער טומל איז דאָ געווען פון פרי, ביז שפעט ביינאכט.

נאָך טומלדיקער איז געווען אויפן הויף, ווו עס האָט זיך געפונען די גמינע. און אין לאָקאל פון דער גמינע האָבן זיך דאָך געפונען פארשיידענע הילפס־אָרגאניזאַציעס, וואָס האָבן דאָ קאָנצענטרירט דאָס גאנצע ווירטשאפטלעכע לעבן פון דער שטאָט. שטורמישע זיצונגען, היציקע באראטונגען. דאָ באהאנדלט מען האנטווערקער־פראגן, שטייער־פראגן, צעך־ענינים, יידישע און וועלט־פאָליטיק. דאָ איז א בערזע, ווו מען /באנדלט מיט וואלוטע און מען מאכט פארשיידענע געשעפטלעך. נישט־אָפיציעל ווערן דאָ באשטימט דאָזאָרעס, ראטמענער און נייע פארוואלטונגען. דאָ קריגט מען זיך מיט דער חברה־קדישא וועגן א קרקע און וועגן קבורה־אָפצאָל און דאָ ווערן דערלייַדיקט אלע שטרייט־פראגן מיט חזנים, שוחטים, שמשים און בעאמטע.

יום־טוב איז דעם רבינס געסל בכלל און אויך אונדזער הויף פול מיט חסידים פון גאנצן לאנד. מען שפאצירט דאָ אין שטריימלעך און אין אטלאסענע קאפעטעס, אין טליתים און אין קיטלען. עס הערן־זיך די תפילות און ניגונים פון אלע בתי־תפילה ארום, פון חזן מיט די משוררים. דאָס העלע ליכט שלאָגט פון דער שול, פון די בתי־מדרשים און פון אָסטראָווצער שטיבל, ווו חסידים טאנצן א ריקודל...

אן אלט יידיש הייזל, אין סאמע יידישן צענטער, אין טומל פון וואָכעדיקע יידישע זאָרגן און אין העלסטן שיין פון יידישע ימים־טובים...

ישראל העלער, ניו־יארק

דריי שיינע באלעבאטים:

דער בעקער מיט א פידל, דער בלעכער מיט א טראָמפייט און דער וואטעמאכער מיט א פויק, האָבן אָפגעשפילט אן אָרעמע חתונה...

ז ענען געווען ביי אונדז אין סקערניעוויץ דריי שיינע באלעבאטימלעך, דריי טייערע יידעלעך. האָט אייגער געהייסן ניסן דער בעקער און דער צווייטער האָט געהייסן ליפמאן דער בלעכער און דער דריטער האָט געהייסן בערל דער וואטעמאכער. אזוי האָבן זיי געהייסן. און זיי האָבן נאָך עפעס געהייסן: זיי האָבן געהייסן געבן פאר הכנסת־כלה, האָבן זיי געהייסן.

וואָרעם די דריי שיינע באלעבאטימלעך, דארפט איר וויסן, האָבן שטארק געהאלטן פון דער מצווה „הכנסת־כלה" און זיי זענען טאקע געווען די גבאימלעך פון דער „חברה כלה" און אויף אלע יידישע שמחות האָבן זיי געזאמלט געלט פאר הכנסת־כלה.

ווייל אן אָרעמער חתן איז אויך א חתן און אן אָרעמע כלה איז דאָך אויך א כלה און א „וויפראווע" דארף מען און חתונה־הוצאות דארף מען און א פאָר זלאָטעס אויף צומאָרגנס נאָך דער חתונה דארף מען דאָך אויך, דארף מען...

ווי האָבן די דריי שיינע באלעבאטימלעך געזאמלט דאָס געלט פאר הכנסת־כלה? — זיי האָבן זיך פארשטעלט פאר לצים, פאר אמתע פורים־שפילער און זיי זענען געגאנגען אויף חתונות און אויף בריתן און האָבן געזונגען און האָבן געטאנצט און האָבן געזאָגט גלייכווערטלעך און האָבן געזאמלט דאָס געלט פאר הכנסת־כלה..

און אז מען האָט געפירט צו דער חופה א פאָר אָרעמע יתומים נעבעך, א טויבן חתן מיט א שטומער כלה, האָט מען זיי דאָך אויך געדארפט משמח־זיין. וואָרעם משמח־זיין חתן וכלה איז דאָך א גרויסע מצוה. האָט מען נישט געזשאלעווען די פאָר זלאָטעס פאר קלעזמער, וועלכע האָבן געשפילט אזוי ווי אויף נגידישע חתונות, אָן אונטערשייד.

סקערניעוויצער קלעזמער

שטייענדיק פון רעכטס: דער זשיראַרדאָווער מאַרשאַליק, ירחמיאל גרינבערג; יאָסעלע קלעזמער, אומבאקאנט, ליפמאן לענטשנער. זיצנדיק: שמואל מיטן באס, ליפמאן קארפ, טשוויערטשאָק.

האָט אָבער געטראָפן אמאָל, אז אין דער קאסע פון דער חברה־כלה איז ווייניק געלט געווען און עס האָט נישט געקלעקט צו באצאָלן דעם פולן פרייז פאר די קלעזמער פון יעקב טוביהס קאפעלע.

און קלעזמער, כידוע, זענען דאָך קלעזמער. און אז מען באצאָלט זיי נישט דעם פולן פרייז, — שפילן זיי נישט. איר ווילט א מצווה? — זאָגן זיי — טאָ באצאָלט. און אויב נישט, — איז לא פידאלטי, פידלט מען נישט, הייסט עס.

איז אונדזערע דריי שיינע באלעבאטימלעך ביטער געוואָרן אין די נעז, אָן שמעק־טאביק: סטייטש? היתכן? און ווי לאָזט מען עס פארשטערן אָן אָרעמע שמחה? א חתונה פון צוויי יתומים? און א חתונה אָן קלעזמער איז דאָך ערגער ווי א כלה אָן נדן! און א טויבן חתן מיט א שטומער כלה דארף מען אויך משמח זיין מיט מוזיק, וועמען זיי זאָלן אפילו הערן מוזיק, ווי די וואנט! איז וואָס־זשע טוט מען?

האָבן אונדזערע דריי שיינע באלעבאטימלעך זיך מיישב־געווען און באשלאָסן אליין צו ווערן קלעזמער. האָט ניסן דער בעקער געגומען א פידל, האָט ליפמאן דער בלעכער געגומען א טראָמפייט און בערל דער וואטעמאכער האָט געגומען א פויק און זיי האָבן אָפגעשפילט א חתונה, שוין איינמאָל א חתונה!... און זיי האָבן משמח געווען חתן־כלה.

עס איז געווען נאָך פריילעכער, ווי עס וואָלט געשפילט „טשוויערטשאָקס אָר־קעסטער"...

האָט עס די קלעזמאָרימלעך זייער פארדראָסן און זיי זענען ארומגעגאנגען מיט לאנגע נעז.

מאכט זיך א מעשה און בערל וואטעמאכער לאָזט שרייבן א ספר. און אז דער ספר איז געווענדיקט, מאכט מען א סיום און מען פירט דעם ספר אין שול אריין. און געפירט האָט זיך אמאָל ביי אונדז אין סקערניעוויץ, אז א ספר אין שול אריין פלעגט מען פירן מיט מוזיק. ווו־זשע נעמט מען מוזיק? — אז די שטאָטישע קלעזמאָרימלעך ווילן נישט שפילן דערפאר, ווייל ניסן דער בעקער און ליפמאן דער בלעכער און בערל דער וואטעמאכער האָבן, אנשטאט זיי, אָפגעשפילט די אָרעמע חתונה.

וואָס־זשע טוט מען? —

טוט מען דאָס זעלבע, וואָס אויף דער אָרעמער חתונה:

האָט ניסן דער בעקער געגומען די פידל, האָט ליפמאן דער בלעכער געגומען דעם טראָמפייט און בערל דער וואטעמאכער האָט געגומען... ער האָט זיך ווידער געגומען די פויק.

און איבער די סקערניעוויצער גאסן האָט געהילכט די מוזיק פון דעם בעקעריש־בלעכעריש־וואטעמאכעריש אָרקעסטער...

אונדזערע דריי שיינע באלעבאטימלעך האָבן אריינגעלייגט אין זייערע אינסטרו־מענטן דעם גאנצן כוח, דאָס גאנצע הארץ און די גאנצע נשמה! א קלייניקייט? — זיי האָבן דאָך עפעס געפירט א ספר אין שול־אריין!

דער טעם פון יענעם שפילן ליגט מיר נאָך אין די אויערן. און איך זאָג אייך, רבותי: א כפרה די היינטיקע, מאָדערנע דזשאז־מוזיק, מיט די „סאמבא"ס און די „מאמבא"ס, פאר דעם דאמאָלסטיקן שפילן פון אונדזערע דריי שיינע באלעבאטימלעך: ניסן דער בעקער, ליפמאן דער בלעכער און בערל דער וואטעמאכער!...

ראובן פינטשעווסקי, (בראָנקס, ניו־יאָרק)

דער רבי ר׳ שמחה

ערופן האָט מען אים אין שטאָט „דער לאָמער שמחה״, מחמת דער רבי איז, נישט פאר אונדז געדאכט, געווען א האלב־געליימטער. אָבער זיין ריכטיקער נאָמען איז געווען: ר׳ שמחה־הענעך בן אברהם־יצחק לאנדאָ.

עס האָבן נישט געפעלט קיין מלמדים אין שטאָט: דרדקי, חומש־רש״י, גמרא און תוספות־מלמדים. ביי אייניקע פון זיי האָב איך געלערנט. אונדזערע שענסטע און בעסטע זכרונות פון די פריסטע קינדער־יאָרן זענען דאָך געבונדן מיט אָט די מלמדים און מיט זייערע חדרים. זכרונות, וואָס באגלייטן אונדז א לעבן לאנג...

מיינע אלע חדר־חברים, די געוועזענע תלמידים פון רבין ר׳ שמחה, זענען שוין הייַנט אוודאי טאטעס אָדער זיידעס. און ווייט זענען אלע פון אונדזער געבורט־שטאָט סקערניעוויץ, צעזייט און צעשפרייט איבער דער גאָרער וועלט. און דאָס יידישע סקערניעוויץ איז מער נישטאָ.

טאָ לאָמיר כאָטש פרוווון אויפלעבן אין זכרון אונדזער יידישע היים־שטאָט, אונדזערע חנעוודיקע קינדער־יאָרן, די הייַמישע גאסן און געסעלעך, ווו מיר זענען געוואקסן, — אלע ליבע וויינקעלעך, וווהין מיר קומען הייַנט נאָר אין חלום...

מיינע ליבע חדר־חברים, איך שרייב די עטלעכע שורות זכרונות וועגן יענע יאָרן בכלל און וועגן אונדזער ליבן רבין ר׳ שמחה בפרט, וויסנדיק, אז דאָס וועט זיין פאר אייך אן אנגענעמע דעראינערונג.

דער רבי ר׳ שמחה האָט זיך, אין א סך הינזיכטן, אונטערשיידט פון אלע איבעריקע מלמדים אין שטאָט. אויך זיין אופן פון לערענען און באהאנדלען זיינע תלמידים איז געווען אן אנדערער. מען קען זאָגן, אז ער האָט פארמאָגט א מאָדערנעם פעדאגאָגישן צוגאנג, פאר יענער צייט, צו קינדער־דערציאונג בכלל און צו יידישער דערציאונג בפרט.

ווי געזאָגט, איז דער רבי געווען האלב־געליימט. א פעדער צום שרייבן האָט מען אים געדארפט אריינשטעקן אין האנט, צווישן די פינגער. און דאָך, — וואָס פאר א שיינעם און ציכטיקן כתב ער האָט פארמאָגט! די שורהלעך — גלייכע, ווי אָנגע־צויגענע סטרונעלעך. די אותיות, — ווי פערל. יעדער אות, — קאליגראפיש, בולט, אויסגעטאָקט... און די שורות האָבן געבליצט מיט חכמה און וויסן. וואָרעם אויפן גע־

ליימטען קערפער איז געזעסן א קלוגער, ניכטערער קאָפּ, וואך צו יעדער געשעעניש אין יידישן און אלגעמיינעם לעבן.

ווי גרויסמוטיק און דערהויבן איבער אלעמען האָט דער רבי געמוזט זיין, צו קענען, טראָץ זיין שטארקער פרומקייט, ארויסווייזן טאָלעראנץ און ווערעמע באציאונג צו בחורים „געכאפטע אויף דער מעשה", ווי מען פלעקט עס דעמאָלסט רופן.

אָט די בית־מדרש־בחורים, וועלכע פלעגן שוין לייענען געהיים „טריפה־פסול"־ביכער, האָבן זיך פארן רבין דערמיט נישט געהיטן. נאָכמער: זיי פלעגן אָט די ביכלעך באהאלטן טאקע ביים רבין... אין די אָוונטן פלעגן זיך די בחורים צוואמענקומען ביים רבין און שמועסן וועגן דעם, וואָס זיי האָבן געלייענט. דיסקוטירנדיק די הארבע פראָבלעמען וואָס זענען דאן געשטאנען „ברומו של עולם" און שטיין־בלייבנדיק ביי הארבע שאלות, — פלעגט מען זיך, נישט איינמאָל, וועגדן צום רבין און דער רבי ר' שמחה האָט די געהעריקע תשובה געגעבן.. דער פרומער ייד האָט די אלע מאָדערנע פראָבלעמען געהאָלפן לייזן.

פיל בחורים האָבן אויך געהאלטן ביים רבין ר' שמחה זייערע שניפסן, הארטע קעלנערלעך, קאפעלושן און קורצע קליידער. גייענדיק אין א טעאטער, אין א פאראיין, אין א קלוב, אָדער אין ביבליאָטעק, פלעגן זיי פריער אהערקומען, זיך איבערטון... אין זייערע היימען האָט מען אפילו נישט געטאָרט וויסן וועגן דעם און דער רבי ר' שמחה איז געווען זייער פארטרויאונגס־מאן, כאָטש ער האָט דערמיט א סך ריזיקירט.

איך וויל דאָ דערציילן וועגן א געשעעניש אין יענער צייט און וועגן דעם עפילאָג פון דער געשעעניש, וואָס האָט זיך אָפּגעשפילט אין רבין ר' שמחהס חדר. באזונדערס טאקע דער עפילאָג, וואָס ווערפט א העלע שיין אויף דער אינטערעסאנטער פערזענלעכקייט פון אונדזער רבין ר' שמחה:

דאָס איז געווען אין יאָר 1918 אין א זומערדיקן שבת אינדערפרי. אלע יידן זענען געגאנגען דאוונען. אויך איך מיט מיין פאָטער זענען געגאנגען אין קהלס בית־מדרש. אָבער צוקומענדיק צו דער טיר, האָבן מיר דאָרט דערזען א גרויסן פלאקאט אָנגעקלעבט, וואָס האָט זיך געלייענט מער־ווייניקער אזוי:

ציוניסטישע אָרגאניזאציע אין סקערניעוויץ

היינט, שבת, פ' ואתחנן, 4 נ. מ. וועט אין דער ווייבערשול אויפטרעטן מיט א

ר ע פ ע ר א ט

פרוי **זשאָטקעוויטש**

מיטגלידערין פון דירעקטאָריום פון קק"ל צענטראלע אין ווארשע.

א. ד. ט.

„שיבת־ציון און די וויכטיקייט פון יידישן נאצ.־פאָנד"

אלע יידן, מענער און פרויען, ווערן דערמיט איינגעלאדן.

ביים לייענען דעם פלאקאט, האָבן זיך שוין געלאָזן הערן שטארקע מיינונגס־פארשיידנהייטן צווישן די מתפללים. חסידישע יידן האָבן זיך געקאָכט, אז עס איז א חלול־השם! מען וועט נישט דערלאָזן, אז אן אשה זאָל רעדן אין א שול און נאָך פאר מענער דערצו!

עס זענען זיך באלד צעלאָפן שטאפעטן איבער אלע חסידים־שטיבלעך און צעטראָגן די ידיעה. און טאקע באלד האָבן אָנגעהויבן צו קומען דעלעגאציעס פון די חסידים־שטיבלעך אין קהלס בית־מדרש, ווו עס האָט געדאוונט דער רב.

— היתכן?! האָבן זיי געשריען צום רב — וווּ איז דאָס געהערט־געוואָרן, אז א רב אין שטאָט, מרא־דאתרא, זאָל דערלאָזן צו אזא חילול־השם?!

אָבער עס זענען אויך געקומען צום רב ציוניסטיש־געשטימטע בעלי־בתים און געבעטן:

— רבי, פאר אייער כבוד־וועגן, מישט זיך נישט אין דעם ענין.

די קריגעריין, געשריין און געוואלדן זענען דאן געגאנגען עד לב השמים. די חסידים האָבן געוואָרנט, אז אויב דער רב וועט נישט טון אלץ, צו פארמיידן דעם רעפּראָבע פון דער אשה אין שול, וועלן זיי אליין נעמען דעם ענין אין זייערע הענט־אריין!

אפילו די נישט־פאראינטערעסירטע אין קיינעמס צד, האָבן געפיבערט מיט דער געשעענישׂ, געפיבערט פון דערוואָרטונג. דאָס גאנצע דאוונען איז געווען פיבערדיק. ביים לייענען, האָט דאָ גערוישט, ווי להבדיל אויף א וואָקזאל. און פארענדיקט האָט זיך דאָס דאוונען אין קהלס בית־מדרש אונטערן צייכן פון קאמפּס־גרייטקייט.

באלד נאָכן עסן, היפש פאר דער באשטימטער צייט, האָבן מאסן מענער און פרויען אָנגעהויבן צו שטראָמען אין שול־אריין. די פרויען זענען געגאנגען אין דער ווייבערשול, דורך דער פיאָטרקאָווער גאס און די מענער — דורכן מקווה־גאסל, צום הויפט־אריינגאנג, לויטן מנהג.

אָבער הארט ביים אריינגאנג אין דער שול, האָבן זיך אלע אָנגעטראָפן אויף א צוזאמענגעפלאָכטענער לעבעדיקער וואנט פון חסידים... זיי האָבן קיינעם נישט ארייַנ־געלאָזן. דער שול־הויף איז שוין געווען פול און עולם האָט נאָך אלץ געהאלטן אין איין אָנקומען. עס איז געוואָרן א געדראנג, א שטופענישׂ, א טומל, אָבער צו דער קייט פון חסידים האָט מען זיך נישט דערנענטערט.

פלוצלונג איז אָנגעקומען דער ראש־הקהל, ר׳ ישׂראלקע שפּיכלער, מיטן פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע, ר׳ פישל באָרנשטיין. דער עולם איז שטיל געוואָרן און געמאכט פאר זיי א וואַרע. צוגעקומען צו דער קייט פון חסידים און דערזען, אז מערסטנטייל זענען דאָ אלע געווען, האָט דער ראש־הקהל אויסגערופן:

— וואָס טוט איר דאָ?! דאָ איז נישט קיין געראָר שטיבל! די שול באלאנגט צו קהל! און אין דער קהילה בין איך לעת־עתה דער בעל־הבית! און ווי לאנג איך בין בעל־הבית, וועט איר מיר דאָ אין דער שול קיין דעה נישט זאָגן! אז איך ווייל, וועט מען יאָ רעדן אין דער שול און יידן וועלן יאָ אריינגיין! שיבת־ציון און קרן־קימת־לישׂראל איז ביי מיר וויכטיקער, ווי אייער געראָר חסידות!

די קאטעגאריישע רייד פון ראש־הקהל האָבן צעטומלט די גערער חסידישע קאָזאקן. זיי האָבן באלד פארלוירן זייער מוט און זייער קאמפס־לוסטיקייט. זייער לעבעדיקע וואנט האָט זיך פארנאנדערגעפלאָכטן, די הענט האָבן זיך אָפגעלאָזן... דאָס האָט אויסגענוצט דער פארזאמלטער עולם, וואָס האָט איבערגעפולט דעם שול־הויף און — א שפאר־געטון צום אריינגאנג. קיינער האָט זיי שוין איצט נישט געקאָנט פארהאלטן. וואָלט עס עמיץ געפרווט, וואָלט ער דורכן המון צעטראָטן־געוואָרן...

די שול, אויבן און אונטן, איז געווען פול געפאקט. פרוי זשאָטקעוויטש האָט אָנגעהויבן איר רעפעראט. אין אָנהויב האָבן נאָך עטלעכע צעישעטע חסידים געפרווט שטערן, טומלען. אָבער דער עולם האָט די היץ־קעפ תיכף בארואיקט און זיי האָבן זיך געמוזט אָפטראָגן בבושת־פנים. אוועקגייענדיק, האָבן זיי געפאָדערט פון די חדר־יינגלעך, זיי זאָלן אויך תיכף פארלאָזן די שול, ווייל „קול באשה ערווה"! און ווער עס וועט נישט גיין, — האָבן זיי געדראָט — דעם וועלן זיי „אונטערשטעלן א בענקעלע" ביים מלמד, ווו ער לערנט!...

דער רעפעראט פון פרוי זשאָטקעוויטש איז אדורך מיט גרויס דערפאָלג און גע־מאכט א שטארקן רושם אויף אלע צוהערער. אין משך פון דער וואָך, איז געזאמלט־געוואָרן געלט און צירונג פארן יידישן נאציאָנאל־פאָנד.

דער רעפעראט פון פרוי זשאָטקעוויטש איז געווען א געשענעניש, מיט וועלכן עס האָט זיך נאָך לאנג געטומלט אין שטאָט. א באזונדער אָפקלאנג האָט עס געהאט אין „אָסטראָוצער שטיבל" ביי שלוש־סעודות: וועו ר' אפרים ליבערמאן האָט, ווי געווייגלעך, געזומען זינגען „בני הכלא", זענען יענקל ראָכמאן, אברהם שטיינפעלד און גרשום ליבערמאן אויפגעשפרונגען מיט צאָרן און געפאָדערט, אז מען זאָל אים גלייך ארויס־ווארפן פון שטיבל. א ייד וואָס איז מסכים, אז אן אשה זאָל רעדן פאר מענער אין דער שול און אז די אשה זאָל נאָך איינשטיין ביי אים אין שטוב, — טאָר דאָ נישט דאָוועננן! זיי ווילן נישט דאָוועננן צוזאמען מיט אזא ייד!

עס איז דאן שיעור געקומען צו פעטש אין אָסטראָוצער שטיבל. אָבער אויך דאָ האָבן די קנאים נישט אויסגעפירט...

און אז זיי האָבן נישט אויסגעפירט ביי זייערס גלייכן, האָבן זיי כאָטש געוואָלט אויספירן ביי די קינדער, אבי אויסלאָזן אויף עמיצן זייער צאָרן...

זונטיק אינדערפרי, ווען מיר זענען געזעסן אין חדר, האָט זיך האסטיק אויפ־געפראלט די טיר און עס האָבן זיך אריינגעריסן מיט אן אימפעט, ווי א שטורעם וואָלט זיי אריינגעטראָגן: ר' הענעך שטשופאק, ר' נחמן בערלינער און דער ווייסער לאָזער.

— ווי אזוי דערציסטו דיינע תלמידים?! — האָבן זיי געשריען מיט שוים אויף די ליפן.

— דו גייסט־אָן פאר איינעם פון די בעסטע מלמדים אין שטאָט און דו גיסט אויף דיינע תלמידים נישט אכטונג!

— זיי וועלן נאָך אלע ביי דיר ארויסגיין ח"ו לתרבות־רעה!

— אָבער וואָס אזוינס איז געשען? — האָט דער רבי געפרעגט.

— וואָס, פרעגסטו?! צי ווייטסט, שמחה, אז דיינע תלמידים האָבן זיך נעכטן אריינגעריסן אין שול, כדי צו הערן די אשה?!

— שוין זאָלסטו זיי מקיים פסק־זיין, למ״, ידעו! אנישט וועלן מיר פון דיר אלע תלמידים אוועקנעמען!

אויף אונדז, יינגלעך, האָט דאָן גוט די הויט געציטערט. וואָרעם ווי געהעריק מקיים פסק־זיין האָט דער רבי ר׳ שמחה אויך געקענט...

אָבער דער רבי האָט אויסטערליש־רואיק אויסגעהערט די טענות פון די חסידים. כאָטש בלייך איז ער געווען דערבייַ און זיינע ליפן האָבן געציטערט. ענדלעך האָט ער זיך אָנגערופן בזה הלשון:

— זאָגט מיר, איך בעט אייך: מיט וועלכע רעכט קומט איר צו מיר און איר פארלאנגט, אז איך זאָל שלאָגן פרעמדע קינדער? און פאר וואָס?! ווייל זיי זענען געגאנגען הערן וועגן שיבת־ציון? איך זאָל זיי שלאָגן דערפאר, וייל זיי ווילן נישט זיין אזעלכע בטלנים, ווי איר זענט?! יאָ, בטלנים זענט איר, אויב שיבת־ציון האָט ביי אייך קיין ווערט נישט! גייט אייך געזונטערהייט און קומט מיר נישט זאָגן קיין דעות, ווי צו לערנען מיינע תלמידים! איך בין זייער רבי און איך וויל יאָ, אז זיי זאָלן וויסן וועגן שיבת־ציון! איך וויל יאָ, אז זיי זאָלן פארשטיין אונדזער טרויעריקן מצב אין גלות! גייט געזונטערהייט!

און זיי זענען טאקע אליין אוועק ווי אָפגעשמיסענע...

אָט דאָס איז געווען דער אונטערשייד צווישן אונדזער רבין ר׳ שמחה און אנדערע מלמדים אין שטאָט.

א זעלטענער ייד מיט א זעלטענעם כאראקטער!

ח. אייזענבערג

ר׳ אפרים ליבערמאן ז״ל

די פיר ברידער ליבערמאן: ר׳ יחיאל, ר׳ לייבל, ר׳ בצלאל און ר׳ אפרים זענען קיין סקערניעוויץ געקומען פון דעם דערבייאיקן שטעטעלע באָלימאָוו. דאָ האָבן זיי זיך באזעצט, זיך געפרוכפערט און געמערט, זיך צעוואקסן און באקאנט געוואָרן אלס יחוסדיקע כהנים־משפחה.

ר׳ יחיאל איז געווען א פאָלקסטימלעכער ייד, אָבער א גרויסער למדן. ער איז געווען פון די ערשטע חובבי־ציוניקעס, האָט אינוועסטירט קאפיטאל אין דער אמאָליקער קאָלאָניאל־באנק, געגעבן אויף ציוניסטישע צוועקן, באזוכט איינמאָל ארץ־ישראל און טאקע געקומען א צווייטן מאָל — אויף שטענדיק. ער איז אהערגעקומען מיט זיין משפחה און שפעטער, — דאָ געקומען צו אייביקער רו.

ר׳ לייבל, דערקעגן, איז געווען א הייסער און שטרענגער חסיד. ער האָט געהאט גרויסע פעהיקייטן אלס מאטעמאטיקער. א שטוב איז ביי אים געווען מיט אן אָפענער טיר פאר נויטבאדערפטיקע. ביי אים איז שטענדיק געלעגן באזונדער געלט פאר גמילות־חסדים. ער האָט אויך פיל געהאָלפן אויפצובויען דאָס נייע, גרויסע בית־מדרש.

ר׳ אפרים, דער יינגסטער, האָט פארקערפערט אין זיך די מעלות פון זיינע עלטערע צוויי ברידער: חסידות און ציוניזם, וואָס זענען דאן געווען צוויי פיינטלעכע לאגערן, האָבן אין ר׳ אפרימען שלום געמאכט און געלעבט אין הארמאָניע.

ער איז געווען א פארמעגלעכער סוחר און אן ארבעטזאמער מענטש. א לאָגיש־דענקענדיקער און באווירקנדיקער רעדנער. א דאנק זיינע פעהיקייטן, איז ער געווען פאָרשטייער אין פארשיידענע אינסטיטוציעס און איז פיל מאָל דעלעגירט־געוואָרן צו אינטערווענירן ביי מלכות. זיינע אינטערווענצן זענען געווען דערפאָלגרייך, ווייל אויך ביי דער קריסטלעכער באפעלקערונג האָט ער זיך דערוואָרבן אכטונג און סימפאטיע. ער איז געווען א לאווניק אין מאגיסטראט און מיטגליד אין דער שאצונגס־קאָמיסיע פון שטייער־אמט.

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו דאָס רוסישע מיליטער איז אריין קיין סקערניעוויץ, האָט זיך באלד געפילט א פאָגראָם־שטימונג. מען האָט געדארפט ראטעווען די סיטואציע. און כאָטש עס איז פונקט געווען שבת, האָט ר׳ אפרים אָנגעלאָדן א וואָגן מיט לעבלעך ברויט, אריין צווישן דעם מיליטער און געגומען טיילן ברויט די סאָלדאטן אוו זיי דערמיט איינגעשטילט.

ר׳ אפרים ליבערמאן

אין יאָר 1919, ווען די האלערטשיקעס זענען געקומען קיין סקערניעוויץ, געשלאָגן יידן, דערמאָרדעט איין יידן בייַ דער באָן, געשניטן אוו גריסן בערד (צווישן אנדערע, האָט מען דאָן ר׳ שמואל־יצחק שווייצערן ז״ל אויסגעריסן די באָרד)— האָבן דאָן ר׳ אפרים אוו ר׳ מאנעלע שעווואץ זיך איינגעשטעלט אוו אוועק אין די קאזארמעס, צום קאָמאנדיר, אינטערוועניַרן. עס איז דאָן געווען סכנת־נפשות ארויסצוגיין אין גאס. די העל־דישקייט פון די צוויי פרומע יידן האָט דעם קאָמאנדיר אזוי איבעראשט, אז ער איז אנטקעגן געקומען זייער בקשה אוו תיכף ארויסגעשיקט פאטרולן אין די גאסן, אייַנצושטעלן אָר־דענונג. א דאנק זייער מסירות־נפשדיקער שתדלנות איז גע־לונגען צו פארמיידן וויַיטערדיקע בלוט־פארגיסונגען.

באזונדערס פיל האָט ר׳ אפרים געלייַסטעט אויפן רעלי־גיעזן געביט. ער האָט געהאָלפן גרינדן דעם חדר „יסודי־התורה״ אוו ער אליין האָט דאָרט געלערנט מיט די קינדער, אָן באלוי־נונג פארשטייט־זיך. ער איז אויך געווען צווישן די גרינדער פון דער „אגודת שלומי אמוני ישראל״. דערבייַ, זייַענדיק באווירקט פון דער גרויסער, היסטאָרישער גשעענישן, דער באלפור־דעקלאראציע, איז ער געוואָרן זייער אקטיוו פארן ציוניסטישן אידעאל. בעת דער פייערלעכער פאָלקס־פארזאמלונג אין דער גרויסער שול, האָט ער גערעדט מיט פאטאָס אוו גערופן עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

זיין שטוב איז געוואָרן א גאסט־הויז פאר די פיל ארץ־ישראל־שליחים, וועלכע זענען אהערגעקומען דורכפירן פארשיידענע אקציעס אוו געלט־זאמלונגען. דורך דעם יאבלאָנער רבין האָט ער געקויפט באָדן אין נחלת יעקב. נישט נאָר האָט ער אגיטירט יענעם עולה צו זיין אוו געשטיצט ארעמע חלוצים, — ער האָט אויך אויסגעלערנט א פאָר (סטאָלעריי) זיין זון פנחס אוו אין 1924 אים אוועקגעשיקט קיין ארץ־ישראל.

אליין איז ער, אין יאָר 1929, געקומען צום ערשטן מאָל קיין ארץ־ישראל. ער האָט דאָן געקויפט באָדן אין מגדיאל אוו געלאָזן פלאנצן א פרדס. ער איז אזוי בא־גייסטערט־געוואָרן פון דעם זיך־בויענדיקן ארץ־ישראל, אז ער איז אוועקגעפאָרן מיטן באשלוס, צו ליקווידירן זיין פארמעגן אוו זיינע געשעפטן אין סקערניעוויץ אוו עולה־זיין.

מיטן גרינדן די יידישע אגענץ אין פוילן, האָט הערשל פארבשטיין ז״ל איינגעלאדן ר׳ אפרימען אלס פאָרשטייער פון די אומפאָרטייאישע, פרומע יידן. דעם 22 יוני 1931 האָט ער זיך באטייליקט אלס דעלעגאט פון סקערניעוויץ אויפן צוזאמענפאָר פון דער

אגענץ אין ווארשע. דאָס אויפטרעטן פון דעם חסידישן ייד, אין זיין חסידישער קליידונג און זיין פייערלעכע רעדע האָט דאן געמאכט א שטארקן אייַנדרוק.

אין יאָר 1933/4 זענען נאָך צוויי זין זיינע און א טאָכטער, מיט זייערע פאמיליעס, עולה געווען קיין ארץ־ישראל. און זיין פרוי, מרת חנהלע ז״ל איז צוויי מאָל קיין ארץ־ישראל געפאָרן און שוין געדארפט קומען זיך באזעצן. אָבער דאָ האָט געטראָפן אן אומגליק דער פאמיליע: זייער טאָכטער נחמה איז געשטאָרבן, איבערלאָזנדיק א מאן מיט צוויי יתומים. דאָס האָט ר׳ אפרימען דערשיטערט. א טרייסט האָט ער געפונען אין זיין צווייטער רייזע קיין ארץ־ישראל, מיטנעמענדיק א ספר־תורה, וועלכע געפינט זיך עד־היום אין דער גרויסער שול פון מגדיאל. ער האָט דאן אויך געקויפט א הויז אין תל־אביב.

צוריקקומענדיק קיין פוילן האָט ער, טראָץ דעם דעמאָלסטיקן דעוויזן־געזעץ, געמאכט אריבערפירן געלטער קיין ארץ־ישראל און אויך געוויזן אנדערע דעם וועג, ווי איבערצושיקן געלט. צוליב דער גוטער האַנדלס־קאָניונקטור האָבן זיינע געשעפטן געבליט און דאָס האָט אָפגעהאלטן אים פון דעם ליקווידירן־זיך און עולה זיין. אזוי האָט זיך עס פארצויגן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. זיין הויז איז פאר־ברענט געוואָרן, זיין פארמעגן איז צערויבט געוואָרן און ר׳ אפרים מיט זיין פרוי און דריי קינדער (משה, אליעזר און פערל) זענען אריינגעשטופט געוואָרן אין דער ענגער וואַרשעווער געטא. דאָרט האָט ער (אין יאָר 1941, ה׳ אלול תש״ב) אויסגעהויכט זיין נשמה און צו קבר־ישראל געקומען אויפן גענשער בית־עולם. ת. נ. צ. ב. ה.

ראובן גאָטליב, וויצע־פרעזעס פון שטאָטראט אין חולון

צו־גאסט אין דער היים...

אין בין געווען איינער פון די ערשטע חלוצים, וואָס האָבן פארלאָזן סקערניעוויץ און מיטגעמאכט דאָס הערואישע קבוץ־לעבן אין ארץ־ישראל. איך האָב דאָ געטריקנט זומפן, געפלאסטערט שאָסייען, געהאקט שטיינער, געגאסן בעטאָן און געטון די אלע ארבעטן, פון וועלכע אונדזערע אבות־אבותינו האָבן נישט געוווסט. קיין עסן צו דער זעט איז נישט געווען און א נישט־געווינטער צו הונגער און שווערער האָרעואניע

א גרופע מיטגלידער פון „הרצליה" מיטן פרעלעגענטן־ראט

אין הייסן קלימאט, בין איך קראנק־געוואָרן. דאָקטוירים האָבן מיר געראטן צו פארלאָזן דאָס לאנד אויף עטלעכע חדשים. בין איך, אין יאָר 1926, געקומען אהיים, צו מיין פאָטער און קרובים אין סקערניעוויץ. געקומען בין איך נאָך א ביסל רו. אָבער וואָר האָט דאָרט געקאָנט רוען?...

איך האָב דאָרט געטראָפן א שפרודלדיקע ציוניסטישע יוגנט, וועלכע האָט געשלונגען יעדעס וואָרט, וואָס איך האָב זיי דערציילט פון ארץ־ישראל און התלהבותדיק מיטגעזונגען יעדעס נייע ליד פון אונדזער יונגן, זיך בויענדיקן יישוב. לייבל צודקאָוויטש (צדקוני), מאיר ראָזענטאל, דוד הימלפארב, יצחק בוימערדער, זעליק ראָטמאן, און אנדערע אידעאליסטישע חברים פון דער יוגנט־אָרגאניזאציע „הרצליה" האָבן מיך א־ריינגעצויגן אין ארבעט, אזוי, אז וועגן רוען איז שוין קיין רייד נישט געווען... מיר האָבן אָרגאניזירט העברעאישע אָוונט־קורסן, רעאָרגאניזירט דעם גן־ילדים אונטער דער לייטונג פון דער גננת מייזליץ און אריינגעצויגן אין די ציוניסטישע רייען אלע הולכי־בטל, וועלכע האָבן געשפילט אין קאָרטן און אין בילארד אין קריסטלעכע קאפענען. מיר האָבן געגרינדעט א כאָר און גרויס דערפאָלג געהאט מיט אונדזער דראמאטישן קרייז, וועלכער האָט זיינע אלע איינקונפטן אוועקגעגעבן פאר די קרנות.

א באזונדערס־שטארקן אייндרוק האָט דאן געמאכט דער פורים־אָוונט אין פאלאָץ־זאל, וועו מיר האָבן אויפגעפירט יצחק קאצענעלסאָנס „השומר".

נישט אזוי לייכט האָט דער מאגיסטראט געגעבן די דערלויבעניש אויף א יידישער

ביבליאטעק „נרדוי" אין סקערניעוויץ

שבת, דעם 19-טן מערץ 1927 פינקטלעך 7 אוונט

קומט פאר אין טעאטער „קולטורא"

דער 1-טער גראנדיעזער

פורים-אוונט

אין סקערניעוויץ

אונטער דער לייטונג פון ח' ר. גאטליב און ח' מייזליץ

אויסגעפירט דורך „הרצליה", „גן ילדים" און פארשידענע אנדערע כחות

פראגראם:

1) פראלאג.

גן ילדים

2) דער לערער אין דער שילער (בילד)
3) יעקב אבינו (בילד)
4) ברוגז טאנץ
5) פני הימין (פורים-טאנץ)
6) את הזקנים (געזאנג)

הרצליה

7) נהלל (דעקלאמאציע)
8) החלוץ בילד
9) עין חרוץ (דעקלאמאציע)
10) מוזיק
11) בית מוש לבל חי (דעקלאמאציע)
12) דאס שם דערל (בילד)
13) ביי דער ארבעט (דעקלאמאציע)
14) מוזיק
15) די חלוצה (בילד)
16) פורים ל'ילער (איינאקטער)

פארשידענע אנדערע כחות

17) מוזיק
18) „דער שומר" (1 בילד אין איין אקט)
ש ל ו ס.

בילעטן צו באקומען פון ..... ביז .....

פאר מיין צוריקפאָרן נאָך ארץ־ישראל האָב איך זיך פאָטאָגראָפירט מיט די אקטיוויסטישע טויער אין סקערניעוויץ:

שטייענדיק פון רעכטס: מאיר ראָזענטאל, יצחק בוימערדער, פישל שווייצער, לייבל צודקאָוויטש, מלך גרייעק, לייבל שארפהארץ, דוד הימלפארב, זעליק ראָטמאן, מלך בירנבוים.
זיצנדיק: יחיאל ווינאכט, די גננת מייזליק, יחזקאל לעווקאָוויטש, ראובן גאָטליב, פישל באָרנשטיין, לייבל ליפשיץ.

פאָרשטעלונג מיט אוניפאָרמען און געווער, אין פאלאָץ־זאל. די דערלויבעניש האָט דאָך אויסגעפועלט ר׳ ישראלקע שפיכלער און די ביקסן ביי דער פאָליציי האָט אויסגעפועלט ר׳ פישל באָרענשטיין. פינף ביקסן האָבן מיר באדארפט צו דער פאָרשטעלונג. די פאָליציי האָט עס אונדז אויסגעבאָרגט מיט גרויס חידוש און מיט נישט־ווינציקער פארדאכט...

דער זאל איז געווען געפאקט מיט יידן, ביז צו דער בינע־ראמפע און די פאָר־שטעלונג האָט געמאכט א טיפן אייגדרוק אויף אלע אָנווועזנדע. דער פאָליציי־פשאָוועניק, בכבודו ובעצמו, איז געקומען זען, וואָס טוען יידן מיט ביקסן אויף דער בינע... נאָכוואָס דארפן דאָס סוחרים און הענדלער ביקסן?... — ער איז אָבער אזוי באגייסטערט־געוואָרן פון די באוואָפנטע יידישע שומרים, אז ער איז ארונטערגעקומען הינטער די קוליסן, דריקן די הענט פון די אנטיילנעמער. „ווייזט־אויס, — האָט ער געזאָגט — אז אין פאלעס־טינע זענען טאקע גאָר אנדערע יידן!"...

זלמן האָלץ

פון מיין פארטרעטן-גאלעריע

משה באָמבעל

אַ זיין קאמפניצע אויף דער קאָליע־גאס האָט זיך געפונען די פּאָסט און די קאזנא־טשייסטוואָ. די אָפּיצינעס אויפן הויף זענען געווען אזוי לאנג, אז זיי האָבן אויס־געזען ווי א באזונדערע גאס. אין אנדערן עק שטאָט האָט ער געהאט א גאנצע רייע געבויידעס — די קאזארמעס פארן „אָסטראָלענסקי פּאָלק", פּאר וועלכע „קאזנא" האָט אים געצאָלט דירה־געלט. און אָט ביי דער גאנצער עשירות, האָט משה באָמבעל גע־קרעכצט, אז ער איז א בעל־חוב איבערן קאָפּ און אז האָר אויפן קאָפּ זענען אויך נישט זיינע...

דאָס גבירישקייט האָט אָבער פון אים אראָפּגעשייגט. ער האָט געהאט א גוטמוטיק געזיכט מיט א פּאָר לאכנדיקע אויגן. ווינטער האָט ער געטראָגן א שווארצן פוטער מיט א פּאָקענעם קאָלנער און א פּאָקענע קוטשמע. זומער — א געהאקטע אלפּאקענע קאפּאָטע, א יידיש היטל מיט א זיידן טאשמעלע און קנעפּלעך אין פראָנט. לאנגע יאָרן געווען דאָזאָר און א קרוב למלכות. וען דער קייסער פלעגט קומען אויף פּאָלָוואניע (יאגד), איז ער געווען דער ערשטער אין דער יידישער דעלעגאציע, אנטקעגן צו גיין מיט ברויט און מיט זאלץ. אין צילינדער־הוט, פראק, ווייסע הענטשקעס און מעדאלן אויף דער ברוסט, האָט ער באמת אויסגעזען רעפרעזענטאבל.

תמיד האָט ער זיך געאיילט. תמיד געווען פארנומען מיט באָרגן און אָפּגעבן געלט, וועקסלען, מיט שרייבן, „שטעלן און מעקן". אָבער שטענדיק האָט ער געפונען צייט פאר א גלייכווערטל, א וויץ, א הלצהלע...

דער רבי שיע (יהושע מלמד)

צ וויי־דריי דורות זענען אדורכגעגאנגען דעם רבין שיעס חדר. איבער פינף צענד־ליק יאָר זענען שוין אריבער, זינט איך בין פון רבין שיעס חדר אַרויס און דאָך, שטייט מיר נאָך דער חדר פאר די אויגן: איין גרויסע שטוב מיט צוויי פענצטער. אויף דער וואנט — דאָס בילד פון צאר ניקאָלאי דעם צווייטן, דעם „ירום הודו", וואָס אלע

שבת אין שול פלעגט מען מאכן פאר אים א „הנותן תשועה"... נעבן פענצטער איז געשטאנען א לאנגע באנק און א לאנגער טיש. אין איין עק איז געזעסן דער בעלפער, וואס האָט מיט אונדז אייגנעאחזרט און איבערגעחזרט דאָס לערענען:

— צו וועמען האָט יעקב געשיקט שליחים? — פלעגט ער פרעגן מיט א ניגון.

און דאָס יינגל האָט געענטפערט:

— צו עשו.

— וואָס איז דאָס „באוואָפנט"?

— שווערדן מיט ביקסן!

ביים אנדערן עק טיש איז געזעסן דער רבי ר' שיע. ער איז געזעסן אייגנעבויגן אזוי, אז די באָרד האָט זיך אויפן טיש אויסגעשפרייט. איין אויג האָט געקוקט אויפן יינגל און דאָס צווייטע — סתם ערגעץ אין חלל־אריין. אז א יינגעלע האָט געקוקט אין סידורל אריין, ווי א האָן אין „בני־אדם", האָט ער אים געוויזן מיטן טייטל:

— נו, כליסטאל! זאָג שוין: ב־־־־רוך א־־־־תה...

און אזוי, שוויצנדיק מיטן יינגל, האָט דער רבי פון דעסטוועגן אויסגעלערנט עברי, „טראף" און חומש מיט רש"י.

זומער זענען כמעט אלע קינדער געווען אויפן הויף, געשפילט אין „פאלאנטע", „קליפה", „יאָגעלעך" און „באהעלטעניש". שווער איז דאן אָנגעקומען דעם רבין, אריינ־צוקריגן דאָס יינגל אָנצולערנען"... ווינטער איז אין חדר געשטאנען אן אייזערן אוי־וועלע מיט א לאנגער, פארזשאוועטער רער, וואָס האָט ווי א קני ארויסגעשטארצט פון דער וואנט. קליינוואַרג האָט זיך געווארעמט ארום אָנגעגליטן אויוועלע און זיך דערציילט מעשיות וועגן גזלנים און שדים. אנדערע יינגלעך האָבן זיך געשפילט אין „אָלע, ווסאָלע, אויף וועלכער האנט שטייסטו?". אז דאָס אראָפגעבויגן יינגל האָט נישט געטראָפן, וועט עס האָט אויף זיין פלייצקע ארויפגעלייגט א הענטל, האָבן אים אלע געזונגען: „וואָלסטו געזאָגט אויף משהלעס האנט, וואָלסטו געווען אין גאָלדענעם לאנד. אזוי ליגסטו אונטער דער באנק!"...

און דער רבי שיע שרייט:

— שטילער שקאָצים! שטילער כליסטאָלעס!

אָבער נישט תמיד פלעגט ער שרייען. וואָרעם גאנץ אָפט איז ער ארומגעגאנגען מיט אן ארומגעוויקלטן קאָפּ, מיט א קאָמפרעס אויפן שטערן, באלייגט מיט פריטשן קארטאָפליעס.

יעדן פרייטיק פלעגט דער רבי שיע אָפשניידן די נעגל פון אלע תלמידים, לכבוד שבת. ער פלעגט צושניצן א פאָר שפענדעלעך האָלץ און אריינווארפן עס צוואמען אין פייער אריין. דאן האָט ער אונדז אהיים געלאָזן פריער ווי אלע טאָג.

מיט מיר האָט דער רבי שיע נישט געהאט קיין שווערע ארבעט. איך האָב גאנץ לייכט באנומען. וועז איך בין א ביסל עלטער געווארן, האָט דער רבי אויסגעקליבן מיך מיט נאָך א יינגל (מיין דאמאָלסטיקער און שפעטערדיקער חבר מענדל קוטשערס. מענדל כשר) און אונדז געלערנט די דרשה פון בענטשערס פאר יינגלעך, וואס הויבן־

אן חומש לערענען. צווישן אונדז ביידן איז אַנגעגאנגען א מין קאַנקורס, וואָס איך האָב געווונען און איך בין טאקע געבליבן דער בענטשער אויף די חומש־סעודות פון א סך יינגלעך. אַנגעהויבן האָט זיך די דרשה מיט: „יינגעלע, יינגעלע, וואָס לערנסטו?" און פארענדיקט האָט זי זיך מיט: „גאָט זאָל דיר געבן די תורה פון משה רבינו, די חכמה פון שלמה המלך, די נבואה פון ישעיהו הנביא און זאָלסט זוכה זיין צו ווערן א מורה־הוראה בין ישראל, ונאמר אמן. זאָגט, קינדערלעך, אמן?"...

צו גיין „קריאת־שמע־לייענען" ביי קינפעטאַרינס, איז שוין געווען אַפהענגיק פון דעם בעלפער. וועמען ער האָט געוואָלט, האָט ער אויסגעקליבן. דאָס „קריאת־שמע־לייענען" האָט געהאט צוויי מעלות: ערשטנס, איז מען דערפאר אהיים געגאנגען פריער פון חדר. צווייטנס, האָט מען דאָך ביי דער קינפעטאַרין געקראָגן „קארמעלקעס". און דעם לעצטן טאָג, פאר דער „וואך־נאכט", וועט אויף צומאָרגנס האָט געדארפט זיין דער ברית, — האָט מען דאָך געקראָגן ספעציעל־געבאקענע חלהלעך... צוליב די אלע זאכן, האָט מען גערוזט לעבן גוט מיטן בעלפער, וועלכן קיינער האָט נישט ליב געהאט...

ווינטער פלעגן מיר אהיים גיין, וועט עס איז שוין געווען פינצטער, נאס און גלי־טשיק. מיר האָבן, אָבער, געהאט אייגן־געמאכטע לאמטערנס פון צעבראָכענע פלע־שער און פון קאַלירטן פאפיר, מיט א ליכטל אינווייניק... פלעגן זיך וויגן די לאמטער־נעלעך אין די פינצטערע געסלעך, וויגן־זיך, טוקן־זיך, פינקלען... און יעדער פונק האָט אַנגעזאָגט, אז א יידיש קינד גייט אהיים, נאָך א גאנצן טאָג תורה־לערנען...

דער רבי שיע איז געווען מיין מאמעס א „לייבלעך געשוועסטערקינד" און מיין טאטנס א ידיד. אין ווינטערדיקע פרייטיק־צו־נאכטסן פלעגט ער קומען צו אונדז טרינ־קען טיי און שמועסן. בעת אָט די שמועסן, האָב איך דאָן, צום ערשטן מאָל, געהערט וועגן בעש"ט און זיינע תלמידים, וועגן די קאראימער, וואָס זענען אזוי ווי יידן און דאָך — נישט קיין יידן. זיי זיצן פרייטיק־צו־נאכטס אינדערפינצטער און עסן שבת קאלט געקאכטס, וויייל אויך זיי טאָרן נישט אָנצינדן שבת קיין פייער. און דאָך, טאָר מען זיך נישט מתחתן־זיין מיט זיי. איך האָב דאָן געהערט וועגן א פאלשן משיח „שבתי־צבי", וואָס האָט זיך געשמדט אויף א טערק, פון פראנקיסטן, פון משה מדעסוי, פון בא־ראָן גינזבורג, ד"ר הערצל און אנדערע פערזענלעכקייטן.

דער רבי שיע האָט געהאט אזא שם ביי אונדז אין שטאָט, אז אפילו דאָס געסל ווו ער האָט געווויינט, האָט געהייסן: „דעם רבי שיעס געסל"...

ר' לייבל ליבערמאן

ון ער וואָלט היינט געלעבט אין ישראל, וואָלט ער, נעבן ר' עמרם בלוי, געווען די צווייטע זייל פון דער נטורי־קרתא...

א מיטל־ווקסיקער, א בריי־פלייציקער, מיט א פול פנים און בריייטער באָרד. אן עק פון א רויטער פאטשיילע האָט אים תמיד ארויסגעשטאַרצט פון א הינטערשטער קעשענע פון זיין געהאקטער זשופיצע, אָדער פון דער קאפאָטע. דעם שטעקן האָט ער

שטענדיק געשיקט א שפאן פאראויס, ווי אנצוזאגן: „מאכטס א וואלע! דער באלעבאס פון דער קאמיענער מיל, דער תקיף ר׳ לייבעלע ליבערמאן גייט!“...

און צו זיין א תקיף האט ער געהאט אלע מעלות: א גביר, א למדן, א פארברענ־טער אסטראוועצער חסיד און א הדרת־פנים. קיינער איז פאר דעם קנאי נישט געווען גענוג פרום. „עת לעשות לד׳, — האט ער געטייטשט — איז אפילו הפירו תורתיך“...

וועז ער איז נאך געווען א יונגערמאן אין די דרייסיקער, האט ער, מיטן כוח פון א פעסל ביר, ארגאניזירט א חברה פאטשער און ביינער־ברעכער. געשלאגן האבן זיי אחדותניקעס און נישט איינעם אונטערגעהאקט די זייטן, אפגעהאקט די לונגען און אריינגעלייגט אין שפיטאל. מיט זיין חברה פלעגט ר׳ לייבעלע באפאלן א שטוב, ווו עס געפינט זיך אן אחדותניק און אים אפשערן די „גזשיבע“, אז דער של־ראש זאל קענען ליגן אויף זיין קאפ ווי סבאדארף צו זיין...

ער האט געוווסט, ר׳ לייבעלע, אז די אחדותניקעס וועלן זיך פאר קיינעם נישט באקלאגן און זיך צו דער פאליציי נישט וועגדן, וואס זיי זענען דאך „קראמאלניקעס“, בונטאוושטשיקעס, וואס ווילן ארונטערווארפן דעם קייסער... פאר א זעלכע איז דאך סיביר אויך ווייניק!...

זיין פאטש־חברה איז דווקא נישט באשטאנען פון קיין זיידענע יונגעמאנטשיקעס און איבעריק־פרומע. אין דער הינזיכט איז ר׳ לייבעלע געווען גארנישט איבערקליי־בעריש. און די חברה האט גארנישט געארבעט לשם־שמים. תנחומל, משה־גרויס, יהודה סופרס און לייזער ליאן — יעדערער האט דורך ר׳ לייבלען, באקומען א לייטישן חלק...

אז עס איז אן „עת לעשות לד׳“, איז דאך נישט שייך...

דערפאר, ווי שוין באשריבן אין „די געזעלשאפט פראגרעס“, האט זיך שפעטער קיין סקערניעוויצער תושב נישט געטארט באווייזן אין וואירשע, לאדזש און אנדערע שטעט, ווו אחדותניקעס האבן צוריק געצאלט כפל־כפליים. צו דער פאליציי זענען טאקע די אחדותניקעס נישט געגאנגען, אבער זייערע הענט זענען אויך נישט געלעגן אין קינפעט...

מיין פאטער דוד איז דאן געפארן צו א שוועסטערקינדס חתונה קיין ברעזין. אויף דער בריטשקע האט ער געמוזט ווארטן הינטער דער שטאט ביז די מחותנים האבן אינטערוועניירט ביי די אחדותניקעס און באקומען פון זיי א דערלויבעניש אריינצופארן אין דער שטאט און צומארגנס, נאך דער חתונה, תכף צוריקפארן...

מיין שווער, ר׳ יחיאל ליבערמאן ע״ה (נפטר געווארן אין ישראל), איז געווען ר׳ לייבלס א ברודער. און געהאט האבן זיי צווישן זיך אמאל אזא שמועס:

— דו זעסט דאך, לייבל, וואס יידן האבן אלץ אויסצושטיין אין גלות, — האט מיין שווער געזאגט — באיקאטן, פאגראמען. מען לאזט אונדז אין ערגעץ נישט רוהיק לעבן! איז דען נישט צייט, אז מיר זאלן קריגן ארץ־ישראל און האבן אן אייגענע מדינה?

איז ר׳ לייבל געווארן אן אויפגעקאכטער:

— ווייניק, אז די יונגען מיט די מוידן גייען דא ארום איבער די גאסן צוזאמען פראנק־און־פריי? מען דארף נאך האבן דאס הייליק לאנד דערצו?!

— אָבער פֿאַראָמען ?!

— איז וואָס ? אז דעם רבונו־של־עולם איז ניחא, טאָ וואָס ארט עס דיך ?!...

קיין דאָזאָר איז ר׳ לייבעלע נישט געווען. ער איז אָבער געווען די מאכט, וואָס האָט אָנגעפירט און מאנעווירט מיט דער גאנצער שטאָט־פּאָליטיק. ער האָט געמאכט חיים גוטמאנען (זיינס א מענטש) פאר דאָזאָר. להכעיס דעם סקערניעוויצער רבין, האָט ער אויפן סקערניעוויצער כסא־רבנות ארויפגעזעצט דעם באָלימאָוער רב, כאָטש די שטאָט איז ראוי געווען צו האָבן א מער וועלטלעכן רב. ר׳ לייבעלע איז אויך געווען דער סאמע גלאוונער אָנפירער פון די חזן־שוחט־מחלוקות. זיין צד האָט זיך נישט אָפּ־געשטעלט פאר געשלעגן, פּעטש, סאדזע־איינריסענגיש און מסירות. די פּיזשעס און זייער גלייכן האָבן דאָ געוויזן זייער „טאלאנט״... און אויסגעפירט האָט טאקע תמיד דער תקיף ר׳ לייבל ליבערמאן.

אָבער למען האמת מוז געזאָגט ווערן: ער איז געווען א גרויסער בעל־צדקה, א מכניס־אורח און א גמילות־חסדניק. נאָר זיין פּטירה האָט מען זיך ערשט דערוווסט, וואָס פאר א מתן־בסתרניק ער איז געווען. א לוויה האָט ער דעריבער געהאט, ווי עס פאסט פאר א גרויסן רבין.

הינדע די שמעון־יוספּטע

ער ר׳ שמעון־יוסף, א זקן אין די אכציקער, איז געשטאָרבן, האָט זיין אלמנה, די שמעון־יוספּטע געזאָגט:

„איך האָב, אָבער, באלד געוווסט, אז מיר זענען קיין זיווג נישט !...״

געבליבן ווויינען איז זי מיט אן אייניקל, וועלכן מען האָט גערופן „פּיאָלעק״. זי פלעגט אים אלעמאָל אונטערשטופּן עטלעכע גילדן. פון וואנען זי האָט געהאט? — אוודאי פון דעם „קניפּל״ וואָס זי האָט אָנגעקליבן ביי איר שמעון־יוספּן, וועלכער איז נישט געווען איר זיווג...

זי איז געווען א זויבערע זקנה. און ווייל זי האָט קיין כוח נישט געהאט אָפּצווואשן די גאנצע פּאָדלאָגע מיטאמאָל, האָט זי אלע טאָג געוואשן אן אנדער ברעט...

יעדן פרייטיק פלעגט זי קויפן בלויז צוויי ליכטלעך. און מיט אויפגעהויבענע אויגן צום בעליק, האָט זי געזאָגט:

„רבונו של עולם, איך קויף נישט מער ווי צוויי ליכטלעך, כדי זוכה צו זיין איבעראכטאָג מערצעשעם, צו פאַרדינען ווידער די מצווה פון גיין קויפן ליכט צום בענטשן לכבוד שבת״...

אויסער „פּיאָלעקן״, האָט זי אין שטאָט געהאט נאָך קינדער און אייניקלעך און אור־אייניקלעך. דאָס איז געווען א פארצווייגטע און פארמעגלעכע משפּחה. אָבער די באָבע האָט צו קיינעם נישט געוואָלט אָנקומען און ביי קיינעם גאָרנישט געוואָלט נעמען. אפילו תכריכים האָט זי זיך אליין גענייט באצייטנס, אז קיינער זאָל עס איר נישט דארפן געבן. פון צייט־צו־צייט פלעגט זי זיך אָט די קברים־קליידער אָנטון און זיך זעצן אין זיי זאָגן תהילים.

בעת דער דייטשער אָקופאַציע, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט מען איר „פּיאָלעקן" געכאפט ביים מאכן בראָנפן און מען האָט אים איינגעזעצט. די באָבע האָט דאן גענומען פופציק מארק, אויסגעטוישט אויף איינציקע פעניג, וואָס זי האָט אָנגעשאָטן א פולע שירץ און דערמיט אוועק צום קרייז־שעף. זי האָט דעם בארג קליינגעלט אויס־געשאָטן אויף זיין טיש און געזאָגט: „הער לעבן, דאָס איז מיין גאנץ פארמעגן, וואָס איך האָב א לעבן־לאנג אָנגעזאמלט. נעם עס און גיב מיר צוריק מיין אייניקל. איך קאָן נישט לעבן אָן אים". די דייטשן האָבן אָנגעקוקט דער זויבערער, תמימותדיקער זקנה מיטן טיפן קופקעלע און פארווייגנט אויגן און אפילו זייערע שטאָלענע הערצער זענען גע־רירט־געוואָרן: זיי האָבן פיאָלעקן גלייך באפרייט.

אין לעצטן טאָג פון איר לעבן האָט זי נאָך אָפגעוואוסן א ברעטל פון איר פאָדלאָגע. זי האָט זיך דערפילט מיד און זיך צוגעשפארט אָפרועגן. „באָבעשי, פילסט זיך שלעכט?" — האָט איר פיאָלעק געפרעגט. „ניין — האָט זי געענטפערט — איך פיל זיך גאנץ גוט. נאָר דאָס גרעסערל הערסטו?" — האָט זי געוויזן אויפן הארץ...

א פאָר מינוט שפעטער איז טאקע דאָס „גרעסערל" שטיל געבליבן.

הינדע „די שמעון־יוספּטע", די באָבע פון דער גרויסער משפּחה מענדלאקעס איז נפטר־געוואָרן.

ר' אריה־אָשר

ון אריה־אָשר וואָלט זיך איבערגעטון אין א פויערישער סערמינגע מיט א שטריק ארום די לענדן און א קאצאפסקע היטל, וואָלט ער געקאָנט דרייסט אָנגיין פאר א ריכטיקן „פאָניע". וואָרעם זיינע אויסגעבייגטע קינבאקן, בלוי־וואסערדיקע אויגן, שיטער בערדל און פארשארצטע נאָז, וואָלט ער גאָר נישט באדארפט צו טוישן... א „פאָניע" פון פאָניע־לאנד! און דאָך, — א ווילער חסידישער ייד. צי ער איז געווען א למדן, בין איך אפילו מסופק. אָבער פון ווען אָן מוזן דאָס חסידים דוקא זיין למדנים?...

צוזאמען מיט זיין ווייב, „דאָבע מיט די רויטע אויגן", האָט ער געפירט א שענק. דאָס הייסט: דאָבע האָט פארקויפט און אריה־אָשר האָט געגעבן אויף בארג... נו, ווי קאָן מען דאָס אָפזאָגן צו געבן אויף בארג א יידן, וואָס חלשט א טרונק בראָנפן?

אָבער היות קונים פאר געלט האָט דאָבע געהאט וועניק און נעמערס אויף בארג האָט אריה־אָשר דווקא געהאט א סך, — האָט מען טאקע פון דער שענק געהאט א קרענק. די פרנסה האָט געהונקען און דאָס געשעפט איז געלעגן אין דער אדמה גאנצע ניין איילן די טיף...

נו? וועט זיך אריה־אָשר נעמען דערפון צום הארצן? — אז א זמרל קאָסט דאָך קיין געלט נישט!... און הוליען, טאנצן און זינגען, צוזאמען מיט אלע חסידים אין גערער שטיבל, קען מען, וויפל דאָס הארץ גלוסט!...

און פון די גבירים אין גערער שטיבל, לאכט ער דאָס גרויסע געלעכטער: זיי פארשטייען דען, וי צו לעבן און וי הנאה צו האָבן פון זייער געלט?... — אָסור! נישט

דער עיקר איז דאָס פארמעגן, נאָר די פרייד און די צופרידנקייט! דער עיקר איז: מאכן א כוסה און פילן, ווי דאָס גאנצע וועלטל דיינט טאנצט און הוידעט זיך און האָט נחת מיט דיר צוזאמען!...

שמחת־תורה און פורים איז מיט אריה־אָשרן פול די גאנצע שטאָט. דאן איז ער דער אטאמאן, בראש פון א כאליאסטרע חסידישע קאָזאקן. זיי באפאלן חסידישע שטיבער און פארגוואלדיקן דאָרט אלע אָפגעקאָכטע טעפ מיט הינער, קאטשקעס און געדז לכבוד יום־טוב...

פורים פלעגט זיך אריה־אָשר אָנשיכורן, כדי מקיים צו זיין די מצווה פון נישט וויסן דעם אונטערשייד „בין אָרור המן לברוך מרדכי"... ער פלעגט זיך איינרייסן דאָס פנים, איבערדרייען די קאפעטע מיטן אונטערשלאק ארויף, זינגען אין די גאסן און פריילעך מאכן א שטאָט מיט יידן!...

ר׳ שלום שוחט

ר׳ שלום איז געווען איינער פון די עלטסטע שוחטים אין שטאָט און לאנגע יאָרן איז ער געווען חזן־שוחט. א תלמיד־חכם, וואָס איז געזעסן יום־ולילה און געלערנט. אלע האָבן געהאט פאר אים גרויס דרך־ארץ. פאר זיין דאוונען האָבן אים אלע ליב־געהאט. ווייבער האָבן זיך גאָרנישט געקאָנט אָפלויבן. וואָרעם ער האָט טאקע פארמאָגט ביידע: אי א שיינע שטימע, אי א קלאָרע, גלאטיקע עברי. נאָך זיין טויט האָבן אלע שטארק געטרויערט און לאנג האָט מען נישט געקאָנט געפינען, ווער עס זאָל אים פארטרעטן.

איך געדענק ר׳ שלומען פון מיינע יינגל־יאָרן. ער איז געווען א הויכער, בייגער־דיקער ייד מיט א קורץ, שיטער בערדל. געטראָגן האָט ער א ברייטן סאמעטענעם קאשקעט, פון וועלכן עס האָט זיך אפירגערוקט און פארדעקט דעם קארק א שטיק קאפל. אָבער יום־כפור, פארן עמוד, איז ער געשטאנען אין זיין ווייסן קיטל מיטן טלית איבערן קאָפ אריבער. ביי תפילה זכה איז ער געשטאנען אזוי איינגעבויגן און איינגעקורטשעט, ווי אן איבערגעהאקטער בוים. אָבער נאָכן רבס „אור זרוע לצדיק", האָט ער זיך געגעבן א גלייך־אויס, ווי ער וואָלט דערפילט אויף זיך די פאראנטוואָרטלעכקייט פון א שליח־ציבור. ער איז דאן טאָפל הויך געוואָרן! און מיט א דין קול, שארף ווי א חלף, וואָס קען אפילו א שטיינערנעם הימל שפאלטן, האָט ער אָנגעהויבן:

— אָהאי, אָהאי, אָהאי, אָהאי, אָהאי, כל נדרי! — — —

פאָניע דייטשער

ערופן האָט מען אים „פאניע דייטשער". אז ער האָט אויך פארמאָגט אזא שיינעם יידישן נאָמען ווי ב צ ל א ל, האָבן ווייניק מענטשן געוווסט. ער איז געווען פון די געציילטע אין סקערניעוויץ, וואָס איז געגאנגען קורץ־געקליידט. א גרויסער מפונק אין קליידונג. ער איז אפשר געווען דער איינציקער אין שטאָט, וואָס האָט זיך געקליידט לויטן וועטער... דעם אויבערמאנטל האָט ער שטענדיק געטראָגן „אָנגעהאָנגען". א

מאסיווע פיגור מיט א דיקן, קורצן האלדז. א שיינע שווארצע באָרד מיט דיקע, לאנגע וואָנצעס, וואָס ער האָט תמיד געדרייט אזוי, אז די שפיצן האָבן אויסגעזען ווי שארפע שרייפלעך... ער איז געווען א שטאָלצער ייד און שטאָלץ מיט זיין פראָפעסיע: א פעלד־שער — א „כירורג"! אן אריסטאָקראט און אן אַרטאָדאָקס. עס פלעגט טרעפן, אז ער פלעגט לאָזן וואַרטן זיינע פאציענטן און אריינ־כאפן־זיך אין צווייטן צימער מנחה־דאוונען. צו זיין עלעגאנץ האָט מיטגעווירקט דאָס לאנגע צי־גארן־שפיצל, וואָס ער האָט תמיד געהויכערט.

בצלאל דייטשער

„פאניע דייטשער" איז אויך געווען א שערער. אויף אן אייזערנעם שטאנג איבער זיין טיר זענען געהאָנגען די דריי גלאנציקע „מעשענע טעלער". ער האָט געריסן ציינער, געשטעלט באנקעס און געגאנגען אויף וויזיטן צו חולאים. א מבין אויף א קרענק איז ער גראָד געווען נישט קיין ערגע־רער ווי די דאָקטוירים. א ייד מיט הומאָר, האָט ליב געהאט זיך צו וויצלען. די ערשטע וועלטער צו א חולה פלעגן זיין:

— נו, לאָמיר נאָר זען די צונג. אהא, זיך שוין איבערגעפרעסן מיט ארבעס און קליסקעלעך, אָדער מיט א געסטאָיעטן טשאָלנט...

אויסגעהערט האָט ער אָן א טרייבל, צולייגנדיק דאָס אויער דירעקט צו דער פלייצע, צום הארץ. דאָס אויבערשטע פון טיי־לעפעלע פלעגט ער אריינשטעקן אין האלדז אזוי טיף, אז דער קראנקער האָט זיך אזש געמוסן קרעקן.

— נו, סוועט אים גאָרנישט זיין! — פלעגט ער א זאָג טון נאָכן באטראכטן — אין א דריי טעג ארום וועט ער גיין אין חדר אריין...

און צו א דערוואקסענעם:

— איר וועט שוין שבת, מערצעשעם, ווידער קענען עסן געסטאָיעטן טשאָלנט. אָבער אז ער האָט א קנייטש געטון דעם שטערן און זיך געזעצט שרייבן א רעצעפט, האָט מען שוין געוווסט, אז די מחלה איז אן ערנסטע.

שבת האָט ער קיין רעצעפטן נישט געשריבן. דאן איז ער אליין געגאנגען אין אפטייק און געזאָגט דעם אפטייקער וואָס צו מאכן.

שטאָט האָט שטארק געהאלטן פון דייטשערן. ער איז ביי אונדז געווען אייגער פון די סאמע ערשטע ציוניסטן. אין זיין הויף זענען געווען די צוויי צימערן, ווו דאָס ציוניסטישע שטיבל האָט זיך געפונען און ווו די ציוניסטן האָבן געדאוונט שבתים און ימים־טובים.

אן אייגנארטיקן קאָליר האָבן אזעלכע טיפן ווי „פאניע דייטשער" צוגעגעבן צו דעם קאָלירפולן לעבן פון אונדזער שטאָט.

ר׳ אברהם איציק לייב׳ס

ער ער וואָלט געבוירן־געווארן אין א חסידיש הויז, ביי א טאטן א למדן, וואָלט ער מן־הסתם געווארן א שוחט־בעל־תפילה און א מנגן ביים רבין. וואָלט ער וויידער געבוירן־געווארן אין א גרויסער שטאָט, ביי אינטעליגענטע עלטערן, וואָלט ער זיכער געווארן א קאנטאָר אין א גרויסער שול, אָדער אפילו א זינגער אין אָפערע. אלע מעלות דערצו האָט ער געהאט.

ער איז געווען שלאנק, ווי א סאָסנע, מיט א שווארץ בערדל, ווי א ראם ארום זיין שיין, העל געזיכט. און א קול האָט ער פארמאָגט — א שאגת־ארי (א בריל פון א לייב)...

איז אָבער אברהם איציק לייבס א שניידער בן שניידער און נאָך א פויערים־שניידער דערצו. אָבער מיט דער צייט האָט ער זיך ארויפגעארבעט צו ווערן דער שטענ־דיקער בעל־שחרית. זיין „שוכן עד מרום וקדוש שמו״ האָט אָפגעהילכט אין ווייטסטן ווינקל פון דער שול און זיין ציקלדיקער „המלך היושב על כסא רם ונשא״ אין די ימים־נוראים, האָט זיכער געמאכט א רושם אין דער פמליה של מעלה.

שפעטער האָט ער זיך געווידמעט געזעלשאפטלעכע ענינים און אפילו דערגרייכט צו ווערן פרעזעס פון דער „באנק לודאָוויי״.

זלמן שאַלית

איך רייט אויפן טאטן און זע „מכירת יוסף"...

אַ יך בין דאן געווען א בחורעץ פון א יאָר זעקס־זיבן, ווען דער טאטע האָט מיך מיט־געגומען אין דער גרויסער שאָפּע אריין, זען די „מכירת־יוסף"־שפּיל. דאָס ערשטע וואָס האָט מיך דאָרט איבעראשט, זענען געווען די פיל רייען שטולן, וואָס איך האָב בשום־אופן נישט געקאָנט איבערציילן און נישט געקאָנט פארשטיין, פון וואַנען עס נעמען זיך דאָ אזוי פיל שטולן. מיין פאָטער האָט זיך געזעצט אויף א שטול און מיך געגומען אויפן שויס. ער האָט זיך געמיטלעך געשמועסט מיט די שכנים און איך האָב געקוקט און גע־גאפט: ווייט־ווייט, אויף דער „מזרח"־וואנט איז געהאָנגען א לאנגער „פרוכת". הינ־טערן פרוכת — האָט מיר דער טאטע געזאָגט — איז די „בינע". „וואָס איז דאָס בי־נע?" — „א באלעמער אזא, אויף וועלכן מען שפּילט מכירת יוסף"...

איך האָב שוין געלערנט מכירת־יוסף אין חומשל און בין מיט דער מעשה גוט באקאנט. אָבער געוואלדיק־נייגעריק בין איך, ווי דאָס וועט אויסזען „אינדעראמתן". איך האָב נישט קיין געדולד און פרעג כסדר דעם טאטן: „טאטע, ווען וועט מען שוין אָנהויבן? פארוואָס הויבט מען נאָך נישט אָן, טאטע? זאָל מען שוין אָנהויבן! זאָל מען!"

ענדלעך האָט זיך דער „פרוכת" אוועקגערוקט אָן א זייט און... — איך האָב ווידער גאָרנישט געזען! וואָרעם אין דער זעלבער מינוט האָט זיך גאנץ קהל אויפגעשטעלט פון זייערע ערטער. אנדערע האָבן זיך אפילו ארויפגעשטעלט אויף זייערע שטולן און אייגער האָט פארשטעלט דעם אנדערן. עס איז געווארן א געשריי: „זעצט זיך! זעצט זיך!". דאָס האָט יעדערער געשריגן, אז דער אנדערער זאָל זיך זעצן און אים נישט פארשטעלן, כאָטש ער אליין איז יאָ געשטאנען און יאָ פארשטעלט אנדערע. אפילו צו די, וואָס ער האָט פארשטעלט, האָט ער אויך געשריען „זעצט זיך!"... האָט מען שוין פון באלעמער גאָרנישט געזען און גאָרנישט געהערט. און ווייל דאָ האָבן זיך צוזאמענגענומען בלויז עקשנים, האָט איינער נישט געוואָלט פאָלגן דעם אנדערן. אלע זענען געשטאנען און אלע האָבן געשריגן און דער טומל האָט אָנגעהאלטן א גאנץ היפּשע צייט.

אבער איך האָב פלוצלונג א שוועב־געטון איבער דער בריסט פון זאל און צוגע־פלאטערט צו א וואנט. דאָס האָט דער טאטע מיך א נעם־געטון אויף די אקסלען (און דער טאטע איז געווען א הויכער!). ער האָט פארלאָזן זיין זיך־פלאץ, אוועק מיט מיר אָן א זייט, זיך אָנשפארנדיק אָן דער וואנט און געשטאנען. אָבער איך, אויף אים, בין גאנץ באקוועם געזעסן און אריבערגעקוקט איבער אלעמענס קעפ.

און עס האט זיך אנטפלעקט פאר מיר א בילד, וואָס איך האָב נאָך אין מיין „גאנץ לעבן" נישט געזען: אינמיטן באלעמער איז געשטאנען א מצבה און נעבן דער מצבה איז געשטאנען „קליין־יוסף", נעבעך, און געזונגען מיט א וויינענדיק קול:

אָ, מוטער מיין ליבע, מוטער דו מיין,
ווי זאָל איך מיט דיר מערדער מיטגיין?

און די מוטער רחל, פון הינטער דער מצבה, ענטפערט אים:

גיי, גיי, גיי מיט זיי מיט,
עס וועט דאָך דיר זיין אין קורצן גאנץ גיט.

און יוסף נעבעך בעט זיך:

זיי טוען דאָך מיר פייניקן, פלאָגן,
זיי טוען דאָך מיר הרגענען, שלאָגן!

און דאָס קול פון הינטער דער מצבה טרייסט אים:

גיי, גיי, גיי מיט זיי פריילעך,
וועסט דאָך דאָרט זיין א שני־למלך!...

און ווי ער האָט געענדיקט זינגען, זענען באלד ארויפגעלאָפן עטלעכע ווילדע ציגיינער אויף דער בינע (וואָס איך האָב נישט געגלויבט, אז אזוי זאָלן אויסזען ישמעאלים) און האָבן אים געזומען בגוואלד אוועקשלעפן. און כאָטש מיין הערצל איז מיר פארקלעמט געוואָרן פון דער גרויסער עוולה, וואָס די ברידער האָבן דאָ אָפגעטון, האָב איך זיך באלד געכאפט, אז אָט דער קליין־יוסף איז מיר באקאנט און איך האָב אויס־געשריען צום טאטן: „טאטע! דאָס איז דאָך נישט קליין־יוסף! זיי האָבן דאָך א טעות! דאָס איז דאָך גאָר אברהם־חיים טענצערס! ווהין שלעפן זיי אים?!"

מיין טאטע האָט מיך א קוש געטון און מיך בארוהיקט: „ביזט א קלוג יינגעלע... זאָרג זיך נישט. זיי וועלן אים באלד צוריקברענגען..."

דאן זענען עולה־געווען אויפן באלעמער א סך מענטשן, וואָס האָבן געהאט בלעכענע שפיצן און האָבן אויסגעזען ווי ריזיקע שרייב־פענעס. אלע האָבן זיי געטראָגן קאָלירטע יארמלקעס אויף די קעפ, באזוימט מיט גאָלדענע רייפלעך. און אויף יעדער יארמלקע איז געווען אָנגעשריבן אן אנדער נאָמען, ווי: ראובן, שמעון, לוי, יהודה א.א.וו. זיי האָבן זיך געפרעגט, וואָס צו זאָגן דעם פאָטער יעקב. איך בין אזוי בייז געווען אויף זיי, אז ווען איך וואָלט געוווסט, ווו דער פאָטער יעקב ווויינט, וואָלט איך געלאָפן און אים דערציילט דעם גאנצן אמת!... פלוצלונג האָט יהודה א געשריי געטון:

„עס וועט דונערן!" און איך בין פארציטערט־געוואָרן, וועז עס האָט טאקע תכף געגומען דונערן. און איידער איך בין צו זיך געקומען, האָט ער א געשריי געטון: „עס וועט בליצן!" און א פראָסט איז אדורך דורך מיין לייב, וועז איך האָב דערזען א פייערדיקן בליץ!

„טאטע! — האָב איך אויסגעשריען — דער אויבערשטער ווייזט נסים אין א שאָפע?! ווי קאָן דאָס זיין?!"

דער טאטע האָט מיר געגעבן צו פארשטיין, אז דאָס זענען נישט קיין נסים, נאָר קונצן. מען קלאפט דאָרט אין א בלעך, מיינט מען אז עס דונערט... מען גיט א שפריץ א ביסל נאפט אויף א ברענענדיקער זאפלקע, מיינט מען, אז דאָס איז א בליץ...

ביז צום סוף האָב איך „מכירת־יוסף" נישט געזען. איך האָב אויף א רגע פאר־מאכט מיינע מידע אויגן און וועז איך האָב זיי צוריק געעפנט, בין איך שוין געלעגן ביי זיך אין בעט...

אָבער אום־פורים האָב איך זיי ווידער געזען, די אלע „מכירת־יוסף"־שפילער. זיי זענען געריטן אויף פערדלעך איבער די גאסן פון דער שטאָט. יעקב שמחה ליאָן, אלס „גרויס־יוסף", האָט געטראָגן א בלויע לענטע איבער דער ברוסט, ווי דער קייסער וואָס הענגט אין חדר אויף דער וואנט... ער איז געריטן אויף דעם ערשטן פערדל פאָראויס און הינטן — די גאנצע „טרופע" אין זייערע פארביקע קליידער. קינד און קייט איז זיי נאָכגעלאָפן מיט א „הוררראאאא!"...

טוביה לייבוש רייבענבאך

זליחה רייט אויף א פערד און דבורה חלשט...

אין טאָג פון דער „מכירת־יוסף"־פֿאַרשטעלונג, איז געווען לעבעדיק אין שטעטל: אלע שפּילער, אין זייערע פּילפּאַרביקע קליידער, מיט פּאַרשמירטע פּנימער, זענען געריטן דורך די גאַסן פון דער שטאָט אויף באַפוצטע פערדלעך. יונג און אלט איז זיי נאָכגעלאָפֿן, אָנצוקוקן און הערן זייערע לידער. ווייל רייטנדיק האָבן זיי געזונגען די לידער פון „מכירת־יוסף". אָבער געקייכט פון געלעכטער האָט מען, ווען דער פּאיאַץ (משה־אהרן פוקס) האָט געמאכט זיינע קונצן און געשטיפט מיט אלע חדר־יינגלעך.

ווען זיי האָבן שוין געהאט אדורכגעריטן אלע גאַסן פון שטאָט, האָט זיך לייבל פוקס (חיים זינגערס זון) איינגעשפּארט, אז מען זאָל אריינרייטן אין רבינס הויף. לייבל פוקס איז געווען איבערגעטון אין פּרויען־קליידער, מיט א טיפּערן דעקאָלטע און לאנגע האָר, אלס זליחה. געריטן איז ער אויף זיין אויסגעפּוצט פערדל, נעבן פוטיפּרן און האָט שטארק געוואָלט, אז אלע זאָלן אים באַוווּנדערן.

איבערהויפט האָט ער געוואָלט, אז זיין כלה דבורה זאָל אים אָנקוקן און באַוווּנדערן... זיין כלה דבורה האָט געדינט ביי דער רביצן און דערפאר האָט ער זיך דאָס אייניגעשפּארט, אז די גאנצע „טרופּע" זאָל אריינרייטן אויפן רבינס הויף.

דער רבי איז ארויס אויפן באַלקאָן, באטראכט די רייטנדיקע פּורים־שפּילער און געלאכט. עס האָט אים הנאה־גענטון און ער האָט זיי צוגעגעבן מוט...

אָבער ווען מען האָט צו־וויסן געטון לייבלס כלה, דבורהן, אז איר חתן איז געקומען צורייטן אויף א פערד און זי איז ארויסגעלאָפֿן און דערזען אים אין וויבערשע קליידער, אלס זליחה, — האָט זי זיך געגעבן א פּאטש אין בּיידע באקן, זיך אראָפּגעלאָזן אויף דער ערד אוו, פון גרויס „גליק" — געחלשט.

„זליחה" האָט א פארהויב־געטון דאָס לאנגע קלייד, איז אראָפּגעשפּרונגען פון פערד און געזומען מינטערן זיין געחלשטער כלה. עס האָט אויסגעזען, ווי איין יידענע מינטערט דער אנדערער. די כלה דבורה איז אָבער געווען א חלשערין — א פאכמאנטע.

זי האָט געהאט דערצו א גאָר־באזונדערן טאלענט. אז זי האָט געגעבן א פארגלאָץ מיט די אויגן און א פארשטשירע מיט די ציין, — האָט מען שוין געקענט רעדן צו איר, ווי צו דער וואנט.

א שעה צייט האָט מען זי דאן געמוזט מינטערן. לייבל פוקסעס שטאָלצירן איז אים שוין אויסגעפאלן באָקעם. אויף אזא „באוונדערונג" פון זיין כלה, האָט ער זיך גאָרנישט געריכט. נאָכמער: עס האָט שיעור געהאלטן ביי דעם, אז דער שידוך זאָל אָפגיין. וואָרעם די כלה דבורה האָט דוקא געוואָלט, אז איר חתן זאָל זיין א מאנצפערשוין און נישט קיין נקבה אין ווייבערשע קליידער...

אָבער מיטן אויבערשטנס הילף איז לייבל פוקס, תכף נאָך דער „מכירת־יוסף"־שפיל, צוריק געוואָרן א מאנצפערשוין און חתן־כלה האָבן זיך איבערגעבעטן...

די פערזאנען אין דער „מכירת־יוסף"־שפיל

יעקב אבינו: — — — ליפמאן לענטשנער, דער בלעכער
קליין־יוסף: — — — אברהם־חיים רענקעוויטש
גרויס־יוסף: — — — שלום עלשטיין, דער בלעכער
פּוטיפר: — — — — לייזער־יונה, דער סטאָלער
זליחה: — — — — לייבל פוקס, חיים זינגערס זון
ראובן: — — — — משה אינדיק
שמעון: — — — — לייזער־יונה ליפשיץ
לוי: — — — — משה סאנעם
יהודה: — — — — וואָלף טשאלאקס
ישׂשכר: — — — — אברהם זרח, בלעכער
זבולון: — — — — יעקב־שמחה, מאיר ליאָנס זון
גד: — — — — בער, משה יאָסלס
אָשר: — — — — משה־כאצקעלע לענטשנער
דן: — — — — הערשל לעפקאָוויטש, טענצערס
נפתלי: — — — — עקיבא־כאצקל, לייב וואָלפּס
בנימין: — — — — אברהם־חיים רענקעוויטש
פּאראָ: — — — — משה־אהרן פוקס, חיים זינגערס

ש. קאליקשטיין

צוויי עפיזאדן

1

דאָס איז געווען אין יאָר 1907, אין דער צייט פון דער „אחדות"־באוועגונג. צוזאמען מיט יהודה גאָלדבערג (סופרס), גרשון מאזורקעוויטש, עקיבא יחזקאל שמולעוויטש און שלמה דוד עלשטיין (היינט אין לאָנדאָן), האָבן מיר דאן געגרינדעט די ערשטע ביבליאָטעק אין שטאָט.

איך האָב דאן אָנגעגעבן א ביטע צום נאטשאלניק סוואטלאָווסקי, א באווסטער שיכורער פולקאָווניק, ביילייגנדיק אים א דריי רובל־שטיק. איבערלייענענדיק די ביטע, זאָגט ער מיר:

— עטאָ זשע מאלאָ.

געהייסן האָט עס, אז עס איז ווינציק געלט. איך האָב אים צוגעזאָגט, אז ווען מיר וועלן באקומען די דערלויבעניש, ווועל איך אים צוגעבן און ער האָט געזאָגט:

— נאָ, לאדנא.

ווען במשך א פאָר וואָכן האָבן מיר קיין תשובה נישט באקומען, בין איך געפאָרן קיין ווארשע, מיטנעמענדיק דעם נומער פון דער „דיעלאָ". אין דער גובערניע האָט מיר דער לאָקיי פארהאלטן ביי דער טיר, איך זאָל אים זאָגן, צו וועמען איך דארף. איך האָב אים אלץ דערקלערט, אריינשטעקנדיק א האלבן זילבערנעם רובל אין האנט, ער זאָל מיר ווייזן די ריכטיקע טיר. דאן האָט ער מיר דערקלערט, אז איך דארף זיך גאָר ווענדן אין דער קאנצעלאריע אויף דער מעד־גאס און ער האָט אָנגערופן דעם נאָמען פון דעם דאָר־טיקן נאטשאלניק.

— צי קאָן איך אים געבן אין דער האנט־אריין? — פרעג איך אים.

פירט מיר דער לאָקיי צו צום פענצטער און ווייזט מיר אויף א דענקמאָל אינ־דרויסן, זאָגנדיק:

— דאָס איז דער איינציקער אין גאנץ רוסלאנד, וועלכער נעמט נישט קיין כאבאר... דער נאטשאלניק אויף דער מעד־גאס האָט מיר דערקלערט, אז ער האָט נאָך מיין „דיעלאָ" נישט באקומען. אָבער ווי נאָר איך האָב אים אונטערגעוויזן א גאָלד־שטיקל

פון פינף רובל, איז די „דיעלא" באלד געוואָרן... ער האָט איבערגעקוקט די פאפירן און מיך געהייסן אהיים פאָרן און אין צוויי טעג ארום, זאָל איך זיך וועגדן צום אויעזדני נא־טשאלניק, וועל איך די דערלויבעניש באקומען.

וועלנדיק אויסמיידן נאָך א באזוך ביים שיכורן נאטשאלניק, האָב איך אים געבעטן און ער האָט מיר די דערלויבעניש ארויסגעגעבן אויף דער האנט.

2

דאָס איז געווען אין יאָר 1916. אין סקערניעוויץ איז שוין טעטיק געווען דער פאראיין „אהבת־ציון".

אין וואַרשע איז דאן פאָרגעקומען די ערשטע לאנד־קאָנפערענץ פון קרן־קימת, צו וועלכער עס זענען דעלעגירט־געוואָרן יענקל וווּדקע, חיים פילאָזאָף און איך.

די קאָנפערענץ האָט זיך געעפענט אונטערן פאָרזיץ פון הרב זלאָטניק, וועלכער האָט געהאלטן די ענגעראל־רעדע. צום סוף האָט ער פאָרגעלייגט צו גרינדן אין ארץ־ישראל א קאָלאָניע אויפן נאָמען פון פארשטאָרבענעם ד"ר טשלענאָוו. ער האָט געפאָ־דערט באשטייערונגען פאר דעם צוועק און אליין געגעבן די ערשטע באשטייערונג, אויף אזא אופן: ער האָט זיך אויפגעקנעפלט זיין ראָק, אראָפגענומען פון זיך דעם גאָלדענעם זייגער מיט דער קייט און דאָס אוועקגעלייגט אויפן טיש, זאָגנדיק:

— דאָס איז מיין תרומה פארן פאָנד צו גרינדן א קאָלאָניע אויפן נאָמען פון ד"ר טשלענאָוו!

דער גאנצער עולם, בערך א 150 דעלעגאטן, מענער און פרויען, האָבן זיך באלד געכאפט צו זייער צירונג, נאָכצוטון הרב זלאָטניקס ביישפיל. עס האָבן זיך א שאָט־געטון פינגערלעך, סיגנעטן, אוירינגלעך, קייטעלעך, מעדאליאָנען און דער פרעזידיום־טיש איז באלד פול געוואָרן מיט גאָלד און איידלשטיינער. דערביי איז געווען אזא התלהבות, אז מען האָט זיך געכאפט קושן און האלדזן. הרב זלאָטניק, א גערירטער פון דער באגייסטערונג, האָט געמאכט א „שהחיינו".

די פייערלעכקייט איז פארענדיקט־געוואָרן דערמיט, וואָס די קאָנפערענץ איז איינגעשריבן־געוואָרן אין ספר־הזהב.

שמחה שפיגעל, תל־אביב

שאטקאווסקעס געסעלע

וך יפל הייזער האָט פארמאַגט דאָס געסל? — אינגאנצן איין הויז... דאָס איז געווען א לאנגע, הילצערנע געבייַדע מיט א שמאָלן, לאנגן הויף, וואָס האָט זיך געצויגן פון מארק ביז דער אמשינאָוער גאס.

און דאָס זענען געווען די איינווינער פון דעם הויף:

מאיר באָדניק, דער שפייז־קרעמער. לייבל פרענקעל, דער שפיליטער און הייוון־הענדלער. משה יעקבס מיט זיין פרוי חנה־זלאטע. שאול באָנעקס, דער פאפיראָסניק. משה שלום שוחטס. אהרן אכזעס. מאָטל בינדער, דער קינדער־שניידער און מילך־הענד־לער. יצחקל די נחמנטעס. טעווול, דער זאק־הענדלער. משה־וואָלף, דער קאלאָשן־מאכער און מלמד. דוד אליעזר יוספס. ניסן סטאָלער. סעני שניידערס איידעם. געצל באָדזינגער, דער האָלץ־סוחר. פייגע, משה לייבלס. ר׳ משה פלאָצקער מיט זיין חייה־הינדע און קינ־דער. איטשע מעכאָווסקי, דער פערד־הענדלער, מיט זיין שווארצער איידל. ר׳ יענקל מאָגעלניצער און ר׳ אלי־מנחם שפיגעל. אויסער דעם, איז דאָרט געווען דאָס אמשינאָ־ווער שטיבל מיט א צוויי מנינים מתפללים.

מאירן דעם שפייז־קרעמער האָט מען געפרופן „באָדניק״ דערפאר, ווייל ער איז געקומען פון „די באָדן״ (בוידן). א שטילער, ארבעטזאמער מענטש, וואָס האָט ליב גע־האט זייַנע ד׳ אמות, כאָטש קיין קינדער זענען ביי אים נישט געווען. דעם רבונו־של־עולם האָט ער געדינט מיט דאוונען און תהילים־זאָגן און זייַנע קונים — מיט אן ערלעכער וואָג.

לייבל פרענקעל, דער שפיליטער, איז א גאנצע וואָך געווען אין לאָדזש, ווו ער פלעגט פארזאָרגן פארשיידענע סחורות און ענינים פאר די סקערניעוויצער סוחרים. זיין פרוי און די טאָכטער האָבן פארקויפט הייוון. היות לייבל פלעגט קומען פרייטיק און צוריקפאָרן זונטיק, — האָבן זיך די קינדער דערווייטערט פון דעם פאָטערס דרכים: זיינע עלטערע זין האָבן אנטייל־גענומען אין דער סאָציאליסטישער באוועגונג צוזאמען מיט תנחום, משה־גרויס, וואָווע עזריאל שמאטשאוש און אנדערע. צום סוף האָבן זיי ביי־דע עמיגרירט קיין אמעריקע. שפעטער האָבן זיי אויך זייער יינגערן ברודער אריבער־געזומען.

ר׳ משה יעקבס איז געבליבן א געטרייער געראר חסיד, כאטש ער איז לאנגע יאָרן געווען אין אמעריקע. א גאנצע וואָך איז ער אָפגעזעסן אין שטיבל על התורה ועל העבודה און בלויז פרייטיק איז ער זיך איבערגעגאנגען איבער דער שטאָט, צוזאמענצומאכן א ביסל געלט. זיין צווייטע ווייב, חנה־זלאטע, האָט געלערנט יידישע טעכטער עברי מיט טייטש און צוגעהאָלפן מיט פלעשער און מיט וואטע. איר דערוואקסענע טאָכטער האָט איר צוגעהאָלפן. אָבער פון זייערע פארדינסטן האָבן זיי ר׳ משהן גאָרנישט געגעבן, ווייל דאָס געלט איז געווען באשטימט אלס נדן פאר דער טאָכטער.

יצחקל די נחמנטעס איז געווען זייער פאָפולער אין שטאָט, אָבער פלוצלונג האָט ער די שטאָט פארלאָזן און אין זיין ווינונג איז געוואָרן דאָס אמשינאָווער שטיבל.

שאול באָנעק האָט „קאָנקורירט״ מיטן טאבאק־מאָנאָפאָל, מאכנדיק פאפיראָסן. פארשטייט־זיך, אז ביי אזא „כשר״ געשעפט, האָט די פאָליציי געהאט פון אים פיין פרנסה. אָבער ער איין האָט דערפון קוים געהאט חיונה. צוליב דעם, וואָס ער האָט צוריקגענומען זיין געגטע פרוי, וועלכע איז שוין געווען פאראהייראט צו א צווייטן מאן, האָבן שכנים געקוקט קרום אויף אים און ער האָט זיך דעריבער ארויסגעצויגן פון דעם הויף. אויף זיין אָרט איז אריין ר׳ משה וואָלף דער קאלאָשן־מאכער.

ר׳ משה־וואָלפס „וואַרשטאטל״ מיטן נאפט־לאָמפ איז געשטאנען ביי דער טיר און דאָ האָט ער געקלעפט די קאלאָשן און געקנעלט מיט א פארראָצט יינגעלע, (ביי וועלכן דאָס העמדל פון הינטן איז ארויס), דעם אלף־בית. און איבער זייערע קעפ זענען געהאנגען הערינג, וואָס האָבן זיך געריכערט און געוויענדזלט.

ר׳ יענקל מאָגעלניצער, אברהם יוסף דעם שניטקרעמערס איידעם, איז געווען א גרויסער בן־תורה און נישט קיין קלענערער אָרעמאן. ער איז געווען א גמרא־מלמד. זיין פרוי מיט די געראָטענע קינדער זענען געשטאנען מיט סחורה אויף די מערק.

דער קליינער מאָטעלע, דער קינדער־שניידער, האָט געהאט א פולע שטוב מיט אייגענע קליינווארג. און ווייל א קינדער־שניידער, זענען זיינע קינדער ארומגעלאָפן מיט די פופיקלעך אינדרויסן. מאָטעלע האָט געהאט אזוי „פיל״ פרנסה, אז ער האָט נאָך געמוזט צוהאנדלען מיט מילך. אין ווינטערדיקע פארטאָגן, מיט אייז אויף די וואָנצעס, פלעגט ער שלעפן זיינע קאנען מילך, קלאפן אין טירן און מעסטן קווארטירלעך.

ר׳ טעוול, דער זעק־הענדלער, איז אויך קיין ראָטשילד נישט געווען. געהאָרעוועט שווער און ביטער אויף פרנסה. די דריי דערוואקסענע טעכטער האָבן געארבעט שניידער־ריי און די יינגלעך האָבן געלערנט אין רבינס בית־מדרש. אָבער פלוצלונג איז א נס געשען: ר׳ טעוול האָט געוווּנען א גרויס געווינס. 75 טויזנט רובל! ענדלעך וועט ער חתונה־מאכן די טעכטער, ענדלעך וועט ער פירן מסחרים מיט לייטן־גלייך!... ער האָט זיך טאקע אריבערגעצויגן אין א נייער ווינונג און גענומען לעבן נגידיש ברייט. אָבער מיט זיינע געשעפטן האָט ער נישט מצליח־געווען און גאָר אין קורצן איז ער געבליבן דער זעלבער אָרעמאן מיט די זעלבע פארעלטערטע דריי טעכטער, נאָר שוין מיט נגי־דישע אפעטיטן...

דוד אלעזר־יוספס איז געווען א בן־תורה און גמרא־מלמד אין דער גערער ישיבה „שפת־אמת". זיין מלמדות האָט ער אויסגעוואַרפן צוליב זיין שוואַך הארץ. זיין פרוי איז געווען א יראת־שמימדיקע אשה־רעה, וואָס האָט דעם מאן באהאנדלט, ווי עס קומט א בטלן. אָבער קינדער האָבן זיי געהאט זייער גערָאטענע.

ר׳ משה פלאָצקער איז געווען פון די שיינע גערער חסידים. ער איז געווען דער שטענדיקער בעל־תפילה אין שטיבל און דער שיינער בעל־מוסף אין די ימים־נוראים. אויף פרנסה האָט זיין חייה־הינדע געזאָרגט. זיינע זין זענען געווען גערָאטענער פון די טעכטער, און במילא, האָט ער געהאט פון זיי מער נחת.

ר׳ אלי׳ מנחם, אבי מורי ז״ל, איז געווען אַרעם אין געלט, אָבער רייך אין גייסט. זיין גאנץ לעבן איז באשטאנען פון מצוות און מעשים־טובים. ווען ער האָט דערזען אין דער מקוה זיין ידיד, ר׳ משה פלאָצקער, מיט צעריסענע שטיוול, האָט ער זיך מיט אים געטוישט די שטיוול. און אויב א יִיד האָט געטראָגן א צעריסן העמד, האָט ער זיך געטוישט מיט יענעם די העמדער. אליין אן אביזן, האָט ער געמוזט האָבן שבת און יום־טוב אן אורח צום טיש און עסן מיט אים פון איין טעלער. ער האָט געהאָלפן א סך נויט־באדערפטיקע יידן, נאָר זיך און זיין משפחה האָט ער נישט געקאָנט העלפן.

איטשע מעכאָווסקי איז געווען אן ערלעכער ייִד, וואָס האָט געהאנדעלט מיט גע־גנבעטע פערד... געהאנדעלט האָט ער צוזאמען מיט זיין ברודער מאיר מעכאָווסקי. ער האָט געהיטן דאָס דאוונען, געהאלטן שבת און ארומגעפאָרן אויף די מערק און יאָרידן נאָך דער פירפיסיקער סחורה. וואָס איז דען דער אונטערשייד, אין וועלכער שטאָל א פערד שטייט־איין? איטשע מעכאָווסקי איז געווען א פערדישער מכניס־אורח און יע־דעס „פארבלאָנדזשעט" פערדל האָט באקומען ביי אים א מקום־מקלט. פון דעסטוועגן האָט ער גאנץ אָפט, צוזאמען מיט זיין ברודער, געמוזט גיין פאָרן זיצן אין תפיסה... אָבער פאר איטשען איז די תפיסה געווען א פענסיאָנאט, ווו ער פלעגט זיך אויסרוען פון זיין שווארצער איידלס קללות, וואָס פלעגן זיך שיטן אויף זיין קאָפּ, ווי שוואר־צער מאָן...

אט דאָס זענען געווען די שכנים פון הויף, וואָס האָט געהייסן „שאטקאָווסקעס געסל".

סקערניעוויצער גבורים

געפאלענע אין דער באפרייאונגס־מלחמה פאר מדינת ישראל

יזכור

יזכור עם ישראל את בניו ובנותיו,
חיילי צבא הגנה לישראל,
הנאמנים והאמיצים, אשר חרפו נפשם
במלחמה על תקומת ישראל.
יזכור ישראל ויתברך בזרעו
ויאבל על זיו העלומים
וחמדת הגבורה וקדושת הרצון ומסירות הנפש
אשר נספו במערכה הכבדה.
יהיו גבורי מלחמת השחרור והנצחון
חתומים בלב ישראל
לדור־דור.

דוד אבראמאוויטש

נתן בארעשטיין-שארפהארץ

בנימין געלצער-עציוני

שלום יעזשארא

אפרים און חנה פירסטענבערג

חיים ריבענבאך

מנחם ריבענבאך

יואל שפיכלער

דוד אבראמאוויטש ז"ל

געבוירן אין סקערניעוויץ 23.10.1925 — עולה־געווען 17.11.1935 —
געפאלן ביי אשדוד כ"ה אייר (3.6.1948)

אנשל אבראמאָוויטש, תל־אביב

דודל

דודל... דאכט־זיך, נאָך א קינד. און דאָך, — אָט שטייט ער פאר אונדז אין זעל־נערישע בגדים.

געווען איז ער דער יינגערער אין שטוב, דאָס קינד. און פלוצלונג איז ער אויס־געוואקסן, געוואָרן א מאן.

און ווען מיר, זיינע עלטערן, האָבן גענומען מיט אים איינטענהן:

„דודטשע, סטייטש! דו ביזט דאָך ערשט זיבעצן יאָר אלט! אָן אונדזער הסכמה וועט מען דיך נישט נעמען צום מיליטער.

האָט ער ארויסגענומען פון טאש זיין „תעודת זיהוי", זיין פערזענלעכן דאָקומענט און געוויזן אונדז, אז ער איז שוין אכצן יאָר אלט, א זעלבסטשטענדיקער מענטש, וואָס איז פאראנטוואָרטלעך פאר זיך.

ווייזט זיך אַרויס, אז די באלעבאָסטע ביי וועלכער מיר האָבן געווויינט, א דאָק־טערשע, האָט אים געגעבן אן אונטערשריפט אויף א פאפיר, נישט וויסנדיק, וואָס דאָרט שטייט געשריבן. זי האָט נישט געקאָנט קיין עברית. און מיט אָט דעם אונטערשריפט האָט דוד אריסבאקומען דעם דאָקומענט, אויף א יאָר עלטער ווי ער איז.

קענענדיק זיין פעסטן, עקשנותדיקן כאראקטער, זיין ענטשלאָסנקייט דורכצופירן אלץ וואָס ער נעמט זיך אין זינען אריין, האָבן מיר, זיינע עלטערן, פארבייסן די ליפן און געשוויגן. די עקשנות האָט ער געירשנט פון זיין זיידן, דודל מוסטער, דער אלעקסאנ־דערער חסיד, וועלכע פלעגט־זיך שטענדיק מתווכח־זיין מיט די גרעסטע לומדים. אונדזער אנטקעגנשטעלן־זיך, האָבן מיר פארשטאנען, וועט שוין גאָרנישט העלפן. מיר האָבן גע־מוזט שלום מאכן מיטן גורל.

אָבער אויסער זיין עקשנות און פעסטן כאראקטער, האָט דודל פארמאָגט אין זיך אזוי פיל גוטסקייט און ענווות! די ענווות האָט ער געירשנט פון זיין זיידן ר׳ יצחק יעקב „רבי״ און די גוטסקייט — פון זיין באָבען צימעלע די רביצן. ביי זיי האָט ער זיך דאָך דערצויגן ביז זיין קומען אין לאנד.

ער איז געווען אזא ליבלעכער יינגל, אז אלע קינדער פון דער שכונה, ווו מיר האָבן געווויינט, האָבן ממש געקלעבט אָן אים. אז ער פלעגט גיין צום ים, פלעגט זיך ציען נאָך אים א גאנצע כאליאסטרע קינדער. דאכט־זיך, ערשט נעכטן איז דאָך דאָס געווען... און אָט שטייט פאר אונדז א זעלנער. ער געזעגנט־זיך מיט טאטע־מאמע און פאָרט צו א ווייטן פראָנט — — —

קנאפע פיר יאָר איז ער געווען אין דער ענגלישער ארמיי. געווען אין מצרים און געווען אין איטאליע. זיינע בריוו זענען געווען מונטערע. פאר דער גאנצער צייט האָט ער קיין איין שלעכטן בריוו נישט געשריבן, כאָטש צייטן האָט ער דורכגעמאכט זייער שלעכטע. געשריבן האָט ער וועגן קאָנצערטן, וועגן דער אָדער יענער אָפערע, וואָס ער האָט באזוכט... מוזיק, איבערהויפט — קלאסישע, איז געווען זיין חיות. „בלויז צו זען אן אָפערע אין איטאליע — האָט ער אונדז אמאָל געשריבן — איז שוין אלץ געווען כדאי...״ און כאָטש ער האָט דאָרט מער געהערט די „קאָנצערטן״ פון קאָנאָנען און באָמבארדיר־עראָפלאנען, האָט ער געשריבן מונטערע בריוו, כדי אונדז צו בארוהיקן, טרייסטן און פריילעכער מאכן.

און אָט איז געקומען דער טאָג, ווען ער איז צוריקגעקומען אהיים. דאָס איז געווען דער ערשטער מאי 1946 (באפרייט געוואָרן איז ער ערשט סוף אויגוסט). ער איז שוין אלט געווען 21 יאָר, א מאן, א קעמפער, א העלד! אָבער ביי אונדז איז ער אלץ געבליבן דאָס קינד...

ער האָט געפרווט אריינגיין אין ציווילן, בירגערלעכן לעבן, אָבער דאָס איז אים שווער אָנגעקומען. ער האָט זיך געוואָרפן פון איין פאך צום צווייטן און ביי גאָרנישט געבליבן. אזוי ביזן סוף 1947, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס שיסעריי פון יפו אויף תל־אביב. דאן האָט ער מער נישט גרוט. אויף די געפערלעכסטע פלעצער איז ער געווען.

אלס פארבינדלער פון איין פאזיציע צו דער צווייטער איז ער געגאנגען. אזוי טעג און נעכט. און אין שטוב, וועגן דעם — קיין וואָרט נישט.

און דאן איז אָפיציעל געקומען דער „צו" (באפעל), זיך צו שטעלן צום מיליטער. ער איז אוועק פון די ערשטע. „איצטער וויסט איך פארוואס און פאר וועמען איך גיי אין מיליטער!" — האָט ער געזאָגט.

מיט זיין גאנצן יוגנטלעכן טעמפעראמענט האָט ער זיך איבערגעגעבן דער ארמיי און כסדר פארלאנגט, מען זאָל אים געבן אלץ שוועריגע, אלץ געפערלעכערע אויפגאבן. ווען ער פלעגט אהיימקומען, האָט ער וועגן אָט די געפערלעכע אויפגאבן זיינע נישט געריעדט. און איינמאָל איז ער אוועק און מיר האָבן א צייט לאנג פון אים נישט געהערט. געקומען איז ער ערב פסח 1948, אויף חופש (אורלויב). ער איז געקומען א באוואקסענער מיט א באָרד, מיד, נישט־אויסגעשלאָפן.

— דודל, ווו ביזטו דאָס געווען אזא לאנגע צייט? פארוואָס האָסטו נישט געלאָזן וויסן וועגן זיך?

— איך בין טויט־מיד... לאָזט מיך זיך אויסרוען פריער... איך מוז זיך איצט גוט אויסשלאָפן, פאר דער גאנצער צייט!...

מער האָבן מיר אים נישט געפרעגט, כאָטש ער איז אין שטוב געווען דעם גאנצן יום־טוב פסח. אָבער דער יום־טוב אונדזערער איז געווען א פולער, א גאנצער. מיר זענען געזעסן ביים סדר מיט רוהיקע געמיטער: דאָס קינד איז דאָך ב"ה מיט אונדז, דודל זיצט דאָך ביים טיש...

נאָך פסח איז ער ווידער אוועק. דער חופש האָט זיך געענדיקט. ער איז נאָך איין מאָל צוריקגעקומען. דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל. א פאָר שעה בלויז איז ער דאן אין שטוב געווען. מיר האָבן זיך שוין א ביסל צוגעווויגט צו זיין קומען און אוועקגייַן און מיר האָבן געמיינט, אז אָט גייט ער אוועק און אין עטלעכע טעג ארום, וועט ער ווידער קומען. אויך ער אליין האָט אזוי געפילט, אָדער געוואָלט בלויז אונדז גרינגער מאכן דאָס געמיט. וואָרעם וועו מיר האָבן אים געבעטן ,בעתן געזעגענען־זיך, ער זאָל שרייבן א בריוול, האָט ער געענטפערט:

— צו וואָס שרייבן? איך וועל אליין קומען!...

אָבער דאָס זענען געווען זיינע לעצטע ווערטער„ וואָס מיר האָבן פון אים געהערט און עס קלינגט אונדז נאָך איצט אין די אויערן.

דודל איז אהיים שוין מער נישט געקומען.

צווייאונצוואנציק מיט א האלב יאָר איז ער אלט געווען, וועו ער איז געפאלן אין דער שלאכט פאר אשדוד. ער און נאָך קינדער פון זיין עלטער, וועלכע האָבן מיט זייער לייב און לעבן פארשטעלט פאר די מצרים דעם וועג קיין תל־אביב.

וועגן די שלאכטן וואָס דודל האָט מיטגעמאכט און וועגן וואָס ער האָט אונדז קיינמאָל נישט דערציילט, האָבן מיר זיך ערשט דערוווסט דאן, וועו מיר האָבן געלייענט „בשדות פלשת" פון אורי אבנרי. דודל אליין האָט זיכער געהאט א סך מער צו דערציילן.

ער האָט אָבער געקאָנט האלטן א סוד. און ער האָט דעם סוד מיטגענומען מיט זיך אין ברודער־קבר פון 25 יונגע יידישע גבורים.

דאָס הייליק בערגעלע ערד, אונטער וועלכן דודל רוט מיט זיינע טייערע חברים, געפינט־זיך אין כפר־ורבורג. עס איז אָנגעזאפט מיט די הייסע טרערן פון די צעווייטיקטע עלטערן: זיין מוטער העניע (פון דער היים: מוסטער) און זיין פאָטער אנשל אברא־מאָוויטש.

שמעון אינאוולאצקי

מיין באגעגעניש מיט דודלען אין איטאליע

מיט טרערן פון פרייד און מיט דורשטיקע ליפן האבן מיר זיך ארומגעכאפט קושן, ביי אתדזור ערשטער באגעגעניש, נאך דער צווייטער וועלט־מלחמה. דודלס לייב האט אזש אינגאנצן געציטערט פון איבערגענומענקייט.

פארבייַ זענען צען יאר זינט דודל, מיין קוזין, איז אוועק פון סקערניעוויץ. אינ־דערהיים זענען מיר בכלל בייַדע געווען חדר־יינגלעך און אויך געלערנט צוזאמען אין דער פוילישער פאלקס־שולע.

צען גיהנומדיקע יאר! א יארצענדליק פון חורבן און אומקום פון איראפעאישן יידנטום! ימען פון בלוט און טרערן זענען אפגעפלאסן!

און אט... אין דער קליינער ארטשאפט, נישט ווייט פון דער שטאט סאלערנא, נאך דער אינוואזיע פון די אליאירטע ארמייען אויף איטאליע, שטייט פאר מיר דודל אלס חייל פון ארץ־ישראל..

צוויי יאר איז ער געווען מיט דער ארמיי אין עגיפטן און צוויי יאר איז ער שוין אין איטאליע. באליבט איז דודל ביי אלע: ביי קאמפס־חברים, ביי אפיצירן און ביי די ארטיקע איטאליענער. מען רופט אים דא „ילד", ווייל ער איז דער יינגסטער אין דער קאמפאניע. די איטאליענער רופן אים „באמבינא דאווידא". די חיילים האבן שוין וועגן אים א ווערטל: „ילד פה, ילד שם" — אומעטום איז „ילד"!.. ער געהערט צו א ספארט־מאנשאפט פון די יידישע קאמפאניעס און נעמט־אנטייל אין פארשיידענע פארמעסטונגען. ער רעפרעזענטירט מיט שטאלץ און מיט הצלחה די חיילים פון ארץ־ישראל. ער פארשאפט כבוד דעם מגן־דוד אויף זיינע ספארט־קליידער. און ווו מען דארף, שטעלט ער זיך אנטקעגן און פארטיידיקט דעם יידישן כבוד, וואס עמיץ וויל באשמוצן. אזוי האט ער אין עגיפטן אנגעלערנט א העכערן ענגלישן אפיציר, וועלכער האט זיך אין געזעלשאפט מיאוס אויסגעדריקט וועגן יידן. אמת, דודן האט מען דאן ארופגענומען זיינע מיליטעריש אויסצייכענונגען, אבער דעם גוי האט עס אסור נישט געלוינט...

די ארץ־ישראל־חיילים האבן, נישט ווייט פון זייער באזע, געגרינדעט א מין קיבוץ פאר זייערע קרובים און באקאנטע פון דער שארית־הפליטה, וועלכע זענען געקומען קיין איטאליע. אויך איך בלייב אין קיבוץ, א דאנק דודלען. אויך דא אין קיבוץ גייט אים זיין נאמען פאראויס: די חברים קענען אים אלס „ילד דער ספארטסמאן" און די חברות — אלס „ילד מיט די פעדאנטיש־זויבערע קליידער". דוד שמייכלט. און מיט זיין שמייכל האט ער אלעמען געווונען, אלעמען דערנענטערט און זיך מיט אלעמען באפריינדעט.

פסח האבן די חיילים איינגעארדנט א סדר און זיי האבן אונדז אלע איינגעלאדן.

דוד איז דאן געזעסן נעבן מיר. ער האָט אויסגעזוכט זיין פלאץ צווישן דער שארית־הפליטה. ער וויצלט־זיך, מאכט אזוי היימלעך און פריילעך, אז מיר מוזן פארגעסן אונדזערע אלע טראגישע איבערלעבונגען. עס איז יום־טוב אויף דער וועלט, חג־החרות. און מיר, די באפרייטע, יומטובן פריילעכע און מונטערע. דוד איז מוותר אויף זיין זכות, צו פרעגן די פיר קשיות, וואָס יאָר־יערלעך, ביים פראווען די מיליטעריש סדרים, געהערט עס צו אים, דעם יינגסטן... איצט גיט ער איבער דעם כבוד א חברה פון אונדזער קיבוץ.

צומאָרגנס אינדערפרי איז ער אָפגעפאָרן א היים, אויף א דרייסיק־טאָגיקן אורלויב, אָבער ער איז שוין צוריק נישט געקומען. די ענגלישע ארמיי האָט באפרייט אלע ארץ־ישראל־בחורים, וואָס האָבן געדינט אין אירע איינהייטן.

א יאָר שפעטער טרעף איך אים אין ארץ־ישראל, שוין נישט אין די חיילסקע קליידער. אויס „באמבינאָ דאוויד״ און „ילד״. ער רעדט וועגן די צייטן אין איטאליע, וועגן די איטאליענישע פאָלקס־לידער און אָפערעס, וואָס ער האָט אזוי ליב געהאט. סימפאָניעס און אָפערעס זענען ביי אים ממש געווען ליידנשאפטן. אָבער בעיקר רעדט ער וועגן דער איצטיקער לאגע אין לאנד, וואָס עס איז א פאָראיבערגייענדיקע. „וועסט זען: עס וועט ענטשטיין א יידישע מדינה אין אונדזערע טעג!״... און ער חלומט צו וועלן א חייל אין דער ארמיי פון דער יידישער מדינה.

די יידישע מדינה איז ענטשטאנען אין אונדזערע טעג, לויט דודלס נבואה. און באלד האָבן זיך אָנגעהויבן די שיסעריין פון יפו אויף תל־אביב און אלע אראבישע מדינות האָבן זיך א וואָרף געטון מיט רציחה אויף דער יונגער מדינת־ישראל. „איצט וועט דעצידירן די פאטריאָטישע גבורה פון אונדזער יוגנט!״ — האָט ער געזאָגט און איז באלד אליין אוועק ווייזן א מוסטער פון יידישער פאטריאָטישער גבורה. ער האָט פארטיידיקט תל־אביב און אנטייל־גענומען אין די דעצידירנדיקסטע שלאכטן. אָבער מיט דעם האָט ער זיך נישט באנוגנט. ער איז אוועק דורכמאכן א קורס פון חבלנים (דיוועריסאנטן) און נישט איינמאָל אויסגעפירט זיין אויפגאבע אין דעם שונאס געביטן, אויפרייסנדיק זיינע באפעסטיקטע פאָזיציעס. ער נעמט אויך אנטייל אין קאמף קעגן אראבישן לעגיאָן, פאר דער באפרייאונג פון סאראפענד, און פארזיכערן דעם וועג קיין ירושלים („מבצע נחשון״). דוד ווייסט נישט פון קיין פחד. ער ווייסט נאָר איין זאך: „קדימה לנצחון!״ — פאָראויס צום זיג!

פארטאָג, דעם דריטן יוני 1948 לאָזט זיך דוד אוועק מיט זיין גרופע חבלנים, אויפצורייסן דעם שונאס באפעסטיקטן סטראטעגישן פונקט אין אשדות. ליידער איז דאָס געווען זייער לעצטע שליחות, די לעצטע אויפגאבע, פון וועלכער קיין איינער האָט זיך נישט אומגעקערט. זיי זענען געפאלן אין די ווייסטענישן פון נגב, אָפהאלטנדיק דעם מצרישן פאָרמארש.

דוד איז געווען א ליבלינג ביי אלע, וועלכע האָבן אים נאָר געקאָנט. און די אלע קאָנען אים נישט פארגעסן.

יצחק נאַלדבערג, ירושלים

אזא איז ער געווען דוד:

א דאר, שעמעודיק בחורל, כמעט א קינד, מיט קינדערשער תמימות און דער־ביי, — א זאכלעכער, גראַדליניקער, שטאַלצער און געוויסנהאפטער מענטש. אז ער האָט זיך אויף עפעס דעצידירט, אז ער האָט זיך נאָר ענטשלאָסן, — האָט ער נישט געוווסט פון קיין שום קאָמפראָמיס.

ווי די צייט לויפט: ערשט נעכטן, דוכט־זיך, איז ער דאָך נאָך געווען א בר־מצוה־יינגל. איך געדענק ווי ער איז דאן געזעסן ביים טיש און געענטפערט אויף די באגרי־סונגען... און שוין איז ער א זעלנער אין דער צווייטער וועלט־מלחמה. צו אכצן־ניינצן יאָר איז ער שוין א געפרוווטער סאָלדאט, א פארדינסטפולער קעמפער און א פיל דער־פארענער מענטש, וואָס האָט שוין געזען א וועלט און אדורכגעמאכט „פארשיידנס".

און ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער באפרייאונגס־מלחמה, איז ער געווען פון די ערשטע אין די רייען פון דער „הגנה". ער האָט געגומען אויף זיך די געפער־לעכסטע אויפגאבן, אויסגעפירט די אחריותפולסטע שליחותן און אנטיילגענומען אין די העפטיקסטע שלאכטן.

אהיים־קומענדיק אויף א פאָר־שעהדיקן חופש, צווישן איין שלאכט און דער־צווייטער, א מידער, א שמוציקער, א הונגעריקער, — האָט ער נאָך דעם מוט געהאט צו טרייסטן זיינע עלטערן, אָפנארנדיק זיי, אז ער געפינט־זיך ווייט פון פראָנט, אויף א רוהיקן און זיכערן פלאץ... בכלל האָט ער די גאנצע מלחמה, אין די אויערן פון זיינע עלטערן, באגאטעליזירט. ווי די ווירקלעכקייט זעט־אויס, האָט ער קיינעם נישט דער־ציילט. ער האָט דעם גרויסן אמת פארבאָרגן פון זיינע נאָענטסטע און אליין אים אויס־געטראָגן אין זיין יונגער, העלדישער נשמה. אין דעם אליין שטעקט דאָך נישט־ווינציקער גבורה, ווי אין די שלאכטן גופא.

אזא איז געווען דוד און אזעלכע זענען געווען די יונגע זין פון אונדזער יונגן יישוב, וועלכע האָבן זייערע יונגע לעבנס געאָפפערט פאר אונדזער נצחון, פאר דער פרייער, זעלבסטשטענדיקער מדינת־ישראל.

אויב מען רעדט וועגן א „נס", איז דער גרויסער ידישער נס געווען, וואָס מיר האָבן פארמאָגט אזא פארשטאנדיק־רייפן און מוטיקן דור! וואָס מיר האָבן פארמאָגט אזעלכע דודלעך! זיי זענען די גילדערנע טאץ, אויף וועלכער עס איז אונדז דערלאנגט־געוואָרן די יידישע מדינה.

נתן בארעשטיין - שארפהארץ ז"ל

געבוירן אין ווארשע ב' מנחם־אב תרע"ו (1915) — עולה־געווען אין יאָר 1935 —
געפאלן אין קאמף פאר יפו: 2.12.1948

מאיר באָרעשטיין־שארפהארץ, תל־אביב

פון קאצק ביז „הגנה"

נתן איז געבוירן־געווארן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, נאָכן גירוש־סקערניע־ווינ. זיין פאָטער, ר' יעקב יצחק ז"ל, איז געווען דעם קאָצקער שוחטס זון. דעריבער האָבן זיי זיך, נאָכן גירוש, באזעצט אין קאָצק. אָבער וועו נתן האָט געדארפט קומען אויף דער וועלט, האָט זיין מוטער שרה, ר' יוסף משמשס טאָכטער, דורכאויס געוואָלט זיין נענטער צו דער היים און צו היימישע. זיי זענען דעריבער אריבער פון קאָצק קיין ווארשע, ווו נתן איז געבוירן־געווארן .ער איז זיך געוואָקסן א געראָטן קינד, שיין און קלוג און איידל, געראָטן אין זיין פאָטער ע"ה. איין זאָך, וואָס האָט אים געפעלט, איז געווען מזל. זיין דרייסיק־יעריק לעבן איז ווייט נישט געווען מיט קיין בלומען באצירט.

באלד נאָך זיין געבוירן, איז זיין משפחה (שארפהארץ) צוריקגעקומען קיין סקערניעוויץ, ווו עס איז געשען דאָס אומגליק מיט זיין פאָטער, ר' יעקב יצחק, וועלכער איז געהרגעט־געווארן. קוים א פאָר חדשים איז נתן אלט־געווען, וועו ער איז א יתום

געוואָרן און זיין מוטער שרה — אן אלמנה מיט פינף קליינע קינדער. די מוטער האָט זיך געראַנגלט פאר דער פרנסה און אין שטוב איז געוואקסן די נויט.

צו פינף יאָר האָט מען אים אוועקגעשיקט קיין קאָצק, צום זיידן ר׳ אברהם שמעיה שוחט, וועלכער איז דאָרט אויך געווען דיין. דער עלטסטער זון זיינער, ר׳ יעקב יצחק (נתנס פאָטער) איז דאָס ערשטע מאָל געקומען צום סעקרניעוויצער רבין אלס עלף־יאָריק יינגל. די חסידים פלעגן ליב האָבן אזעלכע יינגלעך צו פארהערן אין לערנען. אָבער דאָ זענען זיי דערשטוינט געבליבן, האָבנדיק פאר זיך אן עלף־יעריקן עלוי. מען האָט טאקע באלד געזאָרגט, אז אזא טייער בחורל זאָל נישט פארפרעמדט־ווערן און דעם זעלבן שבת האָבן זיך משדך־געווען דער קאָצקער שוחט ר׳ אברהם שארפהארץ מיט ר׳ יוסף משמש באַרענשטיין.

א יאָר צייט האָט דער קאָצקער שוחט נישט געוווסט וועגן דעם אומגליק מיט זיין זון. און ווען ער האָט זיך דערוווסט, האָט ער אויף זיך געזומען מדריך צו זיין די קינדער. ביי זיך אין שטוב האָט ער איינגעאָרדנט א בית־מדרש אויפן נאָמען פון זיין אומגעקומענעם זון, ווו בחורים זענען טאָג־און־נאכט געזעסן און געלערנט. אין דער סביבה איז אריינגעבראכט־געוואָרן דער פינף־יעריקער נתן. ער האָט געהאט א גוט קעפל, גע־לערנט מיט חשק און זיך געלרן צוגעהערט צום פלפלען זיך פון די לערן־בחורים. די באָבע פלעגט אים אָפהיטן ווי אן אויג אין קאָפ און פלעגט ברענגען גוטע זאכן פאר אים אין חדר אריין. אויך דער זיידע האָט זיין אייניקל מער מקרב־געווען, ווי די אייגענע קינדער.

אין פלוג איז נתן נישט געווען אנדערש פון אלע יינגלעך, דערצויגענע אין קאָצקער גייסט. אָבער פון צייט־צו־צייט פלעגט ער אהיים קומען, קיין סקערניעוויץ, ווו ער האָט געזען אן אנדער סאָרט לעבן. זיינע ברידער און שוועסטער זענען געווען טעטיקע חברים אין דער ציוניסטישער באוועגונג, האָבן געלייענט ביכער און האָבן דיסקוטירט. דאָס האָט אויף נתנען שטארק משפיע־געווען. ער האָט ווייטער געלערנט אין קאָצק, אָבער זיין חלום איז שוין געווען ארץ־ישראל. רעליגיעזקייט און חיבת־ציון, — מיט דעם האָט ער זיך אָנגעזאפט אין זיין פריסטער יוגנט און אזוי איז ער געבליבן ביז זיין לעצטן אָטעם־צוג.

וועג נתן איז אלט־געוואָרן 15 יאָר, האָט ער פארלאָזן קאָצק און געפרווט זיך איינאָרדענען אין וועגרווו, ביי זיין פעטער אין געשעפט. ער איז דאָרט נישט מצליח־געווען און גלייך געקומען קיין סקערניעוויץ. געווואָלט האָט ער דאָ ווייטער לערנען, אָבער זעענדיק ווי זיין מוטער מאטערט־זיך מיט דער פרנסה, האָט ער באשלאָסן צו העלפן. ער האָט זיך באשעפטיקט אין געוועלבל און די פרייע צייט אויסגענוצט אויף לערנען תורה. ער האָט זיך אויך געפונען זיין וועג צו געוויסע געזעלשאפטלעכע ארבעטן. ער האָט אנטייל־גענומען אין דעם פארזאָרגן יידישע זעלנער מיט כשר עסן, שלעפנדיק אליין די קוישן און די טעפ אין די קאָשארן־אריין. ער איז אויך געווואָרן א מיטגליד אין „צעירי אגודת ישראל". צו 17 יאָר האָט ער אָנגעהויבן טראכטן וועגן עולה־זיין קיין ארץ־ישראל. און ביי נתנען טראכטן, הייסט טון. און אין יאָר 1935 האָט ער זיין ציל דערגרייכט און ער איז געקומען אין לאנד־אריין.

נישט לייכט זענען דאָ דאָן געווען די באדינגונגען פאר א פועל. אָבער נתן ארבעט און איז באגייסטערט פון לאנד, וואָס איז יידיש און וואָס איז זיינס... ער טוט די שווערסטע ארבעט מיט ליבשאפט און מיט פרייד. די פרייד געדויערט אָבער נישט לאנג: עס ברעכן־אויס אומרוען (39—1936). נתן קאָן נישט פועלן ביי זיך צו שטיין אין דער זייט און ער ווערט א מיטגליד אין „הגנה". ער גייט אדורך א קורס און ווערט אן אקטיווער חבר. צוויי מאָל אין דער וואָך שטייט ער אויף שמירה אין שכונת־התקוה. פיל מאָל איז ער אין געפאר, אָבער ער זעצט־פאָר זיין טעטיקייט ביז צום סוף פון די אומרוען. דאן ווערט ער א חבר אין „מגן דוד אדום", ווו ער געפינט זיין אמתן תיקון. ער פאָרט מיט זיין אמבולאנס אין די געפערלעכסטע פלעצער.

איינמאָל האָבן ענגלישע סאָלדאטן זיך צעווילדעוועט אין די תל־אביבער גאסן. זיי האָבן געהאקט שויבן און געשאָסן אין דער באפעלקערונג. הילפס־רופן זענען געקומען פון פארשיידענע פלעצער מיטאמאָל. דער „מגן דוד" איז נישט צוגעגרייט צו אזעלכע פלוצלונגדיקע געשעענישן. צום דאָקטערס פרייד איז נתן אויף זיין פלאץ. זיי זעצן זיך אין אמבולאנס גרייט צו פאָרן אין יעדן געפערלעכן פלאץ. מען באוווּנדערט זיין העלדישקייט, אָבער ער ענטפערט עניוותדיק און גלויביק: שליח מצוה אינו נזיקין...

גלייכצייטיק איז נתן טעטיק אויף אנדערע געביטן: ער איז מיטגרינדער פון א סקערניעוויצער שטיבל אין תל־אביב, ווו ער ארגאניזירט א שיעור בין מנחה למעריב. אין שטיבל גרינדעט ער אויך א גמילות־חסד־קאסע, וואָס טראָגט שפעטער זיין נאָמען: „קופת גמילות־חסד ע"ש נתן בורנשטין ז"ל".

מיטן אויסברוך פון דער באפרייאונגס־מלחמה, ווערט נתן פארשוווּנדן אויף גאנצע נעכט. ער ארבעט אין דער „הגנה" און ער ארבעט אין דעם „מגן דוד אדום". יעדער טאָג ברענגט קרבנות. עס פאלן די בעסטע קינדער. ווען נתן קומט נישט צו דער צייט אהיים, לויפט זיין מוטער ארום א צעטרעוואָגעטע אים זוכן, אָדער זיך דערוויסן עפעס ווענן אים. אָבער נתן טענהט:

— אויב די מלחמה מיט די אראבער דארף קאָסטן דעם יישוב קרבנות, מיט וואָס־זשע בין איך דאָס בעסער פון אנדערע? און ווער זאָל גיין אין קאמף, אויב נישט די יוגנט?

עס גייען אדורך וואָכן פון פארביטערטע שלאכטן. נתן הייבט־אָן צו צווייפלן, צי ער גיט גענוג דעם יישוב. פארוואָס קומט עס אים צו ארבעטן אין רוהיקן הינטערלאנד און נישט אויפן פראָנט? די טענה ברענגט ער פאר זיין מפקד, אָבער יענער וויל דערפון נישט וויסן:

— דו ביזט נישט מיליטעריש געשולט, נישט געאיבט מיט געווער — ענטפערט ער אים — און אויפן פראָנט שיקן מיר צוואנציק־פינפאונצוואנציק־יעריקע בחורים!

נתן באנוגנט זיך נישט מיט דעם ענטפער און באשטייט אויף זיינס. ער וועגדט זיך צו א העכערן מפקד און זיין פארלאנג ווערט דערפילט: מען שיקט אים אויפן פראָנט. שבת, דעם 7/2, 1948 יאָר נעמט נתן א פעקעלע זאכן און גרייט זיך אין וועג. צוועלף א זייגער ביינאכט דארף ער אריסגיין מיט נאָך א פאָר מאן פון זיין קאָמאָנדאָ אויף

א פעולה אין יפו. אָבער צוליב עפעס א סיבה איז יענע פעולה נישט צושטאנד־געקומען. פינף טעג שפעטער (דעם 12/2) אין אָוונט, איז נתן ווידער געקומען זיך געזעגענען. ער איז געקומען אויף געצייליטע מינוטן, זיך געזעגנט און אוועק. אוועק און מער נישט צוריקגעקומען.

נתן איז געפאלן בעתן געבן הילף זיינעם א פארוונדעטן חבר. ראטעוועדיק זיין חבר, האָט ער אליין באקומען א קויל אין הארצן און ער איז געפאלן, נישט באווייזנדיק אפילו א וואַרט צו זאָגן.

דער גורל האָט אזוי געפירט, אז נתן איז געפאלן אין זעלבן טאָג, וואָס זיין פאָטער ע״ה מיט דרייסיק יאָר צוריק. טאטע און זון — אין איינער און דער זעל־בער דאטע.

נתן הייסט: געגעבן. און ער האָט טאקע אלע זיינע יאָרן און דאָס לעבן זעלבסט אוועקגעגעבן פאר זיין פאָלק און פאר זיין לאנד.

אריה צדקוני (לייבל צודקאָוויטש), רמת־גן

מיין חבר נתן

ווי סענטימענטאל און פשרהדיק ער איז געווען אין באצוג צו מענטשן, צו משפחה, חברים און פריינט, — אזוי הארטנעקיק און ריקזיכטלאָז איז ער געווען אין קאמף פאר מדינת־ישראל.

נאָר מיט אזעלכע בחורים, ווי נתן, האָבן מיר געקענט זיגן קעגן זיבן אראבישע מדינות און קעגן א מיליאָן אראבישע שונאים אין ארץ־ישראל.

נתן האָט פארמאָגט אזעלכע מעלות, מיט וועלכע ער האָט געוווּנען די סימפאטיע פון אלע, מיט וועלכע ער איז געקומען אין באַרירונג. סיי אלס עלעקטראָטעכניק און סיי אלס מילך־פירער און ביי וואָס און ווו ער זאָל נאָר נישט האָבן געארבעט, — אומעטום האָט ער זיך דערוואָרבן אלץ נייע קרייזן פון פריינט און פארערער און אלע האָבן גערעדט וועגן נתנען מיט דרך־ארץ.

נתן איז געווען א מענטש א גלויביקער און א שלימותדיקער. ער האָט נישט געצווייפלט און האָט זיך נישט געוואקלט. ער איז נישט שטיין־געבליבן על פרשת הדרכים קיין פארלוירענער, קיין פארבלאָנדזשעטער, נאָר מיט זיכערקייט און פעסטקייט געגאנגען זיין וועג. אָט די זיכערקייט איז געקומען פון זיין טיפן גלויבן, פון דער רעליגיעזיטעט פון וועלכער ער האָט זיך נישט אויסגעטון ביז זיין לעצטן אָטעם־צוג. דאָס האָט אים אויך געגעבן די אומבאגרענעצטע ליבע און איבערגעגעבנקייט צום יידישן פאָלק און לאנד.

פאר זיין קומען אין לאנד־אריין, איז ער א חתן געוואָרן. אָבער אז עס האָט אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה, וואָס האָט געמאכט אזא חורבן פון יידישן לעבן אין אייראָפּע, — האָט מען אים דאָ אָנגעשלאָגן שדוכים. ער האָט אָבער נישט געוואָלט הערן וועגן חתונה־האָבן. ער האָט אלץ געהאָפט: אפשר האָט זיך זיין כלה דאָך גערא־טעוועט. זיין הארץ האָט געפילט, אז זיין זיווג וואָגלט און זוכט אים, אז זיין אויס־דערוויילטע וועט קומען צום געגארטן ברעג. און זיין הארץ האָט אים נישט אָפּגענארט. זי איז טאקע געקומען מיט דער אומלעגאלער עליה, אָבער די ענגלענדער האָבן זי געכאפט און פארשיקט קיין ציפּערן. נתן קומט דאן צו איר אויפן פארשיקונגס־אינדזל און טרייסט און מוטיקט סיי זיין כלה, סיי איר שוועסטער און אלע מעפילים, וואָס זענען אוועקגעריסן געוואָרן פון די אויסגעבענקטע ארץ־ישראל־ברעגעס און וואלגערן זיך דאָרט אין לאגער, הינטער שטעכל־דראָט. ער הייטערט זיי אויף מיט פריילעכע מעשיות און ארץ־ישראל־לידער. ער בעאיינפלוסט יעדערן מיט זיין גלויבן, מיט זיין בטחון, אז בקרוב וועלן זיך ענדיקן די ליידן און אלע וועלן זיי קומען אין לאנד־אריין.

עס איז אויך כדאי צו דערמאנען די גרויסע ליבע און דעם כיבוד־אם צו זיין מוטער, די אלמנה שרה־ביילע רוחמהס און זיין צערטלעכע ליבע צו אלע משפחה־מיטגלידער.

נתן האָט קיינמאָל נישט אָפּגעווייכט, נישט רעכטס און נישט לינקס. דעצידירט און באוווסטזיניק איז ער געגאנגען זיין לעבנס־וועג. און אויב זיין וועג האָט געפירט צו די פּראָגט־ליניעס פון דער קעמפּנדיקער „הגנה", — איז ער געגאנגען מיט דער זעלבער דעצידירטקייט און מיטן זעלבן בטחון. הייליק זענען די מיטלען פּארן הייליקן ציל. דאָס פּאָטערלאנד האָט אים גערופן, איז ער געגאנגען און — — —.

ער איז אויפגעגאנגען אויפן מזבח פון דער יידישער מדינה.

נאָך קלינגען מיר אין די אויערן די הספּד־וועטער פון הרב פרידמאן, ביים סיום־הספּר וואָס די אומגליקלעכע מוטער האָט געלאָזן שרייבן אויף נתנס נאָמען, צו זיין ערשטן יאָרצייט:

„ער איז געווען פון די איינצלנע בחורים ביי אונדז אין שטיבל, ביי וועמען תורה, חכמה, יראת־שמים, וועלטלעכקייט און אומבאגרענעצטע ליבע צו אלץ און צו אלעמען, האָבן אין זיין נשמה געלעבט בצותא".

אָט די וועטער האָבן אזוי זעלטן־טרעפלעך כאראקטעריזירט די לויטערע פּער־זענלעכקייט פון דעם ליבן, אומפּארגעסלעכן מענטשן, חבר און פּריינט נתן באָרענשטיין־שארפהארץ ז"ל.

בנימין געלצער - עציוני ז"ל

געבוירן אין תל־אביב 27.1.1926
געפאלן צופוסנס דעם בארג חרמון כ"ט כסלו תשי"א, חנוכה 1951

דוד געלצער־עציוני, תל־אביב

בנימין דער שריפטשטעלער, מאלער און קעמפער

זייענדיק א ציוניסט פון מיין פריסטער יוגנט, בין איך געווען פון די ערשטע חלוצים וואס האָבן עולה־געווען פון סקערניעוויץ קיין ארץ־ישראל. מיין פאָסטן ביי דער תל־אביבער באן־דירעקציע, אויף הרצל־גאס, האָט מיך פאָפולער־געמאכט איבערן גאנצן לאנד און באזונדערס — צווישן די נייַ־געקומענע סקערניעוויצער. מיין שטוב דאָ איז געווען א שטענדיקער טרעף־פונקט פאר אלע אונדזערע לאנדסלייט, וואָס איך און מיין פרוי הינדע (אוניה) האָבן אויפגענומען מיט ליבשאפט און פריינטשאפט.

אין אָט דער שטוב איז בנימינקע געבוירן־געווארן און אונדזער פרייד איז געווען אין־לשער. מיר האָבן אונדזער סאברעלע א נאָמען געגעבן נאָך מיין פאָטער, זיין זיידן ר' בנימין געלצער ז"ל, דעם הדרת־פנימדיקן ייד און בן־תורה, ביי וועלכן פרומקייט

און מאַדערנע אַנשויאונגען האָבן געלעבט בשלום און וועמענס שטוב איז געווען איינע פון די שיינע סקערניעוויצער יידישע שטיבער.

בנימינקע האָט אריינגעברענגט גליק און מונטערקייט אין אונדזער שטוב און אין אונדזער לעבן.

גאנץ יונג, ווען ער איז נאָך געגאנגען אין דער פאָלקס־שול אויף אחד־העם, האָט ער שוין אָנגעהויבן שרייבן לידער און מאָלן בילדער. צו צען יאָר טרעט ער אריין אין דער יוגנט־באוועגונג „מחנות העולים", וווּ ער ווערט גיך אייגער פון די הויפט־מדריכים. ווען ער ענדיקט גימנאזיע „שלוה", גייט ער אריס מיט א גרופּע חברים אויף הכשרה אין קבוץ „דפנה" (גליל העליון). אָפּזייענדיק דאָרט א יאָר צייט, קערט ער זיך אום קיין תל־אביב, ארבעט ווידער אין דער באוועגונג און ווערט א שטענדיקער מיטארבעטער אין דער צייטשריפט „במבחן". ער דרוקט דאָרט זיינע לידער, עסייען וועגן קונסט, ארטיקלען און איינדרוקן.

בנימין פּארבינדט זיין גורל מיט דער ערשטער קבוצה פון פּלמ"ח אין בית־הקשת, וואָס באזעצט־זיך אין יאָר 1944 אין גליל התחתון, וווּ ער איז דער קולטור־לייטער. דערביי איז ער נישט מוותר אויף דער שוועריקער פעלד־ארבעט. דאָס גיט אים שטימונג און שטאָף פאר צענדליקער נייע לידער וועגן פעלד־ארבעט, בנין־הארץ, וועגן חברים און עלטערן פון זיין סביבה. באזונדערס הארציק־רירנד איז געווען זיין ליד אויפן טויט פון זיין באָבע אין פוילן. ער איז אויך ממשיך צו צייכענען און מאָלן, אריינלייגנדיק הארץ און נשמה אין פּארב און אין קלאנג פון וואָרט.

דער סעמינאר פון קבוץ המאוחד לאדט־איין בנימינען צו אָרגאניזירן דעם סעמינאר פון יונגע ישראל־מאָלער און אויך דאָ האָט ער, ווי אומעטום, ארויסגעוויזן זיין בקיאות, ליבע און איבערגעבנקייט.

ווען עס ברעכן־אויס די אומרועון אין לאנד, ווערט בנימין געשטעלט אין דער שפּיץ פון א מחלקה, וועלכע איז טעטיק אין די מסוכנדיקסטע ערטער, ממש הינטערן רוקן פון די אראבישע ישובים. פיל מאָל דרינגט ער אריין מיט זיין מחלקה אין הארץ פון שונאס לאגער און ווארפט־אָן אן אימה אויף די אראבישע כנופיות, מיט וועלכע ער גייט אריין אין אָפענע קאמפן.

נאָך די אומרועון איז געקומען די מלחמה. פארביטערטע קאמפן. פארצווייפלטע שלאכטן. בנימין טרעט דאן אריין אין דער „חטיבת גולני" און קעמפט אין עמק־הירדן, אין גליל התחתון, אין נגב ביים רפיח־פראָנט און אנדערע ערטער. ער צייכנט זיך כסדר־אויס און באקומט א הויכע אָפּיצערן־ראנג. און אין צווישנצייט, אין די אָטעם־פויזעס פון איין שלאכט ביז דער אנדערער, טוט ער זיין קולטור־ארבעט פארן גדוד.

עטלעכע מאָל איז בנימין פארוווונדעט־געוואָרן. אָבער ווי נאָר די ווונדן האָבן זיך פארהיילט, האָט ער זיך באלד אומגעקערט צום שלאכט־פעלד, צו זיינע קאמפּס־חברים. און ווידער ארבעט ער אויף זיינע געביטן און באטייליקט־זיך אקטיוו אין ארויס־געבן דעם ספר „מול התבור" (קעגנאיבער דעם בארג תבור), וואָס איז געווידמעט די געפאלענע חברים פון זיין מחלקה.

נאָכן שליסן דעם וואָפנשטילשטאנד מיט די אראבער, ווערט בנימינען איבערגעגעבן די איניציאטיוו צוזאמענצושטעלן דעם גאנצן מאטעריאל פון אלע פעולות פון דער הערָאישער „חטיבת גולני" און ער גיט זיך איבער אָט דער גרויסער ליטעראריישער ארבעט מיט לייב און לעבן. עס דערשיינט דאָס בוך „אילן ושלח" — א גרויס קינסט־לעריש ווערק, וואָס טראָגט אויף זיך דעם חותם פון בנימינס אלזייטיקער קענטעניש און טאלאנט.

בנימין דער מוטיקער קעמפער האָט דווקא ליב געהאט א רוהיק און פרידלעך לעבן. א לעבן פון פראָדוקטיוויער ארבעט און פון קינסטלעריש שאפן. אין יאָר 1951 האָט ער התונה־געהאט און זיך באזעצט אין קבוץ „מעין ברוך". ער האָט זיין פרייד אויסגעדריקט פאר די עלטערן, פאר חברים און פריינט:

— ענדלעך ווען איך פארבייטן די ביקס אויפן אקער־אייזן!... זיך א נעם־טון צו מיין ליבער ערד־ארבעט און אויך צום מאָלן און שרייבן... בנאמנות, עס בענקט זיך שוין נאָך אזא לעבן!...

אָבער אנדערש האָט דער גורל געוואָלט:

אראבישע כנופיות האָבן צו־רו נישט געלאָזן, זיך אָפט אריינגעריסן אין יידישע גרענעץ־יישובים, געמאָרדעט, גערויבט, פארברענט און אויפגעריסן.

ניין, עס איז ווידער קיין רו נישט געווען. ווידער האָט מען געמוזט אָרגאניזירן א גרענעץ־וואך, צום היטן די ווענגן און שטעגן, דורך וועלכע די אראבישע מסתננים רייסן זיך אריין רויבן און אָנמאכן חורבן.

בנימין האָט די גרענעץ־וואך אָרגאניזירט און נישט איינמאָל האָט ער פארפירט א קאמף מיט א גרופע אריינדרינגלער און זיי פארטריבן.

די פחדנישע אראבער, וואָס מיידן־אויס יעדן אָפענעם קאמף, זענען גאנצע „העלדן" ווען זיי ליגן פארשטעקטע און שיסן ביינאכט פון זייערע באהעלטענישן.

און אין איינעם אזא קאמף, צופוסנס פון בארג חרמון, איז בנימין געפאלן. דאָס איז געווען אין כ"ט כסלו, תשי"א, אין טאָג פון פינפטן חנוכה־ליכטל. א בלינדע אראבישע קויל האָט שטום־געמאכט בנימינס פאָעטיש־צעזונגען הארץ און פארפינסטערט זיינע ליכטיקע קינסטלער־אויגן. דאָס לאנד האָט פארלוירן א געטרייען, מוטיקן זון און עס איז פארלוירן־געוואָרן דאָס גליק פון זיינע עלטערן.

שלום יעזשארא ז"ל

געבוירן אין וואַרשע 1918 — עולה־געווען אין יאָר 1948
געפאלן אין נגב ה' בשבט (4.1.1949)

נתן איצקאָוויטש, תל־אביב

מיין אייניקל שלום

א זון פון קדושים איז ער געווען, מיין אייניקל שלום. זיינע עלטערן זענען אומ־געבראכט־געווארן דורך די דייטשע מערדער. זיין טאטע איז געווען ר' אברהם יעזשאַרא און זיין מאמע, — מיין טייערע, אומפארגעסלעכע טאַכטער מאשא. דעם פארלוסט פון מיין קינד האָב איך איבערגעליטן, ווי יעדער פאָטער, וואָס האָט אויף אזא טראגישן אופן זיינע קינדער פארלאָרן. אָבער אז שלום האָט איבערגעלעבט די מלחמה, האָב איך אים דערווארט ווי א טרייסט, וואָס זאָל לינדערן מיינע יסורים: שלומקע וועט קומען, שלומקע, מאשעלעס קינד, מיין אייניקל...

שלום האָט געהאט נאָר־וואָס געענדיקט גימנאזיע און זיך געגרייט צום שטודירן אין אוניווערזיטעט, וועו די מלחמה האָט אויסגעבראָכן און צעשטערט אלע זיינע פלענער. זיינע פלענער זענען געווען פארבונדן מיט ארץ־ישראל, אָבער די מלחמה האָט אים

פארטרַאגן קיין רוסלאנד. דאָרט איז ער אריינגעטראָטן אין דער רויטער ארמיי, נקמה צו נעמען פאר זיינע עלטערן און פאַרן גאנצן פולישן יידנטום, וואָס האָט נאָך געגוסט אונטערן דייטשן אייזערנעם קנאפל. ער האָט העלדיש געקעמפט קעגן די דייטשע האָר־דעס און באקומען עטלעכע אויסצייכענונגען פון דער רויטער ארמיי.

וועו די מלחמה האָט זיך געענדיקט און ער האָט אָנגעקוקט דעם יידישן חורבן אין אייראָפּע, איז פאר אים קיין אנדער וועג נישט געווען, נאָר ארץ־ישראל.

אָבער ניין, די טויערן פון ארץ־ישראל זענען אויך פארמאכט געווען פאר די על־פּי־נס גראטעווטע פון די שבעה מדורי גיהנום. די אויסגעמאטערטע, אויסגעליטענע שארית־הפליטה איז ווידער געזעסן אין די דייטשע לאגערן, אויף דער פארשאָלטענער דייטשער ערד און קיין סערטיפיקאטן נישט באקומען. בלויז יונגווארג האָבן זיך געקאָנט דעצידירן צו גיין מיט אלע אומלעגאלע און געפערלעכע אומוועגן קיין ארץ־ישראל. אויך שלום האָט זיך געלאָזן מיט אָט דעם סכנותדיקן וועג און ענדלעך דערגרייכט די ברעגן פון אויסגעחלומטן לאנד.

דרייסיק יאָר איז ער אלט־געווען, וועו ער איז אין לאנד געקומען. און געקומען איז ער, נאָך יאָרן וואנדערן און וואָגלען איבער א צעשטורעמטער וועלט, אונטער באָמבעס און מאשין־קוילן, דורך ברענענדיקע שטעט און איבער מיט בלוט אָנגעזאפּטע פעלדער. ווו געטאָגט, — נישט געזעכטיקט, געפיניקט פון הונגער און דורשט. מיד איז ער שוין געווען פון אלע זיינע טראגישע איבערלעבענישן סיי אויף די פראָנטן און סיי אין דער חרובער היים. אן אייזאמער, א פארביטערטער, צווישן א וועלט מיט שונאים, מיט יידן־האס, האָט ער זיך ארומגעטראָגן לעכצנדיק נאָך א ביסל רו. און איצט, נאָך דער מלחמה, אז ער וועט זיך נאָר דערשלאָגן צו די ארץ־ישראל־ברעגעס, — האָט ער גע־טראכט — וועט ער ענדלעך געפינען א היים און רו פאר זיין מידן קערפער און צע־ווייטיקטער נשמה.

עס איז אים אָבער נישט באשערט־געווען. געקומען אין לאנד איז ער אין יאָר 1948, וועו דאָס יונגע ישראל איז געווען געצוווונגען צו פירן מלחמה קעגן זיבן אראבישע מדינות, וואָס זענען איר באפאלן. זיבן אראבישע ארמייען קעגן דער יונגער צבא הגנה לישראל! און געווער האָט געפעלט און אויסגעשולטע זעלנער — אוודאי!

און שלום איז דאָך געווען א גוטער, אויסגעשולטער און פיל־געפּרווועטער סאָלדאט, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט אין די סאָוויעטיש־דייטשע שלאכטן! איז ווי האָט ער זיך איצט געקאָנט אוועקזעצן מיט פארלייגטע הענט? ווי האָט ער דען איצט געקאָנט גענישן פון דער רו, נאָך וועלכער ער האָט אזוי געגארט? דאָס לאנד גייט דאָך אָפּ אין בלוט! דאָס לאנד איז אין געפאר! הגנה רופט! הגנה נויטיקט־זיך אין געפרוווטע און אויסגעשולטע זעלנער! און —

באלד דעם ערשטן טאָג פון זיין אָנקומען אין לאנד, רעכט זיך נישט אָנגעפּריידט מיט אים, איז ער אוועק זיך מעלדן אין צה"ל. דאָרט האָט מען באלד געזען, ווער ער איז און ער איז צוגעטיילט־געוואָרן צו אן אייניהייט פון שווערער ארטילעריע. ער איז

געווען א מומחה אויף הארמאטן, געלערנט ווי זיך אומצוגיין מיט זיי און געוויזן א מוסטער פון מסירת־נפשדיקן קעמפן.

אין דער פארביטערטער שלאכט אויף רפיח (נגב) איז דער זון פון קדושים געפאלן ווי א העלד פאר מדינת־ישראל. דאָס איז געווען אין ה׳ בשבט תש״ט, דעם 4.1.1949, און ער איז קוים אלט־גענוגן אויך־און־דרייסיק יאָר.

בין איך געבליבן ווי א שטאם, פון וועלכן מען האָט אָפגעהאקט די שענסטע, זאפטיקסטע, בליענדיקסטע צווייגן.

מיין אייניקל שלום וואָס האָט נישט געפונען קיין רו אין לעבן, אויף דער ערד פון די גלות־לענדער — אים איז באשערט געווען צו געפינען זיין אייביקע רו אין דער מיט זיין אייגן בלוט ווידער געהייליקטער ערד פון ישראל.

אפרים און חנה פירסטנבערג ז"ל

אפרים איז געבוירן־געוואָרן אין סקערניעוויץ אין יאָר 1923 —
געפאלן צוזאמען מיט זיין פרוי חנה, אין מעלה־העקרבים, אויפן וועג קיין אילת,
י"ב אדר תשי"ד (17.3.1954)

צבי פירסטנבערג, תל־אביב

פ י ס ק ע

מיינע קינדער האָבן זיך דערצויגן אין א ציוניסטישער היים, אין א ציוניסטישער אטמאָספער. איך, מיין פרוי יוכבד און די אונטערוואקסנדיקע קינדער האָבן געגומען אן אקטיוון אנטייל אין די ציוניסטישע טעטיקייטן אין סקערניעוויץ. אין מיין הויז, אויפן „פשערניק", איז געווען דער גן־ילדים, ווו קינדערלעך האָבן זיך דערצויגן אויף אונדזער אלטער, הייליקער שפראך. מיר האָבן אָפט געזעדט וועגן ארץ־ישראל און יעדע ידיעה פון דאָרט האָט געהאט ביי אונדז א שטארקן אָפקלאנג. עס איז דעריבער לייכט זיך פאָרצושטעלן, מיט וואָס פאר א גליקלעכער התלהבות מיינע קינדער האָבן אויפגענומען אונדזער באשלוס, עולה צו זיין מיט דער גאנצער משפחה... און עס איז נישט קיין וווּנדער, וואָס מיינע קינדער זענען דאָ געווען אזעלכע הייסע פאטריאָטן.

דער מיטלסטער זון, שמואל, איז אן אָנגעזעענער טוער אין דער קבוץ־באוועגונג. עטלעכע מאָל האָט ער דורכגעפירט וויכטיקע שליחותן פאר דער באוועגונג אין אויסלאנד.

ער איז טעטיק אויף א סך געביטן פון קבוצישן לעבן. אויך די אנדערע קינדער זענען ענג־פֿארבונדן מיט די באוועגונגען, וואָס טראָגן דעם עול פון בנין־האָרץ.

פּישעלע (אפֿרימל) איז צען יאָר אלט געווען, קומענדיק אין לאנד. אָבער באלד דעם ערשטן טאָג האָט ער זיך שוין מיט גאַרנישט אונטערשיידט פון א סאברע. ער באקומט די דערציאונג פון „השומר הצעיר" און איז פארבונדן מיט די פֿלוגות פון „הפּועל". ער איז פון די ערשטע, וואָס ברענגען אריין אין לאנד די אומלעגאלע עולים. אין פּינצטערע נעכט, אין פארוואָרפענע געגנטן, נעמט ער זיי פון די שיפן אראָפּ און, בראָדושענדיק אליין ביזן האלדז אין ים־וואסער, טראָגט ער זיי אויף זיינע פלייצעס ביז צום ברעג. נאכט־בייַ־נאכט לאָזט ער זיך אוועק אויסצופירן אָט די אויפגאבע און יעדעס מאָל — אין א צווייטער געגנט. ער ארבעט דערביי אזוי לאנג, ביז ער ווערט באקאנט דער ענגלישער „אינטעלידזשענס" און ער מוז פארשווינדן אויף א שטיקל צייט. אָבער זיצן מיט פארלייגטע הענט איז נישט פאר אפֿרימען. ער ווערט דאן טעטיק אין דער „אילן־באוועגונג — דער סימבאָל פון חלוצישן און ארבעט. שפּעטער גייט ער אריבער אין „עין־החורש". ער מאכט מיט דאָס קבוצישע לעבן און איז טעטיק אין דער „הגנה", ווו ער דערוואָרבט־זיך א גרויסן קרייז פון חברים און פריינט, וועלכע זענען פול מיט התּפּעלות פאר זיינע אָרגאניזאציאָנעלע פעהיקייטן. אין אלע ווינקעלעך פון לאנד דערשיינט ער און אומעטום בלייבן סימנים פון זיין חלוצישער און אָרגאניזאציאָ־נעלער ארבעט.

נאָכן רוף פון דער „הגנה", מאָביליזירט ער זיך פון די ערשטע אין דער יידישער בריגאדע, טראָץ זיין מינדערווערטיקייט. ער גיט זיך אן עצה און ווערט צוגענומען. אויך אין דער ארמיי איז ער וויַיט נישט פון די לעצטע. זיין בליציקע אָריענטאציע, מוט און פעהיקייט ראטעוון אים פון אריינפאלן אין געפאנגענשאפט, ביים פראָנט־דורכברוך אין טאָברוק.

אומקערנדיק־זיך אהיים, טרעט אפֿרים אריין אין דער מיליטעריש־אונטערערדישער אָרגאניזאציע לח"י (לוחמי חרות ישראל), וואָס קעמפט פאר דער יידישער פרייהייט. דאָרט ווערט ער באלד א ליבלינג ביי זיינע חברים, וועלכע רופן אים מיטן פארצערטלטן נאָמען „פּיסקע" און זענען פול מיט לויב פאר זיין מסירת־נפשדיקער קאמפּסמוטיקייט.

יאָרן לויפן. דאָס לעבן גייט זיין גאנג. אפֿרים האָט חתונה און האָט שוין דריי קינדערלעך. אָבער דאָס האלט אים נישט אָפּ פון ווידמען זיך טעג און נעכט דער ארבעט אין זיין אונטערגרונט־באוועגונג, די פּעולות קעגן דעם ענגלישן אָקופּאנט. זיין שטוב ווערט א צענטער, ווו עס פארזאמלען־זיך די יונגע קעמפּער. דאָ ווערן אָפּגעהאלטן גע־היימע באראטונגען און עס ווערן אָנגענומען דעציידירנדיקע באשלוסן. און פון דאנען גייט מען טאקע ארויס אויף א „פּעולה" מיט געווער. במילא ווערט זיין שטוב אויך א מקום־מקלט פאר א פארוווונדעטן חבר, וועלכן מען מוז אויסבאהאלטן און היילן אין געהיים. זיין פרוי, חנה, ווערט דאן די קראנקן־שוועסטער און די פלעגערין. אונטער איר געטרייער און זאָרגפעליקער אויפזיכט ווערט דער פארוווונדעטער געהיילט און דער־האָלט, ביז ער שטעלט־זיך אויף די פיס און קאָן ווידער אנטייל־נעמען אין די קאמפֿן.

נישט פיסקע און נישט חנה טראכטן א סעקונדע, אז זיי שטעלן דערמיט אין סכנה זייער אייגן לעבן, זייערע קינדער און זייער היים.

ענדלעך איז געקומען דער נצחון: מיר האָבן אונדזער אויסגעקעמפטער מדינה, אונדזער מיט בלוט באפרייטער מדינת־ישראל. נאָך אלע קאמפן, נאָך אלע שלאכטן, הויבט מען זיך אָן בארוהיקן. דאָס לעבן נאָרמאליזירט־זיך. דאָס יידיש לעבן אין דער פרייער, זעלבסטשטענדיקער מדינת־ישראל.

ערשט איצט נעמט „פיסקע" טראכטן וועגן זיך, וועגן אייגאָרדענען זיין אייגן לעבן און זיין צוקונפט. ער זוכט א פאָסטן, א סטאבילן פאָסטן מיט א רעגולערן געהאלט. ער גיפינט זיין באשעפטיקונג: ער וועלט א חבר אין דעם קאָאָפעראטיוו „אגד". דאָרט דערקענט מען זיך באלד אויף זיינע פעהיקייטן און מיט זיין איידעלער און העפלעכער באציאונג צו מענטשן, וועלט ער באליבט. אין דער ארבעט אוואנסירט ער שנעל און וועלט מנהל פון דער אויטאָבוסן־באוועגונג. א געניטער פאכמאן אין שאָפעריי איז ער נאָך פון פריער. דאָ באקענט ער זיך מיט אלע צווייגן פון דער אויטאָבוסן־באוועגונג און וועלט דער מנהל (לייטער) פון דער צענטראלער אויטאָבוסן־סטאציע (תחנה מרכזית) אין תל־אביב. ער אריינטירט־זיך שנעל און באהערשט פולשטענדיק דעם ברויזיק־רוישיקן באוועגונגס־צענטער, וואָס פארבינדט די וויייסטע קוואַרטאלן פון שטאָט און די וויייסטע ישובים פון לאנד.

נאָך דעם ווי צה"ל האָט באהערשט דעם גאנצן נגב און איינגענומען דעם פאָרט אילת (בייס רויטן ים), האָט די „אגד"־געזעלשאפט געעפנט אן אויטאָבוסן־ליניע תל־אביב — אילת. די נאָרמאלע פארבינדונג צווישן אָט די ביידע צענטערן איז א לעבנס־וויכטיקייט פארן יישוב און פאר דער צוקונפט פון לאנד. אַרגאניזירן די פינקטלעכקייט פון דעם פארקער און אָפהיטן די ליניע פון אלע שטרויכלונגען, איז א פאראנטוואָרט־לעכקייט וואָס מען קאָן עס נישט יעדן אָנטרויען. די אויפגאבע וועלט אַרויפגעלייגט אויף פיסקען און דער קו (ליניע) תל־אביב — אילת קורסירט נאָרמאל און פינקטלעך, ווי דער גאנג פון א זייגער. פיסקע איז גליקלעך מיט זיין נייעם פאָסטן. עס לעבט אין אים ווידער אויף זיין שטורמישע פארגאנגענהייט. ער איז ווידער אין מתח, ער גיפינט זיך ווידער אויף א קאמפס־ליניע און האָט ווידער די מעגלעכקייט אויפצוטון עפעס גרויסס פארן לאנד. פירנדיק זיין אויטאָבוס דורך די וויסטע שטחים פון יידישן נגב, פילט ער, אז זיין נשמה האָט ווידער באקומען א תיקון. „די אומפרוכטבארע, דורכ־געטריקנטע, דורכגעגליטע נגב־שטחים וועלן מיט דער צייט באוואסערט און באפרוכ־פערט־ווערן און זיי וועלן ברענגען שפע און ברכה פארן לאנד — זאָגט ער אָפט זיינע מיטרייזנדע — עס וועלן דאָ אויפקומען ישובים איינער נאָכן אנדערן. איר וועט זען"...

אין די קבוצים, וועלכע ער פאָרט־דורך הין־און־צוריק מיט זיין אויטאָבוס, וועלט ער שנעל באליבט. אלע דערפילן אין אים אן אייגענעם, א חבר און א פריינט. ער וועלט א פארטרויאונגס־מאן און א פארזאָרגער: א קבוץ וואָס נוטיקט־זיך אין כלים און אין פארשייידענע אנדערע זאכן, נאָך וועלכע מען דארף ספעציעל פאָרן אין שטאָט, — בעט מען עס פיסקען. פיסקע וועט נישט קארגן קיין צייט און קיין מי און וועט אלץ דער־

לײדיקן. ער וועט אלץ אײנקויפן און, ביי זײן דורכפאָר מיטן אויטאָבוס, וועט ער עס שוין ברענגען אין קבוץ אריין!...

פון תל־אביב ביז אילת, — וויר האָט עס נישט געקענט פיסקען? — אומעטום, אויף יעדער תחנה, האָבן אים אָפגעווארט באפרײנדעטע בחורים מיטן היימישן, הארציקן „שלום, פיסקע!", „להתראות, פיסקע!" און אלע האָבן געווינסט, אז פיסקע איז „אייזן־בעטאָן!", אז פיסקע איז א „חברהמאן!", אן אײגענער, ווי א חבר פון קיבוץ...

פינף יאָר האָט ער אזוי דורכגעשניטן די לענג פון נגב, פון תל־אביב ביז אילת, הין־און־צוריק. צו די פינף יאָר פון עפענען דעם כביש תל־אביב — אילת, איז אײנגע־אָרדנט־געוואָרן אן אימפאָזאנטע פייערונג אין אונדזער דערוואַרטן פאָרט ביים ים־סוף (רויטן ים). צו אָט דער פייערונג איז פיסקע געפאָרן מיט זײן גאנצער משפחה. עס איז דאָך זײן ליניע, זײן נגב, זײן אילת און במילא — זײן שמחה!... זאָל טאקע זײן גאנצע משפחה זען און זיך מיטפרייען מיט אָט דער גרויסער שמחה!...

אָפגעיומטובט, אָפגעפריידט־זיך, געזעצט־זיך צום רעדל און פאָרט מיט זײן גליק־לעכער משפחה און מיט א פולן אויטאָ יום־טוב־געסט צוריק אהיים. דער עולם איז פריילעך און מונטער, מען לאכט און מען זינגט. דער אויטאָ גליטשט־זיך איבערן כביש, איבערן זעלבן כביש, איבער וועלכן פיסקע פאָרט שוין פינף יאָר און יעדער מעטער איז אים אזוי היימיש, באקאנט און ליב. און אָט נעמט ער זיך דערהויבן איבערן געדרייטן, געשלענגלטן, געפערלעכן בארג־וועג מעלה־העקרבים. דאָס איז גאָר נישט קיין לייכטע נסיעה. דאָ מוז מען זיין א געניטער שאָפער, געווינט צו אזעלכע בארג־וועגן. אָבער פיסקע פירט זיין מאשין מיט א זיכערער האנט און דער עולם פאסאזשירן האָט צו אים דעם פולן צוטרוי: עס איז דאָך פיסקע... ער וועט זיי שוין ברענגען בשלום!... אין קיינעמס הארץ איז נישט דורכגעלאָפן דער מינדעסטער פארדאכט, דער מינדעסטער פאָרגעפיל, אז עס לויערט אויף זיי א סכנה.

אָבער אויפן געפערלעכסטן פונקט פון בארג מעלה־העקרבים, אין די שפאלטן צווישן די ריזיקע פעלזן, זענען געלעגן פארטייעט אראבישע מערדער מיט געווער און אויפרייס־מאטעריאלן. זיי האָבן געעפנט א געדיכטע שיסעריי און זיך געוואָרפן מיט רציחה אויף די אומבאוואָפנטע, שוצלאָזע פאסאזשירן, פרויען און קינדער.

דאָס איז געווען זייער לעצטע נסיעה.

פישל איז געפאלן צוזאמען מיט זײן פרוי חנה. זייער ניין־יעריק זונעלע מיכאל איז שוועך פארוווונדעט־געוואָרן אין קעפל און ער קאָן ביזן היינטיקן טאָג פון די ווונדן נישט אריוס. כמעט אלע פאסאזשירן פון דעם פול־געפאקטן אויטאָבוס זענען דערמאָרדעט־געוואָרן אויף מעלה־העקרבים. דאָס גאנצע לאנד האָט א ציטער־געטון פון דער בעסטיא־לישער רציחה. דאָס פאָלק האָט געבויגן די קעפ אין צער און געשטשירעט די ציין פון צאָרן.

טויזנטער קאמפס־חברים און פריינט זענען געקומען אָפגעבן פיסקען דעם לעצטן כבוד. טויזנטער פריינט האָבן אנטייל־גענומען אין אונדזער טרויער, אין אונדזערע

שמערצן. כמעט אלע סקערניעוויצער אין ישראל זענען געווען מיט אונדז אין אונדזער גרויסן אומגליק.

איך וויל זיך טרייסטן דערמיט, וואס זיין לעבן און טויט האָבן געהאט א זין. ער האָט געלעבט און איז געשטאָרבן פאר זיין פאָלק און זיין לאנד. ער איז דאָך געגאנגען אין די וועגן, וואס איך האָב געוואָלט. צו אזא גבורה און מסירת־נפש האָב איך דאָך אים דערצויגן. און דאָך, — נישטאָ קיין טרייסט. די וווּנד אין הארץ וועט נישט פארהיילט און די יסורים ווילן זיך נישט שטילן.

פריי איז דער וועג קיין אילת. אויטאָס קורסירן איבערן מעלה־העקרבים. אָבער אפרים, פישעלע, פיסקע, איז מער נישטאָ.

ביי אלע אונדזערע פרייהייטס־קעמפער איז הייליק און טייער דער אָנדענק פון פיסקען, דעם העלד פון ישראל, וועלכער האָט דורכגעבראָכן דעם וועג קיין אילת.

חיים רייבענבאך ז"ל

געבוירן אין סקערניעוויץ אין יאָר 1924 —
געפאלן אין חיפה י"ט סיון (יוני 1946)

טוביה לייביש רייבענבאך, תל־אביב

חיים

אין יאָר 1924, וועו איך בין געקומען מיט מיין פרוי (מלכה) און קינד אין לאנד אריין, איז חיימל קוים אלט געווען זעקס וואָכן. ער איז באלד דערצויגן געוואָרן ווי א סאברע, וואָס האָט פון גלות נישט געוווסט. ווי דען אנדערש האָט עס געזאָלט זיין, וועו זיין סאָטער איז א וועטעראן פון דער ציוניסטישער באוועגונג, וועו זיין מוטער איז אן איבערגעבענע ציוניסטין און די גאנצע שטוביקע אטמאָספער איז דורכגע־ דרונגען מיט ליבשאפט צום לאנד און מיטן דראנג צו גאולת הארץ?

געלערנט האָט חיימל אין דער „תחכמוני"־שולע, ביז ער איז אלט־געוואָרן פערצן יאָר. דאן האָט ער געוואָלט ווערן זעלבסטשטענדיק און זיך געגומען לערענען א פאך (וועבערייי). ער האָט זיך געלערנט מיט חשק און געמאכט שנעלע און גרויסע פאָרשריטן.

די לאגע אין לאנד, אונטער דער ענגלישער מאנדאטן־מאכט, איז קיינמאָל נישט געווען קיין רוהיקע. דאָס האָט געבראכט צום ענטשטיין פון אונטערערדישע, האלב־

מיליטערישע אָרגאניזאציעס, וועלכע זענען געקומען אין אָפּטן צוזאמענשטויס סיי מיט די אראבישע כנופיות און סיי מיט דער מאנדאטן־מאכט. די טעטיקייט פון אָט די פאטריאָטיש־קעמפנדיקע געהיימע אָרגאניזאציעס, האָט געהאט א שטארקן איינפלוס אויף דער יוגנט. אויך חיימל איז באגייסטערט־געווען און געזומען חלומען פון געהערן צו אזא אָרגאניזאציע און זיין דאָרט אקטיוו. ער איז אריינגעטראָטן אין דער רעוויזיאָ־ניסטישער פארטיי, ווו ער איז טאקע שנעל געוואָרן אן אָנזעעוודיקער אקטיוויסט חבר. די העכערע אינסטאנצן האָבן זיך באלד דערקענט אויף זיינע פעהיקייטן און געטריישאפט און אייגנעזען, אז מען קען אים אָנטרויען פאראנטוואָרטלעכע פונקציעס. אויף א גע־היימער בראטונג ווערט באשלאָסן, אריינצוגעמען חיימען אין אצ״ל. חיימלס פרייד איז דאן אין־לשער! איצט איז ער א קעמפער, א מוטיקער און א דרייסטער. ער נעמט אנטייל אין שווערע, אחריותפולע אקציעס, אין גרויסע און דרייסטע אויבערפאלן איבער ענגלישע מיליטעריש־ע פונקטן. ער ווייסט, אז זיין יונג לעבן איז אין געפאר און ער ווייסט, וואָס עס דראָט אים, וועז מען זאָל אים כאפן. יעדע אקציע איז א שפיל מיטן טויט. געהיים־פאָליציי לויערט אויף אים אין יעדן ווינקעלע, אין יעדער גאס, אין יעדן הויז. אָבער חיים איז מוטיק און וויל נישט וויסן פון קיין געפאר.

אין יאָר 1946 האָט ער חתונה מיט א ספרדיש מיידל, מיט וועלכער ער פירט שוין א ליבע עטלעכע יאָר.

מען פרעגט אים:

— חיים, ווי מעגסטו חתונה־האָבן, וועז דיין לעבן איז אין כסדרדיקער געפאר?

ענטפערט ער:

— טאקע דערפאר, וואָס איך בין כסדר איינגעשטעלט מיטן לעבן... וועל איך פאלן, זאָל בלייבן נאָך מיר א יורש, וועלכער זאָל ממשיך־זיין דאָס, וואָס איך האָב אָנגעהויבן...

און ער האָט טאקע געבראכט אויף דער וועלט א יורש און ער האָט אים א נאָמען געגעבן אליהו, נאָך די צוויי אליהוס וועלכע זענען געהאָנגען־געוואָרן אין מצרים.

שפעטער אין חיים אריבער פון אצ״ל, אין דער מער עקסטרעמערער שטערן־גרופע לח״י (לוחמי חרות ישראל). דאָ פירט ער אויס שווערע אויפגאבן. ער נעמט אנטייל אין אויפרייסן באן־ליניעס, פלי־פלעצער און פארשיידענע מיליטעריש־ע אָביעקטן. בעת די אלע טעראָר־און דיוועריסיע־אקטן, שטייט ער פנים־אל־פנים מיט די ענגלישע, ביז די ציין באוואָפנטע סאָלדאטן. און דאָך, — לח״י ווארפט־אָן א פחד אויף די ענגלישע מאכט־האָבער. קרבנות פאלן. זיינע בעסטע חברים פאלן ארום אים. כמעט ביי יעדער פעולה זענען דאָ פארלוסטן. מען ציילט זיי און מען וויסט: היינט — ער און מאָרגן — איך. אָבער דאָס שרעקט נישט אָפּ. פארקערט: די נקמה־דורשט טרייבט צו נאָך מוטיקערע, דרייסטערע טהאטן, צו נאָך גרעסערע אויפטון און נצחונות.

חיים האָט חתונה־געהאט, אָבער ער איז כמעט קיין איין אָוונט נישט אינדערהיים. פארקערט: ער האָט אויך זיין פרוי אריינגעצויגן אין דער קאמפס־אָרגאניזאציע און שוואנגערהיידט פירט זי אויס אחריותפולע אויפגאבן. זי פירט־איבער געווער פון

איין פלאץ צום אנדערן. און אוודאי איז זי דאָס ממשיך שפּעטער, מיטן פּיצל קינד אויף די הענט. זי טראָגט דאָס קינד און זי טראָגט דאָס געווער... דאָס קינד העלפט איר נאָך: מיט א קינד אויף די הענט, רופט זי ארויס צו זיך וויניקער חשד...

דער יורשל קעמפט שוין ביי דער מוטער אויף די הענט... דאָס יורשל נעמט שוין אנטייל אין די געפערלעכסטע פעולות, נאָך איידער ער באנעמט, וואָס דאָס איז אזוינס...

אין יוני 1946 (י"ט סיון) גייט חיים מיט זיין גרופּע ארויס אויף א פעולה אין די חיפהער באַן־ווארשטאטן.

צום אומגליק איז דאָס געווען זיין לעצטע פעולה.

דאָס איז געווען אייגער פון די דרייסטסטע איבערפאלן אין שונאס לאגער. זיי האָבן אויפגעריסן די באַן־ווארשטאטן און די מאגאזינען, וואָס האָבן באטראָפן מיליאָנען פונטן. די ארבעט איז געטון געווארן פלאָנירט און פינקטלעך אָרגאניזירט. די ענגלענדער וועלכע האָבן זיך געפונען אין דער געגנט, הערנדיק די מעכטיקע אויפרייסן און זענדיק די ריזיקע שריפה־פייערן, וואָס האָבן זיך געריסן צום הימל, האָבן מורא־געהאט זיך צו דערנענטערן און אריינצוטרעטן מיט די יידישע קעמפער אין אָפענער שלאכט. זיי האָבן געטון דאָס זעלבע, וואָס די פחדנישע אראבער טוען: זיך פארשטעקט אין באהעלטענישן און פון דאָרטן ארויסגעשאָסן. זיי האָבן זיך באהאלטן אין די ראָווע, ביי די זייטן פון וועג, מיט וועלכן די יידישע קעמפער האָבן זיך געדארפט צוריקציען. אָפּגעווארט און זיי באשאָסן. עס האָט זיך אנטוויקלט אן אמתע שלאכט. די ענגלענדער — אין זיירע באהעלטענישן געשיצט און די יידישע קעמפער — אויפן אָפענעם כביש, צווישן פייערן פון ביידע זייטן. קרבנות זענען געפאלן פון ביידע צדדים.

אין אָט דער שלאכט איז אונדזער טייערער חיימל געפאלן צוואמען מיט נאָך צען פון זיינע קעמפנדיקע חברים. די גאנצע גרופּע איז באשטאנען פון דרייסיק חברים און געפאלן איז א דריטל. זיירע קברים געפינען זיך אויפן חיפהער בית־הקברות.

קוים צוויי־און־צוואנציק יאָר איז חיים אלט־געווען, ווען ער האָט זיין לעבן מקריב־געווען פאר זיין פאָלק און זיין לאנד.

מנחם רייבענבאך ז"ל

געבוירן אין ארץ־ישראל אין יאָר 1926 — געפאלן אין תל־אביב, בעתן אינבערפאל אויף דער ענגל. בארקליים־באנק אין יאָר 1946

טוביה לייביש רייבענבאך, תל־אביב

מנחם

מנחמל איז שוין געווען אן אמתער סאברע: ער איז אונדז שוין געבוירן־געווארן דאָ, אין לאנד. ווי זיין ברודער חיים, איז ער אויך געגאנגען אין דער „תחכמוני"־שולע און זיך אויסגעצייכנט אין די לימודים.

פון דער פריסטער קינדהייט־אָן ווייזט ער ארויס א נייגונג צו פאָרשן און דערגיין גרינטלעך זאכן, וואָס אינטערעסירן אים. נישטאָ פאר אים קיין סוד, קיין פארהוילע־ניש, — אלץ מוז ער זיך דערוויסן, אלץ מוז ער אנטדעקן.

צו צען יאָר טרעט ער שוין אריין אין דער אָרגאניזאציע „ברית טרומפלדור" און ווידמעט איר זיין פרייע צייט פון דער שולע. ער האָט די אמביציע צו גיין אין די וועגן פון זיין ברודער חיים. עטלעכע יאָר טוט ער קאָנספיראטיוועַ ארבעט און קלעבט אומלעגאלע אויפרופן אין די גאסן פון תל־אביב. ער איז אויף אזויפיל דרייסט און מוטיק, אז ער קלעבט די אומלעגאלע אויפרופן אויף די בנינים פון די רעגירונגס־אינסטאנצן, ממש אונטער דער נאָז פון דער ענגלישער מאנדאטאָרן־מאכט. פיל מאָל ווערט ער

געיאגט דורך ענגלישע פאליציאנטן, וועלכע ווילן אים כאפן, אבער ער איז פלינקער פון זיי. זיי רייסן אראפ זיינע אויפרופן און אין א מינוט ארום קלעבט ער זיי ווידער־אויף און זיי יאגן זיך ווידער נאך אים...

צו זעכצן יאר טרעט ער אריין אין לח"י. ער האט זיך שוין אויסגעלערנט און קען זיך שוין גוט באנוצן מיט הייס געווער. און יעצט קומען אים צו־נוץ זיינע פעהיקייטן פון נאכפארשן און אויסגעפינען... אט די פעהיקייטן קומען איצט פראקטיש צום אויס־דרוק. לח"י מוז האבן א קאנטר־אויספירונג קעגן דעם ענגלישן „אינטעלידזשענס", קעגן דעם ענגלישן שפיאנאזש. מנחם שפיאנירט נאך יעדן שריט, יעדן קער־און־ווענד פון דעם שונא. אין לח"י נעמט ער טאקע איבער די אפטיילונג, וואס פירט א גענויע סטא־טיסטיק פון יעדן פארדעכטיקן מענטש. יעדע אויטא־מאשין פון די ענגלענדער איז אים באקאנט. ער קען גענוי יעדן נומער. ער ווייסט ווער עס זענען די רעגירונגס־בעאמטע און וואס עס זענען זייערע אויפגאבן. ער האט א שארפן בליק און א שנעלע אריינטאציע. ער באמערקט אלץ, וואס עס טוט־זיך ארום אים. דאס ראטעוועט פיל מאל אפ סיי אים און סיי זיינע לח"י־חברים פון א דורכפאל.

מנחמס טעטיקייט ווערט אפגעשאצט דורך די העכסטע לח"י־אינסטאנצן. ווען מנחם וויל אנטיילנעמען אין אגגריף, גיין אין א קאמף, — לאזט מען אים נישט. אלע זיינע ענלעכע ביטעס וועלן אפגעווארפן. דער מאטיוו איז: אזעלכע ווי ער טארן זיי נישט איינשטעלן. זיין שפיאנאזש־ארבעט איז פיל וויכטיקער און ברענגט מער נוצן, ווי דאס אנטיילנעמען אין קאמפן.

אבער נאכן אומגליק וואס האט אונדז געטראפן מיט חיימען, קאן זיך שוין מנחם נישט בארוהיקן. ער גייט ארום אן אויפגעברויזטער פון צארן און טענהט, אז איצט מוז ער שוין אנטיילנעמען אין די קאמפן, כדי נקמה צו נעמען פאר זיין ברודערס פארגאסן בלוט. מנחם איז א סאברע. ער איז היציק, אבער אנטשלאסן. אז ער דעצידירט־זיך אויף עפעס, איז ער קאנסעקווענט. ער דורשט נאך נקמה און גארנישט קאן אים דערפון אפ־האלטן. און דאס האט גוט פארשטאנען זיין מפקד, פאר וועלכן מנחם האט זיך געשטעלט און געפאדערט ,צו שיקן אים אויף א פעולה. דער מפקד האט אים אנגעקוקט און נישט געקאנט מער ביישטיין מנחמס צער און צארן.

— גוט. וועסט גיין אויף פעולות!

עס איז געגרייט־גיווארן אן איבערפאל אויף דער ענגלישער „בארקלייס־באנק" אין תל־אביב, אויף דער הויפט־גאס אלענבי. דער מוטיקער איבערפאל איז פארגעקומען אינמיטן העלן טאג. מנחם און זיינע חברים זענען קודם־כל באפאלן און אנטוואפנט די עטלעכע ענגלענדער ביי דער באנק. באלד זענען אנגעקומען ענגלישע שטארק־באוואפנטע פאליציי־איינהייטן, מיט וועלכע זיי האבן איצט געמוזט ארייניגיין אין אפענעם קאמף.

אין אט דער שלאכט איז מנחם שווער פארוונדעט־גיווארן. זיינע חברים האבן אים תיכף אוועקגעכאפט, ער זאל נישט ארייפאלן אין די הענט פון די ענגלענדער. אויפן אנדערן טאג האבן אים זיינע חברים געבראכט צום „הדסה"־שפיטאל אויף א טראג־בעטל, איבערגעלאזן אים פארן ארייגנאנג און זענען פארשוווונדן.

מנחם האָט זיך דאָרט געראַנגלט אין שוועָרע יסורים. עס איז אים שוין אומ־מעגלעך געווען צו דערראַטעווען. אין א פאָר שעה ארום איז ער אויסגעגאַנגען אין יסורים.

מיר, די עלטערן, האָבן א לענגערע צייט נישט געוווסט פון דעם אומגליק. מען האָט עס פון אונדז אויסבאַהאלטן. נישט לייכט איז עס געווען אָנצוזאָגן טאַטע־מאַמע, וועלכע זענען נאָך געווען צעבראָכענע און אין טיפן טרויער נאָך זייער ערשטן זון. עס איז דאָך נאָך קיין האלב יאָר נישט אריבער, זינט מיר האָבן חיימען פארלוירן און שוין א צווייטער, אזא שווערער, טראגישער קלאפ! צוויי זין אין קנאפע פינף חדשים! —

אויך די לויה איז דורכגעפירט־געוואָרן אין געהיים, אָן אונדזער וויסן. זייגע חברים האָבן פארשטאַנען, אז אונדזער אנטייל אין דער לויה קען אויך ברענגען צו אונדזער ארעסט און צום ארעסט פון אונדזערע איבעריקע קינדער. ערשט צען טעג נאָך דער קבורה, האָט מען אונדז אָנגעזאָגט די ביטערע בשורה. און אויך איצט האָבן מיר נישט געטאָרט גיין אָנקוקן זיין קבר. די לח"י־אויסשפירער האָבן אויסגעפונען אז ענגלישע געהיים־פאָליציי היט די גאנצע סביבה פון דעם בית־הקברות, כדי צו זען ווער עס קומט אויף מנחמלס קבר. דורך אים האָבן זיי געוואָלט דערגיין, ווער עס זענען געווען מנחמלס מיטהעלפער.

אזוי האָט מען מנחמלען מקבר־געווען אָן א נאָמען, אָן אן אויפשריפט, ווי אן אומ־באקאנטן סאָלדאט.

ערשט נאָכן אויפקום פון מדינת־ישראל, איז דער קבר געוואָרן אויסגעלייזט און האָט באקומען א מצבה מיט אן אויפשריפט:

מ נ ח ם

בן

טוביה לייבוש ומלכה רייבענבאך ז"ל

יואל שפיכלער ז"ל

געבוירן אין סקערניעוויץ, דעם 24.11.1921 — עולה־געווען מיט די עלטערן אין יאָר 1925 — געפאלן אין בית־עפה, בייַ נגבה, דעם 18.7.1948

שמחה שפיכלער, תל־אביב

אין דער פינצטערער תמוז־נאכט

פון זיין פופצנטן לעבנס־יאָר־אָן האָט ער זיך דערצויגן אין דגניה א׳, ווו ער איז געווען דער ליבלינג פון אלע קינדער. דאָס שיינע קבוצה־לעבן, די ברייטקייט פון ירדן־טאָל און דער לויטערער שפּיגל־פלאַך פון ים־כנרת האָבן באווירקט זיין געמיט און געשטאלטיקט דעם כאראקטער פון דעם יונגן, אינטעליגענטן יואל. ער האָט א סך געלייענט און געוועון געזעלשאפטלעך־טעטיק. אין די אימפרעזעס פון די יוגנטלעכע פלעגט ער נעמען אן אקטיוון אנטייל. צו יעדער זאך איז ער צוגעגאנגען מיט זיכער־קייט און אלץ געגומען מיטן פולן ערנסט.

מיט אזא ערנסט האָט ער זיך איבערגעגעבן דער באגאנען־פלאנטאציע. געאר־בעט פלייסיק און געוועון פאראנטוואָרטלעך פאר דעם וויכטיקן פרנסה־צווייג. און אין די פריַיע שעהען האָט ער זיך געווידמעט דער פאָרשונג פון באגאנע־פלאנץ. ער האָט זיינע בעאָבאכטונגען נאָטירט און געמאכט פלענער, ווי אויסצובעסערן די פלאנטאציע.

צו זעכצן יאָר האָט יואל געגומען אויף זיך דעם עול פון באוואכן די ארומיקע קבוצה־פעלדער. דאָס לייכטפיסיק, שוואַרץ אראביש פערדל און די ביקס אויפן אקסל האָבן אים געגעבן מענלעכן מוט. און נישט איינמאָל האָט ער פאַרטריבן אראבישע באנדעס, וועלכע זענען געקומען רויבן די יידישע פּראצע פון די פעלדער. ער האָט זיי אָנגעלערנט, ווי יידיש האָב און גוטס צו שוינען.

די צייטן זענען געווען אומרוהיקע און יואל איז מאָביליזירט־געוואָרן אין זיכערקייטס־דינסט. שפּעטער איז ער געוואָרן דער פאראנטוואָרטלעכער איבער א נוטרים־פּאָסטן אין יידישע ישובים.

לויטן רוף פון די יידישע אינסטאנצן, ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, שטעלט ער זיך פרייוויליק צום מיליטער־דינסט. ער ווערט אינגעגלידערט אין א טראנספּאָרט־אייניהייט און מאכט דורך אלע מלחמה־גרויזאמקייטן אויף זיין וועג מצרים־טאָברוק־בענגאזי־גריכנלאנד־איטאליע. פון אלע געפּאָרן איז יואל ארויס בשלום, מיט זיין אייביקן גוטמוטיקן שמייכל אויף די ליפּן. אין זיין רעגימענט האָט ער פארנומען א בכבודיקן פּלאַץ און ער איז באליבט־געווען אלס גוטער זעלנער און גוטער חבר לעת־צרה, וועלכער איז תמיד גרייט געווען צו העלפן.

אין טיפן מדבר, ווייט פון מענטשלעכע ישובים, אין שווערע שעהען פון בענקשאפט נאָך היים און אייגענע, נעמט יואל אויף זיך די אויפגאבע פון אָרגאניזירן דאָס קולטור־לעבן און נעמט אנטייל אין די פּעריאָדישע אויסגאבן פון רעגימענט. ער האָט אויך געזאָרגט פאר די קבלת־שבת־צוזאמענטרעפן, וואָס האָט געמילדערט ביי די זעלנער די בענקשאפט אהיים און נאָך אייגענע.

א סך ענערגיע האָט דאן יואל אוועקגעגעבן דער הצלה־ארבעט. עד האָט נישט געקוקט אויף דער שטראָף וואָס עס דראָט אים, פארן מיליטעררישן דיסציפּלין־ברוך און האָט פארלאָזן אויף א לענגערער צייט דעם רעגימענט, כדי צו ראטעוון יידן און איבערפירן זיי צו די שיפן, קיין ארץ־ישראל. צו זיין גרויסער פרייד, האָט ער אויך, צווישן די לעבנגעבליבענע, געפונען קרובים. ער האָט זיי באזאָרגט מיט כל־טוב און זיי געבראכט צו א זיכערן ברעג.

אין 1946 ווערט יואל באפרייט פון מיליטער און הויבט־אָן בויען זיין אייגן לעבן. אָבער באלד ווערט ער ווידער מאָביליזירט. ער ארבעט אויף א גרויסער לאסט־מאשין פון צען טאָן און זייגט רייזעס תל־אביב — חיפה זענען פארבונדן מיט געפאָר. ער ווערט געדיכט באשאָסן, אָבער ער רייסט זיך אדורך דעם פייער. איינמאָל פארפאַלט ער מיט זיין לאנגער מאשין הארט אונטער דער מאמעס פענצטער און זי דערזעט, אז זיין קאבינע איז געדיכט דורכגעלעכערט פון קוילן.

— יואל! איז דיר עפּעס געשען?! — רופט זי אויס דערשראָקן.

— ניין, אמאלע!... איך בין בסדר... זיי האָבן געוואָלט, אָבער עס איז זיי נישט געלונגען!...

און ער דערציילט, ווי די ארבעער האָבן געעפּנט אויף אים א געדיכטע שיסעריי.

ער האָט זיך אויסגעצויגן אויף דער באנק פון דער קאבינע און, קוקנדיק דורך א שפארע צום שאָסיי, האָט ער ווייטער געיאָגט די מאשין און איז ארויס פון סכנה...

אין דער אקציע פון עפענען דעם וועג קיין ירושלים (פעולת נחשון) האָט יואל אנטייל גענומען מיט זיין מאשין. ער האָט דאן געפירט אן אָנגעלאָדענע מאשין מיט שפייז פאר דער לוידנדיקער ירושלימדיקער באפעלקערונג.

בעת דער באפרייאונגס־מלחמה איז יואל דוקא באפרייט־געוואָרן פון צבא, אלס נויטיקער אויף זיין ארבעטס־פלאץ. ער קאָן דאָס אָבער נישט פארטראָגן און געפינט נישט קיין רו. ער שעמט־זיך פאר זיינע קעמפנדיקע חברים. „עס ליגט מיר אויפן געווישן! — טענהט ער — עס ליגט מיר אויפן הארצן, ווי א שטיין!" ער שטעלט־זיך צום מאָביליזאציע־אָפיצער, פארלאנגט דורכאויס און פועלט, אז מען זאָל אים אריינ־ציען אין מיליטער. ער ווערט צוגעטיילט צו א ניי־אָרגאניזירטער איינהייט און ווערט דאָרט דער פראָנטוואָרטלעכער פון דער קאָמוניקאציע.

פאר דער סאמער צווייטער וואָפנשטילשטאנד־פויזע, ווערט זיין איינהייט גערופן צו־הילף דעם 54 סטן גדוד פון גבעתי.

אין יענער קריטישער תמוז־נאכט גייט די פלוגה איינעמען דאָס אראבישע דאָרף בית־עפה, ביי נגבה. די מצרים עפענען א העפטיק פייער. יואל איז דער פארבינדלער אין פעלד און זיינע הענט זענען פול מיט ארבעט. ער העלפט פארוונדעטע און שלעפט זיי ארויס פון דעם סכנה־שטח.

א שרעקלעכע נאכט איז דאָס געווען. די בעסטע חברים זיינע זענען דאן געפאלן, ווי אונטערגעשניטענע זאנגען. אין דער פינצטערער תמוז־נאכט זענען צענדליקער יונ־גע, ליכטיקע לעבנס פארלאָשן־געוואָרן. און א פאָר מינוט פארן אָפּטרעטן, איז יואל אויף געפאלן. א זאלפ פון מאשין־געווער האָט דורכגעשטעפט דאָס הארץ פון אונדזער טיירן, גוטן, ליכטיקן יואל.

קוים 26 יאָר איז ער אלט געווען, אונדזער ליבער, הארציקער יואל. און כאָטש ער איז געבוירן אין סקערניעוויץ און שפעטער — געלעבט דאָרט א קנאפן צענדליק יאָר, — האָט ער זיך אָבער דאָ געפילט ווי א סאברע. ער האָט געקענט דאָס לאנד און האָט עס ליב געהאט. ער איז דאָ געוואקסן מיט זיין העלדישן דור, מיט די נייע יידישע שטעט און יישובים. צוזאמען מיט די בליענדיקע פעלדער, האָט געבליט די פרייד אין זיין הארץ, די ליבשאפט און באגייסטערונג. דאָס לאנד איז פאר אים און ער איז פארן לאנד! — מיט דעם באוווסטזיין האָט ער געלעבט און געקעמפט און מיט דעם בא־ווסטזיין איז ער געפאלן, דער געטרייער זון פון זיין פאָלק, דער 26־יאָריקער יואל.

די פינצטערע בשורה איז געבראכט־געוואָרן אהיים. אָבער לאנג־לאנג האָבן עס די נאָענטסטע נישט געקאָנט גלויבן. נישט געקאָנט און נישט געוואָלט גלויבן, אז עס איז שוין מער נישטאָ דער געטרייער, ליבער זון, דער הארציקער ברודער און דער טייע־רער חבר און פריינט.

די צעבראָכענע מאמע איז נאָך אלץ געשטאנען ביים פענצטער און זיך די טריבע אויגן אויסגעקוקט און די אויערן אָנגעשטרענגט: אפשר וועט נאָך באלד אָנרוישן די

גרויסע, לאנגע לאסט־מאשין און זי וועט אין דער קאבינע דערזען יואלן. ווי א יינגל, ווי א שטיפערישער, פריילעכער יינגל האָט ער דאָך תמיד אויסגעזען אין זיין אויטאָ־קאבינע. אפשר איז דאָס געווען א טעות? — אלץ קען דאָך געשען אין אזעלכע אום־רוהיקע צייטן! אפשר וועט ער זיך דאָך באווייזן מיט זיין גוטמוטיקן שמייכל אויף די ליפן, מיט זיינע שטאָלצע און פריידיק־צעשטראלטע אויגן, ווי דאָן, ווען ער איז צוריק־געקומען פון געפענטן וועג צום באלאגערטן ירושלים! — — —

מיין חבר יואל

ער איז דאן געווען דער פּראַנטוואַרטלעכער פון דער טראַנספּאָרט־אָפּטיילונג, וועו מען האָט אים געזאָגט, אז ער גייט אַרויס אין קאַמף. אויף זיינע ליפּן האָט אויפֿגעטויכט א שמייכל. א שמייכל פון מוטיקייט, כאָטש ער האָט מיטן פולסטן ערנסט אָפּגעשאצט די שוועריקייטן, וואָס ווארטן אויף אים. אָבער זיינע אויגן האָבן אויף זיינע ליפּן יוסף טרומפּעלדאָר, וועו ער האָט געזאָגט זיין באַרימטן „אין דבר...“

אן עניו איז ער געווען און א גוטהאַרציקער. שווער צו געפינען אזעלכן אין די הייַנטיקע צייטן, וועו די מלחמות און כל מיני פּוריעניות האָבן דעם מענטשן געמאַכט אזוי שלעכט און האַרטנעקיק. חברים פלעגן זאָגן, אז זיי האָבן נאָך קיינמאָל נישט געזען יואלן א בייזן.

צו פּרעמדע איז ער געווען ווי צו אייגענע און שטענדיק גרייט יעדן צו העלפן. אָט די מידה איז אמשטארקסטן געקומען צום אויסדרוק אויפן שלאכט־פעלד: ער האָט געהאָלפן שוואכע און פּאַרוווונדעטע. איינגעשטעלט דעם אייגענעם קאָפּ, אַרויסצושלעפּן פּאַרוווונדעטע פון באדראָטן שטח. איבערן נאָרווּאָס־פּארנומענעם דאָרף איז ער אַרומגעגאנגען און זיך צוגעהערט מיט אָנגעשפּיצטע אויערן: אפשר הערט־זיך פון א הויז א קרעכץ, אפשר נויטיקט זיך ווער אין הילף, אפשר מוז מען וועמען כאָטש א טרונק ווא־סער דערלאנגען. אָט רופט מען פון ערגעץ נאָנט. יואל לויפט אונטער א האָגל פון פייפּן־דיקע קוילן און יאָמערנדיקע שראפּנעלן. ער טראכט נישט פון דער סכנה, וואָס לויערט אויף אים פון יעדן ווינקל, פון יעדן הויז און ער לייגט נישט קיין אכט אויף די וואָרע־נונגען פון זיינע חברים, — ער טוט זיינס: ער ראטעוועט, ער העלפט!

וועגן יואלס הילפס־ארבעט וויסן צו דערציילן זיינע חברים פון ענגלישן מילי־טער און נישט־וויינציקער — די עולים פון „לא־ספעציא“.

אייַנער פון זיינע חברים דערציילט א פאל מיט א קראוואן, וואָס האָט געפירט וואסער־טאנקען אין דער מדבר. דער קראוואן איז ארויף אויף א מינען־פעלד און די ערשטע מאשין איז גלייך אויפּגעריסן־געוואָרן. דער שאָפער, אן ענגלענדער, איז שווער פּאַרוווונדעט און רופט הילף. קיינער וואָגט נישט א טריט צו טון פּאַראויס צום מיניַרטן פעלד, ווו דער קראוואן איז שטיין־געבליבן. אָבער יואל טראכט נישט קיין סך, וואַרפט־אראָפּ פון זיך דעם מיליטעריישן שינעל, לויפט־צו, נעמט דעם פּאַרוווונדעטן אויף די פלייצעס און טראָגט אים ארויס אויף א זיכערן פּלאַץ.

אין זיין לעצטן קאמף, אין וועלכן ער האָט פּארלאָרן זיין יונג לעבן, האָט ער אויך באוויזן פיל פון זיינע חברים צו העלפן און ממש ראטעוועט זייערע לעבנס. פּארן ארויס־

גיין אין זיין לעצטן קאמף, האָט ער געגעבן בלוט פאר פאַרוווונדעטע. דאָס לעבן פון זיין יעדן קאמפס־חבר איז אים שווארצאפלדיק־טייער געווען און ער האָט דאָס געהיט. נאָר זיין אייגן יונג לעבן האָט ער נישט דערהיט און נישט־באוויזן צו ראטעווען. און געפאלן איז ער, כמעט פארן סוף פון קאמף.

איך בין שטאָלץ, וואָס ער איז מיין חבר געווען. און ביי אלע חברים איז הייליק דער אָנדענק פון אונדזער טייערן, העלדישן חבר

יואל שפּיכלער ז"ל.

אין די יארן פון פיין, חורבן און אומקום

אונדזער שארית־הפליטה
דערציילט

מירעלע ערשטער־לעסלאו, יפו

אין קאמף פארן לעבן

מירעלע ערשטער־לעסלאו

14 טעג זענען אונדז געגעבן־געוואָרן צו פארלאָזן סקער־ניעוויץ, וואָס מוז ווערן „יודענריין". די מערהייט איז געפאָרן קיין ווארשע, די איבריקע — קיין ראווע, ביאלע, פשיגלווו (ביי פיאָטרקאָוו), אין לובלינער און פאָדלאסיער געגנטן. פון האָב־און־גוטס האָט מען, אין יענער בהלה און אין יענע באדינגונגען, ווייניק געקאָנט מיטנעמען. א טייל זאכן האָט מען באהאלטן ביי באקאנטע גויים, צו וועלכע מען האָט געהאט צוטרוי און אויפן איבעריקן האָט שוין געווארט א גייציקער המון מיט צוגעגרייטע זעק...

דער מאגיסטראט־סעקרעטאר, מאריאן פיזשאק, האָט אונדז באזאָרגט מיט „ארישע פאפירן" און געראטן אונדז, צו באזעצן־זיך אין ווארשע, אויף דער ארישער זייט. דער פלאן איז געווען א גוטער. אָבער מיר זענען געווען א גרויסע משפחה: זעקס קינדער. דערצו נאָך, איז מיין פאָטער געווען א גערער חסיד, מיט א שווארצער באָרד און פיאות. גיי, מאך אזא הדרת־פנימדיקן טאטן פאר אן אריער!... ועל־כולם איז דער טאטע נישט מסכים־געווען צו פירן קיין גוייש לעבן. דער ערלעכער און גאנצער ייד האָט דווקא געוואָלט גיין מיט כל־ישראל און נישט זיין קיין אויסנאם. בפרט נאָך, אז מען האָט דאן געגלויבט, אז דער „בליץ־קריג" קען דויערן העכסטנס א זעקס מאָנאטן.

דאָס ביסל סחורה, וואָס מיר האָבן אָפּגעראטעוועט פון אונדזער שניט־קראָם און פון מיין ברודער לייבלס קראָם (געוווינט אין זאגראָווע, נעבן קאָנין), האָבן מיר באגראָבן אין דער מיטלסטער שטוב פון אונדזער וווינונג אין רינעק, נומער 8. אויף דעם האָבן מיר געלייגט א נייע פאָדלאָגע. עס האָט זיך דאָרט געזאָלט אריינציען א באקאנטער קריסט, צו וועלכן מיר זאָלן קענען קומען, פון צייט־צו־צייט, ארויסצונעמען א ביסל סחורה. דאָס האָט געזאָלט דערליידיקן פאר אונדז אונדזער באקאנטער קריסט פיזשאק.

פארלאָזן סקערניעוויץ האָבן מיר אין פעברואר 1941 און זיך געלאָזן קיין מעזריטש, ווו קיין געטאָ איז נאָך נישט געווען. געפאָרן זענען מיר מיט לאסט־אויטאָס און מיט אונדז זענען מיטגעפאָרן: דער פעטער אלטער ליפשיץ מיט זיין משפחה, יחיאל ערשטער מיט זיין פאמיליע, בעריש ערליך מיט זיין פאמיליע, מיין שוועסטער אסתר, מיין ברודער ישעיהו ערשטער מיט זיין פאמיליע, דער בעקער דוד כאַינאצקי און רבקה סענאל מיט אירע דריי טעכטער.

אין מעזריטש האָבן מיר געדונגען ווינונגען און עטוואָס פרייער אָפּגעאָטעמט. דאָס לעבנסמיטל איז דאָ געווען, פארהעלטניסמעסיק, ביליק. מיר האָבן געשריבן צו פיל באקאנטע, ווי די לאגע זעט דאָ אויס און סקערניעוויצער פון ווארשע האָבן זיך געלאָזן צו־פוס קיין מעזריטש. אזוי־ארום האָבן זיך אין מעזריטש צונויפגעזאמלט פאָלגנדע משפחות, אויסער אונדז:

אברהם כאַינאצקי, מיט זיין משפחה
פרץ ביעזשאָנסקי מיט זיין משפחה,
מאיר־יחיאל בענדער מיט זיין משפחה,
אברהם רימער מיט זיין משפחה,
חיים רימער מיט זיין משפחה,
אברהם־יעקב גוטמאן מיט זיין משפחה,
נחמן בערלינער מיט זיין משפחה (איין זון איז דערהרגעט־געוואָרן בייַ דער ערשטער באָמבארדירונג, לויפנדיק קיין ווארשע),
בירענבוים מיט זיין פרוי האָדעס (בעריש ליפשיצעס טאָכטער),
איצקע בער, דער קצב, מיט זיין משפחה (און זיינע צוויי זין מיט זייערע משפחות),
שלמה בערלינער מיט זיין פרוי,
מייערהאָלץ פסח מיט זיין משפחה (שניידער, פון סטאניסלאווסקע גאס),
מאקס קאָס, דער פאָטאָגראפיסט, מיט זיין משפחה,
יעקב־דוד שווארץ מיט זיין משפחה (קאמאשן־שטעפער),
גאָלדפאַרב פון די דעמבעס, מיט זיין משפחה,
אביגדור שפיכלער מיט זיין משפחה,
ליזא פרענקעל מיט איר מיידעלע,
ראָטבליט מנשה,
זעלמאנאָוויטש, דער קצב פון יאגעלאָנסקא גאס, מיט זיין משפחה.

די אלע געדענק איך. מעגלעך, אז נאָך סקערניעוויצער זענען דאָן געווען אין מעזריטש, אָבער איך קאָן זיך מער נישט דערמאָנען.

אָפּזייענדיק א שטיקל צייט אין מעזריטש, האָט זיך אויסגעלאָזן דאָס ביסל געלט ווָאס מיר האָבן מיטגענומען. מיין שוועסטער הינדע, ווָאס איז מיט איין יאָר עלטער

פון מיר, איז דעריבער געפֿאָרן קיין סקערניעוויץ אָפּצונעמען א חוב ביי אונדזער באַ־קאַנטן קריסט, פּיזשאק. צוריקפֿאָרנדיק, אויף דער סטאציע זשיראַרדווו, האָט איר א שיקסל, אירס א געוועזענע חברטע דערקענט און געמסורט דער באַן־פֿאָליצייַ. מען האָט זי אָפּגעפּירט קיין סקערניעוויץ און איבערגעגעבן אין די הענט פון דער געסטאפּאָ. דאָרט האָט מען איר געפּייניקט, זי זאָל אויסגעבן ווער עס האָט איר געמאכט דעם אירישן דאָקומענט. הינדע האָט געטענהט, אז א דאָרפּס־שיקסע האָט עס איר פֿארקויפט. היות מאריאַן פּיזשאק איז דער לייטער פון דער עווידענץ, איז ער געבראכט געוואָרן אויף א קאָנפֿראָנטאציע. הינדע האָט דערקלערט, אז זי זעט אים דאָס ערשטע מאָל אין איר לעבן און פּיזשאק איז תיכף באפרייט־געוואָרן. אָפּזיצנדיק א פּאָר טעג אין דער סקערניעוויצער תפיסה, האָט מען הינדען איבערגעפּירט קיין לויוויטש. אויפן וועג האָט זי, דורך א פּויליש פֿאָליציאנט, באזאָרגט צו אונדז א בריוו. מיין פּאָטער איז פון עגמת־נפש קראנק־געוואָרן. נאָר אלע באמיאונגען, האָט זי באקומען זעקס חדשים.

וואָס שייך די סחורה וואָס מיר האָבן באגראָבן, האָבן מיר זיך דערוווסט פון א קריסטן פֿאָלגענדעס: א פֿאָלקס־דויטש פון א דערבייאיק שטעטל האָט זיך אריינגעצויגן אין אונדזער סקערניעוויצער ווינונג. ער האָט אויפגעבראָכן די פֿאָדלאָגע, געזוכט און געפונען אלץ וואָס מיר האָבן באהאלטן.

דאָס לעבן אין מעזריטש איז זיך דערווייל געגאנגען „נאָרמאל". דאָס הייסט: עס איז געוואָרן שווערער פון טאָג, צו טאָג. דער ארבעטס־אמט האָט געגומען אויף ארבעט און האָט די סקערניעוויצער קינדער צעשיקט אויף פּארשיידענע ארבעטס־פלעצער. אויך דאָ האָבן מיר געהאט א בעסטיאלישן זשאנדארם, מיטן צונאָמען „דער שלעגער". אָבער דער האָט נישט בלויז געשלאָגן, נאָר אויך געשאָסן אין גאס יידן, אזוי־זיך, פּאר שפּאס, פּאר פּארווויילונג... צווויי מאָל האָבן מיר אים געהאט אלס גאסט ביי אונדז אין שטוב. ביידע מאָל זענען מיר ניצול־געוואָרן על־פּי־נס, אָפּקומענדיק „בלויז" מיט צעפּלעטע קעפּ, אונטערגעהאקטע אויגן און געשוואָלענע פּנימער. פּאר אזא „מילדער" באהאנדלונג, האָט ער זיך געגומען פון אונדזער שטוב סחורה און אנדערע קעגנשטאנדן, וואָס זענען אים געפּעלן.

געארבעט האָבן מיר ביים רעגולירן א וואסער אין דאָרף ראָגאָזשניצא. טאָג־און־נאכט האָבן געהאלטן אין איין פּארבייפּאָרן עשאלאָנען מיט פּאנצער־דיוויזיעס, צו דער נאָנטער דייטש־סאָוויעטישער גרענעץ. און כאָטש עס האָט אויסגעזען, אז זיי קאָנ־צענטרירן דאָ אלע זייערע כוחות און ריכטן די גאנצע טייוול־מאשין צו דער סאָוויעטישער גרענעץ, — האָבן מיר אָפּגענומען גרוסן וועגן „ווישעדליעניעס" פון וואַרשעווער געטא און וועגן א מאָרד־פּלאַץ אין כעלמנא. צווויי אנטלאָפּענע זאגראָווער יידן האָבן עס דער־ציילט. די ערשטע קרבנות זענען געווען יידן פון פּויזנער געגנט. מען האָט זיי איינגע־רעדט, אז מען פּירט זיי קיין בעסאראביע. מען האָט זיי דערלויבט מיטצונעמען קליינע האנט־געפּעק און אריינגעזעצט זיי אין הערמעטיש־פּארמאכטע אויטאָס. אויפן וועג, האָט מען, דורך א ספּעציעלער רער, אריינגעלאָזן גאז אין אויטאָ און זיי פּארסמט און באגראָבן אין כעלמנא. די צווויי אנטלאָפּענע זאגראָווער יידן האָבן דאָרט געארבעט ביי די קברים.

יעדן טאָג האָבן די דייטשן מיטבאגראָבן א פּאָר פון די ארבעטער־באגרעבער. אָט די ארבעטער זענען שטרענג באוואכט־געווארן. אָבער אין איינער א שטארקער זאוויערוכע־נאכט, האָבן זיי דורכגעבראכן די קראטן און אנטלאָפן.

נאָך אָט דער ידיעה, האָבן מיר געגומען טראכטן וועגן אנטלויפן פון פוילן, קיין אונגארן און פון דאָרט — קיין ארץ־ישראל. מיין ברודער ישעיהו האָט געהאט דעם קריסטלעכסטן אויסזען און ער איז געפאָרן קיין סאנאָק, צו פארבינדן־זיך מיט גרענעץ־שמוגלער. היות מיר האָבן שוין קיין געלט נישט געהאט, האָט זיך א באקאנטער ראדזינער מילנער אונטערגענומען צו פינאנסירן דעם פלאן. אָבער נאָך ישעיהוס צווייטן ארויספאָר, צו דערלייזיקן שוין די „פשעפוסטקעס", איז מעזריטש פלוצלונג ארומגערינגלט געווארן דורך געסטאפּאָ און אוקראינער. אונטער א געדיכטער, העפטיקער שיסעריי האָט זיך אָנגעהויבן די ערשטע „אויסזידלונג" פון מעזריטש. דאָס איז פאָרגעקומען אין חודש יולי 1942. אדורכצורייסן־זיך צום ארבעטס־פלאץ (א פּאָר קילאָמעטער הינטער דער שטאָט) איז שוין געווען אוממעגלעך. דער פּעטער, אלטער ליפשיץ מיט זיינע זין רפאל און שלמה־לייב, האָבן דאָס פרובירט און זענען אויפן וועג דערשאָסן־געווארן. די ערשטע קרבנות זענען זיי געווען!

פּארטאָג זענען מיר אראָפּ אין קעלער, וואָס האָט פּארמאָגט א פּארמאסקירטן אריינגאנג. געשראָקן האָבן מיר זיך, אז די קריסטלעכע שכנים וועלן אונדז מסורן. די שיסעריי האָט נישט אויפגעהערט. עס האָבן זיך געהערט לויפּעריין, געווייגען, הילפּס־רופן, געיאָמער און רוגזהדיקע קולות און געלעכטערס פון די אוקראינישע מערדער. מיין מוטער איז געווען באהאלטן באזונדער, אין א קאמער אויפן הויף. נאָך א פּאָר שעה ליגן אין קעלער, האָט מען אויפגעריסן די טיר און די פּארמאסקירטע דעק. די קריסטלעכע שכנים האָבן אונדז טאקע געמסורט. מיט קלעפּ פון די ביקסן־קאָלבעס האָט מען אונדז ארויסגעיאָגט און אָפּגעפּירט צום פּארזאמלונגס־פונקט אויפן מארק. איך האָב אויסגענוצט א מאָמענט. א נס האָט פּארבלענדעט די אויגן פון די רוצחים. איך האָב זיך דערווייטערט פון דער גרופּע, זיך אָפּגעקערט אָן א זייט און לאנגזאם צוריק־געגאנגען אין שטוב־אריין, פון קיינעם נישט באמערקט!...

אונדזערע זאכן זענען שוין געווען צעריבּט פון די שכנים. מיך האָבן זיי געטריבן, שרייענדיק: „מיר ווילן נישט דערשאָסן־ווערן צוליב דיר". איך בין צוגעלאָפן צו דער מאמעס קאמער און איר דערציילט אלץ, וואָס עס האָט פאסירט. איך האָב איר געראטן, זיך גוט צו באהאלטן צווישן די האָלץ. אליין בין איך אַרויס אין גאָרטן, זיך אויסגעצויגן אויף דער ערד און זיך פּארדעקט מיט פאסאָליע־בלעטער. נעבן מיר האָבן זיך געדרייט די אוקראינער היצלעס, געגישטערט אין די בלעטער און מיך נישט באמערקט. א צווייטן ייד, נישט וויט פון מיר, האָבן זיי יאָ געפונען. די שיסעריי האָט נישט אויפגעהערט. איך בין געלעגן אן אָפּגעשטאָרבענע. נאָך א פּאָר שעה, האָב איך געוואגט ארויסצו־שטעקן דעם קאָפּ און דערזען, ווי א שכן פירט אין מיין ריכטונג אונדזער יונגסט אייניקל,

מיין שוועסטער אסתרס מיידעלע פון פינפטהאלבן יאָר. איך האָב זי צו זיך גענומען און באדעקט מיט בלעטער. דאָס פיצל נפשל האָט געוווסט און באנומען די געפאר. שעהען־לאנג האָט זי געגלאָצט מיט אירע גרויל־פולע אויגעלעך און זיך נישט גערירט פון אָרט.

פארנאכט איז די שיסעריי שוואכער געוואָרן. איך האָב ארויסגעלאָזן דער מאמען פון קאמער. מיר זענען געזעסן צוזאמען אין די בלעטער און געטראכט, וואָס ווייטער צו טון. מיר האָבן זיך געלאָזן גיין, מיט הינטערוועגן, צום ארבעטס־פלאץ. ביי א גויע, אויפן וועג, האָב איך אויסגעבעטלט א שטיקעלע ברויט פאר פריידעלען. מיר זענען געגאנגען, נישט־פילנדיק אונדזער מידקייט. אן אימפעט האָט אונדז געיאָגט וואָס ווייטער פון דער שטאָט. דעם וועג האָט איבערגעשניטן א טייך. איך האָב געטומען פריידעלען אויף די פלייצעס און זיך געלאָזן אין וואסער־אריין. צום גליק, איז עס נישט געווען טיף און מיר זענען בשלום אריבער. דאָרט האָבן זיך שוין אונדזערע פיס אונטערגעבראָכן און מיר האָבן זיך אוועקגעלייגט ביי א סטויג הייַ. אין קאָשמארנעם דרימל זענען מיר דאָרט אָפגעלעגן ביז פארטאָג. ערשט דאן זענען מיר געקומען אין ארבעטס־לאגער. פון דאָרט האָט מען די יידן נישט ארויסגעפירט. פינף טעג זענען מיר געווען אין לאגער. אויפן פינפטן טאָג האָבן מיר זיך דערווואָסט, אז עס איז שוין נאָך דער שחיטה און אז מען האָט שוין געמאכט אין שטאָט א געטאָ.

מיר זענען צוריקגעקומען אין שטאָט און זיך דערווואָסט, אז אונדזערע קינדער זענען געשפרונגען פון צוג און געפינען־זיך ביי א מעזריטשער אין שטוב. מיר זענען אהינגעלאָפן און זיי געפונען פארוווונדעטע, צעבראָכענע פיזיש און גייסטיק. נאָכן הארצרייסנדיקן אויסיאָמערן־זיך און אויסהעשען, האָבן זיי אונדז דערציילט ווי מען האָט זיי צוזאמענגעטריבן אויף איין פלאץ, טויזנטער יידן מיט ווייב און קינד, מיט זקנים און קראנקע. צוזאמענגעפרעסט ענג און געטראָטן איבער זייערע קעפ. ווער עס האָט זיך געפרווט אויפהויבן ,איז באלד דערשאָסן־געוואָרן. דער טאטע האָט מיט די קינדער אָפגעזאָגט ווידוי און זיך איבערגעגעבן אין אויבערשטנס הענט. ערשט פארנאכט האָט מען זיי, אונטער א געדיכטער שיסעריי און ווילדע געשרייען, אָפגעפירט צו דער באן און אָנגעשטופט אין אויסגעקאלעכטע בהמה־וואגאָנען. צוגעגרייט האָבן זיי וואגאָנען פאר דריי טויזנט יידן און אָנגעשטאָפט האָבן זיי קנאפע זעקס טויזנט. אין דער בהלה האָט זיך די משפחה צעטיילט: חוה מיט איר מאן איטשע־יוסף און חנה־הינדע זענען אריין אין איין וואגאָן און דער פאָטער מיט די רעשט — אין א צווייטן. אין די וואגאָנען איז געווען ענג, ווי אין א הערינג־פאס. איינער איז געלעגן אויפן אנדערן. א סך זענען אין די וואָגאָנען אויסגעגאנגען. פשוט דערשטיקט־געוואָרן. אונדזערע קינדער האָבן באשלאָסן: בעסער דערהרגעט צו ווערן, איידער פארגאזט צו ווערן און זענען געשפרונגען פון וואגאָן־פענצטערל.

געשפרונגען האָבן: מיין שוועסטער חוה מיט איר מאן איטשע־יוסף, מיינע שוועסטער חנה און הינדע, אונדזער איידעם בעריש מיט זיין יינגעלע לייבעלע און ישעיהוס

פרוי. פון די איבעריקע סקערניעוויצער, זענען געשפרונגען: דוד כאַינאצקי, אברהם רימערס צוויי זין, מייערהאָלץ און ביעזשאנסקי.

דער קצב יצחק־בער — אן עלטערער מענטש, האָט געשטעלט א העלדישן ווידער־שטאנד, ביים ארויסנעמען אים פון שטוב, צעפאטשנדיק דערבייַ א זשאנדארם. מען האָט אים דערשאָסן בייַ אים אויפן הויף.

מיין פעטער אלטערס פרוי מיט פינף קינדער און איין אייניקל האָבן זיך, בעת דער אקציע, באהאלטן אויף א בוידעם און עס איז זיי אדורך בשלום.

נאָך דער ערשטער אקציע זענען נאָך געבליבן: שרה סעגאל, אביגדור שפיכלער, משה, יוזשעק און יצחק גאָלדפארב. זיי האָבן זיך דאן אויפגעהאלטן אין לאגער ראָגאָזש־ניצא, ווו זיי האָבן געארבעט.

מיין ברודער ישעיהו איז צוריקגעקומען פון סאנאָק, נישט האָבנדיק נאָך די געהעריקע „פשעפוסטקעס". דערזעענדיק דעם חורבן, האָט ער זיך באלד צוריק געלאָזן אין וועג אריין, כדי ווי אמשנעלסטן אלץ צו דערליידיקן. ער האָט זיך שוין, אָבער, מער נישט אומגעקערט. ערשט נאָך דער מלחמה, האָבן מיר זיך דערווווסט פון אונדזער באקאנטן פיזשאק, אז אין צוג האָבן אים דערקענט סקערניעוויצער קריסטן און אים אָפגעמסורט. מען האָט אים ארויסגענומען פון צוג און אויפן אָרט דערשאָסן.

א פאָר וואָכן נאָך דער ערשטער אויסזידלונג, האָבן זיך שוין ארומגעטראָגן קלאנגען, אז עס גרייט־זיך א צווייטע. דעם ארבעטס־לאגער האָבן אלע עלטערע מענטשן געמוזט פארלאָזן. מיר האָבן זיך ארומגעוואלגערט איבער פעלדער, זוכנדיק א לאָך, ווו זיך צו פארשטעקן. מיר זענען דאן מקנא־געווען יעדן שטשור, ווָאָרעם און שילדקרעט. אין אייגער א נאכט, האָבן מיר אויסגעגראָבן א גרוב, פארמאסקירט פון אויבן און זיך דאָרט אראָפגעלאָזן. ארבעטנדיק בייַ פויערים, האָבן מיר זיך אָנגעזאמלט א ביסל שפייז און מיר זענען אין דעם לעבעדיקן קבר געלעגן צוויי וואָכן. פאר דער צייט איז טאקע פאָרגעקומען די צווייטע אויסזידלונג. מיר האָבן זיך צוריקגעקערט אין געטאָ און דערזען דעם צווייטן חורבן.

די דייטשן האָבן געהאלטן אין איין אריינפירן קיין מעזריטש יידן פון די ארומיקע שטעטלעך. מיר האָבן אין דעם קיין גוטס נישט געזען. מיר האָבן געוואכט גאנצע נעכט, דערווארטנדיק פרישע גרויזאמע אקציעס. און איינמאָל, אינמיטן עסן דאָס ביסל געקאָכטס, זענען אונדז די לעפל פון די הענט ארויסגעפאלן: עס האָט זיך דערהערט די העפטיקע שיסעריי, דער סיגנאל פון יעדער אקציע. אין פאניק זענען מיר אראָפ אין קעלער־אריין, פארשטעלנדיק דעם אייגאנג מיט א קאסטן. דער קעלער איז געווען קליין. מיר זענען געווען צוגעדריקט אייגער צום צווייטן, — קיין פוס און קיין האנט נישט אויסצוציען. ווי לאנג דאָס האָט געדויערט? — אזוי לאנג, ביז עס האָט זיך אונדז אויסגעלאָזט דאָס ברויט און דאָס וואסער און די פארפרוירענע בוריקעס פון בוידעם. הונגער און דורשט האָבן געמאטערט. יעדע נאכט איז עמיץ אנדערשט ארויס מיט א האק צום טייך, אויס־

געהאקט אייז און אָנגעשעפט א ביסל וואסער. אין אייגער א נאכט, האָב איך באשלאָסן צו גיין צו אונדזערע געווועזענע קריסטלעכע שכנים. די מאמע איז געווען קעגן און כהאָב זי קוים איינגעבעטן. איך בין געגאנגען מיט די פעלדער, נעבן בית הקברות, נעבן צמענטאזש און ענדלעך צוגעקומען צו זייערע פעלדער. איך האָב אָנגעקלאפט און זיי האָבן מיך אריינגעלאָזן, זיך וווּנדערנדיק וואָס איך לעב נאָך. מיין אויסזען האָט דאָך געוועדט צו זייערע הערצער און זיי האָבן מיר מיטגעגעבן ברויט מיט שווּעבעלעך. מיין פרייד האָט פארטויבט יעדן חוש פאר געפאר. איך בין געלאָפן און אריינגעפאלן מיטן ברויט אין קעלער־אריין און אלע האָבן זיך צעווויינט פון שמחה.

ביי דער גרעסטער שפּאָרזאמקייט, האָט דאָס ברויט אונדז געקלעקט אויף א פאָר טעג. מיר האָבן פארלוירן די האָפענונג, אז די אקציע וועט זיך אמאָל ענדיקן און די פארצווייפלונג איז געוואקסן. איך בין נאָך א פאָר מאָל געגאנגען צו די קריסטלעכע שכנים. איך האָב זיי געבראכט סחורה, פארשיידענע חפצים און באקומען ברויט.

א באקאנטער מעזריטשער ארבעטער אין בערשטן־פאבריק, וועלכער האָט געהאט א ספעציעלן „שיין", איז אונדז געקומען אָנזאָגן, אז די אקציע איז שוין געענדיקט. מען האָט שוין אָפגערוימט די הרוגים פון די גאסן און עס איז שוין געמאכט געוואָרן א נייער געטאָ. נאָך זעקס וואָכן, זענען מיר ארויס פון קעלער. אונדזערע קליידער האָבן מיר געמוזט פארברענען, וואָרעם זיי זענען געווען פארפוילט און פארווערעמט. די וועלעם האָבן אונדז געגעסן לעבעדיקערהייט.

אריינקומענדיק אין נייעם געטאָ, האָבן מיר שוין געווווסט, אז באלד וועלן מיר זיך ווידער דארפן באהאלטן. עס האָבן נישט אויפגעהערט אָנצוקומען אלץ נייע טראנס־פאָרטן יידן. אויך פון דער לעצטער אקציע האָבן זיך צוריקגעקערט א ביסל יידן, וועלכע זענען געשפרונגען פון צוג. א באקאנטער זאגרעווער יונגערמאן האָט זיך ארויסגע־גנבעט פון טרעבלינקער טויטן־לאגער.

הונגער און פארצווייפלונג האָבן מיך געטריבן צום דראָטן־צוים, וואָס איז גע־היטן דורך דער דייטשער פאָליציי. נישט־אָפגעבנדיק־זיך קיין חשבון פון דעם וואָס איך טו, האָב איך זיך דורכגעריסן דורך די דראָטן און אוועק צו מיינע גויאישע שכנים. ווידער האָט א נס פארבלענדעט די אויגן פון אונדזערע מערדער. איך האָב באקומען ברויט און מיטן ברויט — א האָפענונג: און אפשר וועט מען דאָך איבערהאלטן?...

יעדע נאכט, צווישן איינס און צוויי א זייגער, בין איך געגאנגען צו די גויים מיט לייוונט, מלבושים און וועש און באקומען שפייז און עטוואָס געלט. איך בין שטאָלץ געווען מיטן באווווסטזיין, אז איך בין נוצלעך, אז איך העלף מיין משפחה. און דאָס האָט דערשטיקט יעדן פחד אין מיר. דאן האָט מיך אויך אן אנדער קריסט פארזיכערט, אז ווען עס וועט פאָרקומען א נייע „וווישעדליעניע", קענען מיר קומען צו אים, זיך באהאלטן. איך האָב עס דערציילט דער מאמען, אָבער קיין צופיל אכט האָבן מיר דערויף נישט געלייגט און צוגעגרייט א פארמאסקירט באהעלטעניש אויף א שכנהס בוידעם.

מיין מאמע איז קראנק געוואָרן. עס איז געווען א טיפוס. עס איז איר אָבער נישט באשערט געווען, אויסצוקרענקען זיך אין א בעט. די כסדרדיקע בהלות און אינסצע־

ניזירטע אקציעס, וואָס זאָלן אונדז האלטן אין פאניק, האָבן אונדז געטריבן ארויף און אראָפּ, צו די באהעלטענישן. ווי אלע קראנקע, האָבן מיר אויך דער מאמען מיטגע־שלעפּט אויף בוידעמס און אין קעלערס. עס איז געקומען דער קריזיס און מיין פאר־מוטשעטע מאמע האָט עס נישט אויסגעהאלטן. מען האָט אונדז געטרייסט, אז מיין מוטער האָט געהאט דעם גרויסן זכות, צו שטארבן אין א בעט. מען האָט זי אויך, אויף א יידישן אופן, קובר־געווען אויפן מעזריטשער בית־עולם. אונדז האָט מען נישט צוגעלאָזן, צו זיין דערביי.

נאָכדעם זענען מיר אלע קראנק־געוואָרן אויף טיפוס און אויסגעהאלטן.

מיין שוועסטער הינדע איז, נאָך פאר דער מאמעס קרענק, אוועק אין לובלינער לאגער, צוזאמען מיט אלע בערשטן־מאכער. אין לעצטן מאָמענט, פארן אָנקום פון דער רויטער ארמיי, האָט מען זיי דאָרט אלע אומגעבראכט.

ביעזשאנסקיס טאָכטער, די קינדער פון אברהם רימער און דוד כאָינאצקי האָבן פארלאָזן מעזריטש. דוד איז אוועק צו־פוס קיין סקערניעוויץ. שרה ליפשיץ, דעם פעטער אלטערס טאָכטער, איז ארעסטירט געוואָרן ביים ווארשעווער צוג. שרילענסקי, א בא־וווסטער מעזריטשער מסור, האָט זי איבערגעגעבן אין די הענט פון דעם געסטאפּאָ־קאָמענדאנט און זי איז דערשאָסן־געוואָרן. שרילענסקי האָט יעדן טאָג געפאנגען און צוגעשטעלט זיינע קרבנות, ביז ער איז אליין א קרבן געוואָרן און דערשאָסן־געוואָרן ווי א הונט.

אין דער „וויינאכט" האָבן זיך די בעסטיעס אריינגעכאפּט אין געטאָ און דערשאָסן פערציק פערזאָן אינמיטן שלאָף. דאָס אלץ האָט געהייסן „די רוהיקע צייט". און געדויערט האָט עס זעקס מאָנאטן. ביז עס האָט זיך דערהערט די באקאנטע העפטיקע שיסעריי, באגלייט מיט ווילדן געשריי. — די פערטע אקציע האָט זיך אָנגעהויבן.

צוזאמען מיט אלע שכנים זענען מיר אריין אין אונדזער צוגעגרייטער באהעל־טעניש אויפן בוידעם. די ערשטע נאכט איז אדורך בשלום. דעם גאנצן מאָרגנדיקן טאָג האָבן די היצלעס געהאלטן אין איין אנטדעקן נייע באהעלטענישן. דורך א בוידעם־שפּארע האָבן מיר געזען, ווי מען מימתט די אנטדעקטע. די גרויליקע געשרייען האָבן נאָך מאָנאטן שפּעטער געקלונגען אין אונדזערע אויערן. ביינאכט, ווען די קינדער האָבן גענומען וויינען, האָבן מיר זיך געשראָקן, אז מיר וועלן אנטדעקט־ווערן. מיר האָבן זיך איבער־געקוקט מיט פארצווייפלטע בליקן: וואָס טוט מען? א ברירה האָבן מיר געהאט, נאָר צו פארלאָזן דעם בוידעם און מיר האָבן זיך מיט אלע געזעגנט. אין דער פינצטערער נאכט האָבן מיר זיך געגנבעט איבער פעלדער, ווי איבער געגליטע קוילן. יעדער שאָטן האָט אונדז אויסגעזען, ווי א לויערנדיקער היצעל. אָט־אָט, און מיר זענען פארלוירן.

ענדלעך זענען מיר צוגעקומען צום הויז פון דעם גוי, מיט וועלכן איך האָב גערעדט און ער האָט מיר געהאט פאָרגעלייגט, צו באהאלטן אונדז אין זיין סטאָדאָלע. ווי אזוי וועט ער אונדז אויפנעמען? — האָט אונדז געמאטערט די פראגע. איך האָב אָנגעקלאפּט,

אריין און דערמאנט אים אָן זיין צוזאָג, באטאָנענדיק, אז קיין עוולה וועט ער ביי אונדז נישט האָבן.״

ער האָט אונדז אריינגעפירט אין א באהעלטעניש אין דער סטאָדאָלע און אונדז פארמאכט. איך בין דאן געווען מיט מיינע שוועסטער חנה, חוה און איר מאן איטשע־יוסף. א פאָר טעג זענען מיר געלעגן פארשמאכטע. וואָרעם אויסער דעם גוטן צוזאָג, האָב איך פאר דעם פויער גאָרנישט געהאט. וועז מיר קענען אים געבן עפעס לייטישעס אין דער האנט־אריין, וואָלט ער געבראכט עסן. עס איז אונדז אינגעפאלן א געדאנק: אהערברענגען א פאָרפאָלק פון בוידעם. דאָס פארפאָלק האָט א שפאָר ביסל סחורה. מיט אימת־מוות האָבן מיר זיך געלאָזן, איך און מיין שוואָגער, אין געפארפולן וועג. זיך צוגעשלייכט צום געטאָ, קריכנדיק אויף אלע פיר. אָט קריכן מיר שוין צום בוידעם. די טויטע שטילקייט שרעקט. מיר קומען ארויף — קיינער איז שוין נישטא. בלויז צוויי שטומע עדות זענען פארבליבן: צוויי שווערע רוקזעק מיט סחורה! אלץ אין אונדז האָט געכלאפעט, ספאזמירט. אָבער אויטאָמאטיש האָבן אונדזערע הענט אויפגעהויבן די רוקזעק און מיר האָבן שנעל פארלאָזן די „שחיטה־שאָט״.

פון דאן אָן, פלעגן מיר שוין געבן דעם גוי צו שטיקער סחורה און מיר זענען געווען צופרידן אייגער פון אנדערן. גאנץ אָפט פלעגט ער אונדז ברענגען די „נייעס״, אז די דייטשן גיבן פרעמיעס, געלט און א פאָר קילאָ צוקער, פאר יעדן צוגעשטעלטן יידן... ער האָט דערמיט געוואָלט אונטערשטרייכן דעם חסד וואָס ער טוט מיט אונדז. אָבער וועז די אויסזידלונג האָט זיך שוין פארענדיקט, האָט ער אונדז נישט אויסגעזאָגט. געטון האָט ער עס ערשט דאן, וועז ער האָט זיך איבערצייגט, אז מיר האָבן שוין מער נישט קיין סחורה...

בעת דער אקציע זענען אוועקגעפירט געוואָרן קיין מיידאנעק דעם פעטער אלטערס פרוי מיט די קינדער. איין טאָכטער, צימע, איז געשפרונגען פון צוג. זי איז באשאָסן־געוואָרן מיט א האָגל קוילן און דאָך ניצול־געוואָרן און זי איז צוריקגעקומען צו־פוס אין גענטאָ. זי איז שפעטער ארויס אויף דער אריישער זייט, אלס קריסטן און אָפגעשיקט געוואָרן אויף ארבעט קיין דייטשלאנד. זי האָט איבערגעלעבט די מלחמה און ווויינט איצט אין לאָס־אנדזשעלעס מיט איר מאן, בעניָ, דער זון פון דאָקטער דויטשער.

עס זענען אוועקגעפירט־געוואָרן קיין מיידאנעק: אונדזער שוואָגער בעריש ערליך מיט זיין זונעלע און טעכטערל, ישעיהוס פרוי, מנחם שווארץ, ביעזשאנסקי מיט זיין זון און שרה סעגאל. שרה סעגאל האָט איבערגעלעבט סיי מיידאנעק און סיי אָשוויענ־טשים. זי לעבט איצט, פארהייראט, אין אמעריקע.

גאָלדפארבס דריי זין: משה, יוזשעק און יצחק, צוואמען מיט אביגדור שפיכלער האָבן זיך א לענגערע צייט געפונען באהאלטן אין א בונקער, אין דאָרף ראָגאָזשניצא, ביי מעזריטש. זיי האָבן געהאט מיט זיך געווער און האָבן אָפגעווארט א מאָמענט, כדי צו קענען זיך פארבינדן מיט פארטיזאנער. א גוי האָט זיי אנטדעקט און געמסורט דער

געסטאפּאָ. עס איז אראָפּגעקומען אן עקספּעדיציע פון דער געסטאפּאָ, וואָס האָט זיי געגעבן אן אולטימאטום, אונטערצוגעבן־זיך. אויף דעם, האָבן זיי געענטפערט מיט פּייער.

אביגדור שפּיכלער און די דריי ברידער משה, יוזשעק און יצחק גאָלדפּאַרב האָבן דערוויזן, וואָס יידן קענען טון, ווען זיי האָבן געווער. אז יידן זענען נישט קיין פּחדנים, וואָס לאָזן זיך אויסקוילענען, ווי שעפּעלעך. זיי האָבן באשלאָסן, נישט אוועק־צוגעבן זייערע לעבנס אומזיסט און נישט ביליק. וואָלטן זיי געווען בעתן אויפּשטאנד אין ווארשעווער געטאָ, וואָלטן זיי דאָרט זיכער געשפּילט א דעציסירנדיקע ראָל. אָבער ליידער זענען אונדזערע סקערניעוויצער העלדן געווען בלויז זאלבאפּערט, אין אן ענגן בונקער. זיי האָבן, אָבער, געגעבן א ביישפּיל פון יידישער גבורה און יידישן שטאָלץ. א ביישפּיל פּאר אנדערע יידישע נקמה־נעמער און פּארטיידיקער פון יידישן כבוד.

עס האָט זיך אָנגעהויבן א קעגנזייטיקע שיסעריי. די דייטשן האָבן געליטן פּאר־לוסטן. אָבער געזיגט האָבן זיי, באשיטנדיק דעם בונקער מיט גראנאטן. דער יידישער פּייער האָט אויפּגעהערט, וועו די קערפּערס פון די העלדן זענען צעריסן־געוואָרן.

די דייטשן זענען איצט ארומגעגאנגען איבער די פּוסטע שטיבער, שאברעווען דאָס אויף הפקר־געלאָזן יידיש האָב־און־גוטס. אין חלל פון אָט די פּוסטע שטיבער זענען נאָך געהאָנגען שטיקער צעריסענע, גרויליקע קולות. שאָטנס האָבן זיך דאָרט נאָך אלץ געקראמפט אין יסורים, אין אימת־מוות. די צעווארפענע מלבושים און וועש האָבן זיך געוואלגערט, ווי אויסגעפּליקטע פּעדערן פון נאר־וואָס געשאָטענע עופות. אויף טיילי פון די זאכן זיך טאקע גערויטלט פּרישע בלוט־פלעקן. אָבער האָפּערדיק און אימ־פּעטיק האָבן עס די דייטשן געפּאקט אין קאסטנס, צוזאמען מיטן טייערן פּאָרצעלאַן, זילבערנעם בעשטעק און אנדערע וועדטפּולע חפצים, אָפּצושיקן טראנספּאָרטן־ווייז קיין דייטשלאנד. כדי זיך נישט איבערצוהאָרעווען, האָבן זיי געכאפּט גרופּעס יידן, וועלכע זאָלן דאָס אלץ פּאקן, אונטער זייער אויפּזיכט. ער, וועלן זיך דאָס זייערע מאמעס, ווייבער און כלות פּרייען מיט די טייערע מתנות, מיט די „טראָפּענע" פון „הייליקן" קריג !...

און איבער די גאסן פון געטאָ האָבן, ווי צעשראָקענע העזעלעך, ארומגעפּלאטערט עלנטע יידישע יתומלעך, פיר־פינף־יעריקע, זוכנדיק באהעלטענישן, נישט־געכאפּט צו ווערן און נישט דערשאָסן צו ווערן. זיי האָבן נישט געווייניט, נישט געבעטן, כאָטש דער גרויל האָט געשריען פון זייערע מאָגערע, בלייכע פנימלעך. נאָר ווער עס האָט געהערט די געדעמפּטע, פּארצווייפּלטע רייד פון אָט די קליינינקע יידעלעך, דעם איז דאָס הארץ צעריסן־געוואָרן אויף שטיקער ! אָבער ווער האָט זיי דאן געקאָנט העלפן ?

מיין שוואָגער איטשע־יוסף האָט זיך דערוווסט וועגן אייזנבאן־ארבעטער, וועלכער איז גרייט צו מאכן פּלאץ פּאר א פּיר יידן, אין א וואגאָן מיט קלעצער, וואָס ווערן געשיקט פּאר קוילן־גרובן. דער צוג דארף אָפּגיין קיין פּשעווארסק, נעבן סאנאָק.

אונטער די קלעצער וועט ער איבערלאָזן א לאָך און דאָרט מאכן א באהעלטעניש. נישט־געקוקט אויף דער ריזיקער סומע, וואָס ער האָט דערפאר פארלאנגט, האָבן מיר זיך אָנגעכאפט אָן דעם, ווי אָן דער לעצטער רעטונג. א פאָר נעכט האָבן מיר ארומגעטראָגן פארשיידענע זאכן און חפצים צום פארקויפן די גויים און צום סוף — דאָך צוואמענ־געקלאפט די געפאָדערטע סומע. אין א פינצטערער נאכט האָבן מיר זיך אריסגעגנבעט פון גטאָ. צוקומענדיק צו דער באן־סטאציע, זענען מיר ערשט אויסגעשטעלט געווען אויף די ערגסטע געפארן. יעדע מינוט איז דאָרט געווען א גיהנומדיקע אייביקייט. אונ־דזערע הערצער זענען אָפגעשטאָרבן ביי יעדן אָפהילף פון זשאנדארישע טריט. אָבער אָט איז דער באן־ארבעטער. ער גיט אונדז א צייכן, אין וועלכן וואגאָן מיר זאָלן אריינ־קריכן. א מינוט האָט עס געדויערט און אָט זענען מיר שוין אלע אינעווייניק, אונטער די קלעצער: איך, חנה, איטשע־יוסף און נאָך א בחור מיט זיינע צוויי שוועסטער. צוזאמען זיבן פערזאָן. מיר האָבן מיט זיך ברויט און וואסער אויף א קנאפע פיר מעת־לעת. פארטאָג האָט דער צוג געירט. ענדלעך זענען מיר ארויס פון דער שחיטה־שטאָט, ווו מיר האָבן פארלוירן דעם טאטן, דער מאמען און אזויפיל מיטגלידער פון אונדזער משפחה! יעדעס הויז איז דאָ אָנגעזאפט מיט בלוט און מיט טרערן און די וועגט זענען באשפריצט מיטן מארך פון צעפלעטע, צעריסענע יידישע קינדער!

מיר זענען אדורכגעפאָרן שטעט און שטעטלעך, וווּ קיין זכר פון קיין ייִד איז שוין נישט געווען. די זון שיינט, די פעלדער בליען, טשאטעס פייגל פליען ארום. די וועלט איז געבליבן א שיינע, א זוניקע וועלט. א פאָלק איז אויסגעקוילעט געוואָרן. דער הימל האָט עס צוגעקוקט און נישט אויסגעגאָסן אין קיין מבול. די ערד איז נישט פאר־שאָלטן־געוואָרן, נישט איבערגעקערט ווי סדום. די גזלנים און רויבער שפאצירן זיך פריי. פאר זיי איז די וועלט און זיי וועלן ווייטער געניסן פון די אלע שיינקייטן! — — —

לויט א מאפע וואָס מיר האָבן זיך מיטגענומען, האָבן מיר נאָכקאָנטראָלירט די דורכפאָרנדיקע סטאציעס און מיר האָבן זיך איבערצייגט, אז עס שטימט נישט: דער צוג פאָרט גאָר נישט אויף דער ליניע קיין סאנאָק, נאָר גאָר אין אן אנדערער ריכטונג. קיין ברירה האָבן מיר שוין, אָבער, נישט געהאט און באשלאָסן, געדולדיק אָפּוואַרטן ביזן סוף. אויפן אכטן טאָג איז דער צוג שטיין־געבליבן. וועמ מיר האָבן דערהערט די קלאנגען פון אָפּטשעפּען אונדזער וואגאָן, זענען מיר ארויסגעשפרונגען און געלאָזן זיך לויפן אין אן אומבאקאנטער ריכטונג.

אין ערשטן הויז, צו וועלכן מיר האָבן געוואגט זיך צו דערנענטערן, האָבן זיך געפונען יידן!... מיר זענען אזוי איבעראשט־געוואָרן, אז מיר האָבן נאָך אלץ דערציילט דעם צוגעגרייטן ליגן: אז מיר זענען קריסטן, אנטלאָפענע פון ארבעטס־טראנספּאָרט קיין דייטשלאנד... מען האָט אונדז מכבד געווען מיט עסן און טרינקען און אויף זייערע ווייטערדיקע פראגן, האָבן מיר שוין דערציילט דעם גאנצן אמת.

ערשט דאן האָבן מיר זיך דערוווסט, אז לויט זייער דאָרטיקן געזעץ, מוזן מיר ווערן צוגעשטעלט צו דער יידישער מיליץ. עס האָט נישט געהאָלפן אונדזער בעטן־זיך, זיי זאָלן דאָס נישט טון און אונדז אָפּלאָזן. עס איז געקומען די יידישע פאָליצייַ

און אונדז צוגענומען. נאָך א פּאָר טעג זיצן אין דער פּאָליציי־געביידע (געווען איז עס אין סטשעמיעשיץ, נעבן סאָסנאָוויעץ, אויבער־שליעזיע), האָט מען אונדז אריבערגעפירט אויף שרודולע, נעבן סאָסנאָוויעץ. דאָס איז געווען א קווארטאל, ווו סאָסנאָווצער יידן האָבן געמוזט ווינען. פון צייט־צו־צייט זענען אויך דאָ געמאכט געוואָרן „ווישעדליעניעס" (אויסזידלונגען) אויף ארבעט קיין דייטשלאנד. אָנגעפירט מיט דעם האָט דער פּרעזעס פון יודענראט מאָניק מערין. דאָ זענען אויך געווען פאבריקן, ווו יידישע פאכלייט האָבן געארבעט.

מיר האָבן פּארלאנגט אויפגענומען צו ווערן דורכן פּרעזעס אין דער פּאָליציי־קאָמענדאנטור, ווו מיר זענען געזעסן און מיר האָבן אים אלץ דערציילט. געשילדערט די אויסראָטונגס־אקציעס אין מעזריטש און געווארנט, זיי זאָלן נישט גלויבן אין די דייטשע הבטחות. מיר האָבן אים געגעבן א ביישפיל פון דעם מעזריטשער פּרעזעס, וועלכער האָט דאָרט געהאט אזויפיל מאכט און דאָך, האָט מען אים אויך דערשאָסן. מיר האָבן גאָרנישט געפּוּעלט און מען האָט אונדז פּארהאלטן אין לאגער, ווו מיר האָבן אויך געפונגען א קוזין.

נישט קענענדיק מסכים זיין מיטן געדאנק, אז נאָך אלע אונדזערע געפּארפּולע איינשטעלעניש, זאָל גאָרנישט ווערן פון אונדזער פּלאן און מיר זאָלן דאָ פּארענדיקן אזוי מיאוס, — האָבן מיר באשלאָסן צו אנטלויפן פון סאָסנאָוויעץ און זיך אדורכשמוגלען קיין רומעניע. דערווייל האָבן זיך געצויגן שווערע וואָלקן. מיר האָבן דאָ איבערגעלעבט איין אויסזידלונג און א צווייטע. דריי טעג זענען מיר געלעגן באהאלטן אין לאגער אויף א בוידעם, ווען מיר זענען אראָפּ א קוק־טון, ווו די לאגער־מענטשן זענען, האָבן אונדז די דייטשן געכאפט און אוועקגעשלעפּט צום אָפּפּאָרנדיקן יידן־טראנספּאָרט. מיר האָבן באשלאָסן: בעסער געהרגעט צו ווערן אויפן וועג, איידער פּארברענט צו ווערן אין אָשוויענטשימער אויוון. ווען דער צוג איז שוין געווען אין פולן גאנג, איז די ערשטע ארויסגעשפּרונגען הוה. נאָך איר — איטשע־יוסף. דאן — איך און שפּעטער — חנה. ווען איך האָב זיך אדורכגעשטופּט דורכן פּענצטערל און מיין גאנצער קערפּער איז שוין געווען אינדרויסן פון פּארמאכטן וואגאָן, האָב איך זיך מיט די פיס אָפּגעשטופּט און אראָפּגעזונקען.

איך ווייס נישט, ווי דאָס האָט פּאסירט, נאָר אויפגעכאפט האָב איך זיך אויף א וועראנדע פון א הויז. דער קאָפּ איז מיר געווען שווער. די האָר — פּארקלעפּט מיט בלוט. איך האָב דערזען מיין גלעלע לאטע, האָב איך זי אָפּגעריסן און אָנגעקלאפּ אין דער טיר. געעפנט האָט א יונגער זשאנדארם. „וואָס ווילסטו דען?" — האָט ער געפרעגט. איך האָב אים געבעטן, ער זאָל מיר ווייזן דעם וועג קיין סאָסנאָוויעץ. אויף דעם, האָט ער מיר געענטפערט: איך זאָל בעסער גיין אין וואלד. דאָרט זענען פּאראן א סך יידן. איך בין אוועק. אָבער זעט־אויס, אז איך בין נישט געווען ביים פולן געדאנק. וואָרעם איך האָב זיך כסדר געדרייט אין עפּעס א פּארכישופּטן קרייז, פון וועלכן מען קאָן נישט

אריס און בין כסדר אויסגעקומען נעבן די באן־שינעס. דאָרט האָבן זיך ארומגעדרייט דייטשן. איך האָב געהערט זייערע שמועסן. געווסט, אז זיי קענען מיך כאפן און דערשיסן און דאָך — נישט געקאָנט זיך דערווייטערן פון זיי. און ווידער האָב איך זיך געפונען ביים הויז מיט דער וועראנדע. אויפן הויף האָב איך באמערקט א לייטער צום בוידעם. איך בין ארויפגעקראָכן און זיך פארדעקט מיט היי. ווי לאנג איך בין געשלאָפן, ווייס איך נישט. אויפגעוועקט האָט מיך א שרעקלעכער דורשט. איך האָב געפיבערט. עס איז געווען א נאָכ־מיטאָג־שעה. דער קאָפּ ברענט. דער גאנצער קערפער איז איין ברענענדיקער זייל. ביי אלע יסורים, טראכט איך: וואָס טוט מען ווייטער? ווו טוט מען זיך אהין מיט מיין אויסזען? אפשר זאָל איך פארנאכט אראָפגנבענען־זיך פון בוידעם, ארומוואשן־זיך דאָס פנים און גיין צוריק קיין סאסאָנאָוויץ? אפשר וועל איך דאָרט טרעפן חוהן, חנהן און די איבעריקע?

איך האָב אינגאנצן געפיבערט און דער דורשט האָט שרעקלעך געמאטערט. דער דורשט איז נאָך שטארקער געוואָרן ווען איך האָב געזען, דורך א בוידעם שפארע, ווי געגדז פליעסקען־זיך אין א צעבער וואסער. דאָס בילד האָט מיך אזוי משוגע־געמאכט, אז איך האָב זיך נישט באהערשט און אויפגעפראלט דאָס טירל פון בוידעם.

פון הויף האָבן זיך דערהערט קולות. די איינווינער האָבן מיר באמערקט. זיי האָבן מיך אראָפגענומען און ארומגערינגלט. איינער איז אוועקגעלאָפן, געבראכט זשאנדאר־מעריע, וואָס האָט געמיטלעך אָנגעשריבן א פראָטאָקאָל. איך בין זיכער געווען, אז אָט באלד וועט מען מיך דערשיסן און עס וועט נעמען א סוף צו מיינע צרות.

דער שרייבער פון פראָטאָקאָל האָט מיר געזאָגט, אז ערשט נישט לאנג איז געווען ביי זיי מיין שוועסטער חנה און ער וועט מיך ברענגען צו איר. הייסט עס, אז זי לעבט!... כאָטש איינע פון זיי.

מען האָט מיך אָפגעפירט אין דער מיסלאָוויצער תפיסה און געזאָגט, אז צומאָרגנס וועט מען מיך אָפשיקן מיט א טראנספאָרט. זיי האָבן זייער באדויערט, וואָס איך האָב פארשפעטיקט דעם פריערדיקן טראנספאָרט. (איך האָב זיך שפעטער דערווווסט, אז מיטן פאָריקן טראנספאָרט איז טאקע אָפגעשיקט־געוואָרן מיין שוועסטער חנה און אז דער גאנצער טראנספאָרט איז באלד געגאנגען אין אויוון־אריין).

איך בין געזעסן אין א צעלע מיט איבער פופציק גויעס. מען האָט מיר באנדא־זשירט דעם קאָפּ, וואָס האָט זיך געגומען לאנגזאם פארהיילן. גאנצע טעג האָבן מיר געמוזט זיצן אויף איין אָרט און זיך נישט באוועגן און נישט אויסרעדן אייגע צו דער אנדערער קיין וואָרט. דער הונגער איז געווען גרויס. איך האָב געפילט, ווי מיר גייען־אויס די כוחות. זעקס חדשים בין איך דאָרט געזעסן, ווי דער טייוול וואָלט פארגעסן אָן מיר. פאר דער צייט האָט מען אריינגעבראכט פיל געכאפטע יידישע קינדער, אלס קריסטנס. א פאָר פון זיי האָבן איבערגעלעבט די מלחמה. א פרוי פון א פראָפעסאָר האָט מיר דאָרט געהאלטן אין איין אגיטירן, איך זאָל זיך שמדן, וויל די יידן וועלן אומגע־בראכט פאר זייערע זינד.

עס איז פֿאַרגעקומען אַן אויסזידלונג פון שרודולא און קאמיאָנקא. מען האָט אויך צוזאמענגענומען די יידן פון די תפיסות. אויפן וועג קיין אָשוויענטשים, זענען מענטשן געשפרונגען פון צוג. אָבער איך בין שוין געווען אפאטיש, רעזיגנירט. געבראכט האָט מען אונדז קיין בירקענאו און באלד אויפן אָרט — געמאכט די סעלעקציע, „לינקס, רעכטס": לעבן, טויט. מען האָט אונדז אויסגעטון, צוגענומען די זאכן און געהאלטן נאקעט אויף א סמאלענדיקן פראָסט, ביז עס וועט קומען אונדזער ריי, אריינצוגיין אין דער באָד. און אפשר איז עס נישט קיין באָד, נאָר א גאז־קאמער?

פאר דער באָד האָט מען אונדז אָפּגעשוירן די האָר און אויסטאטואירט אויף דער לינקער האנט א נומער. איך האָב באקומען דעם נומער 74331. א פּאָר שעה נאָך דער באָד, האָבן מיר באקומען די לאגער־קליידער. גרופּנווייז האָט מען אונדז צוגעפּירט צום בלאָק פאר די פּרישע. דאָרט האָט מען אונדז צוזאמענגעקוועטשט צו 5—6 פרויען אויף איין פּריטשע, פון וועלכער מיר האָבן נישט געטאָרט אראָפּגיין. דאָס שטיקל ברויט מיטן ביסל זופּ האָבן מיר אויך געמוזט עסן אויף דער פּריטשע. אין טואלעט איז מען אראָפּ נאָר דאן, ווען מען האָט דערלויבט. איך האָב זיך געהאלטן צוזאמען מיט מיין באַקאנטער פון דער תפיסה.

אויפן בלאָק האָב איך געטראָפן בלומע בענדער, וועלכע איז שוין לענגער געווען אין לאגער, צוזאמען מיט איר שוועסטער לאהטשע. זיי לעבן און געפינען זיך איצט אין ישראל. זיי האָבן מיר געהאָלפן מיט ביסלעך עסן, וואָס איך האָב זיך געטיילט מיט מיין תפיסה־חברטע. עס האָט מיך אויך אָפּגעזוכט שרה סעגאל און מיר צוגעבראכט יעדעס מאָל עפּעס צו עסן. מיינע שכנות אויף דער פּריטשע האָבן שוין נישט געהונגערט... א דאנק בלומען האָב איך זיך אויך געקענט פּרייער באוועגן.

בלומען און לאהטשען בענדער האָט מען צוריקגעבראכט פון דייטשלאנד, ווו זיי האָבן געארבעט אלס קריסטנס. צוליב א בריוו זענען זיי פּארשאָטן־געוואָרן.

שפּעטער האָב איך זיך געטראָפן מיט מלכהן, מרדכי זילבערבערגס טאָכטער, מיט רוזשקע זעלדמאן און מיט איר מוטער. רוזשקע לעבט איצט אין ישראל. דאָס איז געווען אין יאָר 1944.

דאָס „אידיליש" לאגער־לעבן איז זיך „געפלאָסן", — ווי א טייך פון פּעך און שוועבל. ווי דער סמבטיון, וואָס שליידערט מיט שטיינער און רוט נישט אפילו אום־שבת. פּארטאָג און פּארנאכט זענען מיר געשטאנען שעהן־לאנג אויפן פּראָסט, צו די אפעלן. מען האָט אונדז געציילט, ווי טייערע איידלשטיינער, וואָס קיין איינס טאָר נישט פעלן. געציילט און איבערגעציילט און ווידער געציילט. די בלאָק־עלטסטע האָט זיך דערווייל געטון אירס און אינטעגנסיוו, צום פּלייסן־זיך, געשלאָגן. א מייסטערין, א קינסטלערין איז זי ממש געווען צום שלאָגן, דאָס יידיש מיידל פון סלאָוואקיי. די טשעכאָסלאָוואקער יידן זענען געווען פון די ערשטע, וואָס מען האָט געבראכט קיין אָשוויענטשים און זיי האָבן שוין באוויזן אריפּצוארבעטן־זיך אויף די „הויכע" פּאָסטנס

און אויסצייכענען־זיך מיט זייער אכזריות. אונדזער ארבעט איז געווען: טראָגן שטיינער פון איין פּלאץ — צום אנדערן און נאָכדעם — קלייבן די שטיינער און טראָגן צוריק. דער „אויוון" האָט געברענט אָן אויפהער. פון יעדן ווינקל אין אייראָפּע, ווו דער טייוול האָט זיין פוס געשטעלט, האָט מען געהאלטן אין איין ברענגען טראנספּאָרטן יידן. אן אומ־אויפהערלעכער שטראָם פון יידן צום קרעמאטאָריע־בנין, און אן אומאויפהערלעכער רויך פון קוימען.

פאר דער צייט איז פאָרגעקומען א סעלעקציע צווישן אונדזערע לאגערניצעס און א גרויסער טייל פון אונדז איז אויך אוועק אין אויוון־אריין. די איבעריקע האָט מען אריבערגעפירט אין לאגער „ב", צו ארבעטן אין דער אמוניציע־פאבריק „אוניאָן". מיך האָט מען אוועקגעזעצט צום קינדער־טיש, אויסצופירן קאָנטראָל־ארבעט פון געווער־טיילן. עס האָבן אונדז געהיטן ס.ס.־אויפזעערינס און „קאפאָס" פון לאגער־„העפטלינגע". דאָס־רוב רייכס־דייטשקעס, די מייסטערינס פון דער ארבעט, זענען געווען ציווילע. אין דער צייט פון דער ארבעט, האָט מען נישט געטאָרט רעדן און אָפטרעטן פון אָרט, אויסער — אין טואלעט. דאָרט האָט א באזונדער קאפּאָ געהיטן, אז מען זאָל זיך אינע־ווייניק נישט צו־לאנג פארזאמען. געארבעט האָט מען פון פארטאָג ביז פארנאכט, מיט א מיטאָג־פויזע. דאָס עסן האָט געטיילט די רייכס־דייטשקע, אָבער־קאפּאָ מאריא. אין דער רייַ נאָכן ביסל זופּ, האָט די סאדיסטקע פארלאנגט, מיר זאָלן קניען. און מיר האָבן אָפּגעקניט א העלפט פון דער פרייַער מיטאָג־פויזע. ווייַ איז געווען צו דער, וואָס זי האָט דערקענט, אז זי קומט צום צווייטן מאָל נאָכן ביסל זופּ. א „גלעט" פון איר הענטעלע האָט זיך לאנג־לאנג געלאָזן פילן. זי איז געווען אונדזער אלעמענס שרעק. מיר האָבן אָבער דערלעבט צו זען איר מיאוסן סוף: מיטן אָנקומען פון דער רויטער ארמיי, ביים ליקווידירן דעם לאגער, איז זי דערשאָסן־געוואָרן.

גייענדיק מידע און צעבראָכענע פון דער ארבעט, האָבן מיר געמוזט זינגען דייטשע לידער. ביים לאגער־טויער האָט מען אונדז געציילט און אן אָרקעסטער האָט געשפּילט „זייט מוטיק, זייט מוטיק"... דער אויוון פלאקערט. פון קוימען שפּארן־זיך שווארץ־רויטע פלאמען־צונגען, וואָס ווערן שפּעטער דערשטיקט אין געדיכטן, פעטן רויך, וואָס שטיקט אויך אונדזער אָטעם.

„זייט מוטיק! זייט מוטיק!..."

א פרישער טראנספּאָרט איז געבראכט־געוואָרן. יידן פון אונגארן שטייען אין דער ריי, צו פיר אין א ריי, א פאָר מעטער פון אויוון. זיי ווייסן נישט, אז דאָס איז דער אויוון. זיי האָבן קיין אנונג נישט, וואָס דאָס איז פאר א בנין. יידן מיט לאנגע בערד און פיאות, מיט שווארצע, פלושענע קאפּעלושן. דער אָרקעסטער שפּילט „זייט מוטיק, זייט מוטיק" און זיי ווארטן אין די רייען, פארברענט צו ווערן און צו דערהויבן־זיך צום הימל, מיטן פעטן רויך פון קוימען. „זייט מוטיק, זייט מוטיק!" און מען רייסט ארויס די קינדער פון זייערע הענט, ווארעם עס פעלט אויס פּלאץ אין דעם גאז־קאמער. „זייט מוטיק, זייט מוטיק!" און מען שליידערט די נפשלעך לעבעדיקערהייט אין א פלא־קערנדיקן האָלץ־שייטער.

מיר ליגן אויף די פריטשעס. אָבער ווי קאָן מען שוין שלאָפן נאָר אזא בילד? אנשטאט שלאָף, קומען גרויזאמע קאָשמארן, וואָס וואַרפן אין קדחת און באגיסן אונדז מיטן לעצטן אנגסט־שווייס. און איידער וואָס און איידער וועלן, הערן מיר שוין דעם פייף פון דער נאכט־דינסט. דאָס איז דער סיגנאל ארויסצוגיין צום אפעל. דער טאָג הויבט זיך אָן. מען ציילט אונדז, מיר קריגן דאָס שטיקל ברויט מיט ביטערע „קאוע" און מען פירט אונדז צו דער ארבעט. אין דער קיך־קאָמאנדע האָבן, פארשטייט־זיך, געארבעט דייטשקעס, פאָלאטשקעס, אוקראינקעס. יידן האָבן געארבעט אין דער „אויסער־קאָמאנדע" ביי ערד־ארבעט, „שיך־קאָמאנדע" — ביים סאָרטירן די שיך פון די פארברענטע, „קאָ־מאנדע־עפעקט" — צו סאָרטירן זייערע מלבושים, „וועבערייי־קאָמאנדע" און די „קאָ־מאנדע" ארבעטער פון דער אמוניציע־פאבריק „אוניאָן". פון אָט די אלע קאָמאנדעס איז שוין די בעסטע געווען די „קארטאָפל־קאָמאנדע", צו וועלכער מען האָט געדארפט זוכה־זיין... עס האָבן נישט געפעלט אויך קיין אנדערע קאָמאנדעס.

דער לאגער בירקענאו־אושוויץ ציט זיך קילאָמעטערן, ארומגעצוימט מיט דראָטן, וואָס זענען גע׳לאָדן מיט הויכן עלעקטרישן שטראָם. אין די שטאָקיק־הויכע ביידלעך ארום, היטן ס.ס.־לייט. דער לאגער איז באפוצט מיט לאנגע גראָז־טעפיכער, וואָס וואָלט פאר אן אויסלענדישן באזוכער געמאכט דעם בעסטן איינדרוק.

אויפן לאגער האָבן זיך געמעגט געפינען נאָר די בלאָק־עלטסטע, וואָס זענען פאר־אנטוואָרטלעך געווען יעדערער פאר זיין בלאָק.

יעדער בלאָק האָט געהאט פיר „שטובעס" און יעדע „שטובע" האָט פארמאָגט איר „שטובען־עלטעסטער". אין א שטובע זענען זעשלאָפן 60—70 מענטשן. די שטובן־עלטעסטע האָט געטיילט דאָס שטיקל ברויט מיט קאווע און דאָס ביסל עסן — מיטאָג־צייט. זי האָט געדארפט ריין מאכן די שטוב. אָבער געטון האָבן עס אנדערע פאר איר, פאר א שטיקל ברויט און א ביסל זופ, אדער גאָר פאר קלעפ. וואָרעם א „שטובן־עלטעסטע" שלאָגט, נישט ערגער פון א „בלאָק־עלטעסטע".

נאָכן אָפמארשט צו דער ארבעט, קומען די ס.ס.־אויפזעערינס קאָנטראָלירן די ריינקייט און אָרדענונג אין די בלאָקן. פאר דער מינדעסטער אומפינקטלעכקייט — די הארבסטע שטראָפן. טאָמער איז געבליבן אויף איר פריטשע א קראנקע, האָט מען זי באלד אָפגעשיקט אין קראנקן־בלאָק פון וואנען, מערסטנטייל, איז מען נישט צוריק געקומען. דער וועג פון קראנקן־בלאָק האָט געפירט צום אויוון. דערפאר האָבן זיך טאקע קראנקע געשלעפט צו דער ארבעט. געבליבן אויף איר פריטשע איז די, וועלכע האָט זיך שוין נישט געקאָנט מער שלעפן, וואָס איז שוין פון די פיס געפאלן.

מיט דער צייט, בין איך אריינגעצויגן געוואָרן אין א געהיים־אָרגאניזאציע און איך האָב באקומען אויפגאבן. היות איך בין נאָר אלץ געווען א קינד און געארבעט ביים קינדער־טיש און היות איך האָב געפונען א ביסל חן אין די אויגן פון דער מערדערישער אויבער־קאפאָ, האָט מען מיר געקענט אָנטרויען. מען האָט מיר באזאָרגט אין טואלעט

מיט ראָלן אויפרייס־מאטעריאלן און איך האָב עס דורכגעשמוגלט אין לאגער־אריין. איך פלעג עס פארקנעטן אין מיין ברויט. אין לאגער האָט זיך שוין געפונען ווער עס זאָל עס פון מיר אָפנעמען. דער מאטעריאל איז געזאמלט־געוואָרן, אויפצורייסן די קרע־מאטאָריע. דער אויפרייס איז דורכגעפירט־געוואָרן, אָבער ליידער האָט ער קיין באדייטנדן שאָדן נישט געמאכט. מען האָט דעם אויוון שנעל פארריכט און ער האָט ווייטער געארבעט. א פאָר מענער איז געלונגען צו אנטלויפן, ארויסרייסנדיק די ביקסן פון די ס.ס.־שומרים. א סך זענען געכאפט געוואָרן. מען האָט זיי שוידערלעך געפייניקט, ארויסצובאקומען פון זיי אלע סודות. אָבער זיי האָבן די סודות מיטגענומען מיט זיך אויף דער תליה. די דייטשן האָבן דאָך פעסטגעשטעלט, אז דער אויפרייס־מאטעריאל איז געגנבעט געוואָרן אין דער אמוניציע־פאבריק „אוניאָן". ביז היינט פארשטייט איך נישט, פארוואָס מען האָט אונדז נישט פארברענט. מיר זענען אָפגעקומען „בלויז" מיט א שעה „קני־בויגן" און די צעברא־כענע ביינער דערפון האָבן מיר גאנץ לאנג געפילט.

וועג דער שטורעם איז אריבער, האָבן מיר אונדזער ארבעט (פון דער געהיים־אָרגאניזאציע) פאָרטגעזעצט. מיר האָבן ווידער ארויסגעשמוגלט אויפרייס־מאטעריאל, שטארקן וויטריאָל, איזאָלאציע־שערן א.א.וו. א פאָר קאפאָס זענען אויך געווען מיט־גלידער פון דער געהיים־אָרגאניזאציע און זיי האָבן די אלע מאטעריאלן באהאלטן. מיר האָבן געוווסט, אז די דייטשן ליידן שוין מפלות און מיר האָבן פאָראויסגעזען, אז וועג זיי וועלן האלטן שמאָל, וועלן זיי אונדז פארניכטן, עס זאָלן קיין עדות פון זייערע גרויזאמקייטן נישט בלייבן. אז זיי האָבן אזוי געטון, האָבן מיר געוווסט פון די לעצטע לובלינער יידן, וואָס זענען אהער געבראכט־געוואָרן. אונדזער ציל איז דעריבער געווען: אויפן לעצטן וועג צום אויוון, זאָלן מיר באגיסן די ס.ס.־לייט מיט וויטריאָל, אויסברענען זיי די אויגן, צונעמען פון זיי דאָס געווער, איבערשניידן די עלעקטריזירטע דראָטן. דאָס זעלבע האָבן געזאָלט טון די מענער. שטעלן א ווידערשטאנד און אנטלויפן אין וואלד־אריין.

א מיידל פון סלאָוואקיע, וואָס איז אנטלאָפן מיט א שגץ פון לאגער, האָט צוגישט געמאכט אונדזער פלאן. דאָס מיידל, מאלא, און דער שגץ האָבן געהערט צו דער געהיים־אָרגאניזאציע און זיי האָבן פארנומען אָנפירנדיקע שטעלעס. נאָך אייניקע טעג האָט מען זיי געכאפט און צוריקגעבראכט אין לאגער. אויך זיי האָבן אויסגעהאלטן אלע פייני־קונגען, בלייבנדיק שטום ביז צו די תליות. איין תליה איז אויפגעשטעלט־געוואָרן אין פרויען־לאגער און די צווייטע — אין מענער־לאגער. אָבער מאלא איז נישט אויפגע־האָנגען־געוואָרן. זי האָט באויזן פריער איבערצושניידן זיך די אָדערן און באגיין זעלבסטמאָרד.

א ביסל שפעטער האָט מען אונדז אריבערגעפירט פון בירקענאו, קיין אוסשוויץ. געארבעט האָבן מיר אלץ אין „אוניאָן", אָבער נעכטיקן האָט מען אונדז געפירט אין נייעם לאגער.

די דייטשן האָבן געכאפט א וואַרשעווער מיידל מיט א פארדעכטיקן בריוו. זי האָט נישט אויסגעהאלטן די פייניקונגען און אויסגעגעבן נאָך דריי פערזאָנען. די דריי

האָבן קיינעם מער נישט אויסגעגעבן. עס איז אויפגעשטעלט־געוואָרן איין תליה אוּן מיר אלע זענען געצוווּנגען־געוואָרן צוצוקוקן, ווי מען האָט זיי אויפגעהאָנגען.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן באָמבארדירונגען. אין אונדזער דערשלאָגנקייט האָט עס אריינגעבראכט א פריידיקע האָפענונג. בפרט אז אין דער „אוניאָן" האָט געטראָפן א באָמבע. די באָמבע האָט, אָבער, קנאפ־וואָס אויפגעטון אוּן די פאבריק האָט ווייטער געארבעט. די באָמבארדירונגען האָבן זיך אָנגעהויבן איבערצוחזרן טאָג־טעגלעך אוּן מען האָט אָנגעהויבן צו עוואקואירן די לאגער־מענטשן. מיר האָבן זיך געקוקט אין די אויגן־אריין מיט דער פראגע: וואָס וועט אונדז דאָ באשערט זיין? טויט, צי באפרייאונג?

אונדזער קאָמאנדע האָט געארבעט ביז דער לעצטער מינוט. ענדלעך האָט מען אונדז, מיט נאָך קאָמאנדעס, אריסגעפירט פון לאגער. עס איז אונדז אָנגעזאָגט געוואָרן: ווער עס וועט נישט האָבן קיין „חשק" צו גיין, דער וועט דערשאָסן־ווערן.

א גאנצע נאכט זענען מיר געגאנגען. קאָלאָנעס קאצעטלער האָבן זיך געצויגן איבער די וועגן. שיסעריי־ען האָבן כסדר געהילכט. דאָס האָט מען געשאָסן די אָפּשטייענ־דיקע, אין די הינטערשטע רייען. ערשט אין שטעטל פשטשינא, וועו די דייטשן זענען מיד געוואָרן, האָבן מיר זיך געזעצט אָפרוען.

פארטאָג האָבן מיר שוין ווייטער מארשירט. אָפּגעהאלטן דעם מארש האָט מען אין שטעטל פאָרעמבא. די ס.ס.־לייט זענען עפעס נישט אדורכגעקומען צווישן־זיך: טייל האָבן געזאָגט, מען זאָל ווייטער גיין אוּן אנדערע האָבן דערלויבט אז... מיר זאָלן זיך אויסזוכן קוואַרטירן בייַ די פוירים אוּן איבערנעכטיקן!... מיר זענען אריין צו א פאָלקס־דויטשקע אוּן זי האָט אונדז אָפּגעגעבן איר אייניציקן צימער. זי אליין איז אוועק שלאָפן צו א שכנה. פארן אוועקגיין האָט זי אונדז געגעבן א גרויסן לאבן ברויט מיט א גאנצן טאָפּ געקעכטס!...

דאָס ערשטע מאָל, נאָך אזוי פיל יאָרן, בין איך געלעגן אין א מענטשלעך בעט אוּן דאָך, — נישט געקאָנט שלאָפן. די פלענער אין מוח האָבן זיך געיאָגט מיט דער שנעלקייט פון א פילם־טאשמע. איך בין אויף דער שוועל פון טויט אוּן באפרייאונג. אוי, ווי עס ווילט זיך נישט דערשאָסן־ווערן א מינוט פאר דער באפרייאונג!...

פארטאָג האָבן זיך דערהערט שיסעריי־ען אוּן געשריי־ען פון די ס.ס.־לייט. זיי זענען ארומגעלאָפן אוּן צוזאמענגעקליבן די קאצעטלער. געטריבן צו אן אייליקן אָפּמארש. בליץ־שנעל זענען מיר ארויסגעלאָפן פון הויז אוּן זיך באהאלטן אויפן הויף אין א פאר־וואקסענער גרוב. זעקס פרויען זענען מיר געווען. איך האָב באמערקט א לייטער צום בוידעם, זענען מיר אריף אוּן ארויפגענומען דעם לייטער מיט זיך. מיר האָבן זיך בא־האלטן אין שטרוי אוּן אָפּגעלאָגן, אָן אָטעם, א פאָר שעה. וועו עס איז שטיל געוואָרן, האָבן מיר אראָפּגעלאָזט דעם לייטער. עס האָבן זיך דערהערט טריט אוּן מיר האָבן זיך ווידער באהאלטן. עמיץ איז ארויף אויפן בוידעם. דאָס איז געווען די פוירעטע. נעמענדיק א ביסל שטרוי, האָט זי דערטאפט אייניער פון אונדז. מיר האָבן זי דאן געבעטן, זי זאָל

אונדז נישט אויסגעבן און מיר וועלן איר באלוינען: ביים אריינקומען פון דער רויטער ארמיי, וועלן מיר זי פארטיידיקן, אויפווייזנדיק, אז זי האָט אונדז געהאָלפן. דערביי האָבן מיר איר געזאָגט, אז מיר זענען נאָר פיר פרויען. זי איז מסכים געווען. באקומענדיק עסן, וואָס האָט נישט געקלעקט פאר פיר, האָבן מיר זיך געטיילט זאלבאזעקסט.

צוויי וואָכן האָבן די דייטשן געהאלטן די פאָזיציע אין דאָרף. נאָך צוויי וואָכן ליגן אין באהעלטעניש, האָט אונדז די פויערטע אָנגעזאָגט, אז מיר קענען שוין ארויס. פון איצט־אָן קענען מיר זיך שוין געפינען אין איר שטוב. זי האָט אונדז דערציילט, אז פון א דערנעבנדיק דערפל, צוויי קילאָמעטער פון דאנען, זענען א סך פויערים מיט זייערע משפחות אנטלאָפן. דאָרט געפינען זיך שוין די רוסן. ווען מען זאָל אונדז דאָ פרעגן, דארפן מיר דעריבער זאָגן, אז מיר זענען פון יענעם דערפל. זי האָט אונדז געגעבן א ביסל קליידונג, נישט צו זיין פארדעכטיק די פאָר טעג.

די דייטשע ארמייען זענען דערווייל געלאָפן אין בהלה דורכן דערפל, אָפטרעטנדיק. דאָס ארטילעריע־פייער האָט נישט אויפגעהערט. אונדזער טיר האָט נישט גערוט. דורכ־לויפנדיקע דייטשן האָבן כסדר געזוכט קווארטירן, אָפצורוען און אונדזערע הערצער האָבן געפלאטערט פון פחד, טאָמער דערקענט מען אונדז.

דריי טעג פאר אונדזער באפרייאונג, האָט די פויערטע פארלאנגט, אז מיר זאָלן איר פארלאָזן. דער סאָלטיס זאָל האָבן געמסורט, אז פויערים באהאלטן קאצעט־מענטשן און ס.ס.־לייט זוכן ארום. זי זיל נישט דערשאָסן־ווערן צוליב אונדז.

מיר זענען ארויס פון איר שטוב, נישט־וויסנדיק ווהין צו וועגן אונדזערע טריט. געגאנגען זענען מיר אין דער ריכטונג פון דער פראָנט־ליניע, צוגעקומען צו א שיטער וועלדל און זיך דאָרט באהאלטן. אינדעם, דערזעען מיר א שייגעצל פון א יאָר צען, וואָס דערנענטערט זיך צו אונדז. וויל ער אונדז מסורן? — ניין. דאָס יינגל איז געשיקט געוואָרן פון זיין פאָטער. דער פאָטער פארבעט אונדז אין זיין הויז, נישט וויט פון דאנען. מיר האָבן זיך געלאָזן גיין מיט אים. דאָס שגצל האָט אונדז געפירט דורכן הויף, דורך א הינטער־טיר. און באמערקט האָבן מיר, אז דורך דער פראָנט־טיר גייען ארויס דייטשן. זיי לויפן ארויס מיט זייער געפעק, קלעטערן ארויף אויף אן אויטאָ און אנטלויפן.

דער פאָטער האָט אונדז בארואיקט. ער אליין קומט איצט פון בוכנוואלדער לאגער. אונדז האָט ער באמערקט דורכן פענצטער און פארשטאנען, ווער מיר זענען...

די פויערטע פון הויז איז אוועק צו אירס א משפחה און מיר זענען געבליבן אליין. דער קעלער איז פול געווען מיט קארטאָפל. דערצו פלעגט דער קאצעטלער־פויער ברענ־גען אונדז א סך עסן. ער און אנדערע האָבן אונדז געבראכט פון אלדאָס־גוטס, אפילו פלייש... מיר האָבן זיך אזש איבערגעגעסן און די מאָגנס קאליע־געמאכט.

נאָך א נאכט פון שווערער באָמבארדירונג, איז אונדז דאָס שגצל געקומען אָנזאָגן, אז די רויטע ארמיי איז שוין אין דאָרף...

מיר זענען ארויסגעלאָפן צום שאָסיי און מיט די אייגענע אויגן דערזען, אז דאָס איז אמת!...

אין א פאָר שעה ארום זענען שוין אָפיצערן פון דער רויטער ארמיי געווען ביי

אונדז אין שטוב. מיר האָבן זיי מכבד געווען מיט עסן, אָבער קיין צוטרוי צו אונדז האָבן זיי נישט געהאט. ערשט ווען עס איז געקומען א יידישער אָפיצער און מיר האָבן אים אלץ דערציילט, האָט ער זיי אויפגעקלערט ווער מיר זענען...

געווען איז דאָס אין דאָרף פאָרעמבא, אויבערשלעזינן. ארום זיבעציק קאצעטלער האָבן זיך דאָרט געפונען אין יענעם מאָמענט פון דער באפרייאונג.

מיר האָבן קיין געדולד נישט געהאט, לענגער אין דאָרף צו פארבלייבן. עס האָט געצויגן „אהיים", כאָטש איך האָב גוט געוווסט, אז קיינער קאָן מיך שוין דאָרט נישט דערווארטן...

צו־פוס האָבן מיר זיך געלאָזן צו דער ערשטער באן־סטאציע און פון דאָרט, זענען מיר אָנגעקומען קיין סאָסנאָוויץ. דאָרט האָבן מיר זיך צוזאמענגעטראָפן מיט מיידלעך פון דער „אוניאן"־קאָמאנדע און מיר האָבן צוזאמען פארבראכט איין טאָג.

מיר זענען אָנגעקומען קיין ווארשע און זיך נישט געהאט ווו אהינצוטון. מיר האָבן דער חרובער ווארשע נישט דערקענט. דער יידישער קאָמיטעט האָט זיך געפונען אין פראגע, אויף טוואַרדע 43. דאָרט האָט מען געטראָפן אָנגעלאָפענע יידן פון אלע עקן פוילן. קיינער האָט נישט געהאט, ווו זיך אהינצוטון.

און אָט זיך איך שוין אין צוג קיין סקערניעוויץ. די רייזנדע אין וואגאָן רעדן מיט באדויערונג, וואָס מען האָט נישט אלע יידן אומגעברענגט. איך זיך און טראכט: וועמען וועל איך דאָרט טרעפן, אין מיין היים־שטאָט? ווי וועל איך עס איבערטרעטן די שוועל פון אונדזער הויז?... אפשר לעבט נאָך מיין ברודער ישעיהו? צי וועל איך בכלל טרעפן א יידן אין סקערניעוויץ?

דער צוג יאָגט און מיין הארץ פלאטערט. אנשטאָט פרייד, — ווייניט אלץ אין מיר, קראמפט־זיך אין ספאזמען. אייניג פון א משפחה בין איך איבערגעבליבן! און אפשר אייניג פון א גאנצער שטאָט מיט יידן! מיט וואָס בין איך עס בעסער געווען פון אלע? פארוואָס איז עס מיר באשערט געווען איבערצולעבן אייניג פון אלע? — — —

סקערניעוויץ... איך גיי איבער די גאסן, די היימיש־ליבע און פרעמד פארהאסטע. איך גיי, ווי אין א וויסטן חלום. נישטאָ קיין יידישע נשמה!

און דאָך, האָב איך זיך נאָכגעפרעגט און טאקע זיך דערווווסט, אז עס זענען דאָ עטלעכע יידן בייַ קוטשינסקין...

איך האָב געטראָפן קוטשינסקין מיט זיין משפחה און בייַ אים: — מאיר בענדערן מיט זיין ברודער מאָניעק און משה בוקי מיט זיין משפחה און ישראל געצעל.

צוויי טעג בין איך געווען בייַ קוטשינסקין. איינמאָל האָט מען מיך אריינגערופן צו משה בוקי, ווו עס איז געווען א יונגערמאן, אויך אן אנטלאָפענער פון לאָגער. מיר האָבן זיך פארנאנדערגעשמועסט וועגן אונדזערע איבערלעבענישן. ער האָט זיך פאר־געשטעלט: משה לעסלאו...

דאָס איז געווען מיין ערשטע באגעגעניש מיט מיין איצטיקן מאן.

די ערשטע צייט זענען מיר געווען ביי משה בוקי אין זיין פארמלחמהדיקער ווויונונג. נאָכדעם זענען מיר אריבער ווויונען צוזאמען מיט מאיר בענדער, אויף פלאָריאן־פלאץ (חזיר־מארק). אוודאי האָב איך זיך געקענט נעמען אונדזער פארמלחמהדיקער ווויונונג, ווו עס האָט געווויונט א גויע. איך האָב, אָבער, קיין הארץ נישט געהאט, צו לעבן מער אין אָט דער שטוב, וואָס וואָלט מיר צופיל דערמאָנט מיין עלנט. איך האָב אויך נישט געווואָלט ארויסוואַרפן דער גויע, ווי איך האָב רעזיגנירט פון אָפּנעמען די סחורות, וואָס מיר האָבן ביי גויים איבערגעלאָזן, מיט גוטסן האָבן זיי עס נישט אָפּגעגעבן און אז מען האָט געפרווועט מיט בייזן, געריכטלעך, — האָט מען שוין געהאט צו־טון מיט דער געהיים־אָרגאניזאציע „א. ק.". נישט איין ייד, וואָס איז צוריקגעקומען אויף זיין נחלה, איז דערשאָסן־געווארן. טאָג־טעגלעך, אין צוגן, אויף וועגן און אין צענדליקער שטעט און שטעטלעך האָט די „א. ק" געשאָסן יידן, וואָס זענען אדורך אלע גיהנומס און על־פי נס זיך געראטעוועט. מען האָט זיי געשאָסן בלויז צוליב דעם, טאָמער וועלן זיי פארלאנגען זייערס, וועלן עפעס צוריק אָפּנעמען. און וואָלט איך איצט אונדזערע „היימישע, גוטע" גויים דערצערנט, וואָלט איך געבראכט אין געפאר נישט נאָר זיך, נאָר דאָס גאנץ הייפעלע יידן אין סקערניעוויץ. און סיי ווי האָט עס מיך געטריבן פון דאנען און איך האָב געווואָלט, ווי אמשנעלסטן פארלאָזן די שטאָט.

צום הייפעלע סקערניעוויצער שארית־הפליטה זענען צוגעקומען: פרוי פערסטנ־בערג מיט איר טאָכטער, געצעל מיט זיין שוועסטער, מאיר פלעקער מיט זיין שוועסטער, יאנקל פוטערמילך מיט זיין פרוי און קליין קינד, פרוי ראָזענקראנץ מיט איר זון און טאָכטער, דער שערער בירענבוים מיט זיין פרוי, דזשאלאָווסקי, קנאָפמאכערס טאָכטער, לאה בערלינער מיט איר שוועסטער ליבע, (געווויונט אין ווראָצלאוו), משה נוימאן (גע־ווויונט אין לאָדזש) און פרייליכס זון. מענדל רימער איז צוריק געקומען פון דער רויטער ארמיי.

געווויונט האָבן מיר אין סקערניעוויץ 9 חדשים.

אלע גרוילן, וואָס איך האָב איבערגעלעבט אין די מלחמה־יאָרן, האָבן נישט גע־קאָנט פארווישן פון מיין זכרון צוויי עפיזאָדן, וואָס האָבן זיך אזוי בלוטיק איינגעקריצט אין מיינע געהירן. געווען איז דאָס אין די ערשטע טעג נאָך דער אָקופאציע, איידער מיר האָבן סקערניעוויץ פארלאָזן. איצט, זייענדיק ווידער אין סקערניעוויץ, האָבן מיך יענע בילדער אזוי פארפאָלגט, אז איך קען איבער זיי נישט אריבערגיין. איידער איך פארענדיק מיין בינטל זכרונות, זאָל מיר דעריבער דערלויבט־זיין, די צוויי עפיזאָדן צו דערציילן:

עפיזאָד נומער איינס:

מאָטקע גינגאָלד און ישראל דזשאלאָווסקי זענען געכאפט געווארן אויף ארבעט אין פאלאָן־גאָרטן. נאָך דער ארבעט, האָבן זיי די זשאנדארן באפוילן אויסצוגראָבן א גרוב, ארום אנדערהאלבן מעטער די טיף און אריינשטעלן זיך אינעווייניק. די זשאנ־

דארן האָבן ביידן אין דער גרוב פארשאָטן אזוי, אז נאָר די קעפ האָבן ארויסגעשטאַרצט פון דער ערד. איבער די קעפ האָבן די זשאנדארן געטראָטן מיט זייערע שטיוול און נאָכדעם — זיך אוועקגעגאנגען. א נס איז געשען: אן אדורכגייענדיקער פּאָלאק האָט באמערקט די צוויי הילפּס־רופנדיקע קעפ. ער איז געירט געוואָרן פון דעם אויסטערלישן בילד און זיי אויפגעגראָבן. און אזוי זענען זיי דאן ניצל־געוואָרן.

די דאָזיקע געשיכטע האָט דאן אָנגעוואָרפן א פחד אויף די סקערניעוויצער יידן און דערדריקט זייערע געמיטער. דאָס איז געווען דער ערשטער ביישפיל פון נאצישן סאדיזם.

עפּיזאָד נומער צוויי:

א גוי האָט געמסורט דעם אייזן־סוחר פישל לאנדאו, אז ער האָט געגומען ביי אים א צו־הויכן פרייז. די דייטשן האָבן דאן ארויסגערופן פישל לאנדאוען, דעם רב און אייניקע מיטגלידער פון דער קהלה־פארוואלטונג, אין לאנד־ראט (אין סיימיק־הויז). דאָרט האָבן די דייטשן בלויז געהאלטן פאר זיי א שטראָף־רעדע, וואָס האָט אָנגעוואָרפן אן אימה און נאָכדעם — געהייסן זיי גיין. אָבער עפּענעדיק די טיר, זענען זיי שטיין־געבליבן אויף דער שוועל פארציטערטע און זיך פון אָרט נישט געקאָנט רירן: איבער די טרעפ איז געלעגן אויסגעשפרייט א ספר־תורה מיט די אותיות ארויף! די דייטשן האָבן געצוונגען צו גיין איבערן הייליקן פארמעט, דער רב און די פירער פון דער קהילה זאָלן טרעטן די הייליקע שריפט מיט די פיס. מען האָט זיי געשלאָגן איבער די קעפ, ביז דער ווייסער פארמעט און די שוואַרצע אותיות זענען רויט־געוואָרן פון בלוט. און דאן זענען די יידן געגאנגען.

ויסעו־ויחנו. מיר האָבן פארלאָזן סקערניעוויץ און אריבערגעפאָרן קיין רייכענבאך און פון רייכענבאך — קיין דייטשלאנד. אין 1946 האָבן מיר געהאט די מעגלעכקייט, צו פאָרן קיין אמעריקע. אונדזער ציל איז אָבער געווען ארץ־ישראל. ערשטנס, האָב איך געגארט צו טרעפן־זיך מיט מיין שוועסטער ראָזא ערשטער־שטערן. צווייטנס, האָט מיך געיאָגט די ענטוישונג אין דער גאנצער קריסטלעכער וועלט. און ועל־כולם איז ארץ־ישראל תמיד געווען מיין בענקשאפט און מיין האָפענונג. קיין לעגאלע מעגלעכקייטן עולה צו זיין, זענען נאָך דאן נישט געווען און מיר האָבן זיך געגרייט, מיט אלע וועגן און אומוועגן, דערגרייכן די ברעגן פון אונדזער לאנד.

מאיר ראָזענטאל, סידנעי

„יוזעף פאדסטאלסקי"...

1

אזוי האָט עס זיך אָנגעהויבן

מאיר ראָזענטאל

דעם דריטן סעפטעמבער 1939, דריי טעג נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה, האָבן שוין נאצישע לופט־עסקאדרעס אָן אויפהער באָמבארדירט סקערניעוויץ. כמעט די גאנצע באפעלקערונג איז, אין גרויס פאניק, אנטלאָפן זיך שיצן אין די דערבייאיקע שטעט־לער, דערפער און וועלדער. נישט־קאָנענדיק איבערלאָזן אויף הפקר מיין קראנקער שוועסטער, בין איך געווען פון די לעצטיילטע, איבער־געבליבענע אין שטאָט. די באָמבארדירונגען האָבן נישט אויפ־געהערט. עס האָט געברענט דער מארק און עס האָבן געברענט אייניקע זייטיקע גאסן. אין רויך־נעפלען, באפארבט מיט דער שיין פון די שריפות, האָבן זיך געטראָגן בהלהדיקע מאסן, וואָס האָבן פארלאָזן זייערע היימען און זוכן שוץ און רעטונג. עס האָבן געשטראָמט פאָלאקן און יידן, משפחות, קהילות גאנצע, מיט ווייב און קינד, מיטן גאנצן ביסל אָרעמקייט אין זאק און אין פאק. מען איז געגאנגען צו־פוס, זיך געשלעפט מיט איבערגעלאָדענע וועגענער, טייל — אויף לאסט־אויטאָס, וועלכע זענען אָבער שטיין געבליבן אין וועג צוליבן פעלן פון בענזין. צוזאמען מיט דער ציווילער באפעלקערונג, איז גלאָפן די פאָליציי, די עוואקואירטע פאָטשט, זעלנער און אָפיצירן פון דעם דורכגעבראָכענעם, דעזאָרגאניזירטן פראָנט. אלץ איז גלאָפן קיין וואַרשע. מיר האָבן באלד דערפילט די גאנצע טראגישקייט פון דער לאגע, וואָס עס האָט אונדז אויך באשטעטיקט א פארבייליפנדיקער מאיאָר. „די לאגע איז האָפנונגס־לאָז! — האָט ער געזאָגט — פוילן איז פארלוירן!". ווי אירָאָניש האָט דאָן אָפּגעקלונגען אין מיינע אויערן דער „מי שילני אי זוארטשי" און אנדערע שטאָלצע לאָזונגען פון

דעם „קרענטשמי וואַנסי־פּאַלק!... די גאנצע פּוילישע מלוכה פאלט זיך פאנאנדער ווי א קאַרטן־שטיבל!

די זיך־באהאלטנדיקע אין וועלדער און דערפער זענען צוריקגעקומען. אויך דאָרט פאלן באַמבעס און אויך אהין איז דערגאנגען דער גאנצער טראגישער אמת.

וועו מיין משפחה איז צוריקגעקומען פון וואלד, האָב איך, מיט מיין פריינט זעליק ראָטמאן, זיך אַנגעשלאָסן אָן דעם שטראָם פליטים, קיין וואַרשע. מיר זענען געלאָפן אונטער א כסדרדיקער באַמבארדירונג, אונטער א האָגל פון קוילן און געדיכטע סעריעס פון מאשין־געווער. מענטשן זענען געפאלן ווי געשניטענע זאנגען. די געשרייען און הילפס־רופן פון די פאראוונדעטע קלינגען מיר נאָך איצט אין די אויערן. אין וואַרשע האָבן מיר נישט געקאָנט אריין. די שטאָט האָט זיך פארבאריקאדירט. מיר זענען שטיין־געבליבן הילפסלאָז און דאָ האָבן אונדז נאצישע געפאנצערטע דיוויזיעס דערגרייכט. נישט האָבנדיק קיין אנדער ברירה, האָבן מיר זיך אומגעקערט קיין סקערניעוויץ. די שטאָט איז נאָך נישט געווען אָקופירט, ווייל די דייטשן זענען געגאנגען אויף וואַרשע דורך ראַווע. א פוילישער המון האָט זיך שוין, אָבער, נישט געקאָנט דערוואַרטן אויף „זייער" אָנקום און האָבן שוין באצייטנס אָנגעהויבן רויבן יידיש האָב־און־גוטס. א פאַר טעג שפעטער, וועו די דייטשן זענען אריין אין סקערניעוויץ און באפוילן צו עפענען אלע יידישע געשעפטן, האָבן שוין פאָלאקן מיט דייטשן צוזאמען פראנק־און־פריי גע־רויבט און אלץ צעריבט אויף א כשרן און באקוועמען אופן.

מיר האָבן באלד דערפילט די טייוולאָנישע ממשלה. א האָגל פון פינצטערע גזירות האָט זיך א שאָט־געטון איבער אונדזערע פארצווייפלטע קעפ: אין אָוונט טאָרן מיר נישט פארלאָזן אונדזערע ווינונגען, מיר מוזן טראָגן א מגן־דוד־באנד אויף דער לינקער האנט, מיר טאָרן נישט האנדלען, טאָרן נישט פאָרן מיט דער אייזנבאן, טאָרן גאָרנישט! עס האָט זיך אָנגעהויבן א הינט־שלעגעריש כאפן יידן אויף ארבעט. אין דעם האָבן געהאָלפן פאָלאקן, וועלכע האָבן די יידן בעסער דערקענט. עס האָט נישט געהאָלפן קיין אויסבאהאלטן־זיך, — פון בוידעמער, קעלערס, קלאָזעטן און טיפסטע לעכער האָט מען ארויסגעשלעפט באהאלטענע יידן, געשלאָגן, געפיניקט און געשלעפט אויף „אר־בעט". אויך איך בין געווען א געכאפטער און, מיט א גרופּע אנדערע יידן, געמוזט אויסרייניקן דעם באַמבארדירטן באן־הויף. מיר האָבן געשלעפט ארכיוו־דאָקומענטן, מיסט און צעבראָכן מעבל פון די ביורא־צימערן און אלץ צוזאמענגעשאָטן אין איין בארג, אויפן פלאץ ווו די דראָשקעס פלעגן שטיין. די ארבעט איז געטון געוואָרן אונטער זיד־לעריין און קלעפ פון דייטשן און פוילישע אויפזעער. צום סוף האָבן זיי דעם גאנצן צוזאמענגעשאָטענעם בארג אונטערגעצונדן און, מיט מערדערלעכע קלעפ, געצוונגען אונדז דורכצולויפן דאָס פייער פון ריזיקן שייטערהויפן. אייניקע חסידישע בחורים זענען דורכגעשפרונגען דאָס פייער נישט אין סאמע צענטער, האָט מען זיי אכזריותדיק געשלאָגן און געצוונגען נאָכאמאָל צו שפרינגען אין פייער און דורכצולויפן דווקא אין סאמע צענטער. אייניקע, פארטשעפנדיק־זיך אין די גלאָוונעס פון שטיקער נישט־דערברענט מעבל, זענען אומגעפאלן אין פייער און קוים ארויסגעלאָפן, ווי ברענענדיקע זיילן.

אונדזערע „ארבעטסגעבער" האָבן געלאכט און זיך געוויילט פון אונדזערע יסורים, אנט־קעגן וועלכע די שפּאנישע אינקוויזיציע איז זיכער געווען א שפּילעכל.

זאָל מיר דערלויבט זיין צו שילדערן נאָך איין בילדל, איינס פון די סאמע ערשטע, וואָס האָט זיך אזוי איינגעקריצט אין מיין זכרון: פּאָלאקן האָבן אנטדעקט, אז ביים געלן מתתיהו ברוקמאן, וועלכער האָט געוווינט אין מארק, דאוונט מען שבת. צעשלאָגענע האָט מען אלעמען פון דאָרט ארויסגעשלעפּט, געגעבן זיי בעזעמער און געצוונגען צו רייניקן דעם מארק. דער ארומרינגלענדיקער המון האָט זיי דערביי באוואָרפן מיט שטיי־נער און בלאָטע און די היטלעריסטן האָבן דאָס בילד געפילמט...

די עקאָנאָמישע לאגע פון דער בארויבטער און רעכטלאָזער יידישער באפעלקערונג איז געוואָרן א ביטערע. דער רייכער שיכט האָט געלעבט פון דעם, וואָס עס איז זיי נאָך געלונגען אָפּצוראטעווען. פיל שווערער איז געווען דעם מיטל־קלאס. אָבער די אָרעמע מאסן, די מערהייט פון דער באפעלקערונג, האָט שוין געהונגערט ממש. די ערשטע געשוואָלענע געזיכטער פון הונגער, האָב איך געזען ביי א באקאנטער ציוניסטישער משפּחה, פון וועלכער צוויי מיטגלידער לעבן היינט אין ישראל.

די נאציס האָבן געשאפן א „ציווילע" פארוואלטונג, וואָס זאָל אָנפירן מיט די אדמיניסטראטיווע, עקאָנאָמישע און סאָציאלע ענינים. אָבער געהערשט איבער אונדז האָבן פיר קאסטן: נאציס, פאָלקס־דויטשן, פּאָלאקן און... „זיידענע יונגעמאנטשיקעס" פון אחינו בני ישראל. פארשטייט־זיך, אז א ייד האָט, פאר דער זעלבער „עבירה", געקראָגן א פינף־פאך שווערערע שטראָף ווי א פּאָלאק. לעבן האָבן די יידן געדארפט פון די הונגער־קארטן, וואָס איז זיי צוגעטיילט־געוואָרן. אלע יידישע געשעפטן, האנדלס־צווייגן, פאבריקן, בענק און מארק־סטראגאנעס האָבן די פּאָלאקן איבערגענומען. זיי זענען אזוי פארכליניעט־געוואָרן פון פּרנסה און אזוי פארשיכורט פון דעם יידישן רויב, אז זיי האָבן אינגאנצן פארגעסן, וואָס זיי זעלבסט האָבן פארלוירן... און פאקטיש: וואָס פאר א ווערט האָט די אייגענע מלוכהשע אומאָפּהענגיקייט, אנטקעגן דעם, וואָס די יידן־פראגע ווערט ענדלעך געלייזט אויף אזא אופן, ווי זיי האָבן געחלומט און זיך תמיד געוווונטשן?...

אדוואָקאט ווערטהיים און איך האָבן אינטערווענירט ביים ריכטער קאָוואלסקי, וועלכער איז געווען אן אויטאָריטעט ביי דער פּוילישער אינטעליגענץ. ער האָט אונדז צוגעזאָגט צו באהאנדלען דעם ענין מיט זיינע פריינט געהיים. נאָך אָט דער אינטער־ווענץ, האָט זיך טאקע געלאָזן פילן א געוויסע צוריקגעהאלטנקייט אין אנטיסעמיטישע ארויסטרעטונגען פון דער אינטעליגענץ. העכערע און קלענערע בעאמטע האָבן זיך, פון דעסטוועגן, געריסן צו ווערן פארוואלטער איבער יידישע געשעפטן און הייזער. פון דעם רויב־און בלוטדורשטיקן המון — איז שוין אָפּגערעדט.

לויט איינעם פון די אומצאָליקע באפעלן, איז געשאפן־געוואָרן דער יודענראט. ער איז באשטאנען פון פאָלגענדע פערזאָנען: דער לערער גוזשיק — פאָרזיצער, אברהם ראָזענבלום — וויצע־פאָרזיצער, האוס — סעקרעטאר, עזריאל קוטשינסקי — קאסירער. מיטגלידער: יחיאל וויינאכט, יצחק שעוואץ, ישראל דזשאלאָווסקי, געצל הערשקאָרן,

מאיר גוטמאן, אלימלך קירנבערג, דוד שטשופאק, בעריש זאקאן, ד״ר ראָזענטאל, ד״ר דויטשער, אדוו. ווערטהיים, משה מאנדעלבוים, אינזשיניער פנחס פוקס, א לאָדזשער פליט און איך. עס איז געווייליט־געווארן א פינאנס־קאָמיסיע אונטער דער לייטונג פון ה׳ עזריאל קוטשינסקי. א ווירטשאפט, אפראָווויזאציע און סאניטאר־קאָמיסיע אונטער דער לייטונג פון ד״ר ראָזענטאל. א געריכט אונטער דער לייטונג פון אדוו. ווערטהיים. מקוה: דוד שטשופאק. ארבעטס־קאָמיסיע: אינזש. פנחס פוקס, איך און אנד. איך בין געווען דער פאָרשטייער פון דער קאָמיסיע, ביים נאצישן ארבעטס־אמט און אברהם ראָזענבלום האָט דעם יודענראט פארטרעטן ביים לאנד־ראט (סטאראָסטוואָ). איך האָב געהאט אויף זיך די אויפגאבע צו לינדערן, ווי ווייט מעגלעך, די ארבעטס־גזירה און אלע אירע באגלייט־דערשיינונגען. שטייענדיק אין קאָנטאקט מיטן לייטער פון נאצישן ארבעטס־אמט, האָב איך געווואגט, נישט קוקנדיק אויף דער טויט־שטראָף וואָס האָט מיר געדראָט דערפאר, צו געבן אים כאבאר. עס איז מיר געלונגען און איך האָב אים איבערגעקויפט. ער האָט אקצעפטירט מיין ביטע, אז נאָר דער יודענראט זאָל צושטעלן דעם געפאָדערטן קאָנטינגענט ארבעטער. די פוילישע און נאצישע אינסטיטוציעס זענען פארארדנט־געווארן: נישט צו כאפן קיין יידן, אויף דער אייגענער האנט, צו דער ארבעט. אלץ איז דער־ליידיקט־געווארן דורכן ארבעטס־אמט. מיר האָבן עטוואָס פרייער אָפגעאָטעמט, לערענע־דיק פון דעם פאל, אז נאָר כאבאר קען לינדערן אונדזער לאגע און זייערע כוליגאנישע, חיהשע געזעצן.

דער יודענראט האָט אָרגאניזירט א פאָלקס־קיך אונטער דער לייטונג פון ישראל דושאלאָווסקי. עס איז אויך טעטיק געווען אויף דעם געביט בעריש זאקאן, וועלכער האָט אויסגענוצט זיינע באקאנטשאפטן אין אנטיסעמיטישן מאגיסטראט. אָבער צוגעשטעלט האָבן זיי אונדז פארפוילטע קארטאָפל, שלעכטע מעל און אנדערע געמישטע, קאליעדיקע און ווערעמדיקע פראָדוקטן. די לאגע איז געווארן ערגער פון טאָג, צו טאָג. אָבער האָפענונגסלאָז איז זי געווארן מיטן מאָמענט פון אָפשליסן אונדז אין געטא.

דאָס געטא האָט ארומגענומען פאָלגענדע גאסן: די באטאָרי (פיעטריקאָווער גאס), פון דער לינקער זייט גייענדיק צו די קאָשארן, אָנהויבנדיק פון מרדכי ווינבערגס הויז, ווו די יידישע פאָלקס־שול זענען געווען. די ליניע האָט זיך געצויגן ביז הענער לייזערא־ווישטשע גשעפט און פון דאָרט — ביז שמואל זיידעס הויז. און ווייטער ביז דעם אָרט, ווו אברהם גבריאל דער הויקער האָט געהאט דאָס גשעפט. די גאנצע סטריקאָווסקע גאס, דעם רבינס געסל, דאָס מקוה־געסל, יהושע מלמדס געסעלע, די ראָווער גאס ביז צו דער קליינער קירכע, די סטאניסלאָווסקע, ווו די שפּיכלערס האָבן געווינט, די דלוגע און אנדערע „זשאבע״־געסלעך. רעכטס מיט דער פּיאָטרקאָווער האָט זיך די גרענעץ אָנגעהויבן פון דעם קאָלאָנטאיא־געסל מיטן מילימעריישן שפּיטאָל און האָט זיך געצויגן ביז נייַמאנס קאָלעקטור, שכנאָס הויז, דעם סאָדע־וואסער־פאברי־קאנט. דער פלויט איז געווען א הילצערנער, מיט אן אריינגאנג פון דער ראָווער זייט. אויף באטאָרי־גאס איז דער פלויט געשטאנען האָרט ביים טראָטואר. דער שאָסיי, וואָס האָט געפירט צו די קאָשארן און שפּיטאָל, האָט נישט געהערט צום געטא. א הילצערנער וויאדוקט איז אויפ־

געשטעלט־געווארן אין עק סטריקאוועך און פיאטרקאוועך, כדי די יידן זאלן קענען אריבערגיין פון איין זייט געטא־גאס — אין דער צווייטער.

אין געטא איז געשאפן געווארן א יידישע פאטשט אונטער דער לייטונג פון יצחק שעוואץ, א יידישע פאליציי אונטער דער לייטונג פון אלימלך גרייעק און זעליק ראטמאן. א יידישער שפיטאל אונטער דער לייטונג פון ד״ר ראזענטאל. שוועך צו זאגן, וואס אט די אלע ענערגישע יידן אין די קאמיסיעס, וואלטן ביכולת געווען אויפצוטון. אבער דער באפעל צו פארלאזן דעם סקערניעוויצער געטא און אריבערפארן אין וואדשעווער, האט איבערגעריסן אלע טעטיקייטן.

מיטן אויסנאם פון א נישטיקער צאל פאמיליעס, וואס זענען אוועקגעפארן אין דער ריכטונג, צו די מזרח־קרעסן, זענען אלע אריבער אין וואדשעווער געטא. סקערניע־ווץ איז געווארן ״יודענריין״. בלויז הינטער דער שטאט האט דער ארבעטס־אמט איינ־געארדנט א יידישן ארבעטס־לאגער אונטער דער לייטונג פון אינזש. פנחס פוקס. פיל סקערניעוויצער יונגע מענער זענען דארט געווען, צוריקגעקומענע פון וואדשעווער געטא. אבער דער גרעסטער טייל — פרעמדע. אנטלאפענע סקערניעוויצער פון וואדשעווער געטא האבן זיך שפעטער צונויפגעזאמלט אין ראווע, ווו עס האט זיך געשאפן א גאנצע קאלאניע. איבערהויפט זענען דארטן טעטיק געווען קאמאשנשטעפערס, שוסטערס. א צווייטע קאלאניע האט זיך געשאפן אין פשיגלאוו, ביי פיאטרקאוו און א דריטע אין ביכאווא, ביי לובלין. פיל יידן האבן פרובירט אריינצוכאפן־זיך געהיים קיין סקערניעוויץ, כדי אויסצווייגען ביי די ״גוטע״ גויים עפעס פון די סחורות, וואס מען האט זיי איבער־געלאזן צום באהאלטן. די ״גוטע״ גויים האבן זיך אבער פון די יידן אויסגעלאכט אזוי דאס אנפארטרויטע ארעמקייט נישט צוריקגעגעבן. קריגערס א זון, פון אייזן־האנדל״ וועלכער איז געקומען עפעס אפמאנען ביי פענשקא דעם קיילער, האט אט דער ״גוטער״ גוי ארויסגעגעבן די נאציס און זיי האבן אים דערשאסן.

2

אויף דער ארישער זייט

פיזשאק, דער סעקרעטאר פון מאגיסטראט, האט פאר מיר און מיין פרוי, פאר מיין ברודער, זיין פרוי און קינד, פאר מיין שוועסטער הינדע און פאר אברהם באַרנשטיין, ארויסגעגעבן פאלשע פוילישע פעסער. פאר מיין מוטער און נאך א שוועסטער האט ער, צוליב זייער סעמיטישן אויסזען, אפגעזאגט. אויך ישעיהו ערשטער און רחל קראָנהיים האבן באקומען. מיר זענען אלע געווארן ״כשרע אריער״. מיין ברודער האט באקומען דעם נאמען ״רוזשאנסקי״, באַרנשטיין — ״זאוואדסקי״, מיין שוועסטער — ״וואנדא סאשינסקא״ און איך — יוזעף פאדסטאלסקי״. די פוילישע נעמען פון די איבעריקע, געדענק איך נישט. וועז מען האט אונדז פון סקערניעוויץ ארויסגעשיקט קיין וואַרשע,

זענען מיר אוועק קיין לובלין. אין יענער געגנט זענען נאָך קיין געטאָס נישט געווען און די יידישע לאגע איז געווען א לייכטערע. אונדז, פרעמדע, איז אָבער נישט געווען לייכט. מיר האָבן זיך באזעצט אין מיכווו ביי לובלין און אויך דאָרט קיין מנוחה נישט געפונען.

אין אָנפאנג 1942 זענען מיר אוועק קיין ווארשע, ווו מיר האָבן זיך איינגעמאָלדן אלס קריסטן. פון אונדזער מאגיסטראט־סעקרעטאר, מאריאן פיזשאק, האָבן מיר באקומען 10 אויסמעלדונגען אין בלאנקאָ און דערמיט האָבן מיר זיך, אָן שווערקייטן, איינגעמאָלדן.

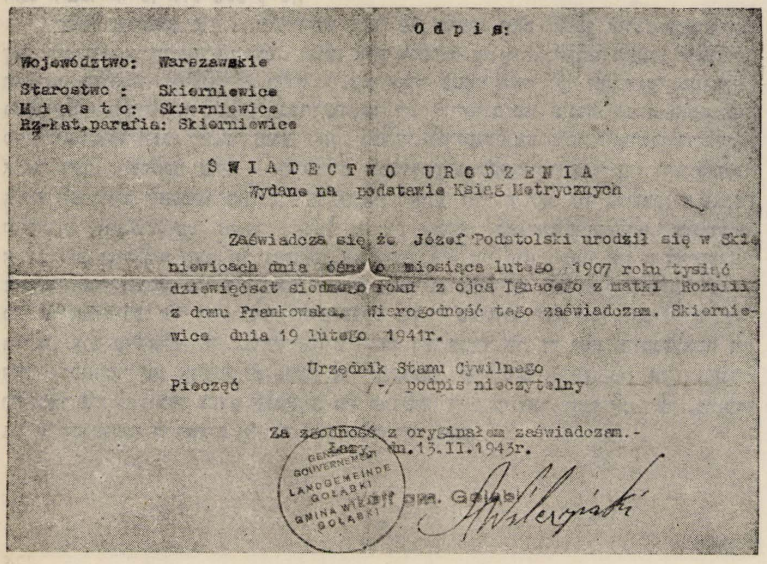

Odpis:

Województwo: Warszawskie

Starostwo: Skierniewice
Miasto: Skierniewice
Rz-kat.parafia: Skierniewice

ŚWIADECTWO URODZENIA
Wydane na podstawie Ksiąg Metrycznych

Zaświadcza się, że Józef Podatolski urodził się w Skie
niewicach dnia 6ósmego miesiąca lutego 1907 roku tysiąc
dziewięćset siódmego roku z ojca Ignacego z matki Rozalii
z domu Frankowska. Wiarogodność tego zaświadczam. Skiernie-
wice dnia 19 lutego 1941r.

Urzędnik Stanu Cywilnego
Pieczęć /-/ podpis nieczytelny

Za zgodność z oryginałem zaświadczam.-
Łowicz, dn.13.11.1945r.

GEMEENTE BESTUUR GOUVERNEMENT LANDGEMEINDE GOŁĄBKI GMINA WIEJSKA GOŁĄBKI

mgr. Gołąb

מיין אריגינאל דאָקומענט

מיין פרויס „גוטער אויסזען" און פערפעקטער פוליש האָט אויך מיין לאגע לייכטער געמאכט. וואָרעם מיין אויסזען איז נישט געווען קיין צו־אריגינער... אין דער קריסטלעכער געזעלשאפט האָבן מיר זיך געפילט גאָר נישט־קריסטלעך. באזונדערס איז עס קאָנטיק געווען אויף מיין פרויס געזיכט. זי פלעגט כסדר רויט ווערן, ווען די „אדלייט" האָבן געריידט מיט הנאה וועגן די יידן־אויסראָטונגען און לויבן דערפאר היטלערן. איר האָב איר, נישט איינמאָל, אויפמערקזאם געמאכט דערויף, זי זאָל זיך באהערשן, אָבער אָן דערפאָלג. מיר האָבן זיך אריבערגעצויגן אין אן אנדער ווינונג. איך בין אנטלאָפן

פון דער אינטעליגענץ און געזוכט מענטשלעכקייט אין ארבעטער־פערטל. אָבער אויך דאָ האָט מען זיך מיט דער יידן־טראגעדיע נישט געקאָנט אָנזעטיקן. מיט חיהשן דורשט האָבן זיי גערעדט וועגן יידיש בלוט. אונדזערע נערוון האָבן עס נישט אויסגעהאלטן. מיין פרוי האָט איינפאך אויפגעהערט עסן. זי האָט געווייגט און געבעטן, מיר זאָלן פאָרן צו איר פאמיליע קיין כעלם, ווו עס איז נאָך נישטאָ קיין געטאָ. און נאָך דריי מאָנאטן לעבן אלס „אריער", האָבן מיר באשלאָסן ווידער צו לעבן אלס יידן, ווילאָנג דער באָדן וועט נישט ברענען אונטער אונדזערע טריט.

בלייבנדיק אָן סחורה און אָן געלט, האָב איך מיין פרוי איבערגעלאָזן ביי איר פאמיליע אין כעלם און אָנגעהויבן צו האנדלען. איך האָב געפירט פעטש פון לובלינער געגנט, אין ווארשעווער געטאָ, צוריקברענגענדיק דערפאר מאנופאקטור און זייגערלעך.

כעלם איז געווען איינע פון די שטעט, וועלכע האָבן „זוכה געווען", אז די ערשטע אקציעס זאָלן דאָרט פאָרקומען. אזוי נאָענט פון סאָביבאָר, האָבן כעלעמער יידן קיין אנונג נישט געהאט, וואָס אין סאָביבאָר טוט זיך. אזוי למשל, האָט זיך ד״ר דויטשער פרייוויליק געמאָלדן צו גיין נאָך טרעבלינקע, ווייל די דייטשן האָבן „אנגאשירט" דאָקטוירים אויף גוטע געהאלטן און קעסט... דערוווסט פון די גאז־קאמערן האָט מען זיך ערשט דאן, ווען א העלפט פון יידנטום איז שוין געווען פארגאזט. און דאן איז שוין די לאגע געווען אזא, אז סם איז געווארן א לוקסוס און האָט זייער טייער געקאָסט. אפטייקער האָבן געשווינדלט און פארקויפט פאלסיפיקאטן. איך האָב זיך באפריינדעט מיט א מיטליעריק פאָרפאָלק און זיי האָבן מיר דערציילט, אז עס איז זיי געלונגען צו באקומען סם. איך האָב דאן געהאלטן ביים אָפפאָרן. געוואָלט צוריק זיך אינאָרדענען מיט מיינע אריש פאפירן, אויף דער ארישער זייט. איך האָב געראָטן צו קריגן א ווינונג און נאָכדעם אראָפנעמען מיין פרוי. די פריינט האָבן מיר, אָבער, געבעטן צו בלייבן נאָך א טאָג, ווייל — — — זיי האָבן באשלאָסן אויסצונוצן ביינאכט זייער טייערן סם און איך זאָל זיך פארנעמען מיט זייער קבורה. איך האָב געזאָלט קומען צו זיי ארום זעקס אינדערפרי, אָבער איך האָב קוים געהאט דעם מוט דאָס צו טון ערשט ארום צען. ניין, עס איז נישט צום דערציילן, וואָס איך האָב איבערגעלעבט, ווען איך בין געגאנגען צו זיי. אָבער די האָר־וואָרצלען אין קאָפּ האָבן מיר געגומען שטעכן, ווען איך בין שטיין־געבליבן אויפן שוועל פון זייער שלאָף־צימער און דערזען זיי ליגן פארשטארטע אין בעט, מיט אָפענע אויגן!

„עס האָט נישט געווירקט" — האָט ער א זיפץ־געטון.

איך בין זיי געפאלן אויף די העלדזער, געקושט און מיט טערען געבעטן, צו שטיין מיט מיר אין קאָנטאקט. איך וועל אויך פאר זיי געפינען א דירה אויף דער ארישער זייט און אראָפנעמען זיי צוזאמען מיט מיין פרוי.

ליידער האָט דאָס געפינען די דירות און די רייזעס געדויערט איבער א וואָך. איך האָב זיי באקומען א דאנק דעם סקערניעוויצער ריכטער נאָווואקאָווסקי. צו מיין גרויסן אומגליק, צו מיין גרעסטן בראָך, ווען איך בין צוריקגעקומען קיין כעלם, איז שוין מיין

טייערע פרוי מלכה, א גרויסער טייל פון איר פאמיליע און דאָס פֿאַרפאַלק, וואָס האָט זיך נישט־דערמסמט — שוין נישט געווען. מען האָט זיי אוועקגענומען קיין סאָביבאָר.

איך האָב זיך באזעצט הינטער לוקאָוו און אָנגעהויבן ארבעטן אויף דער באן, אלס באן־ארבעטער. טויזנטער פרעמדע פֿאַלאקן פון פֿאָמערן און פוילנער געגנטן זענען דאָרט געווען, האָב איך זיך אויך דערקלערט אלס פֿאָזנאנטשיק. אָן חשד איז עס נישט געגאנגען. מיין ארבעטס־גרופּע האָט מיך אוועקגעשלעפּט אין א קרעטשמע אויסצו־פרובירן, צי איך קען טרינקען. וואָרעם יידן, האָבן זיי געווווסט, קענען נישט די מלאכה... דער פאסקודנער סאמאָגאָן האָט אזוי געשטונקען, אז מיינע פויערים האָבן טרינקענדיק, זיך צוגעהאלטן די נעז. אָבער איך, וואָס בין דאן גרייט געווען אפילו סם צו טרינקען, האָב געזשליאָקעט און געשריען: „גיט, ברידער, נאָך א גלאָז!...“ נאָך דעם „לחיים“ בין איך קוים א לעבעדיקער אהיים געקומען. עטלעכע טעג נאָכדעם בין איך קראנק געווען, נישט געגעסן און דאָך — געארבעט. אזוי בין איך, צייטווייליק, פון מיינע כאמעס פטור געוואָרן. די ארבעט איז געווען פאר מיר זייער א שווערע, אָבער איך האָב נישט געטאָרט בלייבן הינטערשטעליק פון די געזונטע פויערים, וועלכע זענען דערצו אויך געווווינט. אָבער איך האָב זיך צוגעווווינט צו די צרות, געהאָרעווועט, מיטגעגאנגען אויף זייערע פאַרווייילונגען און אין דער קירכע. איך האָב אויך געהאט אויסצושטיין די אייפער־זוכט פון מיין באלעבאָסטעס טאָכטער, וואָס איך גיי מיט א צווייט מיידל. און דאָס צווייטע מיידל איז געווען מיין שוועסטער...

ארבעטנדיק אויף די באן־ליניעס פלעג איך אָפט פארבייגיין דעם וואלד „טוזשע־ראָג“. מען האָט געזאָגט, אז אין וואלד געפינען זיך יידן. צו מיין באדויערן, האָב איך א לענגערע צייט קיין יידן נישט אָנגעטראָפן. אָבער דער ערשטער, וועלכן איך האָב שפעטער יאָ געטראָפן, איז געווען א סקערניעוויצער קצב, פון די ביעזשאנסקיס. ער איז ארויסגעשפרונגען פון א צוג, וואָס האָט געפירט מעזריטשער יידן קיין טרעבלינקע. ער איז דערביי געפאלן אויפן פנים און געהאט אן אינערלעכן בלוט־אויסגוס. ער האָט מיך, אין מיין באן־ארבעטער־אוניפֿאָרם, נישט דערקענט און געפרעגט דעם וועג צוריק קיין מעזריטש. איך האָב אים געזאָגט ווער איך בין און מיר האָבן שוין מער געווייניט, ווי גערעדט. דאָך האָט ער מיר דערציילט פון די מעזריטשער שחיטות, ווו כמעט אלע סקערניעוויצער דאָרטן זענען אומגעקומען. זיין פרוי איז נאָך געבליבן אין געטאָ. איך האָב אים געגעבן מיין עסן, עפעס געלט און ער איז אוועק צוריק קיין מעזריטש, ווו אלע זענען שפעטער אומגעקומען.

א צווייט מאָל האָב איך דאָרט געטראָפן צווויי לוקאָווער יידן און א שוואנגערע פרוי, וועלכע זענען אויך פון טרעבלינקער צוג געשפרונגען. צו זייער פארטיידיקונג האָבן זיי געהאט עפעס א צעבראָכן שטיקל שווערד. זיי זענען געווען הונגעריק און פארצווייפלט. ריזיקירנדיק, האָב איך זיי פארזאָרגט מיט קאָצן, וועש, זייף, א ראזיר־אפאראט און עסן. איך האָב זיי אויך אָנגעזאָגט, צו היטן זיך פאר די פויערים, וועלכע

זענען אויפגערעגט צוליב די גניבות וואָס „וואלד־מענטשן" פירן אויס ביי זיי אין די נעכט. די פויערים האָבן זיך שוין איינמאָל אָרגאניזירט און מיט ווידלעס און קאָסעס אוועק אין וואלד אויף א יידן־יאגד. איך האָב זיך דאן קראנק געלייגט, כדי נישט מוזן מיטגיין. צוריקקומענדיק האָבן זיי דערציילט, מיט באדויערן, אז בלויז איין ייד האָבן זיי דערהרגעט. דער שוואנגערער פרוי האָב איך באגלייט צו אירער א באקאנטער פויערטע אין קאָוונאטקי, ווו יענע האָט איר אויפגענומען און אויסבאהאלטן. די צוויי יידן מיטן צעבראָכענעם שוועדל האָבן, ליידער, די פויערים שפעטער געכאפט און איבערגעגעבן אין די הענט פון דער פאָליציי.

איך האָב אויך געטראָפן אין יענער געגנט עלקע קאליקשטיין, מיט וועלכער איך האָב א צייט אָנגעהאלטן א קאָנטאקט. זי האָט די מלחמה איבערגעלעבט.

איינמאָל האָט זיך א פויערישע פור אָפגעשטעלט נעבן אונדזער ארבעטס־פלאץ, צווישן לוקאָוו און מעזריטש. אן עלטערער פויער האָט דאָרט געפירט א יונג יידיש מיידל מיט א צעשאָסענער קני, וועלכע האָט זיך אליין געמאָלדן צום סאָלטיס פון דאָרף, בעטנדיק, מען זאָל זי וואָס־גיכער איבערגעבן צו דער פאָליציי. דער פויער האָט עס טאקע געפירט דער 16—17־יעריקער מיידל קיין לוקאָוו, צו דער זשאנדארמעריע. דאָס מיידל האָט געברענט פון היץ, א פארשמאכטע, מיט געפלאצטע ליפן, האָט זי נישט רעאגירט אויפן נייגעריק־צוזאמענגעלאָפענעם עולם, וואָס האָט געלאכט, געחוזקט און געשטעלט פראגן. איך האָב דעם מיידל אָפגעמינטערט מיט א טרונק וואסער און זי האָט מיר דערציילט, וויי זי איז פון טרעבלינקער צוג געשפרונגען. איר מאמע האָט זי פשוט ארויסגעשטופט פון פליענדיקן וואגאָן, אז זי זאָל ראטעוון איר יונג לעבן. אָבער מען האָט זי נאָכגעשאָסן און געטראָפן אין דער קני. 7 טעג מאטערט זי זיך שוין מיט דער קני. נישט קענענדיק עס מער אויסהאלטן, וויייל די גאנגרענע גייט וואָס־אמאָל העכער, איז זי ארויס פון וואלד און געבעטן דעם סאָלטיס, ער זאָל זי איבערגעבן צו דער זשאנדארמעריע.

וועג די פור איז אוועקגעפאָרן, האָב איך באמערקט, מיט טויט־שרעק, אז מיינע פויערים דערווייטערן־זיך פון מיר און סודען־זיך. איינער האָט מיר דאן א פרעג געטון, פארוואָס איך בין אזוי בלייך געוואָרן. א צווייטער האָט צוגעגעבן: „אונדזערס א מענטש וואָלט זיך אזוי נישט איבערגענומען מיט א זשידווויצע און וואָלט איר קיין טרונק נישט געגעבן!".

דער פאל האָט זיך געקענט ענדיקן פאר מיר פאטאל. מען האָט געריידט וועגן דעם אין דער גאנצער געגנט. מיין ברודער האָט זיך עס דערוווסט. ער האָט דאָרט פראקטיקירט אלס דאָקטאָר. ער איז געווען זייער באזאָרגט וועגן אונדזער אלעמענס גורל. מיינע פויערים האָבן מיר אָפן אָנגעהויבן צו פראָווואָצירן. איינמאָל האָבן זיי פלוצלונג אוועקגעוואָרפן די ארבעטס־מכשירים און געלופן אלעמען צו גיין בחברותא משתין־זיין. איך האָב פארשטאנען אין וואָס זיי גייט און געענטפערט, אז איך דארף איצט נישט. מיט אירָאָנישע באמערקונגען האָבן זיי זיך דערווייטערט פון מיר און געטון

זייערס אויפן פעלד. איצט האָט זיך שוין מיין אומרו פארוואנדלט אין א גרויל. וואָס טוט מען? ווי ווערט מען פטור פון זיי?

דער „טאַראַווי" פלעגט מיך אָפט פארהאלטן ביי זיך אין שטוב, געבנדיק מיר דאָרט צום שרייבן. מיר פלעגן מאכן א שנאפס און איך פלעג אים איבערגעבן נייעס, וואָס איך פלעג הערן פון ריכטער נאָוואקאָווסקי און אנטעק ראָלינסקי. זיי זענען געווען פערזענלעכקייטן אין דער „ארמיא קראיאָווא" און יעדן זונטיק פלעג איך פאָרן צו זיי קיין ווארשע, נאָר אינפאָרמאציעס. מיין „טאַראַווי" האָט פון מיינע זונטיקדיקע רייזעס קיין ווארשע געוווסט און יעדן מאָנטיק האָט ער מיך אוועקגענומען פון דער דרויסנדיקער ארבעט, כדי זיך דורכצושמועסן. ער האָט מיך זייער געאכטעט. די ארבעטער פלעגן דאָס זען און אויך באקומען פאר מיר רעספעקט. זיי אלע זענען זיכער געווען, אז איך געהער צו דער געהיימער אָרגאניזאציע „א. ק.". נאָר דעם לעצטן פאל מיטן אויסדרייען־זיך פון משתין־זיין בחברותא, האָב איך גענומען פון דאָקטאָר אן איין־טאָגיקן קראנקהייטס־אורלויב און בין גלייך קיין ווארשע געפאָרן, צו בארוטן־זיך מיט מיין פרייַנט, ריכטער נאָוואקאָווסקי. ער האָט מיר געהייסן בלייבן אין ווארשע עטלעכע טעג און אליין איז ער געפאָרן קיין לוקאָוו און זיך געזעגן מיט מיין „טאַראַווי". דער „טאַראַווי" האָט אים געפרעגט, צי ער קען מיר אזוי גוט און נאָוואקאָווסקי האָט אים פארזיכערט, אז איך בין א גרויסער פאטריאָט, וועלכער אפילו מיין לעבן פאר מיין לאנד... נאָוואקאָווסקיס ווייזיט האָט טאָקע באדייטנד פארבעסערט מיין לאגע.

אינצווישן איז אריס א נייע פארָרדענונג, וועגן א מעדיצינישער אונטערזוכונג פון גאנצן באן־ארבעטער־פערסאָנאל. עס איז געווען קלאָר, אז מען זוכט יידן. איך און מיין ברודער האָבן זיך דאן אריינגעשפריצט פאראפין אין געשלעכטס־אָרגאן, צו דער פאָרמירן אים. די פארצווייפלונג איז געווען גרעסער פון די שמערצן. ביי דער קאָמיסיע האָב איך דערקלערט, אז איך בין צוויי מאָל אָפערירט געוואָרן, צוליב געשלעכטס־קראנקהייטן, דורך יידישע דאָקטוירים. עס איז געשען דער נס און די קאָמיסיע האָט מיך געכשרט. אויך מיין ברודער איז אדורך. אונדזער לאגע האָט זיך פארבעסערט. צרות האָבן מיר גאָר געהאט פון דער שוועגערין, וועלכע האָט נישט געהאט קיין „גוטן" אויסזען. די פויערים האָבן גערעדט, אז ד"ר קאָוואלסקי (מיין ברודער) איז טאקע א פאָלאק, אָבער זיין פרוי איז זיכער א יידישע!

און יידן־צוגן זענען כסדר געפאָרן קיין טרעבלינקע. און אז מיר האָבן געהערט א געדיכטע שיסעריי, האָבן מיר געוווסט, אז יידן שפרינגען פון די וואגאָנען. מיר אליין האָבן געקענט באמערקן פון דער וויטנס, ווי די יידן שפרינגען. א טייל איז געלונגען צו פארשווינדן אין וואלד און א טייל איז געבליבן ליגן, געטראָפענע פון די קוילן. פון נאָענטן דאָרף און אויך מיינע „ארבעטס־קאמאראדן" האָבן זיך תיכף א לאָז־געטון, ווי בלוט־דורשטיקע היענעס, צו ראבירן די טויטע און פארוווונדעטע. נאקעט האָט מען זיי אויסגעטון. איין יידענע, א נאקעט־אויסגעטוענער, א שוועסטער־פארוווונדעטער, האָט זיך קוים דערשלעפט צו די שינעס, ארויפגעלייגט זיין האלז און געווארט אויף אָנקומענדיקן

צוג. אט די בילדער און סצענעס האבן מיך משוגע געמאכט. איך האב געפילט, אז די געהירן שמעלצן זיך מיר!

איינמאל איז ארויסגעשפרונגען א פרוי. זי האט זיך, אבער, נישט געקאנט מער אויפהויבן. „מיינע" לייט האבן זי אויסגעטון נאקעט און איבערגעלאזן פאר דער פאליציי. מיין שוועסטער, וועלכע איז אנגעגאנגען אלס מיין כלה, האט געפירט די ווירטשאפט ביים „טאראווי". דאס הויז איז געשטאנען הארט ביי די שינעס און זי האט זיך צוגעקוקט צום בילד, ווי די היענעס רייסן די קליידער פון דער פארוונדעטער פרוי. ווי נאר עס איז געווארן אוונט, האט מיין שוועסטער ארויסגעטראגן עסן און אנטון פאר דער אומגליקלעכער. מיינע פויערים האבן עס, צום אומגליק, באמערקט. צומארגנס האט מיך דער „טאראווי" געפרעגט, ווי לאנג איך קען שוין דער פריילן וואנדא... איך האב אים געזאגט, אז א באבע בלייבט א באבע, מיט א ווייך הארץ... דאס האט אים אבער נישט אין בערצייגט.

מאיר ראזענטאל
אלס „יוזעף פאדסטאלסקי"

באזונדיק איינמאל א באקאנטן אין א „בלאק" (8—10 קילאמעטער פאר יעדער סטאציע, איז דא אזא בלאק־הויז), האט ער מיר געזאגט, אז ער וואלט אויף דער פאליציי, ווייל אים איז געלונגען צו פארהאלטן א ייד. א 25־יעריקער בחור האט געווייגט און זיך געבעטן רחמים, מען זאל אים אפלאזן. וועז דער פאלאק איז אויף א רגע ארויס, אמטלעך, האב איך געעפנט א פענצטער, צוגעשטעלט א שטול און א זאג־געטון: „וועז ער וועט צוריקקומען און זיין פארנומען ביים טעלעפאן, וואס ער טאר נישט איבערייסן, נוץ־אויס דעם מאמענט און ראטעווע־זיך!"

און אזוי איז עס טאקע געווען. דער פאלאק האט נישט געטארט פארלאזן דעם „בלאק", האט ער מיר באפוילן נאכצוזיאגן. איך האב נאכגעזיאגט, אבער נישט אלאר־מירט און נישט געראפן קיין הילף. דער פאלאק האט פון „בלאק"־פענצטער געראפן מיט אלע כוחות. צום אומגליק זענען אנטקעגנגעקומען צוויי פויערים, וועלכע האבן אים געכאפט און צוריקגעבראכט. די אנגעקומענע פאליציי האט אים דערשאסן און באגראבן טאקע נעבן דעם „בלאק". צוליב פארזיכטיקייט, בין איך צוויי טעג נישט געגאנגען צו דער ארבעט און נישט געשלאפן אינדערהיים. דער בלאקמאן האט אלע־מען דערציילט, אז איך האב נישט אלארמירט און מיין ארבעטס־גרופע האט עס געהעריק קאמענטירט...

צוליב דער געשעעניש, האב איך באשלאסן, זיך אפצוטראגן מיט מיין שוועס־טער קיין שדלעץ. אויך דארט האב איך געארבעט אלס „קאלעיאזש". מיין שוועס־טער איז דארט געווארן א וואגאן־רייניקערין און שפעטער האט זי געארבעט אין דער אייזנבאן־ביורא. אבער איינמאל, קומענדיק זי באזוכן, אלס מיין כלה, האב איך זיך

דערוווסט, אז זשאנדארמעריע האָט געמאכט ביי איר א רעוויזיע און זי צוגענומען. איך און מיין ברודער האָבן די קעפ איינגעשטעלט, צוגעקומען דאָרט, ווו עס איז אוממעגלעך געווען, געשאָטן מיט געלט און ליידער איז אונדז נישט געלונגען אונדזער שוועסטער צו ראטעווען. זי האָט נישט געקאָנט אויסהאלטן די אכזריותדיקע פיניקונגען און זיך מודה־גיווען, אז זי איז א יידישע — — —.

דאָס ערשטע מאָל האָב איך באזוכט סקערניעוויץ אלס פוילישער באן־ארבעטער מיט וואָנצעס. קיינער האָט מיך נישט דערקענט. געקומען אהין בין איך צוליב פאָלגענדער סיבה: נישט אוועקגענומען צו ווערן, אלס בחור, אויף ארבעט קיין דייטשלאנד, האָב איך זיך אָנגעגעבן אלס פארהייראטער. איצט, ווען עס איז געגאנגען אן אויספאָרשונג וועגן די פרויען פון די אייזנבאנער, צי זיי שטאמען נישט פון יידן, האָב איך געמוזט צושטעלן א צייגניש וועגן מיין נישט־עקזיסטירנדיקער פרוי. איך האָב עטלעכע מאָל געשריבן צו אונדזער מאגיסטראט־סעקרעטאר פיזשאק, אָבער ער האָט מיר דערויף נישט געענטפערט. ווען איך בין צו אים אריינגעקומען, אין זיין ווינונג, האָט ער מיך נישט דערקענט און ווען איך האָב זיך אים „פאָרגעשטעלט", איז געוואָרן א מהומה, וואָס עס איז שווער צו באשרייבן. פיזשאק איז באלד אנטלאָפן. זיין מוטער האָט מיך ארויסגעפירט אין גאָרטן און מיך געבעטן תיכף צו אנטלויפן פון שטאָט. און טאָמער כאפט מען מיך, זאָל איך, חלילה, נישט זאָגן, אז איך בין געווען ביי זיי. דאָס איז געווען א פאָר טעג נאָך דעם, ווי מען האָט אין סקערניעוויץ אויפגעהאָנגען אין מארק צען פאָלאקן, פאר סאבאָטאזש. די זעלבע מהומה האָט זיך איבערגעחזרט, ווען איך בין איריין צום ריכטער נאָוואקאָווסקי, וועלכער איז דאן געווען אינדערהיים אויף אורלויב. איך בין דאן געגאנגען צום סוחר קאָוואלטשיק, אויף דער סענאטאָרסקע גאס. ער האָט מיר דערציילט, אז עזריאל קוטשינסקי, מיט זיין פאמיליע לעבן ערגעץ אין סקערניעוויץ. אין אָוונט בין איך אוועק קיין ווארשע.

איך פיל פאר מיין חוב צו באערן דעם אָנדענק פון דעם איידעלן קריסט, דעם ריכטער נאָוואקאָווסקי, וועלכער האָט נישט איינמאָל ריזיקירט ביים ראטעווען און העלפן יידן. די אנטיסעמיטיש־פאשיסטישע „ארמיא קראיאָווא" האָט אים אין יאָר 1945, דער־שאָסן אלס יידישן קנעכט".

ווען דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט צו ווארשע, האָבן מיר זיך געפונען אין מיעגדזילעשיער וואלד, צווישן צוויי פאָזיציעס. צווישן ביידע פייערן. נישט האָבנדיק וואָס צו פארלירן, האָבן מיר אדורכגעשניטן דעם וואלד, אונטער א העפטיקער ארטי־לעריישער שיסעריי. ארויסקומענדיק פון וואלד, האָבן מיר זיך דערזען אויף דער רוסי־שער זייט!...

און אזוי זענען מיר ענדלעך געוואָרן פרייע מענטשן. ענדלעך — פריי!...

דבורה קוטשינסקא, תל־אביב

איך האב זיך איינגעשטעלט פארן סקערניעוויצער רבין

דבורה קוטשינסקא

וען איך האָב זיך דערוווסט פון אברהמען, זעליק שענידערס זון, אז דער סקערניעוויצער רבי ר׳ יצחק און דער מורה־הוראה ר׳ משה פערקאל זע־נען, צוזאמען מיט אנדערע געפאנגענע, געטריבן־געוואָרן קיין ראווע, — האָב איך מיין רו פארלוירן.

איך האָב דערפילט, אז טאָמער וועט די קרוין פון אונדזער שטאָט געטראָטן־ווערן מיט די פיס, — וועלן אויך אונדזערע קעפ נישט זיין זיכער.

און וועז דער אָפּגעברענטער פרץ טראָמפאָלער, א צעפייניקטער, א צעבראָכענער, מיט א ווייב וואָס ראנגעלט־זיך מיטן טויט ביי אונדז אין שטוב, — האָט געוועדט וועגן רבין, זענען זיינע וועלטער געפאלן ווי גליענדיקע קוילן אין מיין הארץ. „זיצן מיט פארלייג־טע הענט — האָט ער געזאָגט — איז די גרעסטע זינד! מיר וועלן קיין פארענטפערונג נישט האָבן פאר דעם, וואָס לעבט אייביק! מען מוז עפעס טון, מען מוז זיי ראטעווען!״ און איך האָב געפילט די סכנה, וואָס הענגט איבערן קאָפּ פון צדיק און פון די אנדערע כלי־קודש.

אָבער וואָס טוט מען? און וואָס קען מען טון אין א צייט פון הפקר? וועז קיין באלעבאָס איז נישטאָ, נאָר יעדער זעלנער איז באלעבאָס איבער אונדזער לעבן, איבער אונדזער פרייהייט, איבער אונדזער פארמעגן? צו וועמען וועגדט מען זיך? צו וועמעז רעדט מען? — עס איז דאָך נאָך אפילו נישטאָ קיין אדרעס מיט קיין טיר, וווּ אָנצוקלאפן! ווילדע האָרדעס בושעווען אין גאס און אלץ איז הפקר! הפקר!

מאָנטיק, דעם עלפטן סעפטעמבער, זענען אויסגעקלעפט־געוואָרן פלאקאטן אין די גאסן אויף דייטש און פויליש. דאָס זענען געווען די ערשטע פאראָרדענונגען וועגן

צוואנגס־ארבעט פאר יידן. דאָס זענען געווען די ערשטע אָפּיציעלע ווערטער, וואָס עס האָבן געדעדט צו אונדז די נייע מאכט־האָבער, בזה הלשון: פאר די אויסגעפירטע ארבעטן וועלן די מאכט־אָרגאנען נישט צאָלן. פאר נישט צושטעלן־זיך צו ארבעט, דראָט א שטראָף ביז פינף יאָר תפיסה! אונטערגעשריבן איז: ווערמאכט־קאָמענדאנט וועשקע.

יידן זענען געשטאנען פאר אָט די פאראָרדענונגס־פלאקאטן און געקרעכצט: „אר־בעטן און נישט קריגן באצאָלט? און פון וואָס וועלן מיר לעבן?!"

מיר האָבן נאָך דאן נישט געוווסט, אז די דייטשן וועלן, טראָץ דער פאראָרדענונג, די ארבעטנדיקע דווקא יאָ באצאָלן: מיט קלעפ, מיט בוילן, מיט ווונדן, מיט צעפלעטע קעפ, אונטערגעהאקטע הערצער און לונגען! און אפשר האָט מען עס פאָראויסגעפילט, ווארעם דאָס קרעכצעניש און זיפצעניש פון די געזעמלעך מענטשן האָט געשניטן דאָס הארץ.

אין דעם מאָמענט האָט מיר דורכגעבליצט א געדאנק אין קאָפּ: אויב עס איז שוין דאָ עמיץ, וואָס גיט פאראָרדענונגען, איז דאָך שוין דאָ א באלעבאָס! איז דאָך שוין פאראן אן אדרעס, א טיר ווו אָנצוקלאפן און אינטערוועניר!

יאָ, אָבער ווער זאָל גיין אינטערוועניר? פאר מענער איז די סכנה זייער גרויס. מען וועט זיי צעהרגענען, צעשלאָגן און אפשר — שוין צוריק נישט ארויסלאָזן! דאָס וואָלטן געדארפט טון פרויען, — טראכט איך — צו פרויען וועלן זיי אפשר נישט זיין אזוי אכזריותדיק, ווי צו מענער. אפשר וועלן זיי דאָך שאנעווען א דאמע און איר וועלן אויסהערן?

איך גיב א טראכט, וועלכע פרויען עס וואָלטן געקאָנט גיין אין אזא שליחות און איך זע נישט קיין איינע. יעדע האָט זיך איר אייגענעם פעקל צרות. איך דערפיל, אז דער גורל איז געפאלן אויף מיר. די געפאר איז טאקע גרויס און איך בין אויך א מאמע פון צוויי קליינע קינדער. אָבער עמיץ מוז דאָך ריזיקירן! איך גיי דאָך עפעס פארן הייליקן רבין! זיין זכות וועט מיר ביישטיין!

איך האָב אָנגעקושט מיינע קינדער און זיי געזאָגט, אז איך גיי צו באקאנטע און וועל באלד קומען. אויב איך וועל זיך זאמען א ביסל, זאָלן זיי זיך נישט שרעקן. אויך מיין מאן האָב איך נישט געזאָגט, ווהין איך גיי, צוויייפלענדיק, צי ער וועט מיר דער־לויבן. איך האָב א הויב־געטון די אויגן צום הימל: „העלף מיר, טאטע זיסער!" און איך האָב זיך געלאָזן אין וועג אריין.

די קאָמענדאנטור האָט זיך געפונען אין דעם גלחים־בנין, אין עק שטאָט, אין דער נייער פלעבאניע־גאָרטן, ראָג סענאטאָרסקע און פרימאסאָווסקע. אונטער א גרויסער רויטער פאָן מיט א האקנקרייץ, שטייט א באוואָפנטער דייטש און באוואכט דעם אריין־גאנג. עס פאלט מיר איין צו זאָגן, אז איך דארף צום אלטן פראָבאָשטש. אפשר וועט ער מיר גאָר אָננעמען פאר א קריסטן און דורכלאָזן...

— צי קען מען אריינגיין צו אונדזער גייסטלעכן? — פרעג איך אים מיט הארץ־קלאפענישׂ.

— ניין! — גיט ער א ריטש ווי א ווילדע חיה — לאוס פאַן הינ!!!

איך בין אַפגעטראַטן א פארציטערטע. אין דעם מאָמענט איז דורכגעגאנגען א מילי־טערמאן און איך האָב געפרוווט מזל ביי אים. איך האָב זיך ענטשולדיקט, אים דערציילט אז איך דארף נויטיק צו אונדזער גייסטלעכן און אים געבעטן פועלן ביים וואכמאן, ער זאָל מיך אדורכלאָזן. דער מיליטערמאן איז טאקע צוגעגאנגען און געזומען רעדן מיטן וואכמאן. איך האָב אויסגענוצט די געלעגנהייט און, נישט־וואַרטנדיק אויף זיין הסכמה, זיך אריינגעשלייכט אין פלעבאניע־גאַרטן.

איך האָב זיך קיין דין־וחשבון נישט אַפגעגעבן, וואָס פאר א משוגעת איך האָב דאָ אַפגעטון. אז איך בין אריין גלייך דעם וואַלף אין פיסק אריין, צווישן זיינע פאר־צוקערישע ציין!

ניין, דאָס האָט מיך עפעס א העכערער, אן אומנאטירלעכער כוח אריינגעשטויסן אין גאַרטן און מיך באשיצט פון וואכמאן, ער זאָל מיך נישט באמערקן.

אייגאַרדענדיק זייער קאָמענדאנטור אין דעם בנין, האָבן די דייטשן אלע גלחים פון דאנען ארויסגעטריבן. עס זענען דאָ נאָר צייטווייליק געבליבן דער אלטער פראָבאָשטש מיט זיין גאָספאָדיניע און עטלעכע עלטערע גלחים.

וועו איך האָב געעפנט די טיר און דער אלטער פראָבאָשטש האָט מיך דערזען, איז ער בלייך געוואָרן און האָט פארבראכן די הענט: „א, גאָט! — האָט ער אויסגערופן — וואָס טוסטו דאָ?! די דייטשן וועלן דיך דערשיסן!! לויף שנעל צוריק! פארלאָז מיך! איך בעט דיך, גיי שוין אוועק!!!"

„וווּ איז שוין דאָ פאר מיר אן אוועק? — האָב איך געטראכט — וווּ האָב איך דען אן ארויסגאנג? איך בין דאָך שוין אין דער פאסטקע! דער וואכמאן וועט מיך כאפן און איך בין סיי־ווי א פארפאלענע!"

האָב איך זיך געזומען בעטן ביים פראָבאָשטש, ער זאָל העלפן ראטעווען דעם רבין. ווער דען זאָל זיך אָננעמען פאר א גייסטיקן פירער פון אן עדה, אויב נישט איין גייסטלעכער פארן אנדערן? איין גאָט איז דאָך דאָ אין הימל פאר אלע גלויביקע. העלף פאָטערל, העלף!

דער אלטער פראָבאָשטש האָט זיך עטלעכע מאָל איבערגעצלמט. ער האָט אינגאנצן געציטערט, אָבער געטריבן האָט ער מיך נישט מער. ער האָט זיך א רגע פארטראכט און געזאָגט: „אפשר וועט גאָט דיך באשיצן אין זכות פון אייער הייליקן ראבין! גיי ארויף אינדערהויך. קלאפ־אָן אין דער לינקער טיר פון קאָרידאָר. דאָרט זיצט דער קאָמענ־דאנט. זאָל דער פאן יעזוס דיך שיצן! אָבער דו זאָלסט נישט זאָגן, אז דו ביזט געווען ביי מיר און איך האָב דיך געשיקט. האָב אויף מיר רחמנות!"

אין ערשטן צימער פון דער קאָמענדאנטור זענען געזעסן עטלעכע מיליטערלייט און אויסגעפירט ביוראָ־ארבעט. איינער פון זיי האָט מיך דערזען אויף דער שוועל און איז אויפגעשפרונגען, ווי א דונער וואָלט אים געטראָפן. ער האָט א כאפט־געטון זיין

רעווֿאלווער, אֲנגעצילט צו מיר און אויסגערופן: „ווער ביזט דו? וואָס מאכסט דו היר? וי".

ביי דעם קבלת־פנים האָב איך מיין גאנצן קוראזש פארלוירן. איך האָב נישט געוועדט, נאָר געשטאמלט און א וואָרט צו א וואָרט האָט זיך נישט געקלעפט. דאָס ביסל דייטש־לשון וואָס איך האָב געקענט, איז מיר פון שרעק אויך פון קאָפּ ארויס... און דער דייטש האָט נישט אויפגעהערט צו ריטשען, אז קיין שום ציווילע לויטע טאָרן זיך דאָ נישט געפינען! ווי האָב איך זיך דאָ דערנומען, וועו קיין ציווילע לויטע האָבן נישט קיין רעכט אהער אריינצוקומען?!

אויף זיינע געשרייען, האָט זיך געעפנט א טיר פון א צווייטן צימער און עס האָט זיך באוויזן א ריזיקער פארשוין מיט א פּאָר טוץ מעדאלן אויף זיין מעכטיקער ברוסט. ער האָט מיך אָנגעקוקט און געפרעגט זיין סעקרעטאר: „וואס וואָל זי דען?" דער סעקרעטאר ענטפערט, אז ער פארשטייט נישט און איך... — פאר גרויס שרעק, האָב זיך צעווײנט.

— נו, זאָג דאָך, וואָס דו וואָלסט! דאָנגער וועטער!!!

— מיין מאן איזט פארוואלטער פאָן פרידהאָף (בית־הקברות) — פאלט מיר איין צו זאָגן — אונד ער קאָן זיינע פליכטן ניכט ערפילן. וואָן ער גייט צום פרידהאָף, כאָפט מאָן אים צו ארבייט. ער מוז איין בעשיינגונג האָבן.

— יא, דאס בעקאָמסט דו! — זאָגט ער און באפעלט תיכף אויסצושרייבן.

עס ווערט מיר עטוואָס לייכטער אויפן הארצן, איך באקום מוט און זאָג ווייטער, אז מיין מאן זעלבסט האָט קיין רעכט נישט די ארבעט צו טון, אז די הויפט־אָנפירער זענען פארהאפטעט. אָן די שטאָט־אָנפירער קאָן מען נישט באגראָבן די טויטע. איך בעט אים דעריבער זיי צו באפרייען. ווו זענען זיי פארהאפטעט? — פרעגט ער. אין ראוע, זאָג איך. מען האָט זיי געזען פירן מיט א טראנספּאָרט אין דער ריכטונג קיין ראוע.

דער קאָמענדאנט האָט געהייסן תיכף אויסשטעלן א באפרייאונגס־שיין. איך האָב אָנגעגעבן די נעמען פון רבין, פון מורא־הוראה און פון זיינע ביידע זין.

און עס איז געשען א נס!... אין עטלעכע מינוט ארום האָב איך באקומען דריי שיינען: א שיין פאר מיין מאן, צו קענען זיך באוועגן פריי אין גאס, א באפרייאונגס־שיין פאר די ארעסטירטע אין לאגער און א שיין צו קענען פאָרן מיט א פורמאן קיין ראוע, צום לאגער און צוריק...

די פאניק אין שטאָט איז כסדר געוואקסן, ווייל דאָס ווילדע געיעג פון צעיושעטע נאציס אויף די אומבאהאָלפענע יידן, איז געוואָרן שטארקער. געהייסן האָט עס, אז מען כאפט אויף ארבעט, אָבער געכאפט האָט מען מערסטנטייל יידן אויף אָנטון זיי יסורים, אויף אכזריותדיקע פייניקונגען און אויף מבזה־זיין זיי, פאר דער אייגענער פארוויילונג. עס האָט אפילו נישט געהאָלפן, וואָס א סך יידן האָבן פארטוישט די יידישע היטעלעך אויף קאפעלושן און די קאפאָטעס — אויף רעקלעך. אָט איז א בילדל ביי בינדערן אויפן הויף, אויף דער סענאטאָרסקע, ווו עס האָט זיך געפונגען א דייטשע פעלד־קיך. דער אלטער תלמוד־תורה־מלמד ר' אברהמל הימעלפארב קערט דעם הויף צוזאמען מיט דעם איבער־

געטאָנעם אין א ווייס רעקל און קאפעלוש עזריאל האָלצשטיין, מענדל פילאָזאָפס איידעם. דער נאצישער קוכאר קוועלט־אָן, שעפט נחת און א צווייטער וואָרט מיט א רימענעם קאנטשיק — צו באצאָלן זיי פאר דער ארבעט...

אין אָוונט האָבן אָנגעהויבן אהיים צו קומען די ערשטע יידן פון דער ארבעט און מיר האָבן דערזען אונדזער שוידערלעכע טראגעדיע:

שכנא באטיסטס איידעם איז אהיים געקומען מיט א האלב־אָפגעהאקטן אויער. וואָלף, קלמן שניידערס זון — מיט אן אדורכגעשטאָכענער האנט. דעם לאָמען מענדלס זון — מיט א לאָך אין קאָפּ. גרשון קורצס זון — מיט א צעהאקטן פוס. אלע — מאסאק־רירטע, פנימער פארשמירטע מיט בלוט, צעקיילטע, צעביילטע, מיט צעריסענע, צעפליקטע קליידער. א סך — אויף שטעקנס אָנגעשפּארט, שלעפּן־זיך, ווי אינוואליידן! און אלע קומען זיי, מיט ווייַנענדיקע ווייבער, אין דער גמינע־אריין, כאָטש קיין גמינע איז שוין נישטאָ! די דאָזאָרעס זענען זיך צעלאָפן און אין קהילה־לאָקאל ווויַנען שוין עטלעכע פאמיליעס נשרפים. רעדן זיי צו מיין מאן, וועלכער איז דאָ דער אייַנציקער געוועזענער דאָזאָר, ווייַנען און פאָדערן ער זאָל, נישט מער און נישט ווייַניקער, נאָר גיין אינטער־וועגירן, אז מען זאָל נישט שלאָגן און מען זאָל צאָלן פאר דער ארבעט... מיין מאן גיט זיי צו פארשטיין, אז מען מוז עטלעכע טעג אָפּווארטן. די לאגע וועט זיך סטאביליזירן און

עס וועט אפשר מעגלעך זיין צו אינטערווענירן. מען מוז זיין געדולדיק עטלעכע טעג און זאָל זיך יעדערער ראטעווען, ווי ער קאָן. ער בארוהיקט זיי א ביסל און זיי צעגייען־זיך, יעדערער מיט זיינע צרות און יסורים, אהיים.

אין אזא לאגע און אין אזא שטימונג, האָב איך באשטעלט א דראָשקע צו פאָרן קיין ראווע. דער דראָשקאזש האָט זיך געהייסן באצאָלן א פאנטאסטישע סומע, אָבער עס איז קיין ברירה נישט געווען. איך האָב זיך געגרייט אין וועג אריין, קיין ראווע. אָבער דאָ זענען פלוצלונג אָנגעקומען שוידלעכע ידיעות פון ראווע. די דייטשן האָבן געמאכט א בלבול, אז יידן האָבן דערשאָסן א זעלנער פון ערשטן דייטשן פאָרפאָסטן. זיי האָבן דעריבער צונויפגעטריבן אלע אָרטיקע און פרעמדע, דורכוואָגלענדיקע יידן אויפן ראווער מארק און מיט מאשין־געוור אויסגעשאָסן איבער צוויי הונדערט יידן.

אָט די „בשורה" האָב איך באקומען פון ראווע דינסטיק אינדערפרי, ווען איך האָב געזאָלט אהין פאָרן. אין שטוב ביי מיר איז געווען דער אמתער יום־הדין. מיינע קינדער האָבן געוויינט, מיין שווער האָט גערעדט צו מיין געוויסן, מיין מאן האָט געבעטן, גוטע פריינט האָבן אפעלירט, איך זאָל נישט ריזיקירן צו פאָרן אין אזעלכע געפערלעכע טעג. אלע זענען געווען גערעכט ,אלע האָבן גערעדט שכלדיק, לאָגיש. אָבער דער זעלבער אומנאטירלעכער און אומפארשטענדלעכער כוח, וועלכער האָט מיך אריינגעשטויסן אין פלעבאניע־גאָרטן, צו דער קאָמענדאנטור, האָט מיך אויך איצט געשטויסן צום פאָרן. עס איז געווען א כוח, נישט בייצושטיין! און טאקע דאָס, וואָס אין דער קאָמענדאנטור איז מיר קיין שלעכטס נישט געשען און איך האָב דווקא געפועלט מער וויפל איך האָב געוואָלט, — האָט מיר איצט געגעבן מוט און גלויבן: איך וועל מצליח־זיין! די נסיעה וועט אדורך בשלום און איך וועל דעם רבין און דעם מורא־הוראה מיט זיינע זין ראטעווען!

איך האָב זיך פארקעמט די האָר מיט א שרינט, אויסצוזען מער גויאיש, איינע אליין זיך געזעצט אין דער דראָשקע און זיך געלאָזן אין וועג אריין.

באלד פון שטאָט ארויספאָרנדיק האָב איך איינגעזען, ווי גערעכט אלע זענען געווען און ווי געפערלעך עס איז דער וועג. איך האָב אויך איינגעזען, אז מיט דער נסיעה קען איך גיכער קומען אויף יענער וועלט, איידער קיין ראווע. דער שאָסיי איז געווען פארפולט מיט טאנקען, הארמאטן, מיליטערישע אויטאָס, מאָטאָציקלען און רייטער. מיין דראָשקע האָט זיך געפלאָנטערט צווישן די אלע מיליטערישע מאשינען און יעדע וויילע האָט מען אונדז פארהאלטן, געזידלט און געדראָט, פאר שטערן די באוועגונג. מיין הארץ האָט כסדר געפלאטערט אין סכנה. עס איז שוין אָבער נישט געווען קיין צוריק. מיר האָבן געמוזט ציען מיטן מיליטערישן שטראָם. אזוי האָבן מיר זיך דערשלעפט ביז עטלעכע קילאָמעטער פאר ראווע. איך האָב שוין אָנגעהויבן האָפן, אז איך קום צו מיין ציל.

אָבער דאָ איז אונדז פארלאָפן דעם וועג אן אָפיציר אויף א פערד רייטנדיק, מיט א רעוואָלווער אין דער האנט. ער האָט באפוילן שטיין־בלייבן. איך האָב נישט געווארט אויף קיין פראגעס און באלד ארויסגענומען די באפולמעכטיקונג פון סקערניעוויצער קאָמענדאנט. ער האָט עס איבערגעלייענט, געטראכט א וויילע און געזאָגט: „די געפאנ־גענע זענען דאָרט, אין יענעם לאגער. — ער האָט געוויזן מיט דער האנט און איך האָב

געזען דעם לאגער פון דער ווייטנס — אָבער קומען אהינצו וועסטו נישט! ביזט א יידישע שפּיאָנקע! שטייג־אויס און קום מיט מיר!"

איך בין אויסגעשטיגן. דעם דראָשקאזש האָט ער באפוילן צוריק צו פאָרן, פון וואנען ער איז געקומען. מיך האָט ער אָפּגעפּירט אין א דערבייאיקן דאָרף, אין א מילי־טערישן בארַאק. מען האָט מיך רעווידירט, צוגענומען דאָס געלט און אלץ, וואָס איך האָב ביי זיך געהאט. דאן האָט איינער אראָפּגענומען א ביקס פון דער וואנט, אָנגעצילט אויף מיר און באפוילן, איך זאָל זיך אויסדרייען מיטן פּנים צום פענצטער.

„דאָס איז מיין סוף!" האָב איך זיך א זאָג־געטון, אויסדרייענדיק זיך צום פענצטער. איך האָב צוגעמאכט די אויגן און זיך געזאגט אין הארץ מיט מיינע קינדער, מיט מיין מאן און מיט מיינע אלע נאָענטסטע און טייערסטע. אָט־אָט, און די קויל וועט דורכלעכערן מיין קאָפּ! איך האָב געוואָלט זאָגן וודוי, אָבער איך האָב פארלוירן דעם באוווסטזיין, דעם קאָנטראָל איבער זיך. די כוחות האָבן מיך פארלאָזן און איך בין אראָפּגעזונקען צו דער ערד, ווי א שטיין. איך ווייס נישט, ווי לאנג די חלשות האָט אָנגעהאלטן. ווען איך בין צו־זיך געקומען, האָט מען מיך ווידער געזידלט און געדראָט מיט ביקס און רעווא־ווער, צום דערשיסן.

אין אָוונט האָט מען מיך אויפגעזעצט אויף א מיליטעריישער מאשין און מיך צוריק־געבראכט קיין סקערניוויץ, אין דער קאָמענדאנטור־אריין. די וואָס האָבן מיך געבראכט, האָבן געמאָלדן, אז זיי פארדעכטיקן מיך אין שפּיאָנאזש. וואָרעם איך האָב זיך באוועגט אין א פארבאָטענער זאָנע, ארום מיליטעריישן שטאב ביי באבסק.

אויפן הויף פון דער קאָמענדאנטור האָב איך געזען, ווי צוויי אָפּיצערן פאָרשן ר' הערשלען, דעם רבינס איידעם און ר' מרדכי־מאיר געצילען, העגטשיס איידעם. „ווער וווייסט, — האָב איך געטראכט — צי דאָס פאָרשן זיי, האָט נישט קיין שייכות מיט מיר און מיט מיין נסיעה קיין ראווע?"

נאָכן פאָרשן זיי ארום א שעה צייט, האָט מען ר' העשלען און ר' מרדכי־מאירן אריינגעפּירט אין דעם צימער, ווו איך בין געזעסן. דער קאָמענדאנט אליין, בכבודו ובעצמו, האָט זיי ביידן דערלאנגט צו עטלעכע שמיץ מיט זיין שפּיץ־רוט איבער די קעפּ און באפוילן צו גיין „נאך האוזע!" „שנעלער נאך האוזע!"

און מיר האָט ער געזאָגט, אז די וואָך איז נישט דערלויבט צו באוועגן־זיך אין דער ריכטונג קיין ראווע. די בעשייניקונג וואָס איך האָב, די יידן צו באפרייען, מעג איך האלטן ביי זיך אויף א צווייט מאָל. און ער האָט פארענדיקט:

— לאוס פאָן היער! לאוס!

און איך בין ווידער געווען אויף דער פריי... איך בין אהיימגעלאָפן צו מיינע קינדער, צו מיין מאן און מיין משפחה. איך קום דאָך עפּעס פון יענער וועלט!...

ערב ראש־השנה פאר ליכט־צינדן, זענען אריינגעקומען צו אונדז עטלעכע חסידים מיט פייוויש מיימון, דעם רבינס איידעם און מרדכי־מאיר געצל בראש. זיי האָבן זיך

ערגעץ זעט־אויס, באראטן און איצט אריינגעקומען מיט אימפעט, ברעכנדיק־זיך די העגט און אריינטעהנדיק אין מיין שווער: „ר׳ אליעזר קרוין, ווי וועלן מיר האָבן א פאר־ענטפערונג פאר גאָט? ווי מעגן מיר לאָזן דעם רבין און דעם מורא־הוראה אין די רוצחישע העגט, ימים־נוראים? עס איז דאָך אי א חילול־השם אי סכנת־נפשות! אין ראוש, האָבן מיר געהערט, איז שוין רוהיק און דער וועג איז, פארהעלטניסמעסיק רוהיק. מיר ווילן פון אייך, ר׳ אליעזר, איר זאָלט פועלן ביי אייער שנור, זי זאָל ווידער פרוווון פאָרן אין איר הייליקער שליחות״.

מיין שווער איז געשטאנען אן אומבאהאָלפענער, א בלייכער, א פארצווייפלטער און געשאָקלט דעם קאָפ אינדערבריים: „עס איז סכנת־נפשות! זי האָט שוין געגוג איבערגעלעבט. א מאמע פון קינדער. איך קאָן אזעלכעס פון איר נישט פארלאנגען! עס איז ריזיקירט מיטן לעבן!״.

זעענדיק די פארצווייפלונג פון די חסידים, האָט עס מיר זייער גערירט און איך האָב געזאָגט: „ביי מיר דארף מען נישט פועלן. אויב דער וועג איז, ווי איר זאָגט, פאר־העלטניסמעסיק רוהיק, וועל איך פאָרן אומגעבעטענערהייט״.

דאָסמאָל בין איך נישט געפאָרן אליין, נאָר מיט מיין שוועגערין חנהלע. עס איז אויך מיטגעפאָרן דער שווארצער איידלס א טאָכטער, וועלכע האָט געוואָלט אויך ארויס־ראטעווען פון געפאנגענשאפט איר ברודער.

פארטאָג, עס איז נאָך געווען גוט טונקל, איז הערשל מיכאָווסקי, (רייצע גאָדלס אן אייניקל), אָנגעטון אין א פויעריישער מאטשעיווקע, פארפאָרן פאר אונדזער טויער מיט א בריטשקע און צווי גוטע פערד.

און כאָטש עס איז געווען ראש־השנה, האָבן זיך ביי אונדז אויפן הויף פארזאמלט א גרויסע צאָל חסידים, אונדז צו געזעגענען און אָנווינטשן. צווישן זיי איז געווען דער אלטער, קראנקער רב ר׳ שמואל־מנחם בענדער (דעם מורא־הוראהס שווער), אברהם יצחק ליפשטאט, פייוויש מיימון, מענדל פילאָזאָף און שלמה דאנציקער, דעם רבינס איידעם. זיי האָבן אונדז באשאָטן מיט ברכות און האָבן זיך באלד געשטעלט תפילה־טון פאר אונדזער הצלחה, וועו הערשל מיכאָווסקי האָט א שמיץ־געטון די פערד און מיר האָבן זיך ווידער געלאָזן אין וועג־אריין.

דער וועג איז טאקע דאָסמאָל געווען פיל רוהיקער, כאָטש קיין שרעק און קיין געפארן האָבן נישט געפעלט. מיר זענען בשלום אָנגעקומען קיין ראוש. פון דאָרט, האָט מען אונדז געשיקט אין דעם לאגער. ליידער, האָבן מיר שוין אין דעם לאגער דעם רבין און די אנדערע נישט געפונען. מען האָט זיי איבערגעשיקט אין א צווייטן לאגער. מיר זענען געפאָרן אין דעם צווייטן לאגער און אין א דריטן. און אזוי, פון לאגער צו לאגער זענען מיר געקומען ביז טאָמאשאָוו־מאזאָוויעצק. און דאָרט האָבן מיר זיך דערוווסט, צו אונדזער גרויסער פארצווייפלונג, אז די געפאנגענע האָט מען אָפטראנספאָרטירט קיין דייטשלאנד!

און דאָך איז אונדזער אייגישטעלעניש, די מי און מאטערניש, נישט געווען אום־זיסט: דער קאָמענדאנט פון דעם טאָמאשאָוער געפאנגען־לאגער האָט, איבערלייענדיק

די בעשיניקונג פון דער סקערניעוויצער קאָמענדאנטור, זיך פארצייכנט די אלע נעמען, וואָס איך האָב אים אָנגעגעבן און מיר פארזיכערט, אז ער וועט זיי אלע טעלעפאָניש צוריקפאָדערן פון דייטשלאנד. ער האָט מיר צוגעזאָגט ,אז אין פארלויף פון אכט טעג, וועלן זיי אלע זיין צוריק אינדערהיים.

צומאָרגנס, דעם צווייטן טאָג ראש־השנה, מיטאָג־צייט, זענען מיר, מיט אָט דער בשורה, צוריקגעקומען בשלום אהיים.

דער קאָמענדאנט פון דעם טאָמאשאָווער געפאנגען־לאגער האָט טאקע געהאלטן וואָרט: דער רבי, דער מורה־הוראה מיט די זין און נאָך א פאָר יידן זענען טאקע צוריק געבראכט געוואָרן פון דייטשלאנד.

מאיר בענדער, יפו

אין די סקערניעוויצער וועלדער

מאיר בענדער

אין סעפטעמבער 1939, וועו די דייטשע עראָפלאנען האָבן געבומבן באָמבארדירן סקערניעוויץ, האָב איך מיט מיין פאמיליע, ווי הונדערטער אנדערע פאמיליעס, פארלאָזן די שטאָט. אלע זענען געלאָפן זיך שיצן אין די פעלדער, וועלדער און דערפער, וואָס זענען ווייט פון מיליטעריש אָביעקטן און וועלן דערפאר אפשר נישט באָמבארדירט־ווערן. איך מיט מיין פאמיליע זענען אוועק אין א דאָרף, נאָך דעמבאָוואָ־גורא. מיר זענען דאָרט געזעסן פון זונטיק, ביז מיטוואָך, וועו סקערניעוויץ איז געשטאנען אין פלאמען. דאָס בילד וועל איך קיינמאָל נישט פארגעסן!

איך, מיין שוואָגער און חיים ראָזענפעלד, האָבן באָשלאָסן צוריק צו לויפן אין שטאָט־אריין אוו צו ראטעווען, וואָס עס וועט זיך לאָזן, פון אונדזער האָב־און־גוטס, וואָס מיר האָבן אין גרויס בהלה געלאָזן אויף הפקר. איך האָב געזומען פערד אוו וואָגן אוו מיר האָבן זיך געלאָזן אין שטאָט־אריין. ביי די קאָשארן האָט אונדז פארהאלטן פוליש מיליטער. איך האָב זיי געבעטן, זיי זאָלן זיך נעמען דעם געשפאן אוו אונדז צוריו לאָזן. עס האָט נישט געהאָלפן. מיינע מיטפאָרער זענען אויסגעשטיגן אוו מיך מיטן געשפאן האָט דאָס מיליטער פארהאלטן.

מיר האָבן געצויגן אין דער ריכטונג קיין ווארשע. אין אָוונט, וועו מיר זענען געווען אין א וואלד נעבן אמשטשינאָוו, האָב איך אויסגענוצט די בהלה בעת א שווערער באָמבארדירונג אוו די טונקלקייט פון אָוונט, אוו איך בין אנטלאָפן מיט פערד־אוו־וואָגן קיין סקערניעוויץ, ווו איך האָב איבערגעלאָזן מיינע עלטערן. איך בין געפאָרן קעגן שטראָם פון בהלהדיקן מיליטער אוו ציווילע, וואָס האָט אָן אויפהער געצויגן קיין ווארשע. ביי סטארא־ראווא בין איך ווידער פארהאלטן־געווארן דורך א פוילישן אָפיצער, וועלכער האָט מיך געדראָט מיט זיין רעווואָלווער. ער האָט מיך געצוווּנגען צו פירן אים אוו נאָך

עטלעכע קריסטן קיין ווארשע. האָב איך ווידער אויסגעדרייט דעם דישעל און זיך ווידער געלאָזן אין זעלבן וועג, פון וואנען איך בין אנטלאָפן. אויפן שאָסיי און אויף די פעלדער זענען געלעגן הונדערטער הרוגים און פארוווונדעטע. קיינער האָט זיך אויף זיי נישט אומגעקוקט. די פארוווונדעטע האָבן נישט באקומען קיין סאניטארע הילף און אפילו נישט קיין טראָפן וואסער, וואָס זיי האָבן זיך געבעטן. אלע זענען געלאָפן אין בהלהדיקער אומאָרדענונג. וועמ מיין אויסגעהונגערט און אויסגעמאטערט פערדל האָט שוין מער נישט געקאָנט שלעפן דעם וואָגן, האָט מיך דער אָפיציער באפרייט. איך האָב זיך קוים דער־ שלעפט מיט מיין פערדל ביז סטארא ראווא און בין דאָרט אריין צו א פויער. אויס רחמנות האָט ער דעם פערד געגעבן א ביסל פאשע און מיר — עפעס עסן. איך האָב זיך ארומגעוואשן און אוועקגעפאלן שלאָפן, ווי א געהרגעטער.

נאָך א צוויי שעה רוען, האָב איך זיך ווידער געלאָזן אין וועג. קומענדיק קיין סטשיבאָגע, האָבן מיך דאָרטיקע פויערים געבעטן, איך זאָל מיטנעמען צוויי שווער־ פארוווונדעטע פוילישע סאָלדאטן אין שטאָטישן שפיטאָל־אריין. די באָמבארדירונג איז געווארן אלץ שרעקלעכער. מיר האָבן זיך געמוזט אָפשטעלן און לויפן שיצן זיך. איינער פון מיינע פארוווונדעטע האָט שוין געגוסטט. וועמ מיר זענען שפעטער צריקגעקומען צום וואָגן, איז ער שוין געווען טויט. איך האָב דעם טויטן און דעם שווער־פארוווונדעטן צוגעג־ פירט צום שפיטאָל און וועמ איך האָב זיך פון זיי באפרייט, בין איך שנעל געפאָרן זוכן מיינע עלטערן, וואָס איך האָב איבערגעלאָזן אָן השגחה. (אליין בין איך דאן אלט געווען קוים 14 יאָר...). אין זשימיעץ (די „וויטשינקעס") ביי דעמבאָווא גורא, האָב איך אלעמען געטראָפן. זיי זענען נאָר געווען באזאָרגט וועגן מיר.

צומאָרגנס זענען מיר אלע צוריקגעפאָרן קיין סקערניעוויץ. דאָ האָבן מיר דערזען דעם חורבן. די פלאמען, וואָס מיר האָבן געזען קילאָמעטערן־ווייט, האָבן אָפגעברענט דעם פשערניק ביז צו דער אמשטשינאָוער גאס, און א האלבן מארק (אין דער זייט פון אפרים ליבערמאן און וואָלף רימער) ביז דער ראָוער גאס. א שטילקייט איז געווען אין שטאָט, ווי נאָך א קבורה. די באפעלקערונג איז געווען דעזאָריענטירט. אָרדענונג האָט געהאלטן א ציווילע מיליץ, אין וועלכער עס האָבן זיך אויך באטייליקט: מיין פעטער אברהם־חיים רימער, ניסעלע פרענקל (נחמיה טארגאָווניקס זון) און אנדערע יידן.

אויפן צווייטן טאָג האָבן זיך באוויזן אויף מאָטאָציקלען די פאָרפאָסטנס פון דייטשן מיליטער. א פאָר שעה שפעטער איז שוין די שטאָט געווען באלאגערט מיט דייטשן.

דעם ערשטן „שלום־עליכם" האָט א דייטש אָפגעגעבן גרשון קורצן. ער האָט אים דערלאנגט עטלעכע פעטש, אָנגעכאפט זיין בערדל, געריסן און געשמיסן אים דאָס היטל אין פנים אריין. אָט דאָס בילדל וואָס איך האָב צוגעזען, האָט מיר געגעבן צו פארשטיין, אז קיין האָניק וועלן מיר שוין ביי די דייטשן נישט לעקן. אָבער קיין שום מענטשלעכער קאָפּ האָט נישט געקאָנט חלומען פון אזעלכע גרויזאמקייטן, וואָס זענען שפעטער געקומען אויף אונדז. עס איז געקומען א געטאָ און עס איז געקומען א גירוש־סקערניעוויץ.

דער גרעסטער טייל סקערניעוויצער יידן איז געלאָפן אין וואָרשעווער געטאָ. אנ־

דערע זענען גלאָפן קיין ראוש מאז„ קיין פּזשיגלווו ביי פּיאָטרקווו, קיין מעזריטש, לובלין און וו דער גורל האָט וועמען פּארטראָגן.

איך בין מיט מיין פאמיליע געלאָפן קיין פּזשיגלווו, וו מיר זענען אָפּגעזעסן א פּאָר חדשים, אויפעסנדיק כמעט דאָס גאנצע אָפּשפּאָרונג וואָס מיר האָבן פּארמאָגט. מיר זענען געבליבן אָן עקזיסטענץ־מעגלעכקייט און, באין ברירה, זיך געלאָזן צוריק אין דער ריכ־ טונג פון אונדזער שטאָט. מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט אין ראוש, וו מיר האָבן געטראָפן א סך סקערניעוויצער אין א שוידערלעכן מצב. הונגער, קרענק און הייַמלאָזיקייט. א סך האָבן זיך בוכשטעבלעך געוואלגערט אין גאס מיט קראנקע און פּיצלעך קינדער, געשוואָ־ לענע פון הונגער. אליעזר פּיאָלאָק (פּינקעלשטיין) איז אויסגעגאנגען אין גאס פון הונגער. חנן האָפּמאן (פּערל שווייגערינס זון) איז געשטאָרבן פון טיפוס. אין שטעטל איז געווען אָן אָנגעלויף, א שרעקלעכע ענגשאפט און די טיפוס־עפּידעמיע האָט געקאָסיעט אויף רעכטס און לינקס. מיין מומע שיינדל, מיין פעטער אברהם־חיימס פרוי איז אויסגעגאנגען פון הונגער. דאָס אלטע פּאָרל בערגער (סקרופ) איז געשטאָרבן פון הונגער. הונגער, הייַמלאָזיקייט, טיפוס, גסיסה, — דאָס איז געווען דאָס אלגעמיינע בילד פון די סקער־ ניעוויצער אין ראוש.

מיר האָבן געהאט באקאנטע פויערים אין די שכנותדיקע דערפער און מיר האָבן אָנגעהויבן מיט זיי א ביסל האנדלען. דאָס הייסט, אז דער גאנצער עול פון פרנסה איז אייגנטלעך געלעגן אויף מיינע פלייצעס, ווייל מיין פּאָטער מיט זיין יידישן אויסזען האָט זיך נישט געטאָרט לאָזן אין וועג אריין. אויך איך, דער פערצן־יעריקער, בין געווען אין געפאר געכאפט צו ווערן דורך זשאנדארמעריע. אָבער איך האָב גיכער געקאָנט ריזיקירן און טראָגן משאות מיט שפּייז פּאר מיין אויסגעהונגערטער משפּחה.

אין אייגנע א נאכט האָבן די דייטשן געמאכט אן אָבלאווע און אוועקגעשלעפּט יידן קיין זאוואדי, א דאָרף נעבן טאָמאשאָוו. דאָרט זענען זיי געשטאנען אין פרירנדיקן וואסער (נאָווומבער) און געגראָבן קאנאלן, אויסצוטריקענען די געגנט. משה, דעם קצב פישל קויפמאנס זון, האָט זיך דאָרט אָפּגעפרוירן די פיס און מען האָט אים געמוזט אמפוטירן ביז די קנעכל. ער האָט זיך נאָכדעם געמאטערט חדשים־לאנג און געשטאָרבן צו זיבעצן יאָר.

מיין קוזין מאיר בענדער, הערש־קלמן און מרים־ביילעס זון, איז אָנגעקומען פון מעזריטש, וו עס האָט זיך געפונען א גרעסערע צאָל סקערניעוויצער יידן. עס איז אים געלונגען זיך אריסצוגנבענען פון דאָרט בעת א „וויישעדלעניע". ער האָט געבראכט די גרויליקע ידיעה, אז אין פארמאכטע וואגאָנען פירט מען די יידן צו טויטן אין גאז־ קאמערן. אלע דארפן דאָס וויסן און זאָל זיך יעדערער ראטעווען, ווי ער קאָן! עס זענען אויך אָנגעקומען ידיעות, אז מען טרייבט שוין די יידן פון ביאלא ראוואסקא און אנדערע קליינע שטעטלעך און מען שיקט זיי קיין טאָמאשאָוו מאז„ צו די וואגאָנען וואָס פירן אין די טויט־לאגערן. פארשטייט־זיך ,אז דאָס האָט ארויסגערופן א שרעקלעכע פאניק אין ראוש. מיר האָבן באשלאָסן תיכף צו פארלאָזן דאָס שטעטל און מיר זענען אוועק צו א באקאנטן פויער אין דאָרף גוטקי. דאָרט האָט זיך, שוין א לענגערע צייט, אויפ־

געהאלטן מיין שוועסטער לאה. דער פויער, אונדזערער א פריינט, האָט לאהן באזאָרגט מיט אריש פאפירן, כדי זי זאָל קענען אוועקפאָרן קיין דייטשלאנד אויף ארבעט. אויך מיין צווייטע שוועסטער, בלומע, איז אויך אזא אופן אוועקגעפאָרן קיין דייטשלאנד אויף ארבעט. די דייטשן האָבן געהאט ארויפגעלייגט אן ארבעטס־קאָנטיגענט אויף די פוילישע דערפער. די פויערים, אנשטאט אוועקצושיקן זייערע אייגענע טעכטער, האָבן אויס־געוונצט די שוועכערע פון יידישע מיידלעך מיט א „גוטן אריש אויסזען" און זיי געשיקט אויף די פאפירן פון זייערע טעכטער. פאר די יידישע מיידלעך ווידער איז דאָס געווען א לעצטע רעטונגס־ברעטל, אָן וואָס זיי האָבן זיך אָנגעכאפט.

איינמאָל, בעת מיין וואנדערן איבער די דערפער, האָב איך זיך געפונען אין דאָרף גאָדזשענאָוו. דאָרט האָב איך זיך דערוווסט, אז א פויער ראָשינסקי דארף אוועקשיקן זיין טאָכטער אויף ארבעט. איך בין אוועק צו אים און ער האָט, פארשטייט־זיך, מסכים געווען צו שיקן מיין שוועסטער אויף זיין טאָכטערס נאָמען.

א צייט שפעטער איז זאָר אנטדעקט געוואָרן דורך א מסירה פון פאָלאקן. מיינע ביידע שוועסטער זענען ארעסטירט־געוואָרן און אָפגעשיקט געוואָרן קיין לאָדזש. נאָכן אָפזיצן דאָרט עטלעכע מאָנאטן אין תפיסה, האָט מען זיי אָפגעשיקט קיין אוישוויץ. דערקעגן, דעם פויערס טאָכטער, אויף וועמענס נאָמען מיין שוועסטער איז געפאָרן, איז דערשאָסן־געוואָרן. מען האָט איר קערפער פארברענט און אָפגעשיקט צו דער משפחה דאָס קעסטעלע אש.

אנטלויפנדיק פון ראווע, האָבן מיר דאָרט געהאט איבערגעלאָזן א ביסל זאכן. איך האָב באשלאָסן זיך אומקערן און די זאכן אונדזערע נעמען. אריינקומענדיק אין הויז, ווו מיר אלע האָבן געווווינט, בין איך דערשיטערט געוואָרן פון א שוידערלעך בילד. דער סוטעריענע־צימער האָט אויסגעזען ווי א שעכט־הויז, באגאָסן מיט בלוט. קריסטן האָבן מיר איבערגעגעבן, אז דאָס האָבן דאָ דייטשן דערהרגעט מיין זיידן נתן שווייגער (רימער) ע"ה. איך האָב געכאפט עטלעכע נויטיקע זאכן און תיכף פארלאָזן ראווע, וואָס איז שוין כמעט געווען יידן־ריין.

אָבער נייַן... פארלאָזנדיק ראווע, האָב איך זיך איבערצייגט, אז עס זענען דאָרט יאָ דאָ יידן און דווקא א היפשע צאָל. איך האָב זיי דערזען נעבן אלטן און בארימטן ראווער שלאָס, ווו מען האָט זיי, אונטער א שטרענגער וואַך, קאָנצענטרירט. יידן פון ראווע און פון א גאנצער ריי ארומיקע שטעטלעך. צווישן זיי — א סך סקערניעוויצער. איך האָב נאָך פריער געהערט, אז מען קאָנצענטרירט דאָ ערגעץ יידן, אוועקצושיקן צו די וואגאָן־טראנספאָרטן אין טאָמאשאָוו. איצט, אז איך האָב דערזען די קאָנצענטראציע, האָב איך זיך באלד אריינטירט און געזומען לויפן לענגאויס דעם טייכל, וואָס שטראָמט ביים שלאָס.

זשאנדארמעריע האָט מיך באמערקט און פון דער ווייטנס, געעפנט אויף מיר א פייער פון ביקסן־קוילן. אינסטינקטיוו בין איך אריין אין וואסער, א פאָר מאָל זיך אונטערגעטונקען, זיי זאָלן נישט קאָנען צילן אין מיר און — דורכגעשוומען בשלום דאָס טייכל אין דער ברייט. דאָרט האָב איך זיך געלאָזן לויפן, מיטן פעלד, צום אלשענעם

וועלדל. מיט א פלאטערנדיק הארץ האָב איך דורכגעשניטן דאָס וועלדל און זיך אוועק־געלאָזן אין דער ריכטונג, צו די גוטקעס (א דאַרף „גוטקי").

מיין משפחה האָט זיך ארומגעוואלגערט פון איין פויער צום צווייטן. פון איין דאַרף, צום צווייטן. אלע האָבן אונדז געטריבן פון זיך, מורא האָבנדיק פאר זייער אייגן לעבן. ווו מיר האָבן געטאָגט, האָבן מיר נישט געגעבטיקט. אין ווינטערדיקע פרעסט האָבן מיר געבעטן, געסקאָמליעט ביי א פויער א ביסל עסן און בייס צווייטן — א נאכט־לעגער. אין דאַרף גורני־קאָוועטשין האָט מען אונדז איבערגעגעבן די בלוט־גליווערנדיקע ידיעה, אז דאָ זענען ערשט דערשאָסן־געוואָרן זעקס פערזאָן און מען האָט זיי צוזאמען באגראָבן אויפן הויף. די זעקס פערזאָן זענען געווען: אברהם ראָזענקראנץ (לאָה די קצבטעס זון) מיט זיין זון יאָסל־יונה, א ראוויר מיידל מיט איר חתן און אויך די צוויי ברידער פויערים, וועלכע האָבן די יידן אויסבאהאלטן. איר קאָנט זיך לייכט פאָרשטעלן די שטימונג פון דעם גאנצן דאַרף פויערים לגבי אונדז. מיר זענען פון דאַרט קוים מיטן לעבן אנטלאָפן.

מיר האָבן זיך נאָכדעם דערוווסט, אז חייהלע, אברהם ראָזענקראנצס פרוי, איז דאן דורך א נס געבליבן לעבן.

צוליב דעם וואָס פויערים זענען אומגעבראכט־געוואָרן צוואמען מיט זייערע אויס־באהאלטענע יידן, איז די אויפרעגונג אין די דערפער געווען אזוי גרויס, אז די גאנצע געגנט איז געוואָרן פאר אונדז איין גיהנום. מיר זענען געלאָפן אין די נעכט, ווי פאקירן — איבער געגליטע קוילן. עס איז אונדז שוין אוממעגלעך געווען, זיך צו באוויזן אויף דער ליכטיקער שיין.

איינמאָל, וועו איך בין געלעגן אין פעלד, האָט מיך באמערקט א באקאנטער פויער, וועלכער איז געשטאנען בייַ זיין אקער. ער האָט מיך צוגערופן, אויסגעפרעגט וווּ איך האלט מיך אויף און צי איך דארף עפעס הילף פון אים. דערווייל האָט ער מיר געבעטן, איך זאָל איבערנעמען דעם אקער. איך האָב ענדומען דעם אקער און אָנגעהויבן אקערן. אָבער דאָ האָט ער זיך א וואָרף געטון אויף מיר מיט א געוואלדיקער רציחה, וועלנדיק מיך דערהארגענען. איך האָב זיך געראנגלט פארצווייפלט, מיט די לעצטע כוחות, געדראפעט, געביסן, געשטויסן מיט די פיס. „שמוציקע יידן! — האָט ער געשריען — מען דארף אייך נישט האָבן! אומברענגען! צום סאָלטיס וועל איך דיך אוועקשלעפן, אין די הענט פון דער זשאנדארמעריע איבערגעבן! פארשאָלטענער! דו טייוול!" ער האָט נאָר געוואָלט אָנכאפן מיך בייַם האלדז און דערשטיקן. עס איז מיר געלונגען אים א זעץ צו טון מיטן פוס אויף א שלעכט אָרט. ער האָט מיך אָפגעלאָזן און איך בין אנט־לאָפן, וווּ די אויגן האָבן מיך געטראָגן. איך בין געווען דערשעפט, ארויסגעשלאָגן פון די כוחות, מיט א פרירנדיקן אנגסט־שווייס איבערן גאנצן לייב און מיט א ווייטיק אין די צעסאָפעטע לונגען. די קני האָבן זיך געבראָכן: א ביסעלע רו! וווּ לייגט מען אוועק דעם צעווייטיקטן קאָפּ, דאָס צעבראָכן בינטל ביינער?

און דערבייַ האָב איך נישט אויפגעהערט צו זאָרגן, וווּ געפינט מען א פלאץ פאר

מיינע עלטערן, פאר מיין קליינעם ברודערל און שוועסטערל? ווו באשיצט מען זיי? ווו באהאלט מען זיי?

איינמאָל האָב איך געטראָפן א באקאנטן פּויער אין דאָרף יולקווו. ער האָט מסכים געווען צו באשעפטיקן מיך אלס ארבעטער, מיט איין באדינג: איך זאָל האָבן אן ארישן דאָקומענט.

טראָץ דער גרויסער סכנה, בין איך אוועק נאָך סקערניעוויץ, וואָס איז שוין לאנג געווען יידנריין. געקליידעט בין איך געווען ווי א דאָרפיש שייגעצל: א היטל מיט א גלאנ־ציקן דאשעק, א קורצע בורקע און א פאָר הילצערנע טרעפּעס. איך האָב באמת אויס־געזען, ווי אן עכטער גוי. איך האָב זיך געוואָנדן צום יידן־פריינט פּיזשאק. ער האָט שוין פיל יידן געראטעוועט מיטן ארויסגעבן ארישע פאפירן. ער האָט מיר צוגעזאָגט די זאך צו דערליידיקן און געהייסן קומען די צווייטע וואָך. צו דער באשטימטער צייט האָט ער מיך אָפּגעווארט און מיר דערלאנגט דעם געבעטענעם דאָקומענט... ווי א מלאך הגואל האָט דער מענטש אויסגעזען אין מיינע אויגן. ער האָט דאָך זיין אייגן לעבן איינגעשטעלט, מיטן ראטעווען מיך און אזעלכע ווי איך!

זאָל דאָ דער נאָמען פון דעם הערלעכן און זעלטענעם מענטשן, פון דעם אמתן צדיק־הדור, פּיזשאק, פאראייביקט־ווערן מיט לויב און מיט דאנק.

פון דעם מאָמענט־אָן הייס איך: וולאדיסלאוו דישקאָווסקי... מיט דעם דאָקומענט בין איך אוועק צו מיין פּויער און ער האָט מיך צוגענומען צו דער ארבעט. דאָס איז געווען א רעטונג אויך פאר מיין משפּחה. מיין קליינער ברודער משהלע איז געוואָרן דער פארבינדלער צווישן מיר און מיין משפּחה. איך האָב זיי פון דאנען געהאָלפן מיט שפּייז און א סך מאָל, — אריינגענומען אין דער סטאָדאָלע איבערצונעכטיקן. אייניקע מאָל זענען זיי געבליבן ביי מיר א פּאָר טעג. בדרך־כלל האָט דער פּויער נישט געוווסט דערפון. אָבער ווען ער האָט זיך דערוווסט, האָט ער אויך אוועקגעקוקט...

מיט מיין נייעם ארישן נאָמען האָב איך געקענט קאָרעספּאָנדירן מיט מיין שוועס־טער אין דייטשלאנד. זי האָט דאָרט דאמאָלסט געהאט אָפּגעשפּאָרט א ביסל געלט און זיך איינגעשאפט מלבושים. דאָס אלץ האָט זי איבערגעשיקט אויף מיין נאָמען, פאר די עלטערן.

ביים פּויער האָב איך אָפּגעארבעט ארום דריי מאָנאטן.

איינמאָל, אין א דאָנערשטיק, איז מיין פּויערס ברודער, דער סאָלטיס פון דאָרף, געווען אויפן טארג אין סקערניעוויץ. פון דאָרט טאקע האָט ער געשיקט א שליח (א פּויער פון אונדזער דאָרף) אָנזאָגן זיין ברודער, אז אין דער קאָמענדאנטור איז מען אים חושד, אז ביי אים ארבעט א ייד אויף א פאלשן פּוילישן נאָמען. דערוווסט האָט ער זיך עס פון א באקאנטן פּאָליציאנט און אויך, אז מען גרייט זיך צו קומען אהער אויף א רעוויזיע.

איך האָב באלד שטיין געלאָזן די ארבעט און זיך געלאָזן לויפן אין א נייער געגנט, ווו קיינער קען מיך נישט. איך האָב זיך געוואלגערט אין פעלדער און וועלדער. וואנדערנ־דיק, האָב איך זיך אָנגעטראָפן מיט מיין פעטער מאָטע רימער און זיין פרוי, וועלכע זענען געווען אין אן ערגערער לאגע פון מיר און מיין משפּחה.

נאָכן ארומבלאָנקען און אַנוואלגערן־זיך א לענגערע צייט, ווען איך האָב שוין געפילט אז איך בין אויס מענטש, האָב איך באשלאָסן צוריק צו קערן זיך, טראָץ דער גרויסער סכנה, צו מיין פריערדיקן באלעבאָס. דער פויער האָט זיך זייער געשראָקן און דאָך, — איינגעווילליקט מיך צוריק צו נעמען.

צוליב פאַזיכטיקייט, האָט ער מיך איצט באשעפטיקט בלויז מיט אינערלעכער ארבעט, כדי נישט באמערקט צו זיין פון זיינע שכנישע עין־הרעס... און איך בין ווידער געשטאנען אין קאָנטאקט מיט מיינע עלטערן.

מיין יינגערער ברודערל, א יינגל פון צען יאָר, האָט זיך אויסגעפונען זיין אייגנ־ארטיקן וועג, ווי זיך צו דערהאלטן ביים לעבן. קודם כל האָט ער זיך נישט געהאלטן אויף אייַן פלאץ. מערסטנטייל פלעגט ער פארברענגען מיט פאסטוכלעך, שקאָצימלעך פון זיין עלטער. ער פלעגט מיטגיין מיט זיי און מיט זייערע סטאדעס אין די פעלדער און צוזאמען מיט זיי בראָטן קארטאָפל... זיין איינפאל איז באשטאנען אין פריילעך־מאכן די שקאָצימלעך. ער האָט פאר זיי געזונגען, געטאנצט, אויסגעטראכט פארשיידענע קונצן און דערציילט מעשיות... זיי פלעגן אים ליב קריגן, זיך צובינדן צו אים און מיט פולן צוטרוי, אריינגעמען אים אין דער קאָמפאניע. צוליב זיינע אינטערעסאנטע מעשה־לעך, האָבן זיי זיך געטיילט מיט אים דעם ביסן ברויט און די געבראָטענע קארטאָפל... ער איז אויך ווידער געווען דער פארבינדלער צווישן מיר און די עלטערן, וועלכע האָבן זיך אויך געפונען א באהעלטעניש ביי א פויער, אין א שכנישן דאָרף ,בערך צען קילאָ־מעטער פון מיר. דאָס צען יעריק יינגל איז געלאָפן די צענער־קילאָמעטערס הין־און־צוריק, אונטער אלע טויט־געפארן. און נאָך כוח געהאט צו דערציילן פריילעכע מעשהלעך די פאסטוכער, פאר א ביסן ברויט און א געבראָטענער קארטאָפל...

און ווידער איז איבער מיין קאָפ געהאָנגען די סכנה. די פויערים ארום האָבן כסדר גערעדט וועגן יידן וואָס מען האָט אויסגעפונען און דערשאָסן צוזאמען מיט די קריסטן, וואָס האָבן זיי אויסבאהאלטן. מיין גוטער פויער האָט מיך געראטן, פאר זיין און מיין טובה וועגן, איך זאָל פארלאָזן דאָס דאָרף. וואָרעם די גאנצע סביבה איז שוין פארפעסטעט מיט יידן־האס. איך האָב אויך באקומען ענלעכע ידיעות וועגן דער לאגע אין דאָרף, ווו מיינע עלטערן זענען.

מיר האָבן באשלאָסן צו פארלאָזן די סקערניעוויצער געגנט.

דאָס איז געווען אין פרילינג 1943. אלץ ארום האָט געבליט און געגרינט. די זון האָט געשיקט אירע ווארעמע שטראלן און דערקווויקט יעדעס באשעפעניש און יעדעס גרעזל אויף דער וועלט. נאָר מיר, געדרופטע, געיאָגטע און געפלאָגטע, האָבן נישט געהאט קיין מנוחה. די לאגע איז געווארן ערגער פון טאָג צו טאָג.

מיר האָבן געוואָגלט איבער דער „קשענסטווא", דורך די זאפאטער וועלדלעך. דאָרט האָבן מיר געטראָפן סקערניעוויצער, אין דער זעלבער לאגע וואָס מיר. בלאָנקענדיק האָבן מיר ווידער געטראָפן שטאָטישע און מיר האָבן זיך צוזאמעגענומען א גרופע ביז פערצן פערזאָן. די פערצן זענען געווען: מיין פאָטער חיים בענדער, מיין מוטער מאניע, מיין ברודערל משהלע, מיין שוועסטערל אסתרקע, איך, מיין פעטער מאָטע רימער (נתן

שווייגערס זון) מיט זיין פרוי אלטע־נעכע, די צוויי ברידער משה און איטשע קאָסאָווסקי (דעם אלטן נחומס אייניקלעך), בעריש געצעלס א זון לייביש מיט זיינעם א חבר פון ביאליסטאָק, דוד כאָינאצקע דער בעקער מיט זיין ברודערן־זון מאָטל, מענדל קנאָפּ־מאכער — דער זון פון לייביש־וואָלף.

מענדל איז געבליבן מיט אונדז צופעליק. געווען איז ער באהאלטן ביי א פויער, צוזאמען מיט הערשל זעלמאנאָוויטש, זלמנס א זון. הערנדיק אז אין די וועלדלעך געפינען זיך סקערניעוויצער יידן, האָט ער זיך געוואָלט מיט זיי זען און הערן ידיעות וועגן נאָענטסטע. אָבער ווי נאָר ער איז ארויס פון זיין באהעלטעניש, זענען אים באפאלן שקאָצים און שרעקלעך צעשלאָגן. ער איז אָנגעקומען צו אונדז א מאסאקרירטער, א בא־גאָסענער מיט בלוט. ער איז געווען אין א געפערלעכן צושטאנד. מיר האָבן אים געגעבן הילף און ער איז געבליבן מיט אונדז.

מיר האָבן געלעבט ווי די ווילדע אין דער דזשונגל, אונטערן פרייען הימל. דאָ האָבן מיר געקאָכט, געגעסן און געשלאָפן. געגעסן... יעדער ביסן האָט געקאָסט א שפּיל מיטן מלאך־המות... מיר פלעגן גיין יעדן טאָג קיין גודזיאנאָוו. דאָרט האָבן מיר געהאט א גוט־הארציקע פויערטע, וועלכע האָט אונדז גערן געגעבן יעדעס מאָל, א ביסל קאשע, מעל, קארטאָפל.

צוויי וואָכן האָבן מיר געלעבט אין וואלד. ביז דעם פינפטן מאי 1943, האלב צוויי א זייגער בייטאָג...

הונגעריקע זענען מיר אלע געשטאנען ארום דעם עמער מיט זופּ, וואָס האָט זיך געקאָכט אויפן פייער.

פּלוצלונג זענען מיר באשאָסן־געוואָרן. עס איז געעפנט־געוואָרן אויף אונדז א העפטיק פייער און מיר האָבן דערזען, אז מיר זענען ארומגערינגלט.

מיר האָבן אָנגעהויבן לויפן אונטערן האָגל פון קוילן.

מיין טאטע און מיין מאמע זענען געפאלן, נעבן מיינע פיס, טויט אויפן אָרט. מיין מומע, אלטע־נעכע, האָט באקומען א קויל אין פוס און נישט געקאָנט אנטלויפן. איך האָב געהערט, לויפנדיק, אירע שווערע קרעכצן. דער שגץ וואָס האָט געמסורט און אהערגעבראכט די זשאנדארמעריע, האָט געשריען צו זיי: „דאָביטש יאָן, טאָן כאָלערע!" און מען האָט זי טאקע דערשאָסן אויפן אָרט.

שפּעט אין אָוונט האָבן מיר זיך צוזאמענגעטראָפן ביי אונדזער גוטהארציקער פויערטע אין גודזיאנאָוו. דאָרט האָבן מיר געמאכט דעם סך־הכל: זעקס מאן לעבנ־געבליבענע.

זעקס, פון די פערצן מאן, וואָס האָבן צוזאמען געלעבט אין וואלד!

צווישן די לעבנגעבליבענע: איך, מיין ברודערל, מיין שוועסטערל, מיין קוזין איטשע קאָסאָווסקי און דוד כאָינאצקי מיט זיין ברודערן־זון.

און וואָס טוט מען ווייטער?

די גוטע פויערטע האָט אונדז אויסבאהאלטן אין דער סטאָדאָלע און דאָרט, האָבן

מיר ערשט געהאט די מעגלעכקייט, צו באווייזען אונדזערע טייערע, אונדזערע נאָענטסטע, אונדזערע טראגיש־פארשניטענע.

און באווייזען האָבן מיר אויך געדארפט אייזער דעם אנדערן. ווייל סיי מיר און סיי אונדזערע באלעבאטים האָבן געלעבט אין טויט־געפאר.

צו אונדזער אומגליק, איז אונדזער סטאָדאָלע געשטאנען נעבן דעם הויפט־וועג, אנטקעגנאיבער דער דאָרפס־קירכע ,ווהין א סך פויערים זענען כסדר געגאנגען. ביים באזאָרגן אונדז מיט עסן, האָט דער פויער געקאָנט זיך זען מיט גאָט. ער האָט דאָך געדארפט אריבערטראָגן דאָס עסן איבערן הויפט־וועג. יעדן צווייטן־דריטן טאָג פלעגט מיין שוועסטער אונדז באזאָרגן מיט ברויט. די באלעבאטים זענען געווען קינדערלאָז און האָבן דעריבער נישט געקאָנט קויפן מער ברויט, וויפל זיי ביידע האָבן געברויכט.

גייענדיק איינמאָל מיט מאָטל כאָינאצקין אין אזא שליחות, זענען זיי באפאלן די שקאָצים פון דאָרף. מאָטלען איז געלונגען צו אנטלויפן אָבער מיין שוועסטערל אסתרקען האָבן זיי געכאפט. מען האָט זי אוועקגעשלעפט צום סאָלטיס און ער האָט זי איבערגעגעבן דער זשאנדארמעריע. מען האָט זי ארויפגעזעצט אויף א בריטשקע, אָפגע־פירט צום סקערניעוויצער קריסטלעכן בית־הקברות און דאָרט זי דערשאָסן.

פון מיין גאנצער משפחה, בין איך איצט געבליבן בלויז מיט מיין קליינעם ברודער משהלע.

מיר זענען נאָך אלץ געלעגן אין צרות ביי דער פויערטע אין דער סטאָדאָלע. אין דרויסן איז זומער, ליכטיקער, זוניקער זומער. און מיר ליגן דאָ, ווי די מייז אין א נאָרע, און קלערן וואָס ווייטער צו טון. ווי גיט מען זיך אן עצה?

אונדזערע באלעבאטים זענען שוין אומרוהיק און מער ווי אומרוהיק. אין דאָרף האָט מען דערשמעקט וועגן אונדז און מען שושקעט־זיך. ווי מעגן מיר אייגשטעלן די קעפ פון אונדזערע טייערע באלעבאטים? און אויסהאלטן פינף מענטשן, איז דאָך אפילו פאר רייכע א לאסט. ניין, מיר מוזן אוועק פון דאנען!

האָבן מיר פארלאָזן די סטאָדאָלע און ווידער געוואנדערט אָן א ציל. און ביי יעדן „שפאצירל" איז אונדזער גרופע קלענער געוואָרן.

נישט צו ציען די אויפמערקזאמקייט, האָבן מיר זיך צעטיילט: איך, מיין ברודערל און איטשע קאָסאָווסקי — איין גרופע. דוד כאָינאצקי מיט זיין ברודערן־זון מאָטל — די צווייטע גרופע. באזונדער האָבן מיר זיך אויפגעהאלטן אין די פעלדער, געגעסן יענגאָל־קעס און ביינאכט געגנבעט פרוכט פון די סעדער. פון צייט, צו צייט, האָבן מיר זיך געטראָפן מיט כאָינאצקין און געזוכט נייע פלענער. אזוי זענען אריבער קנאפע פיר חדשים. ביז פוילישע פאָליציי האָט געכאפט כאָינאצקין. מאָטל איז צופעליק נישט געווען מיט אים און ער ניצול־געוואָרן. דודן האָבן זיי אוועקגעפירט קיין סקערניעוויץ און דערשאָסן אין זוויערזשיניצער וואלד.

מאָטל כאָינאצקי איז איצט געבליבן איינזאם און ער איז צוגעשטאנען צו אונדזער גרופע.

מיר האָבן זיך איבערצייגט, אז דאָס ארומוואָגלען וועט אונדז אלעמען אומברענגען און, באין־ברירה, האָבן מיר זיך אומגעקערט צו אונדזער גוטהארציקער פויערטע.

איצט זענען מיר שוין געווען זאלבאפערט. בלויז פיר פון דער פערצן־פערזאָנ־קער גרופע. און מיר זענען נאָך געזעסן דאָרט ארום א חודש צייט.

איך מיט מאָטלען האָבן זיך דאן געלאָזן קיין סקערניעוויץ. אפשר וועט אונדז דאָרט געלינגען צו געפינען א באהעלטעניש ביי באקאנטע קריסטן. אין גאס האָט אונדז דער־קענט דער שטאָטישער הינט־שלעגער רוזשאנסקי. ער האָט אונדז אויסגעפרעגט וועגן אלץ און פארבעטן אונדז אויף אָוונט צו זיך. ער דארף מיט אונדז עפעס וויכטיקס דורכ־רעדן. ביי אים אין שטוב האָט ער אונדז פאָרגעשלאָגן, אז מיר זאָלן פשוט גיין גנבענען בהמות ביי פויערים און אים ברענגען. דערפאר וועט ער אונדז אויסבאהאלטן און געבן עסן. מיר זענען געווען אין א קלעם. א היצעל איז נישט קיין צדיק. מיר האָבן פשוט מורא געהאט אָפצוזאָגן. מיר האָבן געגנבעט א פאָר בהמות, אים געבראכט און ער האָט אונדז אויסגעהאלטן זעקס וואָכן.

פון דאנען האָבן מיר געקענט אריינכאפן־זיך, פון צייט צו צייט, אין שטאָט־אריין און אָנהערן־זיך, צעפלאצט צו ווערן, מיט שוידערלעכע נייעס.

א באקאנטער קריסט האָט אונדז איבערגעגעבן, ווי אזוי פאָליציי האָט נאָכגעיאָגט פיניע גרייעקו (מענדעלעס זון). זיי האָבן אים געיאָגט איבער די הויפן, ביז צום מקוה־געסל און דאָרט אים דערשאָסן. דעם זעלבן גורל האָט דאָ געהאט מעכל לערנער, שלמה ריוואנס זון. ארום סקערניעוויץ זענען אויך דערשאָסן־געוואָרן חנה־מרים ביעזשאָנסקי, פרץ ביעזשאנסקיס טאָכטער, שיע ביעזשאנסקי (רייצע דער קצבטעס זון) און זיין קוזינע ליזא ביעזשאנסקי.

אָפזייענדיק זעקס וואָכן ביים היצעל און אָנהערנדיק־זיך מיט אזעלכע ידיעות, האָבן מיר דערפילט, אז מיר מוזן דעם פלאץ פארלאָזן. מיר האָבן זיך שוין צופיל געוואָרפן אין די אויגן און עס ברענט שוין דער באָדן אונטער אונדזערע פיס. דער היצעל האָט אונדז שוין געהאט גענוג אויסגענוצט און ער האָט שוין געזוכט ,אונדז פטור צו ווערן.

מיר זענען ווידער אוועק צו אונדזער גוטהארציקער פויערטע און ווידער זיך דאָרט אויפגעהאלטן א חודש צייט.

דאן זענען מיר זיך פארנאנדערגעגאנגען: מאָטל כאָינאצקי און איטשע קאָסאָווסקי זענען אוועק אין איין ריכטונג און איך מיט מיין ברודערל — אין א צווייטער, קיין קאָוויטשין. איך האָב דאָרט געהאט באקאנטע פויערים און מיר האָבן זיך דאָרט אויס־באהאלטן.

דאָרט איז מיט מיר געשען פאָלגנדער פאל:

ארויסגייענדיק פון א פויער, ווו איך האָב אָפגעגעסן נאכטמאל, זענען מיך באפאלן א גרופע שקאָצים און מיך מערדערלעך געשלאָגן. זיי האָבן מיך צוגעשלעפט צו א בוים, כדי אויפצוהענגען. איך בין שוין געווען מאכטלאָז. פון די עטלעכע לעכער וואָס זיי האָבן מיר געמאכט אין קאָפ, איז צופיל בלוט אָפגערונגען. דאָס בלוט האָט מיר געגליווערט אויפן פנים און געזאפט אין מיינע קליידער. איך בין שוין געווען רעזיגנירט און דער־

ווארט דעם טויט. אָבער דאָ האָבן זיי זיך דערמאנט, אז זיי האָבן נישט קיין שטריק מיך אויפצוהענגען און צוויי פון זיי זענען אוועק שאפן א שטריק. בלייבנדיק בלויז מיט דריי, האָב איך דערפילט, אז איך מוז נאָך פרובירן מיינע לעצטע כוחות. איך האָב זיך א וואַרף געטון אויף זיי. איינעם דערלאנגט איבערן קאָפּ, דעם צווייטן אומגעוואָרפן אויפן דריטן. זיי זענען צעטומלט געוואָרן און איך בין אנטלאָפן, נישט מיט מיינע כוחות. איך האָב זיך קוים דערשלעפט צום דאָרף פון מיין גוטער באלעבאָסטע. זי האָט מיך ארומגעוואשן און אויסגעפרעגט, ווער די שלעגער זענען געווען.

מיין ברודערל, בלייבנדיק אליין אין קאָוועטשין, נאָכדעם ווי איך בין נישט מער צוריקגעקומען, האָט געמיינט, אז ער האָט מיך שוין פארלוירן .דאן איז ער געקומען אליין זוכן שוץ ביי מיין באלעבאָסטע און מיר האָבן זיך געטראָפן. ער איז געווען אזוי אויסער זיך, אז ער האָט אזש נישט געפונען קיין אופן ווי אויסצודריקן די פרייד, וואָס ער זעט מיך א לעבעדיקן.

דער פויערטעס שוואָגער, וואָס האָט געווויינט אין זעלבן הויז, האָט זיך דערוווסט וואָס מיט מיר האָט פאסירט. ער איז אריינגעקומען מיט טרערן אין די אויגן און זענעדיק מיין צעשפאָלטענעם קאָפּ, האָט ער מיר דערלאנגט א רעוואָלווער און געזאָגט: „הער, וולאדעק! דאָ האָסטו א רעוואָלווער! זאָג מיר צו, אז דו וועסט אים נאָר באנוצן צו פאר־טיידיקן דיין לעבן!"

איך האָב עס אים צוגעזאָגט. און אזוי איז טאקע געווען.

די שקאָצים האָבן פארשטאנען, אז איך האלט זיך אויף ערגעץ אין דער געגנט. זיי האָבן כסדר געלויערט אויף מיר און געזוכט מיך צו הרגענען. איינמאָל אין אָונט האָבן זיי מיך ווידער געכאפט. „דאָס מאָל — האָבן זיי געזאָגט — וועסטו שוין נישט ארויס קיין לעבעדיקער פון אונדזערע הענט!"

איך האָב זיך געלאָזט פון זיי פירן אזוי לאנג, ביז איך האָב זיך איבערצייגט, אז זיי גייען אויף אן אמת מיך הרגענען. אין א פאסיקן מאָמענט האָב איך ארויסגעכאפט דעם רעוואָלווער און ענומען שיסן. צוויי פון זיי זענען געפאלן טויט און די איבעריקע זענען זיך צעלאָפן. איך האָב זיי נאָכגעשאָסן. איך בין געוואָרן ווילד. עס האָט זיך צעברענט אין מיר די נקמה פאר מיין טאטן, פאר מיין מאמען, פאר מיין שוועסטערל, פאר דער מומען און פאר אלע מיינע נאָענטסטע, וואָס זענען אומגעבראכט געוואָרן פאר מיינע אויגן. טויזנטער פון אונדזערע בלוטיקע שונאים וואָלט איך איצט פעהיק געווען צו הרגענען, ווען עס זאָלן מיר נאָר קלעקן קוילן!

איך בין ווידער געלאָפן זיך אויסבאהאלטן ביי מיינע גוטע פויערים. מיר זענען דאָרט געווען זאלבאפערט: מיין ברודער, מאָטל כאָינאצקי, מיין קוזין איטשע קאָסאָווסקי און איך.

די גאנצע געגנט האָט איצט געקאָכט מיט מיינע קרבנות. איצט, האָבן מיר געווווסט, זענען מיר אין א פולווער־פאס. איין פונק רייסט אונדז אלע אויף. דער בעסטער שכן זאָל זיך דערוויסן וועגן אונדז, וועט אונדז דער גאנצער דאָרף לינטשן. דאָס גאנצע פויערטום האָט איצט געדורשט נאָך יידיש בלוט. מיר מוזן אנטלויפן ווי אמשנעלסטן,

אָבער עס איז נישטאָ די מינדעסטע מעגלעכקייט, זיך ארויסצובאקומען פון דאָרף. מען זוכט און מען היט אונדז. די טעג האָבן זיך געצויגן ווי גיהנומדיקע אייביקייטן!

געזעסן זענען מיר איצט אויפן בוידעם פון דער שטאל. אין זעלבן הויז האָט געווינט דעם באלעבאָס ברודער. און אפילו זיינע קינדער האָבן געוווסט וועגן אונדזער אויסבאהאלטן־זיך אויפן בוידעם. ער האָט אָבער זיינע קינדער אויסגעלערנט צו שווייגן. נאָכמער: ווען זיי פלעגן באמערקן א פרעמדן אויפן הויף, האָבן זיי שוין געוווסט צו געבן סמנים, דורך הוסטן אָדער קלאפן אין פארשיידענע כלים.

פון דעסטוועגן, האָט זיך ארויסגעוויזן, אז נאָך א פויער האָט געוווסט פון אונדזער עקזיסטענץ... נאָך א פויער מיט א גרויס, מענטשלעך הארץ!...

ער האָט געווינט בשכנות מיט מיין באלעבאָס. איינמאָל איז ער געקומען און געזאָגט, אז ער וויל אונדז אָנטון א נחת־רוח: ער וועט אונדז צוזאמענגעפירן מיט נאָך איינעם, אן אויסבאהאלטענעם יידן... און ער האָט אונדז צוזאמענגעפירט מיט הערשל זעלמאנאָוויטש, זלמנס זון, פון סקערניעוויץ... (ער לעבט איצט אין אמעריקע). אונדזער באגעגעניש איז געווען אין דעם פויערס סטאָדאָלע. אונדזער פרייד איז נישט צום באשרייבן. מיר האָבן זיך נישט געקאָנט זאט אָנפרייען און אָנדערציילן־זיך וועגן יעדנס איבער־לעבענישן. שפעטער האָבן מיר זיך שוין געטראָפן צוויי־דריי מאָל א וואָך. מיר האָבן ארומגערעדט אונדזער בשותפותדיקן גורל און באשלאָסן: טאָמער זיין פלאָץ וועט אָפגעמסורט־וווערן, זאָל ער אריבערקומען צו אונדז (מיט, אָדער אפילו אָן דער הסכמה פון די באלעבאטים). און וויידער פארקערט: ווען אונדזער באהעלטעניש וועט פארשאָטן־וווערן, זאָלן מיר אריבערקומען צו אים.

געווען איז דאָס שוין אין שפעטן זומער, שניט־צייט 1944.

עס זענען דערגאנגען צו אונדז שמועות, אז דער רוסישער פראָנט דערנענטערט־זיך און די דייטשן ליידן מפלות.

אונדזערע באלעבאטים האָבן אונדז דערציילט, אז די דייטשן האָבן באשלאָסן צו מאכן אָקאָפעס אין דאָרף און אויך זייער הויף וועט מען דורכגראָבן. דאָס הייסט, אז אויף זייער הויף וועט זיין א דייטשע פאָזיציע. דעריבער ראטן זיי אונדז, ווי געטרייע טאטע־מאמע, אז מיר זאָלן זיך וואָס־שנעלער אָפטראָגן פון דאנען.

אינצווישן האָבן מיר זיך געהאט קאָמוניקירט מיט א פאָר באהאלטענע יידן אין שכנותדיקע דערפער. דאָס זענען געווען סקערניעוויצער, יעזעווער און ראַווער יידן. מיר זענען אוועק צו זיי קיין מעכאָוויעץ און זיי האָבן אונדז געהאָלפן געפינען א פלאָץ בייא פויער. בייַ דעם זעלבן פויער האָבן אויך געארבעט צוויי רוסישע סאָלדאטן, אנטלאָפענע פון א דייטשן געפאנגענען־לאגער. זיי זענען געווען ציווייל געקליידט.

אין איינער א נאכט, וועו זיי זענען געגאנגען אין נאָענטן וואלד אָנהאקן האָלץ פאר זייער באלעבאָס, האָבן די א. ק. (ארמיא קראיאווא: ארמיי פון פויילישע ווידער־שטענדלער) זיי געכאפט. און מיט די זעלבע העק, מיט וועלכע די געפאנגענע האָבן געוואָלט אָנהאקן האָלץ, האָבן די א. ק.־באנדיטן אָפגעהאקט די קעפ פון די צוויי גע־פאנגענע.

אין מעכאוויעץ זענען מיר געווען ביי פיר חדשים, טוישנדיק עטלעכע מאל אונ־ דזערע באהעלטענישן. דאס איז שוין געווען די צייט, וועו די רוסן זענען שטיין־געבליבן ביי דער ווייסל.

בעת אלע אונדזערע וואנדערונגען, האבן מיר געזוכט די שפורן פון א פארטיזאנישן אטריאד ,זיך אנצושליסן אן אים. מיר האבן אבער מורא געהאט פאר דער באנדיטישער א. ק., וועמענס הענט זענען אויך אויסגעטונקען אין יידיש בלוט.

איצט האט אונדז א גוט־באקאנטער שגץ פון דארף גוטקי צונויפגעפירט מיט מענטשן פון דער א. ל. (ארמיא לודאווא : פאלקס־ארמיי). מען האט אונדז פארגעשטעלט פארן קאמאנדאנט און ער האט אונדז געהייסן קומען אין וואך ארום. ביז דאן וועט ער קריגן וועגן אונדז אינפארמאציעס.

מאטל כאינאצקי און איטשע קאסאווסקי האבן זיך, אבער, נישט געקאנט דער־ווארטן דעם באשטימטן טערמין און זיי זענען אוועק צום באקאנטן שגץ אין דארף גוטקי. אויפן וועג זענען זיי פארהאלטן־געווארן דורך די א.ק.־לייט. מען האט זיי אפגעהאלטן א גאנצן טאג. אין אוונט האט מען זיי ארויסגעפירט אין וואלד און דערשאסן.

מיר האבן אלץ געווארט אויף זיי. און וועו זיי זענען נישט צוריקגעקומען במשך פון צוויי טעג, האב איך ארויסגעשיקט מיין ברודער געווויר צו ווערן, וואס עס איז געשען. משהלע האט זיי ארומגעזוכט אין דער גאנצער געגנט, ביז ער איז איריין צו דעם פויער גזשיבעק. דארט האט ער זיך אנגעטראפן אויף די מערדעריש א.ק.־לייט. זיי האבן אים אנגעהויבן פארשן ווער ער איז און פון וואנען ער קומט. מיט נסים האט זיך דאס יינגל ארויסגעדרייט פון זיערע הענט. אנטלויפנדיק האט ער זיך אנגעטראפן מיטן פויערס זון, וועלכער האט אים דערציילט די גאנצע געשיכטע, ווי טאקע די זעלבע א.ק.־ לייט האבן אומגעבראכט מאטל כאינאצקין און איטשע קאסאווסקין.

נישט האבנדיק מער אויף וועמען אן אויף וואס צו האפן, האבן מיר באשלאסן צו ארגאניזירן אן אייגענע, א יידישע פארטיזאנקע. א ביסעלע צו־שפעט, — האבן מיר געטראכט — אבער בעסער איצט, איידער נאך שפעטער...

אונדזער גרופע איז באשטאנען פון מיר מיט משהלען און פון די ראוער און יעזעווער יידן. א ביסל געלט איז געווען, האבן מיר זיך איינגעקויפט געווער. און האבן־ דיק געווער, האבן מיר שוין אויך געהאט פון כל־טוב... מיר האבן געגעסן און געטרונקען פאר אונדזערע אלע הונגער־יארן... פארשטייט־זיך, אז אין די וועלדער זענען מיר נישט געגאנגען, אויס מורא פאר דער א. ק. און צו קליין איז אויך געווען אונדזער גרופע, אז מיר זאלן קענען פירן קאמפן מיט די דייטשן. אבער דאס געווער האט אונדז געגעבן זעלבסט־זיכערקייט און עקזיסטענץ־מעגלעכקייט. און אזוי האבן מיר אונדזער נייעם ארט לעבן געפירט פינף חדשים, ביזן סוף 1944 יאר.

פאר דער צייט זענען די א.ק.־לייט געקומען אויף אונדזערע שפורן און מיר האבן געמוזט עוקר־זיין פון מעכאוויעץ. מיר זענען אוועק אין דער ראוער געגנט און מיר האבן זיך אפגעשטעלט אין דארף קליני. דא האבן מיר זיך צעטיילט אין גרופן איבערן גאנצן דארף.

א קורצע צייט נאָכדעם, האָבן מיר אָנגעהויבן הערן די ארמאטן־דונערן, וואָס זענען געקומען פון דער וואַרשעווער זייט. יעדער ארמאטן־דונער האָט געשטארקט און געמונטערט אונדזערע הערצער. די דונערן זענען נענטער געקומען, שטארקער, דייטלעכער געוואָרן פון טאָג־צו־טאָג, פון שעה־צו־שעה און דאָס הארץ איז שיער צע־שפרונגען געוואָרן פון גליקלעכע האָפענונגען. די גאולה גייט !... די גאולה קומט !...

און ענדלעך איז זי געקומען...

דעם 15 יאנואר 1945 האָבן זיך באוויזן אין דאָרף די ערשטע פאָרפאָסטנס פון דער רויטער ארמיי !...

און דאָס ערשטע מאָל, נאָך פינף יאָר מיט פיר חדשים און צוויי וואָכן, האָבן מיר געקאָנט אַרויסגיין פון אונדזערע באהעלטענישן און גיין אין גאס ווי פרייע מענטשן...

שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווסט, אז אונדזערע צוויי שוועסטער, לאָה און בלומע, האָבן איבערגעלעבט אוישוויץ. זיי זענען געקומען קיין ישראל און לעבן דאָ אין דאָרף.

שמעון אינאוולאָצקי, רמת־גן

אין די שחיטה־שטעט

שמעון אינאוולאָצקי

ע סקאדרעס דייטשע עראָפלאנען, געדיכט ווי כמא־ רעס היישעריקן, האָבן באדעקט דעם סקערניע־ וויצער הימל. אַן מורא פאר זענית־ארטילעריע, האָבן זיי זיך אראָפגעלאָזן נידעריק, כמעט איבער די דעכער, שליידערנדיק באָמבעס און זייענדיק טויט און פארניכ־ טונג. די באָמבעס זענען ווי ספעציעל געוואָרפן־געוואָרן אין די ווין־קוואַרטאלן פון דער ציוויל־באפעלקערונג, אויפן שפיטאָל און אויפן קאָשטשאָל (סענאטאָרסקע גאס). דאָס האָט ארויפגעוואָרפן אזא פאניק אויף דער באפעלקערונג, אז מאסנווייז האָט מען געזומען פאר־ לאָזן די שטאָט און לויפן שיצן־זיך אין די ארומיקע וועלדער און דערפער.

מיר זענען נישט געווען צווישן די ערשטע אנט־ לויפער, צוליב דעם זיידן. דער זיידע, ר׳ יצחק יעקב „רבילע", אבראמאָוויטש, איז געלעגן פאראליזירט פון די כוליגאנישע קלעפ, ווָאס ער האָט באקומען פון א באנדע ענדעקישע שקאָצים מיט א צייט צוריק.

מאָנטיק האָט מען שוין נישט געזען קיין מענטש אין גאס. פוסט און אויסגעלייגט זענען די גאסן געוואָרן פון מענטשן און אָנגעפילט מיט גרויל און געפאר. יעדע ווייל — אן אויפרייס אין אן אנדער ריכטונג. יעדע ווייל — אן אויפבליץ פון א פרישער שריפה. ניין, מיר האָבן קיין ברירה נישט, מיר מוזן אויך אוועק פון דאנען!

אויפן הויף האָבן מיר געהאט שטיין א קליינעם ווָאגן, האָבן מיר ארויפגעלייגט אויף אים דעם קראנקן זיידן און מיר האָבן אויך פאראָלאָזט די שטאָט. אויפן וועג האָבן מיר געטראָפן פליטים פון אנדערע שטעט און זיי האָבן דערציילט, אז די פוילישע ארמיי קען נישט אָפשטעלן קיין פראָנט. די דייטשן מארשירן פאָראויס, אַן אָפהאלט.

מיר זענען אָנגעקומען אין דאָרף קאָנטנע, ווו די ציוניסטישע אָרגאניזאציעס פלעגן

ל״ג־בעומר ארויסקומען אין וואלד. אלע כאטעס און סטאדאלעס זענען שוין באזעצט מיט שטאטישע. דאָ געפין איך אויך די לערער פון דער פאלקס־שול פוקס, גרינבאום און די לערערין קליין. איך טרעף דאָ כיל ווינאכט, בער משה יאסלס (הערשקאָרן) און אברהם פערקאל, מיט זייערע פאמיליעס.

צומאָרגנס, דינסטיק, זענען שוין די שאסייען פארפלייצט פון פליטים, וואס אנט־לויפן פון די ישובים, ווו דער דייטש איז שוין נאָנט. די פליטים־מאסע שטראָמט אין דער ריכטונג קיין וואַרשע. דורכן ראדיאָ זענען אלע מענער אויפגעפאָדערט־געווארן, צו קומען פארטיידיקן די הויפט־שטאָט. מען וויל זיך טרייסטן, אז ביי דער ווייסל וועט דער דייטש שטיין־בלייבן און עס וועט געשען א צווייטער „צוד נאד ווייסלאָן״ (נס ביי דער ווייסל). די פליטים־שטראָמען רייסן אויך מיט מיט זיך א סך סקערניעוויצער, וואס באהאלטן־זיך דאָ אין דער אומגעגנט.

מיטוואָך איז שוין סקערניעוויץ געשטאנען אין פלאמען און מענטשן זענען צוריק־געלאָפן אין שטאָט־אריין, צו ראטעווען עפעס פון זייער פארמעגן און באלעבאטישקייט, וואס מען האָט איבערגעלאָזן אויף הפקר. אריינקומענדיק אין שטאָט האָט מען געזען, אז א גרויסער טייל פון יידישן קוואַרטאל איז אוועק מיטן פייער: פון דער ראוועך גאס, דער מארק וון דוד ליפשיץ און אפרים ליבערמאן האָבן געהאט זייערע געשעפטן, ביז דער נייער גאס, דער גאנצער פשערניק און די געגנט וון דאָקטאָר דייטשערס הויז איז געשטאנען, ביז אַגראָדאָוועך און אמשענאָוועך גאסן. עס האָבן אָפּגעברענט שאדקאָווסקיס געסעלע מיט לוזער לעווענבערגס און גוטמאנס האָלץ־סקלאדעס.

פרייטיק האָבן אָנגעהויבן צוריק צו קומען די, וועלכע זענען געלאָפן קיין וואַרשע. וואָרעם דער דייטש איז שוין געווען ביי אמשענאָוו. געווויינט האָבן מיר ראָג דלוגא־אָגראָדאָוא (זשאבע־גאס). מיר האָבן געמוזט אריינגעמען צו זיך דעם צאָן־טעכניקער טראָכער מיט זיין פאמיליע, ווייל דאָס הויז וון ער האָט געווויינט איז צעשטערט געווארן פון נאָנט באָמבען־אויפרייסן.

אינטערעסאנט צו באמערקן: בעת אלע באָמבארדירונגען, האָט דער דייטש דווקא אויסגעמיטן מיליטעריש אָביעקטן און באזונדערס — די קאָשארן. דער דייטש איז אזוי זיכער געווען מיט זיין זיג, אז ער האָט די קאָשארן און אלע אנדערע מיליטעריש אָביעקטן אָפּגעהיטן פאר זיינע סאָלדאטן.

זונטיק איז שוין דער דייטש געווען אין שטאָט.

איך בין געגאנגען באזוכן מיינע חברים, וועלכע האָבן געווויינט ביי דער באן, געווארטן־ווערן, צי אלץ איז ביי זיי בשלום. ביים קינאָ „סטילאָווי״ (סיימיק־הויז) רייסן די דייטשן די רעקלאמע־בילדער פון־אנטי־נאצישן פילם „זעזנאניע שפיגל״. זאָל עס נאָר אויסגיין צו די בילדער, צו די פאפירענע מענטשעלעך...

צוריקגייענדיק פון מיין באזוך, זע איך פאטרולן אין די גאסן. זיי פארהאלטן יעדן דורכגייער מיטן באפעל: „שטיין בלייבן! העכט האָך!״. אויך איך באקום אזא באפעל,

כאָטש איך בין נאָך א יינגל. מיט די הענט אינדערהויך פירט מען אונדז אוועק צום פאלאָק. דאָ זענען שוין אָנגעטריבן א סך מענער, יידן און קריסטן. מען באזוכט אונדז אלע און מיר מוזן בלייבן זיצן. ביי א קריסט געפינט מען א רעוואָלווער. דער פויער שווערט־זיך, אז ער האָט קיין רעוואָלווער נישט געהאט. דאָס האָט אים איצט עמיץ אונטערגעוואָרפן. ער צלמט־זיך און בעט זיך, אָבער די דייטשן ווילן אים נישט הערן. מען פירט אים צו צו א בוים און מען דערשיסט אים, פאר אונדזערע אויגן. דאָס בילד האָט דערשיטערט, אָבער מיר האָבן געמוזט בלייבן זיצן, ביז עס האָט געזומען ווערן טונקל. דאן איז געקומען א העכערער אָפיציר און אין א שטרענגער רעדע געוואָרנט: יעדערער וואָס האָט געווער, זאָל עס אָפגעבן. נישט מאכן קיין פראָוואָקאציעס. ביז פרי זאָל זיך קיין ציוויליסט נישט ווייזן אין גאס. און פארענדיקט האָט ער מיט א געשריי, אלע זאָלן שנעל אהיים לויפן!

צומאָרגנס האָבן די דייטשן באפוילן, אז אלע יידישע געשעפטן זאָלן געעפנט־ווערן און אלע קריסטן האָבן א רעכט צו „קויפן" אין די יידישע געשעפטן אָן געלט... באלד זענען אלע יידישע געשעפטן באפאלן און צעראבירט געוואָרן. מען האָט געשלעפט זעק גאנצע, קוישן, קאסטנס און די רויב־סחורה איז פילמירט־געוואָרן דורך די דייטשן. אויך אין אונדזער געשעפט, אויף דער זשאבע־גאס, זענען „שכנים" געקומען נעמען. אָבער מיין פעטער הערש־דוד „פאָניע" איז ארויף אויפן טיש מיט צוויי פלעשער אין די הענט און אויסגערופן: „רויבער! פארברעכער! מיין טויט אָדער אייער טויט! ביי מיר וועט איר גאָרנישט נעמען! קעפ וועל איך שפאלטן! ארויס!". און די גויים האָבן זיך טאקע דערשראָקן פארן „צעווילדעוועטן ייד" און איינער דעם צווייטן האָט ארויסגע־שלעפט פון געוועלב... באלד נאָכדעם איז געקומען א באפעל, אז ווער עס וועט נעמען אין יידישע געשעפטן און נישט באצאָלן, דער וועט דערשאָסן־ווערן...

סקערניעוויץ האָט שוין נישט קיין קהילה, נאָר א יודענראט און דער עלטעסטער פון יודענראט איז דער לערער גוזשיק. יעדער ייד מוז טראָגן א ווייסן באנד מיט א בלויען מגן־דוד אויפן ארבל. דער יודענראט פירט דורך א רעגיסטראציע פון אלע מענער פון צוועלף, ביז זעכציק יאָר, אויף וועלכע עס איז חל די גזירה פון צוואנגס־ארבעט. יעדערער באקומט פון ארבעטס־אמט אן ארבעטס־קארטע, וואָס גילט אלס דאָקומענט פאר דער מאכט. די וואָס באקומען ארבעטס־צעטלען (פריער אויף דריי און שפעטער — אויף זיבן טעג איז חודש), שטעלן זיך־צו אויפן חזיר־מארק און פון דאָרט ווערן זיי צעשיקט צו פארשיידענע ארבעטס־פלעצער. מערסטנטייל ארבעט מען אין די קאָשארן. דער אָנ־פירער איז דאָ א כוליגאנישער שלעגער מיט א היטל פון א „גוראל", וועלכן מען מוז, צו דער אומזיסטיקער ארבעט און צו די קלעפ, צוצאָלן. יעדעס מאָל מוז מען אים ברענגען עטלעכע זלאָטעס... די אנדערע ארבעטס־פלעצער זענען געווען: ביי דער באן, אין מאגיסטראט, ביי דער ארטס־קאָמענדאנטור, אין סיימיק־הויז א. א. וו.

פארשטייט־זיך, אז באלד זענען אויפגעקומען „מאכערס" און פראָטעקציע. מיט

געלט און מיט באקאנטשאפט אין די „הויכע פענסטער", איז מען פון דער צוואנגס־ארבעט פטור־געוואָרן. דער גאנצער צאָרן איז אויסגעגאָסן־געוואָרן אויף די, וועלכע האָבן נישט געהאט קיין געלט און קיין פראָטעקציע.

א חוץ ארבעט, האָט זשאנדארמעריע געמוען יידן צו מאכן „פאָרשטעלונגען" אין מארק פאר די גויים. דאָ האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אכזריות דער זשאנדאר „שמול". דער סאדיסט פלעגט זיך נישט בארוהיקן פרייער, ווי ער האָט געזען פון זיין קרבן דאָס בלוט.

עס האָט זיך אָנגעהויבן א מאסן־געלויף צו די סאָוויעטיש־אָקופירטע געביטן פון פוילן. מערסטנטייל איז געלאָפן די יוגנט. ליידער איז א גרויסער טייל פון זיי צוריק־געקומען און דערציילט: דאָרט איז א שרעקלעכער אָנגעלויף פון פליטים. נישטאָ ווו צו שלאָפן. האלבע נעכט שטייט מען אין ריי־ען נאָך ברויט א. א. וו. די צוריקגעקומענע פון די סאָוועטיש־אָקופירטע געביטן האָבן אָנגעוואָרפן א שרעק אויף אנדערע, וועלכע האָבן געוואָלט אהין לויפן. און די, וועלכע זענען דאָרט געבליבן, זענען שפעטער פאר־שיקט־געוואָרן „צו די ווייסע בערן" אין סיביר און אנדערע ווייטע געגנטן אין רוסלאנד. צווישן זיי איז אויך פארשיקט־געוואָרן מיין פעטער הערש־דוד.

אין דעצעמבער 1939 האָבן אָנגעהויבן אָנקומען קיין סקערניעוויץ גאנצע קהילות יידן. אין פרעסט און זאוויערוכעס זענען זיי ארויסגעטריבן־געוואָרן פון זייערע היימען אין די שטעטלעך, וואָס זענען אָנגעשלאָסן־געוואָרן צום דריטן רייך. סקערניעוויץ האָט זיי אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס. נישטאָ כמעט קיין יידיש הויז וואָס זאָל נישט האָבן אויפגענומען קיין היימלאָזע משפחה. און היימלאָזע זענען אויך דאָ אייגענע, סקער־ניעוויצער, וועמענס שטיבער זענען פארברענט און באָמבארדירט געוואָרן. נישט לייכט איז אָנגעקומען צו קריגן די דערלויבעניש פון דער מאכט, אז די פרעמדע זאָלן דאָ מעגן בלייבן. אין דער פיבערהאפטער הילפס־אקציע האָט זיך באדייטנד באטייליקט די יוגנט. אפילו א טעאטער־פאָרשטעלונג איז געגעבן געוואָרן און דער איינקונפט איז געגאנגען פארן הילפס־קאָמיטעט. עס איז געשאפן געוואָרן א קיך פאר הונגעריקע און אנדערע סאָציאלע הילף פאר די נויט־באדערפטיקע.

מיין מוטער חייה־דבורה ע"ה האָט שטענדיק געהאט אן אָפענע האנט פאר ארעמע־לייט. זי איז געווען אזא צדיקית, אז זי האָט אליין נישט געגעסן פרייער, ווי זי האָט עפעס צעטיילט פאר ארעמעלייט. נישט געווען דער פרייטיק, אז אין אונדזער קיך זאָלן נישט שטיין אָנגעשטעלט טעפלעך מאכלים פאר ארעמע און קראנקע. מיין מוטער איז געווען אן אלמנה מיט פיר יתומים מפרנס צו זיין. מיין פאָטער איז נאָך געשטאָרבן אין יאָר 1934. זי האָט געהאט עפעס געלט צו קויפן א ביסל סחורה פאר איר מסחר. אָבער אז מען איז אריינגעקומען נאָך א גמילות־חסד, האָט זי עס באלד אוועקגעגעבן. זי האָט אויך אויסגעהאלטן איר מוטער, מיין באָבען צימע „די רביצן", וועלכע האָט געווינט

מיט אונדז. די ענגשאפט איז געווען ענגוג גרויס, אָבער מיין מוטער האָט אריינגענומען נאָך א משפחה און נאָך א משפחה.

אין דעם האָלץ־סקלאד אויף דער ראוועך גאס (אנטקעגן דעם קליינעם טומאהלע), וואָס האָט געהערט צו יעקב שפּיכלערס קינדער, איז געווען א קליין הילצערן ביוראָ־צימערל. דאָרט האָט געווינט א פּליטים־משפּחה פון ריפּין. מיין מוטער האָט נישט געקאָנט צוקוקן זייערע ליידן און אריינגענומען צו אונדז זייערע צוויי מיידלעך. זי האָט אויך געבראכט א נייַ־מאשין און איז אליין ארומגעלאָפן שאפן ארבעט פאר זיי. פאר די געבליבענע אין האָלץ־סקלאד האָט זי אוועקגעגעבן א טייל פון אונדזער בעט־געוואנט. ביי אונדז איז שוין די ענגשאפט געווען אזא, אז איך האָב שוין געמוזט שלאָפן מיט מיין פּאראליזירטן זיידן.

מיר האָבן אלץ געטון צו העלפן אונדזער טייערן זיידן. מיר האָבן זיך פּשוט מקריב געווען פאר אים. אָבער די בעסטע דאָקטוירים האָבן נישט געגעבן מער קיין האָפענונג. קומען מבקר חולה זיין אין יענע שווערע טעג, וועז יעדערער האָט געהאט ענוג מיט זיך צו טון, האָט געהייסן פּשוט: זיך מוסר־נפש־זיין. און פון דעסטוועגן פלעגן קומען משהל דעם רבס, מרדכי מאיר געצעל (קאשעמאכער), מענדל טאָביאש, שלמה־אהרן מאָנקאָבאצקי „לעפאק" און נאָך מתפּללים פון דער חברה גמילת־חסד, מיט וועלכער דער זיידע האָט געדאוונט. דעם זיידנס מצב איז ערגער געוואָרן. פּורים, וועז איך האָב געלייענט די מגילה (ווי ער האָט עס מיך אויסגעלערנט), האָט מען אים קוים געקאָנט אויפּזעצן. און אז די מאמע האָט אים געוווּנטשן ,ער זאָל דערלעבן איבערראיאָר, האָבן טערער א שפּראָך געטון פון זיינע אויגן. צוויי טעג נאָך פּסח איז דער זיידע געשטאָרבן. דער צדיק האָט געהאט די זכיה צו שטארבן מעגטשלעך, אין אייגענעם בעט און קומען צו קבר־ישראל אויפן אלטן בית־עולם, נעבן מיין טאטנס קבר, ווי זיין לעצטע בקשה איז געווען.

מיין זיידע איז געווען א יודע ספר און אויך געלערנט אנדערע. באזונדערס האָט ער געלערנט בעלי־קריאה בספר־תורה. דאָס איז געווען זיין ספּעציעלער פארגעניגן. ער האָט גערן געשטיצט אלע ארץ־ישראל־אינסטיטוציעס. געווען פון די ערשטע מיטגלידער אין „אהבת־ציון" און שפּעטער — אין „מזרחי".

עטלעכע און צוואנציק קילאָמעטער פון סקערניעוויץ, ווו דער אמשענאָוער שאָסיי טרעפּט־זיך מיטן וואַרשעווער, ליגט דאָס דאָרף וואָלא־פּענקאָשעווסקא. דאָרט האָט זיך געפונען א יידישער טארטאק. אין פרילינג 1940 האָבן די דייטשן דאָרט איינגעאָרדנט אן ארבעטס־לאגער, וווהין דער יודענראט פלעגט שיקן ארבעטער. ווי פריער געזאָגט: מיט געלט און מיט פראָטעקציע האָט מען זיך געקאָנט אויסקויפן. באזונדערס האָט טאקע אָט דער לאגער אָנגעוואָרפן אויף אלעמען א שרעק. מיר האָט קיין געלט אויך נישט געהאָלפן. מיין געלט האָט מען צוגענומען און געשיקט האָט מען מיך. די ארבעט איז באשטאנען אין קלייבן שטיינער אויף די פעלדער און אָנלייגן ביים שאָסיי. נאָך

דער ארבעט זענען די אַנגעזאמלטע שטיינער געמאַסטן געוואָרן. וועט עס האָט נישט צוגעשטעלט די געהעריקע מאָס, איז שרעקלעך צעשלאָגן־געוואָרן. געשלאָפן איז מען אין א שמוציקן פערד־שטאל. פון לאגער ביזן ארבעטס־פלאץ, היפשע קילאָמעטערס, זענען מיר געגאנגען צו־פוס. מיר האָבן געמוזט מארשירן אין גלייכע רייען, פארביי דער זשאנדארמעריע, מיט געזאנג. מיר האָבן געמוזט זינגען:

מארשאלעק שמיגלי רידז
ניע נאוטשיל נאס ניץ.
א היטלער זלאָטי
נאוטשיל ראָבאָטי.

האָט מען נישט געזונגען גענוג הויך, געגוג פריילעך, זענען באלד ארויסגעלאָפן די באנדיטן פון דער זשאנדארמעריע, מיט זייערע הינט און רימענע ריטער און האָבן אונדז מכבד געווען אזוי, אז מיר האָבן עס נאָכדעם געפילט עטלעכע טעג. זיי פלעגן אויך קומען צום ארבעטס־פלאץ שלאָגן, ממיתן און דראָען מיט די רעוואָלווערן, אז ווער עס וועט פרווון אנטלויפן, דער וועט דערשאָסן־ווערן.

עס האָבן זיך פארשפרייט ידיעות, אז אין לובלינער געגנט ווערן צוגעגרייט לאגערן, אין וועלכע דער דייטש וועט קאָנצענטרירן אלע יידן פון פוילן. באלד נאָכדעם, האָט מען אָנגעהויבן אוועקשיקן אהין טראנספאָרטן. די גזירה האָט אויך נישט אויס־געמיטן סקערניעוויץ. אין יולי 1940 איז פון דאנען אָפגעפירט געוואָרן די ערשטע גרופּע יוגנטלעכע און אין עטלעכע טעג שפעטער — האָט מען שוין געמוען צוגרייטן א צווייטע. דער ארבעטס־אמט שיקט צעטלען, אז מען זאָל זיך צושטעלן צו א מעדיצינישער אונטער־זוכונג. אויך איך באקום אזא צעטל. איך שטעל־זיך צום דאָקטער דויטשער און עס גלינגט מיר צו זיין אויף דער קראנקן־ליסטע, וועלכע דארף באפרייט־ווערן פון דעפאָר־טאציע. איך קום אויפן זאמל־פלאץ פון ארבעטס־אמט, ביים זוויערזשיניעצער וועג, מיט דער זיכערקייט, אז איך ווער באלד באפרייט. עס ווערן אויסגערופן פאמיליענ־נעמען. די קראנקע, באפרייטע פון דאָקטער, הייסט מען אויסשטעלן־זיך באזונדער. און הערצבערג, דער לייטער פון ארבעטס־אמט, מיטן רעוואָלווער אין דער האנט, באפעלט אז דווקא מיר זאָלן די ערשטע אָפמארשירן צו דער באן. באוואכטע דורך פוילישער פאָליציי מארשירן מיר גלייך אָפּ. די משפחות האָבן זיך באלד דערוווסט. מאמעס, פרויען און שוועסטער זענען באלד געקומען צו לויפן צו דער באן־סטאציע מיט פעקעלעך. מען האָט זיך געזעגנט, געקושט און ספאזמאטיש געווויינט.

פארן אָפגאנג פון טראנספאָרט־צוג, האָט זיך ווידער באוויזן הערצבערג, ימח שמו! מיט א צינישן שמייכל האָט ער זיך אוועקגעשטעלט האלטן פאר אונדז א רעפעראט: זענדיק ווי די עקאָנאָמישע לאגע פון סקערניעוויצער יידן ווערט אלץ ערגער, האָט ער זיך באמיט מען זאָל אונדז אויפנעמען אויף ארבעט דאָרט, ווו ער שיקט אונדז... מיר וועלן דאָרט באקומען גוטע דערנערונג, גוטע ווינונגען, סאניטארע באדינגונגען און

אויך באצאָלט פאר דער ארבעט. דאָס געלט מוזט איר שפּאָרן און שיקן אייערע משפחות. אויב איר ווּעט נישט שיקן, דאן וועל איך קומען צו אייך און איר ווּעט מיך ערשט רעכט קענען לערנען!... נאָכן ענדיקן דעם רעפּעראַט, באפעלט ער צו זינגען דעם ציו־ניסטישן הימן. די טערערן זענען געפלאָסן און מיר האָבן געזונגען. ניין: געיאָמערט די „התקוה".

ווי נאָר מיר זענען אָנגעקומען קיין לובלין, זענען באלד ארויפגעשפרונגען אויף די וואגאָנען ס.ס.־לייט, ווי צערייצטע טיגערס, אונדז צו פארצוקן. מיט ביקסן־קאָלבעס איבער די קעפ האָבן זיי געהאקט און געדראָשן, בריללנדיק: „לאָס! לאָס! הערונטער, פארפלוכטע יודען!" — און עס האָט זיך געשאָטן פון די וואגאָנען א בלוטיקע מאסע.

געבראכט האָט מען אונדז אין „בארימטן" לאגער אויף דער ליפּאָווע גאס, נומער 7. נאָר עטלעכע שעה שטיין אויפן לאגער־פלאָץ, זענען אָנגעקומען עטלעכע אָפּיצירן און א „דאָקטער". זייער העפלעך און פריינטלעך נעמט דער „דאָקטער" אויספרעגן, ווער עס איז קראנק, ווּעמען דער קאָפּ טוט ווי, ווער עס ליידט אויפן הארץ, אויף אינערלעכע קראנקהייטן, אויף רעווומאטיזם, העמט און פיס־אינוואלידן א. א. וו. די סקערניעוויצער, וועלכע האָבן שוין געהאט באקומען א לעקציע ביי הערצבערגן, האָבן זיך נישט אָנגע־רופן. עס האָבן זיך אָבער געפונען אייניקע פון אנדערע שטעט, וועלכע האָבן זיך פאר־קלאָגט אויף קראנקהייטן, מיינענדיק, אז דער „דאָקטער" וועט זיי באלד אָפּשיקן צוריק אהיים. די אונטערזוכונג, באהאנדלונג און אויסהיילונג פון זייערע קראנקהייטן, איז דורכגעפירט געוואָרן אויפן אָרט. דאָס איז געמאכט געוואָרן אויף אזא אופן: הארץ־ליידנדע האָבן געמוזט הויבן שווערע שטיינער. קאָפּ־ליידנדע האָבן געמוזט לויפן לענג־אויס דעם גרויסן פלאָץ. רעאומאטיקער זענען צוגעשטעלט געוואָרן צום „לאָמפּ" און לייכט עלעקטריזירט־גענוארן. נאָך אָט די נאצישע הייל־מעטאָדן, האָבן שוין אלע קראנקע געמוזט שרייען, אז זיי זענען שוין געזונט...

אין לאגער טרעף איך סרולעקן, דעם זון פון בעקער אהרן ביאלעק, זעליג צימער־מאן, יענקל וועזשקאָס זון פון דער ראווער גאס (געווינט אין פאָדעבאלסקיס הויז), וועלכע זענען אהערגעקומען מיטן ערשטן סקערניעוויצער טראנספאָרט. זיי טרייסטן מיך, אז זיי האָבן דאָ געהאט אן ערגערן קבלת־פנים: וועו מען האָט זיי אהערגעבראכט, איז דער מאסיוו־אייזערנער טויער געווען געשלאָסן און די ס.ס.־לייט האָבן געשריען און געשלאָגן, מען זאָל אריין. צענדליקער קעפ זענען צעשפּאָלטן־געוואָרן און עס זענען געבליבן אויפן פלאָץ עטלעכע טויטע. זיי האָבן אויך דערציילט, אז די ערשטע גרופּע איז אוועקגעשיקט געוואָרן אין א לאגער ערגעץ ביי דער רוסישער גרענעץ.

אין לובלין זענען מיר לאנג נישט געווען. מען האָט אונדז אָפּטראנספאָרטירט קיין בעלזשען. ווייטער גייט נישט די דייטשע באן. פון דאנען זעט מען שוין די סאָווע־טישע גרענעץ. בעלזשען איז שפּעטער באווּסט־געוואָרן אלס טויטן־לאגער, אָבער איצט איז ער נאָך געווען אן ארבעטס־לאגער, ווו די ס.ס.־לייט האָבן זיך ערשט געלערנט צו

פארפייניקן און פארניכטן יידן. דאס ערשטע בילד וואס איך האב דערזען, איז געווען אזא: עס איז געלאפן א מחנה אפגעריסענע, אפגעשליסענע, קויטיקע יידן און ס.ס.־לייט האבן זיי געפלעט די קעפ מיט גראבע שטעקנס. ווער עס איז געפאלן, איז געטראטן געווארן מיט די שטיוול איבערן קאפ, איבערן פנים. צום גליק זענען מיר דאָ לאנג נישט געבליבן. באואכט פון א גרופע „שווארצע" ס.ס.־לייט (אין שווארצע מונדירן), מארשירן מיר צו־פוס. ביינאכט רוען מיר אין לאגער פלאזשאוו, ווו מיר טרעפן די ערשטע סקער־ניעוויצער גרופע. פארטאָג טרייבט מען אונדז ווייטער, ביז מיר קומען צום שטעטל טשעשאנאוו. לויט די שילדן וואס הענגען דאָ נאָך, זעט מען, אז דאס איז געווען א יידיש שטעטל. ווען היטלער און סטאלין האבן זיך צעטיילט מיט פוילן און די רויטע ארמיי האט זיך צוריקגעצויגן פון פלאזשאוו, איז די גאנצע יידישע באפעלקערונג מיט זיי מיט־געגאנגען. עס איז געבליבן א פוסט שטעטעלע מיט א ליידיקער שול און עטלעכע צענדליק הייזקעס ארום, וואס איז איצט פארוואנדלט געווארן אין א שטרענג־באואכטן לאגער.

דאָ טרעפן מיר גדליהן, הענעך לייזעראוויטשס אייניקל. געקומען איז ער אהער פון ראדאם. „ווער ווייסט — זאגט ער — צי עמיץ פון אונדז וועט נאָך זוכה זיין, פון דאנען אהיים צו קומען!".

אין לאגער זענען שוין דאָ איבער דריי טויזנט יידן פון צענדליקער שטעט און שטעטלעך פון פוילן. דאָ בושעוועט די דעזינטעריע און פיס־געשווילעכטס מיט מאטעריע. דער לאגער איז אָן וואסער. איבער די שטאכל־דראטן איז דאָ א באואכטער ברונעם און דער סאָלדאט לאָזט שפּען וואסער בלויז דאן, ווען אים פארגלוסט זיך עס. אין די שטיבער זענען נישטאָ קיין פאָדלאָגעס. מיר ליגן אויף דער ערד, מיט א ביסל שטרוי אונטערגעלייגט. די ענגשאפט איז גרויס: ארום הונדערט מאן אין א שטיבל. אויך שעד־לעצער זענען דאָ. זיי רופן אונדז „פוילישע" און מיר זיי — „ליטוואקעס". אָבער מיר האבן זיך גוט איינגעלעבט.

אונדזער ארבעט באשטייט פון מאכן פאָרטיפיקאציעס אויף דער גרענעץ, א פאר־זיכערונגס־ליניע און דורכגראבן לענגאוויס א קאנאל, ווו עס וועט אָנגעלאָזן־ווערן וואסער, כדי אייגצוהאלטן אן עוועגטועלן אָנגריף פון די רוסן. אונדזערע היטערס אין לאגער און ביי דער ארבעט, מיט די ברוינע העמדלעך הינטער די מונדירן און מיט די טויטן־קעפ אויף די העלמען, זענען געווען אויסגעשולטע פייניקער, שינדער און תליונים. דער הויפט־פירער איבער די אלע לאגערן איז געווען מאיאָר דאָלף, אָט דער קליין־גענוויקסיקער סאדיסט פלעגט געבן א קום־אָן אומגעריכט און איידער ער פלעגט נעמען שלאָגן, פלעגט ער פריער קאלטבלוטיק אָנטון ספּעציעלע הענטשקעס. און אין ממיתן האָט ער געהאט א ספּעציעלן סיסטעם: ער פלעגט האקן נאָר אין פנים אריין! זיינע אייגענע סאָלדאטן האָבן פאר אים געציטערט. פראקטיק האָט דער מאיאָר דאָלף געהאט א סך: ער איז געווען אייגענר פון די ערשטע אָנפירער פון א קאָנצענטראציע־לאגער אין דייטשלאנד, נאָר פאר דער מלחמה, באלד נאָכדעם, וויי היטלער איז געקומען צו דער מאכט.

צו דער ארבעט האָבן מיר געמוזט מארשירן מיט געזאנג, א מרחק פון עטלעכע קילאָמעטער. פאר עלטערע און שוואכערע מענטשן איז אזא מארש געווען פארבונדן

מיט יסורים און סכנת־נפשות. בראש פון יעדער גרופע איז געגאנגען דער גרופנפירער. אונדזער גרופנפירער איז געווען העניעק ענגעלקי. ער איז געווען א פיפיקער חברהמאן און געקענט דייטש.

געשלאָגן האָט מען דאָ כסדר און אָן א פאַרוואָס. ספעציעלע שלעגער זענען דאָ ארומגעלאָפן, ווי אנטלאָפענע פון משוגעים־הייזער, און מיט גראָבע שטעקנס געפלעט קעפ. דער גרעסטער סאדיסט פון די שלעגער איז געווען איינער, וועלכן מיר פלעגן רופן „באוועגונג", ווייל א גאנצן טאָג האָט ער נישט געשרוט, ארומגעלאָפן און געריי־ טשעט, ווי א חיה, מען זאָל זיך נאָר באוועגן... ווער עס איז אריינגעפאלן אין זיינע הענט, האָט באקומען מינדעסטנס פינף־און־צוואנציק שמיץ.

אויך איך האָב זיינע קלעפ פארזוכט. ער האָט מיך דערזען, א רוף־געטון און באפוילן, איך זאָל זיך בוקן. איך בעט אים: „ווארום"? הער פאָסטן, איך האבע דאָך געארבעט". „בוקן־זיך!" — באפעלט ער און באין־ברירה לייג איך זיך אויף דרערד. ער שטעלט ארויף זיין שטיוול אויף מיין קאָפ און נעמט ציילן. איך קריץ מיט די ציין פון יסורים, קורטשע מיין לייב און האלט זיך איין מיט אלע כוחות, נישט צו שרייען. וואָרעם ווען מען ווייניג און מען שרייט, באקומט מען נאָך מער. איך האָב אויסגעהאלטן בלויז פינף שמיץ. „ביזט נאָך יונג — זאָגט ער — האָסטו געזונ פינף".

דער אייניציקער פון אונדז, וואָס האָט זיך אויסגעדרייט פון ארבעט און קלעפ איז שלמה ריבאנס זון מאיר. ארויסקומענדיק דאָס ערשטע מאָל צו דער ארבעט, האָט ער דערזען אן אָפיציר, וואָס איז געקומען צו רייטן אויף א פערד. ער האָט ריזיקירט, אויסגעטון דאָס היטל, זיך אוועקגעשטעלט פארן אָפיציר און געזאָגט:

„איך בין קוטשער. פילייכט וואָלן זיי, דאָס איך זאָל ביי אינען ארבייטן אונד דאָס פערד פוטסן?".

„יא!" האָט דער אָפיציר געענטפערט. געהייסן אים קומען מאָרגן צו דער ארבעט און אים געדראָט, טאָמער קאָן ער נישט די ארבעט מאכן, וועט ער קריגן געשלאָגן.

פון הונגער האָבן אונדז גערואטעוועט די שפייז־פעקעלעך, וואָס מיר האָבן באקו־ מען פון דער היים, כל־זמן עס איז נאָך געווען א היים... ערגער איז געווען מיט וואסער. נישט אויסהאלטנדיק דעם דורשט, האָבן מיר געזשליאָקעט דאָס ליים־וואסער פון די גריי־ בער, וואָס מיר האָבן געגראָבן. מיר האָבן געטרונקען בלאָטע און באקומען דעזינטעריע. עס איז נישט אדורך דער טאָג, אז עס זאָלן נישט זיין קיין טויטע ביי דער ארבעט, ווי עס איז נישט אדורך קיין נאכט, אז די דייטשן זאָלן נישט אריינשיסן אין די שטיבער, ווו מיר זענען געשלאָפן.

אין איינעם א טאָג איז אראָפגעקומען פון סקערניעוויץ מאירל ראָטמאן. ער האָט געהאט פאפירן אלס „יודענראטלער", כאָטש ער איז דאָס נישט געווען. ער האָט אויך געטראָגן אויף דער האנט א באנד מיט א רויטן קרייץ, אלס דאקטער... ער איז געקומען מיט גלעלט, ארויסצונעמען פון לאגער עטלעכע סקערניעוויצער. אויף זיין רשימה בין איך

געווען, יוסף לאנדאָ א זון און אברהם ראָזענבוימס א זון. ער איז צוריקגעפאָרן מיט גאָרנישט. אין סקערניעוויץ האָט ער דערציילט, אז דאָס געלט האָט מען אים צוגענומען און ער האָט גאָרנישט געפועלט.

מיר אליין האָבן געזוכט א וועג צו אנטלויפן. עס איז אָבער נישט מעגלעך געווען. די גאנצע געגנט איז געווען שטרענג באוואכט. לייכט איז נאָר געווען אריבערצולויפן די גרענעץ. אָבער די רוסן האָבן אלע אריבערגעלאָפענע צוריקגעבראכט און איבער־געגעבן אין די הענט פון די תליונים.

יום־כפור האָבן מיר נישט געארבעט. אונדזער יידישער לאגער־עלטעסטער האָט אויסגעפועלט רו פאר דעם טאָג. מוצאי־יום־כפור הערן מיר א געשריי, אז די גאנצע סקערניעוויצער גרופע, מיט די פעקלעך, זאָל אריוס אויפן פלאץ. דאָ זענען שוין גע־שטאנען לאסט־אויטאָס. ווהין מען פירט אונדז, האָבן מיר נישט געוווסט. געפאָרן זענען מיר צוריק מיטן זעלבן וועג מיט וועלכן מיר זענען געקומען. צי פירט מען אונדז נישט צוריק אין דעם געמישטן יידיש־ציגיינערישן לאגער בעלזשעץ? — ניין, מיר פאָרן וויי־טער. אָט פאָרן מיר שוין איבער די גאסן פון טאָמאשאָוו־לובעלסק און עס ווערט אונדז פריילעכער אויף די הערצער: ארויס פון פארוואָרפענעם העק און מיר וועלן זיין נאָנט פון א יידישן יישוב.

שפעט בייאכט זענען מיר אָנגעקומען קיין לובלין, צוריק אין זעלבן לאגער. באלד אינדערפרי האָט מען אונדז שוין געפירט צו דער ארבעט אויף א פלי־פלאץ. די ארבעט איז א שוועכע און זי מוז געטון ווערן לויפנדיק. אָבער דערפאר, וועט עס קומט צוועלף א זייגער, די מיטאָג־שעה, עפנט זיך דאָס טויער און יידישע פרויען קומען אריין מיט קעסלען עסן, וואָס דער לובלינער יודענראט פארזאָרגט. עס קומען אויך מיידלעך מיט קוישלעך עסנווארג פון זייערע הייזער און זיי טיילן עס אלעמען. סוכות האָבן זיי אפילו געבראכט חלה, פיש און פלייש. מען האָט געקאָנט רעדן מיט זיי א וואָכן און זיך בארָאטן וועגן אנטלויפן פון לאגער.

לובלין איז נאָך געווען די גרויסע, שיינע, יידישע שטאָט. יידן האָבן נאָך גרויסע געשעפטן און כמעט דער גאנצער האנדל ליגט נאָך אין יידישע הענט. עס דערמאָנט אָן די וואַרשעווער יידישע גאסן פאר דער מלחמה. אפשר האָבן די דייטשן דאָ געלאָזן נאָך א ביסל פריי יידיש לעבן דערפאר, ווייל זיי האָבן שוין געוווסט דעם באשלוס: מיטן לובלינער יידנטום אָנצוהויבן די גאנצע אקציע פון יידן־פארניכטונג אין פוילן.

פון צייט צו צייט פירט מען אונדז אין באָד־אריין, וואָס געפינט זיך נישט ווייט פון דער בארימטער לובלינער ישיבה. די לשון־קודש־ווערטער אויפן בנין זענען פאר־שמירט און עס הענגט דאָרט די רויט־שווארצע פאָן מיטן האקנקרייץ. עס איז שוין נישט קיין ישיבה, נאָר א נאציישער אנשטאלט.

די סקערניעוויצער גרופע האָט אינגעזען, אז דאָ וועלן מיר פארלוירן־גיין. פון פארשיידענע שטעט קומען יודענראט־פאָרשטייער און נעמען ארויס זייערע מענטשן. דער סקערניעוויצער יודענראט האָט נאָר געקענט קאָאָפערירן מיטן דייטשן ארבייטס־אמט, אוועקצושיקן מענטשן. אָבער קומען אינטערוועניךן וועגן ארויסנעמען אונדז, ווי

אנדערע טוען, — דאָס נישט. אויף דעם זענען זיי צו־גרויסע פחדנים! מיר מוזן נעמען אונדזער גורל אין די אייגענע הענט־אריין. מיר באשליסן צו אנטלויפן.

קודם־כל דרייען מיר זיך אויס פון דעם שטרענג־באוואכטן ארבעטס־פלאץ און מיר גייען ארבעטן ביי דער ס.ס.־פאַליציי, וואָס געפינט־זיך אין שטאָט. יעדן טאָג קומען צוויי זשאנדארן און נעמען אונדז צו דער ארבעט. העניעק ענגעלקי, אונדזער פאַר־ארבעטער, ווערט א גאנצער פריינט מיט די זשאנדארן און דורך דעם, געלינגט יעדן טאָג א פאָר פון אונדז צו מאכן ויברח. מיר קומט־אויס צו אנטלויפן מיט מיין חבר שמחה לאנדאָ, אפרים לאנדאָס זון. געווען איז דאָס שבת־צו־נאכטס, פארן צוריקגיין אין לאגער. מיר האָבן אויסגעטון די בענדער מיט די מגן־דודס, ווייל יענע געגנט איז פאר יידן געווען פארבאָטן. מיר זענען אריין אין יידישן קוואַרטאל און געפונען א פלאץ ביי א יידן, וועלכער האָט פונקט געפראווט שלוש־סעודות. ביי אים האָבן מיר געזעכטיקט. צו־מאָרגנס האָט זיך געמאכט א גוטע געלעגנהייט מיט אן אויטאָ קיין ווארשע. מיר האָבן אים באצאָלט די גאנצע ניינציק זלאָטעס, וואָס איך האָב פארמאָגט.

ארויסגעפאָרן זענען מיר פארנאכט. אויף דער בריק ביי דעמבלין, וואָס פירט איבער דער וויסל, ווערן מיר פארהאלטן. זשאנדארמעריע קאָנטראָלירט דעם אויטאָ. מיר באהאלטן־זיך הינטער די קאסטנס און די הערצער פלאטערן פון שרעק. די זשאנדארן לייכטן אריין מיט זייערע לעמפּלעך און באפעלן: „אפּפארן!"...

קיין ווארשע זענען מיר אָנגעקומען ביינאכט. דאָ איז געשטאנען פאר אונדז די פראגע: ווו טוט מען זיך אהין? אין ווארשע איז שוין געווען א גטאָ. נאָר אויסערן גטאָ, אויף לעשנא גאס 108/112 האָט דער יודענראט א קוואראנטין. מיר גייען אהין אוועק און מען לאָזט אונדז אריין. מיר זיצן דאָרט א גאנצע נאכט אונטערן דוש און שוועמקען זיך די לייבער. אונדזערע קליידער פארען זיך, ווייל זיי זענען פול מיט דער דריטער מכה פון דער הגדה...

אינדערפרי קומען קראנקן־שוועסטער, וועלכע מאכן אונדז איינשפריצונגען און גיבן אונדז עסן. זיי ראטן אונדז אריינצוגיין אין גטאָ און ווארטן דאָרט עטלעכע טעג, ביז דער יודענראט וועט אויסארבעטן פאר אונדז פעסער און דערלויבענישן צו פאָרן מיט דער באן. איך זאָג שמחהן, מיר זאָלן נישט ווארטן און שוין גיין צו־פוס. ער איז מסכים און מיר לאָזן זיך אין וועג אלס שקאָצים, אָן די בענדער אויף די הענט. מיר קומען־אָן אין שטעטעלע נאדאושין. יידן נעמען אונדז אויף מיט עסן און באזאָרגן אונדז א פויער, וועלכער פירט אונדז ביז אמשענאָוו.

אין אמשענאָוו האָבן מיר געזעכטיקט ביי א יידישער פאמיליע, וועלכע האָט אונדז אינדערפרי אויסבאגלייט אויפן סקערניעוויצער וועג.

אין סקערניעוויץ האָבן מיר שוין געטראָפן עטלעכע חברים, וועלכע זענען אנטלאָפן פרייער פאר אונדז. שפעטער זענען געקומען די איבעריקע, פון ביידע גרופּעס. אלעמען איז געלונגען צו אנטלויפן און אהיים צו קומען, אויסער איינעם, וואָס איז דערשאָסן־געוואָרן אין פלאזשאָוו.

אזוי האָבן מיר פארענדיקט דאָס קאפיטל לובלינער לאגערן.

אין משך פון די דריי חדשים, וואס איך בין פארשיקט געווארן פון דער היים, האט זיך סקערניעוויץ געענדערט נישט צום דערקענען. עס האבן זיך געווארפן אין די אויגן די הילצערנע פלויטן און די געמויערטע וואנט אינמיטן מארק, וואס האט אפגע־ טיילט די געטא. א בריק איז אויפגעבויט־געווארן אויף סטריקאווער גאס, וואס האט פארבונדן איין טייל געטא מיטן צווייטן. וויייל דער מיטן וועג פון דער קאשארן־גאס איז געווען אויסערן געטא און האט געדינט וויי א קארידאר פון דער באן־סטאציע ביז די קאשארן. אויף ביידע טראטוארן זענען געשטאנען די פלויטן, וואס האבן אפגעטיילט דעם וועג.

מיר האבן איצט געווויינט אין א געגנט, וואס איז תמיד געווען א קריסטלעכע. איצט זענען שוין אלע הייזער באזעצט געווען מיט יידישע משפחות. אלס שכנים אין אונדזער הויז האבן מיר איצט ישראל פינטשעווסקין, מרים־ביילע מיט איר זון מאיר ראזענטאל. אנטקעגאיבער, ווו עס איז געווען א קריסטלעכע רעזוריע, ארבעט איצט „מאקסימיליאן" ניסענהאלץ, וועלכער האט פריער געהאט זיין רעזוריע ביי דער באן. ביים פלומפ אויף אגראדאווע וווינט אדוואקאט וועריהיים, וועלכער איז א ריכטער אין יודענראט. דער יודענראט געפינט־זיך אין הויז פון דער געוועזענער פאלקס־שולע, וואס האט געהערט צו חיים מרדכי וויינבערג. דא געפינען זיך אלע אפטיילונגען פון יודענ־ ראט, ווי אויך דער שפיטאל, וואס איז איצט פול מיט פלעקטיפוס־קראנקע.

דער יודענראט האט הינטער זיך פאליציי מיט קאמענדאנטן, וועלכע פירן־אויס דעם יודענראטס און די דייטשע פארארדענונגען. די יידישע פאליציאנטן טראגן גרא־ נאטענע היטלען מיט אויסגענייטע בלויע מגן־דודס און אינדערמיט די לאטייניש אותיות: י. א. ד. (יידישע ארדענונגס דינסט). נישט איינמאל האבן זיי מיך ארויס־ געשלעפט פון בעט, געהאלטן א גאנצע נאכט אין דער „קאזע", וואס האט זיך אויך געפונען אין הויז פון יודענראט, און אינדערפרי געשיקט צו ארבעט.

דער איינציקער דייטש, וועלכן מיר זענען ווידער אין געטא, איז דער זשאנדאר „שמיל". איצט איז ער שוין א „גוטער" צו יידן. ער פארנעמט זיך בלויז מיט כאפן קריסטן, וועלכע קומען אין געטא אריין.

די עקאנאמישע לאגע איז אין געטא אפשר נישט געווארן קיין סך ערגער. אין דער אייגענער שטאט האט מען זיך נאך אלץ געקענט אן עצה געבן. מען האט נאך געהאנדלט מיט קריסטן, וועלכע האבן אריין און ארויס געשמוגלט. אבער דאס האט געדויערט ביז פעברואר 1941, וועז דאס געטא איז ליקווידירט געווארן און אלע האבן געמוזט אויסוואנדערן פון סקערניוויצער, אין ווארשעווער געטא אריין.

די פארמעגנס וואס מען קאן נישט מיטנעמען מיט זיך, טרויט מען אן באקאנטע „גוטע" קריסטן. אנדערע קריסטן קויפן־אפ יידיש פארמעגן און פארשיידענע חפצים פאר לעכערלעכע געלט־סומען.

פיעטראקאווער בעלי־עגלות האבן צוגעראטן דעם לויוויטשער בעקערס איידעם אברהם פאקאטש, ער זאל נישט פארן אין ווארשעווער געטא אריין, נאר אין דער פיעטר־ קאווער געגנט, ווו מען קען זיך נאך פריי באווגן. פאקאטש האט צוגעראטן מיין מוטער

און מיר זענען ארויסגעפאָרן קיין פשיגלווו, ווו מיר האָבן געדונגען ווויונונגען און זיך באזעצט. מיר האָבן אויך צוגעריעדט אנדערע משפחות, וועלכע האָבן זיך באזעצט אין פשיגלווו און א טייל — אין פיאָטרקאָוו.

פשיגלווו ליגט א צען קילאָמעטער פון פיאָטרקאָוו, אויפן שאָסיי וואָס פירט קיין ראדאָם. דאָ איז פאראן א קליין וואָקזאלעכל, פון וועלכן עס גייט, נישט קיין באן, נאָר א קאָלייקע ביזן שטעטל סילעוו. אין ביידע זייטן שאָסיי זיינן זיך וועלדער און צווישן די בוימער שטייען פארשיידנקאָלירייקע ווייללעס. דאָ זענען אויך פאראן פענסיאָנאטן, ווו יידן פלעגן פאר דער מלחמה קומען זיך דערהאָלן. איצט זענען די ווייללעס געשטאַנען פוסטע, עס האָבן דאָ נאָר געווויינט א פאָר משפחות, אייגנטימער פון די ווייללעס.

ביי אונדזער קומען האָט שוין פשיגלווו געהאט א קליינעם יידנראט וואָס האָט פרעזענטירט די דאָרטיקע עטלעכע משפחות. מיט אונדזער קומען האָט זיך דער יידנראט פארגרעסערט. זיין זיץ־אָרט איז אין דער ווייללע „גלאָגאָוויאנקא" און דער אינהאבער פון דער ווייללע, גלאָגאָווסקי, איז פרעזעס.

צווישן די ערשטע סקערניעוויצער משפחות וואָס האָבן זיך דאָ באזעצט, זענען געווען: יוסף לאנדאו (הערשס זון), שלום לייפציגער (פון דער בעקעריי ביי דער באן), דער בעקער פאָקאטש, משה ליבערמאן (ר׳ שמואלס זון) און זיין שוועסטער, פישל לאנדאָ (דוד לאנדאָס זון), פייגע, חיים וואָלפס, נחמן דוד גרייעק. וואָלף רימער מיט דער פאמיליע, דער סטאָלער מאָטעלע פערשטענבערג, צימע פערקאל (שפעטער געשטאָרבן אין פיעטרקאָווער יידישן שפיטאָל) און דודל מאָסטערס קינדער. אלע — מיט זייערע פאמיליעס. געלעבט האָט מען פון די זאכן, וואָס מען האָט פארקויפט. עס האָט זיך אָנגעהויבן א גייעריי איבער די ארומיקע דערפער, ווו די פויערים האָבן געקויפט און געכאפט מציאות. מיר זענען אויך געגאנגען פארקויפן זאכן אין שטעטלעלע סילעוו, פיר קילאָמעטער פון פשיגלווו. דאָס שטעטלעלע סילעוו, וואָס איז באקאנט־געווען מיט אירע קאלך־גרובנס, איז אָפגעברענט געוואָרן אָנהויב מלחמה. איצט האָבן דאָ יידן געווויינט אין א שרעקלעכער ענגשאפט. אויך דאָ איז נאָך קיין געטא נישט געווען און מען האָט נאָך געקענט פירן קליינע געשעפטעלעך און האנדלען מיט קריסטן.

פון וואַרשעווער געטאָ, ווו מענטשן שטארבן פון הונגער, טיפוס און היימלאָזיקייט, אנטלויפן פיל סקערניעוויצער משפחות אין פארשיידענע געגנטן. א סך פון זיי קומען קיין פשיגלווו, וואָס ווערט פראוואנדלט אין א סקערניעוויצער קאָלאָניע. כאָטש דאָ געפינען זיך אויך אייניקע משפחות פון לויוויטש, ליסקיעוויצע און סאָכאטשאָוו. אלע הייזער און ווייללעס ווערן באזעצט. מען זוכט פרנסה צו קענען עקזיסטירן. דער יודענראט שאפט א קיך, וואָס גיט ארויס זופן פאר נויטבאדערפטיקע. מיר האָבן שוין דאָ אויך א יידישע פאָליציי און טאדעק גלאָגאָווסקי איז דער קאָמענדאנט.

אין דער שיינער ווילע „רוזשאנא" וווינט דודטשע וועב. ער האָט דאָ געעפנט א שפּייז־געוועלב. נעבן אים וווינט יענקל אייזענבערג און האנדלט מיט קארטאָפל, וואָס ער מיט זיינע זין ברענגען פון די דערפער. אויך אנדערע ברענגען קארטאָפל און קאָרן. דעם קאָרן מאָלט מען מיט קליינע האנט־מילעכלעך. מיט דעם מאָלן פארנעמט זיך דער לאָמער שמשון, אלי יוסף מדרכיס, דוד מילער און נחמן דיינס אייניקלעך חייה און ביילטשע. עס ווערן אויפגעשטעלט קליינע אויוועלעך צום באקן ברויט. צווישן די „בעקערס" זענען אויך: מיר און אברהם פערקאל, פנחס קאָפּעטשס איידעם.

יענקל ליפשיץ, אברהם פערקאלס איידעם, ארבעט אויס זייף.

מיין מוטער, ווי פיל אנדערע, כאפט זיך אריין קיין סקערניעוויץ, צו די קריסטן ביי וועלכע מיר האָבן איבערגעלאָזן זאכן. מיין מוטער בעט דעם קריסט מיכאלסקי (געווען א קאָנדוקטאָר, אונדזערער א קונה), ער זאָל פארקויפן די זאכן און אונדז איבער־שיקן דאָס געלט. ער זאָגט עס צו און האלט וואָרט. א פאָר וואָכן שפּעטער קומט מיכאלסקי צופאָרן און ברענגט א ביסל געלט און א ביסל שפּייז פאר א טייל פון די פארקויפטע זאכן. דער ווילער און העכסט־אָרנטלעכער קריסט פלעגט דערליידיקן אלץ, וואָס מיר האָבן אים שריפטלעך געבעטן. און געווען זענען אנדערע קריסטן, וועלכע האָבן אלץ פארלייקנט, גאָרנישט אָפּגעגעבן און נאָך געדראָט מיט זשאנדארמעריע.

יעדן טאָג קומען־צו אלץ מער סקערניעוויצער יידן, אנטלאָפענע פון ווארשעווער געטאָ. עס קומט גאָלדבערג דער וואטעמאכער, לעווי, שטשופּאקס איידעם, ישראל פּינ־טשעווסקי, „משיח" אהרן גלעזערס זון און אנדערע. עס זענען אויך דאָ אזעלכע, וועלכע פארלאָזן פּשיגלווו, ווי: איטשע גרעגער — קיין טאָמאשאָוו. די ירחמיאלטשע מיט איר זון ישראל און פילער ביאלעק — קיין ראווע אָדער ביאלע. אלטע פּינטשעווסקי, רבקה דזשאלאָווסקיס מוטער א. א.

נאָכן אויסברוך פון דעם דייטש־סאָוויעטישן קריג, נעמען זיך שיטן גזירות אויף יידישע קעפּ אויך אין ראדאָמער קרייז. יידן טאָרן מער נישט גיין איבער די דערפער. מען שמועסט שוין וועגן איינפירן געטאָס אויך דאָ. עס ווערט אויס האנדל און במילא — א יקרות. מען הויבט־אָן הונגערן און קרענקען. דער פּשיגלוווער שפּיטאָל ווערט איבער־פולט און מען מוז שוין פירן די קראנקע אין פּיעטרקאָווער שפּיטאָל. אין פּשיגלווו שטארבן: אונדזער דאָזאָר אלטער לעווקאָוויטש, שרה אייזענבערג, מענדל שאפּיראָ, פייגעלע מאָסטערס מאן, די שיינע און קלוגע רוזשע, די טאָכטער פון נחמן דוד גרייעק, אברהם הערש קאָכאנעק־קאָזשעליק (די גאנצע משפחה) און אנדערע.

אויך מיר הונגערן און פרירן. עס גייען אדורך טעג אָן א שטיקל ברויט. מיין שוועסטער רבקה־רייזל ווערט קראנק אויף טיפוס און מיר שטעלן זי קוים אויף די פיס. מיר טראכטן וועגן פארלאָזן פּשיגלווו, אָבער וווהין? מיר שרייבן קיין מעזריטש. דאָרט געפינט זיך זיסל־דבורה, פישל שמשס טאָכטער. מיר באקומען א בריוו פון מירל די צוקערמאכערן, וואָס געפינט זיך אין ראווע, אז מיר זאָלן קומען אהין.

מיין מוטער באשליסט צו פאָרן אין דער נאָענטסטער שטאָט פּיאָטרקאָוו. יידן טאָרן זיך נישט באוועגן איבער די שאָסייען, אָבער מיר ריזיקירן צו פאָרן אלס קראנקע אין פּיעטרקאָווער שפּיטאָל־אריין.

און אזוי פארלאָזן מיר פּשיגלווו.

באלד ווי מיר זענען געקומען קיין פּיעטרקאָוו און זיך געמאָלדן אין יודענראט, האָב איך באקומען א צעטל אויף ארבעט. מיין ארבעט איז אין א מעבל־פאבריק מיטן נאָמען „די־פּי״ (צוויי געסטאפאָוצעס: דיטריך און פישער). דאָ ארבעטן הונדערט און פופציק יידן און פיל קריסטן. מעגלעכקייטן אויסצוקויפן־זיך האָב איך נישט געהאט. די קרבנות זענען תמיד געווען די צוגעריזטע. אויסער דער פאבריק, העלף איך נאָך פאָקאטשן אין געהיים באקן ברויט און פארדין ביי אים א האלבן קילא ברויט א טאָג. אויך מיין מוטער האנדלט א ביסל מיט ברויט. דערצו קומט אויך אהער אונדזער טייערער קריסט מיכאלסקי און ברענגט געלט פאר די פארקויפּטע זאכן. זיין קומען איז פאר אונדז א גרויסע הילף, וואָס ראטעוועט אונדז פון הונגער.

אויך אין פּיעטרקאָוו ווינען א סך סקערניעוויצער פאמיליעס, אנטלאָפענע פון ווארשעווער געטאָ. קיין צרות פון דער זשאנדארמעריע פעלן אויך דאָ נישט. דאָ איז פאראן א זשאנדאר „ווילי־אם״ איז ער טויזנט מאָל ערגער פאר אונדזער סעקרניעוויצער סאדיסט „שמיל״. ער קומט מיט א הונט וועלכן ער באפעלט: „מענטש, נעם דעם הונט!״ און ווי א לייב ווארפט זיך דער כלב אויף יידן, שליידערט זיי אום, בייסט און רייסט פון זיי שטיקער. נישט פון איין פרוי האָט דער כלב אויסגעביסן גאנצע שטיקער בריסטן. די זשאנדארן האָבן אויך, פון צייט צו צייט, סתם אזוי זיך געשאָסן א יידן. צווישן אזעלכע קרבנות איז אויך געווען לייבל בזשעזשינסקי, דעם לויוויטשער בעקערס זון.

שלמה ריבאנס זון ראובן איז געפאלן העלדיש, שטעלנדיק א ווידערשטאנד. ער האָט אָפּגעזאָגט אויסצופירן דעם באפעל פון א פּאָליציאנט. דעם לעצטן צו־הילף איז געקומען א זשאנדאר. ראובן האָט זיך געוואָרפן אויף ביידע און ביידע דערלאנגט קלעפּ. דער זשאנדאר האָט זיך געראטעוועט מיט זיין רעוואָלווער. די קויל איז געווען שטארקער פאר ראובנען און דער יידישער העלד איז געפאלן מיט כבוד.

דעם 14 אָקטאָבער 1942, א פאָר טעג נאָך סוכות, האָב איך זיך אויפגעהויבן אינ־דערפרי, ווי געווינלעך, ארויסצומארשירן צו דער ארבעט. צוקומענדיק צום ארויסגאנג פון געטאָ, דערהערן מיר א געשריי: „האלט! שטיינבלייבן! אלעס צוריק!״.

באלד דערהערן־זיך שיסעריין פון אלע זייטן און איך דערזע, אז דאָס גאנצע געטאָ איז ארומגעשטעלט, ממש באלאגערט מיט ס.ס.־לייט, אוקראינער און לעטן. קאלט איז מיר געוואָרן אין אלע גלידער. איך האָב באלד דערקענט די באנדע, וואָס פירט דורך

אלע גרויזאמע אקציעס. די יידן האָבן זיך אין בהלה צוריקגעצויגן אין זייערע וווינונגען, פילנדיק וואָס עס דערווארט זיי.

עס הויבט זיך אָן דער חורבן־פּיעטרקאָוו.

באלד האָט זיך פּאָליציי א לאָז־געטון איבער גאסן, איבער הויפן מיט באפעלערישע קולות: „אלעס ארויס אויפן זאמל־פּלאץ!".

און די גאסן ווערן פול מיט יידן, מיט חסידים און בעלי־מלאכה, מיט רבנים און סוחרים, מיט אינטעליגענץ און פשוט פאָלק. אלע מיט בלייך־געגרונצלטע פּנימער, מיט אומרוהיקע, פּחד־פולע אויגן, מיט צעשויבערטע האָר און ציטערנדיקע בערד. טאטעס טראָגן פּעקלעך, מאמעס שלעפּן וויינענדיקע קינדער, וועלכע ווילן דווקא וויסן: „מאמעשי, וווהין?", „ווו גייען מיר?", „וווהין פירט מען אונדז?" און „איך האָב מורא!".

דאָס טרייבן ווערט באלד באגלייט מיט שיסערייען. אין דער מאסע פאלן פאר־ווונדעטע און טויטע, עס הערן זיך גרויליקע געשרייען און יאָמערן. מען שיסט אויך אין הייזער, פון וואנען יידן ווילן נישט ארויס. עס זענען דאָ אזעלכע, וועלכע ווילן בעסער שטארבן אויפן אייגענעם בעט, איידער דערשטיקט־ווערן אין א גאז־קאמער. ראנגלען זיי זיך, ביז מען דערשיסט זיי. די געטריבענע מאסע ווערט וואָס־אמאָל גרעסער, צעטומלטער, פּאנישער. איך, די מאמע און מיינע יינגערע דריי שוועסטערלעך שטופּן־זיך אינדערמיט. די עלטסטע איז רבקה־רייזל, וואָס איז ערשט נישט לאנג ארויס פון דער טיפוס־קרענק. די צווייטע איז שרה־בלימעלע, א פופצן־יעריק שווארצחנעוודיק מיידל. און די יינגסטע, דאָבע־אסתר איז קוים עלף יאָר אלט. אויך מיין באָבע, צימע די רביצן, גייט מיט אונדז און טרייסט די קינדער. נעבן אונדז איז משהל רבס, (די באָרד פארבונדן מיט א טיכל) און זיין זון בן־ציון.

אויפן זאמל־פּלאץ פאלט א באפעל: אלע מענער דארפן האלטן אין די הענט די ארבעטס־קארטן. איך וויל מיין ארבעטס־קארטע נישט ווייזן, ווייל איך וויל דאָ נישט בלייבן אליין, נאָר מיטגיין מיט דער משפּחה. די מאמע בעט זיך ביי מיר, איך זאָל יאָ ווייזן און בלייבן. אז מען קען זיך ראטעווען און איבערלעבן, איז עס א מצווה. דאָס טרייבט מען צום טויט, אנישט וואָלט מען אזוי נישט געטריבן און געשאָסן. בלייב! — בעט זי זיך ביי מיר. איך באשליס דווקא מיטצוגיין מיט אלע. אָבער אין דעם מאָמענט דערלאנגט מיר א געסטאפּאָוויעץ א זעץ אין קאָפּ און איך ווייס שוין נישט, וואָס עס טוט זיך מיט מיר. ער פאָדערט מיין ארבעטס־קארטע און איך, א צעטומלטער, כאפּ ארויס פון קעשענע און ווייז אים. „רעכטס!" באפעלט ער און פּאָליציי פירט מיך אוועק צו דעם פּלאץ, ווו מען זאמלט די ארבעטנדיקע אויפן „בוגאי". מיט מיר גייט אויך בן־ציון משהל רבס.

אין דער מהומה האָב איך זיך אפילו מיט מיינע ליבסטע נישט געזעגנט. איך האָב נאָר באוויזן צו זען, ווי מיין מאמע וויינט. אזוי זענען אויף אייביק אוועקגעריסן געוואָרן פון מיר מיינע טייערסטע און ליבסטע.

די אויסזידלונגס־אקציע האָט געדויערט א וואָך צייט. אונדז האָט מען דערווייל

געהאלטן אין די פאבריקן. צוואמען מיט מיר זענען געבליבן: בן־ציון (משהל רבס), כיל וויינאכט, אברהם, זעליג שניצערס זון, פאוועל רייכמאן, און כיל־יענקעלס זון משה־גדליה אבראמאוויטש.

פון עטלעכע און צוואנציק טויזנט יידן זענען, נאָך דער ווישעדלעניע, געבליבן קוים צוויי טויזנט. מיר, די פאבריקס־ארבעטער, ווערן צוריקגעפירט אין אָפּגעצוימטן געטאָ, וואָס ווערט פארוואנדלט אין אן ארבעטס־לאגער, וועלכן מען רופט „בלאָק". דער געוועזענער פרעזעס וואַרשאווסקי איז ווידער דער פירער פון לאגער. עס איז אויך געבליבן א טייל פאָליציי, וואָס האלט אָרדענונג. עס הויבן זיך אָן צו באווייזן מענטשן, וואָס האָבן זיך אויסבאהאלטן בעת דער אקציע. עס גייט אָן א געיאג אויף „אומלעגאלע יידן". עס ווערן אנטדעקט באהאלטענישן אויף בוידעמער, אין קעלערן און אין שטיבער מיט פארבויטע, טאָפּעלע וועטן. צו הילף דער זשאנדארמעריע זענען דאָ הינט און יידישע פאָליציאנטן. מען נישטערט אין אלע הייזער און מען שלעפט־ארויס די באהאלטענע. זיי קומען אויך אין אונדזערע שטיבער זוכן „אומלעגאלע". אלע געכאפטע ווערן קאָנצענטרירט אין דער פיעטרקאָווער שול, וואָס איז שטארק באוואכט. די שול איז שוין איבערפולט, דערשטיקט צו ווערן.

שפעטער זענען אין דער שול געקומען דייטשן און געבעטן פרייוויליקע צו ארבעט. אלע האָבן זיך געריסן צום „גליק", האָפּנדיק צו ווערן דערמיט לעגאל און קענען צוריק־קומען אויפן „בלאָק". די דייטשן האָבן אויסגעקליבן עטלעכע און צוואנציק יוגנטלעכע, אוועקגעפירט הינטער דער שטאָט און זיי געהייסן גראָבן גריבער. נאָך דער ארבעט זענען זיי אויסגעשאָסן־געוואָרן מיט מאשין־געווער און זיי זענען געפאלן אין די דורך זיי אויסגעגראָבענע גריבער. בלויז איינעם איז געלונגען צו אנטלויפן מיט א קויל אין א פוס און אריינצובאקומען־זיך צו אונדז אין „בלאָק". ער האָט אונדז טאקע איבער־געגעבן די גאנצע גרויליקע געשיכטע. ער איז געלעגן נעבן מיר און באקומען מעדיצינישע הילף פון לאגער־דאָקטער. צומאָרגנס האָט מען ארויסגעפירט אלע איבעריקע יידן פון דער שול צו די גריבער און זיי באשאָסן מיט מאשין־געווער. דאָסמאָל איז קיין איינעם נישט געלונגען צו אנטלויפן. צווישן די זעקס הונדערט דערשאָסענע האָבן זיך געפונען פייגע־אסתר דזיאלאָווסקי, די זייפן־זידערן מיט איר טאָכטער.

א פאָר וואָכן שפעטער, צוריקקומענדיק פון דער ארבעט אין „בלאָק", טרעף איך מעכלען, שלמה ריוואנס זון. ער פאלט מיר אויפן האלדז און ווייַנט.

— מעכל, פון וואנען קומסטו?

— אוי, שמעון! — ווייַנט ער — פון דאָרט, ווהין מען האָט אלע פיעטרקאָווער יידן אוועקגעשיקט!

— ווו איז דאָס?

— אין טרעבלינקע!

— וואָס איז מיט זיי?

— נישטאָ! נישטאָ קיינער! קיינער מער נישטאָ! איך האָב אלץ געזען מיט מיינע אייגענע אויגן! אלץ צוגעקוקט! מיין משפחה, דיין משפחה, צוזאמען מיט אלע סקערניע־ווייצער פון פיאָטרקאָוו און פשיגלווו. נאקעט האָט מען זיי אויסגעטון. מענער, פרויען און קינדער. מען האָט זיי געזאָגט, אז מען פירט זיי אין „באָד־אנשטאלט". שמעון, שמעון! דאָס איז נישט קיין באָד־אנשטאלט! דאָס איז אן אָרט, פון וואנען מען גייט שוין צוריק נישט ארויס לעבעדיק! דאָס איז א גאז־קאמער! מען האָט זיי דאָרט פארסמט! און נאָכ־דעם, פארברענט אין אן אויוון! טויזנטער מענטשן א טאָג ברענגט מען אהין און זיי ווערן כסדר פארגאזט און פארברענט!!!

איך האָב מיטגעכליפעט מיט אים. קיינער מער נישטאָ. נישט די מאמע, נישט די באָבע, נישט רבקה־רייזל, נישט שרה־בלימעלע און נישט דאָבע־אסתר! אזא שוידער־לעכער טויט! און מיך האָבן זיי אוודאי מקנא געווען מיט מיין שטיקל פאפיר, וואָס האָט מיך גערעטעוועט! עלנט בין איך איצט אויף דער גיהנומדיקער וועלט און וואָס וועט פון מיר דאָ ווערן?!

מעכל האָט ווייטער דערציילט:

— אָנקומענדיק מיטן טראנספאָרט, האָט מען מיך ארויסגענומען צו ארבעט: אוועקצונעמען די קליידער, וואָס די מענטשן טוען־אויס, פארן אריינגיין אין „באָד־אנשטאלט", דאָס הייסט: אין גאז־קאמער! עטלעכע פון אונדז האָבן געטון די ארבעט און געוווסט האָבן מיר, אז דאָס איז נישט אויף לאנג. מיין סוף וועט זיין א ביסל שפעטער. מאָרגן־איבערמאָרגן וועל איך אויסטון מיינע קליידער און איך וועל אריין אין גאז־קאמער! ווייל דאָ איז די פאבריק פון טויט. פון דאנען גייט מען נישט ארויס!

— און ווי ביזטו דאָך ארויס, מעכעלע?

— אָפארבעטנדיק עטלעכע טעג, האָב איך דערזען א וואגאָן, וואָס פאָרט ארויס ברענ־גען זאמד. ריזיקירן האָב איך שוין נישט געהאט וואָס און איך האָב פרובירט מזל. אריינ־געשפרונגען אין וואגאָן און זיך באהאלטן. דער וואגאָן איז ארויסגעפאָרן פון לאגער און איך בין אנטלאָפן. די גאנצע צייט וואָגל איך אין וועג. א פאָר טעג געווען בייא פויער נעבן וויסקיט. דער פויער האָט מורא געהאט און מיך פארטריבן. איך בין אהער געקומען, אָבער איך וויס נישט, צי איך וועל דאָ קענען בלייבן.

מעכל איז דאָ טאקע לאנג נישט געבליבן. צוויי נעכט איז ער מיט מיר געשלאָפן און אויפן דריטן טאָג האָט ער געמוזט אוועק, ווייל די פאָליציי האָט אים געזוכט.

— ווהין וועסטו גיין, מעכל?

— דאָס איינציקע אָרט, וואָס איז מיר געבליבן, איז קיין סקערניעוויץ, צום היצעל. און ער איז אוועק.

די זעלבע נאכט איז אריינגעקומען אברהמעלע דער פאָליציאנט, איינער פון די ערגסטע אויסוורפן, פאר וועמען אלע האָבן געציטערט.

—ווו איז ער?! — שרייט ער צו מיר.

— ווער? — פרעג איך אים.

— דו ווייסט גאנץ גוט, ווער! דער אומלעגאלער!

— דו ביזט א פאליציאנט, זוך!...

ער הויבט־אויף זיין נאגייקע און ווייל מיר דערלאנגען.

— אברהמל! — זאג איך — האלט די הענט ביי זיך! מיר זאלסטו נישט שלאגן! איך האב אן ארבעטס־קארטע פון די.פי!...

דאס האט געווירקט. ער האט אראפגעלאזן די נאגייקע און איז ארויס. וואס מיט די ארבעטער פון באגיי האבן פאליציאנטן מורא געהאט אנצוהויבן.

אלע זענען געווען הפקר. מיט אלעמען האבן די פאליציאנטן געקענט מאכן, וואס זיי האבן געוואלט, אפילו צושטעלן געכאפטע אלס אויסטויש פאר זייערע אייגענע משפחות, וואס זענען פארהאלטן געווארן. אבער די די־פי־ארבעטער האבן זיי נישט געוואגט אנצורירן.

און ווידער קומען פאר אקציעס אין „בלאק". מען שיקט קיין סקארזשיסק, קיין אסטראווצע און אין אנדערע ארבעטס־לאגערן. צווישן די פריש־פארשיקטע געפינען־זיך ישראליק האפמאן, משה שווייגערס זון (געווינט אין סקערניעוויץ ביי דער באן), עליע באלגאלעס זון יאמע, משה שיראקאוויאק און אנדערע סקערניעוויצער. די ערשטע צוויי האבן מיר אפט געהאלפן אין „בלאק" מיט עסן.

א טייל מענטשן פון באגיי זענען רעדוצירט געווארן פון דער ארבעט און איך — צווישן זיי. מיר זענען פארצווייפלט. נישט ארבעטן אין א דייטשן לאגער, ווייסן מיר שוין וואס דאס באדייט. מען שמועסט וועגן א נייער אקציע און איצט וועט זיין אונ־דזער רייַ.

אבער נאך צווי וואכן, האט מען אלע רעדוצירטע פון באגיי, געשיקט ארבעטן אין דער גלאז־הוטע „קראא". דא ארבעט מלך קארדעלאס, באשעס זון, אסתר־פייגע דזשיאלאווסקאס זון, יחזקאל וואזעכא ,בערלס זון. זיין ברודער משה ארבעט אין דער צווייטער גלאז־הוטע „הארטענסיא". דארט ארבעט אויך דער געלער עליע בזשעזשינסקי, דעם לויוויטשער בעקערס זון און הערשל, יחיאל ווינאכטס זון.

הערשל ווינאכט, דער טייערער, הארציקער, פרייליכער הערשל ווינאכט! אין די ביטערסטע, פארצווייפלטסטע טעג פון אונדזער לעבן האט ער אונדז געמוטיקט, געמונטערט און געטרייסט. פון וואנען האט זיך עס דערנומען צו אים אזא קוואל פון הומאר, ווען זיין אייגן לעבן איז געהאנגען אויף א האר?... —

הערשל ווינאכט מיטן פידלער קאטשקע האבן אונדז געגעבן קאנצערטן אין „בלאק"... קנצערטן אין גיהנום!... הערשל, דער געוועזענער הויפט־סאליסט ביים סקער־ניעוויצער חזן, דער פאפולערער דועטן־זינגער מיט רוזשע גראיעק אין דער פאלקס־שול און שפעטער — אין סקערניעוויצער געטא־טעאטער, אליין א פארמשפטער, האט געהאט כוח און מוט צו זינגען און מונטערן זיינע מיט־פארמשפטע. און ער האט טאקע

געהאט דעם כוח, אויף דער צייט פון זיין קאנצערט, צו מאכן אונדז פארגעסן ווו מיר געפינען־זיך און אין וואס פאר א לאגע... ניין, די גרעסטע קינסטלער אין דער וועלט האבן אזוי כשר נישט פארדינט קיין אפלאדיסמענטן פון ליבשאפט און הארציקער דאנק־בארקייט, ווי אונדזער הערשל וויינאכט און דער פידלער קאטשקע!... באזונדערס שטאלץ בין איך געווען מיט הערשל וויינאכטן, וויל אט דער טייערער בחור איז דאך געווען מיין מדריך אין ציוניסטישער יוגנט־ארגאניזאציע...

צוזאמען מיט אונדז האט זיך דא נאך געפונען לייבל, יצחק שעוואצ זון.

פון די אקציעס וואס די דייטשן פלעגן דא דורכפירן, פון צייט צו צייט, אין „בלאק", וויל איך נאך פארצייכענען איינע. דאס איז געווען א ספעציעלע פורים־אקציע. דאסמאל זענען ארויסגענומען געווארן צען יידן, אויסגעקליבן דווקא אינטעליגענץ, מענטשן מיט העכערער בילדונג. צווישן זיי — א דאקטער, אן אדוואקאט און דעם קאמענדאנט פון דער פיעטרקאווער יידישער פאליציי. מען האט זיי ארויסגעפירט אויפן בית־עולם און דערשאסן דערפאר, וויל די עשרת בני־המן זענען אויפגעהאנגען־געווארן. צען יידן, פאר די צען זין פון המן הרשע פון דער מגילה!

צען מאנאטן האט עקזיסטירט דער „בלאק" אין פיעטרקאוו. און עס איז געקומען די צייט צו ליקווידירן דעם ארבעטס־לאגער, וואס איז געשטאנען אינמיטן שטאט.

אלע קליינע ארבעטס־פלעצער ווערן ליקווידירט. עס בלייבן נאר די, וועלכע ארבעטן אין דער מעבל־פאבריק אויפן באגיי און אין די צוויי גלאז־הוטעס. די ארבעטער ווינענן אין די פאבריקן. די איבעריקע ווערן אוועקגעשיקט אין אנדערע לאגערן.

כאטש איך האב יא געארבעט אין א גלאז־הוטע, איז מיין גורל אויך געווען ארויס־געשיקט צו ווערן.

„פיאנקי־זאגאזשדזשאן" איז געווען איינע פון די גרעסטע אמוניציע־פאבריקן, וואס פוילן האט פארמאגט. די אומגעהייער־גרויסע פאבריק, וואס האט זיך געצויגן קילאמעטערן, איז געשטאנען אין א גרויסן וואלד אין ראדאמער געגנט. איצט האבן, פארשטייט־זיך, די פאבריק איבערגענומען די נאציס. עס ארבעטן דא קריסטן פון דער אומגעגנט און יידן, וואס ווינענן אין לאגער אויפן פאבריקס־שטח.

מיט דער פיעטרקאווער גרופע זענען אויך געקומען „פיאנקי": בן־ציון משהלס, שפסל קאליקשטיינס איידעם לעווענטאל, מיט זיין זון. געווען זענען דא שוין יידן פון קאזשעניץ, ראדאם, קיעלץ און אומגעגנט. איך טרעף דא אויך סקערניעוויצער: משה ווייסמאן מיט זיינע צוויי שוועסטער (קינדער פון חנה משה לייבס), וועלוול פלאמבאום (פון די שפיליטערן נאך לאדז) און יצחק אַרדינאנס, שיעלע סטאלערס אייניקל.

איך בין צוגעטיילט־געווארן צו דער ארבעט אין דער אפטיילונג נ. ג. ל., ווו עס ווערט אויסגעארבעט אויפרייס־פולווער פון ניטראַ־גליצערין. יעדע אפטיילונג איז א באַזונדער פאבריק פאר־זיך. און כאטש דער לאגער, ווו מיר „ווינענן", איז אויפן שטח פון דער פאבריק, דאך קומט אונדז אויס גיין צו דער ארבעט דריי קילאמעטער.

אויך דאָ, אין פּיאַנקי, ווערן דורכגעפירט אקציעס. אין איינער אזא אקציע איז דערשאָסן־געוואָרן וועלוול פלאָמבוים.

זומער (1944), ווען די רויטע ארמיי האָט שוין געטראָטן אויף דער ערד פון מזרח־פוילן, איז דער לאגער „פּיאַנקי" ליקווידירט־געוואָרן. די מאשינען זענען צענומען־געוואָרן און אָפּגעשיקט געוואָרן קיין דייטשלאנד. אויך אונדז, יידן, האָט מען אָנגעפאקט אין די וואגאָנען, אוועקצושיקן. אָנגעפאקט דערשטיקט צו ווערן, אָבער אָן עסן און אָן וואסער. א מוטער פון א פארשמאכט קינד האָט דעם היטנדיקן ס.ס.־מאן ארויסגעבעטן א ברילאנטן פינגערל, ער זאָל איר אריינגעבן א ביסל וואסער פארן קינד. דער ס.ס.־מאן האָט דאָס ביסל וואסער אריינגעגעבן, אָבער ביז צום פארשמאכטן קינד איז עס נישט צוגעקומען. דער גאנצער וואגאָן איז געווען פארשמאכט און ווילד פון דורשט. ווי חיות האָבן זיך אלע געוואָרפן אויפן ביסל וואסער און... — עס האָט זיך אויסגעגאָסן. קיינער האָט פון דעם נישט געגאָסן.

דריי מעת־לעת האָבן מיר זיך געשטיקט אין די פארמאכטע וואגאָנען, ביז מיר זענען אָנגעקומען אין טויטן־לאגער „אושוויץ".

עס עפענען זיך די טירן פון די וואגאָנען און עס גרילצן שוין באפעלעריש קולות:

— ארונטער פון די וואגאָנען!

— מענער באזונדער און פרויען באזונדער!

— אלעס צו פינף אין א ריי!

די בחורים פון דער „זאָנדערקאָמאנדאָ" (וואָס ארבעטן ביי די אָנקומענדיקע טראנספאָרטן), זאָגן אונדז שטיל, די דייטשן זאָלן נישט הערן:

— יאטן, גיטט ארויס אייערע יודענראטניקעס און די פירערלעך פון די ארבעטס־לאגערן...

אָבער באלד דערקענען זיי אליין א יודענראטניק און מען דערלאנגט אים שוין קלעפ אָן רחמנות.

איבער אזא איינעם מאכן זיי אליין דאָס געריכט און פירן אדורך די עקזעקוציע באלד אויפן אָרט...

— וווהין גייען מיר? — פרעגט עמיץ פון אונדזער טראנספאָרט.

— איר, פּוילישע יידן, ווייסט נישט ווהין איר גייט? איר זעט דאָרט די קוימענס? אהין גייט איר! אין קוימען אריין!

דער וועג וואָס פירט צום „באד־אנשטאלט" הייסט „הימל־שטראסע". צומערשט גייען אויף דעם וועג די פרויען און נאָכדעם — מיר.

גייענדיק, זאָג איך צו מיין חבר לעאָן:

— איידער איך גיי אין אויוון־אריין, וואָלט איך געוואָלט זיך אָנטרינקען כאָטש מיט א ביסל וואסער.

מיין דורשט איז דאן געווען אזוי שטארק, אז דאָס אייגציק געבעט, אין אָנבליק פון גאז־קאמער און קרעמאטאָריע, איז נישט געווען לעבן, נאָר וואסער...

און ווי גאָט וואָלט מיין תפילה דערהערט... — האָט זיך פלוצלונג אראָפגעלאָזן א שלאקס־רעגן. אלע האָבן זיך געמומען בויגן צו דער ערד און כאפן פולע הויפנס בלאָטיק רעגן־וואסער, אונטער די קלעפ פון ד׳ ס. ס., וועלכע טרייבן, וואָס־שנעלער, צום פארעטערישן באָד־אנשטאלט.

די ערשטע גייען אריין די פרויען און מען זעט זיי נישט ארויסקומען. מיר זענען זיכער, אז מען פארגאזט זיי און דאָס זעלבע דערווארט אונדז.

נאָך א פאָר שעה ווארטן, הויבן־אָן די מענער אריינצוגיין.

צומערשט קומען מיר אריין אין לאנגן בלאָק, ווו מען מוז אוועקווארפן אלץ וואָס מען פארמאָגט און אויך אויסטון און איבערלאָזן די קליידער. ביים צווייטן עק בלאָק שטייען שערער און שערן אָפ יעדן איינעם פון קאָפ, ביז די פיס. ערשט נאָכדעם קומען מיר אריין אין א האַל, ווו עס הענגען הונדערטער פארדעכטיקע דושן מיט די שפריץ־לעכלעך, וואָס מיר ווייסן נישט: צי ווערט דורך זיי שפריצן וואסער, אָדער גאז...

מיר שטייען נאקעטע, מיט אויסטערליש־בלייכע, וואקסן־גלעלע לייבער, ווי פארטיקע מתים. נאָר די בליקן וואָס גלאָצן אנגסטיק צו די שפריצן און די אומרוהיק־הוידענדיקע ברוסטקאסטנס זענען עדות, אז מיר לעבן נאָך און אז דאָס בלוט ווערט געזעצט אין דערווארטונג פון די לעצטע, יסורימדיקע מינוטן פון שיידן זיך מיט די נשמות.

מיר ווארטן. יעדע סעקונדע איז א גרויליקע אייביקייט!

ענדלעך — א גערויש. די דושן נעמען ציטערן. לייבער שוידערן. געזיכטס־מוסקולן צאפלען נערוועז. אין יעדן אויג שפיגלט־זיך דער חלף פון דעם מלאך־המוות. ביי פרומע יידן ציטערן די בלויע ליפן מיט וודוי.

עס טוט א שפריץ!

— וואסער!!!...

— וואסער!!!...

— אמתע וואסער!... נאסע וואסער!...

— מים־חיים!...

די פארגליווערטע, וואקסן־געלע מתים לעבן־אויף. עס ווערט א האסטיקע באווע־גונג. עס איז אן אויסברוך פון פרייד און היסטעריע. מען לאכט מיט טרערן און מען טרינקט, מען טרינקט, מען האלט־ארויף אויפגעפראלטע מיילער צו די דושן און מען נעצט די פארטריקנטע, לעדערנע צינגער, די צעטריקנטע העלדזער, מען טרינקט, מען זשליאָקעט, מען מינטערט זיך אליין מיטן ביסל פרישן וואסער...

באלד הערט עס אויף צו שפריצן און מען נעמט אונדז טרייבן. מען טרייבט אונדז פון איין שטוב אין דער אנדערער און פון דער אנדערער — אין דער דריטער, אין א פערטער. אין יעדער שטוב באקומען מיר אנדערע טיילן פון אונדזערע נייע קליידער. אין יעדער שטוב — עפעס אנדערש. דאן, אויסגעשטעלט צו פינף אין א ריי, פירט מען אונדז אוועק אין „ציגיינער־לאגער".

דאָ גייען מיר אדורך א קורס (וואָס דויערט צוויי שעה) און מען לערנט אונדז אויס אלץ, וואָס א „העפטלינג" דארף וויסן און קענען אין לאגער. און קודם־כל באקענען מיר די קאפאָס און זייערע מעכטיקע ידים. די קלעפ פאלן אזוי געדיכט, אז מען ווייסט שוין נישט, פון וואנען זיי קומען. דאָס גיט אונדז יעדער קאפאָ זיין ערשטן שלום־עליכם... מיר באקענען־זיך, הייסט עס... מיט דער נעטער געזעלשאפט...

מען טאטואירט אונדז נומערן אויף די הענט. אויך איך באקום א נומער. פון איצט אָן האָב איך שוין נישט קיין נאָמען, נאָר א נומער. איך בין נומער 442 ב.

בלויז דרייסיק שעה זענען מיר געווען אין אוישוויץ. צומאָרגנס האָט מען אונדז אוועקגעפירט אויף ארבעט ערגעץ אנדערש־ווו. די לאגער־מענטשן האָבן אונדז מקנא געווען אונדזער גויאישן מזל... נאָך רעכט דעם גיהנום נישט פארזוכט און שוין זענען מיר אים איבערגעקומען און מען נעמט אונדז ארויס!...

דער קאָנצענטראציע־לאגער סאָסנאָוויץ, ווו מיר קומען אָן, געהער אויך צו אוישוויץ. אָבער די גיהנום־אָפטיילונג איז א קליינע און איז א ביסל ווייטער פון די קרעמאטאָריעס... און דאָ איז מיר שוין באשערט געווען צו זיין א האלב יאָר.

אין דער נאכט פון 17 אויפן 18 יאנואר 1945 ווערן אלע לאגערן, וואָס געהערן צו אוישוויץ, ליקווידירט. די רויטע ארמיי מארשירט זיגרייך איבער פוילן, באפרייענדיק שטאָט נאָך שטאָט. אָפטרעטנדיק, אנטלויפנדיק, שלעפן נאָך די דייטשן מיט זייערע „העפטלינגע". מען יאָגט מחנות פון טויזנטער געפאנגענע פון אלע נאציעס און יידן בתוכם. הונדערטער פאלן אין וועג פון הונגער, קעלט, קלעפ, דערשעפטקייט און פון שיסעריין. פון אונדזערע סקערניעוויצער פאלט דאָ א קרבן בן־ציון, משהלס זון.

די גאנצע צייט פון זיין לאגער־לעבן האָט בן־ציון קיין טריפה נישט געגעסן. ער פלעגט טוישן זיינע זופן אויף א שטיקעלע ברויט. אויך איך האָב עס אים אייניקע מאָל צוליב־געטון.

דער מארש האָט געדויערט איבער צוויי וואָכן. מען האָט אונדז געטריבן דורך נידערשלעזיען, סודעטן, עסטרייך, ביזן טויטן־לאגער מאטהאוזען. אויך דאָ זענען מיר אדורך דעם באָד־אנשטאלט. אָבער דאָ האָט מען אונדז נישט געשוירן. אָט דער טויטן־לאגער האָט זיך אנדערע געזעצן און מנהגים, ווי אין אוישוויץ. דאָ ראזירט מען נאָר אויס א פאס איבערן קאָפּ. יעדע וואָך מוז מען לאָזן דעם פאס ראזירן. אויפן לאגער־לשון הייסט דער פאס „לאוזען־שטראסע".

אין מאטהאוזען בלייבן מיר עטלעכע וואָכן אין די „קוואראנטין־בלאָקן" און מיר גייען נישט צו קיין ארבעט. דערפאר ליידט מען דאָ גרעסערע צרות, ווי ביי ארבעט. באָרוועס און נאקעט שטייען מיר א גאנצן טאָג אינדרויסן אויפן שניי. עס איז א קאלטער פעברואר. א סך פרירן זיך־אָפ די פינגער פון די פיס און מען נעמט זיי אוועק אין קראנקן־הויז, פון וואנען זעלטן עמיץ קומט נאָך צוריק. די אויוונס פון דער מאטהאוזענער

קרעמאטאָריע ברענען אַן אויפהער, טאָג־און־נאכט. זיי האָבן שוין הונדערטער־טויזנטער מענטשן איינגעשלונגען.

אויך דאָ דינט מיר דאָס מזל און, מיט א טייל פון אונדזער טראנספאָרט, ווער איך אָפגעשיקט אין נאָענטן לאגער „גאָזען". דער לאגער איז איינגעטיילט אויף „גאָזען איינס" און „גאָזען צוויי". צוזאמען זענען דאָ איבער צוואנציק טויזנט „העפטלינגע", מערסטנס — נישט יידן. רוסן, פּאָליאקן און אלע אנדערע נאציעס פון אייראָפּע.

מיין אָרט איז אין באווסטן טויטן־בלאָק 15, וועמענס „שטובען־עלטעסטער" איז דער בארימטער אוקראיניישער באנדיט סטאשעק.

סטאשעק קען אלע יידישע מנהגים, ער קען זאָגן „מודה־אני" און מאכן ברכות. דער גרעסטער טייל „העפטלינגע" אונטער זיין האנט זענען יידן. דערפאר טאקע רופט מען דעם טויטן־בלאָק 15: „דער יידישער בלאָק". סטאשעקס הויפט־הנאה איז אויסצו־פירן טויט־אורטיילן אויף אזא אויסטערליש־סאדיסטישן אופן, וואָס נאָר שגעונישע קעפ קענען עס באגרייפן. אין „וואש־ראום" האָט סטאשעק שטיין א פאָס מיט וואסער. דאָ נעמט ער זיין קרבן, דרייט אים איבער מיטן קאָפּ אראָפּ און האלט אים דעם קאָפּ אין וואסער אזוי לאנג, ביז ער ווערט דערטרונקען. עטלעכע מאָל א טאָג מאכט ער עס. עס גייט קיין טאָג נישט אריבער, אז ביים „אפעל" זאָל דער בלאָק־עלטסטער נישט מעלדן דעם ראָפּאָרט־פירער ווען א צאָל טויטע, וואָס ליגן אין „וואש־ראום". סטאשעק האָט זיך אזוי ספעציאליזירט אין דער ארבעט, אז מען פלעגט אים ברענגען פארשולדיקטע פון אנדערע בלאָקן, אז ער זאָל זיי פארטיק־מאכן. וועלכער שטוב־עלטסטער עס האָט אליין נישט געקאָנט, אויף קיין סאדיסטישן אופן, פארפייניקן, — האָט ער עס איבערגעגעבן סטאשעקן און ער האָט עס געטון מיט פארגעניגן.

די אליאירטע ארמייען קומען אלץ נענטער און נענטער. עסקאדרעס עראָפּלאנען באָמבארדירן דייטשע שטעט, סטראטעגישע פונקטן און אמוניציע־פאבריקן. די צעריייטע דייטשן לאָזן אויס זייער צאָרן צו אונדז. די מפלה פון די נאציס און אונדזער באפרייאונג זענען דאָך אזוי נאָענט! אָבער יעדן טאָג פארפיניקט מען טויזנטער מענטשן! אוי, ווי עס ווילט זיך איצט לעבן! נאָך קיינמאָל האָט זיך נישט געגלוסט אזוי לעבן, ווי איצט! דערלעבן אָנצוקומען דעם סוף פון די בארבארן!...

אָבער ווי דערלעבט מען, ווען אפילו אַן טויט־קלעפּ און אַן דערשיסן? — מיר זענען שוין געשוואָלן פון הונגער און פאלן פון די פיס! אלע אָפּגעשוואכטע, וואָס קאָנען שוין נישט גיין צו דער ארבעט, ווערן צונויפגעזאמלט אויף א ספעציעלן בלאָק און אלע ווערן זיי פארגאזט.

מיין מזל איז ווידער געווען, וואָס איך בין נישט אריינגעפאלן אין קיין שטיין־גרובן־קאָמאנדע, נאָר אין אן אמוניציע־פאבריק. די ארבעט איז דאָ נישט געווען קיין שווערע, דערצו האָב איך דאָ געטראָפן א באקאנטן קריסט פון סקערניעוויץ, אונדזער שכן, דעם פריזירער איוואנטשיק. ער האָט מיר א סך געהאָלפן מיט זופן און מיט אינטער־

וועגן ביי סטאשעקן, אז ער זאָל מיך נישט שלאָגן. ביי מיין ארבעט פלעג איך אויך קריגן א סיגארעטן־פרעמיע און איך פלעג א טייל פון די סיגארעטן אוועקגעבן סטאשעקן, ער זאָל מיך נישט שלאָגן. אינגאנצן נישט שלאָגן האָט ער נישט געקאָנט. ער האָט מיך טאקע נישט געמימיתט, אָבער א פאָר קלעפ און א פאָר שמיץ האָט ער מיר יעדן טאָג געמוזט געבן...

און דער טאָג, אויף וועלכן איך האָב שוין נישט געהאָפט, איז געקומען!...

געווען איז דאָס דעם 5 מאי, 1945.

שטייענדיק פארנאכט אויפן אפעל־פלאץ, דערהערן מיר פלוצלונג א געשריי:

— די אמעריקאנער זינט דא!

— די אמעריקאנער זינט דא!!!

ביי די דייטשן איז א בהלה, ביי די קריסטלעכע העפטלינגע איז א שמחה. נאָר מיר יידן, זענען צעטומלט. מיר זענען צווישן בהלה און צווישן פרייד. עפעס גלויבט זיך נישט, אז דער נס איז געשען... און אז דאָס, וואָס רופט־זיך „באפרייאונג" האָט אויך א שייכות מיט אונדז... אז מען מיינט דאָ בכלל אונדז... דערצו, האָבן מיר זיך אָפגעווייניט פון פרייד. דאָס געפיל איז עפעס ווי אטראָפירט־געוואָרן. אנשטאָט פרייען־זיך, קלעמט עפעס דאָס הארץ, ווערט ביטער אין נאָז, עס שטיקט אין האלדז און עס שטראָמען די טרערן...

דער לאגער האָט זיך צעוויגט, ווי אין א שטורעם. קולות און געלאפן. מען שלעפט די קאפאָס און די בלאָק־עלטעסטע און מען מאכט איבער זיי משפטים. איידער אזא משפט ענדיקט־זיך, איז שוין נישטאָ איבער וועמען אויסצופירן דעם טויט־אורטייל... יעדערער לייגט־צו א האנט צו דער מצוה פון לינטשן די תלינים.

עטלעכע אמעריקאנער טאנקען פאָרן אריין אין לאגער. עס ווילט־זיך צופאלן און קושן דעם שטויב פון די שטאָלענע באפרייער... די אמעריקאנער סאָלדאטן כאפן די דייטשע פאָסטנס, וואָס האָבן נישט באוויזן צו אנטלויפן. די נעגערס, צווישן די אמעריקאנער סאָלדאטן קוקן אויף אונדז מיט פארטרערטע אויגן.

די לאגער־העפטלינגע פון אלע נאציעס הענגען־אויף זייערע נאציאָנאלע פענער אויף איין הויכן סלופ. צווישן די פענער פון אלע געפייניקטע פלאטערט אויך אונדזער בלוי־ווייסע פאָן!...

ערשט איצט האָבן מיר אפסניי דערפילט, אז מיר זענען יידן און מיר טראָגן אויף זיך דעם באזונדערן יידישן גורל. דאָס קליין הייפעלע יידן, צווישן די מאסן בא־פרייטע קריסטן פון אלע אייראָפאישע פעלקער, האָבן זיך ארומגעדרייט אומעטיק און געפרעגט אייגער דעם אנדערן און יעדערער — זיך זעלבסט:

— ווהין?

און אין אונדזערע אויערן האָבן איצט אזוי ווייטיקדיק־רעאל געקלונגען די ווערטער פון דעם באקאנטן ליד:

ווואהין זאָל איך גיין,
ווער קען ענטפערן מיר?
ווואהין זאָל איך גיין? —
אז פארמאכט איז יעדע טיר! — — —

דעלעגאציעס פון אלע לענדער אין אייראָפּע זענען אהערגעקומען, אהיים צו נעמען זייערע געפייניקטע ברידער. יעדע דעלעגאציע האָט אירע בירגער, אין די טויזנ־טער, אָפּטראנספּאָרטירט אהיים.

פון וואנען וועט קומען א דעלעגאציע צום הייפעלע געראטעוועטע יידן? ווער וועט אונדז ארויסנעמען פון דאנען? און ווו האָבן מיר א היים?

צוריק פאָרן קיין פוילן? — וועמען האָבן מיר דאָרט, אויסער קברים? ניין! קיין קברים אויך נישט! די גאנצע פוילישע ערד איז אָנגעזאפּט מיט יידיש בלוט. איבערן גאנצן לאנד איז פארשפרייט דער אש פון אונדזערע פארברענטע קדושים. יידישע שטעט און שטעטלעך זענען אזוי פוסט, אז עס איז אפילו נישטאָ, ווער עס זאָל ווייענען אויף אונדזער חורבן.

— ווהין גייט מען?

אָבער פלוצלונג:

— א דעלעגאציע!...

— א יידישע דעלעגאציע!...

— א דעלעגאציע צו אונדז, יידן!...

עס זענען געקומען מענטשן פון דער „בריגאדע" מיט לאסט־מאשינען!... געקומען אונדז אוועקנעמען, ארויסנעמען פון דעם טויטן־טאָל!...

מען האָט אונדז געבראכט קיין זאלצבורג. דאָ איז דער זאמלפונקט פאר אלע גערעטעוועטע יידישע קאצעטלער פון דייטשלאנד און עסטרייך. פון דאנען וועט מען אונדז שיקן קיין איטאליע און פון דאָרט — אויפן וועג קיין ארץ־ישראל.

אברהם יעקב קאָלסקי, אזור

ממעמקים קראתיך

אברהם יעקב קאָלסקי

דינסטיק, אָנהויב פעברואר 1941, האָבן מיר שוין גע־האט אלץ פראפאקט און אָנגעלאָדן אויפן וואָגן. מיין שווער, ר׳ אפרים הכהן ליבערמאן ז״ל, איז געקו־מען זיך געזעגענען מיט אונדז. ער האָט מיר געגעבן זיין ירושה־ספר־תורה און זיך שטארק צעוויינט, זאָגנ־דיק: „ווער ווייסט, צי מיר וועלן זיך נאָך זען״ — — —.

דורך הינטערוועגן זענען מיר ביינאכט ארויס־געפאָרן פון געטאָ. עס איז געווען א גרויסע סכנה: ווען מען כאפט אונדז, שיסט מען אונדז אויפן אָרט. מיר האָבן זיך פארנומען מיטן ראווער שאָסיי, אויס־מיידנדיק שטעטלעך און דערפער. עס איז געווען אן אימהדיקע פינצטערניש און א קעלט, וואָס האָט גע־בראָכן די ביינער. ארום דריי א זייגער ביינאכט, ווען מיר זענען געווען נישט ווייט פון ניישטאט, האָט זיך פלוצלונג דער וואָגן איבערגעקערט און מיר זענען אלע ארויסגעפאלן. די קינדער האָבן געוויינט און מיר האָבן זיי קוים געקאָנט בארוהיקן: „קינדער, מען קאָן דאָך נאָך חלילה דערהערן!״ מיר האָבן אלץ גע־מוזט אראָפלאָדן פון וואָגן און נאָכדעם — צוריק ארויפלאָדן. מיר זענען ווייטער געפאָרן.

מיטוואָך, פיר א זייגער נאָך מיטאָג, זענען מיר אָנגעקומען קיין ביאלאָבזשעג. דאָס איז א קליין שטעטל צווישן ווארשע און ראדאָם. אונדזער משפחה האָט אונדז אָפגע־ווארט און זייער ווארעם אויפגענומען. נתן ליבערמאן האָט שוין געהאט צוגעגרייט פאר אונדז א שטוב און מיר האָבן זיך אויסגערוט פון שווערן וועג. צומאָרגנס האָבן מיר זיך איינגעקויפט בעטן, א טיש מיט שטולן. אלעס איבעריקע האָבן מיר געהאט מיט זיך. אפילו כלים האָבן מיר מיטגענומען.

להיפך סקערניעוויץ, האָט נאָך דאָס שטעטל נישט געוווסט פון קיין מלחמה־צרות. די קראָמען זענען געווען אָפן און מען האָט נאָך געקאָנט קריגן פריי פון אלעם גוטן. מיר האָבן אָפגעאָטעמט און אָנגעפאנגען א ניי לעבן.

---

* אברהם יעקב קאָלסקי איז דער זון פון ר׳ מאיר דב הלוי ז״ל.

די קינדער פון מיין שוועסטער דבורה ע״ה מיט איר מאן ר׳ יוסף באָרנשטיין זענען פון סקערניעוויץ אוועק קיין ראדאָשיץ. אויך לאה מיט איר מאן דזשאלאָווסקי, גאָלדע, משה, אליעזר און חיהלע זענען אריבער קיין ראדאָשיץ. דאָרט האָט זיך געפונען יהושעס כלה, די טאָכטער פון פנחס און זלאטע זאראָמב. יהושע האָט דאָרט חתונה־געהאט און זיי האָבן געבוירן א קינד. שפעטער זענען זיי אלע צוזאמען אויסגעזידלט געוואָרן קיין טרעבלינקע, ווו זיי זענען אומגעקומען.

מיין עלטסטער ברודער עזיאל־שמריהו מיט זיין פרוי רחל און זייערע קינדער משה, חייה, מרדכי און רבקה, האָט מען פון טאָמאשאָוו אויסגעזידלט קיין טרעבלינקע און אומגעבראכט אין כ״ב טבת. בלויז איין טאָכטער, חוה, איז געבליבן לעבן.

מיין ברודער יהושע משה מיט זיין פרוי חנה און דריי קינדער: חיים־זלמן, טויבע און לאה, זענען אריבער קיין ווארשע. יהושע־משה איז דאָרט, אין כ״ח אדר, געשטאָרבן פון הונגער.

מיין שוועסטער חייה־ליבע מיט איר מאן ברוך און צוויי קינדער בנימין און לאָה־נעכע. זענען אויך אריבער קיין ווארשע. פון דאָרט האָב איך זיי אריבערגענומען קיין ביאלאָבזשעג, געגעבן א דירה און איינגעאָרדנט. זיי האָבן דאָ געהאט פרנסה, בין דער אויסזידלונג פון ביאלאָבזשעג.

מיין ברודער אליעזר מיט זיין פרוי גניא זענען פון ווארשע אויסגעזידלט געוואָרן קיין טרעבלינקע און אומגעבראכט־געוואָרן.

מיין יינגסטע שוועסטער חוה מיט איר מאן הערשמאן פון לוויוויטש, זענען אויך אריבער קיין ווארשע, פון וואנען מען האָט זיי אויך אויסגעזידלט קיין טרעבלינקע און אומגעבראכט.

אין ביאלאָבזשעג האָב איך זיך איינגעאָרדנט און געעפנט א געשעפט. סחורה האָב איך באקומען פון מיין קריסטלעכן שותף קאָקאָווסקי. צוויי וועגענער סחורה האָט ער מיר געבראכט. איך האָב דעריבער געהאט פרנסה און נאָך געקאָנט העלפן אנדערע. צווישן אנדערע — יעקב בערמאן, געצל בודזינערס אייידעם. ער איז דאָ געווען מיט א פרוי און דריי קינדער. עס איז זיי געגאנגען שלעכט און ער האָט כסדר געקרענקט. ער איז געשטאָרבן נאָרמאל. מיר האָבן איינגעאָרדנט א לוויה און קובר געווען אים אויפן ביאלאָ־בזשעגער בית־הקברות. די פרוי מיט די קינדער האָבן מיר געשטיצט ביז דער אויס־זידלונג.

מיר האָבן אויך געשיקט פעקלעך קיין ווארשע, צום שווער ר׳ אפרים, וועלכער האָט זיך געפונען אין א שווערן מצב. די קינדער האָבן געוואָלט ארויס פון ווארשע און דער שווער האָט מסכים געווען, אז זיי זאָלן פאָרן אין לובלינער געגנט, ווו מען האָט געמיינט אז עס וועט בלייבן א „יודענשטאט״.

עס זענען געקומען צו מיר משה ר׳ אפרימס און אליעזר. זיי האָבן מיר געבראכט א בריוו, ווו איך ווער געבעטן זיי צו העלפן אין זייער ווייטערדיקער נסיעה. איך האָב

זיי געהאלטן אכט טעג און זיי באזאָרגט די מעגלעכקייט, צו פאָרן ווייטער. מער האָב איך זיי שוין נישט געזען.

דעם 22 יוני 1941, נאָכן אויסברוך פון דער דייטש־רוסישער מלחמה, האָבן מיר דאָ אייגעאָרדנט א הילפס־קיך פאר אונדזערע נויטבאדערפטיקע, פאר אָנגלויפנדיקע און דורכלויפנדיקע. אין דער וויכטיקער ארבעט האָב איך געזומען א גרויסן אנטייל.

איך בין קראנק געוואָרן אויף פלעק־טיפוס און אָפגעלעגן אין שפיטאָל דריי וואָכן. ארויסקומענדיק פון שפיטאָל, האָב איך באקומען א ידיעה פון ווארשע, אז דער שווער איז קראנק אויף טיפוס. ער האָט עס ליידער נישט אויסגעהאלטן און געשטאָרבן אין ה׳ אלול. ר׳ צדוק צודקאָוויטש האָט מיר געשריבן, אז ער האָט איינגאָרדנט די לויה און מען האָט דעם שווער קובר־געווען אויפן גענשער־בית־החיים. דאָס ערשטע מאָל האָב איך דאן מסכים געווען צו דאוונענען שחרית רה״ש וי״כ ביים עמוד. איך האָב געוואָלט אָנהאלטן די חזקה פון מיין שווער ע״ה, וועלכער איז איבער 30 יאָר געווען בעל־שחרית און בעל־תוקע אין אָסטראָווצער שטיבל.

אויך אין ביאלאָבזשעג האָט אָנגעהויבן ווערן ביטער. די זשאנדארמען האָבן אָנגעהויבן דערגיין די יאָרן. אויך דאָ זענען מיר אָפגעגרענעצט געוואָרן אין א געטאָ. נישט קיין ארומגעמויערטע, נישט קיין פארשלאָסענע. קריסטן האָבן געמעגט אריינקומען, אָבער וועו א יד איז ארויס אויסער דער געטאָ, — איז ער דערשאָסן געוואָרן. מען האָט אָנגעהויבן צונויפטרייבן אהער יידן פון אלע ארומיקע דערפער און שטעטלעך. ארום זעקס טויזנט יידן האָט מען אָנגעטריבן און עס איז געוואָרן א שרעקלעכע ענגשאפט.

דערווייל זענען אָנגעקומען ידיעות פון ווארשע, אז עס ווערן ארויסגעשיקט יידן־טראנספאָרטן קיין אוקראינע. מיר האָבן נאָך דאן נישט געוווסט, אז דאָס איז א שווינדל, אז מען נארט אונדז אָפ. מיר האָבן געגלויבט, אז דער דייטש וויל אונדז מאכן פראָ־דוקטיוו... מען וועט אונדז דאָרטן געבן באָדן צום באארבעטן און מיר וועלן לעבן פון ערד־ארבעט... טראנספאָרטן נאָך טראנספאָרטן זענען אוועקגעשיקט געוואָרן, אָבער קיין איינער פון די פארשיקטע האָט זיך מער נישט אָפגערופן.

אונדזער לעבן אין ביאלאָבזשעג איז שוין געווען הפקר. טאָג־טעגלעך האָט מען דערשאָסן יידן, אָן שום סיבה, נאָר כדי אָנצוווארפן אויף אונדז א פאניק. מיינע צוויי שכנים זענען פון די בעטן ארויסגענומען געוואָרן און מען האָט זיי דערשאָסן באלד הינטער זייערע פענצטער.

מיין פרוי ע״ה איז געלאָפן אין ארבעטס־אמט און, פאר א לייטישער מטבע, גע־פועלט מען זאָל מיך אוועקשיקן אויף ארבעט, כדי נישט צו נעכטיקן אינדערהיים. מען האָט מיך אוועקגעשיקט מיט נאָך ניין מאן, 10 קילאָמעטער פון דער שטאָט. עס האָט געהייסן, אז שבת ברענגט מען אונדז אלע צוריק. איך האָב זיך געזעגנט מיט פרוי און קינדער, געזומען א פעקעלע כשר עסן, א קישעלע, א קאָלדרע און א האנטוך. די ארבעט

איז געווען א שווערע. מיר האָבן געגראָבן גריבער 2 מעטער טיף. נאָכדעם איינבעטאָנירט אין די גריבער אייזערנע עלעקטרי־עמודים.

מיטוואָך, בעת דער ארבעט, האָבן מיר באקומען א ידיעה פון ביאלאָבזשעג, אז צומאָרגנס אינדערפרי וועט מען אלעמען אויסזידלען. מיר האָבן זיך גלייך געווענדעט צום ארבעטס־פירער און געפועלט, אז נאָך דער ארבעט, וועט ער אונדז באלד אהיימלאָזן. איך האָב עס, גלייכצייטיק, צו וויסן־געטון א צווייטער יידישער ארבעטס־גרופּע, וועלכע האָט זיך געפונען נאָך וויייטער פון אונדז. אָבער פּארן ענדיקן די ארבעט, איז געקומען אן אויטאָ פון שטאָט מיט עטלעכע יידן, וועלכע האָבן געברענגט ארבעטס־מאטעריאלן. אָט די יידן האָבן אָפּגעלייקנט די ידיעה וועגן דער מאָרגנדיקער אויסזידלונג און אונ־ דזער ארבעטספירער האָט, אויף דעם סמך, אונדז נישט אהיים געלאָזן. א זייגער 5 האָבן מיר געזען פון דער וויייטנס, ווי א צווייטע ארבעטס־גרופּע פון ארום 100 מאן, גייט אהיים. מיר האָבן נאָכגעשריען וועגן דער פאלשקייט פון דער ידיעה, כדי זיי אָפּצוהאלטן פון גיין קיין ביאלאָבזשעג. זיי האָבן אונדז אָבער נישט געהערט און זיי זענען אוועק.

צומאָרגנס זענען מיר, ווי געווינלעך, ארויס צו דער ארבעט. ארום צען א זייגער פרי איז אָנגעקומען אן אויטאָ פון ביאלאָבזשעג און מען האָט אונדז דערציילט, אז די אויסזידלונג איז יאָ פאָרגעקומען. אויסער די עטלעכע געזונטע מענטשן, וואָס זענען אָפּגעקליבן און אהערגעבראכט געווארן צו אונדז אויף ארבעט, האָט מען אלעמען אוועק־ געשיקט.

די בשורה האָב איך באקומען שטייענדיק אין א גרוב מיט נאָך איינעם, א טרעגער. מיר זענען געבליבן אין די גריבער, ווי לעבעדיקע מתים. מיר האָבן זיך אליין באקלאָגט און באווויינט. איך האָב געפילט, אז איך גיי פון זינען אראָפּ. דער ארבעטס־לייטער, א פּאָליאק, האָט מיטגעווויינט מיט אונדז אויף אונדזער גרויסן אומגליק.

ארום צוויי א זייגער האָבן מיר דערהערט, פון ערגעץ זייער ווייט, די גרויליקע קולות און געווויינען פון אונדזערע אייגענע, פרויען, קינדער, שוועסטער און ברידער. מען האָט זיי, ארויסטרייבנדיק פון שטעטל, געהאט צונויפגעיאָגט ערגעץ אויף א זאמל־ פּלאַץ. בעת דער אקציע זענען פיל דערשאָסן־געווארן. עס האָבן זיך געוואלגערט הרוגים, וועלכע מען האָט ערשט שפּעטער צונויפגעקליבן. ארום הונדערט הרוגים זענען געווען. מען האָט זיי אויפגעלאָדן אויף וועגעלער און קובר געווען אויפן ביאלאָבזשעגער בית־ החיים אין צוויי מאסן־קברים, מענער באזונדער און פרויען — באזונדער.

דעם גאנצן טראגספאָרט (אלע אויסגעזידלטע) האָבן זיי צופוס געטריבן אכצן קילאָ־ מעטער, ביז צו דער באן־סטאציע. אויפן וועג זענען געפאלן הונדערטער מענטשן, וואָס האָבן אפילו נישט זוכה געווען צו קומען צו קבורה אין א מאסן־קבר.

עטלעכע חדשים האָב איך נישט געווווסט, ווהין מען האָט מיינע טייערע און ליבע אוועקגעפירט. ערשט שפּעטער, זייענדיק אין לאגער סקארזשיסק, האָב איך געטראָפן אן אנטלאָפענעם פון טרעבלינקע. ער האָט מיר דערציילט, אז שבת שמיני־עצרת, איז דער צוג מיט די ביאלאָבזשעגער יידן אָנגעקומען אין טרעבלינקע און דעם זעלבן טאָג האָט מען זיי אלע פארברענט לעבעדיקערהייט!

און איך בין פון זינען נישט אראָפּ און דאָס הארץ איז נישט צעפלאצט געוואָרן פון יסורים. אליין בין איך געבליבן פון א גרויסער, ברייט־צעצווייגטער משפחה. אין איין שעה בין איך שטיין געבליבן ווי א בוים, פון וועלכן מען האָט אלע צווייגן אָפּ־געהאקט. און געבליבן בין איך צו טראָגן אין זיך די יסורים און אדורכצוגיין שבע מדורי גיהנום.

צוואמען מיט אלע ביאלאָבזשעגער יידן זענען אומגעקומען:

מיין פרוי, יוכבד בת ר׳ ישראל הכהן ז״ל הי״ד.
מיין זון, שמעון בן אברהם־יעקב הלוי הי״ד.
מיין זון, יהושע־יהודה בן אברהם־יעקב הלוי הי״ד.
מיין זון, ישראל־מאיר בן אברהם־יעקב הלוי הי״ד.
מיין שוועסטער, חייה־ליבע בת מאיר־דוב הלוי ז״ל, הי״ד.
מיין שוואָגער ברוך־מנשה בן יהושע ראָזנוויין הי״ד.
זייער זון, בנימין בן ברוך מנשה הי״ד.
זייער טאָכטער, לאה בת ברוך מנשה הי״ד.
יאָרצייט איז אין שמיני־עצרת.

נאָך דער אויסזידלונג פון ביאלאָבזשעג, זענען מיר געבליבן אויף אונדזערע פלעצער ארבעטן און אָפּגעארבעט די וואָך. שבת נאָכמיטאָג האָט מען אונדז אויפגעזעצט אויף אויטאָס און געפירט אין שטעטל אריין. צו וועמען האָב איך שוין געהאט צו פאָרן? וועמען האָב איך דאָרט שוין געקאָנט זען?

פאר אונדזער גרופּע פון דריי הונדערט מאן האָבן זיי צוגעגרייט דריי הייזלעך. ארויסרירן־זיך פון דאָרט האָט מען פארבאָטן אונטער טויט־שטראָף.

און דאָ איז מקוים־געוואָרן דער „שלח לחמך על פני המים, כי ברוב ימים תמצאנה״: פון דער זעלבער קיך, וואָס מיר האָבן געשאפן פאר אנדערע, האָבן מיר אליין איצט באקומען עסן. איך בין געזעסן ביי מיין טעפל קאוול און געשלונגען די טרערן, ביז מען האָט מיר געזאָגט, אז מען מוז גיין שלאָפן.

איך האָב זיך גלייגט מיט מיינע צרות אויף דער הארטער ערד. אויף דער פרייער וועלט איז ביי יידן היינט געווען שמחת־תורה און איך האָב אפילו נישט געדענקט וועגן דעם. דער קאָפּ האָט שוין נישט געארבעט. א סך חושים זענען אָפּגעטעמפּט געוואָרן. מיר זענען געוואָרן אזוי ווי בהמות: הייסט מען עסן, עסט מען, הייסט מען גיין, גייט מען. הייסט מען ארבעטן, ארבעט מען און הייסט מען שלאָפן, שלאָפט מען. בהמות! איך האָב דאָך רעכט נישט באנומען, וואָס עס איז פאָרגעקומען, נישט געטראכט וואָס שפּעטער און מאָרגן וועט זיין. דער גאנצער קאָפּ איז געוואָרן פארנומען מיט זוכן עסן און א ביסל שטרוי פארן געלעגער.

מיין פרוי ע״ה האָט, א טאָג פאר דער אויסזידלונג, באזאָרגט פאר מיר ביי א קריסט א פּעקעלע וועש, מלבושים, בעטגעוואנט. א יידישער פאָליציאנט האָט עס מיר געבראכט.

דאָס איז מיר הייליק און טייער געווען און איך האָב עס געהיטן, ווי אן אויג אין קאָפּ, די גאנצע צייט, ביז דער באפרייאונג.

מען האָט אונדז טעגלעך געפירט צו דער ארבעט. געווויינט האָבן מיר צווישן פויערים אין דאָרף. איין פויער, א בעל־רחמנות, האָט געקאָכט פאר אונדז עסן און מיר האָבן אים באצאָלט. די ערשטע צייט האָב איך נישט געגעסן צוליב כשרות, — האָט ער פאר מיר געקאָכט א באזונדער טעפעלע קארטאָפל.

לאנג האָט עס נישט אָנגעהאלטן. פאר יידן איז דאָ געווען א צו־גוט אָרט. עס איז געקומען אן אויטאָ, אונדז אוועקצונעמען קיין סקארזשישק, אין די געווער־פאבריקן. עטלעכע מאן האָבן נישט געווואָלט פאָרן. זיי האָבן זיך באהאלטן. מען האָט זיי אָבער געכאפט און דערשאָסן.

דעם ערשטן דעצעמבער 1942 האָט מען אונדז, עטלעכע הונדערט מאן, געבראכט קיין סקארזשישק.

מען האָט אונדז אריינגעפירט און אויסגעשטעלט אין דער פאבריקס־געביידע. אן ס.ס.־מאן האָט געהאלטן פאר אונדז א רעדע: גענט, גאָלד, בריליאנטן, זייגערס און אנדערע ווערט־זאכן וואָס אייגנער פארמאָגט, זאָל מען אוועקגעבן מיטן גוטן ווילן. ביי וועמען מען וועט עפעס געפינען, דער וועט באקומען 30 שטעקנס, 50 שטעקנס און אפילו טויט־שטראָף.

און זיי האָבן געהאלטן וואָרט. בלוט האָט זיך געגאָסן, ווי אין א שעכט־הויז. די רעוויזיעס און עקזעקוציעס האָבן געדויערט ביז נאכט. דאן האָט מען אונדז געפירט אין באַד־אריין, ווו מען האָט אונדז אויך געשוירן און פון דאָרט, — אין באראק.

דאָס איז געווען א לאנגער, שוואך־באלויכטענער פערדס־באראק. א געדיכטע מענטשן־מאסע האָט זיך געשטופט, איינער אויפן אנדערן, אין דורכגאנג. איך האָב נישט פארשטאנען, וואָס דאָ וועט זיין: עס איז דאָך נישטאָ ווו א שפילקע צו וואַרפן! וווּ־זשע וויל מען נאָך אָנשטאָפן פרישע עטלעכע הונדערט מאן? — אָבער מען שטופט און מען שטויסט און מיר שפארן־זיך מיט כוח.

פלוצלונג דערזעט מיך דער סקערניעוויצער אביגדור יוסטמאן. ער דערפרייט־זיך מיט מיר און נעמט אויספרעגן, פון וואנען מיר קומען. ער האָט מיך געזומען צו זיך, אויף זיין פריטשע, וואָס אין סאמע עק בארואק, אז מיר זאָלן זיין צוזאמען.

ביי אלע פיר וועט פון בארואק זענען געווען פריטשעס, איינע איבער דער אנדער־רער, דריי שטאָקיק. די מעלה פון אביגדור יוסטמאנס פריטשע, וווהין ער האָט אויך מיך גענומען, איז געווען די: וואָס עס איז נישט אין מיטן פון יאריד, נאָר אין סאמע עק, ביי דער וואנט און דאָס איז די מיטלסטע פריטשע. אויך צו דעם האָט מען געדארפט האָבן מזל...

געשלאָפן אויף די פריטשעס איז מען אינדערבריט. די טיף פון א פריטשע איז קנאפע צוויי מעטער. אין דעם בארואק האָבן זיך איינגעקווועטשט דריי טויזנט מאן. מען

איז געלעגן אזוי צוגעפרעסט איינער צום אנדערן, אז עס איז אוממעגלעך געווען זיך איבערצודרייען.

אביגדור האָט מיר דערציילט, אז ער איז אהערגעקומען פון שידלאָוויעץ און ער איז דאָ, אין דעם ענגשאפט, שוין דריי חדשים. עזריאל זאלצמאן איז אויך דאָ. עס איז אים עטוואָס בעסער, ווייל ער ארבעט אלס זייגערמאכער. אביגדור האָט מיר געראטן, איך זאָל זיך אָנגעבן אלס שלאָסער און איך האָב אים געפאָלגט. פון 2000 מאן זענען אָפּגעקליבן געוואָרן צען שלאָסער און איך — צווישן זיי.

אין אָנפאנג איז מיר די ארבעט נישט געווען שווער. מיר האָבן געריניגט מאשינען. באקומען האָבן מיר צען דעקאָ (100 גראם) ברויט מיט א ביסל מארמאָלאד אויף א גאנצן מעת־לעת. עס זענען געווען ליידנשאפטלעכע רויכערער, וועלכע האָבן אויך אָט דאָס שטיקל ברויט אוועקגעגעבן, פאר א שטיקל סיגארעט. אָבער זיי האָבן לאנג נישט אויס־געהאלטן.

עס האָט זיך געשטעלט א ווינטער מיט שנייען און פרעסט. אין קאלטע טעג האָט דער הונגער שטארקער געמאטערט. אלע געדאנקען האָבן זיך נאָר געדרייט ארום דער פראגע: ווו קריגט מען נאָך א שטיקעלע ברויט.

אין מערץ 1943 האָט מען געבראכט א פרישע פארטיע יידן פון פיאָטרקאָוו. צוויישן זיי איז געווען משה שעראקאָוויאק. ער האָט זייער שלעכט אויסגעזען און גראָד איז ער צוגעטיילט געוואָרן צו א שלעכטער ארבעט, ביי גראנאטן. אויך די ברידער חיים־דוד און שלמה גרייעק זענען אין דער פארטיע געווען. מיר, די עטלעכע סקערניעוויצער, האָבן זיך געהאלטן צוזאמען.

אָבער דאן איז אביגדור יוסטמאן קראנק געוואָרן אויף א פלעק־טיפוס. מען האָט אים אריינגענומען אין שפיטאָל. ער האָט געהאט עפעס גלעט און איך האָב אים דערפאר כסדר געשאפט עפעס עסן און ער האָט זיך דורכגעמאטערט. אויך ווען ער איז ארויס פון שפיטאָל, האָב איך אים געהאָלפן, ביז ער איז פולקאָם געזונט געוואָרן. דאָס איז געווען א זעלטענער פאל. ווייל דער שפיטאָל הייסט „טויטן־קאמער" און פון דאָרט קומט מען שוין נישט ארויס.

דאן איז משה שעראקאָוויאק געוואָרן זייער שוואך. מיר, די פאָר סקערניעוויצער, האָבן אים כסדר געהאָלפן. יעדן טאָג האָט אים אן אנדערער געגעבן זיין פאָרציע ברויט און א ביסל זופ. עזריאל זאלצמאן האָט אים אוועקגעגעבן זיין עסן. אויך מיט עפעס געלט האָבן מיר אים געשטיצט און ער האָט זיך שוין גענומען פילן בעסער. אָבער אייג־מאָל איז געשען מיט אים אן אומגליק: אין גראנאטן־מאגאזין איז ארויפגעפאלן אויף אים א שווערע אייזערנע שטאבע און האָט אים צוגעדריקט. עטלעכע וואָכן איז ער געלעגן אין גרויסע יסורים און זיך שוין מער נישט אויפגעהויבן. ער איז געשטאָרבן „נאָרמאל" ט"ז טבת.

וועגן וואָס האָבן מיר דאָן געטראכט, אויסער וועגן דעם שטיקל ברויט? האָבן מיר דען בכלל געטראכט? — די קאפאָס האָבן שוין געזען, אז מיר זאָלן אַן אלץ פארגעסן און וועגן גאָרנישט טראכטן. זיי האָבן אונדז געטראָטן ווי די ווערים. געשלאָגן, געממיתט.

אויף פסח האָב איך געקויפט צוויי קילאָ מעל און עס איבער געגעבן צו באקן מצות. דער אויוון איז געשטאנען אין די פרויען בראקן. וועז איך בין געקומען אָפּנעמען די מצות, האָב איך דאָרט געטראָפן דעם קאפּאָ „ווייטער־דא". קיין יידישן נאָמען האָט ער נישט געהאט. „וואָס טוסטו דאָ?!" פרעגט ער מיר און איידער איך ענטפער, באקום איך עטלעכע פייערדיקע פּעטש, אז פונקען זענען מיר געפלויגן פאר די אויגן. די פרויען האָבן געשריען צו מיר, איך זאָל אנטלויפן, נאָר איך בין אזוי צעמישט־געוואָרן, אז איך האָב נישט געוווסט, ווי מען קריגט זיך ארויס פון זיינע רוצחישע הענט. ביז איצט ווייס איך נישט, מיט וועלכע נסים איך בין ארויס פון זיינע הענט א לעבעדיקער. שפּעטער האָבן מיר די פרויען ארויסבאָרגט די מצות.

פּסח האָב איך שוין געווויגט אין דער „עקאָנאָמיע", אויף דער פערטער פריטשע. דאָרט האָט מען זיך לייכטער געקאָנט באוועגן. עס איז געווען זייער הויך. אויף מיין קעסטעלע האָב איך פארשפרייט א ווייסן האנטוך, ארויפגעלייגט א פּאָר מצות, א ביסל רויטן בוריק־בּאָרשט פאר ארבע כוסות, א סידורל מיט דער הגדה האָב איך אויך פאר־מאָגט און איך האָב אָפּגעריכט דעם סדר. בייגעווויגט מיין סדר האָבן חיים־דוד גרייעק און באקאנטע יידן פון ביאלאָבזשעג. דעם גאנצן פּסח האָב איך קיין חמץ נישט געגעסן. איך האָב געהאט די מצות און קארטאָפל און הירזש האָב איך אליין געקאָכט. א מנין האָבן מיר אויך געהאט, ווו עס האָבן געדאוונט דער ראדאָשיצער רבי פון פּיאָטרקאָוו און דער זאכוויסטאָווער רב.

עס האָבן זיך געצויגן גיהנומדיקע טעג, וואָכן און חדשים. מענטשן זענען געפאלן פון הונגער און קעלט, פון טיפוס און שוועכער האָרעוואניע, פון שוועכע קלעפ און צעבראָכענע בייגער. אויסער דעם, האָט מען געהאָנגען און געשאָסן.

אזוי איז אריבער דער זומער. מיר האָבן זיך שוין צוגעווויגט צום גדאנק, אז דאָס איז אונדזער גורל און אנדערש ווען עס שוין נישט זיין. ארבעטנדיק צוואמען מיט קריסטן, האָבן מיר געוווסט וואָס אויף די פראָנטן טוט זיך און זיך נישט געמאכט קיין שום אילוזיעס. ווארטן האָבן מיר נאָר געקאָנט אויף א נס מן השמים.

אויף די ימים־נוראים האָבן מיר געהאט מנינים. איך זעלבסט האָב גדאוונט שחרית ביי א גרויסן עולם. א שופר האָבן מיר אויך געהאט. דער רב אליין האָט אים אויסגעארבעט פון א האָרן, וואָס א קריסט האָט אים געבראכט.

סוכות האָט דער רבי אויפגעשטעלט א קליין סוכהלע אין א באהאלטענעם אָרט, נאָר פאר איין מענשט. איינציקוויין זענען מיר אריין, געמאכט א „לישב בסוכה", א „שהחיינו" און געגעסן א כזית.

אויף ווינטער זענען געמאכט געוואָרן בעסערע בראקן, צו פערציק מאן אין איין

צימער און דאָ זענען שוין געווען דאָפּלטע בעטן. בארשטייט־זיך, אז פאר אזא פלאץ האָט מען געמוזט באצאָלן. אויך איך בין אריין אין אזא שטוב און מיר האָבן זיך גלייך אָנגעהויבן פילן אנדערש. אָבער אויך דער ווינטער איז געווען שווער און האָט געבראכט פיל קראנקהייטן פאר די אָפּגעשוואכטע מענטשן. מיר האָבן ווידער דערלעבט פסח. דאָסמאָל האָבן מיר געבאקן מצות אין אויוון, וואָס איז געשטאנען ביים רבין אין צימער. מיר האָבן געבאקן לויט א ריי.

וועט עס איז געקומען מיין ריי און איך האָב געהאלטן אינמיטן באקן מיינע מצות, איז אָנגעקומען דער „פירער", דער דייטש קינעמאן ימ"ש. ער איז אריין אין צימער מיט זיין גרויסן הונט און זיך געווארפן שלאָגן אלע, וואָס האָבן זיך דאָ געפונען. דעם קאָמענדאנט האָט ער באפוילן אויסצולעשן דעם אויוון און אים צונעמען פון דאנען. מיין מיירע, וואָס איז געווען אין שיסל, איז חמצדיק געווארן. אָבער צומאָרגנס האָבן מיר געבאקן מצות ביי מיר אין צימער.

דאָסמאָל האָב איך געפירט א סדר ביי א טיש מיט בענק צום זיצן. עס האָבן אנטייל גענומען ביי א הונדערט מאן.

אינמיטן זאָגן די הגדה, איז אריינגעקומען דער לאגער־פירער מיט א יידישן פאָליציאנט. ער האָט אויסגעפרעגט, וואָס דאָ קומט פאָר און גענייסן ווייטער פירן דעם סדר. מיר האָבן דאן אָפּגעריכט דעם סדר ביז צוויי א זייגער ביינאכט.

פון צייט צו צייט זענען פאָרגעקומען סעלעקציעס. געזונטע מענטשן האָט מען געלאָזן ווייטער ארבעטן און שוואכערע, — האָט מען אוועקגעשיקט צום פארברענען און דערשיסן.

אין מאי 1944 האָבן מיר אָנגעהויבן באקומען ידיעות פון די פאָליאקן, וואָס ארבעטן מיט אונדז, אז די רוסן גייען אויף ווארשע. די ידיעות האָבן אָנגעמאכט א גרויסע צע־טומלונג. מיר האָבן נישט געוווסט, וואָס צו טון. א טייל האָבן זיך ארויסבאקומען פון לאגער און זיך באהאלטן צווישן קריסטן, אָבער מען האָט זיי אלע געכאפט און אויס־געשאָסן.

דערווייל איז געקומען א באפעל, אריבערצופירן די סקארזשיסקער אמוניציע־פאבריק קיין טשענסטאָכאָוו. אין יולי 1944 האָט מען אונדז איינגעשלאָסן אין טראנספאָרט־וואגאָנען. מיר האָבן אפילו נישט געגלויבט, אז מען פירט אונדז קיין טשענסטאָכאָוו, אָבער דאָסמאָל איז עס געווען אמת. דאָ איז ווידער געמאכט געווארן א סעלעקציע און א טייל האָט מען אָפּגעשיקט קיין דייטשלאנד.

מיר איז געשען דער גרויסער נס און איך בין געבליבן אין טשענסטאָכאָוו. דאָ איז אונדז געווען א סך בעסער. מיר האָבן באקומען בעסער עסן און די באהאנדלונג פון די מייסטערס איז געווען א גוטע. איך האָב ווייטער געארבעט אלס שלאָסער און געהאט אונטער זיך צוואנציק מאשינען און אן ארבעטס־פערסאָנאל פון זעכציק מאן.

געווינט האָב איך אין א ספעציעלן חסידישן בארק. מיר האָבן דאָרט געהאט

א קליין ספר־תורהלע, סידורים, חומשים און אנדערע ספרים. וועט עס האָט געהאט יאָר־צייט, האָט תמיד געפונען א מנין.

די רויטע ארמיי איז דערגאנגען ביז וואַרשע און שטיין געבליבן ביי דער ווייסל. די דייטשן האָבן עס אויסגענוצט. מען האָט אונדז געיאָגט און געטריבן צו ארבעטן גאנצע מעת־לעתן.

און ווידער איז געקומען יום־כּפור. איך האָב געדאוונט מיט מיין איבער דער פאבריק. עס זענען געווען עטלעכע הונדערט מתפללים. איך בין געשטאנען אין טלית און געזאָגט נעילה. פלוצלונג איז אָנגעקומען אן אוקראיניישער וועַרקשוץ און אָנגעהויבן שלאָגן מיט א רימענעם שפיצרוט. איך האָב באוויזן אויסצוטון דעם טלית און זיך באַהאלטן אין בעט. דער אכזר האָט געפאָדערט מען זאָל אים אַרויסגעבן דעם, וואָס האָט געטראָגן דעם טלית, אָבער קיינער האָט מיך נישט אויסגעגעבן. אויפן טיש האָט ער גענומען מיין מחזור, האָט ער מיט אים אזוי לאנג געקלאפט, אז אלע בלעטער זענען זיך צעפלויגן. וועַן ער איז אוועק, האָבן מיר ערשט געענדיקט נעילה מיטן „לשנה הבאה בירושלים".

ביים חסידישן בעראק האָבן מיר אויפגעשטעלט א סוכה, ווהין מיר פלעגן אריינ־גיין דורכן פענצטער. אויך אויפן פאבריקס־הויף האָט מען אויפגעשטעלט א סוכה. דאָרט האָט מען געגעסן אין די ארבעטס־פויזעס. די אָנפירערשאפט איז דאָ געווען א מעסיקע. זיי האָבן נישט געפייניקט ספעציעל און דערלויבט אריינצופירן ברויט. מיטן ברויט האָט מען געהאנדלט. במשך דער צייט זענען טאקע ביי אונדז נישט געווען קיין הונגעריקע. אויך קיין אויסראָטונגס־אקציעס זענען נישט פאָרגעקומען. מיר האָבן גוט אויסגעזען און שוין געגלויבט, אז אזוי וועט עס אונדז ווייטער גיין.

סוף דעצעמבער 1944, דעם פערטן טאָג חנוכה, איז אָנגעקומען א באפעל: פון ערשטן יאנואר 1945 צו פארוואנדלען אונדזער לאגער און פעלצערן אין א קאָנצענטרא־ציע־לאגער. מען האָט אָנגעבראכט די „פאשיאקעס" (קאצעט־קליידער) און אונדז צוגע־גרייט צום קאצעט. מען האָט אונדז געווען דריי פארטאָג, ארויסגענומען אויפן גרויסן פלאץ, אין פרעסט און אין שנייען, אויסגעשטעלט אונדז אין רייען, געלערנט גיין און שטיין און געמאטערט אונדז ביז א זייגער זיבן. ערשט דאן האָט מען אונדז אוועקגעפירט צו דער ארבעט אין דער פאבריק, ווו מיר האָבן געארבעט 12 שעה א טאָג. עס האָט זיך פאר אונדז געעפנט דער גיהנום, וועגן וועלכן מיר האָבן ביז איצט בלויז געהערט פון אנדערע. אין דעם איז פארמישט געווען א ייד פון פלאשאָוו. ער איז דאָס ספעציעל באשטימט געוואָרן אייניצואָרדענען ביי אונדז דעם קאצעט.

פון ערשטן יאנואר 1945 האָבן מיר שוין געפילט דעם טעם פון אמתע קאצעט־ניקעס. יעדן טאָג זענען אָנגעקומען נייע גזירות און ווער ווייסט, וואָס פון אונדז אלע וואָלט געוואָרן?! —

דעם 13 יאנואר איז געקומען א באפעל: אלע ארבעטנדע יידן פון טשענסטאָכאָוו איבערפירן קיין דייטשלאנד. עס איז אראָפגעקומען אן אויספיר־קאָמאנדע. זיי האָבן צוזאמענגענומען אלע ארבעטער, וועלכע האָבן געהאט נאכטשיכט און זענען דעריבער בייטאָג געווען אין די בארַאקן. אן ערך דריי טויזנט מאן האָבן זיי אוועקגעשיקט. איך, צוזאמען מיט נאָך דריי טויזנט מאן, האָבן זיך דאן געפונען ביי דער ארבעט אין פאברִיק און אונדזער מזל איז געווען צו בלייבן אויפן פלאַץ. מיר האָבן געארבעט און וועגן דער גאנצער פאַרגעקומענער אקציע נישט געווווסט. ערשט נאָך אונדזער 12־שעהדיקן ארבעטס־טאָג, האָבן די דייטשע מייסטערס אונדז באפוילן צו ארבעטן ווייטער, דער־קלערנדיק, אז די נאכט־שיכט־מענטשן זענען אוועקגעשיקט־געוואָרן.

מיר האָבן געארבעט 24 שעה. דערשעפטע האָבן מיר געמוען פאלן פון די פיס. אָבער די מייסטערס, הערנדיק די שלעכטע פראָגט־נאכריכטן, זענען געווען אויפגע־רעגט, האָבן אונדז געיאָגט און געשלאָגן מכות־רצח. די קלעפ האָבן געמאכט פארגעסן אָן מידקייט און מיר האָבן ווייטער געארבעט. אָבער 7 פרי, נאָך די 24 שעה, האָט מען באפוילן ווייטער צו ארבעטן. עס האָט אויסגעזען, אז זיי ווילן אונדז פארפיניקן ביי די מאשינען, ביז מיר וועלן דאָ פאלן.

די הויפט־אָנפירער האָבן דאָך איינגעזען, אז מיר קאָנען לענגער נישט ארבעטן און 9 א זייגער אינדערפרי האָט מען אונדז אָפגעשיקט אין די בארַאקן, זיך אויסצורוען.

דעם 14 יאנואר 1945 איז ווידער געקומען די זעלבע קאָמאנדע, וואָס האָט אוועק־געפירט די דריי טויזנט מאן. מען האָט אונדז אלע ארויפגענומען אויפן גרויסן פלאַץ און ווידער געמאכט א סעלעקציע. דאָסמאָל האָבן זיי אויסגעקליבן א טויזנט מאן, מערסטנס פרויען, און אוועקגעשיקט. די איבערגעבליבענע זענען ווידער געגאנגען צו דער ארבעט.

ארום 4 נאָכמיטאָג האָבן מיר אָנגעהויבן הערן שאָסן. מיר האָבן זיך אומגעקוקט און געזען, אז רונד־ארום אונדזער פאבריק ברענט. די פאַלאקן האָבן אונדז געזאָגט, אז די רוסן קעמפן שוין ביי טשענסטאָכאָוו. מיר האָבן זיך איצט דערפילט אין דער גרעסטער געפאר: ווען א באָמבע טרעפט אין אונדזער פאבריק פון אמוניציע, וואָס איז פול מיט אויפרייס־מאטעריאלן, וואָלטן מיר אלע צעריסן־געוואָרן אויף פיצלעך. דער מייסטער איז אליין צעשראָקן און צעטומלט. „זאָלן מיר ווייטער ארבעטן?" — פרעגן מיר. „יאָ!" ענטפערט ער. „עס ברענט דאָך שוין אָבער נאָנט פון דער פאבריק!" — ענטפערט ער: „לאסען די מאשינען אונד לאופען!" דאן הייסט ער אָפשטעלן פריער די מאשינען, די מאשינען בלייבן שטיין אָנגעלאָדענע מיט קוילן. מען באפעלט אונדז, אראָפצוגיין אין די קעלערן. און... ווונדער איבער ווונדער: מיר האָבן פלוצלונג מוט און שכל באקומען, נישט צו וועלן, אָפצוזאָגן!... מיר האָבן פארלאנגט, מען זאָל אונדז צוריקשיקן אין די בארַאקן אריין.

מיר האָבן אויסגעפירט און זעקס א זייגער אין אָוונט האָט מען אונדז צוריקגע־פירט אין די בארַאקן. אויפן וועג גייענדיק, האָבן מיר זיך, עטלעכע מאן, באהאלטן אין א סקלאד פון אלטע מאשינען. אָבער מיר זענען פון דאָרט אליין ארויס, מחמת מיר האָבן

מורא געהאט, דאָס מען וועט אלעמען אוועקשיקן און אונדז וועט מען נאָכדעם אויסשיסן. מיר האָבן דאָך גענוי נישט געוווסט, ווי די לאגע זעט אויס.

אכט א זייגער אין אָוונט האָבן מיר זיך אריינבאקומען אין די בראקן־אריין, ווו דריי טויזנט מאן האָבן געפיבערט אויף דער שוועל פון טויט און באפרייאונג. די שעה איז נאָנט און וואָס וועט די גורלדיקע שעה אונדז ברענגען?

עס איז געקומען דער לאגערפירער שטיגליץ און זיך געוואָנדן צו אונדז: מיר זאָלן זיך ראטעווען, נישט אריינפאלן אין די הענט פון די שונאים, די רוסן... ער איז דאָך געווען צו אונדז ווי א פאָטער... ער האָט דאָך אונדז געשפייזט... דעריבער זאָלן מיר איצט גיין מיט אים. ער וועט אונדז נעמען קיין דייטשלאנד, ווו מיר וועלן קענען ארבעטן און באקומען עסן...

קיין סך בעלנים צו גיין מיט אים מיט גוטן, זענען — פארשטייט זיך — נישט געווען. אָבער מיט כוח האָט ער נאָך אריסגענומען ארום דריי הונדערט מאן. מיר האָבן געהאלטן אין איין צוריקשטופן־זיך פון טויער, צו זיין פון הינטן, פון די לעצטע... אזוי האָט עס אָנגעהאלטן ביז 12 א זייגער ביינאכט.

די נאכט איז געווען א קאלטע, כאָטש פון אלע זייטן האָט געברענט. מיר האָבן זיך געשארט ביי די וועגט, מורא האָבנדיק צו זיין אין די בראקן בעת דער באָמבאר־דירונג. יעדערער האָט זיך געהאלטן זיינס א פעקעלע, ווי די יידן אין מצרים, אין דער נאכט פון פסח, ווען זיי זענען גרייט געווען ארויסצוגיין מעבדות לחרות...

נאָך האלבער נאכט האָבן זיך געפונען עטלעכע דרייסטע בחורים, וועלכע זענען צוגעגאנגען צו דער „וואכע" און דאָרט קיינעם נישט געטראָפן... די דייטשן זענען אוועק אין אזא אילעניש, אז זיי האָבן איבערגעלאָזן זייערע ביקסן און אנדערע כלים...

די בחורים זענען צוריקגעקומען מיט די ביקסן אויף די אקסלען און אָנגעזאָגט די בשורה, אז מיר זענען פריי...

אין שטאָט איז נאָך אָנגעגאנגען די מלחמה און מיר זענען געבליבן אין לאגער ביז עס איז טאָג געוואָרן.

געווען איז דאָס דעם 15 יאנואר. מיר זענען ארויס פון די היטלעריסטישע תלין־לאפעס, אויף דער פריי. ארויס אין שטאָט און געזען די ערשטע „קאטיושעס" מיטן רוסישן מיליטער. אלע דריי טויזנט יידן האָבן זיך גלייך א לאָז־געטון איבער דער שטאָט און זיך געפונען דירות, וואָס אנטלאָפענע דייטשן האָבן איבערגעלאָזן, און מיר האָבן זיך צייטווייליק דאָרט באזעצט.

אונדזער גאולה איז נישט געווען קיין גאנצע. ערשט איצט האָבן מיר זיך ארומ־געזען, וואָס און וועמען מיר האָבן פארלוירן, ווער און וואָס עס פעלט אונדז. מיר האָבן געהאט דאָס געפיל, דאָס עס האָט זיך שוין נישט געלוינט.

צוליב דער איינזאמקייט, האָבן מיר זיך צוזאמענגענומען צו עטלעכע מאן אין

איין צימער. אפשר וועט אזוי זיין היימלעכער. אָבער עס האָט לאנג נישט געדויערט און יעדערער האָט שוין אָנגעהויבן צו קלערן פאר־זיך.

שבת האָבן מיר געהאט א גרויסן מנין. עס איז גראָד געגאנגען די סדרה „בשלח". און דאָסמאָל זענען מיר דאָך אליין געווען די, וואָס זענען ארויס מעבדות לחרות ומשעבוד לגאולה...

עטלעכע טעג בין איך נאָך געווען אין טשענסטאָכאָוו. דער פראָנט איז צו־נאָנט געווען, אז מיר זאָלן זיך קענען פריי באווועגן. אָבער ביי דער ערשטער געלעגנהייט בין איך, מיט נאָך עטלעכע מאן פון ביאלאָבזשעג, אוועק קיין ראדאָם. דאָרט האָבן מיר שוין געטראָפן א ביסל יידן פון לאָגערן און אויסבעהאלטענע ביי קריסטן. איך האָב זיך דאָ דערוווסט, אז אין ביאלאָבזשעג זענען דאָ עטלעכע יידן און צווישן זיי — נתן ליבער־מאן, אן אייניקל פון ר׳ יחיאל ליבערמאן. מיר זענען גלייך וווייטער געפאָרן און אָנגע־קומען קיין ביאלאָבזשעג אין א מיטוואָכדיקן מארק־טאָג. איך האָב טאקע געטראָפן נתן ליבערמאנען. ער האָט אָנגעפירט מיט דער מיל ווו ער האָט פריער געארבעט אלס בוכ־האלטער. מיר האָבן געווויינט פון פרייד און זיך אויסדערציילט פון אונדזערע גיהנום־יאָרן.

די לעצטע דריי מאָנאטן איז ער געלעגן אין א פויערישן קארטאָפל־קעלער, וואָס איז געווען אזוי פלאָך, אז ער האָט געמוזט נאָר ליגן. ווען ער איז ארויסגעקומען, האָט ער זיך נישט געקאָנט אויסגלייכן און איז קוים געגאנגען, ווי א זקן. די פיס האָבן אים נישט געטראָגן. זיינע פיס האָבן איצט באזונדערס געליטן פון די פרעסט. איך האָב אים געמוזט אוועקגעבן מיינע שטיוול און אָנטון זיינע צעריסענע שיך.

די בעלי־בתים פון דער מיל און פון טארטאק זענען נישט געווען און מיר האָבן געגומען ארבעטן און פארזוכן דעם טעם פון זעלבסטשטענדיקער און נישט־געצוווג־גענער ארבעט...

אין עטלעכע טעג ארום זענען מיר ביידע געפאָרן קיין גריצע, אָפצונעמען זיין אייניציק טעכטערל פון 13 יאָר, וואָס האָט זיך געפונען ביי א קריסטן. נישט לייכט איז געווען, צו קענען זי מיטנעמען. מען האָט געמוזט האנדלען דעליקאט און פאָרזיכטיק. איך האָב איר צוגעזאָגט, אז מיר וועלן פאָרן קיין ארץ־ישראל, מאכן א לאנגע און שיינע רייזע...

(היינט איז שוין דאָס מיידעלע אליין א מוטער פון א מיידעלע און זיי לעבן צופרידן דאָ אין לאנד. זי איז א גוטע יידישע טאָכטער).

עטלעכע וואָכן שפעטער בין איך געפאָרן קיין סקערניעוויץ. פון דער באן ביז צום רבינס געסל, האָב איך נישט געטראָפן קיין איין ייד. אויפן אָרט פון דער גרויסער שול, איז געווען א באוואקסענער פלאָץ, ווו קאָזעס האָבן זיך געפאשעט. איך בין אווועק צום רבינס הויז. דאָס בית־מדרש איז אויך נישטאָ. עס איז בלויז געבליבן די אָפיצינע פון רבינס זצ״ל הויז און עס וווינען דאָרט עטלעכע קריסטן.

שפעטער האָב איך דאָך געטראָפן א פאָר סקערניעויצער יידן און צווישן זיי — עזריאל קוטשינסקין מיט זיין פרוי און צוויי קינדער. מיר זענען ארויס צום בית־החיים. אלץ איז דאָ געווען אין אומאָרדענונג. דער אוהל פון רבין זצ״ל איז אראָפגענומען גע־

וואָרן און עס איז נאָר געבליבן דער פונדאמענט. אויך די מצבה פון מיין טאטן ז״ל איז נישט געווען. עס איז נאָר געבליבן דער פונדאמענט, וואָס איז געווען צוגעבויט צום אוהל פון רבין זצ״ל. אלע מצבות זענען ארויסגעריסן און עס איז נישט מעגלעך געווען צו געפינען א קבר. דאן בין איך מיט עזריאל קוטשינסקין און מיט ישראל גע־צעל, געגאנגען צום נייעם בית־החיים. אָבער דאָ איז שוין אינגאנצן קיין זכר נישט געבליבן. דאָס גאנצע פעלד איז פאראקערט און עס וואקסט דאָ קארטאָפל. דאָ האָב איך געהאט מיין מאמע ז״ל, מיין שוועסטער דבורה־שיינדל ע״ה, די פרוי פון ר׳ יוסף באָרנשטיין ז״ל.

קהלס בית־מדרש איז געבליבן גאנץ און דאָ איז איצט געווען א מאגאזין פון מאגיסטראט. אויך א שלאָסער האָט דאָ געארבעט.

איך בין דאָ געבליבן איבער שבת און זונטיק בין איך צוריק אוועק פון אונדזער שטאָט, שוין אויף אייביק. עס איז אוממעגלעך געווען ארומצודרייען־זיך אין דער טוי־טער יידישער שטאָט, ווו אלץ, אלץ האָט דערמאָנט אָן געוועזענעם יידישן לעבן.

אין ביאלאָבזשעג האָבן מיר לאנג נישט געקאָנט זיין. מיר האָבן כסדר באקומען דראָאונגס־בריוו פון דער א. ק.„ אז מיר זאָלן פארלאָזן דאָס שטעטל. האָבן מיר זיך ווידער געלאָזן אין וואנדערוועג. מיר האָבן געשווארצט די גרענעץ קיין טשעכאָסלאָ־וואקיי און אויך דאָ האָבן מיר נישט געהאט קיין מנוחה. אין פראָג האָט אונדז די פאָ־ליציי נישט געווואָלט איינמעלדן. איך האָב דאָ געטראָפן אביגדור יוסטמאנען און ער האָט אונדז געהאָלפן קריגן א האָטעל. אָבער נאָך דריי חדשים, האָט אונדז די פאָליצי־ אויפגעפאָדערט צו פארלאָזן פראָג. מיר זענען געפאָרן קיין קארלסבאד און געשווארצט די גרענעץ קיין דייטשלאנד. אין דעם די. פי.־לאגער לאנדסבערג האָב איך געטראָפן א היימישע סביבה. דאָ האָבן מיר געווארט אויף דער מעגלעכקייט, עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

די מעגלעכקייט איז ענדלעך געקומען. איך האָב זיך איינגעאָרדנט אין אזור, ביי תל־אביב, ווו איך שרייב די דאָזיקע זכרונות.

עזריאל קוטשינסקי, תל־אביב

לעצטע סקערניעוויצער כלל־טוער און זייער מסירת־נפשדיקע טעטיקייט

א.

לעצטע קהילה־זיצונג

עזריאל קוטשינסקי

מיין טאטע האָט געווייגט. דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן, האָב איך געזען מיין טאטן ווייגען.

דאָס איז געווען פרייטיק אינדערפרי, דעם ערשטן סעפטעמבער 1939. דער טאטע איז געזעסן איבער א ספר און שטיל געכליפעט. די בלעטער פון ספר זענען געווען נאס פון טרערן, כאָטש דער טאטע האָט זיך די אויגן געווישט מיט א טיכל.

מיט פארקלעמטע הערצער האָבן מיר זיך אלע פארזאמלט ארום אים און געשוויגן. עס האט קיינער קיין מוט נישט געהאט, דעם טאטן צו פרעגן, אָבער דער טאטע האָט אליין פארמאכט דעם ספר און מיט א געבראָכן קול געזאָגט:

— הערט, קינדער, איך בין שוין א ייד אויף דער עלטער. איך האָב שוין דורכ־געמאכט מלחמות און איך ווייס, וואָס דאָס מיינט. משפחות ווערן צעריסן און פארטראָגן אין אלע עקן וועלט. מענער ווערן צעשיידט פון זייערע ווייבער, עלטערן פון קינדער און שוועסטער פון ברידער. אויסער חורבן, עפידעמיעס און הרוגים, ברענגען מלחמות צו היימלאָזיקייט און פארוואָגלטקייט. און די מלחמה, זאָגט מיר דאָס הארץ, וועט זיין שרעקלעכער פון אלע ביז־איצטיקע מלחמות. השם־יתברך זאָל זיך מרחם זיין! איז וויל איך אייך זאָגן, ליבע קינדער, אז...

עס איז אים שווער געווען צו רעדן. די טרערן האָבן אים געשטיקט. ער האָט גע־צוקט מיט די אקסלען און זיין באָרד האָט געציטערט. ער האָט זיך אָבער געשטארקט און פֿאָרטגעזעצט:

— איר זאָלט זיך, ווי ווייט מעגלעך, האלטן אלע צוזאמען. העלפן איינער דעם אנדערן. טיילן־זיך מיטן לעצטן ביסן. און די שטוב, איר זעט, קינדערלעך, די אלטע שטוב... פון דור צו דור איז זי איבערגעגאנגען בירושה. פון מיין זיידן און אייער מאמעס זיידן (טאטע־מאמע זענען שוועסטער־קינדער), ביז אייך און ביז דיינע קינדער, עזריאל, ביז יוכבדלען און פישעלען, אויף לאנגע יאָר! מיר זענען דאָ איצט, ב״ה זיבן מענטשן און דער אויבערשטער זאָל העלפן, אז מיר זאָלן ווייטער בלייבן צוזאמען אונטער אָט דעם דאך. אָבער טאָמער, די שעה זאָל נישט זיין, און די מלחמה וועט אייך פארווארפן ערגעץ אין ווייטע לענדער... — טייער זאָל אייך בלייבן דאָס אלטע ירושה־הייזל, די אלטע היים, דאָס ליבע משפחה־ווינקעלע... פארגעסט עס נישט און קערט זיך אום. קומט צוריק צו אייער נחלה. און זאָל...

דער טאטע האָט נאָך געוואָלט עפעס רעדן, אָבער א נאָענטער באָמבען אויפרייס האָט א וויג־גטון דאָס שטיבל מיט אונדז צוזאמען. פון שרעק, זענען מיר זיך אלע גע־פאלן אין די אָרעמס. באלד איז געקומען א צווייטער אויפרייס, א דריטער. פון דרויסן האָבן זיך דערהערט קולות, געלאפן, א שווערער מאָטאָרן־געברום פון עסקאדרעס באָמבארדירער און דאָס קלאָגן פון דער מאגיסטראטסקער סירענע.

און ווי דער טאטע וואָלט נבואות געזאָגט, — איז צעטרייסלט־געוואָרן דער הונ־דערטער־יעריקער פונדאמענט פון אונדזער ירושה־הייזל, צעשיידט־געוואָרן איז די משפחה אוועקגעריסן געוואָרן איינער פון אנדערן.

אָבער די לעצטע ווערטער פון מיין טאטן, מיין טאטנס צוואה, ווי קאָן איך דען איצט מקיים־זיין? — — —

א פארשטערטער שבת איז דאָס געווען. וועג איך בין אינדערפרי ארויס אין גאס און געזען, ווי יידן איילן זיך צום דאוונען, האָב איך געהאט דעם אייגדרוק, אז נישט שבת איז אויף דער וועלט, נאָר ערב יום־כפור. אלע האָבן געהאט פאָרכטיקע כל־נדרי־פנימער. עס האָבן זיך צוזאמענגענומען געזעמלעך און געשמועסט וועגן דער לאגע. מערסטנטייל יידן זענען געווען צעטומלט, צעשראָקן, ווי זיי וואָלטן פאָרגעפילט, וואָס עס גייט. עס זענען אויך געווען האָפערדיקע„ וועלכע האָבן אלץ אוועקגעמאכט מיט דער האנט און אויפגעווויזן, ווי צוויי מאָל צוויי איז פיר, אז דער דייטש וועט ליידן א גיכע מפלה און ער וועט פוילן נישט נעמען.

איך האָב זיך צוגעקוקט צו די יידן און זיך צוגעהערט צו זייערע שמועסן. אינ־דעם קומט־אָן דער „וואָזשני״ פון דער סטאראָסטוע און גיט מיר אן אייגלאדונג, אויף

א תיכפדיקער, דרינגענדיקער זיצונג אין סיימיק־זאל. די נייגעריקע יידן ווינטשן מיר אַן, איך זאָל גיין בשלום און ברענגען א גוטע בשורה. זיי גייען דאוונען און איך גיי צו דער זיצונג. אויפן וועג, הער איך ווידער נאָענטע און שוועכע אויפרייסן. צוקומענדיק צו דער פאַטשט, הער איך ווי קריסטן רעדן, אז דייטשן האָבן אראָפגעשאָסן א פויליש עראָפלאן. אָבער באלד קומט־אַן א קריסט אויף א ראָוער און דערציילט, אז דאָס האָט א פוילישער פליער, על פי טעות, אראָפגעשאָסן א פוילישן עראָפלאן נעבן דער באן־ליניע. די באָמבע, וואָס דער עראָפלאן האָט געפירט, האָט אויפגעריסן און עטלעכע מאן זענען דערהרגעט געוואָרן.

אין סיימיק־זאל איז שוין פארזאמלט א היפשער עולם קריסטן, פאַרשטייער פון פארשיידענע פוילישע אינסטיטוציעס און אַרגאניזאציעס. אויך עטלעכע יידישע פאַרשטייער זענען שוין דאָ: אדוואָקאט ווערטהיים, ר׳ צדוק צודקאָוויטש, ד״ר דויטשער, ר׳ אפרים ליבערמאן און אלטער לעווקאָוויטש.

ביים פרעזידיום־טיש באווייזן־זיך: דער סטאראָסטע, דער בירגערמייסטער, עטלעכע ראטמענער, א פאַרשטייער פון דער ארמיי, דער פאָליציי־קאָמענדאנט און דער סעקרעטאר פון סיימיק.

פארן עפענען די פארזאמלונג, מעלדעט פייערלעך דער סטאראָסטע, אז א פוילישער פליער האָט איצט ביי דער באן אראָפגעשאָסן א דייטשן באָמבארדירער, וואָס האָט זיך אדורכגעריסן די קאמפס־ליניע... דער עולם איז באגייסטערט פון דעם נצחון... מען פאטשט בראוואָ און מען ווינטשט־זיך דעם פולשטענדיקן נצחון איבערן שונא. אדוואָקאט ווערטהיים מאכט א באמערקונג וועגן דער מיספארשטענדעניש. א פּ. פּ. ס.־פאַרשטייער זאָגט אים אריין „איר, יידן, הערט תמיד שלעכט!". עס ווערט אן אומאנגענעמע שטיל מונג, וואָס מאכט באלד פארגעסן אָן דער פריערדיקער נצחון־פרייד. עס איז שוין אויס באגייסטערונג און אויס פייערלעכקייט. דער סטאראָסטע גיט שוין איבער, גאנץ וואָכטיק און פארזאָרגט, וועגן דעם ציל פון דער איצטיקער פארזאמלונג:

א גרויסע צאָל איינווינער פון די גרענעץ־ישובים מוזן עוואקואירט־ווערן. א טייל וועלן קומען קיין סקערניעוויץ און מיר דארפן זיי אויפנעמען. ער שלאָגט־פאָר צו שאפן א שטאָטישן הילפס־קאָמיטעט פאר די פליטים.

אינמיטן זיין רעדן, דערהערט זיך פריער דער מאָטאָרן־גערויש פון אן עסקאדרע עראָפלאנען און דערנאָך ערשט, — דער געיאָמער פון דער סירענע. און באלד טאקע הערט מען אייך מעכטיקן אויפרייס נאָכן אנדערן. די פארזאמלטע וויזן אריוס פאטריאָטיזם און קוראזש. אלע בלייבן זיצן אויף זייערע ערטער. דערקענן די מאכט־פאַרשטייער, וועלכע האָבן פריער אזוי שטאָלצירט מיטן פוילישן נצחון, וועלן בלייך ווי קאלך און נעמען זיך אריסשארן פון זאל...

די פארזאמלונג איז שוין נישט פארענדיקט־געוואָרן. און צומאָרגנס האָבן מיר זיך דערוווסט, אז די גאנצע באנדע איז ביינאכט אנטלאָפן, איבערלאָזנדיק די שטאָט אויף הפקר.

גאנץ אנדערש האָט אויסגעזען די לעצטע אסיפה פון דער יידישער קהילה אין סקערניעוויץ.

• און געווען איז דאָס מאָנטיק, דעם 4 סעפטעמבער 1939.

אין פערטן טאָג פון דער מלחמה, אין פערטן טאָג פון שווערע באָמבארדירונגען, וואָס האָבן געבראכט חורבן, הרוגים, בהלה, שריפה און אומגליק. חברה־קדישא האָט זיך שוין מתעסק־געווען מיט די יידישע קרבנות. און די קריסטלעכע באפעלקערונג האָט געהאט איר גרויסן אומגליק: נעכטן, בעת דער זונטיק־תפילה, האָט א דייטשער באָמבארדירער ספעציעל געצילט און געוואָרפן א שווערע באָמבע אין קאָשטשאָל אויף דער סענאטאָרסקע גאס. עטלעכע און זעכציק מענטשן זענען דערהרגעט געוואָרן און ארום א הונדערט זענען דאָ פארוווונדעטע. עס דויערט נאָך אלץ דאָס אויסגראָבן און זוכן די פארשאָטענע קערפערס. א באָמבע האָט אויך געטראָפן אין דער באנק („ווזאיעמ־ני קרעדיט") און אין דער קריסטלעכער פאָלקס־שולע.

און אָט אין אזא בהלהדיקן טאָג, ווען די באפעלקערונג איז אין פאניק און די שטאָט שטייט אין פלאמען, האָבן די מנהיגים פון סקערניעוויצער יידנטום זיך פאר־זאמלט, אויף זייער לעצטער אסיפה. דאָס איז געווען די לעצטע זיצונג פון דער סקער־ניעוויצער יידישער קהילה. כאָטש נישט דער פרעזעס און נישט די דאָזאָרעס האָבן זיך דאָס געקאָנט פאָרשטעלן, אז דאָס איז זייער לעצטע זיצונג. קיינער האָט פון דעם אפילו נישט געאנט. געוווסט האָט מען נאָר, אז דאָס איז א גורלדיקע זיצונג, אן ערנס־טע און פאראנטוואָרטלעכע, אין אָנבליק פון אלדאָס־בייז ווּאָס א מלחמה ברענגט. וועגן אָנגעמען פארשיידענע מאָסמיטלען און הילפס־מיטלען פאר דער אָרטיקער באפעל־קערונג און פאר פליטים. און צו אָט דער היסטאָרישער, אחריותפולער זיצונג האָבן זיך אלע דאָזאָרעס פארזאמלט אין קהילה־לאָקאל פינקטלעך צען א זייגער אינדערפרי.

יעדער דאָזאָר איז א משפחה־מענטש און יעדע משפחה האָט איצט אירע זאָרגן. די לופט־אָנגריפן הערן נישט־אויף. קינדער וויינען און פרויען פארלירן־זיך אין זייער אומבאהאָלפנקייט. קיין שום פאָטער וויל איצט נישט איבערלאָזן זיין משפחה אליין, אין אזא פאנישער בהלה. אָבער די געזעלשאפטלעכע פאראנטוואָרטלעכקייט איז גובר און פונקט צען א זייגער אינדערפרי זענען אלע דאָ: דער פרעזעס צדוק צודקאָוויטש, דער מורה־הוראה משה פערקאל, דער קאסירער עזריאל קוטשינסקי, דער רעוויזיאָניסט הערמאן גוזשיק, דער אלג.־ציוניסט משה מאנדעלבוים, די פאָרשטייער פון די קליינ־העגדלער אלטער לעווקאָוויטש און פנחס אינדיק, דער סקערניעוויצער חסיד הערשל ליפשטאט, דער אלעקסאנדער חסיד פנחס שעראקאָוויאק, דער גמינע־סעקרעטאר יוסף האוז און די צוגעקאָאָפטירטע פאָרשטייער פון כמעט אלע ווירטשאפטלעכע אינסטיטוציעס אין שטאָט, ווּאָס זייערע רשימות ברענגען מיר אויף אן אנדער פלאץ אין דעם בוך.

אין א ווינקל פון זיצונגס־זאל איז אויך געזעסן דער בלעכער חיים־משה געצעל און געקוקט מיט יראת־הכבוד אויף אלע פארזאמלטע. ער איז איינגעלאדן־געוואָרן, צום ערשטן מאָל אין זיין לעבן, אויף א קהילה־זיצונג און ער ווייסט נישט, צוליב וואָס.

אָבער אז קהל רופט אים, האָט ער איבערגעלאָזן זיין צעשראָקענע משפחה און איז געקומען. אז קהל רופט, איז וויכטיק! און ער איז גרייט אויף אלץ!

דער פרעזעס, ר׳ צדוק צודקאָוויטש שטעלט זיך־אויף. אלץ ווערט שטיל. מען הערט דאָס פייפן פון די קוילן אינדרויסן, מען הערט דאָס קלאפן פון די אייגענע הערצער און דעם אומרוהיקן אָטעם פון דעם שכן. ר׳ צדוק צודקאָוויטש איז נערוועז. מען זעט ווי זיינע געזיכטס־מוסקולן ציטערן. ניין, דאָס איז נישט דער פחדנישער סטאראָסטע, וואָס האָט איבערגעלאָזן די שטאָט אויף הפקר און איז אנטלאָפן אינמיטן דער נאכט! דאָ שטייט א ראש־הקהל מיט דער פולער ווירדע און אחריות! מען זעט, אז עס שטיקט אים אין דער קעל, אז עס איז אים איצט שווער צו רעדן. אָבער ער איז זיך גובר און ער הויבט־אָן:

— חשובע פאָרשטייער פון דער סקערניעוויצער עדה! ליבע יידן! מיר האָבן זיך דאָ פארזאמלט אין א גורלדיקער און גרויליקער שעה. דאָס לעבן שטעלט אונדז איצט אוועק פנים־אל־פנים מיט א נייער ווירקלעכקייט, וואָס וועט פאָדערן פון אונדז נייע אויפגאבן און נייע פליכטן. עס איז א גרויזאמע, א רשעותדיקע צייט. מענטשלעך לעבן איז היינט הפקר. מלחמות פלעגט מען אמאָל פירן אויף די פראָנטן. די באדראָטע ציווילבאפעלקערונג פון די געביטן, וואָס נעבן די פראָנטן, פלעגט מען עוואקואירן, אז זיי זאָלן נישט ליידן. פאר יעדער עוולה איבער דער ציווילער באפעלקערונג, פלעגט רעאגירן דער רויטער קרייץ. אָבער היינט... מען וואַרפט באָמבעס אויף שטעט, דווקא אויף דער ציווילער באפעלקערונג. עס וועט אונדז אויסקומען צו זאָרגן פאר גענעטענע, פאר היימלאָזע, פאר הונגעריקע, פאר קראנקע און פארוונדעטע. מיר וועלן אוודאי טון אלץ, וואָס וועט זיין אין אונדזערע מעגלעכקייטן. אונדזערע לעבנס און פארמעגנס זענען בייַם אויבערשטן אין די הענט. הש״י זאָל זיך מרחם זיין! אָבער אויף אונדז ליגט די פליכט צו טון דאָס, וואָס איז יאָ אין אונדזערע מעגלעכקייטן און ראטעווען דאָס, וואָס עס לאָזט זיך און וואָס עס איז אמוויכטיקסטן! „דו טו און דער אויבערשטער וועט דיר העלפן!״ מיר אלע זענען פראָנטוואָרטלעך פאר אונדזער גאנצער עדה און מיר זענען פראָנטוואָרטלעך פאר דער געשיכטע, פאר די קומענדיקע דורות. מיר קאָנען נישט פארהיטן דאָס קהלישע פארמעגן, אָבער עס ליגט אויף אונדז די אחריות און די פליכט צו פארהיטן דעם גאנצן ארכיון פון דער קהילה, אלע פנקסים, וואָס האָבן א שייכות צום שטאָטיש־געזעלשאפטלעכן לעבן, אלע דאָקומענטן און בריוו! צוליב דעם טאקע האָב איך פארבעטן דיך, חיים־משה געצעל! דו ביזט א בלעכער, א פאכמאן. מיר ווילן, דו זאָלסט אונדז געבן אן עצה: ווי אמבעסטן צו פארהיטן אָט די אלע טייערע און ווערטפולע דאָקומענטן פון דער קהילה און אלע פנקסים, אז זיי זאָלן נישט פארברענט־ווערן אין פייער און זאָלן נישט קאליע־ווערן פון פייכטקייט.

חיים־משה געצעל האָט זיך געגעבן א שטעל־אויף, איז ארויס פון זיין ווינקל, מאכנדיק א שפאן פאָראויס:

— פאר קהל וועל איך אלץ טון! אלץ! — האָט ער זיך א קלאפ געטון מיט

דער פויסט אין דער ברוסט. ער איז געווען געירט פון דער שליחות, וואָס דער ראש־הקהל לייגט־ארויף אויף אים און נישט־וויסנדיק ווי אויסצודריקן זיינע געפילן, האָט ער די זעלבע פויסט א הויב־געטון אינדערהויך און אויסגערופן:

— רשעים! אונדזערע לעבנס קענט איר צונעמען! אונדזערע הייזער פארברענען! אָבער קהלס פארמעגן וועל איך פילעוועון! די שונאים אויף צו להכעיס וועל איך פילעוועון! איך האָב אן עצה! ביי מיין ברודער בעריש איז דאָ א גלעזערנער קאסטן, וואָס א גוי האָט איבערגעלאָזן. גלאָז קען אָפהיטן פון פייכטקייט. מען קען די אלע פאפירן אריינלייגן אין דעם גלעזערנעם קאסטן און באגראָבן אין דער ערד. אויב מיר וועלן זיך נישט ראטעוון, טאָ זאָלן זיך כאָטש די פאפירן פון אונדזער קהילה ראטעוון!

— א יישר־כוח דיר, חיים־משה! — האָט ר' צדוק צודקאָוויטש געזאָגט — איך האָב געווּסט, אז מען קען זיך אויף דיר פארלאָזן. זיך... און איצט, יידן, בעט איך אייך: לאָמיר דאָס באלד באשליסן און זאָל דאָס נאָך הייַנט אָפגעטון־ווערן. יעדע מינוט קען, חלילה, געשען אן אומגליק! עס קען געשען אזוי, אז מיר זאָלן שפעטער נישט קענען פארהיטן. דאָס וואָלט געווען אן עוולה, נישט צום פארריכטן! איך לייג דעריבער פאָר: מען זאָל אויסגראָבן א גרוב אין קעלער פון דער קהילה און דאָרט זאָל מען באהאלטן דעם גלעזערנעם קאסטן מיטן ארכיוו. היות די אלע וויכטיקע דאָקומענטן דארפן אריינ־געלייגט־ווערן מיט אן אָרדענונג, גוט איזאָלירט און הערמעטיש פארמאכט, לייג איך פאָר: עס זאָל אויסגעקליבן ווערן א קאָמיסיע פון דריי פערזאָן, וועלכע זאָלן זיך דערמיט פארנעמען, צוזאמען מיט חיים־משהן און די שמשים.

די פאָרשלאגן פון ראש־הקהל זענען תיכף אָנגענומען־געוואָרן אָן דיסקוסיעס. עס איז באלד אויסגעוויילט־גע־ווארן די קאָמיסיע פון פאָלגענדע דריי פערזאָן: גוזשיק, הערשל ליפשטאט און דער שרייבער פון די שורות.

דאָן נעמט א וואָרט הער גוזשיק. ער איז דער פאָרזיצנדער פון דער פינאנס און בית־עלמין־קאָמיסיע. ער רעדט פוילישׁ:

— חשובע פארזאמלטע! זייער ריכטיק האָט געזאָגט אונדזער חשובער פאן פרעזעס, אז מיר האָבן זיך דאָ הייַנט פארזאמלט אין א גורלדיקער שעה און אז מיר, די פאָרשטייער פון דער געזעלשאפט, טראָגן אויף זיך די אחריות פארן הייַנט און פארן מאָרגן. און היות מיר ווייסן נישט, וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען און צי מיר וועלן נאָך מאָרגן קאָנען אָפגעבן א דין־וחשבון פון אונדזערע מעשים, זאָל מיר דערלויבט־זיין איצט אפצוגעבן פאָלגנדע דערקלערונג: נאָכן אדורכפירן די (דורך דער רעגירונג געצוווּנגענע) רעמאָנטן אין די גמינע־בנינים און נאָכן פארבן זיי מיטן שוץ־קאָליר קענן לופט־אָנגריפן און נאָך די ארבעטן, וואָס מיר האָבן אדורכגעפירט (לויט אונדזער אייי־גענעם איינזען און איניציאטיוו) אויף די בית־עולמס, — האָבן מיר א דעפיציט. אויף די בית־עולמס האָבן מיר לעצטנס איינגעפירט זאכן, וואָס האָבן דאָ ביז איצט נישט עקזיסטירט און נעמלעך: מיר האָבן איינגעפירט צוויי נייע פנקסים פון אלע קברים, מיט אָריענטאציע־מאפעס. די קברים האָבן מיר נומעוירט. מיר האָבן איינגעפירט א

רשימה, לויטן אלפאבעט, פון די אלע, וועלכע זענען דאָ געקומען צו אייביקער רו אין לעצטן יאָרהונדערט. די אדורכגעפירטע ארבעטן זענען נישט געווען פאָראויסגעזען אין לעצטן ביידזשעט. און ביים אָפּשליסן דאָס קאסע־בוך אויפן ערשטן ווזשעשיען (סעפּ־טעמבער) 1939, — זענען מיר שולדיק א סומע פון זיבן טויזנט ניין הונדערט און 75 זלאָטעס. די דאָזיקע סומע, אין מאטעריאלן און געלט, האָבן אונדז געבאָרגט צוויי פּער־זאָן: אונדזער חשובער פרעזעס, פאָן צדוק צודקאָוויטש און אונדזער חשובער קאסיר, פאָן עזריאל קוטשינסקי. און אויסער הונדערט זלאָטעס וואָס מיר קומען דעם בוי־מייסטער יארטשעווסקי, פאר זיין לעצטער וואָך ארבעט, — זענען מיר מער קיינעם גאָרנישט שולדיק. אלע געהאלטן פאר די בעאמטע, דירה־געלט פארן קהילה־לאָקאל, עלעקטרע און טעלעפאָן־אָפּצאָל, — האָבן מיר אָפּגעדעקט ביזן ערשטן. און היות, ווי געזאָגט, מיר ווייסן נישט וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען, איז איצט אונדזער פליכט: די אויבנדערמאָנטע אָפּענע חובות, כאָטש מיט וועקסלען אָפּצודעקן. מיר וועלן אוועק־גיין פון דער היינטיקער זיצונג מיט אומרוהיקע הערצער, מיט שווערע געמיטער, אָבער מיט ריינע געוויסנס.

דעם הער גוזשיקס פאָרשלאָג וועלן אָנגענומען איינשטימיק און באלד אויפן אָרט וועלן אונטערגעשריבן די וועקסלען אויף די באטרעפנדע סומען.

אונטערן שטאָלענעם געברום פון עסקאדרעס דייטשע באָמבארדירער, אונטער א האָגל פון פייפנדיקע קוילן, אונטער דעם כסדרדיקן געיאָמער פון דער סירענע און ביי כסדרדיקע, מעכטיקע באָמבען־אויפרייסן, וואָס האָט געהויבן דעם בנין פון אָרט, — זענען דערלייַדיקט געוואָרן די דרינגענדסטע פראגן פון סדר־היום, אויף דער לעצטער קהילה־זיצונג.

דער ראש־הקהל האָט געדאנקט אלע אָנוועזנדע, מיט א נערוועז־הייזעריקער שטים. ער איז געווען בלייך, ווי פאר נעילה. פון געריטקייט, זענען זיינע אויגן פאר־לאָפן־געוואָרן מיט טרערן.

ביי אלע אָנוועזנדע האָבן זיך די אויגן געפערלט מיט טרערן. מיר האָבן זיך האר־ציק געדריקט די הענט און זיך געזעגנט.

אין גמינע־לאָקאל איז געבליבן די קאָמיסיע פון די דריי (גוזשיק, ליפשטאט, קוטשינסקי), דער סעקרעטאר יוסף האוז און ביידע שמשים: שלמה מאנדעלבוים און הערש רייך און דער בלעכער חיים־משה געצעל, וועלכע האָבן זיך באלד געזומען אויס־צופירן זייער שליחות: צוזאמענגעמען, פארפאקן, איזאָלירן און באגראָבן דעם וויכטיקן ארכיוו פון דער סקערניעוויצער יידישער קהילה.

ב.

אויף בהלהדיקע וועגן

פאר דער צייט, וואָס מיר זענען פארנומען געווען מיטן פארזיכערן דעם קהילה־ארכיוו, האָבן די דייטשע באָמבארדירער באויזן צו פאריאָגן כמעט די גאנצע בא־פעלקערונג פון שטאָט.

וועג מיר האָבן פארענדיקט די ארבעט און מיר זענען ארויס פון לאָקאל, האָבן מיר דערזען, אז די גאסן זענען ליידיק און פוסט, ווי אויסגעקערט מיט א פייערדיקן בעזעם. די לאָדנס פון הייזער און געוועלבער זענען פארהאמערט, פארשלאָסן. אויף די טראָטוארן איז אָנגעשאָטן דאָס צעבראזגעט־גלאָז פון די אויסגעזעצטע פענצטער־שויבן, שטיקער טינק, בלעך און צעקרישלט ציגל. און אין אָט דער אומהיימלעכער פוסטקייט, הערט די סירענע נישט־אויף צו יאָמערן און קלאָגן.

אין שטוב ביי אונדז איז געווען דער אמתער יום־כפור. מען האָט נישט געקאָכט און נישט געגעסן. עס איז נישט געווען ווו עפעס צו קויפן, עס האָבן זיך די הענט נישט גלעייגט צום קאָכן און קיין שפּייז איז נישט געקראָכן אין האלדז אריין. די פוסטע שטאָט האָט אָנגעוואָרפן אן אימה. עס האָט געטריבן, אז מיר זאָלן אויך לויפן. ווו די אויגן וועלן אונדז טראָגן.

פלוצלונג דערהער איך, ווי א פורל שטעלט זיך אָפּ ביי אונדזער טויער. און באלד קומט אריין פנחס קאפיץ, דער פויערן־שניידער, וועלכער איז זומער א סאדאָווניק און לעצטנס — א בעל־עגלה, אָבער דער זעלבער פריילעכער קבצן און פאָליטיקאנער...

— עזריאל! — רופט ער אויס אריינקומענדיק — סאיז גוט צו זיין א דאָזאָר!... דער פרעזעס ר' צדוק צודקאָוויטש האָט מיך אהערגעשיקט. ער האָט אפילו פאָראויס באצאָלט פאר דער פורמאנקע, אז איך זאָל אייך מיט דער גאנצער משפחה אהינברענ־גען נאָך יעזעף.

— וואָס עפעס נאָך יעזעף? — וווּנדערט זיך מיין פאָטער.

— אז ר' צדוק צודקאָוויטש האָט געשיקט, מסתמא ווייסט ער... אין יעזעף איז שטיל — א נחת!... מען זעט נישט קיין ערשאָפלאנען און מען הערשט נישט קיין באָמבעס. עטלעכע הונדערט סקערניעוויצער זיצן דאָרט, ווי אויף דאטשע... איצט איז נאָך פרי און אין דרויסן איז שטיל. נעמט א ביסל זאכן און לאָמיר פאָרן.

מיר האָבן געגומען פאקן דאָס נויטיקסטע אין וועג אריין. מיין פרוי האָט אויפ־געוועקט אונדזער קליינינקן פישקעלען פון שלאָף. מיר זענען ארויס אינדרויסן און געבליבן אין א פארלעגנהייט: אונדזער פורל שטייט מיטן דישעל צו די קאָשארן, דאָס הייסט — צום לאָדזער וועג. און נעבן רבינס טויער שטייט א פורל מיטן דישעל צו דער ראוועך גאס, צום וואַרשעווער וועג!

— קום, טאטע, לאָמיר פרעגן דעם רבין, וווהין ער פאָרט.

אויפן רבינס פורל איז שוין געזעסן דער אלטער רב מיט זיין רביצן. דער רב איז געווען נאָך אן אָפּעראציע און איז געזעסן ארומגעהילט מיט קאַצן. עס זענען דאָרט אויך געזעסן משהל דעם מורה־הוראהס ווייב, די רביצן, ר׳ יצחקלס ווייב און זייער טאָכטער מרימל. דערקעגן, דער רבי מיט זיין איידעם און זון און דער מורה־הוראה מיט זיינע קינדער האָבן זיך נאָך ארומגעפאָרעט ארום דעם פורל.

— ווהין פאָרט איר, רבי? — פרעגט דער טאטע.

— מיר ווילן פאָרן קיין ווארשע.

— מיט דעם פערדל? אין אזא ווייטער נסיעה?

אָבער דער רבי האָט שוין נישט געענטפערט. די סירענע האָט געזומען יאָמערן און באלד האָבן זיך צעגרעגערט עראָפּלאנען איבער אונדזערע קעפ. און איידער מיר האָבן באוויזן ערגעץ אריינצולויפן, האָבן זיך דערהערט איין מעכטיקער באָמבען־אויפ־רייס נאָכן צווייטן. אונדזערע פורן מיט די פערד האָבן זיך א הויב־געטון אינדערלופטן. עס האָבן זיך געזומען שיטן שטיקער ציגל, ברעטער, בלעך און צעבראָזגעט שויבן־גלאָז. דאָס גאנצע געסל איז פארשאָטן־געוואָרן. איין באָמבע איז געפאלן אויף דער גרענעץ־וואנט פון רב׳ס הויף און יוסף באָרנשטיינס הויז, ווו עס איז צעשמעטערט־גע־וואָרן די רעכטע אָפּיצינע און איינגעלייגט די געבוידע, ווו עס איז אמאל געווען די סאָדעוואסער־פאבריק. לעצטנס האָט דאָרט געווויגט זעליג שעניצער. די צווייטע באָמבע האָט איינגעלייגט א געבוידע ביים גראָבן טייכמאן און צהאקט א הויז ביי לייבל ליבערמאן.

קאפיץ האָט באפוילן: „שנעל אויף דער פור!״ אויך דער רבי האָט אזוי באַ־פוילן. מיר האָבן זיך אייליק געזעגנט און בוידע פורן האָבן אוועקגעאיילט אין צוויי קעגנגעזעצטע ריכטונגען: אונדזער — אין דער לאָדזשער ריכטונג און דעם רבינס — קיין וואַרשע.

וועו מיר זענען שוין געווען איבער די דעמבעס, אריבער די בריק, האָבן מיר געזען ווי עס דערהויבט־זיך א צעבושעוועט פייער פון דער אמשטשינאָווער גאס אריוס. פלאמען פייער און וואָלקנס רויך האָבן פארהילט דער שטאָט און מיט יעדן מעכטיקן באָמבען־אויפרייס, זענען די פלאמען און רויך־וואָלקנס געדיכטער געוואָרן. און אָט פליט אן עסקאדרע באָמבארדירער איבער אונדזערע קעפ. וואָס טוט מען? נישטאָ ווו זיך צו באהאלטן! איין עראָפּלאן האָט זיך אָפּגעטיילט פון דער עסקאדרע, זיך אראָפּ־געלאָזן גאָר נידעריק, געמומען קרייזן ממש ארום אונדזער פורל, ווי א ווילדער טיגער אין דער מדבר וואָלט אונדז באפאלן, אזוי האָט זיין מאָטאָר געברומט, געשרעוועט און עס האָבן זיך א שאָס געטון איבער אונדז סעריעס קוילן פון מאשין־געווער. די געדיכטע קוילן־סעריעס האָבן געקלאפט אָן שאָסיי, אָן פורל, אָן די רעדער און אין בעטגעוואנט.

ביזן היינטיקן טאָג ווייס איך נישט, מיט וועלכע נסים עס האָט אונדז קיינעם נישט געטראָפן. וואָרעם צוגעטוליעטע אין פחד אייגער צום אנדערן, פארשטעלנדיק און באַשיצנדיק מיט זיך די קינדער, — זענען מיר דאָך געווען א געדיכטע מאסע און א גוטער ציל־פונקט.

קאפיץ האָט געשמיסן און געיאָגט דאָס פערד. וועז מיר זענען אָפּגעפאָרן א צען קילאָמעטער, זענען אונדז אנטקעגנגעקומען מענטשן מיט פעקלעך אויף די פלייצעס:

— מענטשן! ווהין פאָרט איר?! — פרעגן זיי אונדז פארוונדערט — די דייטשן זענען שוין ביי לאָדזש! און איר פאָרט זיי גאָר אנטקעגן?! דרייט־אויס שנעלער און אנטלויפט צוריק!

— וואָס פאר א דאָרף איז דאָס? — פרעגט מיין פאָטער, וויזנדיק אויף א רייע כאטעס פון דער ווייטנס.

— דאָס איז ביצקעוו, — ענטפערט קאפיץ און פרעגט דערשטוינט: — וואָס? איר ווילט דאָ בלייבן?!

— יאָ! — ענטפערט דער טאטע אנטשלאָסן — פיר אונדז אריין אין דעם דאָרף און מיר שטייגן דאָ אָפּ!

מיר זענען אריינגעפאָרן אין דערפל ביצקעוו, ווו א סך סקערניעוויצער זענען שוין געזעסן עטלעכע טעג. זיי זענען באפאלן אונדזער פורל און געזומען אויספרעגן, וואָס עס הערט זיך אין שטאָט. א קריסטן האָט אונדז אריינגעלאָזט אין א נישט־אויסגעפערטיקטער סטאָדאָלע און געגעבן אונדז עטלעכע בינטלעך שטרוי, אויסצושפרייטן און אונטערצולייגן. קאפיץ מיט א לייַדיקן וואָגן, האָט זיך אוועקגעלאָזט גאלאָפּ קיין יעזעף. ער האָט בשום־אופן נישט געוואָלט בלייבן. ער מוז א שמעק טון, וואָס אין יעזעף טוט זיך.

אין דאָרף איז געווען שטיל, כאָטש אלע כאטעס זענען פול געווען מיט סקערניעוויצער. דאָס האָבן די פויערים אָנגעזאָגט, אז קיינער זאָל זיך נישט באווען איבערן דאָרף און נישט ציען די אויפמערקזאמקייט פון די ערשאָפלאנען.

מיר האָבן דערפילט א הונגער און געזומען צוגרייטן עפעס עסען. פלוצלונג דערהערן מיר א רעש פון עטלעכע אָנפאָרנדיקע פורלען. אויך קאפיץ איז שוין דאָ צוריק. די פורלען זענען פול מיט פארשטויבטע, פארקאָפּטשעטע, בהלהדיק־צעשראָקענע סקערניעוויצער יידן. און צווישן זיי דערזע איך אונדזער ראש־הקהל ר' צדוק צודקאָוויטש מיט זיין פרוי און טאָכטער, משה גדליה גרייעקן מיט זיין פרוי, מענדל גרייעקן מיט ווייב און קינדער. אברהמטשע באנעקן און זעליג שעניצערן מיט זייערע פרויען און קינדער.

ר' צדוק צודקאָוויטש, ציטערנדיק אינגאנצן, האָט אונדז איבערגעגעבן, אז עס־קאדרעס ערשאָפלאנען זענען באפאלן יעזעף, ווען אלע זענען נאָך געלעגן אין די בעטן. זיי האָבן געוואָרפן צינד־באָמבעס און דאָס גאנצע שטעטל מיט הילצערנע שטיבער איז ארומגעכאפט געוואָרן מיט פייער. אלץ וואָס זיי האָבן געהאט מיט זיך, איז פאר־ברענט געוואָרן און אליין האָבן זיי זיך קוים געראטעוועט מיטן לעבן.

— אזוי, אזוי, ר׳ צדוק. איר האָט אונדז געוואָלט באשיצן און געשיקט קאפיצן מיטן פורל... האָט דער גורל געוואָלט, אז מיר זאָלן פאר אייך צוגרייטן א רוהיק ווינקעלע... קומט אריין. דאָ האָט איר וואסער, וואשט אייך ארום און איר וועט מיט אונדז עפעס איבערבייסן... — האָבן מיר זיי בארוהיקט און געטרייסט.

פאר דער סטאָדאָלע איז שטיין געבליבן א מענטש, א צעביילטער, א צעקיילטער, א צעבלוטיקטער. איך האָב אים קוים דערקענט. דאָס איז געווען יאָשקע וועטער (דעם טשיזשעווער לערערס). מיין פרוי האָט אים ארומגעוואשן די ווונדן אין קאָפ און באנדאזשירט. יעדער איינער האָט אים צוגעטראָגן עפעס, דאָס הארץ צו דערכאפן.

יאָשקע וועטער, דער געטרייער בונדיסט, דער מיט לייב און לעבן איבערגעגעבענער ארבעטער־טויער, דער קולטור־טרעגער וואָס האָט געהיט ווי אן אויג אין קאָפ, די ביכער פון דער פרץ־ביבליאָטעק, דער איידעלער, הארציקער בחור, וואָס האָט אין זיין לעבן קיינעם נישט דערצערנט און באליידיקט, — ער איז איצט געווען צעבראָכן און פאר־צווייפלט. און ווייל יאָשקע וועטער איז געווען א ליבלינג ביי אונדזער יוגנט און עס האָבן אים געשעצט, טראָץ זיין בונדיזם, אלע פארטייען, אפילו רעוויזיאָניסטן, חסידים און פרומע ווייבער, — האָט זיין איצטיקע שטימונג אויף אונדז אלעמען זייער שווער געווירקט.

מיט טרערן אין זייַנע קורצזיכטיקע אויגן האָט ער דערציילט וועגן די שריפות אין סקערניעוויץ. עס האָט אָפּגעברענט שאטקאָווסקיס געסל, דער גאנצער פשערניק, א שטיק אמשטשינאָוער גאס און דאָס פייער שלינגט כסדר הויז נאָך הויז. די פייער־לעשער זענען אומבאהאָלפן, ווייל עראָפלאנען מיט מאשין־געווער באשיסן זיי און שטערן די רעטונגס־אקציע.

אָבער זיין פארצווייפלונג, אויסער פון אָט דער טראגישער לאגע, איז געווען צוליב נאָך א טיפער סיבה. ער האָט איצט איבערגעלעבט די ביטערסטע ענטוישונג אין זיין לעבן.

ער האָט תמיד שטאָלצירט מיט זיינע חברים, די געטרייע קעמפער פון דער פוילישער ארבעטער־באוועגונג. ער האָט אויך געהאָפט, אז פון דייטשלאנד, פון דער הויך־קולטורעלער דייטשער ארבעטער־באוועגונג, וועט קומען דער נייער סאָציאליסטי־שער גייסט, וואָס וועט די גאנצע וועלט דערלייזן! און צום סוף, — דעם קאָפ האָט אים צעשפאָלטן נישט קיין אנדערער, נאָר זיינער א חבר, א פאָליאק, א פארוואלטונגס־מיטגליד פון דעם פראָפעסיאָנעלן פאראיין!

זיי זענען געשטאנען אין טויער פון טאלמאנס הויז, אויף דער סענאטאָרסקע גאס און אָבסערווירט, ווי די דייטשע עסקאדרעס שטערן די פייערלעשער אין דער רעטונגס־אקציע. „דאָס איז באנדיטיזם!" — האָט יאָשקע געזאָגט — אונדזערע דייטשע חברים מאכן א תל פון אונדזערע היימען און שטערן נאָך צו לעשן די שריפות!" אויף דעם, האָט זיין חבר געכאפט א דראָג און אים געגומען ממיתן איבערן קאָפ. „מיר, דייטשן זענען באנדיטן, זאָגסטו?! איר, יידן, זענט פאראזיטן, פוילישע שפיאָנען, מערדער,

פארכעס! און דו ביזט א פארך ווי אלע דייניקע! א שפיאָן! טויטן וועל איך דיך דאָ אויפן אָרט!".

און וועז נישט מלך זעלמאנאָוויטש, וועלכער איז פלוצלונג פארבייגעפאָרן און אים ארויפגעכאפט אויף דעם וואָגן, וואָלט אים זיין פוילישׂ־דייטשער סאָציאליסטישער חבר טאקע דערהרגעט.

אינדעם, האָבן מיר דערהערט אן אימפעטדיקן געריש אויפן דערבייאיקן שאָסיי און מיר זענען ארויס זען, וואָס דאָרט טוט זיך.

עס איז געווען ארום זיבן א זייגער אין אָוונט. א פינצטערער וואָלקן האָט פארדעקט דעם פארנאכטיקן הימל. בלויז אין דער זייט פון סקערניעוויץ איז דער הימל רויט פון שריפה־פלאמען. א שווארצע, פינצטערע, געדיכטע מענטשן־מאסע, געמישט מיט פערד־און־וועגענער, שטראָמט איבערן שאָסיי אין דער ריכטונג פון לאָדזש קיין ווארשע. יידן און קריסטן, פויערים און מיליטערלייט, טאטעס־מאמעס מיט קינדער אויף די הענט, דעזאָריענטירט מיליטער, וואָס לויפט בהלהדיק און אנטלויפט אין פחדנותדיקער אומ־אָרדענונג. אויטאָס און האנט־וועגעלעך, וויגעלעך און טאנקען, ראָווערן און הארמאטן. אלץ איז צוזאמענגעמישט, צוזאמענגעדרענגט און אלץ טראָגט־זיך סטיכיש, ווי א פאר־פלייצונג וואָס האָט דורכגעבראָכן דאמבעס. אלץ ציט קיין ווארשע. עמיץ פאלט און ווערט צעטראָטן. מען שרייט „אווואגא!", „אָ, רעטי!", „שמע ישראל!". עס דונערט, עס בליצט און עס דריבניעט א רעגן, ווי דער פינצטערער הימל וואָלט באווייזט דעם גורל פון די געוודפטע, פון די בהלהדיק־לויפנדיקע. מיר ווילן וויסן, וואָס עס איז געשען, אָבער קיינער פארהאלט זיך נישט. קיינער בלייבט נישט שטיין און ענטפערט נישט. וואָס טוט זיך דאָ?!

א דערשעפטער ייד איז שטיין־געבליבן און געבעטן א ביסל וואסער. ביי אים האָבן מיר זיך דערוווסט, אז דער דייטש האָט דעם פראָנט דורכגעבראָכן און איז שוין ביי לאָדזש. דער ראדיאָ האָט באפוילן, אז ווער עס וויל נישט ארייגפאלן אין דייטשס הענט, זאָל זיך לאָזן קיין ווארשע. דאָס לויפט מען פון דייטש, אויף מזרח לויפט מען.

משה גדליה אבראמאָוויטש רופט־אויס: „יידן! וואָס שטייען מיר?! עס ברענט דאָך די ערד אונטער אונדז! א שאָד יעדע מינוט! לאָמיר לויפן מיטן שטראָם!".

מענדל און משה גרייפן, אפרים טראָכט, זעליג שעניצער מיט די זין און אנדערע זענען מסכים מיט אים. זיי גרייטן זיך שוין אין וועג אריין. אליעזר פריילין, הערמאן גוזשיק און בער הערשקאָרן האלטן, אז דאָס לויפן איז א גרעסערע סכנה. הערשל ליפשטאט קאָן זיך נישט דעצידירן. אָט בלייבט ער און אָט לויפט ער. איך וואָלט אויך געלאָפן, אָבער די גאנצע משפחה מיטנעמען קאָן איך נישט און איבערלאָזן זיי, ווייל איך נישט. ניין! איך וועל זיך נישט צעשיידן!

דער בהלהדיקער שטראָם איבערן שאָסיי ווערט אלץ האסטיקער, געדיכטער, גרע־סער. און גרעסער ווערט אויך אונדזער גרופע, וואָס האלט ביים מיטלויפן מיטן שטראָם.

פלוצלונג הער איך א געשריי: „ראטעוועט!", „וואסער!". ר' צדוקס ווייב איז געפאלן אין חלשות. מיר לויפן־צו און נעמען טון אלץ, וואָס מען טוט אין אזעלכע פאלן, אָבער מיר קאָנען זי בשום־אופן נישט דערמינטערן. צוזאמען מיט הערשל ליפשטאט און בער הערשקאָרן טראָג איך זי אריין אין אונדזער קאמער, לייגן זי אוועק אויף שטרוי, מאסא־זשירן זי מיט ספירט, מיט עסיק. פופצן גלות־לאנגע מינוטן האָט עס געדויערט. מיר האָבן געמיינט, אז מיר פארלירן זי שוין. ענדלעך איז אונדז געלונגען זי אָפצומינטערן.

עטלעכע־און־צוואנציק מענער האָבן זיך אָפגעזעגנט מיט זייערע משפחות און זיך געלאָזט אין וועג אריין. אזא טראגיש געזעגענען־זיך האָבן מיינע אויגן נאָך נישט געזען און הלוואי — איך זאָל עס שוין מער נישט זען! הערשל ליפשטאט איז דריי מאָל אוועקגעגאנגען און צוריקגעקומען, נישט־קאָנענדיק זיך שיידן מיט זיינע וויינענ־דיקע קינדער.

די געבליבענע האָבן א גאנצע נאכט געוואכט און זיך געמוחט, וואָס מען טוט און וואָס פאר אן עצה מען גיט־זיך. ר' צדוק צודקאָוויטש איז געזעסן ביי זיין אָפגע־שוואכטער פרוי. פון שאָסיי האָט זיך אָן אויפהער געהערט דער רעש פון רעדער, פערד־פאָדקאָוועס און טריט, טריט, טריט פון טויזנטער־קעפיקע מחנות, וואָס שיטן זיך געדיכט איבערן ברוק.

פארטאָג האָבן זיך גענומען זאמלען אין אונדזער קאמער די פארוויינטע, פאר־צווייפלטע, ספאזמירנדיקע פרויען, וואָס די מענער האָבן זיי פארלאָזן אין פאניק. „אוי, ר' אליעזר קרוין! — קלאָגט אירענא גרייעק — וואָס האָב איך אָפגעטון? פארוואָס האָב איך מענדלען געלאָזן גיין? וואָס טוט מען איצט? ווו גייט מען? ווו שטייט מען? גיט אן עצה". אנדערע וויינען פאר ר' צדוקן. מען ברעכט די הענט און מען רייסט זיך די האָר פון די קעפ און אלע מיטן זעלבן פזמון. מיר בארוהיקן זיי, מיר טרייסטן זיי: וואָס עס וועט זיין מיט אונדז אלע, דאָס וועט זיין מיט זיי. און די מענער וועלן אויך באלד צוריקקומען.

און ווידער האָבן מיר גענומען קלערן, וואָס צו טון. ר' צדוק האָט געהאלטן, אז מען דארף דאָ אין דאָרף איבערווארטן דעם שטורעם. אליעזר פרייליך האָט געטראכט וועגן פורמאנקעס, אריינצופאָרן קיין ווארשע. מיין פאָטער דערקעגן, האָט זיך דעצידירט צוריק אריינצופאָרן אין שטאָט, קיין סקערניעוויץ. אהיים!

דעם זעלבן נאָכמיטאָג האָבן מיר פארלאָזן ביצקעוו און זיך געלאָזן מיטן מענטשן־שטראָם איבערן שאָסיי. מיר זענען געגאנגען קיין סקערניעוויץ צו־פוס. ביי די זייטן פון שאָסיי האָבן זיך געוואלגערט דערשעפטע, פארחלשטע, פארווונדעטע און טויטע. עס האָבן זיך געוואלגערט מאנטלען, פוטערס, וואליזן, פעקלעך און פאָרטפעלן מיט ווערט־זאכן, וואָס דערשעפטע מענטשן האָבן אוועקגעוואָרפן, ווייל זיי האָבן שוין מער קיין כוחות נישט געהאט צו שלעפן. קיינער הויבט עס נישט אויף. מען טרעט עס מיט די פיס. וואָס פאר א ווערט האָבן שוין זאכן, ווען דאָס מענטשלעכע לעבן האָט מער קיין ווערט נישט?

אין שטאָט זענען מיר אָנגעקומען בייגאכט. עס איז אָבער געווען העל פון די שריפה־פלאמען. דער דריבניער רעגן, באפארבט פון פלאמען, האָט אויסגעזען ווי טריפנדיק בלוט. דורך דער הויפט־גאס האָט אלץ געשטראָמט דער בהלהדיקער עולם, אָבער אין די זייטן־גענסלעך איז געווען שטיל. די סירענע האָט געיאָמערט און די פייערלעשער־גלאָקן האָבן געקלונגען. אין די טונקעלע געסלעך האָבן זיך געשלייכט געשטאלטן מיט פעקלעך אויף די פלייצעס. דאָס זענען געווען „שאבראָוניקעס", וואָס האָבן אויסגענוצט דעם אלגעמיינעם אומגליק און גערויבט דאָס פארמעגן פון די אנטלאָפענע.

אונדזער געסל האָט דערווייל דאָס פייער געמיטן און אונדזער הויז איז גאנץ. מיין פרוי מיטן שלאָפנדיקן קינד אויף דער האנט איז אריינגעפאלן אין שטוב א דער־שעפטע. ערשט דאָ האָבן נאָכגעלאָזן די געשפאנטע נערוון און נאָך אלע איבערלעבונגען, האָבן מיר זיך צעווייגט ווי קליינע קינדער.

אויך די נאכט זענען מיר נישט געשלאָפן.

מיר האָבן געוואכט, צו זיין גרייט אויף אלע עוועניטואליטעטן. פון צייט־צו־צייט האָבן מיר געהערט יאָמערלעכע געווייגען פון די, וועלכע האָבן זיך אומגעקערט און געטראָפן אויפן אָרט פון זייער היים, — א בארג אש. די געווייגען זענען געווען וואָס אמאָל אָפטער, העפטיקער, געדיכטער און פארטאָג האָט עס שוין געקלונגען כאָראל, ווי דאָס קלאָגן פון מחנות שאקאלן אין דער מדבר.

סקערניעוויצער יידן האָבן איצט ארויסגעוויזן זייער גאנצע גוטהארציקייט: יעדערנס טיר איז געווען אָפן פאר די היימלאָזע נשרפים. אומעטום האָט מען אויפגענומען, וויפל מען האָט נאָר געקאָנט.

מיר האָבן אין יענעם טראגישן פרימאָרגן אויפגענומען פאָלגנדע מענטשן: מענדל גרייעקס משפחה פון זעקס פערזאָן, אפרים טראָכעס משפחה פון פינף פערזאָן, מרדכי דוד פילאָזאָפס משפחה פון זיבן מענטשן, ישראל קריגערס משפחה פון אכט מענטשן, פרץ טראָמפּאָלער מיטן ווייב, יענקל בערמאן מיטן ווייב, בצלאל ליבערמאנס טאָכטער מיטן מאן און איין קינד. פארשטייט־זיך, אז נישט אלע האָבן מיר געקאָנט אריינגענעמען אין אונדזער שטוב. די צוויי גרעסטע משפחות, קריגערס און פילאָזאָפס, האָבן מיר אריינגעלאָזן אין גמינע־לאָקאל, וואָס האָט געהאט דריי גרויסע צימערן.

געקומען זענען אלע פון פארשיידענע ערטער און אלע זענען געווען דערשעפט פון די בהלהדיקע וואָגלענישן און גרויזאמע איבערלעבענישן. נאָכן דערפרישן אונדזערע נייע שכנים מיטן ערשטן אָפּגעקאָכטן מאָלצייט, האָט יעדער געהאט עפעס גרויזאמערעס צו דערציילן.

ארויסגעוויזן האָט זיך, אז די ראדיא־מעלדונג, אלע זאָלן אנטלויפן קיין ווארשע, איז געווען א דייטשע פראָוואָקאציע. די מענטשן־מאסע אויף די שאָסייען איז כסדר באשאָסן־געוואָרן דורך די באגלייטנדיקע דייטשע עראָפלאנען. און וועז דער ראדיא האָט געמאָלדן, אז דער דייטש שטייט פאר לאָדזש, — איז ער שוין געשטאנען פאקטיש פאר ווארשע. דאָרט האָבן דייטשע טאנקען פארשטעלט דעם וועג און פארהאלטן די שטראָמענדיקע פליטים־מאסע. א סך האָבן זיך טאקע דורכגעריסן, דורך זייטיקע וועגן,

אָבער צענדליקער טויזנטער זענען פארהאלטן־געוואָרן. א מיליטעריש וואך האָט זיי אָפּגעפירט אויף זייטיקע פעלדער. דאָס דערציילן מענדל גרייפק און יענקל בערמאן, וועלכע זענען געווען צווישן די פארהאלטענע. פון זייער מחנה געפאנגענע האָבן די דייטשן ארויסגענומען צו עטלעכע הונדערט מאן, אוועקגעפירט אויף א זייטיקן וועג און מיט מאשין־געווער זיי אויסגעשאָסן.

אין א צווייטן אָרט האָבן די דייטשן אריינגעטריבן עטלעכע הונדערט מענטשן אין א גרויסער סטאָדאָלע, באגאָסן מיט בענזין און אונטערגעצונדן. צווישן די אומגע־קומענע אין דער ברענענדיקער סטאָדאָלע זענען געווען אבא שוסטערס ווייב מיט צוויי טעכטער און די שטומע לאה, ישראל איטשעס שוועגערין. צווישן די דערשאָסענע ביי אמשטשינאָוו: יוסף שמשס צוויי זין, יהושעלע און ישראליק, נחמן בערלינערס א זון, וואָס דער פאָטער האָט אים אליין מקבר־געווען אין פעלד, משה טעפערס זון זלמן, דער שווארצער אייִדלס א זון.

דער הויכער גיטלס זון איז בלויז אויסגעשאָסן־געוואָרן אן אויג.

צענדליקער געשיכטעס. איינע גרויליקער פון דער אנדערער. איך האָב מער נישט געקאָנט הערן, וואָרעם דער מוח האָט זיך געהויבן! איך האָב געפילט, אז פון דעם קאָשמאר קען מען פון זינען אראָפּ! פון זינען אראָפּ! — — —

ג.

זיי זענען דאָ!

דער שבתדיקער פרימאָרגן האָט זיך געשטעלט א זוניקער, א לויטערער. קיין עראָפלאנען־עסקאדרעס האָבן מער נישט ארומגערוישט און די סירענע האָט מער נישט געיאָמערט. אפילו די פייערלעשער האָבן שוין מער נישט געקלונגען, ווייל אלע שריפות זענען שוין פארלאָשן־געוואָרן. מען האָט שוין מער נישט געזען קיין רויך און קיין פייער, כאָטש די געוכן פון שריפה און טשאד פון פארסמאליעטע שמאטעס און סמאָלע־האָלץ האָט זיך נאָך גוט געפילט אין דער פרישער פרימאָרגן־לופט.

שבת... ווער פילט דען היינט, אז עס איז שבת אויף דער וועלט? — ארום די פארויכערטע חורבות פון אָפּגעברענטע הייזער, דריייען זיך ארום די היימלאָזע נשרפים, ווי וואנזיניקע. זיי נישטערן אין אש און אין גרוז און זוכן עפעס אן איבערבלייב פון זייער בעכטיקן פארמעגן. סאניטארן פירן אדורך פארוווונדעטע מענטשן, צעריסענע, צעהאקטע, צעפליקטע, שטיקער פלייש און בלוט. פון אלע וועגן קומען־אַן צוריק די אנטלאָפענע פון דער באָמבארדירונג. זיי קומען פארמאטערטע, צעבראָכענע, דערשעפטע. א סך הינקען און גייען אָנגעשפּאָרט אָן שטעקנס. ווייי, ווי פארחושכט, ווי צעקנייטשט און פארשטויבט! פנימער מיט דרייַ־פיר־טאָגיקע בערד, מיט טאָרבעס אונטער די אויגן. די האָר — צעשוי־בערט. עס פילט זיך פון זיי די זויערקייט פון שווייס און פון שטאל־מיסט. מען שלעפט שמויקע פעקלעך און שמויקע, הונגעריק־פארשמאכטע, ווייַנענדיקע קינדער. קוים וואָס

מען קרעכצט שוין, קוים וואָס מען זיפצט. אפילו צו דעם זענען שוין קיין כוחות נשטאָ.

אויך אלע שכנים פון אונדזער הויף זענען צוריקגעקומען. די באפעלקערונג אין אונדזער הויף האָט זיך כמעט פארטאָפלט. א סך היימלאָזע נשרפים האָבן דאָ געפונען א צייטווייליקן מקום־מקלט. מען ליגט מיט געשוואָלענע פיס פון אלע וואָגלענישן און מען רוט, ווי אין א שבתדיקן רו־טאָג אין גיהנום.

פלוצלונג דערהערן מיר א פארדעכטיקן געלויף אויף דער גאס. מיר קוקן ארויס דורך א פענצטער און דאָס גאנצע בלוט נעמט אונדז גליווערן: זיי זענען דאָ!

ניין, עס איז נישט אמת, אז דער טייוול איז נישט אזוי שרעקלעך ווי מען מאָלט אים! דער טייוול איז טויזנט מאָל שרעקלעכער, ווי מיר האָבן זיך אים אויסגעמאָלט! אָט איז זיין ערשטער אריינקום: א לאנגע רייע דייטשן, מיט העלמען אויף די קעפ און רעוואָלווערן אין די הענט, טראָגן זיך ווילד דורך אונדזער גאסל און העשען:

— יודען! יודען! יודען!

„רבונו של עולם" — גיט מיין מאמע א כליפ און נעמט זיך ברעכן די הענט. דער טאטע גלעט זי דעם קאָפ און טרייסט זי. איך שטיי נאָך אלץ ביים פענצטער, ווי געליימט און קאָן זיך פון אָרט נישט רירן.

פון דער ראוועך גאס קומען נאָך אלץ אָן סקערניעוויצער יידן, וועלכע קערן זיך אום אהיים. די דייטשן לויפן זיי אנטקעגן און נעמען זיי באלד שמייסן מיט די גומענע שטעקנס און רימענע שפּיץ־רוטן. זיי רייסן ארויס די פעקלעך, שליידערן זיי אוועק און טרייבן די צעשראָקענע, דערשעפּטע וואָגלער אין מארק אריין. איך דערהער גרויליקע געשרייען, הילפּס־רופן, א טראסקען אין לאָדנס, א ברעכן פון טיר און פענצטער. עס איז אויס מיט שבת־רו אין גיהנום! די מלאכי־חבלה זענען דאָ און זיי טוען שוין זייערס!

און אָט פאָרט־אָן אין דער ריכטונג צו די קאָשארן א לאנגע קאָלאָננע פון מילי־טערישע לאסט־אויטאָס, אָנגעפּראָפּט מיט יידן! צען, צוואנציק, דרייסיק אויטאָס! די קאָלאָנע ציט־זיך און ציט. און די פארפיניקטע, פארשמאכטע יידן בעטן־זיך: „וואסער!" „א שטיקל ברויט!", „וואסער!", „ברויט!".

פון מארק קומט צולויפן דודל, ישעיה דעם סטאָלערס יינגל. ער איז צעטומלט, אָן אן אָטעם און קוים וואָס קאָן דערציילן, אז אין מארק פיינעקט מען די יידן, מען שניידט זיי די בערד מיט שטיקער פלייש, מען רייסט, מען פליקט, אז דער מארק איז פול מיט בלוט!

די מהומה אין גאס ווערט אלץ גרעסער. מיט רעש און געפילדער קומען־אָן פון אלע זייטן אלץ־פרישע ארמיי אינהייטן. זיי קומען מיט טאנקען, לאסט־אויטאָס, פערד־און־וועגענער און באלד לאָזן זיי זיך אין געיעג נאָך יידן, וועלכע באהאלטן־זיך אין הויפן, אויף בוידעמס און אין קעלערן. אָבער די באנדיטן ברעכן־אויף די טירן, מיתן און טרייבן אויף דער גאס ארויס.

פון מארק קומען צוריק צולויפן יידן מיט צעשניטענע פנימער, מיט אויסגעפליקטע בערד, מיט פארבלוטיקטע העמדער און קאפּעטעס. עס איז זיי נישט צו דערקענען. א גרויל! א גרויל!

אין אָונט האָט דער יידן־געיעג אויפגעהערט. די גאסן זענען געוואָרן אויסגעליידיקט און שטיל. א פעכיקע פינצטערניש. קיין עלקעטריע איז נישטאָ. די שרעקלעכע אומהיימלעכקייט טרייבט צוזאמען יידן אין געזעמלעך. ווי שאָטנס שלייכט מען זיך צוזאמען אין אונדזער שטוב. איך פארהענג די פענצטער, צינד אָן א טונקל נאפט־לעמפל און יידן נעמען ארויסקרעכצן זייערע גרויליקע איבערלעבונגען:

אברהם, זעליג שענציצערס זון דערציילט: ער האָט היינט געזען טרייבן אין דער ריכטונג קיין ראווע, די פליטים וועלכע זענען געלאָפן קיין וואַרשע און זענען דאָרט דורך די דייטשן פארהאלטן־געוואָרן. צווישן די געפאנגענע האָט ער געזען דעם סקערניעוויצער רבין, ר׳ יצחקל, דעם מורה־הוראה ר׳ משה פּערקאל, מיט זיינע זין, בן־ציון און לייבעלע, דער שווארצער איידלס א זון און לייב שניידערמאנען מיט זיין זון. דער רבי האָט זייער

דער דייטשער מערדער שניידט די באָרד
ביי בערל ווייסקיטערס איידעם

שלעכט אויסגעזען, קוים געגאנגען, קוים געשלעפט די פיס, כאָטש ער האָט זיך אָנגעשפארט אָן אקסל פון א צווייטן ייד. דער רבי האָט אברהמען עפעס געוויזן מיט די הענט, אָבער ער האָט נישט פארשטאנען וואָס דער רבי מיינט.

מנשה רובין דערציילט, אז גייענדיק פון דער ארבעט (געוואשן דייטשע אויטאָס), האָט ער געזען ווי דייטשן בינדן־צו צוויי יידן צו א מיליטערישן וואָגן. נאָכדעם האָבן זיי זיך אויפגעזעצט און ענגומען טרייבן די פערד צום זוויעזשיניצער וואלד. די יידן זענען נאָכגעלאָפן, געפאלן און געשלעפט געוואָרן איבערן שטיינערנעם ברוק.

נאָך גרויליקערס האָט איבערגעלעבט שלמה בארען. אים מיט גרשון קורצס א זון האָבן די דייטשן געכאפט און געהייסן אויסגראָבן א גרויסע גרוב נעבן דער באן־ליניע, נישט ווייט פון צמענטאזש. וועו די גרוב איז פארטיק געוואָרן, איז אָנגעקומען א פאר־

מאכטער מיליטעריישער וואָגן און דייטשן האָבן ארויסגעווארפן פון דאָרט אין גרוב אריין צוויי טויטע פערד און עטלעכע שווער־פארוווּנדעטע יידן. איין יידישע איז געבליבן נעבן דער גרוב. ער איז געווען פארוווּנדעט אין די פיס. „וווּ זענען מיר דאָ?!" האָט ער געשריען צעדולט. אָבער א דייטש האָט אים אריינגעשליידערט אין גרוב־אריין און באפוילן, שנעל צו פארשיטן! אונטער דראָענדיקע רעוואָלווערן האָבן זיי געמוזט פארשיטן גוססדיקע מענטשן מיט געפגרטע פערד צוואמען אין איין קבר!

דער טויבער פנחס רובין פארשפּאָרט שוין צו רעדן. ער איז פון די געפיניקטע אויפן מארק. זיין פנים איז צעטרייבערט און די באָרד — אויסגעריסן.

דער דייטשער באנדיט פאוזע פיניקט א יידיש יינגל

פרץ טראָמפּאָלער קרעכצט אויף דעם, וואָס ער איז נישט בייגעשטאנען דעם נסיון. דייטשן האָבן אים אריינגעשלעפט אין גערער שטיבל און באפוילן ארויסצווארפן אין מיסט די ספרי־תורה און די שענק ספרים. ער האָט אפילו געמוען אין א זאק א פאָר ספרי־תורה און געוואָלט מיט זיי אנטלויפן און זיי אויסבאהאלטן, אָבער זיי האָבן אים געכאפט און צעשלאָגן. די דייטשן האָבן אלע ספרים ארויפגעלייגט אויף א וואָגן און ערגעץ־וווּ אוועקגעפירט.

פרץ טראָמפּאָלער איז א נשרף. מיר האָבן אים אריינגענומען צו אונדז. זיין קראנקע פרוי ליגט ביי אונדז אויף א בעט אין גרויסע יסורים. אירע טעג זענען געציילטע. ער אליין איז א צעשלאָגענער פון די דייטשן. פון דעסטוועגן האָט ער נאָך כוח צו טראכטן וועגן גורל פון רבין, מורה־הוראה און אנדערע הייליקע יידן, וואָס די דייטשן האָבן ערגעץ־וווּ פארשלעפט:

— יידן! — זאָגט ער — די גרעסטע זינד באגייען מיר, זיצנדיק מיט פארלייגטע הענט! מיר וועלן קיין פארענטפערונג נישט האָבן פאר דעם, וואָס לעבט אייביק, אויב מיר וועלן זיי נישט ראטעווען פון די רוצחישע הענט! יידן! מען מוז עפעס טון! יידן!

די אויפגאבע, צו אינטערוועניר פאר דער באפרייאונג פון רבין און אנדערע כלי־קודש, האָט געמוען אויף זיך מיין פרוי דבורה. וועגן אירע באמיאונגען, נסיעות און אלץ, וואָס זי האָט אדורכגעמאכט, דערציילט זי אליין אין דעם ספר, אין דעם ארטיקל אונטערן נאָמען: „איך האָב זיך איינגעשטעלט פארן סקערניעוויצער רבין".

דעם ערשטן טאָג ראש־השנה איז זי שוין צום צווייטן מאָל געהאט אוועקגעפאָרן אין איר געפערלעכער נסיעה קיין ראווע. אין סקערניעוויץ איז דער טאָג, פארהעלטניס־מעסיק, אדורך רוהיק. עס האָט אויסגעזען, ווי די רשעים וואָלטן זיך דערשראָקן פארן פאָרכטיקן יום־הדין. יידן האָבן זיך אפילו צונויפגעקליבן אין באהאלטענע ווינקעלעך און געדאוונט. געבעטן א גוט יאָר פאר זיך און אלע יידן אויף דער גאנצער וועלט. אָבער דער בלייערנער הימל איז, ווי די גרענעצן פון אונדזער גיהנום־לאנד, געווען פארשלאָסן פאר די הארציקסטע תפילות. באלד ווי דער אָוונט איז צוגעפאלן, האָבן זיך שוין געהערט געשרייען און געוואלדן פון יידישע גאסן און געסלעך. מיט הארץ־קלאפעניש האָבן מיר פארמאכט טיר־און־פענצטער, פארהאקט די לאָדנס, אויסגעלאָשן די נאפט־לעמפלעך און געשוידערט אינדערפינצטער, פאר דעם בייז וואָס לויערט אויף אונדז.

און דאָס בייז האָט מיך נישט געמיטן: לאָמען אָדער העק האָבן זיך צעטראסקעט אין דעם לאָדן פון מיין פראָנט־פענצטער. און אָט איז דער לאָדן אויפגעבראָכן, דער פענצטער — אויפגעריסן און דריי נאציש שפרינגען־אריין, ווי די ווילדע טיגערס. מיט עלעקטרישע האנט־לאָמפן באלייכטן זיי די שטוב, אונדזערע פנימער און אלע ווינקעלעך. אייגער שטעקט מיר צו זיין רעוואָלווער צום קאָפּ, א צווייטער — א שטילעט צום הארץ און פאָדערן צירונג און געלט. איך וויין זיי אויפן שופלאָד פון מיין שרייב־טיש. זיי נעמען־צו דאָס געלט, א פאָר רינגלעך, מיין גאָלדענעם זייגער און אנדערע ווערט־זאכן. אָבער דאָס איז זיי נאָך ווייניק און עס נעמען זיך שיטן טעמפּע קלעפ פון אן אייזערנעם מכשיר, אויף מיין קאָפּ, איבערן פנים. עס שטראָמט פון מיר דאָס בלוט. איך־שפּיי־אויס אלע אויסגעזעצטע פראָנט־ציין און פיל, אז איך פארליר דאָס באוווסטזיין. און איידער איך האָב געחלשט, האָב איך נאָך באויזן צו באמערקן, ווי אייגער האָט אזא זעץ געטון מיטן שטיוול מיין מאמען אין בויך, אז זי איז אנידערגעפאלן אויף דער ערד אין גרויסע שמערצן.

וועז איך בין צו זיך געקומען, בין איך געלעגן אויפן בעט א פארבאנדאזשירטער און קוים באנומען, וואָס מען רעדט צו מיר.

יענע נאכט זענען אויך באפאלן, צעשלאָגן און בארויבט־געוואָרן מיין פעטער מרדכי פעפער, ישראל צודקאָוויטש, גאָדל ריוואָן, דער פעלדשער, ישעיה קרומהאָרן, דניאל פזשעדעצקי, שלמה ברייטשטיין, העניע אמזעל און פיל אנדערע.

צומאָרגנס, דעם צווייטן טאָג ראש־השנה, וועז איך האָב זיך נאָך רעכט אויף די פיס נישט געקאָנט שטעלן פון די נעכטיקע קלעפ, זענען געקומען צוויי זשאנדארמען און מיך אוועקגעפירט אין מאגיסטראט־בנין. דאָרט האָט מען מיר געזאָגט, אז די יידן גייען נישט פרייוויליק צו דער ארבעט. אז איך בין דער פארשטייער פון דעם סקערניע־וויצער יידנטום און זיי מאכן מיך פראנטוואָרטלעך דערפאר. אויב מאָרגן וועלן זיך פרייוויליק נישט צושטעלן אלע יידן צו דער ארבעט, וועל איך דערשאָסן־וועלן!

איך בין אהיים געקומען א צעבראָכענער. אָבער מלך גרייעק האָט געראטעוועט די סיטואציע. ער האָט פאָרגעלייגט צו שאפן א קאָמיסיע, וואָס זאָל זיך דערמיט פאר־

נעמען. אין דער קאָמיסיע זענען אריין: הערמאן גוזשיק, אברהם ראָזענבלום, משה גדליה אבראמאָוויטש, מענדל גרייעק, יענקל בערמאן, יחיאל ווייַנאכט, משה שעניצער, שמחה צודקאָוויטש, יאָסל האוס, נח שמולעוויטש און גדליה הערשקאָרן.

פון ווארשע זענען צוריק געקומען יצחק הערשקאָרן (פיאָרנע), עזריאל פעפער, יענקל מאַנקאווצקי, אברהם גלאָווינסקי, יונה דזשאלאָווסקי און פיל אנדערע. זיי האָבן דערציילט וועגן די גרויזאמע האנדלונגען פון די דייטשן אין ווארשע און וועגן דער טראגישער לאגע פון די ווארשעווער יידן בכלל און פון די יידישע פליטים דאָרט בפרט. אָבער אין זעלבן טאָג האָבן זיי זיך איבערצייגט, וועגן דעם „גן־עדן" אין זייער אייגענער היים־שטאָט און געזען, ווי אונדזער יידיש לעבן איז דאָ הפקר. אין זעלבן טאָג, דעם 17/9 האָבן די דייטשן אָרגאניזירט א לעגאלן רויב פון יידיש האָב און גוטס. יעדער קריסט (שוין אָפגערעדט וועגן דייטשן) האָט אין יעדן יידישן געשעפט און אין יעדער יידישער שטוב געהאט דאָס רעכט צו נעמען (און זיי האָבן געמומען!) וואָס זייער הארץ גלוסט. פארן מינדעסטן יידישן ווידערשטאנד, האָט מען געשלאָגן און געממיתט! במשך קנאפע צוויי שעה זענען יידן בדיל־הדל געוואָרן און דאָס פוליש פּעבל האָט זיך אָנגעטרונקען מיט יידיש בלוט. די דייטשן האָבן די רויב־סצענעס פילמירט און געהאט פארווויילונג. אָבער אויך זיי האָבן זיך אָנגעלאָדן ריזיקע וועגענער מיט טייערע חפצים און עס אָפּגעשיקט קיין דייטשלאנד.

אָבער זעט אויס, אז אין ראוע, 27 קילאָמעטער פון סקערניעוויץ, איז די יידישע לאגע גוואָלד נאָך א טראגישערע. און דאָס האָט געבראכט דערצו, אז עטלעכע הונדערט פארמעגלעכערע יידן זאָלן פון דאָרט אנטלויפן קיין סקערניעוויץ. און זייער אויפהאלטן־זיך דאָ, האָט שיעור געבראכט אן אומגליק, וואָס איז אויסגעמיטן־געוואָרן א דאנק דער שנעלער אינטענסיווער טאקטיק פון דער פריער־אויסגערעכנטער קאָמיסיע.

משה גדליה האָט פון ערגעץ באקומען א געהיימע ידיעה, אז אין דער סטאראָסטוע איז צוגעגרייט־געוואָרן א באפעל צו ארעסטירן די פיל־געפרווועטע אין די דייטשע לאַגערן: דעם רבין ר׳ יצחקל קאליש און דעם מוראַ־הוראה ר׳ משה פערקאל, וועלכע זענען צריקגעקומען פארפיניקטע, אויסגעהונגערטע און דערשעפּטע. זייער ארעסט דארף זיין אין שייכות מיט דעם אויסבאהאלטן אומלגאל עטלעכע הונדערט ראוועך יידן.

עס דארף באמערקט־ווערן, אז דאָס איז געווען נאָך דער רעגיסטראציע פון דער היגער באפעלקערונג. יעדער מענטש האָט שוין געהאט זיין לעבנסמיטל־קארטע, אָן וועלכער ער האָט נישט געקאָנט באקומען צו קויפן קיין שפייזן.

וואָס אן אמת, האָט מען דעם רבין געקאָנט לייכט אויסבאהאלטן און עס וואָלט אים הייַנט סיי־ווי שוועך געווען צו דערקענען. וואָרעם עס איז געווען א שוידער אָנצוקוקן, וואָס די דייטשן האָבן פון רבין געמאכט: אָפּגעשוירן באָרד און פיאות. דאר און אויסגעטריקנט איז ער געוואָרן פון הונגער, שרעק און וואָגלענישן. וועג מען האָט

א יידן געזאָגט, אז דאָס איז דער רבי, האָט אין אים געווייניט דאָס הארץ! און אוודאי וואָלטן אים קיין גויים נישט דערקענט.

אָבער וועג מען וואָלט באהאלטן דעם רבין, וואָלטן די דייטשן צוגענומען פופציק אנדערע חשובע באלעבאטים אויף זיין אָרט. און נישט דאָס איז געווען דער וועג צו ראטעווען די לאגע.

ביי נחמן בערלינער האָבן זיך אויפגעהאלטן די ראווער פני: דער מורה־הוראה משה ליפשיץ, דער ראש־הקהל הערץ גרינשפאן, דער דאָזאָר פישל קאָפּער און אנדערע כלל־טוער. ארום א פופציק ראווער יידן זענען שוין געכאפט און איינגעזעצט געווארן אין דער תפיסה.

די פריער־דערמאנטע קאָמיסיע האָט טאָג און נאכט נישט געשלאפן. מען האָט איינ־געשטעלט דאָס לעבן אין פולן זין פון וואָרט און מיט א צונויפגעשאפענער סומע שוחד, אויסגעפועלט צו לעגאליזירן דאָ די ראווער פליטים. די ארעסטירטע ראווער זענען אויך באפרייט־געווארן און אונדזער אלטע, גוט־באקאנטע פרוי אניעלא סענקאָווסקא האָט, מיט אמתער פרייד, אויסגעשריבן פאר אלע ראווער אין סקערניעוויץ לעגאלע מעלדונגס־קארטן.

ד.

„אייער יידישער גאָט איז אוועק אויף אורלויב!...“

דער מאָנאט נאָוועמבער איז געקומען מיט שנייען, מיט פרעסט און זאוויערוכעס. שטורעם־ווינטן האָבן אָנגעטראָגן בערג מיט שניי און פארשאָטן די גאסן און די הינטער־שטאָטישע וועגן. די הונגעריקע און דורכגעפרוירענע יידישע באפעלקערונג וועלט גע־טריבן גאנצע טעג מיט לאָפאטעס, צום רייניקן דעם אלץ־געדיכטער פאלנדיקן שניי. יידן קומען אין אָוונט אהיים מיט אָפּגעפרוירענע אויערן, נעז, הענט און פיס. זיי מוזן אָנקומען נאָר מעדיצינישער הילף און האָבן נישט דערצו קיין מיטלען. און אונדזער מעדיצינישע הילף איז אליין הילפסלאָז צוליבן מאנגל אין מעדיקאמענטן און באנדאזשן.

דער שווערער ווינטער האָט אויך פאראליזירט דעם גאנצן דאָרפס־האנדל, פון וועלכן דער גרעסטער טייל יידן האָבן געצויגן זייער חיונה. צו אלע פיינען זענען איצט צוגעקומען קעלט, הונגער, און פארשיידענע קראנקהייטן.

אין אָט די טעג זענען אָנגעקומען קיין סקערניעוויץ הונדערטער פליטים, פאר־טריבענע פון זיערע היים־שטעט. משפחות מיט קליינע קינדער וואלגערן־זיך אויף דער גאס, אין שניי. די קינדער, ברוין־און־בלוי פון געפרוירנקייט, קייכן און ווייגן און מאמעס, פארצווייפלטע בעטן־זיך רחמים: „דערבארעמט אייך! לאָזט אונדז אריין מיט די קינדער אין א שטוב!“. און דייטשן לויפן ארום צווישן די אומגליקלעכע מיט באטיקעס אין די הענט און ריטשען: „רוהע! רוהע!“.

יידן רייניקן דעם וועג אין פּאלאץ

דער ערשטער (מיטן רוקן געזעגן) יצחק הערשקאָרן (פּיורנע), מאיר דאוויד־אָוויטש, א ייד פון אלעקסאנדער, מנשה רובין, משה פּינטשעווסקי און ישׂראלקע קריגער.

אין אלע צימערן פון מיינע עלטערנס און פון מיין ווינונג (ווי אין צענדליקער אנדערע היימען זיכער) ליגן געפּרוירענע און פארחלשטע. זיי ליגן אויף אלע בעטן, אויף די קאנאפּעס, שטולן און אויף דער ערד. קינדער ציטערן מיט נאסע קעפּלעך און גרויליקע אויגעלעך. דאָקטער דויטשער און פעלדשער קרומהאָרן פאָרן־זיך ביים ערטיילן זיי הילף. מיין מאמע, מיין פּרוי, מיין שוועסטער און מיין טעכטערל — אלע פאָרן־זיך אין שטוב און אויפן הויף, ביים קאָכן און דערלאנגען וואַרעמס די געפּרוירענע, די הער־צער זיך צו דערכאפּן. צווישן די פּליטים דערזע איך אויך מיין שוויגער פון לאָדזש. עטלעכע וואָכן האָט זי זיך געוואלגערט אין וועג און איצט, איז איר נישט צו דערקענען.

עס האָט געמוזט אונטערגענומען ווערן א דרינגענדע רעטונגס־אקציע אין שטאָט. צו דעם צוועק, האָט דער מורה־הוראה ר׳ משה פּערקאל געפּוסן א דרינגענדע פאר־זאמלונג אין אלעקסאנדער שטיבל. וואָרעם עס זענען אָנגעקומען זיבן און אכציק מאן פון לאָדזש, צוויי און פופציק מאן פון אלעקסאנדער, נייַן און פערציק מאן פון זגערזש און פיר און אכציק מאן פון וולאָצלאָווק. און ווי די פּליטים גיבן איבער, פאָרן אין וועג, קיין סקערניעוויץ, נאָך עטלעכע הונדערט יידן, וואָס וועלן אָנקומען ביינאכט, אָדער מאָרגן אינדערפרי.

וועו אויף דער פארזאמלונג האָט איין ייד פון אלעקסאנדער אויסגערופן, כליפענ־דיק: „סקערניעוויצער יידן! אחינו בני ישראל! האָט רחמנות אויף אונדזערע קינדער! שטרעקט אויס אייער האנט און ראטעוועט אונדז פון אונטערגאנג!" — האָבן אלע פאר־זאמלטע אויסגעבראָכן אין א הארץ־רייסנד געווײן. אָבער וועו עס איז געקומען צום צונויפשטעלן דעם הילפס־קאָמיטעט, האָבן א סך חשובע יידן, איבערהויפט — חסידים, מורא געהאט צו פיגורירן אויף אָפיציעלער רשימה, וואָס וועט זיכער קאָנטראָלירט־ווערן דורך די דייטשן...

אָבער דאָ האָט דער מורה־הוראה, ר׳ משה פערקאל אויסגערופן: „שטעלט מיך דעם ערשטן אויף דער ליסטע! אויב עס איז דער רצון פון השם יתברך, אז מיר זאָלן גיין אויף קידוש־השם, וועלן מיר גיין! ואהבת לרעך כמוך! לאָמיר טון פאר אונדזערע ברידער, ווי פאר זיך אליין!".

— און מיך שרייבט־אויף דעם צווייטן! — האָט ענטשלאָסן אויסגערופן דער לערער גוזשיק.

— און מיך, — דעם דריטן! — האָט זיך פאָרגעלייגט אברהם ראָזענבלום.

— און דו, עזריאל, — וועגדט זיך צו מיר דער רב — ביזט דאָך אונדזער אלטער קאסירער. נעם ווידער איבער דיין אמט און קום מיט אונדז.

ביים וואיסקאָווו נאטשאלניקס הויז, אין דער קאָשארן־גאס, רייניקן דעם שניי:
פון רעכטס: בערל רייכמאן, דער בעקער, פרץ האנדלסמאן, אברהם יצחק קנאָפמאכער, דער פורמאן, דעם מלמד משה שלהמ׳ס זון וואָס האנדלט מיט מילך, חיים ישראל לעווקאָוויטש און לייבוש פארבערמאן.

פארשטייט־זיך, אז איך בין מסכים־געווען און דער דרינגענדער הילפס־קאָמיטעט איז געשאפן־געוואָרן. עס איז אויך אָנגענומען־געוואָרן א באשלוס, אז היות אונדזער גוזשיק איז א ברודער פון ה׳ דוד גוזשיק, דעם פינאנץ־לייטער פון „דזשאָינט״ אין פוילן, זאָל ער צוזאמען מיט מיר אריבערפאָרן קיין ווארשע נאָך דרינגענדער שטיצע פאַרן סקערניעוויצער הילפס־קאָמיטעט. אברהם ראָזענבלום איז בעאויפטראגט־געוואָרן אדורכ־צופירן די לעגאליזאציע און אריסצובאקומען רייזע־שיינען, פאר אונדז, קיין ווארשע.

וועו מיר זענען צוריקגעקומען פון דער זיצונג, האָבן מיר געזען, אז די סקער־ניעוויצער יידן האָבן שוין אָפגעטון א שפּאָר שטיקל ארבעט: ישעיה טיבער, יענקל שפּיכלערס איידעם, האָט געגעבן ברעטער פון זיין האָלץ־סקלאד און יידישע סטאָלארעס האָבן אינטענסיוו צונויפגעקלאפט פריטשעס אין רבינס בית־מדרש, ווו אלע פליטים זענען צייטווייליק איינגעאָרדנט־געוואָרן. דאָ האָבן שוין געברענט עטלעכע אויוונס, וואָס בלע־כערס און מולארעס האָבן אריינגעשטעלט און פרויען פון דער געזעלשאפט „עזרה״ מיט אליהו מנחם שפּיגל האָבן שוין געטיילט ווארעמע זופן, וואָס איז אויף גיך געקאָכט געוואָרן אין עטלעכע פריוואטע הייזער. אונדזער גמינע־סעקרעטאר יוסף האוס האָט שוין אדורכגעפירט א ענוויע רעגיסטראציע פון אלע פליטים אין שטאָט און צוגעגרייט א רשימה.

פיל מי און אָפּפערוויליקייט האָט ארויסגעוויזן אונדזער ליבער דאָקטאָר דויטשער: במשך עטלעכע שעה האָט ער, אין די וואננע־קאבינעס פון דעם מקווה־בנין, אָנגעשטעלט מעדיקאמענטן, מכשירים און איינגעאָרדנט א מוסטערהאפטע אמבולאטאָריע!... ער האָט זיך צו־הילף גענומען דעם פעלדשער ישעיה קרומהאָרן און עטלעכע מיידלעך, צווישן זיי — מיין טעכטערל יוכבד, אלס קראנקן־שוועסטער. די אמבולאטאָריע האָט שוין געאר־בעט און די אומגליקלעכע פליטים האָבן באלד באקומען מעדיצינישע הילף.

דער צושטראָם פון פליטים האָט זיך געשטארקט פון טאָג, צו טאָג. אונדזער אָרגאניזירטקייט האָט פיל געהאָלפן צו לינדערן זייערע נויטן. סקערניעוויצער האָבן ארויסגעוויזן א סך רירעודיקייט ביים תיכפדיקן אייגאָרדענען די אָנקומענדיקע. און דווקא דאָס איז געווען ווי א דאָרן אין אויג אונדזערע פוילישע „פריינט״, וועלכע האָבן באשלאָסן צו שטערן אונדזער הילפס־ארבעט און אונטערשמייכלען דערמיט זייער אָקו־פאנט. א דעלעגאציע פון פוילישע ראטמענער איז געקומען אויסשמעקן, וואָס עס הערט־זיך אין אונדזער טרויעריקן יידישן וועלטל. זיי האָבן געזען, ווי מיר פּאָרען־זיך ביים אויפנעמען און אייגאָרדענען די פליטים, ביים עפענען א גרויסע קיך אין וויבערשול פון רבינס בית־מדרש און אזוי ווייטער.

און מיטאָג־צייט, וועו אברהם ראָזענבלום האָט אונדז געבראכט פון קרייז־שעף די צוויי רייזע־שיינען קיין ווארשע, פאר מיר מיט גוזשיקן (חלילה נישט מיט דער באן צו פאָרן. דאָס איז שוין פאר יידן פארווערט!) און די ידיעה, אז אונדזער הילפס־

קאָמיטעט קאָן געשאפן־ווערן און ער מוז באשטיין פון צוועלף פערזאָן, (מיר האָבן זיך דאן פארזאמלט די צוועלף פערזאָן צונויפצושטעלן) — האָבן מיר דערהערט א געלויף אינדרויסן און מיר זענען ארויס זען, וואָס עס האָט פאסירט. פאר אונדזערע אויגן האָט זיך אנטפלעקט א בילד, וואָס האָט אונדז אויפגעטרייסלט ביז די טיפענישן פון אונדזערע נשמות: א חברה פוילישע אונטערוועלטניקעס האָבן געהאלטן אין דעמאָלירן קהלס בית־מדרש. מיט לאָמען און העק האָבן זיי געהאקט און געריסן שטיקער פון די ספרים־שענק, „שטעט", טישן און בענק. זיי האָבן צעבראָכן דעם עמוד, די בימה, געריסן די ברעטער פון דער פאָדלאָגע. ספרים האָבן זיך געוואלגערט צעפליקטע און צעטראָטענע אונטער זייערע פיס. מען איז אונדז אויך געקומען אָנזאָגן, אז דער זעלבער בארבאריזם ווערט איצט אָפגעטון אין מקוה־בנין, ווו מען האָט חרוב געמאכט אלע אייניריכטונגען און צעשטערט דאָקטער דויטשערס אמבולאטאָריע, ארויסווארפנדיק אלע זיינע טייערע מעדיקאמענטן (וואָס מען קריגט נישט צו קויפן פאר קיין געלט) אין מיסט!

— אויף וועמענס באפעל מאכט איר עס? — האָבן מיר געפרעגט די פאָגראָמ־שטשיקעס.

— לויטן באפעל פון דער דייטשער מאכט!... — האָבן זיי געענטפערט מיט שפאָט.

גוזשיק איז געלאָפן צו דער פאָליציי. אברהם ראָזענבלום איז געלאָפן צום קרייז־שעף און איך — אין מאגיסטראט. איך האָב זיך דאָרט געוועגדעט צום בורמישטש פראנטשישעק פיליפסקי (וועלכער איז אויסגעווייליט געוואָרן אלס סיים־דעפוטאט מיט יידישע שטימען) און געבעטן אָפהאלטן די בארבארישע שענדונג פון אונדזערע הייליק־טימער. אָבער ווי וויייטיקדיק ענטוישט בין איך געוואָרן, ווען אָט דער אויסגעווייליטער מיט יידישע שטימען סיים־דעפוטאט האָט מיר געענטפערט מיטן זעלבן שפאָטישן שמייכל פון די פאָגראָמשטשיקעס:

— צו וואָס דארפט איר, יידעלעך, א שוויענטיניע? אייער אלטער יידישער גאָט איז דאָך סיי־ווי אווטע אויף אורלויב!... צו ווען ווט איר זיך דען איצט מאָדליען?...

— הייסט עס, אז דו האָסט באפוילן צו צעשטערן אונדזער בוזשניצע און דעם באָד־אנטשטאלט? דו, סקערניעוויצער בירגערמייסטער?...

— איך? נייַן, נישט איך... — לאכט ער מיט חוזק — דאָס האָט דער פאן יעזוס באפוילן די דייטשן, אז זיי זאָלן זיך אָפרעכענען מיט יידעלעך, וועלכע מיינען אז זייער גאָט פירט די וועלט... נאָ, זאָל ער איצט וויייזן וואָס ער קאָן, אייער מעכטיקער גאָט!... ער איז נישטאָ... ער איז אווטע אויף עמעריטור...

איך האָב דאָס לשון פארלוירן און געשטומט. דער בירגערמייסטער האָט דאן צוגעגעבן, מכלומרשט ערנסט, אז דאָס האָט ער באקומען אזא באפעל, צו מאגאזינירן די פראָדוקטן פון „ראָליק" אין יידישע געזעלשאפטלעכע בנינים. איך האָב אים אָנגעפוקט מיט פראכטונג און אָן א וואָרט אויסצורעדן, בין איך שנעל אוועק דערוויסן־זיך, וואָס ראָזענבלום האָט אויפגעטאָן ביים קרייז־שעף.

איך בין צוריקגעקומען אין קהלס בית־מדרש און דערזען א בילד, וואָס האָט געמאכט גליווערן דאָס בלוט אין מיינע אָדערן: ר' אליהו מנחם שפיגעל הענגט אינדער־

לופטן, קוים אַנכאפנדיק־זיך מיט ביידע הענט אָן דעם קינסטלעריישן געזימס, וואָס איז איבערן ארון־קודש! אָט־אָט, און ער פאלט אראָפּ! איך און גוזשיק זענען מיר צוגעלאָפן, איינער האָט זיך ארויפגעשטעלט אויפן אנדערן, אים דערלאנגט א האנט און אראָפּ־געזומען.

וואָס איז דאָ געשען? — דער פרומער ייד האָט געזען ווי די בארבארן מאכן חרוב דעם בית־מדרש, האָט ער כאָטש געוואָלט אָפּראטעווען דעם קינסטלעריישן געזימס איבערן ארון־קודש, וואָס ליפמאן קארפּ ע״ה האָט אמאָל געמאכט אלס געשאנק פאר דעם נייעם בית־מדרש.

יעדער סקערניעוויצער ייד געדענקט אָט דעם געזימס מיט די צוויי לייבן, וואָס שוועבן ארומגעהילט אין א וואָלקן און האלטן א גאָלדענע קרוין מיט דימענטן איבער די לוחות מיט די וווּנדערבאר־אויסגעקריצטע צען געבאָט.

ר׳ אליהו מנחם שפּיגעל האָט געוואָלט כאָטש מציל־זיין אָט דעם הייליקן געזימס. ער האָט געבראכט א לייטער, ארויפגעקראָכן ביז אינדערהויך און מיט א צוואנג געזומען באפרייען דעם געזימס. די פאָגראָמשטשיקעס האָבן דאן אפירגעצויגן דעם לייטער פון אונטער זיינע פיס און אים צעבראָכן. על־פּי נס האָט זיך ר׳ אליהו מנחמס אן ארבל פארטשעפּט אָן דעם געזימס און ער איז הענגען־געבליבן. מיר האָבן אים אראָפּגענומען נישט־טויט און נישט־לעבעדיק. דער ייד האָט לאנג נישט געקאָנט צו־זיך קומען.

די מנוולים האָבן געלאכט און זיך געטון זייערס: זיי האָבן צעהאקט אויף שטיקער דעם טייערן ארון־קודש, צעבראָכן אויף שפּענדלעך דעם געזימס. במשך איין שעה צייט איז אונדזער טייערער, ליכטיקער, היימלעכער קהלס בית־מדרש פארוואנדלט־געוואָרן אין א פינצטערן שפּייכלער. ער איז פארהאמערט־געוואָרן מיט אייזערנע פרענטן, פאר־זיגלט, פארהאָנגען מיט שלעסער און באקלעבט מיט אן אויפשריפט, אז פון איצט־אָן האָבן קיין יידן קיין רעכט נישט די שוועל איבערצוטרעטן.

דאָס אלץ איז געטון־געוואָרן מיטן ציל, צו באשוערן אונדזער הילפס־טעטיקייט פאר די אָנקומענדיקע פּליטים, וויסנדיק אז מיר נעמען זיי אויף, קודם־כל, אין די בתי מדרשים און אז די באָד מיט דער אמבולאטאָריע ראטעוון די פּליטים פון עפּידעמישע קראנקהייטן.

נאָך מער דערשיטערט זענען מיר געוואָרן, ווען עס האָט זיך ארויסגעוויזן, לויט דער ידיעה וואָס ראָזענבלום האָט געבראכט פון קרייז־שף, אז נישט פון קיין דייטשע אינסטאנצן שטאמט די פארָאדענונג צו פארנעמען אונדזערע בתי־מדרשים און פאר־וואנלדען זיי אין שפּייכלערס. דער קרייז־שף האָט דערקלערט, אז דער „ראָלניק״ האָט נאָך צו־פיל ליידיקע שפּייכלערס און דעריבער האָט מען זיך אין אזא פאראָדענונג נישט ענויטיקט. דאָס האָבן, הייסט עס, אונדזערע אייגענע פאָלאקן באוויזן וועט זיי זענען און אויף וואָס זיי זענען פעהיק!

אָט די געשעהענישן האָבן אזוי געווירקט, אז ווען מיר האָבן איצט געדארפט צונויפשטעלן דעם קאָמיטעט, לויט דער דייטשער פאָדערונג, פון צוועלף פערזאָן, — האָט

זיך שוין קיינער מער נישט געוואקלט צו פיגורירן אויף דער אָפּיציעלער ליסטע. עס האָבן זיך געמאָלדן פריוויליקע פאַרשטייער פון פארשיידענע גרופירונגען, אבי וואָס שנעלער צו האָבן א לעגאלע קערפערשאפט, וואָס זאָל פארטיידיקן אונדזערע אינטערעסן.

אזוי האָט אויסגעזען דער צוזאמענשטעל פון קאָמיטעט:

פרעזידיום:

הערמאן גוזשיק, פאַרזיצנדער
אברהם ראָזענבלום, וו. פאַרזיצער
עזריאל קוטשינסקי, קאסירער
יוסף האוס, סעקרעטאר.

ווירטשאפס־קאָמיסיע:

מלך קירעגבערג
ישעיה משה טיבער
יענקל בערמאן
יחיאל ווייגאכט.

אפראָווִיזאציע־אָפּטיילונג:

משה מאנדעלבוים
מלך גרייעק
יונה דזשאלאָווסקי.

סאניטאר־אָפּטיילונג:

אפרים טראָכע
פינעק פוקס.

דער צייטווייליקער זיץ־אָרט פון קאָמיטעט — מיין קאנטאָר.

אויף דער זיצונג איז ארומגערעדט־געוואָרן די פראגע, וועגן אָרגאניזירן די יוגנט, וואָס זאָל גרייט זיין צו א וויידערשטאנד, וועו עס וועט דראָען א געפאר אונדזער יידיש־געזעלשאפטלעך לעבן.

גלייכצייטיק איז יונה דזשאלאָווסקי באפולמעכטיקט געוואָרן צו פארבינדן־זיך מיט דער פוילישׂ־סאָציאליסטישער אונטער־ערדישער אָרגאניזאציע, מיט וועלכער מיר ווילן שטיין אין ענגערן קאָנטאקט.

ה.

„דזשאינט" ראטעווע

דעם 3.11 1939 זענען מיר, איך און גוזשיק, ארויסגעפאָרן מיט א שליטן און מיט צוויי גוטע פערד, קיין ווארשע אין אונדזער שליחות צום „דזשאינט". דער פורמאן איז געווען יאן סטאקולסקי, א געזונטער גוי, וואָס האָט געפירט האָלץ ביי י. מ. טיבער. מיר האָבן זיך אָנגעטון אין גוטע פוטערס און זיך ארומגעהילט מיט קאַצן, וואָרעם עס איז פונקט געווען א פראָסט און א זאוויערוכע. א פאָר און דרייסיק קילאָמעטער זענען מיר אָפגעפאָרן רוהיק. עס איז אפילו געווען א פארגעניגן, וואָרעם מיר האָבן קיין גוי און קיין דייטש נישט געזען, נאָר קלאָרן שניי און ברייטן הימל. אָבער פלוצלונג האָט דער שניי־שטורעם אָנגעטראָגן דריי זשאנדארמען אויף פערד, וועלכע האָבן אונדז פארהאלטן, אויסגעפרעגט און קאָנטראָלירט די פאָר־שיינען. דאן זענען זיי אראָפּ פון די פערד. איינער האָט געזומען שלאָגן גוזשיקן מיטן באטיק איבערן קאָפּ, איבערן פנים און באלד האָט דאָס בלוט געזומען רינען ביי אים פון מויל און פון די אויערן. ער איז צוריקגעפאלן הינטערווייל־עכטס און ליגן־געבליבן אומבאוועגלעך. א צווייטער זשאנדאר האָט זיך געזומען צו אונדזער געזונטן גוי יאן סטאקולסקי. ער האָט אים געגעבן אזעלכע מערדערלעכע קלעפּ, אז ער איז אנידערגעפאלן אויף דער ערד און זיך מער נישט געקאָנט אויפהויבן. דער באנדיט האָט אים געקאָפּעט מיט די שטיוול אין קאָפּ, אונטערן הארץ, אין די זייטן. איך בין זיכער געווען, אז ער האָט אים שוין פארטיק געמאכט. דאן זענען זיי אלע דריי צוגעקומען צו מיר. קודם־כל האָבן זיי אראָפּגעשלעפּט פון מיר דאָס פוטער און אוועקגעשליידערט אין ראָוו אריין. דאן האָבן זיי מיר צוריק אָפּגעגעבן אלע דריי פאָר־שיינען, באפעלנדיק, אריינצולייגן זיי אין קעשענע. דאן האָבן זיי מיר באפוילן צוצוגיין צו א דערנעבנדיקן בוים. איינער האָט ארויסגענומען זיין רעוואָלווער, קאָנ־טראָלירט צי ער איז אָנגעלאָדן און צילנדיק גלייך אין מיר, פרעגט ער וויפל געלט איך פארמאָג. איך האָב אים דערלאנגט מיין פאָרטפעל. ער האָט איבערגעקוקט, צוגע־נומען דאָס געלט און אלעס איבעריקע, דאָקומענטן, בריוו, פאָטאָגראפיעס, — ארויס־געשליידערט אויפן שניי. דאן באפעלט ער מיר צו פארמאכן די אויגן און צו ציילן הויך ביז צען. איך האָב אָפּגעציילט ביז צען, דערהערט דעם רעוואָלווער־שאָס און — גע־פאלן באוווסטלאָז.

איך האָב געעפנט די אויגן, וועו סטאקולסקי האָט מיך ארויפגעשלעפּט אויפן שליטן. די באנדיטן זענען שוין נישט געווען. וועו נישט דער געטרייער סטאקולסקי (שטארקער פון אייזן איז ער געווען אויסהאלטנדיק אזעלכע קלעפּ!), וואָלטן מיר ביידע פארהלשטע דאָ אומגעקומען, ווערנדיק דערפרוירן און פארשאָטן מיט שניי. איבער א שעה צייט האָט געדויערט, ביז ער האָט אונדז דערמינטערט און געבראכט צום בא־וווסטזיין.

דעם אמת געזאגט, האָבן מיר זיך נישט געריכט, אז מיר זאָלן אין וואַרשע עפעס וויכטיקעס אויפטון. מיר האָבן שטארק געצווייפלט, צי אונטערן נאצי־רעזשים וועט דער „דזשאָינט" בכלל פירן א וועלכע עס איז טעטיקייט. דערפאר טאקע איז אונדזער פריידיקע איבעראשונג גרויסע. דער „דזשאָינט" האָט שוין דווקא געפירט אן אינטענסיווע און בריט־פּארצווייגטע הילפס־אקציע, אָבער שטרענג־געהיים. עס איז געווען אויף אזויפיל קאָנספּיראטיוו, אז אפילו אונדזער הערמאנען, דעם ברודער פון דוד גוזשיקן (דעם פינאנץ־לייטער פון „דזשאָינט" אין פוילן) האָט מען געבעטן, צוליב פאָרזיכטיקייט, צו פארלאָזן תכף זיין ברודערס ווינונג... איבער צווי שעה זענען מיר אָפּגעשטאנען מיט אונדזער געשפּאן אין א פארמאכטן הויף, ביז עפעס א יינגל האָט אונדז געבראכט א קאָנווערט און איז תכף פארשוונדן. אין בריוו איז געווען אן אדרעס און א פּאראָל: „שוואלבן"...

דער אדרעס איז געווען א קליין שוסטער־וואַרשטאָטל, ווו א יִיד איז געזעסן און פאריכט אלטע שקראבעס. מיר האָבן אים געזאָגט אונדזער פּאראָל און ער האָט אונדז אָנגעווויזן אויף א פאָרהענגל אין א טונקל ווינקל. הינטערן פאָרהענגל איז געווען אן אייזערן טרעפּל און א טיר האָט דאָרט געפירט אין א שיין, ליכטיק צימער. דאָ איז געווען דער „דזשאָינט".

מען האָט אונדז אויפגענומען מיט אזא וואַרעמקייט און זאָרגפעליקייט, וואָס האָט געירט ביז טרערן. די בריידער הערמאן און דוד גוזשיק האָבן זיך געקושט און טאקע געווויינט. א פרוי, פון פערסאָנאל זעט־אויס, האָט הערמאנען און סטאקולסקין ארומ־געוואשן די וווּנדן און זיי באנדאזשירט, ווישנדיק דערביי אירע אייגענע טרערן. און דאן זענען מיר צוגעטראָטן צו אונדזער ענין.

קיין סך טענהן האָט מען נישט געדארפט. עס האָט זיך ארויסגעוויזן, אז זיי האָבן בעסער געקאָנט די לאגע. זיי האָבן געהאט ידיעות וועגן יידישן מצב אין גאנץ פוילן און זיך גוט אָריענטירט אין אונדזער גרויסן אומגליק. זיי האָבן אויך בעסער געזען, וואָס עס גייט אויף אונדז. די שטיצע וואָס דער „דזשאָינט" האָט אונדז באשטימט איז געווען פיל גרעסער, ווי מיר האָבן בדעה געהאט צו פארלאנגען: צוואנציק טויזנט זלאָטעס א מאָנאט! פאר דריי מאָנאטן איז אסיגנירט געוואָרן פאָראויס און דערביי איז אונדז פארזיכערט־געוואָרן, אז ווען מיר וועלן זיך נויטיקן אין מער געלט, וועלן מיר באקומען.

דער „דזשאָינט" האָט געהאט זיינע פארטרוילעכע גויים, וועלכע האָבן איבער־געפירט געלט און געהיימע קאָרעספּאָנדענץ צו יידישע קהילות אויף דער פּראָווינץ. די פארטרויילעכע גויים זענען אָבער נישט געווען קיין הונדערט־פּראָצענטיק־זיכערע און מיר האָבן אָפּגערעדט, אז מיר וועלן שיקן אונדזערן א מענטש צו דערלייִדיקן אונדז־זערע ענינים.

אין סקערניעוויץ זענען געווען צוויי אסימילירטע בריידער וועריהיים. איינער אן אדוואָקאט און דער צווייטער — א דאָקטער אין 18־טן פוסגייער־פולק און געהאט די ראנגע פון א פולקאָווניק. ער האָט חתונה געהאט מיט א קריסטלעכער פרוי, וועלכע

האָט געהאט א זון פון איר ערשטן, קריסטלעכן מאן. דער זון האָט געהייסן וולאדעק וואָיניטש. זיין מוטער און יידישער שטיף־פאָטער זענען געשטאָרבן. און כאָטש דער וולאדעק איז געווען א ריין־בלוטיקער אריער, האָבן די אנטיסעמיטן געטייטלט אויף אים מיט די פינגער. איבערהויפט — אונטער דער דייטשער אָקופאציע. ער איז שוין איצט אלט געווען עטלעכע און צוואנציק יאָר. א הויכער, ברייטבייניקער שגץ. א שיינער און פול מיט לעבן און שטאָלץ. א דאנק זיין געווען זענעם שטיף־פאָטער און א דאנק זיין „פעטער", דעם אדוואָקאט וועריטהיים, וועלכער האָט ערשט איצט דערפילט אז ער איז א ייד, — האָט אויך וולאדעק געהאט סימפאטיע און מיטגעפיל מיטן געפלאָגטן יידישן פאָלק. אין אונדזער ביטערן געראנגל האָבן מיר זיך געניטיקט אין א יורידישן ראטגעבער און אדוואָקאט וועריטהיים, וועלכער איז נאָך אלץ געווען אָנגעזען אין דער קריסטלעכער געזעלשאפט, טראָץ אלע פארפאָלגונגען, איז אונדז זייער פיל צונוץ געקומען. אויך איצט איז מיר און גוזשיקן איינגעפאלן צו באווויגן דעם אדוואָקאט וועריטהיים, אז וולאדעק זאָל זיין אונדזער גוטער שליח און אזוי האָבן מיר אָפגערעדט מיטן „דזשאָינט".

זאָל דאָ באלד באמערקט־וועךן, אז דער וולאדעק וואָיניטש האָט אלע אונדזערע שליחותן אויסגעפירט מיט מסירת־נפש און נישט איינמאָל אונדז געראטעוועט פון אן אומגליק.

מיר האָבן זיך הארציק געזעגנט מיט די „דזשאָינט"־מענטשן און צומארגנס האָט א וואַרשעווער געשפאַן (וואָס דער „דזשאָינט" האָט פאר אונדז באשטעלט) מיט צוויי גוטע פערד, אונדז צוריקגעפירט קיין סקערניעוויץ.

פאר די צוויי טעג וואָס מיר זענען געווען הינטערוועגנס, זענען אין סקערניעוויץ צוגעקומען איבער צוויי טויזנט פליטים. אריבער טויזנט מיט זיבן הונדערט האָבן זיך שוין רעגיסטרירט ביי אונדזער קאָמיטעט־סעקרעטאר יוסף האוס און א סך האָבן זיך אָפגעהאלטן, צוליב פארשיידענע סיבות, פון רעגיסטרירן־זיך. אזוי, צום־ביישפיל, האָט אונדז דער סעקרעטאר געוויזן א ריי בריוו און ביטעס פון פארמעגלעכע סוחרים, (באַקאנטע כלל־טוער, גרויסע פערזענלעכקייטן, וועלכע זענען אָנגעקומען קיין סקערניעוויץ און זיך געדונגען וווינונגען אין דער קריסטלעכער געגנט), וועלכע גיבן צו־וויסן דעם קאָמיטעט, וועך זיי זענען און בעטן דערביי, זייער העפלעך, נישט צו רעגיסטרירן זייערע נעמען. די סיבה איז, וואָס זיי באהאלטן־זיך אויס פאר די דייטשע מאכט־אָרגאנען. זיי האָבן זיך דאָ אָנגעגעבן אלס קריסטן און לעבן אויף פאלשע דאָקומענטן. צווישן זיי איז דאָ די באקאנטע לאָדזשער משפחה זאקס, דער אלטער פאָטער און די צוויי געהייראטע זין, וואָס איינער איז א דאָקטער און דער צווייטער — אן אינזשיניער. פון גלאָונע איז אויך צוריקגעקומען דער דאָקטער ישראל ראָזענטאל, מרים־ביילעס זון.

דער מורה־הוראה מיט א שטאב חסידישע בחורים און מיין דבורהלע מיט עטלעכע פרויען פון דער געזעלשאפט „עזרה" פארנעמען־זיך מיט איינקווארטירן די פליטים אין

פריוואטע שטיבער. אָפטמאָל מוז מען אריינפאקן די פליטים־משפחות מיט כוח, נישט־רעכנענדיק־זיך אפילו מיט די פאַלגן, וואָס אזא ענגשאפט קען ברענגען. וואַרעם קודם־כל מוז מען ראטעוון די מענטשן פון קעלט. עס טראָגן־זיך געוויינען פון געפרוירענע און הונגעריקע קינדער און ספאזמען און היסטעריעס פון פארצווייפלטע מאמעס. דאָס הארץ איז צעריסן־געוואָרן צוקוקנדיק, וואָס פון מענטשן איז איבער נאכט געוואָרן!

אָבער פאר אונדזערע שטאָטישע אנטיסעמיטן, פאר אונדזערע היימישע פאַלאקן, זענען די יידישע צרות געווען א נחת און זיי האָבן עס געוואָלט, וואָס מער!... זיי האָבן געהאלטן אין איין אריינקלערן, מיט וואָס אונדז צו שיקאנירן און דאָס לעבן צו פאר־ביטערן. די פליטים האָבן זיי בשום־אופן נישט געוואָלט איינמעלדן. און דאָס האָט געהייסן: נישט ארויסגעבן קיין שפייז־קארטן, וואָס אָן דעם האָט מען נישט געקאָנט באקומען קיין שטיקל ברויט. די ענדעקעס זענען ארומגעפאָרן איבער אלע דערבייאיקע דערפער און אגיטירט און געדראָט די פויערים, אז זיי זאָלן נישט פארקויפן קיין יידן קיין לעבנס־מיטל. דאָס אלץ איז געווען א צולאָג צו די ווילדע, אכזריותדיקע רדיפות און פיינען, וואָס מיר זענען יעדן טאָג און יעדע שעה אויסגעשטאנען פון די בלוט־דורשטיקע דייטשן. די לעצטע האָבן זיך איצט געדרייט צווישן די צוזאמענגעטריבענע פליטים אויף דער גאס, געטיילט קלעפ און צוגענומען פעקלעך און וואליזן מיטן לעצטן ביסל אָפגעראטעוועטן פארמעגן. אנדערע האָבן דאָס געפעק געשליידערט אין דער בלאָטע און געטראָטן מיט די פיס.

הפקרות, פארברעכן, דעמאָראליזאציע און רויב־גיריקייט — אָט דעם סם האָט געבראכט דער נאציזם און אלע טונקעלע עלעמענטן זענען דערמיט שנעל אָנגעשטעקט־געוואָרן. און ליידער, ליידער האָבן זיך אזעלכע עלעמענטן אויך צווישן יידן געפונען. דאָס געוויסן פון אזא ייד איז געלעגן אין זאק פון פערדישן אָברעק. איך וועל די נעמען פון אָט די באלעגאָלעס נישט אויסרעכענען, אָבער א פאָר פאלן דארף מען פארצייכענען:

קומט א ייד אין קאָמיטעט און וויינט מיט ביטערע טערען: פון זיין גאנץ לאַד־זשער פארמעגן האָט ער ארויסגעראטעוועט א וואָגן מאנופאקטור־סחורה. מיטן לעבן האָט ער ריזיקירט, ביים ארויסראטעוועון עס. האָט ער געדונגען א סקערניעוויצער יידי־שן באלעגאָלע, ער זאָל מיט זיין פלאטפאָרמע די סחורה אריבערפירן פון לאָדזש אהער. אויפן וועג זאָגט צו אים דער באלעגאָלע: „ר' ייד, וואָרט דאָ צו א ווייל ביי דער פור, איך גיי קויפן עפעס עסן". אין א פאָר מינוט ארום איז ער צוגעקומען מיט צוויי גויים און געזאָגט, אז דאָס זענען געהיים־אגענטן און זיי ווילן וויסן, וואָס מיר פירן דאָ. די צוויי גויים האָבן דעם באלעגאָלע געהייסן אוועקפירן די סחורה קיין סקערניעוויץ און איבערגעבן אין דער קאָמענדאנטור. מיך האָבן זיי אוועקגענומען און אָפגעהאלטן עטלעכע שעה פארשפארט אין א קאמער. וועז זיי האָבן מיך באפרייט, בין איך אוועק צו־פוס קיין סקערניעוויץ און דאָ געטראָפן שטיקער פון מיין סחורה ארומטראָגן אין גאס, צום פארקויפן. און דער רויבערישער באלעגאָלע טענהט, אז ער האָט די סחורה איבערגעגעבן אין דער קאָמענדאנטור. „ער האָט מיך געקוילעט! — קלאָגט דער ייד — דערבארעמט אייך! העלפט מיר, ראטעוועט!"

א צווייטער פּליט, א צעממיתטער, מיט אן ארומגעבונדן אויג, קוים וואָס ער רעדט: אויך ער האָט אהערגעשיקט מיט א היגן פּורמאן עטלעכע שפּק פּוטערוואַרג: זעקס טייערע קאראקול־מאנטלען און עטלעכע כּענער־פּוטערס. די סחורה האָט דער

א לאָדזשער אַנגעזעענער מאנופאקטור סוחר
אלס פּליט אין סקערניעוויץ

פּורמאן געדארפט איבערגעבן בעריש טינסקין. מיט דער פּור האָט דער ייד מיטגעשיקט זיין זון, ער זאָל אָפּהיטן דאָס פּארמעגן. נישט האָבנדיק עטלעכע טעג קיין שום ידיעה, איז ער געקומען געווויר־ווערן, וואָס דאָ איז געשען. ווייזט זיך אויס, אז דער זון איז

ארעסטירט אין דער פוילישער פאָליציי־טורמע און די סחורה איז פארשוווּנדן. וועָן דער ייִד האָט גענומען פרעגן דעם פורמאן, וואָס עס האָט פאסירט, האָט אים יענער געענטפערט מיט דער בייטש. ער האָט אים אזוי צעשלאָגן, אז דער ייִד שטייט קוים איין אויף די פיס. ער האָט זיך דערוווסט וווּ זיין סחורה געפינט זיך. דאָרט האלט מען עס אין פארקויפן. ער בעט זיך, מיר זאָלן ראטעווען זיין זון פון דער תפיסה און זיין סחורה, וואָס ליגט נאָך אין „יידישע" הענט.

אָט אין אזעלכע אומשטענדן: אומגליק און יסורים פון איין זייט, היטלעריס־טישע אכזריות פון דער צווייטער, פוילישער אנטיסעמיטיזם פון דער דריטער און יידישע אונטערוועלטניקעס — פון דער פערטער, — האָט זיך געפונען אונדזער קאָמיטעט, אין דער ערשטער פאזע פון זיין טעטיקייט.

ו.

דער מוטיקער אברהמל ראָזענבלום

אברהם ראָזענבלום, דער לאָדזשערינס זון, האָט ארויסגעוויזן א סך ענערגיע און מסירת־נפש. אלס מיטגליד פון קאָמיטעט האָט אים דער דרייסטער, אומדערשראָקענער ייִד ריזיקירט מיט זיין לעבן און געראטעוועט סקערניעוויצער יידן אין א מאָמענט פון פארצווייפלונג. וועָן יעדער קאָמיטעט־מיטגליד איז געווען פארנומען מיט זיינע אויפגאבן האָט אברהם ראָזענבלום באויזן אָנצוקניפן א קאָנטאקט מיט די דייטשע מאכט־אָרגאַנען, אין וועמענס הענט עס איז געלעגן אונדזער יידישער גורל.

וועָרנדיק הייַמיש מיטן שוף איבער די יידישע ענינים, דעם רייכסדייטש מיכעלס, האָט ער אים פראָפאָנירט (אָן אונדזער וויסן) א מתנה פון יידישן הילפס־קאָמיטעט פאר זיין פרוי: א טייערן קאראקול־מאנטל, אלס אויסדרוק פון אנערקענונג פאר דער „גוטער באציאונג צו דער יידישער באפעלקערונג אין סקערניעוויץ"...

אָנשטאָט א צופריידענעם ענטפער, האָט מיכעלס געמומען דאָס טעלעפאָן־טרייבל און אָנגעקלונגען צום שוף פון דער געסטאפאָ. פארשטייענדיק מיט וואָס דאָס שמעקט, האָט זיך אברהמל געמומען ארויסרוקן פון קאבינעט, אָבער מיכעלס האָט באפוילן: „היער בלייבען!"

אברהמל איז שטיין־געבליבן ווי א פארמשפטער, אָן אויסזיכטן אויף רעטונג. אָבער וועָן די טיר האָט זיך געעפנט און דער געסטאפאָ־שוף איז אריינגעקומען, האָט אברהמל אלץ א שטעל־געטון אויף דער לעצטער קאָרט. פארלירן האָט ער שוין נישט געהאט וואָס און ער האָט א זאָג־געטון צו מיכעלסן:

— פיר דער גנעדיקער פראו פאָן דיזען מאן האסט דו פערלאנגט פאָן מיר דעם קאראקול־מאנטל? גוט. דאס ווערט געבראכט!...

אט דער דרייסטער זאָג האָט ביידע דייטשן צעטומלט. זיי האָבן זיך טאקע גע־פילט געטראָפן, אָבער די גיריקייט נאָך די טייערע מתנות האָט גובר־געווען. אברהמלען איז אזוי געלונגען די צוויי מערדער צו באַרבעטן, אז דעם זעלבן טאָג נאָך איז א מיליטערישער וואָגן פארפאָרן אין רבינס הויף און אָפּגעלאָדן ביי דער הילפס־קיך פינף זעק ווייצן־מעל, צוויי זעק צוקער און עטלעכע קערץ קוילן. נישט־זאָגנדיק ווער דאָס האָט געשיקט, איז די פור אוועקגעפאָרן. ערשט אין אָוונט איז געקומען אברהמל א צעטראָגענער. ער האָט מיך און גוזשיקן אָפּגערופן אַן א זייט, בעשוואָרן קיינעם נישט צו דערציילן און איבערגעגעבן אונדז די גאנצע געשיכטע. עס איז אים נאָך געלונגען צו מאכן מיט מיכעלסן א טראנזאקציע, לויט וועלכער מיר וועלן באקומען פראָדוקטן פאר דער הילפס־קיך און מיכעלס וועט פארדינען געלט...

דאן איז אונטערגעקומען א נייע צרה מצד אונדזערע פוילישע אנטיסעמיטן: פון די איבער צוויי טויזנט פליטים ווילן זיי איינמעלדן נישט מער, ווי פינף הונדערט און אנשטאָט צו צוואנציק גראָשן פאר יעדן איינעם, ווילן זיי צו צוואנציק זלאָטעס. נישט האָבנדיק קיין ברירה, האָבן מיר דערווייל צוגעגרייט די רשימה פון די פינף הונדערט מאן און קומענדיק אין מעלדונג־ביורא, דערוויסן מיר זיך, אז שוין נישט קיין צוואנציק, נאָר פופציק זלאָטעס פון א פערזאָן פארלאנגען זיי!

מיר האָבן אוועקגעשיקט אונדזער באקאנטן וולאדעק וואָיניטש קיין וואַרשע, צום „דזשאָינט", נאָך אינסטרוקציעס ווי צו האנדלען. אברהמל ראָזענבלום איז אוועק אין דער קרייז־הויפטמאנשאפט, זיך אדורכצורעדן מיט מיכעלסן, ווי צו האנדלען. די ענט־פערס זענען געווען: דער „דזשאָינט" אסיגנירט פאר אונדז די גאנצע סומע, וואָס עס דארף קאָסטן אין ראָטהויז, אבי אויסצומיידן טראגישע פאָלגן פאר די פליטים. דערקעגן מיכעלס האָט אָנגעפרעגט אין קראָקע (קראקוו) און באקומען א שריפט־לעכן ענטפער, אז סקערניעוויץ דארף נישט אויפנעמען קיין שום פרעמדע יידן. מיר זענען פונדעסטוועגן געגאנגען אין מאגיסטראט. אָבער אנשטאָט פופציק זלאָטעס פון אַן אייגמעלדונג, האָבן זיי שוין איצט פארלאנגט צוויי הונדערט און דאָ זענען מיר שוין אינגאנצן פארצווייפלט־געווארן.

— יידן, זייט נישט פארצווייפלט! — רופט זיך אַן אברהמל ראָזענבלום — עס איז מיר עפעס איינגעפאלן!...

ער האָט איבערגעלאָזן די זיצונג און איז אוועק צו מיכעלסן. עס האָט געדויערט א האלבע שעה, נישט מער, — און ער איז צוריקגעקומען מיט דער בשורה, אז ער האָט געמאכט א געהיימען אָפּמאך מיט מיכעלסן, אדורכצופירן א געפעלשטע רעגיס־טראציע, איבער די קעפ פון די מאכט־אָרגאנען.

אונדזער קאָמיטעט האָט געמוזט מסכים זיין, זיך צו לאָזן אויף אָט די גליטשיקע וועגן, אבי צו ראטעוון די צוויי טויזנט פליטים. זאָל דאָ אויך נאָכאמאָל דערמאָנט ווערן דער נאָמען עמיליא סענקאָווסקא. זי איז געווען די איינציקע, אויסער מיכעלסן, וואָס האָט פון אונדזער שוויגדל געוווסט. זי, די לאנג־יעריקע בעאמטין פון מאגיס־

טראט האָט מיט אונדז מיטגעפילט און מיטגעליטן און געהאָלפן אונדז אין אלץ, וואָס מיר האָבן געדארפט, ריזיקירנדיק דערביי מיט איר אייגענעם קאָפּ.

די זאך איז געלונגען. אלע יידן האָבן באקומען זייערע שפייז קארטן און אר־בעטס־קארטן. אָבער כדי די זאך זאָל נישט ווערן אויפאלנד אונדזערע פוילישע „פרייַנט", האָבן מיר אויך אייניגעמאָלדן אָפּיציעל ארום קנאפע פופציק פליטים, באצאָלנדיק זיי צו צוויי הונדערט זלאָטעס פון א פערזאָן! אלץ איז געמאכט־געוואָרן אויפן בעסטן אופן און דאָך האָט אן אומרו געפרעסט אונדזערע געמיטער. מיר זענען ארומגעגאנגען מיט שרעק פאר די פאָלגן, אויב די זאך ווערט אנטדעקט־ווערן. דער אייניציקער מענטש, וואָס וואָלט געקאָנט אָפּהאלטן פון די פאָלגן, איז דער קרייז־הויפטמאן אליין... עס האָט זיך אויך ארומגעטראָגן א קלאנג וועגן פרישע גזירות און דער עיקר — וועגן א קאָנטריבוציע אויף די סקערניעוויצער יידן. און דאָס אלץ איז געלעגן אין די הענט פון דעם קרייז־הויפטמאן. מיר האָבן אָבער נישט געוווסט, מיט וואָס ער שמעקט און ווי קומט מען־צו אָט דער העכסטער אויטאָריטעט אין אונדזער שטאָט?!

דער קאָמיטעט האָט געבעטן דעם אדוואָקאט ווערטהיים, ער זאָל ווירקן אויף סטראָקאטשן, וועלכער פלעגט פארברענגען מיטן קרייז־הויפטמאן, סטראָקאטש זאָל אים געבן אָנצוהערן, אז מיר ווילן אים קויפן א ווערטפולן פרעזענט. אין עטלעכע טעג ארום האָבן מיר באקומען אן ענטפער, אז לייַדער לאָזט זיך גארנישט מאכן.

דאן האָט אונדזער אברהמל ראָזענבלום געפרווט רעדן מיט מיכעלסן וועגן דעם. מיכעלס האָט שטרענג אָפּגעהאקט: „דאס ניכט!" אברהמל האָט נישט אָפּגעלאָזן און ארויסבאקומען פון מיכעלסן, ווען עס פאלט־אויס דעם קרייז־הויפטמאנס געבורטסטאָג און מער האָט ער פון אים קיין וואָרט נישט געקאָנט ארויסבאקומען.

אברהמל ראָזענבלום האָט זיך גוט דערקענט אויף דער דייטשער געלט־גייציקייט און דעריבער האָט ער קיין אכט נישט געלייגט אויף אלע אָפּזאָגן און געהייסן צוגרייטן א פרעזענט...

ביי יחיאל גאָלדשמיד האָבן מיר געקויפט א שיינעם בריליאנטענעם רונג, וואָס א לאָדזשער גביר האָט ארויסגעראטעוועט פון דאָרטיקן גיהנום. מיר האָבן אָנגעשריבן די געהעריקע באגריסונג אין נאָמען פון סקערניעוויצער יידישן הילפס־קאָמיטעט. און געוווּנטשן האָבן מיר אים, וואָס יידן קענען ווינטשן די נאצישע בעסטיע.

דער געבורטסטאָג פון קרייז־הויפטמאן איז געווען דעם 19.11. צען א זייגער אינדערפרי איז אברהמל, אן אויסגעפוצטער, געגאנגען מיט דער מתנה, בייצולייגן די גראטולאציע. סטראָקאטש האָט זיך שוין פריער באמיט, אז מען זאָל אברהמלען צולאָזן צום קרייז הויפטמאן. פון דעסטוועגן, איז עס אים נישט אָנגעקומען לייכט און נישט אָן שרעק און אָן יסורים. אָבער אברהמל איז נישט אָפּגעטראָטן און האָט זיך אין דעם הויפטמאנס קאבינעט ארייַנבאקומען. ער האָט אוועקגעלייגט פאר אים אויפן טיש די אָנגעשריבענע גראטולאציע, וואָס ווערטהיים האָט מייסטערהאפט אָנגעשריבן און מיט הארצקלאפונג אָבסערווירט, ווי דער נאצישער הערשער רעאגירט. נישט־קריגנדיק קיין אָפּשניט, פאר וועלכן ער האָט זיך געשראָקן, האָט אברהמל ראָזענבלום ארויסגענומען

דאָס שאכטעלע, פאַרזיכטיק געעפנט און דער טייערער בריליאנט האָט א שטראל־געטון פאר די אויגן... ער האָט עס אוועקגעשטעלט פארן קרייז־הויפטמאן און מיט א צעברא־כענעם דייטש געזאָגט: „מיט טיפער אנערקענונג פאַן יודישן הילפס־קאָמיטעט פאר אייער מאיעסטעט. ביטע אָננעמען אונדזער געשאנק אין טאָג פון אייער געבורט".

דער קרייז־הויפטמאן האָט א ווייל געטראכט, דאן א שמייכל געטון און אריינ־געלייגט דאָס שעכטעלע צו זיך אין טאש.

אַרויסגייענדיק פון קאבינעט, האָט אברהמל באגעגנט מיכעלסן, וועלכער איז אן אויפגערעגטער, מיט שנעלע טריט, אריין צום קרייז־הויפטמאן. אברהמל האָט פאר־שטאנען, אז דאָס האָט אים דער הויפטמאן אַרויסגערופן און ער האָט געווארט מיט שפאנונג אויף זיין צוריק אַרויסקומען. ווען מיכעלס איז אַרויס און דערזען אברהמלען, האָט ער אים שטיל א זאָג־געטון: „יא, דו האסט דאס געמאכט..." און ער האָט אים אָננעזאָגט די בשורה, אז דער קרייז־שעף האָט אָפגערופן די קאָנטריבוציע, וואָס האָט געזאָלט אַרויפגעלייגט־ווערן אויף די סקערניעוויצער יידן אין די נאָענטסטע טעג. די זאך האָט געמוזט געהאלטן ווערן שטרענג בסוד און קיינער האָט טאקע דעם סוד נישט געוווסט, פארוואָס די סקערניעוויצער יידן האָבן קיין קאָנטריבוציע נישט באצאָלט.

עטלעכע טעג שפעטער האָט אברהמל ראָזענבלום אַרויסבאקומען ביי מיכעלסן א געהיימען דאָקומענט, אונדז צו ווייזן און תיכף צוריק אומצוקערן. דאָס איז געווען א פאַראַרדענונג פון דעם גענעראל־גובערנאטאָר פראנק ימח שמו, צו אלע קרייז־הויפטמאנשאפטן אין גענעראל־גאָווערנאמענט, וועגן איינפירן פאָלגנדע געזעצן:

1. א ייד זאָל נישט טאָרן פארמאָגן מער ווי צוויי טויזנט זל.

2. א ייד טאָר נישט האנדלען מיט קיין האָלץ, אייזן, לעדער, טעקסטיל־אויס־ארבעטונגען, גאָלד, זילבער, כעמיקאליען און אנדערע רוי־שטאָפן. אלע אויסארבעטונגען פון די אויסגערעכנטע רוי־שטאָפן, ווי אויך יעדע סומע איבער צוויי טויזנט זלאָטעס, דארף ביי יידן קאָנפיסקירט ווערן.

3. יידישע הייזער און פלעצער וועלן פארוואלטעט ווערן דורך א ספעציעלער קאָמיסיע. יעדער יידישער הויז־אייגענטימער דארף צאָלן דירה־געלט אויף פאר זיין ווינונג.

4. אויף אלע יידישע געשעפטן דארף אויפגעהאנגען־ווערן א צוגאָב־שילדל מיט א בלויען מגן־דוד.

5. א יידישער דאָקטער טאָר מער נישט היילן קיין נישט־יידישע פאציענטן.

6. יידישע אדוואָקאטן, אינזשיניערן, לערער, שניידער, שוסטער, שטעפער, סטאָ־לער, טעקסטיל־ארבייטער, טאָרן מער נישט באשעפטיקן־זיך מיט זייערע פראָפעסיעס.

7. יידישע קינדער טאָרן מער נישט באזוכן קיין שום לערן־אנשטאלט.

8. אלע יידישע ריטואלן ווערן פארווערט.

9. יידן טאָרן זיך מער נישט באנוצן מיט קיין שום לאָקאָמאציע. זייערע אויטאָס, וועגענער און פערד דארפן קאָנפיסקירט־ווערן.

10. אלע יידן פון צוועלף יאָר אָן, מענער און פרויען, דארפן טראָגן אויף דער רעכטער האנט, אלס יודען־צייכן, א ווייסן באנד מיט א בלויען מגן־דוד.

עס איז לייכט זיך פאָרצושטעלן, ווי דאָס האָט צעבראָכן און דערדריקט אונדזערע געמיטער. מלך קירענבערג איז געפאלן אין חלשות. שטיקנדיק־זיך מיט די טרערן, האָב איך דאן געמורמלט אברהם רייזינס ליד:

הוליעט, הוליעט בייזע ווינטן,
איצט איז אייער צייט.
לאנג נאָך דויערן וועט דער ווינטער,
זומער איז נאָך ווייט! — — — —

מיר האָבן זיך געמוזט טרייסטן דערמיט, וואָס עס איז בעסער פאָראויס צו וויסן און זיין צוגעגרייט, ווי דער שווערער קלאפ זאָל אונדז טרעפן פלוצלונג, אומדערווארטעט.

„אויסגעצירט" אין די ווייסע לענטעם שפאנט מען צו דער
פארזאמלונג אויפן חזיר־מארק

מיר האָבן צונויפגערופן אלע פאר־
אינטערעסירטע בראנזשיסטן און זיי אינ־
פאָרמירט וועגן דעם געהיימען באפעל. פון
אויער, צו אויער, האָט זיך די ידיעה פאר־
שפרייט און יעדערער האָט זיך באצייטנס
צוגעגרייט, אז די רויבער זאָלן קריגן א
קרענק און נישט קיין סחורה. אויך די
בעלי־עגלהס האָבן זיך באצייטנס ארום־
געזען, אז קיין איין פערד זאָלן די דייטשן
נישט באקומען. די אויסארבעטונג פון די
ווייסע בענדער מיט די בלויע מגן־דודס
האָט איבערגענומען מאיר דאווידאָוויטש,
דוד קאצאפס זון. און יידן האָבן עס אָנ־
געטון און געטראָגן מיט שטאָלץ.

די פארזאמלונג אויפן חזיר־מארק

דער ארבעטס־אמט האָט געפרופן א פארזאמלונג פון אלע יידן אויפן חזיר־מארק, וועגן ארבעטס־קארטן. דאָסמאָל זענען שוין אלע געגאנגען מיט די ווייסע בענדער און בלויע מגן־דודס אויפן רעכטן ארבל, ווי מיר זענען דאָס אויף דעם בילד.

דער בלוט־דורשטיקער פאוזע איז אויפגערעגט־געווארן פון דעם יידישן שטאָלץ. ער האָט צוגערופן א יונגנמאן און געזומען חוזק־מאכן פון דער שאנד־לאטע וואָס ער טראָגט. דער יונגערמאן (חיה־דבורהס איידעם) האָט געענטפערט, אז דער באנד איז אים נישט קיין שאנד, נאָר א הייליקטום. וואָרעם דער מגן־דוד איז א יידישער סימבאָל.

פאר אָט דעם ענטפער, האָט פאוזע ארויסגענומען א שערעלע און אָפגעשניטן דעם יונגנמאן א האלבע באָרד. נאָכדעם האָט ער אים אוועקגעשטעלט ביים איינגאנג אין ארבעטס־אמט, פאָטאָגראפירט און באפוילן צו שטיין אזוי אומבאוועגלעך א שעה צייט.

דער יונגערמאן מיט דער האלבער באָרד איז געשטאנען געמיטלעך און שטאָלץ, (ווי מיר זענען דאָס אויפן בילד, אויף זייט 566), ביז דער באנדיט האָט אים באפרייט.

און ווידער האָבן מיר באקומען אויפפאָדערונגען און פאראָרדענונגען, וואָס האָבן אונדז פארשאפט מוח־ברעכעניש און געצוווונגען אָפצוהאלטן זיצונגען ביז שפעט אין דער נאכט־אריין. בעת איינער אזא ביז שפעט־פארצויגענער זיצונג, דערהערן מיר קולות פון דרויסן, קולות פון דייטשישע זעלנער. איך באנעם נישט, וואָס זיי רופן און פינעק פוקס

זאָגט „זיי שרייען, אז עס ברענט". מיר לעשן־אויס דאָס ליכט, פארהויבן א שטיקל קאַץ וואָס פארהענגט דאָס פענצטער, קוקן ארויס און דערזעען, אז די שול ברענט! די שול! פון אלע פענצטער שפארן־זיך העלע פלאמען, וואָס באלייכטן די גאַס! א רגע גיבן מיר זיך נישט אָפּ קיין דין־וחשבון און ווילן ארויסלויפן, לויפן ראטעווען, לעשן. אָבער

חייה דבורהם איידעם אונטער
פּאָזען עקזעקוציע

דער פאָטער מיינער שטייט ביי דער טיר מיט צעשפרייטע הענט, ווי מיט אייזערנע פרענטן און האלט אונדז אָפּ: איר ריזיקירט מיטן לעבן! דאָס איז א דייטשע פראָווא־קאציע! באדענקט אייך!"

זענען מיר שטיין־געבליבן אומבאהאלפענע, זיך געבאָכן די הענט און געווויינט.

און די פלאמען בושעוועז, שטארקן־זיך, רייסן זיך צום הימל און ווערן דער־שטיקט אין רויך. די שול גייט אוועק מיטן פייער!!!

פלוצלונג דערהערן מיר א שאס, א גרויליק געשריי, א געלויף פון זעלנערישע שטיוול און מאמענטאל נעמען זיך די פלאמען אייגקורטשען, ווערן קלענער און טונקעלער, ביז עס ווערט אינגאנצן פינצטער. פינצטער און פארדעכטיק־שטיל. וואס איז דאָ געשען? — זענען מיר שטיין געבליבן פאר א רעטעניש.

באגינען, עס האָט נאָר גענומען טאָגן, האָבן מיר זיך געלאָזן צום שול־הויף. אין דער לינקער זייט, ביים ארויפגאנג צו דער ווייבערשול, נישט ווייט פון דער שאָפע ווו די עגלה פלעגט שטיין, איז א מענטש געלעגן א דערהרגעטער אין א קאלוזשע בלוט, וואס האָט רויט געמאכט דעם שניי ארום. נעבן אים איז געלעגן א בלעכענער עמער. דער הרוג איז געווען קאזשעק, א קריסט. ער האָט געארבעט ביינאכט אין חיים־וואלפס בעקעריי. אויפן געשריי פון די דייטשן, אז עס ברענט, האָט ער געכאפט דעם עמער און געלאָפן לעשן. נחמן, קריפעלס ווייב און פייגע, חיים־וואלפס טאָכטער האָבן אים געוואלט אָפהאלטן. זיי האָבן זיך געבעטן ביי אים, ער זאָל נישט גיין, ווייל אין די נאכט־שעהן איז פארבאָטן ארויסצוגיין. ער האָט זיי אָבער נישט געהערט, איז ארויס־געלאָפן און מער נישט צוריקגעקומען. דער אָפגעהילכטער שאָס האָט אים געטראָפן.

ערשט איצט האָבן מיר אייגנגעזען, ווי ערעכט מיין פאָטער איז געווען, נישט ארויסלאָזנדיק אונדז אינדרויסן. ער האָט פארשטאנען די דייטשע פראָוואָקאציע און ווען מיר רייסן זיך דאן ארויס, וואָלטן מיר געהאט דעם סוף פון אָט דעם קאזשעק!

מיר זענען אריין אין דער שול. א חושכניש, א רויך, א פארסאדזעטקייט. צווישן עמוד און באלעמער שטייען עטלעכע מיליטערישע בענזין־באקן. די בענק און טישן ארום זענען פארברענט.

אָבער דאָס רעטעניש, ווי אזוי דאָס פייער איז פלוצלונג דערשטיקט געוואָרן פון זיך אליין, האָבן מיר בשום־אופן נישט געקאָנט פארשטיין.

איך בין געשטאנען אין דער פארויכערטער שול מיט די פארברענטע טישן און בענק און אויסגעזעצטע שויבן און זיך דערמאָנט די צינישע ווערטער פון „אונדזער" בירגערמייסטער, וואס האָט געשניטן דאָס הארץ: „אייער אלטער גאָט איז דאָך אוועק אויף אורלויב... צו וועמען־זשע וועט איר זיך מאָדלינען? און נאָך וואָס דארפט איר א בוזשניצע?..."

ז.

„א ייד איז א טיפוס־לויז!"

מיר האָבן דערפילט, אז דער גיפט פון דער דייטשער „מאָראל" האָט שוין פארסמט אפילו א צאָל יידן און מיר מוזן זיין פאָרזיכטיק. מיר האָבן זיך געמוסט היטן פאר מענטשן, אויף וועלכע מיר האָבן אפילו קיין פארדאכט נישט געהאט. אָדער נישט קיין

באגרינדעטן פארדאכט. וועז ד״ר ראָזענטאל איז צוריקגעקומען אלס פליט קיין סקערניעוויץ אוז פאָרגעלייגט זיין מיטארבעט אין הילפס־קאָמיטעט, אָן באלוינונג, האָבן מיר זיין וועגדונג אָפגעלייגט, כאָטש מיר האָבן זיך אין א דאָקטער גענויטיקט. נאָכמער: עס האָט געמוזט געטון־ווערן גערויסע זאכן, פון וועלכע נישט די גאנצע פארוואלטונג האָט געוווסט. אוז אז אונדזער שרעק אוז פארדאכט איז נישט געווען קיין אומזיסטע, האָבן מיר זיך גאָר גיך איבערצייגט.

ביים אויסצאָלן די וועכנטלעכע געלט־שטיצעס, זענען אריינגעקומען צוויי זשאנדארמען אין קאָמיטעט, אָפגערופן גוזשיקן אוז אים געפרעגט, ווו עס באהאלטן זיך־אויס דער ראש־הקהל צדוק צודקאָוויטש אוז דער רבי, ר׳ יצחקל קאליש. גוזשיק, בלייך ווי קרייד, האָט געענטפערט, אז ער האָט קיין אנונג נישט. „פאס מאל אוף!״ —האָט אין זשאנדאר אויסגעשריען אוז אים דערלאנגט א שמיץ מיטן באטיק איבערן קאָפ. זיי זענען אוועק פון אונדז אוז גלייך זיך געלאָזן צום רבינס הויף. פון דאָרט האָבן זיי ארויסגעפירט ר׳ הערשלען, דעם רבינס איידעם אוז ר׳ מרדכי מאירן געצעל, הענטשעס איידעם. די ביידע יידן האָבן זיך תמיד געהאלטן צוזאמען, זיצנדיק על תורה ועבודה. דער קאָמיטעט־שמש יאָסל רייבענבאך איז באלד געלאָפן צו ר׳ צדוקן, איבערגעבן אים, אז ער וועט געזוכט. מלך גרייעק איז ארויס נאָכקוקן, ווואהין מען פירט די צוויי פארהאלטענע יידן.

— ווו איז דער ראש־הקהל צדוק צודקאָוויטש אוז דער רבי יצחקל קליש?

ר׳ הערשל דעם רבינס שטייט א צעווייטיקטער נאָך די שמיץ.
ר׳ מרדכי מאיר געצעל האָט נאָך נישט באוויזן צוריק אָנצוטון דאָס כאלאטל,
האלט ער עס אין דער האנט.

מען האָט ר׳ הערשלען און ר׳ מרדכי מאירן געבראכט אין הויז פון דער געסטאפּאָ, ווו מען האָט זיי געפּאָרשט אויף אזא אופן: געהייסן אויסטון־זיך נאקעט, געגעבן שמיץ, געהייסן זיך אָנטון און ווידער זיך אויסטון און ווידער געגעבן שמיץ. אזוי עטלעכע מאָל. דאן האָט מען זיי ארויסגעפירט אין גאָרטן (קאָזלאָווסקיס ווילע) און ווידער אמאָל געפּאָרשט, ווו עס געפינען־זיך ר׳ צדוק צודקאָוויטש און דער ראבין קאליש.

די אויספּאָרשער האָבן געדראָט מיט די רעוואָלווערן, אז זיי וועלן דערשיסן, אָבער די צוויי יידן האָבן געענטפערט „מיר ווייסן נישט!״ און דער אמת איז, אז זיי האָבן טאקע נישט געווסט. ר׳ צדוק צודקאָוויטש איז געווען באהאלטן ביי א יעזעווער משפּחה און דער רבי איז געווען אין ווארשע. די אויספּאָרשער האָבן זיי באפוילן צו שווערן ביי די ציצית און דאן זיי באפרייט.

געזוכט האָט מען אייגנטלעך איטשע ראָזענפעלדן, יאָסל שמולעוויטשעס איידעם. דעם רבין און ר׳ צדוקן האָט דער קאָמענדאַנט, לויט דער עצה פון א יידישן אויסווורף, געוואָלט פארהאלטן אלס זאקלאדניקעס, ביז איטשע ראָזענפעלד וועט ארויסגעבן־וועלן. און געהאנדלט האָט זיך עס וועגן אָט וואָס: די דייטשן האָבן פארחתמעט איטשע ראָזענ־

פעלדס געוועלב מיט לעדערווארג, וואָס זיי האָבן קאָנפיסקירט. אָבער ווען זיי האָבן, אין א פּאָר טעג ארום, געעפנט דאָס געוועלב, האָבן זיי שוין די סחורה נישט געפונען. ראָזענפעלד האָט ארויסגענומען די סחורה דורך א הינטער־טיר און איז מיט דעם פאר־שווונדן. עס האָט שפּעטער געקאָסט גענוג געזונט, נערוון און געלט, ביז דער ענין איז דערליידיקט־געוואָרן.

דעם זעלבן טאָג זענען צוויי געסטאפּאָ־לייט אריינגעקומען צו גאָדל ריוואן (גאָדל קישקע־מאכער) און געפרעגט, צי ער האָט אויפגעגעבן אלע זיינע ווערט־זאכן. גאָדל האָט געענטפערט, אז ער האָט גאָרנישט געהאט אויפצוגעבן, ווייל ער איז אן אָרעמער ארבעטער. דאן זענען די זשאנדארן אריין אין דער צווייטער שטוב און זענען גלייך צוגעגאנגען צו א ווינקל, ווי דורך עמיצן אָנגעוויזן און גענוי אָפּגעשילדערט, אראָפּ־גענומען א בילד פון דער וואנט און מיט ספּעציעל מיטגעבראכטע מכשירים, — אויס־געהאקט אין דער מויער־וואנט א לאָך. דאָרט האָבן זיי טאקע געפונען א קעסטעלע מיט צירונג און וואלוטע, וואָס גאָדל האָט אָפּגעשפּאָרט במשך פון יאָרן, זיינע דערוואקסענע קינדער צו א תכלית צו ברענגן. די געסטאפּאָווצעס האָבן גאָדלען מיט זיין ווייב צעהרגעט און אוועק מיטן רויב.

ר׳ הערשל און ר׳ מרדכי מאיר שווערן ביי די ציצית

דעם זעלבן אָוונט איז געקומען דער לייטער פון דייטשן ארבעטס־אמט אן אויפ־
געריכטער און געפרעגט: ווער האָט עס באפולמעכטיקט דעם דאָקטער דויטשער ארויס־
צוגעבן קראנקן־צעטלען פאר דער פוילער יודען־באנדע און פארוואָס דער דאָקטער
ראָזענטאל האָט ביי אונדז קיין רעכט נישט דערצו?...

מיר האָבן זיך ארומגעזען, אז א שיינע פֿאָר צענדליק מענטשן האָבן עפעס א צו־
נאָענטן קאָנטאקט מיט די דייטשן און אז פאר אונדז איז גלייכער צו זיין מיט די
לייט פֿאָרזיכטיק.

דאָס פרישע אומגליק האָט זיך אָנגעהויבן פון מתתיהו לייב קאס הויז, אין סטרי־
קאָווער גאסל. א פרוי, וואָס איז לעצטנס אהערגעקומען פון לאָדזשער גטאָ מיט צוויי
קליינע קינדער, איז קראנק־געוואָרן אויף פלעק־טיפוס. צומאָרגנס האָט דאָקטער דויטשער
פעסטגעשטעלט פלעק־טיפוס ביי זיבן־און־דרייסיק פאציענטן. אין שטאָט איז באלד
געוואָרן א פאניק: פלעק־טיפוס־עפידעמיע!!! דאָס האָט דער דייטש געוואָלט און צו דעם
האָט ער דערפירט. איצט, האָבן מיר געוווסט, זענען מיר פארלוירן! וואָרעם קיין שום
הילף האָבן מיר נישט. אפילו ד״ר דויטשערס אמבולאטאָריע אין מקוה־בנין איז דאָך
צעשטערט־געוואָרן! מיר זענען מאכטלאָז, מיר קאָנען זיך קיין עצה נישט געבן.

און דאָ איז געקומען א הילף דווקא פון דער קריסטלעכער זייט. איך האָב שוין
דערציילט וועגן אייניקע קריסטן, יידן־פריינט פון מאגיסטראט, וואָס האָבן מיט־
געפילט מיט אונדזער לאגע און אונדז פיל געהאָלפן. איך האָב אויך דערציילט וועגן
טייערן שגץ וולאדעק ווויניטש וועלכער האָט פיל געטון פאר אונדז. כדי דאָס אלגעמיינע
בילד פון דער פוילישער באציאונג צו יידן, בעת אונדזער גרויסן אומגליק, זאָל נישט
זיין אזוי פינצטער, — וויל איך דאָ דערמאָנען נאָך א פאָר ליכטיקע געשטאלטן פון דער
פוילישער געזעלשאפט:

דער ערשטער איז א געווייגלעכער קרעמער אויף דער סענאטאָרסקע גאס, שימאָן
קאָוואלטשיק. ער האָט געהאט א דערלויבעניש צו ברענגען עטלעכע וואגאָן קוילן (א זאָך,
וואָס איז שוין אוממעגלעך געווען צו באקומען פאר קיין שום פרייז!). זייענדיק מיט
אים באפריינדעט נאָך פון פארן קריג, איז מיין פרוי געגאנגען צו אים מיט דער האָפענונג,
צו באקומען כאָטש א פאָר קערץ קוילן פאר זיך. דער אייזעלער קריסט האָט זיך אָבער
אזוי איבערגענומען מיטן יידישן מצב, אז נישט־רעכטענדיק־זיך מיט די געפארן וואָס
האָבן אים דערפאר געדראָט, האָט ער ביינאכט צוגעשיקט סיי פאר מיר, סיי פאר דעם
רבין, סיי פאר דעם רב און סיי פאר דער הילפס־קיך צו צען קערץ קוילן, נישט וועלנדיק
דערפאר בשום־אופן קיין געלט. דאָס איז א מתנה — האָט ער געזאָגט — און מיר זאָלן
דאָס נוצן געזונטערהיידט. אזעלכע פאלן פון אמתער קריסטלעכער גוטהארציקייט, אין
דער צייט פון אנטיסעמיטישער פעסט, זענען נישט געווען קיין אייגנצלנע.

און אין אונדזער איצטיקער פארצווייפלונג, ווען די טיפוס־שריפה האָט זיך צע־
בושעוועט, האָט זיך באוויזן צו אונדז, ווי א מלאך פון הימל, דער פאוויאטאָווער דאָקטער

לאבענסקי. און דאָס איז אפילו געווען פאר אונדז א גרויסע איבעראשונג, וואָרעם מיר האָבן תמיד געקענט דעם דאָקטער לאבענסקי, אלס אנטיסעמיט. מיר האָבן זיך פאר אים אפילו געשראָקן. איך ווייס נישט, צי מיר האָבן די גאנצע צייט געהאט א טעות אין דעם קריסט, אָדער די לעצטע געשעענישן האָבן געענדערט זיין איינשטעלונג און באַציאונג. אזוי צי אנדערש, — ער האָט זיך ארויסגעוויזן אלס אן אדלמאן מיט הארץ און געוויסן. נאָך זיין אינספּעקציע איבער אונדזערע פליטים־פונקטן, זענען אים געשטאנען די טרערן אין די אויגן. „איך וועל אייך העלפן. עס איז מיין פליכט אייך צו העלפן!" — האָט ער געזאָגט. און ער איז געקומען א באלאָדענער מיט אינסטרומענטן און מעדיקאמענטן צו לעשן אונדזער טיפוס־שריפה.

נאָכמער: ער האָט אויסגעפועלט, מען זאָל אונדז צוריקגעבן קהלס בית־מדרש, דעם לאָקאל פון דער יידישער פאָלקס־שולע (באטאָרעגאָ 39) און דעם מקוה־בנין מיטן גאנצן באַד־אנשטאלט. ער האָט אונדז אפילו געבראכט פון סיימיק א טשעק אויף פופצן הונדערט זלאָטעס, אלס אנטשעדיקונג פארן צעשטערטן יידישן אמבולאטאָריום און פאר די פארניכטעטע מעדיקאמענטן. ער האָט פאראָדנדן דעם רויטן קרייץ אוועקצונעמען מיט אמבולאנסן די קראנקע אין שפּיטאָל. די מענטשן, וועלכע האָבן זיך געפונען צוזאמען מיט די קראנקע, האָט ער איזאָלירט. עס איז צוריק איינגעאָרדנט געוואָרן די באַד מיט דושן און מיט א ספּעציעלער דעזינפּעקציע־קאמער. מיר האָבן אים צוגעשטעלט א פער־סאָנאל פון צוואנציק פּעהיקע מיידלעך און בחורים אלס קראנקן־שוועסטער און קראנקן־ברידער. מיר האָבן שנעל איינגעאָרדנט אן איזאָלאציע־הויז אין בנין פון אונדזער געוע־זענער פאָלקס־שולע, מיט א מענטשן־אפּאראט אונטער דער אויפזיכט פון ד"ר לאבענסקי און ד"ר דויטשער. מיר האָבן דאָרט איזאָלירט אלע פארדעכטיקטע אין טיפוס־אָנגע־שטעקטקייט. און דאָך זענען פּריישע טיפוס־קראנקע אנטדעקט געוואָרן אין פארשיידענע געגנטן.

אין דער דירה פון דער בית־יעקב־שולע, ביים רבין אין הויז, איז קראנק געוואָרן א געוויסער מיכראָווסקי. דער קריסטלעכער דאָקטער מאיעווסקי האָט אים באהאנדלט, זיך אליין אָנגעשטעקט פון דעם פאציענט און איז אין א פאָר טעג ארום געשטאָרבן. דעם דאָקטערס טויט האָט געגעבן דער אנטיסעמיטישער קליקע פריישן ברענן־שטאָף, אונטערצוהעצן די קריסטלעכע באפעלקערונג קעגן יידן.

די פאָלאקן האָבן צעקלעבט פלאקאטן מיט פארשיידענע בלבולים אויף יידן און די דייטשן האָבן אויסגעקלעבט א ספּעציעלן פלאקאט, וואָס האָט געהאט א באזונדערן חן... אויף דעם פלאקאט איז געווען אויסגעמאָלן א גרויסע לויז מיט א קאָפּ און מיט א פנים פון א יידן. דערנעבן שטייט א קריסטן מיט א קינד. אונטערגעשריבן: פאָרזיכט! א יידישע לויז טיפוס! ער וועט אייך איינשלינגען! אנטלויפט! די קריסטלעכע באפעלקערונג האָט זיך טאקע תיכף דערווייטערט און איבערגעריסן אלע קאָנטאקטן מיט אונדז. דאָס האָט תיכף געווירקט אויף אונדזער עקאָנאָמישן לעבן און האָט נאָכמער פארשטארקט אונדזערע נויטן.

באלד האָבן מיר באקומען איין קלאפ נאָכן צווייטן:

דריי טיפוס־קראנקע פרויען זענען געשטאַרבן אין שפּיטאָל. מיר האָבן באקומען א מעלדונג וועגן קומען אָפּנעמען די טויטע. גראָד זענען דאָס געווען דריי מאמעס פון פּיצלעך קינדער. זייערע מענער זענען פארשפּארט־געבליבן אין דער לאַדזשער געטאָ. די מענטשן, וווּ די פרויען האָבן זיך צייטווייליק אויפגעהאלטן, האָבן געבראכט און אונטערגעווארפן די ווייניגע קינדער אין לאָקאל פון הילפס־קאָמיטעט. די גאַר פּיצעלעך האָבן מיר געפונען ליגן אויפן טיש, איינגעוויקלט אין א קאַץ. עטוואָס גרעסערע זענען געזעסן אויף די בענקלעך און געווויינט. אונדזערע הערצער זענען צעריסן געוואָרן אויף שטיקער און מיר האָבן מיטגעכליפּעט מיט די אומגליקלעכע יתומים.

דער מורה־הוראה האָט ארויפגעלייגט די הענט אויף די קינדערישע קעפּלעך און ארויפגעזאַמערט צום הימל: אָבינו מלכנו! קרע רוע גזר דיננו!

אינדעם קומט מען אונדז אָנזאָגן, אז פּאָליציי און זשאנדארמען האָבן ארום־גערינגלט דעם הויף פון דער הילפס־קיך. עס איז אן אָבלאוע. זיי פארהאלטן און רעווידירן יעדן איינעם. צוליב דעם שטייען הונדערטער פליטים הונגעריק־פארשמאכטע און קאָנען נישט באקומען זייער ביסל עסן.

שעראקאָוויאק, דעם אלטן שלמהקעס א קרוב און יענקל אייזענבערג שטייען מיט זייערע שפּייז־כלים און א דייטש פּאָרשט זיי

שפעטער האָבן מיר זיך דערוווסט די סיבה פון דער אָבלאווע. זי איז געווען פאָלגנדע:

ווי באוווסט, איז דער פאראנטוואַרטלעכער לייטער פון דער הילפס־קיך געווען דער בונדישער טוער ישראל דזשאלאָווסקי. דעם זעלבן פרימאַרגן האָבן די דייטשן אים געכאפט צוזאמען מיט מאָטקע גינגאָלד. מען האָט זיי אוועקגעפירט אין פאלאץ און נישט ווייט פון דער באן־ליניע, געהייסן אויסגראָבן א גרוב. דער געסטאפּאָ־שעף האָט זיי געהייסן אריינגיין אין דער גרוב און אנדערע צוויי באנדיטן האָבן זיי פארשאָטן לעבעדיקערהייט. בלויז די קעפ האָבן ארויסגעשטעקט פון דער ערד, וואָס זיי האָבן ארום פעסט צוגעטראָטן. אויף זייערע קעפ האָבן זיך די באנדיטן געשטעלט, געהאקט, געטראָטן און געפיניקט א שעה צייט. ישראל האָט זיך ביי זיי געבעטן, זיי זאָלן אים באפרייען, ווייל ער איז לייטער פון דער קיך און הונגעריקע מענטשן ווארטן אויפן עסן. די מערדער האָבן זיך אויסגעלאכט פון אים, דערלאנגט איבערן קאָפּ און, א זאָג־טונדיק: „יא, די וועלן שוין היער קראָפירן!", זענען זיי זיך געמיטלעך אוועק.

צופעליק איז פארבייגעגאנגען א באן־ארבעטער, דערזען די ארויסשטארצנדיקע צוויי קעפ פון דער ערד ארויס און דערהערט זייערע הילפס־רופן. ער האָט שנעל אויפ־געגראָבן די גרוב און זיי ארויסגעשלעפט. דזשאלאָווסקי און גינגאָלד זענען קוים מיטן לעבן אהיים געקומען. ווען די באנדיטן זענען צוריקגעקומען זען, וואָס עס איז דער רעזולטאט פון זייער „פאָרשונגס־עקספּערימענט, — האָבן זיי געטראָפן א ליידיקע גרוב. זיי האָבן באפוילן צו געפינען די צוויי יידישע פארברעכער, וועלכע האָבן געוואגט זיך צו ראטעווען. זיי האָבן זיך דערמאָנט, אז אייגנער האָט עפעס געריידט וועגן דער קיך, — זענען זיי אים געקומען זוכען און געמאכט די אָבלאווע.

לאָמיר דאָ אויסרעכענען די נעמען כאָטש פון א טייל מענטשן, וואָס איך געדענק, זועלכע האָבן זיך מוסר־נפש געווען בעת דער רעטונגס־אקציע, וועו די גרויזאמע טיפוס־עפידעמיע האָט געבושעוועט:

פרויען: חנהלע האוס, לאה קירענבערג, יאָכטשע שעראקאָוויאק, מיין פרוי דבורה און מיין טעכטערל יוכבדל, דבורה טראָכע, טויבעלע ליפשטאט, פעסיע בערמאן, חנהלע ליבערמאן.

מענער: דער מורה־הוראה ר' משה פערקאל מיט זיינע ביידע זין, בן־ציון און לייבל, בער הערשקאָרן, מענדל טאָביאש, ר' אליהו מנחם שפיגעל, יחיאל בלאט (גאָלדשמיד), משה גדליהו גרייעק, חיים גרינבערג און ציטרינאָווסקים אן אייניקל.

וועו יעדער איינציקער האָט מורא געהאט צו קומען אין נאָענטן קאָנטאקט מיט די טיפוס־קראנקע, — האָבן די אויבן־אויסגערעכנטע די קראנקע געוואשן, גערייניקט און געפלעגט. זיי האָבן געקאָרמעט די עלנטע יתומימלעך, געטראָגן עסן און מעדיקא־מענטן אין די קראנקן־שטיבער. זיי האָבן ממש געטראָגן די קראנקע אויף זייערע פלייצעס.

געשלעפט אויך מענטשן מיט אָפּגעפּרוירענע פּיס און גאנגרענירטע גלידער אין די היילּ־אנשטאלטן־אריין, געטראָגן ברעך־מאטעריאלן צו באהייצן די אָרעמע פּליטים־דירות, דריי מאָל אין טאָג געשלעפט פון דער קיך קעסלען עסן אין איזאָלאציע־הויז אריין. פּארנאנדערגעטראָגן טרוקענע פּראָדוקטן צו צענדליקער יורדים־משפחות, וועלכע האָבן נישט געוואָלט נעמען פון דער קיך. זיי האָבן געהאָלפן דער חברה־קדישא גראָבן טעגלעך עטלעכע קברים אין דער הארט־געפּרוירענער ערד. אומעטום האָט געלויערט סכנה, אומעטום האָט געלויערט טויט. אָבער די אויבן־דערמאָנטע האָבן זיך מקריב־געווען אין פּולן זין פון וואָרט!

אין יענע טעג איז אונדז אויסגעקומען זיך צו באקענען מיט א דייטשן דאָקטער, מיטן הויפּט־אינספּעקטאָר איבערן געזונטהייטס־וועזן. און זאָלן דאָ טאקע פּעסטגע־שטעלט־ווערן דריי פּאקטן, אלס מוסטערן פון דער היטלעריסטישער מעדיצין:

1. דער דאָקטער און הויפּט־אינספּעקטאָר איבערן געזונטהייטס־וועזן איז געווען איינער פון די, וועלכער האָט געמאכט דעם עקספּערימענט איבער דזשאָוסקין און גינגאָלדן כדי פּעסטצושטעלן, ווי לאנג עס דארף דויערן, ביז א באגראָבענער ביזן האלדז זאָל „קראפירען"!

2. דער זעלבער דאָקטער און אינספּעקטאָר האָט דורכגעפירט א צווייטן עקספּע־רימענט איבער קאזשעק פּרידמאן, דער ירחמיאלטשעס איידעם און איבער הערשקע יאקובאָוויטשן, וועלכע ער האָט געצוונגען אויפצוזעצן א לאָפּאטע האָלץ־טראָטשינעס. וועג זיי זענען פון יסורים און קראמפן געפאלן אין חלשות, האָט ער באפוילן אריינצוגיסן זיי צו גלעזער ריצנאייל אין די מיילער. דאָקטער דויטשער האָט זיי שפּעטער קוים דערמינטערט און דערראטעוועט. אָבער וואָכן זענען זיי געלעגן אין בעט און אויך שפּעטער ארומגעגאנגען מיט יסורים.

3. דעם דריטן עקספּערימענט האָט די זעלבע בעסטיע דורכגעפירט איבער א לאָדזשער פּרוי, עווא זילבערמאן, א מוטער פון פּינף קינדערלעך. אָט דער עקספּעריי־מענט איז געווען זייער א קורצער און האָט זיך געענדיקט מיטן טויט פון דער איינאונ־דרייסיק־יעריקער מוטער. דערציילט האָט עס אונדז, מיט א צעבראָכן הארץ, דער דאָקטער לאבענסקי: ער איז געווען דערביי, וועו דער אינספּעקטאָר איבערן געזונטהייטס־וועזן איז געקומען אין שפּיטאָל און געפרעגט, צי עס זענען דאָ געזונט־געווארענע, וואָס דארפן שוין דעם שפּיטאָל פארלאָזן. יאָ, — האָט דאָקטער לאבענסקי געענטפערט און אים איבערגעגעבן די קראנקן־קארטע פון דער פרוי עווא זילבערמאן. דער אינספּעקטאָר האָט געמאָלדן, אז פארן פארלאָזן דעם שפּיטאָל, מוז זי באקומען אן איינשפּריצונג. ער האָט געהייסן רופן דער פרוי און א קראנקן־שוועסטער, וועלכע ער האָט איבערגעגעבן אן אמפּולקע און געהייסן איינשפּריצן אין דער לינקער האנט. באלד נאָך דער איינשפּריצונג האָט זיך די פרוי באקלאָגט, אז עס שטעכט איר אין דער ברוסט. „זאָ איסט גוט!" האָט דער באנדיט געענטפערט, קוקנדיק אויפן זייגער. „ביטע רוהע נאָך צוויי מינוט". דאָס זענען געווען צוויי מינוט פון שוידערלעכע יסורים. צו די צוויי מינוט איז די פרוי

געשטאַרבן! „יא, עס שטימט!" — האָט דער אויסוווּרף געזאָגט צופרידן און פארלאָזן דעם שפּיטאָל.

— מיינע הערן, — האָט ד"ר לאבענסקי געזאָגט — נישט צו זיין מער אויס־געשטעלט אויף אזעלכע מעדיצין־מאַרדן, מוז מען א טראכט־טון וועגן איינאַרדענען א באזונדער יידישן שפּיטאָל!

ד"ר לאבענסקי האָט טעג און נעכט אוועקגעגעבן, ריזיקירט מיט זיין געזונט, מיט זיין פרייהייט און מיט זיין לעבן, צו העלפן אונדז אין אָט די אלע נויטן. אָבער די געסטאפּאָ האָט זיך דערוווסט פון אלע זיינע טעטיקייטן לטובת אונדז. זי האָט דעם גרויסן מענטשן־פריינט ארעסטירט און א געשמידטן אין קייטן, — פארשיקט קיין אוישוויץ, ווו זיי האָבן אים אומגעבראכט.

זאָל דאָ דעריבער אין אונדזער ספר־סקערניעוויץ, צווישן די נעמען פון אונדזערע קדושים וטהורים, פאראַייביקט־וועלן דער נאָמען פון הערלעכן מענטשן, יידן־פריינט און מארטירער ד"ר לאבענסקי.

דער קאָמיטעט האָט באקומען א בריוו פון קרייז־הויפטמאן, אין וועלכן ער טיילט־מיט, אז ער נאָמינירט דעם געוועזענעם יידישן הילפס־קאָמיטעט פון היינט־אָן, אלס רעפּרעזענטאַנט פון דער יידישער באפעלקערונג אין סקערניעוויץ, אונטערן נאָמען „יודענראט". אלס „יודענעלטעסטן" באשטימט ער דעם געוועזענעם קאָמיטעט־פּרעזעס הערמאן גוזשיק. ער באפולמעכטיקט דעם יודענעלטעסטן צו שטרייכן צוויי מאן פון די צוועלף פאַרוואלטונגס־מיטגלידער, לויט זיין אייגענעם איינזען און אויף זייער אָרט אומבאדינגט נאָמינירן די צוויי יידישע דאָקטוירים, וואָס געפינען זיך אין שטאָט. פון דעם געענדערטן צוזאמענשטעל — זאָפאָרט אים צו וויסן געבן.

אויף דער תיכף־צוזאמענגערופענער דרינגענדער זיצונג, זענען אויסגעשטראָכן געוואָרן מלך גרייעק און אפרים טראָבע, כדי פלאַץ צו מאכן פאר א דריטן, וואָס האָט זיך דערוועגן ביים קרייז־הויפטמאן זייער באמיט...

דער צוזאמענשטעל פון יודענראט איז געווען פאלגענדער:

הערמאן גוזשיק — יודען־עלטעסטער.
אברהם ראָזענבלום — וו. יודען־עלטעסטער.
עזריאל קוטשינסקי — קאסירער.
משה מאנדעלבוים און יונה דושאלאָווסקי — אפּראָוויזאָריש־אָפּט.
פינעק פוקס — ארבייטס־איינזאַץ.
ד"ר דויטשער און ד"ר ראָזענטאל — געזונטהייטס־אָפּט.
מלך קירענבערג, י. מ. טיבער, יענקל בערמאן און יחיאל ווייגאכט — ווירטשאפּטס־קאָמיסיע.
יוסף האוס — סעקרעטאר.

אין יידישן שפיטאל בעת דער טיפוס-עפידעמיע

דאָס פערסאָנאל פון יידישן שפיטאל

אין דער אָנגעשטרענגטער ארבעט ביים בויען דעם יידישן שפיטאָל און אין א סך אנדערע הילף, אין וועלכער דער קאָמיטעט האָט זיך געוויטיקט, איז אונדז בייהילפיק געווען א באזונדערס־אויסגעווייליטער קאָמיטעט, אין וועלכן עס האָבן זיך געפונען:

ר׳ צדוק צודקאָוויטש, אדוואָקאט וועריטהיים, מאיר גוטמאן, געצל הערשקאָרן און משה גדליה גרייעק.

ח.

פסח אין איזאָלאציע־הויז

א הויכער געסטאפּאָ־אָפיציר איז אריינגעקומען אין דער באגלייטונג פון צוויי זשאנדארמען. ער איז געווען באהאָנגען מיט קרייצן און מדאלן. פאָרגעשטעלט האָט ער זיך אלס דער אפראָווּיזאציע־שעף איבערן גאנצן וואַרשעווער דיסטריקט. ער האָט דערקלערט, אז ער איז געקומען זיך אדורכצושמועסן מיט אונדז וועגן דער שפּייז־צוטיילונג אויף פסח, וואָס פאלט־אויס, לויטן יידישן לוח, אין צוויי וואָכן ארום... ער האָט געווּוסט וועגן יידישן לוח און גוט געדענקט די דאטע...

געמיטלעך, ווי ביי זיך אין ביורָאָ, האָט ער זיך געזעצט צו אונדזער שרייב־טיש, גענומען א בלייפעדער, א נאָטיץ־ביכל און מיט א געשעפטסמעסיק־העפלעכן טאָן געפרעגט:

— מיינע הערן, אייגנטליך, ווי פיל ציילט היער די יודישע באפעלקערונג?

נישט דערוואַרטנדיק קיין גוטס און נישט־באנעמענדיק, וואָס ער איז דאָ אויסן, האָבן מיר זיך איבערגעקוקט און נישט תיכף געענטפערט. דער אָפיציר האָט זיך גוט־מוטיק צעלאכט:

— כאכאכא!... אבער האבען זי קיינע אנגסט. איך בין קיין זשאנדארם!...

מיר האָבן אלץ נישט געהאט די דרייסטקייט צו ענטפערן, נישט וויסנדיק וווהין ער צילט. צעשראָקענע האָבן מיר שוין געווארט אויף קלעפּ און אנדערע אכזריותן, וואָס ביי די לייט איז עס אומפארמיידלעך. נאָכוואָס איז ער דאָ אהערגעקומען? — האָבן מיר זיך געפרעגט — וואָס פלאנט ער דאָ? וואָס גייט דאָ אויף אונדז?

דער געסטאפּאָ־אָפיציר האָט פארשטאנען אונדזער שווייגן. ער האָט זיך נישט אויפגערעגט, נישט בייז געווּאָרן, פארקערט: ער האָט א שמייכל־געטון און גענומען רעדן וועגן זיך... פון בארוף איז ער אן אגראָנאָם־אינזשיניער — האָט ער דערציילט. — ער האָט א גרויסע לאנדווירטשאפט אין עסטרייך. אינדערהיים האָט ער א פרוי מיט צוויי קליינע קינדער. (ער האָט אריסגענומען זייער בילד און געגעבן אונדז צו באקוקן). דעם איצטיקן אמט זיינעם, זאָגט ער, האָט מען אים צוגעטיילט טאקע דערפאר, ווייל ער איז א לאנדווירט. ער איז זייער באפריינדעט־געווען מיט די יידן אין זיין געגנט און ער פלעגט אפילו רעדן מיט זיי יידיש... יעדן ערב פסח פלעגן די יידן קומען אין זיין

פארם, קויפן ווייך אויף מצות. יאָ, ער געדענקט געוויס די דאטע און דער יידישער יום־טוב איז אים דעריבער זייער גוט באקאנט...

נאָך אָט דער דערציילונג, האָט זיך אונדזער סעקרעטאר, יוסף האוס, אָנגענומען מיט מוט און דערקלערט, אז קיין גענויע סטאטיסטיק פון דער יידישער באפעלקערונג פארמאָגן מיר לייַדער נישט. אָבער אורטיילנדיק לויט די שפּייַ־קאַרטן וואָס מיר באקומען, זענען דאָ איבער זעקס טויזנט מיט צוויי הונדערט נפשות.

דער אפּאָוויזאציע־שעף האָט באדאנקט פאר דער אינפאָרמאציע און געבעטן, אז אונדזערע פאָרשטייער זאָלן מאָרגן קומען אין דער אפּאָוויזאציע־אָפּטיילונג. ער וועט שוין דאָרט איבערלאָזן די געהעריקע פּאַראַדענונג.

ער געזעגנט אונדז און מיר באגלייטן אים צום ארויסגאנג. אָבער אין דעם מאָמענט קומט אונדז אָן אנטקעגן דער דאָקטער דויטשער, וועלכער שטייגט־ארויף אויף די טרעפּ. דערזעענדיק דעם געסטאפּאָ־אָפּיציר, האָט דאָקטאָר דויטשער אויסגעטון זיין הוט און זיך אוועקגעשטעלט אָן דער זייט, פריי צו מאכן דעם אדורכגאנג. אָבער דאָ איז געשען דאָס, וואָס מיר אלע האָבן דערוואַרט פריער און שוין געמיינט, אז מיר וועלן האָבן אָפּגעקומען אָן דעם.

אונדזער „העפּלעכער" און „פּריינטלעכער" געסטאפּאָ־אָפּיציר האָט צוגערופן דעם דאָקטער דויטשער און אים געפרעגט, וואָס עס באדייט דער צייכן אויף זיין אָרעם. וויַיל אויסער דעם „יודען־צייכען", האָט נאָך דויטשער געטראָגן אויף זיין ארבל א באנד מיט א קרייץ און מיט דער פּוילישער אויפּשריפט „לעקאַרזש". א באנד מיט אזא צייכן און אויפּשריפט האָט, לויט דער פאראַדענונג פון דעם געזונטהייטס־שעף, געמוזט טראָגן יעדער יידישער דאָקטער און סאניטאר. דאָקטער דויטשער האָט עס אלץ העפּלעך דערקלערט. אָבער אייַדער וואָס־זשע, האָט דער דייטשער „יידנפּריינט", וואָס איז אונדז געקומען פארזאָרגן מיט א כשרן פּסח, אראָפּגעלאָזן דאָקטער דויטשערן אזא פּאטש, אז מאָמענטאל האָט פון זיין מויל און נאָז געוומען שטראָמען בלוט. זיין קאָפּעליוש האָט זיך אראָפּגעקאָלערט פון די טרעפּ. א פארבלוטיקטן באפעלט ער דעם דאָקטער שטיין צו בלייבן און מיט זיין שפּיצרוט נעמט ער אים קאטעווען איבערן פּנים, איבערן קאָפּ, וון ער טרעפּט. ווי ער וואָלט דאָ געהאט פאר זיך דעם ערגסטן פארברעכער.

וועג ער איז מיד געוואָרן פון שלאָגן, האָט דער געסטאפּאָ־וואָלף ברומענדיק און קריצנדיק מיט די ציינער, פארלאָזן דעם לאָקאל. מיר זענען געשטאנען דערשיטערט, מיט אָפּגענומענע הענט און פיס. דאָס בלוט אין אונדזערע אָדערן האָט געגליווערט. און מיר האָבן בשום־אופן נישט געקאָנט פארשטיין: ווי קען עס א קולטורעלער מענטש, מיט העכערער בילדונג, וועלכער רעדט אזוי פריינטלעך, פלוצלונג פארוואַנדלט־ווערן אין אזא בעסטיע?! מיר האָבן עזוכט די סיבה פון דעם רשעס צאָרן און דערגאנגען: די פּוילישע אויפּשריפט אויפן דאָקטערס ארבל: לעקאַרזש, האָט אויף דייטש א גאנץ אנדער און נישט גאָר אנשטענדיקע באדייטונג. דאָקטער דויטשער האָט דאן טאקע די אויפּשריפט באזייטיקט.

צומאָרגנס איז דער זעלבער געסטאפּאָ־אויסוווּרף ווידער געווען געמיטלעך און העפלעך, ווי נעכטן, פּאר זיין אָנפאל אויפן דאָקטער דויטשער. ער האָט אויפגענומען אונדזערע צוויי דעלעגירטע, אברהם ראָזענבלום און משה מאנדלבוים, אין אפּראָוויזאציע־אמט און נאָך א קורצן שמועס מיט זיי, — האָט ער באפוילן די ביוראָ־בעאמטע, ארויס־צוגעבן פּאר די סקערניעוויצער יידן „א ספּעציעלע ווייגאכטס־צוטיילונג": ווייצן־מעל, צוקער, פּעטס, פּלייש, ציבעלעס און אנדערע ירקות. ער האָט אפילו ארומגערעדט מיט די דעלעגירטע די מעגלעכקייט פון אויסטוישן געווּיסע פּראָדוקטן אויף ספּעציעל־כשרה... מיט איין וואָרט: דער טייוול איז אויף א מאָמענט ווידער א מענטש געוואָרן...

די צוטיילונג האָט דער קאָמיטעט איבערגעגעבן צו דער דיספּאָזיציע פון א ספּע־ציעלער קאָמיסיע, וואָס איז באשטאנען פון: מורה־הוראה ר' משה פּערקאל, ר' צדוק צודקאָוויטש, אברהם יצחק ליפשטאט, מאיר גוטמאן, עליע־מנחם שפּיגעל, בעריש זאקאן און עטלעכע חסידישע בחורים פון רבינס בית־מדרש.

אויסער דעם, האָבן מיין פּרוי, דבורהלע, און מלך קירענבערגס פּרוי, לאה, דורכ־געפירט א באזונדערע אקציע, וואָס איז געווען א מוסטער פון הכנסת־אורחים. אין דער אקציע, פון וועלכער דער קאָמיטעט האָט כמעט נישט געווּוסט, האָבן אויך אנטייל־גענומען דעם מורה־הוראהס צוויי זין לייבעלע און בן־ציון און דער זייער טיכטיקער חיימל גרינבערג, ציטרינאָווסקיס אייניקל. ערב פּסח האָט די פּאַרוואלטונג דערהאלטן אן איינלאדונג צו א סדר אין איזאָלאציע־הויז. מיר האָבן געלייענט און געשטוינט. אָבער איבעראשט זענען מיר געוואָרן, ווען מיר זענען אהין צום סדר געקומען. אזש טרערן האָבן זיך אונדז געשטעלט אין די אויגן.

ארום לאנגע, ווייס־געדעקטע טישן, מיט לייכטער און ברענענדיקע ליכט, זענען געזעסן איבער צוויי הונדערט מאן. אלע — ציכטיקע, מיט צעשטראלטע געזיכטער. פּאר יעדן מנין יידן — א פּיין־סערווירטער סדר־טעלער. ביים מיטלסטן טיש, אויבן, זענען געזעסן עטלעכע פרויען. אויף זייערע שויסן האָבן זיי געהאלטן די עלטע יתומים־לער, אפּגעוואשענע און איבערגעטאָענע אין נייע בגדימלער.

פּאר אונדז, דעם קאָמיטעט, צוזאמען מיט דער רעליגיעזער קאָמיסיע, איז געווען סערווירט א ספּעציעלער טיש. דער מורה־הוראה האָט געטראָגן זיין שטריימל און די אטלאסענע קאפּאָטע. ער הייסט אלעמען אָנגיסן די כוסות, נעמט זיין אייגענעם כוס אין דער האנט און הויבט־אָן מאכן קידוש. זיין שטימע ברעכט־זיך, פון די אויגן פלייצן טרערן. סברי מרנן ורבנן — כליפּעט ער ארויס און פון אלע עקן זאל טראָגן־זיך שליוכצן.

דאָס איז געווען דער ערשטער און דער לעצטער סדר, אונטער דער נאצישער הערשאפט, אין סקערניעוויץ.

ט.

פרילינג 1940

א נס מן השמים: די ערשטע מילדע שטראלן פון דער פרילינגס־זון האָבן פלוצלונג און געגלעך אָפּגעשטעלט די שרעקלעכע טיפוס־עפּידעמיע!... אפילו די קראנקע זענען געזונט־געוואָרן!... אלע האָבן מיר געבענטשט דעם פרילינג און אויפגענומען דעם נס, ווי אן אָנהויב, ווי א בשורה אויף בעסערע צייטן...

אָבער ליידער. דער יידישער גורל איז שוין געווען א געחתמעטער און די הארציק־סטע תפילות האָבן שוין דעם גזר נישט געקאָנט צערייסן.

געדענקט איר דאָס ראָמאנטיש געסעלע צווישן פאלאץ און קאָזלאָווסקיס ווילע? דאָס געסעלע פון אונדזערע וווּנדערלעכע שפאציערגענג? — איצט איז דאָרט געווען דער דייטשער ארבעטס־אמט און קעגנאיבער — דער עקזעקוציע־פלאץ, וואָס אלע יידן מוזן אדורכגיין אונטער די קלעפ פון דער געסטאפּאָ מיט דעם הויפט־באנדיט פּאָוזע בראש. גייענדיק צום ארבעטס־אמט, קוואליפיצירט צו ווערן, צו וועלכער שקלאפן־ארבעט צוגעטיילט צו ווערן, מוז יעדער יייד אדורכגיין די געסטאפּאָ־בראנד. אָפּט ווערט עמיץ אריינגעשלעפּט אין גאָרטן פון דער געסטאפּאָ, ווו ער ווערט געשלאָגן און צעביסן פון אָנגעריצטע הינט. סיי די צוויי־פיסיקע און סיי די פיר־פיסיקע הינט לאָזן נישט אָפּ זייער קרבן, איידער ער ווערט אויסגעווייקט אין זיין בלוט.

אויף דעם בילדל זעט מען יחזקאלע נייַמאנען, דער בלינדער פייגעס זון. א צעשלאָגענער ליגט ער אויף דער ערד און דער באנדיט, וואָס שטייט רעכטס, אין פראָנט, רייצט אויף אים זיין הונט.

יחזקאל נייַמאן ווערט צעביסן פון דייטשע הינט

און דאָ, אויף דעם בילד, צווישן די צעבליטע פרילינגס־בוימער, שטייען יידן ערב און נאָך קלעפ, קוואליפיצירט צו ווערן.

אָבער אויך אין שטאָט איז עס שוין נישט מעגלעך רוהיק די גאס אדורכצוגיין. עס דרייט זיך ארום דער בארימטער סאדיסט „שמול" און צענדליקער אנדערע סאדיסטישע

פון רעכטס: משה, הערצקע לאנדעס זון, כעלעמערס זון, מרדכי דוד גאָלדבערג, דער לעדער־סוחר, דעם לאָמען מענדלס זון (מען זעט בלויז זיין פנים), נחמן דוד גרייעק, איטשע ראָזענפעלד, איטשע ליפשיץ, חיים פנחסס זון, שמעקאנאָווסקעס אייניקל.

שמולס, וואָס פלעטן קעפ, שלאָגן און ממיתן. קודם־כל האָבן זיי געשלאָגן יעדן ייד פאר נישט אראָפנעמען דאָס היטל פאר זיי. און אז יידן האָבן אָנגעהויבן, כדי אויסצומיידן די מערדערלעכע קלעפ, אראָפצונעמען די היטלען, — האָבן זיי געשלאָגן פאר דער יידישער „חוצפה", צו באגריסן א דייטש...

אָט איז א כאראקטעריסטיש בילד פון יענער צייט. דאָס בילד איז געזומען־ געוואָרן אין קליינעם מאַרק, נעבן שאטקאָווסקיס געסעלע. אין הינטערגרונט זעט מען ראָלינסקיס הויז און די נידעריקע הייזעלעך, ווו עס איז געווען הענער שטשופאקס געוועלבל און סקראפס יאטקע. דאָרט, אין דער אָפּיצינע, איז געווען דאָס אלעקסאנדער שטיבל. דאָ האָבן די מערדער געכאפט דעם ראש־הקהל ר׳ צדוק צודקאָוויטש, משה גדליה אבראמאָוויטשן (לינקס) און דעם געוועזענעם ראטמאן און דאָזאָר אלטער לעווקאָוויטש (רעכטס). אן אויסגעהונגערט דאר מיידעלע איז אויך געצוונגען צו שטיין אָן דער זייט און צוקוקן, ווי מען איז מבייש יידן.

קודם איז „געגאנגען די קאָמעדיע", די דייטשע פארווייַלונג: אָנטון און אויסטון די היטלען. צוויי זאָלן אויסטון און איינער זאָל אָנטון און דערביי זאָלן זיי אלע לאכן. דאן פאָטאָגראפירט מען די לאכעדיקע, „פריילעכע" יידן, וועלכע לעבן אזוי גליקלעך אונטער דער דייטשער אָקופאציע...

נאָכן פאָטאָגראפירן האָט זיך אָנגעהויבן די עקזעקוציע. אלע דריי יידן זענען מער־ דערלעך צעשלאָגן־געוואָרן. ר׳ צדוק צודקאָוויטש איז פון אָט די קלעפ אויף זיין גאנצן קערפער, געלעגן עטלעכע וואָכן אין בעט.

יאָ, פרילינג. דער וווּנדערשיינער מאָנאט מאי... אָבער אנשטאָט אויף שפאציר־ גענג און פארווייַלונגען, איז אונדזער גאנצע יוגנט אוועקגענומען־געוואָרן אין ארבעטס־ לאגערן, צו עבודת־פרך. איין ארבעטס־לאגער איז איינגעאָרדנט־געוואָרן אין וואָלא־

פינקושעווסקא. דאָרט האָבן אונדזערע יינגלעך געמוזט קאָרטשעווען פיעניעס (ארויס־נעמען די בוימער־שטאמען מיט די וואָרצלען) און צוגרייטן דעם באָדן, אדורכצופירן דאָרט א שאָסיי, ווי איר זעט אויף דעם בילד:

עבודת־פרך אין ארבעטס־לאגער
וואַלא־פינקושעווסקא

דער צווייטער ארבעטס־לאגער, וווּ די ארבעטס־באדינגונגען זענען געווען פיל לייכטער, איז געווען אין סטראָקאטשעס גוט סטראָבאָוו.

א פאָר וואָכן שפעטער, אין יוני 1940, האָבן מיר באקומען אן ערגערע ידיעה פון דער לויוויטשער אונטערערדישער אָרגאניזאציע. די ידיעה האָט אונדז געבראכט חנהלע, אפרים ליבערמאנס פרוי: אין דער לובלינער געגנט, ביי דער סאמער גרענעץ מיטן ראטנפארבאנד, ווערט צוגעגרייט א גרויסער קאָנצענטראציע־לאגער פאר די יידן פון דעם גענעראל־גובערנאמענט. מיר האָבן זיך אויך דערוווסט, אז דער יידנפריינט סטראָקאטש האָט געמאכט אלע באמיאונגען, אָפצורופן די גזירה, אָבער געלונגען איז אים נאָר צו פארקלענערן די צאָל בחורים ארויסצושיקן.

דאן האָט זיך די געסטאפּאָ אויך א נעם־געטון צו אונדזערע פרויען און טעכטער, טרייבנדיק זיי צו די שווערסטע קאטאָרגע־ארבעטן.

פון לינקס: נח שמולעוויטשעס ברודערן־טאַכטער, ישראלקע קריגערס שנור, הינדע שוואַרץ, יצחק פרייליכס שנור, סענדערס פרוי, אברהם לעוויס טאַכטער. משה שעראַקאַווסקיס טאַכטער רייזעלע, דעם קליינעם שמחהלעס טאַכטער. דוד וועבס פרוי (פריער: זינגערוונא).

ג ע ט א

עס האָבן נישט געהאָלפן אונדזערע אינטערוועגן און אונדזערע פארצווייפלטע ראנגלענישן במשך לאנגע וואָכן. אונדזערע כלל־טוער האָבן, נישט איינמאָל, ממש דאָס לעבן איינגעשטעלט, אָפצוהאלטן דעם פינצטערן גזר. אָבער אלץ איז געווען אומזיסט: יידן זענען געצוונגען־געוואָרן אליין צו גראָבן גריבער, אריינשטעלן סלופעס און אָפּצוימען פאר זיך א געטא.

דעם אכטן אויגוסט 1940 האָט דער קאָמיטעט באקומען א באפעל פון דעם קרייז הויפטמאן, במשך פון פינף טעג צוצושטעלן אים די רשימה פון א נייער פארוואלטונג, פון א יידישער רעפרעזענטאנץ, וואָס ער באצייכנט אלס „יודענראט". דער יודענראט דארף באשטיין פון 24 פערזאָן. גלייכצייטיק דארף אים צוגעשטעלט־ווערן א רשימה פון 25 פערזאָן, פעהיקע צו דינען אין א יידישער פאָליציי.

עס איז געווען געוואָרן אן אלגעמיינע פארזאמלונג, וועלכע האָט אויסגעדריקט אנערקענונג און דאנק דער ביז־איצטיקער פארוואלטונג און געפאָדערט, אז די פארוואל־טונג זאָל בלייבן אויף ווייטער. עס זאָלן נאָר צוגעקאָמפּטירט־ווערן נאָך צוועלף פערזאָן. די צוועלף פערזאָן זענען אויסגעוויילט־געוואָרן, ווי אויך די 25 פערזאָן פאר דער פאָליציי.

און אט איז דער אלגעמיינער צוזאמענשטעל פון דער סקערניעוויצער „יידישער רעגירונג":

מיטגלידער פון פריערדיקן קאָמיטעט:

1. הערמאן גוזשיק
2. אברהם ראָזענבלום
3. עזריאל קוטשינסקי
4. ד"ר אברהם דויטשער
5. ד"ר ישראל ראָזענטאל
6. מלך קירנבערג
7. יענקל בערמאן
8. יונה דזשאלאָווסקי.
9. ישעיהו משה טיבער
10. משה מאנדלבוים
11. יחיאל ווייגאכט
12. פינעק פוקס.

די נייַ־דערווייַלטע אלס צוגאָב:

13. משה פערקאל, מורה־הוראה
14. צדוק צודקאָוויטש
15. ד"ר מאָריץ זאקס (פליט פון לאָדזש)
16. מאיר ראָזענטאל
17. אדוואָקאט ווערטהיים
18. פייוויש מיימאן
19. משה גדליה גרייַעק
20. בעריש זאקאָן
21. געצל הערשקאָרן
22. מאיר גוטמאן
23. מלך גרייַעק
24. אלטער לעווקאָוויטש.

סעקרעטאר: יוסף האוס

רשימה פון דער יידישער פאָליציי:

(צוליב געוויסע סיבות איז די צאָל פון 25, פארגרעסערט־געוואָרן אויף 30)

1. ד"ר מאָריץ זאקס (קאָמענדאַנט)
2. זעליק ראָטמאן (וויצע קאָמענדאַנט)
3. מלך גרייַעק (2 וויצע קאָמענדאַנט)
4. שמחה צודקאָוויטש
5. שמואל אליעזר שפיכלער
6. דוד וועב
7. נח שמולעוויטש
8. ישראל שעניצער
9. אפרים טראָכע
10. מאָניעק גוטמאן
11. לאָלעק פינקלשטיין
12. לאָלעק ווערטהיים
13. ישראל גלאָווינסקי
14. אברהם גלאָווינסקי
15. אליעזר לעווענבערג
16. פייוול רייכמאן
17. יאָסל רייבענבאך
18. חיים יצחק לעווקאָוויטש
19. אברהם יענקל לעווקאָוויטש
20. משה זילבערשאַץ
21. ישראליק האָפמאן
22. משה נעלסאָן (פליט פון לאָדזש)
23. מענדל שאַץ (פליט פון וולאָצלאָווק)
24. א. קאָלניעזשיק (פון אלעקסאנדער)
25. איטשל פראשקער (פון זגיערזש)
26. זיגמונד בלאט
27. ניסן עליע פרענקעל
28. אליהו קירנבערג
29. יאָסל קרוליצקי
30. יאָשקע עלשטיין.

דער „יודענראט" האָט נאָמינירט:

אדוואָקאט ווערטהיים,	אלס ריכטער אין יידישן געריכט
יצחק שעוואָץ,	אלס לייטער פון דער פּאָסט אין געטאָ
בעריש זאקאָן,	אלס קאָמיסאר אינעער די יידישע הייזער
דוד שטשופאק,	אלס קאסירער פון באָד־אנשטאלט
יוסף האוס,	אלס קאָנטראָלער איבער די פינאנץ־אינסטיטוציעס
ד"ר אברהם דוויטשער,	אלס געזונטהייטס־שעף.

די אויבנאויסגערעכנטע רשימות פון די אויסגעוויילטע פערזאָנען, זענען צוגעשטעלט־געוואָרן אין דער קריזיס־הויפּטמאנשאפט, צום רעגיסטרירן.

אויסער די אויבן־אויסגערעכנטע דרייסיק פערזאָן אין דער פּאָליציי, האָט ד"ר ראָזענטאל געשאפן נאָך א פּאָליציי, וואָס האָט זיך געהרופן „סאניטאר־פּאָליציי". זי איז באשטאנען פון 20 פערזאָן. היות אָט דער אויפּטו איז נישט געקומען פון קאָמיטעט, אָדער פון „יודענראט", — פארצייכן איך נישט זייערע נעמען.

עס זענען געווען אָפּטימיסטן, וועלכע האָבן געגלויבט, אז אין אָפּגעשלאָסענעם גטאָ וועט מען נישט זיין אויסגעשטעלט אויף דייטשער אכזריות און מען וועט כאָטש לעבן רוהיק. די האָפּענונג איז אויך באלד צעשטערט־געוואָרן: זשאנדארמעריע, מיט דער הילף פון דער שווארצער „זאָנדער־קאָמאנדאָ" זענען איצט געגאנגען פון הויז צו הויז, דורכגעפירט רעוויזיעס און צוגענומען יעדע ווערטזאך, וואָס איז זיי נאָר געקומען אין די הענט־אריין. אלס דאנק פאר דאָס צוגענומענע, האָבן זיי געשלאָגן מכות־רצח. און ווידער האָבן זיי באפוילן, זיך צו שטעלן צום ארבעטס־אמט אויף א נייער רעגיס־טראציע און קוואליפיקאציע.

און דאָ גייען צו דער ארבעט חייה־דבורהס איידעם און ישעיהו שלמה ליפשיץ, יענקל מלמדס זון: (זייט 588).

דערקענט איר דעם פלאץ? דאָס איז אויך דער באטאָרעגאָ־גאס, נעבן דעם הייזל, ווו עס איז געווען ירחמיאלס בעקעריי. קעגנאיבער איז חיים דוד גרייעקס הויז, ווו עס איז געווען דאָס געוועלב פון יחיאל וויינאכט. אָט צווישן די ביידע הייזער, ראָג בא־טאָרעגאָ־סטריקאָווסקא, איז אויפגעשטעלט־געוואָרן די בריק, וואָס האָט געענדערט דעם אויסזען פון אונדזער גאס, פון אונדזער היימישער שול־גאס. זעט די בריק און די געטאָ־פלויטן, וואָס זענען אויפגעשטעלט־געוואָרן אזוי הארט צו די הייזער, אז פון איין הויז צום צווייטן איז אוממעגלעך געווען דורכצוגיין: (זייט 588).

דער פרייער וועג צווישן די פלויטן, אונטער דער בריק, איז אויסערן געטאָ. דאָס איז די אריש זייט... דער וועג, וואָס פירט צו די קאָשארן. און אָט דאָס בילד איז ג־נומען פון דער געטאָ־בריק אראָפּ. דאָס איז די סטריקאָווסקא, וואָס פירט צום קליינעם מארק. לינקס זעט מען דאָס הויז, ווו עס איז געווען אונדזער „באנק לודאָווי". א יידישע

די פיאַטרקאַווער גאַס אַפּגעשלאָסן פון ביידע זייטן מיט פּלויטן.
יידן ארבעטן אויפן שאַסיי

גאס דארף נישט קיין ברוק און דארף נישט קיין טראָטוארן. די שטיינער און די טראָ־טוארן זענען אויסגעגראָבן און אוועקגענומען־געוואָרן, איבערלאָזנדיק פאר אונדז בלאָ־טיקע גריבער.

דעם 7 סעפטעמבער 1940, וועו די גאנצע אָפּצוימונגס־ארבעט איז געווען פאר־ענדיקט, איז ארויס דער באפעל, אז יידן טאָרן מער נישט פארלאָזן דעם געטאָ־שטח. ארויסגיין פון געטאָ האָבן שוין איצט געמעגט נאָר די פערזאָנען, וועלכע האָבן געהאט אָפּיציעלע דערלויבענישן פון דער מאכט און אויך די יידישע פאָליציי. אויפן בילד (זייט 590) זעט איר דעם אריינגאנג אין געטאָ, פון מארק, צו דער ראוער גאס. אינ־דרויסן שטייען אָנגעזויפטע גויים, וואָס שעפן נחת פון אונדזער אומגליק און שאנד, אינעווייניק שטייען הונגעריקע, פארצווייפלטע יידן, וואָס קוקן טרויעריק צו דער פרייער וועלט. דאָס שילדל וואָרנט: ווויו־געביט פאר יידן. אריינגאנג פארבאָטן.

לויט דער פאראָרדענונג, דארפן היטן די געטאָ אויסערלעך: דייטשע זשאנדאר־מעריע און פוילישע פאָליציי. אינערלעך: די יידישע פאָליציי, וועלכע איז פאראנט־וואָרטלעך פאר דעם, אז קיין קריסטן זאָלן נישט אריינקומען.

אָבער דער דראנג צו לעבן איז שטארקער פון אלע פארצוימונגען. יידן האָבן געזוכט פרנסה און יידן האָבן אויסגעפונען פארשיידענע הינטערוועגן, ארויס און אריין־צוקריגן־זיך פון אין געטאָ. אויסגעפונען לעכער, גריבער, שפארונעס אין די געטאָ־

פלויטן. עס האָט זיך געשאפן א שטיקל קאָנטאקט מיט דער דרויסנדיקער, קריסטלעכער גאס און עס האָט זיך אָנגעהויבן א שטיקל האנדל (אן אומלעגאלער, פארשטייט־זיך). געהאָלפן דערצו האָט אונדזער יידישע פאָליציי. נישט אומזיסט איז דורכגעזיפט־געוואָרן יעדער איינער קאנדידאט אין דער פאָליציי־דינסט. מיר האָבן געזוכט אָרנטלעכע קינדער פון באלעבאטישע היימען אין שטאָט.

דער אריינגאנג אין דער ראוועך גאס
יידן קוקן ארויס פון די געטא־פלויטן.

ווער עס זענען די קריסטן און אויף וועלכן אָרט זיי ברענגען די איינגעקויפטע פראָדוקטן, האָבן בלויז איינצעלנע געוווסט. אלע פאליציאנטן האָבן געקאָנט איין גוי, דעם פויער מיטן יידישן קאָפּ, ווועלכער האָט געערעדט יידיש. ער איז געווען דער הויפט־

צושטעלער פון די פּראָדוקטן. ער איז געווען פּראַינטערעסירט, מיט לייב און לעבן, אז אלץ זאָל צוגעשטעלט־ווערן צו דער געהעריקער צייט און אויפן ריכטיקן פּלאַץ. מיר האָבן באוווּנדערט אָט דעם דרייסטן און ספּריטנעם פויער מיט זיין פורל, וועלכער האָט זיין קאָפּ איינגעשטעלט און האָט זיך אדורכגעגליטשט דורך אלע געפערלעכע ערטער...

ווער איז ער, דער פויער? און ווער זענען די אנדערע פויערים, וואָס ריזיקירן און פּארזאָרגן אונדז? — קיין שום ייִד האָט עס נישט געווּוסט.

דערקענן האָבן די דייטשן געפּאָרשט און געשמעקט און זענען יאָ דערגאנגען, ווער די פויערים זענען און פון וואנען זיי שטאמען.

אין איינעם א פּרימאָרגן זענען פּארן געטאָ־טויער פּארפּאָרן א היפּשע עטלעכע פורלעך מיט פויערים, באוואכט פון זשאנדארמעריע. די דייטשן האָבן באפוילן אויפצומאכן דאָס טויער און אריינצולאָזן די פויערים. די ייִדישע פּאָליציאנטן האָבן זיך קעגנגעשטעלט טענהנדיק, אז זיי האָבן א באפעל, נישט אריינצולאָזן קיין קריסטן. אָבער דאָ האָבן די פויערים און די פויערטעס אָנגעהויבן צו רעדן, שרייען, בעטן און רופן אויף מאמע־לשון, אויף ייִדיש...

באלד איז אונז קלאָר געוואָרן, אז דאָס זענען די ייִדישע איינווויינער פון די „באָאַדן", אָדער „קארטשעמקי", ווי דאָס אָרט האָט געהייסן אויף פּויליש. א טייל זענען נאָך געווען ייִדן און א טייל — משומדים, וואָס זענען שוין עטלעכע דורות אויסגעמישט מיט די דאָרטיקע קריסטלעכע פויערים. זיי זענען שוין אזוי פארגויאישט און פארפויערט געוואָרן, אז זיי האָבן שוין קיין ייִדישע צורה נישט געהאט און שוין אליין נישט געווּוסט, אז זיי שטאמען פון ייִדן. אָבער די דייטשע אריער, די היטער פון דער ריינקייט פון זייער ראסע, האָבן דעם סוד אויסגעפונען פון הינטער דער ערד. מען האָט די פארגויאישטע יידעלעך צוזאמענגענומען אויף די פורלעך, בארויבנדיק זייערע שפּייכלערס און שטאלן און גאנצן אָב און גוטס. אזוי ווי זיי גייען און שטייען, האָט מען זיי אהערגעבראכט און אריינגעשלייִדערט אין געטאָ — א צולאָג צום יידישן פּאָלק...

מיר האָבן געמוזט ענגער מאכן אונדזער ענגשאפט. צוזאמענרוקן די בעטלעך אין די הקדש־שטיבער, ווו מיר האָבן זיך אזוי אויך ענגוג געקוויילט. מיר האָבן געמוזט פּלאַץ מאכן פאר די פויערימלעך, וועלכע זענען צוריק געוואָרן יידן בגוואלד. אזוי האָט זיך פארגרעסערט די יידישע משפּחה אין סקערניעוויצער געטאָ.

פון דעסטוועגן, זענען אויך אויסערן געטאָ פארבליבן עטלעכע יידן, וועלכע האָבן געלעבט אויף אריש פאפירן. אייניקע קוריאָזן פון זייער „לעבן" און ווען דער מסירות־נפש פון א פאָר יידנפריינט, וועל איך דאָ דערציילן:

איך האָב שוין דערמאָנט וועגן פיל פליטים אין סקערניעוויץ, וואָס האָבן נישט אָנגעגעבן זייערע ריכטיקע נעמען אין קאָמיטעט, ווייל זיי האָבן געלעבט אויף פאלשע דאָקומענטן. איך האָב געקענט א מוטער מיט דריי טעכטער (בייגעל), וועלכע האָבן זיך

א געטאָ־נעסל

וואָס זיי האָבן געמאכט פון אונדזערע היימישע, יידישע גאסן!

אָנגעגעבן אלס „ווישעדלאָנע" פאָלאקן פון שליאָנסקער געגנט. אלס אזעלכע, האָבן זיי געמעגט קענען א פערפעקטן דייטש... מיט זייערע אייזערנע דאָקומענטן האָבן זיי געווינט אין דעם קרוטקע־נעסל, ביים אריסגאנג צום פלאָריאן־פלאָץ, אנטקעגן הויז וווּ עס האָט געווינט שיע מלמד. אירע דערוואקסענע טעכטער, שיינע מיידלעך, האָבן גערבעט אין דייטשע אינסטיטוציעס. זיי זענען באפריינדעט געווען מיט זשאנדארמען, וועלכע פלעגן קומען צו זיי אויף א גלעזל קאווע. דאָס יינגסטע מיידעלע איז געגאנגען אין שולע און יעדן זונטיק — אין קאָשטשאָל. די גאנצע משפחה האָט געטראָגן צלמימלעך און מאטקע־באסקעס אויף די העלדזער. אין שטוב זענען געהאנגען הייליקע בילדער. די פרוי האָט אונדז פארטרויט, אז נאָך עטלעכע יידישע בחורים און מיידלעך פארנעמען (אלס פאָלאקן) פאסטנס אין דייטשע אמטן. איין מיידל איז א קעלנערין אין זשאנדארן־קלוב. איין בחור (מעגלעך — זייער זון) איז א שאָפער אין דער געסטאפאָ...

און געוון איז א סקערניעוויצער יידּ, וועלכער האָט געארבעט אין דער בראָנפן־הורטאָוועניע אין מקווה־גאסל, אלס פורמאן. הערשל מילער האָט ער געהייסן. ער איז געווען טאמעלעס אן אייניקל און דעם גייעווערס אן איידעם. באלד ווי די דייטשן זענען

אריין אין סקערניעוויץ, איז ער געקומען צו מיר און געבעטן א טובה, א „קלייניקייט": אויסשטרייכן אים פון דער יידישער עווידענץ. ער זאָל איבערהויפט נישט פיגורירן אין די גמינע־ביכער.

— ווילסט ווערן א גוי?... — פרעג איך אים — די גאנצע שטאָט קען דיך דאָך אלס ייד...

— איך האָב שוין אלץ דערלייַדיקט... — ענטפערט ער רוהיק. און ער דערציילט מיר, אז אויפן סמך פון עדות, האָט ער אויסגעארבעט אָט אזא אויסטערלישן דאָקומענט, וואָס לויטעט אז: אין דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט א דייטשער מיליטער־מאן, מיטן נאָמען מיללער, פארגוואלדיקט זיין מוטער, וועלכע איז נאָך דאן געווען א מיידל. זי איז שוואנגער געוואָרן און ער, הערשל, איז דאָס דער זון פון יענעם דייטש... מיט אָט דעם דאָקומענט האָט ער זיך רעגיסטרירט אלס פאָלקס־דויטש און געבליבן ארבעטן אין דער בראָנפן־הורטאָוניע. ער קריגט א געהאלט, ווי א דייטשער בעאמטער, מיט אלע געהעריקע צוטיילונגען...

קיין ביכער, פון וואנען אים אויסצומעקן, האָבן שוין נישט עקזיסטירט. איך האָב אים צוגעזאָגט, צו האלטן די זאך בסוד און אים געבעטן: ער זאָל נישט ווערן אמאָל א משומד־להכעיס, נישט טאָן יידן קיין שלעכטס, זיין אָפגעהיט מיט דער צונג און פאר־קערט: ווען ער זיך אמאָל עפעס דערווייסן וועגן אָנקומענדיקער גזירה, א געפאר, זאָל ער קומען מודיע־זיין. טרערן זענען אים געקומען אין די אויגן. ער האָט מיר געגעבן זיין האנט און געשווירן ביי ווייב און קינדער, אז ער וועט תמיד העלפן יידן מיט וואָס ער וועט נאָר קענען.

און הערשל מילער האָט זיין וואָרט געהאלטן. נישט איינמאָל געקומען אָנזאָגן, וואָס מיר האָבן באצייטנס צו טון און פאר וואָס זיך אויסצוהיטן. פון צייט־צו־צייט פלעגט ער אריינווארפן א ביסל פראָדוקטן פאר דער פליטים־קיך און אונטעררוקן א הונדערטער פאר יידישע צוועקן. דער געטאָ־פלויט האָט אים צעשיידט פון ווייב און קינדער. זיי זענען געווען אינוויניק און ער — אינדרויסן. איך פלעג זיי אָפט בא־געגענען, אין אן אָפגערעדטער שעה, ביים געטאָ־פלויט און זיך דורכשמועסן דורך א שפאָרונע. דאָס קינד, וואָס די מוטער האָט געהאלטן אויף דער האנט, האָט אדורכגע־שטעקט א הענטל דורך א שפאָרע און הערשל האָט עס געגלעט און געקושט.

ווי פריער געזאָגט, האָט בלויז די יידישע פאָליציי, וועלכע פלעגט פירן יידן צו און פון דער ארבעט, — געהאט דערלויבענישן צו באווענגן־זיך אויסערן געטאָ. אויך געווויסע בעאמטע פון הילפס־קאָמיטעט, וועלכע האָבן אין פארשיידענע אָנגעלעגנהייטן געמוזט באזוכן רעגירונגס־אמטן, האָבן פארמאָגט אזעלכע דערלויבענישן. במילא האָב איך עס אויך פארמאָגט. גאָרנישט פריילעך איז מיר געווען צו גיין דורך די גויאישע גאסן, ווו דאָ נישט לאנג האָט געברויזט אן אימפעטפול יידיש לעבן. די קריסטלעכע שנאה און פרעמדקייט האָט געדריקט אויף מיין געמיט. די אומהיימלעכקייט האָט גע־טריבן און ווי נאָר איך האָב דערליידיקט מיינע ענינים, בין איך גלייך צום געטאָ, נישט

געגאנגען, נאָר געלאָפן. אמאָל האָט געטראָפן, אז איך האָב זיך באגעגנט מיט א יידיש פנים, מיט א פאָר יידישע אויגן... איך האָב פארשטאנען ווער דאָס זענען, ווו זיי האלטן זיך אויף, וואָס עס איז זייער אויפגאבע און וואָס זיי טוען דאָ: שליחים פון אן אונטער־ערדישער אָרגאניזאציע... העלדישע קעמפער קעגן דער היטלעריסטישער בעסטיע!... הייליקע יידן! די שכינה רוט אויף זיי! מיר האָבן זיך באגעגנט מיט די בליקן און איך האָב זיך דערפילט שטאָלצער, ווירדיקער!...

איינמאָל, ביים אריינגאנג אין מאגיסטראט, האָב איך באגעגנט א באקאנט לאָ־דזשער מיידל, א טאָכטער פון א פארמעגלעכן סוחר אויף נאָוואָמיעיסקא 22. דאָס בלוט איז איר געקומען אין פנים אריין און זי האָט געמאכט א באוועגונג, ווי זיך צו דער־נענטערן און מיר עפעס זאָגן. כדי אויסצומיידן אן אומגליק, האָב איך זיך אָפגערוקט און ארויף אין ביוראָ, צום בעאמטן פיזשאק. מאריאן פיזשאק און עמיליא סענקאָווסקא זענען געווען די איינציקע בעאמטע אין מאגיסטראט, וועלכע זענען געווען אויפריכטי־קע יידן־פריינט. א סך מאָל האָבן זיי ביידע ריזיקירט מיט זייער אייגן לעבן, צו ראטע־וען אומגליקלעכע יידן. איך האָב פיזשאקן דערציילט וועגן דעם מיידל, וואָס שטייט אונטן, נעבן דער פאָליציי. ער איז באלד אראָפגעלאָפן און צוריקגעקומען מיט איר. דאָס מיידל האָט מען גענדערפט ערגעץ באשטאטן און פיזשאק האָט זיך געמוזט אדורכ־שמועסן מיט איר אומגעשטערט. מיר זענען געפאלן אויף א המצאה, אריינצוקריגן זיך אין געטאָ און אין א האלבע שעה ארום זענען מיר שוין געזעסן ביי מיר אין שטוב.

פיזשאק האָט נאָך פריער געהאט באקומען א בריוול פון דער לאָדזשער אונטער־ערדישער אָרגאניזאציע, ער זאָל צוגרייטן דאָקומענטן פארן מיידל מיט א בחור. ער האָט די דאָקומענטן אויסגעארבעט און כדי צו מאכן דעם ענין זיכערער, איז אים אייג־נעפאלן דורכצופירן א „שליוב" אין סקערניעוויצער קאָשטשאָל און דער גלח זאָל זיי מאכן פאר קריסטלעכע מאן־און־וויב. היינט טאקע דארף זיין דער שליוב. אָבער דאָס מיידל דערציילט, אז דער בחור (איר ברודער) איז פארהאלטן־געוואָרן אויף דער באן און ער געפינט זיך אין דער פאָליציי. פיזשאק איז גלייך אנטלאָפן. ער האָט שוין איצט געמוזט ראטעווען דעם בחור צוליב זיך אליין. עס האָט טאקע לאנג נישט געדויערט און ער האָט דעם בחור געבראכט. אויפן אָרט פון בחור, האָט ער אריינגעזעצט א שגץ פון דער אונטערגרונט־באוועגונג... נאָך אן אויספאָרשונג, האָט מען דעם שגץ באפרייט... דעם זעלבן טאָג איז פאָרגעקומען דער צוגעגרייטער „שליוב" און דאָס „גליקלעך פאָר־פאָלק" איז צוריקגעפאָרן קיין לאָדזש.

ביי דער געלעגנהייט, האָב איך דערוווסט וועגן פיל אנדערע פאלן, אין וועלכע די איידעלע צוויי יידן־פריינט פיזשאק און סענקאָווסקא האָבן די אייגענע קעפ איינ־געשטעלט, צו ראטעווען יידן.

יא.

דער לעצטער גירוש־סקערניעוויץ

(די איבערזידלונג פון סקערניעוויצער געטא — קיין ווארשע)

עס האָבן זיך אונטערגערוקט די ימים־נוראים. מיר האָבן ארויסבאקומען א דער־לויבעניש, אָפּצוריכטן די תפילות אין לאָקאל פון קאָמיטעט. עס איז נאָך קיינמאָל אין קיין מקום־קדוש נישט פארגאָסן געוואָרן אזוי פיל טרערן. די תפילות פון די צעבראָ־כענע, פארצווייפלטע יידן האָבן זיך געריסן עד לב השמים. אָבער דער גזר איז שוין געווען געהתמעט: אין גאבינעט פון פרעזעס זענען געזעסן פיר יידן, וואָס האָבן, טאקע אינמיטן דאוונען, באקומען א געהיים פאפירל. עס איז אונדז מיטגעטיילט־געוואָרן דער פראָיעקט פון אויסזידלען די סקערניעוויצער יידן פון שטאָט. מיר האָבן עס געהאלטן בסוד, נישט געוואָלט צעשטערן די יום־טובדיקע שטימונג ביי יידן, די אילוזיע, אז זיי בעטן זיך אויס א גוט יאָר... עס איז באשלאָסן־געוואָרן, אז גוושיק און איך זאָלן מוצאי־יום־טוב אריינפאָרן קיין ווארשע, זיך צו בארטן מיטן דזשאָינט־דירעקטאָר דוד גוזשיק, אונדזער פרעזעס ברודער.

דערווייל האָט זיך דערנענטערט דער יום־כיפור. יידן האָבן זיך איצט, מער ווי ווען־עס־איז, געקלאמערט אָן אונדזערע טראדיציעס. אפשר ווען זיך דער אויבערשטער מרחם־זיין אין דעם זכות? שלאָגן כפרות איז געוואָרן א נויטוועندיקייט, ווי נאָר מיט דעם טאקע וועט ער אויסגעלייזט־ווערן פון זיינע זינד און געהאָלפן־ווערן. עס האָט זיך אָנגעהויבן א האנדל מיט עופות, וואָס פויערים האָבן בגניבה געבראכט צו די זייטי־קע גענאָ־פלויטן. דאָס איז ענטדעקט־געוואָרן און א באנדע זשאנדארן האָבן זיך אריינ־געריסן אין געטאָ, דורכגעפירט רעוויזיעס און פארהאלטן א גאנצע ריי, פארדעכטיקע אין כפרות־האנדל.

בלויז די צוויי פרויען, דוד לאנדע און יענקל שפיליטער זענען, נאָכן אָפּצאָלן א לייטישן געלט־שטראָף, באפרייט־געוואָרן און צוריק אריינגעלאָזן־געוואָרן אין געטאָ. אלע איבעריקע זענען, פאר דעם חטא, אָפּגעשיקט־געוואָרן אין וואַרשעווער פאוויאק־אריין.

אונדזער אינטערוועניץ אין וואַרשע האָט קיין שום פאָזיטיוועס נישט געבראכט. דער דזשאָינט־דירעקטאָר, דוד גוזשיק, האָט דאן געזוכט אנדערע וועגן, צו העלפן אונדז אין אונדזער גרויסן אומגליק. ער האָט אונדז געגעבן א פארמאכטן בריוו צו אן אינ־סטיטוציע, וואָס האָט געהייסן אויף יידיש „דאָס דרייצנטל" און אויף פויליש — „טשי־נאסטקא". און געפונען האָט זי זיך אויף לעשנאָ גאס, נומער 13. וואַרטנדיק דאָרט אויף דער אָנגעוויזענער פערזאָן, האָבן מיר זיך אָריענטירט, אז מען דארף דאָ זיין פאָר־זיכטיק מיט א וואַרט, ווייל דאָ גייט א געמיינזאמע ארבעט צוזאמען מיט דייטשן.

דער שף פון דער יידישער געהיים־פּאָליציי האָט אונדז פאָרטרויט, אז דער איבערזידלונגס־פראָיעקט איז נישט בלויז פאר סקערניעוויץ, נאָר פארן גאנצן וואַרשע־

פון לינקס: דער שפיליטער דוד לאנדע, שערקאוויאק, שליאמקעלעס אייניקל, יענקל, א שפיליטער וואס האט געהאט א שפיי־געוועלבל אויפן פשערניק, מאשע כשר, דעם כעלעמערס זון, נחום הערשקאַרן, פיורנעס א ברודער, דוד טאקארס א זון, חייה־דבורהס א טאכטער.

ווער דיסטריקט, וואס נעמט־ארום לויוויטש, זשיראַרדווו, גראַדזשיסק, פרושקאוו און אנדערע שטעטלעך. ער האט אונדז אויך געמאלדן, אז אויפן פארלאנג פון גוזשיקן, האט ער זיך באלד פארבונדן מיט א הויכן דייטשן אפיציר פון דער געסטאפא, וועלכער איז באפריינדעט מיטן געזעראל פראנק. דער אפיציר נעמט זיך אונטער אפצוהאלטן די אי־בערזידלונג פון די דערמאנטע שטעט, אבער ער פארלאנגט דערפאר צוויי הונדערט און פופציק טויזנט זלאטעס. די סומע וועט איינגעלייגט־ווערן ביי א פאראנטווארט־לעכן מענטשן און ווען ער וועט ברענגען אן אפיציעלע שריפט פן קראקווו, צו אלע קריי־הויפטמאנשאפטן פון ווארשעווער דיסטריקט, אז די גזירה ווערט בטל, אדער כאטש אפגעלייגט אויף א לענגערן טערמין, — ווען ער דאס געלט באקומען.

אהיימקומענ־ק, האבן מיר צוויסן־געטון די אלע אויבן־דערמאנטע שטעט, זיי זאלן ארויסשיקן צו אונדז פארשטייער פון זייערע יודנראטן אויף א געמיינזאמער און דרינגענדער קאנפערענץ. עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז זיי האבן טאקע גאר נישט גע־ווסט, וואס עס דערוואַרט זיי. מיר האבן די אויבן־גענאדערטע סומע איינגעטיילט פרא־פארציאנעל לויט דער באפעלקערונג פון יעדער שטאט און פראקלאמירט א וואך פון צונויפזאמלען די סומע. די סקערניעוויצער פינאנס־קאמיסיע איז באשטאנען פון: ר׳

צדוק צודקאָוויטש, אדוואָקאט ווערטהיים, פייוויש מיימאָן, מאיר גוטמאן און מלך קירענבערג.

סקערניעוויצער יידן ווייסן שוין גוט, מיט וואָס א גירוש שמעקט. זיי זענען דערמיט ביטער געפרוווט־געוואָרן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. די מורא צו פאר־לירן די היים און ווערן נע־ונד האָט יעדן געשטויסן, וואָס־פריער צו ברענגען זיין געלט און נאָך היפש פארן טערמין, איז שוין געווען צונויפגעזאמלט, נישט בלויז די סומע, נאָר דריי מאָל אזוי פיל! אפילו יידן, וועמען דער קאָמיטעט האָט בכלל נישט געשטעלט קיין אָפצאָל, האָבן געבראכט זייער געלט און עס איבערגעגעבן מיט טרערן אין די אויגן.

אזוי האָט אויך אויסגעזען די אקציע אין די ארומיקע שטעט. און פיר טעג פארן טערמין האָבן מיר דאָס געלט איבערגעשיקט קיין ווארשע דורך סטעפאן וואַיניטשן. א דעלעגאציע פון דריי פערזאָן איז מיטגעפאָרן דערלידיקן דעם אָפמאך. עס איז בא־שטימט געוואָרן א גהיימער פאראָל און א טעלעפאָן־נומער, דורך וועלכן מיר דארפן קריגן די גוטע בשורה...

א סך פון אונדזערע ניכטערע און פיל־געפרווטע יידן האָבן געהאט א גאנץ־קנאפן צוטרוי צו דעם שאכער־מאכער צווישן וואַרשעווער „דרייצנטל" מיט די הויכע אָפיצירן פון דער געסטאפּאָ. דער פראקטישער חוש האָט זיי אונטערגעזאָגט, זיי זאָלן נעמען זייער גורל אין די אייגענע הענט־אריין און זיך נישט פארלאָזן אויף קיינעם. די פארמעגלעכערע האָבן טאקע געטראכט פאר זיך אזעלכע עצות, ווי זיך ארויסצוקריגן פון געטאָ און זיך אריבערפעקלען באצייטנס אין א נישט־באדראָטן געביט. עס איז נישט געווען דאָס אמאָליקע וואנדערן. יעדער וועג און מיטל האָט געשמעקט מיט סכנה, מיט געפאר. בלויז דאָס ארויסקריגן־זיך פון געטאָ און דאן — פון דער שטאָט, איז געווען ווי דורכגיין א בראנד. און אויף די הינטערשטאָטישע שאָסייען, האָט ווידער יעדער מעטער ערד געברענט אונטער די טריט. און דאָך, האָבן זיך יידן געגומען צום וואנדער־שטעקן.

א פשעפוסטקע (דערלויבעניש) אריבערצופאָרן פון סקערניעוויץ, אין א צווייטן דיסטריקט, האָט געקאָסט זיבן הונדערט זלאָטעס. פארן אריבערפירן די סחורה פון איין שטאָט אין דער אנדערער, האָבן קריסטלעכע שמוגלער געגומען פופציק פראָצענט פון דער סחורה. און אז דער שמוגלער האָט געזאָגט, אז מען האָט אים געכאפט און די סחורה צוגענומען, — האָט מען דעם תירוץ געמוזט אָננעמען און מאכן א שווייג.

אויסער דעם, האָבן זיך ארומגעדרייט ארום די פלויטן פון געטאָ באנדעס שקאָצים פון דער אונטערוועלט, וועלכע מיר האָבן גערופן „שמעלצאָווניקעס". זיי האָבן זיך גע־מאכט א פרנסה פון שפיאָנירן אלץ, וואָס קומט פאָר אין און ארום געטאָ און געמסורט האָבן זיי קריסטן, ווי יידן. פאר יעדער קלייניקייט האָבן זיי געפאָדערט „לאפווקע" (כאבאר) און ערשט נאָכדעם, האָבן זיי סיי־ווי געמסורט דער זשאנדארמעריע. פון דעם איז פארשטענדלעך, ווי געהיים און מיט וועלכע פאָרזיכטיקייטס־מיטלען, מען האָט זיך געדארפט ארויסקריגן פון געטאָ, אָדער ארויסשמוגלען א ביסל האָב־און־גוטס.

דער יודענראט האָט זיך דערוווסט וועגן די געהיימע אויסוואנדערונגען ערשט דאן, וען די זאך איז אנטדעקט־געוואָרן דורך די דייטשן.

דעם ערשטן דורכפאל האָט געהאט דער שטעפער אהרן לענטשנער, אברהמל שמשס זון. זשאנדארמעריע האָט אים צוריקגעבראכט אין געטאָ, צוזאמען מיט זיין פרוי און צוויי טעכטער. עס איז נישט געווען זיי צו דערקענען: אלע זענען זיי געווען מיט צעהאקטע קעפ, צעריסענע פנימער, צעפליקטע קליידער, באָרוועס, נאקעט. דאָס איז געווען די ארבעט פון די „שמעלצאָווניקעס".

דעם זעלבן טאָג האָט מען געבראכט צו פירן דעם פאָטאָגראפיסט דניאל פשע־דעצקי, מיט א צעשפאָלטענעם קאָפּ. זיינע קליידער זענען געווען אויסגעווייקט אין בלוט. ער האָט שפעטער דערציילט, אז מיט אים צוזאמען זענען געפאָרן, אין א פאר־מאכטן אויטאָ, גרשון קורץ מיט צוויי זין און בעריש ראָטבליט מיט א זון. וואָס עס איז מיט זיי געוואָרן, ווייסט ער נישט. וואַרשיינלעך האָט מען זיי אוועקגעשיקט אין וואַרשעווער פאוויאק.

פארנאכט, אָבער, איז צוריקגעקומען די זעלבע מאשין מיט די אויבן־אויסגע־רעכנטע. זיי זענען געווען צעטרייבערט, ווי די קעלבער אין א יאטקע.

פארשטייט־זיך, אז נישט איין משפחה האָט עס אָפּגעגליקט און זיי זענען אדורך בשלום. אָבער וועגן די „גליקלעכע" האָבן מיר פאָרלויפיק קיין ידיעות נישט געהאט, ווי זיי אליין האָבן קיין אנונג נישט געהאט, אז זיי האָבן זיך ארויסגעריסן פון איין אומ־גליק, כדי אריינצופאלן אין א צווייטן — — —.

דער ביטערער גראנגל פון די יידן אין סקערניעוויץ דערנענטערט־זיך צום טראגישן סוף. אלע האָפענונגען און אלע אילוזיעס האָבן זיך אויסגעלאָזן.

דאָס וואַרשעווער „דרייצנטל" איז געווען נישט בלויז א בלאָף־אינסטיטוציע, נאָר נאָך עפעס ערגערס. דאָס זענען געווען א באנדע אגענטן פון דער געסטאפּאָ. זייער אויפגאבע איז געווען, אָפּצונארן דעם עולם ביזן לעצטן מאָמענט, אז מען זאָל זיך גאָר נישט ריכטן אויפן פלוצלונגן, גרויזאמען קלאפּ. דער וואַרשעווער פּרעזעס, אינזשיניער טשערניאקאָוו, האָט אונדז אויסגעזאָגט דעם גאנצן אמת: ער האָט דער־האלטן א געהיימען באפעל פון קראָקע, דער וואַרשעווער יודענראט זאָל צוגרייטן ווויר־פלעצער פאר א דרייסיק טויזנט מאן. ווייל ביז דעם 5.3 וועלן אידערגעזידלט־ווערן אלע יידן פון וואַרשעווער דיסטריקט, אין וואַרשעווער געטאָ־אריין. מיר זענען אוועק צום דזשאָינט־דירעקטאָר, דוד גוזשיק, וועלכער האָט זיך אזוי אידערגענומען מיט אונד־זער לאגע, אז ער האָט זיך צעווייניגט און מיר — מיט אים. ער האָט אונדז באלד צוריק אויסגעצאָלט די גאנצע סומע, וואָס מיר האָבן איינגעלייגט און מיר זענען צוריקגעפאָרן קיין סקערניעוויץ.

מיר האָבן ווידער צונויפגערופן די פאָרשטייער פון די ארומיקע שטעט, אינפאָר־מירט זיי, ווי די לאגע זעט־אויס און אומגעקערט יעדן זיין טייל געלט. זיי האָבן אָבער

נישט געגלויבט אונדזער אינפאָרמאציע, אונדז געהאלטן פאר פאניקיאָרן און, מיט ארויס־ווייזן אונדז ביטל און באליידיקנדיקע גרינגשעצונג, זענען זיי זיך צעפאָרן.

דערקעגן מיר, פון אונדזער זייט, האָבן צונויפגעפרופן די פאָרשטייער פון אלע אָן אויסנאם שטאָטישע אינסטיטוציעס, אויף א דרינגענדער בעראטונג. עס איז נישט פאר מיין פען, צו שילדערן די שטימונג פון אלע פארזאמלטע, וועו גוזשיק האָט, מיט טערען אין די אויגן, איבערגעגעבן וועגן דעם דורכפאל פון אלע באמיאונגען אָפצוהאלטן דעם גירוש און קאָנסטאטירט דעם פאקט, אז דעם 1.3 וועלן מיר אלע מוזן פארלאָזן סקערניעוויץ.

ניין, מען האָט נישט געווייגט און נישט געקלאָגט. אלע פארזאמלטע זענען זיצן־געבליבן שטום און פארגלויווערט. די געשפאנטע שטילקייט האָט געקלונגען אין די אויערן ביז ווייטיק. עס איז געווען א שטילקייט וואָס איז מוראדיקער, גרויזאמער פון די הילכיקסטע געשריייען און הארצרייסנדיקע געיאָמערן.

שפעטער, וועו מען איז צו־זיך געקומען, האָט רעגומען א וואָרט דער בונדישער טוער יאָשקע וועטער. ער האָט געמאכט פאָלגענדן פאָרשלאג: די געשאפענע סומע אָפצוהאלטן דעם גירוש, זאָל די פארוואלטונג נישט צוריקגעבן און אויב מעגלעך, — זאָל נאָך די סומע פארגרעסערט־וועו־ערן. פאר דעם געלט זאָלן מיר אייגקויפן נויטוועג־דיקע פראָדוקטן. די פארוואלטונג זאָל זיך באמיען וועגן א דערלויבעניש, די פראָדוקטן אריבערצופירן קיין וואַרשע. דאָרט זאָל געשאפן ווערן א סקערניעוויצער פליטים־קיך, וואָס זאָל ארויסגעבן אונדזערע היימלאָזע אומזיסטע מיטאָגן.

דער פאָרשלאג איז אייגשטימיק אָנגענומען געוואָרן.

דאן האָט געריידט דער ציוניסטישער עסקן יחיאל וויינאכט. ער האָט פאָרגע־שלאָגן, אז דער קאָמיטעט זאָל זיך באמיען וועגן א דערלויבעניש פון די מאכט־אָרגא־נען, אז מיר אליין זאָלן אדורכפירן אונדזער ליקווידאציע.

אויך דער פאָרשלאג איז אייגשטימיק אָנגענומען געוואָרן.

צו רעאליזירן אלע אָנגענומענע באשלוסן, זענען אויסגעוויילט־געוואָרן פאָלגנדע קאָמיסיעס:

א צענטראלער סקערניעוויצער פליטים־קאָמיטעט מיטן זיץ־אָרט אין וואַרשע. אין קאָמיטעט זענען אריין: הערמאן גוזשיק, עזריאל קוטשינסקי, צדוק צודקאָוויטש, אדוואָ־קאט וועדטהיים און ישעיהו משה טיבער.

אן איבערזידלונגס־קאָמיסיע אין באשטאנד פון: יענקל גוטמאן, מלך קירענ־בערג, מלך גרייעק, יחיאל וויינאכט און יונה דזשאלאָווסקי.

א קולטור־קאָמיסיע אָפצוהיטן אונדזער ארכיוו: הערמאן גוזשיק, יוסף האוס און אך.

אן אפראָויזאציע־קאָמיסיע איינצוקויפן און איבערצופירן די שפייז־פראָדוקטן און צו פירן די פליטים־קיך אין וואַרשע: אברהם ראָזענבלום, מאיר גוטמאן, יענקל גוטמאן, געצל הערשקאָרן און גרשון ליבערמאן.

צו אינטערוועניրן ביי די מאכט־אַרגאנען און ארויסצובאקומען די דערלויבעניש, זענען באשטימט־געוואָרן: אברהם ראָזענבלום און משה גדליה גרייעק.

דערמיט האָט זיך פארענדיקט די טראגישע בראטונג.

אזוי האָט אויסגעזען די לעצטע בראטונג פון געזעלשאפטלעכע טוער אין סקער־ניעוויץ.

יב.

61 ספרי־תורה, דריי לוויות, זעקס משוגעים, דער לעצטער ייד

עטלעכע טעג בין איך און יוסף האוס געווען פארנומען ביים פארפאקן דעם קהילה־ארכיוו און די הייליקייטן, וואָס מיר האָבן צוזאמענגענומען פון אלע בתי־תפילה אין שטאָט. אין אכצן קאסטנס, באשלאָגענע אינעווייניק מיט בלעך, האָבן מיר פארפאקט די איין־און־זעכציק ספרי־תורה. אויסער דעם, האָבן מיר צוזאמענגענומען פארשיידענע שריפטן און קהל־דאָקומענטן פון פארשיידענע באהעלטענישן. דעם לעצטן קאסטן, וואָס מיר האָבן היינט פארפאקט, האָבן מיר באצייכנט מיט א רויטן 1, וואָרעם דאָרט האָבן זיך געפונען די סאמע לעצטע דאָקומענטן פון דער לעצטער קהילה־טעטיקייט.

נאָר איין ספר־תורה פון דער שול, אפשר די שענסטע אין שטאָט, האָט דער געוועזענער ראש־הקהל ר׳ צדוק צודקאָוויטש פארלאנגט, אז איך זאָל עס אָפהיטן און מיין פאָטער האָט באשלאָסן, צו באהאלטן עס ביי אונדז אין הויז. מיין פאָטער האָט איבערצייגט יוסף האוסן, אז מיר טאָרן נישט ריזיקירן מיט אלץ. אז עס איז א גרויסער צווייפל, צי מיר וועלן נאָך זוכה־זיין צוריק צו קומען און צוריקברענגען דעם ארכיוו און די הייליקייטן, וואָס מיר פירן ארויס. אָבער טאָמער איז באשערט, אז א געוויסע צאָל יידן זאָלן איבערלעבן דעם חורבן און זיך צוריקקערן קיין סקערניעוויץ, טאָ זאָל זיי כאָטש בלייבן אָט דאָס איינציק ספר א ירושה פון דער פארטיליקטער קהילה.

און דעם זעלבן טאָג האָבן מיר איינגעהילט דעם ספר־תורה אין די האנטווערקער־פענער, וואָס האָבן זיך געפונען ביי מיר, געקושט און געווונטשן און באהאלטן אויפן בוידעם פון אונדזער הויז.

עטלעכע מינוט פאר אונדזער אָפפאָרן האָט מען אונדז אָנגעזאָגט, אז דער רב איז נפטר געוואָרן. מיר האָבן אָפגעהאלטן אונדזער אָפפאָר, כדי צו זיין אויפן רבס לויה.

אין יענע טעג איז שוין דאָס געטאָ געווען כמעט אויסגעליידיקט פון יידן און דעם רבס לוויה איז דעריבער געווען זייער א באשיידענע.

טראָץ דעם טערמין וואָס איז אונדז געגעבן־געוואָרן, צו פארלאָזן די שטאָט, האָט נאָך אלץ געגאָלטן דאָס געזעץ פון צוואנגס־ארבעט און יעדן טאָג האָבן זיך געמוזט

צושטעלן עטלעכע הונדערט יידן, וועלכע זענען געפייניקט און געשלאָגן־געוואָרן. פון דעסטוועגן איז נאָך אלץ טעטיק געווען די אפראָווִיזאציע־קאָמיסיע: עטלעכע מאן זענען שוין געזעסן אין ווארשע און זיך פארנומען מיטן איינאָרדענען א סקערניעוויצער פלי־טים־קיך און אייניקע מאן האָבן נאָך דאָ, אין סקערניעוויץ, זיך פארנומען מיטן איינ־קויפן און אריבערפירן קיין ווארשע שפייז־טראנספאָרטן פאר דער קיך. באזונדערס טעטיק איז געווען אברהם ראָזענבלום, וועלכער האָט אויסגעפועלט די טראנספאָרט־דער־לויבענישן און אלע אנדערע „שיינען" פאר דער באפעלקערונג, צום קענען אומגע־שטערט פאָרן אויף די וועגן.

און דאָ איז אונדז ווידער באשערט־געווען צו האָבן צוויי לוויות, די לעצטע צוויי יידישע לוויות, פארן פארלאָזן די שטאָט. צו שטארבן אויף א בעט און קומען צו קבר־ישראל זענען נאָך זוכה־געווען דעם הויכן יענקל גוטמאנס פרוי (רפאל יוסטמאנס טאָכטער) און די רביצן. זי איז געשטאָרבן פלוצלונג, אָן יסורים, אויפן זעקסטן טאָג פון שבעה נאָך איר מאן, דעם רב.

איצט איז שוין דער געטאָ־שטח פוסט געווען און די איינזאמע טריט, אָדער שטימען פון די לעצטע מענטשן, האָבן דאָ געהילכט, ווי אין א פוסטן קאסטן.

מיט א פאָר וואָכן פריער, צוזאמען מיט דער גזירה פון גירוש־סקערניעוויץ, האָבן די דייטשן פארגרעסערט אונדזער עדה מיט זעקס פערזאָן.

א פארמאכטער אמבולאנס איז פארפאָרן פארן הויז פון קאָמיטעט און א געס־טאפאָ־אגענט האָט פארלאנגט פון פרעזעס, ער זאָל אים קוויטירן דאָס „דערהאלטן" דאָס צוגעשיקטע. דאן האָט ער געעפנט די טיר פון אמבולאנס און ארויסגעלאָזן פון דאָרט א צאָל יידישע משוגעים. קיינער פון אונדז האָט שוין אפילו נישט געדענקט, אז די אומגליקלעכע געפינען זיך נאָך ערגעץ אויף דער וועלט. אָבער די דייטשן האָבן דווקא געהאלטן חשבון.

געווען זענען דאָס פאָלגנדע קראנקע:

1. אפרים לאנדע, דעם לאָמען שמחהס זון.
2. דעם שווארצן איטשעס א זון.
3. א יונגער בחור פון די „באָדן".
4. פריוועי, חיים־פנחסעס טאָכטער.
5. חנהלע, דער מורה־הוראהטעס טאָכטער.
6. הירשעלע מלמדס א טאָכטער.

מיר האָבן געמאָלדן די משפחות פון די קראנקע. אָבער אין יענע טראגישע אומ־שטענדן האָבן זיי אפילו טראכטן נישט געקאָנט, וועגן מיטנעמען זייערע אומגליקלעכע קינדער אין אומבאקאנטן וואנדער־וועג.

דעם 26.2 אין אָוונט האָבן די לעצטע יידן און קאָמיטעט־מיטגלידער פארלאָזן די שטאָט מיט א מאשין. אויף מיר איז געפאלן דער גורל צו בלייבן און אראנזשירן דאָס ארויספירן פון די זעקס גייסטיק־קראנקע. איך בין געבליבן אליין, דער לעצטער ייד אין שטאָט. די פוסטקייט אין די יידישע גאסן האָט אָנגעוואָרפן אויף מיר א שרעק־לעכע אומהיימלעכקייט. קוקנדיק אויף די פוסטע שטיבער, האָט זיך דאָס הארץ געקראמפט פון יסורים, די טריט מיינע, איינזאמע טריט פון לעצטן יידן אין שטאָט, האָבן געהילכט, כאָטש מיינע קניען האָבן זיך געבראָכן. איך בין אריין צו זיך אין שטוב, ווו אלץ איז שוין געווען אוועקגענומען און איך האָב צוזאמענגעזוכט צוויי טישן, פאר א געלעגער. אָבער ווי האָט געקאָנט קומען שלאָף פאר מיינע צעשויבערטע נערוון, ווען איך האָב אויף קיין סעקונדע נישט געקאָנט פארגעסן, אז איך בין דאָ איינער אליין, דער סאמע לעצטער ייד פון א גאנצער שטאָט מיט יידן?

איך ווייס נישט פארוואָס עס האָט מיר דאן פארפאַלגט די מעלאָדיע פון מ. געבירטיקס פאָפולער, פאַלקסטימלעך ליד „קינדער־יאָרן". איך האָב די מעלאָדיע גע־מורמלט מיט אייגענע ווערטער. נישט געזונגען, נאָר געכליפעט און אויסגעווייגט אָט דאָס ליד, וואָס איך האָב אויך באלד פארשריבן:

* * *

סקערניעוויץ, מיר מוזן זיך צעשיידן.
כ'האָב געהאט ביי דיר אי פרייד אי ליידן,
געכאָוועט זיך ביי דיר אין שוים, —
איצטער טרייבט מען אונדז ארוים,
ווי אָדמען און חוהן פון גן־עדן.

ליב איז מיר דיין שטויב און דיינע שטיינער.
נאָר בלייבן טאָרן מיר שוין דאָ נישט קיינער.
מיר האָבן דיך דאָ יאָרן־לאנג
געבויט מיט טרערן און געזאנג.
איצט בלייבסטו אונדז א חלום נאָר א שיינער.

אָפן זענען שוין די געטאָ־טויערן.
צי וועסטו אונדז דערמאנען און באדויערן?
אין ווייטן, אומבאוווסטן וועג,
לאָזן מיר זיך איצט אוועק,
ווו געפארן בלויז אויף אונדז עס לויערן.

א ספר־תורה האָב איך היינט באהאלטן
אויפן בוידעם פון דעם הויז דעם אלטן.
וועט זוכה־זיין וועד קומען צריק, —
זאָל דאָס אים ברענגען טרייסט און גליק,
כאָטש פאר אונדזער תפילה, — הימלען נישט געשפאָלטן.

וויסן וויסט עס גאָט אין הימל איינער,
וו רוען וועט אמאָל מיין זעקל ביינער.
נאָר, סקערניעוויץ, סאיז נישט באשערט,
אז רוען זאָל איך אין דיין ערד,
ווי די אָבות — מיט מצבה־שטיינער.

קום, מיין וואנדער־שטעקן, מיין געטרייער.
דורות האָסט געפירט דורך ים און פייער.
פון מצרים האָסט דעם ייד
געפירט דורך מדבר־זאמד צעגליט,
צו אן אייגן היימלאנד, צו א פרייער...

פיר מיך אויך פון סקערניעוויץ אצינדער,
כאָטש דער גורל איז היינט צען מאָל בלינדער.
אפשר וועט באשערט אונדז זיין,
אדורכשווימען דעם ים פון פיין,
צום צוגעזאָגטן לאנד פאר יעקבס קינדער — — —.

צומאָרגנס אין אָוונט איז צוריקגעקומען די זעלבע מאשין, וואָס האָט נעכטן אוועקגעפירט די לעצטע יידן. די קראנקע האָבן מיר אריינגעלאָזן הינטער דער פאר־מאכטער בויד און איך האָב זיך געזעצט פאָרנט, נעבן שאָפער.

דער לעצטער סקערניעוויצער תושב האָט פארלאָזן די שטאָט און דערמיט איז פארענדיקט די געשיכטע פון יידישן לעבן אין סקערניעוויץ.

יג.

סקערניעוויצער יידן אין וואַרשעווער געטאָ

אָנגעקומען קיין וואַרשע בין איך ארום צוויי א זייגער ביינאכט. איך האָב איבער־געגעבן אונדזערע גייסטיק־קראנקע דעם אמטירנדיקן נאכט־דיזשור ביי דער קהילה און זיך געלאָזן „אהיים", צו דער ווינונג (א מעבלירט צימער, אויף טוואַרדע 27, אין פארטער), וואָס מיין פרוי האָט שוין געהאט געדונגען.

די יידישע נויט אין ווארשעווער געטאָ, אין איר גאנצער גרויליקייט, האָב איך באנומען באלד צומאָרגנס באגינען: די גאס איז פול געווען מיט האלב־נאקעטע, אָפּגע־ריסענע, אָפּגעשליסענע מענער, פרויען און קינדער. די פּיס — באָרוועס, מיט שמאטעס ארומגעוויקלט. די פּנימער — געשוואָלענע פון הונגער און קעלט. זיי ווייגען, קלאָגן און בעטן רחמים „א שטיקעלע ברויט!" נאָר די פּארשנייטע גאס בלייבט קאלט און שטום. קיינער עפּנט נישט קיין טיר פּאר די אומגליקלעכע. אָבער איך בין נאָך אַ „גרינער" אין ווארשעווער געטאָ און איך רוף־אריין צווויי קינדער, א צען יעריק ייִנגעלע און אכט־יעריק מיידעלע, וואָס האלטן־זיך ביי די הענטלעך. וועג זיי דערווארעמען־זיך און מיין פּרוי גיט זיי עפּעס עסן, פאלט דאָס מיידעלע־צו צו מיין פּרוי, נעמט זי קושן און זאָגט מיט טרערן:

— וועג מיין מאמעשי האָט געלעבט, האָט זי אונדז אלע אינדערפרי געגעבן עסן. אלע אינדערפרי.

דאָס ייִנגעלע צעוויינט־זיך אויך און גיט צו:

— אָבער וועג די באקאנטע קריסטן איז צוגעקומען מיטן פּעקעלע צום געטאָ־פלויט, האָט זי דער גראָבער זשאנדאר דערשאָסן. איצט ברענגט אונדז שוין קיינער גאָרנישט.

— און וואָס טוט דער טאטעשי? — פּרעג איך.

— דער טאטעשי איז געווען א גאָלדשמיד, אָבער איצט איז ער קראנק. ער שפּייט מיט בלוט.

מיר האָבן שוין מער גאָרנישט געפּרעגט. מיין פּרוי האָט די קינדער מיטגענעבן א פּעקעלע און געהייסן, אז זיי זאָלן מאָרגן ווידער קומען.

דורך מיין פּענצטער האָב איך, גלייכצייטיק, אָבסערווירט נאָך א בילד, וואָס איז זייער כאראקטעריסטיש פּאר יענער צייט אין געטאָ: ציקליסטן האָבן זייערע ראָווערן פּארוואנדלט אין ריקשע־ווענעלעך און זיי ברענגען אהער צו פּירן עלענאנטע דאמען און הערן, אין טייערע פּוטערס, געשמינקט און געפּודערט. די פּאָרלעך פּארשווינדן אין אנטקעגנאיבערדיק געווען מיט פּארהאָנגענע פּענצטער. מיינער א שכן דערקלערט מיר, אז אָט די „ריקשעס" זענען די געטאָ־קאָמוניקאציע פּאר די אויפּגעקומענע ספּעקו־לאנטן, וועלכע קומען אהער הויליען און לעבן א גוטן טאָג. דאָרט שפּילט מען אין קאָרטן, מען טרינקט און מען טאנצט ביי דער באגלייטונג פון אָרקעסטער.

מיין שכנס אינפאָרמאציע האָבן איבערגעריסן גוזשיק און מאיר גוטמאן, וועלכע זענען געקומען מיך זען. זיי האָבן מיר דערציילט וועגן דער קאָמפּליצירטער לאגע, אין וועלכער אונדזער קאָמיטעט געפינט זיך דאָ און ווי שווער עס איז אָנצוהויבן א נאָרמאלע טעטיקייט אין תוהו־ובוהו פון יידישן אומגליק. וואָלטן דאָ אלע סקערניעוויצער געווען קאָנצענטרירט אין איין געגנט, וואָלט מען נאָך עפּעס געקאָנט טון. אָבער די וואַרשעווער גמינע האָט אונדזער סקערניעוויצער אָרעמקייט צעווארפן איבער דעם גאנצן געטאָ־שטח און עס איז שווער זיי אפּילו אויפּצוזוכן. אונדזער קיך איז אויף דער זשעלאזנע־גאס און דער שפּייז־מאגאזין — אויף לעשנאָ. עטלעכע הונדערט מיטאָגן א טאָג ווערט גע־

קאָט, אָבער עס געניסן נאָר די, וועלכע ווויינען נאָנט. אויך איז די באציאונג פון די ווארשעווער „מנהיגים" צו אונדז, די „פרעמדע", א שלעכטע. צו ארבעט שיקט מען קודם־כל פרעמדע. געלט פון „דזשוינט" באקומען זיי פאר די פרעמדע, ווי פאר די „אייגענע", אָבער וואָס זיי גיבן די פרעמדע, וואָלט קיין חזיר נישט געוואָלט עסן. די סאניטארע באדינגונגען זענען גאָר שוידערלעכע!

נאָך אָט דעם באריכט האָב איך ערשט איינגעזען, ווי קלוג און געראכט מיין פאָטער איז געווען, פאָראויסזעענדיק אלץ און בעטנדיק אונדז אלעמען, מיר זאָלן נישט אריינפאָרן אין דעם ווארשעווער גיהנום. איך האָב באלד באשלאָסן, דאָ לאנג נישט צו פארבלייבן און איך האָב געבעטן מיינע געסט, זיי זאָלן באשטימען אן אנדערן אויף מיין אָרט אין קאָמיטעט. עס איז א צייט, ווען יעדער מוז טראכטן פאר זיך און זיינע נאָענטסטע און זיך ראנגלען און ראטעווען, אויך וועלכן אופן ער קען.

מיר זענען געגאנגען צו מיין פאָטער. מיינע עלטערן און שוועסטער האָבן געווויינט אויף פאוויע 40, ביי א לערער פון א העברעאישער גימנאזיע. זיי האָבן זיך מיט מיר דערפריידט. אין דער דירה איז געווען שטיל. א שטילקייט וואָס בארוהיקט נישט, נאָר צערייצט די נערוון. איך האָב באמערקט, ווי אין אָט דער שטילקייט, גיט מיין פאָטער יעדע ווייל א ציטער־אויף און נאָכדעם — א פארצווייפלטן קרעכץ.

— וואָס איז, טאטע?

— איר הערט דען נישט?

מיר האָבן זיך איינגעהערט און באנומען א שיסעריי פון „פאוויאק". מיין טאטע האָט דערציילט, אז אין דער שטילקייט פון דער נאכט, הערט ער יעדן זאלפ און „שמע־ישראל"־אויסרופן. דאָס גיאָמער און די געוואלדן זענען אָפט אזוי, אז מען קען פון זיינען אראָפּ. עס איז גאָר קיין גרענעץ נישטאָ צו דער יידישער פיין!

— איז, אפשר, טאטע, זאָלן מיר טאקע צוריק אוועק פון וואַרשע. עס איז דאָך נאָך נישט צו־שפעט... קום, לאָמיר אוועק פון דאנען.

— פאר מיר איז שוין צו־שפעט... — האָט מיין טאטע געקרעכצט — איך האָב שוין נישט די כוחות און בין נישט אימשטאנד דורכצומאכן אזעלכע נסיעות. אָבער אייך, קינדער, ראט איך עס! און אלע גוטע פריינט: ראטעוועט־זיך באצייטנס! זוכט א וועג און אנטלויפט פון דעם גיהנום!

איך בין אוועק פון טאטן א צעבראָכענער. מיט גרושקן און גוטמאנען בין איך געגאנגען באזוכן די סקערניעוויצער פליטים־קיך. א לאנגע ריי האָט דאָרט געווארט אויף מיטאָג, מיט קענדלעך אין די הענט. פיל פון זיי זענען געווען געשוואָלן פון הונגער, מיט וואסער־קישעלעך אונטער די אויגן. אזוי האָט אויסגעזען דזשעק „פייטער", רחל אנשעלס זון און יאָשקע וועטער, וועלכער האָט זיך מיט מיר צעקושט און האָט אויס־געגאָסן פאר מיר זיין ביטער הארץ. אין דעם עס־זאל זענען דאן געזעסן: פיורנע, הערשקאָרן מיט זיין משפחה, אנשל שטיינבערג, יחזקאל שטעפערס איידעם מיט דער משפחה, מענדל טאָביאש מיט זיין ווייב, דוד שטשופאק מיט פרוי און קינדער און אנדערע. אָבער דעם פיינלעכסטן איינדרוק האָט אויף מיר געמאכט דאָס זיצן אין א ווינקעלע און

וואַרטן אויפן ביסל עסן פון אזא פאַר־פאַלק, ווי אליעזר פרייליך מיט זיין פרוי. מיר האָבן זיך באגריסט און זיך דורכגעשמועסט וועגן זוכן געמיינזאם א וועג, אַרויסצוקריגן־זיך פון וואַרשע.

איך בין אַרויס אין גאַס. אָפגייענדיק עטלעכע טריט, האָב איך דערזען ליגן אויפן טראָטואַר א ייד, וועלכער איז געשטאַרבן פון הונגער. שפּעטער האָב איך געטראָפן נאָך אזעלכע יידן, אויסגעאַנגענע פון הונגער אינמיטן גאַס. און מאַדנע: קיינעם האָט דאָס בילד נישט אויפגעשוידערט און נישט געבראכט אפילו צו קיין טרערן. אן אויסטער־לישע אפאטיע, א בלוט־גליווערדיקע גלייכגילטיקייט. און וואָס אויסטערלישער: נעבן דעם טויטן יידן האָט געקאָנט שטיין א גאַסן־קלעזמער, אָדער א גאנצע קאפּעליע און שפּילן און זינגען פריילעכע לידער פאר א ביסן ברויט!

און ווי פארצווייפלט בין איך געוואָרן, ווען צווישן די וועלכע זוכן אין די מיסט־קאַסטנס עפּעס צו עסן, האָב איך געטראָפן צוויי סקערניעוויצער קינדער, יידל דאָנדיקס אייניקלעך. זייער פאָטער האָט געהייסן גערסאָן. אין סקערניעוויץ האָט ער אויסגעארבעט וולאָזשענקעס. געווינט אויף דער ראַווער גאַס, אין זעלבן הויז ווו גרושיק.

אין אזא מצב האָב איך געטראָפן סקערניעוויצער יידן אין וואַרשעווער געטאָ.

מיין פאָטער האָט געצאנקט פון טאָג־צו־טאָג. ער האָט כסדר געקרעכצט, אז ער קאָן שוין מער די יידישע צרות נישט אריבערטראָגן. יעדע סאלווע און יעדער „שמע־ישראל" פון פאוויאק, האָט אים געטראָפן אין הארצן און פארקירצט זיין לעבן. כדי אים אויפצומונטערן און אריסשלעפן פון יאוש, האָבן מיר די פּורים־סעודה געפראָווען צוזאמען. צום יום־טובדיקן טיש האָבן מיר אויך פארבעטן אייניקע פריינט און דעם טאטנס שכנים. מיין טעכטערל האָט געזונגען לידער, וואָס האָבן אי פריילעך געמאכט אי געבראכט צו טרערן. וואָרעם דאָס האָט אונדז דערמאנט אָן די פריילעכע פורימס אין די גוטע צייטן, אינדערהיים... מיין טאטע איז געוואָרן בלייכער פון טאָג, צו טאָג. זיינע נערוון זענען שוין געווען אזוי אָפּגעשוואכט, אז ער האָט אָפט געריידט מיט טרערן אין די אויגן. ער האָט זייער ניכטער אָפּגעשאצט די לאגע און געזען, וואָס פון די יידן וועט דאָ ווערן.

צומאָרגנס, שושן־פורים, ווי מיין מוטער האָט דערציילט, האָט ער זיך אויפגע־כאפט אינמיטן דער נאכט (און אפשר איז ער גאָר די גאנצע נאכט נישט געשלאָפן) און געזאָגט:

— פייגעלע, דו געדענקסט ווו מיר האָבן יעדע זאך באהאלטן?

— יאָ. וואָס איז דען?

— דאָרט געפינען־זיך א סך פרעמדע זאכן, וואָס מען וועט דארפן אָפּגעבן... איך מיין, נאָך דער מלחמה... ווען מען וועט צוריק אהיים קומען... צו יעדער זאך איז צוגע־לייגט א צעטעלע מיטן נאָמען, צו וועמען עס געהער... געדענק עס, פייגעלע... און זעט, האלט זיך אלע צוזאמען. זאָל אייך דער אויבערשטער אויסהיטן פון אלעם שלעכטן!

נאָך אָט די וועלטער, האָט מיין פאָטער צוגעמאכט די אויגן און ער האָט זיי שוין מער נישט געעפנט — — —.

דאָקטער דויטשער האָט פעסטגעשטעלט א הארץ־שלאק. אן אָדער האָט אים געפלאצט. און ער האָט צוגעגעבן:

— דער ערשטער קרבן פון סקערניעוויצער יידן אין וואַרשעווער געטא. ברוך דיין אמת.

איך האָב געבעטן בער הערשקאַרן, ער זאָל זיך פארנעמען מיט דער קבורה, ווייל איך אליין בין ווי געליימט־געוואָרן פון אונדזער אומגליק. און דער געטרייער פריינט בער הערשקאַרן האָט טאקע צוזאמענגענומען אלע סקערניעוויצער חברה־קדישא־לייט אין וואַרשע. דורך פרץ טראָמפאַלערס ברודער, וועלכער האָט דאָ געהאט א לוויה־ביורא, האָט ער אויסגעפועלט די פריווילעגיע, אז מיין פאָטער ע״ה זאָל באהאנדלט ווערן ווי אן אָנגעזעענער וואַרשעווער תושב.

אויפן בית־הקברות האָט מיך בער אָפגערופן און געוויזן א שאָפע, אין וועלכער עס זענען געלעגן עטלעכע הונדערט צוזאמענגעקליבענע מתים. א דרעשטש איז מיר אדורך די ביינער. די שטערבלעכקייט איז דאָ אזוי גרויס, אז א בר־מינן מוז וואַרטן וואָכן, ביז מען ברענגט אים צו קבורה. מיין פאָטער האָט געהאט די זעלטענע זכיה, צו קומען צו קבר־ישראל אין זעלבן טאָג פון זיין פטירה. דאָס איז געווען אין י״ז אָדר, דעם 27 מערץ, 1941.

איבער הונדערט סקערניעוויצער האָבן באגלייט מיין פאָטער ע״ה צו זיין אייביקער רו און צווישן זיי: ר׳ צדוק צודקאָוויטש, אפרים ליבערמאן (אלס כהן איז ער מיט־געפאָרן פון דערווייטנס), אברהמטשע באָנק, אליעזר פרייליך, חיים דזשיאלאָווסקי מיטן זון, מענדל טאָביאש, אברהם האָפער, דער לאָדזשער מאלער, דעם סקערניעוויצער רבינס קינדער, אדוואָקאט ווערטהיים, די גאנצע פארוואלטונג פון סקערניעוויצער קאָמיטעט און א סך שכנים פון אונדזער הויף און פון אונדזער געווען געוועזענעם רבינס געסל.

ביים אָפענעם קבר האָט געהאלטן א רירנדן הספד בעריש זאקאָן.

יד.

אין די הענט פון שווינדלער און רוצחים

נאָך דער שבעה האָבן מיר זיך אינטענסיוו א נעם־געטון צום רעאליזירן אונדזער פלאן פון פארלאָזן וואַרשע. אייגנטלעך זענען געווען צענדליקער פלענער, אָבער אפרים ליבערמאנס פאָרשלאג האָט אויסגעזען אמזיכערסטן: דעם אלטן דייטשערס אן אייניקל, סקאָטניצקי, האָט געארבעט אין א טראנספאָרט־געזעלשאפט, וועלכע שיקט אויטאָס אין אלע עקן לאנד. עס האָט געהייסן, אז זיי פירן אויך איבער יידן פון איין געטא אין אנדערן, אויף א לעגאלן אופן. דער פרייז איז געווען 300 זלאָטעס פון א פערזאָן, אויסערן באגאזש. עס איז באשטימט געוואָרן דער טאָג און די שעה (6 א זייגער אָוונט) זיך צו טרעפן

אויפן פונקט, פון וואנען אונדזער מאשין וועט אָפּפאָרן. צווישן די אָפּפאָרנדיקע זענען אויך געווען פאָלגנדע סקערניעוויצער: אונדזער געווען פרעזעס ר׳ צדוק צודקאָ־וויטש מיט זיין משפחה, דער שאכטל־מאכער מיט פרוי און קינדער, קרומהאָרן מיט זיין פאמיליע, משפחה ליפשטאט, דער שווארצער דבורהס א זון, משה מיט זיין פרוי, און פיל פרעמדע מיט פרויען און קליינע קינדער. עס האָבן אויך געזאָלט פאָרן אדוואָקאט ווערטהיים און אפרים טראָכע.

זעקס א זייגער איז די מאשין נישט געקומען. זי איז נישט געקומען זיבן און אכט און נייַן. צוריק אהיים גיין, האָט מען שוין נישט געקאָנט. ערשטנס האָט מען שוין נישט געטאָרט גיין אין גאס און צווייטנס, זענען שוין די דירות געווען אויפ־גענעבן און עס איז שוין נישט געווען וווהין צו גיין. מיר האָבן זיך ארומגעזעזן, אז מיר זענען אפעריט־געווארן. מען האָט אונדז צוגענומען דאָס געלט און אויסגע־שטעלט אויף הפקר און געפאר. די נאכט איז געווען א רעגנדיקע און א ווינטיק־קאלטע. דורכגענעצטע קינדער און פרויען האָבן געשוידערט פון קעלט. מיר האָבן קוים אויסגעפועלט ביי א פורמאן, ער זאָל די קינדער און אלטע לייט אריינלאָזן צו זיך אין פערד־שטאל איבערצונעכטיקן. די פערד, ווי זיי וואָלטן שכל און מיטלייד געהאט, האָבן זיך צוזאמענגעדרוקט, צו מאכן פלאץ פאר די אומגליקלעכע. דער פורמאן אליין האָט געשטוינט אויף אן אויסטערלישער דערשיינונג: א פערד — האָט ער געזאָגט — לייגט זיך געווינלעך ביינאכט אוועק אויף דער ערד, אויסציענדיק באקוועם די פיס און דאָ, האָבן זיי זיך אפילו נישט געלייגט רוען, כדי נישט צו שטערן די קינדער!...

צוויי מעת־לעת זענען מיר אָפּגעלעגן אויף יענעם הויף (א זאיאזד אויף גזשי־באָוסקע) און דערקענט דעם גאנצן באלעגאָלישן שאכער־מאכער מיט יידישן אומגליק. מיר האָבן פאָרט געקראָגן צוטרוי צו א פאָר בעלי־עגלות פון ציגיינער־בוידן (א ברירה האָבן מיר געהאט?...) זיי האָבן געגומען „בלויז״ צו הונדערט זלאָטעס און מיר האָבן זיך געלאָזן אין וועג אריין. מיר האָבן געוווסט, אז אויף די וועגן גראסירן פוילישע „שמעלצאָוויקעס״, וואָס רויבן, שאנטאזשירן און שענדן יידישע פרויען, אָבער קיין צוריק איז שוין נישט געווען און אין וואַרשע וואָלטן מיר געשוואָלן־געווארן און אויס־געגאנגען פון הונגער.

באלד ביים פארלאָזן וואַרשע, האָט זיך א שאָט־געטון אויף אונדז א האָגל פון שטיינער און געשרייען „יודע! יודע! יודע!״. עטלעכע יונגען האָבן זיך ארויפגעכאפט אויף די שנעל־פאָרנדיקע פורן און גענומען שניידן מיט מעסערס די ברעזענטן פון דער בויד. אָבער די פורן האָבן זיך נישט אָפּגעשטעלט, ביז מיר האָבן זיך דערווייטערט פון דער באווויינטער געגנט און זיי האָבן אונדז צורו־געלאָזן. מיר האָבן געמיינט, אז מיר זענען שוין אלץ איבערגעקומען. אָבער דאָס איז נאָר געווען דער פראָלאָג פון אומגליק. עס האָט אונדז אָנגעיאָגט זשאנדארמעריע, אונדז אלעמען צעשלאָגן, צעממיתט און אוועקגעפירט אין דער אָקענטשער תפיסה, ווו מען האָט אונדז פארשפארט אין א קעלער.

מיר זענען געלעגן צעבראָכענע, פארמשפטע און רעזיגנירטע, דערווארטנדיק דאָס ערגסטע. מיין מאמע האָט געהאלטן אין איין רעדן צום רבונו של עולם, אז זי שענקט

אים אוועק די יאָרן, וואָס זענען איר נאָך באשערט צום לעבן און ער זאָל ראטעווען אירע קינדער.

ענדלעך האָט זיך די טיר געעפנט און א חיהשער געבריל האָט באפוילן:

— צווייי מאן הערַאוס!

מיר האָבן פארשטאנען, אז דאָס איז דער סוף און עס האָט זיך אָנגעהויבן א טראגיש געזעגענען. עס האָט געגליווערט דאָס בלוט אין די אָדערן און די האָר־ווָארצלען אין קאָפ האָבן געשטאָכן ווי נאָדלען.

ניין, דאָס איז נאָך נישט געווען דער סוף... מען האָט נאָר אלעמען אויסגעטון נאקעט, דורכגעפירט א ברוטאלע רעוויזיע, אלץ בארויבט און צוריקגעשיקט קיין ווארשע, אין געטאָ־אריין.

אָבער אין דער לעצטער מינוט איז עס מיין פרוי געלונגען, איבערצוקויפן די צוויי קאָנוואָי־פאָליציאנטן און זיי האָבן אונדז געלאָזן אויסקירעווען די וועגענער און פון דער ווארשעווער פאָרשטאָט, — זיך אוועקלאָזן אין א קעגנגעזעצטער ריכטונג.

דריי מעת־לעת האָבן מיר זיך ארומגעשלעפט איבער פארשיידענע באָטשנע (זיי־טיקע) וועגן, זיך אָנלויידניק מער, ווי אונדזערע אבות — אין דער מדבר, ביז מיר זענען דערפאָרן צום ראדאָמער דיסטריקט.

ויחנו — און מיר האָבן געוואוינט אין א סטאָדאָלע אין דאָרף באבסק.

טו.

אין ראוע־מאזאָוויעצק

דער יידיש־באווינטער שטח אין ראוע איז אָפגעטיילט פון דער שטאָט מיט א וואסער. א געטאָ פון עטלעכע שמאָלע געסלעך ארום דער שול, וואָס איז טיילווייז פארברענט דורך די דייטשן. אלטע, האלב־איינגעזונקענע, חרובע הייזעלער. אזוי אויך אין טאָל, וואָס מען רופט דאָ „מקום" און ווו עס געפינען זיך די רואינען פון שלאָס. אין אָט דער ענגשאפט האָבן זיך אויך אריינגעשטופט עטלעכע הונדערט סקערניעוויצער יידן, באלד נאָכן גירוש.

וועג מיר זענען אהער אָנגעקומען, האָב איך דאָ געטראָפן צווישן אנדערע: מלך קרוליצקי מיט זיין פרוי און פיר דערוואקסענע קינדער. זיי האָבן געווויינט אין א קו־שטאל, צוזאמען מיט די בהמות. יענטל דער מורה־הוראהטעס און איר זון פנחס מיט זיין משפחה האָבן געווויינט אין א קעלער פון א גארבעריי. אין דער ערד זענען דאָרט נאָך געשטאנען די גארבער־פעסער און אויף די פעסער האָט מען אויסגעלייגט עטלעכע ברעטער, וואָס זענען געווען זייער פאָדלאָגע. הערשל מיכאָווסקי, דער שווארצער איידלס, האָט געווויינט מיט זיין משפחה אויפן שול־הויף, אין דער שאָפע פון דער מתים־עגלה. מאָטעלע פירשטענבערג (סטאָלארזש) מיט זיין פרוי האָבן געווויינט אין א קאמער אָן א דאך, פארצויגן מיט א רעגן־פלאכטע. און אזוי כמעט אלע אונדזערע.

פון דעסטוועגן האָבן זיי אלע נישט שלעכט אויסגעזען. וואָרעם דאָ איז געווען א שפּע פון ביליקע פּראָדוקטן און מעגלעכקייט צו פארדינען אויף פרנסה. אנטקעגן וואַרשעווער גיהנום, איז דאָ שוין געווען א גן־עדן. שווער איז נאָר געווען מיטן איינ־מעלדן. אויף ארבעט האָט מען די „פרעמדע" געכאפט, אָבער קיין לעגאל אייִנמעלדונגס־צעטל, וואָס בארעכטיקט אויך צו א שפּייז־קאָרטע, האָט מען זיי נישט געגעבן.

מיך מיט מיין משפּחה, דערקעגן, האָבן די ראָווער פּני אויפגענומען גאסטפּ־ריינטלעך. זיי האָבן זיך געוואָלט רעוואַנזשירן פאר דער רעטונגס־און הילפס־ארבעט וואָס מיר האָבן פאר זיי געטון, וועָן זיי זענען געווען פּליטים אין סקערניעוויץ. זיי האָבן אונדז געשאפן א ווויינונג און לעגאל אייִנגעמאָלדט.

אונדזער לאָגע איז נאָך אלץ געווען א טרויעריקע. מיר האָבן פשוט נישט געהאט אויף קיין שטיקל ברויט און די קינדער האָבן געהונגערט. געווויינט האָבן מיר אין דעם בידנעם שטיבל, וואָס איז פריער געווען עקיבא קצבס יאטקע. מיין פרוי האָט דאן ריזיקירט, אַן אונדזער וויסן, זיך אוועקצולאָזן קיין סקערניעוויץ. איבערגעטון אלס פּויערטע איז זי געגאנגען צו־פוס עטלעכע און צוואנציק קילאָמעטער. וואָס מיר האָבן אויסגעליטן די קנאפּע דריי מעת־לעת, ביז מיר האָבן דערלעבט זי צו זען צוריק, איז זיך לייכט פאַרצושטעלן. אָבער זי האָט געהאט מזל און פיל באקאנטע קריסטן האָבן איר צוריקגעגעבן זאכן, וואָס מיר האָבן ביי זיי געלאָזן און אייניקע האָבן איר נאָך געגעבן עפּעס געלט אויף צו לעבן. דאָס האָט אונדז טיילווייז צוריק געשטעלט אויף די פיס.

די געשיכטע האָט זיך שנעל פארשפרייט איבער ראוע און אומגעגנט און דער עולם האָט אָנגעהויבן צו קומען צו מיין דבורהלען, ווי חסידים — צו א רבין. דרייסטערע פרויען האָבן געמומען נאָכטון דעם ביישפיל פון מיין פרוי. דעם פורמאן ריוואנס א זון, א דרייסטער בחור, האָט זיך איבערגעטון אלס שגץ, מיט א מאטשעיווקע און צוגעגרייט זיין געשפּאן יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק, וועָן אין סקערניעוויץ זענען געווען מארק־טעג. די פרויען, אלס פויערטעס, מיט קוישלעך, האָבן זיך צוזאמענגעקליבן פאר עקיבא קצבס יאטקע און הייִדא, צום סקערניעוויצער מארק... דאָס האָט געבראכט א גרויסע הילף פאר א סך הונגעריקע סקערניעוויצער משפּחות אין ראוע און אומגעגנט.

א צווייטע הילף איז געקומען דורך מיין טעכטערל יוכבדל, וועלכע איז דאָ געצוווונגען געווארן צו ארבעטן אלס קראנקן־שוועסטער אין שפּיטאָל פאר אנשטעקנדיקע. „די שיינע שוועסטער" האָט מען זי דאָרט גערופן. א דאנק דעם, האָב איך זיך באפרייִנדעט מיטן פאַוויאט־דאָקטער, סטעפאן גורסקי, וועלכער האָט געהאט די אויפזיכט איבערן שפּיטאָל און וועלכן איך האָב נאָך געקענט פון פריער. סטעפאן גורסקי איז א זון פון דעם סקערניעוויצער רעיעצן. אויף א פריינטלעכער אויפנאמע ביי אים אין הויז, האָב איך אים פארטרויט וועגן א צאָל הייִמישע יידן, וואָס איך וואָלט געוואָלט ארויסקריגן פון וואַרשעווער געטאָ, וווּ זיי וועלן זיכער אומקומען. ער האָט מיר צוגעזאגט זיין הילף און געהאלטן וואָרט: די ערשטע ארויספאָדערונג, מיט דאָקטער גורסקיס אונטער־שריפט, מיט א סטעמפּל פון דער זשאנדארמעריע, איז געווען פארן פעלדשער קרומהאָרן

מיט זיין משפחה. אויף דער זעלבער ארויספאָדערונג, וואָס איך האָב באלד נאָך זייער אָנקומען צוריקגעשיקט, איז געקומען הערשל ליפשטאט מיט זיין משפחה... נאָכדעם — יענקל בערמאן מיט זיין פרוי און מענדל ראָזענבערגס קינדער.

דאן האָב איך אויסגעארבעט א ספעציעלע ארויספאָדערונג פאר אונדזער פרעזעס ר׳ צדוק צודקאָוויטש מיט זיין משפחה, וועלכער איז אראָפגעבראכט־געוואָרן אלס אויפ־זעער אין שפיטאָל... אלס ר׳ צדוקס פארטרעטער האָבן מיר אראָפגעבראכט דעם הויכן יענקל גוטמאן.

די אויסגענוצטע ארויספאָדערונגען האָבן שוין די פיפיקע שאָפערן געהאלטן ביי זיך און געמאכט מיט זיי געשעפטעלעך: יעדן צווייטן טאָג האָבן זיי געבראכט סקער־ניעוויצער און אפילו נישט קיין סקערניעוויצער משפחות. צוליב די שווערע ווינטער־באדינגונגען און צוליבן נישט־צושרייבן די פריש־צוגערייזטע דורכן מאגיסטראט אין ראוע, — זענען זיי זיך צעפאָרן איבערן גאנצן ראָאָמער דיסטריקט. מערסטנס האָבן זיי זיך באוצט אין פיאָטרקאָוו און פשיגלווו.

איך האָב אויך אראָפגעבראכט מיין חבר חיים יצחק הערשקאָוויטש, טעוולס זון. ער איז געווען פון פאָר א שטעפער. פון ווארשע האָט ער מיטגעבראכט א מאשין און ארבעטס־געצייג. מיר האָבן בשותפות אָנגעהויבן ארבעטן שטעפעריי, וואָס האָט אונדז געגעבן פרנסה.

מיט פורן און צופוס זענען אויך לעצטנס אָנגעקומען, אָפגעריסענע, אָפגעשליסענע און געשוואָלענע פון הונגער: דוד שטשופאק מיט זיין משפחה, יצחק שעוואץ מיט פרוי און קינדער, אנשל שטיינבערג מיט זיין הויזגעזינט, חיים זעלמאן און אנדערע.

דאָס איז שוין געווען הארט פאר דער דייטש־סאָוויעטישער מלחמה.

איבער צוויי יאָר, ביז צו די ימים־נוראים פון 1941, האָבן די יידן אין ראוע און אומגעגנט, כמעט נישט געפילט די דייטשע אכזריות. יאָ, עס איז מלחמה־צייט, דאָס לעבן איז שווערער, אומבאקוועם, אָבער מען ארבעט און מען האָט פרנסה, מען מאכט חתונה קינדער און מען פראָווען ברית־מילה. ווייזט־אויס, אז אין הימל האָט מען גאָר פארגעסן אָן דער ראָוער עדה יידן... און ערשט ראש־השנה האָבן זיי אָן זיך אליין דערמאנט מיטן שופר־בלאָזן. די תקיעות האָבן דעם הימל דערגרייכט און צו־ווייס־געטון, אז יידן לעבן דאָ נאָך ווי יידן...

וואָרעם די זעלבע נאכט האָבן דייטשן ארומגערינגלט דעם ראָוער יידישן שטח און פון די בעטן ארויסגענומען אלע מענער, יונג און אלט. די געכאפטע האָט מען באגינען אָפגעשיקט אין ארבעטס־לאגער זאָוואדי, הינטער פיעטריקאָוו. דאָרט זענען זיי געשטאנען אין וואסער, גראָבנדיק קאנאלן.

אונדז, די יידן וועלכע האָבן געווויינט אין דער קריסטלעכער געגנט, האָט דאָס אומגליק געמיטן. מיר האָבן אָבער נישט געוווסט, וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען

און — מיר זענען באגינען אנטלאָפן אין א דערנעבנדיק וועלדל, ווו מיר האָבן זיך אויסבאהאלטן צוויי טעג. עס זענען דאָרט געווען מיט אונדז חיים יצחק הערשקאָוויטש, יענקל גוטמאן, יענקל בערמאן, מאָניעק (מאיר גוטמאנס זון), אליעזר פרימעט, גרייעקס א זון, און ישראליק, זעליג שענידערס זון. זעליג שענידערס זעלבסט, וועלכער איז דאן צופעליק געקומען פון פיאָטרקוו, איז מיטגעגאנגען מיטן טראנספאָרט.

פון דעם טאָג־אָן איז שוין דאָס יידישע ראוש מער נישט געווען קיין אויסנאם פון גאנצן גיהנום „געגעראל גאָוועראנאמענט". און געטיילט דעם זעלבן גורל פון אלע פוילישע יידן.

מער צוליב אומהיימלעכקייט און שרעק, ווי צוליב דירות־מאנגל, האָבן זיך איצט משפחות קאָנצענטרירט אין געוויסע הייזער, זיך געהאלטן צוזאמען און זיך געטוליעט אייגער צום צווייטן. אזוי האָבן מיר אויך איצט געווינען צוזאמען מיטן הויכן יענקל גוטמאן, חיים יצחק הערשקאָוויטש און יחזקאל שטעפערס צוויי געהייראטע טעכטער מיט זייערע משפחות. צוזאמען — עלף נפשות.

נאָך אן אכט, צען טעג, זענען א העלפט פון די געכאפטע מענער צוריקגעשיקט־געוואָרן פון ארבעטס־לאגער זאוואדי. די צוריקגעקומענע האָבן זיך שלעכט געפילט, אָבער ביי זייערע נאָענטסטע איז די שמחה פון זייער צוריקקומען געווען אזוי גרויס, אז זיי האָבן קיין אכט נישט געלייגט אויף זייער געזונט־צושטאנד. אָט, זיי וועלן זיך אויסרוען, צו־זיך קומען און זיך שטעלן אויף די פיס. די מענטשן זענען אָבער צריק־געשיקט געוואָרן אָנגעשטעקטע מיט טיפוס און במשך א פאָר טעג, האָט זיך די עפידעמיע צעפלאקערט אין גאנצן ענג־באווויינטן יידישן פערטל. במשך געציילטע וואָכן זענען אויסגעשטאָרבן הונדערטער יידן. אין אונדזער ווינונג זענען אלע עלף מענטשן אָנגע־שטעקט־געוואָרן. פון מיין משפחה זענען שוין געלעגן אין שפיטאָל, מיט גרויסע היץ, מיין טאָכטער, מיין פרוי און מיין זיבן־יעריק זונעלע פישעלע. איך בין געוואָרן צעבראָכן און פארצווייפלט און געגאָסן מיט טרערן, ווי אן אומבאהאָלפן קינד.

פון הונגער און טיפוס זענען דאן געפאלן פאָלגנדע סקערניעוויצער קרבנות:

מנחם ראָטמאן, דער גבאי פון אונדזער חברה־קדישא.
יחזקאל לעווקאָוויטש, דאָזאָר פון אונדזער קהילה.
יענטל דער מורה־הוראהטעס מיט איר זון, דעם טויבן פנחס רובין.
מלך קרוליצקי מיט זיין פרוי און פיר דערוואקסענע קינדער.
מרים, דעם שניידער דוד פינגערהויטס צוועלף־יעריק טעכטערל.
יענקל בערמאן, גענו. קאסירער פון לעדער־צעך.
שמחה קאָס, ישעיה סטאָליארזשס איידעם.
מענדל כשר, דער בונדישער טוער.
אהרן פרענקעל, נחמיה טארגאָוויניקס זון.
ישראל יצחק פאס, אונדזער חזנס א זון.
חיים־ישראל און מיכאל לעווקאָוויטש, אברהם גאָדלס צוויי זין.

אליעזר פינקעלשטיין („פיאלעק").
פסח נייאן, שמחה הענטשעס זון.
הערשל מיכאָווסקיס ווייב און 16־יעריקע טאָכטער.
יאָסל מיכאָווסקי און זיין פרוי.

צום הונגער, טיפוס, פרעסט און שניי־זאוויערוכעס, איז (פונקט צום נייעם יאָר 1942) געקומען נאָך א צרה: דאָס איבערזידלען אונדז אין דעם ענגער־ארומגעצוימטן געטאָ. „געזונטע" און טיפוס־קראנקע מיט הויכע פיבער האָבן די דייטשן געשמיסן, געשלאָגן און ארויסגעטריבן פון די הייזער אויפן פראָסט און שניי־זאוויערוכע. בעת אָט דער אקציע זענען געפאלן עטלעכע טויטע און צווישן זיי — די סקערניעוויצער: אייזיל ראָזנטשקעלעס (לייביש האָבערמאַנס שוועסטער) און דער קאָרטן־לייגער. אין אָפגעצוימטן געטאָ איז געווען איבערפולט. אפילו די בוידעמער. מיר זענען געבליבן אויף דער גאס, נישט האָבנדיק קיין דאך איבערן קאָפ. די קראנקע, קינדער און זקנים האָבן זיך געוואלגערט אינדרויסן, אויף זייער געפּעק און געפּיבערט אין דער פינצטערער שניי־זאוויערוכע.

נישט אומצוקומען אויף דער גאס, האָבן מיר באשלאָסן, אריבערצופאָרן אין אן אנדערן יישוב פון ראדאָמער דיסטריקט. מיין סיטואציע איז אָבער געווען אן אנדערע: נישט איך האָב געקאָנט איבערלאָזן מיין פרוי און קינדער אויף הפקר אין שפּיטאָל און נישט איך האָב געהאט געלט אויף צום פאָרן. אין אָט דער קעלט און שניי־זאוויערוכע האָט מען געמוזט שנעל דעצידירן און די טראגישע לאגע האָט דעם שכל צוגענומען. מיר האָבן באשלאָסן, אז מיין מאמע און מיין אייניקיק שוועסטער חנהלע זאָלן אריבער־פאָרן קיין פּיאָטרקוו און אויסזוכן א ווינונג און ווען איך וועל מיינע קראנקע אי"ה ארויסנעמען פון שפּיטאָל, — וועלן מיר אריבערקומען צו זיי. דאָס איז געווען דאָס לאָגישסטע אין יענעם צעטומלטן מאָמענט, ווען מיר האָבן פארגעסן דעם לעצטן אָנזאָג פון מיין פאָטער, אז מיר זאָלן זיך אין יעדער עת־צרה האלטן צוזאמען... גראָד איז אָנגעקומען אן אויטאָ, האָבן מיר שנעל אריפגעוואָרפן די פּעקלעך און די מאמע מיט חנהלען זענען אייניגעשטיגן. מיר האָבן זיך געזעגנט נישט־וויסנדיק, אז מיר וועלן זיך שוין קיינמאָל מער נישט זען, אז דאָס צעשיידן מיר זיך שוין אויף אייביק — — —.

איך האָב ענדלעך געקראָגן א שטיקל אָרט, דעם קאָפ אוועקצולייגן. דאָס הייזל איז געשטאנען ביים סאמע גענאָ־פארקאן, נישט ווייט פון דעם פלאץ, ווו ס'איז אמאָל געשטאנען א רוסישע צערקווע. פארן אריבערטרעטן דעם גענאָ־צוים האָבן די דייטשן באשטימט טויט־שטראָף. און אָט דער צערקווע־פלאץ איז באשטימט־געוואָרן פאר די עקזקוציעס. און ווי צו אונדזערע אויגן, וואָס האָבן דאָס אלץ צוגעזען: די ערשטע קרבנות פאר אָט דעם חטא זענען געפאלן פיר סקערניעוויצער יידישע לעבנס. געטראָפן האָט דאָס אומגליק נתן וואָדיס טאָכטער מיט אירע דריי קליינע קינדער. מען האָט זיי געכאפט ביים צוריקקערן־זיך פון א דאָרף, ווהין זיי זענען געגאנגען זוכן עסן. די מאמע מיט אלע דריי קינדער — (צוויי יינגלעך און א מיידעלע) האָט מען געבונדן

די הענטלעך איינס צום אנדערן און זיי דערשאָסן. מיר האָבן געזען ווי זיי פאלן און צאפלען־זיך אין קאלוזשעס בלוט! — — —.

אין מיין האָפנונגסלאָזיקייט און פארצווייפלונג האָט, אומגעריכט אויפגעשיינט א ליכט: דער קריסט שימאָן קאָוואלטשיק.

סקערניעוויצער יידן געדענקען דאָך די „ספולדזשעלניע" אויף דער סענאטאָרסקע־גאס, אונטערן נאָמען „סקלעפ נאש". א פאָר יאָר נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די „ספולדזשעלניע" ליקווידירט געוואָרן און איינער פון אירע גרינדער, שימאָן קאָוואל־טשיק, איז געוואָרן דער פריוואט־אייגנטימער פון דעם געשעפט.

באקאנט האָבן מיר זיך בעת א זיצונג אין שטייער־אמט, ווו מיר זענען ביידע געווען פארטרויאונגס־מענער אין דער שאָץ־קאָמיסיע. איך — פון יידן און ער — פון קריסטן. גערייכט האָב איך זיך, אז קאָוואלטשיק וועט ארויסטרעטן אלס שארפער קעגנער פון אונדזערע יידישע אינטערעסן. איך בין אָבער אנגענעם איבעראשט־געוואָרן, וועו אָט דער איידעלער קריסט האָט פארטיידיקט די אינטערעסן פון זיינע יידישע קאָנקורענטן... מיר האָבן זיך שפעטער דערנענטערט און באפרייַנדעט. דער, וועלכן איך האָב אמאָל חושד געווען אין אנטיסעמיטיזם, האָט זיך ארויסגעוויזן אלס אוהב־ישראל. אין אָנהויב פון אונדזערע טראגישע טעג אין סקערניעוויץ, ווי איר געדענקט זיכער פון מיינע פריערדיקע קאפיטלעך, וועו אלע קריסטן האָבן זיך פון אונדז דערווייטערט, האָט שימאָן קאָוואלטשיק געשפענדעט קוילן פאר אונדזער פליטים־קיך, פארן רב, פארן רבין און פאר עטלעכע אנדערע יידישע פאמיליעס.

אין מיין איצטיקער טראגישער לאגע, אָן מיטלען צום לעבן און צו ראטעווען מיינע ליבע פון זייער טיפוס אין שפיטאָל, האָב איך זיך דערמאָנט אָן מיין קריסטלעכן פריינט. איך האָב אָנגעשריבן א בריוול וועגן מיין סיטואציע און באזאָרגט עס צו קאָוואלטשיקן דורך א געלעגנהייט. און — גאָט אין הימל! די גאנצע וועלט איז דאָך נישט פארדאָרבן! עס זענען דאָך נאָך פארהאן יחידים, העלע־ליכטיקע געשטאלטן! עס זענען דאָך נאָך דאָ צדיקים, צווישן דער קריסטלעכער באפעלקערונג, וואָס אין זייער זכות דארף נאָך אויך די וועלט נישט אונטערגיין!... שימאָן קאָוואלטשיק!... באלד ווי ער האָט מיין בריוול באקומען, האָט ער מיטן לעבן ריזיקירט, געקומען צו פאָרן און זיך אריינבאקומען אין געטא. מיר האָבן זיך צעקושט און אומארעמט, פון פרייד — געווייַנט. דאן האָט ער ארויסגענומען זיין פאָרטפעל, און מיך געהייסן נעמען געלט, וויפל איך דארף.

— פון היינט־אָן, וועסטו מער נישט הונגערן! — האָט ער מיך פארזיכערט. — אָבער...

עס איז אים שווער געווען צו רעדן און קוים וואָס איך האָב עס פון אים ארויס־געקראָגן:

— עס דערנענטערט זיך א טראגישער מאָמענט פאר אייך, יידן. עס איז צו דערוואַרטן פון די דייטשע בעסטיעס דאָס ערגסטע. איך האָב געריידט מיט פּיזשאקן. מיר זוכן א וועג, צו ראטעוונען דיך און דיין משפּחה. מיר וועלן שטיין מיט דיר אין קאָנטאקט. מיר וועלן באשטימען א קריסט, וועלכער וועט זיין אונדזער פארבינדלער. גיב צו וויסן אלץ, וואָס עס געשעט. זיי וואך...

ווען עס איז טונקל געוואָרן, האָבן מיר זיך הארציק געזעגנט און איך האָב אים באגלייט. שימאָן קאָוואלטשיק איז ארויס דורך אן אויספּבראָך אין געטאָ־פארקאָן, אויף דער ארישער זייט און פארשוונדן אין דער נאכט־אריין. דעם זעלבן טאָג האָט ער נאָך געדארפט צוריק פאָרן קיין סקערניעוויץ.

עטלעכע טעג שפּעטער איז שימאָן קאָוואלטשיק ווידער געקומען צו מיר און דאָסמאָל האָט ער מיר געבראכט א נישט־באגרייפלעכן אוצר: פּיר הונדערט גאָלד־רובל! רוסישע פּינפערלעך און צענערלעך!... לויטן דאמאלסטיקן קורס האָט עס באטראָפן (צוזאמען מיטן געלט, וואָס ער האָט מיר געגעבן דאָס פאָריקע מאָל) פופציק טויזנט זלאָטעס!...

— נעם עס! — האָט ער געזאָגט — וועו עס וועט אייך אויסקומען, וועט איר זיך אפשר קענען דערמיט ראטעוונען.

ער האָט געלאכט פון מיר, וועו איך האָב אים כאָטש געוואָלט געבן א קבלה אויף דעם געלט, אז כשירחיב...

און אָט דער אוצר, וואָס שימאָן קאָוואלטשיק האָט מיר געבראכט, האָט אונדז טאקע געראטעוועט פון אונטערגאנג. ווי קאָן איך אים פארגעסן און ווי זאָל איך נישט דערמאנען מיט ברכה און לויב דעם זעלטענעם מענטש, א דאנק וועלכן מיר לעבן: שימאָן קאָוואלטשיק?

מיין פרוי און קינדער זענען געזונט־געוואָרן און ארויס פון שפּיטאָל. מיט קאָוואל־טשיקס געלטער האָב איך זיי דערהאָלט און געשטעלט אויף די פיס. דאָס האָט אויך געשטעלט אויף די פיס מיין מאמען און שוועסטער. איך האָב זיי געשיקט דעם ערשטן הונדערטער, וועו זיי האָבן געהונגערט ממש און נישט געהאט אויף קיין שטיקל ברויט. עס איז געווען פאר זיי שוין אן אומגעריכטע ישועה פון הימל. און פון דעם טאָג־אָן האָב איך זיי געשיקט הילף וואָך־וועכנטלעך.

אין אירע בריוו, אויסער אייגענע, פאמיליען־ענינים, האָט מיר מיין מוטער אינ־פאָרמירט וועגן אלץ, וואָס עס טוט־זיך אין פּיאָטרקווו און ספעציעל — וועגן דער לאגע פון אונדזערע סקערניעוויצער דאָרט. אזוי האָט זי מיר צוגעשיקט א רשימה פון סקער־ניעוויצער, וואָס זי האָט באגלייט צו זייער אייביקער רו, פאר די פאָר וואָכן, וואָס זי געפינט־זיך דאָרט: 1. דעם לויוויטשער בעקערס א זון, 2. ר׳ אברהם יצחק ליפשטאט, דעם לאנג־יעריקן קהילה־פּרעזעס (ער האָט באקומען א הארץ־אטאק אין פשיגלווו), 3. אלטער לעווקאָוויטש, דאָזאָר און ראטמאן, 4. זיין ברודער משה (אברהם יצחק לייבס

זין), יאָסקע לעווקאָוויטשעס צוויי זין, 5. חיים יצחק, 6. אברהם יענקל, 7. נחמן דוד גרייעסק שיינע טאָכטער רוזשקע און 8. דעם דאָזאָר הערשל ליפשטאטס א טאָכטער.

שפעטער האָט מיך מיין מוטער אויך געוואָרנט, אז היות אין פארשיידענע ערטער ארעסטירט־מען און מען דערשיסט כלל־טוער, — זאָל איך זיך אויסבאהאלטן און נישט שלאָפן אינדערהיים. קיין באהעלטענישן זענען, ליידער, נישט געווען. אומעטום זענען מיר געווען אין טייוולס הענט. דערצו האָט מען קיינמאָל נישט געקאָנט פאָראויסזען, וואָס אין א האלבער שעה ארום וועט געשען. קיינער האָט נישט געקאָנט דערגיין, וואָס עס זענען „זייערע" פלענער און וועמען זיי זוכן צו ארעסטירן.

דעם 23/6, אינמיטן דער נאכט, האָט אונדז אויפגעוועקט א טומל, געשרייען און געווייגען. דורך א באקאנטן פאָליציאנט האָבן מיר זיך דערווווסט, אז דער שפּ און עטלעכע זשאנדארן גייען ארום אין געטאָ און ארעסטירן מענער לויט א ליסטע. מען קאָן זיך נישט אָריענטירן וועמען זיי זוכן, ווייל זיי פארהאלטן מענטשן פון פארשיידענע שיכטן. די ארעסטירטע ווערן פארשפארט אין דעם קעלער, וואָס אויפן הויף פון דעם יודענראט און זיי ווערן דאָרט באוואכט פון דער זשאנדארמעריע. קיינער קאָן צו די ארעסטירטע נישט צוקומען.

נישט־וויסנדיק וועמען זיי זוכן, איז אויף יעדן אייניציקן אָנגעפאלן א גרויליקע צעטומלענישׂ. אינמיטן דער נאכט זענען מיר געלאָפן פון איין הויף — אין אנדערן, זוכן א מקום־מקלט. פארטאָג ערשט האָבן די דייטשן פארלאָזן דאָס געטאָ. די אנטרונענע האָבן לייכטער אָפּגעאָטעמט. אָבער צווישן די ארעסטירטע אין קעלער האָבן זיך געפונען פאָלגנדע פערזאָנען:

1. הערצקע גרינשפאן, דער געוועזענער פרעזעס פון דער ראוער קהילה. 2. אברהם־אהרן דאנער, דער אקטיוויסטער יודענראטלער. 3. מאיר־שלום שמולעוויטש, דער סעקרעטאר פון יודענראט. 4. יענקל־מרדכי דאָרן, יודענראטלער. 5. יצחק אפּעלבוים, יודענראטלער. 6. דער שניידער איטשע שווארץ, א יודענראטלער. 7. משה שמולעוויטש, א יודענראטלער (דעם סקערניעוויצער יוסל שמולעוויטשעס אייניקל). 8. חיים־איטשע שטערנרייך, א שניידער, געארבעט פאר דער זשאנדארמעריע. 9. הערשל קנאָפף, דער בעקער. 10. מלך ביאלקאָוויטש, א קצב. 11. אברהם ראָזענבערג, א בחור פון אכצן יאָר. די צוויי ברידער, אָנגעזעענע תבואה־סוחרים: 12. לייביש־פייוול לעווקאָוויטש און 13. משה לעווקאָוויטש. 14. דער סקערניעוויצער אברהם פראנק (ישראלטשע פרענקעלס אייידעם) און זיין ברודער: 15. ישראל פראנק. 16. מענדל בעקערמוס. 17. מעכל הערשקאָוויטש (משה ביקס אייידעם). און 18. מנשה קאנטאראָוויטש, א שאָפער, דער שטארקסטער ייד אין ראווע.

די פרויען פון די ארעסטירטע האָבן יאָמערלעך געווייגט בייס טויער פון יודענראט, זיך געריסן די האָר פון קאָפּ, ספאזמירט און געחלשט. די זשאנדארן האָבן געחוזקט פון זיי, נאָכגעקרימט זייער געוויין און געצילט צו זיי די ביקסן, זיי צו פארטרייבן.

ארום צען אזייגער איז געקומען צופאָרן אין עלעגאנטער לימוזינע א זיבעצן־יעריקער גע‌סטאפאָוויעץ און פרעגט מיט א שמייכל: וווּ עס זענען די מערדער. מען

האָט אויפגעמאכט דעם קעלער און דער יונגער געסטאפֿאוויעץ רופט־אויס די נעמען פון א צעטל און שרייט: משה שמולעוויטש! קאָם ראוס!

וועז משה שמולעוויטש (אונדער סקערניעוויצער) איז אריסגעקומען א בלייכער און ציטערדיקער, האָט אים דער דייטש באפוילן, ער זאָל שנעל לויפן ברענגען שטריק. משה איז אריינגעלאָפן צו אונדז, קוים א כאָרכל־געטון „שטריק" און געפאלן אין חלשות. ביז מיר האָבן אים דערמינטערט, האָט זיך שוין געהערט א געלויף אין דרויסן און מיר האָבן דערזען, ווי זשאנדארמעריע פירט פינף פון די ארעסטירטע געבונדן איינעם צום אנדערן. הינטער זיי איז נאָכגעגאנגען דער יונגער געסטאפֿאוויעץ מיטן חוזק־שמייכעלע און האָט געטראָגן א געלאָדענעם אויטאָמאט (מאשין־ביקס). די געבונדענע האָט מען געטריבן צום שלאָס. מיר זענען ארויף אויפן דאך, כדי פארטייעטערהיידט אראָפצוקוקן און זען, וואָס עס געשעט. נאָר איידער מיר האָבן באוויזן צו זען, האָבן מיר שוין דער־הערט א פאָר מאָל אויסרופן „שמע־ישראל!" און א געדיכט שיסעריי פון דעם אויטאָמאט. אלע פינף קרבנות האָבן זיך שוין געצאפלט אויף דער ערד אין א טייך בלוט! דער יונגער, שמייכלענדיקער תלין האָט פאררויכערט א סיגארעטל. זיי האָבן זיך אומגעקערט צום קעלער און אריסגענומען נאָך פינף מאן. אויך זיי האָט מען געבונדן, אָפּגעפירט צו די דערשאָסענע און — ווידער „שמע־ישראל" און א האָגל פון קויל. זיי זענען געפאלן אויף די קערפערס פון די פריער־דערשאָסענע. דאן האָבן זיי אריסגענומען די לעצטע גרופּע פון זיבן מאן. וועז מען האָט זיי געפירט געבונדענע, האָט מנשה קאנטאָראָוויטש געשריען: יידן! זעט און געדענקט! נעמט נקמה פאר אונדזער בלוט!!!

נעבן ראוער פערדס־מארק, הינטער דער שטאָט, איז געווען דער פאָלווארק פון דעם קריסט וויטעווסקי, וועלכער איז יאָרן־לאנג געווען בעאמטער אין דער סקערניע־ויצער פאָסט און מיר האָבן זיך געקענט. מיט עטלעכע וואָכן צוריק האָט מיין פרוי געפרווט כאפן א שמועס מיט אים און מיט זיין ווייב, וועגן אויסבאהאלטן אונדז אין צייט פון געפאר. נאָך לאנגער קוועלנגלעניש, האָבן זיי מסכים־געווען.

איצט, צוויי טעג נאָך א טראגישער איבערלעבונג, וועז מיין פרוי איז געלעגן אין בעט א שווער צעשלאָגענע און צעביסענע פון דעם גאלן זשאנדארם הונט, מיט 32 וווּנדן אויפן לייב, האָט זי באשלאָסן, אז מיר זאָלן תכף וויטעווסקיס פריינטלעכער הסכמה אויסנוצן. מיר האָבן געפילט, אז עס ברענט דער באָדן אונטער אונדזערע פיס.

אין שטאָט איז עפּעס געווען צו רוהיק. קיין זשאנדארמען האָט מען אינגאנצן נישט געזען. אָבער געפילט האָבן מיר, אז דאָס איז א שטילקייט ערב א שרעקלעכן שטורעם. די פרוי וויטעווסקי האָט אונדז אריינגעפירט אין שטאל פון די בהמות, צו־געשטעלט א לייטער און מיר זענען ארויפגעקראָכן אויפן בוידעם: איך, מיין פרוי, מיינע קינדער און די שוויגער. איצט, האָבן מיר געמיינט, זענען מיר שוין ווייט פון גאנצן יידישן אומגליק, געפינענדיק־זיך אויף דער קריסטלעכער זייט. מיר האָבן זיך

אלנפאלס נישט געריכט, אז דוקא דאָ, פאר אונדזערע אויגן, וועט זיך אָפשפילן דער טראגישער פינאל פון די סקערניעוויצער און ראוער יידן.

ארום צען א זייגער ביינאכט דערהערן מיר, ווי נישט ווייט פון אונדזער שטאל קומען־אַן צו פֿאַרן פורן און שטעלן זיך אָפּ. מיר דערהערן יידישע קולות, געווייגען. קינ־דער רופן די עלטערן און עלטערן רופן קינדער: מענדל! חיימל! פּעסעלע! חנהלע! אברהם! און באלד דערנאָך באפעלערישע קולות פון דייטשן: רוהע! און סאלוועס פון ביקסן און רעוואָלווערן און גרויליקע „שמע־ישראל"ס! מיר האָבן געפּלאטערט אויף אונדזער בוידעם און נישט געקאָנט דערגיין, וואָס אינדרויסן טוט־זיך. ערשט באגינען, וועו מיר האָבן ארויסגעקוקט דורך שפּארונעס, האָבן מיר דערזען צונויפ־געטריבענע הונדערטער יידן און צווישן זיי — עטלעכע דערשאָסענע. א מוטער מיט איר קינד זענען געלעגן צוזאמען און מען האָט זיי באווייזנט. איך האָב דערקענט צווישן זיי א באקאנטן ביאלער יידן און עס איז מיר קלאָר געוואָרן, אז דאָס טרייבט מען די ביאלער יידן קיין טרעבלינקע. שפּעטער האָט מען זיי אָפּגעפירט מיט פורן צו דער באן, קיין טאָמאשאָוו.

מיטאָג־צייט איז ווידער אָנגעפאָרן א לאנגער קאראוואן פורן מיט יידן, באוואכ־טע דורך זשאנדארמעריע, פּוילישע פאָליציי און פייערלעשער. דאָסמאָל זענען עס גע־ווען אונדזערע סקערניעוויצער און ראוער יידן. מיר האָבן דערקענט צווישן זיי אונדזע־רע שכנים און באקאנטע, גוטע פריינט. איבער א שעה צייט האָט זיך געצויגן דער טרא־גישער יידן־קאראוואן מיט ווייענדיקע קינדער און היסטערישע פרויען. אונדזערע הערצער האָבן זיך געבראָכן און מיר האָבן מיטגעווויינט מיט זיי.

אינדעם — א פרישע מהומה: מען טרייבט יונגע מענער צו־פוס. ארום א פיר הונדערט מאן טרייבט מען ארויף אויפן חזיר־מארק. מען שטעלט זיי דאָרט אויס אין א לאנגער ריי. א סעריע פון מאשין־געווער האָט א שטעפ־געטון און עטלעכע מאן זענען געפאלן, ווי זעק. די געבליבענע האָט מען ווידער אויסגעשטעלט אין שטרענגער אָרדענונג און ווייטער געטריבן. ווי אונדזער קריסטן האָט אונדז שפּעטער דערציילט — צו דער שחיטה אין טרעבלינקע.

אזוי האָט זיך פארענדיקט דאָס לעבן פון לעצטן יידישן יישוב אין ראדאָמער דיסטריקט.

טז.

ווידער אין סקערניעוויץ

די קריסטלעכע באפעלקערונג האָט באקומען א וואָרענונג: פאר אויסבאהאלטן יידן — טויט־שטראָף! און א צוזאָג האָבן זיי באקומען: פאר אויסגעבן יידן — א געלט־פּרעמיע. האָבן מיר שוין לענגער אויפן בוידעם פון ווייטעווסקיס קי־שטאל קיין מקום־מקלט נישט געקאָנט האָבן. נאָך צען טעג דאָרט באהאלטן זיין, האָבן מיר זיי גע־

מוזט פארלאָזן און ארויס אויף דער גאס, אויסגעשטעלט פאר אלע געפארן. אין אונדזער פארצווייפלונג האָבן מיר קיין אנדער אויסוועג נישט געפונען, ווי אומקערן־זיך קיין סקערניעוויץ און זוכן הילף ביי באקאנטע קריסטן.

מיר האָבן אונדזערע חרובע יידישע גאסן נישט דערקענט. עלנטע הפקרע און פרעמדע האָבן מיר זיך דאָרט ארומגעשלעפט און נישט געהאט דעם קאָפ ווו אוועק־צולייגן. הונגער און קעלט און טויט־געפאר. וואלדעק גאנצנער האָט אויף אונדז רחמנות געקראָגן און ריזיקירט צו באהאלטן אונדז עטלעכע טעג אין שטרוי אויף זיין בוידעם. מיר זענען דאָרט געשוואָלן געוואָרן פון הונגער און קעלט. שפעטער האָבן מיר געפונען א באהעלטעניש אויף טשיכע־גאס, אין א געגנט פון פעלדער און גערטנער. דאָרט האָבן מיר זיך אויפגעהאלטן אין זכות פון סקזשיפטשאקן און פרוי אניעלא דאָמבראָווסקא.

אין יענע טעג האָבן מיר געהערט צענדליקער פאלן פון אנטדעקן און אומ־ברענגען אויסבאהאלטענע יידן אין סקערניעוויץ און אומגעגנט. פיל מאָל האָט מען אומגעבראכט די אויסבאהאלטער צוזאמען מיט די באהאלטענע און אויפגעריסן, אָדער פארברענט דאָס הויז. עטלעכע הונדערט מאן זענען דאָ אנטדעקט און דערשאָסן־גע־וואָרן און צווישן זיי —: אברהם ראָזענקראנץ, דער קצב, מיט זיין 18־יעריקן זון. ישעיהו ביעזשאָנסקי, ענדזל קרוליצקי מיט זיין טאָכטער, יאָסל קרוליצקי מיט זיין יינגל. די פרוי בייגעל מיט אירע דריי טעכטער. אנשל קירנבערג. מאָניעק, מלך קירנ־בערגס זון. נח הערשקאָוויטש. משה מאיר פירסטנבערגס זון. שכנא באטיסטס טאָכ־טער אָלטשע. שלמה קלאפערזאקס פרוי. משה אדלער, טלמאנס איידעם. איטשעלע, נח מעסטס שניידערס זון. לייבל ליפשיץ. הערש קלמן בענדערס זון. שמואל אליעזר שפיכלער. חיים משה געצעל און זיין זון. דער קצב אלימלך זעלמאנאָוויטש. זיין פרוי שרה. דער בעקער דוד כאָינאצקי. יענקל געצעלס זון. קורדעלאס, באשע אדלס זון. חיים בער בענדער, דער קצב און חנה פלעקער, אברהם־יצחק קנאָפמאכערס טאָכטער.

מיין שוויגער, קיילע פלאנצנער ע״ה, איז געשטאָרבן אין איר באהעלטעניש פון א הארץ־אטאק, כ״ה ניסן, 1943.

און ווידער איז דער מאי געקומען... עס איז פרילינג 1944. מיר קוקן־ארויס דורך די בוידעם־לעכער און זעען די בלייענדיקע בוימער און די פרישע גראָז־טעפיכער, אויף וועלכע קריסטלעכע קינדער שפילן־זיך, טאנצן און שפרינגען־ארום. און מיין קינד קוקט אויף דער ליכטיקער, פרייער וועלט מיט צער און טרויער. מיט פאר־טרערטע אויגעלעך און א פארקלעמט הערצל, שטעלט ער פראגן, אויף וועלכע איך קאָן אים נישט ענטפערן. ווי זאָל איך אים אויסטייטשן זיין „זינד״ פארוואָס ער זיצט דאָ פארשפארט אויף א פינצטערן בוידעם און האָט נישט קיין רעכט זיך צו שפילן, ווי אלע קינדער, אויף דער פרייער, ליכטיקער וועלט?

אָבער אויך אויף אונדזער בוידעם זענען די פרילינגס־געסט געקומען: משפחות פייגל האָבן דאָ, אין די לעכער, זייערע נעסטן זיך געמאכט און טשוויטשערן און טשוויטשערן צו אונדזער צער און הארץ־וויי־טיק.

אין אָט די טעג האָט זיך צו מיר אומגעקערט דער יוגנטלעכער חשק צו שרייבן לידער. און אָט זענען א בינטל פערזן, וואָס איך האָב אין יענע טעג, אויפן בוידעם געשריבן:

א ייד בין איך, א ייד...

נישט זינגט מיר פויגעלעך געטרייע
פון מאי, פון פעלדער־וועלדער פריע,
פון פרילינגס־פרייד דאָס ליד.
אוי, פון אייערע שענסטע מעלאָדיען —
טרערן אויף די באקן בריען,
וויי־ל א ייד בין איך, א ייד.

ווי קען מיך טרייסטן היינט געזאנגען? —
מיין פאָלק אין בלוט איז אָפּגעגאנגען
און דער יידן־האס אלץ גליט.
אוי, נאָכוואָס זאָלט איר זיך מיען
מיט איירע זיסע מעלאָדיען
פאר דעם פארמשפטן, דעם ייד?

סאיז א גזר מן השמים:
מי באש ומי במים.
וויי־סט־זשע מיין געמיט:
אוי, געבליבן בין איך נאָכן שטורעם
און טראָג אין זיך א וועלט יסורים,
וויי־ל א ייד בין איך, א ייד!

אָן א טאטן, אָן א מאמען,
אָן א שוועסטער. פון די פלאמען
כהאָב זיי נישט פארהיט.
אוי, זעט אצינדער די מערכה
פון א לעצטער שוין משפחה,
פון א ייד, אוי, פון א ייד.

און וואָס וועט אונדז דער מאָרגן ברענגען?
א קויל אין הארץ? צי אפשר הענגען?
צי א מעסער־שניט?
אוי, און אפשר וועט באשערט־זיין קודם,
ווי א מויז דאָ אויפן בוידעם,
אויסגיין זאָל דער לעצטער ייד? — — —

אָבער ניין... דעם לעצטן ייד, (וועלכער איז צום גליק נישט געווען דער לעצטער), איז דוקא באשערט־געווען צו דערלעבן זיין באפרייאונג און די מפלה פון די היטלער־בעסטיעס.

דעם 17 יאנואר 1945 האָט די רויטע ארמיי פארנומען סקערניעוויץ...

אויב מיר האָבן עס אויסגעהאלטן און אויב מיר האָבן עס דערלעבט, איז עס נאָר א דאנק די עטלעכע גוטהארציקע קריסטן, וועלכע האָבן מיט זייער לעבן ריזיקירט פאר אונדז: שימאָן קאָוואלטשיק, מאריאן פיזשאק, וולאדיסלאוו גאנצנער, אניעלא דאָמבראָווסקא, מיכאל זשעפקע, זיגמונד בינדער, יאנינא זאפאלאָווסקא, וולאדיסלאוו קאצאלא, ראָמאן טשיכאצקי, יאן סקזשיפטשאק **און** כעלא קונישעווסקא.

ווי זאָלן מיר אָפּדאנקען אָט די הערלעכע מענטשן, אויב נישט מיטן פאראייביקן זייערע נעמען אין אָט דעם ספר?

מיר זענען ארויס אויף דער גאס, ארויס אויף דער פריי...

דעם זעלבן טאָג האָט דער מאגיסטראט אונדז צוגעטיילט א פאָר צימערן אין אונדזער געווענער היים. די צימערן זענען דאן צופעליק געשטאנען פריי.

און גרויס איז געווען אונדזער פרייד, ווען מיר האָבן זיך דערוווסט, אז אין אר־בעטס־לאגערן זענען נאָך דאָ ייִדן, וועלכע האָבן איבערגעלעבט.

עס זענען נאָך דאָ ייִדן!...

און אומבאשרייבלעך איז געווען אונדזער פרייד, ביים צוריקקער פון די ערשטע סקערניעוויצער אין אונדזער היימשטאָט, מיט וועלכע מיר האָבן זיך געטיילט דעם דאך און די פאָדלאָגע פון אונדזער דירהלע.

צוריקגעקומען זענען פאָלגנדע פאמיליעס:

קוטשינסקי **עזריאל, דבורה, יוכבדל, פישעלע.**
בוקי **משה, מירל, פייגע, שרה, שלום, דאנקע.**
פאָרשפאן חייה.
ראָזענקראנץ **חייה, אסתר, יענקל.**
פירסטנבערג **פייגע און מרים.**
קוויאטקאָווסקא **א וואַרשעווער מיידל.**
פלעקער מאיר און פייגע.

געצעל ישראל.
בענדער מאיר און משה.
זעלמאנאוויטש הערשל.
פוטערמילך יענקל און טאבע.
קנאפמאכער גיטל.
געצעל יצחק און חוה.
קירנבערג חוה.
פירסטנבערג משה מאיר און זיין כלה אסתר פון לויוויטש.
מאקסמיליאן דעם פריזיערס א טאכטער.
פריילעך הערשל.
דושאלאווסקי ישראל.
זעלמאן משה.
גרייעק חיים־דוד און אברהם.
ערשטער מירעלע.
אבראמאוויטש מענדל.
ראזענטאל ישראל און מאיר.
אינאולאצקי חיים־יונה און שרה־דבורה (פון רוסלאנד).
פרענקעל חיים, און לייביש קריגערס טאכטער (פון רוסלאנד).

דאס איז די שארית־הפליטה פון דעם גאנצן סקערניעוויצער יידנטום.

איטע ווייסמאן־לינדין, תל־אביב

אין ארבעטס־און אין טויט־לאגערן

איטקע עדזשא

חנה משה לייבס טעכטער

אַ יך בין דאן געשטאנען ביי אונדז אויפן הויף און בלויז דעם קאָפּ ארויס־געשטעקט דורכן טויער, כדי צו זען, צי עס גייט נישט קיין דייטש. אין דעם מאָמענט איז צו מיר צוגעקומען א פּאָלאק. ער האָט געפרעגט, ווער איך בין, ווו איך ווויז און מיך פּראָווא־צירט צו רעדן שלעכטס אויף די דייטשן, וואָס עס איז אים נישט געלונגען. פון דעסטוועגן האָב איך באלד צומאָרגנס באקומען א באפעל, זיך צו מעלדן אין דער געסטאפּאָ. דאָרט האָב איך געמוזט שהען־לאנג שטיין אויף די קני, מיט די הענט — אינדערהויך, ווארטנדיק אויף מיין רייִ. אין פּראָטאָקאָל האָבן זיי געשריבן, אז איך לייקן מיין יידישקייט און האָב נישט געטראָגן קיין אָרעם־באנד, כדי צו באטריגן די דייטשן. איך האָב באקומען אזעלכע פּעטש, אז איך האָב שוין נישט געקאָנט דעם פּראָטאָקאָל נישט אונטערשרייבן. דער משפט איז פּאָרגעקומען גלייך אויפן אָרט און איך האָב באקומען אן אורטייל פון 6 מאָנאטן זיצן אין ווארשעווער פּאוויאק.

דאן איז מיר געגעבן־געוואָרן די מעגלעכקייט, צו אפּעלירן אין ווארשע. פּאָרן מיט דער באן האָבן שוין יידן נישט געטאָרט און איך האָב זיך געשלעפּט, אין דער בייזער, ווינטערדיקער קעלט, ארום צוואנציק שעה מיט א פורל. מיין ערשטער גאנג איז געווען

צום פיאסעטשנער רבין, וועלכער איז געווען מיין פאַטערס א קרוב. איך בין געקומען צו אים, ער זאָל מיר געבן א ברכה, מצליח צו זיין. זיין ברכה איז געווען: „די דייטשן זאָלן נישט האָבן קיין שליטה איבער דיר און זאָלסט געזונטערהיידט צוריקקומען". ער האָט מיר אויך געבעטן, איך זאָל קומען אים מודיע־זיין וועגן דעם אורטייל.

דער אורטייל איז געווען, אז אנשטאָט 6 חדשים, האָב איך באקומען 12. היות אָבער די תפיסות זענען איצט איבערפולט, מוז איך זיין אונטער פּאָליציי־אויפזיכט און נישט טוישן מיין אדרעס, ביז זיי וועלן מיר צו וויסן־טון, אז זיי האָבן שוין פאר מיר פלאַץ אין תפיסה...

די גרויליקע בילדער וואָס איך האָב דאָרט געזען אין דעם „געריכטס־הויז", די געפיניקטע יידן, געשמידטע אין שווערע קייטן, די טויט־אורטיילן און מיין אייגענע לאגע, — דאָס אלץ האָט מיך אזוי אויפגערעגט, אזוי צעבראָכן און נידערגעשלאָגן, אז איך בין שוין צום רבין מער נישט געגאנגען. איך האָב געוואָלט גלייך אהיים פאָרן. אָבער דאָ איז געווארן א מהומה און פּאָליציי האָט נישט ארויסגעלאָזן פון ווארשע. מיין פארצווייפלונג איז אָבער געווען אזוי שטארק, אז איך האָב שוין אויף קיין זאך מער נישט געקוקט. איך האָב ריזיקירט, זיך אדורכגעריסן דורך די פּאָליציי און דווקא אוועק צו דער באן. עס איז מיר געלונגען און איך בין אהיים געקומען און געבראכט די „גוטע בשורה".

די מאמע האָט זיך שנעל דעצידירט, איינגעפאקט פאר מיר א פעקעלע און געזאָגט: „ראטעווע זיך, מיין קינד! אנטלויף קיין לוויוויטש!".

איך בין אוועק קיין לוויוויטש און מיר איז באשערט געווען דאָרט מיטצומאכן די אויסזידלונג פון לוויוויטשער יידן מיט אלע טראגישע באגלייט־דערשיינונגען און נאָכפאָלגן. מיר זענען געטריבן־געוואָרן קיין ווארשע און דאָ, האָב איך זיך ווידער גע־טראָפן מיט מיין משפחה, אויסגערן פאָטער, וועלכער איז אוועק קיין ראדאָם. מיין ברודער משה איז געבליבן אין לוויוויטש ארבעטן ביי די דייטשן, צוזאמען מיט נאָך 25 יידן. אזוי, אז אונדזער משפחה איז צעטיילט־געוואָרן אויף דריי, — אין דריי באזונדערע שטעט, וואָס דאָס קומען פון איינעם צום אנדערן, איז געפערלעכער ווי דאָס אריבער־שווימען א צעשטורעמטן ים.

די ווארשעווער נויט צו באשרייבן, איז אוממעגלעך. כאראקטעריזירן די לאגע קען דאָס, וואָס יעדן אינדערפרי זענען גרויסע פלאטפאָרמעס ארומגעפאָרן צונויפקלייבן די מתים, געפאלענע אין גאס פון הונגער און קעלט. מענטשן זענען געווען אויסטערליש־געשוואָלן. די פיס — ווי קלעצער. אונטער די אויגן זענען נאָכגעהאָנגען וואסערדיקע טאָרבעס. א מענטשן, מיט וועלכן מען האָט א לעבנלאנג פארבראכט, איז איצט, אין דער לאגע, שווער געווען צו דערקענען.

צו אונדז איז ארויפגעקומען חנהלע, בונם באָנעק הערשקאָרנס אן אייניקל פון לוויוויטש, אז מיר זאָלן איר העלפן. פיר קינדער זענען איר איינגעשלאָפן ווי הינדעלעך. יעדן פרימאָרגן, ווען זי איז אויפגעשטאנען, האָט זי געפונען אן אנדער קינד טויט. איינס איז איר נאָך געבליבן און זי וויל עס דערהאלטן. מיר האָבן איר געהאָלפן. משה האָט

דאן געארבעט אויף א גוטן פלאץ. ער איז יעדן פרייטיק געקומען פון לויוויטש און מיט־געבראכט מיט זיך עסנווארג.

געווינט האבן מיר אויף זאמענהאף 38. בשכנות האבן געווינט חנה און די פאמיליעס, וואס האבן אונדז שטענדיק באזוכט. און אז מיין מאמע האט איינמאל דערזען, ווי דער סקערניעוויצער רבי זעט־אויס, צעבראכן, געשוואלן, איינגעבויגן, — האט זי שוין מער נישט געוואלט זען די גאס. זי איז ארויפגעקומען אזא דערשלאגענע, אז זי האט זיך געהאקט אין קאפ און געקרעכצט, אז זי וויל מער נישט לעבן.

מיר, קינדער, הענדל, איך און שאול, זענען געגאנגען צו דער ארבעט. מיר האבן גענייט מאטראצן פאר די דייטשן. מיר האבן נאך דאמאלסט געקראגן באצאלט און געהאט כוחות צו ארבעטן. אבער א סך סקערניעוויצער זענען שוין געלעגן מאכטלאז אויף זייערע געלעגערס און אויסגעקוקט דעם טויט. איך האב עס שוין לענגער נישט געקענט אויסהאלטן, און באשלאסן אוועקצופארן.

מיין פאטער איז שוין אין ראדאם נישט געווען. דארט איז שוין געווען א געטא און ער איז אנטלאפן פון דארט אין א שטעטעלע יעדלינסק, 13 קילאמעטער פון ראדאם. אין דעם פיצל שטעטעלע האט מען נאך רעכט קיין דייטש נישט געזען. עס האט נאך דארט נישט געפעלט קיין עסן און דאס לעבן איז נאך געווען מער־וויניקער נארמאל. דער פאטער האט געשריבן, איך זאל צו אים קומען און דאן, וועלן מיר אלעמען אריבערנעמען.

דאס איז געווען דעם 20/6 1941, וועז עס האט אויסגעבראכן דער דייטש־סאוויע־טישער קריג. פוילישע פאטריאטן האבן דאן דערהרגעט דעם פויליש ן ארטיסט און דייטשן שפיאן איגא סים. אין שטאט איז געווען א בהלה. איך האב דאן, מיט א וואליזע, געוואלט זיך אויסקריגן און פארן צום טאטן. אבער ביים געטא־טויער האט מען מיך פארהאלטן. מען האט צוגענומען מיינע זאכן און געלט און מיך שטארק צעשלאגן. ארום א צוויי שעה בין איך געווען פארהאלטן אויף דער וואך. עס האט געהייסן, אז וועז די וואך וועט זיך טוישן, וועט מען מיך אפפירן אין תפיסה. אבער פונקט דאן האבן סאוויעטישע עראפלאנען באמבארדירט ווארשע און די דערשראקענע וואך איז אנטלאפן, איבער־לאזנדיק מיך. היפשע עטלעכע מינוט בין איך נאך געזעסן און דעם מוט נישט געהאט צו אנטלויפן. די וואך האט, אין פאניק, איבערגעלאזן מיין וואליזע און דאס געלט, וואס זיי האבן ביי מיר צוגענומען. איך האב עס איצט אלץ געקאנט צוריקנעמען. נאר נאך די קלעפ בין איך געווען אזוי פארצווייפלט, אז איך האב גארנישט גענומען און אנטלאפן. איך געדענק, אז מען האט נישט געטארט דאן לויפן, ווייל עס איז געווען אן אליארם. אבער עס איז געווען נאר 15 מינוט ביז צו דער שעה, וואס מען קען בכלל גיין אין גאס און איך בין געלאפן און אהיים געקומען אן ערשעפטע און געפאלן אין חלשות. א וואך צייט האב איך דאן געקרענקט און געלעגן צו־בעט. איך האב זיך אויך געפילט שולדיק קעגן דער מאמען, וועלכע האט מיך געבעטן, איך זאל דעם טאג נישט פארן און איך האב זי נישט געפאלגט.

וועז איך בין צו־זיך געקומען, האָב איך וויידער פרובירט ארויספֿאָרן און דאָס־מאָל איז עס מיר געלונגען. איך בין בשלום אָנגעקומען קיין יעדלינסק און צו מיין טאטנס פרייד איז נישט געווען קיין גרענעץ.

אין יעדלינסק האָט מען נאָך באמת נישט געוווסט פון קיין קריג און פון קיין דייטשער אכזריות. אלע האָבן געהאנדלט און אויך מיין פֿאָטער האָט זיך דאָ געזומען צום האנדל. איך האָב געדונגען א ווינונג (ביז איצט האָט מיין פֿאָטער געווינט ביי יענעם) און האָב אויך געזומען האנדלען. פון ווארשע האָב איך באקומען קליידער און וועש און איך האָב צוריקגעשיקט פּעק מיט עסנווארג. אלץ איז דאָ געווען זייער ביליק. קיין יידן זענען דאָ נישט געווען קיין סך און עס איז נישט געווען ווער עס זאָל קויפן.

איך האָב געשריבן צו דער מאמעשי, אז אלע זאָלן אהערקומען, ווייל דאָ איז כמעט א גן־עדן. לויידער האָט זי זיך נישט געקאָנט דעצידירן און בלויז געשיקט עדזיען, מיין יינגסטע שוועסטער, וואָס איז געבליבן לעבן צוזאמען מיט מיר. עדזיען האָט אדורכ־געשמוגלט א באקאנטער פֿאָליציאנט. וועז זי איז געקומען, האָט זי נישט געקאָנט גלויבן, אז דאָ איז אויך פוילן... מענטשן לעבן, האנדלען, הייראטן, — ווי אין נאָרמאלע צייטן...

אין קורצן איז אויך משה געקומען פון לויוויטש. מען האָט אים דאָרט צו וויסן־געטון, אז צומאָרגנס דארף זיין אן אקציע, איז ער די זעלבע נאכט אנטלאָפן.

אונדזער רוהיק לעבן האָט זיך געצויגן איבער א יאָר צייט. מיר זענען געווען צוזאמען זאלבאפערט: דער פאָטער, משה, איך, און עדזיע. מיר האָבן כסדר געהאָלפן דער מאמען און זי האָט געשריבן, אז אין דעם זכות וואָס מיר העלפן אזוי פיל און זי קען, מיט אונדזער הילף, אונטערהאלטן אנדערע, זאָלן מיר בלייבן לעבן און קיינמאָל נישט וויסן פון קיין נויט. און געהאָלפן האָט מיין מאמע דער מומען האָדעס, איר טאָכטער חנה, דער מומען מאשע פון לויוויטש, און נאָך לויוויטשער און סקערניעוויצער פאמיליעס. די מאמע האָט שטארק געגלויבט, אז איך וועל איבערלעבן און זי האָט מיר כסדר געשריבן, איך זאָל תמיד האלטן עדזיען מיט זיך.

אָבער יעדלינסק איז אויך געווען פוילן. די היטלעריש לאפעס האָבן אונדז אויך דאָ דערגרייכט. אויך דאָ איז געמאכט־געווארן א געטא. פֿאָליציי האָט אונדז צוזאמענ־געטריבן אין מארק, ווו מיר האָבן ווידער דערפילט דעם טעם פון ענגשאפט און שמוץ. אמת, עס איז נאָך נישט געווען אזוי טראגיש ווי אין ווארשע און דאָ איז נאָך קיינער נישט געשטאָרבן פון הונגער. דייטשן האָבן אָנגעהויבן צו קומען פון ראדאָם און נעמען אויף ארבעט. די יידישע פֿאָליציי האָט זיי געמוזט צושטעלן דעם געפֿאָדערטן קאָנטינגענט ארבעטער. דאן האָט מען אויך עדזיען געכאפט אויף ארבעט. 9 קילאָמעטער פון שטעטל איז געווען דער ארבעטס־לאגער, וווהין מען האָט געשיקט יונג און אלט. אויך מיך מיט משהן האָט מען געכאפט אויף ארבעט. דערקעגן מיין פֿאָטער איז מיט אלע איבעריקע שטעטלדיקע יידן אויסגעזידלט־געווארן קיין ביאלאָבזשעג. אין ביאלאָבזשעג האָט מען צונויפגעטריבן טויזנטער יידן פון ארומיקע יישובים און פון דאָרט — זיי אָפּטראנס־פֿאָרטירט קיין טרעבלינקע.

איך מיט משהן זענען געווען אין א גוטן לאגער „וועסאלא". מען האָט אונדז דאָרט גוט באהאנדלט און מיר האָבן גוט געגעסן. געארבעט האָבן מיר פאר דער וועדמאכט.

שפעטער האָט א דייטשער אָפיציר ארויסגענומען משהן קיין יעדלינסק, צו טאפיציר־ארבעט און מיך — אלס שנייַדערין. יעדן טאָג זענען מיר אהיימגעקומען שלאָפן.

איינמאָל, באגינען, וועז איך בין געגאנגען צו דער ארבעט, איז מיר אנטקעגן־געקומען א קריסטלעכע פרוי און א זאָג־געטון:

— לויף צוריק אהיים! מען שעכט אייך דאָרט אויס! א פאָר הונדערט יידן ליגן שוין דאָרט דערשאָסן!

איך בעט זיך ביי דער קריסטן, זי זאָל מיך אריינלאָזן צו זיך. נאָר זי האָט מורא און אנטזאגט מיר. איך לויף אריין צום דייטש, פאר וועלכן איך האָב געארבעט. ער פרעגט מיר, וואָס האָט פאסירט און איך דערצייל אים. ער גלויבט נישט. ער לאָזט מיר איבער ביי זיך און גייט זיך דערווייסן. צוריקקומענדיק האָט ער באשטעטיקט, אז עס איז אמת. די אקציע איז אויך פאָרגעקומען אין קרושין, ווו עדזיע איז געווען. דער דייטש האָט מיך צוריקגעפירט מיט זיין מאשין אין לאגער.

איך בין צוריק געגאנגען צו דער ארבעט אין די בארַאקן. מיר האָבן דאָרט גערַאָמט און געוואשן די זעלנערישע וועש. זייענדיק אין פעלד, האָב איך דערזען פארבייַ־פאָרן פיל גרויסע לאסט־אויטאָס, אָנגעפאקט מיט מענטשן און מיר האָבן דערהערט גרויליקע קולות. דאָס האָט מען געפירט יידן קיין שידלאָווצע. דאָרט האָט מען זיי צוזאַ־מענגעקליבן אין די טויזנטער, אויפן ווינטיקן, פראָסטיקן פעלד און זיי האָבן געווארט אויף די וואגאָנען, וואָס זאָלן זיי פירן צו די טויט־לאגערן. איך בין זיכער געווען, אז אויב עדזיע לעבט, איז זי אויך דאָרט מיט זיי. דאָס הארץ איז מיר צעריסן־געוואָרן, אָבער וואָס האָב איך איצט געקאָנט העלפן?

די נאכט האָב איך נישט געקאָנט איינשלאָפן. עס איז געווען א פינצטערע, גרויַ־זאמע נאכט. פלוצלונג דערהערן מיר א קלאפן. קיינער וואגט נישט צו דערנענטערן זיך צו דער טיר און עפענען. וואָס פאר א גוטס קען אונדז דאָרט דערווארטן?... אָבער דאָ דערהערן מיר א יידיש קול „עפנט! איך בין א יד! איך האָב אייך געברענגט בריוו פון אייערע שוועסטער און ברידער!".

מיר האָבן געעפנט. עס איז אריינגעקומען א יונגער מענטש פון א יאָר צוואנציק, מיט א בלאָנדן אריש קאָפ. ער פרעגט, ווער זענען איטע און משה וויסמאן? און נאָך אייניקע נעמען. דער בריוו צו אונדז איז געווען טאקע פון עדזיען, וועלכע איז דאָרט געזעסן אויפן פעלד מיט די צוגויפגעזאמלטע. זי בעט־זיך, מיר זאָלן זי ראטעווען. זיי זענען באלאגערט פון זשאנדארמעריע און גייַען־אויס פון הונגער און קעלט. א סך פון זיי זענען שוין דערפרוירן־געוואָרן אויף טויט. וואָס מיר קענען, זאָלן מיר שיקן מיטן איבערגעבער פון דעם בריוו. ער איז א יידיש יינגל, וואָס לעבט אויף אריש פאפירן און דרייט זיך ביי די יידישע לאגערן, כדי צו העלפן יידן.

איך בין געשטאנען אן אומבאהאָלפענע און געמיינט, אז איך גיי פון זינען אראָפ.

משה איז נישט געווען אין לאגער. דער שעף האָט אים געשיקט נאָך סחורה פאר קאנאפעס און פאָטעלן. איך האָב דעם בחור געגעבן אלץ וואָס איך האָב נאָר געקאָנט און באלד פארטאָג, בין איך געלאָפן צום שעף. סיי איך און סיי משה האָבן פאר אים געארבעט און ער האָט אונדז באדארפט, ווייל מיר האָבן אים פיל °נוצן געבראכט. ער איז געווען א גאנץ העפלעכער מענטש. איך האָב אים דערציילט וועגן עדזיען און געבעטן, ער זאָל זי ראטעווען. איך האָב געגאָסן מיט א מבול רייד און געזאָגט פיל נארשקייטן, אָבער די פארצווייפלונג האָט מיר געצוונגען צו בעטן, רעדן און סקאָמליען. דער שעף האָט מיר, אָבער, געגעבן צו פארשטיין, אז ער איז דאָ מאכטלאָז, ווייל זי איז אין די הענט פון דער ס. ס., פאר וועלכער ער אליין האָט מורא. האָב איך אים געבעטן, ער זאָל נאָר אָנשרייבן א בריוו צו דער זשאנדארמעריע און זיי העפלעך בעטן, ווייל ער דארף זי צו דער ארבעט אלס גוטע שניידערין. און איר חבר איז א סטאָלער, וועלכן ער דארף דאָך אזוי נויטיק! אין דעם זכות, האָב איך אים געזאָגט, וועט ער איבערלעבן די קריג און זיך זען מיט זיין פאמיליע. איך האָב עס ענדלעך ביי אים געפועלט און ער האָט דעם בריוו אָנגעשריבן.

די זעלבע נאכט איז עדזיע געקומען. זי האָט זיך ארויסגעגנבעט מיט נאָך אייניקע פון טויטן־פעלד. דער בריוו איז זיי צונוץ־געקומען, צו פאָרן אויף דער באן. זי איז געקומען אין אזא לאגע, אז איידער מיר האָבן זי אריינגענומען אין באראק, האָבן מיר זי געמוזט וואשן און רייבן מיט א בארשט דאָס לייב... אין באראק איז געווען ווארעם. זי האָט זיך דאָס הארץ דערכאפט און אויפגעלעבט.

צומאָרגנס איז געקומען דער שעף. ער האָט עדזיען באקענט און פאראָרדנט, אז זי זאָל ווערן די אויפזעערין איבער דער קיך. איך האָב אים דערלאנגט א גאָלדן זייגערל, פינגערלעך און אנדערע ווערט־זאכן. דער שעף האָט געענטפערט, אז ווען ער טוט א טובה, נעמט ער נישט באצאָלט. פאר מיינע ווערט־זאכן האָט ער מיר געגעבן געלט.

א געוויסע צייט האָבן מיר געלעבט רוהיק. אָבער איינמאָל איז א ענגעראל געקומען באזוכן דעם פלי־פלאץ און ער האָט דערזען, אז אונדז לעבט זיך דאָ צו־גוט. ער האָט פארארדנט אונדז אריבערצושיקן אין א פאבריק פון אמוניציע. דער שעף איז געווען צו אונדז זייער פריינטלעך און ער האָט אונדז געגעבן דערלויבעניש, צו פאָרן קיין ביאלאָזשעג, זיך זען מיט אונדזערע עלטערן, וואָס זענען אהין אויסגעזידלט־געוואָרן. עס איז געווען פארן אָפשיקן זיי קיין טרעבלינקע. דער טאטע האָט זיך זייער דערפריידט און געמיינט, אז מיר וועלן אים קענען מיטנעמען. ליידער איז דאָס נישט געווען אין אונדזערע הענט. אפילו חלומען דערפון האָבן מיר נישט געקאָנט. דער טאטע האָט זיך נאָך גוט געהאלטן און געגלויבט, אז דער אויבערשטער וועט זיך נאָך מרחם־זיין. °ווי פריידיק עס איז געווען אונדזער באגעגעניש, אזוי טראגיש איז געווען אונדזער געזעגענען־זיך. מיר האָבן אלע געוווסט, אז דאָס שיידן מיר זיך צום לעצטן מאָל.

פון דער מאמעשי, שוועסטער און ברודער, האָבן מיר שוין קיין בריוו נישט דער־האלטן. אין לעצטן בריוו האָט די מאמע געהאט געשריבן, אז מען כאפט מענטשן אין די גאסן און מען שיקט אוועק אין אן אומבאוווסט אָרט. און כאָטש מען האָט זיי געזאָגט,

אז מען שיקט עס אויף ארבעט, האָט מיין מאמע געשריבן, האָט זי גאָר אן אנדער פאָרגעפיל... זי האָט געשריבן, אז הענדל, רבקה און יחיאל ארבעטן און זיי באמיען־זיך, אז מען זאָל דער מאמען אויך צונעמען צו דער ארבעט. דאָס כאפעניש איז דאָרט גרויזאם. און ווי קאָן דאָס זיין, אז מען שיקט זיי אויף ארבעט, וועו מען כאפט פיצלעך קינדער און שוואכע, עלטערע פרויען? בעת די כאפענישן, באהאלט זי זיך אין א פינצטערן קעלער. איצט באדויערט זי זייער, וואָס מיר זענען נישט אלע צוזאמען.

דאָס איז געווען דער מאמעס לעצטער בריוו און מער האָב איך שוין קיין גרוסן פון איר נישט באקומען.

איינמאָל קומט אריין צו אונדז דער לאגער־שעף און מעלדעט, אז אויב איינער פון אונדז וועט פעלן, וועט א צווייטער זיין פאראנטוואָרטלעך. אלע זענען מיר פאר־אנטוואָרטלעך פאר דעם, אז קיינער פון אונדז זאָל נישט פעלן!

אָט די שטרענגע רייד פון אונדזער תמיד־העפלעכן שעף האָט אין אונדז אויפ־געוועקט א שרעכלעכן פאראדאכט. מיר ווילן עפעס פון אים ארויסקריגן, אָבער אָן דער־פאָלג. איצט איז ער א דייטש, אונטערן באפעל פון דער ס. ס. מיר האָבן פארשטאנען, אז עס דערוואָרט אונדז דאָס זעלבע, וואָס די ביאלאָבזשעגער, אָדער נאָך ערגערס.

פיל פון אונדז אנטלויפן. די נאכט איז א פעך־שוואָרצע. מען זעט נישט דעם וועג. פיל אנטלאָפענע קומען צוריק. זיי קענען נישט די וועגן, ווייסן נישט ווהין צו גיין און ווילן שוין בעסער פאלן צוזאמען מיט אלע.

משה פרעגט מיך:

— איטע, וואָס האָסטו באשלאָסן?

זאָג איך:

— נישט צו אנטלויפן. די פיס וועלן מיך נישט טראָגן. בלייבן מיט אלע צוזאמען. מיר דארפן זיך האלטן אינאיינעם. אפשר געדארפט פארבלייבן מיטן טאטעשי און צוזאמען אומקומען.

א גאנצע נאכט האָבן מיר געקלערט און געוועדט און גאָרנישט געקאָנט אויס־קלערן. און די לאנגע, פינצטערע קאָשמאר־נאכט האָט זיך גאָרנישט געוואָלט ענדיקן.

7 א זייגער אינדערפרי איז געקומען זשאנדארמעריע און ארויסגעפירט אונדז אויפן לאגער־פלאָץ, צום אפעל. דאָרט זענען מיר געשטאנען ביז איינס א זייגער. מען האָט אונדז געצוונגען צו זאָגן, ווו עס זענען די איבעריקע. אין איין מינוט האָט זיך אונדזער העפלעכער שעף פארוואנדלט אין א ווילדן וואָלף. ער איז שוין געווען א דייטש מיט אלע דייטשן צוגלייך. ער האָט פון פלאָץ נישט געלאָזן אָפטרעטן, נישט עסן, נישט טרינקען און נישט גיין טון אנדערע באדערפענישן. ערשט ארום דריי א זייגער זענען אָנגעקומען גרויסע לאסט־אויטאָס פון דער פאבריק אין פיאָנעק. דאן האָבן מיר זיך דערוווסט, אז מיר פאָרן נישט צו פארניכטונג, נאָר אויף א גוטן ארבעטס־פלאָץ. מיר קענען אפילו מיטנעמען אלץ, וואָס מיר האָבן.

אונדזער לאגער־שעף האָט נאָך דאָך ארויסגעווינען א ביסל מענטשלעכקייט: ער איז צוגעגאנגען צו די דייטשן און זיי געזאָגט, אז מיר זענען ארבעטזאמע יודען און זיי וועלן זיין צופרידן פון אונדז. מען זאָל זיך נאָר גוט אומגיין מיט אונדז...

מיר זענען געפאָרן און נאָך אלץ נישט געגלויבט, אז מיר פאָרן נישט צו פאַר־ניכטונג. וועָן מיר זענען געקומען אויפן אָרט, האָבן מיר זיך באגעגנט מיט א סך יידן פון פארשיידענע ערטער אין פוילן. אין דער אמוניציע־פאבריק האָבן זיי שוין געארבעט לאנגע חדשים. מיר האָבן זיך באלד דערוווסט, אז די וואך איז אן אוקראיניישע, אז עסן באקומט מען וויניק און אז די ארבעט איז שווער.

געארבעט האָבן מיר אין דריי שיכטן. פון לאגער ביז צו דער פאבריק איז א מהלך פון א פאָר קילאָמעטער. עס איז געווען א שטרענגע דיסציפלין מיט הארבע שטראָפן. וויר עס האָט נישט אויסגעפילט זיין נאָרמע, האָט געמוזט ארבעטן נאָך אכט שעה. מיר האָבן טאקע א סך מאָל געארבעט צו 24 און צו 32 שעה אָן אָפרו. איך, עדזיע און משה האָבן געארבעט אויף באזונדערע פלעצער. משה האָט געהאט א גוטן ארבעטס־פלאץ און זיין מייסטער איז געווען א רוסיש־געבוירענער דייטש. ער האָט אונדז געהאָלפן מיט עסן. אויך ביי די קריסטן, וואָס האָבן געארבעט מיט אונדז, האָבן מיר געקאָנט באקומען עסן, פאר קליידונג, וועש און וועָרט־זאכן. אין אָנפאנג האָט עדזיע אויך נישט געארבעט שוועָר. דערקעגן איך, האָב ביטער געהאָרעוועט, שלעפנדיק שוועָרע זעק מיט פולוועָר. איך מיט נאָך א מיידל האָבן געשלעפט א וואָגן מיט הונדערט זעק, וואָס יעדער איינער זאק האָט געווויגן 75 קילאָ.

איינמאָל, שלעפנדיק אזא וואָגן, קומט־צו צו מיר א ציווילער דייטש און פרעגט, צי די ארבעט איז מיר נישט צו־שוועָר. איך ענטפער אים, אז פאר דער מלחמה האָב איך אויך געארבעט. געווען איז דאָס דער אינזשיניער, וואָס האָט געהאט צו זאָגן איבער אלע טויזנטער ארבעטער פון דער פאבריק און פון אלע שיכטן. ער האָט מיך באלד באשטימט אלס מייסטערין איבער 50 יידישע פרויען.

אָנדערטהאלבן יאָר האָבן מיר געארבעט אין לאגער פיאָנעק. דאָן זענען מיר, אין א פרימאָרגן, ארומגערינגלט־געוואָרן דורך זשאנדארמעריע. דריי טעג האָט מען אונדז געהאלטן אָפגעשלאָסן, נישט געפירט צו דער ארבעט, אָן עסן און וואסער. מען האָט געבראכט וואגאָנען, אָנגעלאָדן אונדז צו 18 פערזאָן אין א וואגאָן און געפירט אונדז אין אן אומבאוווסטער ריכטונג. דער דורשט האָט שרעקלעך געפייניקט. פיל זענען אויסגעגאנגען פון דורשט. אין וועג האָבן מיר דערזען נאָך צוגן מיט יידן פון פלאשאָוו, ביי קרוקע. זיי האָבן אונדז געזאָגט, אז מען פירט אונדז קיין אוישוויץ, צו פארניכטונג.

דער וועג צום טויט איז געווען שוועָרער, ווי דער טויט אליין. דער דורשט האָט פשוט משוגע געמאכט. אויף יעדער סטאציע זענען מיר געשטאנען שעהען־לאנג און די הינ איז געווען אומדערטרעגלעך.

נאָך לאנגע פיינען זענען מיר אָנגעקומען אויף יענעם גרויסן, גרויליקן פלאץ, ווו הונדערטער־טויזנטער יידן זענען אומגעבראכט־געוואָרן. דאָ זענען מענער און פרויען

צעטיילט־געוואָרן. וועָן מיר האָבן זיך צעשיידט מיט משהן, האָט ער געזאָגט: „וועָר ווייסט, צי מיר זעען זיך נישט איצט דאָס לעצטע מאָל!". און אזוי איז טאקע געווען.

אין אוישוויץ האָט מען ביי אונדז אלץ צוגענומען, אָפּגעשוירן די האָר און געגעבן אונדז שמאטעס אָנצוטון. וועָן מיר האָבן זיך אָנגעקוקט, האָט איינע דער צווייטער נישט דערקענט. עס איז אונדז באפאלן א היסטעריע פון ווייניגן און לאכן און חלשן. ווי דולע האָבן מיר אויסגעזען, אין א משוגעים־הויז.

יעדן טאָג זענען מיר געשטאנען אויף אפעל אזוי לאנג, ביז מיר זענען אין אָנמאכט געפאלן. עסן האָבן מיר באקומען א פּאָר דעקאָ ברויט מיט עפעס א פּארשטונקען ביסל זוואסער, וואָס האָט געהייסן „זופּ". פון סטאוו, אין וועלכן מען שיט דאָס אש פון די פּארברענטע אין אויוון, טראָגן־זיך איבלדיקע געזונט. די קאפאָס ממיתן און מוזיק שפּילט הייטערע מעלאָדיעס... מען האָט אונדז אויסטאטואירט נומערן אויף די לינקע הענט און מיר זענען געוואָרן קאצעטלערינס.

איך און עדזיע זענען דאָרט נאָר געווען צוויי וואָכן. מען האָט אונדז ארויסגע־נומען צום אפעל מוטערלעך־נאקעט און געמאכט א סעלעקציע. מיר זענען אויסגעקליבן־געוואָרן צו אן ארבעט אין הינדענבורג, ביי קאטאָוויץ. דאָרט האָבן מיר אויסגעארבעט טיילן פאר עראָפלאנען. נאָך אוישוויץ, פון וואנען ארויסקומען איז א נס, איז דער ארבעטס־פלאץ געווען פאר אונדז א פאלאץ. כאָטש אויך דאָ האָבן מיר געארבעט צו צוועלף שעה און באקומען וויניק עסן. דער לאגער־פירער, טאובע, האָט אונדז דאָ כסדר געוואָרנט, אז ער אליין האָט שוין דורכגעפירט אקציעס און 180 טויזנט מאן אָפּגעפירט צום פארברענען. און וועָר פון אונדז עס וועט נישט אויספילן זיינע באפעלן, דעם וועט ער דאָס זעלבע טון. מיר האָבן אויסגעהאלטן ביי אים ביז יאנואר, 1945.

דאן איז געקומען א באפעל, מיר זאָלן זיך לאָזן אין וועג־אריין, ווייל די רוסן דערנענטערן־זיך. טאובע האָט געהאלטן פאר אונדז א רעדע, אז מיר זענען אין געפאר. די רוסן וועלן אונדז אלעמען אויסשיסן! מיר מוזן דעריבער מארשירן טעגלעך 35 קילאָ־מעטער, ביז מיר וועלן קומען צו א זיכערן פלאץ...

מיר האָבן קיין בריה נישט געהאט און מארשירט גאנצע טעג אָן אויפהער. מיט פארשמאכטע ציינגער, מיט פארטריקנטע ליפן האָבן מיר מארשירט. א סך זענען געווען באַרוועס, געשוואָלענע פיס, מיט ווונדן. מיר זענען געגאנגען מיט די לעצטע כוחות אין אומבאקאנטן וועג. וועָר עס איז אָפּגעשטאנען, איז באלד דערשאָסן־געוואָרן. און דאָ האָט עדזיע געזומען אָפּשטיין! זי קען שוין מיט די פיס נישט רירן! „זאָל שוין קומען א סוף!" — ווייניט זי — „איך קאָן נישט מער!"

איך וויין פאר איר און בעט זיך: „אסתר! נאָך א ביסעלע, שטארק זיך. באדענק זיך, וואָס דו גייסט טון!".

מיר האָבן זיך קוים דערשלעפט ביז גלייוויץ און איינגעשטיגן אין וואגאנען. א פּאָר טעג זענען מיר געפאָרן און אָנגעקומען אין מאטהאוזען. דאָ, אין לאגער דאָרא, האָבן געשמאכט דייטשע געפאנגענע און גרויסע פערזענלעכקייטן, וואָס זענען געווען

קעגן דעם היטלער־רעזשים. מיר זענען אזוי פארשווארצט געווען פון וועג, אז זיי האָבן אונדז אָנגענומען פאר נעגער...

דאָ האָבן מיר זיך געוואשן, באקומען פרישע קליידער און עסן און מיר האָבן דאָ גערוט א פאָר טעג. דאן האָט מען אונדז איבערגעפירט קיין בערגן־בעלזן. און דאָ האָבן מיר זיך איבערצייגט, אז עס איז דאָ עפעס ערגערס פון אוישוויץ. דער הונגער און שמוץ איז דאָ געווען פיל גרעסער. מיר זענען אריין אין א באראק, ווו עס זענען שוין געווען 1500 מענטשן. טאָג־און־נאכט האָבן מיר געמוזט נאָר זיצן, ווייל עס איז נישט געווען קיין פלאץ צום ליגן. די אפעלן האָבן געדויערט אזוי לאנג, ביז מענטשן זענען געפאלן אין אָנמאכט און פיל פון זיי האָבן זיך שוין נישט אויפגעהויבן. אין אונדזער באראק זענען טעגלעך געשטאָרבן צענדליקער מענטשן. מיר זענען געלעגן צוזאמען מיט קראנקע אויף טיפוס און דיזענטעריע.

אָבער דאָס זענען געווען אונדזערע לעצטע גיהנום־טעג און דאָ האָבן מיר דווקא דערלעבט די באפרייאונג. דאָס איז געווען דעם 15 אפריל, 1945. פון די 1500 פרויען אין אונדזער באראק, זענען געבליבן בלויז 45. צען טויזנט מתים האָבן זיך געוואלגערט אויפן פלאץ פון בערגן־בעלזן.

אין יענעם טאָג, בין איך דאָס ערשטע מאָל אראָפ נאָך א שווערן טיפוס. איך האָב געפילט, אז איך שטארב פון הונגער און געגאנגען זוכן עסן. עדזיע האָט זיך נאָך אויף די פיס נישט געקאָנט שטעלן. מיטאמאָל האָב איך דערהערט פריידיקע קולות און האָב דערזען טאנקען מיט ענגליש מיליטער. זיי האָבן אונדז געוואָרפן עסן און שאָקאָלאד...

אין דייטשלאנד בין איך מיט עדזיען נאָך געבליבן א פאָר מאָנאטן און דאן, זענען מיר געפאָרן קיין שוועדן. דאָרט האָט מען אונדז אויפגענומען מיט צערטלעכקייט און האַרציקייט, ביז מיר זענען צו־זיך געקומען, זיך געשטעלט אויף די פיס און ווידער געזומען אויסזען ווי מענטשן... מיר האָבן דאָרט געארבעט און שיין פארדינט.

פיר יאָר זענען מיר געזעסן אין שוועדן און דאן — באקומען די מעגלעכקייט עולה צו זיין. מיר זענען געקומען אין לאנד און דאָ האָבן מיר געטראָפן משפחה, נאָענטע און ליבע.

זענאַן דזשעוויעצקי, סקערניעוויץ

געשיכטע פון דער יידישער באפעלקערונג אין סקערניעוויץ אין דער צייט פון דער דייטשער אקופאציע*

אריינפיר

אויף אן אלגעמיינער באפעלקערונג פון ארום 24 טויזנט איינווינער, זענען געווען ביז צום מלחמה־אויסברוך, ארום זעקס טויזנט יידן אין דער קריז־שטאָט סקערניעוויץ. פון די מלחמה־טעטיקייטן אין יאָר 1939, זענען קיין באדייטנדע פארלוסטן פון דער באפעלקערונג נישט געווען. עס איז אויך נישט געווען קיין אָרגאניזירטע עוואקואציע, וואָס זאָל כאראקטעריזירן אן אנטלויפן פון דייטש. אויסער די צעשטערטע הייזער אין דער סביבה פון די גאסן יאגיעלאָנסקא און זשווירקי, טיילווייז — אין מארק, — זענען מער קיין צעשטערונגען נישט געווען. פון דעסטוועגן דארף מען דערמאָנען, אז בעת די אָנפליען פון דייטשע באָמבארדירער, וואָס האָבן טערָריזירט די שטאָטישע באפעלקערונג, זענען מענטשן אנטלאָפן און זיך אויסבאהאלטן אין די נאָענטסטע וועלדער און דערפער. טונקעלע עלעמענטן האָבן זיך דאן גייציק געוואָרפן אויפן פארמעגן פון די, וועלכע האָבן זיך באהאלטן אויסער דער שטאָט. קודם־כל זענען צעראבירט געוואָרן די יידישע געשעפטן און ווינונגען. פאקטיש האָבן אויך פיל קריסטן געליטן פון זייערע אייגענע.

די דייטשן האָבן פארנומען סקערניעוויץ דעם נייַנטן סעפטעמבער 1939. און מיט דער דאטע הויבט זיך אָן דער יידישער גיהנום אין סקערניעוויץ.

1.

ביז צו דער מלחמה בין איך געווען מיליטערישער רעפערענט. וועָן די דייטשן זענען געקומען, האָב איך איבערגענומען די לייטונג איבער דער „אָפּיקא ספאָלעטשנא" (געזעלש. פארזאָרגונג) אין שטאָט־ראט. איך האָב זיך נישט געריכט, אז דער גורל וועט

---

* פון פּויליש, לויט א פאָטאָקאָפּיע פון מאטעריאלן פון יידישן היסטאָרישן קאָמיטעט אין וואַרשע.

ארויפלייגן אויף מיר פליכטן, וואס זענען געווען, ווי מיר האָט זיך צייטנווייז געדאכט, איבער מיינע מעגלעכקייטן און איבער מיינע כוחות. דער מענטש קען נישט אָפטמאָל זיך אליין און ווייסט נישט, אויף וואָס ער איז פעהיק...

נאָכן אריינדרינגען פון אָקופאנט, האָט זיך דאָס געזעלשאפטלעך בילד אין אונדזער שטאָט געביטן. אין נאָרמאלע צייטן האָט די „אָפיצקא ספאָלעטשנא" געגעבן בלויז דריי־ געגנדע הילף: געלט־שטיצעס, מעדיצינישע הילף און שפיטאָל. נישט מער. געגנאָסן פון דער הילף האָבן נישט קיין סך מער, ווי הונדערט משפחות. און כאָטש צווישן דער יידישער באפעלקערונג אין שטאָט איז געווען א היפש ארעמקייט, האָבן זיך דאָך זייער וויניק פון זיי געוואָנדן נאָך וועלכער עס איז שטיצע. נאָכן אריינקום פון דייטש, זענען פאַרנאָטירט געוואָרן 2650 משפחות, וואָס האָבן זיך געוואָנדן נאָך הילף. צווישן זיי — א גרויסע צאָל פאמיליעס פון מיליטערלייט, וועלכע זענען אומגעקומען, אָדער אריי־ געפאלן אין געפאנגנשאפט.

תיכף נאָך דער אָקופאציע האָט זיך געווענדעט צו מיר דער יידישער ראטמאן אין מאגיסטראט, הערמאן גוזשיק, וועלכער האָט דערקלערט, אז אויך א ריי יידישע פאמיליעס נויטיקן זיך אין שטיצע. דער נאָמינירטער דורך די דייטשן שטאָט־פרעזידענט, ראָמאן פאנעק, איז געווען פיינטלעך געשטימט צו יידן. זיין זון, אין דער שפיץ פון א חברה יונגען, איז ארומגעגאנגען איבער יידישע געשעפטן און געקלעבט אויפשריפטן, וואָס וואָרענען, אז דאָס איז א יידיש געשעפט. געווען איז עס א פאָלאק. נאָך א קורצן אמטירן פון ראָמאן פאנעק, איז צוריק געוואָרן שטאָט־פרעזידענט דער פארמלחמהדיקער סאנאציע־דעפוטאט פראנציעשק פיליפסקי. אויך ער האָט זיך באצויגן צו יידן אומגינסטיק און פיינטלעך. וועגן איך האָב אים רעפערירט וועגן יידישע ענינים (און געהאנדלט האָט זיך עס וועגן שטיצע, פשעפוסטקעס און אנדערע אמטלעכע פאפירן), איז ער געווייגלעך אריבער איבער דעם צום טאָג־אָרדענונג, זאָגנדיק: „עס איז געקומען די צייט אויף זיי, אז זיי זאָלן זיך נעמען צו ארבעט. איך וויל פון זיי נישט הערן".

דערווייל האָט מיין ראָל אָנגעהויבן צו ווערן א ביסל שווערער, אָבער נישט האָפנונגסלאָז. אויב יידן האָבן דאָך געאָסן מאטעריעלע שטיצע (ביז צו זייער אריסספאָר אין וואַרשעווער געטאָ), צוגלייך מיט קריסטן, — איז דאָס געווען דער פארדינסט פון הערמאן גוזשיק, וועלכער איז געשטאנען מיט מיר אין א דיסקרעטן קאָנטאקט.

2.

ווי אומעטום איז אין סקערניעוויץ, באלד נאָכן דייטשס אריינקום, געשאפן געוואָרן א „יודענראט", מיט הערמאן גוזשיק אין דער שפיץ. ביז צו דער מלחמה איז ער געווען פאָרזיצער פון דער יידישער גמינע. א זשאבאָטינסקאָוויץ. פון פאך — א לערער. ארום 50 יאָר אלט. א שטילער און ערלעכער מענטש. זיין איצטיקע ראָל האָט ער קוים געקאָנט אויספילן, אָפגעבנדיק־זיך א דין־וחשבון, אז די דייטשן גייט דאָ נישט אין געבן די יידן קיין מינימאלסטע מעגלעכקייטן אויסצוהאלטן. דורכן אָרגאניזירן די „יודענראטן" און

דורכן דערלויבן ארויסצוגעבן אין קרוקע א יידישע צייטונג, איז די דייטשן נאָר געגאנגען אין דעם, עס זאָל זיי געדינט ווערן אויף פארשיידענע אופנים. דער „יודענראט" איז אויך געווען פארוואָרפן מיט פארשיידענע פאראַרדענונגען פון דעם „אָרטס־קאָמענדאנט" וועשקע. ערשטנס האָט דער „יודענראט" געמוזט טעגלעך צושטעלן א ענוי־אָנגעצייכנטע צאָל מענטשן פאר פארשיידענע ארבעטן. עס זענען גרופן געווָארן מענער און פרויען, אָן אונטערשייד פון עלטער. אזוי האָט געפאָדערט וועשקע. אָט די ארבעטער זענען אויך געשיקט געווָארן אין וויטערע געגנטן ,אויף עטלעכע טעג, ווי קיין וואָלא־פענקא־שעווסקא. ווי די ארבעט האָט אויסגעזען און ביי וועלכע באדינגונגען, — ווייסן מיר שוין היינט אלע. די היטנדיקע זשאנדארן פלעגן געווײנלעך באפעלן די דורך זיי געיאָגטע יידן, צו זינגען פארשיידענע טאנצאָס און פאָקסטראָטן. זיי פלעגן אויסקלייבן ארום א טוץ עלטערע מענער, הייסן זיי שפרינגען אויף איין פוס און שרייען: „היטלער כלאָפ זלאָטי באוטשיל ראָבאָטי" (היטלער דער גאָלדענער יונג האָט אויסגעלערנט ארבעטן). געשפאָט און חוזק געמאכט פון דער מענטשלעכער ווירדע, פאר זייער אייגענעם פארגעניגן און פאר דעם פארגעניגן פון פעבל. אן אמתער פאָלאק, וועלכער איז פארבייגעגאנגען פאר אזא „פאָרשטעלונג", האָט מיט אויסדריקלעכער פאראכטונג געמאכט־זיך נישט־זעענדיק.

.3

איך האָב אָפגעשטאָט א וויזיט דעם הער גוזשיק, אין לאָקאל פון „יודענראט", וואָס האָט זיך געפונען אין הויז אויף באטאָרעגאָ גאס. דאָרט איז פריער געווען א יידישע שולע. עס איז איצט פונקט פאָרגעקומען א באראטונג. דאָס האָט א גרופע געזעלשאפט־לעכע טוער אָרגאניזירט א קיך פאר אָרעמע יידן און פליטים פון לאָדזש. דערזעענדיק מיך, איז דער הער גוזשיק תיכף אויפגעשטאנען פון טיש און איז צוגעגאנגען צו מיר. ער האָט זיך דערפריידט מיט מיין קומען, האָבנדיק מיט מיר א ריי ענינים ארומצורעדן. דער וויכטיקסטער ענין איז, דאָס כסדרדיקע טרייבן אויף ארבעט עלטערע און שוואכע מענטשן. „הער גוזשיק... — האָב איך אים געזאָגט — איך בין אייך געקומען מיטטיילן, אז דורך דער פארטיטלונג פון בורמישטש, (בירגערמייסטער), איז מיר גלונגען אויס־צופולן ביים „אָרטקאָמענדאנט" א דערלויבעניש, צו באשעפטיקן א געוויסע צאָל פון אייערע מענטשן ביי מיר".

געמיינט האָט עס: אין דעם זקנים־הויז, וואָס אונטער מיין לייטונג. פאקטיש איז דאָרט קיין שום ארבעט נישט געווען און קיין איינער האָט דאָרט נישט געארבעט. אָבער פאָרמעל האָב איך דאָרט תמיד פון א 30 ביז 50 מאן „באשעפטיקט"... דאָס האָט געגעבן א מעגלעכקייט צו־רו צו לאָזן די עלטערע און שוואכע מענטשן.

.4

אין האַרבסט 1940 האָבן זיך אין סקערניעוויץ געגומען ארומטראָגן שלעכטע בשורות: עס ווערט בקרוב געשאפן א געטא! די ידיעה ווערט אויך באשטעטיקט אין דעם

לאָקאלן בלעטל, פון וועלכן מיר דערוויסן זיך אויך, אז עס פארשטארקט־זיך דער טעראָר און די פארפאָלגונגען אין לאנד. פון אויסלאנד האָבן מיר אזא „פרייַלעכע" ידיעה, ווי: „פראנקרייך האָט קאפיטולירט".

ווויגט בייַ מיר א פליט פון בזשעזשין, משה קליימאן, מיט זיין פאמיליע. ער קוקט־אויס די שעה, וועו איך קער זיך אום פון ביורָא, ווייל איך ברענג מיט זיך תמיד ריכטיקע ידיעות און אמאָל — א צייטונגל. אָבער די ידיעות זענען טרויעריקע: עס איז פאקטיש ארויסגערופן־גלווארן דער שטאָט־אינזשיניער און דער האופטמאן האָט אים באפול־מעכטיקט אדורכצופירן אן אויסמעסטונג פון שטח פון דעם שטאָט־טייל, וועלכער דארף בקרוב פארוואנדלט־ווערן אין א געטא. עס איז שוין אפילו צוגעשטעלט־גלווארן געהילף. ברעטער און אנדערע פארצוימונגס־מאטעריאלן פאר דעם צוועק. דער סקיץ פון די געטא־גרענעצן איז שוין אָנגעצייכנט אויפן שטאָט־פלאן. די יידן זעלבסט הויבן שוין אָן צו פארלאָזן זייערע היימען און צו באזעצן זיך אין דעם פלאץ, וואָס איז פאר זיי באשטימט. פון קינפטיקן געטא־קוואַרטאל ווידער ציען זיך ארויס די קריסטלעכע משפחות. אָרעמע יידן פארקויפן זיך אויס. און נאָך אָרעמערע (איך דערמאן עס, ווי א זאָך, וואָס האָט נאָך קיינמאָל נישט געטראָפן אין דער אייגענער שטאָט) יידן גייען ארום בעטלען איבער קריסטלעכע הייזער. אויך פיצלעך קינדער גייען בעטלען.

די צייט איז געקומען און דאָס געטא איז געוואָרן ארומגעצוימט. אויסגעקלעבטע מודעות האָבן צו וויסן געטון, אז קיין שום יידּ טאָר נישט ווינען אויסערן שטח, וואָס איז פאר יידן באשטימט.

מיינע לאָקאטאָרן, דער הער קליימאן מיט זיין משפחה, האָבן זיך ארויסגעצויגן פון מיר און אריבער אין געטא. פון דעסטוועגן בין איך טעגלעך צו זיי געקומען. דער הער קליימאן איז געווען אן אמתער פאָליטיקער. געווינלעך, נאָך מיין אינפאָרמירן אים די נייעסטע פאָליטישע ידיעות און באריכטן פונם מלחמה־ספעקטאקל, פלעגט ער זאָגן: „מיר וועלן נישט איבערלעבן. אָבער איר וועט נאָך זען, וואָס פאר א מפלה עס וועט טרעפן היטלערן".

דער הער קליימאן האָט פאקטיש נישט איבערגעלעבט. און מיר האָבן טאקע יאָ געזען היטלערס מפלה.

5.

אין געטא האָט זיך די יידישע באפעלקערונג געפונען אין נייע באדינגונגען. ענג־צוזאמענגעשטופט און אָפטמאָל — היימלאָז. מען דארף אין אכט נעמען, אז אין סקער־ניוויץ איז צוגעקומען א היפשע צאָל יידן פון לאָדזש, בזשעזשין, וולאָצלאווועק, קוטנא און אנדערע שטעט, וועלכע זענען פאראייניקט געוואָרן מיטן „רייך". דער געטא־שטח איז נישט געווען גענוג מער איז געווען דער מאנגל אין ווויגונגען. מען דארף נאָך באמערקן, אז פארן געטא איז אויסגעקליבן געוואָרן א געגנט, ווו א נישט־באשעדיקט הויז איז געווען א זעלטנקייט. מערסטנטייל זענען דאָרט געווען אלטע, צעפוילטע, האלב־

חרובע הילצערנע שטיבלעך. דאָס געטאָ האָט ביי אונדז לאנג נישט עקזיסטירט, אָבער די יידן האָבן דאָרט איבערגעלעבט גענוג פארפאָלגונגען און אָנפאלן פון זשאנדארן.

עס איז זיך געווען אזא עלטערער זשאנדאר, וועלכן די יידן האָבן געפונען „שמיל". זיין פארגעניגן איז געווען, צו שפאצירן איבערן געטאָ מיט א גרופע „גראנאטענע" פאָליציאנטן און מאכן פארשיידענע אוואנטורעס מיט אומשולדיקע יידן. אז „שמיל" האָט זיך באוויזן אין געטאָ, זענען די וויטלענדיקע גאסן ווי אויסגעקערט געווארן פון מענטשן. דער עולם איז זיך צעלאָפן, ווו איינער האָט געקאָנט. מען האָט זיך אויסבאהאלטן, כדי נישט צו פאלן אין אויג פון דעם נידערטרעכטיקן זשאנדאר. מען האָט אים א נאָמען געגעבן „שמיל", ווייל אזוי האָט ער געפונען יעדן יידן. וועגן די געמיינע טהאטן פון אָט דעם אויסוווּרף איז דאָ א סך צו שרייבן. עס איז געווג צו זאָגן, אז א סך יידן, וואָס זענען אריינגעפאלן אין זייגע העגט, האָבן זיך שוין צו זייער געוווגט נישט אומגעקערט. ער האָט געשלאָגן מערדערלעך און געבריקעט מיט די שטיוול, אָן קיין שום סיבה. אויך די זעלנער פון דעם הי־שטייענדיקן דייטשן פולק האָבן זייער פלייסיק אויסגעפירט זייער דינסט, באלאגערנדיק דעם געטאָ־שטח. איך ווייל אונטערשטרייכן דעם באווייז, אז געווינלעכע זעלנער האָבן אנטייל גענומען אין איידיעקעווען־זיך איבער דער ציווייל־באפעלקערונג.

אין איינעם א טאָג איז פלוצלונג ארומגעשטעלט־געווארן מיט מיליטער דער גאנצער שטח און אלע איינגענג צום געטאָ. אפילו די, וועלכע האָבן געהאט אמטלעכע דערלויבענישן אריינצוקומען אין געטאָ, זענען נישט אריינגעלאָזן־געווארן. די וואך האָט זיך פארהאלטן שטרענג און ברוטאל. כאָטש איך האָב דערצו קיין דערלויבעניש נישט געהאט, האָב איך געוואלט, פאר יעדן פרייז, אריינקריגן־זיך אין געטאָ. איך האָב געוואלט זיין אן עדות פון דעם, וואָס דאָרט טוט זיך און דערוויסן־זיך די סיבה פון אָט אזא בלאָקאדע.

איבערצייגנדיק־זיך, אז דורכן הופט־איינגאנג וועל איך זיך נישט אריינקריגן, האָב איך זיך געלאָזן אין דער ריכטונג פון דער פייערלעשער־רעמיזע. איך האָב געהאט בדעה, אריינצוקריגן־זיך אין געטאָ דורך א לאָך. אויפן וועג האָב איך געטראָפן א באקאנטן פוילישן פאָליציאנט. איך פרעג אים דרייסט:

— ווייסט איר נישט די סיבה, פארוואָס זיי האָבן אזוי באלאגערט דאָס געטאָ?

— ווארשיינלעך וועט אזוי תמיד זיין — ענטפערט ער — אָבער וואָס זיי טוען דאָרט, ווייס איך נישט.

מיר האָבן זיך צעשיידט און איך בין אוועק ווייטער.

פלוצלונג האָב איך דערזען נח הערשקאָוויטשן. ער האָט זיך אומבאמערקט ארויס־געקראָגן פון געטאָ, כדי צו קויפן ברויט און אנדערע שפייז־ארטיקלען פאר זיין משפחה. א צעשראָקענער דערציילט ער מיר, אז זעלנער און זשאנדארן גייען „דאָרטן" ארום פון הויז־צו־הויז און זוכן... ארום פערציק מענער האָבן זיי ארויסגעשלעפט פון די שטיבער, מערסטנס — יונגע און מען האלט זיי אויף דער גאס.

מיט נחן בין איך מיטגעגאנגען אין דער בעקערייי, קויפן ברויט, בכדי צוריק־

וועגס — אריינצוקריגן־זיך מיט אים אין געטאָ. אָבער וען מיר זענען ארויסגעקומען פון דער בעקעריי און זיך געלאָזן אהין, האָט שוין דאָס מיליטער געהאט ליקווידירט די פאָסטנס און זיך צוריקגעצויגן אין די קאָשארן.

אין געטאָ, וואָס האָט איצט פרייער אָפגעאָטעמט, האָב איך זיך צעשיידט מיט נחן און בין אוועק צו די קליימאנס.

איך קלאפ אין טיר און קיינער ענטפערט נישט. זיי ווינען אין פארטער, די פענצטער — אין הויף. איך גיי צו און רוף: „דאָס בין איך... לאָזט מיך אריין". באלד האָט זיך די טיר געעפנט. דערזען האָב איך בלויז קליימאנען. ער איז געשטאנען א צעשראָקענער און נישט געקאָנט קיין וואָרט ארויסברענגען.

— וואָס איז דאָ געשען? — פרעג איך.

— מיין הער, עס האָבן זיך אריינגעריסן זעלנער, געשלאָגן, געבריקעט מיט די פיס, צעשליידערט דאָס מעבל און...

באלד האָט מיך ארומגערינגלט די גאנצע משפחה, וואָס איז ארויס פון די באהעלטענישן.

— האָט קיין מורא נישט — בארוהיק איך זיי — „זיי" זענען שוין אוועק אין די קאָשארן. נאט אייך ברויט.

די פרוי קליימאן איז שטארק צעשלאָגן. דאָס פנים — רויט, געפלעקט.

— פאניע דזשעוויעצקי, — ווייניט זי — מיר רעכענען פאָרן קיין וואַרשע, אין געטאָ. דאָרט איז, ווייזט־אויס, רוהיק.

און דער אויפגעטרייסלטער קליימאן זאָגט:

— עס גייט אונדז נאָר אין דעם, אז איר זאָלט אונדז העלפן קריגן „פשעפוסטקעס".

— אויב אין דעם גייט עס, וועט אפשר טאקע בעסער זיין אין וואַרשע. איך וועל אייך פירן.

— דאָ זענען מיר ווייניק יידן. אין וואַרשע זענען מערער, וועט מען זיך אפשר מיט אונדז גיכער רעכענען. — האָט קליימאן געמיינט.

אזוי האָבן אויך אנדערע געטאָ־איינווינער געמיינט און זיי זענען געלאָפן קיין וואַרשע. א סך זענען ארויסגעפאָרן קיין פיאָטרקאָוו און אין דער גענוי. גאליציע.

איך האָב אויסגעפועלט „פשעפוסטקעס", באשטעלט א פורל און... מיינע טייערע קליימאנס האָבן פארלאָזן סקערניעוויץ.

וועו זיי זענען געזעסן אויפן וואָגן מיט זייערע קלומיקעס, האָבן מיר זיך געזעגנט... כדי זיך מער שוין נישט צו זען.

6.

דעם 24־סטן יאנואר 1941 איז באקאנט־געוואָרן, אז דאָס געטאָ וועט ליקווידירט און די יידישע באפעלקערונג דארף, שוין אָן קיין שום „פשעפוסטקעס", פאָרן אין וואַרשעווער געטאָ.

נאָכן אָפּפאָרן פון די קליימאנס, בין איך נאָך געקומען אין געטאָ צו ד״ר וואקס, מעט וועלכן איך האָב זיך באקענט אין הויז פון אדוואָקאט ווערטהיים.

בייַם אָרגאניזירן דעם געטאָ, האָט ד״ר וואקס איבערגענומען די לייטונג (קאָמענדע) איבער דער יידישער פאָליציי. ער האָט די יידישע פאָליציי אָרגאניזירט, אָבער זי האָט נישט ארויסגעווייזן קיין באזונדערע טעטיקייט. אונדזער יידישע פאָליציי איז נישט אנט־קעגן־געקומען די דייטשן, ווי אין וואַרשעווער געטאָ. איבעריקנס האָט דער אָרגאניזאטאָר, ד״ר וואקס, בכלל פארלוירן דעם חשק צו דער ארבעט. דאָס איז געשען נאכדעם, ווי דער דירעקטאָר פון ארבעטס־אמט, דער דייטש פּאָסע, האָט אים געשלאָגן.

פּאָסע האָט זיך דערוווסט, אז וואקס איז אמאָל געווען אן אָפּיצער אין דער פראנ־צויזישער ארמיי, איז ער געקומען צו אים אין שטוב און איבערגעפרעגט, צי דאָס איז אמת. אז וואקס האָט דאָס באשטעטיקט, האָט ער אים געשלאָגן מיטן הענטל פון רעוואָלווער, אין דער אנווענהייט פון זיין פרוי און טאָכטער, ביז ער האָט פארלוירן דאָס באוווסטזיין.

וועו איך האָב וואקסן באזוכט, איז ער געווען טרויעריק און רעזיגנירט. ער האָט זיך געקלאָגט אויף קאָפּ־וויייטיק און זיך נישט אינטערעסירט מער, ווי תמיד, אין קיין פאָליטיק. אונדזער שמועס האָט זיך נישט געקלעבט. ווי אלע, האָט ער זיך געגרייט צו פאָרן קיין וואַרשע.

7.

די ליקווידאציע פון געטאָ. יידן פארלאָזן סקערניעוויץ. וואָס פאר אן אויסטער־לישער פסיכאָז האָט ארומגעכאפט דער גאנצער געטאָ־באפעלקערונג! יעדערער וויל פאָרן וואָס־פריער. מען זוכט פורלעך. מען זוכט זיכערערע קאָמוניקאציעס. מען זאָגט, אז אויפן ווועג באפאלן דייטשן און נעמען־צו געלט און ווערט־זאכן. עס זענען פאראן אויטאָס פון דער פירמע ביילשטיין. דאָס איז א פאָלקס־דויטש, וואָס שינדט די הויט וויפל ער קאָן. עס איז דאָ אן אויטאָ פון דער פירמע „ראָלניק". א פוילישער שאָפער נעמט קיין וואַרשע. אָבער דאָס אלץ איז פאר די, וועלכע קענען טייער באצאָלן. פאר די אָרעמערע זענען דאָ פורלעך. אמאָפּטסטן פאָרן בלויז זקנים, קראנקע און קליינע קינדער. אויך דעם באגאזש לייגט מען אריף אויף די פורלעך און מען גייט נאָך צו־פוס, ביז וואַרשע.

אין דעם זיך־ליקווידירנדיקן געטאָ גייט דערווייל־אָן א האנדל: קריסטן קומען און קויפן־אויף, וואָס עס לאָזט־זיך. עס רייסט זיך אויך אריין א פארשיידנארטיקע כולי־גאנעריע, וועלכע פליקט־ארום דאָס איבערבלייבעכץ פון די פארלאָזטע וווינונגען.

שפּעטער האָט מען דאָרט כמעט נישט געפונען קיין גאנצן אויוון, טיר און פענצטער.

8.

פון ערשטן מערץ 1941 זענען שוין, פאַרמעל, קיין יידן אין סקערניעוויץ נישט געווען.

יידישע מענער און פרויען, געטראָפענע אין גאס, האָבן דייטשן אויפן אָרט דער־שאָסן, אָדער ארעסטירט און ערשט נאָכדעם דערשאָסן אין נאָענטן וועלדל זוויערזשיניעץ".

א געוויסע צאָל האָט זיך אויסבאהאלטן ביי פויערים אין די דערביאיקע דערפער. אין שטאָט איז עס געווען שווערער. עס האָבן זיך געפונען עטלעכע אָפּפערוויליקע פאָלאקן וועלכע, ריזיקירנדיק מיטן אייגענעם לעבן, האָבן גערעטעוועט דאָס לעבן פון אנדערע. אָט די פאָלאקן זענען אָבער געווען אונטערן כסדרדיקן פארדאכט פון דער „גראנאטענער" פאָליציי, אָדער אנדערע טונקעלע פארשוינען, וועלכע האָבן שאנטאזשירט דעם באהאל־טענעם און דעם אויסבאהאלטער.

9.

ווי שוין געזאָגט, בין איך געווען דער לייטער פון דער „אָפּיעקא ספאָלעטשנא" און פון א זקנים־הויז, וואָס האָט זיך געפונען א דריי קילאָמעטער פון שטאָט, נעבן א וואלד. אָט דער מושב־זקנים האָט געדינט צו ראטעווען נישט קיין איין מענטשלעך לעבן. באקאנטע אָדער פּראָמינענטע, אנטלאָפענע פון וואַרשעווער און ראווער געטאָס, האָבן איך דאָרט געקאָנט אויסבאהאלטן א געוויסע צייט. פארשטייט־זיך, אז די פארוואל־טערין, פרוי אנדזשייטשיק, אן עלטערע פערזאָן, ווי אויך די פענסיאָנערן האָבן קיינמאָל נישט געוווסט, אז די געשיקטע דורך מיר פערזאָנען זענען יידן. אויסער איין אויסנאמס־פאל, פון וועלכן די אויבנדערמאנטע האָט יאָ געוווסט: געווען איז דאָס טויבע זאידע, א קראנקע. זי איז שפּעטער, אין יאָר 1943, געשטאָרבן און באגראָבן־געוואָרן ביינאכט אויפן יידישן בית־הקברות.

אין אייגעם אן אָונט פון הארבסט 1942, וועו איך האָב שוין געדארפט אהיים־גיין, זענען געקומען צו מיר אין ביורא צוויי פרויען. זיי האָבן מיר איבערגעגעבן א בריוו פון וועלכן כהאָב פארשטאנען, אז זיי זענען אין א שווערער לאגע: אָן געלט און אָן מעגלעכקייטן פאָרטצוזעצן זייער נסיעה. זיי זענען אנטלאָפן פון וואַרשעווער געטא, זיך־לאָזנדיק קיין טארנאָוו, אָדער זשעשווו. קיין שום דאָקומענטן האָבן זיי נישט. דעם בריוו שרייבט מיר קליימאן און ער בעט מיר אין זיין נאָמען. גלייכצייטיק לאָזט ער מיר וויסן, אז אויך ער האָט בדעה צו אנטלויפן פון וואַרשע.

די צוויי פרויען, לויטן אויסזען — אינטעליגענטע, פארמאָגן בלויז פאפירלעך וואָס באשטעטיקן, אז זיי האָבן געארבעט אין עפעס א פאבריק אין געטא. פון וואַרשע זענען זיי געגאנגען דריי טעג צופוס, גענעכטיקט ווו עס האָט זיך נאָר געלאָזן, מערסטנס — אין פרייען פעלד. זיי שטייען פאר מיר און ווייגען.

איך בארוהיק זיי. אליין דערפיל איך א געוויסן פארגעניגן, וואָס איך קען זיי דאָך העלפן. איך האָב באשלאָסן: אליין זיי צו באגלייטן אין זקנים־הויז. די נישט־גרויסע וואליזן, וואָס זיי האָבן געהאט מיט זיך, האָבן מיר איבערגעלאָזן אין ביורא, כדי נישט צו ציען די אויפמערקזאמקייט פון די דורכגייער און נישט פארראטן, אז דאָס זענען צוגע־

רייזטע. מיר האָבן זיך גענומען אונטער די אָרעמס, איך — אינמיטן און געגאנגען, שמייכלענדיק איינער צום צווייטן און שמועסנדיק אויפן קול. מענטשן זענען פארביי־געגאנגען, צווישן זיי — אייניקע זשאנדארמען. מיר האָבן נישט געלייגט אויף זיי קיין אכט. צוגעקומען צום זקנים־הויז, האָב איך זיי פאָרגעשטעלט אלס מיינע גוטע באקאנטע, פליטים פון פויזנער געגנט.

און ווייל זיי האָבן גאנץ גיך באקומען „קען־קארטן" אויף פוליש־קלינגענדיקע נעמען, האָבן זיי זיך גוט געפילט, וווינענדיק אין זקנים־הויז צוויי מאָנאטן. זיי זענען אָבער שפעטער אומרוהיק געוואָרן, צוליב א נישט־אָנגענעמען וויזיט פון צוויי זשאנ־דארמען, וועלכע האָבן שפאצירט אין דערבייאיקן וואלד און זיי זענען נייגעריק געוואָרן צו זען, וואָס אינווייניק טוט זיך...

אויך מיך האָט באאומרוהיקט די האלטונג פון איין פענסיאָנערקע. די זקנה האָט כסדר רכילעוועט, אז די צוויי דאמען פון פויזן זענען יידישקעס. פון איר, ווארשיינלעך, האָט זיך דאָס דערוווסט דער זשאנדאר ראנדז, א פאָלקס־דויטש. אין איינעם אן אָוונט קומט ער צו מיר אין ביוראָ און דערציילט מיר די געשיכטע.

דער זשאנדאר ראנדז איז אין אָנפאנג געווען דער פארבינדלער צווישן דער זשאנדארמעריע־קאָמאנדע און דעם שטאָט־ראט. ער פלעגט כסדר קומען באשטעלן וועגע־נער, ארבעטער און ארבעטאָרינס. דאָס אלץ פלעגט ער דערליידיקן דורך מיר און דורך דעם, האָבן מיר זיך געקענט. געשטאמט האָט ער פון פיאָטרקאָווער געגנט. גענומען כאבאר. איצט איז ער דאָס מיר געקומען מודיע־זיין און וואָרענען, אז זייענדיק צופעליק אין זקנים־הויז, האָט ער זיך דערוווסט, אז די צוויי דאמען זענען אויסבאהאלטענע יידישקעס.

אויף מיין פראגע „פון וואנען שטאמט די ידיעה?" — האָט ער נישט געוואָלט ענטפערן. פאר אזא באשולדיקונג האָב איך זיך, פארשטייט־זיך, זייער „באליידיקט"! איך האָב אויסגעדריקט מיין איבערצייגונג, אז דאָס איז נאָר א פליאָטקע, רכילות! איך דאנק אים פאר דער „פריינטלעכער וואָרענונג" און דערקלער, אז איך פאָר תיכף אהין און איך וועל אויספאָרשן, צי דאָרט זענען ווירקלעך פארהאן יידישקעס.

מיין ראָווער (בייסיקל) האָב איך געהאט אין ביוראָ און איך האָב זיך באלד געלאָזן מיט אים אין זקנים־הויז. דער זשאנדאר ראנדז איז זיך געגאנגען זיין וועג. קומענדיק צום מארק, האָב איך אָבסערווירט, אין וועלכער ריכטונג ער גייט אינדער־אמתן. אפשר גייט ער מיר נאָך? —האָב איך געטראכט, נישט האָבנדיק צו אים קיין צוטרוי.

אין דעם מאָמענט איז מיר איינגעפאלן, אז עס איז געוווונטשן צו האָבן „עפעס" מיט זיך. איך האָב איבערגעלאָזן דעם ראָווער אין א קראָם און אליין האָב איך זיך געאיילט צו מיין באהעלטעניש, נאָך מיין רעוואָלווער. א באוואָפנטער האָב איך זיך צוריקגעקערט צום ראָווער און אוועקגעפאָרן צום זקנים־הויז. דעם זשאנדאר האָב איך נישט באמערקט.

מען דארף אין אכט נעמען: ווען עס וואָלט קלאָר געוואָרן, אז די צוויי פרויען זענען יידישע, וואָלטן פאקטיש אין קאָן געשטאנען דריי מענטשלעכע לעבנס. און וואָס

נאָך פאר א פאָלגן עס וואָלט געבראכט אזא אנטפלעקונג... איז דאָך דאָרט געווען נישט איין געהייַמניש...

אז איך בין אריינגעקומען, האָבן מיך מיינע צוויי דאמען אויפגענומען ווי א טאטן. זיי האָבן שוין געווארט אויף מיר מיט אומגעדולד. נאָך א קורצער בארעטונג זענען מיר אריוס, זאלבאדריט, אויף א שפאציר. מיר האָבן זיך געלאָזן אין שטאָט־אריין, צו מיין ביורא. עס איז שוין געווען נאָך די אמטירונגס־שעהן. איך האָב זיי פארשלאָסן אין מיין ביורא, ווו זיי האָבן איבערגענעכטיקט. צומאָרגנס באגינען האָב איך זיי געבראכט פרישטיק און מיר זענען אוועק צום וואָקזאל. איך האָב זיי געקויפט בילעטן קיין קראקוו. געזעגנט האָבן מיר זיך, ווי די צערטלעכסטע, זיך־ליבנדיקסטע משפחה.

געווען זענען דאָס: פייגע סעגאל, פון ווארשע. און רעגא פינקעלקראוט, פון ווילנע, דוכט־זיך.

10.

שרייבנדיק די ווערטער, זאָל מיר דערלויבט זיין צו דערמאָנען מיין אומגעקומענעם פרייַנט נח הערשקאָוויטש, מיט וועלכן איך האָב זיך אויף אן אמת אייַנגעלעבט ערשט דאן, ווען ער האָט, ווי א פארפאָלגטע חיה, געזוכט רעטונג פאר זיך און זיין משפחה.

ער האָט זיך אויסבאהאלטן ביי מיר, נאָך זיין אנטלויפן פון ווארשעווער געטאָ. נאָך אייניקע וואָכן, האָט ער אויך אראָפגעבראכט פון געטאָ זיין פרוי און קינדער און נאָך אייניקע פערזאָן, וואָס ער האָט אייַנגעאָרדנט ביי א פויער אין דאָרף און אליין — זיך וויידער אומגעקערט צו מיר. עס האָבן אים געבונדן מיט סקערניעוויץ פארשיידענע „ענינים", וואָס ער האָט צוביסלעך ליקווידירט און פון דעם — אויסגעהאלטן זיך און זיין פאמיליע.

אין א ווינטער־טאָג פון 1942 איז ער ארויס פון מיין שטוב, כדי זיך צו זען מיט ווייב און קינדער אויפן דאָרף. און — ער האָט זיך מער נישט צוריקגעקערט...

איך האָב זיך שפעטער דערוווסט, אז ער איז דערשאָסן־געוואָרן דורך א זשאנדאר, אויפן וועג קיין ראווע.

די אויבן־באשריבענע פאקטן און אומשטענדן, וואָס האָבן באגלייט מיין ארבעט, זענען א ברוכצאָל פון דעם, וואָס איך האָב בכלל איבערגעלעבט.

מיין טעטיקייט און מיין באציאונג צום יידישן פאָלק איז געקומען פשוט פון די פרימיטיוסטע מענטשלעכע געפילן. עס איז שווער אריבערצוגיין צום טאָג־אָרדענונג איבער דער עוולה פון א צווייטן מענטשן.

די דאָזיקע צו־אייליקע און, קודם־כל — אומבאהאלפן אויפגעשריבענע זכרונות, וועלן אפשר אמאָל דינען אין א קליינער מאָס יענע מענטשן, וועלכע וועלן שרייבן די געשיכטע פון יידן ביזן אויפקום פון דעם, אומדערהערטן אין דער וועלט־געשיכטע, דייטשן בארבאריזם, וואָס האָט אזוי שרעקלעך געטראָפן דעם יידישן פאָלק אין פוילן.

(—) דזשעוויעצקי זענאָן

סקערניעוויץ, דעם 23.1.1946

יאָסל נויכאָוויטש, אויסטראליע

אונדזער באפרייאונג

עש וין צוויי יאָר ווי מיר געפינען זיך אין אונדזער באהעלטעניש אויפן בוידעם־שטיבל. און ווי יעדן באגינען, במשך צוויי יאָר, בין איך אויך היינט אראָפּ פון מיין גע־לעגער, כדי א קוק צו טון דורך א בוידעם־שפּאַרע, אויף דער וועלט ארויס. איך האָב דערזען א לויטערן, טיף־בלויען הימל, וואָס איז א זעלטנקייט פאר בעלגיע אין דער צייט פון יאָר. די זון האָט באגילדעט די זשאוועריק־געלבע בלעטער פון די איינציקע צוויי בוימער, וואָס איך האָב געקאָנט זען פון מיין באהעלטעניש. מחנות פייגל זענען געפלויגן פון איין בוים צום אנדערן מיט א מונטער טשוויטשעריי. פאָרלעך האָבן זיך אויסגעטיילט פון דער מחנה פייגל און, שפּילעוודיק, פארשוונדן צווישן די בלעטער.

אזא זוניקער, מילדער פרימאָרגן. אלץ ארום איז מונטער און פריילעך. אלץ לעבט און פריידט־זיך מיטן לעבן. און... —

מיר איז אויך עפּעס גוט געווארן אויפן הארצן...

— זעסט... — זאָג איך צו מיין פרוי, וועלכע ליגט מיט אָפּענע אויגן — וואָס פאר א ליכטיקער פרימאָרגן !... עך, ווען אונדזער באפרייאונג וואָלט געקומען אין אזא ליכטיקן פרימאָרגן !... עפּעס ווער איך איצט אָנגעפילט מיט האָפּענונגען... די הילף איז דאָך שוין פאָרט אזוי נאָנט... היינט־מאָרגן, וועסט זען... די ישועה וועט קומען... מען וועט א קלאפ־טון אין אונדזער בוידעם־טירל און אָנזאָגן די גוטע בשורה: „איר זענט פריי !... איר זענט פריי !"... דאָס ערשטע וואָס מיר וועלן טון, תיכף ווי מיר וועלן באפרייט־ווערן, איז: כאפן דעם וויצינאלן־טראם און גלייך א פאָר־טון קיין מעלדערט... דאנעלא, דא־נעלא... אונדזער גרויסע, זיבן־יאָריקע טאָכטער דאנעלא !... מיר וועלן זי א נעם־טון און אהערברענגען און באווייזן אונדזערע אלע שכנים: דאָס איז אונדזער דאנעלא !... אויסגעוואקסן, הא ?... אנו, איר דערקענט דאנעלאן ?...

מיין פרוי ענטפערט נישט. זיך פארקוקט צום באלקן און טרערן קייקלען־זיך איבער אירע באקן. בייזער איך זיך:

— א מאָדנע פאָלק זענט איר, ווייבער ! א ליאדע וואָס, — טרערן !...

און מיר אליין ווערט שוין אויך ביטער אין דער נאַז...

און טאקע: וויפל ליכטיקע האָפענונגען, געוועקטע אין אזעלכע זוניקע פרימאָרגנס, זענען שוין צערונען געוואָרן! דערווייל זוכט מען נאָך אלץ יידן און מען שלעפט זיי פון די באהעלטענישן אַרויס. מען פיניקט, מען מאַרדעט!

אָבער מיין פרוי פרווו איך בארוהיקן, טרייסטן:

— ראשעל, — זאָג איך — דעם קינד איז דאָך איצט שוין גוט, ביי די פויערים... פון דער דיפטערייע, וואָס זי האָט געקראָגן ביי דער פאמיליע דיריקס, איז זי דאָך שוין אינגאנצן אַרויס. און די דייטשן לויפן... האָסט דאָך נעכטן געהערט דעם קאָמוניקאט פון די „ב. ב. ס.“ פאריז איז שוין באפרייט!... די אליאירטע וועלן דאָך מוזן גיין אויף דייטשלאנד דורך בעלגיע... וועסט זען... נאָך א ביסעלע... האָב נאָך עטוואָס געדולד!...

ראשעל איז א רעאליסטקע און ווי תמיד, מאכט זי אויך איצט צוניישט מיין גאנצע סטראטעגיע:

— דערווייל דערפינדן די דייטשן אלץ נייע טייוול־מאשינען. און אונדזערע אמע־ריקאנער טרעפן נישט אין ציל. אנשטאָט צו באָמבארדירן דעם סקארבעקער באנהאָף, האָבן זיי צעשמעטערט די „פראָגרעס“...

ווערט מיר ווידער טרויעריק. שווייגן מיר. עס איז זעקס א זייגער אינדערפרי. אפשר פרווון נאָך א ביסל שלאָפן? — אלץ איינס איז דאָך נישטאָ וואָס צו טון און די טעג זענען אזעלכע לאנגע!!!

ליג איך מיט פארמאכטע אויגן און נישט איך שלאָף און נישט איך וואך. אין קאָפ מישן־זיך בילדער פון נעכטן און היינט. איך זע ווידער דאָס לעצטע קארטל פון מיין טאטן: „איך בין איצט אין ווארשע, אויף לעשנא 2. די פיס זענען מיר געשוואָלן פון הונגער. שיק עפעס, זון מיינער — — —“. שטיקט עס מיך. איך פרווו שרייען. ראשעל וועקט מיך. איך וואך־אויף און פארמאך ווידער די אויגן: סקערניעוויץ־וואַרשע־בריסעל. בריידער־שוועסטער־פריינט... א שפראכן־געמיש: פראנצויזיש־יידיש־פלעמיש. עס איז אן אליארם. מען לויפט. אלע לויפן, אָבער מיר בלייבן. מיר טאָרן זיך דאָך בייטאָג פאר די שכנים נישט ווייזן! מען באָמבארדירט. דאָס הייזקעלע ציטערט. מען שרייט. מען רופט און מען קלאפט צו אונדז אין דער בוידעם־טיר. איז עס חלום, צי וואָר?

א צעמישטער שפרינג איך אראָפ פון געלעגער. איך דערקען זשאנעקעלעס שטי־מע, — פראל איך אויף די טיר. זשאנעקע איז דאָס זונעלע פון אונדזערע בעלגישע פרייַנט, פון אונדזערע רעטער. ער שטייט פאר אונדז און קוויטשעט אזוי, אז די אָדערלעך אויף זיין העלדזל ווערן אים אָנגעדראָלן. איך בין נאָך צעטומלט פון מיינע קאָשמארן און צעשראָקן פון זשאנעקעלעס טראסקען אין דער טיר. ער שרייט און איך באנעם קוים דעם מיין פון זיינע ווערטער:

— מסיע! זיי זענען דאָ! הוררא! די באָשן קריגן אין הינטן־אריין! קומט שנעל צום ראדיאָ. היפ, היפ, הוררא!...

איך בין פארצווייפלט. זשאנעקעס שטימעלע קלינגט איבערן גאנצן הויז! ער קאָן אונדז נאָך פארשיטן! מען ווועט אנטדעקן אונדזער באהעלטענישן! — איך כאפ אים

אָן. ביי זיינע אכט יאָר, איז ער לייכט ווי א פעדערל. איך לייג ארויף מיין האנט אויף זיין מיילכל און בעט זיך ביי אים:

— זשאנעקע, ששש!... אויב דו שווייגסט נישט, וועל איך באלד נאָך פלאטשיקער מאכן דיין פלאטשיק נעזל!... איך האָב דאָך דיר צוגעזאָגט, אז נאָך דער באפרייאונג וועלן מיר גיין אין סינעמא... איז ששש!...

רייסט ער זיך ארויס פון מיינע הענט א באלידיקטער און פרעגט:

— און אז איך וועל דיר געבן מיין פאראָל דעהאָנער (ערנוואָרט)? וועסטו מיר שוין גלויבן, אז די ענגלענדער זענען אין בעלגיע?...

און ער לויפט־אראָפּ מיט נאָך א גרעסערן געפילדער, ווי ער איז ארויפגעקומען. מיר לויפן אים נאָך. זיין מוטער, מאדאם דעקערקהער, ווארט אים אָפּ אונטן„ ביי דער טיר, מיט א האנטער. איך פרווו אים באשיצן און באקום א שמיץ מיטן האנטער אין פנים. דעם צעשטיפטן זשאן האָט עס אריינגעבראכט אין פארלעגנהייט און בארוהיקט און מיך — האָט עס אינגאנצן אויסגעניכטערט.

— יאָ... — זאָגן אונדז אונדזערע פריינט — די ענגלענדער גייען אויף בריסעל. די אמעריקאנער — אויף ליעזש. טורנע איז באפרייט...

די פאמיליע דעקערקהער לאָזט זיך אוועק אין גאס נאָך נייעס. אונדז הייסן זיי בלייבן אין שטוב. אין דער לעצטער מינוט דארף מען נישט ריזיקירן!... נאָך א ביסעלע געדולד...

בלייבן מיר אליין אין הויז. איך עפן־אויף דעם ראדיאָ־אפּאראט און מאך אים זייער שטיל, אזוי אז איך מוז דעם אויער אָנלענען. צענדליקער סטאציעס בילן דייטש. איך געפין ענגלאנד. לאָנדאָן רעדט פראנצויזיש: „די אליאירטע ארמייען אוואנסירן זיגרייך אויף דער בעלגישער טעריטאָריע. מען האָפט, אז די דייטשן וועלן פארלאָזן בריסל אָן א קאמף". איך זוך נאָך אנדערע סטאציעס. אָדער מען בילט אויף דייטש, אָדער מען פאָנפעט אויף שפראכן, וואָס איך פארשטיי נישט. אָבער אינס פארשטיי איך: עס שלאָגט די גורלדיקע שעה!...

איך הויב אויף דעם קאָפּ און זע: פון ראשעלס אויגן שטראָמען ווידער טרערן. אָבער זי שמייכלט... און אז ראשעל שמייכלט שוין, איז דאָך גאָר א גוטער סימן!...

איך פארדריי א סיגארעט מיט דער פאסקודסטוואָ, וואָס זיי רופן „טאבאק"... איך הוסט און רויכער איינעם נאָכן אנדערן. ראשעל בייזערט זיך נישט, ווי געווינלעך, וועך איך רויכער צופיל. אויך דאָס איז א גוטער סימן!... א פארטייעטע הינטערן פאָרהאנג, קוקט זי אריוס דורכן פענצטער און איך פארקוק־זיך אין מיין געדיכטן סיגארעטן־רויך: זאָלן מיר טאקע זיין פון די אויסדערווייל־טע? פון די מזלדיקע? וועלן מיר נאָך טאקע קאָנען גיין פראנק און פריי איבער דער גאס? וועט אונדז נישט פארפאָלגן מער דאָס „קעטשל"? וועלן מיר ווידער קענען האָבן מיט זיך אונדזער קינד און רופן זי מיט איר אייגענעם, אמתן נאָמען?... וועלן מיר נאָך ווידער לעבן ווי מענטשן, אָן שרעק? טרעפן זיך מיט גערַאטוועטע פרייַנט און רעדן מיט זיי אונדזער יידישן־לשון? אונדזער טייער מאמע־לשון?... גאָט אין הימל! איז עס נאָך מעגלעך? איז עס אונדז באשערט?...

מאדנע: איך האָב תמיד געגלויבט און געהאָפט. תמיד ראשעלן געמוטיקט און געטרייסט. און דווקא איצט, ווען די דייטשן לויפן, ווען עס איז אזוי נאָנט היטלערס מפלה און אונדזער רעטונג, — טראכט איך, אז איך חלום, אז איך פאנטאזיר...

און ווי דער ראדיאָ וואָלט דערהערט וואָס איך טראכט און זיך געאיילט צו געבן מיר א קלאָרע תשובה, — דערהער איך א קאָמוניקאט פון דער „ב. ב. ס.": „ענגלישע טאנקען שטייען שוין ביי די טויערן פון בריסעל!... די זעלנער פון דער „הערן־ראסע" ווארפן דאָס געווער!..."

אינדרויסן גייט־אויף אלץ שטארקער און העכער אן אויסטערליש געברום, ווי פון צעשטורעמטע כוואליעס. דער אויסטערלישער געברום ווערט דייטלעכער און ענלעכער צו קולות פון הונדערטער העלדזער. באלד ווערט עס אין יובלדיקע מאסן־געשרייען פאר־וואנדלט. איך לויף־צו צום פענצטער: טויזנטער מענטשן האָבן איבערפולט די גאס! פון אלע פענצטער טויכן־ארויס פענער: בעלגישע, פראנצויזישע, רוסישע, ענגלישע, אמעריקאנער!... פריש־געפארבטע לייוונטן, אָדער פענדעלער פון קאָלירטן פאפיר... הונ־דערטער פענדעלער... א געמיש פון קאָלירן... ווי האָט מען עס שוין באווינן אזוי שנעל? אזוי ספאָנטאן? מענטשן קושן־זיך, מענטשן לאכן, מען אומארעמט־זיך, מען דריקט־זיך, מען טאנצט, מען זינגט און מען שרייט!...

איך האלט עס מער נישט אויס און גיב א האסטיקן פראל־אויף מיין פענצטער צו דער גאס. אלט־באקאנטע בעלגיער באמערקן אונדז. קוקן אונדז אָן פארוווונדערט, איבעראשט, ווי מתים פון יענער וועלט.. מען טייטלט צו אונדז מיט די פינגער, איינער וווייזט דעם אנדערן און אלע גאפן!... באלד נעמען פאָכען צו אונדז צענדליקער הענט, מען לאכט צו אונדז, מען באגריסט אונדז, מען ווארפט א לופט־קוש!... מען שרייט צו אונדז, מען רופט און איך באנעם נישט קיין ווארט... איינער וויקלט־איין אין א צייטונג א פענדעלע און ווארפט עס אונדז ארויף. איך דערכאפ עס און פריי זיך מיט מיין געשיקט־קייט... אלע קושן־זיך, כאפ איך ארום מיין ראשעל און מיר קושן זיך אויך... מען רופט אונדז פון גאס. מיר פרווון אראָפגיין, אָבער די טיר איז געשלאָסן. אונדזערע טייערע פרייַנט, אונדזערע רעטער האָבן אָנגענומען פאָרזיכטס־מיטלען... — לויפן מיר צוריק צום אָפענעם פענצטער...

איצט שטראָמען מענטשן באלאָדענע מיט זעק פון פארשיידענע גרויסן. מען שלעפט האלבע קעלבער, פערטלען אָקסן, שטיקער חזירים, מען קייקלט פעסער ביר! א שכן שרייט ארויף און קוים וואָס איך הער: „די באָשן האָבן איבערגעלאָזן שפייז־מאגאזינען, האָט מען זיי געעפנט און מען שלעפט!"... מענטשן זענען פלוצלונג אזוי שטארק געוואָרן, אז זיי קענען אזעלכע משאות דערשלעפן!...

מיר לאכן, רופן־אריבער צו מענטשן. מיר ווייסן, אז מען הערט אונדז נישט און מען פארשטייט אונדז נישט און מיר הערן נישט אויף צו רעדן, רופן, שרייען... א ווילדע פאסיע איז אונדז באפאלן, צו רעדן און פלאפלען!... אפשר שרייט עס ארויס פון אונדז דאָס שווייגן און די שטומעניש פון די גאנצע צוויי יאָר? מיר רעדן, מיר שרייען!...

אינדרויסן ווערט פלוצלונג שטיל. עס קומען אָן עטלעכע נאציאָנאלע ווידער־

שטענדלער און סקויטן. איינער פון זיי וועגדט זיך צום המון וועגן דיסציפלין און פאר־זיכטיקייט. ער ווייזט אויפן שפיץ פון פרעכטיקן יוסטיץ־פאלאץ, פון וואנען עס זעצט א געדיכטער רויך. איך קוק און זע דאָרט נישט די גילדערנע קרוין, וואָס האָט תמיד געבלאנקט אויפן טורעם־שפיץ. איך הער אויסרופן: „וואנדאלן!", „מערדער!". דער עולם צעגייט־זיך. די ווידערשטענדלער גייען־אריין אין א רעקוויזירטן דייטשן אויטאָ. דער עולם פאָכעט צו זיי מיט טיכעלעך און רופט „הוררראַ!" אויך דאָס הויז מיט די „שווארצע" באגריסט די ווידערשטענדלער. זיי מאכן דעם אָנשטעל, אז זיי פרייען זיך אויך מיט היטלערס מפלה און בעלגיעס נצחון... דערווייל לאָזט מען זיי צו־רו. מאָרגן, איבערמאָרגן וועט מען זיך זיכער נעמען צו זיי... זיי ווייסן עס. גוט! זאָלן זיי איצט פילן אונדזער טעם פון ציטערן און פלאטערן, פון שלאָגן זיך קאָפ אָן וואנט און פון בישט וויסן, וואָס דער מאָרגן וועט זיי ברענגען...

די גאס־טיר עפנט־זיך. אונדזערע פריינט און רעטער זענען דאָ צוריק, באלאָדענע מיט אלדאָס־גוטס: צוקער, שטיקער רוי פלייש, קעז, וואָס מיר האָבן שוין יאָרן נישט געזען... אויך זשאנעקע שלעפט פעקלעך. זיי בעטן אונדז, מיר זאָלן עסן און בייזערן זיך אויף אונדז, ווען מיר זאָגן־אָפּ...

— טייערע פריינט... פארשטייט אונדז נישט שלעכט... פון גרויס גליק איז דער האלדז פארשטיקט... עס וועט נישט אדורך דורכן גאָרגל. אפשר שפעטער... זייט נישט בייז...

זיי זאָגן מער גאָרנישט, נאָר טרערן קומען אין זייערע אויגן. טייערע דעקעקהערס! ערלעכע, הערלעכע, הארציקע פריינט! מיר וועלן דאָך קיינמאָל נישט קאָנען גענוג זיי אָפּדאנקען!

פון דרויסן דערהערן־זיך ווידער יובל־געשרייען און אויסרופן:

— זיי זענען דאָ!... זיי זענען דאָ!!!...

מיר ריסן זיך ארויס אויף דער גאס... יאָ, מיר זענען אויף דער גאס!... מיר גייען פריי איבער דער גאס! כאכאכא!... די פיס מיינע פילן נישט די ערד, ווי כוואָלט געגאנגען אויף שטאָלצן און די שטאָלצן זענען מיט ספרוזשינעס!... עס ווילט זיך לויפן, שפרינגען, האָפּסלען... אריבערטאנצן א ברעטל, וואָס ליגט אויפן וועג, אריבערשפרייזן א מוראשקע, זי חלילה נישט צו צעטרעטן... לויפן... לויפן אָן שרעק, פון גליק, פון לוסטיקייט, פון נישט־געצוימטער פרייד, פון דערפילן מיט אלע חושים, מיט אלע רמ"ח אברים די פרייהייט!... לויפן און צעפירן די פיס, די געפענטעטע גלידער... ניין, נישט טרעטן די ערד מיט די פיס, נאָר גלעטן זי, גלעטן... א שפיל־טון זיך מיט א שטיינדל, ווי קינדער... — האלטן מיר זיך טאקע ביי די הענט, איך און ראשעל, און מיר שפרינגען און טענצלען, ווי נאריש קינדער!...

מיר דערהערן א געגרילץ פון שטאָל, פון געפאנצערטע קייטן־רעדער. א געריש פון צענדליקער טאנקען און פאנצער־אויטאָס.

— זע!... אָט זענען זיי!...

— אָט זענען זיי דאָ!...

— די רעטער!... די באפרייער!...

שטאָלענע הייזער קומען־אַן. ריזיקע געבייען! מיט א טראסקעריי, מיט א גריל־צעריי, מיט א שטאָלענער געבריליריי. איך נעם אַן נאָך פעסטער ראשעלס האנט און מיר לויפן זיי אנטקעגן מיט פרייד־יקע געשרייען. מיט פאַרכטיקייט רירן מיר אַן דעם שטאָל מיט די שפיצן פינגער, ווי הייליקע מזוזות און קושן... ענגלישע טאנקען, — פעסטונגען גאַנצע! און אויבן, פון די טורעמלעך, קוקן ארויס יונגע, צארטע פנימער, זשענירטע, צעשמייכלטע...

וואָלט איך געוועז א פרוי, וואָלט איך אויך ארויפגעקלעטערט אויף א טאנק און געקושט די פארשטויבטע זעלנערישע באקן. בין איך דאָך א מאן, שריי איך ארויף די עטלעכע ענגלישע ווערטער וואָס איך קען, אבי צו ציען זייער אויפמערקזאמקייט... אבי א דריק צו טון א באפרייערס א האנט... אָבער זיי באמערקן מיך אפילו נישט. ווי קאָנען זיי מיך באמערקן, אז זיי זענען ארומגעהאָנגען מיט שיינע מיידלעך, וואָס קושן און האלדזן זיי... וואָס פוצן־אויס זייערע טאנקען מיט בלומען און פענדלעך... — קושן מיר זיך מיט ציווילע אומבאקאנטע אין גאס. אז רעדן קאָן איך שוין נישט. מיין גאָרגל איז שוין הייזעריק, ווי א פארזשאווערטע רער... — מאכן מיר מיט די הענט, אומארעמען־זיך, קושן־זיך און איך רעווע:

— פריי!... פריי!... מיר זענען פריי!!!... בלאָנדינקע! עס וועט דיר גאָרנישט העלפן! מעגסט זיך דראפען, שריין, דריגען מיט די פיסלעך, איך וועל דיך קושן!... איך מעג, איך בין שיכור!... יאָ, שיכור פון גליק!... צי ווייסטו דען, וויפל מאָל איך האָב דיך געוואָלט קושן במשך פון די צוויי יאָר באהאלטן־זיין?!... איצט איז די צייט...

זי שרייט, לאכט, רופט דעם מאן צו־הילף, רופט מיין פרוי. וועט פרעגט נאָך זיי?... איבעריקנס פאלט קיינעם נישט־איין, זיך אָנצונעמען פאר איר...

— אלטער, טייערער דעקערקהער!... מיר זענען מענער, אָבער צעקושן וועלן מיר זיך... ווי צוויי שיכורים!... דו מיינסט, אז איך האָב נישט געזען, ווי דו האָסט זיך מיט ראשעלן געקושט?...

זשאנעקע פילט־זיך ווי אין א ווינגאָרטן. ער רייט אויף די אקסלען פון ענגלישע זעלנער און האָט שוין פולע טאשן מיט שאָקאָלאד און קנעפ פון זעלנערישע מונדירן...

מיר טרינקען מיט די זעלנער, מיט פרייניט וואָס קומען אונדז גראטולירן, מיר טרינקען מיט אלע און פאר אלע. הייזעריק ווי די וואנט, כאָרכלען מיר שוין, אָן אָטעם... לאכן און קושן זיך נאָך אלץ... ראשעל, ווען פאָרן מיר צום קינד? צו אונדזער גרויסער, זיבן־יאָריקער טאָכטער דאניעלא?... ראשעל,, דאניעלא... דאניעלא, ראשעל!... עס וויגן־זיך די טישן. די פלעשער שפאצירן אויפן סופיט. פויגעלעך קוקן־ארויס פון די גלעזער. בלאָנדין האָט צוויי קעפ און ראשעל האָט זעקס הענט. איך גיי אויף א פאָרנדיקן טראָ־טואר. ראשעל בייזערט זיך. דאָס בעט הוידעט־זיך. די וועלט קערט־זיך און מיר איז גוט, אזוי גוט!...

בריסעל, סעפטעמבער, 1944.

חיים לייב פוקס, ניו־יאָרק

חיים פרענקעל

דער העלדישער קאפיטאן

„דאָ ליגט א טייל פון די מיליאָנען קדושים, מיט וועלכע די היטלער־רוצחים האָבן באדעקט די פוילישע ערד. זיבנאונפערציק איז זייער צאָל, תושבים פון דער אלטער יידישער קהילה אין סקערניעוויץ. זאָל דאָס הייליקע אָרט ווערן אָפּגעהיטן פון יעדן ערלעכן מענטש, ווי די איינציקע מצבה אויפן קבר פון יידישן סקערניעוויץ".

דאָס איז די אויפשריפט אויף דער מצבה איבערן ברידער־קבר פון די זיבנ־אונפערציק קדושים, וועלכע זענען, נאָך דער באפרייאונג, דורך טעג און נעכט, מיט מסירות־נפש עקסהומירט געוואָרן פון פארשיידענע פעלדער און וועלדער און געברענגט־געוואָרן צו קבר־ישראל.

דער איניציאטאָר און אָרגאניזאטאָר פון אָט דער דאָזיקער הייליקער ארבעט, איז דער אמאָליקער סקערניעוויצער תושב, דער קאפיטאן, אָרדנטרעגער חיים פרענקעל. איך וויל דאָ דער־ציילען וועגן אים עטלעכע פאקטן:

אין יאָר 1945, ווען די רויטע ארמיי, שלאָגנדיק די היטלער־בעסטיעס, שפּארט־אָן ביז צו קעניגסוווסטערהויזן, ווו עס גוססן די לעצטע רעשטלעך לאָדזשער יידן, —

באפרייט זיי קאפיטאן פרענקעל מיט זיין אָפטיילונג, באזאָרגט זיי מיט אלעם נויטיקן און אָרגאניזירט זייער אומקער אהיים, קיין לאָדזש.

אין יאָר 1946 דעמאָביליזירט ער זיך און קומט אין זיין היימשטאָט סקערניעוויץ. בלויז א פאָר אייניציקע יידן טרעפט ער דאָרט. פארוויסט און פארוואָרלאָזט זע־נען די יידישע הייליקטימער. די שול איז פארברענט און ביידע בית־עלמינס — צעשטערט. די מצבות זענען נישטאָ און די קברים — פאראקערט.

דענקמאָל פאר די עקסהומירטע און צו קבר־ישראל געבראכטע קרבנות

חיים פרענקעל, דער מוטיקער און העלדישער קאפיטאן רוט נישט. ער פאר־פירט א פראָצעס קעגן דעם פאכטער פון דער בית־עולם־ערד און דאָס הייליק אָרט ווערט צוריק יידיש „אייגענטום". דאָס געריכט פסקנט אויך, אז צו אים גע־הערט די תבואה, וואָס איז פארזייט און אויפגעגאנגען אויפן בית־עולם־פעלד. ער נעמט־אראָפ די תבואה און גיט עס אוועק פארן יתומים־הויז אין „סטראָבאָוו", ווו עס זענען אין די היטלער־יאָרן געראָ־טעוועט־געוואָרן פערצן יידישע קינדער.

אינצווישנצייט, ווערט קאפיטאן חיים פרענקעל געווויר, אז אין דער געגנט, אויף די פעלדער און אין די וועלדער, זענען פארהאן יידישע קברים. ער נעמט זיך דאן צוהילף די געראטעוועטע יידן משה בוקי, חיים יונה אינאָוולאָצקי און חיים דוד גרייעק און זיי גראָבן אויס פון די פעלדער און וועלדער זיבנאונפערציק קדושים און ברענגען זיי צו קבר־ישראל.

ער לאָזט ארוממויערן דאָס הייליקע אָרט, פארפלאנצט בלומען און שטעלט די מצבה, וועמענס אויפשריפט מיר האָבן דאָ ציטירט.

(פון דעם באריכט וועגן דער טרויער־פייערונג ביים אנטהילן די אויבנדערמאָנטע מצבה, געשריבן פון „חלף"—ח. ל. פוקס—אין דער לאָדזשער צייטונג „דאָס נייע לעבן", ערב־סוכות 1946).

חיים פרענקעל, אויסטראליע

אין אונדזער חרובער היים־שטאט

ווען איך האָב, מארשירנדיק מיט דער רויטער ארמיי, ענדלעך באטראָטן דעם ערשטן שפּאן פוילישע ערד, האָט דאָס הארץ אין מיר זיך גענומען צאפּלען און ציען קיין סקערניעוויץ.

יאָ, איך האָב געזען דעם פינצטערן חורבן אין אלע שטעט און שטעטלעך, ווו מיר זענען דורכגעגאנגען. בלויז ווו־נישט־ווו האָב איך געטראָפן א פּאָר צעבראָכענע, קראנקע, פּארחושכטע יידן, וועלכע זענען נאָר־וואָס ארויס פון זייערע גריבער און בונקערס. לויט דעם האָב איך פּארשטאנען, ווי עס זעט־אויס דער חורבן אין אונדזער היים־שטאָט, צו וועלכער איך האָב זיך געריסן דורך אלע געפּארן און תּפילה־גענטון, אז איך זאָל עס נאָך דערלעבן צו זען. יאָ, איך האָב שוין געוווסט, אז איך וועל דאָרט טרעפן א ווייסטן חורבן. און דאָך, מיט אלע פיבערן פון מיין נשמה האָב איך געבענקט נאָך סקערניעוויץ און זיך געריסן אהין.

אין יאָר 1945 האָבן מיר פּאָרסירט די ווייסל, ביי פּילאָווא. די ערשטע שטאָט ווואָס מיר זענען דורכגעפּאָרן, איז געווען ראדאָם. די שטאָט איז גאנץ. אין בייד זייטן גאָס, ווו מיר פּאָרן דורך, שטייען מאסן מענטשן און פּאָכען צו אונדז מיט די הענט. איך זוך א ייד צווישן זיי און קאָן נישט געפינען. נישטאָ קיין ייד! איך דערמאָן־זיך אָן אונדזערע סקערניעוויצער, וועלכע האָבן אהער חתונה־געהאט און זיך דאָ באזעצט. צווישן זיי — בייד זין פון ר׳ יוסף משמש. — נישטאָ קיין ייד אין ראדאָם, נישטאָ! — —

מיר בלייבן שטיין אין א דאָרף אויף איבער נאכט. איך בין דיזשורני אין שטאב. צוויי א זייגער בייגאכט דערהאלט איך א באפעל, אז מיר זאָלן נעמען דעם וועג אויף לאָדזש.

פרייד און טרויער און אנגסט־שוידער צוזאמען כאפן מיך ארום: לאָדזש! דאָס איז דאָך נאָענט פון סקערניעוויץ! אזוי נאָענט פון...

מיר זענען צוגעקומען ביז ניישטעטל! דאָס הארץ שפּרינגט מיר פון דער ברוסט־ארויס. געוואלד! איך בין דאָך אינגאנצן פערציק קילאָמעטער פון סקערניעוויץ! פערציק

קילאָמעטער און... איך קאָן אהין נישט קומען. עס איז קריג און איך בין א סאָלדאט. עס קומען באפעלן און מיר מוזן זיין דיסציפלינירט. די פארשאָלטענע דייטשן אנטלויפן און מיר לאָזן זיי דעם אָטעם נישט אָפכאפן. מיר מוזן זיי יאָגן עד חרמה!...

מיר דערייאָגן זיי ביזן טייך אָדער און דאָ בלייבן מיר שטיין עטלעכע חדשים.

איך בין געווען „נאטשאלניק סנאבזשעניא" (פארזאָרגונגס־פארוואלטער) פון מיין בריגאדע. און יאָגנדיק די האָרדעס רוצחים פון אונדזער פאָלק, האָב איך אין וועג, אויף צוויי ערטער, איבערגעלאָזן נישט שטארק נויטיקע זאכן און צו צוויי סאָלדאטן אויף יעדן אָרט, צום היטן.

אין איינעם א טאָג, ווען איך האָב שוין מער נישט אויסגעהאלטן די בענקשאפט „אהיים", — בין איך אוועק צום קאָמאנדיר פון מיין בריגאדע און אים געזאָגט:

— חבר געזעראל, איצט איז געקומען די צייט, מיר זאָלן שיקן צוזאמענצונעמען אונדזערע סקלאדעס מיט די סאָלדאטן, וועלכע מיר האָבן געלאָזן אין וועג.

— ביזט געזעכט, פאפאשא! (פאָטערל) — זאָגט מיר דער געזעראל. — גיב טאקע א טראכט, וועמען מען קען שיקן.

„פאפאשא", פאָטערל... — אזוי האָט מיך נאטשאלסטוואָ געפרופן און אזוי האָבן מיך דאָ אלע גערופן. דאָס איז געווען דערפאר, ווייל איך בין געווען דער פארזאָרגער פון אלץ פאר די דריי טויזנט סאָלדאטן און אָפיצירן. און ווייל איך האָב אלץ פארזאָרגט צו דער געהעריקער צייט און פיל מאָל — נאָך פאר דער צייט, — האָבן מיך דאָ אלע ליב געהאט. און נאָך א סיבה, פארוואָס זיי האָבן מיך געפרופן „פאפאשא": איך בין געווען דער עלטסטער אין דער בריגאדע, אריבער 50 יאָר...

וועמען איך זאָל שיקן? — איך האָב לאנג נישט געטראכט און באלד אויפן אָרט געזאָגט:

— חבר געזעראל! דו ווייסט דאָך, אז איך בין פון פוילן און דו ווייסט, וואָס די היטלעריסטן האָבן דאָ געטון צו מיניקע. איך האָב דאָ געהאט א משפחה און קרובים — איבער הונדערט אין דער צאָל. דערצו — פריינט און באקאנטע. איך וואָלט וועלן אליין פאָרן אין דער שליחות און פאראיינוועגס — אריינכאפן־זיך אין מיין געבורט־שטעטל סקערניעוויצע, ווו עס האָבן געווינט מיינע נאָענטסטע און הארצנס־ליבסטע!

מיר זענען צוגעגאנגען צו דער וואנט, ווו די גרויסע מאפע איז געהאָנגען. מיר האָבן אויסגעזוכט די צוויי ערטער, ווו מיר האָבן אונדזערע סקלאדעס איבערגעלאָזן. איין אָרט איז 18 קילאָמעטער נאָך ראווא מאזאָוויעצק און דער צווייטער אָרט — 20 קילאָמעטער נאָך אָפאָטשנע. מיין געזעראל האָט געקוקט אויף סקערניעוויץ, פעסט־צושטעלן דעם מהלך צו די צוויי ערטער, ווו אונדזערע סקלאדעס זענען. און איך האָב געקוקט אויף סקערניעוויץ מיט א צוזאמענגעקראמפט, קאָנוולסיוו הארץ און, — איך האָב זיך ספאזמאטיש צעווינט.

ווען מיר האָבן זיך צוריקגעזעצט צום טיש, האָב איך באמערקט, אז אויך ביי מיין גענעראל שטראָמען די טרערן פון די אויגן. עס האָט גענומען א היפּשע פּאָר מינוט, ביז ער האָט געקאָנט זאָגן:

— דא, דא, פּאפּאשא!... זאָג דיין געהילף, ער זאָל איבערנעמען דיין ארבעט, ביז דו וועסט צוריק קומען. און... גרייט זיך אין וועג. נעם זיך מיט א סאָלדאט און פאָר. איך וועל שוין באפעלן, מען זאָל דיר באלד צוגרייטן אלע נויטיקע פּאפּירן.

אין א צוויי טעג ארום, בין איך שוין, מיט מיין סאָלדאט, געווען אין פּויזן. אויפן וואָקזאל האָט זיך דאָ געטון חושך. דער צוג קיין ווארשע איז נאָך נישט געווען. מען האָט אים ערשט געדארפט צושטעלן. הונדערטער מענטשן מיט געפּעק זענען שוין אָבער ארומגעלאָפן און געזוכט עצות, ווי זיך אריינצוקריגן אין א וואגאָן.

איך גיי מיט מיין סאָלדאט, וועלכער טראָגט מיר נאָך מיין וואליזע, צום נאטשאל־ניק־סטאנציע און זאָג אים:

— איך פאָר אין א וויכטיקער מיסיע און פיר מיט זיך וויכטיקע דאָקומענטן. איך מוז דעריבער האָבן א באזונדערע קופּעע.

דער נאטשאלניק זאָגט עס מיר צו. און ווען מען שטעלט שפּעטער צו דעם צוג, דערזע איך טאקע אויף א פענצטער פון א וואגאָן, אן אויפשריפט: „די קופּעע איז פארנומען פאר א סאָוויעטישן אָפיציר, וועלכער פאָרט אין א וויכטיקער מיסיע". באלד באווייזט־זיך דער נאטשאלניק און ער פירט אונדז אריין אין קופּעע. אין א האלבער שעה ארום האָט דער צוג גערירט פון אָרט.

עס קלאפּן די רעדער פון וואגאָן און עס קלאפּן מיר די שלייפן אין קאָפּ: סקערניעוויץ! סקערניעוויץ! סקערניעוויץ! היימישע גאסן, היימישע הייזער, היימישע הייפן, היימישע יידן... וויי איז מיר! וויי איז מיר! וועמען וועל איך דאָרט באגעגענען? און צי וועל איך נאָך בכלל דאָרט עמיצן, אן אייגענעם, באגעגענען? — — —

דער קאָרידאָר פון וואגאָן איז אָנגעפּאקט מיט מענטשן, ווי הערינג אין א פעסל. קריגערייען, געשרייען און געוואלדן וועקן מיך אויף פון מיינע פינצטערע מחשבות. ביים פענצטער פון מיין קופּעע שטייט א פּוילישער פּולקאָווניק. א הויכער, א שטייפער, מיט א גרויען קאָפּ. ער זעט אויס, ווי פון דער אמאָליקער שליאכטע. מיט קנאָה קוקט ער אריין דורכן פענצטער, ווי חיימל, נחמיה טארגאָווניקס זון, א זשיד זיצט זיך באקוועם מיט זיין סאָלדאט אין א ליידיקער קופּעע, ווו עס איז דאָ פּלאץ פאר צען פּאסאזשירן. אויף זיין פּנים באווייזט־זיך א חניפה־שמייכעלע. „אנטיסעמיטן! — טראכט איך — שונאי ישראל!" און דאָך, קאָן איך נישט פּועלן ביי זיך, צו פארנעמען אליין די קופּעע און לאָזן זיי זיך פּייניקן הינטער דער טיר. איך שליס־אויף און לאָז אריין דעם פּולקאָווניק מיט נאָך עטעלעכע פּערזאָן. אגב האָט זיך מיר פארוואָלט צו רעדן מיט זיי וועגן דער היטלער־צייט און דער יידישער לאגע דאן. דערוויסן־זיך עפּעס גענויערס. זיי האָבן מיר טאקע אָנדערציילט א ים אכזריותן און אלע האָבן זיי זיך ארויסגעוויזן פאר אזעלכע הייסע יידן־פריינט, און האָבן אזוי שטארק באדויערט, וואָס היטלער האָט געטון צו די

אומגליקלעכע יידן. די שקרים האָבן זיך געראַיעט ווי ווערים איבער זייערע ליפן און עס האָט מיך געעקלט פון זיי!

עס האָבן זיך געגומען באווייזן היימישע, באקאנטע וואָקזאלן, היימישע נעמען פון שטעט, וואָס זאָגן מיר אָן, אז איך דערנענטער־זיך צו מיין היימשטאָט. דאָס הארץ אין מיר פלאטערט, ווי א פויגל מיט צעבראָכענע פליגל. אָט באלד... אָט באלד... אָט באלד...

ארום איינס ביינאכט איז דער צוג שטיין־געבליבן אנטקעגן דעם היימישסטן וואָקזאל, פון וועלכן איך האָב געחלומט אלע מיינע פארוואָגלטע יאָרן. דער וואָקזאל מיט דער אלט־באקאנטער אויפשריפט: סקערניעוויצע.

די דורכגענג אין די וואַגאָנען זענען אזוי געפאקט, אז עס איז אוממעגלעך ארויס־צוגיין דורך א טיר, סיידן מען זאָל טרעטן איבער מענטשן, איבער קעפ פון פרויען און קינדער. כדי זיך ארויסצובאקומען פון וואגאָן, מוז מען קריכן דורכן פענצטער. איך בין נישט דער אייניציקער, וואָס טו אזוי. מיין סאָלדאט דערלאנגט מיר ארויס מיין וואליזע און קריכט אויך דורכן פענצטער.

דער סקערניעוויצער פראָן... א צעמישטער, אן אויסערזיכיקער בלייב איך שטיין. דאָס הארץ האמערט און די קני ציטערן. ווו זענען אונדזערע שפיליטערן, וואָס פלעגן אריינכאפן א דאוונען מיט א מנין, אין וואגאָן פאַרנדיק? ווו זענען אונדזערע היימישע בעלי־עגלות, וואָס פלעגן דאָ אָפווארטן אונדזערע סוחרים, אָדער חסידים וואָס קומען צום רבין? איך בין אהיים געקומען, אָבער צו וועמען? צו וואָס? וועל איך דען נאָך עמיצן טרעפן אין שטאָט? — אָך און ווייַ איז צו אזא אהיימקומען פון א פארוואָגלטן זון, ווי איך! אָך און ווייַ צום אהיימקומען פון א יידישן סאָלדאט, וועלכער איז דורך אלע געפארן אדורך, דורך שריפות, שלאכט־פעלדער, באָמבארדירונגען און קאטאסטראָ־פעס! א „היים"... וועמען וועל איך דאָ טרעפן אין מיין חרובער, פארוויסטער היים? — —

מיר גייען־אריין אין וואָקזאל. דער המון איז דאָ צעלייגט איבער דער פאָדלאָגע, אזוי ענג, ווי די סארדינען אין א שאכטל. און אויך דער געדרוק איז דאָ ווי פון א קאליע־געוואָרן שאכטל סארדינען... מיט גרויסע שווערייטן קריגן מיר זיך צו צום בופעט. מיר כאפן עפעס איבער און איך פרעג בייַ די באדינער וועגן יידן אין שטאָט. זיי זאָגן מיר, אז א פאָר זענען דאָ, אָבער זיי וויסן נישט זייערע נעמען און ווו זיי האלטן זיך אויף. אייניער פון די באדינער באגלייט אונדז צו דער מיליץ, וואָס זאָל אונדז באזאָרגן מיט נאכטלעגער.

די פופצן מיליץ־לייט, וואָס מיר טרעפן אין דער מיליץ, זיצן און טרינקען בראָנפן. דערזעענדיק א סאָוויעטישן אָפיציר, שטעלן זיי זיך אויף און אייניער באמיט זיך איבער־צוֹיאָגן דעם אנדערן אין חניפה. איך קאָן עס נישט פארטראָגן און זאָג טרוקן:

— באזאָרגט אונדז נאכטלעגער!

דער עלטסטער פון דער מיליץ האָט באלד באפוילן, אז צוויי מיליציאנטן זאָלן אונדז פירן צום פאָן אָלטשעקאָווסקי. ווייל דעם פאָן קאפיטאָן דארף מען פארזאָרגן מיט א גוט געלעגער.

מיר קומען צום הויז פון פעלדשער אָלטשעקאָווסקי. די מיליציאָנערן קלאפן אָן

און דורכן פענצטער פון ערשטן שטאָק באווייזט־זיך א פרויען־קאָפּ. זי פרעגט וואָס מיר ווילן. אונדזערע באגלייטער שרייען ארויף:

— מיר האָבן געבראכט אויף נאכטלעגער א סאָוויעטישן קאפּיטאן מיט זיין סאָל־דאט! ביטע זיי אויפנעמען!

די פרוי קריכט אראָפּ, עפנט די טיר און מיר גייען ארויף. במשך דער צייט, וואָס זי האָט אונדז צוגעגרייט די געלעגערס אין א באזונדער צימער, האָב איך דערווייל געכאפּט א שמועס מיטן אלטן פעלדשער:

— ווו זענען די יידן — פרעג איך אים — צו וועלכע דו פלעגסט בייטאָג און ביינאכט גיין אויף וויזיטן?

— וואָס? איר קענט מיך? — חידושט ער זיך.

— יאָ. איך ווייס אפילו, אז דו ביזט געווען אמאָל אן ענדעקישער ראטמאן...

— ריכטיק. איך בין טאקע געווען אמאָל אן ענדעקישער ראטמאן — זאָגט ער צושראָקן און נעמט זיך פארענטפערן: — אָבער יידן האָב איך קיינמאָל קיין שלעכטס נישט געטון. פארקערט: ביי אָרעמע יידן פלעג איך אפילו קיין געלט נישט נעמען פאר מיינע וויזיטן. קיינער האָט זיך נישט געהאט אויף מיר צו באקלאָגן!

— אמת. דאָס ווייס איך.

— אָבער איר זענט דאָך נאָר־וואָס געקומען פון דער באן! פון וואנען ווייסט איר שוין דאָס אלץ?

— ווייל איך בין א היגער... איך בין אמאָל געווען א לייטער אין „לינת־הצדק" און מיר פלעגן צוזאמען גיין צו קראנקע...

דער אלטער האָט זיך א הויב־געטון פון זיין געלעגער, זיך אויפגעזעצט און געבעטן זיין ווייב, זי זאָל ליכטיק מאכן. ער האָט זיך גוט איינגעקוקט אין מיר און אויסגערופן:

— פאטש נאָ, מאניאָ! מניע שיען זדאיע, זשע טאָ יעסט כעמיא סין! (זע נאָר, מאניא, מיר דוכט זיך אז דאָס איז כעמיעס זון!).

איך האָב געבעטען, צוריק פינצטער מאכן. איך האָב נישט געוואָלט, אז זיי זאָלן זען מיינע טרערן, וואָס שפּארן זיך מיר אין די אויגן. זיי האָבן אויסגעלאָשן דאָס ליכט און איך האָב זיך צעוויינט. אזוי בין איך שוין געזעסן מיטן אלטן א גאנצע נאכט. איך האָב זיך אויסגעפרעגט און ער האָט מיר געהאלטן אין איין דערציילן, ביז עס איז געוואָרן טאָג.

איך גיי איבער די גאסן פון מיין חרובער היים, פון דער חרובער יידישער סקער־ניעוויץ. נישטאָ קיין יידן, נישטאָ! די פּוסטקייט און פארוואָרלאָזטקייט גלאָצט מיר אנטקעגן מיטן גרויליקן נישטאָ! נישטאָ! נישטאָ!

איך גיי ווי א נאכט־וואנדלער. וואָס טוט זיך מיט מיר? פארליר איך מיין זינען? — די שלייפן האקן, דער מוח הויבט־זיך. איך קוק אויפן חורבן און הער אים אויף צו זען

און באנעמען. חלום און וואָר מישן זיך צוזאמען און דער חלום ווערט רעאלער, ווי די וואָר. איך פארגעס די פוסטקייט דאָ, פארגעס די יאָרן וואָס זענען אריבער און אלץ וואָס עס איז געשען. אין מיינע אויערן גייען־אויף קולות, באקאנטע שטימען. פאר מיינע אויגן נעמען פארבייישווינדלען סילועטן און איך דערקען זיי! איך דערזע ווידער פאר זיך דאָס אלטע סקערניעוויץ. איך דערזע א שטאָט מיט יידן, מיט הייַמישע ליבע גע־שטאלטן! פון יעדן הויז, פון יעדן געווער קומען זיי ארויס. איך זע זיי דורך טירן און פענצטער. זיי רעדן, זיי לאכן, זיי זינגען. אָט זענען זיי דאָך אלע דאָ!...

שטייט דען דאָרט נישט פוקע ניימאן? — אוודאי שטייט ער און ער טענהט מיט זיין שארפן משכילישן קאָפּ. און נעבן אים איז דאָך פרץ טראָמפּאָלער מיטן „לייבן־ביין"... און ווער איילט זיך עס דאָרט פארבייַ מיט שנעלע טריטלעך? — יאָ! דאָס איז דאָך טאקע ר' עליע מנחם, דער „מתן בסתר". דאָס טראָגט ער אין בוזעם, אין שמאטעס איינגעוויקלט, א טעפּעלע הינערן־ווײַך פאר אן אָרעמער קימפּעטאָרין און איילט, עס זאָל נישט קאלט ווערן. דער מארק איז דאָך לעבעדיק און רוישיק, יידן האוועז און זוכן פרנסה. אָט שטייט א גרופּקעלע יידן ארום ר' צדוקל צודקאָוויטשן. דאָס היטל איז ביי אים ארויפגערוקט אזוי, אז מען זעט ארויס זיין הויכן שטערן. מיט זיין שארפן מוח גיט ער צו פארשטיין א פרשה פאָליטיק און דערציילט אויך וועגן א בוררות, וואָס ער האָט ערשט נעכטן אויסגעפירט...

און אָט איז דעם רבינס בית־מדרש!... וואָס? א לייַדיקער פלאץ? עס וואקסן דאָ קארטאָפל? — א וויסטער חלום איז עס! עס דערנענטערן־זיך דאָך די ימים־נוראים און באלד וועלן אָנקומען די טויזנטער חסידים!... איך בין דאָך נאָך א יינגל, וואָס לויף פיר א זייגער פארטאָג לערנען א שיעור. ערשט נעכטן איז דאָס געווען: איך בין געגאנגען עפענען ס'בית־מדרש און דערזען דעם רבין ר' שימעלען אויפן הויף. „וואָס טוסטו דאָ אזוי פרי?" — פרעגט ער מיך. „איך לערן א שיעור ביי בן־ציון אבעלעס" — ענטפער איך. „וועסט זיין א ווויליער בחור, חיימל — זאָגט דער רבי — אָבער דעם שניי־מענטש ביים טירל פון גאָרטן, האָסטו דאָך אוועקגעשטעלט... דו און מענדעלע (כשר). עס איז דאָך אייער מלאכה..." — —

און אָט איז לייזער קוטשינסקיס הויף, ווו דאָס גאנצע ביסל אָרעמקייט האָט געווינט. דאכט־זיך, אז שלום פיענטע טראָגט ווידער אין בוזעם אן אייַנציקן שוך, וואָס ער האָט פארטיק געמאכט און טראָגט צום באשטעלער. אז יענער וועט אָנמעסטן און זאָגן, אז עס קוועטשט אים, וועט אים שלום בארוהיקן דערמיט, אז דעם צווייטן שוך וועט ער שוין מאכן עטוואָס גרעסער... און אָט איז די קראָם פון זעליג שעניצער. ווי געווינלעך, דערציילט ער דאָרט זיינע גוזמאות... און דאָ, אויבן, איז דאָס אָסטראָווצער שטיבל, ווו די חסידים האָבן אמאָל פארשלאָסן אהרן ראָזענבוימען, ער זאָל נישט קאָנען גיין צום רעפּעראט פון דעם טונקעלער... ניין, ניין! דאָס איז נישט קיין פּראָקעס פעלד! דאָס וואקסן נישט קיין מייערן מיט קיין פיעטרושקע! דאָס איז דער שול־הויף! דער מקום־קדוש! יידן וועלן קומען דאוונען! אָט, לאָמיר פרעגן בערן משה־יאָסלס מיט די רויטע אויגן. אָט שטייט ער דאָך מיט א פארוקט היטל און קראצט־זיך מיטן קאמאשן־

מאכער־מעסער אין קארק... ניין, איך וועל בעסער פרעגן ביי ר׳ ישראלקע שפיכלער. אָט גייט ער דאָך, אונדזער ראש־הקהל! זע נאָר, קיין עין־הרע, צו זיבעציק איז ער נאָך אזוי רירעוודיק, ווי צו פופציק!... און אָט איז דאָך יאָסל האוז! „יאָסל! יאָסל!" — ער האָט פארבייגעאיילט און נישט דערהערט, אז איך רוף אים... יאָסעלע, מיין אלטער חבר און פריינט... און דאָס איז דאָך משה גרויס „שיינדל"!... — כאטש ער איז אמאל ארויף אויפן באלעמער אין בית־מדרש און געדרשנט, אז משה רבינו האָט נישט געשפאלטן דעם ים, — האָט מען סיי־ווי געוווסט, אז ער איז א תלמיד־חכם און ער איז געבליבן דאָס שיינדל אין שטאָט.

עס טריקנט אין האלדז, דאָס הארץ ווערט פארחלשט. איך וועל זיך גאָר אריינכאפן צו דאָבען, אהרן־אָשרס, אין געוועלב. דאָרט קומט דאָך די גאנצע יוגנט און עס איז פריילעך. איך וועל מאכן דעם זעלבן שפאס, וואָס לוזער צודקאָוויטש: ער האָט געבעטן א האלבן הערינג. דאָבע האָט געפרעגט וועלכן און ער האָט אָנגעוויזן אויפן קעפל. דאָבע האָט אָפגעשניטן דעם אויבערשטען האלבן קלענער און לוזער האָט דאן דווקא געגומען דעם עק... און אהרן־אָשרן אליין, אים און גאָדל וואָדקין האָט מען דאָך אויך פאָריקן שבת אָפגעטון א שפיצל: זיי זענען געשטאנען פארן הויז און יונגווארג האָט מורא געהאט פאר זיי, אריינצוגיין אין בינדערס זאל אויף א פאָרלעזונג. יאָשקע וועטער, דער ערלעכער, הארציקער בונדיסט, איז געווען פארצווייפלט: דער פרעלעגענט איז שוין דאָ און דער זאל איז פוסט! מיר זענען דאן צוגעגאנגען צו א באקאנטן פאָליציאנט און מיט אים אָפגעמאכט, ער זאָל אריינזעצן אהרן־אָשרן און גאָדל וואָדקין צו זיך אין דער דיזשורקע, ביז נאָך מנחה, ווען עס וועט שוין זיין נאָך דער פאָרלעזונג... זעט נאָר: דער אימפעט האָט מיך פארטראָגן צום זוויזשינצער וועג! איך שטיי אויף דער בריק און קוק־אראָפ, ווי יונגווארג שיפט־זיך מיט לאָדקעס. זיכער איז דאָס די יידישע יוגנט, וואָרעם אָט וואָרפן דאָך שקאָצים אויף זיי שטיינער!... און אָט שווימען די צוויי וווייסע „לאבענדזשעס" (שוואנען), מיט די צוויי שלאנקע העלדזער אויסגעבויגענע, ווי צוויי גרויסע, ווייסע פראגע־צייכנס. די פראגע־צייכנס זענען דאָך געווענדעט צו מיר: ווו? ווו זענט איר אלע אהינגעקומען? — — —

וואָס חלום איך? וואָס רעד איך זיך איין? עס איז געווען א סקערניעוויץ, א שטאָט מיט יידן און זיי זענען מער נישטאָ! קוים 35 יונגע חברה האָב איך דאָ געפונען און דאָס איז אלץ, וואָס איז געבליבן פון דער יידישער שטאָט! 35 על־פי־נס גאראַנטעווטע, טוליען־זיך איינער צום צווייטן, ווי עלנטע שעפעלעך, וואָס זענען געבליבן פון דער גרויסער סטאדע, וועלכער מען האָט אוועקגעטריבן אין שעכט־הויז. 35, אויף וועלכע עס לויערן נאָך אלץ טויט־געפארן און זיי האָבן זיך נישט וווּ אהינצוטון. ניין, זיי וועלן דאָ זיכער נישט בלייבן. זיי וועלן אוועק פון דאנען אזוי גיך, ווי זיי וועלן נאָר צו די כוחות קומען און געפינען א וועג.

אָבער דערווייל דערנענטערט־זיך דער יום־טוב פסח. מיר דארפן לעבן און דארפן זיין יידן. איך בין אוועק צום סטאראָסטע און געפאָדערט ביי אים, ער זאָל געבן פאר

די 35 געראטעוועטע, מעל אויף מצות און קארטאָפל. איך האָב באקומען צוויי זעק ווייץ און א פור קארטאָפל. דעם ווייץ האָבן מיר צעמאָלן אין צדוק צודקאָוויטשעס מיל, איבער וועלכער עס באלעבאטעווען היינט גויים.

היות עס איז נאָך געווען א פאָר טעג צו פסח, האָב איך זיך אריינגעכאפט אין שכנותדיקן שטעטל ראווע, ווו איך האָב זיך דערוווסט, אז עס זענען דאָ 12 געראטע־וועטע יידן. אויך זיי זענען געווען אין דער זעלבער לאגע, ווי די סקערניעוויצער און אויך פאר זיי האָב איך, ביים דאָרטיקן סטאראָסטע, באקומען מעל און קארטאָפל, אז זיי זאָלן האָבן א פסח.

אהיימקומענדיק, בין איך אוועק צום בירגערמייסטער בעטן, ער זאָל אונדז געבן אן אויוון צום באקן די מצות. ער האָט אונדז אָפּגעשיקט צו דאָמבראָווסקין. איך האָב אָנגעטון א ווייסן פארטוך און זיך געשטעלט קנעטן די מיירעס. אלע יידן האָבן מיר געהאָלפן מיט פארוויינטע אויגן. זייערע טרערן האָבן זיך געגאָסן אין טייג־אריין. איך האָב געגעבן א שטרענגע קאָמאנדע, אז אנשטאָט ווייגען, זאָל מען זינגען! יאָ, זינגען! דער אָנגעלאָפענער המון גויים, וואָס איז געקומען אויף א בייזן ווונדער זען, ווי א סאָוויעטישער אָפיציר באקט מצות מיט יידן, דארפן מער נישט זען קיין יידישע טרערן! לאָמיר זיי נישט פארשאפן קיין נחת, לאָמיר זינגען!...

און... אָך־און־וויי צו אונדז: מיר האָבן געזונגען. זאָלן שוין יידן מער נישט הערן אזא „פריילעך" געזאנג! — — —

די ערשטע צוויי סדר־נעכט האָב איך פארבראכט מיט די 35 סקערניעוויצער יידן און דאן, — צוריקגעפאָרן צום פראָנט.

דעם אכטן יוני 1946, נאָכן דעמאָביליזירן־זיך פון דער רויטער ארמיי, בין איך מיט מיין פרוי, פייגעלע, געקומען פון ראטנפארבאנד קיין סקערניעוויץ, ווו מיר האָבן זיך באזעצט ביזן אָפּפאָרן קיין אויסטראליע.

געפונען האָבן מיר דאָרט אכצן יידן: משה בוקי מיט זיין משפחה (6 פערזאָן), די משפחה קוטשינסקי (4 פערזאָן), חיים יונה אינאָוולאָצקי מיט זיין פרוי, מאיר פלעקער מיט זיין פרוי און זיין שוועסטער מיט איר מאן, גרייעק, גיטעלע (קשיענזשאקס טאָכטער) און חיה פאָרשפאן.

די אומהיימלעכקייט אין דער יידנלאָזער, חרובער היים, האָט געטריבן. ניין, איך האָב דאָרט לענגער נישט געקאָנט פארבלייבן און אינטענסיוו גענומען ארבעטן וועגן אונדזער אָפּפאָר. אָבער די צייט, וואָס מיר האָבן דאָרט געמוזט זיין, האָב איך אויס־גענוצט עפעס מתקן צו זיין.

איך האָב גענומען א דראָזשקע און, צוזאמען מיט משה בוקי, בין איך געפאָרן צו די בתי־קברות. אויפן אלטן בית־החיים האָבן זיך געפאשעט פערד און חזירים. די מצבות זענען אויסגעריסן און צעשלעפט־געוואָרן. דער אהל פון רבין ר׳ שימעלע איז אויסגעגלייכט מיט דער ערד. פון אונדזערע הערצער האָט בלוט געטריפט: אפילו די

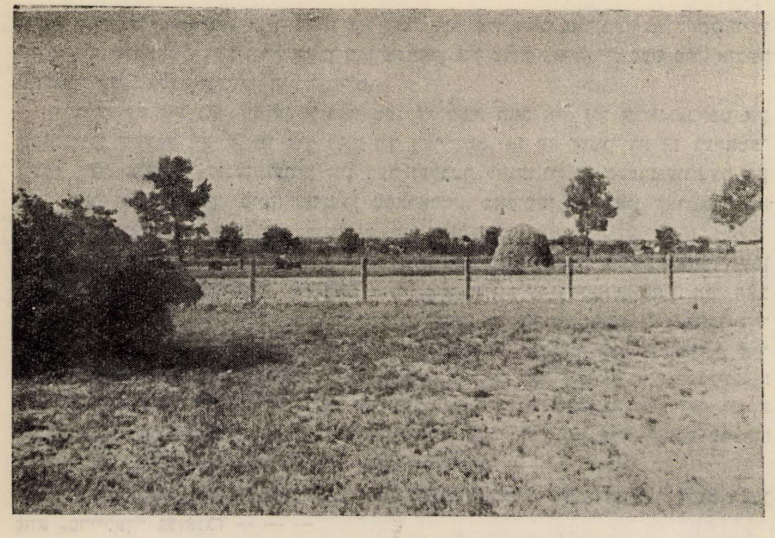

דאָס צעאקערט פעלד פון נייעם בית־הקברות

טויטע האָבן זיי נישט געלאָזן צו־רו! וואנדאלן! מיר זענען צוגעפאָרן צום נייעם בית־החיים. אויך דאָ זענען נישטאָ קיין מצבות. דאָס פעלד איז פארוואקסן מיט ווייץ און האָבער.

אהיימפאָרנדיק, האָבן מיר באזוכט דעם היצעל. משה בוקי האָט מיר דערציילט, אז ער האָט אויסבאהאלטן יידן און זיי פיל געהאָלפן. אז א מיידל איז צו זיי געקומען אינמיטן דער נאכט, א שטארק פאראומרייניקטע, איז דעם היצעלס ווייב אראָפּ פון גע־לעגער, אָנגעווארעמט וואסער, אָפּגעוואשן און אָפּגעצוואָגן דאָס מיידל און איר געגעבן ריינע וועש און א ריין געלעגער.

און חיה פאָרשפאן דערציילט מיר אזא געשיכטע:

א לאנגע צייט איז זי געווען אויסבאהאלטן ביי א פויער אין טשיבאָגא. אין 1944 האָבן זשאנדארן געמאכט אן אָבלאוע אין גורנא קאוועטשין, ווו עס זענען געווען באהאלטן אברהם ראָזענקראנץ מיט זיין משפחה. אויסערן ווייב מיט דער טאָכטער, וואָס זענען געווען פאשטעקט אין שטרוי אויפן בוידעם און האָבן זיך גערעטעוועט, האָבן די דייטשן דערהרגעט אלע יידן צוזאמען מיטן פויער און זיין זון, וועלכע האָבן די יידן געגעבן שוץ. דאָס האָט אָנגעוואָרפן א שרעק אויף אלע פויערים פון דער געגנט און אויך די פויערטע, ביי וועלכער חיה פאָרשפאן האָט זיך אויפגעהאלטן אין א סטאָדאָלע, איז געקומען א פארווייניגטע בעטן, אז חיה זאָל רחמנות האָבן אויף איר און זאָל אוועקגיין.

עס איז קיין ברירה נישט געווען און זי האָט זיך געלאָזן וואָגלען איבער די פארשנייטע פעלדער. שטארקע פרעסט זענען דאן געשטאנען און זי האָט זיך קוים דערשלעפט צום סקערניעוויצער היצעל. אָבער ווי נאָר זי האָט געעפנט די טיר, האָט אויך דעם היצעלס ווייב פארבראָכן די הענט און גענומען זיך בעטן מיט געוויין, אז חיה זאָל אוועקגיין. צוליב איר, וועט מען זיי אלע אויסהרגענען! אָבער אין דעם מאָמענט איז אָנגעקומען איר מאן, דער היצעל. ער האָט אויסגעטון זיין גרויסן פוטער און ארומגעהילט חיהן, זאָגנדיק: „גדזשיע אַננא פוידזשע נא טאקי מרוז?! יאק זאביאָן, טאָ ניעך אי נאַס זא־ביאָן! אַננא טו בענדזשיע נאָצאָוואַטש!"...

איצט זענען מיר אריין צום היצעל. איך האָב זיך מיט אים צעקושט, האָב אים הארציק געדאנקט פאר אלץ, וואָס ער האָט געטון און זיך מיט אים פאָטאָגראפירט.

צומאָרגנס בין איך, מיט משה בוקין, געפאָרן צום פויער, וועלכער האָט פאראקערט און פארזייט דעם בית־החיים. ער האָט אונדז געזאָגט, אז ער האָט א רעכט דערויף און אונדז געוויזן א קאָנטראקט. „דער קאָנטראקט איז פון די דייטשן!" — האָב איך געזאָגט — און דער בית־הקברות איז אונדזערער! דיין פוס זאָל מער אהין נישט קומען!"

איך האָב ענדלעך באקומען אלע נויטיקע דאָקומענטן, צו אונדזער רייזע קיין אויסטראליע, ווי אויך א טראנזיט־וויזע דורך אמעריקע. פאר אונדזער אָפּפאָרן, האָב איך געוואָלט עקסהומירן עטלעכע יידן און ברענגען זיי צו קבר־ישראל. איך בין געפאָרן וועגן דעם קיין ווארשע, ווו די קהילה האָט באקומען געלט פון אמעריקע פאר דעם צוועק, אָבער איך האָב ביי זיי גאָרנישט געפועלט. איינמאָל רופט זיך אָן צו מיר מיין פייגעלע:

— חיימקע, איך מיין, אז דו זאָלסט אויסלייגן דיין געלט פאר דער עקסהומאציע און דאָס אדורכפירן. אויב דו וועסט עס איצט נישט טון, וועט עס שוין קיינער נישט טון. מיר פאָרן דאָך דורך אמעריקע און איך בין זיכער, אז די סקערניעוויצער לאנדסלייט אין אמעריקע, וועלן דיר דאָס געלט אומקערן מיט דאנק.

— יאָ, פייגעלע, אזוי וועלן מיר טאקע טון!

איך בין גלייך אוועק צום סטאראָסטע און געבעטן זיין הילף אין דעם ענין. ער האָט צוזאמענגערופען א קאָמיטעט פון 26 קריסטלעכע באלעבאטים אין שטאָט און מיר האָבן אויסגעוויילט אן אָרגאניזיר־קאָמיסיע. איך בין געווען פאָרזיצער און דער סטא־ראָסטע — וויצע־פאָרזיצער פון דער קאָמיסיע. ער האָט אויפגעפאָדערט אלע גמינעס, זיי זאָלן ווי אמשנעלסטן לאָזן וויסן, וועגן די פלעצער ווו עס ליגן באגראָבן דערשאָסענע יידן. אין א פאָר טעג ארום, האָבן מיר די אָנווייזונגען באקומען. עס זענען אונדז צוגע־טיילט־געוואָרן צוויי באוואָפנטע זעלנער און מיר האָבן זיך גענומען צו דער ארבעט. משה בוקי האָט אוועקגעוואָרפן אלע זיינע פערזענלעכע ענינים און זיך געשטעלט אינגאנצן צו מיין דיספּאָזיציע, פאר דער הייליקער זאך.

א פאָר וואָכן האָט געדויערט דאָס ארומזוכן, עקסהומירן און ברענגען צו קבר־

ישראל 47 געפונענע קדושים. מיר האָבן זיי קובר־געווען אין א ברודער־קבר אויפן נייעם בית־עולם, באלד ביים אריינפאָר, ווו מיר זענען זיכער, אז קיין קברים זענען דאָרט נישטאָ.

פאר דער צייט, האָבן מיר זיך דערוווסט, אז דער פויער האָט ווידער פאראקערט דאָס בית־עולם־פעלד און פארזייט קאָרן. איך האָב פארפירט קעגן אים א משפט אוך געוווּנען. די תבואה, האָב איך באשטימט, אוועקגעבן אין סטראָאָווער בית־יתומים, ווו עס זענען אויסבאהאלטן געווען 14 יידישע קינדער.

מיר האָבן געפונען א סך מצבות אויסגעלייגטע אין גויאישע הייף. מיר האָבן זיי צוזאמענגענומען און אויפגעשטעלט אויפן אלטן בית־החיים. מיר האָבן ארומגעצוימט דעם ברודער־קבר פון די 47 און געשטעלט א דענקמאָל. צוויי טעג פאר דער אָפיציעלער פייערונג פון ענטהילן אָט דעם דענקמאָל, האָט דער קאָמענדאנט פון מיליטערישן גאר־ניזאָן געשיקט זיין פאָליטרוק מיט עטלעכע סאָלדאטן און זיי האָבן באצירט דעם ברודער־קבר מיט בלומען.

דעם 7טן אויגוסט 1947 אינדערפרי, האָבן זיך פארן סיימיק אויסגעשטעלט אלע אָרגאניזאציעס און צעכן מיט זייערע פענער. פון וואַרשע זענען געקומען: הרב כהנא מיט א דעלעגאציע, דער פאָרזיצער פון לאָדזשער יידישן קאָמיטעט, דער רעדאקטאָר

דער לוויה־צוג

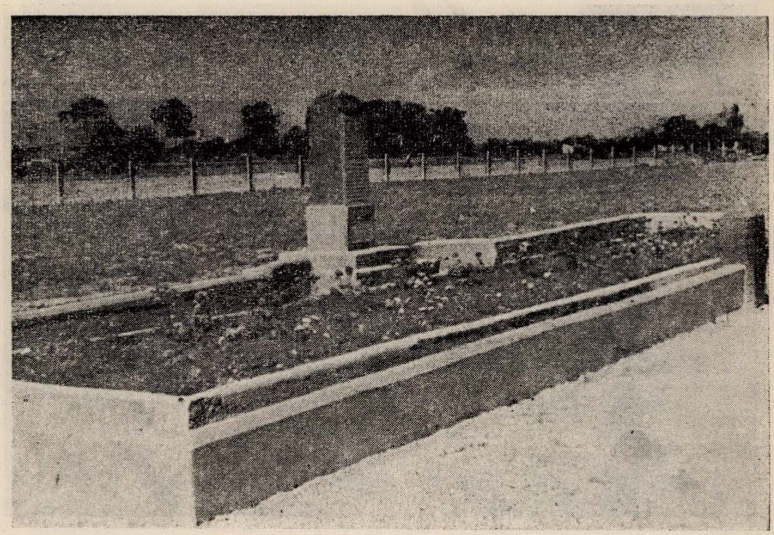

דער ברודער־קבר פון די 47 קרבנות

מירסקי מיט א דעלעגאציע. יידן פון לויוויטש, ראווע, נידערשלעזיע און אנד. דער מארש האָט זיך אָנגעהויבן צען א זייגער. כמעט די גאנצע שטאָטישע באפעלקערונג האָט אנטייל־גענומען אין דעם מארש.

דער סטאראָסטע האָט אנטהילט דעם דענקמאָל. דער חזן משה סערנסאָן האָט געמאכט אן אל־מלא־רחמים. הרב כהנא האָט מספיד־געווען די 47 קדושים און אלע פינף טויזנט סקערניעוויצער יידן. עס האָבן אויך געדעדט: רעדאקטאָר מירסקי, אין נאָמען פון יידישן קאָמיטעט. קאפיטאן דאוויראָווסקי, אין נאָמען פון גארניזאָן. אדוואָקאט אסקערקאָ און דער ריכטער יאן קאָוואלסקי, אין נאָמען פון דער שטאָט.

נאָך דער פייערונג, האָבן הרב כהנא און רעדאקטאָר מירסקי מיר געזאָגט, אז זיי האָבן נישט קיין ווערטער אויסצודריקן דאָס אלץ, וואָס זיי האָבן דאָ בייגעווינט. דאָס, וואָס זיי האָבן דאָ היינט געזען, האָבן זיי נישט געזען אין קיין שום אנדער שטאָט אין פוילן!

דעם גאנצן פארלויף פון דער פייערונג האָב איך געלאָזן פילמירן, עס זאָל בלייבן א זכר לדורות.

ביים ענטהילן דעם דענקמאָל אויפן ברודער־קבר

צוואנציק חדשים זענען מיר געווען אין סקערניעוויץ. אונדזערע קעפ זענען דאָ געווען איינגעשטעלט. דער יידישער צענטראל־קאָמיטעט אין לאָדזש האָט מיר נישט איינמאָל געוואָרנט: פרענקעל, זייט פאָרזיכטיק! מיר האָבן מורא פאר אייער לעבן!

די רעגירונג אליין האָט אויך מורא געהאט. זיי האָבן מיר אריינגעשטעלט א טעלע־פאָן און געגעבן א דערלויבעניש אויף פינף רעוואָלווערן.

נייַן, איך האָב נישט מורא־געהאט. אָבער אומדורטרעגלעך איז מיר געווען דאָס לעבן אין דער שטאָט אָן יידן. דאָס הארץ האָט זיך געקראמפט פון יסורים, צוקוקנדיק כסדר אונדזער חורבן.

איך האָב געטון אלץ, וואָס א שטאָלצער ייד דארף טון פארן יידישן כבוד און פאר אונדזער געוויסן און מיר האָבן פארלאָזן סקערניעוויץ מיט שווערע געמיטער.

ניכע קריפעל, בית־דגון

אונדזער שארית־הפליטה

פון שקלאפן־לאגערן און פון טויט־פאבריקן, פון פארשיקונגען אין סיביר און אין די טייגעס פון קאַמי־א. ס. ס. ר., פון פארטיזאנער־וועלדער, פון בונקערס און פון אלע פארשטעקטע לעכער „אויף דער ארישער זייט"; האלב־פארפייניקטע, נישט־דערברענטע, פון אונטער דעם תלינס העגט־אפיר זענען מיר געקומען. מיר, די אייניקע, מיט טויזנט־נסים־געראטעוועטע סקערניעוויצער.

דער ערשטער זאמלפונקט אונדזערער איז געווען אויף דער טמאדיקער, פאר־שאלטענער ערד פון דייטשלאנד, וווּ קאזארמעס, דאטשע־שטעטלעך און קאַצעטן זענען איצט פארוואנדלט געוואָרן אין „די־פי־־לאגערן פאר דער שארית־הפליטה.

„דזשאינט" און „אונרא" טיילט וועש, מלבושים און שפייז. אפילו שאַקאַלאד, סיגארעטן און קינדער־שפילצייג. זיי באמיען־זיך צו געבן די געהעריקע צאַל קא־לאריעס, אז די גענפיניקטע זאלן זיך קענען שטעלן אויף די פיס. עס קומען דאַקטוירים און קראנקן־שוועסטער און עס אנטשטייען שפיטעלער, אמבולאטאריעס, אפטייקן. לע־רער זענען דאָ און עס שאפן־זיך שולן, חדרים, קינדער־גערטנער. עס זענען שוין דאָ פארוואלטונגען, לאגער־קאַמיטעטן און פארטייען, פארטייען, פארטייען...

די באנען זענען איבערפולט מיט יידישע רייזנדע: פליטים פאָרן פון לאגער צו לאגער זוכן היימישע, שטאַטישע, בני־עיר. מען טרעפט זיך און מען וועדט נאָך עלנטער. ווייל אויף יעדן, אויף וועלכן מען פרעגט־זיך, קומט דער זעלבער ענטפער: „דערשאַסן" אָדער „געגאנגען אין אויוון־אריין".

און די וועלט איז דערווייל פאַרמאכט, פארשלאָסן אויף טויזנט שלעסער. מען באקומט דערמוטיקנדיקע בריוו פון ארץ־ישראל, אמעריקע, קאנאדע, ארגענטינע. מען באקומט עטלעכע דאָלער און א פעקל. אָבער פאָרן קען מען נאָך דערווייל אין ער־געץ נישט.

עס איז שוין אפילו דאָ א פאלעסטינע־אמט, אָבער קיין סערטיפיקאטן קריגט מען נישט. די ענגלענדער לאָזן נישט אריין. אין „אונרא"־אוניפאָרמען קומען שליחים פון

ארץ־ישראל, פון דער „הגנה" און פון דער בריגאדע. עס ארבעטן אויך בחורים פון דער „בריחה". מען אַרגאניזירט דער יוגנט און מען גרייט זיי צו „עליה ב.", צו דער אומלע־גאלער עליה דורך איטאליע און פראנקרייך, מיט אומלעגאלע שיפן.

אייניציקע פון א גאס, צענדליקער פון א שטאָט זענען געבליבן. און צוריק אין דער היימשטאָט וויל קיינער זיך נישט אומקערן. דאָרט ברענט די ערד אונטער די פיס און די אנטיסעמיטישע זין פון פוילישן פאָלק זוכן צו פארענדיקן דאָס, וואָס היט־לער האָט נישט פארענדיקט. אלע טאָג פאלן דאָרט יידישע קרבנות. און חוץ דעם, וויל קיין ייד נישט בלייבן אין זיין יידנלאָזער היים, צווישן בייזע, רוצחישע גויים. אין דער שטאָט, ווו אלץ דערמאָנט אַן קרובים, פריינט, משפחה, וואָס זענען שוין נישטאָ. ווו אפילו דער מקום־קדוש און די בית־החיימס זענען געשענדעט און חרוב. — ניין! מיט א קללה אויף די ליפן האָט מען פארלאָזט די פוילישע ערד אויף אייביק!

אָבער דאָ, אויפן לעצטן זאמלפונקט אין „אונרראַ"־לאגער, איידער מען צעפאָרט זיך איבער אלע וועלט־טיילן, איבער אלע ימען, — ווילן זיך בני־עיר צוזאמענהאלטן

אן אזכרה אין א די.־פי.־לאגער

אונדזער "שארית-הפליטה אין די די.פּ.-לאגערן פון דער אמעריקאנער זאָנע אין דייטשלאנד

און זיי טוליען־זיך איינער צום אנדערן, ווי עלנטע שעפעלעך. עס בינדן זיי זכרונות און סענטימענטן, דער עלנט און דער טרויער.

אלע זענען יתומים און אלע ווילן געמיינזאם באקלאָגן און מזכיר־נשמות־זיין זייערע נאָענטסטע און טייערסטע, די קדושים וטהורים כזהר הרקיע. —

ווייליט מען אויס א סקערניעוויצער פליטים־קאָמיטעט און מען מאכט אן אזכרה־אָוונט און די געבליבענע זענען זיך מתיחד מיט די אוועקגעגאנגענע אין גן־עדן.

און עס ציען־זיך טעג, וואָכן און חדשים. טייל האָבן זיך געוומען צו מלאכה, טייל — צום האנדל און האָבן זיך צוגעווויגט צום לאגער־לעבן. דער עלנט איז א גוטער שדכן און איז מזווג זווגים. מען פראוועט חתונות און בריתן. נישטאָ קיין מחותנים פון קיינעמס צד, — זענען בני־עיר די מחותנים און די אונטערפירער.

אָבער דעם גרעסטן־טייל איז שוין נמאס דאָס לאגער־לעבן. דאָס ברויט פון „דזשאָינט" און „אונרא" קריכט שוין נישט אין האלדז־אריין. מען וויל וואָס־גיכער קומען צו א ברעג און אָנהויבן א זעלבסטשטענדיק, נאָרמאל, מענטשלעך לעבן. —

פאקט מען איין די רוקזעק און מען לאָזט זיך שווארצן גרענעצן. מען וואָגלט איבער שנייאיקע בערג און מען גיט זיך אָפּ, מיט הילצערנע טייך־שיפן, דעם שטורעמדיקן ים. וועט מען זיך דורכרייסן די ענגלישע בלאָקאדע, — וועט מען קומען צו די ישראל־ברעגעס און „הגנה"־חברה וועט שוין העלפן לאנדן. און אויב נישט — וועט מען זיך שוין צופייניקן אין ציפערן, ביז די שעה פון דער גאולה וועט שלאָגן!...

און די שעה פון דער גאולה האָט געשלאָגן...

יתגדל ויתקדש שמה רבא, בעלמא די ברא כרעותה, וימליך מלכותה, ויצמח פרקנה ויקרב משיחה, בחייכון וביומיכון, ובחיי דכל בית ישראל, בעגלא ובזמן קריב, ואמרו:

אמן.

יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא. יתברך, וישתבח, ויתפאר, ויתרומם ויתנשא, ויתהדר, ויתעלה, ויתהלל, שמה דקדשא, בריך הוא, לעלא מן כל ברכתא ושירתא, תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא, ואמרו:

אמן.

יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים טובים עלינו ועל כל ישראל, ואמרו:

אמן.

עשה שלום במרומיו, הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל, ואמרו:

אמן.

צדקה עשה הקדוש־ברוך־הוא עם ישראל
שפזרם לבין האומות.
(פסחים פ"ז, עמ' ב')

סקערניעוויצער ייִדן
אין דער וועלט

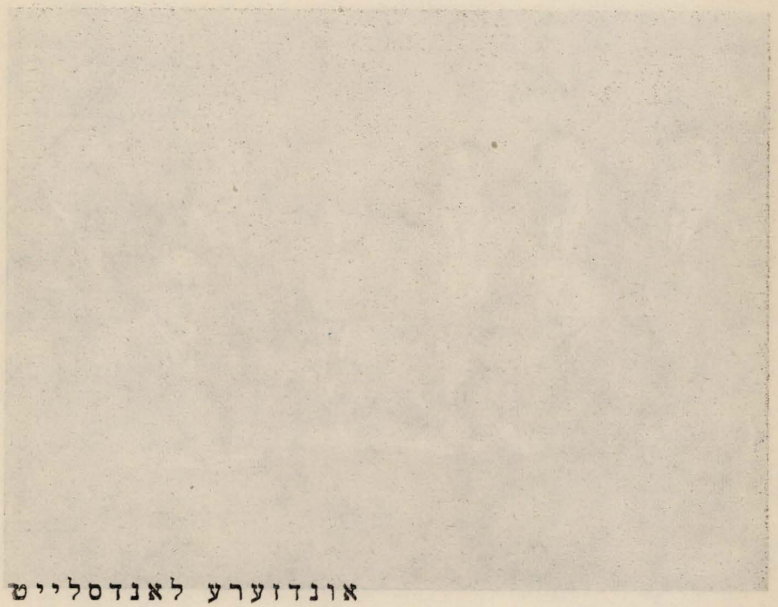

אונדזערע לאנדסלייט

אין די

פאראייניקטע שטאטן

דער ניו־יאָרקער קאָמיטעט פּאַרן „ספר־סקערניעוויץ"

זיצנדיק פון רעכטס:

ר. פּינטשעווסקי (סעקרעטאר), י. העללער (קאָסירער), מ. רענקעוויטש (פּאַרז.), י. טוגענטמאַן.

שטייענדיק: מ. פּינטשעווסקי, ד. טענענבוים, מ. גרינוואַלד, י. פּינטשעווסקי, מ. מענדעלעוויטש און מ. לעוונשנער.

זיוויאָרקער קאָמיטעט

סקערניעוויצער יידן אין אמריקע

(פאראיניקטע שטאטן)

וועגן דער גרינדונג פון דער סקערניעוויצער לאנדסמאנשאפט, ווי וועגן דעם בראשית פון לאנדסמאנשאפט־אָרגאניזאציעס בכלל, זענען כאראקטעריסטיש די פאלגנדע שורות, וואס מיר האבן ערגעץ־וווּ געלייענט:

„אין יענע יאָרן, אז א נייער אימיגראנט איז אראָפ פון דער שיף, און געקוקט אויף די שילדן, — האָט מען שוין געוווסט, אז דאָס האָט ער מיט־זיך אן אדרעס פון א היימישן רעסטאָראנדל...

„און אז דער פריש־געקומענער איז אריין אין יידישן קוואַרטאל פון העסטער, עסעקס, מעדיסאָן, נאָרפאלק און סאָפאָלק סטריטס (גאסן) און דערזען דעם נאָמען פון זיין היימשטאָט אויף א שויפענצטער; און אז ער האָט נאָך דערצו דערזען אן אויפ־געמאָלענעם היימישן טשייניק אויף דער שילד און א געבראָטענע קאטשקע אויף א טע־לער, — זענען אים טרערן געקומען אין די אויגן־אריין: „עס איז פאָרט דאָ א גאָט אויף דער וועלט און ער פארלאָזט נישט!"...

„היימיש געקאכטס" ווי אין ווארשע, זלאָטשעוו, ביאליסטאָק, גראָדנע, לאָמזשע, באדייט: נישקשה, טאקע אריבערגעפאָרן איבער ימען, אָבער אומעטום איז איין היימישע וועלט... די היימישע מאכלים האָבן געווענקט דעראינערונגען, בענקשאפטן צו דער אלטער היים, צום שטעטעלע אין יוראָפּ... צו יענע שבתים און יום־טובים און צום גאנצן יידישן לעבנס־שטייגער...".

דער רעסטאָראן איז געווארן דער צענטער פון לאנדסלייט, די בערזע, די ארבעט־און־דירות־פארמיטלונג, דער אדרעס פאר פאָסט און דער קוואל פון אקטועלע ידיעות. די באלעבאָסטע, אליין א לאנדס־פרוי, איז געווען אין אלץ באהאוונט. זי האָט געווווסט: וווער עס ארבעט און וווער עס איז ארבעטלאָז, ווער עס שפּאָרט־אָפּ א דאָלער אין באנק און וועמען מען דארף העלפן, דיסקרעט, מיט אן אומזיסטן מיטאָג. ווער עס וויל אריבער־

געמען ווייב־און־קינד און ווער עס האָט זיי פארגעסן... פאר איינעם האָט זי געהאט א גוט וואָרט, פאר א צווייטן — א פריינטלעכן פאָרווורף און פאר א דריטן — א סוד...

די געשיכטע פון סקערניעוויצער אין אמעריקע, איז די געשיכטע פון די איבער פופציק יאָר יידיש אימיגראנטן־לעבן אין דעם גאָלדענעם לאנד. און די אנטשטייאונג און אנטוויקלונג פון אונדזער אָרגאניזאציע איז א רינג אין דער קייט פון דער געשיכטע, וואָס הייסט: לאנדסמאנשאפטן אין אמעריקע.

שוין אין יאָר 1900 האָבן זיך איינצעלנע סקערניעוויצער אוועקגעלאָזן זוכן גליק אין קאָלומבוסעס מדינה, אָבער ערשט נאָכן יאָר 1905 האָבן זיי אָנגעהויבן אריינצוקומען אין א גרעסערער צאָל.

סקערניעוויצער רעליעף־קאָמיטעט אין אמעריקע (1921)

זיצנדיק פון רעכטס: **ליפמאן לענטשנער, איזי הערשקאָרן, הערי רובין, ישראל דאמבער.**
שטייענדיק: **מלך קאס, אברהם חיים רענקעוויטש, דוד טענענבוים, יידל ראפאפאָרט.**

דעם פערטן יולי 1913 האָט זיך צונויפגעזאמלט קוים א מנין סקערניעוויצער אין הויז פון חשובן לאנדסמאן ליפמאן לענטשנער. צונויפגעבראכט האָט זיי דער עלנט, די שווערקייטן ביים איינאָרדענען־זיך, די בענקשאפט צו דער אלטער היים און די פאר־שטענדניש פאר אן אָרגאניזאציע, וואָס זאָל זיי פאראייניקן. אויף אָט דעם צוזאמענקום איז באשלאָסן־געוואָרן צו רופן א מיטינג פון אלע סקערניעוויצער, אין „ראָיאל לאיסעאום" (12—10 וו. 114 גאס), אויף דעם 8 אויגוסט 1913. דער פאָרזיצער פון ערשטן מיטינג איז געווען ליפמאן לענטשנער. אלע פארזאמלטע האָבן אויסגעדריקט זייער פרייד און באגייסטערונג פארן געדאנק פון שאפן א סקערניעוויצער לאנדסמאנשאפט. אלס די ערשטע בעאמטע זענען דערוויילט־געוואָרן: אברהם־חיים רענקאָוויץ — פרעז., אהרן מענדעלאָוויץ — וויצע־פרעזידענט, יוסף דאָמבער — פינאנץ־סעקרעטאר, עוזיאל לעוו — פראָטאָקאָל־סעקרעטאר, ישראל דאָמבער — קאסירער, וו. גאָלדבערג, אהרן ניטקא, ב. גרינוואלד — פארוואלטונגס־מיטגלידער. מיטגלידס־אָפצאָל איז באשטימט־געוואָרן 10 סענט א וואָך.

לויט די פיר דאָלאר מיט פופציק סענט, וואָס איז אויף יענעם מיטינג אריינ־געפלאָסן, איז קלאָר, אז פינף־און־פערציק לאנדסלייט זענען דאן געוואָרן מיטגלידער. אָבער אין צוויי יאָר ארום, אין מערץ 1915, איז שוין אריינגעטראָגן געוואָרן דער ערשטער דעפאָזיט פון 100 דאָלער אין באנק, אויפן נאָמען פון דער סקערניעוויצער לאנדס־מאנשאפט!...

דאָס האָבן די לאנדסלייט ממש פון מויל געקארגט און געצאָלט זייער מיטגליד־אָפצאָל פאר זייער אָרגאניזאציע.

לאנדסלייט האָבן דאן געהייסן ביי אונדז „בריידער" און „שוועסטער". מיט דער פארשטארקטער אימיגראציע איז אויך געוואקסן די מיטגלידערשאפט פון דער לאנדס־מאנשאפט. אין 1933 האָבן מיר געהאט הונדערט און צען אָנגעשלאָסענע פאמיליעס. אין 1954 — אן ערך דריי הונדערט סקערניעוויצער פאמיליעס אין ניו־יארק. אין גאנץ אמעריקע געפינען זיך הייַנט ארום טויזנט צוויי הונדערט סקערניעוויצער משפחות.

ברודער „אייבי" רענקאָוויץ איז געווען פאָרזיצער ביזן יאָר 1915. ער האָט געלייגט דעם פונדאמענט פאר א טיכטיק־פאראיינגטער ארבעט, ווי: קראנקן־און טויט־בענעפיט, קרקעות (סעמעטערי), נויט־פאָנד, שטיצע פאר יחידים און אינסטיטוציעס אין דער אלטער היים און אין אמעריקע. ער האָט א סך ענערגיע אוועקגעגעבן פאר דעם צוועק.

פון 1915 ביז 1929 וואָרן דערווייַלט בעאמטע אויף א גאנץ יאָר. בורדער אברהם רענקאָוויץ וועט דערווייַלט אלס פרעזידענט במשך פון דריי יאָר כסדר.

ברודער ס. פיינשטיין זעצט־פאָר די ארבעט אלס פרעזידענט פון דער סאָסייעטע במשך פינף יאָר צייט (מיט אן איבערייס) און צייכנט זיך־אויס מיט זיין ארבעט.

אין יאָר 1918 וואָרט דערווייַלט אלס פרעזידענט ברודער ליפמאן לענטשנער, וועלכן מען רופט־אָן מיט די נעמען: דער „טאטע", דער „וועטעראן" און דער גרינדער

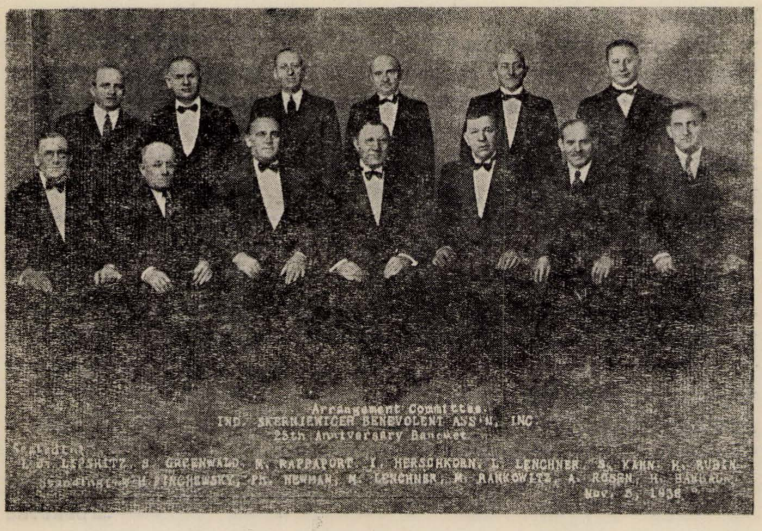

סקערניעוויצער רעליף־קאמיטעט אין יאר 1938

פון אונדזער לאנדסמאנשאפט. פאר דער עקזיסטענץ פון דער לאנדסמאנשאפט איז ער זיבן מאל דערוויילט געווארן און זיבן יאר געווען פרעזידענט, זייענדיק זייער אקטיוו אויף אלע געביטן.

ברודער ש. פרענקעל ווערט דערוויילט אלס פרעזידענט אין יאר 1919 און פון יאר 1920 פירט אן מיט דער ארבעט ברודער סעם גרינוואלד.

דעם 11 אפריל 1920 איז געגרינדעט געווארן דער מלחמה־רעליף־קאמיטעט, וואס איז אנגעפירט געווארן פון זיין פארזיצער, ברודער איזידאר הערשקארן, ניינצן יאר צייט. דער קאמיטעט האט באזונדערס געהאלפן דעם סקערניעוויצער „לינת־הצדק", „עזרת־נשים", ליי־קאסע און אנדערע חברות.

אין יאר 1926 איז אקטיוו געווארן ברודער יוסף דאמבער. ער איז אויך דערוויילט געווארן אלס פרעזידענט אין די יארן 1930, 1937.

אין 1931 איז דערוויילט געווארן ברודער אב. ראזין אלס פרעזידענט. דריי יאר פירט אן מיט דער ארבעט דער שפעטערדיקער פרעזידענט, ברודער מאריס גרינוואלד, וועלכער איז גלייכצייטיק פינאנץ־סעקרעטאר אין רעליף־קאמיטעט און צייכנט זיך־אויס מיט זיין ארבעט.

אויך ברודער מעקס רענקאָוויץ איז געווען טיכטיק במשך דריי יאָר, אלס פּרעזי־דענט פון דער סאָסייעטי. גלייכצייטיק איז ער אלע יאָרן זייער אקטיוו אין סקערניע־ווי־צער רעליף און צייכנט זיך־אויס אויף אלע זיינע אמטן.

די לאנדסמאנשאפט־פּאראיינען זענען נויטיק געווען, נישט בלויז צו העלפן די נויטבאדערפטיקע אין זייער אלטער היים. זיי זענען נויטיק געווען, קודם־כל, פּאר די לאנדסלייט אין אמעריקע גופא. וואָרעם אנדערע אָרגאניזאציעס האָבן אָפט פּארזען דעם יחיד, דאָס פּינטעלע מענטש אין דעם מיטגלידּ זייערן, דאָס הארץ וואָס קלאפּט אונטער די פּליכטן און רעגולאמיינען. מען האָט זיך געזאָרגט פּאר גרויסע, אלגעמיינע אויפּטון און פּארנאכלעסיקט די עלעמענטארסטע אינטערעסן פון די מיטגלידּער. און קיינער וויל נישט פּארגעסן און פּארזען וועלן.

די לאנדסמאנשאפט־סאָסייעטי האָט דערפילט אָט די נויט און האָט אויסגעפילט אָט דעם בלויז. זי האָט די מיטגלידּער אירע געטוליעט צו זיך און גענוואָרעמט. יעדער מיטגלידּ, וואָרעם צי רייך, אקטיוו אָדער פּאסיוו, האָט געהאט זיין אָנזען אין דער סאָסייעטי. און ער האָט געהאט זיין הילף אין פּאלן פון נויט, עלנט, קראנקהייט און להבדיל — סע־מעטערי. דערפּאר טאקע זענען אנטשטאנען טויזנטער לאנדסמאנשאפטן אין אמעריקע, וואָס האָבן אין גענויסע צייטן געציילט הונדערטער טויזנטער מיטגלידּער.

אין קלעם פון זיינע ערשטע איבערגאנגס־פּראָבלעמען, צעטומלט פון זיין פלוצ־לונגדיקן שפּרונג פון דער „אלטער וועלט" — אין דער „נייער", פון רוסלאנד, פּוילן, גאליציע — אין דעם אמעריקאנער שמעלץ־טאָפּ אריין, פון א כמעט מיטלאלטערלעכן פּעאָדאליזם — אין דער אימפּעטדיקער גרויס־אינדוסטרי, — האָט דער יידישער אימי־גראנט זיך אויפגעבויט א סאָציאלע נעסט: זיין לאנדסמאנשאפט־סאָסייעטי. אָט די נעסט האָט אים געגעבן, אין א געווויסער מאָס, סאָציאלע זיכערקייט, האָט פּארמילדערט זיינע איבערגאנגס־יסורים, אומגעקערט אים כאָטש אן אילוזיע פון זיין פּארלאָרענער היימי־שער אטמאָספער און אים געדינט ווי א בריק צווישן זיין פּארגאנגענהייט און קעגנ־ווארט.

פון טויזנטער שטעט און שטעטלעך אין פּוילן, ליטע, ווייסרוסלאנד, אוקרייאינע, גאליציע א.א.וו. שטראָמט די עמיגראציע קיין אמעריקע, בעיקר קיין ניו־יאָרק. ביים אָנקום זוכט באלד דער אימיגראנט די סביבה פון זיינע לאנדסלייט. זיי באגעגענען אים ביי דער שיף, העלפן אים געפינען ארבעט, אייַנאָרדענען־זיך א היים. אויב ער קאָן נישט קיין מלאכה, לערנט מען אים אויס, אָדער מען לייט אים געלט, אייַנצואָרדענען א שטיקל „ביזנעס" פּאר־זיך.

נישט אומזיסט, וועט צוויי ווילד־פרעמדע אמעריקאנער יידן באגעגענען־זיך ערגעץ און זיי ווילן זיך באקענען און דערנענטערן, איז די ערשטע פראגע: „פון וואָ־נען איז א לאנדסמאן?"...

אפילו וועו מען לעבט שוין דאָ אין לאנד לענגער, ווי מען האָט געלעבט אין דער אלטער היים, אפילו וועו מען האָט אוועקגעטראָגן מיט זיך די ביטערסטע דעראינערונגען, אפילו וועו די היגע פאריאָגטקייט האָט געצוווונגען, אויף א לענגערער צייט, צו פארגעסן די סאמע נאָענטסטע אין דער אלטער היים, — טליעט אלץ דער היימישער פונק אין הארצן און ביי דער ערשטער באגעגעניש מיט א לאנדסמאן און ביי דער ערשטער געלעגנ־הייט, צעפלאקערט־זיך אָט דער פונק אין א הייסן פלאם.

אזוי איז געווען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו די יידן אין אמעריקע האָבן זיך אָפגערופן מיט די ווארעמסטע הערצער, אויף די הילפס־רופן פון יענער זייט ים. און אזוי איז געווען נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה.

די פארוואלטונג פון דער פרויען־ארגאניזאציע „יאָנג־ליידים"

אויבן פון רעכטס: קיירי קאָהן, לובא רענקעוויטש, פייגע פלאנדע, עטי קאָהן, שרה גרינוואלד, רויזע ליפשיץ, רבקה הערשקאָרן. זיצנדיק: אסתר טענענבוים, לינא דאמבער, פערל דזשעקסאָן. פאָרנט: רויזע הערץ און רויזע גרינוואלד.

מיט דער צייט האָט זיך אונדזער ארבעט אזוי פארצווייגט, אז עס איז נויטיק געווען צו אָרגאניזירן די „יאָנג ליידיס" (א פרויען־אקזילערי). דאָס איז געגרינדעט געוואָרן דעם 19 נאָוועמבער, 1932 און די יאָנג ליידיס האָבן באונדער געהאָלפן אין די רעליף־טעטיקייטן. שוועסטער ליובע רענקאָוויץ איז דערוויילט געוואָרן אלס פרעזידענטין, שוועסטער ראָזא ליפשיץ — ווייס־פרעזידענטין, שוועסטער ראָזא הערץ — פינאנץ־סעקרעטארין, שוועסטער פאָלין דזשעקסאָן — רעקאָרדינג־סעקרעטארין און שוועסטער ראָזא גרינוואלד — טרעזשורער. די אָרגאניזאציע האלט אָפּ מיטינגען צוויי מאָל א חודש. די שפּראך איז יידיש. די מערסטע צאָל מיטגלידערינס זענען הויז־פרויען. א גרויסער פּראָצענט — אמעריקאנער געבוירענע קינדער פון סעקרניעוויצער. הי־געבוירענע געפינען זיך אויך אין אונדזער אלגעמיינער לאנדסמאנשאפט.

די אויפגאבע פון די יאָנג ליידיס איז לכתחילה געווען צו שטיצן די סקערניעוויצער אינסטיטוציעס אין אמעריקע. אָבער נאָך אונדזער גרויסן חורבן האָט די פרויען־אָקזילערי געטון א סך רעליף־ארבעט פאר דער שארית־הפּליטה פון אונדזער היימשטאָט. זיי האָבן געשיקט פעקלעך שפּייז פאר די „די־פּי." אין די „אוננרא" און „איירא"־קעמפּן, פאר די קעמפּנדיקע אמעריקאנער יונגעלייט, אין דער צייט פון דער מלחמה. זיי שטיצן דעם „יונייטעד דזשואיש אפּיל", דעם „דזשאָינט", „האיאס", דענווער־סאנאטאריע און אנד. זיי שטיצן אויך פּראָיעקטן אין ישראל.

א געוויסע צייט האָט ביי אונדז אויך עקזיסטירט א פאטראָנאט־אָרגאניזאציע, צו שטיצן פאָליטיש־פּארפּאָלגטע און אנדערע נויטבאדערפטיקע אין דער אלטער היים. אָבער אין יאָר 1937 האָט זי זיך פאראייניקט מיטן רעליף־קאָמיטעט אונטערן נאָמען „פּאר־אייניקטער סקערניעוויצער רעליף־קאָמיטעט". פּאראייניקטערהיידט האָבן זיי דורכגעפּירט א טעאטער־בענעפּיט (דעם 26טן דעצעמבער 1937) און א באל (דעם 26טן פעברואר 1938). צום באל איז אויך דערשינען א סוווענירזשורנאל, וואָס איז געווען א פינאנציעל־לער דערפּאָלג.

אין 1943 האָט ברודער איזידאָר הערשקאָרן באנייט זיין טעטיקייט. די ארבעט איז פארפילפאכט־געוואָרן אזוי שנעל, ווי מען האָט זיך נאָר דערווווסט וועגן דער סקערניעוויצער שארית־הפּליטה.

אין 1945 ווערט דערוויילט אלס פּרעזידענט ברודער הערי רובין, וועלכער האָט נאָך אין יאָר 1939 איבערגענומען פון ברודער הערשקאָרן די אָנפּירונג מיטן רעליף־קאָמיטעט. ברודער רובין האָט געטון אָן א שיעור. ספּעציעל — אין די נאָך־מלחמה־יאָרן, וועו די רעליף־ארבעט איז געוואָרן די וויכטיקסטע טעטיקייט פון די סעקרניעוויצער. עס איז שווער אָפּצושאצן אין געצייטלטע שורות די הארציקייט און איבערגעבנקייט פון הערי רובין, ביזן סוף פון זיין לעבן. אפילו אויפן טויטן־בעט האָט ער זיך געזאָרגט וועגן דער ארבעט פון דער לאנדסמאנשאפט און געראפן פאָרטזעצן די רעליף־טעטיקייט, מיט מער ענערגיע און באגייסטערונג, ווי וועו־עס־איז פריער.

ברודער הערי רובין ז״ל איז געשטאָרבן דעם 7טן יאנואר 1949.
נאָך זיין טויט, נעמט איבער די ארבעט, אלס פאָרזיצער פון רעליף־קאָמיטעט ביזן היינטיקן טאָג, ברודער מעקס רענקאָוויץ.

די ווייטערדיקע פארדינסטפולע פרעזידענטן אונדזערע זענען:
ברודער מעקס מענדעלאָוויץ, אין יאָר 1947.
ברודער הייאמן איצקאָוויטש, אין יאָר 1948.
ברודער מאָריס גרינוואלד, אין יאָר 1949.
ברודער ישראל העלער, אין יאָר 1950.
ברודער מעקס פינטשעווסקי, אין יאָר 1951, 1952 און 1953.
ברודער מעקס מענדעלאָוויץ, אין יאָר 1954, ביז היינט.

שוועסטער ליובע רענקאָוויץ איז געווען פרעזידענטין פון דער פרויען־אָקזילערי, פון איר ענטשטייאונג, ביזן יאָר 1953.

שוועסטער עטל קאָהען איז די איצטיקע (1954) פרעזידענטין.

מיר האָבן נישט דערמאָנט די אנדערע בעאמטע, ווייל דאָס וואָלט פארנומען צופיל פלאץ. אָבער עס איז קיין ספק נישט, אז אָן די צענדליקער אנדערע בעאמטע און אָן דער הילף פון אלע מיטגלידער, וואָלטן די פרעזידענטן געווען, ווי געווארן אָן אן ארמיי. און דער עיקר איז דאָך טאקע די גאנצע ארמיי סקערניעוויצער לאנדסלייט אין די פאראייניקטע שטאטן.

עס איז אוממעגלעך אויסצורעכענען אלץ, וואָס די סקערניעוויצער סאָסייעטי האָט געטון אין משך פון די פיר צענדליק יאָר פון איר עקזיסטענץ. וויפל און וועמען זי האָט געהאָלפן. מען קען אָבער זאָגן, מיט א ריין געוויסן, אז זי האָט ברייט געעפנט די טירן פאר יעדן, וואָס האָט זיך נאָר צו איר געוואָנדן.

א חוץ די שטיצעס פאר יחידים און אָרגאניזאציעס אין סקערניעוויץ, (וואָס האָבן באטראָפן טויזנטער דאָלארן), א חוץ די שפייז־פעקלעך פאר אונדזערע אמעריקאנער יונגעלייט אין דער ארמיי און פאר די פליטים אין די „אונררא״־לאגערן, וועלן מיר דאָ אָנגעבן, אלס ביישפיל, אייניקע פאָזיציעס פון אונדזערע גרעסערע ביישטייערונגען אין אמעריקע גופא.

מיט באדייטנדיקע סומען האָבן מיר געשטיצט:
דעם „האיאס״,
דעם „רויטן קרייץ״,
דער דענווער־סאנאטאָריע,
דער לאָס־אנדזשעלעסער סאנאטאָריע,
דער פעדעראציע פון פוילישע יידן,
דעם אמעריקאנער יידישן קאָנגרעס,
דעם „דזשאינט״,

דעם „יונייטעד דזשואיש אפיל",
די לאנדסלייט אין אמעריקע,
די לאנדסלייט אין דער גאנצער וועלט.

דער רעליף־קאמיטעט גיט איבער א טשעק דעם „יונימעד דזשואיש אפיל"
אויף בויען הייזער אין ישראל

זיצנדיק פון רעכטס: ליפמאן לענטשנער, לואי ווייז, מאיר ווינטשעווסקי, מלך רענקעוויטש, זיין פרוי לובע, יעקב פינטשעווסקי, סאל רייבענבאך (די בעאמטע פון דעם קאמיטעט)
שטייענדיק: מלך מענדעלעוויטש, שוועסטער לענטשנער, אסתר טענענבוים, רבקה ווייז, משה לייב האלק, חנה פינטשעווסקי, דוד טענענבוים, משה און רחל גרינוואלד, ישראל און רחל העללער, חיים אלעזר איצקאוויטש און ביילע רייבענבאך.

און באזונדערס דארף אויסגעטיילט־ווערן די ארבעט, וואס איז געטון געוואָרן פאר ישראל, זינט דעם אויפקום פון אונדזער יידישער מדינה מיט זיבן יאָר צוריק. פון 1949 ביז 1954 האָט דער רעליף, אונטער דער אָנפירונג פון ברודער מלך רענקאָוויץ, בייגעשטייערט 1000 דאָלאר פאר דער הסתדרות, 8000 דאָלאר פאר דעם „יונייטעד דזשואיש אפיל", אז דער „עמידר" זאָל בויען דריי הייזער אין ישראל און פאראייביקן

דערמיט סקערניעוויץ אין דער יידישער מדינה און געקויפט, פאר א געהעריקער סומע, ישראל־באנדס.

דערביי דארף באמערקט־ווערן, אז סקערניעוויצער זענען ארבעטער, בעלי־מלאכות, האַרעפאשניקעס.

סקערניעוויץ, מיט אירע פינף טויזנט יידן, איז געווען פון די סאמע האַרעפאשנע יידישע שטעטלעך. מיר האָבן דאָרט געהאט בעלי־מלאכות און קליינהענדלער. נישט געווען ביי אונדז קיין גרויסע פאבריקאנטן. עס איז אָבער געווען א פאַלקסטימלעך־האַרציקע יידישע שטאָט, מיט יידישן פייער און ענטוזיאזם, מיט רעליגיעזע און צדקה־אינסטיטוציעס, מיט פאראיינען און אַרגאניזאציעס, מיט קלובן און ביבליאָטעקן, מיט פארטייען און מיט א טעמפעראמענטפולער, ברויזנדיקער, אומרוהיקער יוגנט, וואָס האָט געזוכט א זין און תכלית הייַנט און א יושרדיקן, א ליכטיקן מאָרגן.

און אויך אין דער נייַער היים, אין אמעריקע, זענען די סקערניעוויצער פארבליבן יידישע ארבעטער און פאַלקסמענטשן. מיר שטאָלצירן מיט אונדזער סאָסייעטי, וואָס באשטייט הונדערט פראָצענט פון ארבעטער. די מערסטע זענען פון די נאָדל־פאכן: שנייַדער, קירזשנער, פוטערוואַרג־ארבעטער און בעקערס. — פראָדוקטיוון מענטשן, וואָס זענען א ברכה פארן לאנד.

צו אונדזער פרייד און שטאָלץ, טרעטן נישט אָפ פון אונדז אונדזערע אמעריקאנער־געבוירענע קינדער. אונדזערע הי־געבוירענע זין און טעכטער און פיל פון אונדזערע איידעמס און שנורן זענען מיטגלידער פון די סקערניעוויצער לאנדסמאנשאפט־אָרגאניזאציעס און זיי ציען וויייטער דעם גאָלדענעם פאָדעם פון אונדזער טראדיציע אין דער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט. א סך קינדער פון סקערניעוויצער האָבן דאָ באקומען העכערע בילדונג און זיי זענען איצט אָנגעזעענע דאָקטוירים, אדוואָקאטן, אינזשיניערן און וויסנשאפטס־לייט אויף פארשיידענע געביטן. זיי זענען א שטאָלץ און א צירונג פאר אונדז און פארן לאנד.

א חוץ דעם סווועניר־זשורנאל, וואָס איז פריער דערמאָנט־געוואָרן, האָט די סקערניעוויצער סאָסייעטי אויך ארויסגעגעבן א סווועניר־זשורנאל צו איר 25־טן יובילייַ, וואָס איז געפייערט־געוואָרן מיט א באנקעט דעם 5טן נאוועמבער 1938. און נאָך א רייכערער זשורנאל איז אָפגעדרוקט־געוואָרן צום 35טן יובילייַ־באנקעט, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 27טן נאָוועמבער 1948, אין ניו־יאָרק. אין דעם זשורנאל איז, א חוץ באגריסונגען און נאָטיצן, פאראן א קורצע געשיכטע פון דער סקערניעוויצער סאָסייעטי, געשריבן פון ברודער דזש. פינטשעווסקי. פינטשעווסקי איז דער רעקאָרדירנג־סעקרעטאר. ער האָט אָפגעגעבן גאָר א סך צייט, מי און ענערגיע פאר דער אָרגאניזאציע, באזונדערס — אין די לעצטע יאָרן.

מיר זעצן פאָר אונדזער ארבעט, לויט דער טראדיציע פון אונדזערע אומפאר־געסלעכע עלטערן־קדושים אין אונדזער ליבער היימשטאָט סקערניעוויץ.

סקערניעוויץ אלס יידישע שטאָט, די קהילה־קדושה סקערניעוויץ, איז מער נישטאָ אויף דער יידישער וועלט־מאפע. דעם טייוולס האָנט האָט עס אָפגעווישט.

עס קראָמפן־זיך אונדזערע הערצער אין יסורים, וועז מיר צינדן־אָן די זעקס ליכט נאָך די זעקס מיליאָן קדושים וטהורים, אומגעקומענע על קידוש־השם אין אייראָפּע. מיט פּארטערטע אויגן קוקן מיר אויף די פלעמלעך און מיר זעען אונדזער חרובער קהילה קדושה סקערניעוויץ, אונדזערע טאטעס, מאמעס, ברידער, שוועסטער, קרובים, פריינט און שכנים, וואָס האָבן געטיילט זייער גורל מיטן גורל פון א דריטל פון יידישן פאָלק.

אין זייער נאָמען און אין זייער גייסט וועלן מיר פאָרטזעצן אונדזער ארבעט.

סקערניעוויץ, אונדזער היימשטאָט, איז היינט יידן־ריין. עס איז נישט מער אונדזער סקערניעוויץ. אין די בתי־מדרשים וווינען גויים, אונדזערע רויבער און שענדער. ביוראָען, סקלאדעס און שטאלן האָבן זיי געמאכט פון אונדזערע בתי־מדרשים. אין רבינס גענסל, אין מקוה־געסל, אין יאטקע־גענסל און אנדערע יידישע געסלעך, וואָס זענען אונדז ליב און טייער געווען און וואָס לעבן נאָך אין אונדזער זכרון, — פאשען־זיך חזירים. אין לאָקאלן פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע, פון „פרחי־ציון", „הרצליה", פון די בונ־דישע אָרגאניזאציעס און אין די לאָקאלן פון אלע ביבליאָטעקן, ווי די י. ל. פרץ־ביבליאָ־טעק ביים „בונד", די ביבליאָטעק ביי דער קולטור־געזעלשאפט „פראָגרעס" און אין דער מאקס נאָרדוי־ביבליאָטעק, — וואָס פאר אן עלעמענטן קומען זיך דאָרט איצט צוזאמען? מיט וואָס פאר א רעדעס און הוליאנקעס פאראומווירדיקן זיי דעם חלל צווישן יענע וועלט?! —

ניין, יענע פאראומווירדיקטע סקערניעוויץ, די אָנגעזאפּטע מיט יידיש בלוט, וועקט נישט מער אונדזער בענקשאפט. פאר אונדז לעבט אן אנדער סקערניעוויץ: די סקערניע־ויץ וואָס איז אין הארץ און אין דער נשמה פון יעדן סקערניעוויצער יד! אונדזערע לאנדסמאנשאפטן אין אמעריקע זענען סקערניעוויץ, די סקערניעוויצער אין ישראל זענען סקערניעוויץ און יעטוועדער סקערניעוויצער אין דער גאָרער וועלט! יעדער לאנדסמאן אונדזערער איז אונדז ליב און טייער. פאר אים עקזיסטירן מיר און פאר אים איז אונדזער גאנצע ענערגישע טעטיקייט.

לאנדסמאן... — שוין דער קלאנג פון דעם וואָרט אליין, איינעם אמעריקאנער יידיש, שפּרייט ארום זיך וואָרעמקייט און מאכט נאָענטע מענטשן נאָך נאָענטער.

לאנדסמאן... — וואָס פאר א וואָרעמע געפילן און דעראינערונגען דאָס רופט־ארויס ביי אונדזערן א יידן אין אמעריקע!

„לאנדסמאן" באדייט: געדענק וואָס האָט געטון צו דיין פאָלק דער נאצישער עמלק!

„לאנדסמאן" באדייט: געדענק אונדזערע קדושים וטהורים, זייער לעצטן יסורים־וועג און זייער מארטירער־טויט! זיי האָבן נישט קיין קברים, מיר ווייסן נישט געווי־זייערע יאָרצייטן. זענען זייערע קברים אין אונדזערע הערצער און די יאָרצייטן — דער

יאָרצייט נאָך די זעקס מיליאָן. און צו יעדן יאָרצייט וועלן מיר איצט נעמען אונדזער יזכור־בוך און ארויסלייענען פון דאָרט קאפיטלעך, ווי א קאפיטל תהילים און ווי א פרק משניות. דאָ האָבן מיר צונויפגעזאמלט כאָטש א טייל פון זייערע טייערע נעמען, דאָ האָבן מיר צונויפגעזאמלט אונדזערע בענקשאפטן און אונדזערע טרערן, וואָס האָבן גע־דארפט באנעצן זייערע מצבה־שטיינער. און דאָ האָבן מיר אויך צונויפגעזאמלט אונדזער ביסל טרייסט.

און אונדזער טרייסט ביזטו, לאָנדסמאָן! לאנדסמאן אין ישראל, אמעריקע און איבער גאָר דער וועלט, ווו דו זאָלסט נאָר נישט זיין. וואָרעם אין דיר לעבט סקערניעוויץ. דו ביזט סקערניעוויץ!

און דעריבער מיינט פאר אונדז דאָס וואָרט „לאנדסמאן":

פארגעס נישט די קדושים!

געדענק די לעבן־געבליבענע!

אמעריקאנער סקערניעוויצער קאָמיטעט פארן יזכור־ספר:

מלך רענקעוויטש, פאָרזיצער
ישראל העללער, קאסירער
ראובן פינטשעווסקי, סעקרעטאר
י. טוגנדמאן
מ. לעמטשענער
מ. מענדעלעוויטש
י. פינטשעווסקי
מ. גרינוואלד
ד. טענענבוים
מ. פינטשעווסקי
ל. וויים

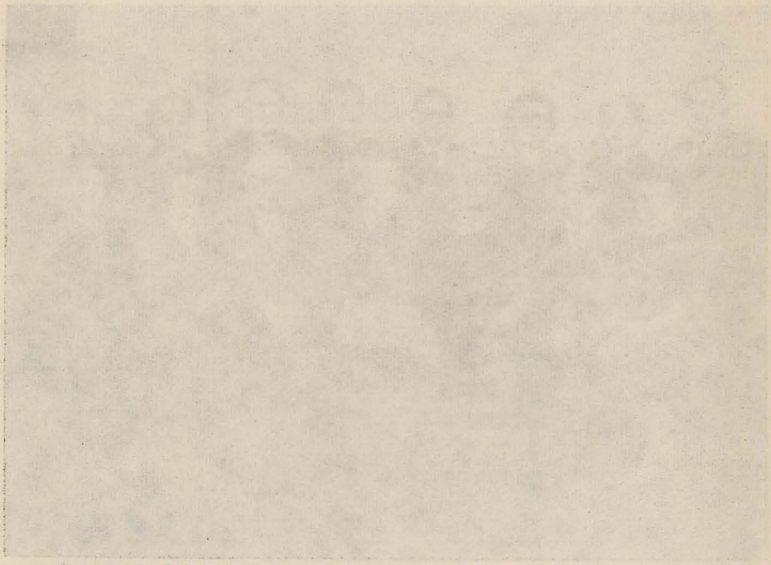

אונדזערע לאנדסלייט
אין ענגלאנד

סקערניעוויץ־ראוער לאנדסמאנשאפט אין לאָנדאָן

שטייענדיק פון רעכטס: י. ח. **לעווקאָוויטש, פרוי סאטין, י. ביעטש, פרוי ביעטש, י. לעווקאָוויטש, פרוי לעווקאָוויטש, פרוי דאוויזאָוו, ס. דאוויזאָוו.** זיצנדיק: **פרוי י. לעווקאָוויטש, פרוי עלשטיין, ס. עלשטיין** (סעקרעטאר), ש. **לעמעל** (פאָרזיצנדער), **פרוי לעמעל, י. פוקס, פרוי פוקס.**

ס. עלשטיין, לאנדאן

סקערניעוויץ־ראוער לאנדסמאנשאפט־פאראיין אין ענגלאנד

(אן איבערבליק)

דער סקערניעוויצער פאראיין האָט זיך געגרינדעט אין יאָר 1915, פון לאנדסלייט, וועלכע האָבן מיט עטלעכע יאָר פארן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, פארלאָזן זייער היים־שטעטל. די גרינדער זענען געווען: מאנעלע לעווקאָוויטש, מ. מענדל לעווקאָוויטש, שלמה לעמעל און אנדערע.

אין דער זעלבער צייט האָבן יהודה ביעטש, שלמה לעמעל, מיט נאָך אייניקע לאנדסלייט, געגרינדעט דעם ראוער פאראיין.

דער ציל פון די פאראיינען איז געווען: גרייטן הילף פאר נויטבאדערפטיקע יידן אין סקערניעוויץ און ראווע, וועלכע ליידן אין דיטערע מלחמה־באדינגונגען. עס זענען צוגעצויגן־געוואָרן אלע לאנדסלייט און עס האָט זיך אָנגעהויבן אן אינטענסיווע טעטיקייט. מיר האָבן אדורכגעפירט דערפאָלגרייכע אקציעס און געשאפן מאטעריעלע מיטלען.

אין 1917, ווען קערענסקי האָט געשלאָסן אן אָפמאך מיט דער ענגלישער רעגירונג, וואָס האָט געגעבן די בריכה צו דינען אין דער ענגלישער, אָדער רוסישער ארמיי, — זענען א גרויסע צאָל לאנדסלייט צוריקגעפאָרן קיין רוסלאנד. דאָס איז געווען א שווערער קלאפ פארן פאראיין און ער האָט אויפגעהערט צו פונקציאָנירן.

ערשט אין אויגוסט 1921, ווען אויף זיין צוריק־רייזע פון סקערניעוויץ קיין אמעריקע, האָט זיך פריינט ליפמאן לענטשנער פארהאלטן אין לאָנדאָן און איבערגעגעבן אונדז דעם טרויעריקן גרוס פון דער ביטערער ידישער לאגע אין אונדזער היים־שטאָט, — האָט זיך אונדזער פאראיין צוריק אָרגאניזירט. פריינט ליפמאן לענטשנער האָט אונדז געשילדערט דעם טרויעריקן מצב פון יידן אין סקערניעוויץ און אונטער־געשטראָכן די דרינגענדיקייט פון הילף, אין דער ערשטער ריי — פאר א צאָל יתומים. דער באריכט האָט געמאכט אויף אונדז א שווערן אייндרוק. ער האָט אונדז אָנגעפילט

מיט גרויל און מיט שוידער. מיר האָבן דערפילט אויף זיך די אחריות פאר די נויט־באדערפטיקע און דערפילט, אז מיר טאָרן נישט רוען, ביז מיר וועלן נישט שאפן פאר זיי די דרינגענד־נויטיקע הילף. מיר האָבן באלד אָנגעהויבן אן אינטענסיוו טעטיקייט און זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיט די פירער פון דער סקערניעוויצער קהילה. אויף אונדזער פאָרשלאג, האָבן זיי צוזאמענגעשטעלט א קאָמיטעט, וואָס זאָל פארנאנדערטיילן די דורך אונדז געשיקטע שטיצע.

אונדזער ערשטע הילף איז טאקע געווען פאר יתומים. באלד דערנאָך — א גרעסערע שטיצע פאר נויטבאדערפטיקע משפחות אויף פסח. מיר האָבן פארשטארקט אונדזער זאמל־אקציע און געשיקט כסדר אלץ גרעסערע סומען. אין 1930 האָבן מיר אויך באשלאָסן צו שיקן א רעגעלמעסיקע ביישטייערונג פארן „לינת־הצדק", וואָס איז אזוי וויכטיק געווען פאר דער יידישער באפעלקערונג אין שטאָט.

אין 1931 האָט דער פאָרזיצער פון ראוועד פאראיין, ה' שלמה לעמעל, וועלכער איז גלייכצייטיק געווען א מיטגליד אין סקערניעוויצער קאָמיטעט, פאָרגעלייגט צו פאראייניקן די לאנדסמאנשאפטן פון די צוויי שכנותדיקע שטעטלעך אין איין פאראיין. היות די לאנדסלייט פון די צוויי שכנותדיקע שטעטלעך האָבן אלעמאָל געהאט געמיינזאמעס צווישן זיך און היות אונדזערע צילן און אויפגאבן זענען געווען די זעלבע, — האָבן מיר דעם פאָרשלאג אָנגענומען אלס פראקטישן און מיר זענען מסכים געווען אויף דער פאראייניקונג. צושטאנד־געקומען איז די פאראייניקונג אין יוני 1932, מיט א פייער־לעכן באנקעט אין האָטעל פון פריינט איטשע פאָלמאן. און פון דער דאטע אָן, איז דער נאָמען פון אונדזער לאנדסמאנשאפט: „סקערניעוויצער און ראוועד הילפס־פאראיין".

די פאראייניקונג פון די ביידע קערפערשאפטן, האָט פארפילפאכט אונדזערע כוחות און מעגלעכקייטן. עס האָט זיך געשאפן א לעבהאפטערע און בריייטערע באוועגונג, וואָס האָט אוועקגעשטעלט דעם פאראיין אויף א פעסטערן יסוד. גלייכצייטיק האָבן מיר אויך פאָרמירט א יוגנט־סעקציע פון אונדזערע קינדער, וועלכע האָבן געארבעט מיט איבערגעגעבנקייט. און טאקע א דאנק זייער אומדערמידלעכער טעטיקייט, איז עס מעגלעך געווען צו שיקן אלץ גרעסערע געלט־סומעס פאר אונדזערע צוויי שטעטלעך. אונדזער שטיצע איז פארטיילט געוואָרן צווישן די אָרעמסטע יידישע פאמיליעס: ווינטער — אויף האָלץ און קוילן, פסח — אויף מצות. באזונדערס — פארן „לינת־הצדק" און פאר דער „גמילת־חסד"־קאסע.

א חוץ די אויסגערעכנטע אקטיוויטעטן פאר אונדזערע שטעטלעך, האָבן מיר אויך נישט פארזען צו העלפן לאנדסלייט דאָ אויפן אָרט, וועלכע האָבן זיך געוויטיקט אין הילף. מיר האָבן אונדזער ארבעט געטון אחריותפול, ענערגיש און דער עיקר: מיט ליבשאפט.

ליידער האָט די צווייטע וועלט־מלחמה ווידער איבערגעריסן אונדזער טעטיקייט.

נאָך דער מלחמה, וען די ערשטע ידיעות פון אונדזער גרויסן חורבן זענען צו אונדז דערגאנגען, האָבן מיר זיך באלד געשטעלט אין פארבינדונג מיט דעם קליינעם רעשטל יידן פון אונדזערע שטעטלעך, וועלכע האָבן זיך על־פי־נס געראטעוועט פון די

היטלער־רוצחים. מיר האָבן גובר־געווען אלע דאמלסטיקע שווערקייטן (וואָס שייך דעם איבערשיקן) און מיר האָבן אופסניי אָנגעהויבן שיקן הילף: שפּייז, מעדיקאמענטן, מעדיצינישע מכשירים א. א. וו. מיר האָבן עס געשיקט אין אונדזערע שטעטלעך, געשיקט קיין לאָדזש און געשיקט אין די לאגערן פון דייטשלאנד. באזונדערס האָבן מיר געשיקט מאטעריעלע מיטלען צום ראוועך קאָמיטעט אין פאריז, פאר ראוועך, וועלכע זענען צוריקגעקומען פון דעפּאָרטאציע און פאר ראוועך יתומים. אונדזער באציאונג מיט די רעשטלעך אויסגעוואָרצלטע יידן, האָבן מיר אָנגעהאלטן אזוי לאנג, ביז זיי האָבן אינ־גאנצן פארלאָזן זייערע חרובע היימען און די לאגערן און געקומען צו א ברעג.

פּאָרענדיקט אונדזער ארבעט האָבן מיר מיטן פלאנצן 100 בוימער אין יער־הקדושים אויף די נעמען פון די קדושי סקערניעוויץ און ראוועך.

אין 1950 האָבן מיר געפּייערט דעם 35־יעריקן יובילי פון אונדזער פאראיין. דאָס איז באמת געווען אן אימפּאָנאנטער יום־טוב. די פּאָרזאמלטע האָבן מיט ווירדע און באגייסטערונג אויסגעהערט דעם באריכט פון אונדזערע טעטיקייטן, זינט דער פאראיין איז געגרינדעט געוואָרן. טעטיקייטן, אין וועלכע זיי האָבן אלע א בכבודיקן אנטייל. מיר זענען שטאָלץ מיט אונדזערע לייסטונגען און מיר זענען שטאָלץ דערמיט וואָס מיר ווייסן, אז אונדזער פאראיין וועט, בלי ספק, פּאָרנעמען אן אָנגעזעענעם אָרט אין דער געשיכטע פון לאנדסמאנשאפטלעכע טעטיקייטן.

אונדזערע לאנדסלייט אין אוסטראליע,
ארגענטינע און פראנקרייך

יוסף לנדוי, גבעתיים

אויף דריי קאנטינענטן...

1

אין אויסטראליע

אין אויסטראליע זענען דאָ א פאָר צענדליק סקערניעוויצער. אייניקע פון זיי זענען אלטע אויסטראלער תושבים. זיי האָבן זיך דאָ באזעצט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. אויך אייניקע געראטעוועטע פון אונדזער לעצטן חורבן, האָבן אין אויסטראליע געפונען זייער מקום־מנוחה און האָבן דאָרט זייער עקזיסטענץ.

אין שטעטל פענריט האָט זיך איינגעאָרדנט אונדזער באקאנטער חיימל פרענקעל, דער זון פון ר׳ נחמיה פרענקעל (טאראָוויניק). זיין פרוי, פייגעלע, איז די טאָכטער פון לייביש און טאָבעלע קריגער.

חיימל האָט פיל אויפגעטון פאַרן אויפשוווּנג פון דעם יידישן קולטור־לעבן אין דער אלטער היים. ער איז געווען דער גרינדער פון דער פאָלקיסטישער פארטיי אין סקערניעוויץ און האָט בכלל דורכגעמאכט א גרויסן פּארטיי־וואנדער פון ציוניזם, ביז עקסטרעם־לינקס. דאָס האָט אים טאקע געבראכט אין די מלחמה־יאָרן קיין רוסלאנד, וווּ ער האָט זיך דערדינט, אין דער רויטער ארמיי, צו דער ראנגע פון קאפיטאַן. וועגן זיינע אויפטוען, נאָך דער מלחמה, אין אונדזער חרובער היים־שטאָט, שרייבט אין דעם ספר דער דיכטער חיים לייב פוקס און אויך ער אליין דערציילט. איך וויל נאָר צוגעבן, אז די לוויה פון די 47 קדושים האָט ער געפילמט און דערמיט, — געגעבן די מעגלעכקייט דאָס צו זען אלע סקערניעוויצער אין גאָר דער וועלט.

אין ברעזביין זיצט חיימלס ברודער משה בונם פרענקעל.

אין סידנעי וווינט אונדזער באקאנטער קולטור־טוער און אייניער פון די גרינדער פון דער יידיש־סאָציאליסטישער פארטיי „בונד״ אין סקערניעוויץ. דאָס איז מענדל כשר, דער זון פון דעם באקאנטן חסיד ר׳ יאָסל כשר. ער איז געווען אייניער פון די ערשטע קולטור־שוואלבן אויף אונדזער גאס. ער איז באקאנט מיט זיינע לעקציעס.

פֿארלעזונגען, ביבליאָטעק־איינאָרדענונג און דער עיקר: מיט זיין אַרגאַניזירן דעם יידישן ארבעטער. א דאנק זיין ענערגיע איז אויפגעקומען אזא שיינע בונדישע אַרגא־ניזאציע, וועלכע האָט געפירט א ברייטע טעטיקייט אויפן קולטורעלן און פּראָפעסיא־נעלן געביט.

ביי דער געלעגנהייט זאָל געזאָגט־ווערן: דער ספר־קאָמיטעט באדויערט זייער, וואָס פריינט מענדל כשר האָט נישט געענטפערט אויף אלע אונדזערע וועגדונגען און ער האָט זיך נישט די מי׳ געגומען אָנצושרייבן זיינע זכרונות וועגן דער בונדישער אַרגאניזאציע און איר טעטיקייט אין סקערניעוויץ. קיין אנדערע קוועלן האָבן מיר, ליידער, נישט געהאט און עס פעלט דעריבער אין דעם ספר דאָס פולע בילד פון דער „בונדישער״ אַרגאניזאציע אין אונדזער אלטער היים.

אין סידנעי זיצט אויך מאיר ראָזענטאָל, דער זון פון ר׳ אברהם דוד. מאיר איז א באקאנטער ציוניסטישער אַרגאניזאטאָר און קולטור־טוער. ער איז געווען דער גרינדער פון „פרחי־ציון״ און א שטענדיקער פארוואלטונגס־מיטגליד פון „אהבת־ציון״.

אויך יאָסל נויכאָוויטש ווינט דאָרט. ער איז דער זון פון ר׳ אברהם כלאָדנע. יאָסל איז טעטיק געווען אין די בונדישע קרייזן. א ליבהאָבער פון דער יידישער ליטע־ראטור און קולטור. געווינט א סך יאָרן אין בעלגיע (לייען אין דעם ספר זיינע זכרונות א. נ. „אונדזער באפרייאונג״).

צו דער סקערניעוויצער קאָלאָניע אין סידנעי געהערן אויך: אברהם באָרנשטיין, דער זון פון באקאנטן ציוניסטישן עסקן ר׳ פישל. נח הערשקאָרן (באָנעק) מיט זיין פרוי בינע פינטשעווסקי, פרימעט כשר, פייסעכאָוויטש, פרוי קאס זייפמאן, פרוי כשר בענעט, פרוי פּאָרשפאן, ראדזינער און אנדערע.

אין מעלבורן: יענקל ראָכמאן מיט זיין זון דוד און צוויי טעכטער, רייזל ערלעכסטער און שרה בראון. יעקב און זילע זאלצמאן, די זין פון ר׳ שיע. פּסח און נחמן דעגענשטיין. משה זעלמאן, איטשע מרדכי שוחטס אייניקל און אנד.

קיין אַרגאניזירטע סקערניעוויצער לאנדסמאנשאפט, וואָס זאָל פירן א וועלכע עס איז טעטיקייט, איז נישטאָ אין אויסטראליע. אונדזער מונטערן וועגן ספר־סקערניעוויץ האָט אריינגעבראכט א ביסל אויפלעבונג צווישן אונדזערע דאָרטיקע יידן. זיי האָבן זיך אייניקע מאָל פארזאמלט און ארומגערעדט די ענינים פון דעם ספר און זיך געשטעלט אין קאָנטאקט מיט דעם ספר־קאָמיטעט אין ישראל. אין סידנעי איז אפילו אויסגעווייל־געוואָרן א „בונד־קאָמיטעט״ אין וועלכן עס גייען אריין: חיימל פרענקעל, מענדל כשר און יאָסל נויכאָוויטש.

מיר האָפן, אז דער ספר־סקערניעוויץ וועט איצט אריינברענגען א ביסל מער צוזאמענלעבן און סטימולירן די סקערניעוויצער אין אויסטראליע צו אַרגאניזירן א לאנדסמאנשאפט, וואָס זאָל אויך שטיין אין קאָנטאקט מיט אונדזערע לאנדסלייט און לאנדסמאנשאפטן אין גאָר דער וועלט.

2

אין ארגענטינע

א פאָר מניגים סקערניעוויצער ווויגען אין ארגענטינע. אונדז איז אָבער זייער שווער געווען אָנצובינדן מיט זיי א קאָנטאקט. בלויז איינצלנע האָבן זיך אָפגערופן.

מיר האָבן זיך פארשטענדיקט מיט פינקוס צימערינג, דעם באקאנטן בונדיסט און קולטור־טוער, וועלכער האָט אמאָל א באדייטנדע השפעה געהאט אויף אונדזער ארבעטער־יוגנט.

מיר האָבן באקומען א קאָנטאקט מיט מאָניש אמזעל, דער זון פון ר׳ משהל און הענע. ער איז געווען פון די טיכטיקסטע יוגנטלעכע, וועלכע האָבן אָרגאניזירט דעם „יוגנט־בונד־צוקונפט".

מיר ווייסן אויך וועגן די משפחות: שעפסל שטיינפעלד (ר׳ דודס זון) מיט זיין פרוי חנהלע (די טאָכטער פון ר׳ אברהם־דוד און האָדעס לעווענבערג). ברכה ברעסלער און בלימעלע לעווענבערג א. א.

געווענדעט צו זיי אלע האָבן מיר זיך אויף די שפאלטן פון דער ארגענטינער פרעסע, אָבער קיין תשובה האָבן מיר נישט באקומען.

אפשר וועט איצט דאָס דערשיינען פון „ספר־סקערניעוויץ" אויפוועקן אונדזערע פארשלאָפענע ברידער און שוועסטער אין ארגענטינע און זיי דערמאָנען אָן דעם וויגעלע, אין וועלכן זייערע מאמעס האָבן זיי געוויגט. זאָל דער ספר זיין פאר זיי כאָטש דאָס „ווייסע ציגעלע" פון היימישן וויג־ליד און דערמאָנען זיי דעם טעם פון יענע „ראָזשינקעס מיט מאנדלען"...

3

אין פראנקרייך

א קיין עין־הרעדיקע צאָל סקערניעוויצער יידן ווויגען אין פאריז. צווישן זיי: דער באקאנטער געזעלשאפטלעכער טוער ישכר גאָלדפארב (ר׳ אליס זון), דער עקסטרעם־לינקער ארגאניזאטאָר דוד לעמבערגער, די געזעלשאפטלעכע טוערין שיינדל ראָזענבערג (היינט: טשארנאבראָדא), די טאָכטער פון משה לייבל און מירל. חיים־אהרן און גיטל פרידלאנד מיט איר שוועסטער בלומטשע, — די טעכטער פון דעם חסיד ר׳ הערש־יצחק זילבערשטיין. אברהם הערשקאָרן (באָנעק), מיט זיין פרוי פעסיע מאָשקאָוויטש (שפאך). געצעל, דער זון פון ר׳ יענקל בליאכארזש. די משפחה טראטנער, די טאָכטער פון חוה־יהודית (מענדליאקעס) און פיל אנדערע.

אונדזערע לאנדסלייט אין ישראל שיקן זייער גרוס צו אלע סקערניעוויצער אין דער וועלט.

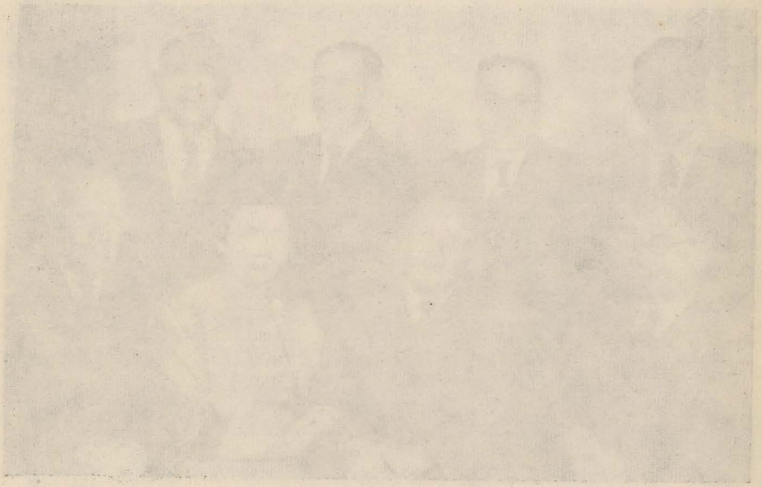

„ארגון יוצאי סקרניביץ"
אין ישראל

די פארוואלטונג פון דער לאנדסמאנשאפט „ארגון יוצאי סקרניביץ" אין ישראל

שטייענדיק פון רעכטס:
יעקב לעווקאוויטש, ישראל ליבערמאן, אנשל אבראמאוויטש, טוביה לייבוש רייבענבאך.

זיצנדיק:
לייבל צודקאוויטש, מלכה טילבור (שטיינפעלד), מאיר שארפהארץ, אהרן ראזענבוים.

מאיר שארפהארץ־כאַרעגשטיין, תל־אביב

אין אייגענעם לאנד

1

די עליה־באוועגונג

די עליה פון סקערניעוויץ האָט זיך נאָך אַנגעהויבן א סך פאר דער באלפור־דעקלאַראַציע. און די ערשטע עולים זענען געווען פון די רעליגיעזע קרייזן.

דער אַטוואַצקער רבי זצ״ל, אונדזער סקערניעוויצער רבינס ברודער, האָט זיך דאן געהאט באזעצט אין טבריה און מיט זיין קאַרעספאַנדענץ האָט ער פארבונדן סקערניעוויצער יידן מיט ארץ־ישראל. פארשטייט־זיך: רעליגיעזע יידן. אז עס האָט זיך געמאכט אן עת־צרה, א קראנקער, א פריזיוו, א משפט, א גזירה, — האָט מען באלד געשריבן, אַדער געקלאפט טעלעגראמעס צום אַטוואַצקער רבין אין ארץ־ישראל, אז ער זאָל זיך דאָ באמיען און אויסבעטן ביים כותל־מערבי און ביי די הייליקע קברים פון אונדזערע אָבות, עס זאָל קומען די ישועה.

דער ערשטער עולה פון סקערניעוויץ איז געווען ר׳ מאיר עובדיה ז״ל, א סך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. ער איז געווען א לענגערע צייט אין ירושלים און אין יפו. אָבער ער האָט זיך דאָ נישט געקאָנט איינאַרדענען און נאָכן אָפמאַטערן־זיך א ביסל צייט, איז ער צוריקגעקומען קיין סקערניעוויץ.

מיט מער ליבע צו ארץ־ישראל, ממש מיט א רעליגיעזן עקסטאַז, האָט אויפגענומען אלע דאמאַלסטיקע שוועריקייטן אין לאנד די משפחה קריגער. זי האָט זיך געקלאמערט אָן די מויערן פון אלט־ירושלים, געטראָגן אויף זיך דעם שווערן יאָך פון די טערקישע געזעצן, דורכגעבראָכן, דורכגעלייטן און מיט דער צייט געוואָרן אייגע פון די אָנגעזעענסטע משפחות אין די „וואַרשעווער הייזער״ אין ירושלים. טויבעלע קריגער איז דאָ געווען א שם־דבר ביי די נייע עולים פון סקערניעוויץ און זי האָט דאָ דערלעבט א טיפע עלטער.

פון ריין־רעליגיעזע טעמים איז דאן אהערגעקומען דער גרייז־גרויער מענדל בערמאן.

באלד נאך דער באלפור־דעקלאראציע האָבן עולה געווען די משפחות פון שמואל קנאַפמאכער (שפעטער זיך גערופן כפתורי) און יאָסל קרוליצקי. א ביסל שפעטער זענען געקומען שלמה ראָטבליט און ראובן גאָטליב.

אונדזערע עלטערן חלוצים אין ארץ־ישראל

שטייענדיק פון רעכטס: זשעלאזקי, חיים צווייגענהאפט, שלמה ראָטבליט (גימפל), ראובן גאָטליב.
זיצנדיק: יעקב משה וויינבערג, פרוי קנאַפמאכער, שמואל קנאַפמאכער און זייער יינגעלע.

ווען פוילן איז געווארן זעלבסטשטענדיק, האָט זי פארבאָטן ארויסצופאָרן מיליטער־פליכטיקע יונגעלייט. צוליב דעם זענען דאן א סך בחורים נישט עולה־געווען. אָבער עס זענען געווען אזעלכע, ווָאס האָבן זיך געלאָזן אויף אומלעגאלע ווענג. אזוי, צום ביישפיל, זענען אוועק שמואל ליבפעלד, בן־ציון האוז און דוד ליפשיץ (בולאלע). זיי זענען אָבער נישט מצליח־געווען און מען האָט זיי צוריקגעבראכט מיטן עטאפ. די ערשטע צוויי זענען נאָכדעם עולה־געווען און דער דריטער איז, ליידער, געבליבן אין פוילן.

אין די יאָרן פון 1920 ביז 1925 איז כמעט יעדע וואָך עולה געווען אייניער אָדער צוויי פערזאָן פון סקערניעוויץ. אזוי איז געפאָרן אהרן ראָזענבוים, ווועלכער האָט נאָכדעם

אראפגענומען זיין פרוי און קינדער, משה טראמפאלער, יאסל בלאט, לייבל בירנבוים, יעקב לעווקאוויטש, אברהם משה לעווקאוויטש, יהושע גאלדבערג, זאב זיידע מיט דער פרוי, הערשל לעווקאוויטש (מגיד) מיט דער פאמיליע, שמחה שפיכלער מיט זיין משפחה, משה רוסאק מיט דער משפחה, אברהם ליבערמאן מיט דער משפחה א. א.

אין דער צייט פון דער „פערטער עליה" האָט יעדע שיף געבראכט עולים פון סקערניעוויץ און צווישן זיי: פנחס ליבערמאן, האמער, ישראל ארענשטיין און רבקה ליבעסקינד.

אין סקערניעוויץ גופא האָט עס אויסגעזען, ווי אלע יידן וואָלטן זיך געגרייט אוועקצופאָרן... עס האָט זיך געשאפן א קאָמיטעט צו באשטימען די סערטיפיקאטן און יעדע וואָך איז געקומען א פאָרשטייער פון „פאלעסטינע־אמט" אין וואַרשע, צו דער־ליידיקן די פאָרמאליטעטן צו דער עליה. און געגרייט־זיך צו עליה האָבן נישט בלויז ציוניסטן, — יידן פון א גאנץ יאָר. באלעבאטישע יידן זיך האָבן זיך געוואָלט פארזאָרגן פריער א שטיקל עקזיסטענץ אין ארץ־ישראל. אייניקע האָבן דורך קרובים געשיקט געלט און געקויפט באָדן, א פרדס אָדער א מגרש. אנדערע האָבן געשפּאָרט א זלאָטע צו א זלאָטע אויף רייזע־הוצאות. אין אָט דער שטימונג איז אויפגעקומען דער געדאנק,

א גרופּע הלוצים אין ארץ־ישראל

שטייענדיק פון רעכטס: י. מ. וויינבערג, עזריאל פעפער, משה לעווקאוויטש און מרדכי בעטשטיין. זיצנדיק: שמעון גאָלדווירט און אהרן ראָזענבוים.

צו שאפן א סקערניעוויצער קאלאניע אין ארץ־ישראל. יידן האבן זיך מאסנווייז פאר־שריבן אין דער נייַ־געגרינדעטער קערפערשאפט אונטערן נאמען „שדה וכרם". ווער עס האט איינגעצאלט און ווער עס האט זיך מתחייב־געווען איינצוצאלן א געוויסע סומע, איינצוקויפן באדן פאר דער קאלאניע. עס איז געווען באשטימט, אז ווי נאר דער באדן ווערט געקויפט־ווערן, ווערט מען באלד עולה־זיין, אדער שיקן פריער די קינדער און נאכ־קומען דאן, ווען עס ווערט דארט שוין עפעס פארטיק זיין.

אט די באווענונג האט ארומגעכאפט א גרויסן טייל באפעלקערונג פון מיטל־שטאנד. עס איז אויסגעווייטלט־געווארן א דעלעגאציע, וואס זאל פארן קיין ארץ־ישראל איינקויפן דעם באדן. די דעלעגאציע איז באשטאנען פון פישל בארנשטיין, ישראלקע שפיכלער און חיים זעלמאן. די שמחה אין שטאט איז געווען גרויס. א האלבע שטאט יידן האט זיי באגלייט צו דער באן, ווו מען האט געטאנצט און געזונגען מיט אזא התלהבות, ווי משיח וואלט שוין געקומען...

די דעלעגאציע האט דעם באדן געקויפט אויפן הר הכרמל, נעבן חיפה. אבער ליידער האט זיך באלד געמאכט דער גרויסער קריזיס אין לאנד און דער פלאן פון קומען און באזעצן־זיך אויף דעם איינגעקויפטן באדן, איז אפגעלייגט־געווארן. דער קריזיס אין יאר 1925 איז געווען אזוי גרויס, אז מען האט דאָ פשוט געליטן הונגער און א סך זענען צוריק געפארן. קיין סקערניעוויצער זענען נישט צוריקגעפארן. איך זאג „כמעט" ווייל די פאר עולים וועלכע זענען יאָ צוריקגעפארן, זענען נאָך א קורצער צייט זיין אין סקערניעוויץ, צוריקגעקומען קיין ארץ־ישראל. אין אלגעמיין איז אין די יארן 28־27־1926 קיין עליה נישט געווען. אבער אייניקע סקערניעוויצער משפחות זענען געקומען אפילו אין די שווערע קריזיס־יארן: דאס האבן די מענער, וועלכע זענען עולה געווען פריער, ארויסגעפאדערט זייערע פרויען און קינדער. אזוי, אז אין דער קריטישסטער צייט האט סקערניעוויץ נישט איבערגעריסן איר עליה־באווענונג.

אין יאר 1929, בעת די גרויסע געשעהענישן אין א"י, האט זיך סקערניעוויץ אויפגעוועקט, ווי ביי א שריפה־אליארם. די גאנצע ציוניסטישע יוגנט איז גרייט געווען צו פארן קיין א"י קעמפן. א סך זענען גלייך געפארן קיין ווארשע, אין משרד ארצישראלי, פאדערנדיק מען זאל זיי גלייך אוועקשיקן. אין דעם ענין האבן זיך דארט ערנסט מטפל געווען אכט סקערניעוויצער בחורים. אבער דער משרד ארצישראלי האט בסך־הכל פאר־מאגט 45 סערטיפיקאטן. די סקערניעוויצער יוגנט האט זיך געמוזט באנוגענען מיטן אפווארטן די 45 גליקלעכע עולים אויפן סקערניעוויצער וואקזאל, ווען זיי זענען דורכ־געפארן און מאכן זיי א שטורמישע אווציע. די פוילישע באן־בעאמטע האבן געשטוינט, ווען כמעט א האלבע שטאט יידן איז צום באן געקומען מיט אזא התלהבות און באגייסטע־רונג, ווי א יידישער קעניג וואלט פארבייגעפארן... און אז דער צוג איז אנגעקומען, האט די גאנצע מאסע אויסגעבראכן מיט א געזאנג. אפילו די גויים האבן דרך־ארץ געקראגן פאר אט דער פייערלעכקייט און זיי זענען געשטאנען ווי אנגעצויגענע סטרונעס, ווען דער עולם האט געזונגען „התקוה" און אנדערע ישראל־לידער.

סוף 1929 האָט זיך אָנגעהויבן א נייע עליה־עפּאָכע. דער „החלוץ" און „הרצליה" האָבן זיך געשאפן יעדערער א קרן־עליה און געשיקט זייערע חברים אויף הכשרה. אין סקערניעוויץ אליין האָט דער „החלוץ" געשאפן א הכשרה־פונקט פאר היגע און נישט־היגע חלוצים.

די דעלעגאציע פון „שדה־וכרם" אין ארץ־ישראל

פון רעכטס: פישל באַרנשטיין, ישראלקע שפּיכלער און חיים זעלמאן.

אָנהויב 1930 האָט דער פּאלעסטינע־אמט באקומען 2000 סערטיפיקאטן אן אקאָנטאָ אויפן לויפּנדיקן יאָר. בקשות זענען געפלאָסן פון אלע שטעט און שטעטלעך אין גאנצן לאנד. דער צ. ק. פון „החלוץ" האָט צונויפגערופן אויף א קרייז־קאָנפערענץ אלע עליה־

קאנדידאטן און עס איז באשטימט געוואָרן, וועט עס זאָל באלד עולה־זיין און וועט עס זאָל צומערשט דורכמאכן הכשרה. אויף דער קאָנפערענץ זענען געווען זעקס סקערניעוויצער בחורים: פייוול רייכמאן, נחום פילאָזאָף, מאיר באָרנשטיין, ראובן גינגאָלד, משה ראָזענבלאט און צאלקע זיילער. די גליקלעכע זענען געווען צוויי מאן: איך און ראובן גינגאָלד. מיט אונדז איז אויך געפאָרן דרעזל ליבערמאן. און מיר זענען געווען די ערשטע, וואָס האָבן אָנגעהויבן די פינפטע עליה פון סקערניעוויץ.

באלד נאָך אונדזער קומען אין לאנד־אריין, איז דערשינען דאָס ווייס־בוך, וואָס האָט געפאָדערט אָפצושטעלן די עליה. אָבער סקערניעוויצער האָבן געשטורעמט דעם פאלעסטינע־אמט, וועלכער האָט נאָך פארמאָגט צו זיין דיספאָזיציע א ביסל סערטיפיקאטן. צו אָט די סערטיפיקאטן האָבן זוכה־געווען דריי סקערניעוויצער: לייבל צודקא־וויטש, נחום פילאָזאָף און חנוך ליבעסקינד.

דאן איז ווידער געקומען אן איבערייס אויף א שטיקל צייט. אָבער אין אָט דעם שטילשטאנד האָט מען דאָך אריבערגעבראכט איינצלנע מענטשן. פון צייט־צו־צייט איז עמיץ געפאָרן אויף א באזוך קיין סקערניעוויץ און האָט זיך מיטגעבראכט פון דאָרט א ווייב. אזוי איז פנחס פאָזנאנסקי געפאָרן און זיך מיטגעבראכט א פרוי, טשארנע קישקע (שחורה פאָזנאנסקי).

אין יאָר 1932 האָט זיך אָנגעהויבן די עליה ב'. עס האָבן געגומען שטראָמען עולים מיט פאראשיידענע וועגן און אומועגן: תושבים האָבן ארויסגעפאָדערט זייערע קרובים, עס זענען געקומען טוריסטן וועלכע זענען דאָ געבליבן. און וועט עס האָט באקומען א סערטיפיקאט, האָט געמוזט מאכן א פיקטיוע חתונה און זיך מיטנעמען א פיקטיוו ווייב. דאָס הייסט, אז יעדער חלוץ האָט באקומען א האלבן סערטיפיקאט. אויף איין סערטיפיקאט איז געפאָרן א פאָר.

אין אפריל 1932 האָט זיך געעפנט אין לאנד אן אויסשטעלונג, דער באווסטער מזרח־יאריד. אין דער זעלבער צייט איז אויך פאָרגעקומען די ערשטע „מכביה" (מכביא־דע). דאָס האָט געבראכט א סך טוריסטן און ספאָרט־לייט. מיט אזא עקסקורסיע זענען געקומען פון סקערניעוויץ זעקס עולים: יצחק בוימערדער, יוסף פירסטנבערג, שאול שוואַרץ, לעשקע ווייגבערג, ברכה ליבעסקינד און חנה קאליקשטיין. עס איז געווען ערב פסח און מיר האָבן זיך דערוווסט, אז עס קומט יעקב ווינאווער. מיר האָבן צוגעגרייט א סדר ביי זאב זיידע און איך בין געפאָרן קיין לוד דערווארטן ווינאווערן, אָבער געקומען איז דאן גאָר ברכיה ליבערמאן. אין יענער צייט איז כמעט יעדן טאָג געקומען א סקערניעוויצער. עס זענען דאן געקומען: הערשל יאסטשעמבסקי, ישראל יחיאל אבראמאָוויטש, ישראל קנאָפמאכער און יעקב וויניאוער. ענדע 1932 איז געקומען ליבע באָרנשטיין. אָנהויב 1933 איז שוין געווען אן עליה פון גאנצע משפחות און דער ערשטער איז געווען ישראל ליבערמאן מיט זיין פרוי רייזל. די עליה איז דאן געגאנגען מיט אזא טעמפּאָ, אז מיר איז שווער צו געדענקען און אויסרעכענען אלע נעמען. עס איז דאָן געקומען ברוך מרדכי ווייגבערג מיט דער משפחה, לייביש שטיינפעלד מיט דער משפחה, שמואל לייזער סעגאל מיט זיין פרוי ליבע, פרידע געצעל, הערשל פערשטנבערג מיט זיין משפחה

אויבערשטע רײ: פון רעכטס: **ישראל ארנשטיין, טוביה לייבוש רייבענבאך, יאסל קרוליצקי, פנחס ליבערמאן, א. פרעמדער, יענקל לעווקאוויטש, א. מ. לעווקאוויטש, מלך ראזענבוים, אביגדור שפיכלער, וועלוול זיידע.** צווייטע רײ: **מלכה רייבענבאך, פרוי קרוליצקי, חיים שווייצער, שמחה שפיכלער, חיים פרענקעל, יוכבד לעווקאוויטש (הימלפארב), פייגעלע פרענקעל** (קריגער), זיצנדיק: **שלמה ראטבליט, פרוי ראגאטקע, חיים ראגאטקע, נתן איצקאוויטש, ישראלקע שוויכלער, שמואל קנאפמאכער, בלומע קנאפמאכער, מרים זיידע** (ליבעסקינד). אונטערשטע רײ: **פישל איצקאוויטש א גרר פע קינדערלעך, לייבל בירנבוים און יאסל בלאט.**

פון ניין נפשות קיין עין־הרע, אלטער טייבלום מיט זיין משפחה פון זעקס נפשות קיין עין־הרע, א. א.

עס זענען דאן אויך געווען טרויעריקע פאלן, ווען מענטשן זענען געקומען בײַ די טויערן פון לאנד און מען האָט זיי נישט אריינגעלאָזן, צוליבן קלענסטן חשד פון א גרענעץ־בעאמטן. לאָמיר דאָ איבערגעבן איין טראגישן פאל אזא:

עס זענען געקומען פיר סקערניעוויצער עולים: רחל שארפהארץ (באָרנשטיין) מיט איר מאן גבריאל זעלמאן און אברהם יעקב לעווקאָוויטש מיט זיין פרוי. דאָס איז געווען אָנפאנג מאי 1934. אין יפּוער פאָרט האָט מען זיי נישט אראָפגעלאָזן פון דער שיף און מען האָט געזאָגט, אז אין דריי טעג ארום וועלן זיי אויסשטייגן אין חיפה. אָבער פון חיפה איז די שיף אוועק מיט די עולים צוריק קיין אייראָפּע. די עולים האָט מען דערווייל אראָפגעלאָזן אין ציפערן. דאָרט האָבן זיי געווארט אויף א צווייטער שיף, ווײַל זיי ברענגען קיין ארץ־ישראל. פיר וואָכן זענען זיי דאָרט געזעסן און האָבן געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון די ענגלענדער, וועלכע האָבן באשלאָסן זיי צו דער־ווייטערן פון א״י־ברענגס. מען האָט זיי אוועקגעשיקט קיין טערקיי. פון דאָרט זענען זיי געפאָרן קיין גריכנלאנד, לבנון. אינמיטן דער נאכט האָבן זיי זיך אריינגעגנבעט אין לאנד־אריין, אריבערשיפנדיק־זיך דעם כנרת מיט א קליינער לאָדקע. זיי זענען אָנגעקומען קיין טבריה אין חודש יולי. דאָס גליק איז געווען גרויס: ענדלעך זענען זיי אין לאנד און פאָרן קיין תל־אביב!... אָבער דאָ האָט זיי פארהאלטן ענגלישע פּאָליציי און ארעסטירט. די מענער האָט מען אייַנגעזעצט אין דער עכּוער פעסטונג און די פרויען — אין א תפיסה אין בית־לחם. א פאָר וואָכן זענען זיי אָפּגעזעסן ביזן משפט, וועלכער האָט געלויטעט: דריי חדשים תפיסה און אריסשיקן פון לאנד. נאָך באמיאונגען פון די קרובים, האָט מען זיי אריסגעשיקט פארן טערמין. אזוי טראגיש האָט זיך געענדיקט די „עסקאפּאדע״ פון די עולים, וועלכע זענען שוין פארבליבן אין פוילן.

מיט די פיר סקערניעוויצער זענען געווען נאָך 36 פרויען און דער גרעסטער טייל פון זיי, איז שפּעטער צוריקגעקומען לגאל אין לאנד־אריין. מיט זיי זענען אויך געקומען צבי ליפשיץ און משה לאנדאו.

סוף 1935 איז די עליה געווען א פארשטארקטע. עס זענען שוין נישט געקומען קיין אייַנצעלנע, נאָר צענדליקער סקערניעוויצער, גאנצע משפחות. יעדע שיף האָט געברענגט עטלעכע סקערניעוויצער משפחות. ווען איך בין דאן געפאָרן אָפּוואָרטן מיין מוטער מיט די קינדער, האָב איך געזען נאָך צוויי סקערניעוויצער משפחות אראָפּגיין פון דער שיף.

נאָך דער איטאַליענישׂ־אביסיניישער מלחמה, זענען געקומען די אראבישע אומרוען (אפריל 1936). די מאנדאטאָרן־מאכט האָט דאן די אראבער, פאר זייערע רציחות, נאָך געגעבן א פרעמיע: עליה־פארבאָט. און דאן האָט זיך אָנגעהויבן א פארשטארקטע באוע־גונג פון עליה ב׳. די עולים האָבן שוין געהייסן „מעפּילים״ און עס האָט זיך אָנגעהויבן א קאמף צווישן אונדזערע בחורים און דער מאנדאטן־מאכט. סיי צווישן די מעפּילים, און סיי צווישן די קעמפּנדיקע ישׂראל־בחורים, וועלכע האָבן ארויסגעוויזן גבורה און

מסירת־נפש, — זענען געווען סקערניעוויצער. אזוי האָט זיך עס שוין געצויגן ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אין 1943, וועז רוסלאנד האָט געמאכט דעם אָפמאך מיטן געזעראל שיקאָרסקי אוז עס האָט זיך געשאפן א פוילישע ארמיי אין סאָוועטישן מיטל־אזיע (אנדערסעס ארמיי), האָבן זיך דאָרט א סך סקערניעוויצער פליטים מאָביליזירט, מיט דער האָפענונג, ארויסצוקריגן־זיך פון רוסלאנד אוז קומען קיין ארץ־ישראל. מיט דער פוילישער ארמיי זענען דאן אהערגעקומען די בריידער שאול אוז הערשל קריפעל. וועז מען האָט זיי פון דאנען געוואָלט אָפשיקן אויפן פראָנט, האָבן זיי זיך איבערגעטון אין ציווילע קליידער אוז זיך אויסבאהאלטן אין א קיבוץ, ווו זיי זענען שוין פארבליבן ביזן היינטיקן טאָג.

נאָך דער מלחמה, נאָך אונדזער גרויסן חורבן אין אייראָפע, האָט זיך אָנגעהויבן דער לעצטער קאפיטל פון סקערניעוויצער עולים קיין ישראל. אונדזער שארית־הפליטה פון סקערניעוויץ, די איינציקע, על־פי־נס געראטעוועטע, האָבן זיך קאָנצענטרירט אין די ד״פי־לאגערן אין דייטשלאנד אוז עסטרייך. 90 פראָצענט פון זיי זענען מיט אלע לעגאלע אוז אומלעגאלע וועגן געקומען אין לאנד־אריין אוז זענען איצט דאָ מיט אונדז.

ביזן היינטיקן טאָג קומען נאָך צוביסלעך סקערניעוויצער. אמת, נישט פון סקערניעוויץ גופא, ווו קיין יידן זענען מער נישטאָ. זיי קומען פון פראנקרייך, פון בעלגיע, פון מערב־דייטשלאנד אוז פון דער גאָרער וועלט.

עס איז שווער אויסצורעכענען אלע נעמען פון דער לעצטער עליה פון סקערניעוויצער, אָבער איך וויל כאָטש דערמאנען די, וועלכע איך קען אוז געדענק:

מירעלע ערשטער מיט איר מאן אוז דריי קינדערלעך, ישראל געצעל מיט דער פרוי, צוויי בריידער רימער, בענדער, עזריאל קוטשינסקי, זיין פרוי אוז קינדער. חיים דוד גרייעק אוז נאָך אייניקע פון די גרייעקס. חוה לעווקאָוויטש מיט איר מאן.

2

אקלימאטיזירונג אוז באשעפטיקונג

די מענטשן פון דער דריטער אוז פערטער עליה האָבן זיך שנעל צוגעפאסט צו די באדינגונגען פון לאנד. קיין גרויסע מעגלעכקייטן זענען דאן נישט געווען. נישט קיין אינדוסטרי אוז נישט קיין התישבות אין דעם פארנעם ווי היינט. כמעט אלע האָבן דאן געארבעט ביי בנין. עס האָבן געארבעט פאקלאָזע, אלס שווארצע ארבעטער זייער פיל האָבן געארבעט ביים פירן דעם זיפזיף פון ים־ברעג ביזן זיך־בויענדיקן בנין. דאן פלעגט מען זען אלימלך ראָזענבוימען אין א גרויסן הוט מיט קורצע הויזן, פירנדיק א קראָוואן קעמלען מיט זיפזיף. אהרן ראָזנבוים האָט געטראָגן די ציגל אויף די מויערן ארויף. חיים ראָגאטקא האָט געארבעט אויפן כביש (אספאלט־שאָסיי). פנחס ליבערמאן האָט געארבעט אין „סולל־בונה״, די בויי־אונטערנעמונג פון דער הסתדרות. אנדערע האָבן געארבעט אין די פרדסים.

דאָס אלץ איז געווען אין אָנהויב. שפּעטער האָבן סקערניעוויצער געזוכט תכלית און יעדער איינער האָט זיך באמיט צו איינאָרדענען אויף זיין שטייגער. יעדן האָט געצויגן צו זיין פאך, צו זיין בראנזשע. אין תל־אביב האָבן זיך עטלעכע שוסטער איינ־געאָרדנט זעלבסטשטענדיק און זיי זענען געווען די ערשטע צו ענטוויקלען דאָ זייער פאך.

נתן איצקאָוויטש האָט זיך געעפנט זיין שוסטער־וואַרשטאַט אין א קלייטל אויף אלענבי גאס. ער איז גאָנץ גיך פאָפולער געוואָרן אונטערן נאָמען „פראָפעסאָר סנדלר" און זיך דערוואָרבן א קליענטור פון די גרעסטע פערזענלעכקייטן אין ישוב. ביי אים האָבן זיך באשטעלט שיך חיים נחמן ביאליק ז״ל און דער שטאָט־פרעזידענט מאיר דיזענגאָף ז״ל. די גאנצע תל־אביבער סמעטענע האָט זיך געלאָזן ביי אים לייגן לאטעס...

טוביה לייביש רייבענבאך, יוסף קרוליצקי, פנחס פאָזנאנסקי, הערשל לעווקאָוויטש (מגיד) האָבן זיך איינגעאָרדנט ביי זייערע פאכן. לייבל בירענבוים האָט זיך געזומען צו זיין שניידעריי. אברהם משה לעווקאָוויטש האָט זיך געעפנט א סטאָלער־וואַרשטאט אין ירושלים.

אין יענער צייט האָט זיך אָנגעהויבן צו ענטוויקלען א לייכטע אינדוסטריי. די ערשטע פאבריק פון געבויגן מעבל (שטולן, וויגשטולן, מלבושים־הענגער וכדומה) האָט געעפנט אהרן לובינסקי צוזאמען מיט שמחה שפּיכלערן. די פאבריק איז געווען אן ארבעטס־פלאץ פאר עולים־חדשים און א היפש ביסל סקערניעוויצער האָבן דאָרט פאר־דינט די ערשטע פיאסטערס, איידער זיי האָבן זיך איינגעאָרדנט זעלבסטשטענדיק.

אהרן ראָזנבוים איז געווען דער הויפּט־בוכהאלטער אין „פאלאס"־האָטעל אין ירושלים. ער האָט זיך באמיט אריינצונעמען אהין צו דער ארבעט לאנדסלייט און אינגיכן איז דער גאנצער פערסאָנאל דאָרט באשטאנען פון בלויז סקערניעוויצער.

אין דער גרויסער זאָק־פאבריק „לודזיה" זענען די ערשטע פאכלייט געווען סקער־ניעוויצער. און ישראל אָרענשטיין האָט זיך שוין, פארשטייט־זיך באמיט, אז אין דער פאבריק זאָלן איינגעאָרדנט־ווערן היימישע.

ווער עס איז דאן אדורכגעגאנגען דער רוישיקער, טומלדיקער הרצל־גאס, ווו עס האָט זיך דורכגעשניטן די באן־ליניע, — האָט געקאָנט הערן א שארפן ווָאַרנונגס־פייף און א באן־ארבעטער אין א רעגירונגס־אוניפאָרם האָט אראָפגעלאָזן די שטאנגען אין ביידע זייטן באן־ליניע, אָפּצוימענדיק דעם דורכגאנג און דורכפאָר. אָט דער אוניפאָר־מירטער און סיגנאליזירנדיקער באן־בעאמטער איז געווען דוד געלצער.

און ווער עס איז באגינען געגאנגען צו דער ארבעט, האָט אָפט באגעגנט דעם אויטאָ פון דער עיריה מיטן וואסער־טאנק, וואָס האָט באשפריצט די תל־אביבער גאסן, עס זאָל קיין שטויב נישט זיין. אָט דער גאסן־באשפריצער איז געווען אונדזער פישל איצקאָוויטש. ער איז געווען דער ערשטער סקערניעוויצער אָנגעשטעלטער אין דער עיריה. ער האָט געהאָלפן א סך אנדערע אָנצוקומען אויף ארבעט אין דער עיריה. דער צווייטער איז געווען יעקב וויגאָווער. עס איז געווען א צייט, ווען ווי נאָר עס איז געקומען א סקערניעוויצער, האָבן פישל און יעקב אים באלד אריינגענומען און איינגע־אָרדנט אויף ארבעט. אזוי זענען דאָרט אריין ארבעטן משה רוסאק, ראובן גינגאָלד און

פישל שווייצער. ביים היינטיקן טאָג ווערט אונדזערן א מענטש היימיש־אנגענעם אריינ־צוקומען אין דער עיריה, ווייל עס איז כמעט נישטאָ קיין אָפּטיילונג, ווו עס זאָלן נישט ארבעטן קיין סקערניעוויצער.

סקערניעוויצער ארבעטן אין דער חברת־החשמל (עלעקטרע־געז.), צווישן זיי — יעקב שווייצער. אין דער משטרה (פּאָליציי) דינען יצחק ברזילי (זשעלאזקי), משה גרינבוים (אין נתניה), שמואל שטיינפעלד (אין ירושלים) און פיל אנדערע, אין גאנצן לאנד. סקערניעוויצער ארבעטן אין דער פּאָטשט און אין ראדיאָ. אין דער תל־אביבער ראדיאָ־אָפּטיילונג ארבעט חנוך ליבעסקינד. יצחק בוימערדער, חנוכס זון, ארבעט אויף א רעגירונגס־פּאָסטן אין ירושלים און אויף רעגירונגס פּאָסטנס איבערן גאנצן לאנד ארבעטן אונדזערע שטאָטישע.

אונדזערע לאנדסלייט האָבן אויך געשאפן די ערשטע קאָאָפּעראטיוון אין ישראל, ווי דעם „הארגז" צום ביישפּיל. דאָס איז א פאבריק וואָס ארבעט־אויס די אויטאָבוסן־וועגענער. איינער פון די גרינדער איז ישראל ליבערמאן. דורך דער צייט האָבן דאָרט געארבעט צענדליקער סקערניעוויצער. היינט צו טאָג זענען דאָרט באשעפטיקט: ישראל ליבערמאן, אברהם שפּיכלער, ירמיהו ראָזענבערג, צפורה זאקאָן, שרה פירסטנבערג און אייניקע צייטווייליקע ארבעטער.

אויך די מעכאנישע וועשעריי „לבנה" איז איינע פון די ערשטע קאָאָפּעראטיוון אין תל־אביב. די גרינדער זענען געווען שמואל קנאָפּמאכער־כפתורי און שלמה ראָט־בליט. עס האָבן דאָרט געארבעט מאשע ראָטבליט און שושנה שפּיכלער.

ראובן גאָטליב און דוד געלצער זענען געווען פון די ערשטע אָנגעשטעלטע אין דער „הסתדרות העובדים".

אין דער פּרעסע: אויסער די שוין דערמאנטע חוה לעווקאָוויטש מיט איר מאן וואָלף יאסני, וועלכע ארבעטן אין דער יידישער צייטונג „לעצטע נייעס", ארבעטן אייניקע סקערניעוויצער אין דער רעדאקציע „דבר". דער רעדאקטאָר פון דער צייטונג „אמר" איז יצחק סלע (בלוישטיין), ר' יעקב ציטרינאָווסקיס אייניקל. ער איז געווען א תלמיד פון בלוינער רב און געשמט אלס עלוי. נאָכן פארענדיקן זיין שטודיום אין דייטשלאנד, האָט ער זיך געווידמעט ליטעראטור. ער שרייבט קריטיק, איבערזעצט ווערק פון אנדערע שפּראכן און שאפט אליין אָריגינעלע. דער „אהל"־טעאטער האָט אויפגעפירט די פּיעסע, וואָס ער האָט איבערגעזעצט פון יידיש „מנדל החוכר" און זיינע אן אָריגינעלע קאָמעדיע פון ישראל־לעבן „שרגא פייביש הולך לנגב", וואָס ווערט נאָך איצט געשפּילט מיט גרויס דערפאָלג.

אין דער ערשטער „מקהלה" אין תל־אביב האָט געזונגען אונדזער יעקב לעווקאָ־וויטש. ווען דאָס טעאטער „הבימה" איז געקומען אין לאנד אריין, איז איר ערשטער דיריגענט און מוזיקאלישער לייטער געווען נחמיה וויניאווער. אין טעאטער „אהל" האָט לעצטנס געשפּילט א הויפּט־ראָל אונדזער מאניא ניסענהאָלץ. אין דעם בארימטן ארץ־ישראלדיקן סימפאָנישן אָרקעסטער (געגרינדעט פון הובערמאן) האָבן געשפּילט: ווענגער — וויאָלאָנטשעל און משה שטיגליץ — ערשטע פידל. און נאָך און נאָך, אין

פארשיידענע קולטור־צווייגן, אויף פארשיידענע קונסט־געביטן. שוין אָפגערעדט פון אונדזערע סקערניעוויצער קינדער (דער צווייטער דור אין לאנד). דער גרעסטער טייל האָט געענדיקט גימנאזיע, א סך שטודירן אין אוניווערזיטעט און זיי וועלן זיכער פאר־נעמען שיינע, בכבודיקע פלעצער אין אונדזער געזעלשאפטלעכן, פאָליטישן און עקאָ־נאָמישן לעבן.

אויך אין דער התישבות זענען מיר געווען פון די ערשטע. די מושבה „מגדיאל" איז געשאפן געוואָרן פון צען מאן, פון וועלכע פיר זענען געווען סקערניעוויצער: יהושוע גאָלדבערג, פּנחס ליבערמאן, משה טראָמפּאָלער און אברהם ליבערמאן. „מגדיאל" איז אויך געוואָרן א מקום קליטה. ווער עס האָט נישט געהאט קיין ארבעט, האָט זיך אראָפּ־געכאפט קיין „מגדיאל" און יהושוע גאָלדבערג, אלס חבר אין דער מועצה, האָט שוין עפעס געפונען פאר אים א באשעפטיקונג.

אייניקע זענען אוועק אין קיבוצים און קבוצות. יהושוע קאליקשטיין איז, קומענדיק אין לאנד אריין, גלייך אריין אלס חבר אין קיבוץ „הכובש", וואָס הייסט היינט „רמת הכובש". אויך שמואל כהן, מענדל כהנס זון, איז גלייך אוועק אין א קיבוץ, ווו ער איז ביזן היינטיקן טאָג. דזשאלאָווסקי, וועלכער איז געקומען מיט דער לעצטער עליה, האָט זיך באזעצט אין דרום פון לאנד און געוואָרן אן ערד־ארבעטער. היינט איז ער אן אמתער מושבניק. אין „כפר־חסידים" געפינען זיך די ברידער און שוועסטער וויטענבערג. אין נתניה געפינט זיך רויזע ערשטער, אין הרצליה — מרדכי האמער, אין רעננה — אברהם ליבערמאן. ער איז דאָרט אן אָנגעזעענער תושב.

אויך אין מסחר, אין אלע בראַנזשעס, האָבן סקערניעוויצער ארויסגעוויזן זייער איניציאטיוו. א גרויסער טייל פאַרמאָגט היינט שיינע געשעפטן אין תל־אביב, רמת־גן, ירושלים, פתח־תקוה, חיפה און אנדערע שטעט. סקערניעוויצער קענען דיר פארזאָרגן מיט אלעם נויטיקן: ווילסטו מאכן א פאָליסע און זיך גוט פארזיכערן? — וועגד זיך צו זאב זיידע. ער איז פון די ערשטע אגענטן אין תל־אביב. דארפסטו האָבן לאָמפּן, אינסטאלאציעס, עלעקטרישע כלים, קיכן, אָדער פאריכטן דיין וועגטילאטאָר, ראדיא, פרידזשידער? — כאפ זיך אריין אין געשעפט פון לייבל צודקאָוויטש אין רמת־גן. נאָר לייבל צודקאָוויטשן זאָלסטו דאָרט נישט זוכן, דו וועסט אים נישט געפינען. געפינען וועסטו נאָר אן אריה צדקוני, מיט וועלכן דו קענסט אויך רעדן היימיש... טאָמער ווילסטו אן עלעגאנטן אנצוג, זאָלסטו נישט גיין צו קיין אנדערן, נאָר צו יוסף פערשטנבערג. ווילסטו א פאָר באקוועמע שיך, גלייך פון דער פאבריק־ארויס? נאָכוואָס זאָלסטו בלאָנ־דזשען? — גיי גלייך צו חיים ניימאן. פון קאָפּ ביז די פיס וועלן דיר סקערניעוויצער באקלייידן. זיי וועלן דיר אריינשטעלן מעבל, אייניריכטן די ווינונג און זי פארזיכערן. דאָס זעלבע — מיט עסן און טרינקען, מיט ליטעראטור, קונסט און פאַרווייַלונג.

3

ה ג נ ה

די הגנה איז כמעט אלט אזופיל, וויפל דער יישוב. מען האָט זיך נישט געקאָנט באזעצן אויף באָדן, אָן א שמירה, אָן א באוואָפנטער באוואכונג. די ערשטע צייט האָט נאָך די „הגנה" נישט געטראָגן דעם שפעטערדיקן כאראקטער, וואָרעם אויך די אראבישע אָנפאלן האָבן דאן נישט געטראָגן קיין פאָליטישן כאראקטער, נאָר האָבן אויסן־גענומען בלויז רויב, גניבה. די ערשטע סקערניעוויצער, וואָס האָבן זיך אקטיוו באטייליקט אין דער „הגנה", זענען די וועלכע האָבן זיך באזעצט אין מגדיאל. באלד די ערשטע נאכט האָט מען דאָרט געמוזט אוועקשטעלן א באוואָפנטע שמירה. פינטשע ליבערמאן, יהושע גאָלדבערג און משה טראָמפאָלער זענען במשך א קורצער צייט געוואָרן ספעציאליסטן אויף געווער. יעדער סקערניעוויצער וואָס האָט זיך באזעצט אין א מושבה, איז דאן אויטאָמאטיש אריין אין דער „הגנה". דאָס איז געווען די ערשטע צייט, ווען די „הגנה" איז נאָך נישט געווען אָפיציעל דער גרויסער, אָרגאניזירטער פארטיידיקונגס־כוח פון ישוב.

בעת די „געשעענישן" פון 1929, ווען די אראבישע אָנפאלן האָבן אָנגענומען א פאָליטישן כאראקטער און די מאנדאטן־מאכט האָט זיי געשטיצט, — האָבן כמעט אלע סקערניעוויצער אין ארץ־ישראל זיך באטייליקט אין די קאמפן.

מקור־חיים איז א שכונה נעבן ירושלים און איינער פון אירע גרינדער איז געווען אהרן ראָזנבוים. זיין הויז איז באלד געוואָרן דער צענטער פאר אלע שכונה־ענינים, פון וועלכע „שמירה" האָט פארנומען דעם אויבנאָן. אהרן ראָזנבוים האָט זיך און זיין פאמיליע געשטעלט אין געפאר, איבערגעבנדיק זיין שטוב פאר דער „הגנה". די קינדער זיינע האָבן זיך געלערנט אומגיין מיט געווער און הייבט זענען זיי מומחים אויף דעם געביט. בעת די אומרוען אין 1929 איז מקור־חיים געווען אָפגעשניטן פון ירושלים און האָט פארמאָגט ווייניק געווער. פאר דורכפירן געווער האָט גערדאָט טויט־שטראָף. אָבער קיין ברירה איז נישט געווען און אהרן ראָזנבוים האָט געשיקט זיין טאָכטער בתיה, א יונג מיידל, וועלכע האָט אונטער די קליידער געבראכט דאָס נויטיקע געווער. זיין זון, משה, איז דאן געלעגן מיט נאָך א צוויי בחורים אין פעלד, הינטער דער שכונה, גרייט אויפצונעמען א קאמף. לאנג וואָרטן האָבן זיי נישט באדארפט. א מחנה פון א פאָר הונדערט אראבער איז באפאלן מקור־חיים און אָט די פאָר יינגלעך, מיט משה ראָזנבוים בראש, האָבן אָפגעשטויסן זייער אָנגריף.

נאָך די געשעהענישן פון 1929, האָבן שוין כמעט אלע סקערניעוויצער געהערט צו דער „הגנה". עס זענען געווען פאלן ווען אין דער „הגנה" זענען געווען די עלטערן מיט זייערע קינדער, די מענער מיט זייערע פרויען. גאנצע משפחות. אין די בלוטיקע יאָרן 1936—1939 האָבן שוין סקערניעוויצער געבילדעט א גרויסע מחנה „הגנה"־קעמפער. פארשטייט־זיך, אז די „הגנה" איז געווען אן אומלעגאלע, אן אונטערערדישע אָרגאניזאציע און אייגער האָט זיך געהיטן פארן אנדערן. אָבער אז מען איז זיך צוואמענ־

געקומען אויף א „פעולה" (קאמפס־אופגאבע), האָט מען געטראָפן באקאנטע פנימער...

בעת די אומרוען, איז אויך געווען א צייט, וען די ענגלענדער האָבן, אומאָפיציעל, אנערקענט די „הגנה". עס האָט זיך דאן געשאפן א הילפס־פאָליצייי, וועלכע האָט געהאָלפן דער אָפיציעלער פאָליצייי אין דער שמירה. קיין געהאלט האָט די יידישע הילפס־פאָליצייי נישט באקומען און אויך דאָס געווער איז זיי געגעבן געווארן צום גיין אויף שמירה און באלד נאָכן צריקקערן־זיך, האָט מען דאָס געווער געמוזט אָפגעבן. אין אָט דער הילפס־פאָליצייי האָבן געדינט א סך סקערניעוויצער. נתן באָרנשטיין ז״ל האָט דריי מאָל א וואָך דערפילט זיין אויפגאבע אין שכונת־התקוה. יעקב שווייצער איז עטלעכע יאָר געווען שוטר אין גדרה. שמואל שטיינפעלד און משה גרינבוים זענען ביזן היינטיקן טאָג אין דער משטרה. לייבל צודקאָוויטש, יאָסל און משה לאנדאָ און אנדערע זענען געווען שומרים און אקטיוויע „הגנה"־חברים אין רמת־גן. ישראל ליבערמאן, פישל שווייצער, גושיא זאקאָן, קאשא רימער, שרה פירסטנבערג, האָבן געטריי און איבערגעגעבן אויסגעפירט אלע אויפגאבן, וואָס די „הגנה" האָט אויף זיי ארויפגעלייגט.

נאָך דער מלחמה, אין דער „בעווין־עפאָכע", זענען אויסער „הגנה" געווען אויך אנדערע אונטערערדישע קאמפס־אָרגאניזאציעס, אין וועלכע סקערניעוויצער האָבן אנטייל גענומען. שבתאי ראָזנבוים, טוביה לייביש רייבענבאכס צוויי זין, שמואל לייזער סענאל און אנדערע האָבן דאן געהערט צום אצ״ל. לוי פערקאל, דעם סעקרניעוויצער רבס אייניקל, משה פירסטנבערג און, להבדיל בין החיים — פישל פירסטנבערג ז״ל, האָבן געהערט צו לח״י.

צו־הילף די קעמפנדיקע אָרגאניזאציעס איז געקומען דער „מגן־דוד אדום", אין וועלכן עס האָבן מיטגעארבעט פיל סקערניעוויצער, וועלכע האָבן פריער דורכגעמאכט א ספעציעלן קורס. פארבליבן אקטיוו זענען: טוביה לייביש רייבענבאך, ישראל ליבערמאן און פישל שווייצער.

אזוי האָבן סקערניעוויצער אנטייל גענומען אין פארשיידענע געביטן פון לאנד־פארטיידיקונג, ביז דער באפרייאונגס־מלחמה אין 1947.

4

„ארגון יוצאי סקרניביץ" — אונדזער לאנדסמאנשאפט־ארגאניזאציע אין ישראל

סקערניעוויץ איז תמיד געווען געזעלשאפטלעך און אָרגאניזאציע איז אונדזערע אין אייגנשאפט פון דער אלטער היים. אָבער אויב אונדזערע לאנדסלייט אין אמעריקע האָבן זיך אָרגאניזירט, אויס עלנט, בענקשאפט און סענטימענט פאר דער אלטער היים, — האָבן זיך די סקערניעוויצער אין ישראל אָרגאניזירט, כדי צו ברענגען סקערניע־ויצער קיין ארץ־ישראל...

געווען איז דאָס אין יאָר 1925, ווען די סקערניעוויצער באוועגונג „שדה וכרם" האָט געשיקט איר דעלעגאציע (שפּיכלער, באַרנשטיין, זעלמאן) אייקויפן באַדן פּאר א סקערניעוויצער קאָלאָניע אין ארץ־ישראל. פּארווירקלעכן דעם פּלאן האָבן קודם־כל געדארפט די סקערניעוויצער, וועלכע זענען שוין דאָ געזעסן און צו דעם צוועק איז געשאפן געוואָרן דער „ארגון". די גרינדונגס־פּארזאמלונג איז פּאָרגעקומען אין דער ווינונג פון חיים ראָגאטקא. עס האָט זיך באטייליקט די דעלעגאציע פון דער היים און אלע אונדזערע לאנדסלייט אין ישראל. אין שפּיץ פון אויסגעוויילטן קאָמיטעט איז דאן געשטאנען וועלוול זיידע. אין דער צייט פון גרויסן קריזיס, האָט זיך דער „ארגון" באמיט צו שטיצן מאטעריעל די, וועלכע האָבן זיך אין דעם געוויטיקט.

אין יאָר 1932 האָט זיך אין לאנד אָנגעהויבן אן אויפלעבונג און ווילשטאנד. דאָס האָט באוויזן אונדזערע סקערניעוויצער אָנצוהויבן א נייע טעטיקייט. עס איז גערופן געוואָרן א פּארזאמלונג אין דער דירה פון וואגנערן. ראובן גאָטליב איז געווען פּאָרזיצער. עס איז דאן געשטאנען די פראגע צו שאפן אין ארץ־ישראל א צענטראלע פון סקערניעוויצער אין דער וועלט. מיר האָבן געפּלאנט, אז אויסער לאָקאלע שטיצע, זאָלן מיר דערמעגלעכן סקערניעוויצער צו קומען אין לאנד אריין. אין דעם ויכוח האָבן אנטייל־ געמומען זאב זיידע, שלמה ראָטבליט, אהרן ראָזענבוים, לייבל צודקאָוויטש, יצחק בוימ־ ערדער און מאיר באַרנשטיין. עס איז אויסגעוויילט־געוואָרן א פּארוואלטונג פון פּאָלגנדע פינף מאן: ראובן גאָטליב, לייבל צודקאָוויטש, שלמה ראָטבליט, זאב זיידע און יצחק בוימערדער. די פּארוואלטונג האָט געפירט א שיינע טעטיקייט. עס איז דורכ־ געפירט געוואָרן א זאמל־אקציע צווישן סקערניעוויצער אין לאנד און געהאָלפן נויט־ באדערפטיקע. אָבער עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען אלץ מער סקערניעוויצער און עס זענען אויפגעקומען נייע פּראָבלעמען. די פּארוואלטונג האָט דאן געפונען א פּארזאמלונג אין זאל פון דער פּאָלקס־שול אויף אלענבי־גאס (ווו עס איז שפּעטער געווען דער ועד הפועל פון דער הסתדרות) אין תל־אביב. דאָס איז שוין געווען אין יאָר 1933, די צייט פון דער פּארשטארקטער עליה, און עס זענען צו דער פּארזאמלונג געקומען א סך נייע עולים. פּאָרזיצער איז דאן געווען זאב זיידע. אויפן טאָג־אָרדענונג זענען געשטאנען בלויז עליה־פּראגן און עס זענען אָנגענומען געוואָרן אייניקע באשלוסן, צו העלפן אומ־ פּארמעגלעכע עולים מיט רייזע־הוצאות און זיי איינאָרדענען אין לאנד.

אין 1945, נאָכן גרויסן חורבן, האָבן אָנגעהויבן קומען די איינציקע, על פּי נס געראטעוועטע סקערניעוויצער, וועלכע האָבן זיך געוויטיקט אין דרינגנדער הילף. די אלט־איינגעזעסענע סקערניעוויצער אין ישראל האָבן זיך תיכף אריינגעוואָרפן מיט לייב־און־לעבן אין א זאמל־אקציע. ישראל ליבערמאן און הערשל פּירסטנבערג זענען ממש געאנגעגן צו אונדזערע לאנדסלייט, פון הויז צו הויז. עס איז געשאפן געוואָרן א סומע, מיט וועלכער זיי האָבן געהאָלפן די נייי־געקומענע. מען האָט אָבער איינגעזען, אז די זאמל־און פּארטיילונגס־אקציע דארף דורכגעפירט־ווערן אָרגאניזירט און נישט פּריוואט.

מיר האָבן אויך דערפילט א באדערפעניש איינצוֹאָרדענען אן אזכרה־אָוונט

נאָך אונדזערע קדושים. די איניציאטיוו האָבן געגומען אויף זיך הערשל ליפשיץ און אברהם שפיכלער. די „אזכרה" איז פאַרגעקומען אין יאָר 1947 אין זאל פון מגן־דוד־אדום אין תל־אביב. דער זאל איז געווען פול. דעם טכס־אזכרה האָט געמאכט יעקב לעווקאָוויטש. נאָכן „אל מלא רחמים", איז מען אריבער צו אָרגאניזאציאָנעלע פראגן. עס זענען אויך געשטאנען די פראגן וועגן דירות, באשעפטיקונג פאר דער געקומענער שארית־הפליטה אונדזערער און וועגן שיקן שטיצע די, וועלכע וואלגערן זיך נאָך אויף דער בלוטיקער, פארשאָלטענער ערד. עס איז אויסגעוויילט־געוואָרן א קאָמיטעט אין וועלכן עס זענען אריין: צבי ליפשיץ (פאַרז.), אברהם שפיכלער, טוביה רייבענבאך, יעקב לעווקאָוויטש און מאיר לעווענבערג. דער קאָמיטעט איז געשטאנען אין פארבינדונג מיט סקערניעוויצער לאנדסלייט און לאנדסמאנשאפטן אין דער וועלט. פון די סקערניע־וויצער אין אמעריקע איז דערהאלטן־געוואָרן א פילם, וואָס איז פאָטאָגראפירט־געוואָרן אין סקערניעוויץ אין 1947.

וועג עס האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער באפרייאונגס־מלחמה איז, פארשטייט־זיך, אריינגעטראָטן א שטילשטאנד אין דער טעטיקייט פון דעם „ארגון". די טעטיקייט איז

אל מלא רחמים

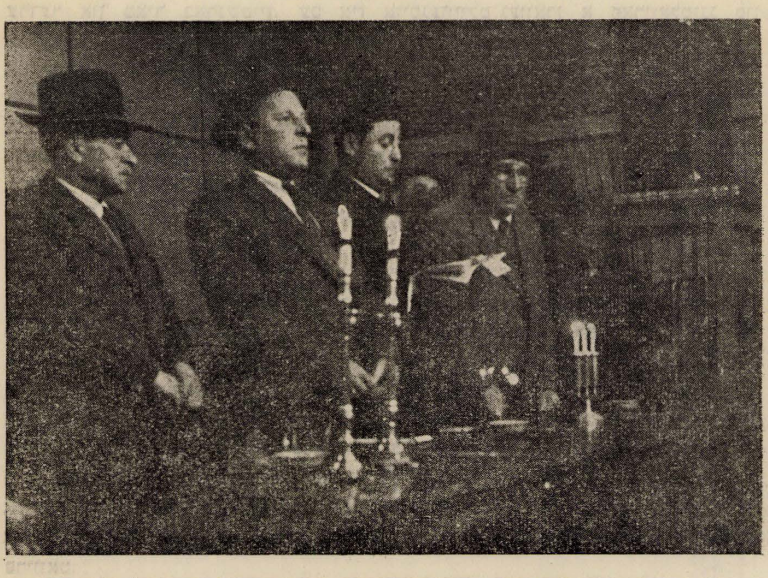

פון רעכטס: טוביה לייבוש רייבענבאך, דער חזן, מאיר שארפהארץ און יצחק גינגאָלד.

באנייט־געוואָרן ערשט אין יאָר 1951, ווען ישראל ליבערמאן האָט גערופן א באראטונג פון א צוואנציק שטאָטישע צו זיך אין זיין וווינונג. אין דער באראטונג האָבן אנטייל גענומען: אהרן ראָזנבוים, בן־ציון האוז, צבי ליפשיץ, אברהם שפיכלער, פנחס ליבערמאן, מענדל רימער, חיים ניימאן, פישל שווייצער, ישראל שעראקאָוויאק, מלכה שטיינפעלד, יוסף לאנדאו, מאיר באָרנשטיין און יעקב לעווקאָוויטש. עס איז ווידער געווען דער יאָר־צייט נאָך אונדזער אויסגעקוילעטער קהילה און מען האָט געדארפט צוגרייטן א יזכור־אָוונט. אדורכגעפירט האָבן עס די חברים: ישראל ליבערמאן, מאיר באָרנשטיין, לייבל צודקאָוויטש, יעקב לעווקאָוויטש און אברהם שפיכלער. אויף די זיצונגען האָבן זיך באטייליקט אהרן ראָזנבוים פון ירושלים און בן־ציון האוז פון חיפה. אלס דעם טערמין פון יזכור־אָוונט האָבן מיר באשטימט די דאטע פון דער סקערניעוויצער אויסזידלונג, ט״ז שבט.

עס האָט זיך פארזאמלט אן עולם פון איבער פיר הונדערט סקערניעוויצער, כן ירבו. דעם פאָרזיץ האָט געפירט מאיר באָרנשטיין. וועגן לעבן אין געטאָ האָט דערציילט ישראל געצעל. א חזן האָט אָפגעריכט די אזכרה און ר׳ מאיר גאָלדבערג האָט געזאָגט קדיש. פון זאל האָט זיך געהערט א וויינען און א ספאזמאטישער שליוכצן. ר׳ מאיר אליין האָט געכליפעט און צוליב די שטיקנדיקע טרערן, געמוזט מאכן הפסקות אין קדיש־זאָגן.

א באזונדערע אזכרה איז געמאכט געוואָרן פאר אונדזערע טייערע ברידער, זין און טעכטער, געפאלענע אין ישראל אין דער באפרייאונגס־מלחמה. נאָכדעם האָט געזאָגט

די אזכרה אין זאל פון „בית־החלוצות", תל־אביב צו וועלכער
עס זענען געקומען ביי 400 בני־עיר

פרעזידיום ביים יזכור־אָוונט

פון רעכטס: בן־ציון האוס, טוביה לייבוש רייבענבאך, ישראל ליבערמאן, אהרן ראָזענבוים (רעדט), מאיר שארפהארץ, יעקב לעווקאָוויטש, אנשל אבראמאָוויטש, לייבל צודקאָוויטש.

קדיש ר׳ מרדכי יודל איינפעלד פון ירושלים. אן אינטערעסאנטן רעפעראט האָט דאָן געהאלטן דער שרייבער וואָלף יאסני. עלעקטריזירט איז דער עולם געוואָרן, ווען מיר האָבן דעמאָנסטרירט דעם פילם, אויף וועלכן מיר האָבן געזען די היימישע גאסן און געסלעך אין סקערניעוויץ, דעם חורבן פון אונדזער קהילה קדושה און דאָס ברענגען צו קבר־ישראל 47 קדושים אונדזערע.

צום סוף איז געווייזלט געוואָרן א נייע פאַרוואַלטונג פון 9 פערזאָן און צוויי קאַנדידאַטן: אנשל אבראמאָוויטש, בן־ציון האוס, אהרן ראָזענבוים, לייבל צודקאָוויטש, ישראל ליבערמאן, טוביה רייבענבאך, מאיר באָרנשטיין, חוה לעווקאָוויטש, מירעלע ערשטער. די קאַנדידאַטן זענען געווען מלכה שטיינפעלד און יעקב לעווקאָוויטש.

אויף דער ערשטער זיצונג איז באשלאָסן־געוואָרן ארויסצוגעבן דעם ספר־סקערניעוויץ, אלס דענקמאָל אונדזער חרובער קהילה קדושה. עס איז אויסגעוויילט געוואָרן א קאָמיסיע, וואָס זאָל זיך פארנעמען מיט די ענינים פון ספר־סקערניעוויץ און אין דער קאָמיסיע זענען אריין לייבל צודקאָוויטש און אהרן ראָזענבוים.

אויף ל״ג־בעומר 1952 האָבן מיר צוגעגרייט א צוואמענפאָר פון אלע סקערניעוויצער, מיט א רייכן קינסטלערישן פראָגראם, אויסגעפירט דורך אייגענע כוחות. געעסנט

די פארזאמלונג האָט מאיר באַרנשטיין. איבערגעבנדיק דעם ציל פון דעם צוזאמענפאָר: ארויסצוגעבן דעם ספר־סקערניעוויץ און צו שאפן א גמילות־חסד־קאסע. ער האָט די צוויי פאָרשלאגן געשטעלט צו אָפשטימונג. פאר דער אָפשטימונג האָבן רעפערירט: בן־ציון האוז, וועגן דער נויטוועגדיקייט צו שאפן א גמילות־חסד־קאסע און אהרן ראָזענבוים — וועגן יזכור־ספר.

לייבל צודקאָוויטש האָט פאָרגעלייגט דעם פלאן פון יזכור־ספר, וואָס ער אליין האָט שוין געהאט צוגעגרייט, דעם אויסזען, כאראקטער און אָפטיילונגען.

דער ישׂראלדיקער רעדאקציע־קאָמיטעט פון „ספר־סקערניעוויץ"

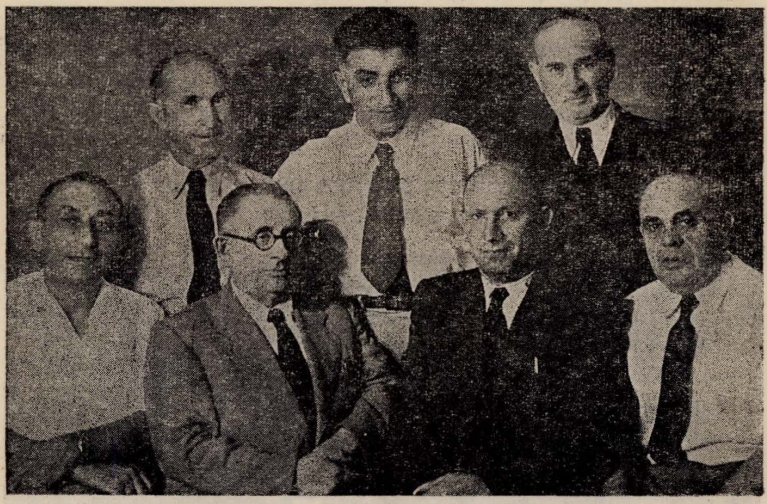

שטייענדיק פון רעכטס: שמחה שפיגעל, אברהם שפיכלער, בן־ציון האוז.
זיצנדיק: אנשל אבראמאָוויטש, לייבל צודקאָוויטש, אהרן ראָזענבוים, ראובן גאָטליב.

עס האָט זיך ענטוויקלט א לעבעדיקע דיסקוסיע, נאָר וועלכער עס איז באשלאָסן־געוואָרן ארויסצוגעבן דעם ספר און עס זענען וועריר־געוואָרן און צוגעקאָפּטירט־געוואָרן פרישע כוחות אין רעדאקציע־קאָמיטעט פון ספר־סקערניעוויץ. לייבל צודקאָ־ויטש און אהרן ראָזענבוים אלס רעדאקציע־קאָלעגיע און זיי צו־הילף: אברהם שפיכלער, שמחה שפיגעל, עזריאל קוטשינסקי און ראובן גאָטליב.

אין קינסטלעריש טייל זענען אויפגעטראָטן: משה שטיגליץ, דער באוווסטער פידלער; חיים דויטשס איידעם, א באוווסטער זינגער און חזן: משלה קראוס; און דער בארימטער ארטיסט־רעציטאטאָר יעקב מאנסדאָרף ז"ל.

נאָכן צוזאמענפאָר, האָט דער קאָמיטעט באשלאָסן, זיין גאנצע טעטיקייט צו ווידמען דעם ספר־סקערניעוויץ און מיר האָבן טאקע אָנגעהויבן די ריכטיקע שווערצע ארבעט. די רעדאקציע־קאָמיסיע האָט פארנאנדערגעשיקט בריוו און אויפרופן צו אלע סקערניעוויצער אין דער וועלט און אויפגעשטעלט בוך־קאָמיטעטן. דער ענין איז נישט צוגעגאנגען לייכט. עס זענען געווען סקעפטיקער, צווייפלער, אפילו צווישן אונדזערע אייגענע. אָבער לייבל צודקאָוויטש האָט זיך פארעקשנט צו פארווירקלעכן די אידיי און מיט זיין גלויבן, ענערגיע און אונערמידלעכער ארבעט, האָט ער די זאך אדורכגעפירט.

אין 1953 איז ווידער אייניגעאָרדנט־געוואָרן אן אזכרה־אָוונט. נאָכן חזן האָט געלייענט לייבל צודקאָוויטש מעניני־דיומא, יעקב לעווקאָוויטש האָט פאָרגעלייענט א יזכור. עזריאל קוטשינסקי האָט דערציילט פון דער נאצישער תקופה אין סקערניעוויץ. מיטן באהאנדלען אָרגאניזאציאָנעלע פראגן, האָט זיך דער אָוונט געשלאָסן.

די יזכור־אָוונטן זענען געוואָרן ביי אונדז א שטענדיקע, א יאָר־יערלעכע טראדיציע. אלע סקערניעויצער וואָרטן אויף דער דאטע, ווען עס קומען זיך צוזאמען שטאָ־

לייבל צודקאָוויטש איז מקבל־פנים דעם חבר ישראל העללער, דעם גאסט פון אמעריקע

פון רעכטס: פריידע שארפהארץ (געצעל), מאיר שאפהארץ, חוה לעווקאָוויטש, בן־ציון האוס, טוביה לייבוש רייבענבאָך, לייבל צודקאָוויטש (רעדט), דער גאסט ישראל העללער, אנשל אברָאמאָוויטש, אהרן ראָזענבוים, יעקב לעווקאָוויטש, ישראל ליבערמאן.

א גרופּע סקערניעוויצער יידן אין ישראל

שטייענדיק פון רעכטס: **פנחס ליבערמאן און לייבל צודקאָוויטש.**
זיצנדיק: **איטשל ליפשיץ, אהרן ראָזענבוים, מרים זיידע און וועלוול זיידע.**

מר. ישראל העללער צווישן די סקערניעוויצער אין ישראל

זיצנדיק פון רעכטס: **לייבל צודקאָוויטש, ישראל העללער, אנשל אבראמאָוויטש, אהרן ראָזענבוים, יעקב לעווקאָוויטש, שמחה שפּיגעל, ליבע (אהובה) צודקאָוויטש (באַרנשטיין).**
שטייענדיק: **א קוזינע פון ישראל העללער, וועלוול געצלאָוויטש, שמעון אינאָולאָצקי, טשארנע פּאָזנאנסקא (קישקע), עזריאל קוטשינסקי.**

טישע פון גאנצן לאנד און מען טרעפט־זיך און מען שמועסט־זיך אדורך. די לעצטע צוויי יזכור־אָונטן, 1954 און 1955 זענען געשטאנען אונטערן צייכן פון ספר־סקערניעוויץ.

סוף 1954 איז געקומען צו אונדז א פאָרשטייער פון די סקערניעוויצער אין אמעריקע, מר. ישראל העללער, מיט דער שליחות אונדז צו העלפן מאטעריאל, ארויסצוגעבן דעם ספר.

מיר האָבן איינגעאָרדנט א גלעזל טיי פארן גאסט, אויף וועלכן מיר האָבן אויך איינגעלאדן אלע סקערניעוויצער אין ישראל. לייבל צודקאָוויטש האָט דעם גאסט באגריסט אין נאָמען פון דער רעדאקציע־קאָמיסיע. אהרן ראָזענבוים — אין נאָמען פון די סקערניעוויצער אין ירושלים. בן־ציון האוס — אין נאָמען פון די סקערניעוויצער אין חיפה. אין נאָמען פון ארגון — מאיר באָרנשטיין.

דער אָוונט איז געווען פאר אונדז ממש א יום־טוב. ערשטנס דערפאר, וויל דאָס איז אָנגעקניפט־געוואָרן אן ענגער קאָנטאקט צווישן אונדזער ארגון און דער אמעריקאנער לאנדסמאנשאפט. און די צוויי גרעסטע סקערניעוויצער לאנדסמאנשאפטן וועלן, פון היינט־אָן ארבעטן צוזאמען און זיך באמיען צו לייזן געמיינזאם פראגן, וואָס אינטערעסירן יעדן סקערניעוויצער אין דער גאָרער וועלט. צווייטנס: עס ווערן ענדלעך באזייטיקט אלע שווערקייטן, איבערהויפט — די מאטעריעלע און אונדזער דריי־יעריקער טרוים, ארויסצוגעבן דעם ספר־סקערניעוויץ, וועלכע פארווירקלעכט.

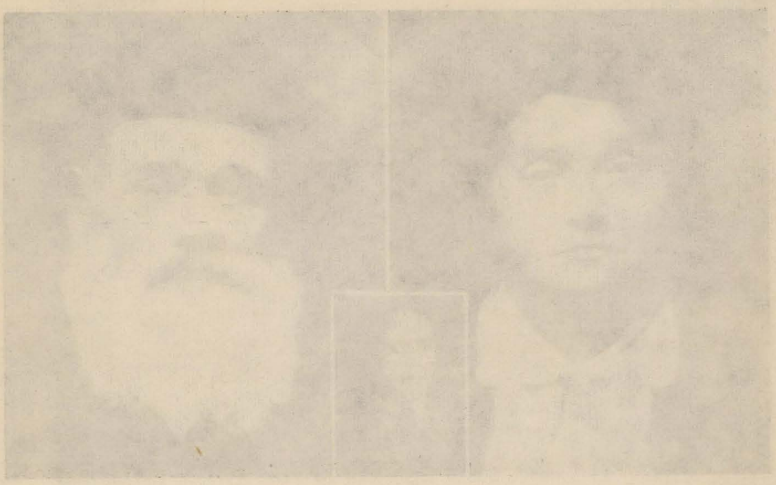

אונדזערע טייערע און
אומפארגעסלעכע
(נעקראָלאָגן)

ר׳ יצחק יעקב
בן פרץ אבראמאוויטש (רבילע)

הערש־דוד
פאניע

צימע בת ר׳ אשר אנשל
פינטשעווסקי (רביצן)

אונדזערע טייערע, אומפארגעסלעכע עלטערן און ברודער

זכרונם לנצח

אנשל און הענע אבראמאוויטש (ישראל)
ישראל־יחיאל און צביה (ניו־יארק)

*

דעם הי״ליקן אנדענק פון מיין מארטירער־משפחה

מיינע טייערע עלטערן
דוד הערש און חייה דבורה אינאוולאצקי
(אבראמאוויטש)

מיינע פארצוקטע, טייערע
שוועסטערלעך
רבקה־רייזל, שרה־בלימע און דאבע־אסתר

איך וועל אייך קיינמאל נישט פארגעסן

שמעון אינאוולאצקי (ישראל)

דעם ליבטיקן אנדענק

פון
אונדזערע ליבע פארשטאָרבענע עלטערן:
ר' דודל בן אברהם זעליקם
און
רויזע־לאה בת דוד צבי מוסטער
און אונדזערע טייערע שוועסטערס
און שוואָגערס:
חייה גרייעק און איר מאן נחמן־דוד
שיינדל מיט איר מאן
בריינע
פייגעלע מיט איר מאן מענדל שפירא
און זייערע קינדערלעך.

אומגעבראכט־געוואָרן דורך די גרעסטע רוצחים אין דער וועלט־געשיכטע,
די היטלער־קאניבאלן י"ש.

הענע און אנשל אבראמאָוויטש־מוסטער (ישראל)
יחיאל און פייגע־אסתר מוסטער (ניו־יאָרק)

דעם ליכטיקן אָנדענק פון אונדזער
טייערן איידעם

אהרן לעוונטאל

געבוירן אין זשיראַרדאָוו
אומגעקומען אין ווארשעווער געטאָ אין 1942

מיר גיבן דעם נעקראָלאָג אלס מצבה
אויף דיין אומבאקאנטן קבר

שעפסל קאליקשטיין
און פאמיליע

זכור

מינדל, נעמי, ישעיה, אנשל, רויזע, און ליבע־נעכע

ר׳ ישראל יחיאל בלאט
(גאלדשמידט)

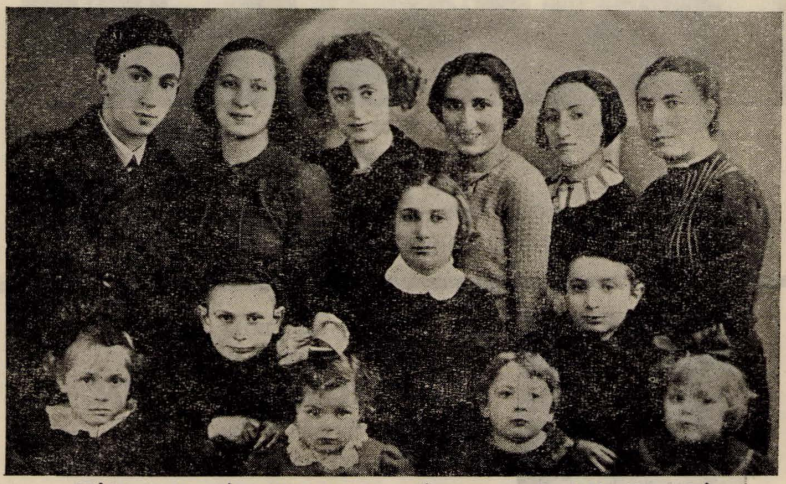

ליבע, שרה, הענע, צפורה, שיינדעלע, משה מיט שוועסטערלעך און ברידערלעך
רויזעס, נעמיס און מינדלס קינדער

מיין גאנצע משפחה, וואס איז אומגעקומען דורך די נאצישע רוצחים י״ש

ישעיה, פערל, שיינדעלע און
חייהלע בלאט (ניו־יארק)

ז כ ו ר

אונדזער אומגעקומענער משפחה

מיין טייערן פאָטער, דעם ערלעכן ייִד און הייסן געראר חסיד

ר׳ דוד לאנדא

און מיין האַרציקער מוטער

ר ו י ז ע

מיין שוועסטער **רחל** און איר מאן **יונה זשעלאפסקי**

מיין ברודער **פישל** און זיין פרוי **חייה־גיטעלע (שוואַרץ)**

מיין שוועסטער **שרה** און איר מאן **דוד הימלפארב** און קינד

מיין שוועסטער **טויבע** און איר מאן **פישל ווייגבערג** און קינדערלעך

מיין פעטער, דעם שיינעם בעל־תפילה **אין געראר שטיבל,**

הענעך שטשופאק, זיין פרוי **טויבע** און טאָכטער **בריינדל**

זאָל דער דף דינען אלס א

מ צ ב ה

אויף זייערע טייערע אומבאקאנטע קברים

משה לאנדאָ און פרוי דאָבא

און קינדערלעך (ישראל)

מיר וועלן קיינמאל נישט פארגעסן

אונדזער שוועסטער **אלטע פּינטשעווסקי** מיט אירע קינדער:
רבקה, ברכה, בינעריזיל און **ישעיהו־מאיר**

אומגעקומענע צוזאמען מיט די זעקס מיליאָן קדושים וטהורים
אין יאָר 1942, אין וואַרשעווער געטאָ.

משה און חנה־סימע פּינטשעווסקי (ניו־יאָרק)

דעם הייליקן אָנדענק פון אונדזערע עלטערן
מענדל און **חנה־דבורה אינדיק**
געבוירן אין סקערניעוויץ, געשטאָרבן אין עליזאבעט (ניו־דזשוירסי)

און די הייליקע מארטירער — אונדזער זיידע און פעטער
שלמה און **פיניע אינדיק**
געבוירן אין סקערניעוויץ און אומגעקומען דורך די נאצישע י"ש אין געטאָ פּיעטריקאָוו

די קינדער:
יחזקאל און שרה אינדיק (עליזאבעט, ניו־דזשוירסי)

יזכור

אונדזער פארשניטענער משפחה
וואס האט געטיילט דעם גורל
מיט די זעקס מיליאן
קרבנות פון נאציזם

כבוד זייער חיילישן אנדענק!

חיים און משה-בונם פרענקעל
(אויסטראליע)

רחל שטיינפעלד

ר' יצחק שטיינפעלד

רבקה לובינסקי (שטיינפעלד)

מלכה לוי (לובינסקי)

מיר טרויערן

נאך אונדזערע אומפארגעסלעכע

מוטער, שוועסטער

זיידע און באבע

אורין, חוה, אליעזר, דוד, חיים און רחל לובינסקי
מלכה און אהרן טילבור (שטיינפעלד)
אביגדור און מלכה שטיינפעלד

(ישראל)

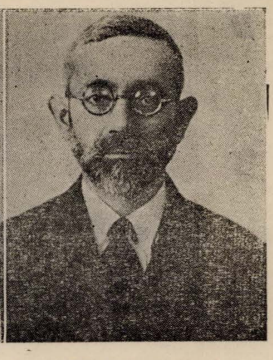

ר׳ איכל שטיינפעלד

ביילע שטיינפעלד

יאָסל שטיינפעלד

רבקה שטיינפעלד

ר׳ לייביש שטיינפעלד

זכרונם לברכה

שלמה און חוה־צירל ראָטקליין
(שטיינפעלד)

חוה אשת אָשש ע
סטעמפעלבערג

אין טיפן טרויער
נעבליבענע:

מלכה און אהרן טילבור (שטיינפעלד)
אביגדור און יוכבד שטיינפעלד
מלכה און מלך לענגער (שטיינפעלד)
אורין, חוה אליעזר, דוד, חיים,
און רחל לובינסקי (ישראל)

משפחת עדו

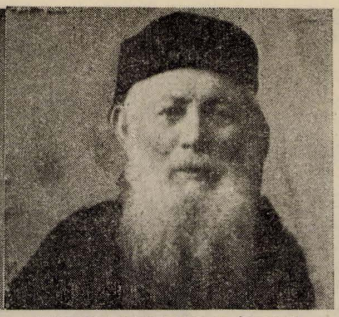

ר' יחיאל בן שרגא הכהן ליבערמאן

מרים, אשת ר' יחיאל ליבערמאן

אהרן בן ר' יחיאל ליבערמאן

פערל צינה,
אשת ר' אהרן ליבערמאן

חנהלע בת ר' יחיאל
אשת ר' אפרים ליבערמאן

ישראל בן ר' יחיאל ליבערמאן

נחמה בערגער, בת ר' יחיאל

פוחס בן שרגא ליבערמאן

עס טרויערן:

ברכיהו ליבערמאן און משפחה (חדרה)
רחל לאמדאן-ליבערמאן (תל-אביב)
דוד בערגער און טעכטער (רמת-גן)
משה ברוך ליבערמאן (תל-אביב)

אירענא ליבערמאן (ניו-יארק)
הינדע האזע-ליבערמאן (ניו-יארק)
ריווטשע פארמאן-ליבערמאן (ניו-יארק)

צ' צום ליבטיקן אנרענק ע'

פון אונדזער טייערן פאָטער, דעם קלוגן ייד און גרויסן חובב־ציון

דעם באַווסטן שטאָט־עסקן

ר' אפרים ליבערמאן

געבוירן אין אפריל 1874, נפטר־געוואָרן אין ווארשעווער געטאָ, סעפטעמבער 1941

אונדזער טייערע מוטער **חנה' ל ע**

די איבערגעבענע ציוניסטישע עסקנית

געבוירן אין 1890, אומגעקומען צוזאמען מיט אונדזערע ברידער און שוועסטער

משה, פּערל, אליעזר און אייניקלעך **שמעון** און **יהושע קאַלסקי**

דעם אייביקן אַנדענק פון

אונדזער האַרציקער, איידעלער שוועסטער

נחמה קאַלסקי־ליבערמאן

געשטאָרבן אפריל 1938

אהרן און רבקה ; פנחס און נחמה, אבנר און צביה ; ישראל
און רייזל ; צביה און עדי ליבערמאן
צביה און העניך, יוסף, נחמה און שעיה אייזענבערג־ליבערמאן
אברהם קאַלסקי און פאַמיליע (ישראל)

אונדזערע טייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער
רבקה, יענקל, אפתר־מלכה, יצחק, שלום, געצל, חיים, פערל און **חנה געצלאָוויטש**

מיר הייליקן
א דף אין ספר סקערניעוויץ

לזכר
טאטע־מאמע, שוועסטער און ברודער

שוידערלעך אומגעבראכטע
דורך די דייטשע עמלקים ימח־שמם

מיר בויגן די קעפ פאר אייער ליכטיקן אנדענק

מיין מוטער חנה־פריידע, שוועסטער זיסל,
ברידער ישראל און משה
ביים קבר
פון
ר' נתן־יצחק ז"ל

אייער טאכטער און שוועסטער
דבורה געצלאָוויטש־מאנדלבוים
זאב געצלאָוויטש
און זון נתן־יצחק

בצער, יגון ואנחה ומעומק לבי אני מזכיר את הורי היקרים ומשפחתי
שנגלו מסקרניביץ לפיטריקוב ב־7 למרץ שנת 1941
והובלו למקום הריגה טרבלינקה
נפלו ע״י הנאצים ימ״ש
בד׳ חשון תש״ג
לפ״ק

על קידוש השם

שמות הקדושים והטהורים:

אשתי פייגע מבית לעווקאָוויטש ע״ה — אחותי רבקה ובעלה פישל ע״ה
בתי הילדא ראָזא ע״ה — אחותי שרה׳טשע ע״ה
אבי ר׳ ישראל שו״ב זעלמאן ז״ל — אחותי ראָזא ע״ה
אמי חמה׳לע ע״ה — אחי יעקב ז״ל

זקני איטשע־מרדכי שו״ב ליפשיץ ז״ל
ובניו ובנותיו וכל הקרובים שנפלו על קידוש השם

ת נ צ ב ״ ה

משה זעלמאן
מעלבורן (אויסטראליע)

אונדזערע טייערע עלטערן **ר׳ שמעלקע און נעמי רוסאק**
און אונדזערע טייערע שוועסטער **טאבע**

א מ צ ב ה

יחיאל רוסאק און פאמיליע (אמעריקע)
חיימל רוסאק און פאמיליע (פראנקרייך)
משה רוסאק און פאמיליע (ישראל)

ז כ ו ר

אונדזערע ליבע עלטערן **שלמה־דוד (שלאמקע) אבעלעם און רייזל**
שוועסטער און בריידער: **שרה, יעקב, הענע, מרים, משה און פנחס**

ברודער און שוועסטערקינדער **משה**, זון פון שלמה׳קעלע שעראקאוויאק
ביילע, טאכטער פון הענע און יחיאל ערצבערג; **ליבע**, טאכטער פון מרים און שמחה לאנדא;
רייזל, טאכטער פון משה און יאכטשע שעראקאוויאק

ישראל, רחל, חנה, שלמהלע
און איתן שעראקאוויאק (ישראל)

ר׳ אליעזר און פייגע־רחל קוטשינסקי

געבוירן 1870 אין ביילויו, תלמיד פון ר׳ יהושעלע קוטנער; צו 18 יאָר באקומען סמיכה אויף רבנות

געבוירן 1876 אין סקערניעוויץ, טאָכטער פון אלטער און יוכבד רעוויצקע

פארפייניקט־געווארן אין ווארשעווער גענטא אין יאר 1941

חנה׳לע קוטשינסקי

טאָכטער פון ר׳ אליעזר און פייגע־רחל
געבוירן 1896 אין סקערניעוויץ

מוטער און טאָכטער
צוזאמען פארברענט געוואָרן
אין גיהנום טרעבלינקע
ד׳ מרחשון
1942

עס ווייטיקן איבער זיי:

עזריאל קוטשינסקי
זיין פרוי דבורה
יוכבד מיט איר מאן און קינד
און פישל (ישראל)

אסתר, יעקב, גיטל, ישראל־יצחק, בלימע, רייזעלע (אייניקל) און רבקה

זכרונם לנצח

עס טרויערן נאָך אייד:

ברכה און יוסף לאנדא,
זייערע קינדער: חיים און ורדה (ישראל)

מיר וועלן אייביק געדענקען
אונדזערע ליבע עלטערן
מאיר און **חנה־לאה**
און שוועסטער
שרה־רייזל אוכוואלד ע"ה
וועלכע זענען אומגעבראכט־געוואָרן דורך די נאצישע באנדיטן ימח־שמם, אין יאָר 1942
ווי אויך אונדזער פאָטער
שלום גרינוואלד ע"ה
געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין יאָר 1948

די קינדער: משה, יחזקאל, רחל
און שרה גרינוואלד

ניו־יאָרק, בראָנקס

ר' גבריאל בן ר' איטשע זמרת דבורה
בת יחזקאל שמואל אורבאך

הורי היקרים הי"ד
ש נ פ ל ו
על קידוש־העם בסקרניביץ בשנת תשי"ב,
תשרי — ספטמבר 1942

לזכרון עולם

הבת: מלכה אורבאך

אונדזערע טייערע עלטערן

חיים־משה און חנה־פייגע געצעל

די שוועסטער **צירל־לאה** מיט איר מאן **שלמה** מיין ברודער **לייביש** און שוועסטערלעך

רחל, רבקה, ניסא און **אסתר**

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען!

(ישראל)

פריידע, מאיר, דרורה און רחלה שארפהארץ

נתן שארפהארץ

נשמת דעם

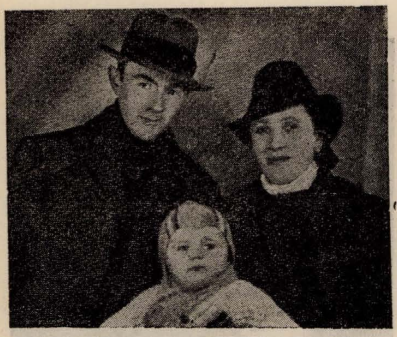

רחל, גבריאל און טעכטערל חנהלע זעלמאן

טייער איז אונדז
אייער ליבטיקער אנדענק

שרה, לייבל, מאיר, פייגע שארפהארץ
און משפחות

(ישראל)

ר' הערשל און שיפרע רענקעוויטש דרעזל און מענדל זילבערשטיין

איר האָט אונדז די וועלט גענעבן
און געווען די טיערסטע אין אונדזער לעבן.
אייער גוטסקייט און איבערגענעבנקייט איז נישט צום באשרייבן.
אייביק וועט איר אין אונדזערע הערצער פארבלייבן.

די קינדער:
לובע און מלך רענקעוויטש
ניו־יארק

לזכרון נצח

אונדזערע טייערע עלטערן
אברהם־אבא און **בלומע בירענבוים**

די ברידער:
שלמה, מלך, משה און **מענדל**

די שוועסטער
שרה־רבקה, שוועגערינס און **קוזינען**

אומגעקומענע בעת דער פארניכטונג פון אונדזער קהילה קדושה

איר האָט תמיד געקעמפט פאר יידישע רעכט און פארן יידישן היימלאנד.
ווער עס האָט אייך געקענט, וועט אייך קיינ־מאָל נישט פארגעסן.

יהודה (זון), רבקה (שנור)
מיט זייערע קינדער און אייניקל
אין ניו־יארק

רייזל (טאכט.), יעקב (איידעם)
און קינדער אין תל־אביב

מיין הייליקן,
ליבהארציקן פאַטער

ר' אליהו מנחם
בר' מרדכי שפיגל

און מיין יינגסטן ברודערל

יהודה־אריה (לייבעלע)

מיין ליבע מומע

דבורה,

די פרוי פון ר' מ. מ. מארגוליס

אייערע טיירע נעמען זאָלן
דאָ פאראייביקט־ווערן צוזאמען
מיט אלע סקערניעוויצער

קדושים וטהורים
תוצב"ה

שמחה שפיגל
(ישראל)

יזכור

מיינע ליבע עלטערן ר' איטשל און לאה נייַמאן

און מיינע שוועסטער און ברודער

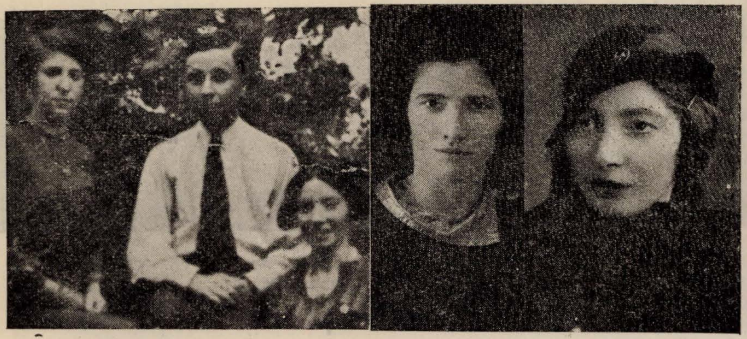

מלכה חיה ניכע מאיר פּעסע

וועלכע זענען אומגעבראכט־געוואָרן דורך די נאצישׂ אין סקערניעוויץ, אין 1942

טוביה נייַמאן און פאמיליע
2150 וואלאס עוו., בראָנקס

יזכור

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם
לא נפרדו

אונדזערע עלטערן

לוי און לאה שטשופאק ז"ל

שוועסטער און ברידער

בריינדל און נח, פייגעלע, צביה לעווי,
אסתר און זלאטע שטשופאק
אברהם מיט זיין פרוי און קינדער

אומגעקומענע על קידוש השם אין יאר 1942

די קינדער:

יוסף און מלכה שטשופאק (פאריז); דוד, צפורה
און אריה זומער (ת"א); ישראל, צביה, אילנה
און סימה אבראמאוויטש; ראובן, שרה, מאיר
און רות פינטשעווסקי (ניו־יארק).

דעם ליכטיקן אָנדענק פון אונדזער טייערן
מאן און פאָטער

יצחק סוסמאן ז"ל

געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, דעם 9 יאנואר 1954

מיר וועלן פאָרטזעצן דיינע גוטע מעשים
און גיין אין דיינע גוטע דרכים

פרוי פערל סוסמאן און קינדער:
יוסף, ביילע, יעקב, חנה, רחל, לעאָ
און אייניקלעך

ניו־יארק

יזכור

חיים לעשטשינסקי | מירל זיילע די צוקערמאכערין | יהודית | צלאל

מיינע עלטערן **ר' חיימל צוקערמאכער און מירל זיילע ז"ל**

און מיינע טייערע ברידער און שוועסטער:

שמואל שמחה, מענדל מיט זיין פרוי **געלע, ברכה** מיט איר **מאן, רבקה פייגע**
מיט איר מאן **לייבל, יהודית** מיט איר **מאן, צלאל** און מיין מאן **חיים לעשטשינסקי**

טאָכטער, שוועסטער און פרוי שיפרע לעשטשינסקי
מיט אירע קינדער (בעלגיע)

יזכור

אונדזער באָבע און זיידע
משה מרדכי און **ביילע רחל זלמנוביץ**

אונדזערע טייערע עלטערן
אריה זאב און **רחל קנאָפמאכער**

אונדזערע טייערע, אומפארגעסלעכע
שוועסטער, ברודער, שוואָגער, שוועגערין
מיט זייערע קינדער

בתיה, רבקה, יהודה, יואב און ישראל קנאָפמאכער, ת״א
חוה, ישראל, חנה און רחל גרינפעלד, ת״א
ישראל און חנה זעלמאנאָוויטש, אמעריקע
איציק און פרוי זעלמאנאָוויטש, אמעריקע
הערשל און פרוי זעלמאנאָוויטש, אמעריקע

י ז כ ו ר

אונדזערע טייערע, ליבע עלטערן

ניסן און חנה העלער ז״ל

געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין יאָר 1940

מיט געבויגענע קעפ און פארקלעמטע הערצער
קוקן מיר אויף אייער בילד
עם וועלן אייך קיינמאָל נישט פארגעסן

אייערע קינדער
ישראל און חיים העלער
מיט זייערע משפחות
ניו־יאָרק

אין גאז-קאמער פון מיידאנעק

זענען אומגעבראכט־געוואָרן אין יאָר 1942

מיין שוועסטער

טשיפּע, איר מאן משה־אהרן גראָס און זייערע קינדער

(זיי האָבן פריער געווינט אין לוויוויטש)

זיי האָבן נישט קיין קברים, שטעלן מיר זיי א מצבה אין „ספר סקערניעוויץ"

ישראל און מרים־רחל העלער

ניו־יאָרק

ל ז כ ו ר

אונדזערע טייערע
טאטע - מאמע

משה און בלומע קויפסאן ע"ה

אוועק אויפן עולם־האמת אין סקערניעוויץ אין 1910 און 1920

יזכור אונדזערע בריידער

מאָטל, פישל, הערשל און ישעיהו־שלום מיט זייערע משפחות

דערמאָרדעטע דורך די היטלער־רוצחים ימ"ש, אין יאָר 1942.

די קינדער און שוועסטער:

מרים־רחל, חייה־לאה, פייגע־אסתר, שיינדל און שרה

ניו־יאָרק

יזכור

אונדזערע טייערע עלטערן

ר׳ יוסף ראָזענבוים און **פעמע־בוילע**

נפטר בהושענא־רבא תרצ״ט

נפטרה בט״ו באב תרע״א

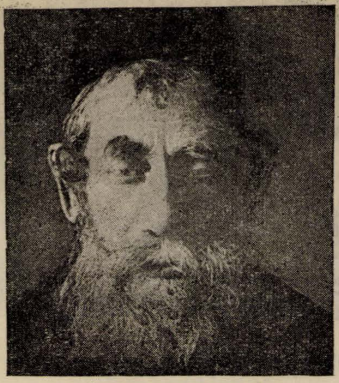

ר׳ יוסף ראָזענבוים ז״ל

אונדזער עלטסטע שוועסטער

אסתר־מרים און איר מאן משה־בער

ב ר א פ מ א ן

נשמתם עדן

אומגעקומענע אין היטלער־גיהנום

ר׳ מנחם און פייגעלע לובינסקי

ר׳ דוד און שרהלע

ש ט י י נ פ ע ל ד

מיט זייער טאָכטער

ר ב ק ה ל ע

דבורה קאמערפוקס

אהרן און פערל ראָזענבוים

אלימלך און הינדע ראָזענבוים

און משפחות

(ישראל)

חנה ווייסמאן חייה־שרה פערקאל בערל ווייסמאן משה ווייסמאן

שרה מאשקאוויטש
ר׳ משה־לייבס פרוי

בן־ציון מאשקאוויטש מיט זיין משפחה

העגדל ווייסמאן

רבקה ווייסמאן

יחיאל ווייסמאן

זכרונם לברכה

יענטע־מלכה געלדמאן מיט איר מאן
איטע לינדזון מיט איר מאן
עדושע רעדלעך מיט איר מאן
(ישראל)

זכור

ר׳ יוסף בארענשטיין (משמש)

ליידער, מאמע,
האבן מיר נישט דיין בילד,
אבער דיין געשטאלט
ל ע ב ט
אין
אונדזער הארץ און זכרון!

ביילע רוחמה בארענשטיין־קאפפער

אונדזערע טייערע עלטערן, ברודער, שוועגערין און ברודערן־טאכטער

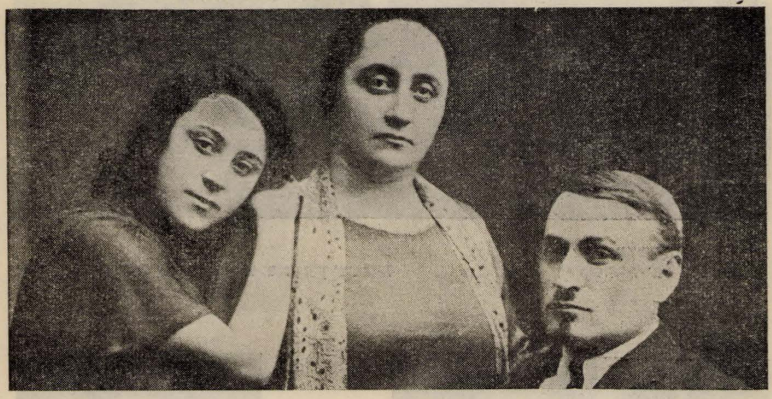

נתן טויבע רילטשע בארענשטיין

שוועסטער און שוואגער

מרים און שפרה בארענשטיין

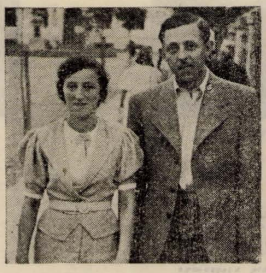

הענע און משה שענידער

אין טיפן טרויער:
שרה שארפהארץ
יעקב בארענשטיין
מאליע זלאטשאווער
ליבע צדקוני
און זייערע פאמיליען
(ישראל)

בוילע־אסתר און ר׳ צדוק צודקאָוויטש

מאניע, לוזער, שמחה און לאה
צודקאָוויטש

שלמה און רבקה צודקאָוויטש
מיט זייערע קינדער

נאך אייער טראגישן אומקום
געפינען מיר קיין טרייסט נישט

אייערע:

רייזל און ישראל, צביה און עדי
ליבערמאן - צודקאָוויטש (ת״א)

לייבל און ליבע, עמוס, יוסף און אסתר
צודקאָוויטש - צדקוני (רמת־גן)

רויזע האָלץ

מיין חבר

יחיאל גוטמאן

רויזעלע, טייערע, ליבע שוועסטער.
איך שרייב די שורות אָן אַנשטרענג.
כ׳דערציילן א טייל פון דיינע מעלות,
צו דיין ליכטיקן אָנדענק.

האָסט פאר אלע א גוט וואָרט געהאט,
מיט טאקט, געפיל און קלאָרן שכל.
און ווי פארכישופט האָסטו יעדן
מיט דיין באחנטן שמייכל.

עס האָט דיך גאָט אונדז געשאָנקען —
אן אוצר אויף א קורצער צייט
און ער האָט דיך צוריק גענומען
און געלאָזט אונדז צער און לייד.

רויזעלע, טייערע, ליבע שוועסטער,
נישטאָ נאָך דיר קיין טרייסט גענוג.
איך וועל דיך קיינמאָל נישט פארגעסן
ביז מיין לעצטן אָטעם־צוג!

אויף דיין פרישן קבר
וואקסן נישט קיין רויזן.
כאָטש ביזט אויך ביים לעבן
פון פרייד געווען פארשטויסן.

נאָר אין נויט און אין דער דחקות
האָסטו אויך געשיינט.
צו ליידנדע געווען א ברודער,
צו נויטבאדערפטיקע — א פריינט.

און דו האָסט דיין קארגן ביסן
זיך מיט יעדערן געטיילט.
וויפל כ׳זאָל אלץ נישט דערציילן,
וועט אלץ בלייבן נישט דערציילט...

ליבער חבר, דרייסטער קעמפער,
קיין רו ז׳דיר נישט געווען באשערט.
ביז ביזט יונגערהיידט אוועק
געפונען רו אין שוים פון דער ערד.

בלומען־קרענץ אויף קברים וועלקן,
אָבער לידער נישט.
ווי די וווּנדן אין א הארצן —
זיי בלייבן אייביק פריש.

זלמן האָלץ
ניו־יאָרק

צוזאמען מיט אונדזערע בני־עיר
איבער דער גאַנצער וועלט
זאָגן מיר

יזכור

נאך אונדזערע קדושים וטהורים פון אונדזער פארטיליקטער קהילה סקערניעוויץ

צוזאמען מיטן גאנצן פאָלק ישראל באווייגען מיר דעם חורבן פון יידישן לעבן אין אייראָפּע, די מליאָנען מארטירער, וועלכע זענען פארצוקט־געוואָרן דורך די נאצישע היענעס ימ״ש.

רבונו של עולם!

מיט וויפל נאָך יזכור־ביכער וועסטו באַרייכן
די ליטעראטור פון דיין אויסדערוויילט פאָלק?

אין נאָמען פון סקערניעוויצער קלוב
אין לאָס־אנדושעלעס

דוד לעווי (פרעזידענט)
מאָרים צווייגענהאפט (סעקרעטאר)

י ז כ ו ר

אונדזערע טאטעס, מאמעס, ברידער, שוועסטער, קרובים און פריינט

אלע טייערע און אומפארגעסלעכע

וועמענס לעבנס עס זענען פארשניטן

געוואָרן דורך די גרעסטע מערדער

פון אלע צייטן, די דייטשע ימ"ש

חבל על דאבדין ולא משתבחין!

סקערניעוויצער לאנדסלייט
אין סידנעי, אויסטראליע:

אברהם בארענשטיין
נח און בינע הערשקאָרן־פינטשעווסקי
מענדל כשר
פרוי כשר־באנעט
פרוי כשר־פסחאָוויטש
יאָסל נויכאָוויטש
חיים פרענקעל
משה־בונם פרענקעל
פרוי פאָרשפאן־ראדזינער
פרוי קאָס־זייפמאן
מאיר ראָזענטאל
אברהם־יעקב שמולעוויטש

זאָלן די עטלעכע שורות דינען פאר א מצבה אין אָנדענק
פון מיינע אומפארגעסלעכע עלטערן

יהושע און צירל זאלצמאן

און פון מיינע טייערע
ברידער, שוועסטער, שוואָגער און שוועגערינס מיט זייערע טייערע, ליבע קינדער

חייה און אפרים־לוזער　　נאָטע און חנה
אברהם און פּאָלא　　יוכבד און שלמה־עליע

געבוירענע אין סקערניעוויץ
אומגעקומען דורך די נאצישע מערדער ימ״ש, אין יאָר 1942
אין טרעבלינקע

מעלבורן

יעקב און זילע זאלצמאן מיט זייערע
פאמיליעס

לזכרון נצח

להורי היקרים,
אשר לא ימחקו לעולם מזכרוני
ואחי היקרים
אשר נספו כולם על־ידי הנאצים ימ״ש

אבי מורי
ר׳ יעקב חיים ליבפעלד

אמי
חייה בת יהודה סופר

אחי
משה־אליהו, מאיר־שמחה, שלמה־לייב

מבכים אותם
שמואל ליבפעלד ומשפחתו

רמת־יצחק (ישראל)

י ז כ ו ר

מיין טייערן פאָטער, דעם תלמיד־חכם
און חריף
ר׳ שמחה הענעך
בן ר׳ אברהם־יצחק לאנדאָ ז״ל

מיין האַרציקער מוטער
רחל־לאה

מיין ליבן ברודער
אפרים לאנדאָ מיט זיין פרוי מירל
און קינדער

מיין טייערע שוועסטער
פריידל מיט איר מאן און קינד

עס טרויערן
נאָך אייך:
יוסף, ברכה, חיים
און ורדה לאנדאָ

רמת־גן (ישראל)

על אלה אנו בוכים

על משפחתנו חמדת לבנו, שנגזרה מהחיים על־ידי
הגרמנים הרוצחים ימח־שמם במחנה טרבלינקה

אשת־חיל ואם רחמניה

חייה רוחמה בת מנדל יונה

וארבעה בניה:

הירש, אלימלך, ישראל, מאיר־יחיאל

ת נ צ ב ״ ה

מתאבלים:

הבעל: יעקב ראָקמאן
הבן: דוד ראָקמאן
הבת: רייזל ערליכסטער
הבת: שרה ברוין

מעלבורן, אויסטראליע

לזכרון

נאָך אונדזערע טייערע עלטערן

הערש הערשקאָרן
געשטאָרבן ח׳ אדר 1916 אין סקערניעוויץ

רבקה הערשקאָרן
אומגעקומען דורך די נאצישע באנדיטן ימ״ש

יעקב פינטשעווסקי
געשטאָרבן אין לאָדזש, אין 1928

אלטע פינטשעווסקי
אומגעקומען אין ווארשעווער געטא, אין 1942

צוזאמען מיט זייערע משפחות

די אין טרויער געבליבענע
קינדער און אייניקל
נח, פינע, לאה׳לע
הערשקאָרן־פינטשעווסקי

סידנעי, אויסטראליע

לזכרון

אונדזער שוועסטער, שוואָגער, פעטער,
מומע און זייערע קינדער
שרה־אפתר
יעקב אייזענבערג
קינדער:
בינע, ישעיהו־מאיר, לוי, רייזל, יצחק

אומגעבראכט־געווָארן
אין די גאז־קאמערן פון טרעבלינקע
אין יאָר 1942

כבוד אייער אנדענק

חיים־פנחס און חייה
משה יחזקאל און חנה צימע
ראובן, שרה, יאיר און רות
פינטשעווסקי

בראָנקס, ניו־יאָרק

יזכור

אונדזערע עלטערן

יצחק און שרה פּאָדלאָווסקי
אברהם און פריידל
צווייגהאפט

די קינדער

ישראל און פייגע צווייגהאפט

בראָנקס, ניו־יאָרק

א מצבה

מיין אויסגעשאָכטענער משפחה

אין די יאָרן פון פּיין

און חורבן

פייוול רייכמאן

באָסטאָן

מיר טרויערן

נאָך אונדזערע אומפארגעסלעכע עלטערן

לייביש און טויבע קריגער

די קינדער

מרים און יהודה ליבערמאן

שיקאגאָ

יזכור

מיינע זעליקע עלטערן

און שוועסטער

ד״ר יוסף הערשקאָרן

בראָנקס, ניו־יאָרק

איך בויג דעם קאָפּ אין טיפן צער
דערמאָנענדיק מיינע טייערע פארשטאָרבענע
און אומגעבראכטע

פאָטער

משה קעסעלמאן

מוטער

רבקה־לאה

ברודער **נתנאל** און זיין טאָכטער **שיינדל**,
ברודער **מאיר** און שוועסטער **גיטל**

איר וועט בלייבן אייביק
איינגעקריצט אין מיין זכרון
די נייע דורות, קינדער און
אייניקלעך טראָגן מיט גרויס
שטאָלץ אייערע ליבע נעמען

אייער איינציק־געבליבענע
טאָכטער און שוועסטער

חנה׳טשע וויינבערג־קעסעלמאן

ניו־יאָרק

דעם אייביקן אָנדענק
פון מיין ליבן פאָטער

ראובן ריטר

ז״ל

געבוירן אין סקערניעוויץ
געשטאָרבן אין פילאדעלפיע

עס טרויערן

יוסף ריטער
און פאמיליע

ווילמינגטאָן דעל.

ל ז כ ר

אונדזער פארשניטענער משפחה

אונדזער זיידן, דעם שיינעם ייד און תלמיד־חכם, מוהל און בעל־תפילה

ר' מענדל בן ר' שמעון יוסף ליפשיץ (מענדלאקעס)

און מיין באבע גיטל

אונדזער טייערן פאָטער, דעם הייסן געראר חסיד און ערלעכן ייד

ר' ישראל יצחק

אונדזער ליבהארציקע מוטער

עטקע ערשטער

אונדזערע טייערע ברידער און שוועסטער מיט זייערע קינדער:

ר' אלטער מיט זיין פרוי טאָבע — **ר' לייבל מיט זיין פרוי אסתר**

אסתר מיט איר מאן — **ר' שעיה מיט זיין פרוי חוה**

ר' יחיאל מיט זיין פרוי טריינע — **חוה מיט איר מאן איטשע־יאָסל שווארץ**

חנה, הינדע און שמעון

די אין טרויער געבליבענע:

רויזע און ישראל שטערן־ערשטער (ישראל)
מירעלע און משה לעסלאו־ערשטער (ישראל)
ציפע און בענעק דויטשער־ליפשיץ (לאס־אנג.)

לזכרון נצח

מיין טייערן פאָטער — מיין טייערע מוטער

שמואל — **ל א ה**

געבוירענע אין באָלימאָוו

געשטאָרבן אין יאָר 1919 אין סקערניעוויץ, אין עלטער פון 63 יאָר.

געשטאָרבן אין יאָר 1933 אין סקערניעוויץ, אין עלטער פון 85 יאָר.

כבוד זייער אָנדענק!

אריה גרינבערג
ניו־יאָרק

י ז כ ו ר

מיינע טייערע עלטערן

אברהם אלי און רייצע ביעזשאַנסקי

אומגעקומען צוזאמען מיט די זעקס מיליאָן

ק ד ו ש י ם

אביגדור ביעזשאַנסקי

ניו־יאָרק

ל ז כ ר ו ן

מ ר י ם ג א ל ד ב ע ר ג

יצחק טרעגערס טאכטער

אומגעקומען דורך די נאצישׂ אין יאָר 1943

אין עלטער פון 65 יאָר

ש. עלשטיין

לאָנדאָן

מיין טייערן פאָטער

העגנך דעם רב׳ס ראזענבלום

און זיין פרוי

ח נ ה

מיינע ליבע שוועסטער

חייה און דבורה

לזכרון נצח

שולמית פיוס

אמעריקא

אונדזערע עלטערן

קדושים

בעריש און רבקה געצעל

ברידער און שוועסטער

מרדכי, מרים, גאָלדע, לייביש, נחמה

אומגעקומענע דורך די נאצישׂ ימ״ש צוזאמען

מיט דער סקערניעוויצער עדה

כבוד זייער אָנדענק

צירל און מנחם סקורקא־געצעל

און קינדער

ירחמיאל און שושנה געצעל

און קינד

ישׂראל

י ז כ ו ר

אונדזער טייערע פארשטאָרבענע עלטערן

ר׳ אפרים און מרת **פריגע ראטשטיין** (בראָטיוד)

אונדזערע אומגעקומענע ברידער

אבא, איציק, אלי׳, משה־יודל

מיט זייערע משפחות

גאָט זאָל נקמה נעמען פארן פארגאָסענעם יידישן בלוט

שרה און אברהם לייטאייזן און זון

ביילע און יעקב באדיאן און זון

ישׂראל

יזכור　　אונדזערע טייערע עלטערן　　יזכור

מנחם־מענדל קויכען　מרים־בריינדל קויכען

סעקרעטאר פון דער קהילה　　די הארציקע יידישע מאמע

אונדזערע ליבע שוועסטער

שרה־רבקה שפיכלער־קויכען און **דבורה ראבינאָוויטש־קויכען**

און אונדזער ברודער

אפרים קויכען מיט זייערע פאמיליעס

עס באווייגען זיי:

חנה הורביץ־קויכען, נחמה קויכען (ישראל)
אברהם קויכען, יוסף קויכען (פראנקרייך)
שמואל קויכען (פוילן)

י ז כ ו ר

צום אָנדענק פון אונדזערע טייערע עלטערן

ר' אהרן און מרת אסתר־ראצע פינטשעווסקי

(לבית מענדעלעוויטש)

מיר וועלן אייך שטענדיק געדענקען

פערל און יצחק גאָלדבערג און קינדער　　(ישראל)

מיר חיליקן דעם אָנדענק

פון די טיכטיקע טויער, סעקרעטארן פון דער

ציוניסטישער אָרגאניזאציע

אין סקערניעוויץ

דוד הימלפארב
לייבל בוימערדער
משה שענידער

אמעריקאנער און ישראלדיקע
לאנדסמאנשאפטן

באגריסונגען

די סקערניעוויצער לאנדסמאנשאפט־אַרגאניזאציע אין ניו־יאָרק
האָט דעם כבוד צו שיקן איר ארציקסטע, ברידער־
לעכע באגריסונג צו אלע סקערניעוויצער
אין גאָר דער וועלט, צום
דערשיינען פון
אונדזער

„ספר־סקערניעוויץ"

ערן־פאַרזיצנדער —	ליפמאן לענטשנער
געוועזענער פאַרזיצנדער —	מלך מענדלאָוויטש
געוועזענער פאַרזיצנדער —	ישראל העללער
פאַרזיצנדער —	יעקב פינטשעווסקי
וויצע־פאַרזיצנדער —	אייב קליין
פראָטאָקאָל־סעקרעטאר —	משה יחזקאל גרינוואלד
פינאנץ־סעקרעטאר —	משה לייב האָלץ
קאסירער —	לייזער יונה ליפשיץ
האָספיטעלער —	לייבל רענקעוויטש
נאמנים —	דוד רענקעוויטש און מאיר סופר
אַרגאניזאציע־דאָקטער —	ד"ר יוסף הערשקאָרן
פאַרזיצנדער פון דער עקזעקוטיוו —	מאיר פינטשעווסקי
פאַרזיצנדער פון רעליעף־קאָמיטעט —	מלך רענקעוויטש

מיטגלידער:

דז. אמבערג	אביגדור ביעזשאָנסקי	מ. דזייקאָבס
א. אפעלבוים	הינדע בייזער	משה דאָמבער
אלטער בערגער	משה בערגער	יאנקל דאנציגער
י. בערקאָוויטש	חייה לאה בערגער	לייביש דאנציגער
ל. באדיף	ישראל דאָמבער	ד"ר הערי עפשטיין
ישעיה בלאט	יוסף דאָמבער	פריידל פלאנדער

י. פערקין
ה. פראָסט
מ. פרומער
ל. גראָס
ס. גראָס
משה יחזקאל גרינוואלד
שרה גרינוואלד
ה. גרינבערג
מ. גאָטליב
מאָטל גלאָווינסקי
ב. גלאס
מ. גרין
י. גרינבערג
חיים העלער
ישׂראל העלער
משה לייב האָלץ
ישראל הערשמאן
ר״ר יוסף הערשקאָרן
משה העלער
רבקה הערשקאָרן
חיים העלער
נ. העלער
אהרן האָלץ
אליעזר האָלץ
זלמן האָלץ
חיים א. איצקאָוויטש
אברהם איצקאָוויטש
יעקב איצקאָוויטש
רייזל איצקאָוויטש
ח. אינדשן
אלטער יאקובאָוויטש
שלמה דזשעקסאָן
עטל קאָהן
מרדכי קרוסט
א. קליין
פישל קראקאָווער
ד. קליין
מ. קהאָס
ה. קענטער
ש. קליינמאן
ל. לענטשנער
דוד לענטשנער
הערשל לענטשנער

מ. לענטשנער
לייזער יונה ליפשיץ
ע. ליטוואק
י. לעווקאָוויטש
א. לעווקאָוויטש
ס. לעווין
משה לענטשנער
ל. לעווקאָוויטש
ח. לעווקאָוויטש
ע. לעווקאָוויטש
שרה ליבערמאן
מ. לידמאן
י. מעש
מלך מענדלאָוויטש
דוד מאנדעל
א. ל. מאָזעס
יחיאל מוסטער
א. מאָזעס
רחל מאיערס
יעקב מונטשיק
ישראל מונטשיק
לייזער מאשקאָוויטש
טובה ניימאן
משה אינאָוולאָצקי
טוביה ניימאן
ס. אוירבאך
א. פאָמעראנץ
חיים פינטשעווסקי
ראובן פינטשעווסקי
יעקב פינטשעווסקי
מאיר פינטשעווסקי
משה פינטשעווסקי
מ. פינסקי
דוד פאָליטיק
ד. פיט
ה. פעלץ
א. רענקעוויטש
לייבל רענקעוויטש
מלך רענקעוויטש
דוד רענקעוויטש
דאָרא רענקעוויטש
פ. רענקין

ביילע רובין
מ. ראפערפאָרט
ב. ראָזנהאָלץ
לייזער ראוויץ
י. ריינעס
י. רימער
ד. ראָזנהאָלץ
ס. רובין
אברהם שווארץ
י. ספעקטאָר
פריידל שווארץ
פערל סוסמאן
לייביש שניידער
הינדע סילווערבערג
ה. סאָמער
ב. סמאָל
בייניש שווארץ
ס. סאלאָמאָן
יעקב משה שווארץ
ס. סאָמער
ל. שניידער
ש. סמאָל
הערשל שווארץ
מיכאל שווארץ
דוד טענענבוים
מ. טייטלבוים
י. טערדערמאן
ישראל טוגענטמאן
יעקב טאפעל
פ. טאפעל
לייבל ווייס
ישראל זעלמאנאָוויטש
הענעך זאל
ישראל צווייגנהאפט
הערש לייב זעלמאן
יצחק זעלמאן
אהרן זעלמאן
יחזקאל זעלמאן
י. זאמענפעלד
ה. זאמענפעלד
יוסף זעלמאן
ה. זעלמאן

מיר באגריסן

די ספר־קאָמיטעטן אין מדינת־ישראל
און אין ניו־יאָרק.

דער „ספר־סקערניעוויץ" וועט בלייבן לדור־דורות, צו געדענקען אונדזער אלעמענס טייערע עלטערן, שוועסטער, ברידער, חברים און באקאנטע, וועלכע זענען אומגעבראכט־געוואָרן דורך פארשידענע מיתה־משונות, צוזאמען מיט די זעקס מיליאָן קדושים וטהורים.

מיר וועלן אייביק זיי געדענקען! **כבוד זייער אָנדענק!**

די סקערניעוויצער

„יאָנג ליידיס"־סאָסייטע אין ניו־יאָרק:

טשערלידי —	לובע רענקעוויטש
וויס־טשערלידי —	גאסי נאָוולאָצקי
רעקאָרדינג סעקרעטארי —	סאָניע פינטשעווסקי
פינאנס סעקרעטארי —	פעה צווייגהאפט
טרעזשורי —	רויז גרינוואלד
טראָסטיס —	סערי גרינוואלד לינע בערגער
טשערלידי פון די עקזעקוטיוו —	עטל קאָהן
רעקאָרדינג סעקרעטארי —	רבקה וויס

מיטגלידער:

לינאי בערגער	סאָניע פינטשעווסקי	יעדע הערשקאָוויץ
א. בערגער	לובע רענקעוויטש	מ. אַרבאַך
לינע דאָמבער	דאָרע רענקעוויטש	פענע דאנציגער
רויזע גרינוואלד	סילווא רענקעוויטש	פעה צווייגהאפט
שרה גרינוואלד	העניע רענקעוויטש	רבקה וויס
שרה איצקאָוויטש	פאלין רימער	אסתר ספעקטאָר
רויזע איצקאָוויטש	לינא סמאָל	רינע זעלמאנאָוויטש
עטל קאָהן	אסתר טענענבוים	זעלמאן
לינא לענטשנער	סערי ליבערמאן	סערע מענדעל
רויזע ליפשיץ	בעלא רובין	סערע דוזעקאָבאוויטש
מוסטער	סאָלומאן	פלאָנדער
חנה פינטשעווסקי		

באגריסונג

מיר באגריסן אלע סקערניעוויצער לאנדסלייט אין דער גאָרער וועלט.

א האַרציקן יישר־כח די בוך־קאָמיטעטן אין מדינת־ישראל און אין די פאַרייניקטע־שטאטן.

מיר דאנקען ה"י וואָס מיר האָבן זוכה געווען דאָס אונדזערע קינדער:

ראובן, יעקב, בנימין און מאיר

זיינען צווישן די

טיכטיקסטע און אקטיווסטע מיטארבעטער פאר דעם צוועק.

א באזונדערס האַרציקע ברכה אונדזער עלטסטן זון ראובן, וועלכער איז סעקרעטאר פון ניו־יאָרקער בוך־קאָמיטעט. זאָל ער געבענשט זיין מיט כל־טוב פאר זיין אוועקגעבן אזוי פיל צייט פאר דעם „ספר־סקערניעוויץ"

מיט דרך־ארץ

חיים און חייה פינטשעווסקי

בראָנקס, ניו־יאָרק

*

מיר, פיר דורות סקערניעוויצער

באגריסן אלע אונדזערע לאנדסלייט אויף דער גאָרער וועלט.

א יישר־כוח צו די אלע, וואָס האָבן אוועק געגעבן אזוי פיל צייט און ארבעט צו פאר־אייביקן אונדזער שטאָט דוך דעם ספר, וועלכער וועט בלייבן א זכר לדור דורות.

חיים און חייה פינטשעווסקי
טויבע נייפאן
מאיר און חנה פינטשעווסקי
מיט זייערע קינדער און אייניקלעך
מאיר יעקב און בינה גרין
אפרים פישל גרין
דוד נח גרין

בראָנקס, ניו־יאָרק

לכבוד
דעם דערשיינען פון אונדזער
„ספר - סקערניעוויץ"

וויזמען מיר א דף די פארבליבענע פון אייגער פון
די חשובע פאמיליעס אין אונדזער היימשטאט

זעלמאנאוויטש
(קצבים)

די עלטערן פון דער פאמיליע זענען געווען
ר' משה מרדכי און ביילע רחל ז"ל

דאס איז געווען א גרויסע משפחה, וואס האט זיך משדך געווען מיט די שענסטע בעלי־בתים אין שטאט. א גרויסער טייל פון דער משפחה לעבט אין ניו־יארק. דער עלטסטער זון ר' ישראל, זיין פרוי חנה, זייערע זין, טעכטער, שנורן, איידעמס, אייניקלעך און אוראייניקלעך. א גרויסער טייל פון דער משפחה לעבט אויך אין ישראל. מיר אלע צוזאמען באגריסן אונדזערע סקערניעוויצער לאנדסלייט אין גאר דער וועלט און מיר זענען מזכיר אונדזערע קדושים וטהורים.

א טרייסט און א גליקלעכע צוקונפט אלעמען ווינטשן:

ישראל און חנה זעלמאנאוויטש
מיט זייער גאנצער משפחה
ברוקלין, ניו־יארק

ארגון יוצאי־סקרניביץ בישראל

גמילות־חסדים־קאסע פאר סקערניעוויצער לאנדסלייט אין ישראל

דער רעדאקציע־קאָמיטעט פון „ספר־סקערניעוויץ" אין ישראל

און אלע סקערניעוויצער לאנדסלייט אין ישראל

באגריסן

אלע אונדזערע לאנדסלייט אין גאָר דער וועלט

צום דערשיינען פון אונדזער

ספר

יהי רצון

זאל דאס זיין דער לעצטער יזכור־ספר
נאכן לעצטן יידישן חורבן
אין פון היינט אן זאלן מיר זוכה־זיין
ארויסצוגעבן ביכער פון פרייד און
נצחון אין דער געשיכטע פון
יידישן פאלק!

א דאנק

דער רעדאקציע־קאָמיטעט דריקט־אויס אנער־
קענונג און דאנק אונדזער פריינט,
דעם לינאָטיפיסט

יוסף לנדוי, גבעתיים

וועלכער האָט א סך כוחות אוועקגעגעבן פארן
עסטעטישן אויסזען פון דעם ספר. מיט געשמאק
און פיעטעט האָט ער אויסגעשטאָט גראפיש
יעדן עמוד, וואָס איז אנגענעם פארן אויג.

אין אלע אַנגעלעגנהייטן פון דעם ספר, ווי אויך וועגן דער העברעאישער אויסגאבע, וואָס וועלט געגרייט צום דרוק, זיך וועגדן צו:

א ר י ה צ ד ק ו נ י, רמת־גן, רחוב ביאליק 13
(י ש ר א ל)
Zidkony, Arieh, Ramat-Gan, 13, Bialtk St. (Israel)

אינהאלט :

זייט

פאַרוואָרט פון רעדאקציע־קאָמיטעט — — — — — — — — — — — — 9
פאַרוואָרט פון יצחק פערלאָוו — — — — — — — — — — — — — — 13
מאפע פון דער שטאָט — — — — — — — — — — — — — — — — — 19

.1

אונדזער שטאָט

אריה צדקוני (לייבל צודקאָוויטש) : מאָנאָגראפיע — — — — — — — — — — — 21

.2

אונטער צארישער הערשאפט און דייטשער אָקופאציע

זלמן האָלץ : דער צאר מיט זיין סוויטע — — — — — — — — — — — — 161
פערל ראָזענבוים : יענטע די „גענאפטע" — — — — — — — — — — — — 165
זלמן האָלץ : די געזעלשאפט „פראָגרעס" — — — — — — — — — — — — 172
זלמן האָלץ : גירוש סקערניעוויץ 1914 — — — — — — — — — — — — 179
שמחה שפיגעל : פרשה „לך־לך" — — — — — — — — — — — — — — 184
אהרן ראָזענבוים : גרינדונג פון דער ערשטער ציוניסטישער ארגאניזאציע — — — 193
אלטער טייבלום : לומדים און שארפע קעפ — — — — — — — — — — — 218
משה רוסאק : מיין פאַטער באשולדיקט אין שפיאָנאזש — — — — — — — — — 221
רבקה האָלץ־ליבערמאן : גערעטוועט דעם ברודער — — — — — — — — — — 224
דוד האָלץ : פון הימל צוגעשיקט — — — — — — — — — — — — — 228

.3

„שטשיפיאָרנע"

אלימלך ראָזענבוים־ורדי : שטשיפיאָרנע — — — — — — — — — — — — 233
יחיאל ווינאכט / משה פאָגעל : לידער פון שטשיפיאָרנע — — — — — — — — 241
דוד האָלץ : ווי איך בין ניצול־געוואָרן — — — — — — — — — — — — 244

זייט

.4
מאנעלע לעווקאָוויטשעס שריפטן

חדר־יאָרן — — —

זייט

ראובן פינטשעווסקי: דער רבי ר׳ שמחה — — —

זייט

דבורה קוטשינסקא: איך האָב זיך איינגעשטעלט פּאַרן סקערניעוויצער רבין — — — 465
מאיר בענדער: אין די סקערניעוויצער וועלדער — — — — — — — — — — — 474
שמעון אינאָוולאָצקי: אין די שחיטה־שטעט — — — — — — — — — — — — 488
אברהם יעקב קאָלסקי: ממעמקים קראתיך — — — — — — — — — — — — 514
עזריאל קוטשינסקי: לעצטע סקערניעוויצער כלל־טוער און זייער מסירת־נפש — — — 528
איטע ווייסמאַן־לינדזון: אין ארבעטס־אָן אין טויט־לאגערן — — — — — — — — 624
זענאָן דזשעוויעצקי: געשיכטע פון דער ייִדישער באפעלקערונג אין סקערניעוויץ אין
דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע — — — — — — — — 634
יאָסל נויכאָוויטש: אונדזער באפרייאונג — — — — — — — — — — — — 644
ח. ל. פוקס: דער העלדישער קאַפּיטאַן — — — — — — — — — — — — 650
חיים פרענקעל: אין אונדזער חרובער הייס־שטאָט — — — — — — — — — — 652
ניכע קריפּעל: אונדזער שארית־הפליטה — — — — — — — — — — — — 666
קדיש נאָך די קדושים — — — — — — — — — — — — — — — — 670

.9

סקערניעוויצער יידן אין דער וועלט

ניו־יאָרקער קאָמיטעט: סקערניעוויצער יידן אין אמעריקע — — — — — — — 673
ס. עלשטיין: סקערניעוויץ־ראָוואר לאנדסמאנשאפט־פּאראיין אין ענגלאנד — — — — 687
יוסף לאנדוי: אויסטראַליע, ארגענטינע און פראנקרייך — — — — — — — — 693
מאיר שארפהארץ־באָרענשטיין: אין אייגענעם לאנד — — — — — — — — — 700

.10

אונדזערע טייערע און אומפארגעסלעכע

נעקראָלאָגן — — — — — — — — — — — — — — — — — — 723

.11

באגריסונגען

פון לאנדסלייט און פון לאנדסמאנשאפט־אָרגאניזאציעס, צום דערשיינען פון בוך 759

.12

פארשיידנס

פון דער רעדאקציע — — — — — — — — — — — — — — — — — 767
אינהאלט־פארצייכעניש — — — — — — — — — — — — — — — — — 769
יצחק פערלאָוו־ביבליאָגראפיע — — — — — — — — — — — — — — — 773

מיינונגען פון בארימטע שרייבער וועגן די ווערק פון

יצחק פערלאוו

(אויסצוגן פון גרעסערע ארטיקלען)

ד"ר א. מוקדוני:

...טויזנטער קענען דערציילן די זעלבע מעשה, אבער יצחק פערלאוו דערציילט עס מיט טאלאנט. ער זעט און צייכנט מענטשן מיט דער גענויטער האנט פון א קינסטלער. האבן מיר דאָ א גרויסע גאלעריע פון פרעכטיקע מענטשלעכע פאָרטרעטן.

פערלאוו איז א טאלאנטפולער שרייבער, וועגן דעם איז גאָר קיין ספק נישטאָ.

„פאָרווערטס"־רעדאקטאָר:

...די לעזער פון „פאָרווערטס" זענען שוין באקאנט מיט דעם גרויסן טאלאנט פון יצחק פערלאוון. ער באזיצט א מערקווירדיקע פעדער צו שילדערן מענטשלעכע איבער־לעבונגען, שטארקע דראמאטישע און הומאָריסטישע סיטואציעס. זיין שפראך איז זייער א רייכע, פול מיט פארב און שטימונג. דער ראָמאן „דער צוריקגעקומענער" איז פילייכט דאָס סאמע אינטערעסאנטסטע בעלעטעריסטישע ווערק וועגן יידן אין דער וועלט־מלחמה.

יצחק באשעוויס (וואַרשאווסקי):

...פערלאוון האָט דער צווייטער וועלט־קריג פארשאפט א וועלט מיט צרות, אבער ער האָט אים אויך געגעבן א וועלט מיט דערפארונג. אז מען לייענט זיינע ביכער, זעט מען, אז דאָ רעדט א מענטש וואָס קען אלץ פון דער ערשטער האנט. יצחק פערלאָווס מעלות זענען: ער האָט א שטארקן חוש פאר אייגנצהייטן. ער פארגעסט גאָרנישט. וואָס ער זאָל נישט שילדערן, איז עכט, רייך אין בילדער. פערלאָוו האָט דעם זכרון וואָס עס מוז האָבן א בעלעטעריסט א רעאליסט. אויף דעם געביט האָט פערלאָוו זיך נישט צו שעמען פאר די בעסטע פּראָוע־שרייבער.

ער האָט שפראך. יעדע זאָך האָט ביי אים א נאָמען אויף יידיש. און זיין לשון איז נישט עפעס צוגעטראכט, אויסגעמייסטערט על־פּי שכל, נאָר געגומען פון יידישן קוואל. פערלאָווס יידיש לעבט. זיין דיאלאָג איז טרייי. וועָן מיר לייענען אים, פילן מיר אז יידיש איז א לעבעדיקע שפראך. זיין פּראָזע האָט ריטם. א מבין פילט, אז דער שרייבער האָט א זין פאר דעם קלאנג פון ווערטער, פאר דער מאָס פון א זאץ.

פערלאָוו איז נישט לאנגווייליק. ער האָט דעם חוש און דעם טאלאנט פון א דערציילער. ער האָט א כוח צו פאראינטערעסירן דעם לייענער. ער ווייסט וועָן מען קאָן זיין אויספירלעך און וועָן מען דארף עס מאכן בקיצור. ער ווייסט וועָן אוו וווּ זיך אָפּצוּשטעלן. ער דערציילט מיט דעם אימפעט און מיט דער היץ פון אייגעם, וואָס איז אליין אינטערעסירט אין זיין געשיכטע און דעריבער פאראינטערעסירט ער אויך דעם לייענער.

פערלאָוו שעמט זיך נישט מיט ערשטיק. זיינע יידן האָבן סרוב הייס בלוט. עס איז א גוטע מידה צו זיין באשיידן אין לעבן, אבער א שעמעוודיקע און בלוטלאָזע ליטעראטור איז לאנגווייליק און פאלש.

אלע דערציילונגען פערלאָווס זענען געבויט אזוי, אז עס ווילט זיך זיי לייענען. און וועָן מען לייענט־אדורך דאָס גאנצע ווערק, בלייבט איבער א געפיל פון באריכערט־קייט. פערלאָוו פירט אונדז מיט א זיכערער האנט איבער אלע זיינע וואנדער־וועגן און מיר כאפן א בליק אויף אלערלייי מענטשן און דער עיקר: אויף אלערליי סיטואציעס.

דאָס זענען גרויסע מעלות. פערלאָוו האָט אויך פעלערן, אבער צום גליק ווערן זיי ביי אים בטל אין שטארקע שילדערונגען, אין א כאראקטעריסטישן דיאלאָג, אין אינטערעסאנטע פאסירונגען. זיין בוך ווילט זיך לייענען. ער האָט וואָס צו דערציילן. אז ער וועט נעמען ערנסט זיין בארוף און ארבעטן איבער זיך, וועט ער וואקסן הויך.

יצחק גריינבוים:

...איך האָב געלייענט אז איר האָט באקומען א ליטעראריש פרעמיע און סהאָט מיך געפרייַדט. נישט קענענדיק אייך פערזענלעך, האָבן מיך אייערע ראָמאנען פאר־אינטערעסירט און איך האָב דערפילט אייער טאלאנט, וואָס איז געקומען אין זיי צום אויסדרוק. וויניט איך אייך וויטערדיקע דערפאָלגן אין אייער ליטעראריש ער ארבעט.

אברהם ליס:

...פערלאָוו איז א דערציילער מיט א ברייטן אָטעם און מיט פלאסטישער בילד־לעכקייט. זיין דיאלאָג איז תמיד נאטירלעך, מענטשלעך. דאָס איז דער סימן מובהק פון אן עכטן דערציילער. מיט זיין בוך „מאטילדא לעבט" האָבן מיר אים נאָכאמאָל דער־קענט ווי א קערנדיקן פראָזאיקער.

מלך ראוויטש:

...בטבע איז יצחק פערלאָוו א זינגעוודיק־שפילעוודיקער, ראָמאנטיש־סענטימענ־טאלער, מיט איין וואָרט פאָלקסטימלעכער דיכטער.

פערלאָוו האָט אין א גרויסער מאָס זיך אן עצה געגעבן מיטן גיגאנטישן שטאָף. עס גייט פון איבערלעבונג צו איבערלעבונג, פון גשעעניש צו געשעעניש. שוין די ערשטע ווערטער האָבן שטארקן פאטאָס.

„אין א זונטיקדיקן אָוונט" איז אן אולטרא־פעסימיסטיש ליד, עכט און טיף איבער־געלעבט. דאָס שטארקסטע ליד, פול מיט ביז בלוט שניידנדיקער איראָניע, דארף מען לייענען אינגאנצן, א סך מאָל. עס איז א מעכטיק ליד. מען וואָלט עס געדראפט אין א סך שפראכן איבערזעצן.

י. באָטאָשאנסקי:

...מיט זיין פראָזע האָט יצחק פערלאָוו זיך אימפאָנירט נישט ווייניקער, ווי מיט זיינע לידער. ער האָט גיך געוווּנען דעם לייענער. זיין שרייבן איז לייכט, צוגענגלעך און פארכאפט. ער זינדיקט נישט און פעלשעוועט נישט. עס איז ביי אים פאראן נאטיר־לעכער טעמפעראמענט וואָס רייסט־מיט. מען לייענט אים געשמאק, ווען ער דערציילט אפילו נישט קיין אויסערגעוויינלעכע זאכן. ער פארכאפט אויך ווען ער דערציילט אינ־גאנצן נישט, נאָר שילדערט, אָדער רעדט זיך אראָפ פון הארצן.

ד"ר ל. זשיטניצקי:

...יצחק פערלאָוו שרייבט מיט הארץ און נשמה און מיט א שטארקן אָטעם. א רייכער דראמאטיזם פון פערסאָנאזשן, א דאנק וואָס דאָס ווערק לייענט זיך פארכאפנדיק.

מ. קויפמאן:

...ער איז א סאָציאל־באוווסטזיניקער און פולבלוטיקער שילדערער פערלאָוו. ער איז אן אויפגעשטורעמטער און דורכגעווייטיקטער דיכטער. אויפגעוואקסן אויף די שענסטע טראדיציעס פון דער מאָדערנער ליטעראטור. אזוי רייך ווי פערלאָוו איז אין טיפן, סיטואציעס און פערסאָנאזשן, אזוי איז אויך די עשירות אין זיין שפראך און סטיל.

פנחס ביזבערג:

...פערלאָוו האָט באוויזן אין דער אינטערעסאנטער פאבולע, מיט בולט־קרעפטיקע טיפן, אריינצופלעכטן די היסטאָרישע טראנסצעדענטאלע פאסירונגען. עס איז א פאר־כאפנדיק בוך, פון וועלכן מען קען זיך נישט אָפרייסן.

ד"ר א. ש. יוריס:

...יצחק פערלאָוו פארמאָגט דאָס אויג פון א קינסטלער, וואָס איז פעהיק אויפצו־כאפן יעדן נשמה־קנייטש און הארץ־געראנגל פון זיינע שטילע העלדן. ער געפינט תמיד דעם פאסנדיקן טאָן און דעם אמת־קינסטלערישן אויסדרוק. ער פארמאָגט אן איידעלן צוגאנג און א צארטע שפראך, וואָס כישופן סיי אין זיינע גרויסע ראָמאנען און סיי אין זיינע סאמע קלענסטע דערציילונגען.

וואָלט יצחק פערלאָוו, בדרך משל, אָנגעשריבן נאָר די איינע דערציילונג „רות", וואָלט דאָס געוועזן גענוג, צו פאררעכענען יצחק פערלאָוון צו די טאלאנטירטסטע און איידלסטע רעפרעזענטאנטן פון דער הויך־קינסטלערישער פראָזע אין דער מאָדערנער יידישער ליטעראטור. זיין נאָרוואָס־דערשינענער ראָמאן „דזשעבעליא" איז נאָכאמאָל א באשטעטיקונג אויף דעם.

די ווערק פון
יצחק פערלאוו

1. לידער, באלאדן, פּאָעמען:

„פרונזא ווערדע"
פארלאג „קאנטורן", ווארשע, 1932

„אונטערגאנג"
פארלאג „קאנטורן", ווארשע, 1935

„טעאטער און עסטראדע־לידער"
פארלאג „קאנטורן", ווארשע, 1936

„אונדזער ליקוי־חמה"
פארלאג פועלי־ציון (צ. ס.), מינכען, 1947

„עקזאָדוס 1947"
פארלאג „באפרייאונג", מינכען, 1948

„אונדזער רעגן־בויגן"
פארלאג „פועלי־ציון־התאחדות" מינכען, 1948

(די אלע אויבן־אויסגערעכנטע ביכער זענען מער נישטאָ אין פארקויף)

---

2. אויפגעפירטע פיעסן:

„אַבי מען זעט זיך"...
קאמעדיע אין 3 אקטן, פוילן 1938

„צווישן גאָלדענע זאנגען"
קאמעדיע אין 3 אקטן, פוילן 1939

„אויף גאפע"
קאמעדיע אין 3 אקטן, פוילן 1939

---

3. ראָמאנען און דערציילונגען:

„די מענטשן פון עקזאָדוס"
פארלאג „דאָם פוילישע־יידנטום", בוענאָס־אירעס, 1949

„דער צוריקגעקומענער"
פארלאג „דאָם פוילישע־יידנטום", בוענאָס־אירעס, 1952 (2 בענדער)

„אין אייגענעם לאנד"
פארלאג „יידבוך", בוענאָס־אירעס, 1952

„מאטילדא לעבט" *
פארלאג „בריספקער לאנדסלייט", בוענאָס־אירעס, 1954

„אהבה ונדודים"
הוצאת „כרמי את נאור", תל־אביב, 1954

„דזשעבעליא"
פארלאג „יידבוך", בוענאָס־אירעס, 1955

* פרעמירט געווארן מיט דער צבי קעסעל־פרעמיע פון מעקסיקא

---

4. גרייט צום דרוק:

„פלאָרא אינגבער" ראָמאן

„וואַרשעווער קאוואלערן" ראָמאן

„דער לויוויטשער קאפעלמייסטער" ראָמאן

„אין א גאָטלאָזן דור" דערציילונגען

„אויסדערוויילטע לידער" באלאדן און פאָעמען

אין אלע ענינים פון דרוקן, איבערדרוקן, איבערזעצן, ווי אויך אויפפירן אויף בינע, — זיך וועגדן צום מחבר לויטן אדרעס:

I. PERLOV, 5, GORDON ST., TEL-AVIV (ISRAEL)